॥ श्रीगणेशायनमः ॥ पाणिनयेनमः ॥ मुनित्रयन्नमस्कृत्यतदुक्तीःपरिभाव्यच ॥ वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदीयंविरच्यते ॥ * ॥ अइउण् । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरट् । लण् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् । जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर् । हल् । इतिमाहेश्वराणिसूत्राणि । अणादिसंज्ञार्थानि । एषामन्त्याइतः । लण्सूत्रेऽकारश्च । हकारादिष्वकारउच्चारणार्थः ॥ हलन्त्यम् । १ । ३ । ३ । हलितिसूत्रेऽन्त्यमित्स्यात् ॥ आदिरन्त्येनसहेता । १ । १ । ७१ । अन्त्येनेतासहितआदिर्मध्यगानांस्वस्यचसंज्ञास्यात् । इतिहल्संज्ञायां । हलन्त्यम् । उपदेशेऽन्त्यंहलित्स्यात् । उपदेशआद्योच्चारणं । ततोऽण्अजित्यादिसंज्ञासिद्धौ ॥ उपदेशेऽजनुनासिकइत् । १ । ३ । २ । उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञस्स्यात् । प्रतिज्ञानुनासिक्याःपाणिनीयाः । लण्सूत्रस्थावर्णेनसहोच्चार्यमाणोरेफोरलयोस्संज्ञा । प्रत्याहारेष्वितामग्रहणम् । अनुनासिकइत्यादिनिर्देशात् । नह्यत्रककारेपरेऽच्कार्यन्दृश्यते । आदिरन्त्येनेत्येतत्सूत्रेणकृतासंज्ञाःप्रत्याहारशब्देनव्यवह्रियन्ते ॥ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः । १ । २ । २७ । उश्चऊश्चऊ३श्चवः वांकालइवकालोयस्यसोऽच्क्रमाद्ध्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञस्स्यात् । सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेनत्रिधा ॥ उच्चैरुदात्तः । १ । २ । २९ । ताल्वादिषुसभागेषुस्थानेषूर्ध्वभागेनिष्पन्नोऽजुदात्तसंज्ञस्स्यात् । आये ॥ नीचैरनुदात्तः । १ । २ । ३० । स्पष्टम् । अर्वाङ् ॥ समाहारस्स्वरितः । १ । २ । ३१ । उदात्तानुदात्तत्वेवर्णधर्मौसमाह्रियेतेयस्मिन्सोऽच्स्वरितसंज्ञस्स्यात् ॥ तस्यादितउदात्तमर्द्धह्रस्वम् । १ । २ । ३२ । ह्रस्वग्रहणमतन्त्रम् । स्वरितस्यादितोऽर्द्धमुदात्तंबोध्यम् । उत्तरार्द्धन्तुपरिशेषादनुदात्तम् । तस्यचोदात्तस्वरितपरत्वेश्रवणंस्पष्टम् । अन्यत्रतूदात्तश्रुतिःप्रातिशाख्येप्रसिद्धा । कवोश्वारथानांनयेऽराःशतचक्रंयोह्यइत्यादिष्वनुदात्तः । अग्निमीळेपुरोहितमित्यादावुदात्तश्रुतिः । सनवविधोपिप्रत्येकमनुनासिकत्वाननुनासिकत्वाभ्यान्द्विधा ॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः । १ । १ । ८ । मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो[illegible]संज्ञस्स्यात् । तदित्थं । अइउ[illegible]एषांवर्णानांप्रत्येकमष्टा[illegible]

दाः। लृवर्णस्य द्वादश। तस्य दीर्घाभावात्। एचामपि द्वादश। तेषां ह्रस्वाभावात्॥ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्। १। १। ९॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णसंज्ञं स्यात्। अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः। इचुयशानां तालु। ऋटुरषाणां मूर्द्धा। लृतुलसानां दन्ताः। उपूपध्मानीयानामोष्ठौ। ञमङणनानां नासिका च। एदैतोः कण्ठतालु। ओदौतोः कण्ठोष्ठं। वकारस्य दन्तौष्ठं। जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं। नासिकानुस्वारस्य। इति स्थानानि॥ * ॥ प्रयत्नो द्विधा। आभ्यन्तरो वाह्यश्च। आद्यश्चतुर्द्धा। स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसम्वृतभेदात्। तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानां। ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानां। विवृतमूष्मणां स्वराणाञ्च। ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे सम्वृतं। प्रक्रियादशायान्तु विवृतमेव। एतच्च सूत्रकारेण ज्ञापितं। तथाहि॥ अ अ। ८। ४। ६८। विवृतमनूद्य सम्वृतोऽनेन विधीयते। अस्य चाष्टाध्यायीं सम्पूर्णाम्प्रत्यसिद्धत्वाच्छास्त्रदृष्ट्या विवृतत्वमस्त्येव। तथा च सूत्रं॥ पूर्वत्राऽसिद्धं। ८। २। १। अधिकारोऽयं। तेन सपादसप्ताध्यायीम्प्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पूर्वम्प्रति परं शास्त्रमसिद्धं स्यात्। वाह्यप्रयत्नस्त्वेकादशधा। विवारः सम्वारः श्वासो नादो घोषोऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति। खयां यमाः खयः ꣹कꣳपौ विसर्गः शर एव च। एते श्वासानुप्रदानाश्चाघोषाश्च विवृण्वते। कण्ठमन्ये तु घोषास्युः सम्वृता नादभागिनः। अयुग्मा वर्गयमगा यणश्चाल्पासवस्स्मृताः। वर्गेष्वाद्यानाञ्चतुर्णाम्पञ्चमे परे मध्ये यमो नाम पूर्वसदृशो वर्णः। प्रातिशाख्ये प्रसिद्धः। पलिक्क्नीः। चख्ख्नतुः। अग्ग्निः। घ्घ्नन्तीत्यत्र क्रमेण कखगघेभ्यः परे तत्सदृशा एव यमाः। तत्र वर्गाणाम्प्रथमद्वितीयाः खयस्तथा तेषामेव यमाः। जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ विसर्गः शषसाश्चेत्येतेषां विवारः श्वासोऽघोषश्च। अन्येषान्तु सम्वारो नादो घोषश्च। वर्गाणाम्प्रथमतृतीयपञ्चमाः प्रथमतृतीययमौ यरलवाश्चाल्पप्राणाः। अन्ये महाप्राणा इत्यर्थः। वाह्यप्रयत्नाश्च यद्यपि सवर्णसंज्ञायामनुपयुक्तास्तथाप्यान्तरतम्यपरीक्षायामुपयोक्ष्यन्त इति बोध्यं। कादयो मावसानास्स्पर्शाः। यरलवा अन्तस्थाः। शषसहा ऊष्माणः। अचः स्वराः। ꣹क

पइतिकपाभ्यांप्रागर्द्धविसर्गसदृशौजिह्वामूलीयोपध्मानीयौ। अंअःइत्यचःपरावनुस्वारविसर्गौ। इतिस्थानप्रयत्नविवे
कः॥*॥ ऋलृवर्णयोर्मिथःसावर्ण्यंवाच्यं॥*॥ अकारहकारयोरिकारशकारयोःऋकारषकारयोःलृकारसकारयोश्चसावर्ण्ये
प्राप्ते॥ नाज्झलौ।१।१।१०। आकारसहितोऽच्आच्सचहल्चेत्येतौमिथस्सवर्णौनस्तः। तेनदधीत्यस्यहरतिशीतलंव
र्षंसान्द्रमित्येतेषुयणादिकन्न। अन्यथादीर्घादीनामिवहकारादीनामपिग्रहणकशास्त्रबलादच्त्वंस्यात्। तथाहि॥ अणु
दित्सवर्णस्यचाऽप्रत्ययः।१।१।६९। प्रतीयतेविधीयतइतिप्रत्ययः। अविधीयमानोऽणुदिच्चसवर्णस्यसंज्ञस्स्यात्। अत्रा
णपरेणणकारेण। तदेवमेत्यष्टादशानांसंज्ञा। तथेकारोकारौ। ऋकारस्त्रिंशत्। एवंलृकारोपि। एचोद्वादशानां। एदै
तोरोदौतोश्चनमिथःसावर्ण्यं। ऐऔजितिसूत्रारम्भसामर्थ्यात्। तेनैचश्चतुर्विंशतेस्संज्ञाःस्युरितिनापादनीयं। नाज्झला
वितिनिषेधोयद्यप्याक्षरसमाम्नायिकानामेवतथापिहकारस्याकारेनसवर्णः। तत्राकारस्यप्रश्लिष्टत्वात्। तेनविश्वपाभिरि
त्यत्रहोढइतिढत्वन्नभवति। अनुनासिकाऽननुनासिकभेदेनयवलाद्विधा। तेनाऽनुनासिकाऽननुनासिकास्तेद्वयोर्द्वयोस्सं
ज्ञा॥ तपरस्तत्कालस्य।१।१।७०। तःपरोयस्मात्सचतात्परश्चोच्चार्यमाणसमकालस्यैवसंज्ञास्यात्। तेनादिदुदित्यादय
स्त्रयस्त्रयाणांसंज्ञा। ऋदिद्द्वादशानां॥ वृद्धिरादैच्।१।१।१। आदैच्चवृद्धिसंज्ञस्स्यात्॥ अदेङ्गुणः।१।१।२। अ
देङ्चगुणसंज्ञस्स्यात्॥ भूवादयोधातवः।१।३।१। क्रियावाचिनोभ्वादयोधातुसंज्ञास्स्युः॥ प्राग्रीश्वरान्निपाताः।१।
४।५६। इत्यधिकृत्य॥ चादयोऽसत्वे।१।४।५७। अद्रव्यार्थाश्चादयोनिपातसंज्ञास्स्युः। प्रादयः।१।४।५८
। अद्रव्यार्थाःप्रादयस्तथा॥ उपसर्गाःक्रियायोगे।१।४।५९। गतिश्च।१।४।६०। प्रादयःक्रियायोगेउपसर्ग
संज्ञाःगतिसंज्ञाश्चस्युः। प्र परा अप सम् अनु अव निस् निर् दुस् दुर् वि आङ् नि अधि अपि अति सु उत अभि प्रति
परि उप। एतेप्रादयः॥ नवेतिविभाषा।१।१।४४। निषेधविकल्पयोर्विभाषासंज्ञास्यात्॥ [illegible]

त्रं। पात्रं॥ अचो रहाभ्यां द्वे।८।४।४६। अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः॥ हर्य्यनुभवः। नंह्य्यस्ति॥ हलो य
मां यमि लोपः।८।४।६४। हलः परस्य यमो लोपः स्याद्वा यमि। इति लोपपक्षे द्वित्वाभावपक्षे चैकयं रूपन्तुल्यं लोपारम्भफ
लन्तु आदित्य्यो देवताऽस्येति आदित्य्यं हविः। यमां यमीति यथासंख्यविज्ञानान्नेह। माहात्म्यं॥ एचोयवायावः।६।१।
७८। एचः क्रमादय् अव् आय् आव् एते स्युरचि॥ तस्य लोपः। १। ३। ९। तस्येतो पलोपः स्यात्। इति यवयो
र्लोपो न। उच्चारणसामर्थ्यात्। एवञ्चेत्संज्ञापीह न भवति। हरये। विष्णवे। नायकः। पावकः॥ वान्तो यि प्रत्यये।६
।१।७९। यकारादौ प्रत्यये परे ओदौतोरव् आव् एतौ स्तः। गोर्विकारो गव्यं। गोपयसोर्यत्। नावा तार्यं नाव्यं। नौ
वयोधर्मेत्यादिना यत्। गोर्यूतौ छन्दस्युपसंख्यानं॥ *॥ अध्वपरिमाणे च॥ *॥ गव्यूतिः। ऊतियूतीत्यादिना यूतिशब्दो
निपातितः। वान्त इत्यत्र वकारात् गोर्यूतावित्यत्र छकाराद्वा पूर्वभागे लोपो व्योरिति लोपेन वकारः प्रश्लिष्यते। तेन श्रूयमाणव
कारान्त आदेशः स्यात्। वकारो न लुप्यत इति यावत्॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव।६।१।८०। यादौ प्रत्यये परे धातोरेचश्चे
द्वान्तादेशस्तर्हि तन्निमित्तस्यैव नान्यस्य। लव्यं। अवश्यलाव्यं। तन्निमित्तस्यैवेति किं। ओयते। औयत्॥ क्षय्यजय्यौ श
क्यार्थे।६।१।८१। यान्तादेशनिपातनार्थमिदं। क्षेतुं शक्यं क्षय्यं। जेतुं शक्यं जय्यं। शक्यार्थे किं। क्षेतुं जेतुं योग्यं क्षेयं पा
पं जेयम्मनः॥ क्रय्यस्तदर्थे।६।१।८२। तस्मै प्रकृत्यर्थायेदन्तदर्थं केतारः क्रीणीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारितं क्रय्यं। क्रे
यमन्यत्। क्रयणार्हमित्यर्थः॥ लोपः शाकल्यस्य।८।३।१९। अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्वा लोपोऽशि परे। पू
र्वत्रासिद्धमिति लोपशास्त्रस्यासिद्धत्वान्न स्वरसन्धिः। हर एहि। हरयेहि। विष्ण इह। विष्णविह। श्रिया उद्यतः।
श्रियायुद्यतः। गुरा उत्कः। गुरावुत्कः। कानि सन्ति कौ स्त इत्यत्रास्तेरल्लोपस्य स्थानिवत्त्वेन यणावादेशौ प्राप्तौ न पदान्तेति
सूत्रेण पदान्तविधौ तन्निषेधान्न स्तः॥ एकः पूर्वपरयोः।६।१।८४। इत्यधिकृत्य॥ आद्गुणः।६।१।८७।

अवर्णादचिपरेपूर्वपरयोरेकोगुणादेशस्स्यात् । संहितायां । उपेन्द्रः । रमेशः । गङ्गोदकं । उरणपरः । ऋइति
त्रिंशतस्संज्ञेत्युक्तन्तत्स्थानेयोऽण्सरपरस्सन्नेवप्रवर्त्तते । तत्रान्तरतम्यात्कृष्णर्द्धिरित्यत्रार् । तवल्कारइत्यत्राल् । अ
चोरहाभ्यामितिपक्षेद्वित्वं ॥ झरोझरिसवर्णे । ८ । ४ । ६५ । हलःपरस्यझरोलोपोवास्यात्सवर्णेझरि । द्वित्वाभावेलोपेसत्ये
कधं । असतिलोपेद्वित्वलोपयोर्वाद्विधं । सतिद्वित्वेलोपेचासतित्रिधं । कृष्णर्धिः । कृष्णर्द्धिः । कृष्णर्द्धिः । यणइतिप
ञ्चमीमयइतिषष्ठीतिपक्षेककारस्यद्वित्वं । लस्यत्वनचीचेतितेनतवल्कारइत्यत्ररूपचतुष्टयं । द्वित्वंलस्यैवकस्यैवनोभयो
रुभयोरपि । तवल्कारादिषुबुधैर्बोध्यंरूपचतुष्टयं ॥ वृद्धिरेचि । ६ । १ । ८८ । आदेचिपरेवृद्धिरेकादेशस्स्याद्गुणा
पवादः । कृष्णैकत्वं । गंगौघः । देवैश्वर्यं । कृष्णौत्कण्ठ्यं ॥ एत्येधत्युठ्सु । ६ । १ । ८९ । अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरू
ठिचपरेवृद्धिरेकादेशःस्यात् । पररूपगुणापवादः । उपैति । उपैधते । प्रष्ठौहः । एजाद्योःकिं । उपेतः । माभवान्प्रे
दिधत् । पुरस्तादपवादन्यायेनेयंवृद्धिरेङिपररूपस्यैवबाधिकानत्वोमाङोश्चेत्यस्य । तेनावेहीतिवृद्धिरसाधुरेव । अक्षा
दूहिन्यामुपसंख्यानं ॥ * ॥ अक्षौहिणीसेना । स्वादीरेरिणोः ॥ * ॥ स्वैरं । स्वेनेरितुंशीलमस्येतिस्वैरी । स्वैरिणी ।
प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु ॥ * ॥ प्रौहः । प्रौढः । अर्थवद्ग्रहणेनानर्थकस्यग्रह[illegible]तिसूत्रेराजेःपृथक्प्राजिग्रहणात्तेनक्त
ढग्रहणेक्तान्तमेवगृह्यतेनतुक्तवत्वन्तस्यैकदेशः । प्रोढवान् । प्रौढिः । इषइच्छायान्तुदादिः । इषगतौदिवादिः ।
इष्आभीक्ष्ण्येक्र्यादिः । एषांघञिण्यतिच । एषएष्यइतिरूपे । तत्रपररूपेप्राप्तेऽनेनवृद्धिः । प्रैषः । प्रैष्यः । य
स्तुईषउञ्छे । यश्चईषगतिहिंसादर्शनेषु । तयोर्दीर्घोपधत्वात् । ईषः । ईष्यः । तत्राद्गुणेप्रेषःप्रेष्यः । ऋतेचतृ
तीयासमासे ॥ * ॥ सुखेनऋतःसुखार्त्तः । तृतीयेतिकिं । परमर्त्तः । प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशानामृणे ॥ * ॥ प्रार्ण
। वत्सतरार्णमित्यादि । ऋणस्यापनयनाययदन्यदृणङ्क्रियतेतदृणार्णं । दशार्णोदेशः । नदीचदशार्णा । ऋणशब्दोदुर्गभू

मौजलेच ॥ उपसर्गादृतिधातौ । ६ । १ । ९१ । अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । उपार्च्छति ॥ अन्तादिवच्च । ६ । १ । ८५ । योयमेकादेशः सपूर्वस्यान्तवत्परस्यादिवत्स्यादितिरेफस्यपदान्तत्वे ॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः । ८ । ३ । १५ । खरिअवसानेचरेफस्यविसर्जनीयस्स्यात्पदान्ते । इतिविसर्गेप्राप्ते । अन्तवद्भावेनपदान्तस्य नविसर्गः । उभयथर्क्षुकर्त्तरिचर्षिदेवतयोरित्यादिनिर्देशात् । उपसर्गेणैवधातोराक्षेपेसिद्धे धाताविति योगविभागेनपुनर्वृद्धिविधानार्थं । तेनऋत्यकइतिपाक्षिकोपिप्रकृतिभावोऽत्रनभवति ॥ वासुप्यापिशलेः । ६ । १ । ९२ । अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौसुब्धातौवृद्धिर्वास्यात् । आपिशलिग्रहणम्पूजार्थं । प्रर्षभीयति । प्रार्षभीयति । सावर्ण्याल्लृवर्णस्यग्रहणं । उपल्कारीयतिप्राल्कारीयति । तपरत्वाद्दीर्घेन । उपऋकारीयति । उपर्कारीयति ॥ एङिपररूपं । ६ । १ । ९४ । आदुपसर्गादेङादौधातौपररूपमेकादेशस्स्यात् । प्रेजते । उपोषति । इहवासुपीत्यनुवर्त्यवाक्यभेदेनव्याख्येयन्तेनएङादौसुब्धातौवा । उपेडकीयति । उपैडकीयति ॥ एवेचानियोगे ॥*॥ नियोगोऽवधारणं । क्वेवभोक्ष्यसे । अनवक्लृप्ताविवशब्दः । अनियोगेकिन्त्वैव ॥ अचोन्त्यादिटि । १ । १ । ६४ । अचान्मध्येयोन्त्यःसआदिर्यस्यतट्टिसंज्ञंस्यात् । शकन्ध्वादिषुपररूपंवाच्यं ॥*॥ तच्चटेः । शकन्धुः । कर्कन्धुः । कुलटा । सीमन्तःकेशवेशे ॥*॥ सीमान्तोन्यः । मनीषा । लाङ्गलीषा । पतञ्जलिः । सारङ्गः । पशुपक्षिणोस्सारङ्गोन्यः । आकृतिगणोयम् । मार्त्तण्डः । ओत्वोष्ठयोस्समासेवा ॥*॥ स्थूलोतुः । स्थूलौतुः । बिम्बोष्ठः । बिम्बौष्ठः । समासेकिं । तवौष्ठः ॥ ओमाङोश्च । ६ । १ । ९५ । ओमिआङिचपररूपमेकादेशस्स्यात् । शिवायोन्नमः । शिवएहि । शिवेहि ॥ अव्यक्तानुकरणस्यातइतौ । ६ । १ । ९८ । ध्वनेरनुकरणस्ययोऽच्छब्दस्तस्मादितौपरेपररूपमेकादेशःस्यात् । पटतइति । पटिति । एकाचोन ॥ * ॥ श्रदिति ॥ नाम्रेडितस्यान्त्यस्यतुवा । ६ । १ । ९९ । आम्रेडितस्यप्रागुक्तन्नस्यात् । अन्त्यस्यतुतकारमात्रस्यवास्यात् । डाचिवक्तुलन्द्वेभवतइतिवक्तुन्नवचनाद्द्वित्वं ॥ त

स्यपरमाम्रेडितम् । ८ । १ । २ । द्विरुक्तस्यपरंरूपमाम्रेडितसंज्ञंस्यात् । पटत्पटेति ॥ झलांजशोऽन्ते । ८ । २ । ३९ ।
पदान्तेझलांजशस्स्युः । पटत्पटदिति ॥ अकःसवर्णेदीर्घः । ६ । १ । १०१ । अकःसवर्णेऽचिपरेदीर्घएकादेशस्स्या
त् । दैत्यारिः । श्रीशः । विष्णूदयः । अचिकिं । कुमारीशेते । नाज्झलावितिसावर्ण्यनिषेधस्तुनदीर्घशकारयोः । ग्रह
णकशास्त्रस्यसावर्ण्यविधिनिषेधाभ्याम्प्रागनिष्पत्तेः । अकःकिं । हरये । अकोकिदीर्घइत्येवसुवचं । ऋतिसवर्णेऋवा
॥ * ॥ होतृकारः । होतॄकारः । ऌतिसवर्णेऌवा ॥ * ॥ होतॢकारः । होतॄकारः । पक्षेऋकारःसावर्ण्यात् । ऋतिऋवा
ऌतिऌवेत्युभयत्रापिविधेयंवर्णद्वयन्द्विमात्रं । आद्यस्यमध्येद्वौरेफौतयोरेकामात्राअभितोऽज्भक्तेरपरा । द्वितीयस्यतुमध्ये
द्वौलकारौ । शेषम्प्रागवत् । इहोभयत्रापिऋत्यकइतिपाक्षिकःप्रकृतिभावोवक्ष्यते ॥ एङःपदान्तादति । ६ । १ ।
१०९ । पदान्तादेङोऽतिपरेपूर्वरूपमेकादेशस्स्यात् । हरेऽव । विष्णोऽव ॥ सर्वत्रविभाषागोः । ६ । १ । १२२ । लो
केवेदेचैङन्तस्यगोरतिवाप्रकृतिभावस्स्यात्पदान्ते । गोअग्रम् । गोऽग्रम् । एङन्तस्यकिं । चित्रग्वग्रम् । पदान्तेकिं । गोः
॥ अवङ्स्फोटायनस्य । ६ । १ । १२३ । अतीतिनिवृत्तम् । अचिपरेपदान्तेगोरवङ्वास्यात् । गवाग्रं । पदान्तेकिं । गवि
। व्यवस्थितविभाषयागवाक्षः ॥ इन्द्रेच । ६ । १ । १२४ । गोरवङ्स्यादिन्द्रे । गवेन्द्रः ॥ अथप्रकृतिभावः ॥ प्लुतप्रगृ
ह्याअचिनित्यं । ६ । १ । १२५ । प्लुताःप्रगृह्याश्चवक्ष्यन्तेतेऽचिनित्यम्प्रकृत्यास्युः ॥ एहिकृष्ण३अत्रगौश्चरति । हरीएतौ
। नित्यमितिकिं । हरीएताविव्यादावयमेवप्रकृतिभावोयथास्यात् । इकोऽसवर्णइतिह्रस्वसमुच्चितोमाभूत् ॥ इकोऽसवर्णे
शाकल्यस्यह्रस्वश्च । ६ । १ । १२७ । पदान्ताइकोऽसवर्णेऽचिपरेप्रकृत्यास्युर्ह्रस्वश्चवा । अत्रह्रस्वविधिसामर्थ्यादेव
प्रकृतिभावेसिद्धेतदनुकर्षणार्थश्चकारोनकर्तव्यइतिभाष्येस्थितं । चक्रिअत्र । चक्रीअत्र । चक्र्यत्र । पदान्तादितिकिंगौ
र्यौ । असमासे ॥ * ॥ वाप्यश्वः । सिनिच ॥ * ॥ पार्श्वं ॥ ऋत्यकः । ६ । १ । १२८ । ऋतिपरेऽकःप्राग्वत् । ब्रह्म

ब्रह्मर्षिः । ब्रह्मर्षिः । पदान्तादित्येव आर्च्छत् । समासेप्ययंप्रकृतिभावः । सप्तर्षीणांसप्तर्षीणां ॥ वाक्यस्यटेःप्लुतउदात्तः । ८ । २ । ८२ । इत्यधिकृत्य ॥ प्रत्यभिवादेऽशूद्रे । ८ । २ । ८३ । अशूद्रविषयेप्रत्यभिवादेयद्वाक्यन्तस्यटेःप्लुतस्स्यात् । अभिवादयेदेवदत्तोहं । भोआयुष्मानेधिदेवदत्ता ३ । स्त्रियान्न । अभिवादयेगार्ग्यहं । भोआयुष्मतीभवगार्गि । नामगोत्रंवायत्रप्रत्यभिवादवाक्यान्तेप्रयुज्यतेतत्रैवप्लुतइष्यते । नेहआयुष्मानेधि । भोराजन्यविशांवेतिवाच्यं ॥*॥ आयुष्मानेधिभो । आयुष्मानेधीन्द्रवर्म्मन् । आयुष्मानेधीन्द्रपालिता ३ ॥ दूराद्धूतेच । ८ । २ । ८४ । दूरात्सम्बोधनेयद्वाक्यन्तस्य. टेःप्लुतःस्यात् । सक्तून्पिबदेवदत्ता३ ॥ हैहेप्रयोगेहैहयोः । ८ । २ । ८५ । एतयोःप्रयोगेदूराद्धूतेयद्वाक्यन्तत्रहैहयोरेवप्लुतस्स्यात् । हे३राम । रामहै३ ॥ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्यप्राचां । ८ । २ । ८६ । दूराद्धूतेयद्वाक्यन्तस्यऋकारभिन्नस्याऽनन्त्यस्यापिगुरोर्वाप्लुतस्स्यात् । दे३वदत्त । देवदा३त्त । देवदत्ता३ । गुरोःकिं । वकारात्परस्याकारस्यमाभूत् । अनृतः किं । कृष्णा३ । एकैकग्रहणम्पर्यायार्थं । इहप्राचामितियोगोविभज्यते । तेनसर्वःप्लुतोविकल्प्यते ॥ अप्लुतवदुपस्थिते । ६ । १ । १२९ । उपस्थितोऽनार्षइतिशब्दस्तस्मिन्परेप्लुतोऽप्लुतवद्भवति । अप्लुतकार्ययणादिकङ्करोति । सुश्लोकाइति । सुश्लोकेति । वत्किं । अप्लुतइत्युक्तेप्लुतएवनिषिध्येत् । तथाचप्रगृह्याश्रयेप्रकृतिभावेप्लुतस्यश्रवणन्नस्यात् । अग्नी३इति ॥ ईचाक्रवर्मणस्य । ६ । १ । ३० । ईप्लुतोऽचिपरेऽप्लुतवद्वास्यात् । चिनुहीतिचिनुहि३इति । चिनुहीइदंचिनुहीदं । उभयत्रविभाषेयं । ईदूदेद्द्विवचनंप्रगृह्यं । १ । १ । ११ । ईदूदेदन्तन्द्विवचनम्प्रगृह्यसंज्ञंस्यात् । हरीएतौ । विष्णूइमौ । गङ्गेअमू । पचेतेइमौ । मणीवोष्ट्रस्येतिनुइवार्थेवशब्दोवाशब्दोवाबोध्यः ॥ अदसोमात् । १ । १ । १२ । अस्मात्परावीदूतौप्रगृह्यौस्तः । अमीईशाः । रामकृष्णावमूआसाते । मात्किं । अमुकेऽत्र । असतिमाद्ग्रहणेएकारोप्यनुवर्त्तेत ॥ शे । १ । १ । १३ । अयम्प्रगृह्यःस्यात् । अस्मेइन्द्राबृहस्पती । निपातएकाजनाङ् । १ । १ । १४ । एकोऽज्निपातआङ्वर्जःप्रगृह्यस्स्यात्

। इ विस्मये । इ इन्द्रः उ उमेशः । अनाङित्युक्तेरङिदाकारः प्रगृह्य एव । आ एवन्नु मन्यसे । आ एवं किल तत् । ङित्तु न प्रगृ
ह्यः । ईषदुष्णं । ओष्णं । वाक्यस्मरणयोरङित् । अन्यत्र ङिदिति विवेकः ॥ ओत् । १ । १ । १५ । ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः
स्यात् । अहो ईशाः ॥ सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे । १ । १ । १६ । सम्बुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्योऽवैदिके इतौ परे ।
विष्णो इति । विष्ण इति विष्णविति । अनार्षे इति किं । ब्रह्मबन्धवित्यब्रवीत् ॥ उञः । १ । १ । १७ । उञ इतौ वा प्रागुक्तम् ।
उ इति । विति ॥ ऊँ । १ । १ । १८ । उञ इतौ दीर्घोऽनुनासिकः प्रगृह्यश्च ऊँ इत्ययमादेशो वा स्यात् । ऊँ इति ॥ मय उ
ञो वो वा । ८ । ३ । ३३ । मयः परस्य उञो वो वा स्यादचि । किमु उक्तं । किम्वुक्तम् । वस्यासिद्धत्वान्नानुस्वारः ॥ ईदूतौ च
सप्तम्यर्थे । १ । १ । १९ । सप्तम्यर्थे पर्यवसन्नमीदूदन्तम्प्रगृह्यं स्यात् । सोमो गौरी अधिश्रितः । मामकी तनू इति । सुपां सु
लुगिति सप्तम्या लुक् । अर्थग्रहणं किं । वृत्तावर्थान्तरोपसंक्रान्ते माभूत् । वाप्यामश्वो वाप्यश्वः ॥ अणोप्रगृह्यस्यानुनासिकः ।
८ । ४ । ५७ । अप्रगृह्यस्याणोऽवसानेऽनुनासिको वा स्यात् । दधिं । दधि । अप्रगृह्यस्य किं । अग्नी ॥*॥ इत्यच्सन्धिः ॥*॥
स्तोः श्चुना श्चुः । ८ । ४ । ४० । सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ स्तः । हरिश्शेते । रामश्चिनोति । सच्चित् ।
शार्ङ्गिञ्जयः ॥ शात् । ८ । ४ । ४४ । शात्परस्य तवर्गस्य चुत्वन्न स्यात् । विश्नः । प्रश्नः ॥ ष्टुना ष्टुः । ८ । ४ । ४१ । स्तोः ष्टुना
योगे ष्टुः स्यात् । रामष्षष्ठः । रामष्टीकते । पेष्टा । तट्टीका । चक्रिण्ढौकसे ॥ न पदान्ताट्टोरनाम् । ८ । ४ । ४२ । अनामि
निलुप्तषष्ठीकम्पदं । पदान्ताट्टवर्गात्परस्यानामः स्तोः ष्टुर्न स्यात् । षट् सन्तः । षट् ते । पदान्तात्किं । ईट्टे । टोः किं । सर्पि
ष्टमं । अनाम्नवतिनगरीणामिति वाच्यं ॥*॥ षण्णां । षण्णवतिः । षण्णगर्यः ॥ तोः षि । ८ । ४ । ४३ । तवर्गस्य षकारे परे
न ष्टुत्वं । सन्षष्ठः ॥ झलाञ्जशोन्ते । ८ । २ । ३९ । वागीशः चिद्रूपं ॥ यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा । ८ । ४ । ४५ । य
रः पदान्तस्यानुनासिके परेऽनुनासिको वा स्यात् । एतन्मुरारिः । एतद्मुरारिः । स्थानप्रयत्नाभ्यामन्तरतमे स्पर्शे चरितार्थो

विधिरयं रेफेन प्रचक्ष्णते । चतुर्मुखः । प्रत्ययेभाषायान्नित्यम् ॥*॥ तन्मात्रं । कथन्तर्हि मदोदग्याः ककुद्मन्तइति युक्तादिगणे
दकारनिपातनात् ॥ तोर्लि । ८ । ४ । ६० । तवर्गस्य लकारे परे परसवर्णः स्यात् । तल्लयः । विद्वाँल्लिखति । नकारस्याऽ
नुनासिकोलिकारः । उदःस्थास्तम्भोःपूर्वस्य । ८ । ४ । ६१ । उदःपरयोस्स्थास्तम्भोःपूर्वसवर्णःस्यात् । आदेःपरस्य । उ
त्थानं । उत्तम्भनं । अत्राऽघोषस्य महाप्राणस्य सस्य तादृश एव थकारः । तस्य झरोझरीतिपाक्षिकोलोपः । लोपाभावपक्षेतु थ
कारस्यैवश्रवणन्नतु खरिचेतिचर्त्वं चर्त्वम्प्रतिथकारस्याऽसिद्धत्वात् । उत्थानं । उत्तम्भनम् ॥ झयोहोन्यतरस्यां । ८ । ४ ।
६२ । झयःपरस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात् । घोषवतो नादवतो महाप्राणस्य संवृतकण्ठस्य हस्य तादृशो वर्गचतुर्थ एवादेशः
। वाग्घरिः । वाग्हरिः ॥ शश्छोऽटि । ८ । ४ । ६३ । झयःपरस्य शस्य छो वा स्यादटि । दस्य चुत्वेन जकारे कृते ॥ खरिच । ८ । ४ ।
५५ । खरि झलाञ्चरस्स्युः । इति जकारस्य चकारः । तच्शिवः । तच्छिवः । छत्वममीतिवाच्यं ॥*॥ तच्श्लोकेन । तच्छ्लोकेन । अ
मिकिं । वाक्श्च्योतति ॥ मोनुस्वारः । ८ । ३ । २३ । मान्तस्य पदस्याऽनुस्वारस्स्याद्धलि । अलोन्त्यस्य । हरिंवन्दे । पद
स्येतिकिं गम्यते ॥ नश्चापदान्तस्य झलि । ८ । ३ । २४ । नस्य मस्य चापदान्तस्य झल्यनुस्वारः । यशांसि । आक्रंस्यते । झ
लिकिं मन्यसे ॥ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः । ८ । ४ । ५८ । स्पष्टम् । अङ्कितः । अञ्चितः । कुण्ठितः । शान्तः । गुम्फि
तः । कुर्वन्तीत्यत्र णत्वे प्राप्ते । तस्यासिद्धत्वादनुस्वारे परसवर्णे तस्यासिद्धत्वान्न णत्वं ॥ वापदान्तस्य । ८ । ४ । ५९ । प
दान्तस्याऽनुस्वारस्य ययि परे परसवर्णो वा स्यात् । त्वङ्करोषि त्वंकरोषि । संय्यँन्ता संयन्ता । सव्ँवत्सरः । संवत्सरः । यल्ँलो
कम् । यंलोकम् । अत्राऽनुस्वारस्य पक्षेऽनुनासिका यवलाः ॥ मोराजि समः क्वौ । ८ । ३ । २५ । क्विबन्ते राजतौ परे समो
मस्य म एव स्यात् । सम्राट् ॥ हेमपरेवा । ८ । ३ । २६ । मपरे हकारे मस्य म एव स्याद्वा । ह्वल ह्मल सञ्चलने । किम
ह्मलयति । किंह्मलयति । यवलपरे यवला वेति वक्तव्यम् ॥*॥ यथासंख्यमनुदेशस्समानाम् । १ । ३ । १० । समसम्बन्धी

विधिर्यथासंख्यंस्यात्। किंह्यः। कियह्यः। किंह्वलयति। किय्ँह्वलयति। किंह्लादयति। किल्ँह्लादयति॥ नपरे नः। ८
। ३। २७। नपरे हकारे मस्य नस्स्याद्वा। किंह्नुते। किन्ह्नुते॥ ङ्णोः कुक्टुक् शरि। ८। ३। २८। ङकारणकार
योः कुक्टुकावागमौवास्तः शरि। कुक्टुकोरसिद्धत्वाज्जश्त्वन्न। चयोद्वितीयाः शरि पौष्करसादेरिति वाच्यम्॥ * ॥ प्राङ्
षष्ठः प्राङ्ख्षष्ठः प्राङ्क्षष्ठः। सुगण्षष्ठः। सुगण्ठ्षष्ठः। सुगण्ट्षष्ठः॥ डः सि धुट्। ८। ३। २९। डात्परस्य स
स्य धुड्वा स्यात्। षट्सन्तः। षट्त्सन्तः॥ नश्च। ८। ३। ३०। नकारान्तात्सस्य धुड्वा। सन्त्सः। सन्सः॥ शि तुक्। ८। ३।
३१। नस्य पदान्तस्य शे परे तुग्वा स्यात्। शश्छोटीति छत्वविकल्पः। पक्षे झरो झरि इति चलोपः। सञ्छम्भुः। सञ्च्छम्भुः।
सञ्च्शम्भुः सञ्शम्भुः। ञछौ ञचछा ञचशा ञशाविति चतुष्टयम्। रूपाणामिह तुक्छत्व चलोपानां विकल्पनात्॥ ङमो
ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम्। ८। ३। ३२। ह्रस्वात्परो यो ङम् तदन्तं यत्पदं तस्मात्परस्याऽचो नित्यं ङमुडागमस्स्यात्। प्रत्य
ङ्ङात्मा। सुगण्णीशः। सन्नच्युतः॥ समः सुटि। ८। ३। ५। समो रुस्स्यात्सुटि। अलोन्त्यस्य॥ अत्राऽनुनासिकः पूर्वस्य
तु वा। ८। ३। २। अत्र रुप्रकरणे रोः पूर्वस्याऽनुनासिकस्स्यात्॥ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः। ८। ३। ४। अनुनासिक
म्विहाय रोः पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमस्स्यात्॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः॥ विसर्जनीयस्य सः। ८। ३। ३४। खरि विस
र्जनीयस्य सस्स्यात्। एतदपवादेन वा शरीति पाक्षिके विसर्गे प्राप्ते। सम्पुङ्कानां सो वक्तव्यः॥ * ॥ संस्स्कर्ता। सँस्स्कर्ता। स
मो वा लोपमेके इति भाष्यं। लोपस्यापि रुप्रकरणस्थत्वादनुस्वारानुनासिकाभ्यामेकसकारं। रूपद्वयन्द्विसकारन्तूक्तमेव। त
त्रानचि चेति सकारस्य द्वित्वपक्षे त्रिसकारमपि रूपद्वयम्। अनुस्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानीयानामकारोपरि शर्षु च पा
ठस्योपसंख्यानत्वेनानुस्वारस्याप्यच्त्वात्। अनुनासिकवतां त्रयाणां शरः खय इति कद्वित्वे षट्। अनुस्वारवतामनुस्वारस्या
ः ... द्वित्वे द्वादश। एषामष्टादशानान्तकारस्य द्वित्वे वचनान्तरेण पुनर्द्वित्वे तु एकतन्द्वितन्त्रितमिति चतुष्पञ्चाशत्। अणोऽनु

नासिकत्वेऽष्टोत्तरशतम् ॥ पुमःखय्यम्परे । ८ । ३ । ६ । अम्परे खयि पुमशब्दस्य रुः स्यात् । व्युत्पत्तिपक्षेऽप्रत्ययस्येति षत्व पर्युदासात्ऽकऽपयोः प्राप्तौ । अव्युत्पत्तिपक्षे तु षत्वप्राप्तौ । संपुङ्कानामिति सः । पुंस्कोकिलः । पुँस्कोकिलः । पुंस्पुत्रः । पुँस्पुत्रः । अम्परे किं । पुंक्षीरं । खयि किं । पुंदासः । ख्याञादेशेन । पुंख्यानं ॥ नश्छव्यप्रशान् । ८ । ३ । ७ । अम्परे छवि नकारान्तस्य पदस्य रुः स्यात् । न तु प्रशान्शब्दस्य । विसर्गः । सत्वं । श्चुत्वं । शार्ङ्गिँश्छिन्धि । शार्ङ्गिंश्छिन्धि । चक्रिँस्त्रायस्व । चक्रिंस्त्रायस्व । पदस्य किं । हन्ति । अम्परे किं । सन्त्सरुः । खड्गमुष्टिः । अप्रशान् किं । प्रशान्तनोति ॥ नॄन्पे । ८ । ३ । १० । नॄनित्यस्य रुः स्याद्वा पकारे परे ॥ कुप्वोः ᳲकᳲपौ च । ८ । ३ । ३७ । कवर्गे पवर्गे च परे विसर्जनीयस्य क्रमाज्जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ स्तः । चाद्विसर्गः । येन नाप्राप्तिन्यायेन विसर्जनीयस्स इत्यस्यापवादोयं । न तु शर्परे विसर्जनीय इत्यस्य । तेन वासः क्षौममित्यादौ विसर्ग एव । नॄँᳲपाहि । नॄंᳲपाहि । नॄँःपाहि । नॄंःपाहि । नॄन्पाहि ॥ कानाम्रेडिते । ८ । ३ । १२ । कान्नकारस्य रुः स्यादाम्रेडिते परे । संपुङ्कानामिति सः । यद्वा ॥ कस्कादिषु च । ८ । ३ । ४८ । एष्विण उत्तरस्य विसर्गस्य षः स्यादन्यत्र तु सः । ᳲकᳲपयोरपवाद इति सः । काँस्कान् कांस्कान् । कस्कः । कौतस्कुतः । सर्पिष्कुण्डिका । धनुष्कपालं । आकृतिगणोयं ॥ संहितायां । ६ । १ । ७२ । इत्यधिकृत्य ॥ छे च । ६ । १ । ७३ । ह्रस्वस्य छे परे तुगागमस्स्यात्संहितायाम् । चुत्वस्यासिद्धत्वाज्जश्त्वेन दः । ततश्चर्त्वस्यासिद्धत्वात्पूर्वं श्चुत्वेन जः । तस्य चर्त्वेन चः । चुत्वस्यासिद्धत्वाच्चेः कुरिति कुत्वन्न । शिवच्छाया । स्वच्छाया ॥ आङ्माङोश्च । ६ । १ । ७४ । एतयोश्छे परे तुक्स्यात्पदान्ताद्वेति विकल्पापवादः । आच्छादयति । माच्छिदत् ॥ दीर्घात् । ६ । १ । ७५ । दीर्घाच्छे परे तुक् स्यात् । दीर्घस्य यणुक् न तु छस्य । सेनासुराच्छायेति ज्ञापकात् । चेच्छिद्यते ॥ पदान्ताद्वा । ६ । १ । ७६ । दीर्घात्पदान्ताच्छे परे तुग्वा स्यात् । लक्ष्मीछाया । लक्ष्मीच्छाया ॥ * ॥ इति हल्सन्धिः ॥ * ॥ विसर्जनीयस्य सः । विष्णुस्त्राता ॥ शर्परे विसर्जनीयः । ८ । ३ । ३५

। शर्परे खरि विसर्जनीयस्य विसर्जनीयो न त्वन्यत् । कः त्सरुः । घनाघनः क्षोभणः । इह यथायथं सत्वं जिह्वामूलीयश्च न ॥
वा शरि । ८ । ३ । ३६ । शरि परे विसर्जनीयस्य विसर्जनीय एव वा स्यात् । हरिः शेते । हरिश्शेते । खर्परे शरि वा विसर्ग
लोपो वक्तव्यः ॥*॥ रामस्थाता । रामः स्थाता । हरिस्फुरति । हरिः स्फुरति । पक्षे विसर्गे सत्वे च त्रैरूप्यम् ॥ कुप्वोः ≍क ≍पौ च ।
क≍करोति । कः करोति । क≍खनति । कः खनति । क≍पचति । कः पचति ॥ सोपदादौ । ८ । ३ । ३८ । विसर्जनीयस्य सः
स्यादपदाद्योः कुप्वोः परयोः । पाशकल्पककाम्येष्विति वाच्यम् ॥*॥ पयस्पाशं । यशस्कल्पम् । यशस्कम् । यशस्काम्यति ।
अनव्ययस्येति वाच्यम् ॥*॥ प्रातःकल्पम् । काम्ये रोरेवेति वाच्यम् ॥*॥ नेह । गीःकाम्यति ॥ इणः षः । ८ । ३ । ३९
। इणः परस्य विसर्गस्य षकारः स्यात्पूर्वविषये । सर्पिष्पाशं । सर्पिष्कल्पम् । सर्पिष्कं । सर्पिष्काम्यति ॥ नमस्पुरसोर्ग
त्योः । ८ । ३ । ४० । गतिसंज्ञयोरनयोर्विसर्गस्य सः कुप्वोः परयोः । नमस्करोति । साक्षात्प्रभृतित्वात्कृञो योगे विभा
षा गतिसंज्ञा । तदभावे नमः करोति । पुरोऽव्ययमिति नित्यं गतिसंज्ञा । पुरस्करोति । अगतित्वान्नेह । पूः । पुरौ । पु
रः । प्रष्टव्याः ॥ इदुदुपधस्य चाऽप्रत्ययस्य । ८ । ३ । ४१ । इकारोकारोपधस्याऽप्रत्ययस्य विसर्गस्य षः स्यात्कुप्वोः । नि
ष्प्रत्यूहं । आविष्कृतम् । दुष्कृतम् । अप्रत्ययस्य किं । अग्निः करोति । वायुः करोति । एकादेशशास्त्रनिमित्तकस्य न षत्व
म् । कस्कादिषु भ्रातुष्पुत्रशब्दस्य पाठात् । तेनेह न । मातुः कृपा । मुहुसः प्रतिषेधः ॥*॥ मुहुः कामा ॥ तिरसोऽन्यतर
स्यां । ८ । ३ । ४२ । तिरसः सो वा स्यात् कुप्वोः । तिरस्कर्ता । तिरः कर्ता ॥ द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे । ८ । ३ । ४३ ।
कृत्वोऽर्थे वर्त्तमानानामेषां विसर्गस्य षकारो वा स्यात्कुप्वोः । द्विष्करोति । द्विः करोतीत्यादि । कृत्वोऽर्थे किम् । चतुष्कपालः ॥
इसुसोः सामर्थ्ये । ८ । ३ । ४४ । एतयोर्विसर्गस्य षः स्याद्वा कुप्वोः । सर्पिष्करोति । सर्पिः करोति । धनुष्करोति । धनुः
करोति । सामर्थ्यमिह व्यपेक्षा । सामर्थ्ये किं । तिष्ठतु सर्पिः पिब त्वमुदकम् ॥ नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य । ८ । ३ । ४५

॥सि॰कौ॰॥ । इसुसोर्विसर्गस्याऽनुत्तरपदस्थस्यसमासेनित्यंषस्स्यात्कुप्वोःपरयोः । सर्पिष्कुण्डिका । अनुत्तरपदस्थस्यकिं । परम
॥वि॰ सं॰॥ सर्पिःकुण्डिका । कस्कादिषुसर्पिष्कुण्डिकाशब्दोऽसमासेव्यपेक्षाविरहेपिषत्वार्थः । व्यपेक्षायांनित्यार्थश्च ॥ अतःकृकमिकं
॥ ८ ॥ सकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य । ८ । ३ । ४६ । अकारादुत्तरस्यानव्ययस्यविसर्गस्यसमासेनित्यंसकारादेशस्स्यात्करोत्या
दिषुपरेषुनतूत्तरपदस्थस्य । अयस्कारः । अयस्कामः । अयस्कंसः । अयस्कुम्भः । अयस्पात्रं । अयस्सहिताकुशाअ
यस्कुशा । अयस्कर्णी अतःकिं । गीःकारः । अनव्ययस्यकिं । स्वःकामः । समासेकिं । यशःकरोति । अनुत्तरपदस्थ
स्यकिं । परमयशःकारः ॥ अधःशिरसीपदे । ८ । ३ । ४७ । एतयोर्विसर्गस्यसादेशस्स्यात्पदशब्देपरे । अधस्पदं ।
शिरस्पदं । समासइत्येव । अधःपदं । शिरःपदं । अनुत्तरपदस्थस्येत्येव । परमशिरःपदं ॥ कस्कादिषुच ।
भास्करः ॥ * ॥ इतिविसर्गसंधिः ॥ * ॥ स्वौजसमौडितिसुप्रत्ययेशिवस्अर्च्यइतिस्थिते ॥ ससजुषोरुः । ८ ।
॥स्वा॰सं॰॥ २ । ६६ । पदान्तस्यसस्यसजुष्शब्दस्यचरुस्स्यात् । जश्त्वापवादः ॥ अतोरोरप्लुतादप्लुते । ६ । १ । ११३ । अप्लुता
दतःपरस्यरोरुस्स्यादप्लुतेऽति । भोभगोअघोइतिप्राप्तस्ययत्वस्याऽपवादः उत्वम्प्रतिरुत्वस्याऽसिद्धत्वन्तुनभवति । रुत्व
मनूद्योत्वविधेस्सामर्थ्यात् ॥ प्रथमयोःपूर्वसवर्णः । ६ । १ । १०२ । अकःप्रथमाद्वितीययोरचिपरेपूर्वसवर्णदीर्घए
कादेशस्स्यादितिप्राप्ते ॥ नादिचि । ६ । १ । १०४ । अवर्णादिचिपरेनपूर्वसवर्णदीर्घः । आद्गुणः । एङःपदान्तादति ।
शिवोर्च्यः । अतइतितपरःकिम् । देवाअत्र । अतीतितपरःकिं । श्वआगन्ता । अप्लुतात्किम् । एहिसुस्रोताऽअत्रस्नाहि
। प्लुतस्याऽसिद्धत्वादतःपरोयम् । अप्लुतादितिविशेषणेतुतत्सामर्थ्यान्नासिद्धत्वम् । तपरकरणस्यतुनसामर्थ्यन्दीर्घनि
वृत्त्याचरितार्थत्वात् । अप्लुतेकिम् । तिष्ठतुपयआग्निदत्त । गुरोरनृतइतिप्लुतः ॥ हशिच । ६ । १ । ११४ । अप्लुतादतः
परस्यरोरुस्स्याद्धशि । शिवोवन्द्यः । रोरित्युकारानुबन्धग्रहणान्नेह । प्रातरत्र । धातर्गच्छ । देवासइहइतिस्थिते । ए

त्वम् ॥ भोभगोअघोअवर्णपूर्वस्ययोऽशि । ८ । ३ । १७ । एतत्पूर्वस्यरोर्यादेशस्स्यादशिपरे । असन्धिस्सौत्रः । लोपश्शाक
ल्यस्य । देवाइह । देवायिह । अशिकिम् । देवास्सन्ति । यद्यपीहयत्वस्याऽसिद्धत्वाद्विसर्गोलभ्यते । तथापिविसर्गस्य
स्थानिवद्भावेनरुत्वाद्यत्वंस्यात् । नह्ययमल्विधिः । रोरितिसमुदायरूपाश्रयणात् । भोस् । भगोस् । अघोस् । इतिस
कारान्तानिपाताः । तेषांरोर्यत्वेकृते ॥ व्योर्लघुप्रयत्नतरश्शाकटायनस्य । ८ । ३ । १८ । पदान्तयोर्वकारयकारयोर्ल
घूच्चारणौवयौवास्तोऽशिपरे । यस्योच्चारणेजिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानांशैथिल्यंसलघूच्चारणः ॥ ओतोगार्ग्यस्य । ८ । ३
। २० । ओकारात्परस्यपदान्तस्याऽलघुप्रयत्नस्ययकारस्यनित्यंलोपस्स्यात् । गार्ग्यग्रहणम्पूजार्थम् । भोअच्युत । लघुप्र
यत्नपक्षेभोयच्युत । पदान्तस्यकिम् । तोयम् ॥ उञिचपदे । ८ । ३ । २१ । अवर्णपूर्वयोःपदान्तयोर्यवयोर्वालोपउ
ञिपरे । सउएकाग्निः । पदेकिम् । तन्वयुतम् । वेञस्सम्प्रसारणेरूपं । यदितुप्रतिपदोक्तोनिपातउञितिगृह्यते । न
हिंउत्तरार्थम्पदग्रहणम् ॥ हलिसर्वेषाम् । ८ । ३ । २२ । भोभगोअघोअपूर्वस्यलघ्वऽलघूच्चारणस्ययकारस्यलोपस्स्या
द्धलिसर्वेषांमतेन । भोदेवाः । भोलक्ष्मि । भोविद्वद्वृन्द । भगोनमस्ते । अघोयाहि । देवानम्याः । देवायान्ति । हलि
किम् । देवायिह ॥ रोऽसुपि । ८ । २ । ६९ । अह्नोरेफादेशस्स्यादसुपि । रोरपवादः । अहरहः । अहर्गणः । अ
सुपिकिम् । अहोभ्याम् । अत्राहन्निनिरुत्वम् । रूपरात्रिरथन्तरेषुरुत्वम्वाच्यम् ॥ * ॥ अहोरूपं । गतमहोरात्रिरेषा । ए
कदेशविकृतस्यानन्यत्वात् । अहोरात्रः । अहोरथन्तरम् । अहरादीनाम्पत्यादिषुवारेफः । विसर्गापवादः । अहर्प्पतिः ।
गीर्प्पतिः । धूर्प्पतिः । पक्षेविसर्गोपध्मानीयौ ॥ रोरि । ८ । ३ । १४ । रेफस्यरेफेपरेलोपस्स्यात् ॥ ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घोऽ
णः । ६ । ३ । १११ । ढरेफौलोपयतीतितथातस्मिन्वर्णेअर्थाड्ढकाररेफात्मकेपरेपूर्वस्याऽणोदीर्घस्स्यात् । पुनारमते ।
हरीरम्यः । शम्भूराजते । अणःकिम् । तृढः । वृढः । तृहहिंसायाम् । वृहउद्यमने । पूर्वग्रहणमनुत्तरपदेपिपूर्वमा

E

॥सि॰कौ॰॥ तस्यैव दीर्घार्थम्। अजर्घाः। लीढः। मनस्+रथ इत्यत्र रुत्वे कृते हशि चेत्युत्वे रोरीति लोपे च प्राप्ते॥ विप्रतिषेधे परं कार्यम्।
॥स्वा॰सं॰॥ १।४।२। तुल्यबलविरोधे परं कार्यं स्यात्। इति लोपे प्राप्ते पूर्वत्रासिद्धमिति रोरीत्यस्याऽसिद्धत्वादुत्वमेव। मनोरथः॥
॥ ९ ॥ एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि। ६।१।१३२। अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपः स्याद्धलि न तु नञ्समासे।
एष विष्णुः। स शम्भुः। अकोः किम्। एषको रुद्रः। अनञ्समासे किम्। असः शिवः। हलि किम्। एषोऽत्र॥ सोऽचि लोपे
चेत्पादपूरणम्। ६।१।१३४। स इत्येतस्य सोर्लोपः स्यादचि पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्येत। सेमामविड्ढि प्रभृतिम्। इह ऋ
क्पाद एव गृह्यत इति वामनः। अविशेषाच्छ्लोकपादोऽपीत्यपरे। सैष दाशरथी रामः। लोपे चेदिति किम्। स इत्क्षेति। स ए
वमुक्त्वा। सत्येवेत्यवधारणं तु स्यश्छन्दसि बहुलमिति पूर्वसूत्राद्बहुलग्रहणाऽनुवृत्त्या लभ्यते। तेनेह न। सोऽहमाजन्मशु
॥अ॰पु॰॥ द्धानां॥ * ॥ इति स्वादिसन्धिः॥ * ॥ अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्। १।२।४५। धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च व
र्जयित्वाऽर्थवच्छब्दरूपं प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात्॥ कृत्तद्धितसमासाश्च। १।२।४६। कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च प्रातिपदिकसं
ज्ञाः स्युः। पूर्वसूत्रेण सिद्धे समासग्रहणं नियमार्थम्। यत्र सङ्घाते पूर्वो भागः पदं तस्य चेद्भवति तर्हि समासस्यैवेति। तेन वा
क्यस्य न॥ प्रत्ययः। ३।१।१। आपञ्चमपरिसमाप्तेरधिकारोऽयम्॥ परश्च। ३।१।२। अयमपि तथा॥ ङ्याप्प्रा
तिपदिकात्। ४।१।१। ङ्यन्तादाबन्तात्प्रातिपदिकाच्चेत्यापञ्चमपरिसमाप्तेरधिकारः। प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशि
ष्टस्यापि ग्रहणमित्येव सिद्धे ङ्याप्ग्रहणं ङ्याबन्तात्तद्धितोत्पत्तिर्यथा स्यात्। ङ्याब्भ्याम्प्राङ्माभूदित्येवमर्थम्॥ स्वौजसमौ
ट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप्। ४।१।२। ङ्यन्तादाबन्तात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः
प्रत्ययाः स्युः। सुङस्योरुकार इकारौ जशटङपाश्चेतः॥ विभक्तिश्च। १।४।१०४। सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः। तत्र
सु औ जसित्यादीनां सप्तानां त्रिकाणां प्रथमादयः सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञास्ताभिरिहापि व्यवहारः॥ सुपः। १।४।१०३।

सुपस्त्रीणित्रीणिवचनानिएकैकशएकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानिस्युः ॥ द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने। १। ४। २२।
द्वित्वैकत्वयोरेतौस्तः ॥ बहुषुबहुवचनम् । १। ४। २१। बहुत्वेएतत्स्यात् । रुत्वविसर्गौ । रामः ॥ सरूपाणामेकशे
षएकविभक्तौ । १। २। ६४। एकविभक्तौयानिसरूपाण्येवदृष्टानितेषामेकएवशिष्यते । प्रथमयोःपूर्वसवर्णः ॥ ना
दिचि । वृद्धिरेचि । रामौ ॥ चुटू । १। ३। ७। प्रत्ययाद्यौचुटूइतौस्तः । इतिजस्यइत्संज्ञा ॥ नविभक्तौतुस्माः ।
१। ३। ४। विभक्तिस्थास्तवर्गसकारमकाराइतोनस्युः । इतिसकारस्यनेत्वं ॥ अतोगुणे । ६। १। ९७। अपदा
न्तादकाराद्गुणेपरतःपररूपमेकादेशस्स्यात् । इतिप्राप्तेपरत्वात्पूर्वसवर्णदीर्घः । अतोगुणेइतिहिपुरस्तादपवादाअन
न्तरान्विधीन्बाधन्तेनोत्तरानितिन्यायेनाकःसवर्णेदीर्घइत्यस्यैवापवादोनतुप्रथमयोरित्यस्यापि । रामाः ॥ एकवचनंसम्बु
द्धिः । २। ३। ४९। सम्बोधनेप्रथमायाएकवचनंसम्बुद्धिसंज्ञंस्यात् ॥ एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः । ६। १। ६९। एङन्ता
ह्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यतेसम्बुद्धेश्चेत् । सम्बुद्ध्याक्षिप्तस्याङ्गस्यैङ्ह्रस्वाभ्यांविशेषणान्नेह । हेकतरत्कुलेति । हेराम । हे
रामौ । हेरामाः । एङ्ग्रहणंकिम् । हेहरे । हेविष्णो । अत्रहिपरत्वान्नित्यत्वाच्चसम्बुद्धिगुणेकृतेह्रस्वात्परत्वन्नास्ति ॥
अमिपूर्वः । ६। १। १०७। अकोम्यचिपरतःपूर्वरूपमेकादेशस्स्यात् । रामं । रामौ ॥ लशक्वतद्धिते । १। ३। ८।
तद्धितवर्जप्रत्ययाद्यालशकवर्गाइतस्स्युः । इतिशसश्शस्येत्संज्ञा ॥ तस्माच्छसोनःपुंसि । ६। १। १०३। पूर्वसवर्णदीर्घात्प
रोयश्शसस्सकारस्तस्यनस्स्यात्पुंसि ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि । ८। ४। २। अट्कवर्गपवर्गआङ्नुम्एतैर्व्यस्तैर्यथासम्भ
वंमिलितैश्चव्यवधानेपिरषाभ्याम्परस्यनस्यणस्स्यात्समानपदे । पदव्यवायेपीतिनिषेधम्बाधयितुमाङ्ग्रहणम् । नुम्ग्रहण
मनुस्वारोपलक्षणार्थम् । तच्चाकर्तुंशक्यम् । अयोगवाहानामट्सूपदेशस्योक्तत्वात् । इतिणत्वेप्राप्ते ॥ पदान्तस्य । ८।
४। ३७। पदान्तस्यनस्यणत्वन्नस्यात् । रामान् ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेऽङ्गम् । १। ४। १३। यःप्रत्ययोयस्मात्

क्रियते तदादि शब्दरूपं तस्मिन्प्रत्यये परेऽङ्गसंज्ञं स्यात्। भवामि भविष्यामीत्यादौ विकरणविशिष्टस्याऽङ्गसंज्ञार्थं तदादिग्रहणम्। विधिरिति किम्। स्त्रीइयती। प्रत्यये किम्। प्रत्ययविशिष्टस्य ततोऽप्यधिकस्य वा माभूत्॥ अङ्गस्य। ६। ४। १। इत्यधिकृत्य॥ टाङसिङसामिनात्स्याः। ७। १। १२। अकारान्तादङ्गाट्टादीनां क्रमादिनादय आदेशाः स्युः। णत्वं। रामेण॥ सुपि च। ७। ३। १०२। यञादौ सुपि परे अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात्। रामाभ्याम्॥ अतो भिस ऐस्। ७। १। ९। अकारान्तादङ्गाद्भिस ऐस् स्यात्। अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः॥ ङेर्यः। ७। १। १३। अतोऽङ्गात्परस्य ङेर्य इत्यस्य यादेशः स्यात्। रामाय। इह स्थानिवद्भावेन यादेशस्य सुप्त्वात्सुपि चेति दीर्घः। सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति परिभाषा तु नेह प्रवर्त्तते। कष्टाय क्रमणे इति निर्देशेन तस्याऽनित्यत्वज्ञापनात्। रामाभ्यां॥ बहुवचने झल्येत्। ७। ३। १०३। झलादौ बहुवचने सुपि परे अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात्। रामेभ्यः। बहुवचने किं। रामः। रामस्य। झलि किं। रामाणां। सुपि किं। पचध्वं। जश्त्वं॥ वावसाने। ८। ४। ५६। अवसाने झलां चरो वा स्युः। रामात्। रामाद्। द्वित्वे रूपचतुष्टयं। रामाभ्यां। रामेभ्यः। रामस्य। सस्य द्वित्वपक्षे खरि चेति चर्त्वे प्राप्ते आन्तरतम्यात्स एव। ननु तकारः। अल्पप्राणतया प्रयत्नभेदात्। अत एव सः सीतिनादेश आरभ्यते॥ ओसि च। ७। ३। १०४। ओसि परे अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात्। रामयोः॥ ह्रस्वनद्यापो नुट्। ७। १। ५४। ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादाबन्ताच्चाङ्गात्परस्यामो नुडागमः स्यात्॥ नामि। ६। ४। ३। नामि परेऽजन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात्। रामाणां। सुपि चेति दीर्घो यद्यपि परस्तथापीह न प्रवर्त्तते। सन्निपातपरिभाषाविरोधात्। नामीत्यनेन त्वारम्भसामर्थ्यात्परिभाषा बाध्यते। रामे। रामयोः। सुपि एत्वे कृते॥ अपदान्तस्य मूर्द्धन्यः। ८। ३। ५५। आपादपरिसमाप्तेरधिकारोऽयं॥ इण्कोः। ८। ३। ५७। इत्यधिकृत्य॥ आदेशप्रत्यययोः। ८। ३। ५९। सहेः साडः स इति सूत्रात्स इति षष्ठ्यन्तम्पदमनुवर्त्तते। इण्कवर्गाभ्याम्परस्याऽपदान्तस्यादेशस्य प्रत्ययावयवस्य च यः सकारस्तस्य मूर्द्धन्यादेशः स्यात्। विवृताघो

षत्वंसस्य । नादृशएवयः । रामेषु । इण्कोः किं । रामस्य । आदेशप्रत्यययोः किं । सुपीः । सुपिसौ । सुपिसः । अपदान्तस्यकिं । हरिस्तत्र । एवंकृष्णमुकुन्दादयः ॥ सर्वादीनिसर्वनामानि । १ । १ । २७ । सर्वादीनिशब्दरूपाणिसर्वनामसंज्ञानिस्युः । तदन्तस्यापीयंसंज्ञा । द्वन्द्वेचेतिज्ञापकात् । तेनपरमसर्वत्रेतिवत् । परमभवकानित्यत्राकच्चसिध्यति ॥ जसश्शी । ७ । १ । १७ । अदन्तात्सर्वनाम्नःपरस्यजसश्शीस्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः । नचाऽर्वणस्तृ इत्यादाविवनाऽनुबन्धकृतमनेकाल्त्वमितिवाच्यं । सर्वादेशत्वात्प्रागित्संज्ञायाएवाऽभावात् । सर्वे ॥ सर्वनाम्नःस्मै । ७ । १ । १४ । अतस्सर्वनाम्नोङेइत्यस्यस्मैस्यात् । सर्वस्मै ॥ ङसिङ्योःस्मात्स्मिनौ । ७ । १ । १५ । अतस्सर्वनाम्नोङसिङ्योरेतौस्तः । सर्वस्मात् ॥ आमिसर्वनाम्नस्सुट् । ७ । १ । ५२ । अवर्णान्तात्सर्वनाम्नोविहितस्यामःसुडागमस्स्यात् । एत्वषत्वे । सर्वेषां । सर्वस्मिन् । शेषंरामवत् । एवंविश्वादयोऽप्यदन्ताः । सर्वादयश्चपञ्चत्रिंशत् । सर्व विश्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम । पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायां । स्वमज्ञातिधनाख्यायां । अन्तरंबहिर्योगोपसंव्यानयोः । त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम् इति । उभशब्दोद्वित्वविशिष्टस्यवाचकः । अतएवनित्यंद्विवचनान्तः । तस्येहपाठस्तुउभकावित्यकजर्थः । नचकप्रत्ययेनेष्टसिद्धिः । द्विवचनपरत्वाभावेनोभयतउभयत्रेत्यादाविवायच्प्रसङ्गात् । तदुक्तं । उभयोन्यत्रेति । अन्यत्रेतिद्विवचनपरत्वाभावे । उभयशब्दस्यद्विवचनन्नास्तीतिकैयटः । अस्तीतिहरदत्तः । तस्माज्जस्यऽयजादेशस्यस्थानिवद्भावेनतयप्प्रत्ययान्ततयाप्रथमचरमेतिविकल्पेप्राप्तेविभक्तिनिरपेक्षत्वेनाऽन्तरङ्गत्वान्नित्यैवसंज्ञाभवति । उभये । डतरडतमौप्रत्ययौ । यद्यपिसंज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणेतदन्तग्रहणन्नास्ति । सुप्तिङन्तमितिज्ञापकात् । तथापीहतदन्तग्रहणं । केवलयोःसंज्ञायाःप्रयोजनाभावात् । अन्यतरोऽन्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ । स्वभावाद्विबहुविषयेनिर्द्धारणेवर्त्तेते । तत्राऽन्यतमशब्दस्यगणेपाठाभावान्नसंज्ञा । त्वत्वइति

द्वावप्यऽदन्तावऽन्यपर्यायौ। एकउदात्तोऽपरोऽनुदात्तइत्येके। एकस्तान्तइत्यपरे। नेमइत्यर्द्धे। समस्सर्वपर्यायः। तुल्यपर्यायस्तुनेहगृह्यते। यथासंख्यमनुदेशःसमानामितिज्ञापकात्। अन्तरम्बहिर्योगेतिगणसूत्रेऽपुरीतिवक्तव्यं ॥*॥ अन्तरायाम्पुरि ॥ पूर्वपराऽवरदक्षिणोत्तराऽपराऽधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायां।१।१।३४। एतेषांव्यवस्थायामसंज्ञायांसर्वनामसंज्ञागणपाठात्सर्वत्रयाप्राप्तासाजसिवास्यात्। पूर्वे। पूर्वाः। स्वाभिधेयापेक्षोऽवधिनियमोव्यवस्था। व्यवस्थायां किं। दक्षिणागाथकाःकुशलाइत्यर्थः। असंज्ञायांकिं। उत्तराःकुरवः॥ स्वमज्ञातिधनाख्यायां।१।१।३५। ज्ञातिधनान्यवाचिनःस्वशब्दस्ययाप्राप्तासंज्ञासाजसिवास्यात्। स्वे। स्वाः। आत्मीयाइत्यर्थः। आत्मानइतिवा। ज्ञातिधनवाचिनस्तुस्वाःज्ञातयोऽर्थावा॥ अन्तरम्बहिर्योगोपसंव्यानयोः।१।१।३६। बाह्येपरिधानीयेचार्थेऽन्तरशब्दस्ययाप्राप्तासंज्ञासाजसिवास्यात्। अन्तरे। अन्तरावा। गृहाःबाह्याइत्यर्थः। अन्तरेअन्तरावाशाटकाः। परिधानीयाइत्यर्थः॥ पूर्वादिभ्योनवभ्योवा।७।१।१६। एभ्योङसिङ्योःस्मात्स्मिनौवास्तः। पूर्वस्मात्। पूर्वात्। पूर्वस्मिन्। पूर्वे। एवम्परादीनामपि। शेषंसर्ववत्। एकशब्दःसंख्यायान्नित्यैकवचनान्तः॥ नबहुव्रीहौ।१।१।२९। बहुव्रीहौचिकीर्षितेसर्वनामसंज्ञानस्यात्। त्वकम्पितायस्यसत्वत्कपितृकः। अहकम्पितायस्यसमत्कपितृकः। इहसमासात्प्रागेवाऽलौकिकेप्रक्रियावाक्येसर्वनामसंज्ञानिषिध्यते। अन्यथालौकिकेविग्रहवाक्यइवतत्राप्यकच्प्रवर्त्तेतसचसमासेपिश्रूयेत। अतिक्रान्तोभवकन्तमतिभवकानितिवत्। भाष्यकारस्तुत्वकत्पितृकोमकत्पितृकइतिरूपेइष्टापत्तिङ्कृत्वैतत्सूत्रम्प्रत्याचख्यौ। यथोत्तरंमुनीनांप्रामाण्यं। संज्ञोपसर्जनीभूतास्तुनसर्वादयः। महासंज्ञाकरणेनतदनुगुणानामेवगणेसन्निवेशात्। अतःसंज्ञाकार्यमन्तर्गणकार्यञ्चतेषान्नभवति। सर्वानामकश्चित्तस्मैसर्वायदेहि। अतिक्रान्तःसर्वमतिसर्वस्तस्मैअतिसर्वाय। अतिकतरकुलं। अतितत्॥ तृतीयासमासे।१।१।३०। अत्रसर्वनामतानस्यात्। मासपूर्वाय। तृतीयासमासार्थे

वाक्येपिन। मासेनपूर्वाय॥ द्वन्द्वेच।१।१।३१। द्वन्द्वेउक्तासंज्ञान। वर्णाश्रमेतराणां। समुदायस्याऽयंनिषेधोनत्व
ऽवयवानां। पूर्व्वापराऽवराणां। नचैवन्तदन्तविधिनासुट्प्रसङ्गः। सर्वनाम्नोविहितस्यामःसुडितिव्याख्यातत्वात्॥ विभाषा
जसि।१।१।३२। जसाधारंयत्कार्यंशीभावाख्यन्तत्रकर्तव्येद्वन्द्वेउक्तासंज्ञावास्यात्। वर्णाश्रमेतरे। वर्णाश्रमेतराः।
शीभावम्प्रत्येवविभाषेत्युक्तं। अतोनाकच्। किन्तुकप्रत्ययएव। वर्णाश्रमेतरकाः॥ प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनमाश्च
।१।१।३३। एतेजसःकार्यम्प्रत्युक्तसंज्ञावास्युः। प्रथमे। प्रथमाः। इत्यादिशेषंरामवत्। तयप्प्रत्ययस्ततस्तदन्ता।
याह्याः। द्वितये। द्वितयाः। नेमे। नेमाः। शेषंसर्ववत्। विभाषाप्रकरणेतीयस्यङित्सूपसंख्यानं॥ * ॥ द्वितीयस्मै। द्वि
तीयायेत्यादि। एवन्तृतीयः। अर्थवद्ग्रहणान्नेह। पटुजातीयाय॥ जरायाजरसऽन्यतरस्यां।७।२।१०१। जराशब्दस्य
जरस्वास्यादजादौविभक्तौ। पदाङ्गाधिकारेतस्यतदन्तस्यच। अनेकाल्त्वात्सर्वादेशेप्राप्तेनिर्दिश्यमानस्यादेशाभवन्ति। ए
कदेशविकृतस्यानन्यत्वात्जरशब्दस्यजरस्। निर्ज्जरसौ। निर्ज्जरसः। इनादीन्बाधित्वापरत्वाज्जरस्। निर्जरसा। नि
र्जरसे। निर्जरसः। पक्षेहलादौचरामवत्। वृत्तिकृतातुपूर्वविप्रतिषेधेनइनातोःकृतयोःसन्निपातपरिभाषयाअनित्यत्वमाश्रि
त्यजरसिकृतेनिर्जरसिननिर्जरसादितिरूपंनतुनिर्जरसानिर्जरसइतिकेचिदित्युक्तं। तथाभिसिनिर्जरसैरितिरूपान्तरमुक्तं
। तदनुसारिभिश्चषष्ठ्येकवचनेनिर्जरस्येत्येवरूपमितिस्वीकृतमेतच्चभाष्यविरुद्धं॥ पद्दन्नोमास्हृन्निशऽसन्यूषन्दोषन्यक
ञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु।६।१।६३। पाददन्तनासिकामासहृदयनिशाअसृञ्यूषदोषयकृत्शकृत्उदकआस्य
एषांपदादयआदेशाःस्युःशसादौवा। यत्तुआसनशब्दस्यआसन्नादेशइतिकाशिकायामुक्तन्तत्प्रामादिकं। पादः। पादौ। पा
दाः। पादं। पादौ। पदः। पादान्। पादेन। पदाइत्यादि॥ सुडऽनपुंसकस्य।१।१।४३। सुट्प्रत्याहारः। स्वादिपञ्च
वचनानिसर्वनामस्थानसंज्ञानिस्युरक्लीवस्य॥ स्वादिष्वसर्वनामस्थाने।१।४।१७। कप्रत्ययावधिषुस्वादिष्वसर्वना

मस्थानेषुपरतःपूर्वम्पदसंज्ञंस्यात् ॥ यचिभं । १ । ४ । १८ । यकारादिष्वजादिषुचकप्प्रत्ययावधिषुस्वादिष्वसर्वनाम
स्थानेषुपरतःपूर्वम्भसंज्ञंस्यात् ॥ आकडारादेकासंज्ञा । १ । ४ । १ । इतऊर्द्ध्वङ्कडाराःकर्मधारयइत्यतःप्रागेकस्यैकैवसंज्ञाज्ञे
या । यापराऽनवकाशाच । तेनशसादावचिभसंज्ञैवनपदत्वम् । अतोजश्त्वन्न । दतः । दता । जश्त्वंदद्भ्यामित्यादि । मासः ।
मासा । भ्यामिरुत्वेयत्वेचयलोपः । माभ्यां । माभिरित्यादि ॥ अल्लोपोऽनः । ६ । ४ । १३४ । अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजा
दिस्वादिपरोयोऽन्तस्याकारस्यलोपस्स्यात् ॥ रषाभ्यान्नोणःसमानपदे । ८ । ४ । १ । एकपदस्थाभ्यांरेफषकाराभ्याम्परस्य
नस्यणःस्यात् । यूष्णः । यूष्णा । पूर्वस्मादपिविधौस्थानिवद्भावइतिपक्षेतुअड्व्यवायइत्येवाऽत्रणत्वं । पूर्वत्रासिद्धेनस्थानि-
वदितितुइहनास्ति । तस्यदोषःसंयोगादिलोपलत्वणत्वेष्वितिनिषेधात् ॥ नलोपःप्रातिपदिकान्तस्य । ८ । २ । ७ । नेति
प्रातिपदिकेतिचलुप्तषष्ठीकेपदे । प्रातिपदिकसंज्ञकंयत्पदन्तदन्तस्यनकारस्यलोपस्स्यात् । नलोपस्याऽसिद्धत्वाद्दीर्घमेत्वमै
स्त्वञ्चन । यूषभ्यां । यूषभिः । यूषभ्यः । इत्यादि ॥ बिभाषाङिश्योः । ६ । ४ । १३६ । अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानपरोयो
ऽन्तस्याऽकारस्यलोपोवास्यात्ङिश्योःपरयोः । यूष्णि । यूषणि । पक्षेरामवत् । पद्दन्नितिसूत्रेप्रभृतिग्रहणम्प्रकारार्थं । तथा
च । औङःश्यामपिदोषन्नादेशोभाष्येककुद्दोषणीत्युदाहृतः । तेनपदङ्घ्रिश्चरणोऽस्त्रियांम्यानंकृन्मानसम्मनइतिसङ्गच्छते
। आसन्यम्प्राणमूचुरितिच । आस्येभवःआसन्यः । दोषशब्दस्यनपुंसकत्वमतएवभाष्यात् । तेनदक्षिणन्दोर्निशाचरइति
सङ्गच्छते । भुजबाहूप्रवेष्टोदोरितिसाहचर्यात्पुंस्त्वमपि । दोषन्तस्यतथाविधस्यभजतइति । द्वयोरह्नोर्भवोद्व्यह्नः ॥ संख्याविसा
यपूर्वस्याह्नस्याऽहनन्यतरस्यांङौ । ६ । ३ । ११० । संख्यादिपूर्वस्याह्नस्याऽहनादेशोवास्यात्ङौ । द्व्यह्नि । द्व्यहनि । द्व्यह्ने । वि
गतमह । व्यह्नः । व्यह्नि । व्यहनि । व्यह्ने । अह्नःसायः । सायाह्नः । सायाह्नि । सायाहनि । सायाह्ने । इत्यदन्ताः । विश्वपाः ॥
दीर्घाज्जसिच । ६ । १ । १०५ । दीर्घाज्जसिइचिचपरेप्रथमयोःपूर्वसवर्णदीर्घोनस्यात् । वृद्धिः । विश्वपौ । सवर्णदीर्घः ।

विश्वपाः । यद्यपीह औङि नादिचीत्येव सिद्धं जसि तु सत्यपि पूर्वसवर्णदीर्घे क्षतिर्नास्ति । तथापि गौर्यौ गौर्य इत्याद्यर्थं सूत्रमि
हापि न्याय्यत्वादुपन्यस्तं ॥ आतो धातोः । ६ । ४ । १४० । आकारान्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्याऽङ्गस्य लोपः स्यात् । अलो
न्त्यस्य । विश्वपः । विश्वपाभ्यामित्यादि । एवं शङ्खध्मादयः । धातोः किं । हाहान् । टा । सवर्णदीर्घः । हाहा । ङे । वृ
द्धिः । हाहै । ङसिङसोर्दीर्घः । हाहाः २ । ओसि वृद्धिः । हाहौः । ङौ । आद्गुणः । हाहे । शेषं विश्वपावत् । आत इति
योगविभागादधातोरप्याऽऽकारलोपः क्वचित् । क्त्वः । स्नः । इत्यादन्ताः । हरिः । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । हरी ॥ जसि च ।
७ । ३ । १०९ । ह्रस्वान्तस्याऽङ्गस्य गुणः स्याज्जसि परे । हरयः ॥ ह्रस्वस्य गुणः । ७ । ३ । १०८ । ह्रस्वस्य गुणः स्या
त्सम्बुद्धौ । एङ्ह्रस्वादिति सम्बुद्धिलोपः । हे हरे । हरिं । हरी । हरीन् ॥ शेषो घ्यसखि । १ । ४ । ७ । अनदीसंज्ञौ
ह्रस्वौ याविवर्णोवर्णौ तदन्तं सखिवर्जं घिसंज्ञं स्यात् । शेषः किं । मत्यै । एकसंज्ञाधिकारात्सिद्धे शेषग्रहणं स्पष्टार्थं । ह्र
स्वौ किं । वातप्रम्ये । यू किं । मात्रे ॥ आङो नाऽस्त्रियां । ७ । ३ । १२० । घेः परस्याऽऽङो नाः स्यादस्त्रियां । आङिति टासं
ज्ञा प्राचां । हरिणा । अस्त्रियां किं । मत्या ॥ घेर्ङिति । ७ । ३ । १११ । घिसंज्ञस्य ङिति सुपि गुणः स्यात् । हरये । घेः किं
। सख्ये । ङिति किं । हरिभ्यां । सुपि किं । पट्वी । घेर्ङितीति गुणे कृते ॥ ङसिङसोश्च । ६ । १ । ११० । एङो ङसिङसो
रति परे पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् । हरेः । हरेः । हर्य्योः । हरीणां ॥ अच्च घेः । ७ । ३ । ११९ । इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेरौ
त्स्यात् घेरन्तादेशश्चाऽकारः । हरौ । हर्य्योः । हरिषु । एवं श्रीपत्यग्निरविकव्यादयः ॥ अनङ् सौ । ७ । १ । ९३ । स
ख्युरङ्गस्याऽनङाऽऽदेशः स्यादसम्बुद्धौ सौ परे । ङिच्चेत्यन्तादेशः ॥ अलोन्त्यात्पूर्व उपधा । १ । १ । ६५ । अन्त्यादलः पू
र्वो वर्ण उपधासंज्ञः स्यात् ॥ सर्वनामस्थाने चाऽसम्बुद्धौ । ६ । ४ । ८ । नान्तस्योपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्था
ने परे ॥ अपृक्त एकाल्प्रत्ययः । १ । २ । ४१ । एकाल्प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्यात् ॥ हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्य

पृक्तंहल् । ६ । १ । ६८ । हलन्तात्परन्दीर्घौ यौङ्यापौतदन्ताञ्चपरं सुतिसीत्येतदपृक्तंहल्लुप्यते । हल्ङ्याव्भ्यः किं । ग्रामणीः । दीर्घात्किं । निष्कौशाम्बिः । अतिखट्वः । सुतिसीतिकिं । अभैत्सीत् । तिपासहचरितस्यग्रहणात्सिचोग्रहणन्नास्ति । अपृक्तमितिकिं । बिभर्त्ति । हल्किं । बिभेद । प्रथमहल्किम् । राजा । नलोपेनस्यात् । संयोगान्तलोपस्याऽसिद्धत्वात् । सखा । हे सखे ॥ सख्युरसम्बुद्धौ । ७ । १ । ९२ । सख्युरङ्गात्परं सम्बुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात् ॥ अचोञ्णिति । ७ । २ । ११५ । ञिति णिति च परेऽजन्ताऽङ्गस्य वृद्धिस्स्यात् । सखायौ । सखायः । सखायं । सखायौ । घिसंज्ञाऽभावान्ननत्कार्य्यं । सख्या । सख्ये । ख्यत्यात्परस्य । ६ । १ । ११२ । खितिशब्दाभ्यां खीतीशब्दाभ्यां कृतयणादेशाभ्यां परस्य ङसिङसोरत उत्स्यात् । सख्युः । सख्युः ॥ औत् । ७ । ३ । ११८ । इदुद्भ्याम्परस्य ङेरौत्स्यात् । उकारोऽनुवृत्तिरुत्तरार्थः । सख्यौ । शेषं हरिवत् । शोभनस्सखासुसखा । सुसखायौ । सुसखायः । अनङ्णिद्वद्भावयोराङ्गत्वात्तदन्तेपि प्रवृत्तिः । समुदायस्य सखिरूपत्वाऽभावात्सखीतिनिषेधाऽप्रवृत्तेर्घिसंज्ञा । सुसखिना । सुसखये । ङसिङसोर्गुणे कृते कृतयणादेशत्वाऽभावात्ख्यत्यादित्युत्वन्न । सुसखेः । सुसखौ । इत्यादि । एवमतिशयितः सखा । अतिसखा । परमः सखा यस्येति विग्रहे । परमसखा । परमसखायावित्यादि । गौणत्वेऽप्यनङ्णित्वे प्रवर्त्तेते सखीमतिक्रान्तोऽतिसखिः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वान्नुट् । हरिवत् । इहाऽनङ्णित्वे न भवतः । गोस्त्रियोरिति ह्रस्वत्वेन सखिशब्दस्य लाक्षणिकत्वात् । लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात् ॥ पतिः समास एव । १ । ४ । ८ । पतिशब्दः समास एव घिसंज्ञः । पत्या । पत्ये । पत्युः २ पत्यौ । शेषं हरिवत् । समासे तु । भूपतिना । भूपतये । कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः ॥ बहुगणवतुडतिसंख्या । १ । १ । २३ । एते संख्यासंज्ञास्युः ॥ डति च । १ । १ । २५ । डत्यन्ता संख्या षट्संज्ञा स्यात् ॥ प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः । १ । १ । ६१ । लुक् श्लु लुप् एतैः शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्तत्संज्ञं स्यात् ॥ षड्भ्यो लुक् । ७ । १ । २२ । षड्भ्यः परयोर्जश्शसोर्लुक् स्यात् ॥ प्रत्ययलोपे प्र

ऽयलक्षणं। १। १। ६२। प्रत्ययलुप्तेपितदाश्रितंकार्य्यंस्यात्। इतिजसिचेतिगुणेप्राप्ते॥ नलुमताऽङ्गस्य। १। १। ६३। लुक्श्लुलुप्एतेलुमन्तः। लुमताशब्देनलुप्तेतन्निमित्तमङ्गकार्य्यंनस्यात्। कति२। कतिभिः। कतिभ्यः२। कतीनां। कतिषु। अस्मद्युष्मद्षट्संज्ञास्त्रिषुसरूपाः। त्रिशब्दोनित्यंबहुवचनान्तः। त्रयः। त्रीन्। त्रिभिः। त्रिभ्यः॥ त्रेस्त्रयः। ७।१।५३। त्रिशब्दस्यत्रयादेशःस्यादामि। त्रयाणां। परमत्रयाणां। गौणत्वेतुनेतिकेचि :। प्रियत्रीणां। वस्तुतस्तु प्रियत्रयाणां। त्रिषु। द्विशब्दोद्विवचनान्तः॥ त्यदादीनामः। ७।२।१०२। एषामकारोन्तादेशःस्याद्विभक्तौ। द्विपर्य्यन्तानामेवेष्टिः। द्वौ२। द्वाभ्यां३। द्वयोः२। द्विपर्य्यन्तानामितिकिं। भवान्। भवन्तौ। भवन्तः। संज्ञायामुपसर्ज्जनत्वेच नात्वम्। सर्वाद्यन्तर्गणकार्य्यत्वात्। द्विर्नामकश्चित्। द्विः। द्वी। द्वयः। द्वावतिक्रान्तोऽतिद्विः। हरिवत्। प्राधान्येतु परमद्वौ। इत्यादि। औडुलोमिः। औडुलोमी। उडुलोमाः। लोम्नोऽपत्येषुबहुष्वकारोवक्तव्यः॥ * ॥ बाह्वादीञोऽपवादः। औडुलोमिं। औडुलोमी। उडुलोमान्। इतीदन्ताः। वातप्रमीरित्युणादिसूत्रेणमाङईप्रत्ययःकित्। वातम्प्रमिमीतेइतिवातप्रमीः। दीर्घाज्जसिच। वातप्रम्यौ। वातप्रम्यः। हेवातप्रमीः। अमिपूर्वः। वातप्रमीम्। वातप्रम्यौ। वातप्रमीन्। वातप्रम्या। वातप्रमीभ्यां ३। वातप्रम्ये। वातप्रम्यः २। वातप्रम्योः २। वातप्रम्यां। दीर्घत्वान्ननुट्। ङौतुसवर्णदीर्घः। वातप्रमी। वातप्रमीषु। एवंययीपप्यादयः। यान्त्यनेनेतिययीमार्गः। पातिलोकमितिपपीःसूर्यः। यापोःकिद्द्वेचेतिईप्रत्ययः। क्विबन्तवातप्रमीशब्दस्यतुअमिशसिङौचविशेषः। वातप्रम्यं। वातप्रम्यः। वातप्रम्यि। एरनेकाचइतिवक्ष्यमाणेयणप्रधीवत्। बह्व्यःश्रेयस्योयस्यसबहुश्रेयसी। दीर्घङ्यन्तत्वाद्धल्ङ्यादिनासुलोपः॥ यूस्त्र्याख्यौ नदी। १। ४। ३। ईदूदन्तौनित्यस्त्रीलिङ्गौनदीसंज्ञौस्तः। प्रथमलिङ्गग्रहणञ्च॥ * ॥ पूर्वंस्त्र्याख्यस्योपसर्ज्जनत्वेपिनदीत्वम्वक्तव्यमित्यर्थः॥ अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः। ७। ३। १०७। अम्बार्थानान्नद्यन्तानाञ्चह्रस्वःसम्बुद्धौ। हेबहुश्रेयसि। अ

सिवक्रुश्रेयसीन्॥ आण्नद्याः। नद्यन्तात्परेषां ङितामाडागमः स्यात्॥ आटश्च। ६। १। ९०। आटोऽचि परे वृद्धि रेकादेशः स्यात्। वक्रुश्रेयस्यै। वक्रुश्रेयस्याः। नद्यन्तात्परत्वान्नुट्। वक्रुश्रेयसीनां॥ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः। ७। ३। ११६। नद्यन्तादाबन्तान्नीशब्दाच्च ङेराम् स्यात्। इह परत्वादाटा नुड्बाध्यते। वक्रुश्रेयस्यां। शेयमीप्रत्ययान्तत्वात्प्रमीवत्। अङ्यन्तत्वान्न सुलोपः। अतिलक्ष्मीः। शेषम्बक्रुश्रेयसीवत्। कुमारीमिच्छन् कुमारीवाचरन्वा ब्राह्मणः। कुमारी। क्यजन्तादाचार क्विबन्ताद्वा कर्त्तरि क्विप्। हल्ङ्यादिनि सुलोपः॥ अचिश्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ। ६। ४। ७७। श्नुप्रत्ययान्तस्य इवर्णावर्णान्तधातोर्भ्रू इत्यस्य चाऽङ्गस्येयङुवङौस्तोऽजादौ प्रत्यये परे। ङिच्चेत्यन्तादेशः। आन्तरतम्यादिरियङ् ओरुवङ्। इतीयङि प्राप्ते॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य। ६। ४। ८२। धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य इवर्णस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्याऽनेकाचोऽङ्गस्य यण् स्यादजादौ प्रत्यये परे। इति यण्। कुमार्य्यौ। कुमार्य्यः। हे कुमारि। अमि शसि च। कुमार्य्यं। कुमार्य्यः। कुमार्य्या। कुमार्य्यै। कुमार्य्याः। कुमारीणां। कुमार्य्यो। कुमार्य्याः। प्रधीः। प्रध्यौ। प्रध्यः। प्रध्यं। प्रध्यः। उन्नयतीत्युन्नीः। धातुना संयोगस्य विशेषणादिह स्यादेव यण्। उन्न्यौ। उन्न्यः। हे उन्नीः। उन्न्यं। ङेराम्। उन्न्यां। एवं ग्रामणीः। अनेकाचः किं। नीः। नियौ। नियः। अमि शसि च परत्वादियङ्। नियं। नियः। ङेराम्। नियां। असंयोगपूर्वस्य किं। सुश्रियै। यवक्रियौ। गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण्नेष्यते॥ * ॥ शुद्धधियौ। परमधियौ। कथन्तर्हि दुर्धियौ वृश्चिकभियेत्यादि। उच्यते। दुःस्थिता धीर्य्येषामिति विग्रहे दुरित्यस्य धीशब्दम्प्रति गतित्वमेव नास्ति। यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तम्प्रत्येव गत्युपसर्गसंज्ञा। वृश्चिकशब्दस्य बुद्धिकृतमपादानत्वन्नेह विवक्षितं। वृश्चिकसम्बन्धिनी भीः वृश्चिकभीरित्युत्तरपदलोपो वा॥ नभूसुधियोः। ६। ४। ८५। एतयोर्य्यण्न स्यादचि सुपि। सुधियौ। सुधियइत्यादि। सखायमिच्छति सखीयति। ततः क्विप्। अल्लोपयलोपौ। अल्लोपस्य स्थानिवत्वाद्युणि प्राप्ते। क्वौ लुप्तं न स्थानिव

त्। एकदेशविकृतस्याऽनन्यतयाऽनङ्णित्वे। सखा। सखायौ। सखायः। हेसखे। अमिपूर्वरूपात्परत्वाद्वृद्धौ प्राप्ते। ततोऽपि परत्वात्सख्युरसम्बुद्धाविति प्रवर्त्तते। सखायं। सखायौ। शसि यण्। सख्यः। सह खेन वर्त्तत इति सखः। तमिच्छतीति। सखीः। सुखमिच्छतीति। सुखीः। सुतमिच्छतीति। सुतीः। सख्यौ। सुख्यौ। सुत्यौ। ख्यत्यादिति दीर्घस्याऽपि यण्ग्रहणादुकारः। सख्युः। सुख्युः। सुत्युः। लूनमिच्छतीति लूनीः। क्षाममिच्छतीति क्षामीः। प्रस्तीममिच्छतीति प्रस्तीमीः। एयां ङसिङसोर्यण्। नत्वमत्वयोरसिद्धत्वात् ख्यत्यादित्युत्वं। लून्युः। क्षाम्युः। प्रस्तीम्युः। शुष्कीयते। शुष्कीः। पक्कीः। इयङ्। शुष्कियौ। शुष्कियः। ङसिङसोः शुष्कियइत्यादि। इतीदन्ताः। शम्भुर्हरिवत्। एवं भिष्णुवायुभान्वादयः॥ तृज्वत्क्रोष्टुः। ७। १। ९५। क्रोष्टुरित्ययमन्तो न तुज्वद्वर्त्तते। असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे क्रोष्टुशब्दस्थाने क्रोष्टृ प्रयोक्तव्यइत्यर्थः॥ ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः। ७। ३। ११०। ङौ सर्वनामस्थाने च परे ऋदन्ताऽङ्गस्य गुणः स्यात्। इति प्राप्ते॥ ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसाञ्च। ७। १। ९४। ऋदन्तानामुशनसादीनाञ्चाऽनङ् स्यादसम्बुद्धौ सौ परे॥ अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणां। ६। ४। ११। अबादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे। नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं। तेन पितृभ्रातृप्रभृतीनान्न। उद्गातृशब्दस्य भवत्येव। समर्थसूत्रे उद्गातार इति भाष्यप्रयोगात्। क्रोष्टा। क्रोष्टारौ। क्रोष्टारः। क्रोष्टारं। क्रोष्टारौ। क्रोष्टून्॥ विभाषा तृतीयादिष्वचि। ७। १। ९७। अजादिषु तृतीयादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत्। क्रोष्ट्रा। क्रोष्ट्रे॥ ऋत उत्। ६। १। १११। ऋदन्तात् ङसिङसोरति परे उकार एकादेशः स्यात्। रपरत्वं॥ रात्सस्य। ८। २। २४। रेफात्संयोगान्तस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य। रेफस्य विसर्गः। क्रोष्टुः। आमि परत्वात्तृज्वद्भावे प्राप्ते। नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन॥ * ॥ क्रोष्टूनां। क्रोष्टरि। क्रोष्ट्रोः। पक्षे हलादौ च शम्भुवत्। इत्युदन्ताः। हूहूः। हूह्वौ। हूह्वः। हूहूं। हूह्वौ। हूहूनित्यादि। अतिचमूशब्दे तु नदी

कार्य्यम्विशेषः। शेषन्तुक्तिवन्तवातप्रमीवत्। हे अतिचमु। अतिचम्वै। अतिचम्वाः। अतिचमूनां। अतिचम्वां। खलपूः
॥ ओःसुपि। ६। ४। ८३। धात्ववयवसंयोगपूर्वोनभवतियउवर्णस्तदन्तोयोधातुस्तदन्तस्याऽनेकाचोऽङ्गस्ययण्स्या
दजादौसुपि। गतिकारकेतरपूर्वपदस्ययण्नेष्यते। खलप्वौ। खलप्वइत्यादि। एवंसुल्वादयः। अनेकाचःकिं। लूः।
लुवौ। लुवः। धात्ववयवेतिकिम्। उल्लूः। उल्ल्वौ। उल्ल्वः। असंयोगपूर्वस्यकिम्। कटप्रुवौ। कटप्रुवः। गतीत्यादि
किम्। परमलुवौ। सुपिकिम्। लुलुवतुः। स्वभूः॥ नभूसुधियोः। स्वभुवौ। स्वभुवः॥ वर्षाभ्वश्च। ६। ४। ८४
। अस्योवर्णस्ययण्स्यादचिसुपि। वर्षाभ्वौ। वर्षाभ्वः। दृभतीतिदृम्भूः। अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति
णादिसूत्रेणव्युत्पादितः। दृंभ्वौ। दृंभ्वः। दृम्भूं। दृंभ्वौ। दृंभून्। शेषंहूहूवत्। दृन्नितिनान्तोहिंसार्थोऽव्ययेभुवःक्वि
प्। दृन्भूः। दृन्करपुनःपूर्वस्यभुवोयण्वक्तव्यः॥ * ॥ दृन्भ्वं। दृन्भ्वइत्यादि। खलपूवत्। करभ्वं। करभ्वः। दीर्घ
पाठेतुकरएवकारः। स्वार्थिकःप्रज्ञाद्यण्। कारभ्वौ। कारभ्वः। पुनर्भूर्य्यौगिकःपुंसि। पुनर्भ्वावित्यादि। दृग्भूकारभूश
ब्दौस्वयंभूवत्। इत्यूदन्ताः। धाता। हे धातः। धातारौ। धातारः। ऋवर्णान्नस्यणत्वंवाच्यं॥ * ॥ धातृणां। इत्यादि। एवं
नप्त्रादयः। उद्गातारौ। पिता। व्युत्पत्तिपक्षेपिनप्त्रादिग्रहणस्यनियमार्थत्वान्नदीर्घः। पितरौ। पितरः। पितरम्। पित
रौ। शेषन्धातृवत्। एवञ्जामातृभ्रात्रादयः। ना। नरौ। नरः। हे नः॥ नृच। ६। ४। ६। नृइत्येतस्यनामिवादीर्घ
स्यात्। नृणां। नॄणां। इतिऋदन्ताः। कॄतॄअनयोरनुकरणेप्रकृतिवदनुकरणमितिवैकल्पिकाऽतिदेशादित्वेरपरत्वं।
कीः। किरौ। किरः। तीः। तिरौ। तिरः। इत्यादिगीर्वत्। इत्वाभावपक्षेतुऋदुशनइतिऋतोङीतिचतपरकरणादनङ्
गुणौ। कॄः। कौ। क्रः। कॄं। क्रौ। कॄन्। क्रा। क्रे। इत्यादि। इतिॠदन्ताः। गम्लृशकॢअनयोरनुकरणेऽनङ्। गमा
। शका। गुणविषयेतुलपरत्वं। गमलौ। गमलः। गमलम्। गमलौ। गमॄन्। गम्ला। गम्ले। ङसिङसोस्तु। ऋत

उदित्युत्वे लपरत्वे संयोगान्तस्य लोपः। गमुल्। शकुल्। इत्यादि। इति ल्टदन्ताः। सेः। सयौ। सयः। स्मृतेः। स्मृतयौ। स्मृतयः। इत्येदन्ताः॥ गोतो णित्। ७। १। ९०। गोशब्दात्परं सर्वनामस्थानं णिद्वत् स्यात्। गौः। गावौ। गावः॥ औतोऽम्शसोः। ६। १। ९३। आ ओत इति छेदः। ओकारादम्शसोरचि परे आकार एकादेशः स्यात्। शसा साहचर्य्यात्सुबेवाम् गृह्यते नेह। अचिनवं। असुनवम्। गाम्। गावौ। गाः। गवा। गवे। गोः। इत्यादि। ओतो णिदिति वाच्यं॥ * ॥ विहितविशेषणाञ्च। तेन। सुद्यौः। सुद्यावौ। ओकारान्ताद्विहितं सर्वनामस्थानमिति व्याख्यानान्नेह। हे भानो। भानवः। उः शम्भुः स्मृतो येन सः। स्मृतौः। स्मृतावौ। स्मृतावः। स्मृताम्। स्मृतावौ। स्मृताः। इत्यादि। इत्योदन्ताः॥ रायो हलि। ७। २। ८५। रैशब्दस्याऽऽकारान्तादेशः स्याद्धलि विभक्तौ। अचि आयादेशः। राः। रायौ। रायः। रायं। रायौ। रायः। राया। राभ्यामित्यादि। इत्यैदन्ताः। ग्लौः। ग्लावौ। ग्लावः। ग्लावम्। ग्लावौ। ग्लावः। इत्यादि। औतोऽम्शसोरिति इह न प्रवर्त्तते। एऔच् सूत्रेण ओदौतोः सावर्ण्याभावज्ञापनात्॥*॥ इत्यजन्ताः पुल्लिङ्गाः॥*॥ रमा॥ औङ आपः। ७। १। १८। आवन्तादङ्गात्परस्यौङः शी स्यात्। औङित्यौकारविभक्तेः संज्ञा प्राचाम्। रमे। रमाः॥ सम्बुद्धौ च। ७। ३। १०६। आप एकारः स्यात्सम्बुद्धौ। एङ्ह्रस्वादिति सम्बुद्धिलोपः। हे रमे। २। हे रमाः। रमां। रमे। रमाः। स्त्रीत्वान्नत्वाभावः॥ आङि चापः। ७। ३। १०५। आङि ओसि च परे आवन्तस्याऽङ्गस्य एकारः स्यात्। रमया। रमाभ्यां रमाभिः॥ याडापः। ७। ३। ११३। आपः परस्य ङिद्वचनस्य याडागमः स्यात्। वृद्धिरेचि। रमायै। सवर्णदीर्घः। रमायाः। रमयोः। रमाणां। रमायां। रमयोः। रमासु। एवं दुर्गादयः॥ सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च। ७। ३। ११४। आवन्तात्सर्वनाम्नः परस्य ङितः स्याट् स्यादापश्च ह्रस्वः। याटोऽपवादः। सर्वस्यै। सर्वस्याः २। एकादेशस्य पूर्वान्तत्वेन ग्रहणादामि सर्वनाम्न इति सुट्। सर्वासां। सर्वस्यां। सर्वयोः। सर्वासु। एवं विश्वादय आवन्ताः॥ विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ

हौ। १। १। २८। अत्रसर्वनामतावास्यात्। उत्तरपूर्वस्यैउत्तरपूर्वायै। दिङ्नामान्यन्तरालेइतिप्रक्लिप्तपदोक्तस्यदिक्समा
सस्यग्रहणान्नेह। योत्तरासापूर्वायस्याउन्मुग्धायास्तस्यैउत्तरपूर्वायै। बहुव्रीहिग्रहणंस्पष्टार्थं। अन्तरस्यै। शालायै।
वाह्यायैइत्यर्थः। अपूरीत्युक्तेर्नेह। अन्तरायै। नगर्यै॥ विभाषाद्वितीयातृतीयाभ्यां। ७। ३। ११५। आभ्यांङितस्या
डापश्चह्रस्वः। इदंसूत्रंत्यक्तुंशक्यम्। तीयस्यङित्सूपसंख्यानात्। द्वितीयस्यै। द्वितीयायै। द्वितीयस्याः २। द्विती
यायाः २। द्वितीयस्यां। द्वितीयायां। शेषंरमावत्। एवन्तृतीया॥ अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः। हेअम्ब। हेअक्क। हेअल्ल।
असंयुक्तायेडलकास्तद्वतांनह्रस्वः। हेअम्बाले। हेअम्बाडे। हेअम्बिके। जरा। जरसौ। शीभावात्परत्वाज्जरस्। आमि
नुटःपरत्वाज्जरस्। जरसामित्यादि। पक्षेहलादौचरमावत्। इहपूर्वविप्रतिषेधेनशीभावंकृत्वासन्निपातपरिभाषायाअनि
त्यताञ्चाश्रित्यजरसीइतिकेचित्तदाकरसन्निर्मूलम्। यद्यपिजरसादेशस्यस्थानिवद्भावेनावन्ततामाश्रित्यऔङआपः। आङि
चापः। याडापः। ह्रस्वनद्यापः। ङेराम्इतिपञ्चाऽपिविधयःप्राप्ताःएवंनसृनिष्पृष्टस्तुतथाऽप्यनल्विधावित्युक्तेर्नभवन्ति। आ
किति प्रश्लिष्यमाणाकाररूपस्यैवाऽऽपःसर्वत्रग्रहणात्। एवंहल्ङ्यादिसूत्रेऽपिआआप्ङीईइतिप्रश्लेषादतिखट्वःनिष्कौ
शाम्बिरित्यादिसिद्धेर्दीर्घग्रहणंप्रत्याख्येयं। नचैवमप्यतिखट्वायेत्यत्रसाश्रयमाकारत्वंस्थानिवद्भावेनाप्त्वञ्चाश्रित्ययाड्स्या
दितिवाच्यं। आवन्तंयदङ्गंततःपरस्ययाड्विधानात्। उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययेतदादिनियमात्। पद्दन्नितिनासिकायानस्
। नसः। नसा। नोभ्यामित्यादि। पक्षेसुटिचरमावत्। निशायानिश्। निशः। निशा॥ व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराज
भ्राजच्छशांषः। ८। २। ३६। व्रश्चादीनांसप्तानांछशान्तयोश्चषकारोऽन्तादेशःस्याज्झलिपदान्तेच। षस्यजश्त्वेनडका
रः। निड्भ्यां। निड्भिः। सुपिडःसीतिपक्षेधुट्चर्त्वं। चर्त्वस्याऽसिद्धत्वाच्चयोद्वितीयाइतिटतयोष्ठथौन। नपदान्ताट्टोरि
तिनष्टुत्वं। निट्त्सु। निट्सु॥ षढोःकःसि। ८। २। ४१। षस्यढस्यचकःस्यात्सकारेपरे। इतितुनभवति। ज

र्वं प्रत्यसिद्धत्वात्। केचित्तु व्रश्चादिसूत्रे दादेर्धातोरिति सूत्राद्धातोरित्यनुवर्त्तयन्ति। तन्मते जश्त्वेन जकारे। निज्भ्यां। नि
ज्भिः। जश्त्वं श्चुत्वं चर्त्वं। निच्षु। चोः कुरिति कुत्वं न भवति। जश्त्वस्याऽसिद्धत्वात्। मांसपृतनासानूनां मांस्पृत्स्नवो वाच्याः
॥*॥ शसादौ वा। पृतः। पृता। पृद्भ्यां। पक्षे सुटि च रमावत्। गोपाविश्वपावत्। मतिः प्रायेण हरिवत्। स्त्रीत्वान्नत्वाऽभावः
। मतीः। नाचत्र। मत्या॥ ङिति ह्रस्वश्च। १। ४। ६। इयङुवङ्स्थानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिङ्गावीदूतौ ह्रस्वौ च इव
र्णोवर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञौ स्तो ङिति परे। आण्नद्याः। मत्यै। मतये। मत्याः। मतेः। नदीत्वपक्षे औदिति ङेरौत्वे प्राप्ते॥
इदुद्भ्यां। ७। ३। ११७। नदीसंज्ञकाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य ङेराम् स्यात्। पक्षे। अच्च घेः। मत्यां। मतौ। एवं श्रुतिस्मृ
तिबुद्ध्यादयः॥ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ। ७। २। ९९। स्त्रीलिङ्गयोरेतयोरेतावादेशौ स्तो विभक्तौ परतः॥ अचि
र ऋतः। ७। २। १००। तिसृचतसृ एतयोर्ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि। गुणदीर्घोत्वानामपवादः। तिस्रः २। ति
सृभिः। तिसृभ्यः ३। आमि नुमचिरेति नुट्॥ न तिसृचतसृ। ६। ४। ४। एतयोर्नामि दीर्घो न स्यात्। तिसृणां।
तिसृषु। स्त्रियामिति त्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह। प्रियास्त्रयः स्त्रीणि वा यस्याः सा प्रियत्रिः। इत्यादि मतिवत्। आमि प्रिय
त्रयाणामिति विशेषः। प्रियास्तिस्रो यस्येति विग्रहे तु। प्रियतिसा। प्रियतिस्रौ। प्रियतिस्रः। प्रियतिस्रमित्यादि। प्रि
यास्तिस्रो यस्य तत्कुलं। प्रियत्रि। स्वमोर्लुका लुप्तत्वेन प्रत्ययलक्षणाऽभावान्न तिस्रादेशः। न लुमतेति निषेधस्याऽनित्यत्वात्प
क्षे प्रियतिसृ। रादेशात्पूर्वविप्रतिषेधेन नुम्। प्रियतिसृणी। प्रियतिसृणि। तृतीयादिषु वक्ष्यमाणपुम्भावविकल्पात्प
क्षे येन नुमरभावौ। प्रियतिस्रा। प्रियतिसृणेत्यादि। द्वेरत्वे सत्याप्। द्वे २। द्वाभ्यां ३। द्वयोः २। गौरी। गौर्यौ
। गौर्यः। नदीकार्यं। हे गौरि। गौर्यै। इत्यादि। एवं वाणीनद्यादयः। प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्याऽपि ग्रह
णादनङि णिद्वत्त्वे च प्राप्ते विभक्तौ लिङ्गविशिष्टाऽग्रहणं। सखी। सख्यौ। सख्य इत्यादि गौरीवत्। अङ्यन्तत्वान्न सुलोपः।

लक्ष्मीः। शेषङ्गौरीवत्। एवन्तरीतंत्र्यादयः॥ स्त्री। हेस्त्रि॥ स्त्रियः। ६। ४। ७९। स्त्रीशब्दस्येयङ्स्यादजादौप्र
त्ययेपरे। स्त्रियौ। स्त्रियः॥ वाम्शसोः। ६। ४। ८०। अमिशसिचस्त्रियाइयङ्वास्यात्। स्त्रीं। स्त्रियं। स्त्रियौ। स्त्रि
यः। स्त्रीः। स्त्रिया। स्त्रियै। स्त्रियाः २। स्त्रियोः। परत्वान्नुट्। स्त्रीणां। स्त्रियां। स्त्रियोः। स्त्रीषु। स्त्रियमतिक्रान्तः।
अतिस्त्रिः। अतिस्त्रियौ। गुणनाभावोत्वनुङ्भिः परत्वात्पुंसिबाध्यते। क्लीवेनुमाचस्त्रीशब्दस्येयङिन्यवधार्य्यतां॥ १॥ जसि
च। अतिस्त्रयः। हेअतिस्त्रे। अतिस्त्रियौ। अतिस्त्रयः। वाम्शसोः। अतिस्त्रिं। अतिस्त्रियं। अतिस्त्रियौ। अतिस्त्रियः। अ
तिस्त्रीन्। अतिस्त्रिणा। घेर्ङिति। अतिस्त्रये। अतिस्त्रेः २। अतिस्त्रियोः २। अतिस्त्रीणां। अच्चघेः। अतिस्त्रौ। औत्स्यैःका
रेचनित्यंस्यादम्शसोस्तुविभाषया। इयादेशोऽचिनाऽन्यत्रस्त्रियाःपुंस्युपसर्ज्जने। क्लीवेतुनुम्। अतिस्त्रि। अतिस्त्रिणी
। अतिस्त्रीणि। अतिस्त्रिणा। अतिस्त्रिणे। ङेप्रभृतावजादौवक्ष्यमाणपुम्वद्भावात्पक्षेप्राग्वद्रूपं। अतिस्त्रये। अतिस्त्रिणे
। अतिस्त्रेः॥ २॥ अतिस्त्रिणेः। अतिस्त्रियोरित्यादि। स्त्रियान्तुप्रायेणपुम्वत्। शसि। अतिस्त्रीः। अतिस्त्रिया। ङिति
ह्रस्वश्चेतिह्रस्वान्तत्वप्रयुक्तोविकल्पः। अस्त्रीतितु इयङुवङ्स्थानाविषयस्यैवपर्युदासः। तत्सम्बन्धस्यैवचानुवृत्तेः। दीर्घ
स्यायंनिषेधोनतुह्रस्वस्य। अतिस्त्रियै। अतिस्त्रये। अतिस्त्रियाः २। अतिस्त्रीणां। अतिस्त्रियां। अतिस्त्रौ। श्रीः। श्रियौ
। श्रियः॥ नेयङुवङ्स्थानावस्त्री। १। ४। ४। इयङुवङोःस्थितिर्ययोस्तावीदूतौनदीसंज्ञौनस्तोनतुस्त्री। हेश्रीः। श्रि
यौ। श्रियै। श्रिये। श्रियाः। श्रियः॥ वामि। १। ४। ५। इयङुवङ्स्थानौस्त्र्याख्यौयूआमिवानदीसंज्ञौस्तोनतुस्त्री।
श्रीणां। श्रियां। श्रियि। श्रियां। प्रधीशब्दस्यतुवृत्तिकारादीनांमतेलक्ष्मीवद्रूपं। पदान्तरंविनापिस्त्रियांवर्त्तमानत्वंनित्यस्त्री
त्वमितिस्वीकारात्। लिङ्गान्तरानभिधायकत्वन्नदितिकैयटमतेपुम्वद्रूपं। प्रकृष्टाधीरितिविग्रहेतुनलक्ष्मीवत्। अमिशसि
च। प्रध्यम्प्रध्यः इतिविशेषः। सुष्टुधीर्य्यस्याःसुष्टुध्यायतिवेतिविग्रहेवृत्तिकारमतेसुधीश्रीवत्। मतान्तरेपुम्वत्। सुष्टुधी

रिति विग्रहे तु श्रीवदेव । ग्रामणीः पुम्वत् । ग्रामनयनस्योत्सर्गतः पुन्धर्म्मतया पदान्तरं विनापि स्त्रियामप्रवृत्तेः । एवं खल
प्वादेरपि पुन्धर्म्मत्वमौत्सर्गिकम्बोध्यं । धेनुर्म्मतिवत् ॥ स्त्रियाञ्च । ७ । १ । ९६ । स्त्रीवाची क्रोष्टुशब्दस्तृजन्तवद्रूपं
लभते ॥ ऋन्नेभ्यो ङीप् । ४ । १ । ५ । ऋदन्तेभ्यो नान्तेभ्यश्च स्त्रियां ङीप् स्यात् । क्रोष्ट्री । क्रोष्ट्र्यौ । क्रोष्ट्र्यः । वधूर्गौरीव
त् । भूः श्रीवत् । हे सुभ्रूः । कथन्तर्हि हा पितः क्वासि हे सुभ्रु इति भट्टिः । प्रमाद एवायमिति बहवः । खलपूः पुम्वत् । पुन
र्भूः । दृन्करेति यण् । उवङो बाधनान्नेयङुवङ्स्थानाविति निषेधो न । हे पुनर्भु । पुनर्भ्वौ । पुनर्भ्वौ । पुनर्भ्वः ॥ एकाजुत्तरपदे
णः । ८ । ४ । १२ । एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिस्थस्य नस्य
नित्यं णत्वं स्यात् । आरम्भसामर्थ्यान्नित्यत्वे सिद्धे पुनर्ग्रहणं स्पष्टार्थं । यणो बाधित्वात्परत्वान्नुट् । पुनर्भूणां । वर्षाभूः । भे
कजातौ नित्यस्त्रीत्वाऽभावात् । हे वर्षाभूः । कैयटमते । मतान्तरे तु हे वर्षाभु । पुनर्नवायान्तु हे वर्षाभु । भेक्याम्पुनर्न्नवायां
स्त्री वर्षाभूर्दर्दुरे पुमानिति [illegible]टवः । वर्षाभ्वश्च । वर्षाभ्वौ । वर्षाभ्वः । स्वयम्भूः पुम्वत् ॥ न षट्स्वस्रादिभ्यः । ४ । १ । १०
। षट्संज्ञकेभ्यः स्वस्रादिभ्यश्च ङीप्टापौ न स्तः । स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा । याता मातेति सप्तैते स्वस्रादय
उदाहृताः ॥ १ ॥ स्वसृनिति दीर्घः । स्वसा । स्वसारौ । स्वसारः । मातापितृवत् । शसि मातॄः । द्यौर्गौवत् । राः पुम्वत् ।
नौर्ग्लौवत् ॥*॥ इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥*॥ अतोऽम् । ७ । १ । २४ । अतोऽङ्गात् क्लीवात्स्वमोरम् स्यात् । अमि पूर्वः । ज्ञानं ।
एङ्ह्रस्वादिति हल्मात्रलोपः । हे ज्ञान ॥ नपुंसकाच्च । ७ । १ । १९ । क्लीबात्परस्यौङः शी स्यात् । भसंज्ञायां ॥ यस्येति च
। ६ । ४ । १४८ । भस्येवर्णावर्णयोर्लोपः स्यादीकारे तद्धिते च परे । इत्यकारलोपे प्राप्ते । औङः श्यां प्रतिषेधो वक्तव्यः ॥
*॥ ज्ञाने ॥ जश्शसोः शिः । ७ । १ । २० । क्लीबादनयोः शिः स्यात् ॥ शि सर्वनामस्थानं । १ । १ । ४२ । शिइत्येतदुक्तसं
ज्ञं स्यात् ॥ नपुंसकस्य झलचः । ७ । १ । ७२ । झलन्तस्याऽजन्तस्य च क्लीबस्य नुमागमः स्यात्सर्वनामस्थाने परे । उपधा

दीर्घः । ज्ञानानि । पुनस्तद्वत् । शेषं रामवत् । एवं धनवनफलादयः ॥ अद्ड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । ७ । १ । २५ । एभ्यः क्लीबेभ्यः स्वमोरद्डादेशः स्यात् ॥ टेः । ६ । ४ । १४३ । डिति परे भस्य टेर्लोपः स्यात् । अवसाने । कतरत् । कतरद् । कतरे । कतराणि । भस्येति किं । पञ्चमः । टेर्नित्यत्वात्प्रथमयोरिति पूर्वसवर्णदीर्घः एङ्ह्रस्वादिति सम्बुद्धिलोपश्च न भवति । हे कतरत् । पुनस्तद्वत् । शेषं पुंवत् । कतमत् । इतरत् । अन्यत् । अन्यतरत् । अन्यतमशब्दस्य तु । अन्यतममित्येव । एकतरात्प्रतिषेधो वक्तव्यः ॥ * ॥ एकतरं । सोऽरमादेशे कृते सन्निपातपरिभाषया न जरस् । अजरं । अजरमी । अजरे । परत्वाज्जरसि कृते तज्जन्तत्वान्नुम् ॥ सान्तमहतः संयोगस्य । ६ । ४ । १० । सान्तसंयोगस्य महतश्च यो नकारस्तस्योपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । अजरांसि । अजराणि । अमि नुकोऽपवादममं बाधित्वा परत्वाज्जरस् । न तत्सन्निपातपरिभाषया न नुक् । अजरसं । अजरं । अजरसी । अजरे । अजरांसि । अजराणि । शेषं पुंवत् । पद्दन्नितिहृदयोदकास्यानां हृद् उदन् आसन् । हृन्दि । हृदा । हृद्भ्यामित्यादि । उदानि । उद्ना । उदभ्यामित्यादि । आसानि । आस्ना । आसभ्यामित्यादि । मांसि । मांसा । मांभ्यामित्यादि । वस्तुतस्तु प्रभृतिग्रहणं प्रकारार्थमित्युक्तं । अतस्त्वभाष्ये मांस्पचन्या उखाया इत्युदाहृतं । अयस्मयादित्वेन भत्वात्संयोगान्तलोपो न । पद्दन्नित्यत्र हि छन्दसीत्यनुवर्तितं वृत्तौ । तथाप्यपेभिरित्यत्र मासश्छन्दसीति वार्तिके छन्दोग्रहणसामर्थ्याल्लोकेपि क्वचिदिति कैयटोक्तरीत्या प्रयोगमनुसृत्य पदादयः प्रयोक्तव्या इति बोध्यम् ॥ ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य । १ । २ । ४७ । क्लीबे प्रातिपदिकस्याऽजन्तस्य ह्रस्वः स्यात् । श्रीपं ज्ञानवत् । श्रीपाय । अत्र सन्निपातपरिभाषया आतो धातोरित्याकारलोपो न ॥ स्वमोर्नपुंसकात् । ७ । १ । २३ । क्लीबादङ्गात्परयोः स्वमोर्लुक् स्यात् । वारि ॥ इकोऽचि विभक्तौ । ७ । १ । ७३ । इगन्तस्य क्लीबस्य नुमागमः स्यादचि विभक्तौ । वारिणी । वारीणि । न लुमतेति निषेधस्यानित्यत्वात्पक्षे सम्बुद्धिनिमित्तो गुणः । हे वारि । हे वारे । आङो ना । वारिणा । घे

ङित्तीतिगुणेप्राप्ते। वृद्ध्यौत्त्वतृज्वद्भावगुणेभ्योनुम्पूर्व्वविप्रतिषेधेन ॥ * ॥ वारिणे। वारिणः। वारिणोः। नुमचिरेतिनु ड्भावोनितिदीर्घः। वारीणां। वारिणि। वारिणोः। हलादौहरिवत् ॥ तृतीयादिषुभाषितपुंस्कम्पुम्बद्गालवस्य ॥ ७। १। ७४। प्रवृत्तिनिमित्तैक्येभाषितपुंस्कमिगन्तंक्लीवंपुम्वद्वास्याट्टाद्यचि। अनादये। अनादिने। इत्यादि। शेषम्बारिवत् । पीलुर्वृक्षस्तत्फलम्पीलुतस्मैपीलुने। अत्रनपुम्बत्। प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् ॥ अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः। ७। १। ७५। एषामनङ्स्याट्टादावचिसचोदात्तः ॥ अल्लोपोनः। दध्ना। दध्ने। दध्नः। दध्नोः२। दध्नां। दध्नि। दधनि। शेषम्बारिवत्। एवमस्थिसक्थ्यक्षि। तदन्तस्याप्यनङ्। अतिदध्ना। सुधि। सुधिनी। सुधीनि। हेसुधे। हेसुधि। सुधिया। सुधिना। सुधियां। सुधीनां। प्रध्या। प्रधिना। मधु। मधुनी। मधूनि। हेमधो। हेमधु। एवमम्ब्वादयः। सानुशब्दस्यस्नुर्वा। स्नुनि। सानूनि। प्रियक्रोष्टु। प्रियक्रोष्टुनी। तृज्वद्भावात्पूर्वविप्रतिषेधेननुम्। प्रियक्रोष्टूनि। टादौपुम्वत्पक्षेप्रियक्रोष्ट्रा। प्रियक्रोष्टुना। प्रियक्रोष्ट्रे। प्रियक्रोष्टवे। अन्यत्रतृज्वद्भावात्पूर्व्वविप्रतिषेधेननुमेव। प्रियक्रोष्टुना। प्रियक्रोष्टुने। नुमचिरेतिनुट्। प्रियक्रोष्टूनां। सुलु। सुलुनी। सुलूनि। पुनस्तद्वत्। सुलुना। सुल्वा। धातृ। धातृणी। धातॄणि। हेधातः। हेधातृ। धात्रा। धातृणा। एवंज्ञातृकर्त्रादयः ॥ एचइग्घ्रस्वादेशे। १। १। ४८। आदिश्यमानेषुह्रस्वेषुमध्येएचइगेवस्यात्। प्रद्यु। प्रद्युनी। प्रद्यूनि। प्रद्युनेत्यादि। इहनपुम्वत्। यदिगन्तम्प्रद्युइतितस्यभाषितपुंस्कत्वाऽभावात्। एवमग्रेपि। प्ररि। प्ररिणी। प्ररीणि। प्ररिणा। एकदेशविकृतस्याऽनन्यत्वाद्रायोहलीत्यात्वं। प्रराभ्यां। प्रराभिः। नुमचिरेतिनुड्वाचेप्रराणामितिमाधवः। वस्तुतस्तुसन्निपातपरिभाषयानुड्वाच्यत्र। नामीतिदीर्घस्त्वारम्भसामर्थ्यात्परिभाषावाध्यनइत्युक्तं। प्ररीणां। सुनु। सुनुनी। सुनूनि। सुनुना। सुनुने। इत्यादि ॥ * ॥ इत्यजन्तानपुंसकलिङ्गाः ॥ * ॥ होढः। ८। २। ३१। हस्यढस्याज्झलिपदान्तेच। हलन्त्यावि

तिसुलोपः। पदान्तत्वाड्ढस्य ढः। जश्त्वचर्त्वे। लिट्। लिड्। लिहौ। लिहः। लिहं। लिहौ। लिहः। लिहा। लि
ड्भ्यां। लिट्सु। लिट्त्सु॥ दादेर्धातोर्घः। ८। २। ३२। उपदेशे दादेर्धातोर्हस्य घः स्याज्झलि पदान्ते च। उपदे
शे किं। अधोगित्यत्र यथा स्यात्। दामलिहमात्मानमिच्छति दामलिह्यति। ततः क्विप् दामलिट्। अत्र माभूत्॥ एकाचो ब
शो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः। ८। २। ३७। धातोरवयवो य एकाच् झषन्तस्तदवयवस्य बशः स्थाने भष् स्यात् सकारे ध्वशब्दे पदा
न्ते च। एकाचो धातोरिति सामानाधिकरण्येनाऽन्वये तु इह न स्यात्। गर्द्धभमाऽऽचष्टे गर्द्धभयति। ततः क्विप् णिलोपो गर्द्ध
प्। झलीति निवृत्तम्। स्ध्वोर्ग्रहणसामर्थ्यात्तेनेह न। दुग्धं। दोग्धा। व्यपदेशिवद्भावेन धात्ववयवत्वाद्भष्भावः जश्त्वचर्त्वे
। धुक्। धुग्। दुहौ। दुहः। घत्वचर्त्वे। धुक्षु॥ वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहां। ८। २। ३३। एषां हस्य वा घः स्याज्झलि पदान्ते च
। पक्षे ढः। ध्रुक्। ध्रुग्। ध्रुट्। ध्रुड्। द्रुहौ। द्रुहः। ध्रुग्भ्यां। ध्रुड्भ्यां। ध्रुक्षु। ध्रुट्सु। ध्रुट्त्सु। एवं मुहष्णुहष्णिहां॥ इ
ग्यणः सम्प्रसारणं। १। १। ४५। यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स सम्प्रसारणसंज्ञः स्यात्॥ वाह ऊठ्। ६। ४। १३२। भ
स्य वाहः सम्प्रसारणमूठ् स्यात्॥ सम्प्रसारणाच्च। ६। १। १०८। सम्प्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्। एत्येधत्यूठ्सु
। विश्वौहः। विश्वौहेत्यादि। छन्दस्येव ण्विरिति पक्षे णिजन्ताद्विच्॥ चतुरनडुहोरामुदात्तः। ७। १। ९८। अनयोरा
ऽऽम् स्यात् सर्वनामस्थाने परे स चोदात्तः॥ सावऽनडुहः। ७। १। ८२। अस्य नुम् स्यात् सौ परे। आदित्यधिकाराद्वर्णात्परोऽयं
नुम्। अनेन विशेषविहितेनाऽपि नुमाऽऽम् न बाध्यते। आमा च नुम् न बाध्यते। सोर्लोपः। नुमर्विधिसामर्थ्याद्वसुस्रंसु इति दत्वं न। सं
योगान्तलोपस्याऽसिद्धत्वान्नलोपो न। अनड्वान्॥ अम् सम्बुद्धौ। ७। १। ९९। चतुरनडुहोरम् स्यात् सम्बुद्धौ। आमोऽपवा
दः। हे अनड्वन्। अनड्वाहौ। अनड्वाहः। अनडुहः। अनडुहा॥ वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः। ८। २। ७२। सान्तव
स्वन्तस्य स्रंसादेश्च दः स्यात् पदान्ते। अनडुद्भ्यामित्यादि। सान्तेति किं विद्वान्। पदान्तेति किं। स्रस्तं। ध्वस्तं॥ सहेः साडः सः

। ८ । ३ । ५६ । साड्रूपस्य सहेः सस्य मूर्द्धन्यादेशः । तुराषाट् । तुराषाड् । तुरासाहौ । तुरासाहः । तुराषाड्भ्यामित्यादि ॥ तुरं सहते इत्यर्थे छन्दसि सहइति ण्विः । लोके तु साहयतेः क्विप् । अन्येषामपीति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ दिव औत् । ७ । १ । ८४ । दिविति प्रातिपदिकस्यौत्स्यात्सौ परे । अल्विधित्वेन स्थानिवत्त्वाऽभावाद्धल्ङ्यादिलोपो न । सुद्यौः । सुदिवौ । सुदिवः । सुदिवं । सुदिवौ ॥ दिव उत् । ६ । १ । १३१ । दिवोऽन्तादेश उकारः स्यात्पदान्ते । सुद्युभ्यां । सुद्युभिः । चत्वारः । चतुरः । चतुर्भिः २ ॥ षट्चतुर्भ्यश्च । ७ । १ । ५५ । षट्संज्ञकेभ्यश्चतुरश्च परस्यामो नुडागमः स्यात् । णत्वं द्वित्वञ्च ॥ रोः सुपि । ८ । ३ । १६ । सप्तमीबहुवचने रोरेव विसर्जनीयो नान्यरेफस्य । षत्वं षस्य द्वित्वे प्राप्ते ॥ शरोऽचि । ८ । ४ । ४९ । अचि परे शरो न द्वे स्तः । चतुर्षु । प्रियचत्वाः । हे प्रियचत्वः । प्रियचत्वारौ । गौणत्वे तु नुण्नेष्यते । प्रियचतुरां । प्राधान्ये तु स्यादेव । परमचतुर्णां ॥ कमलङ्कमलाम्बाञ्चाचक्षाणः । कमल् । कमलौ । कमलः । षत्वङ्कमल्षु ॥ मो नो धातोः । ८ । २ । ६४ । धातोर्मस्य नः स्यात्पदान्ते । नत्वस्याऽसिद्धत्वान्नलोपो न । प्रशाम्यतीति प्रशान् । प्रशामौ । प्रशामः । प्रशान्भ्यामित्यादि ॥ किमः कः । ७ । २ । १०३ । किमः कः स्याद्विभक्तौ । अकच्सहितस्याप्ययमादेशः । कः । कौ । के । कं । कौ । कान् । इत्यादि । सर्ववत् ॥ इदमो मः । ७ । २ । १०८ । इदमो मस्य मः स्यात्सौ परे । त्यदाद्यत्वाऽपवादः ॥ इदोऽय् पुंसि । ७ । २ । १११ । इदम इदः स्थानेऽय् स्यात्सौ पुंसि सोर्लोपः । अयं । त्यदाद्यत्वम्पररूपत्वञ्च ॥ दश्च । ७ । २ । १०९ । इदमो दस्य मः स्याद्विभक्तौ । इमौ । इमे । त्यदादेः सम्बोधनं नास्तीत्युत्सर्गः ॥ अनाप्यकः । ७ । २ । ११२ । अककारस्येदम इदोऽन् स्यादापि विभक्तौ । आबिति टाइत्यारभ्य सुपः पकारेण प्रत्याहारः । अनेन ॥ हलि लोपः । ७ । २ । ११३ । अककारस्येदम इदो लोपः स्यादापि हलादौ । नानर्थकेऽलोऽन्त्यविधिरनभ्यासविकारे ॥ आद्यन्तवदेकस्मिन् । १ । १ । २१ । एकस्मिन्क्रियमाणङ्कार्य्यमादाविवाऽन्त इव स्यात् । आभ्यां ॥ नेदमदसोरकोः ।

।७।१।११। अककारयोरिदमदसोर्भिस ऐस्न स्यात्। एत्वं। एभिः। अत्वंनित्यत्वात् ङेस्मैपश्चाद्धलिलोपः। अस्मै। आभ्यां। एभ्यः। अस्मात्। आभ्यां। एभ्यः। अस्य। अनयोः। एषां। अस्मिन्। अनयोः। एषु। ककारयोगे तु अयकं। इमकौ। इमके। इमकं। इमकौ। इमकान्। इमकेन। इमकाभ्यां। इमकैः॥ इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ। २। ४। ३२। अन्वादेशविषयस्येदमोऽनुदात्तोऽश्आदेशस्यात्तृतीयादौ। अश्वचनंसाकच्कार्थं॥ द्वितीयाटौस्स्वेनः। २। ४। ३४। द्वितीयायांटौसोश्चपरतइदमेतदोरेनादेशस्स्यादन्वादेशे। किञ्चित्कार्य्यंविधातुमुपात्तस्यकार्य्यान्तरंविधातुम्पुनरुपादानमन्वादेशः। यथाऽनेनव्याकरणमधीतं। एनंछन्दोऽध्यापयेति। अनयोःपवित्रंकुलं। एनयोःप्रभूतंस्वमिति। एनं। एनौ। एनान्। एनेन। एनयोः। एनयोः। गणयतेर्विच्। सुगण्। सुगणौ। सुगणः। सुगण्ट्सु। सुगण्सु। क्विप्। अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः। सुगाण्। सुगाणौ। सुगाणः। सुगाण्सु। परत्वादुपधादीर्घः। हल्ङ्यादीतिलोपः। नलोपनलोपः। राजा॥ नङिसम्बुद्ध्योः। ८। २। ८। नस्यलोपोनस्यात्ङौसम्बुद्धौच। हेराजन्। ङौतुछन्दस्युदाहरणं। सुपांसुलुगितिङेर्लुक्। निषेधसामर्थ्यात्प्रत्ययलक्षणं। परमेव्योमन्। ङावुत्तरपदेप्रतिषेधोवक्तव्यः॥ * ॥ चर्मणितिलाः अस्यचर्मतिलः। ब्रह्मनिष्ठः। राजानः। राजानं। राजानौ। अल्लोपोनः। अप्सुं। नचाल्लोपःस्थानिवत्। पूर्वत्राऽसिद्धेनस्थानिवदितिनिषेधात्। नापिबहिरङ्गतयाऽसिद्धः। यथोद्देशपक्षेषाष्ठीम्परिभाषाम्प्रतित्रिपाद्याअसिद्धतयाऽन्तरङ्गाभावेपरिभाषाया अप्रवृत्तेः। जञोर्ज्ञः। राज्ञः। राज्ञा॥ नलोपःसुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषुकृति। ८। २। २। सुब्विधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृतितुग्विधौच नलोपोऽसिद्धो नान्यत्र। राजाश्वइत्यादौन। इत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैस्त्वञ्चन। राजभिः। राज्ञे। राजभ्यां। राजभ्यः। राज्ञः। राज्ञां। राज्ञि। राजनि। प्रतिदीव्यतीतिप्रतिदिवा। प्रतिदिवानौ। प्रतिदिवानः। अस्यभविषयेऽल्लोपेकृते॥ हलिच। ८। २। ७७

। रेफवकारान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्याद्धलि । न चाऽल्लोपस्य स्थानिवत्त्वं दीर्घविधौ तन्निषेधात् । बहिरङ्गपरिभाषा तूक्तन्यायेन न प्रवर्त्तते । प्रतिदीव्नः । प्रतिदीव्नेत्यादि । यज्वा । यज्वानौ । यज्वानः ॥ न संयोगाद्वमन्तात् । ६ । ४ । १३७ । वकारमकारान्तसंयोगात्परस्याऽनोऽकारस्य लोपो न स्यात् । यज्वनः । यज्वना । यज्वभ्यामित्यादि । ब्रह्मणः । ब्रह्मणा । ब्रह्मभ्यामित्यादि ॥ इन्हन्पूषार्य्यम्णां शौ । ६ । ४ । १२ । एषां शावेवोपधाया दीर्घो नान्यत्र । इति निषेधे प्राप्ते ॥ सौ च । ६ । ४ । १३ । इन्नादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सौ परे । वृत्रहा । हे वृत्रहन् । एकाजुत्तरपदे णः इति णत्वं । वृत्रहणौ । वृत्रहणः । वृत्रहणं । वृत्रहणौ ॥ हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु । ७ । ३ । ५४ । ञिति णिति प्रत्यये नकारे च परे हन्तेर्हकारस्य कुत्वं स्यात् ॥ हन्तेः । ८ । ४ । २२ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णत्वं स्यात् । प्रहण्यात् ॥ अत्पूर्वस्य । ८ । ४ । २२ । हन्तेरत्पूर्वस्यैव नस्य णत्वं नान्यस्य । प्रघ्नन्ति । योगविभागसामर्थ्यादनन्तरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वेति न्यायम्बाधित्वा एकाजुत्तरपदे णः इति णत्वमपि निवर्त्तते । नकारे परे कुत्वविधिसामर्थ्यादल्लोपो न स्थानिवत् । वृत्रघ्नः । वृत्रघ्ना । इत्यादि । यत्तु वृत्रघ्न इत्यादौ वैकल्पिकं णत्वं माधवेनोक्तं । तद्भाष्यवार्त्तिकविरुद्धं । एवं शार्ङ्गिन्यशस्विन्नर्य्यमन्पूषन् । यशस्विन्निति विन्प्रत्यये इनोऽनर्थकेऽपि इन्हन्नित्यत्र ग्रहणम्भवत्येव । अनिनस्मन्ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधिम्प्रयोजयन्तीति वचनात् । अर्य्यम्णि । अर्य्यमणि । पूष्णि । पूषणि ॥ मघवा बहुलं । ६ । ४ । १२८ । मघवन्शब्दस्य वा तृ इत्यन्तादेशः स्यात् । ऋ इत् ॥ उगिदचां सर्व्वनामस्थानेऽधातोः । ७ । १ । ७० । अधातोरुगितो नलोपिनोऽञ्चतेश्च नुमागमः स्यात्सर्वनामस्थाने परे । उपधादीर्घः । मघवान् । इह दीर्घे कर्त्तव्ये संयोगान्तलोपस्याऽसिद्धत्वं न भवति । बहुलग्रहणात् । तथा च । श्वन्नुक्षन्निति निपातनान्मघशब्दान्मतुपा च भाषायामपि शब्दद्वयसिद्धिमाश्रित्यैतत्सूत्रम्प्रत्याख्यातमाकरे । हविर्जक्षिति निश्शङ्को मखेषु मघवानसाविति भट्टिः । मघवन्तौ । मघवन्तः । हे मघवन् । मघवन्तं । मघवन्तौ ।

मघवतः । मघवता । मघवद्भ्यामित्यादि । तृत्वाऽभावे । मघवा । छन्दसीवनिपौचेतिवनिवन्तमघ्योदात्तश्छन्दस्येव । अ
न्तोदात्तन्तुलोकेपीतिविशेषः । मघवानौ । मघवानः । सुटिराजवत् ॥ श्वयुवमघोनामतद्धिते । ६ । ४ । १३३ । अ
न्नन्तानाम्भसंज्ञकानामेषामतद्धितेपरेसम्प्रसारणंस्यात् । सम्प्रसारणाच्च । आद्गुणः । मघोनः । अन्नन्तानाङ्किं । मघ
वतः । मघवता । स्त्रियांमघवती । अतद्धितेकिं । माघवनं । मघोना । मघवभ्यामित्यादि । शुनः । शुना । श्वभ्यामित्या
दि । युवन्शब्देवस्योत्वेकृते ॥ नसम्प्रसारणेसम्प्रसारणं । ६ । १ । ३७ । सम्प्रसारणेपरतःपूर्वस्ययणःसम्प्रसारणंन
स्यात् । इतियकारस्यनेत्वं । अतएवज्ञापकादन्त्यस्ययणःपूर्वंसम्प्रसारणं । यूनः । यूना । युवभ्यामित्यादि । अर्वा । हे
अर्वन् ॥ अर्वणस्त्रसावनञः । ६ । ४ । १२७ । नञारहितस्याऽर्वन्नन्तस्याऽङ्गस्यतृइत्यन्तादेशस्यान्नतुसौ । उगित्त्वा
न्नुम् । अर्वन्तौ । अर्वन्तः । अर्वन्तं । अर्वन्तौ । अर्वतः । अर्वता । अर्वद्भ्यामित्यादि । अनञःकिंअनर्वायज्वावत् ॥ पथिम
थ्यृभुक्षामात् । ७ । १ । ८५ । एषामाकारोन्तादेशस्यात्सौपरे । आआदितिप्रश्लेषेणशुद्धायाएवव्यक्तेर्विधानान्नानुनासि
कः ॥ इतोऽत्सर्वनामस्थाने । ७ । १ । ८६ । पथ्यादेरिकारस्याऽकारस्यात्सर्वनामस्थानेपरे ॥ थोन्थः । ७ । १ । ८७
। पथिमथोस्थस्यन्थादेशस्यात्सर्वनामस्थानेपरे । पन्थाः । पन्थानौ । पन्थानः । पन्थानं । पन्थानौ ॥ भस्यटेर्लोपः । ७
। १ । ८८ । भसंज्ञस्यपथ्यादेष्टेर्लोपस्स्यात् । पथः । पथा । पथिभ्यामित्यादि । एवम्मन्थाः । ऋभुक्षाः । स्त्रियान्नान्तल
क्षणेङीपिभत्वाट्टिलोपः । सुपथीनगरी । अन्तृभुक्षीसेना । आत्वन्नपुंसकेनभवति । नलुमतेतिप्रत्ययलक्षणनिषेधात् ।
सुपथिवनं । सम्बुद्धौनपुंसकानान्नलोपोवावाच्यः ॥ * ॥ हेसुपथिन् । हेसुपथि । नलोपस्सुप्स्वरेतिनलोपस्याऽसिद्ध
त्वाद्ध्रस्वस्यगुणोनद्विवचनेभत्वाट्टिलोपः । सुपथी । शौसर्वनामस्थानत्वात् । सुपन्थानि । पुनरपि । सुपथि । सुप
थी । सुपन्थानि । सुपथा । सुपथे । सुपथिभ्यामित्यादि ॥ ष्णान्तावट् । १ । १ । २४ । षान्तानान्ताचसंख्याषट्

संज्ञास्यात्। षड्भ्योलुक्। पञ्च२। संख्याकिं। विप्रुषः। पामानः। शतानिसहस्राणीत्यत्रसंन्निपातपरिभाषयानलुक्। सर्वनामस्थानसन्निपातेनकृतस्यनुमस्तद्विघातकत्वात्। पञ्चभिः। पञ्चभ्यः२। षट्चतुर्भ्यश्चेतिनुट्॥ नोपधायाः। ६। ४। ७। नान्तस्योपधायादीर्घस्यान्नामिपरे। नलोपः। पञ्चानां। पञ्चसु। परमपञ्चानां। गौणत्वेतुनलुक्नुटौ। प्रियपञ्चा। प्रियपञ्चानौ। प्रियपञ्चानः। प्रियपञ्चां। एवंसप्तन् नवन् दशन्॥ अष्टनआविभक्तौ। ७। २। ८४। अष्टनआत्वंस्याद्धलादौविभक्तौ॥ अष्टाभ्यऔश्। ७। १। २१। कृताकारादष्टनःपरयोर्जस्शसोरौश्स्यात्। अष्टभ्यइतिवक्तव्येकृतात्वनिर्देशोजस्शसोर्विषयेआत्वंज्ञापयति। वैकल्पिकंचेदमष्टनआत्वं अष्टनोदीर्घादितिसूत्रेदीर्घग्रहणाज्ज्ञापकात्। अष्टौ२। परमाष्टौ। अष्टाभिः। अष्टाभ्यः२। अष्टानां। अष्टासु। आत्वाऽभावे। अष्ट२। इत्यादिपञ्चवत्। गौणत्वेत्वात्वाऽभावेराजवत्। शसिप्रियाष्णः। इहपूर्वस्मादपिविधावल्लोपस्यस्थानिवद्भावान्नष्टुत्वम्। कार्य्यकालपक्षेवहिरङ्गस्याऽल्लोपस्याऽसिद्धत्वाद्वा। प्रियाष्णा। इत्यादि। जश्शसोरनुमीयमानमात्वंप्राधान्यएवनतुगौणतायां। तेनप्रियाष्टनोहलादावेववैकल्पिकमात्वं। प्रियाष्टाभ्यां। प्रियाष्टाभिः। प्रियाष्टाभ्यः२। प्रियाष्टासु। प्रियाष्णोराजवत्सर्वंहाहावच्चापरंहलि। भष्भावः। जश्त्वचर्त्वे। भुत्। भुद्। बुधौ। बुधः। बुधा। भुद्भ्यां। भुत्सु॥ ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चाञ्च। ३। २। ५९। एभ्यःक्विन्स्यात्। अलाक्षणिकमपिकिंचित्कार्य्यंनिपातनाल्लभ्यतेनिरुपपदाद्युजेःक्विन्स्यात्कर्तरि॥ कृदतिङ्। ३। १। ९३। सन्निहितेधात्वधिकारेतिङ्भिन्नःप्रत्ययःकृत्संज्ञस्स्यात्॥ वेरपृक्तस्य। ६। १। ६७। अपृक्तस्यवस्यलोपस्स्यात्। कृत्तद्धितेतिप्रातिपदिकत्वात्स्वादयः॥ युजेरसमासे। ७। १। ७१। युजेःसर्वनामस्थानेनुम्स्यादसमासे। सुलोपः। संयोगान्तस्यलोपः॥ क्विन्प्रत्ययस्यकुः। ८। २। ६२। क्विन्प्रत्ययोयस्मात्तस्यकवर्गोऽन्तादेशस्स्यात्पदान्ते। नस्यकुत्वेनानुनासिकोङकारः। युङ्। नश्चापदान्तस्येतिनुमोऽनुस्वारःपरसवर्णः। तस्याऽसिद्धत्वाच्चोःकुः

रितिकुत्वन्न । युञ्जौ । युञ्जः । युञ्जं । युञ्जौ । युजः । युजा । इत्यादि । असमासेकिं ॥ चोःकुः । ८ । २ । ३० । चवर्गस्यकवर्गस्याज्झलिपदान्तेच । इतिकुत्वं । क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वस्याऽसिद्धत्वात् । सुयुक् । सुयुग् । सुयुजौ । सुयुजः । युजेरितिधातुपाठपठितेकारविशिष्टस्याऽनुकरणंनत्विकानिर्देशः । तेनेहनयुज्यतेसमाधत्ते । इतियुक् । युजसमाधौदैवादिकआत्मनेपदीसंयोगान्तलोपः । खन् । खञ्जौ । खञ्जः । इत्यादि । व्रश्चेतिषत्वं । जश्त्वचर्त्वे । राट् । राड् । राजौ । राजः । राट्सु । राट्त्सु । एवम्विभ्राट् । देवेट् । देवेजौ । विश्वसृट् । इहयजिसृज्योःकुत्वंनेतिज्ञीवेवक्ष्यते । परिमृट् । षत्वविधौराजिसाहचर्य्यात्टुभ्राजृदीप्तावितिफणादिरेवगृह्यते । यस्तुएजृभ्राजृदीप्तावितितस्यकुत्वमेव । विभ्राक् । विभ्राग्भ्यामित्यादि ॥ परौव्रजेःषःपदान्ते ॥ * ॥ * ॥ * ॥ परावुपपदेव्रजेःक्विप्स्याद्दीर्घश्चपदान्तविषयेषत्वञ्च । परित्यज्यसर्वंव्रजतीतिपरिव्राट् । परिव्राजौ । परिव्राजः ॥ विश्वस्यवसुराटोः । ६ । ३ । १२८ । विश्वशब्दस्यदीर्घस्याद्वसौराट्शब्देचपरे । विश्वंवसुर्य्यस्यविश्वावसुः । राडितिपदान्तोपलक्षणार्थं । चर्त्वमविवक्षितम् । विश्वाराट् । विश्वराजौ । विश्वराजः । विश्वाराड्भ्यामित्यादि ॥ स्कोःसंयोगाद्योरन्तेच । ८ । २ । २९ । पदान्तेझलिचपरेयःसंयोगस्तदाद्योःसकारककारयोर्लोपस्स्यात् । भृट् । भृड् । सस्यश्चुत्वेनशः । तस्यजश्त्वेनजः । भृज्जौ । भृज्जः । ऋत्विगित्यादिनाऋतावुपपदेयुजेःक्विन्क्विन्नन्तत्वात्कुत्वं । ऋत्विक् । ऋत्विग् । ऋत्विजौ । ऋत्विजः । रात्सस्येतिनियमान्नसंयोगान्तस्यलोपः । ऊर्क् । ऊर्ग् । ऊर्जौ । ऊर्जः । त्यदाद्यत्वंपररूपत्वञ्च ॥ तदोःसःसावनन्त्ययोः । ७ । २ । १०६ । त्यदादीनान्तकारदकारयोरनन्त्ययोःसःस्यात्सौ । स्यः । त्यौ । त्ये । त्यं । त्यौ । त्यान् । सः । तौ । ते । परमसः । परमतौ । परमते । द्विपर्य्यन्तानामित्येव । नेह । त्वं । नचतकारोच्चारणसामर्थ्यान्नेतिवाच्यं । अतित्वमितिगौणेचरितार्थत्वात् । संज्ञायाङ्गौणत्वेचात्वसत्वेन । त्यद् । त्यदौ । त्यदः । अतित्यद् । अतित्यदौ । अतित्यदः । यः । यौ । ये । एषः । एतौ । एते । अन्वादेशेतु । एनं । एनौ

। एनान्। एनेन। एनयोः२॥ ङे प्रथमयोरम्। ७।१।२८। युष्मदस्मद्भ्याम्परस्य ङे इत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चा
मादेशस्स्यात्॥ मपर्य्यन्तस्य। ७।२।९१। इत्यधिकृत्य॥ त्वाहौ सौ। ७।२।९४। युष्मदस्मदोर्म्मपर्य्यन्तस्य त्व अह इ
त्येतावादेशौ स्तः सौ परे॥ शेषे लोपः। ७।२।९०। आत्वयत्वनिमित्तेतरविभक्तौ परतो युष्मदस्मदोरन्त्यस्य लोपस्स्यात्
। अतो गुणे। अमि पूर्व्वः। त्वं। अहं। ननु त्वं स्त्री अहं स्त्री इत्यत्र त्व अम् अह अम् इति स्थिते। अमि पूर्व्वरूपत्वं परमपि बाधित्वा
ऽन्तरङ्गत्वाट्टाप्प्राप्नोति। सत्यं। अलिङ्गे युष्मदस्मदी तेन स्त्रीत्वाऽभावान्नटाप्। यद्वा शेष इति सप्तमी स्थानिनेऽधिकर
णत्वविवक्षया तेन मपर्य्यन्ताच्छेषस्य अद इत्यस्य लोपस्स्यात्। स च परोप्यन्तरङ्गे अतो गुणे कृते प्रवर्त्तते। अदन्तत्वाऽभावा
न्नटाप्। परमत्वं। परमाहं। अतित्वं। अत्यहं॥ युवावौ द्विवचने। ७।२।९२। द्वयोरुक्तौ युष्मदस्मदोर्म्मपर्य्यन्त
स्य युवावौ स्तो विभक्तौ॥ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायां। ७।२।८८। इह युष्मदस्मदोराकारोऽन्तादेशस्स्यात्। औङी
त्येव सुवचं। भाषायां किं। युवं वस्त्राणि। युवां। आवां। मपर्य्यन्तस्य किं। साकच्कस्य माभूत्। युवकां। आवकां। त्वया
मयेत्यत्र चत्याम्येति माभूत्। युवकाभ्याम् आवकाभ्यामिति च न सिद्ध्येत्॥ यूयवयौ जसि। ७।२।९३। स्पष्टं। यूयं। वयं
। परमयूयं। परमवयं। अतियूयं। अतिवयं। इह शेषे लोपोऽन्त्यलोप इति पक्षे जसः शी प्राप्तः। अङ्गकार्य्ये कृते पुनर्न्नाऽ
ङ्गकार्य्यमिति न भवति। ङे प्रथमयोरित्यत्र मकारान्तरम्प्रश्लिष्य अम् मान्त एवावशिष्यते। ननु विक्रियत इति व्याख्यानाद्वा॥
त्वमावेकवचने। ७।२।९७। एकवचनस्योक्तौ युष्मदस्मदोर्म्मपर्य्यन्तस्य त्वमौ स्तो विभक्तौ॥ द्वितीयायाञ्च। ७।२।
८७। युष्मदस्मदोराकारस्स्यात्। त्वां। मां। युवां। आवां॥ शसो न। ७।१।२९। नेत्यविभक्तिकं। युष्मदस्मद्भ्यां
परस्य शसो नकारस्स्यात् अमोऽपवादः। आदेः परस्य। संयोगान्तस्य लोपः। युष्मान्। अस्मान्॥ योऽचि। ७।२।८९।
अनयोर्य्यकारादेशस्स्यादनादेशेऽजादौ परतः। त्वया। मया॥ युष्मदस्मदोरनादेशे। ७।२।८६। अनयोराकारस्स्या

दनादेशेहलादौविभक्तौ । युवाभ्यां । आवाभ्यां । युष्माभिः । अस्माभिः ॥ तुभ्यमह्यौङयि । ७ । २ । ९५ । अनयोर्म्म
पर्य्यन्तस्यतुभ्यमह्यौस्तोङयि । अमादेशः । शेषेलोपः । तुभ्यं । मह्यं । परमतुभ्यं । परममह्यं । अतितुभ्यं । अतिमह्यं ।
युवाभ्यां । आवाभ्यां ॥ भ्यसोभ्यम् । ७ । १ । ३० । भ्यसोभ्यम्अभ्यम्वाआदेशस्स्यात् । आद्येशेषेलोपस्याऽन्त्यलोपएव ।
तत्राऽङ्गवृत्तपरिभाषयाएत्वन्न । अभ्यम्तुपक्षद्वयेपिसाधुः । युष्मभ्यं । अस्मभ्यं ॥ एकवचनस्यच । ७ । १ । ३२ । आभ्यां
पञ्चम्येकवचनस्यअत्स्यात् । त्वत् । मत् । ङसेश्चेतिसुवचं । युवाभ्यां । आवाभ्यां ॥ पञ्चम्याअत् । ७ । १ । ३१ । आभ्यां
पञ्चम्याभ्यसोऽत्स्यात् । युष्मत् । अस्मत् ॥ तवममौङसि । ७ । २ । ९६ । अनयोर्म्मपर्य्यन्तस्यतवममौस्तोङसि ॥ युष्मद
स्मद्भ्यांङसोऽश् । ७ । १ । २७ । तव । मम । युवयोः । आवयोः ॥ सामआकम् । ७ । १ । ३३ । आभ्याम्परस्यसामआ
कम्स्यात् । भाविनस्सुटोनिवृत्त्यर्थंससुट्कनिर्देशः । युष्माकं । अस्माकं । त्वयि । मयि । युवयोः । आवयोः । युष्मासु । अ
स्मासु । समस्यमानेद्व्येकत्ववाचिनीयुष्मदस्मदी । समासार्थोऽन्यसंख्यश्चेत्स्तोयुवावौत्वमावपि ॥ १ ॥ सुजस्ङेङस्सुपरतः
आदेशास्स्युस्सदैवते । त्वाहौयूयवयौतुभ्यमह्यौतवममावपि२ । एतेपरत्वाद्बाधन्तेयुवावौविषयेस्वके । त्वमावपिप्रबाधन्तेपू
र्वविप्रतिषेधतः ३ । द्व्येकसंख्यस्समासार्थोबह्वर्थेयुष्मदस्मदी । तयोरद्व्येकतार्थत्वान्नयुवावौत्वमौनच ४ । त्वांमाम्वाअतिक्रा
न्तइतिविग्रहे । अतित्वं । अत्यहं । अतित्वां । अतिमां । अतियूयं । अतिवयं । अतित्वां२ । अतिमां२ । अतित्वान् । अति
मान् । अतित्वया । अतिमया । अतित्वाभ्यां३ । अतिमाभ्यां३ । अतित्वाभिः । अतिमाभिः । अतितुभ्यं । अतिमह्यं । अतित्वा
भ्यां । अतिमाभ्यां । अतित्वभ्यं । अतिमभ्यं । ङसिभ्यसोः । अतित्वत्२ । अतिमत्२ । भ्यामिप्राग्वत् । अतितव । अतिमम ।
अतित्वयोः । अतिमयोः । अतित्वाकं । अतिमाकं । अतित्वयि । अतिमयि । अतित्वयोः । अतिमयोः । अतित्वासु । अतिमा
सु । युवांआवांवाअतिक्रान्तइतिविग्रहे । सुजस्ङेङस्सुप्राग्वत् । औअम्औट्सुअतियुवां ३ । अत्यावां ३ । अतियुवान् ।

अत्यावान्। अतियुवया। अत्यावया। अतियुवाभ्यां। अत्यावाभ्यां३। अतियुवाभिः। अत्यावाभिः। भ्यसि अतियुवभ्यं। अत्यावभ्यं। ङसिभ्यसोः। अतियुवत्२। अत्यावत्२। ओसि। अतियुवयोः। अत्यावयोः२। अतियुवाकं। अत्यावाकं। अतियुवयि। अत्यावयि। अतियुवासु। अत्यावासु। युष्मानस्मान्वाऽतिक्रान्तइतिविग्रहे। सुजसङेङस्सुप्राग्वत्। औत्रमौङ्सु। अतियुष्मां३। अत्यस्मां३। अतियुष्मान्। अत्यस्मान्। अतियुष्मया। अत्यस्मया। अतियुष्माभ्यां३। अत्यस्माभ्यां३। अतियुष्माभिः। अत्यस्माभिः। भ्यसि। अतियुष्मभ्यं। अत्यस्मभ्यं। ङसिभ्यसोः। अतियुष्मत्। अत्यस्मत्। ओसि। अतियुष्मयोः२। अत्यस्मयोः२। अतियुष्माकं। अत्यस्माकं। अतियुष्मयि। अत्यस्मयि। अतियुष्मासु। अत्यस्मासु॥ पदस्य। ८। १। १६। पदात्। ८। १। १७। अनुदात्तंसर्व्वमपादादौ। ८। १। १८। इत्यधिकृत्य॥ युष्मदस्मदोःषष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्व्वान्नावौ। ८। १। २०। पदात्परयोरपादादौस्थितयोरनयोःषष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वान्नावित्यादेशौस्तस्तौचानुदात्तौ॥ बहुवचनस्यवस्नसौ। ८। १। २१। उक्तविधयोरनयोःषष्ठ्यादिबहुवचनान्तयोर्व्वस्नसौस्तः। वान्नावोरपवादः॥ तेमयावेकवचनस्य। ८। १। २२। उक्तविधयोरनयोःषष्ठीचतुर्थ्येकवचनान्तयोस्तेमेएतौस्तः॥ त्वामौद्वितीयायाः। ८। १। २३। द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वामाएतौस्तः। श्रीशस्त्वाऽवतुमापीह दत्तात्तेमेपिशर्म्मसः। स्वामीतेमेपिसहरिःपातुवामपिनौविभुः। १। सुखंवान्नौददात्वीशःपतिर्व्वामपिनौहरिः। सोव्याद्वोनःशिवंवोनोदद्यात्सेव्योत्रवःसनः। २। पदात्परयोःकिं। वाक्यादौमाभूत्। त्वाम्पातुमाम्पातु। अपादादौकिं। वेदैरशेषैःसम्वेद्योऽस्मान्कृष्णःसर्व्वदाऽवतु। स्थग्रहणाच्छ्रूयमाणविभक्तिकयोरेव। नेह। इतियुष्मत्पुत्रोब्रवीति। इत्यस्मत्पुत्रोब्रवीति। समानवाक्येनिघातयुष्मदस्मदादेशावक्तव्याः॥*॥ एकतिङ्वाक्यन्तेनेहन। ओदनम्पचतवभविष्यति। इहतुस्यादेव। शालीनान्तेओदनन्दास्यामीति। एतेवांनावादयआदेशाअनन्वादेशेवावक्तव्याः॥*॥ अन्वादेशेतुनित्यंस्युः। धातातेभक्तोस्ति। धातातवभ

क्रोस्तीतिवा । तंस्मैतेनमइत्येव ॥ नचवाहाऽहैवयुक्ते । ८ । १ । २४ । चादिपञ्चकयोगेनैतेआदेशास्स्युः । हरिस्त्वांमाञ्च
रक्षतु । कथंत्वांमांवानरक्षेदित्यादि । युक्तग्रहणात्साक्षाद्योगेऽयंनिषेधः । परम्परासम्बन्धेतु । आदेशस्स्यादेव हरोहरि
श्चमेस्वामी ॥ पश्यार्थैश्चाऽनालोचने । ८ । १ । २५ । अचाक्षुषज्ञानार्थैर्धातुभिर्योगेएतेआदेशानस्युः । चेतसात्वांसमी
क्षते । परम्परासम्बन्धेप्ययंनिषेधः । भक्तस्तवरूपंध्यायति । आलोचनेतुभक्तस्त्वापश्यतिचक्षुषा ॥ सपूर्व्वायाःप्रथमाया
विभाषा । ८ । १ । २६ । विद्यमानपूर्वात्प्रथमान्तात्परयोरनयोरन्वादेशेप्येतेआदेशावास्युः । भक्तस्त्वमप्यहन्तेन । ह
रिस्त्वात्रायतेसमांत्वामेतिवा ॥ सामन्त्रितं । २ । ३ । ४८ । सम्बोधनेयाप्रथमातदन्तमामन्त्रितसंज्ञंस्यात् ॥ आमन्त्रित
म्पूर्व्वमविद्यमानवत् । ८ । १ । ७२ । स्पष्टं । अग्नेतवदेवास्मान्पाहि । अग्नेनयअग्नेइन्द्रवरुण । इहयुष्मदस्म
दोरादेशस्तिङन्तनिघातआमन्त्रितनिघातश्चनसर्वदारक्षदेवनइत्यत्रतुदेवेत्यस्याविद्यमानवद्भावेपिततःप्राचीनंरक्षेत्ये
वतदाश्रित्यादेशः । एवंइमंमेगङ्गेयमुनेइतिमन्त्रेयमुनेइत्यादिभ्यःप्राचीनामन्त्रिताविद्यमानवद्भावेपिमेशब्दमेवाश्रित्यसर्वे
षान्निघातः ॥ नामन्त्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनं । ८ । १ । ७३ । विशेष्यंसमानाधिकरणेविशेषणेआमन्त्रिते
परेनाऽविद्यमानवत्स्यात् । हरेदयालोनःपाहिअग्नेतेयस्विन् । सुपात् । सुपाद् । सुपादौ । सुपादः । सुपादं । सु
पादौ ॥ पादःपत् । ६ । ४ । १३० । पाच्छब्दान्तंयदङ्गम्भन्तदवयवस्यपाच्छब्दस्यपदादेशस्स्यात् । सुपदः । सुपदा
। सुपाद्भ्यामित्यादि । अग्निंमथ्नातिइत्यग्निमत् । अग्निमद् । अग्निमथौ । अग्निमथः । अग्निमद्भ्यामित्यादि । ऋत्विगादि
सूत्रेणाञ्चेःसुप्युपपदेक्विन् ॥ अनिदितांहलउपधायाःक्ङिति । ६ । ४ । २४ । हलन्तानामनिदितामङ्गानामुपधा
यानस्यलोपस्स्यात्कितिङितिच । उगिदचामितिनुम् ॥ संयोगान्तस्यलोपः । नुमोनकारस्यक्विन्प्रत्ययस्यकुरितिकुत्वेनङका
रःप्राङ् । अनुस्वारपरसवर्णौ । प्राञ्चौ । प्राञ्चः । प्राञ्चं । प्राञ्चौ ॥ अचः । ६ । ४ । १३८ । लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याका

रस्य लोपः स्यात्॥ चौ। ६। ३। १३८। लुप्ताऽकारनकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्याऽणो दीर्घः स्यात्। प्राचः। प्राचा। प्राग्भ्या मित्यादि। प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रत्यञ्चः। प्रत्यञ्चं। प्रत्यञ्चौ। अचइतिलोपस्य विषयेऽन्तरङ्गोऽपि यण् न प्रवर्त्तते। अकृत व्यूहा इति परिभाषया। प्रतीचः। प्रतीचा। अमुमञ्चतीति विग्रहे। अदस् अञ्च् इति स्थिते॥ विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चता वप्रत्यये। ६। ३। ९२। अनयोः सर्वनाम्नश्च टेरद्र्यादेशः स्याद् अप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे। अदद्रि अञ्च् इति स्थिते यण्॥ अदसोऽसेर्दादु दो मः। ८। २। ८०। अदसोऽसान्तस्य दात्परस्य उदूतौ स्तो दस्य मश्च। उ इति ह्रस्वदीर्घयोः समाहारद्वन्द्वः। आन्तरतम्याद्ध्रस्वव्यञ्जनयोर्ह्रस्वो दीर्घस्य च दीर्घः। अमुमुयङ्। अमुमुयञ्चौ। अमुमुयञ्चः। अमुमुयञ्चं। अमुमुयञ्चौ। अमुमुईचः। अमुमुईचा। अमुमुयग्भ्यामित्यादि। मुत्वस्याऽसिद्धत्वान्न यण्। अन्त्यबाधेऽन्त्यसदेशस्येति परिभाषामाश्रित्य परस्यैव मुत्वम्वदतां मते। अदमुयङ्। असेः सकारस्य स्थाने यस्य सः। असेरिति व्याख्यानात्। त्यदाद्यत्वविषय एव मुत्वं। नान्यत्रेति पक्षे अदद्र्यङ्। उक्तञ्च। अदसोऽद्रेः पृथङ्मुत्वं केचिदिच्छन्ति लत्ववत्। केचिदन्त्यसदेशस्य नेत्येकेऽसेर्हि दृश्यत इति। विष्वग्देवयोः किं। अश्वाची। अञ्चतौ किं। विष्वग्युक्। अप्रत्यये किं। विष्वगञ्चनं। अप्रत्ययग्रहणं ज्ञापयति। अन्यत्र धातुग्रहणे तदादिविधिरिति। तेनाऽयस्कारः। अतः कृकमीति सः। उदङ्। उदञ्चौ। उदञ्चः। शसादावचि॥ उद ईत्। ६। ४। १३९। उदः परस्य लुप्तनकारस्याऽञ्चतेर्भस्याऽकारस्य ईत् स्यात्। उदीचः। उदीचा। उदग्भ्यामित्यादि॥ समः समि। ६। ३। ९३। अप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे। सम्यङ्। सम्यञ्चौ। सम्यञ्चः। समीचः। समीचा॥ सहस्य सध्रिः। ६। ३। ९५। अप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे। सध्र्यङ्॥ तिरसस्तिर्य्यलोपे। ६। ३। ९४। अलुप्ताकारेऽञ्चतावप्रत्ययान्ते परे तिरसस्तिर्यादेशः स्यात्। तिर्यङ्। तिर्यञ्चौ। तिर्यञ्चः। तिर्यञ्चं। तिर्यञ्चौ। तिरश्चः। तिरश्चा। तिर्यग्भ्यामित्यादि॥ नाञ्चेः पूजायां। ६। ४। ३०। पूजार्थस्याऽञ्चतेरुपधाया नस्य लोपो न स्यात्। अलुप्तनकारत्वान्ननुम्। प्राङ्। प्राञ्चौ। प्राञ्चः। न

लोपाऽभावादकारलोपेन। प्राञ्चः। प्राञ्चा। प्राङ्भ्यां। प्राङ्क्षु। प्राङ्षु। एवम्पूजार्थेप्रत्यङ्ङादयः। कुञ्चकौटिल्याल्पी
भावयोः। अस्यऋत्विगादिनानलोपाभावोऽपिनिपात्यते। कुङ्। कुञ्चौ। कुञ्चः। कुङ्भ्यामित्यादि। चोःकुः। पयोमुक्। प
योमुग्। पयोमुचौ। पयोमुचः। व्रश्चेतिषत्वं। स्कोरितिसलोपः। जश्त्वचर्त्वे। सुवृट्। सुवृड्। सुवृश्चौ। सुवृश्चः। सु
वृट्सु। सुवृड्त्सु। महपूजायां॥ वर्त्तमानेपृषन्महद्बृहज्जगच्छतृवच्च॥ * ॥ * ॥ एतेनिपात्यन्तेशतृवच्चैषाङ्कार्यंस्यात्
।.उगित्वान्नुम्। सान्तमहतइतिदीर्घः। मह्यतेपूज्यते। महान्। महान्तौ। महान्तः। हेमहन्। महतः। महता। मह
द्भ्यामित्यादि॥ अत्वसन्तस्यचाऽधातोः। ६। ४। १४। अत्वन्तस्योपधायादीर्घस्स्याद्धातुभिन्नाऽसन्तस्यचाऽसम्बुद्धौसौपरे
। परन्नित्यञ्चनुमम्बाधित्वावचनसामर्थ्यादादौदीर्घः। ततोनुम्। धीमान्। धीमन्तौ। धीमन्तः। हेधीमन्। शसादौमह
द्वत्। धातोरप्यत्वन्तस्यदीर्घः। गोमन्तमिच्छति। गोमानिवाचरतिवाक्यजन्तादाचारक्विवन्ताद्वाकर्त्तरिक्विप्। उगि
दचामितिसूत्रेऽज्ग्रहणन्नियमार्थं। धातोश्चेदुगित्कार्य्यन्तर्ह्यञ्चतेरेवेति। तेनसत्ध्वन्इत्यादौन। अधातोरितितुअ
धातुभूतपूर्वस्याऽपिनुमर्थं। गोमान्। गोमन्तौ। गोमन्तः। इत्यादि। भातेर्डवतुप्। भवान्। भवन्तौ। भवन्तः। शत्र
न्तस्यत्वन्तत्वाऽभावान्नदीर्घः। भवतीतिभवन्॥ उभेअभ्यस्तं। ६। १। ५। षाष्ठद्वित्वप्रकरणेयेद्वेविहितेतेउभेस
मुदितेऽभ्यस्तसंज्ञेस्तः॥ नाभ्यस्ताच्छतुः। ७। १। ७८। अभ्यस्तात्परस्यशतुर्नुम्नस्यात्। ददत्। ददद्। द
दतौ। ददतः॥ जक्षित्यादयःषट्। ६। १। ६। षड्धातवोऽन्येजक्षितिश्चसप्तमएतेऽभ्यस्तसंज्ञास्युः। जक्षत्। ज
क्षद्। जक्षतौ। जक्षतः। एवञ्जाग्रत्। दरिद्रत्। शासत्। चकासत्। दीधीवेव्योर्ङित्वेऽपिछान्दसत्वाद्व्ययेनपरस्मै
पदं। दीध्यत्। वेव्यत्। गुप्। गुब्। गुपौ। गुपः। गुब्भ्यामित्यादि॥ त्यदादिषुदृशोऽनालोचनेकञ्च। ३। २। ६०
। त्यदादिषूपपदेष्वज्ञानार्थाद्दृशेर्धातोःकञ्स्याच्चात्क्विन्॥ आसर्वनाम्नः। ६। ३। ९१। सर्वनाम्नआकारोऽन्तादे

शस्याद्दृग्दृशवतुषु । कुत्वस्याऽसिद्धत्वाद्व्रश्चेति षः । तस्य जश्त्वेन डस्तस्य कुत्वेन गः । तस्य चर्त्वेन पक्षे कः । तादृक् । तादृ
ङ्ग् । तादृशौ । तादृशः । षत्वाऽपवादत्वात्कुत्वेन खकार इति कैयटमते । हरदत्तादिमते तु चर्त्वाऽभावपक्षे खएव श्रूयते । न
तु गः । जश्त्वं प्रति कुत्वस्याऽसिद्धत्वाद्दिगादिभ्यो यदिति निर्देशान्नाऽसिद्धत्वमिति बोध्यं । व्रश्चेति षत्वं । जश्त्वचर्त्वे । विट् ।
विड् । विशौ । विशः । विशं ॥ नशेर्वा । ८ । २ । ६३ । नशेः कवर्गोऽन्तादेशो वा स्यात्पदान्ते । नक् । नग् । नट् । न
ड् । नशौ । नशः । नग्भ्यान्नड्भ्यामित्यादि ॥ स्पृशोऽनुदके क्विन् । ३ । २ । ५८ । अनुदके सुप्युपपदे स्पृशेः क्विन्स्यात् ।
घृतस्पृक् । घृतस्पृग् । घृतस्पृशौ । घृतस्पृशः । क्विन्प्रत्ययो यस्माद्बहुव्रीह्याश्रयणात् । क्विप्यपि कुत्वं । स्पृक् । षडगकाः प्रा
ग्वत् । ञिधृषा प्रागल्भ्ये । अस्मादृत्विगादिना क्विन् । द्वित्वमन्तोदात्तत्वञ्च निपात्यते । कुत्वात्पूर्वं जश्त्वेन डः गः कः । धृष्णोतीति । द
धृक् । दधृग् । दधृषौ । दधृषः । दधृग्भ्यामित्यादि । रत्नानि मुष्णातीति रत्नमुट् । रत्नमुड् । रत्नमुषौ । रत्नमुषः । षड्भ्यो
लुक् । षट् । षड् । षड्भिः । षड्भ्यः२ । षट्चतुर्भ्यश्चेति नुट् । अनामिति पर्युदासान्न ष्टुत्वनिषेधः । यरोनुनासिक इति विकल्प
म्बाधित्वा प्रत्यये नित्यमिति नित्यवचनान्नित्यमनुनासिकः । षण्णां । षट्सु । षट्त्सु । तदन्तविधिः । परमषट् । परमषण्णां
। गौणत्वे तु प्रियषषः । प्रियषषां । रुत्वं प्रति षत्वस्याऽसिद्धत्वात्ससजुषो रुरिति रुत्वं ॥ र्वोरुपधाया दीर्घ इकः । ८ । २ ।
७६ । रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात्पदान्ते । पिपठीः । पिपठिषौ । पिपठिषः । पिपठीर्भ्यां । वाशरीति वा वि
सर्जनीयः ॥ नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ५८ । एतैः प्रत्येकं व्यवधानेऽपि इण्कुभ्याम्परस्य सस्य मूर्द्धन्यादेशः स्या
त् । ष्टुत्वेन पूर्वस्य षत्वम् । पिपठीःषु । प्रत्येकमिति व्याख्यानादनेकव्यवधाने षत्वन्न । निंस्स्व । निंस्से । नुम्ग्रहणं नुम्स्थानिका
ऽनुस्वारोपलक्षणार्थमिति व्याख्यानान्नेह न । सुहिन्सु । पुंसु । अत एव नशर्ग्रहणेन गतार्थता । रात्सस्येति सलोपे विसर्गः
। चिकीः । चिकीर्षौ । चिकीर्षः । रोः सुपीति नियमान्न विसर्गः । चिकीर्षु । दमेर्डोस्डित्त्वसामर्थ्याट्टिलोपः । षत्वस्याऽसिद्ध

त्वाड्ढत्वविसर्गाः । दोः । दोषौ । दोषः । पद्दन्निति वा दोषन् । दोष्णः । दोष्णा । दोषः । दोषा । विश प्रवेशने । समन्तात् क्विप् । षत्वस्यासिद्धत्वात्संयोगान्तलोपः । व्रश्चेति षः । जश्त्वचर्त्वे । विविट् । विविड् । विविशौ । विविशः । स्कोरिति कलोपः । तट् । तड् । तक्षौ । तक्षः । गोरट् । गोरड् । गोरक्षौ । गोरक्षः । तक्षिरक्षिभ्यां ण्यन्ताभ्यां क्विपि तु स्कोरिति न प्रवर्तते । णिलोपस्य स्थानिवद्भावात् । पूर्वत्रासिद्धेन स्थानिवदिति तु इह नास्ति । तस्य दोषः संयोगादिलोपलत्वणत्वेष्विति निषिद्धं । तस्मात्संयोगान्तलोप एव । तक् । तग् । गोरक् । गोरग् । स्कोरिति कलोपं प्रति कुत्वस्यासिद्धत्वात् । संयोगान्तलोपः । पिपक् । पिपग् । एवं विवक् दिधक् । पिस गतौ । सुष्ठु पेसतीति सुपीः । सुपिसौ । सुपिसः । सुपिसा । सुपीर्भ्यां । सुपीष्षु । सुपीःषु । एवं सुतूः । तुस खण्डने । विद्वान् । विद्वांसौ । विद्वांसः । हे विद्वन् । विद्वांसं । विद्वांसौ ॥ वसोः सम्प्रसारणं । ६ । ४ । १३१ । वस्वन्तस्य भस्य सम्प्रसारणं स्यात् । पूर्वरूपत्वं षत्वम् । विदुषः । विदुषा । वसुस्रंस्विति दत्वम् । विद्वद्भ्यामित्यादि । सेदिवान् । सेदिवांसौ । सेदिवांसः । सेदिवांसं । अन्तरङ्गोऽपीडागमः सम्प्रसारणविषये न प्रवर्तते । अकृतव्यूहा इति परिभाषया । सेदुषः । सेदुषा । सेदिवद्भ्यामित्यादि । सान्तमहत इत्यत्र सान्तसंयोगोऽपि प्रातिपदिकस्यैव गृह्यते न तु धातोः । महच्छब्दसाहचर्य्यात् । सुष्ठु हिनस्तीति । सुहिन् । सुहिंसौ । सुहिंसः । सुहिम्भ्यां । सुहिन्सु । ध्वत् । ध्वद् । ध्वसौ । ध्वसः । ध्वद्भ्यां । एवं स्रत् ॥ पुंसोऽसुङ् । ७ । १ । ८९ । सर्वनामस्थाने विवक्षितेऽसुङ् स्यात् । उकार उच्चारणार्थः । बहुपुंसीत्यत्र उगितश्चेति ङीबर्थे कृते न पुनरसुम्स्यनिति प्रत्ययस्योगित्वेनैव नुम्सिद्धेः । पुमान् । हे पुमन् । पुमांसौ । पुमांसः । पुंसः । पुंसा । पुंभ्यां । पुंभिः । पुंसु । ऋदुशनेत्यनङ् । उशना । उशनसौ । उशनसः । अस्य सम्बुद्धौ वाऽनङ् नलोपश्च वा वाच्यः ॥*॥ हे उशनन् । हे उशन । हे उशनः । उशनोभ्यामित्यादि । अनेहा । अनेहसौ । अनेहसः । हे अनेहः । अनेहोभ्यामित्यादि । वेधाः । वेधसौ । वेधसः । हे वेधः । वेधोभ्यामित्यादि । अधातो

रित्युक्तेनदीर्घः। सुष्टुवस्ते। सुवः। सुवसौ। सुवसः। पिण्डंग्रसते। पिण्डग्रः। पिण्डग्भ्यः। ग्रसुग्भ्यसु अदने॥ अद
सऔसुलोपश्च। ७। २। १०७। अदसऔकारोऽन्तादेशस्यात्सौपरेसुलोपश्च। तदोस्सस्साविति दस्यसः। असौ।
औत्वप्रतिषेधस्साकच्कस्यवावक्तव्यस्सादुत्वञ्च॥*॥ प्रतिषेधसन्नियोगशिष्टमुत्वन्तदभावेनप्रवर्त्तते। असुकौ। असुकः
। त्यदाद्यत्वम्पररूपम्वृद्धिः। अदसोसेर्दादुदोमः इत्युत्वे। अमू। जसश्शी। आद्गुणः॥ एतईद्बहुवचने। ८। २। ८१।
अदसोदात्परस्यैतईत्स्याद्दस्यचमोबहुर्थोक्तौ। अमी। पूर्वत्रासिद्धमितिविभक्तिकार्य्यम्प्राक्पश्चादुत्वमेव। अमुम्। अमू
। अमून्। मुत्वेकृतेघिसंज्ञायान्नाभावः॥ नमुने। ८।२। ३। नाभावेकर्त्तव्येकृतेचमुभावोनाऽसिद्धस्स्यात्। अमुना। अमूभ्यां
३। अमीभिः। अमुष्मै। अमीभ्यः। अमुष्मात्। अमुष्य। अमुयोः २। अमीषां। अमुष्मिन्। अमीषु॥*॥ इतिहलन्ताः
पुल्लिङ्गाः॥*॥ नहोधः। ८। २। ३४। नहोहस्यधस्स्याज्झलिपदान्तेच। उपानत्। उपानद्। उपानहौ। उपानहः
। उपानद्भ्यां। उपानत्सु। उत्पूर्वात्। स्निहप्रीतावित्यस्मादृत्विगादिनाक्विन्निपातनात्तलोपषत्वे। क्विन्नन्तत्वात्कुत्वेनहस्य
घः। जश्त्वचर्त्वे। उष्णिक्। उष्णिग्। उष्णिहौ। उष्णिहः। उष्णिग्भ्याम्। उष्णिक्षु। द्यौः। दिवौ। दिवः। द्यु
षु। गीः। गिरौ। गिरः। एवंपूः। चतुरश्चतसादेशः। चतस्रः २। चतसृणां। किमःकादेशेटाप्। का। के। काः। सर्व्वावत्
॥ यस्सौ। ७। २। ११०। इदमोदस्ययस्स्यात्सौ। इदमोमः। इयं। त्यदाद्यत्वण्टाप्। दश्चेतिमः। इमे। इमाः। इमां।
इमे। इमाः। अनया। हलिलोपः। आभ्याम् ३। आभिः। अस्यै। अस्याः। अनयोः २। आसां। अस्यां। आसु। अन्वा
देशेतु। एनां। एने। एनाः। एनया। एनयोः २। ऋत्विगादिनासृजेःक्विन्। अमागमश्चनिपातितः। स्रक्। स्रग्। स्र
जौ। स्रजः। स्रग्भ्यां। स्रक्षु। त्यदाद्यत्वण्टाप्। स्या। त्ये। त्याः। एवन्तद्यद्एतद्। वाक्। वाग्। वाचौ। वाचः। वा
ग्भ्याम्। वाक्षु। अप्शब्दोनित्यंबहुवचनान्तः। अप्तृन्निति दीर्घः। आपः। अपः॥ अपोभि। ७। ४। ४८। अपस्तकारस्स्या

 झलादौप्रत्ययेपरे। अद्भिः। अद्भ्यः२। अपां। अप्सु। दिक्। दिग्। दिशौ। दिशः। दिग्भ्याम्। दिक्षु। त्यदादिष्विति
॥ह०स्त्री०॥ दृशेःक्विन्विधानादन्यत्राऽपिकुत्वंदृक्। दृग्। दृशौ। दृशः। त्विट्। त्विड्। त्विषौ। त्विषः। त्विड्भ्यां। त्विट्सु। त्विट्त्सु
 । ससजुषोरुरितिसजूः। सजुषौ। सजुषः। सजूर्भ्यां। सजूष्षु। सजूःषु। षत्वस्याऽसिद्धत्वाद्रुत्वं। आशीः। आशिषौ।
आशिषः। आशीर्भ्यां। असौ। त्यदाद्यत्वंटाप्। औङःशी। उत्वमत्वे। अमू। अमूः। अमूम्। अमू। अमूः। अमुया। अमू
भ्यां। अमूभिः। अमुष्यै। अमूभ्यां। अमूभ्यः। अमुष्याः२। अमुयोः२। अमूषां। अमुष्यां। अमूषु ॥*॥ इतिहलन्ताः
॥ह० न०॥ स्त्रीलिङ्गाः ॥*॥ स्वमोर्लुक्। दत्वं। स्वनडुत्। स्वनडुद्। स्वनडुही२। चतुरनडुहोरित्याम्। स्वनड्वांहि। पुनस्तद्वत्
। शेषम्पुम्वत्। दिवउत्। विमलद्यु अहः। अन्तर्वर्तिनीम्विभक्तिमाश्रित्यपूर्वपदस्यैवोत्तरखण्डस्याऽपिपदसंज्ञायाम्प्राप्ता
यां। उत्तरपदत्वेचाऽपदादिविधौप्रतिषेधइतिप्रत्ययलक्षणान्न। विमलदिवी। विमलदिवि। अपदादिविधौकिं। दधिसे
चौ। इहयत्वनिषेधेकर्तव्येपदत्वमस्त्येव। चकारस्यकुत्वेतुन। वाः। वारी। अजन्तत्वान्ननुम्। वारि। चत्वारि। नलुमते
तिकादेशोन। किं। के। कानि। इदं। इमे। इमानि। अन्वादेशेनपुंसकेएनद्वक्तव्यः ॥*॥ एनत्। एने। एनानि। ए
नेन। एनयोः२। ब्रह्म। सम्बुद्धौनपुंसकानान्नलोपोवावाच्यः ॥*॥ हेब्रह्मन्। हेब्रह्म। हेब्रह्मणी। हेब्रह्माणि। रोऽसुपि।
अहर्भाति। विभाषाङिश्योः। अह्नी। अहनी। अहानि॥ अहन्। ८।२।६८। अहन्नित्यस्यरुस्यात्पदान्ते। अहोभ्यां। अ
होभिः। इहअहः। अहोभ्यामित्यादौ। रत्वरुत्वयोरसिद्धत्वान्नलोपेप्राप्ते। अहन्नित्यावर्त्त्यनलोपाभावन्निपात्यद्वितीयेनरु
र्विधेयः। तदन्तस्याऽपिरुत्वेदीर्घाण्यहानियस्मिन्दीर्घाहानिदाघः। इहहल्ङ्यादिलोपेप्रत्ययलक्षणेनाऽसुपीति
निषेधाद्रुत्वाभावेरुत्वस्याऽसिद्धत्वान्नान्तलक्षणाउपधादीर्घः। सम्बुद्धौतुहेदीर्घाहोनिदाघः। दीर्घाहाणौ। दीर्घाहा
णः। दीर्घाह्ना। दीर्घाहोभ्याम्। दण्डि। दण्डिनी। दण्डीनि। स्रग्वि। स्रग्विणी। स्रग्वीणि। वाग्मि। वाग्मिनी।

वाग्मीनि । बहुवृत्रह । बहुवृत्रघ्नी । बहुवृत्रहाणि । बहुपूषाणि । बह्वर्य्यमाणि । असृजः पदान्ते कुत्वं सृजेः क्विनो
विधानात् । विश्वसृडादौ न । सृजिदृशोरिति सूत्रे रज्जुसृड्भ्यामिति भाष्यप्रयोगात् । यद्वा । व्रश्चादिसूत्रे सृजियज्योः प
दान्ते षत्वं कृत्वाऽपवादः । स्रगृत्विक्शब्दयोस्तु निपातनादेव कुत्वं । असृक्शब्दस्तु अस्यतेरौणादिकऋजन्प्रत्यये बोध्यः । अ
सृक् । असृग् । असृजी । असृञ्जि । पद्दन्निति वा । असन् । असानि । असृजा । अस्ना । असृग्भ्याम् । असभ्यामित्या
दि । ऊर्क् । ऊर्ग् । ऊर्ज्जी । ऊर्न्ज्जि । नरजानां संयोगः । बहूर्ज्जि नुम्प्रतिषेधः ॥*॥ अन्त्यात्पूर्वो वा नुम् ॥*॥ बहूर्ज्जि
। बहून्र्ज्जि वा । कुलानि । त्यत् । त्यद् । त्ये । त्यानि । तत् । तद् । ते । तानि । यद् । यत् । ये । यानि । एतत् । एतद् ।
एते । एतानि । अन्वादेशे तु एनत् । बेभिद्यतेः क्विप् । बेभित् । बेभिद् । बेभिदी । श्नावल्लोपस्य स्थानिवत्त्वाद् झलन्तत्वान्न
नुम् । अजन्तलक्षणस्तु नुम्न स्वविधौ स्थानिवत्त्वाऽभावात् । बेभिंदि । ब्राह्मणकुलानि चेच्छिदि । गवाक्शब्दस्य रूपाणि क्ली
बेऽर्चागतिभेदतः । असंध्यवङ्पूर्वरूपैर्नवाऽधिकशतं मतं ॥ १ ॥ स्वम्सुप्सु नव षड्भादौ षट्के स्युस्त्रीणि जश्शसोः । चत्वारि शे
षे दशके रूपाणीति विभावय ॥ १ ॥ तथा हि । गामञ्चतीति विग्रहे । ऋत्विगादिना क्विन् । गतौ नलोपः । अवङ्स्फोटायन
स्येत्यवङ् । गवाक् । गवाग् । सर्वत्र विभाषेति प्रकृतिभावे । गोअक् । गोअग् । पूर्वरूपे । गोक् । गोग् । पूजायां नस्य कुत्वे
ङः । गवाङ् । गोअङ् । गोङ् । अम्यपि । एतान्येव नव । औङः शीभत्वाद् चइत्यलोपः । गोची । पूजायां तु । गवाञ्ची ।
गोअञ्ची । गोञ्ची । जश्शसोः शिः शेः सर्वनामस्थानत्वान्नुम् । गवाञ्चि । गोअञ्चि । गोञ्चि । गतिपूजनयोस्त्रीण्येव । गो
चा । गवाञ्चा । गोञ्चा । गोअञ्चा । गवाग्भ्याम् । गोअग्भ्याम् । गोग्भ्याम् । गवाङ्भ्याम् । गोअङ्भ्याम् । गोङ्भ्याम्
। इत्यादि । सुपि तु ङान्तानां पक्षे ङ्णोः कुगिति कुक् । गवाङ्क्षु । गोअङ्क्षु । गोङ्क्षु । गवाङ्षु । गोअङ्षु । गो
ङ्षु । गवाक्षु । गोअक्षु । गोक्षु । न चेह चयो द्वितीया इति पक्षे । ककारस्य खकारेण षसामाधिक्यं शङ्क्यं । चर्त्वस्याऽसिद्ध

॥सि०कौ०॥ त्वात् । कुक्पक्षे तु । तस्याऽसिद्धत्वाज्जश्त्वाऽभावः । पक्षे चयो द्वितीयादेशात्त्रीणि रूपाणि वर्द्धनाएव । ऊह्यमेषां द्विर्वच
॥ह०न०॥ नानुनासिकविकल्पनात् । रूपाण्यष्टाऽक्षिभूतानि ५२७ भवन्तीति मनीषिभिः ॥१॥ तिर्य्यक् । तिरश्ची । तिर्य्यञ्चि । पूजाया
॥ २८ ॥ न्तु । तिर्य्यङ् । तिर्य्यञ्ची । तिर्य्यञ्चि । यकृत् । यकृती । यकृन्ति । पद्दन्निति वा यकन् । यकानि । यक्ना । यकृता । शकृत्
शकृती । शकृन्ति । शकानि । शक्ना । शकृता । ददत् । ददती ॥ वा नपुंसकस्य । ७ । १ । ७९ । अभ्यस्तात्परो यः शता तद
न्तस्य क्लीबस्य नुम् वा स्यात् सर्व्वनामस्थाने । ददन्ति । ददति । तुदत् ॥ आच्छीनद्योर्नुम् । ७ । १ । ८० । अवर्णान्तादङ्गात्प
रो यः शतुरवयवस्तदन्तस्याङ्गस्य नुम् वा स्यात् शीनद्योः परतः । तुदन्ती । तुदती । तुदन्ति । भात् । भान्ती । भाती । भान्ति
। पचत् ॥ शप्श्यनोर्नित्यं । ७ । १ । ८१ । शप्श्यनोरात्परो यः शतुरवयवस्तदन्तस्य नुम् स्याच्छीनद्योः परतः । पचन्ती ।
पचन्ति । दीव्यत् । दीव्यन्ती । दीव्यन्ति । स्वब् । स्वप् । स्वपी । नित्यात्परादपि नुमः प्राक् । अप्तृन्निति दीर्घः प्रतिपदोक्तत्वा
न् । स्वाम्पि । निरवकाशत्वम्प्रतिपदोक्तत्वमिति पक्षे तु प्रकृते तद्विरहान्नुमेव । स्वम्पि । स्वपा । अपो भि । स्वद्भ्यां । स्वद्भिः । अ
र्त्तीत्यादिना धनेरुस् सुत्वं । धनुः । धनुषी । सान्तेति दीर्घः । नुम्विसर्जनीयेति षत्वं । धनूंषि । धनुषा । धनुर्भ्यां । एवञ्चक्षुर्ह
विरादयः । पिपठिषतेः क्विप् र्वोरिति दीर्घः । पिपठीः । पिपठिषी । अज्लोपस्य स्थानिवत्त्वाज्झलन्तलक्षणो नुम् न ल्विधौ स्था
निवत्त्वाऽभावादजन्तलक्षणोऽपि नुम् न । पिपठिषि । पिपठीर्भ्यामित्यादि । पयः । पयसी । पयांसि । पयसा । पयोभ्यामि
त्यादि । सुपुम् । सुपुंसी । सुपुमांसि । अदः विभक्तिकार्य्यं । उत्वमत्वे । अमू । अमूनि । शेषं पुम्वत् ॥ * ॥ इति हल
॥अ०व्य०॥ न्तनपुंसकलिङ्गाः ॥ * ॥ स्वरादिनिपातमव्ययं । १ । १ । ३७ । स्वरादयो निपाताश्चाऽव्ययसंज्ञास्स्युः । स्वर् अन्तर्
प्रातर् पुनर् सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् पृथक् ह्यस् श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं
मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीं बहिस् अवस् समया निकषा स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ इद्धा अद्धा सामिवत् ब्राह्मण

वत् क्षत्रियवत् सना उपधा सनत् सनात् तिरस् अन्तरा अन्तरेण ज्योक् कं शं सहसा विना नाना स्वस्ति स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकं प्रवाहिका आर्य्यहलं अभीक्ष्णं साकं सार्द्धं नमस् हिरुक् धिक् अथ अम् आम् प्रताम् प्रशान् प्रतान् मा माङ् आकृतिगणोऽयं। च वा ह अह एव एवं नूनं शश्वत् युगपत् भूयस् कूपत् कुवित् सूपत् नेत् चेत् चण् कच्चित् यत्र तत्र नह हन्त माकिं माकीं नकिं नकीं आकीं माङ् नञ् यावत् तावत् त्वै द्वै रै श्रौषट् वौषट् स्वाहा स्वधा वषट् ओम् तथाहि खलु किल अथ सुष्ठु स्म आदह उपसर्गस्वरविभक्तिप्रतिरूपकाश्च। अवदत्तं अहंयुः अस्ति क्षीरा अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुकम् यथा कथाच पाट् पाट् अङ्ग है हे भोः अये द्य विषु एकपदे। युत्। आतः। चादिरप्याकृतिगणः॥ तद्धितश्चाऽसर्वविभक्तिः।१।१।३८। यस्मात्सर्वाविभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धितान्तोऽव्ययंस्यात्। परिगणनंकर्त्तव्यं। तसिलादयःप्राक्पाशपः। शस्प्रभृतयःप्राक्समासान्तेभ्यः। अम्। आम्। कृत्वोर्थाः। तसिवती। नानाञाविति। तेनेहन। पचतिकल्पम्पचतिरूपं॥ कृन्मेजन्तः।१।१।३९। कृद्योमान्त एजन्तश्चतदन्तमव्ययंस्यात्। स्मारं। स्मारं। जीवसे। पिवध्यै॥ क्त्वातोसुन्कसुनः।१।१।४०। एतदन्तमव्ययंस्यात्। कृत्वा। उदेतोः। विसृपः॥ अव्ययीभावश्च।१।१।४१। अधिहरि॥ अव्ययादाप्सुपः।२।४।८२। अव्ययाद्विहितस्यापस्सुपश्चलुक्स्यात्। तत्रशालायां। अथ। विहितविशेषणान्नेह। अत्युच्चैसौ। अव्ययसंज्ञायांयद्यपितदन्तविधिरस्ति। तथापि। नगौणे। आव्यहणंव्यर्थमलिङ्गत्वात्। सदृशन्त्रिषुलिङ्गेषुसर्वासुचविभक्तिषु। वचनेषुचसर्वेषुयन्नव्येतितदव्ययमितिश्रुतिः। लिङ्गकारकसंख्याभावपरा। वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः। आपश्चैवहलन्तानां यथावाचानिशादिशा॥१॥ वगाहः। अवगाहः। पिधानं। अपिधानं॥ * ॥ इत्यव्ययानि॥ * ॥ स्त्रियां।४।१।३

॥सि०कौ०॥ । अधिकारोऽयंसमर्थानामितिथावत ॥ अजाद्यतष्टाप् । ४ । १ । ४ । अजादीनामकारान्तस्य चवाच्यंयत्स्त्रीत्वन्तद्द्योत्ये
॥स्त्री०प्र०॥ टाप्स्यात् । अजाद्युक्तिर्ङीषोङीपश्चबाधनाय । अजा । अतःखट्वा । अजादिभिःस्त्रीत्वस्यविशेषणान्नेह । पञ्चाऽजी । अ
॥ २९ ॥ त्रहिसमासार्थसमाहारनिष्ठंस्त्रीत्वं । अजा । एडका । अश्वा । चटका । मूषिका । एषुजातिलक्षणोङीषप्राप्तः । बाला । वत्सा । होडा । मन्दा । विलाता । एषुवयसिप्रथमइतिङीप्प्राप्तः । सम्भस्त्राजिनशणपिण्डेभ्यःफलात् ॥ * ॥ सम्फला । भस्त्रफला । ङ्यापोरितिह्रस्वः । सदच्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यःपुष्पात् ॥ * ॥ सत्पुष्पा । प्राक्पुष्पा । प्रत्यक्पुष्पा । शूद्राचाऽमहत्पूर्वाजातिः ॥ * ॥ पुंयोगेतुशूद्री । अमहत्पूर्वाकिं । महाशूद्री । कुञ्चा । उष्णिहा । देवविशा । ज्येष्ठा । कनिष्ठा । मध्यमेतिपुंयोगेऽपि । कोकिलाजातावपि । मूलान्नञः ॥ * ॥ अमूला । ऋन्नेभ्योङीप् । कर्त्री । दण्डिनी ॥ उगितश्च । ४ । १ । ६ । उगिदन्तात्प्रातिपदिकात्स्त्रियांङीप्स्यात् । भवन्ती । पचन्ती । शप्श्यनोरितिनुम् । उगिदचामितिसूत्रेऽच्ग्रहणेनधातोश्चेदुगित्कार्यन्तर्ह्यञ्चतेरेवेतिनियम्यते । तेनेहन । उखास्रत् । क्विप् । अनिदितामितिनलोपः । पर्णध्वत् । अञ्चतेस्तुस्यादेव । प्राची । प्रतीची ॥ वनोरच । ४ । १ । ७ । वन्नन्तात्तदन्ताच्चप्रातिपदिकात्स्त्रियांङीप्स्यात् । रश्चाऽन्तादेशः । वनितिङ्वनिप्क्वनिप्वनिपांसामान्यग्रहणं । प्रत्ययग्रहणेयस्मात्सविहितस्तदादेस्तदन्तस्यग्रहणं । तेनप्रातिपदिकविशेषणात्तदन्ताऽन्तमपिलभ्यते । सुत्वानमतिक्रान्ताअतिसुत्वरी । अतिधीवरी । शर्वरी । वनोनहशइतिवक्तव्यं ॥ * ॥ हशन्ताद्धातोर्विहितोयोवन्तदन्तान्ताच्चप्रातिपदिकान्ङीप्रश्चनेत्यर्थः । ओणृअपनयनेवनिप् ऋड्वनोरित्यात्वं । अवावाब्राह्मणी । राजयुध्वा । बहुब्रीहौवा ॥ * ॥ बहुधीवरी । बहुधीवा । पक्षेडाब्वक्ष्यते ॥ पादोऽन्यतरस्यां । ४ । १ । ८ । पाच्छब्दःकृतसमासान्तस्तदन्तात्प्रातिपदिकात्ङीब्वास्यात् । द्विपदी । द्विपात् ॥ टाबृचि । ४ । १ । ९ । ऋचिवाच्यायांपादन्ताट्टाप्स्यात् । द्विपदाऋक् । एकपदा ॥ नषट्स्वस्रादिभ्यः । पञ्च । चतस्रः । प

क्षेत्रार्थंमन्तेर्थिन्नतेऽपिष्ठान्तायडितिषट्संज्ञाप्रतिनलोपः सुप्स्वरेतिनलोपस्याऽसिद्धत्वान्नषट्स्त्राविभ्यइतिनटाप् ॥ मनः । ४ । १ । ११ । मन्नन्तान्नङीप् । सीमा । सीमानौ ॥ अनोबहुव्रीहेः । ४ । १ । १२ । अन्नन्ताद्बहुव्रीहेर्नङीप् । बहुयज्वा । बहुयज्वानौ ॥ डाबुभाभ्यामन्यतरस्यां । ४ । १ । १३ । सूत्रद्वयोपात्ताभ्याराडाब्वास्यात् । सीमा । सीमे । सीमानौ । दामा । दामानौ । दामे । नपुंसिदामेत्यमरः । बहुयज्वा । बहुयज्वानौ । बहुयज्वे ॥ अनउपधालोपिनोऽन्यतरस्यां । ४ । १ । २८ । अन्नन्ताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनोवाङीप्स्यात् । पक्षेडाप्ङीन्निषेधौ । बहुराज्ञी । बहुराज्यौ । बहुराजे । बहुराजानौ ॥ प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्याऽतइदाऽऽप्यऽसुपः । ७ । ३ । ४४ । प्रत्ययस्थात्ककारात्पूर्वस्याऽकारस्येकारस्यादापिपरेसआप्सुपःपरोनचेत् । सर्विका । कारिका । अतःकिंनौका । प्रत्ययस्थात्किं । शक्नोतीतिशका । असुपःकिं । बहुपरिव्राजकानगरी । कात्किं । नन्दना । पूर्वस्यकिं । परस्यमाभूत् । कटुका । तपरःकिं । राका । आपिकिं । कारकः । मामकनरकयोरुपसंख्यानं ॥*॥ मामिका । नरान्कायतीतिनरिका । त्यक्त्यपोश्च ॥*॥ दाक्षिणात्यिका । इहत्यिका ॥ नयासयोः । ७ । ३ । ४५ । यत्तदोरस्येन्नस्यात् । यका । सका । यकां । सकां । त्यकनश्चनिषेधः ॥*॥ अधित्यका । उपत्यका । आशिषिवुनश्चन ॥ * ॥ जीवका । भवका । उत्तरपदलोपेन ॥ * ॥ देवदत्तिका । देवका । क्षिपकादीनाञ्चन ॥ * ॥ क्षिपका । ध्रुवका । कन्यका । चटका । तारकाज्योतिषि ॥ * ॥ अन्यत्रतारिका । वर्णकातान्तवे ॥ * ॥ अन्यत्रवर्णिका । वर्तकाशकुनौप्राचां ॥ * ॥ उदीचान्तुवर्तिका । अष्टकापितृदैवत्ये ॥ * ॥ अष्टिकान्या । सूतिकापुत्रिकावृन्दारिकाणाम्वेतिवक्तव्यं ॥ * ॥ इहवाअइतिच्छेदः । कात्पूर्वस्यवाऽकारादेशइत्यर्थः । तेनपुत्रिकाशब्देङीनइवर्णस्यपक्षेऽकारः । अन्यत्वेत्वबाधनार्थमकारस्यैवपक्षेऽकारः । सूतिका । सूतकेत्यादि ॥ उदीचामातःस्थानेयकपूर्वायाः । ७ । ३ । ४६ । यकपूर्वस्यस्त्रीप्रत्ययाकारस्यस्थानेयोऽकारस्तस्यकात्पूर्वस्येद्वास्यादापिपरे । केगाइतिह्रस्वः

। आर्यका । आर्यिका । चटकका । चटकिका । आतः किं सांकाश्ये भवा । सांकाश्यिका । यकेति किं । अश्विका । स्त्रीप्रत्य
ये इति किं । शुभंयातीति शुभंयाः । अज्ञाताश्शुभंयाः । शुभंयिका । धात्वन्तयकोस्तु नित्यं ॥ * ॥ सुनायिका । सुपाकिका ॥
भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वाणामपि । ७ । ३ । ४७ । स्वेत्यन्तं लुप्तषष्ठीकम्पदं । एषामत इद्वा स्यात् । नदन्तविधिनै
व सिद्धे नञ्पूर्वाणामपीति स्पष्टार्थं । भस्त्राग्रहणमुपसर्ज्जनार्थं । अन्यस्य तूत्तरसूत्रेण सिद्धं । एषाद्वाएतयोस्तु सपूर्वयो
र्नेत्वं । अन्तर्वर्त्तिनीं विभक्तिमाश्रित्याऽसुप इति निषेधात् । अनैषका । परमैषका । अद्वके । परमद्वके । स्वशब्दग्रहणं
संज्ञोपसर्ज्जनार्थं । इह हि । आतः स्थाने इत्यनुवृत्तं । स्वशब्दस्यातो विशेषणं । न तु द्वैषयोरसम्भवात् । नाप्यन्येषामव्य
भिचारात् । स्वशब्दस्त्वनुपसर्ज्जनमात्मीयवाची । अकजर्हः । अर्थान्तरे तु न स्त्री । संज्ञोपसर्ज्जनीभूतस्तु कप्रत्ययान्तत्वाद्भ
वत्युदाहरणं । एवञ्चात्मीयायां । स्विका । परमस्विकेति नित्यमेवेत्त्वं । निर्भस्त्रिका । निर्भस्त्रका । एषका । एषिका । क
तषत्वनिर्देशान्नेह विकल्पः । एतिके । एतिकाः । अजका । अजिका । ज्ञका । ज्ञिका । द्विके । द्वके । निःस्विका । निःस्व
का ॥ अभाषितपुंस्काच्च । ७ । ३ । ४८ । एतस्माद्विहितस्यातः स्थानेऽत इद्वा स्यात् । गङ्गका । गङ्गिका । बहुव्रीहेर्भा
षितपुंस्कत्वात्ततो विहितस्य नित्यं । अज्ञाता खट्वा । अखट्विका । शैषिके कपि तु विकल्प एव ॥ आदाचार्य्याणां । ७ । ३ ।
४९ । पूर्वसूत्रविषये आद्वा स्यात् । गङ्गाका । उक्तपुंस्कात्तु । शुभ्रिका ॥ अनुपसर्ज्जनात् । ४ । १ । १४ । अधिकारोऽयं
। यूनस्तिरित्यभिव्याप्य । अयमेव स्त्रीप्रत्ययेषु तदन्तविधिं ज्ञापयति ॥ टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्
क्वरपः । ४ । १ । १५ । अनुपसर्ज्जनं यट्टिदादि तदन्तं यददन्तं प्रातिपदिकं ततः स्त्रियां ङीप् स्यात् । कुरुचरी । उपस
र्ज्जनत्वान्नेह । बहुकुरुचरा । नदट् नदी । वक्ष्यमाणेत्यत्र टित्वादुगित्वाच्च ङीप्प्राप्तः । यासुटो ङित्वेन लाश्रयमनुबन्धका
र्य्यन्नादेशानामिति ज्ञापनान्न भवति । श्नश्शानचश्शित्वेन क्वचिदनुबन्धकार्य्येप्यनल्विधाविति निषेधज्ञापनाद्वा । सौपर्णेयी

... जान्वी । ऊरुद्वयसी । ऊरुदघ्नी । ऊरुमात्री । पञ्चतयी । आक्षिकी । लावणिकी । यादृशी ... । चौरी । नञ्स्नञीकक्ख्युस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानं ॥ * ॥ स्त्रैणी । पौंस्नी । शाक्तीकी । आढ्यङ्करणी । तरुणी । तलुनी ॥ यञश्च । ४ । १ । १६ । यञन्तात्स्त्रियां ङीप्स्यात् । अकारलोपे कृते ॥ हलस्तद्धितस्य । ६ । ४ । १५० । हलउत्तरस्य तद्धितयकारस्योपधाभूतस्य लोपस्स्यादीपरे । गार्गी । अनपत्याधिकारस्थान्न ङीप् । द्वीपेभवाद्वैप्या । अधिकारग्रहणान्नेह देवस्याऽपत्यन्दैव्या । देवाद्यञञावितिहियञ्प्राग्दीव्यतीयोनत्वपत्याधिकारपठितः ॥ प्राचांष्फ तद्धितः । ४ । १ । १७ । यञन्तात्ष्फो वा स्यात्स्त्रियां स च तद्धितः ॥ यः प्रत्ययस्य । १ । ३ । ६ । प्रत्ययस्यादिः षइत्स्यात् ॥ आयनेयीनीयियः फढखछघाम्प्रत्ययादीनां । ७ । १ । २ । प्रत्ययादिभूतानाम्फादीनांक्रमादायन्नादय आदेशास्स्युः तद्धितान्तत्वात्प्रातिपदिकत्वं । पित्वसामर्थ्यात्ष्फेणोक्तेऽपिस्त्रीत्वेषिद्गौरेतिवक्ष्यमाणो ङीष् । गार्ग्यायणी ॥ सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्यः । ४ । १ । १८ । लोहितादिभ्यः कतशब्दान्तेभ्यो यञन्तेभ्यो नित्यं ष्फस्स्यात् । लौहित्यायनी । कात्यायनी ॥ कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च । ४ । १ । १९ । आभ्यां ष्फस्स्यात् । क्रमेण टाप्ङीषोरपवादः ॥ कुर्वादिभ्यो ण्यः । कौरव्यायनी । ढक्च मण्डूकादित्यण् । माण्डुकायनी । आसुरेरुपसंख्यानं ॥ * ॥ आसुरायणी ॥ वयसिप्रथमे । ४ । १ । २० । प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात्स्त्रियां ङीप्स्यात् । कुमारी । वयस्यचरम इति वाच्यं ॥ * ॥ वधूटी । चिरण्टी । वधूटचिरण्टशब्दौ यौवनवाचिनौ । अतः किं । शिशुः । कन्यायां न । कन्यायाः कनीन चेति निर्देशात् ॥ द्विगोः । ४ । १ । २१ । अदन्ताद्द्विगोर्ङीप्स्यात् । त्रिलोकी । अजादित्वात्त्रिफला । त्र्यनीका । सेना ॥ अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलुकि । ४ । १ । २२ । अपरिमाणान्ताद्बिस्ताद्यन्ताच्च द्विगोर्ङीप्न स्यात्तद्धितलुकि सति । पञ्चभिरश्वैः क्रीता । पञ्चाऽश्वा । आर्हीयठक् । अध्यर्द्धेतिलुक् । द्वौ बिस्तौ पचति द्विबिस्ता । द्व्याचिता । द्विकम्बल्या । परिमाणात्तु । द्व्याढकी । तद्धितलुकि किं

। समाहारे पञ्चाश्वी ॥ काण्डान्तात्क्षेत्रे । ४ । १ । २३ । क्षेत्रे यः काण्डान्तो द्विगुस्ततो न ङीप् तद्धितलुकि । द्विकाण्डे प्रमाणमस्याः द्विकाण्डा क्षेत्रभक्तिः । प्रमाणे द्वयसज्जिति विहितस्य मात्रचः प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यमिति लुक् । क्षेत्रे किं द्विकाण्डी रज्जुः ॥ पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्यां । ४ । १ । २४ । प्रमाणे यः पुरुषस्तदन्ताद्द्विगोर्ङीब्वा स्यात्तद्धितलुकि । द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्यास्सा द्विपुरुषी द्विपुरुषा वा परिखा ॥ ऊधसोऽनङ् । ५ । ४ । १३१ । ऊधोन्तस्य बहुव्रीहेरनङादेशः स्यात् स्त्रियां । इत्यनङि कृते डाप्ङीप्निषेधेषु प्राप्तेषु ॥ बहुव्रीहेरूधसो ङीष् । ४ । १ । २५ । ऊधोन्ताद्बहुव्रीहेर्ङीष् स्यात् स्त्रियां । कुण्डोध्नी । स्त्रियां किं । कुण्डोधो धैनुकं । इहाऽनङपि न । तद्धितौ स्त्रियामित्युपसंख्यानात् ॥ संख्याऽव्ययादेर्ङीप् । ४ । १ । २६ । ङीषोऽपवादः । द्व्यूध्नी । अत्यूध्नी । बहुव्रीहेरित्येव ऊधोऽतिक्रान्ता अत्यूधाः ॥ दामहायनान्ताच्च । ४ । १ । २७ । संख्यादेर्बहुव्रीहेर्दामान्ताद्धायनान्ताच्च ङीप् स्यात् । दामान्ते डाप्प्रतिषेधयोः प्राप्तयोः । हायनान्ते टापि प्राप्ते वचनं । द्विदाम्नी । अव्ययग्रहणाऽननुवृत्तेरुद्दामा वडवा अन्यत्र डाप्निषेधावपि पक्षे स्तः । द्विहायनी बाला । त्रिचतुर्भ्यां हायनस्य णत्वं वाच्यं ॥ * ॥ वयोवाचकस्यैव हायनस्य ङीप् णत्वञ्चेष्यते । त्रिहायणी । चतुर्हायणी । वयसोऽन्यत्र । द्विहायना । त्रिहायना । चतुर्हायना शाला ॥ नित्यं संज्ञाछन्दसोः । ४ । १ । २९ । अन्नन्ताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनो ङीप् । सुराज्ञी नाम नगरी । अन्यत्र पूर्वेण विकल्प एव । वेदेषु शतमूर्ध्नी ॥ केवलमामकभागधेयपापाऽपरसमानाऽऽर्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च । ४ । १ । ३० । एभ्यो नवभ्यो नित्यं ङीप् स्यात् संज्ञाछन्दसोः । अथो त इन्द्र केवलीर्विशः । भागधेयी । पापी । अपरी । समानी । आर्यकृती । सुमङ्गली । भेषजी । अन्यत्र केवला इत्यादि । मामकग्रहणं नियमार्थं । अणन्तादेव सिद्धे ङीप् । तेन लोकेऽसंज्ञायां । मामिका ॥ अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् । ४ । १ । ३२ । एनयोः स्त्रियां नुक् स्यात् । ऋन्नेभ्यो ङीप् । गर्भिण्यां जीवद्भर्तृकायाञ्च प्रकृतिभागौ निपात्येते । तत्राऽन्तरस्त्यस्याङ्गर्भ इति विग्रहे अन्तःशब्दस्याऽधिकरणशक्तिप्रधानतयाऽस्तिसामानाधिकरण्याऽभावादप्राप्तो मतुप् निपात्य-

र्गे। पतिवत्नीत्यत्रतुवत्वन्निपात्यते। अन्तर्वत्नी। पतिवत्नी। प्रत्युदाहरणन्तुअन्तरस्त्यस्यांशालायाङ्घटःपतिमती। पृथिवी
॥ पत्युर्नोयज्ञसंयोगे। ४। १। ३३। पतिशब्दस्यनकारादेशस्स्याद्यज्ञेनसम्बन्धे। वसिष्ठस्यपत्नीतत्कर्तृकयज्ञस्यफलभोक्त्री
त्यर्थः। दम्पत्योस्सहाऽधिकारात्॥ विभाषासपूर्व्वस्य। ४। १। ३४। पतिशब्दान्तस्यसपूर्व्वस्यप्रातिपदिकस्यनोवास्यात्।
गृहस्यपतिः। गृहपतिः। गृहपत्नी। अनुपसर्ज्जनस्येतीहोत्तरार्थमनुवृत्तमपिनपत्युर्विशेषणं। किन्तुतदन्तस्य। तेनब
हुव्रीहावपि। दृढपत्नी। दृढपतिः। बृषलपत्नी। बृषलपतिः। अथबृषलस्यपत्नीतिव्यस्तेकथमितिचेत्। पत्नीवपत्नीत्युप
चारात्। यद्वा। आचारक्विबन्तात्कर्त्तरिक्विप्। अस्मिँश्चपक्षे। पत्नियौ। पत्नियः। इतीयङ्विषयेविशेषः। सपूर्वस्यकिं।
गवाम्पतिःस्त्री॥ नित्यंसपत्न्यादिषु। ४। १। ३५। पूर्वविकल्पाऽपवादः। समानस्यसभावोऽपिनिपात्यतेसमानःपतिर्यं
स्यास्सासपत्नी। एकपत्नी। वीरपत्नी॥ पूतक्रतोरैच। ४।१। ३६। अस्यस्त्रियामैआदेशोङीप्। इयन्त्रिसूत्रीपुंयोग
एवेष्यते। पूतक्रतोःस्त्री। पूतक्रतायी। ययातुक्रतवःपूताःपूतक्रतुरेवसा॥ वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः। ४।
१। ३७। एषामुदात्तऐआदेशस्स्यात्ङीप्च। वृषाकपेःस्त्रीवृषाकपायी। हरविष्णूवृषाकपीइत्यमरः। वृषाकपायीश्री
गौर्य्योरितिच। अग्नायी। कुसितायी। कुसिदायी। कुसिदशब्दोह्रस्वमध्योनतुदीर्घमध्यः॥ मनोरौवा। ४। १। ३८।
मनुशब्दस्यौकारादेशस्स्यादुदात्तैकारश्चवा। ताभ्यांसन्नियोगशिष्टोङीप्च। मनोःस्त्रीमनावी। मनायी। मनुः॥ वर्णादनु
दात्तात्तोपधात्तोनः। ४। १। ३९। वर्णवाचीयोनुदात्तान्तस्तोपधस्तदन्तादनुपसर्ज्जनात्प्रातिपदिकाद्वाङीप्स्यात्तकार
स्यनकारादेशश्च। एनी। एता। रोहिता। रोहिणी। वर्णानान्तणतिनितन्तानामितिफिट्सूत्रेणाद्युदात्तः। त्र्येण्याच
शलल्येतिगृह्यं। त्रीण्येतान्यस्याइतिबहुव्रीहिः। अनुदात्तात्किं। श्वेता। घृतादीनाञ्चेत्यन्तोदात्तोयं। अतइत्येव। शितिः
स्त्री। पिशङ्गादुपसंख्यानं॥ * ॥ पिशङ्गी। असितपलितयोर्न॥ * ॥ असिता। पलिता। छन्दसिक्नमेके॥ * ॥ असि

क्री । पलिक्नी । अवदातशब्दस्तु नवर्णवाची किन्तु विशुद्धवाची । तेन अवदाताइत्येव ॥ अन्यतो ङीष् । ४ । १ । ४० । तोप धभिन्नाद्वर्णवाचिनोऽनुदात्तान्तात्प्रातिपदिकात्स्त्रियांङीष्स्यात् । कल्माषी । सारङ्गी । लघावन्तेद्वयोश्चबह्वषोगुरुरितिम ध्योदात्तावेतौ । अनुदात्तान्तात्किं । कृष्णा । कपिला ॥ षिद्गौरादिभ्यश्च । ४ । १ । ४१ । षिद्भ्योगौरादिभ्यश्चङीष्स्यात् । न र्त्तकी । गौरी । अनडुही । अनड्वाही ॥ पिप्पल्यादयश्च ॥ * ॥ * ॥ आकृतिगणोयं ॥ सूर्य्येतिष्यागस्त्यमत्स्यानांय उपधायाः । ६ । ४ । १४९ । अङ्गस्योपधायायस्यलोपस्स्यात्सचेद्यःसूर्य्यादीनामवयवः । मत्सस्यङी ॥ * ॥ सूर्य्यागस्त्य योश्छेचङ्यांच ॥ * ॥ तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोपइतिवाच्यं ॥ * ॥ मत्सी । मातरि षिच्चेतिषित्वादेवसिद्धेगौरादिषुमाता महीशब्दपाठादनित्यःषित्त्वं ङीष् । दंष्ट्रा ॥ जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककवराद्वृत्त्यमत्रावप नाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु । ४ । १ । ४२ । एकादशभ्यःप्रातिपदिकेभ्यः क्रमाद्वृत्त्यादिष्वर्थेषुङीषस्यात् । जानपदीवृत्तिश्चेत् । अन्यातुजानपदा । उत्सादित्वादञन्तत्वेनटिड्ढेतिङीप्यायुदात्तः । कुण्डी । अमत्रञ्चेत् । कुण्डान्या । कुडिदाहे । गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः । यस्तु अमृतेजारजःकुण्डइतिमनुष्यजातिवाचिन स्ततोजातिलक्षणोङीष्भवत्येव । अमत्रेहिस्त्रीविषयत्वाभावादप्राप्तोङीष्विधीयते । नतुनियम्यते । गोणीआवपनञ्चेत् । गो णाऽन्या । स्थलीअकृत्रिमाचेत् । स्थलाऽन्या । भाजीश्राणाचेत् । भाजाऽन्या । नागीस्थूलाचेत् । नागाऽन्या । गजवाची नागशब्दःस्थौल्यगुणयोगादन्यत्रप्रयुक्तउदाहरणं । सर्प्पवाचीतुदैर्घ्यगुणयोगादन्यत्रप्रयुक्तःप्रत्युदाहरणं । कालीवर्ण श्चेत् । [illegible]ऽन्या । नीलीअनाच्छादनञ्चेत् । नीलाऽन्या । नील्यारक्ताशाटीत्यर्थः । नील्याअन्वक्तव्यइत्यन् । अनाच्छादने [illegible] किन्तु । नीलाओषधी ॥ * ॥ निली । प्राणिनिच ॥ * ॥ नीलीगौः । संज्ञायाम्वा ॥ * ॥ नीली । नीला । कु [illegible]श्चेत् । कुशाऽन्या । कामुकीमैथुनेच्छाचेत् । कामुकाऽन्या । कवरीकेशानांसन्निवेशविशेषः । कवराऽन्याचित्रे

॥ शोणात्प्राचां । ४ । १ । ४३ । शोणी । शोणा ॥ वोतोगुणवचनात् । ४ । १ । ४४ । उदन्ताद्गुणवाचिनोवाङी
ष्स्यात् । मृद्वी । मृदुः । उतःकिं । शुचिः । गुणेतिकिं । आखुः । खरुसंयोगोपधान्न ॥ * ॥ खरुः । पतिम्वरा कन्या । पाण्डुः
॥ बह्वादिभ्यश्च । ४ । १ । ४५ । एभ्योवाङीष्स्यात् । बह्वी । बहुः ॥ कृदिकारादक्तिनः ॥ * ॥ * ॥ रात्रिः । रात्री ॥
सर्वतोक्तिन्नर्थादित्येके ॥ * ॥ * ॥ शकटी । शकटिः । अक्तिन्नर्थात्किं । अजननिः । क्तिन्नन्तत्वादप्राप्ते विध्यर्थम्पद्धतिश
ब्दोगणे पठ्यते । हिमकाषिहृतिषु चेति पद्भावः ॥ पुंयोगादाख्यायां । ४ । १ । ४८ । यापुमाख्यापुंयोगात्स्त्रियां वर्त्तते ततो
ङीष्स्यात् । गोपस्यस्त्री गोपी । पालकान्तान्न ॥ * ॥ गोपालिका । अश्वपालिका । सूर्य्याद्देवतायाञ्चाब्वाच्यः ॥ * ॥ सूर्य्यस्य
स्त्री देवता । सूर्य्या । देवतायाङ्किं । सूरी । कुन्ती । मानुषीयं ॥ इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमाऽरण्ययवयवनमातुला
चार्य्याणामानुक् । ४ । १ । ४९ । एषामानुगागमस्स्यात् ङीष्च । इन्द्रादीनांषण्णाम्मातुलाचार्य्ययोश्च पुंयोग एवेष्यते ।
तत्र ङीषि सिद्धे आनुगागममात्रम्विधीयते । इतरेषान्तुणामुभयं । इन्द्राणी । हिमाऽरण्ययोर्महत्वे ॥ * ॥ महद्धिमं ।
हिमानी । अरण्यानी । यवाद्दोषे ॥ * ॥ दुष्टोयवोयवानी । यवनाल्लिप्यां ॥ * ॥ यवनानांलिपिर्य्यवनानी । मातुलो
पाध्याययोरानुग्वा ॥ * ॥ मातुलानी । मातुली । उपाध्यायानी । उपाध्यायी । यातुस्वयमेवाध्यापिका । तत्र वाङीष्वा
च्यः । उपाध्यायी । उपाध्याया । आचार्य्यादणत्वञ्च ॥ * ॥ आचार्य्यस्यस्त्री आचार्य्यानी । पुंयोग इत्येव आचार्य्या । स्व
यंव्याख्यात्री । अर्य्यक्षत्रियाभ्याम्वा ॥ * ॥ स्वार्थे । अर्य्याणी । अर्य्या । स्वामिनी वैश्या वेत्यर्थः । क्षत्रियाणी । क्षत्रिया ।
पुंयोगेतु । अर्य्यी । क्षत्रियी । कथम्ब्रह्माणीति । ब्रह्माणमानयति जीवयतीति कर्म्मण्यण् ॥ क्रीतात्करणपूर्व्वात् । ४ । १ ।
५० । क्रीतान्तादन्तात्करणादेः स्त्रियांङीष्स्यात् । वस्त्रक्रीती । क्वचिन्न । धनक्रीता ॥ क्तादल्पाख्यायां । ४ । १ । ५१ । क
रणादेः क्तान्तादन्तात्स्त्रीयांङीष्स्यादल्पत्वेद्योत्ये । अभ्रलिप्ती द्यौः ॥ बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात् । ४ । १ । ५२ । बहुव्री

हेःक्रान्ताद्दन्तोदात्ताद्दन्तात्स्त्रियांङीष्स्यात्। जातिपूर्वादितिवक्तव्यं ॥ * ॥ तेनबहुनञ्सुकालसुखादिपूर्वान्न। उ
रुभिन्नी। नेहबहुक्रीता। जातान्तान्न ॥ * ॥ दन्तजाता। पाणिगृहीतीभार्य्यायां ॥ * ॥ पाणिगृहीताऽन्या ॥ अस्वाङ्ग
पूर्वपदाद्वा। ४।१।५३। पूर्वेणनित्येप्राप्तेविकल्पोऽयं। सुरापीती। सुरापीता। अन्तोदात्तात्किं। वस्त्रछन्ना। अनाछाद
नादित्युदात्तनिषेधः। अतएवपूर्वेणाऽपिनङीष्॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्ज्जनादसंयोगोपधात्। ४। १। ५४। असंयोगोपधमु
पसर्ज्जनंयत्स्वाङ्गन्तदन्ताद्दन्तात्प्रातिपदिकाद्वाङीष्। केशानतिक्रान्ता। अतिकेशी। अतिकेशा। चन्द्रमुखी। चन्द्रमु
खा। संयोगोपधात्तुसुगुल्फा। उपसर्ज्जनात्किं। शिखा। शोभनाशिखा। सुशिखा। स्वाङ्गन्त्रिधा। अद्रवम्मूर्त्तिमत्स्वा
ङ्गम्प्राणिस्थमविकारजं। सुस्वेदा। द्रवत्वात्। सुज्ञाना। अमूर्त्तत्वात्। सुमुखाशाला। अप्राणिस्थत्वात्। सुशोफावि
कारजत्वात्। अतत्स्थन्तत्रदृष्टञ्च। सुकेशी। सुकेशावारथ्या। अप्राणिस्थस्याऽपिप्राणिनिदृष्टत्वात्। तेनचेत्तत्तथायुतं
। सुस्तनी। सुस्तनावाप्रतिमा। प्राणिवत्प्राणिसदृशेस्थितत्वात्॥ नासिकोदरोष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च। ४। १।
५५। एभ्योवाङीष्स्यात्। आद्ययोर्बह्वज्लक्षणोनिषेधोबाध्यतेपुरस्तादपवादन्यायात्। ओष्ठादीनाम्पञ्चानान्तुअसंयो
गोपधादितिपर्युदासेप्राप्तेवचनंमध्येपवादन्यायात्। सहनञ्लक्षणस्तुप्रतिषेधःपरत्वादस्यबाधकः। तुङ्गनासिकी। तु
ङ्गनासिका। इत्यादि। नेह। सहनासिका। अनासिका। अत्रवृत्तिः। अङ्गगात्रकण्ठेभ्योवक्तव्यं ॥ * ॥ स्वङ्गी। स्वङ्गेत्या
दि। एतच्चानुक्तसमुच्चयार्थेनचकारेणसंग्राह्यमितिकेचित्। भाष्याद्यनुक्तत्वादप्रमाणमितिप्रामाणिकाः। अत्रवार्त्तिकानि।
पुच्छाच्च ॥ * ॥ सुपुच्छी। सुपुच्छा। कबरमणिविषशरेभ्योनित्यं ॥ * ॥ कबरञ्चित्रंपुच्छंयस्याःसाकबरपुच्छीमयूरीइत्यादि
। उपमानात्पक्षाच्चपुच्छाच्च ॥ * ॥ नित्यमित्येव। उलूकपक्षीशाला। उलूकपुच्छीसेना॥ नक्रोडादिबह्वचः। ४। १।
५६। क्रोडादेर्बह्वचश्चस्वांगान्नङीष्। कल्याणक्रोडा। अश्वानामुरःक्रोडा। आकृतिगणोऽयं। सुजघना॥ सहनञ्विद्य

मानपूर्व्वाच । ४ । १ । ५७ । सहेत्यादित्रिकपूर्व्वान्नङीष् । सकेशा । अकेशा । विद्यमाननासिका ॥ नखमुखात्संज्ञायां । ४ । १ । ५८ । ङीषनस्यात् । शूर्प्पणखा । गौरमुखा । संज्ञायांकिं । ताम्रनखी । कन्या ॥ दिग्पूर्व्वपदान्ङीप् । ४ । १ । ६० । दिक्पूर्वपदात्स्वांगान्तात्प्रातिपदिकात्परस्यङीषोङीवादेशस्स्यात् । प्राङ्मुखी । आद्युदात्तम्पदं ॥ वाहः । ४ । १ । ६१ । वाहन्तात्प्रातिपदिकात्ङीष्स्यात् । ङीषेवाऽनुवर्त्ततेनङीप् । दित्यवाट्चमे । दित्यौहीचमे ॥ सख्यशिश्वीतिभाषायां । ४ । १ । ६२ । इतिशब्दःप्रकारेभाषायामित्यस्याऽनन्तरं द्रष्टव्यः । छन्दस्यपिक्वचित् । सखी । अशिश्वी । आधेनवोधुनयन्ताम शिश्वी ॥ जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ॥ ४ । १ । ६३ । जातिवाचियन्नचस्त्रियांनियतमयोपधन्ततःस्त्रियांङीष्स्यात् । आकृतिग्रहणाजातिः । अनुगतसंस्थानव्यंग्येत्यर्थः । तटी । लिङ्गानाञ्चनसर्व्वभाक् । सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या । असर्व्वलिङ्गत्वेसत्येकस्यांव्यक्तौकथनाद्व्यक्त्यन्तरे कथनम्बिनापिसुग्रहाजातिरितिलक्षणान्तरं । वृषली । सत्यन्तङ्किं । शुक्ला । सकृदित्यादिकिं । देवदत्ता । गोत्रञ्चचरणैस्सह ॥ * ॥ अपत्यप्रत्ययान्तःशाखाध्येतृवाचीचशब्दोजातिकार्य्यंलभतइत्यर्थः । औपगवी । कठी । वह्वृची । ब्राह्मणीत्यत्रतुशार्ङ्गरवादिपाठान्ङीष्वाध्यते । जातेःकिं । मुण्डा । अस्त्रीविषयात्किं । वलाका । अयोपधात्किं । क्षत्रिया । योपधप्रतिषेधेहयगवयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः ॥ * ॥ हयी । गवयी । मुकयी । हलस्तद्धितस्येतिलोपः । मनुषी । मत्स्यस्यङ्यां ॥ * ॥ मत्सी ॥ पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च । ४ । १ । ६४ । पाकाद्युत्तरपदाज्जातिवाचिनःस्त्रीविषयादपिङीष्स्यात् । ओदनपाकी । शङ्कुकर्णी । शालपर्णी । शङ्खपुष्पी । दासीफली । दर्भमूली । गोवाली । ओषधिविशेषेरूढाएते ॥ इतोमनुष्यजातेः । ४ । १ । ६५ । ङीष्स्यात् । दाक्षी । योपधादपि ॥ * ॥ उदमेयस्याऽपत्यं । औदमेयी । मनुष्येतिकिं । तित्तिरिः ॥ ऊङुतः । ४ । १ । ६६ । उकारान्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनःस्त्रियामूङ्स्यात् । कुरूः ॥ कुरुणादिभ्योण्यः । तस्यस्त्रियामवन्तीत्यादिनालुक् । अ

पयः । बलिंयाचतेवसुधां । अविनीतम्विनयंयाचते । तण्डुलानोदनम्पचति । गर्गान्शतन्दण्डयति । व्रजमवरुणद्धिगां । माणवकम्पन्थानम्पृच्छति । वृक्षमवचिनोतिफलानि । माणवकन्धर्म्मंब्रूतेशास्तिवा । शतञ्जयतिदेवदत्तं । सुधांक्षीरनिधिम्मथ्नाति । देवदत्तंशतंमुष्णाति । ग्राममजांनयति । हरति । कर्षति । वहतिवा । अर्थनिबन्धनेयंसंज्ञा । बलिम्भिक्षतेवसुधां । माणवकन्धर्म्मम्भाषते । अभिधत्तेवक्तीत्यादि । कारकङ्किं । माणवकस्यपितरम्पन्थानम्पृच्छति । अकर्म्मकधातुभिर्योगेदेशःकालोभावोगन्तव्योऽध्वाचकर्म्मसंज्ञकइतिवाच्यं ॥*॥ कुरून्स्वपिति । मासमास्ते । गोदोहमास्ते । क्रोशमास्ते ॥ गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्म्माऽकर्म्मकाणामणिकर्त्तासणौ । १ । ४ । ५२ । गत्याद्यर्थानांशब्दकर्म्मकाणामकर्म्मकाणाञ्चाणौयःकर्त्तासणौकर्म्मसंज्ञस्स्यात् । शत्रूनगमयत्स्वर्गंवेदार्थंस्वानवेदयत् । आशयच्चामृतन्देवान्वेदमध्यापयद्विधिं ॥ १ ॥ आसयत्सलिलेपृथ्वींयःसमेश्रीहरिर्गतिः ॥ १ ॥ गतीत्यादिकिं । पाचयत्योदनन्देवदत्तेन । अण्यन्तानाङ्किं । गमयतिदेवदत्तोयज्ञदत्तन्तमपरःप्रयुङ्क्तेगमयतिदेवदत्तेनयज्ञदत्तम्विष्णुमित्रः । नीवह्योर्न ॥*॥ नाययति । वाहयतिवाभारम्भृत्येन । नियन्तृकर्तृकस्यवहेरनिषेधः ॥*॥ वाहयतिरथम्वाहान्सूतः । आदिखाद्योर्न ॥*॥ आदयतिखादयतिवाऽन्नम्बटुना । भक्षेरहिंसार्थस्यन ॥*॥ भक्षयत्यन्नम्बटुना । अहिंसार्थस्यकिं । भक्षयतिबलीवर्द्दान्सस्यं । जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानं ॥*॥ जल्पयतिभाषयतिपुत्रन्देवदत्तः । दृशेश्च ॥*॥ दर्शयतिहरिम्भक्तान् । सूत्रेज्ञानसामान्यार्थानामेवग्रहणन्नतुतद्विशेषार्थानामित्यनेनज्ञाप्यते । तेनस्मरतिजिघ्रतीत्यादीनान्न । स्मारयतिघ्रापयतिदेवदत्तेन । शब्दायतेर्न्न ॥*॥ शब्दाययतिदेवदत्तेन । धात्वर्थसंगृहीतकर्म्मत्वेनाऽकर्म्मकत्वात्प्राप्तिः । येषान्देशकालादिभिन्नङ्कर्म्मनसम्भवतितेऽत्राऽकर्म्मकाः । [illegible]र्म्मणोऽपि । तेनमासमासयतिदेवदत्तमित्यादौकर्म्मत्वम्भवति । देवदत्तेनपाचयतीत्यादौतुन ॥ हृक्रोरन्यतरस्याम् [illegible] । १ । ४ । ५३ । हृक्रोरणौकर्त्तासणौवाकर्म्मसंज्ञस्स्यात् । हारयतिकारयतिवाभृत्यम्भृत्येनकटं । अभिवादिदृशोरात्मनेपदे

वेतिवाच्यं ॥*॥ अभिवादयते । दर्शयते । देवम्भक्तंभक्तेनवा ॥ अधिशीङ्स्थासाङ्कर्म्म । १ । ४ । ४६ । अधिपूर्वाणामेषांमाधा
रःकर्म्मस्यात् । अधिशेते । अधितिष्ठति । अध्यास्तेवावैकुण्ठंहरिः ॥ अभिनिविशश्च । १ । ४ । ४७ । अभिनीत्येतत्सङ्घात
पूर्वस्यविशतेराधारःकर्म्मस्यात् । अभिनिविशते सन्मार्गे । परिक्रयणेसम्प्रदानमितिसूत्रादिह मण्डूकप्लुत्याऽन्यतरस्यांग्रह
णमनुवर्त्त्यव्यवस्थितविभाषाश्रयणात्क्वचिन्न । पापेऽभिनिवेशः ॥ उपाऽन्वध्याङ्वसः । १ । ४ । ४८ । उपादिपूर्वस्यवसते
राधारःकर्म्मस्यात् । उपवसति । अनुवसति । अधिवसति । आवसतिवावैकुण्ठंहरिः । अभुक्त्यर्थस्यन ॥ * ॥ वनेउप
वसति । उभसर्वतसोःकार्य्याधिगुपर्य्यादिषुत्रिषु । द्वितीयाम्रेडितान्तेषुततोऽन्यत्राऽपिदृश्यते ॥ १ ॥ उभयतःकृष्णङ्गोपाः
। सर्वतःकृष्णं । धिक्कृष्णाऽभक्तं । उपर्य्युपरिलोकंहरिः । अध्यधिलोकं । अधोऽधोलोकं । अभितःपरितस्समयानिकषाहा
प्रतियोगेऽपि । अभितःकृष्णं । परितःकृष्णं । ग्रामंसमया । निकषा । हाकृष्णाऽभक्तं । तस्यशोच्यतइत्यर्थः ॥ बुभुक्षितन्नप्रतिभा
किञ्चित् ॥ अन्तराऽन्तरेणयुक्ते । २ । ३ । ४ । आभ्यांयोगेद्वितीयास्यात् । अन्तरात्वाम्मांहरिः । अन्तरेणहरिन्नसुखं ॥
कर्म्मप्रवचनीयाः । १ । ४ । ८३ । इत्यधिकृत्य ॥ अनुर्ल्लक्षणे । १ । ४ । ८४ । लक्षणेद्योत्येऽनुरुक्तसंज्ञस्स्यात् । गत्यु
पसर्गसंज्ञाऽपवादः ॥ कर्म्मप्रवचनीययुक्तेद्वितीया । २ । ३ । ८ । एतेनयोगेद्वितीयास्यात् । जपमनुप्रावर्षत् । हेतु
भूतजपोपलक्षितम्वर्षणमित्यर्थः । परऽपिहेतौतृतीयाऽनेनबाध्यते । लक्षणेत्थम्भूतेत्यादिनासिद्धेपुनस्संज्ञाविधानसाम
र्थ्यात् ॥ तृतीयार्थे । १ । ४ । ८५ । अस्मिन्द्योत्येऽनुरुक्तसंज्ञस्स्यात् । नदीमन्ववसितासेना । नद्यासहसम्बद्धेत्यर्थः ।
षिञ्बन्धनेक्तः ॥ हीने । २ । ३ । २३ । हीनेद्योत्येऽनुःप्राग्वत् । अनुहरिंसुराः । हरेर्हीनाइत्यर्थः ॥ उपोऽधिकेच ।
१ । ४ । ८७ । अधिकेहीनेचद्योत्येउपेत्यव्ययम्प्राक्संज्ञस्स्यात् । अधिकेसप्तमीवक्ष्यते । हीनेउपहरिंसुराः ॥ लक्षणेत्थम्भू
ताख्यानभागवीप्सासुप्रतिपर्य्यनवः । १ । ४ । ९० । एष्वर्थेषुविषयभूतेषुप्रत्यादयउक्तसंज्ञास्स्युः । लक्षणे । वृक्षम्प्रतिप

य्यैनुवाविद्योतनेविद्युत्। इत्थम्भूताख्याने। भक्तोविष्णुम्प्रतिपर्य्यनुवा। भागे। लक्ष्मीर्हरिम्प्रतिपर्य्यनुवा। हरेर्भागइत्यर्थः। वीप्सायां। वृक्षंवृक्षम्प्रतिपर्य्यनुवासिञ्चति। अत्रोपसर्गत्वाऽभावान्नषत्वम्। एषुकिं। परिषिञ्चति॥ अभिरभागे। १।४।९१। भागवर्ज्जेलक्षणादावभिरुक्तसंज्ञस्स्यात्। हरिमभिवर्त्तते। भक्तोहरिमभि। देवन्देवमभिसिञ्चति। अभागेकिं। यदत्रममाभिष्यात्तद्दीयतां॥ अधिपरीअनर्थकौ।१।४।९३। उक्तसंज्ञौस्तः। कुतोऽध्यागच्छति। कुतःपर्य्यागच्छति। गतिसंज्ञाबाधाद्गतिर्गतावितिनिघातोन॥ सुःपूजायां।१।४।९४। सुसिक्तं। सुस्तुतं। अनुपसर्गत्वान्नषः। पूजायांकिं। सुसिक्तंकिन्तवाऽत्र। क्षेपोऽयं॥ अतिरतिक्रमणेच।१।४।९५। अतिक्रमणेपूजायाञ्चातिःकर्म्मप्रवचनीयसंज्ञस्स्यात्। अतिदेवान्कृष्णः॥ अपिःपदार्थसम्भावनाऽन्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु।१।४।९६। एषुद्योत्येष्वपिरुक्तसंज्ञस्स्यात्। सर्पिषोऽपिस्यात्। अनुपसर्गत्वान्नषः सम्भावनायांलिङ्। तस्याएवविषयभूतेभवनेकर्तृदौर्लभ्यप्रयुक्तन्दौर्लभ्यंद्योतयन्नपिशब्दस्स्यादित्यनेनसम्बध्यते। सर्पिषइतिषष्ठीतुअपिशब्दबलेनगम्यमानस्यबिन्दोरवयवावयविभावसम्बन्धे। इयमेवह्यपिशब्दस्यपदार्थद्योतकतानाम। द्वितीयातुनेहप्रवर्त्तते। सर्पिषोबिन्दुनायोगोनत्वपिनेत्युक्तत्वात्। अपिस्तुयाद्विष्णूम्। सम्भावनंशक्त्युत्कर्षमाविःकर्त्तुमत्युक्तिः। अपिस्तुहि। अन्ववसर्गःकामचारानुज्ञा। धिग्देवदत्तमपिस्तुयाद्वृषलं। गर्हा। अपिसिञ्चअपिस्तुहिसमुच्चये॥ कालाऽध्वनोरत्यन्तसंयोगे।२।३।५। इहद्वितीयास्यात्। मासङ्कल्याणी। मासमधीते। मासंगुडधानाः। क्रोशंकुटिलानदी। क्रोशमधीते। क्रोशंगिरिः। अत्यन्तसंयोगेकिं। मासस्यद्विरधीते। क्रोशस्यैकदेशेपर्वतः॥ स्वतन्त्रःकर्त्ता।१।४।५५। क्रियायांस्वातंत्र्येणविवक्षितोऽर्थःकर्त्तास्यात्॥ साधकतमङ्करणं।१।४।४२। क्रियासिद्धौप्रकृष्टोपकारकङ्करणसंज्ञंस्यात्। तमप्ग्रहणङ्किं। गङ्गायाङ्घोषः॥ कर्त्तृकरणयोस्तृतीया।२।३।१८। अनभिहितेकर्त्तरिकरणेचतृतीयास्यात्। रामेणवाणेनहतोवाली। प्रकृत्यादिभ्यउपसंख्यानं॥*

प्रकृत्याचारुः । प्रायेणयाज्ञिकः । गोत्रेणगार्ग्यः । समेनैतिविषमेणैति । द्विद्रोणेनधान्यंक्रीणाति । सुखेनदुःखेनयाती
त्यादि ॥ दिवःकर्म्मच । १ । ४ । ४३ । दिवःसाधकतमङ्कर्म्मसंज्ञंस्याच्चात्करणसंज्ञं । अक्षैरक्षान्वादीव्यति ॥ अपवर्गे
तृतीया । २ । ३ । ६ । अपवर्गःफलप्राप्तिस्तस्यांद्योत्यायांकालाध्वनोरत्यन्तसंयोगेतृतीयास्यात् । अह्नाक्रोशेनवाऽनुवा
कोऽधीतः । फलप्राप्तिःकिं । मासमधीतोनायातः ॥ सहयुक्तेऽप्रधाने । २ । ३ । १९ । तृतीयास्यात् । पुत्रेणसहागतः
पिता । एवंसाकंसार्द्धंसमंयोगेऽपि । विनाऽपितद्योगन्तृतीया । वृद्धोयूनेत्यादिदर्शनात् ॥ येनाङ्गविकारः । २ । ३ ।
२० । येनाङ्गेनविकृतेनाङ्गिनोविकारोलक्ष्यतेततस्तृतीयास्यात् । अक्ष्णाकाणः । अक्षिसम्बन्धिकाणत्वविशिष्टइत्यर्थः । अ
ङ्गविकारःकिं । अक्षिकाणमस्य ॥ इत्थम्भूतलक्षणे । २ । ३ । २१ । कञ्चित्प्रकारम्प्राप्तस्यलक्षणेतृतीयास्यात् । जटाभि
स्तापसः । जटाज्ञाप्यतापसत्वविशिष्टइत्यर्थः ॥ संज्ञोऽन्यतरस्यांकर्म्मणि । २ । ३ । २२ । सम्पूर्वस्यजानातेःकर्म्मणितृ
तीयावास्यात् । पित्रापितरम्वासञ्जानीते ॥ हेतौ । २ । ३ । २३ । हेत्वर्थेतृतीयास्यात् । द्रव्यादिसाधारणंनिर्व्यापारसा
धारणञ्चहेतुत्वं । करणत्वन्तुक्रियामात्रविषयंव्यापारनियतञ्च । दण्डेनघटः । पुण्येनदृष्टोहरिः । फलमपीहहेतुः । अ
ध्ययनेनवसति । गम्यमानाऽपिक्रियाविभक्तौप्रयोजिका ॥ * ॥ अलंश्रमेण । श्रमेणसाध्यन्नास्तीत्यर्थः । इहसाधनक्रियां
प्रतिश्रमःकरणम् । शतेनशतेनवत्सान्पाययतिपयः । शतेनपरिच्छिद्येत्यर्थः । अशिष्टव्यवहारेदाणःप्रयोगेचतुर्थ्यर्थेतृती
या ॥ * ॥ दास्यासंयच्छतेकामुकः । धर्म्मेतुभार्य्यायैसंयच्छति ॥ कर्म्मणायमभिप्रैतिससम्प्रदानं । १ । ४ । ३२ । दानस्यकर्म्म
णायमभिप्रैतिससम्प्रदानसंज्ञस्स्यात् ॥ चतुर्थीसम्प्रदाने । २ । ३ । १३ । विप्रायगान्ददाति । अनभिहितइत्येव । दानी
योविप्रः । क्रिययायमभिप्रैतिसोऽपिसम्प्रदानं ॥ * ॥ पत्येशेते । कर्म्मणःकरणसंज्ञासम्प्रदानस्यचकर्म्मसंज्ञा । पशुनारु
द्रंयजते । पशुंरुद्रायददातीत्यर्थः ॥ रुच्यर्थानाम्प्रीयमाणः । १ । ४ । ३३ । रुच्यर्थानान्धातूनाम्प्रयोगेप्रीयमाणोऽर्थस्सं

म्प्रदानंस्यात्। हरयेरोचतेभक्तिः। अन्यकर्तृकोऽभिलाषोरुचिः। हरिनिष्ठप्रीतेर्भक्तिःकर्त्री। प्रीयमाणः किं। देवदत्ताय
रोचतेमोदकःपथि॥ श्लाघह्नुङ्स्थाशपांज्ञीप्स्यमानः।१।४।३४। एषांप्रयोगेबोधयितुमिष्टस्सम्प्रदानंस्यात्। गोपी
स्मरात्कृष्णायश्लाघते। ह्नुते। तिष्ठते। शपतेवा। ज्ञीप्स्यमानः किं। देवदत्तायश्लाघतेपथि॥ धारेरुत्तमर्णः।१।४।
३५। धारयतेःप्रयोगेउत्तमर्णउक्तसंज्ञस्स्यात्। भक्तायधारयतिमोक्षंहरिः। उत्तमर्णः किं। देवदत्तायशतन्धारयतिग्रा
मे॥ स्पृहेरीप्सितः।१।४।३६। स्पृहयतेःप्रयोगेइष्टस्सम्प्रदानंस्यात्। पुष्पेभ्यःस्पृहयति। ईप्सितः किं। पुष्पेभ्योव
नेस्पृहयति। ईप्सितमात्रेइयंसंज्ञा। प्रकर्षविवक्षायान्तुपरत्वात्कर्मसंज्ञा। पुष्पाणिस्पृहयति॥ क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां
यम्प्रतिकोपः।१।४।३७। क्रुधाद्यर्थानाम्प्रयोगेयम्प्रतिकोपस्सउक्तसंज्ञस्स्यात्। हरयेक्रुध्यति। द्रुह्यति। ईर्ष्यति।
असूयति। यम्प्रतिकोपः किं। भार्य्यामीर्ष्यति। मैनामन्योऽद्राक्षीदिति। क्रोधोऽमर्षः। द्रोहोऽपकारः। ईर्ष्याऽक्षमा।
असूयागुणेषुदोषाविष्करणं। द्रुहादयोऽपिकोपप्रभवाएवगृह्यन्तेऽतोविशेषणंसामान्येनयम्प्रतिकोपइति॥ क्रुधद्रुहो
रुपसृष्टयोःकर्म।१।४।३८। सोपसर्गयोरनयोर्यम्प्रतिकोपस्तत्कारकङ्कर्मसंज्ञंस्यात्। क्रूरमभिक्रुध्यति। अभि
द्रुह्यति॥ राधीक्ष्योर्यस्यविप्रश्नः।१।४।३९। एतयोःकारकंसम्प्रदानंस्यात्। यदीयोविविधःप्रश्नःक्रियते। कृ
ष्णायराध्यतिईक्षतेवा। पृष्टोगर्गःशुभाऽशुभम्पर्य्यालोचयतीत्यर्थः॥ प्रत्याङ्भ्यांश्रुवःपूर्वस्यकर्त्ता।१।४।४०। आभ्या
म्परस्यशृणोतेर्य्योगेपूर्वस्यप्रवर्त्तनरूपव्यापारस्यकर्त्तासम्प्रदानंस्यात्। विप्रायगाम्प्रतिशृणोति। आशृणोतिवा। विप्रे
ण मह्यन्देहीतिप्रवर्त्तितस्तत्प्रतिजानीतइत्यर्थः॥ अनुप्रतिगृणश्च।१।४।४१। आभ्यांगृणातेःकारकंपूर्वव्यापार
स्यकर्तृभूतमुक्तसंज्ञंस्यात्। होत्रेऽनुगृणातिप्रतिगृणातिहोताप्रथमंशंसतितमध्वर्युःप्रोत्साहयतीत्यर्थः॥ परिक्रयणेसम्प्र
दानमन्यतरस्यां।१।४।४४। नियतकालम्भृत्यास्वीकरणम्परिक्रयणन्तस्मिन्साधकतमङ्कारकंसम्प्रदानसंज्ञंवास्यात्

। शतेनशतायवापरिक्रीतः । तादर्थ्येचतुर्थीवाच्या ॥ * ॥ मुक्तयेहरिम्भजति । क्लृपिसम्पद्यमानेच ॥ * ॥ भक्तिर्ज्ञानाय
कल्पतेसम्पद्यते । जायते । इत्यादि । उत्पातेनज्ञापितेच ॥ * ॥ वातायकपिलाविद्युत् । हितयोगेच ॥ * ॥ ब्राह्मणायहितं
क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनः । २।३ । १४ । क्रियार्थाक्रियाउपपदंयस्यतस्यस्थानिनोऽप्रयुज्यमानस्यतुमुनः
कर्मणिचतुर्थीस्यात् । फलेभ्योयाति । फलान्याहर्तुंयातीत्यर्थः । नमस्कुर्मोनृसिंहाय । नृसिंहमनुकूलयितुमित्यर्थः । ए
वंस्वयम्भुवेनमस्कृत्येत्यादावपि ॥ तुमर्थाच्चभाववचनात् । २ । ३ । १५ । भाववचनाश्चेतिसूत्रेणयोविहितस्तदन्ताच्चतु
र्थीस्यात् । यागाययाति । यष्टुंयातीत्यर्थः ॥ नमःस्वस्तिस्वाहास्वधाऽलंवषड्योगाच्च । २ । ३ । १६ । एभिर्योगेचतुर्थी
स्यात् । हरयेनमः । उपपदविभक्तेःकारकविभक्तिर्बलीयसी । नमस्करोतिदेवान् । प्रजाभ्यःस्वस्ति । अग्नयेस्वाहा । पि
तृभ्यःस्वधा । अलमितिपर्य्याप्त्यर्थग्रहणं । तेनदैत्येभ्योहरिरलम्प्रभुस्समर्थश्शक्तइत्यादि । प्रभ्वादियोगेषष्ठ्यपिसाधुः । त
स्मैप्रभवति । सएषांग्रामणीरितिनिर्द्देशात् । तेनप्रभुर्बुभूषुर्भुवनत्रयस्येतिसिद्धं । वषडिन्द्राय । चकारःपुनर्विधाना
र्थः । तेनाशीर्विवक्षायाम्परामपि । चतुर्थीचाशिष्यैतिषष्ठीम्बाधित्वाचतुर्थ्येवभवति । स्वस्तिगोभ्योभूयात् ॥ मन्यकर्मण्यनाद
रेविभाषाऽप्राणिषु । २ । ३ । १७ । प्राणिवर्ज्जेमन्यतेःकर्मणिचतुर्थीवास्यात्तिरस्कारे । नत्वान्तृणंमन्येतृणायवा । श्य
नानिर्द्देशात्तानादिकयोगेन । नत्वान्तृणम्मन्वे । अप्राणिष्वित्यपनीयनौकाकाऽन्नशुकशृगालवर्ज्जेष्वितिवाच्यं ॥ * ॥ तेननत्वा
नावंअन्नंमन्येइत्यत्राप्राणित्वेऽपिचतुर्थीन । नत्वांशुनेश्वानम्वामन्येइत्यत्रप्राणित्वेऽपिभवत्येव ॥ गत्यर्थकर्मणिद्वितीया
चतुर्थ्यौचेष्टायामनध्वनि । २ । ३ । १२ । अध्वभिन्नेगत्यर्थानाङ्कर्मण्येतेस्तश्चेष्टायां । ग्रामंग्रामायवागच्छति । चेष्टा
याङ्किं । मनसाहरिंव्रजति । अनध्वनीतिकिं । पन्थानङ्गच्छति । गन्त्राधिष्ठितेऽध्वन्येवायन्निषेधः यदातूत्पथात्पन्थानमेवा
क्रमितुमिष्यतेतदाचतुर्थीभवत्येव । उत्पथेनपथेगच्छति ॥ ध्रुवमपायेऽपादानं । १ । ४ । २४ । अपायोविश्लेषस्तस्मि

न्साध्येध्रुवमवधिभूतङ्कारकन्तदपादानंस्यात् ॥ अपादानेपञ्चमी । २ । ३ । २८ । ग्रामादायाति । धावतोऽश्वात्पत
ति । कारकङ्किं । वृक्षस्यपर्णम्पतति । जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानं ॥ * ॥ पापाज्जुगुप्सतेविरमति । धर्म्मा
त्प्रमाद्यति ॥ भीत्रार्थानाम्भयहेतुः । १ । ४ । २५ । भयार्थानान्त्राणार्थानाञ्चप्रयोगेभयहेतुरपादानंस्यात् । चौराद्बिभेति ।
चौरात्त्रायते । भयहेतुःकिं । अरण्येबिभेतित्रायतेवा ॥ पराजेरसोढः । १ । ४ । २६ । पराजेःप्रयोगेऽसह्योर्थोऽपादा
नंस्यात् । अध्ययनात्पराजयते । ग्लायतीत्यर्थः । असोढःकिं । शत्रून्पराजयते । अभिभवतीत्यर्थः ॥ वारणार्थानामीप्सि
तः । १ । ४ । २७ । प्रवृत्तिविघातोवारणन्वारणार्थानाम्प्रयोगेईप्सितोर्थोऽपादानंस्यात् । यवेभ्योगाम्वारयति । ईप्सि
तःकिं । यवेभ्योगाम्वारयतिक्षेत्रे ॥ अन्तर्द्धौयेनादर्शनमिच्छति । १ । ४ । २८ । व्यवधानेसतियत्कर्तृकस्यात्मनोदर्शन
स्याभावमिच्छतितदपादानंस्यात् । मातुर्निलीयतेकृष्णः । अन्तर्द्धौकिं । चौरान्नदिदृक्षते । इच्छतिग्रहणंकिं । अदर्शने
च्छायांसत्यांसत्यपिदर्शनेयथास्यात् ॥ आख्यातोपयोगे । १ । ४ । २९ । नियमपूर्वकविद्यास्वीकारेवक्ताप्राक्संज्ञस्स्यात् ।
उपाध्यायादधीते । उपयोगेकिं । नटस्यगाथांशृणोति ॥ जनिकर्तुःप्रकृतिः । १ । ४ । ३० । जायमानस्यहेतुरपादानं
स्यात् । ब्रह्मणःप्रजाःप्रजायन्ते ॥ भुवःप्रभवः । १ । ४ । ३१ । भवनम्भूः । भूकर्तुःप्रभवस्तथा । हिमवतोगङ्गाप्रभवति
। तत्रप्रकाशतइत्यर्थः । ल्यब्लोपेकर्म्मण्यधिकरणेच ॥ * ॥ प्रासादात्प्रेक्षते । आसनात्प्रेक्षते । प्रासादमारुह्यआसनेउ
पविश्यप्रेक्षतइत्यर्थः । श्वशुराज्जिह्रेति । श्वशुरम्वीक्ष्येत्यर्थः । गम्यमानाऽपिक्रियाकारकविभक्तीनान्निमित्तमित्युक्तं । क
स्मात्त्वम्नद्याः । यतश्चाध्वकालनिर्माणन्तत्रपञ्चमीतद्युक्तादध्वनःप्रथमासप्तम्यौकालात्सप्तमीचवक्तव्या ॥ * ॥ वनात्ग्रा
मोयोजनंयोजनेवा । कार्त्तिक्याआग्रहायणीमासे ॥ अन्यारादितरर्त्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते । २ । ३ । २९ । ए
तैर्योगेपञ्चमीस्यात् । अन्यइत्यर्थग्रहणं । इतरग्रहणम्प्रपञ्चार्थं । अन्योभिन्नइतरोवाकृष्णात् । आराद्वनात् । ऋतेकृष्णा

त्। पूर्वोग्रामात्। दिशिदृष्टश्शब्दोदिग्शब्दः। तेनसम्प्रतिदेशकालवृत्तिनायोगेऽपिभवति। चैत्रात्पूर्वःफाल्गुनः। अव
यववाचियोगेतुन। तस्यपरमाम्रेडितमितिनिर्द्देशात्। पूर्व्वङ्कायस्य। अञ्चूत्तरपदस्यतुदिक्छब्दत्वेऽपिषष्ठ्यतसर्थेतिषष्ठीं
बाधितुम्पृथग्ग्रहणं। प्राक्प्रत्यग्वाग्रामात्। आच्दक्षिणाग्रामात्। आहिदक्षिणाहिग्रामात्। अपादानेपञ्चमीतिसूत्रेकात्ति
क्याःप्रभृतीतिभाष्यप्रयोगात्। प्रभृतियोगेपञ्चमी। भवात्प्रभृतिआरभ्यवासेव्योहरिः। अपपरिबहिरितिसमासविधाना
ज्ज्ञापकाद्बहिर्योगेपञ्चमी। ग्रामाद्बहिः॥ अपपरीवर्ज्जने।१।४।८८। एतौवर्ज्जनेकर्म्मप्रवचनीयौस्तः॥ आङ्
मर्य्यादावचने।१।४।८९। आङ्मर्य्यादायामुक्तसंज्ञस्स्यात्। वचनग्रहणादभिविधावपि॥ पञ्चम्यपाङ्परिभिः।
एतैःकर्म्मप्रवचनीयैर्योगेपञ्चमीस्यात्। अपहरेः। परिहरेः। संसारः। परिरत्रवर्ज्जने। लक्षणादौतुहरिम्परि। आ
मुक्तेस्संसारः। आसकलाद्ब्रह्म॥ प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोः।१।४।९२। एतयोरर्थयोःप्रतिरुक्तसंज्ञस्स्यात्॥ प्रति
निधिप्रतिदानेचयस्मात्।२।३।११। अत्रकर्म्मप्रवचनीयैर्योगेपञ्चमीस्यात्। प्रद्युम्नःकृष्णात्प्रति। तिलेभ्यःप्रतियच्छति
माषान्॥ अकर्त्तर्य्यृणेपञ्चमी।२।३।२४। कर्तृवर्ज्जितंयदृणंहेतुभूतन्ततःपञ्चमीस्यात्। शताद्बद्धः। अकर्त्तरिकिं।
शतेनबन्धितः॥ विभाषागुणेऽस्त्रियां।२।३।२५। गुणेहेतावस्त्रीलिङ्गेपञ्चमीवास्यात्। जाड्याज्जाड्येनवाबद्धः। गुणेकिं
। धनेनकुलं। अस्त्रियांकिं। बुद्ध्यामुक्तः। विभाषेतियोगविभागादगुणेस्त्रियाञ्चक्वचित्। धूमादग्निमान्। नास्तिघटोपल
ब्धेः॥ पृथग्विनानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्यां।२।३।३२। एभिर्योगेतृतीयास्यात्पञ्चमीद्वितीयेच। अन्यतरस्यांग्रह
णंसमुच्चयार्थम्पञ्चमीद्वितीयेचाऽनुवर्त्तेते। पृथक्समेण। रामात्। रामम्वा। एवम्विनानाना॥ करणेचस्तोकाऽल्पकृच्छ्रक
तिपयस्याऽसत्ववचनस्य।२।३।३३। एभ्योऽद्रव्यवचनेभ्यःकरणेतृतीयापञ्चम्यौस्तः। स्तोकेनस्तोकाद्वामुक्तः। द्रव्ये
तुस्तोकेनविषेणहतः॥ दूरान्तिकार्थेभ्योद्वितीयाच।२।३।३५। एभ्योद्वितीयास्याच्चात्पञ्चमीतृतीयेस्तः। प्रातिप

दिकार्थमात्रेविधिरयं। ग्रामस्यदूरन्दूरात्दूरेणवा। अन्तिकं। अन्तिकात्। अन्तिकेनवा। असत्ववचनस्येत्यनुवृत्तेर्नेह
। दूरःपन्थाः॥ षष्ठीशेषे। २।३।५०। कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तःस्वस्वामिभावादिसम्बन्धश्शेषस्तत्रषष्ठीस्यात्।
राज्ञःपुरुषः॥ कर्म्मादीनामपिसम्बन्धमात्रविवक्षायांषष्ठ्येव। सतांगतं। सर्पिषोजानीते। मातुःस्मरति। एधोदकस्योप
स्कुरुते। भजेशम्भोश्चरणयोः। फलानान्तृप्तः॥ षष्ठीहेतुप्रयोगे। २।३।२६। हेतुशब्दप्रयोगेहेतौद्योत्येषष्ठीस्या
त्। अन्नस्यहेतोर्वसति॥ सर्व्वनाम्नस्तृतीयाच।२।३।२७। सर्व्वनाम्नोहेतुशब्दप्रयोगेहेतौद्योत्येतृतीयास्यात्षष्ठीच। केनहे
तुनावसति। कस्यहेतोः। निमित्तपर्य्यायप्रयोगेसर्व्वासांप्रायोदर्शनं॥*॥ किन्निमित्तंवसति। केननिमित्तेन। कस्मैनिमि
त्तायेत्यादि। एवङ्किङ्कारणं। कोहेतुः। किम्प्रयोजनमित्यादि। प्रायग्रहणादसर्व्वनाम्नःप्रथमाद्वितीयेनस्तः। ज्ञानेननिमि
त्तेनहरिस्सेव्यः ज्ञानायनिमित्तायेत्यादि॥ षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन।२।३।३०। एतद्योगेषष्ठीस्यात्। दिक्शब्देतिपञ्चम्याऽप
वादः। ग्रामस्यदक्षिणतः। पुरःपुरस्तात्। उपरिउपरिष्टात्॥ एनपाद्वितीया।२।३।३१। एनवन्तेनयोगेद्वितीया
स्यात्। एनपेतियोगविभागात्षष्ठ्यपि। दक्षिणेनग्रामंग्रामस्यवा। एवमुत्तरेण॥ दूरान्तिकार्थैःषष्ठ्यन्यतरस्यां। २।३।
३४। एतैर्योगेषष्ठीस्यात्पञ्चमीच। दूरन्निकटंग्रामस्यग्रामाद्वा॥ ज्ञोविदर्थस्यकरणे। २।३।५१। जानातेरज्ञानार्थ
स्यकरणेशेषत्वेनविवक्षितेषष्ठीस्यात्। सर्पिषोज्ञानं॥ अधीगर्थदयेशाङ्कर्म्मणि। २।३।५२। एषाङ्कर्म्मणिशेषेषष्ठी
स्यात्। मातुःस्मरणं। सर्पिषोदयनंईशनम्वा॥ कृञःप्रतियत्ने। २।३।५३। कृञःकर्म्मणिशेषेषष्ठीगुणाधाने। ए
धोदकस्योपस्करणं॥ रुजार्थानाम्भाववचनानामज्वरे। २।३।५४। भावकर्त्तृकाणांज्वरिवर्ज्जितानांरुजार्थानांकर्म्म
णिशेषेषष्ठीस्यात्। चौरस्यरोगस्यरुजा। अज्वरिसन्ताप्योरितिवाच्यं॥*॥ रोगस्यचौरज्वरः। चौरसन्तापोवा। रोगकर्त्तृक
चौरसम्बन्धिज्वरादिकमित्यर्थः॥ आशिषिनाथः।२।३।५५। आशीरर्थस्यनाथतेश्शेषेकर्म्मणिषष्ठीस्यात्। सर्पिषोनाथनं।

आशिषीति किं । माणवकनाथनं । तत्सम्बन्धिनी याञ्चेत्यर्थः ॥ जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायां । २ । ३ । ५६ । हिंसार्थानामेषां शेषे कर्म्मणि षष्ठी स्यात् । चौरस्योज्जासनं । निप्रौ संहतौ विपर्य्यस्तौ व्यस्तौ वा । चौरस्य निप्रहणनं । प्रणिहननं । निहननं । प्रहणनम्वा । नट अवस्यन्दने चुरादिः । चौरस्योन्नाटनम् चौरस्य क्राथनम् वृषलस्य पेषणं । हिंसायां किं । धानापेषणं ॥ व्यवहृपणोः समर्थयोः । २ । ३ । ५७ । शेषे कर्म्मणि षष्ठी स्यात् । द्यूते क्रयविक्रयव्यवहारे चानयोस्तुल्यार्थता । शतस्य व्यवहरणं । पणनम्वा । समर्थयोः किं । शलाकाव्यवहारः । गणनेत्यर्थः । ब्राह्मणपणनं स्तुतिरित्यर्थः ॥ दिवस्तदर्थस्य । २ । ३ । ५८ । द्यूतार्थक्रयविक्रयरूपव्यवहारार्थस्य च दिवः कर्म्मणि षष्ठी स्यात् । शतस्य दीव्यति । तदर्थस्य किं । ब्राह्मणान्दीव्यति स्तौतीत्यर्थः ॥ विभाषोपसर्गे । २ । ३ । ५९ । पूर्वयोगाऽपवादः । शतस्य शतम्वा प्रतिदीव्यति ॥ प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासम्प्रदाने । २ । ३ । ६१ । देवतासम्प्रदानकेऽर्थे वर्त्तमानयोः प्रेष्यब्रुवोः कर्म्मणो हविर्विशेषस्य वाचकाच्छब्दात् षष्ठी स्यात् । अग्नये छागस्य हविषो वपाया मेदसः प्रेष्य अनुब्रूहि वा ॥ कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे । २ । ३ । ६४ । कृत्वोऽर्थानां प्रयोगे कालवाचिन्यधिकरणे शेषे षष्ठी स्यात् । पञ्चकृत्वोऽह्नो भोजनं । द्विरह्नो भोजनं । शेषे किं । द्विरहन्यध्ययनं ॥ कर्त्तृकर्मणोः कृतिः । २ । ३ । ६५ । कृद्योगे कर्त्तरि कर्म्मणि च षष्ठी स्यात् । कृष्णस्य कृतिः । जगतः कर्त्ता कृष्णः । गुणकर्म्मणि वेष्यते ॥ * ॥ नेताऽश्वस्य स्रुघ्नं । स्रुघ्नस्य वा । कृति किं । तद्धिते मा भूत् । कृतपूर्वी कटं ॥ उभयप्राप्तौ कर्म्मणि । २ । ३ । ६६ । उभयोः प्राप्तिर्यस्मिन् कृति तत्र कर्म्मण्येव षष्ठी स्यात् । आश्चर्यो गवान्दोहोऽगोपेन । स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्नायन्नियमः ॥ * ॥ भेदिका बिभित्सा वा रुद्रस्य जगतः । शेषे विभाषा ॥ * ॥ स्त्रीप्रत्यय इत्येके । विचित्रा जगतः कृतिर्हरेर्हरिणा वा । केचिदविशेषेण विभाषामिच्छन्ति । शब्दानामनुशासनमाचार्य्येणाचार्य्यस्य वा ॥ क्तस्य च वर्त्तमाने । २ । ३ । ६७ । वर्त्तमानार्थस्य क्तस्य योगे षष्ठी स्यात् । न लोकेति निषेधस्याऽपवादः । राज्ञां मतो बुद्धः पूजितो वा ॥ अधिकरण

वाचिनश्च । २ । ३ । ६८ । कृत्ययोगेषष्ठीस्यात् । इदमेषांशयितं ॥ नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनां । २ । ३ । ६९ ।
एषाम्प्रयोगेषष्ठीनस्यात् । लादेशः । कुर्व्वन्कुर्व्वाणोवासृष्टिंहरिः । उ । हरिंदिदृक्षुःअलङ्करिष्णुर्व्वा । उक् । दैत्यान्घातु
कोहरिः । कमेरनिषेधः । लक्ष्म्याःकामुकोहरिः । अव्ययं । जगत्सृष्ट्वा । सुखङ्कर्तुम् । निष्ठा । विष्णुनाहतादैत्याः ।
दैत्यान् हतवान् विष्णुः । खलर्थः । ईषत्करःप्रपञ्चोहरिणा । तृन्नितिप्रत्याहारःशतृशानचाविनितृशब्दादारभ्यतृनोन
कारात् । शानन् । सोमम्पवमानः । चानश् । आत्मानम्मण्डयमानः । शतृ । वेदमधीयन् । तृन । कर्त्तालोकान् । द्वि
षश्शतुर्व्वा ॥ * ॥ मुरस्यमुरम्वाद्विषन् । सर्व्वोयङ्कारकषष्ठ्याःप्रतिषेधः । शेषेषष्ठीतुस्यादेव । ब्राह्मणस्यकुर्व्वन् । नरकस्य
जिष्णुः ॥ अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः । २ । ३ । ७० । भविष्यत्यकस्यभविष्यदाधमर्ण्यार्थेनश्चयोगेषष्ठीनस्यात् । सत्
नःपालकोऽवतरति । व्रजङ्गामी । शतन्दायी ॥ कृत्यानाङ्कर्त्तरिवा । २ । ३ । ७१ । षष्ठीवास्यात् । मयाममवासेव्योह
रिः । कर्त्तरीतिकिं । गेयोमाणवकस्साम्नां । भव्यगेयेतिकर्त्तरियद्विधानादनभिहितङ्कर्म्म । अत्रयोगोविभज्यते । कृत्यानां
उभयप्राप्तौविनेतिनेतिचानुवर्त्तते । तेननेतव्याव्रजङ्गावःकृष्णेन । ततःकर्त्तरिवाउक्तोर्थः ॥ तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यांतृतीया
ऽन्यतरस्यां । २ । ३ । ७२ । तुल्यार्थैर्योगेतृतीयावास्यात्पक्षेषष्ठी । तुल्यस्सदृशस्समोवाकृष्णस्य । कृष्णेनवा । अतुलो
पमाभ्यांकिं । तुलाउपमावाकृष्णस्यनास्ति ॥ चतुर्थीचाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः । २ । ३ । ७३ । एतद
र्थैर्योगेचतुर्थीवास्यात्पक्षेषष्ठीआशिषि । आयुष्यञ्चिरञ्जीवितं । कृष्णाय । कृष्णस्यवाभूयात् । एवम्मद्रम्भद्रंकुशलन्निरा
मयंसुखंशंअर्थःप्रयोजनंहितम्पथ्यम्भूयात् । आशिषिकिं । देवदत्तस्यायुष्यमस्ति । व्याख्यानात्सर्व्वत्रार्थग्रहणंमद्रभद्र
पर्य्यायत्वादन्यतरोनपठनीयः ॥ आधारोऽधिकरणं । १ । ४ । ४५ । कर्तृकर्म्मद्वारातन्निष्ठक्रियायाआधारःकारकमधिक
रणसंज्ञस्स्यात् ॥ सप्तम्यधिकरणेच । २ । ३ । ३६ । अधिकरणेसप्तमीस्यात् । चकाराद्दूरान्तिकार्थेभ्यःऔपश्लेषि

कोबैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा । कटे आस्ते । स्थाल्यां पचति । मोक्षे इच्छास्ति । सर्वस्मिन्नात्मास्ति । वनस्य दूरेऽन्तिके वा । दूरान्तिकार्थेभ्य इति विभक्तित्रयेण सह चतस्रोऽत्र विभक्तयः फलिताः । क्तस्येन्विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानं ॥*॥ अधीती व्याकरणे । अधीतमनेनेति विग्रहे । इष्टादिभ्यश्चेति कर्तरीनिः । साध्वसाधुप्रयोगे च ॥ * ॥ साधुः कृष्णो मातरि । असाधुर्मातुले । निमित्तात्कर्मयोगे ॥ * ॥ निमित्तमिह फलं योगः संयोगसमवायात्मकः । चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरं । केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ १ ॥ हेतौ तृतीयाऽत्र प्राप्ता तन्निवारणार्थं । सीमाऽण्डकोशः पुष्कलको गन्धमृगः । योगविशेषे किं । वेतनेन धान्यं लुनाति ॥ यस्य च भावेन भावलक्षणं । २ । ३ । ३७ । यस्य क्रियया क्रियान्तरं लक्ष्यते ततः सप्तमी स्यात् । गोषु दुह्यमानासु गतः । अर्हाणां कर्तृत्वेऽनर्हाणामकर्तृत्वे तद्वैपरीत्ये च ॥ * ॥ सत्सु तरत्सु असन्त आसते । असत्सु तिष्ठत्सु सन्तस्तरन्ति । सत्सु तिष्ठत्सु असन्तस्तरन्ति । असत्सु तरत्सु सन्तस्तिष्ठन्ति ॥ षष्ठी चानादरे । २ । ३ । ३८ । अनादरेऽधिके भावलक्षणे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः । रुदति रुदतो वा प्राव्राजीत् । रुदन्तं पुत्रादिकमनादृत्य संन्यस्तवानित्यर्थः ॥ स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च । २ । ३ । ३९ । एतैः सप्तभिर्योगे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः । षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पाक्षिकसप्तम्यर्थं वचनं । गवां गोषु वा स्वामी । गवां गोषु वा प्रसूतः । गा एवानुभवितुं जात इत्यर्थः ॥ आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायां । २ । ३ । ४० । आभ्यां योगे षष्ठीसप्तम्यौ स्तस्तात्पर्येऽर्थे । आयुक्तो व्यापारितः । आयुक्तः कुशलो वा हरिपूजने हरिपूजनस्य वा । आसेवायां किं । आयुक्तो गौः शकटे ईषद्युक्त इत्यर्थः ॥ यतश्च निर्धारणं । २ । ३ । ४१ । जातिगुणक्रियासंज्ञाभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणं यतस्ततः षष्ठीसप्तम्यौ स्तः । नृणां नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः । गवां गोषु वा कृष्णा बहुक्षीरा । गच्छतां गच्छत्सु वा धावन् शीघ्रः । छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः ॥ पञ्चमी विभक्ते । २ । ३ । ४२ । विभागो विभक्तं निर्धार्यमाणस्य यत्र भेद एव तत्र पञ्चमी स्यात् । माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः ॥ साधुनिपुणाभ्यामर्चायां

सप्तम्यप्रतेः।२।३।४३। आभ्यांयोगेसप्तमीस्यादर्चायान्नतुप्रतेःप्रयोगे। मातरिसाधुर्निपुणोवा। अर्चायांकिं। निपुणोरा
ज्ञोभृत्यः। इहतत्त्वकथनेतात्पर्य्यं। अप्रत्यादिभिरितिवक्तव्यं॥*॥ साधुर्निपुणोवामातरम्प्रतिपर्य्यनुवा॥ प्रसितोत्सुकाभ्यां
तृतीयाच।२।३।४४। आभ्यांयोगेतृतीयास्याच्चात्सप्तमी। प्रसितउत्सुकोवाहरिणाहरौवा॥ नक्षत्रेचलुपि।२।३।४५
। नक्षत्रेप्रकृत्यर्थेयोलुप्संज्ञयालुप्यमानस्यप्रत्ययस्यार्थस्तत्रवर्त्तमानात्तृतीयासप्तम्यौस्तोऽधिकरणे। मूलेनावाहयेद्देवींश्रव
णेनविसर्ज्जयेत्। मूलेश्रवणेइतिवा। लुपिकिं। पुष्येशनिः॥ सप्तमीपञ्चम्यौकारकमध्ये।२।३।७। शक्तिद्वयमध्ये
यौकालाध्वानौताभ्यामेतेस्तः। अद्यभुक्त्वायंद्व्यहेद्व्यहाद्वाभोक्ता। कर्तृशक्त्योर्मध्येऽयङ्कालः। इहस्थोयङ्क्रोशेक्रोशाद्वालक्ष्यं
विध्येत्। कर्तृकर्म्मशक्त्योर्म्मध्येऽयन्देशः। अधिकशब्देनयोगेसप्तमीपञ्चम्याविष्येते। तदस्मिन्नधिकमितियस्मादधिक
मितिचसूत्रनिर्देशात्। लोकेलोकाद्वाऽधिकोहरिः॥ अधिरीश्वरे।१।४।९७। स्वस्वामिसम्बन्धेऽधिःकर्म्मप्रवचनी
यसंज्ञस्यात्॥ यस्मादधिकंयस्यचेश्वरवचनन्तत्रसप्तमी।२।३।९। अत्रकर्म्मप्रवचनीययुक्तेसप्तमीस्यात्। उपपरार्द्धे
हरेर्गुणाःपरार्द्धादधिकाइत्यर्थः। ऐश्वर्य्येतुस्वस्वामिभ्याम्पर्य्यायेणसप्तमी। अधिभुविरामः। अधिरामेभूः। सप्तमीशौण्डैरि
तिसमासपक्षेतु। रामाधीना। अषडक्षेत्यादिनाखः॥ विभाषाकृञि।१।४।९८। अधिःकरोतौप्राक्संज्ञोवास्यादीश्वरार्थे।
यदत्रमामधिकरिष्यतिविनियोक्ष्यतइत्यर्थः। इहविनियोक्तुरीश्वरत्वङ्गम्यते। अगतित्वात्तिङ्चोदात्तवतीतिनिघातोन॥*॥
॥स॰प्र॰॥ इतिविभक्त्यर्थाः॥*॥ समर्थःपदविधिः।२।१।१। पदसम्बन्धीयोविधिःससमर्थाश्रितोबोध्यः॥ प्राक्कडारात्समासः।२।१
।३। कडाराःकर्म्मधारयइत्यतःप्राक्समासइत्यधिक्रियते॥ सहसुपा।२।१।४। सहेतियोगोविभज्यते। सुबन्तंस
मर्थेनसहसमस्यते। योगविभागस्येष्टसिध्यर्थत्वात्क्वचित्तिङन्तोत्तरपदोयंसमासस्सचछन्दस्येव। पर्य्यभूषत्। अनुव्यच
लत्॥ सुपा।२।१।४। सुप्सुपासहसमस्यते। समासत्वात्प्रातिपदिकत्वं॥ सुपोधातुप्रातिपदिकयोः।२।४।७१

एतयोरवयवस्यसुपोलुक्स्यात्। भूतपूर्वेचरडितिनिर्द्देशात्पूर्वनिपातः। पूर्वम्भूतः। भूतपूर्वः। इवेनसमासेविभक्त्यलोप
श्च ॥ * ॥ जीमूतस्येव ॥ अव्ययीभावः। २। १। ५। अधिकारोऽयं ॥ अव्ययम्विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्यया
सम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसम्पत्तिसाकल्यान्तवचनेषु। २। १। ६। अव्ययमितियोगोविभज्य
ते। अव्ययंसमर्थेनसहसमस्यतेसोऽव्ययीभावः॥ प्रथमानिर्द्दिष्टंसमासउपसर्ज्जनं।१।२।४३। समासशास्त्रेप्रथमानि
र्द्दिष्टंउपसर्ज्जनसंज्ञंस्यात्॥ उपसर्ज्जनम्पूर्व्वं।२।२।३०। समासउपसर्ज्जनम्प्राक्प्रयोज्यं॥ एकविभक्तिचाऽपूर्व्वनिपा
ते। १। २। ४४। विग्रहेयन्नियतविभक्तिकन्तदुपसर्ज्जनसंज्ञंस्यात्। नतुतस्यपूर्वनिपातः॥ गोस्त्रियोरुपसर्ज्जनस्य। १
। २। ४८। उपसर्ज्जनंयोगोशब्दःस्त्रीप्रत्ययान्तञ्चतदन्तस्यप्रातिपदिकस्यह्रस्वस्स्यात्। अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वं॥ ना
व्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्याः। २। ४। ८३। अदन्तादव्ययीभावात्सुपोनलुक्तस्यतुपञ्चमीम्विनाअमादेशश्चस्यात्।
दिशयोर्मध्यमपदिशं। क्लीवाव्ययंत्वपदिशंदिशोर्मध्यम्विदिक्स्त्रियामित्यमरः॥ तृतीयासप्तम्योर्ब्बहुलं। २। ४। ८४।
अदन्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलमम्भावस्स्यात्। अपदिशं। अपदिशेन। अपदिशं। अपदिशे। बहुलग्र
हणात्सुमद्रमुन्मत्तगङ्गमित्यादौसप्तम्यानित्यमम्भावः। विभक्तीत्यादेरयमर्थः। विभक्त्यर्थादिषुवर्त्तमानमव्ययंसुबन्तेनस
हसमस्यतेसोऽव्ययीभावः। विभक्तौतावत्। हरौइत्यधिहरि। सप्तम्यर्थस्यैवात्रद्योतकोऽधिःहरिङिअधिइत्यलौकिकंविग्र
हवाक्यं। अत्रनिपातेनाभिहितेप्यधिकरणेवचनसामर्थ्यात्सप्तमी॥ अव्ययीभावश्च। अयंनपुंसकंस्यात्। ह्रस्वोनपुंसकेप्रा
तिपदिकस्य। गोपायतीतिगाःपातीतिवागोपाः। तस्मिन्नित्यधिगोपं। समीपे। कृष्णस्यसमीपमुपकृष्णं। समयाग्रामं। नि
कषालङ्कां। आराद्वनादित्यत्रतुनाऽव्ययीभावः। अभितःपरितःअन्यारादितिद्वितीयापञ्चम्योर्व्विधानसामर्थ्यात्। मद्राणांसमृ
द्धिः। सुमद्रं। यवनानांव्यृद्धिः। दुर्य्यवनं। विगताऋद्धिः। व्यृद्धिः। मक्षिकाणामभावोनिर्म्मक्षिकं। हिमस्यात्ययोऽतिहि

मं। अत्ययोध्वंसः। निद्रासम्प्रतिनयुज्यते। इत्यतिनिद्रं। हरिशब्दस्यप्रकाशइतिहरि। विष्णोःपश्चादनुविष्णु। पश्चाच्छब्द
स्यनुनायंसमासःततःपश्चात्संस्यनइतिभाष्यप्रयोगात्। योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानियथार्थाः। अनुरूपं। रूप
स्ययोग्यमित्यर्थः। अर्थंअर्थम्प्रतिप्रत्यर्थं। प्रतिशब्दस्यवीप्सायाङ्कर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधानसामर्थ्यात्तद्योगेद्वितीयागर्भम्वाक्य
मपि। शक्तिमनतिक्रम्ययथाशक्ति। हरेःसादृश्यंसहरि। वक्ष्यमाणेनसहस्यसः। ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठं। चक्रेणयुगपदि
तिविग्रहे॥ अव्ययीभावेचाकाले। ६। ३। ८१। सहस्यसस्स्यादव्ययीभावेनतुकाले। सचक्रं। कालेतु। सहपूर्वाह्णं।
सदृशस्सख्यासखि। यथार्थत्वेनैवसिद्धे। पुनस्सादृश्यग्रहणंगुणभूतेपिसादृश्येयथास्यादित्येवमर्थं। क्षत्राणांसम्पत्तिः।
सक्षत्रं। ऋद्धेराधिक्यं। समृद्धिः। अनुरूपआत्मभावस्सम्पत्तिरितिभेदः। तृणमप्यपरित्यज्यसतृणमत्तिमाकल्येनेत्यर्थः। अ
न्तेअग्निग्रन्थपर्य्यन्तमधीतेसाग्नि॥ यथाऽसादृश्ये। २। १। ७। असादृश्येएवयथाशब्दस्समस्यते। तेनेह न। यथाह
रिस्तथाहरः। हरेरुपमानत्वंयथाशब्दोद्योतयति। तेनसादृश्येइतिवायथार्थइतिवाप्राप्तन्निषिध्यते॥ यावदवधारणे।
२। १। ८। यावन्तःश्लोकास्तावन्तोऽच्युतप्रणामायावच्छ्लोकं॥ सुप्प्रतिनामात्रार्थे। २। १। ९। शाकस्यलेशश्शाकप्रति
। मात्रार्थेकिं। वृक्षम्प्रतिविद्योततेविद्युत्॥ अक्षशलाकासंख्याःपरिणा। २। १। १०। द्यूतव्यवहारेपराजयेएवायंसमा
सः। अक्षेणविपरीतम्वृत्तं। अक्षपरि। शलाकापरि। एकपरि॥ विभाषा। २। १। ११। अधिकारोऽयं। एतत्साम
र्थ्यादेवप्राचीनानान्नित्यसमासत्वं। सुप्सुपेतितुननित्यसमासः। अव्ययमित्यादिसमासविधानात्तज्ज्ञापकात्॥ अपपरिवहि
रञ्चवःपञ्चम्या। २। १। १२। अपविष्णुसंसारः। अपविष्णोः। परिविष्णु। परिविष्णोः। बहिर्वनं। बहिर्वनात्। प्रा
ग्वनं। प्राग्वनात्॥ आङ्मर्य्यादाऽभिविध्योः। २। १। १३। एतयोराङ्पञ्चम्यन्तेनवासमस्यतेसोऽव्ययीभावः। आमुक्ति
संसारःआमुक्तेः। आबालंहरिभक्तिः। आबालेभ्यः॥ लक्षणेनाभिप्रतीआभिमुख्ये। २। १। १४। आभिमुख्यद्योतकौअ

भिप्रतीचिह्नवाचिना सह प्राग्वत् । अभ्यग्निशलभाः पतन्ति । अग्निमभिप्रत्यग्नि । अग्निम्प्रति ॥ अनुर्यत्समया । २ । १ । १५ । यम्पदार्थं समयाद्योत्यते तेन लक्षणभूतेनाऽनुस्समस्यते सोऽव्ययीभावः । अनुवनमशनिर्गतः । वनस्य समीपङ्गत इत्यर्थः ॥ यस्य चायामः । २ । १ । १६ । यस्य दैर्घ्यमनुनाद्योत्यते तेन लक्षणभूतेनाऽनुस्समस्यते । अनुगङ्गम्वाराणसी । गङ्गाया अनु । गङ्गादैर्घ्यसदृशदैर्घ्योपलक्षितेत्यर्थः ॥ तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च । २ । १ । १७ । एतानि निपात्यन्ते । तिष्ठन्ति गावो यस्मिन्काले स तिष्ठद्गु दोहनकालः । आयतीगवं । इह शत्रादेशः पुम्वद्भावविरहः समासान्तश्च निपात्यते ॥ पारे मध्ये षष्ठ्या वा । २ । १ । १८ । पारमध्यशब्दौ षष्ठ्यन्तेन सह वा समस्येते । एदन्तत्वञ्चानयोर्निपात्यते । पक्षे षष्ठीतत्पुरुषः । पारेगङ्गादानेयं । गङ्गापारात् । मध्येगङ्गात् । गङ्गामध्यात् । महाविकल्पेन वाक्यमपि । गङ्गायाः पारात् । गङ्गाया मध्यात् ॥ संख्या वंश्येन । २ । १ । १९ । वंशो द्विधा विद्यया जन्मना च तत्र भवो वंश्यः तद्वाचिना सह संख्या वा समस्यते । द्वौ मुनी वंश्यौ द्विमुनि । व्याकरणस्य त्रिमुनि । विद्यातद्वतामभेदविवक्षायां । त्रिमुनि व्याकरणं । एकविंशतिभारद्वा[illegible]नदीभिश्च । २ । १ । २० । नदीभिस्संख्या प्राग्वत् । समाहारे चायमिष्यते । सप्तगङ्गं । द्वियमुनं ॥ अन्यपदार्थे च संज्ञायां । २ । १ । २१ । अन्यपदार्थे विद्यमानं सुबन्तं नदीभिस्सह नित्यं समस्यते संज्ञायां । विभाषाऽधिकारेऽपि वाक्येन संज्ञाऽन[illegible]मादिह नित्यसमासः । उन्मत्तगङ्गन्नाम देशः । लोहितगङ्गं ॥ समासान्ताः । ५ । ४ । ६८ । इत्यधिकृत्य ॥ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः । ५ । ४ । १०७ । शरदादिभ्यष्टच् स्यात्समासान्तोऽव्ययीभावे । शरदस्समीपमुपशरदं । प्रतिविपाशं । शरद् । विपाश् । अनस् । मनस् । उपानह् । दिव् । हिमवत् । अनडुह् । दिश् । दृश् । विश् । चेतस् । चतुर् । त्यद् । तद् । यद् । कियत् । जराया जरस् च । उपजरसं । प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णः । यस्येति च । प्रत्यक्षं । अक्ष्णः [illegible]रमिति विग्रहे । समासान्तविधानसामर्थ्याद् अव्ययीभावः । परोक्षे लिडिति निपातनात्परस्योकारादेशः । परोक्षं । परोक्षा[illegible]यादि

U

॥सि० कौ०॥ तुअर्धे आद्यचि । समक्षं । अन्वक्षं ॥ अनश्च । ५ । ४ । १०८ । अन्नन्तादव्ययीभावाट्टच् स्यात् ॥ नस्तद्धिते । ६ । ४ । १४४
॥स० अ०॥ । नान्तस्य भस्य टेर्लोपः स्यात्तद्धिते । उपराजं । अध्यात्मं ॥ नपुंसकादन्यतरस्यां । ५ । ४ । १०९ । अन्नन्तं यत्क्लीबं तदन्ता
॥ ४२ ॥ दव्ययीभावाट्टच् वा स्यात् । उपचर्मं । उपचर्म ॥ नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः । ५ । ४ । ११० । वा टच् स्यात् । उपनदं
। उपनदि । उपपौर्णमासं । उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणं । उपाग्रहायणि ॥ झयः । ५ । ४ । १११ । झयन्तादव्ययीभावा
ट्टच् वा स्यात् । उपसमिधं । उपसमित् ॥ गिरेश्च सेनकस्य । ५ । ४ । ११२ । गिर्यन्तादव्ययीभावाट्टच् वा स्यात् । सेनकग्र
॥स० त०॥ हणम्पूजार्थं । उपगिरं । उपगिरि ॥*॥ इत्यव्ययीभावः ॥*॥ तत्पुरुषः । २ । १ । २२ । अधिकारोऽयं । प्राग्बहुव्रीहेः ॥
द्विगुश्च । २ । १ । २३ । द्विगुरपि तत्पुरुषसंज्ञः स्यात् । इदं सूत्रन्त्यक्तुं शक्यं । संख्यापूर्वो द्विगुश्चेति पठित्वा चकारबलेन संज्ञासमा
वेशस्य सुवचत्वात् । समासान्तः प्रयोजनं । पञ्चराजं ॥ द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः । २ । १ । २४ । द्वितीया
न्तं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबन्तैः सह समस्यते वा स तत्पुरुषः । कृष्णं श्रितः । कृष्णश्रितः । दुःखमतीतः । दुःखातीतः । गम्यादीनामुप
संख्यानं ॥*॥ ग्रामङ्गमी । ग्रामगमी । अन्नम्बुभुक्षुः । अन्नबुभुक्षुः ॥ स्वयङ्क्तेन । २ । १ । २५ । द्वितीयेति न सम्बध्यतेऽयोग्यत्वा
त् । स्वयङ्कृतस्याऽपत्यं । स्वायंकृतिः ॥ खट्वा क्षेपे । २ । १ । २६ । खट्वाप्रकृतिकं द्वितीयान्तं क्तान्तप्रकृतिकेन सुबन्तेन समस्य
ते निन्दायां । खट्वारूढो जाल्मः । नित्यसमासोऽयं । नहि वाक्येन निन्दा गम्यते ॥ सामि । २ । १ । २७ । सामिकृतं ॥ कालाः । २
। १ । २८ । क्तेनेत्येव । अनत्यन्तसंयोगार्थम्वचनं । मासप्रमितः प्रतिपच्चन्द्रः । मासम्परिच्छेत्तुमारब्धवानित्यर्थः ॥ अत्यन्तसंयो
गे च । २ । १ । २९ । काला इत्येव । अक्तान्तार्थं वचनं । मुहूर्तं सुखं मुहूर्तसुखं ॥ तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन । २ । १ ।
३० । तत्कृतेति लुप्ततृतीयाकं तृतीयान्तन्तृतीयार्थगुणवचनेनार्थशब्देन च सह प्राग्वत् । शंकुलया खण्डः । शंकुलाखण्डः ।
धान्येनार्थो धान्यार्थः । तत्कृतेति किं । अक्ष्णा काणः ॥ पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः । २ । १ । ३१ । तृतीया

नमितैः प्राग्वत् । मासपूर्वः । मातृसदृशः । पितृसमः । ऊनार्थे । माषोनङ्कार्षापणं । माषविकलं । वाक्कलहः । आचारनिपुणः
। गुडमिश्रः । आचारश्लक्ष्णः । मिश्रग्रहणे सोपसर्गस्याऽपि ग्रहणं । मिश्रञ्चानुपसर्गमसन्धावित्यत्रानुपसर्गग्रहणात् ।
गुडसंमिश्रा धानाः । अवरस्योपसंख्यानं ॥*॥ मासेनावरो मासावरः ॥ कर्तृकरणे कृता बहुलं । २ । १ । ३२ । कर्तरि करणे च
तृतीयान्तं कृदन्तेन बहुलम्प्राग्वत् । हरिणा त्रातो हरित्रातः । नखैर्भिन्नो नखभिन्नः । कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्याऽपि ग्रहणं ।
नखनिर्भिन्नः । कर्तृकरणे इति किं । भिक्षाभिरुषितः । हेतावेषा तृतीया । बहुलग्रहणं सर्वोपाधिव्यभिचारार्थं । तेन दात्रे
ण लूनवानित्यादौ न । कृता किं । काष्ठैः पचतितरां ॥ कृत्यैरधिकार्थवचने । २ । १ । ३३ । स्तुतिनिन्दाफलकमर्थवादवच
नमधिकार्थवचनन्तत्र कर्तृकरणे च तृतीया कृत्यैः सह प्राग्वत् । वातच्छेद्यन्तृणं । काकपेया नदी ॥ अन्नेन व्यञ्जनं । २ । १
। ३४ । संस्कारद्रव्यवाचकन्तृतीयान्तमन्नेन प्राग्वत् । दध्ना ओदनो दध्योदनः । इह अन्तर्भूतोपसेकक्रियाद्वारा सामर्थ्यं ॥
भक्ष्येण मिश्रीकरणं । २ । १ । ३५ । गुडेन धानाः । गुडधानाः । मिश्रणक्रियाद्वारा सामर्थ्यं ॥ चतुर्थी तदर्थार्थबलिहि
तसुखरक्षितैः । २ । १ । ३६ । चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्तद्वाचिनाऽर्थादिभिश्च चतुर्थ्यन्तम्वा प्राग्वत् । तदर्थेन प्रकृतिविकृतिभा
व एव बलिरक्षितग्रहणाज्ज्ञापकात् । यूपाय दारु । यूपदारु । नेह रन्धनाय स्थाली । अश्वघासादयस्तु षष्ठीसमासाः । अ
र्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति वक्तव्यं ॥*॥ द्विजायायं द्विजार्थः सूपः । द्विजार्था यवागूः । द्विजार्थम्पयः । भूतबलिः
। गोहितं । गोसुखं । गोरक्षितं ॥ पञ्चमी भयेन । २ । १ । ३७ । चौराद्भयं । चौरभयं । भयभीतभीतिभीभिरिति वा
च्यं ॥*॥ वृकभीतः ॥ अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः । २ । १ । ३८ । एतैः सहाऽल्पम्पञ्चम्यन्तं समस्यते स तत्पुरु
षः । सुखापेतः । कल्पनापोढः । चक्रमुक्तः । स्वर्गपतितः । तुरङ्गापत्रस्तः । अल्पशः किं । प्रासादात्पतितः ॥ स्तोकान्ति
कदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन । २ । १ । ३९ । स्तोकान्मुक्तः । अल्पान्मुक्तः । अन्तिकादागतः । अभ्यासादागतः । दूरादागतः । कृ

च्छादागतः। पञ्चम्यास्तोकादिभ्यइत्यलुक्॥ षष्ठी। २। २। ८। राज्ञःपुरुषः। राजपुरुषः॥ याजकादिभिश्च। २।
२। ९। एभिःषष्ठ्यन्तंसमस्यते। तृजकाभ्याङ्कर्त्तरीत्यस्यप्रतिप्रसवोऽयं। ब्राह्मणयाजकः। देवपूजकः। गुणान्तरेणत
रलोपश्चेतिवक्तव्यंतरबन्तंयद्गुणतेनसहसमासस्तरलोपश्चननिर्द्धारणइतिपूरणगुणेतिचनिषेधस्यप्रतिप्रसवोयं। सर्व्वेषां
श्वेततरः। सर्वश्वेतः। सर्व्वेषाम्महत्तरः। सर्व्वमहान्। कृद्योगाषष्ठीसमस्यतइतिवाच्यं॥*॥ इध्मस्यव्रश्चनः। इध्मव्रश्चनः॥
नर्निर्द्धारणे। २। २। १०। निर्द्धारणेयाषष्ठीसानसमस्यते। नृणांद्विजःश्रेष्ठः। प्रतिपदविधानाषष्ठीनसमस्यतइतिवाच्यं
॥*॥ सर्पिषोज्ञानं॥ पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन। २। २। ११। पूरणाद्यर्थैःसदादिभिश्चषष्ठीन
समस्यते। पूरणेसतांषष्ठः। गुणेकाकस्यकार्ष्ण्यं। ब्राह्मणस्यशुक्लाः। यदाप्रकरणादिनादन्ताइतिविशेष्यंज्ञातन्तदेदमुदा
हरणं। अनित्योऽयंगुणेननिषेधः। तदशिष्यंसंज्ञाप्रमाणत्वादित्यादिनिर्देशात्। तेनार्थगौरवम्बुद्धिमांद्यमित्यादिसिद्धं।
सुहितार्थास्तृप्त्यर्थाः। फलानांसुहितः। तृतीयासमासस्तुस्यादेवस्वरेविशेषः। सत्। द्विजस्यकुर्वन्। कुर्वाणोवाकिङ्करइत्य
र्थः। अव्ययं। ब्राह्मणस्यकृत्वा। पूर्वोत्तरसाहचर्य्यात्कृदव्ययमेवगृह्यते। तेनतदुपरीत्यादिसिद्धमितिरक्षितः। तव्यः।
ब्राह्मणस्यकर्त्तव्यं। तव्यताभवत्येव। स्वकर्त्तव्यंस्वरेभेदः। समानाधिकरणे। तक्षकस्यसर्प्पस्य। विशेषणसमासस्त्विहबहु
लग्रहणान्नगोर्धेनोरित्यादिषुपोटायुवतीत्यादीनांविभक्त्यन्तरेचरितार्थानाम्परत्वाद्बाधकःषष्ठीसमासःप्राप्तस्सोप्यनेनवार्य्य
ते॥ क्तेनचपूजायां। २। २। १२। मतिबुद्धीतिसूत्रेणविहितोयःक्तस्तदन्तेनषष्ठीनसमस्यते। राज्ञांमतोबुद्धःपूजितोवा।
राजपूजितइत्यादौतुभूतेक्तान्तेनसहतृतीयान्तस्यसमासः॥ अधिकरणवाचिनाच। २। २। १३। क्तेनषष्ठीनसमस्यते।
इदमेषामासितंगतम्भुक्तम्वा॥ कर्म्मणिच। २। २। १४। उभयप्राप्तौकर्म्मणीतियाषष्ठीसानसमस्यते। आश्चर्य्योगवा
न्दोहोऽगोपेन॥ तृजकाभ्याङ्कर्त्तरि। २। २। १५। कर्त्रर्थतृजकाभ्यांषष्ठ्यानसमासः। अपांस्रष्टा। व्रजस्यभर्त्ता। ओ

द्वनेयपाचकः । कर्त्तरिकिं । इक्षूणाम्भक्षणन्निक्षुभक्षिका । पयर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्समासः । भूभर्त्ता । कंघनोहि
घटानान्निर्म्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्चकलहइति । शेषषष्ठ्यासमासइतिकैयटः ॥ कर्त्तरिच । २ । २ । १६ । कर्त्तरिषष्ठ्याम्र
केननसमासः । भवतश्शायिका । नेहतृजनुवर्त्तते । तद्योगेकर्त्तुरभिहितत्वेनकर्तृषष्ठ्याअभावात् ॥ नित्यङ्क्रीडाजीविकयोः
। २ । २ । १७ । एतयोरर्थयोरकेननित्यंषष्ठीसमस्यते । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । क्रीडाविशेषस्यसंज्ञा । संज्ञायामितिभा
वेण्वुल् । जीविकायान्दन्तलेखकः । तत्रक्रीडायाम्विकल्पेजीविकायान्तुजकाभ्याङ्कर्त्तरीतिनिषेधेप्राप्तेवचनं ॥ पूर्व्वापराधरो
त्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे । २ । २ । १ । अवयविनासहपूर्वादयस्समस्यन्तेएकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी । षष्ठीसमा
साऽपवादः । पूर्वङ्कायस्य । पूर्वकायः । अपरकायः । एकदेशिनाकिं । पूर्वन्नाभेःकायस्य । एकाधिकरणेकिं । पूर्वश्छा
त्राणां । सर्वोप्येकदेशोह्नासमस्यतेसंख्याविसायेतिज्ञापकात् । मध्याह्नः । सायाह्नः । केचित्तुसर्व्वएकदेशःकालेनसमस्यते
नत्वह्नैवज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वात् । तेनमध्यरात्रःउपररात्रःपश्चिमरात्रगोचरादित्यादिसिद्धमित्याहुः ॥ अर्द्धन्नपुंसकं
। २ । २ । २ । समांशवाच्यर्द्धशब्दोनित्यंक्लीबेप्राग्वत् । एकविभक्तावषष्ठ्यन्तवचनं । एकदेशिसमासविषयकोथमुपसर्ज्ज
नसंज्ञानिषेधः । तेनपञ्चखट्वीइत्यादिसिध्यति । अर्द्धम्पिप्पल्याः । अर्द्धपिप्पली । क्लीबेकिं । ग्रामार्द्धः । द्रव्यैकयएव । अ
र्द्धम्पिप्पलीनां ॥ द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्य्याण्यन्यतरस्याम् । २ । २ । ३ । एतान्येकदेशिनासहप्राग्वद्वा । द्वितीयम्भि
क्षायाद्वितीयभिक्षा । एकदेशिनाकिं । द्वितीयम्भिक्षायाभिक्षुकस्य । अन्यतरस्यांग्रहणसामर्थ्यात्पूरणगुणेतिनिषेधम्बा
धित्वापक्षेषष्ठीसमासः । भिक्षाद्वितीयं ॥ प्राप्तापन्नेचद्वितीयया । २ । २ । ४ । पक्षेद्वितीयाश्रितेतिसमासः । प्राप्तोजी
विकाम् । प्राप्तजीविकः । जीविकाम्प्राप्तः । जीविकाप्राप्तः । आपन्नजीविकः । जीविकापन्नः । इहसूत्रेद्वितीययाअइ
तिछित्वाअकारोऽपिविधीयते । तेनंजीविकाम्प्राप्तास्त्रीप्राप्तजीविका । आपन्नजीविका ॥ कालाःपरिमाणिना । २ । २ । ५

। परिच्छेद्यवाचिना सुबन्तेन सह कालाः समस्यन्ते । मासो जातस्य यस्य स मासजातः । द्व्यहजातः । द्वयोरह्नोः समाहारो द्व्यहः । द्व्यहो जातस्येति विग्रहे । उत्तरपदेन परिमाणिना द्विगोः सिद्धये बहूनां तत्पुरुषस्योपसंख्यानम् ॥ * ॥ द्वे अहनी जातस्य यस्य द्व्यहजातः । अह्नोऽह्न इति वक्ष्यमाणोऽह्नादेशः । पूर्वत्र तु न संख्यादेः समाहार इति तन्निषेधः ॥ सप्तमी शौण्डैः । २ । १ । ४० । सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिः प्राग्वद्वा । अक्षेषु शौण्डः । अक्षशौण्डः । अधिशब्दोऽत्र पठ्यते । अध्युत्तरपदादिति खः । ईश्वराधीनः ॥ सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च । २ । १ । ४१ । एतैः सप्तम्यन्तं प्राग्वत् । साङ्काश्यसिद्धः । आतपशुष्कः । स्थालीपक्वः । चक्रबन्धः ॥ ध्वाङ्क्षेण क्षेपे । २ । १ । ४२ । ध्वाङ्क्षवाचिना सह सप्तम्यन्तं समस्यते निन्दायां । तीर्थे ध्वाङ्क्ष इव । तीर्थध्वाङ्क्षः । तीर्थकाक इत्यर्थः ॥ कृत्यैर्ऋणे । २ । १ । ४३ । सप्तम्यन्तं कृत्यप्रत्ययान्तैः सह प्राग्वत् आवश्यके । मासे देयमृणं । ऋणग्रहणं नियोगोपलक्षणार्थम् पूर्वाह्ने गेयं साम ॥ संज्ञायां । २ । १ । ४४ । सप्तम्यन्तं सुपा प्राग्वत् संज्ञायां । वाक्येन संज्ञानवगमान्नित्यसमासोऽयं । अरण्येतिलकाः । वनेकसेरुकाः । हलदन्तात्सप्तम्या इत्यलुक् ॥ क्तेनाहोरात्रावयवाः । २ । १ । ४५ । अहोरात्रे आवयवाः सप्तम्यन्ताः क्तान्तेन सह प्राग्वत् । पूर्वाह्णकृतं । अपररात्रकृतं । अवयवग्रहणात्किं । अह्नि दृष्टं ॥ तत्र । २ । १ । ४६ । तत्रेत्येतत्सप्तम्यन्तं क्तान्तेन सह प्राग्वत् । तत्रभुक्तं ॥ क्षेपे । २ । १ । ४७ । सप्तम्यन्तं क्तान्तेन प्राग्वन्निन्दायां । अवतप्तेनकुलस्थितं त एतत् ॥ पात्रेसमितादयश्च । २ । १ । ४८ । एते निपात्यन्ते क्षेपे । पात्रेसमिताः । भोजनसमये एव सङ्गताः । न तु कार्ये । गेहेशूरः । गेहेनर्दी । आकृतिगणोऽयं । चकारोऽवधारणार्थः । तेनैषां समासान्तरे घटकतया प्रवेशो न । परमाः पात्रेसमिताः ॥ पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन । २ । १ । ४९ । विशेषणं विशेष्येणेति सिद्धे पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रं । एकशब्दस्य दिक्संख्ये संज्ञायामिति नियमबाधनार्थं च । पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः । स्नातानुलिप्तः । एकनाथः । सर्वयाज्ञिकाः । जरन्नैयायिकाः । पुराणमीमांसकाः । नवपाठकाः । केवलवै

याकरणः ॥ दिक्संख्ये संज्ञायां । २ । १ । ५० । समानाधिकरणेनेत्यापादपरिसमाप्तेरधिकारः । संज्ञायामेवेति नियमार्थं
सूत्रं । पूर्वेषुकामशमी । सप्तर्षयः । नेह उत्तरा वृक्षाः । पञ्च ब्राह्मणाः ॥ तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च । २ । १ । ५१ ।
तद्धितार्थे विषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक्संख्ये प्राग्वत् । पूर्वस्यां शालायां भवः । पौर्वशालः । समासे कृते । दि
क्पूर्वपदादसंज्ञायां ञ इति ञः । सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः ॥ * ॥ आपरशालः । पूर्वा शाला प्रिया यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ कृ
ते प्रियाशब्दे उत्तरपदे पूर्वयोस्तत्पुरुषः । तेन शालाशब्दे आकार उदात्तः । पूर्वशालाप्रियः । दिक्षु समाहारो नास्त्यनभिधानात्
। संख्यायास्तद्धितार्थे । षण्णां मातृणामपत्यं । षाण्मातुरः । पञ्च गावो धनं यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहाववान्तरतत्पुरुषस्य विक
ल्पे प्राप्ते द्वन्द्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यसमासवचनं ॥ गोरतद्धितलुकि । ५ । ४ । ९२ । गोऽन्तात्तत्पुरुषाट्टच् स्यात् समा
सान्तो न तद्धितलुकि । पञ्चगवधनः । पञ्चानां गवां समाहारः ॥ संख्यापूर्वो द्विगुः । २ । १ । ५२ । तद्धितार्थेत्यत्रोक्तः
संख्यापूर्वो द्विगुः स्यात् ॥ द्विगुरेकवचनं । २ । ४ । १ । द्विग्वर्थः समाहार एकवत्स्यात् । स नपुंसकमिति नपुंसकत्वं । प
ञ्चगवम् ॥ कुत्सितानि कुत्सनैः । २ । १ । ५३ । कुत्स्यमानानि कुत्सनैः सह प्राग्वत् । वैयाकरणखसूचिः । मीमांसकदु
र्दुरूढः ॥ पापाणके कुत्सितैः । २ । १ । ५४ । पूर्वसूत्रापवादः । पापनापितः । अणककुलालः ॥ उपमानानि सामान्य
वचनैः । २ । १ । ५५ । घन इव श्यामः । घनश्यामः । इह पूर्वपदं तत्सदृशे लाक्षणिकमिति सूचयितुं । लौकिकविग्र
हे इवशब्दः प्रयुज्यते । पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रं ॥ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याऽप्रयोगे । २ । १ । ५६ । उपमेयं व्या
घ्रादिभिः सह प्राग्वत्साधारणधर्मस्याऽप्रयोगे सति । विशेष्यस्य पूर्वनिपातार्थं सूत्रं । पुरुषव्याघ्रः । नृसोमः । व्याघ्रादि
राकृतिगणः । सामान्याऽप्रयोगे किं । पुरुषो व्याघ्र इव शूरः ॥ विशेषणं विशेष्येण बहुलं । २ । १ । ५७ । भेदकं समा
नाधिकरणेन भेद्येन बहुलं प्राग्वत् । नीलमुत्पलं । नीलोत्पलं । बहुलग्रहणात्क्वचिन्नित्यं । कृष्णसर्पः । क्वचिन्न । रामो

जामदग्न्यः ॥ पूर्व्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च । २ । १ । ५८ । पूर्वनिपातनियमार्थमिदं । पूर्ववैयाकरणः । अपराऽध्यापकः । अपरस्याऽर्द्धे पश्चभावो वक्तव्यः ॥*॥ अपरं चासावर्द्धञ्च । पश्चार्द्धः । कथमेकवीर इति । पूर्वकालैकेति बाधित्वा परत्वादनेन समासे वीरैक इति हि स्यात् । कुलग्रहणाद्भविष्यति ॥ श्रेण्यादयः कृतादिभिः । २ । १ । ५९ । श्रेण्यादिषु च्व्यर्थवचनं कर्तव्यं । अश्रेणयः श्रेणयः कृताः । श्रेणिकृताः ॥ क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् । २ । १ । ६० । नञ्विशिष्टेन क्तान्तेनानञ् क्तान्तं समस्यते । कृतञ्च तदकृतञ्च कृताकृतं । शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानं ॥ * ॥ शाकप्रियः पार्थिवः । शाकपार्थिवः । देवब्राह्मणः ॥ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः । २ । १ । ६१ । सद्वैद्यः । वक्ष्यमाणेन महत आकारः । महावैयाकरणः । पूज्यमानैः किं । उत्कृष्टो गौः । पङ्कादुद्धृत इत्यर्थः ॥ वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् । २ । १ । ६२ । गोवृन्दारकः । व्याघ्रादेराकृतिगणत्वादेव सिद्धे सामान्यप्रयोगार्थं वचनं ॥ कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने । २ । १ । ६३ । कतरकठः । कतमकलापः । गोत्रञ्च चरणैः सहेति जातित्वं ॥ किं क्षेपे । २ । १ । ६४ । कुत्सितो राजा किंराजा यो न रक्षति ॥ पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्वष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः । २ । १ । ६५ ॥ तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्म्मधारयः । १ । २ । ४२ ॥ पुंवत्कर्म्मधारयजातीयदेशीयेषु । ६ । ३ । ४२ । कर्म्मधारये जातीयदेशीययोश्च परतो भाषितपुंस्कात्परऊङभावो यस्मिंस्तथाभूतं पूर्वं पुंवत् । पूरणीप्रियादिष्वप्राप्तः पुंवद्भावो विधीयते । महानवमी । कृष्णचतुर्दशी । महाप्रिया । तथा कोपधादेः प्रतिषिद्धः पुंवद्भावः कर्म्मधारयादौ प्रतिप्रसूयते । पाचकस्त्री । दत्तभार्य्या । पञ्चमभार्य्या । सौघ्नभार्य्या । सुकेशभार्य्या । ब्राह्मणभार्य्या । एवम्पाचकजातीया पाचकदेशीयेत्यादि । इभपोटा । पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा । इभयुवतिः । अग्निस्तोकः । उदश्वित्कतिपयं । गृष्टिः । सकृत्प्रसूता । गोगृष्टिः । धेनुर्नवप्रसूतिका । गोधेनुः वशा वंध्या । गोवशा । वेहद्गर्भघातिनी । गोवेहत् ।

बष्कयणीतरुणवत्सा । गोबष्कयणी । कठप्रवक्ता । कठश्रोत्रियः । कठाऽध्यापकः । कठधूर्त्तः ॥ प्रशंसावचनैश्च । २ । १ । ६६ ।
एतैस्सह जातिःप्राग्वत् । गोमतल्लिका । गोमचर्चिका । गोप्रकाण्डं । गवोद्घः । गोतल्लजः । प्रशस्तागौरित्यर्थः । मतल्लि
कादयोनियतलिङ्गानतुविशेष्यनिघ्नाः । जातेःकिं । कुमारीमतल्लिका ॥ युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः । २ । १ । ६७ ।
पूर्वनिपातनियमार्थंसूत्रं । लिङ्गविशिष्टपरिभाषयायुवतिशब्दोऽपिसमस्यते । युवाखलतिः । युवखलतिः । युवतिःखलती । यु
वखलती । युवजरती । युवत्यामेवजरतीधर्म्मोपलम्भेनतद्रूपारोपात्सामानाधिकरण्यं ॥ कृत्यतुल्याख्याअजात्या । २ । १ । ६८ ।
भोज्योष्णं । तुल्यश्वेतः । सदृशश्वेतः । अजात्याकिं । भोज्यश्चोदनः । प्रतिषेधसामर्थ्याद्विशेषणसमासोऽपिन ॥ वर्णोवर्णेन ।
२ । १ । ६९ । समानाधिकरणेनसहप्राग्वत् । कृष्णसारङ्गः ॥ कडाराःकर्म्मधारये । २ । २ । ३८ । कडारादयश्शब्दाःक
र्म्मधारयेवापूर्वंप्रयोज्याः । कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः ॥ कुमारश्श्रमणादिभिः । २ । १ । ७० । कुमारीश्रमणा
। कुमारश्रमणा । इहगणेश्रमणाप्रव्रजितागर्भिणीत्यादयःस्त्रीलिङ्गाःपठ्यन्ते । लिङ्गविशिष्टपरिभाषयाएतदेवज्ञाप
कम्बोध्यं ॥ चतुष्पादोगर्भिण्या । २ । १ । ७१ । चतुष्पाज्जातिवाचिनोगर्भिणीशब्देनसहप्राग्वत् । गोगर्भिणी । चतुःष्पा
ज्जातिरितिवक्तव्यम् ॥ * ॥ नेह । स्वस्तिमतीगर्भिणी ॥ मयूरव्यंसकादयश्च । २ । १ । ७२ । एतेनिपात्यन्ते । मयूरो
व्यंसकः । मयूरव्यंसकः । व्यंसकोधूर्त्तः । उदक्चाऽवाक्च । उच्चावचं । निश्चितञ्चप्रचितञ्च । निश्चप्रचं । नास्तिकिञ्चनय
स्यसः । अकिञ्चनः । नास्तिकुतोभयंयस्य । कुतोभयं । अन्योराजाराजान्तरं । चिदेवचिन्मात्रं ॥ आख्यातमाख्यातेनक्रियासा
तत्ये ॥ * ॥ * ॥ अश्नीतपिबतेत्येवंसततंयत्राभिधीयतेसा । अश्नीतपिबता । पचतभृज्जताखादतमोदता ॥ एहीडादयो
ऽन्यपदार्थे ॥ * ॥ * ॥ एहीडइतियस्मिन्कर्म्मणितदेहीडं । एहियवं । उद्धरकोष्ठादुत्सृजदेहीतियस्यांक्रियायां
साउद्धरोत्सृजा । उद्गमविधमा । असातत्यार्थमिहपाठः ॥ जहिकर्म्मणाबहुलमाभीक्ष्ण्येकर्त्तारञ्चाभिदधाति ॥ *

॥*॥ जहीत्येतत्कर्म्मणाबहुलंसमस्यतेआभीक्ष्ण्येगम्येसमासेनचेत्कर्त्ताऽभिधीयतइत्यर्थः । जहिजोडः । जहिस्तम्बः ॥ ईषदकृता । २ । २ । ७ । ईषत्पिङ्गलः । ईषद्गुणवचनेनेतिवाच्यं ॥*॥ ईषद्रक्तं ॥ नञ् । २ । २ । ६ । नञ्सुपासहसमस्यते ॥ नलोपोनञः । ६ । ३ । ७३ । नञोनस्यलोपःस्यादुत्तरपदे । नब्राह्मणः । अब्राह्मणः ॥ तस्मान्नुडचि । ६ । ३ । ७४ । लुप्तनकारान्नञउत्तरपदस्याऽजादेर्नुडागमस्स्यात् । अनश्वः । अर्थाभावेऽव्ययीभावेनसहाऽयम्विकल्पते । रक्षोहागमलघ्वसन्देहाःप्रयोजनमिति । अद्भुतायामसंहितमितिचभाष्यवार्त्तिकप्रयोगात् । तेनाऽनुपलब्धिरविवादोऽविघ्नमित्यादिसिद्धं ॥ नञोनलोपस्तिङिक्षेपे ॥ * ॥ * ॥ अपचसित्वञ्जाल्म । नैकधेत्यादौतुनशब्देनसहसुपेतिसमासः ॥ नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषुप्रकृत्या । ६ । ३ । ७५ । पादितिशत्रन्तः । वेदाइत्यसुन्नन्तः । नसत्याअसत्या । नअसत्या । नासत्या । नमुञ्चतीतिनमुचिः । नकुलमस्य । नखमस्य । नस्त्रीपुमान् । स्त्रीपुंसयोःपुंसकभावोनिपातनात् । नक्षरतीतिनक्षत्रम् । क्षीयतेःक्षरतेर्वाक्षत्रमितिनिपात्यते । नक्रामतीति । नक्रः । क्रमेर्डः । नअकमस्मिन्नितिनाकः ॥ नगोप्राणिष्वन्यतरस्यां । ६ । ३ । ७७ । नगइत्यत्रनञ्प्रकृत्यावा । नगाः । अगाः । पर्व्वताः । अप्राणिष्वितिकिं । अगोवृषलःशीतेन । नित्यंक्रीडेत्यतोनित्यमित्यनुवर्त्तमाने ॥ कुगतिप्रादयः । २ । २ । १८ । एतेसमर्थेननित्यंसमस्यन्ते । कुत्सितःपुरुषः । कुपुरुषः । गतिश्चेत्यनुवर्त्तमाने ॥ ऊर्य्यादिच्विडाचश्च । १ । ४ । ६१ । एतेक्रियायोगेगतिसंज्ञास्स्युः । ऊरीकृत्य । शुक्लीकृत्य । पटपटाकृत्य । कारिकाशब्दस्योपसंख्यानम् ॥ * ॥ कारिकाक्रिया । कारिकाकृत्य ॥ अनुकरणञ्चानितिपरं । १ । ४ । ६२ । खाट्कृत्य । अनितिपरंकिं । खाडितिकृत्वानिरष्ठीवत् ॥ आदरानादरयोस्सदसती । १ । ४ । ६३ । सत्कृत्य । असत्कृत्य ॥ भूषणेऽलं । १ । ४ । ६४ । अलंकृत्य । भूषणेकिं । अलंकृत्वौदनङ्गतः । पर्य्याप्तमित्यर्थः । अनुकरणमित्यादित्रिसूत्रीस्वभावात्कृञ्विषया ॥ अन्तरपरिग्रहे । १ । ४ । ६५ । अन्तर्हत्य । मध्येह

त्वेत्यर्थः । अपरिग्रहे किं । अन्तर्हत्वा गतः । हतम्परिगृह्य गत इत्यर्थः ॥ कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते । १ । ४ । ६६ । कणे
हत्य । पयः पिबति । मनोहत्य । कणेशब्दः सप्तमीप्रतिरूपको निपातोऽभिलाषातिशये वर्त्तते । मनश्शब्दोऽप्यत्रैव ॥ पुरोऽव्ययं ।
१ । ४ । ६७ । पुरस्कृत्य ॥ अस्तञ्च । १ । ४ । ६८ । अस्तमिति मान्तमव्ययङ्गतिसंज्ञं स्यात् । अस्तङ्गत्य ॥ अच्छ गत्यर्थवदे
षु । १ । ४ । ६९ । अव्ययमित्येव । अच्छगत्य । अच्छोद्य । अभिमुखङ्गत्वा । उक्त्वा चेत्यर्थः । अव्ययं किं । जलमच्छङ्गच्छ
ति ॥ अदोऽनुपदेशे । १ । ४ । ७० । अदःकृत्यादःकृतं । परम्प्रत्युपदेशे प्रत्युदाहरणं । अदः कृत्वा ॥ तिरोऽन्तर्द्धौ । १ ।
४ । ७१ । तिरोभूय ॥ विभाषा कृञि । १ । ४ । ७२ । तिरःकृत्य । तिरस्कृत्य । तिरः कृत्वा ॥ उपाजेऽन्वाजे । १ । ४ । ७३
। एतौ कृञि वा गतिसंज्ञौ स्तः । उपाजेकृत्य । उपाजेकृत्वा । अन्वाजेकृत्य । अन्वाजेकृत्वा । दुर्बलस्य बलमाधायेत्यर्थः ॥ सा
क्षात्प्रभृतीनि च । १ । ४ । ७४ । कृञि वा गतिसंज्ञानि स्युः । च्व्यर्थ इति वाच्यं ॥ * ॥ साक्षात्कृत्य । साक्षात्कृत्वा । लवणं
कृत्य । लवणंकृत्वा । मान्तत्वन्निपातनात् ॥ अनत्याधान उरसिमनसी । १ । ४ । ७५ । उरसिकृत्य । उरसिकृत्वा ।
अभ्युपगम्येत्यर्थः । मनसिकृत्य । मनसिकृत्वा । निश्चित्येत्यर्थः । अत्याधानमुपश्लेषणन्तत्र न । उरसि कृत्वा पाणिं शेते ॥
मध्येपदेनिवचने च । १ । ४ । ७६ । एते कृञि वा गतिसंज्ञाः स्युरनत्याधाने । मध्येकृत्य । मध्येकृत्वा । पदेकृत्य । पदेकृत्वा
। निवचनेकृत्य । निवचनेकृत्वा । वाचन्नियम्येत्यर्थः ॥ नित्यं हस्ते पाणावुपयमने । १ । ४ । ७७ । कृञि । उपयमनं वि
वाहः । स्वीकारमात्रमित्यन्ये । हस्तेकृत्य । पाणौकृत्य ॥ प्राध्वम्बन्धने । १ । ४ । ७८ । प्राध्वमित्यव्ययं । प्राध्वंकृत्य । बन्ध
नेनानुकूल्यं कृत्वेत्यर्थः । प्रार्थनादिना त्वानुकूल्यकरणे । प्राध्वङ्कृत्वा ॥ जीविकोपनिषदावौपम्ये । १ । ४ । ७९ । जीविका
मिव कृत्वा । जीविकाकृत्य । उपनिषदमिव कृत्वा । उपनिषत्कृत्य । औपम्ये किं । जीविकां कृत्वा । प्रादिग्रहणमगत्यर्थं । सु
पुरुषः । अत्र वार्त्तिकानि । प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया ॥ * ॥ प्रगत आचार्यः । प्राचार्यः । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया

॥ * ॥ अतिक्रान्तोमालामतिमालः । अवादयःक्रुष्टाद्यर्थेतृतीयया ॥ * ॥ अवक्रुष्टःकोकिलया । अवकोकिलः । पर्य्या
दयोग्लानाद्यर्थेचतुर्थ्या ॥ * ॥ परिग्लानोऽध्ययनायपर्य्यध्ययनः । निरादयःक्रान्ताद्यर्थेपञ्चम्या ॥ * ॥ निष्क्रान्तःकौशाम्ब्या
। निष्कौशाम्बिः । कर्म्मप्रवचनीयानाम्प्रतिषेधः ॥ * ॥ वृक्षम्प्रति ॥ तत्रोपपदंसप्तमीस्थं । ३ । १ । ९२ । सप्तम्यन्तेपदेकर्म्म
णीत्यादौवाच्यत्वेनस्थितंकुम्भादिन्तद्वाचकम्पदमुपपदसंज्ञंस्यात् । तस्मिंश्चसत्येववक्ष्यमाणःप्रत्ययस्स्यात् ॥ उपपदम
तिङ् । २ । २ । १९ । उपपदंसुबन्तंसमर्थेननित्यंसमस्यते । अतिङन्तश्चाऽयंसमासः । कुम्भङ्करोतीति । कुम्भकारः ।
इहकुम्भअस्कारइत्यलौकिकम्प्रक्रियावाक्यं । अतिङ्किं । माभवान्भूत् । माङिलुङितिसप्तमीनिर्द्देशान्माङुपपदं । अति
ङ्ग्रहणंज्ञापयति । सुपेत्येतन्नेहाऽनुवर्त्ततइतिपूर्वसूत्रेऽपिगतियहणंपृथक्कृत्याऽतिङ्ग्रहणन्तत्रापकृष्यतेसुपेतिचनिवृत्तं ।
तथाचगतिकारकोपपदानांकृद्भिःसहसमासवचनंप्राक्सुबुत्पत्तेरितिसिद्धं । व्याघ्री । अश्वक्रीती । कच्छपी ॥ अमैवाऽव्य
येन । २ । २ । २० । अमैवतुल्यविधानंयदुपपदंतदेवाऽव्ययेनसहसमस्यते । स्वादुङ्कारं । नेहकालसमयवेलासुतुमुन् ।
कालस्समयोवेलावाभक्तुम् । अमैवेतिकिं । अग्रेभोजं । अग्रेभुक्त्वा । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेष्वितिक्त्वाणमुलौ । अमाचान्येनच
तुल्यंविधानमेतत् ॥ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्यां । २ । २ । २१ । उपदंशस्तृतीयायामित्यादीन्युपपदान्यमन्तेनाऽव्ययेन
सहवासमस्यन्ते । मुलकेनोपदंशम्भुङ्क्ते । मूलकोपदंशं ॥ क्त्वाच । २ । २ । २२ । तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानिक्त्वान्तेनसह
वासमस्यन्ते । उच्चैःकृत्य । उच्चैःकृत्वा । अव्ययेयथाभिप्रेतेतिक्त्वा । तृतीयाप्रभृतीनीतिकिं । अलंकृत्वा । खलुकृत्वा ॥ तत्पु
रुषस्याऽङ्गुलेःसंख्याव्ययादेः । ५ । ४ । ८६ । संख्याव्ययादेरङ्गुल्यन्तस्यतत्पुरुषस्यसमासान्तोऽच्स्यात् । द्वेअङ्गुलीप्रमाण
मस्यद्व्यङ्गुलन्दारु । निर्गतमङ्गुलिभ्योनिरङ्गुलम् ॥ अहस्सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्चरात्रेः । ५ । ४ । ८७ । एभ्योरात्रेर
च्स्याच्चात्संख्याव्ययादेः । अहर्यहणंद्वंद्वार्थं । अहश्चरात्रिश्चाऽहोरात्रः । सर्वारात्रिः । सर्वरात्रः । पूर्वरात्रेः । पूर्वरात्रः । सं

ख्यातरात्रः । पुण्यरात्रः । द्वयो रात्र्योस्समाहारः । द्विरात्रम् । अतिक्रान्तो रात्रिं । अतिरात्रः ॥ राजाहस्सखिभ्यष्टच् । ५ । ४ । ९१ । एतदन्तात्तत्पुरुषाट्टच् स्यात् । परमराजः । अतिराजी । कृष्णसखः ॥ अह्नष्टखोरेव । ६ । ४ । १४५ । टिलोप स्यान्नान्यत्र । उत्तमाहः । द्वे अहनी भृतो द्व्यहीनः क्रतुः । तद्धितार्थे द्विगुः तमधीष्ट इत्यधिकारे द्विगोर्वेत्यनुवृत्तौ । रात्र्यहः संवत्सराच्चेति खः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वान्नेह । मद्राणां राज्ञी । मद्रराज्ञी ॥ अह्नोऽह्न एतेभ्यः । ५ । ४ । ८८ । सर्वादिभ्यः परस्याऽहन्शब्दस्याह्नादेशः स्यात्समासान्ते परे ॥ अह्नोऽदन्तात् । ८ । ४ । ७ । अदन्तपूर्वपदस्थाद्रेफात्परस्याऽह्नोऽह्नादेशस्य नस्य णः स्यात् । सर्वाह्णः । पूर्वाह्णः । संख्याताह्नः । द्वयोरह्नोर्भवः । कालाट्ठञ् । द्विगोर्लुगनपत्य इति ठञो लुक् । द्व्यह्नः । स्त्रियामदन्तत्वाट्टाप् । द्व्यह्ना । द्व्यह्नप्रियः । अत्यह्नः ॥ क्षुभ्नादिषु च । ८ । ४ । ३९ । णत्वं न स्यात् । दीर्घाह्नी प्रावृट् । एवञ्चैतदर्थमह्न इत्यदन्तानुकरणक्लेशो न कर्त्तव्यः । प्रातिपदिकान्तेति णत्ववारणाय क्षुभ्नादिपाठस्यावश्यकत्वात् । अदन्तादिति तपरकरणान्नेह । परागतमहः पराह्णः ॥ न संख्यादेस्समाहारे । ५ । ४ । ८९ । समाहारे वर्त्तमानस्य संख्यादेरह्नादेशो न स्यात् । संख्यादेरिति स्पष्टार्थं । द्वयोरह्नोस्समाहारः । द्व्यहः । त्र्यहः ॥ उत्तमैकाभ्याञ्च । ५ । ४ । ९० । आभ्यामह्नादेशो न । उत्तमशब्दोऽन्त्यार्थः पुण्यशब्दमाह । पुण्यैकाभ्यामित्येव सूत्रयितुमुचितं । पुण्याहं । सुदिनाहं । सुदिनशब्दः प्रशस्तवाची । एकाहः । उत्तमग्रहणमुपान्त्यस्याऽपि संग्रहार्थमित्येके । संख्याताहः ॥ अग्राख्यायामुरसः । ५ । ४ । ९३ । टच् स्यात् । अश्वानामुर इव । अश्वोरसं । मुख्योऽश्व इत्यर्थः ॥ अनोऽश्मायस्सरसाञ्जातिसंज्ञयोः । ५ । ४ । ९४ । टच् स्याज्जातौ संज्ञायाञ्च । उपानसं । अमृताश्मः । कालायसं । मण्डूकसरसमिति जातिः । महानसं । पिण्डाश्मः । लोहितायसं । जलसरसमिति संज्ञा ॥ ग्रामकौटाभ्याञ्च तक्ष्णः । ५ । ४ । ९५ । ग्रामस्य तक्षा । ग्रामतक्षः । साधारण इत्यर्थः । कुट्यां भवः कौटः । स्वतन्त्रः । स चासौ तक्षा च । कौटतक्षः ॥ अतेः शुनः । ५ । ४ । ९६ । अतिश्वोवृ

हः । अतिश्वीसेवा ॥ उपमानादप्राणिषु । ५ । ४ । ९७ । अप्राणिविषयकोपमानवाचिनःश्वनष्टच्स्यात् । आकर्षःश्वे
व । आकर्षश्वः । अप्राणिषुकिं । वानरःश्वेव । वानरश्वा ॥ उत्तरमृगपूर्व्वाच्चसक्थ्नः । ५।४। ९८ । चादुपमानात् । उत्तर
सक्थं । मृगसक्थं । पूर्वसक्थं । फलकमिवसक्थि । फलकसक्थं ॥ नावोद्विगोः । ५ । ४ । ९९ । नौशब्दान्ताद्विगोष्टच्स्यान्न
तुतद्धितलुकि । द्वाभ्यांनौभ्यामागतः । द्विनावरूप्यः । द्विगोर्ल्लुगनपत्यइत्यत्र अचीत्यस्याऽपकर्षणाद्धलादेर्नलुक् । पञ्चना
वप्रियः । द्विनावं । त्रिनावं । अतद्धितलुकतिकिं । पञ्चभिर्नौभिःक्रीतः । पञ्चनौः ॥ अर्द्धाच्च । ५ । ४ । १०० । अर्द्धा
न्नावष्टच्स्यात् । नावोऽर्द्धं । अर्द्धनावं । क्लीबत्वंलोकात् ॥ खार्य्याःप्राचाम् । ५ । ४ । १०१ । द्विगोरर्द्धाच्चखार्य्याष्टज्वा
स्यात् । द्विखारं । द्विखारि । अर्द्धखारं । अर्द्धखारि ॥ द्वित्रिभ्यामञ्जलेः । ५ । ४ । १०२ । टज्वास्याद्विगौ । द्व्यञ्जलंद्व्यञ्जलि
। अतद्धितलुकीत्येवद्वाभ्यामञ्जलिभ्यांक्रीतः । द्व्यञ्जलिः ॥ ब्रह्मणोजानपदाख्यायां । ५ । ४ । १०४ । ब्रह्मान्तात्तत्पुरुषा
दृच्स्यात्समासेनजानपदत्वमाख्यायतेचेत् । सुराष्ट्रेब्रह्मा । सुराष्ट्रब्रह्मः ॥ कुमहद्भ्यामन्यतरस्यां । ५ । ४ । १०५ । आ
भ्यांब्रह्मणोवाटच्स्यात्तत्पुरुषे । कुत्सितोब्रह्मा । कुब्रह्मः । कुब्रह्मा ॥ आन्महतस्समानाधिकरणजातीययोः । ६ । ३ ।
४६ । महतआकारोऽन्तादेशस्स्यात्समानाधिकरणेउत्तरपदेजातीयेचपरे । महाब्रह्मः । महाब्रह्मा । महादेवः । महा
जातीयः । समानाधिकरणेकिं । महतस्सेवा । महत्सेवा । लाक्षणिकम्विहायप्रतिपदोक्तस्सन्महदितिसमासोयद्यपिग्रह्यतइ
तिचेत् । महाबाहुर्नस्यात् । तस्माल्लक्षणप्रतिपदोक्तयोःप्रतिपदोक्तस्येतिपरिभाषानेहप्रवर्त्ततेसमानाधिकरणग्रहणसा
मर्थ्यात् । आदितियोगविभागादात्वंप्रागेकादशभ्यइतिनिर्द्देशाद्वा । एकादश । महतीशब्दस्यपुंवत्कर्मधारयेतिपुम्व
द्भावेकृतेआत्वं । महाजातीया । महदात्वेघासकरविशिष्टेषूपसंख्यानंपुम्वद्भावश्च ॥ * ॥ असामानाधिकरण्यार्थमि
दं । महतोमहत्यावाघासः । महाघासः । महाकरः । महाविशिष्टः ॥ अष्टनःकपालेहविषि ॥ * ॥ अष्टाकपालः ।

गविचयुक्ते ॥ * ॥ गोशब्दे परे युक्तइत्यर्थे गम्ये [illegible] वंस्यात्। अष्टागवंशकटं। अच्प्रत्ययन्ववेत्यत्राऽजिति [illegible] भा
द्बहुब्रीहावप्यच्। अष्टानाङ्गवांसमाहारः। [illegible] द्युक्तत्वाच्छकटमप्यष्टागवमितिवा ॥ द्व्यष्टनः संख्यायाम [illegible] व्री
ह्यऽशीत्योः। ६। ३। ४७। आत्स्यात्। दो [illegible] द्वादश। द्व्यधिकादशेतिवा। द्वाविंशतिः। अ[illegible]दश। अष्टा
विंशतिः। अबहुब्रीह्यशीत्योः किं। द्वित्राः। द्व्य[illegible] प्राक्शताद्वक्तव्यं ॥ * ॥ नेह द्विशतं। द्वि[illegible]हस्रं ॥ त्रेस्त्रयः।
६। ३। ४८। त्रिशब्दस्यत्रयस्स्यात्पूर्वविषये। त्रयो[illegible]। त्रयोविंशतिः। बहुब्रीहौतु। त्रिदश। त्रिदशाः। सुजर्थे
बहुब्रीहिः। अशीतौतु त्र्यशीतिः। प्राक्शतादित्येव। [illegible]नं। त्रिसहस्रं ॥ विभाषा चत्वारिं[illegible]प्रभृतौ सर्वेषाम्। ६। ३।
४९। द्व्यष्टनोस्त्रेश्च प्रागुक्तम्वास्याच्चत्वारिंशदादौ परे [illegible]त्वारिंशत्। द्वाचत्वारिंशत्। अष्टचत्वारिंशत्। अष्टाचत्वा
रिंशत्। त्रिचत्वारिंशत्। त्रयश्चत्वारिंशत्। [illegible]सप्ततिनवतिषु ॥ एकादिश्चैकस्य चाऽदुक्। ६। ३
। ७६। एकादिर्नञ्प्रकृत्या स्यादेकस्य चाऽदु[illegible]श्च। [illegible]नो विंशत्या समासे कृते एकशब्देन सह तृतीयेति योगविभागा
त्समासः अनुनासिकविकल्पः। एकेननविंशतिः। [illegible]तिः। एकान्नविंशतिः। एकोनविंशतीत्यर्थः। षषउ
त्वन्दतृदशधासूत्तरपदादेः ष्टुत्वञ्चधासु वेतिवाच्यं ॥ [illegible] षोडन्। षोडश। षोढा। षड्धा ॥ परवल्लिङ्गं द्वंद्वतत्पु
रुषयोः। २। ४। २६। एतयोः परपदस्येव लिङ्गं स्यात्। कुक्कुटमयूर्याविमे। मयूरीकुक्कुटाविमौ। अर्द्धपिप्पली।
द्विगुप्राप्तापन्नालम्पूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वाच्यः ॥ * ॥ पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः। पञ्चकपालः। पुरोडाशः। प्राप्तोजी
विकां। प्राप्तजीविकः। आपन्नजीविकः। अलंकुमार्य्यै। अलंकुमारि। अतएव ज्ञापकात्समासः। निष्कौशाम्बिः ॥ पूर्व्व
दश्ववडवौ। २। ४। २७। द्विवचनमतन्त्रम्। अश्ववडवौ। अश्ववडवान्। अश्ववडवैः ॥ रात्राह्नाहाः पुंसि। २। ४
। २९। एतदन्तौ द्वंद्वतत्पुरुषौ पुंस्येव। अनन्तरत्वात्परवल्लिङ्गतापवादोप्ययम्परत्वात्समाहारनपुंसकताम्बाधते। अहो

रात्रः। रात्रेः पूर्वभागः। पूर्वरात्रः। पूर्वाह्णः। द्व्यहः। संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबं॥ * ॥ द्विरात्रं। त्रिरात्रं। गणरात्रं॥ अपथन्न
पुंसकं। २। ४। ३०। तत्पुरुषइत्येव। अन्यपथं तु। अपथो देशः। कृतसमासान्तनिर्देशान्नेह। अपन्थाः॥ अर्द्धर्चाः पुं
सि च। २। ४। ३१। अर्द्धर्चादयश्शब्दाः पुंसि क्लीबे च स्युः। अर्द्धर्चः। अर्द्धर्चं। ध्वजः। ध्वजं। एवन्तीर्थशरीरमण्ड
पयूषदेहअङ्कुशकलशेत्यादि॥ जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्यां। १। २। ५८। एकोप्यर्थो वा बहुवद्भव
ति। ब्राह्मणाः। पूज्याः। ब्राह्मणः। पूज्यः॥ अस्मदो द्वयोश्च। १। २। ५९। एकत्वे द्वित्वे च विवक्षितेऽस्मदो बहुवचन
न्वा स्यात्। वयं ब्रूमः। पक्षेऽहं ब्रवीमि। आवां ब्रूव इति वा। सविशेषणस्य प्रतिषेधः॥ * ॥ पटुरहं ब्रवीमि॥ फल्गुनी
प्रोष्ठपदानाञ्च नक्षत्रे। १। २। ६०। द्वित्वे बहुत्वप्रयुक्तं कार्यं वा स्यात्। पूर्वे फल्गुन्यौ। पूर्वाः फल्गुन्यः। पूर्वे प्रोष्ठपदे
। पूर्वाः प्रोष्ठपदाः। नक्षत्रे किं। पूर्वे फल्गुन्यौ माणविके॥ तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनन्नित्यं। १। २।
६३। बहुत्वं द्वित्ववद्भवति। तिष्यश्च पुनर्वसू च। तिष्यपुनर्वसू। तिष्येति किं। विशाखाऽनुराधाः। नक्षत्रे किं। तिष्यपुन
र्वसवो माणवकाः॥ स नपुंसकं। २। ४। १७। समाहारे द्विगुर्द्वन्द्वश्च नपुंसकं स्यात्। परवल्लिङ्गताऽपवादः। पञ्चगवं।
दन्तोष्ठं॥ अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियामिष्टः॥ * ॥ पञ्चमूली। आबन्तो वा॥ * ॥ पञ्चखट्वी। पञ्चखट्वं। अनो नलो
पश्च वा द्विगुः स्त्रियाम्॥ * ॥ पञ्चतक्षी। पञ्चतक्षं। पात्राद्यन्तस्य न॥ * ॥ पञ्चपात्रम्। त्रिभुवनं। चतुर्युगं। पुण्यसु
दिनाभ्यामह्नः क्लीबतेष्टा॥ * ॥ पुण्याहं। सुदिनाहं। पथः संख्याव्ययादेः॥ * ॥ संख्याव्ययादेः परः कृतसमासान्तः पथ
शब्दः क्लीबमित्यर्थः। त्रयाणाम्पन्थास्त्रिपथं। विरूपः पन्थाः। विपथं। कृतसमासान्त[illegible]न्नेह। सुपन्थाः। अतिपन्थाः।
सामान्ये नपुंसकम्॥ * ॥ मृदु पचति। प्रातः कमनीयं॥ तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः। २। ४। १९। अधिकारोऽयं॥ सं
ज्ञायाङ्कन्थोशीनरेषु। २। ४। २०। कन्थान्तस्तत्पुरुषः क्लीबं स्यात्सा चेदुशीनरदेशोत्पन्नायाः कन्थायाः संज्ञा। [illegible]स्याऽ

पथ्यानिसौश्रमयः। तेषाङ्कन्यासौशमिकन्थं। संज्ञायां किं। वीरणकन्था। उशीनरेषु किं। दाक्षिकन्था॥ उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायां। २। ४। २१। उपज्ञान्तउपक्रमान्तञ्चतत्पुरुषेनपुंसकं स्यात्तदादित्वञ्चेदाख्यातुमिष्यते। पाणिनेरुपज्ञा। पाणिन्युपज्ञं ग्रन्थः। नन्दोपक्रमं द्रोणः॥ छाया बाहुल्ये। २। ४। २२। छायान्तस्तत्पुरुषेनपुंसकं स्यात्पूर्वपदार्थबाहुल्ये। इक्षूणां छाया। इक्षुच्छायं। विभाषासेनेतिविकल्पस्याऽयमपवादः। इक्षुच्छायानिषादिन्यइ तितुग्रासमन्तान्निषादिन्यइ त्याङ्पूर्वमेवबोध्यः॥ सभा राजाऽमनुष्यपूर्वा। २। ४। २३। राजपर्यायपूर्वोऽमनुष्यपूर्वश्चसभान्तस्तत्पुरुषेनपुंसकं स्यात्। इनसभं। ईश्वरसभं। पर्यायस्यैवेष्यते। नेह राजसभा। चन्द्रगुप्तसभा। अमनुष्यशब्दोरूढ्या रक्षःपिशाचादीनाह। रक्षःसभं। पिशाचसभं॥ अशाला च। २। ४। २४। सङ्घातार्थायासभातदन्तस्तत्पुरुषः क्लीवं स्यात्। स्त्रीसभं। स्त्रीसङ्घात इत्यर्थः। अशाला किं। धर्म्मसभा। धर्म्मशालेत्यर्थः॥ विभाषासेनासुराच्छायाशालानिशानां। २। ४। २५। एतदन्तस्तत्पुरुषः क्लीवम्वा स्यात्। ब्राह्मणसेनं। ब्राह्मणसेना। यवसुरं। यवसुरा। कुड्यच्छायं। कुड्यच्छाया। गोशालं। गोशाला। श्वनिशं। श्वनिशा। तत्पुरुषेनञ्कर्म्मधारयइत्यनुवृत्तेर्नेह। दृढसेनोराजा। असेना। परमसेना॥ * ॥ इतितत्पुरुषः॥ * ॥ शेषोबहुव्रीहिः। २। २। २३। अधिकारोऽयं। द्वितीयाश्रितेत्यादिनायस्यत्रिकस्यविशिष्यसमासोनोक्तःसशेषःप्रथमान्तमित्यर्थः॥ अनेकमन्यपदार्थे। २। २। २४। अनेकम्प्रथमान्तमन्यपदार्थेवर्त्तमानम्वासमस्यतेसबहुव्रीहिः। अप्रथमाविभक्त्यर्थेबहुव्रीहिरितिसमानाधिकरणानामितिचफलितं। प्राप्तमुदकंयंग्रामं। प्राप्तोदकोग्रामः। ऊढरथोऽनड्वान्। उपहृतपशूरुद्रः। उद्धृतौदनास्थाली। पीताम्बरोहरिः। वीरपुरुषोग्रामः। प्रथमार्थेतुन। वृष्टेदेवेगतः। व्यधिकरणानामपिन। पञ्चभिर्भुक्तमस्य। प्रादिभ्योधातुजस्यावाच्योवाचोत्तरपदलोपः॥ * ॥ प्रपतितपर्णः। प्रपर्णः॥ नञोऽस्त्यर्थानाम्वाच्योवाचोत्तरपदलोपः॥ * ॥

अविद्यमानः पुत्रः। अपुत्रः। अस्तीति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं। अस्तिक्षीरा गौः॥ स्त्रियाः पुम्वद्भाषितपुंस्कादनूङ्समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु। ६। ३। ३४। भाषितपुंस्कादनूङ्ऊङोभावोऽस्यामिति बहुव्रीहिर्निपातनात्पञ्चम्याश्चालुक्षष्ठ्याश्चालुक्। तुल्ये प्रवृत्तिनिमित्ते यदुक्तपुंस्कन्तस्मात्पर ऊङभावो यत्र तथाभूतस्य स्त्रीवाचकस्य शब्दस्य पुम्वाचकस्येव रूपं स्यात्समानाधिकरणे स्त्रीलिङ्गे उत्तरपदे न तु पूरण्यां प्रियादौ च परतः। गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः। चित्रा गावो यस्येति लौकिकविग्रहे। चित्रा अस् गो अस् इत्यलौकिकविग्रहे। चित्रगुः। रूपवद्भार्य्यः। चित्रा जरती गौर्य्यस्येति विग्रहे। अनेकोक्तेर्बहूनामपि बहुव्रीहिः। अत्र केचित्। चित्राजरतीगुः। जरतीचित्रागुर्वा। एवन्दीर्घा तन्वी जङ्घा यस्य स दीर्घतन्वीजङ्घः। तन्वीदीर्घाजङ्घः। त्रिपदे बहुव्रीहौ प्रथमन्न पुम्वत्। उत्तरपदस्य [illegible]। द्वितीयमपि न पुम्वत्। पूर्वपदत्वाऽभावात्। उत्तरपदशब्दो हि समासस्य चरमाऽवयवे रूढः। पूर्वपद[illegible]यवइति वदन्ति। वस्तुतस्तु नेह पूर्वपदमाक्षिप्यते। आनङृतइत्यत्र यथा। तेनोपान्त्यस्य पुम्वदेव। [illegible]। अत एव चित्राजरत्यौ गावौ यस्येति द्वंद्वगर्भेऽपि चित्राजरद्गुरिति भाष्यं। कर्म्मधारयपूर्वपदे तु द्वयो[illegible] [illegible]वत्रगुः। कर्म्मधारयोत्तरपदे तु चित्रजरद्गवीकः। स्त्रियाः किं। ग्रामणि कुलं तत्र दृष्टिरस्य। ग्रामणिदृ[illegible]। भाषित[illegible]पुंस्[illegible] किं। गङ्गाभार्य्यः। अनूङ् किं। वामोरूभार्य्यः। समानाधिकरणे किं। कल्याण्याः माता। कल्याणीमा[illegible]। स्त्रियां [illegible] [illegible]णी प्रधानं यस्य स कल्याणीप्रधानः। पूरण्यान्तु॥ अपूरणीप्रमाण्योः। ५। ४। ११६। पूरणार्थप्र[illegible]न्तं [illegible] तदन्तात्प्रामाण्यन्ताच्च बहुव्रीहेरप्[illegible]। [illegible]ल्याणीपञ्चमीया सां रात्रीणान्ताः कल्याणीपञ्चमा रात्रयः [illegible]। स्त्रीप्रमाणः। पुम्वद्भावप्रतिषेधोऽप्प्रत्यय[illegible]प्रधानपूरण्यामेव। रात्रिः पूरणीवाच्या चेदुक्तोदाहरणे[illegible] [illegible] नद्यृतश्च। ५। ४। १५३। नद्युत्तरपदा[illegible] [illegible]त बहुव्रीहेः कप्स्यात्पुम्वद्भावः॥ केऽणः। ७। ४। १[illegible] [illegible]परेऽणो ह्रस्वः स्यात्। इति प्राप्ते॥ न कपि। ७[illegible]

कापिपरे ह्रस्वोन स्यात् । कल्याणपञ्चमीकः पक्षः । [illegible] तिरोहितावयवभेदस्य पक्षस्याऽन्यपदार्थतयाश्र [illegible]
कर्तृकः । अप्रियादिषु किं । कल्याणीप्रियः । प्रिया [illegible] ज्ञा । कल्याणी । सुभगा । दुर्भगा । भक्तिः । सचिवा [illegible]
न्ता । क्षान्ता । समा । चपला । दुहिता । वामा । अबला । [illegible] तया । सामान्येनपुंसकं । दृढभक्तिर्यस्य । स [illegible]
विवक्षायान्तु दृढभक्तिः ॥ तसिलादिष्वाऽऽकृत्वसुचः । ६ [illegible] ३५ । तसिलादिषु कृत्वसुजन्तेषु परेषु स्त्रियाः पुंवत्स्यात् । परि
गणनङ्कर्तव्यं । अव्याप्त्यतिव्याप्तिपरिहाराय । त्रतसौ । तर [illegible] । चरड्जातीयरौ । कल्पदेशीयरौ । रूपप्पाशपौ । थाल् ।
तिल्थ्यनौ । बह्वीषु । बहुत्र । बहुतः । दर्शनीयतरा । [illegible] मा । घरूपेतिवक्ष्यमाणो ह्रस्वः परत्वात्पुंवद्भावं बाधते ।
पट्वितरा । पट्वितमा । पटुचरी । पटुजातीया । दर्श [illegible] । दर्शनीयदेशीया । दर्शनीयरूपा । दर्शनीयपाशा ।
बहुथा । प्रशस्ता । वृकि । वृकतिः । अजाभ्योहिता । [illegible] शसि बह्वल्पार्थस्य पुंवद्भावो वक्तव्यः ॥*॥ बह्वीभ्यो देहि ।
बहुशः । अल्पाभ्यो देहि अल्पशः ॥ त्वतलोर्गुणवचनस्य [illegible] न्यायाभावः । शुक्लत्वं । गुणवचनस्य किं । कर्त्र्याभावः कर्त्री
त्वं । शरदः कृतार्थतेत्यादौ तु सामान्येन पुंसकं । भस्या [illegible] ॥*॥ हस्तिनीनां समूहो हास्तिकं । अढे किं । रौहिणेयः ।
स्त्रीभ्यो ढगिति ढोऽत्र गृह्यते । अग्नेर्ढगिति ढकि तु पुंवदेव । अग्नायी देवताऽस्य स्थालीपाकस्याग्नेयः । सपत्नीशब्दस्त्रिधा । शत्रु
पर्य्यायात्सपत्नशब्दाच्छार्ङ्गरवादित्वाद्ङीन्येक । समानः पतिर्यस्याइति विग्रहे विवाहनिबन्धनम्पतिशब्दमाश्रित्यनित्यस्त्रीलिङ्गो
द्वितीयः । स्वामिपर्य्यायपतिशब्देनभाषितपुंस्कस्तृतीयः । आद्ययोः । शिवाद्यण् । सपत्न्याऽपत्यं सापत्नः । तृतीयात्तु लिङ्ग
विशिष्टपरिभाषया पत्युत्तरपदलक्षणोण्यएवनत्वण् । शिवादौ रूढयोरेव ग्रहणात्सापत्यः ॥ ठक्छसोश्च ॥ * ॥ भवत्या
श्छात्राभावत्काः । भवदीयाः । एतद्वार्त्तिकमेकतद्धितेचेतिसूत्रञ्चनकर्त्तव्यं । सर्वनाम्नोवृत्तिमात्रेइतिभाष्यकारेष्ट्यागतार्थ
त्वात् । सर्वमयः । सर्वकाम्यति । सर्विकाभार्य्यायस्य । सर्वकभार्य्यः । सर्वप्रियइत्यादि । पूर्वस्यैवेदंभस्त्रैषादेतिलिङ्गात् ।

तेनाकचिदेकशेषवृत्तौचन। सर्विकासर्वाः। कुक्कुट्यादीनामण्डादिषु। कुक्कुट्याअण्डं। कुक्कुटाण्डं। मृग्याःपदं। मृगपदं। मृगक्षीरं। काकशावः॥ क्यङ्मानिनोश्च। ६।३।३६। एतयोःपरतःपुम्वत्। एनीवाचरतिएतायते। श्येनीवाचरति। श्येनायते। स्वभिन्नाङ्काञ्चिद्दर्शनीयांमन्यते। दर्शनीयमानिनी। दर्शनीयंस्त्रियंमन्यतेदर्शनीयमानीचैत्रः॥ नकोपधायाः। ६।३।३७। कोपधायाःस्त्रियाःनपुम्वत्। पाचिकाभार्य्यः। रसिकाभार्य्यः। मद्रिकायते। मद्रिकामानिनी। कोपधप्रतिषेधेतद्धितवुग्रहणं॥*॥ नेहपाकाभार्य्यायस्यसपाकभार्य्यः॥ संज्ञापूरण्योश्च। ६।३।३८। अनयोर्नपुम्वत्। दत्ताभार्य्यः। दत्तामानिनी। दानक्रियानिमित्तःस्त्रियांपुंसिचसंज्ञाभूतोयमितिभाषितपुंस्कत्वमस्ति। पञ्चमीभार्य्यः। पञ्चमीपाशा॥ वृद्धिनिमित्तस्यचतद्धितस्याऽरक्तविकारे [illegible]। वृद्धिशब्देनविहितायावृद्धिस्तद्धेतुर्यस्तद्धितोऽरक्तविकारार्थस्तदन्तास्त्रीनपुम्वत्। सौघ्नीभार्य्यः। मा[illegible]निनी। वृद्धिनिमित्तस्यकिं। मध्यमभार्य्यः। तद्धितस्यकिं। काण्डलावभार्य्यः। वृद्धिशब्देनकिं। ता[illegible]षायीकन्थायस्यसकषायकन्थः। विकारेतुहैमीमुद्रिकायस्येतिहैममुद्रिकः। वृद्धिशब्देनवृद्धिंप्रति[illegible]हपुम्वत्। वैयाकरणभार्य्यः। सौवश्वभार्य्यः॥ स्वाङ्गाच्चेतः। ६।३।४०। स्वाङ्गाद्यईकारस्तदन्त[illegible]केशीभार्य्यः। स्वाङ्गात्किंपटुभार्य्यः। ईतःकिं। अकेशभार्य्यः। अमानिनीतिवक्तव्यं॥*॥ सुकेश[illegible]निनी॥ जातेश्च। ६। ३। ४१। जातेःपरोयःस्त्रीप्रत्ययस्तदन्तान्नपुम्वत्। शूद्राभार्य्यः। ब्राह्मणीभ[illegible]ऽयन्निषेधः। तेनहस्तिनीनांसमूहोहास्तिकमित्यत्रभस्याढ इतिपुम्भवत्येव॥ संख्ययाऽव्ययासन्नादूरा[illegible]२।२।२५। संख्येयार्थयासंख्ययाऽव्ययादयःसमस्यन्तेसबहुव्रीहिः। दशानांसमीपेयेसन्तिते। उप[illegible]शवेत्यर्थः। बहुव्रीहौसंख्येयेड्जबहुगणादिति वक्ष्यमाणोडच्। [illegible]तेर्विंशतेर्डिति। ६। ४। १४२। विंशतेभस्य[illegible]ति। आसन्नविंशाः। विंशतेरासन्नाइत्यर्थः। अदूर[illegible]शाः।

अधिकचत्वारिंशाः। द्वौवात्रयोवाद्वित्राः। [illegible] द्विदशाः। विंशतिरित्यर्थः॥ दिङ्नामान्यन्तराले। २। [illegible]
। दिशोनामान्यन्तरालेवाच्येप्राग्वत्। दक्षिणस्याः [illegible] श्चदिशोऽन्तरालंदिक्। दक्षिणपूर्वा। नामग्रह[illegible]ना
म्न। ऐंद्र्याश्चकौवेर्य्याश्चाऽन्तरालन्दिक्॥ तत्रतेने[illegible]सरूपे। २। २। २७। सप्तम्यन्तेग्रहणवि[illegible]पदंतृती
यान्तेचप्रहरणविषयेइदंयुद्धंप्रवृत्तमित्यर्थेसमस्ये[illegible]तिहारेद्योत्येसबहुव्रीहिः। इतिशब्दादयंविषय[illegible]शेयोलभ्यते
। अन्येषामपिदृश्यते॥ * ॥ दीर्घइत्यनुवर्त्ततेइचि[illegible]तिहारेबहुव्रीहौपूर्वपदान्तस्यदीर्घः। इच्समासान्तोवक्ष्यते।
तिष्ठद्गुप्रभृतिष्विच्प्रत्ययस्यपाठादव्ययीभावत्वम[illegible]केशेषुकेशेषुगृहीत्वेदंयुद्धंप्रवृत्तं। केशाकेशि। दण्डैश्चदण्डै
श्चप्रहृत्येदंयुद्धम्प्रवृत्तं। दण्डादण्डि। मुष्टीमुष्टि [illegible]६। ४। १४६। उवर्णान्तस्यभस्यगुणस्यात्तद्धिते। अवा
देशः। बाहू। बाहवि। ओरोदितिबहुव्रीगुणोक्तिःसंज्ञ[illegible]रनित्यइतिज्ञापयितुन्तेनस्वायम्भुवमित्यादिसिद्धं। सरू
पेतिकिं। हलेनमुशलेन॥ तेनसहेतितुल्ययोगे। २। २[illegible] तुल्ययोगेवर्त्तमानंसहेत्येतत्तृतीयान्तेनप्राग्वत्॥ वोपसर्ज्ज
नस्य। ६। ३। ८२। बहुव्रीह्यवयवस्यसहस्यस[illegible] पुत्रेणसह। सपुत्रः। सहपुत्रोवाआगतः। तुल्ययोगवचनम्प्रा
यिकं। सकर्म्मकः। सलोमकः॥ प्रकृत्याऽऽशिषि। [illegible] २। ८३। सहशब्दःप्रकृत्यास्यादाशिषि। स्वस्तिराज्ञेसहपुत्राय
सहामात्याय। अगोवत्सहलेष्वितिवाच्यं॥ * ॥ सगवे। सवत्साय। सहलाय॥ बहुव्रीहौसंख्येयेडजबहुगणात्। ५। ४।
७३। संख्येयेयोबहुव्रीहिस्तस्माड्डच्स्यात्। अपदशाः। अबहुगणात्किं। उपबहवः। उपगणाः। अत्रस्वरेविशेषः। सं
ख्यायास्तत्पुरुषस्यवाच्यः॥*॥ निर्गतानित्रिंशतोनिस्त्रिंशानिवर्षाणिचैत्रस्य। निर्गतस्त्रिंशतोङ्गुलिभ्योनिस्त्रिंशःखड्गः॥ बहु
व्रीहौसक्थ्यक्ष्णोःस्वाङ्गात्षच्। ५। ४। ११३। व्ययेनषष्ठी। स्वाङ्गवाचिसक्थ्यऽक्ष्यन्ताद्बहुव्रीहेःषच्स्यात्। दीर्घस
क्थिनीयस्य। सदीर्घसक्थः। जलजाक्षी। स्वाङ्गात्किं। दीर्घसक्थिशकटं। स्थूलाक्षावेणुयष्टिः। अक्ष्णोदर्शनादित्यच्॥

अङ्गुलेर्दारुणि । ५ । ४ । ११४ । अङ्गुल्यन्ताद्बहुव्रीहेःषच्स्याद्दारुण्यर्थे । पञ्चाङ्गुलयोर्यस्य । तत्पञ्चाङ्गुलंदारु । अङ्गुलिसदृशावयवधान्यादिविक्षेपणंकाष्ठमुच्यते । बहुव्रीहेःकिं । द्वेअङ्गुलीप्रमाणमस्याः । द्व्यङ्गुलायष्टिः । तद्धितार्थेतत्पुरुषे । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् । दारुणिकिं । पञ्चाङ्गुलिर्हस्तः ॥ द्वित्रिभ्यांषमूर्ध्नः । ५ । ४ । ११५ । आभ्यांमूर्ध्नःषस्याद्बहुव्रीहौ । द्विमूर्धः । त्रिमूर्धः । नेतुर्नक्षत्रेअप्वक्तव्यः ॥ * ॥ मृगोनेतायासांताः । मृगनेत्राराात्रयः । पुष्यनेत्राः ॥ अन्तर्बहिर्भ्यांचलोम्नः । ५ । ४ । ११७ । आभ्यांलोम्नोऽस्याद्बहुव्रीहौ । अन्तर्लोमः । बहिर्लोमः ॥ अञ्नासिकायास्संज्ञायांनसञ्चास्थूलात् । ५ । ४ । ११८ । नासिकान्ताद्बहुव्रीहेरच्स्यान्नासिकाशब्दश्चनसम्प्राप्नोतिनतुस्थूलपूर्वात् ॥ पूर्वपदात्संज्ञायामगः । ८ । ४ । ३ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यनस्यणस्स्यात्संज्ञायान्नतुगकारव्यवधाने । द्रुरिवनासिकाऽस्य द्रुणसः । खरणसः । अगःकिम् । ऋचामयनं । ऋगयनं । अणृगयनादिभ्यइतिनिपातनात्णत्वाभावमाश्रित्यअगइतिप्रत्याख्यातंभाष्ये । अस्थूलात्किं । स्थूलनासिकः ॥ खुरखराभ्यान्वानस् ॥ * ॥ * ॥ खुरणाः । खरणाः । पक्षेअजपीष्यते । खुरणसः । खरणसः ॥ उपसर्गाच्च । ५ । ४ । ११९ । प्रादेर्यौनासिकाशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरच्नासिकायानसादेशश्च । असंज्ञार्थम्वचनं । उन्नतानासिकायस्य । उन्नसः । उपसर्गादनोत्परइतिसूत्रन्तङ्कं भाष्यकारआह ॥ उपसर्गाद्बहुलं । ८ । ४ । २८ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यनसोनस्यणस्स्याद्बहुलं । प्रणसः । वेर्ग्रोवक्तव्यः ॥ * ॥ विगतानासिकाऽस्य । विग्रः । ख्यश्च ॥ * ॥ विख्यः । कथन्तर्हिविनसाहतवान्धवेतिभट्टिः । विगतयानासिकयोपलक्षितेतिव्याख्येयः ॥ सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षिचतुरश्रैणीपदाऽजपदप्रोष्ठपदाः । ५ । ४ । १२० । एतेबहुव्रीहयोऽच्प्रत्ययान्तानिपात्यन्ते । शोभनम्प्रातरस्य । सुप्रातः । शोभनंश्वोऽस्य । सुश्वः । शोभनन्दिवाऽस्य । सुदिवः । शारेरिवकुक्षिरस्य । शारिकुक्षः । चतस्रोऽस्रयोऽस्य । चतुरश्रः । एण्याइवपादावस्य । एणीपदः । अजपदः । प्रोष्ठोगौः । तस्येवपादौवस्य

प्रोष्ठपदः॥ नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम्। ५। ४। १२१। अच् स्यात्। अहलः। अहलिः। असक्थः। असक्थि। एवं सुदुभ्यां। शक्त्योरिति पाठाऽन्तरं। ... ॥ नित्यमसिच्प्रजामेधयोः। ५।४।१२२। ... इत्येव। अप्रजाः। दुःप्रजाः। सुप्रजाः। अमे... मेधाः॥ धर्म्मादनिच्केवलात्। ५।४।१२४। ... पूर्वे पदात्परो यो धर्म्मशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरनिच् स्यात्। ... ॥ केवलात्किं। परमः स्वो धर्म्मो यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ माभूत्। स्वशब्दो हीहन केवलम्पूर्वपदं। किन्तु ... सन्दिग्धसाध्यधर्म्मेत्यादौ कर्म्मधारयपूर्वपदो बहुव्रीहिः। एवन्तु परमस्वधर्म्मेत्यपि साध्वेव। निवृत्तिधर्म्मा। ... धर्म्मेत्यादिवत्। पूर्वपदन्तु बहुव्रीहिणाक्षिप्यते॥ जम्भा सुहरिततृणसोमेभ्यः। ५। ४। १२५। जम्भेत्यनिजन्तं निपात्यते। जम्भो भक्ष्ये दन्ते च। शोभनो जम्भोऽस्य। सुजम्भा। हरितजम्भा। तृणम्भक्ष्यं यस्य तृणमिव दन्ता यस्येति वा। तृणजम्भा। सोमजम्भा। स्वादिभ्यः किं। पतितजम्भः॥ दक्षिणेर्म्मा लुब्धयोगे। ५। ४। १२६। दक्षिणेर्म्मेति व्रणं ... दक्षिणेर्मा मृगः। व्याधेन क्षतव्रण इत्यर्थः॥ इच् कर्म्मव्यतिहारे। ५। ४। १२७। कर्म्मव्यतिहारे यो बहुव्रीहिस्तस्मादिच् स्यात् समासान्तः। केशाकेशि। मुशलामुशलि॥ द्विदण्ड्यादिभ्यश्च। ५। ४। १२८। तादर्थ्ये चतुर्थी वा। एषां सिद्ध्यर्थमिच्प्रत्ययस्स्यात्। द्वौ दण्डौ यस्मिन्प्रहरणे तत्। द्विदण्डि प्रहरणं। द्विमुशलि। उभाहस्ति। उभयाहस्ति॥ प्रसंभ्याञ्जानुनोर्ज्ञुः। ५। ४। १२९। आभ्याम्परयोर्ज्जानुशब्दयोर्ज्ञुरादेशस्स्याद्बहुव्रीहौ। प्रगते जानुनी यस्य। प्रज्ञुः। संज्ञुः॥ ऊर्द्ध्वाद्विभाषा। ५। ४। १३०। ऊर्ध्वज्ञुः। ऊर्ध्वजानुः॥ धनुषश्च। ५। ४। १३२। धनुरन्तस्य बहुव्रीहेरनङादेशस्स्यात्। शार्ङ्गधन्वा॥ वा संज्ञायां। ५। ४। १३३। शतधन्वा। शतधनुः॥ जायाया निङ्। ५। ४। १३४। जायान्तस्य बहुव्रीहेर्निङादेशस्स्यात्॥ लोपो व्योर्वलि। ६। १। ६६। वकारयकारयोर्लोपस्स्याद्वलि। पुम्वद्भावः। युवतिर्जायाऽस्य। युवजानिः॥ गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः। ५। ४। १३५। एभ्यो गन्धस्य इकारोऽन्तादेश

स्यात्। उद्गन्धिः। पूतिगन्धिः। सुगन्धिः। सुरभिगन्धिः। गन्धस्येत्त्वेतदेकान्तग्रहणं। एकान्तएकदेशइव। अविभागे नलक्ष्यमाणइत्यर्थः। सुगन्धिपुष्पं। सलिलञ्च। सुगन्धिर्वायुः। नेह शोभनागन्धाःद्रव्याण्यस्य। सुगन्धआपणिकः॥ अल्पाख्यायां। ५। ४। १३६। सूपस्यगन्धोलेशोयस्मिन्तत्। सूपगन्धिभोजनं। घृतगन्धि। गन्धोगन्धकआमोदेलेशेसम्बन्धगर्व्वयोरितिविश्वः॥ उपमानाच्च। ५। ४। १३७। पद्मस्येवगन्धोऽस्य। पद्मगन्धिः॥ पादस्यलोपोऽहस्त्यादिभ्यः। ५। ४। १३८। हस्त्यादिवर्ज्जितादुपमानात्परस्यपादशब्दस्यलोपस्स्याद्बहुव्रीहौ। स्थानिद्वारेणाऽयंसमासान्तः। व्याघ्रस्येवपादावस्य। व्याघ्रपात्। अहस्त्यादिभ्यःकिं। हस्तिपादः। कुसूलपादः॥ कुम्भपदीषुच। ५। ४। १३९। कुम्भपद्यादिषुपादस्यलोपोङीप्चनिपात्यतेस्त्रियां। पादःपत्। कुम्भपदी। स्त्रियांकिं। कुम्भपादः॥ संख्यासुपूर्व्वस्य। ५। ४। १४०। पादस्यलोपस्स्यात्समासान्तोबहुव्रीहौ। द्विपात्। सुपात्॥ वयसिदन्तस्यदतृ। ५। ४। १४१। संख्यासुपूर्वस्यदन्तस्यदतृइत्यादेशस्स्याद्वयसि। द्विदन्। चतुर्दन्। षड्दन्ताअस्य। षोडन्। सुदन्। सुदती। वयसिकिं। द्विदन्तःकरी। सुदन्तोनटः॥ स्त्रियांसंज्ञायां। ५। ४। १४३। दन्तस्यदतृस्यात्समासान्तोबहुव्रीहौ। अयोदती। फालदती। संज्ञायांकिं। समदन्ती॥ विभाषाश्यावारोकाभ्याम्। ५। ४। १४४। दन्तस्यदतृबहुव्रीहौ। श्यावदन्। श्यावदन्तः। अरोकदन्। अरोकदन्तः॥ अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च। ५। ४। १४५। एभ्योदन्तस्यदतृवा। कुड्मलाग्रदन्। कुड्मलाग्रदन्तः॥ ककुदस्याऽवस्थायांलोपः। ५। ४। १४६। अजातककुत्। पूर्णककुत्॥ त्रिककुत्पर्वते। ५। ४। १४७। त्रिणिककुदान्यस्य। त्रिककुत्। संज्ञैषापर्वतविशेषस्य। त्रिककुदोऽन्यः॥ उद्विभ्याङ्काकुदस्य। ५। ४। १४८। लोपःस्यात्। उत्काकुत्। विकाकुत्। काकुदन्तालु॥ पूर्णाद्विभाषा। ५। ४। १४९। पूर्णकाकुत्। पूर्णकाकुदः॥ सुहृद्दुर्हृदौमित्रामित्रयोः। ५। ४। १५०। सुदुर्भ्योहृदयस्यहृद्भावोनिपात्यते। सुहृन्मित्रं। दुर्हृदमित्रः। अन्यत्रसुहृदयः। दुर्हृदयः॥ उर

ःप्रभृतिभ्यःकप्। ५।४।१५१। व्यूढोरस्कः। प्रियसर्पिष्कः। इह पुमान्। अनड्वान्। पयः। नौः। लक्ष्मीरिति एकवचनान्तानि पठ्यन्ते। द्विवचनबहुवचनान्तेभ्यस्तु शेषाद्विभाषेति विकल्पेन कप्। द्विपुमान्। द्विपुंस्कः। अर्थान्नञः॥ * ॥ अनर्थकं। नञः किं। अपार्थं। अपार्थकं॥ इनः स्त्रियां। ५। ४। १५२। बहुदण्डिका नगरी। अनिनस्मिन्ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेनाऽपि तदन्तविधिम्प्रयोजयन्ति। बहुवाग्मिका। स्त्रियां किं। बहुदण्डी। बहुदण्डिको ग्रामः॥ शेषाद्विभाषा। ५। ४। १५४। अनुक्तसमासान्ताच्छेषाधिकारस्याद्बहुव्रीहेः कप्वा स्यात्। महायशस्कः। महायशाः। अनुक्तेत्यादि किं। व्याघ्रपात्। सुगन्धिः। प्रियपथः। शेषाधिकारस्यात्किं। उपबहवः। उत्तरपूर्वा। सपुत्रः। तद्भावादिना शेषग्रहणोऽर्थद्वयपरः॥ आपोऽन्यतरस्यां। ७। ४। १५। कप्याबन्तस्य ह्रस्वो वा स्यात्। बहुमालाकः। बहुमालकः। कबभावे बहुमालः॥ न संज्ञायां। ५। ४। १५५। शेषादिति प्राप्तः कप्न स्यात्संज्ञायां। विश्वेदेवा अस्य। विश्वेदेवः॥ ईयसश्च। ५। ४। १५६। ईयसन्तोत्तरपदान्न कप्। बहवः श्रेयांसोऽस्य। बहुश्रेयान्। गोस्त्रियोरिति ह्रस्वत्वे प्राप्ते। ईयसो बहुव्रीहेर्नेति वाच्यं॥ * ॥ बह्व्यः श्रेयस्योऽस्य। बहुश्रेयसी। बहुव्रीहेः किं। अतिश्रेयसिः॥ वन्दिते भ्रातुः। ५। ४। १५७। पूजितेऽर्थे यो भ्रातृशब्दस्तदन्तान्न कप्स्यात्। प्रशस्तो भ्राता यस्य। प्रशस्तभ्राता। न पूजनादिति निषेधस्तु बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरित्यतः प्रागेवेति वक्ष्यते। वन्दिते किं। मूर्खभ्रातृकः॥ नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे। ५। ४। १५९। स्वाङ्गे यौ नाडीतन्त्रीशब्दौ तदन्तात्कप्न स्यात्। बहुनाडिः कायः। बहुतन्त्रीर्ग्रीवा। बहुतन्त्री धमनी। स्त्रीप्रत्ययान्तत्वाभावाद्ध्रस्वो न। स्वाङ्गे किं। बहुनाडीकस्तम्भः। बहुतन्त्रीका वीणा॥ निष्प्रवाणिश्च। ५। ४। १६०। कबभावोऽत्र निपात्यते। प्रपूर्वाद्वयतेर्ल्युट्। प्रवाणी तन्तुवायशलाका। निर्गता प्रवाण्यस्य। निष्प्रवाणिः पटः। समाप्तवानः। नवइत्यर्थः॥ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ। २। २। ३५। सप्तम्यन्तं विशेषणं च बहुव्रीहौ पूर्वम्प्रयोज्यं। कण्ठेकालः। अत एव ज्ञापकाद्व्यधिकरणपदो बहुव्रीहिः। चित्रगुः। सर्वनामसं

॥सि०कौ०॥ ख्ययोरुपसंख्यानं॥*॥ सर्वश्वेतः। द्विशुक्लः। मिथोनयोस्समासेसंख्यापूर्वंशब्दपरविप्रतिषेधात्॥ *॥ द्व्यन्यः॥ संख्या
॥स० व०॥ याअल्पीयस्याः। द्वित्राः। द्वंद्वेऽपिद्वादश। वाप्रियस्य॥*॥ गुडप्रियः। प्रियगुडः॥ गड्वादिभ्यःपरासप्तमी॥ *॥ ग
॥ ५५ ॥ डुकण्ठः। क्वचिन्न। वहेगडुः॥ निष्ठा। २। २। ३६। निष्ठान्तम्बहुव्रीहौपूर्वंस्यात्। कृतकृत्यः। जातिकालसुखा
दिभ्यःपरानिष्ठावाच्या॥*॥ सारङ्गजग्धी। मासजाता। सुखजाता। प्रायिकञ्चेदं। कृतकटः। पीतोदकः॥ वाहिताग्न्या
दिषु। २। २। ३७। आहिताग्निः। अग्न्याहितः। आकृतिगणोयं। प्रहरणार्थेभ्यःपरेनिष्ठासप्तम्यौ॥*॥ अस्युद्यतः। दण्
॥सं०द्व०॥ डपाणिः। क्वचिन्नविवृतासिः॥*॥ इतिबहुव्रीहिः॥*॥ चार्थेद्वन्द्वः। २। २। २९। अनेकंसुबन्तञ्चार्थेवर्त्तमानम्वास
मस्यतेसद्वंद्वः। समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः। परस्परनिरपेक्षस्याऽनेकस्यएकस्मिन्नन्वयःसमुच्चयः।
अन्यतरस्याऽनुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः। मिलितानामन्वयइतरेतरयोगः। समूहःसमाहारः। तत्रेश्वरंगुरुञ्चभजस्वेतिस
मुच्चये। भिक्षामटगाञ्चानयेत्यन्वाचयेचनसमासोऽसामर्थ्यात्। धवखदिरौ। संज्ञापरिभाषं। अनेकोक्तेः। होतृपोतृनेष्टो
द्गातारः। द्वयोर्द्वयोर्द्वंद्वंकृत्वापुनर्द्वंद्वेतु। होतापोतानेष्टोद्गातारः॥ राजदन्तादिषुपरं। २। २। ३१। एषुपूर्वप्रयो
गार्हम्परंस्यात्। दन्तानांराजा। राजदन्तः। धर्मादिष्वनियमः। अर्थधर्मौ। धर्मार्थौ। दम्पती। जम्पती। जायापती।
जायाशब्दस्यजम्भावोदम्भावश्चवानिपात्यते। आकृतिगणोयं॥ द्वन्द्वेघि। २। २। ३२। द्वंद्वेघिसंज्ञंपूर्वंस्यात्। हरिश्च
हरश्च। हरिहरौ। अनेकप्राप्तावेकत्रनियमोऽनियमश्शेषे॥ *॥ हरिगुरुहराः। हरिहरगुरवः॥ अजाद्यदन्तं।
२। २। ३३। इदंद्वंद्वेपूर्वंस्यात्। ईशकृष्णौ। बहुष्वनियमः। अश्वरथेन्द्राः। इन्द्राश्वरथाः। घ्यन्तादजाद्यदन्त
म्विप्रतिषेधेन। इन्द्राग्नी॥ अल्पाच्तरं। २। २। ३४। शिवकेशवौ। ऋतुनक्षत्राणांसमाऽक्षराणामानुपूर्व्येण॥ *॥
हेमन्तशिशिरवसन्ताः। कृत्तिकारोहिण्यौ। समाऽक्षराणांकिं। ग्रीष्मवसन्तौ। लघ्वक्षरम्पूर्वम्॥*॥ कुशकाशं॥ अभ्यर्हि

नश्च ॥ * ॥ तापसपर्वतौ। वर्णानामानुपूर्व्येण ॥ * ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः। भ्रातुर्ज्यायसः ॥ * ॥ युधिष्ठिरार्जुनौ ॥ द्वन्द्वश्च प्राणितूर्य्यसेनाङ्गानाम् ।२।४।२। एषांद्वंद्वएकवत्स्यात्। पाणिपादं। मार्दङ्गिकपाणविकं। रथिकाऽश्वारोहं। समाहारस्यैकत्वादेकत्वेसिद्धेनियमार्थम्प्रकरणं। प्राण्यङ्गादीनांसमाहारएवयथास्यात् ॥ अनुवादेचरणानाम् ।२।४।३। चरणानांद्वंद्वएकवत्स्यात्सिद्धस्योपन्यासे। स्थेणोर्लुङीतिवक्तव्यं ॥ * ॥ उदगात्कठकालापं। प्रत्यष्ठात्कठकौथुमं ॥ अध्वर्य्युक्रतुरनपुंसकम् ।२।४।४। यजुर्वेदेविहितोयःक्रतुस्तद्वाचि[illegible]मनपुंसकलिङ्गानांद्वंद्वएकवत्स्यात्। अर्काऽश्वमेधं। अध्वर्युक्रतुःकिं। इषुवज्रौ। सामवेदेविहितौ। अनपुंसकङ्किं। राजसूयवाजपेये। अर्द्धर्चादी ॥ अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् ।२।४।५। अध्ययनेनप्रत्यासन्नाआख्यायेषान्तेषांद्वन्द्वएकवत्। पदककमकं ॥ जातिरप्राणिनाम् ।२।४।६। प्राणिवर्ज्जजातिवाचिनांद्वंद्वएकवत्। धानाशष्कुलि। प्राणिनान्तु। विट्शूद्राः। द्रव्यजातीनामेवनेह। रूपरसौ। गमनाकुञ्चने। जातिप्राधान्यएवायमेकवद्भावः। द्रव्यविशेषविवक्षायान्तु। बदरामलकानि ॥ विशिष्टलिङ्गोनदीदेशोऽग्रामाः ।२।४।७। ग्रामवर्जनदीदेशवाचिनाम्भिन्नलिङ्गानांसमाहारेद्वन्द्वस्स्यात्। उद्ध्यश्चइरावतीच। उद्ध्येरावति। गङ्गाचशोणश्च। गङ्गाशोणं। कुरवश्चकुरुक्षेत्रंच। कुरुकुरुक्षेत्रं। भिन्नलिङ्गानांकिं। गङ्गायमुने। मद्रकेकयाः। अग्रामाःकिं। जाम्बवन्नगरं। शालूकिनीग्रामः। जाम्बवशालूकिन्यौ ॥ क्षुद्रजन्तवः ।२।४।८। एषांसमाहारेद्वंद्वस्स्यात्। यूकालिक्षं। आनकुलात्क्षुद्रजन्तवः ॥ येषाञ्चविरोधश्शाश्वतिकः ।२।४।९। एषाम्प्राग्वत्। अहिनकुलं। गोव्याघ्रं। काकोलूकमित्यादौपरत्वाद्विभाषा। वृक्षमृगेतिप्राप्तन्नकारेणबाध्यते ॥ शूद्राणामनिरवसितानाम् ।२।४।१०। अवहिष्कृतानांशूद्राणाम्प्राग्वत्। तक्षायस्कारं। पात्राद्बहिःकृतानान्तु। चाण्डालमृतपाः ॥ गवाऽश्वप्रभृतीनिच ।२।४।११। यथोच्चारितानिसाधूनिस्युः। गवाश्वं। दासीदासमित्यादि ॥ विभाषावृक्षमृगतृ

णधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणाम् ।२।४।१२। वृक्षादीनांसप्तानांद्वन्द्वः । अश्ववडवेत्यादिद्वंद्वत्र
यञ्चप्राग्वद्वावृक्षादौविशेषाणामेवग्रहणं । प्लक्षन्यग्रोधं । प्लक्षन्यग्रोधाः । रुरुपृषतं । रुरुपृषताः । कुशकाशं । कुशका
शाः । व्रीहियवं । व्रीहियवाः । दधिघृतं । दधिघृते । गोमहिषं । गोमहिषाः । शुकबकं । शुकबकाः । अश्ववडवं ।
अश्ववडवौ । पूर्वापरं । पूर्वापरे । अधरोत्तरं । अधरोत्तरे ॥ फलसेनावनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजन्तुधान्यतृणानांबहु
प्रकृतिरेवद्वंद्वएकवदितिवाच्यं ॥*॥ बदराणिचाऽऽमलकानिच । बदरामलकं ॥ जातिरप्राणिनामित्येकवद्भावेनेह, ।
बदरामलके ।' रथिकाश्वारोहौ । प्लक्षन्यग्रोधौ । इत्यादि । विभाषावृक्षेतिसूत्रेयेऽप्राणिनस्तेषांग्रहणम् । जातिरप्रा
णिनामितिनित्येप्राप्तेविकल्पार्थं । पशुग्रहणंहस्त्यश्वादिषुसेनाङ्गत्वान्नित्येप्राप्ते । मृगाणांमृगैरेवशकुनीनान्तैरेवोभयत्रद्व
न्द्वः । अन्यैस्तुसहेतरेतरयोगएवेतिनियमार्थंमृगशकुनिग्रहणं । एवम्पूर्वापरमधरोत्तरमित्यपि । अश्ववडवग्रहणंतुप
क्षेनपुंसकार्थं । अन्यथापरत्वात्पूर्ववदश्ववडवावितिस्यात् ॥ विप्रतिषिद्धञ्चानधिकरणवाचि । २ । ४ । १३ । विरु
द्धार्थानामद्रव्यवाचिनांद्वंद्वएकवद्वास्यात् । शीतोष्णं । शीतोष्णे । वैकल्पिकस्समाहारद्वंद्वश्चार्थइतिसूत्रेणप्राप्तः । स
विरुद्धार्थानांयदिभवतितर्ह्यद्रव्यवाचिनामेवेतिनियमार्थमिदं । तेनद्रव्यवाचिनामितरेतरयोगएव । शीतोष्णेउदके
स्तः । विप्रतिषिद्धकिं । नन्दकपाञ्चजन्यौ । इहपाक्षिकसमाहारद्वंद्वोभवत्येव ॥ नदधिपयआदीनि । २ । ४ । १४ ।
एतानिनैकवत्स्युः । दधिपयसी । इध्माबर्हिषी । निपातनाद्दीर्घः । ऋक्सामे । वाङ्मनसे ॥ अधिकरणैतावत्त्वेच । २ ।
४ । १५ । द्रव्यसंख्यावगमेएकवदेवेतिनियमोनस्यात् । दशदन्तोष्ठाः ॥ विभाषासमीपे । २ । ४ । १६ । अधिकर
णैतावत्त्वस्यसामीप्येनपरिच्छेदेसमाहारएवेत्येवंरूपोनियमोवास्यात् । उपदशं । दन्तोष्ठं । उपदशाः । दन्तोष्ठाः ॥
आनङृतोद्वन्द्वे । ६ । ३ । २५ । विद्यायोनिसम्बन्धवाचिनामृदन्तानांद्वंद्वेआनङ्स्यादुत्तरपदेपरे । होतापोतारौ । हो

नृपोतृनेष्टोद्गातारः। मातापितरौ। पुत्रेऽन्यतरस्यामित्यतोमण्डुकप्लुत्यापुत्रइत्यनुवृत्तेः। पितापुत्रौ॥ देवताद्वन्द्वेच। ६।३।२६। इहोत्तरपदेपरेआनङ्। मित्रावरुणौ। वायुशब्दप्रयोगेप्रतिषेधः॥*॥ अग्निवायू। वाय्वग्नी। पुनर्द्वन्द्वग्रहणं प्रसिद्धसाहचर्य्यस्यपरिग्रहार्थं। तेनब्रह्मप्रजापतीत्यादौनानङ्। एतद्धिनैकहविर्भागित्वेनश्रुतन्नापिलोकेप्रसिद्धंसाहचर्य्यं॥ ईदग्नेस्सोमवरुणयोः। ६।३।२७। देवताद्वंद्वेइत्येव॥ अग्नेस्स्तुत्स्तोमसोमाः। ८।३।८२। अग्नेःपरेषामेषांसस्यषस्स्यात्समासे। अग्निष्टुत्। अग्निष्टोमः। अग्नीषोमौ। अग्नीवरुणौ॥ इद्वृद्धौ। ६।३।२८। वृद्धिमदुत्तरपदेअग्नेरिदादेशस्स्याद्देवताद्वंद्वे। अग्नामरुतौदेवतेऽस्य। आग्निमारुतंकर्म्म। अग्नीवरुणौदेवतेऽस्याः। आग्निवारुणी। देवताद्वंद्वेचेत्युभयपदवृद्धिः। अलौकिकवाक्येआनङमीत्त्वंबाधित्वा। इद्वृद्धौकिं। आग्नेन्द्रः। नेन्द्रस्यपरस्येत्युत्तरपदवृद्धिर्न्निषेधः। विष्णौन॥*॥ आग्नावैष्णवं॥ दिवोद्यावा। ६।३।२९। देवताद्वंद्वेउत्तरपदे। द्यावाभूमी। द्यावाक्षमे॥ दिवसश्चपृथिव्याम्। ६।३।३०। दिवइत्येवचात्द्यावा। आदेशेअकारोच्चारणं। सकारस्यरुत्वंमाभूदित्येतदर्थं। द्यौश्चपृथिवीच। दिवस्पृथिव्यौ। द्यावापृथिव्यौ। छन्दसिदृष्टानुविधिः। द्यावाचिदस्मैपृथिवी। दिवस्पृथिव्यौ। ररंतिरित्यत्रपदकारविसर्गम्पठन्ति॥ उषासोषसः। ६।३।३१। उषस्शब्दस्योषासादेशोदेवताद्वंद्वे। उषासासूर्य्यं॥ मातरपितरावुदीचाम्। ६।३।३२। मातरपितरौ। उदीचाङ्किं। मातापितरौ॥ द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे। ५।४।१०६। चवर्गान्ताद्दषहान्ताच्चद्वन्द्वाट्टच्स्यात्समाहारे। वाक्त्वचं। वाक्त्वचं। त्वक्स्रजं। शमीदृषदं। वाक्त्विषं। छत्रोपानहं। समाहारेकिं। प्रावृट्शरदौ॥*॥ इतिद्वन्द्वः॥*॥ अथैकशेषः। सरूपाणां। रामौ। रामाः। विरूपाणामपिसमानार्थानां॥*॥ वक्रदण्डश्चकुटिलदण्डश्च। वक्रदण्डौ। कुटिलदण्डौ॥ वृद्धोयूनातल्लक्षणश्चेदेवविशेषः। १।२।६५। यूनासहोक्तौगोत्रंशिष्यतेगोत्रयुवप्रत्ययमात्रकृतञ्चेत्तयोःकृत्स्नम्वैरूप्यंस्यात्। गार्ग्यश्चगार्ग्यायणश्चगार्ग्यौ। वृद्धः

किं। गर्गगार्ग्यायणौ। यूनाकिं। गर्गगार्ग्यौ। तल्लक्षणःकिं। भागवित्ति। भागवित्तिकौ। कुत्संकिं। गार्ग्यवात्स्यायनौ ॥ स्त्रीपुंवच्च। १। २। ६६। यूनासहोक्तौवृद्धास्त्रीशिष्यतेतदर्थश्चपुंवत्। गार्गीचगार्ग्यायणश्च। गर्गाः। अस्त्रियामित्यनुवर्त्तमानेयञञोश्चेतिलुक्। दाक्षीचदाक्षायणश्च। दाक्षी ॥ पुमान्स्त्रिया। १। २। ६७। स्त्रियासहोक्तौपुमान्शिष्यतेतल्लक्षणएवविशेषश्चेत्। हंसीचहंसश्च। हंसौ ॥ भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्याम्। १। २। ६८। भ्राताचस्वसाच। भ्रातरौ। पुत्रश्चदुहिताच। पुत्रौ ॥ नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्याऽन्यतरस्याम्। १। २। ६९। अक्लीबेनसहोक्तौक्लीबंशिष्यतेतच्चवाएकवत्स्यात्तल्लक्षणएवविशेषश्चेत्। शुक्लःपटः। शुक्लापटी। शुक्लंवस्त्रं। तदिदंशुक्लं। तानीमानिशुक्लानि ॥ पितामात्रा। १। २। ७०। मात्रासहोक्तौपितावाशिष्यते। माताचपिताच। पितरौ। मातापितरौवा ॥ श्वशुरःश्वश्र्वा। १। २। ७१। श्वश्र्वासहोक्तौश्वशुरोवाशिष्यतेतल्लक्षणएवविशेषश्चेत्। श्वशुरौ। श्वश्रूश्वशुरौ ॥ त्यदादीनिसर्वैर्नित्यम्। १। २। ७२। सर्वैस्सहोक्तौत्यदादीनिनित्यंशिष्यन्ते। सचदेवदत्तश्च। तौ। त्यदादीनांमिथस्सहोक्तौयत्परन्तच्छिष्यते। सचयश्च। यौ। पूर्वशेषोपिदृश्यते। इतिभाष्यं। सचयश्च। तौ। त्यदादितःशेषेपुन्नपुंसकतोलिङ्गवचनानि ॥ * ॥ साचदेवदत्तश्च। तौ। तच्चदेवदत्ताचयज्ञदत्ताच। तानि। पुन्नपुंसकयोस्तुपरत्वान्नपुंसकंशिष्यते। तच्चदेवदत्तश्च। ते। अद्वन्द्वतत्पुरुषविशेषणानामितिवक्तव्यं ॥ * ॥ कुक्कुटमयूर्य्याविमे। मयूरीकुक्कुटाविमौ। तत्त्वसाचअर्द्धपिप्पल्यौते ॥ ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेषुस्त्री। १। २। ७३। एषुसहविवक्षायांस्त्रीशिष्यते। पुमान्स्त्रियेत्यस्यापवादः। गावइमाः। ग्राम्येतिकिं। रुरवइमे। पशुग्रहणंकिं। ब्राह्मणाः। संघेषुकिं। एतौगावौ। अतरुणेषुकिं। वत्साइमे। अनेकशफेष्वितिवाच्यं ॥ * ॥ अश्वाइमे। इहसर्व्वत्रएकशेषेकृतेनेकसुबन्ताभावाद्वन्द्वोन। तेनाङ्गिरसौशिरसौत्यादौसमासस्येत्यन्तोदात्तःप्राग्यङ्गत्वादेकवद्भावश्चन। पन्थानौ। पन्थानइत्यादौसमासान्तोन ॥ * ॥ इत्येकशेषः

॥*॥ कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः । पञ्च वृत्तयः । परार्थाभिधानं वृत्तिः । वृत्त्यर्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । स च द्विधा । लौकिकोऽलौकिकश्च । परिनिष्ठितत्वात्साधुर्लौकिकः । प्रयोगानर्होऽसाधुरलौकिकः । यथा । राज्ञः पुरुषः । राजन् अस् सु पुरुष सु इति । अविग्रहो नित्यसमासः । अस्वपदविग्रहो वा । समासश्चतुर्विध इति प्रायोवादः । अव्ययीभावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिकारबहिर्भूतानामपि सह सुपेति विधानात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः । उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः । अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः । उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः । इत्यपि प्राचां प्रवादः प्रायोऽभिप्रायः । सूपप्रति । उन्मत्तगङ्गमित्यादावव्ययीभावे । अतिमालादौ तत्पुरुषे । द्वित्रा इत्यादौ बहुव्रीहौ । दन्तोष्ठमित्यादिद्वन्द्वे चाभावात् । तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः । तद्विशेषो द्विगुः । अनेकपदत्वं द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव तत्पुरुषस्य क्वचिदेवेत्युक्तं । किञ्च । सुपां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाऽथ तिङां तिङा । सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः ॥ १ ॥ सुपां सुपा । राजपुरुषः । तिङा । पर्यभूषत् । नाम्ना । कुम्भकारः । धातुना । कटप्रूः । अजस्रं । तिङां तिङापि । बतखादता । खादतमोदता । तिङां सुपा कृन्तविचक्षणेति यस्यां क्रियायां सा कृन्तविचक्षणा । एहीडादयोऽन्यपदार्थे चेति मयूरव्यंसकादौ पाठात्समासः ॥*॥ इति सर्वसमासशेषः ॥*॥ ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे । ५ । ४ । ७४ । अ अनक्ष इति छेदः । ऋगाद्यन्तस्य समासस्य अ प्रत्ययोऽन्तावयवः स्यात् । अक्षे या धूः । तदन्तस्य तु न । अर्द्धर्चः । अनृचबह्वृचावध्येतर्य्येवनेह । अनृक्साम । बह्वृक्सूक्तं । विष्णोःपूः । विष्णुपुरं । क्लीबत्वं लोकात् । विमलापं सरः ॥ द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत् । ६ । ३ । ९७ । अप इति कृतसमासान्तस्यानुकरणं । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्योऽपस्य ईत्स्यात् । द्विर्गता आपो यस्मिन्निति । द्वीपं । अन्तरीपं । प्रतीपं । समीपं । समापो देवयजनमिति तु । समा आपो यस्मिन्निति बोध्यं । कृतसमासान्तग्रहणान्नेह । स्वप् स्वपी ॥ अवर्णान्ताद्वा ॥*॥ प्रेपं । परेपं । प्रापं । परापं ॥ ऊदनोर्देशे । ६ । ३ । ९८ । अनोः परस्यापस्य ऊत्स्याद्देशे । अनूपो देशः । राजधुरा । अक्षे तु । अक्षधूः । दृढधूरक्षः ।

सखिपथोरम्यपथोद्देशः ॥ अच्प्रत्यन्ववपूर्व्वात्सामलोम्नः । ५ । ४ । ७५ । एतत्पूर्व्वात्सामलोमान्तात्समासादच्स्यात् । प्रतिसामं । अनुसामं । अवसामं । प्रतिलोमं । अनुलोमं । कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यापूर्व्वायाभूमेरजिष्यते ॥ * ॥ कृष्णभूमः । उदग्भूमः । पाण्डुभूमः । द्विभूमःप्रासादः ॥ संख्यायानदीगोदावरीभ्याञ्च ॥ * ॥ * ॥ पञ्चनदं । सप्तगोदावरं । अजितियोगविभागादन्यत्रापि । पद्मनाभः ॥ अक्ष्णोऽदर्शनात् । ५ । ४ । ७६ । अचक्षुःपर्य्यायादक्ष्णोऽच्स्यात्समासान्तः । गवामक्षीव । गवाक्षः ॥ अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्व्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तन्दिवरात्रिन्दिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः । ५ । ४ । ७७ । एतेपञ्चविंशतिरजन्तानिपात्यन्ते । आद्यास्त्रयोबहुव्रीहयः । अविद्यमानानिचत्वार्य्यस्य । अचतुरः । विचतुरः । सुचतुरः । त्र्युपाभ्याञ्चतुरोजिष्यते । त्रिचतुराः । चतुर्णांसमीपे । उपचतुराः । ततएकादशद्वन्द्वाः । स्त्रीपुंसौ । धेन्वनडुहौ । ऋक्सामे । वाङ्मनसे । अक्षिणीचभ्रुवौच । अक्षिभ्रुवं । दाराश्चगावश्च । दारगवं । ऊरूचअष्ठीवन्तौच । ऊर्वष्ठीवं । निपातनाट्टिलोपः । पदष्ठीवं । निपातनात्पादशब्दस्यपद्भावः । नक्तञ्चदिवाच । नक्तन्दिवं । रात्रौचदिवाच । रात्रिन्दिवं । रात्रेर्मान्तत्वन्निपात्यते । अहनिचदिवाच । अहर्दिवं । वीप्सायांद्वन्द्वोनिपात्यते । अहन्यहनीत्यर्थः । सरजसमितिसाकल्येऽव्ययीभावः । बहुव्रीहौतु । सरजःपङ्कजं । निश्चितंश्रेयः । निःश्रेयसं । तत्पुरुषएवनेह । निःश्रेयान्पुरुषः । पुरुषस्यायुः । पुरुषायुषं । ततोद्विगुः । द्व्यायुषं । त्र्यायुषं । ततोद्वन्द्वः । ऋग्यजुषं । ततस्त्रयःकर्म्मधारयाः । जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः । शुनःसमीपं । उपशुनं । टिलोपाभावःसम्प्रसारणञ्चनिपात्यते । गोष्ठेऽश्वा । गोष्ठश्वः ॥ ब्रह्महस्तिभ्यांवर्च्चसः । ५ । ४ । ७८ । अच्स्यात् । ब्रह्मवर्च्चसं । हस्तिवर्च्चसं । पल्यराजभ्याञ्चेतिवक्तव्यं ॥ * ॥ पल्यवर्च्चसं ॥ अवसमन्धेभ्यस्तमसः । ५ । ४ । ७९ । अवतमसं । सन्तमसं । अन्धयतीत्यन्धं । पचाद्यच् । अन्ध

न्तमः । अन्धतमसं ॥ श्वसोवसीयश्श्रेयसः । ५ । ४ । ८० । वसुशब्दः प्रशस्तवाची । ततः ईयसुनि वसीयः । श्वस्शब्द उ
त्तरपदार्थप्रशंसामाशीर्विषयतामाह । मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । श्वोवसीयसं । श्वःश्रेयसन्ते भूयात् ॥ अन्ववतप्ताद्रहसः ।
५ । ४ । ८१ । अनुरहसं । अवरहसं । तप्तरहसं ॥ प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् । ५ । ४ । ८२ । उरसि प्रति । प्रत्युर
सं । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः ॥ अनुगवमायामे । ५ । ४ । ८३ । एतन्निपात्यते दीर्घत्वे । अनुगवं यानं । अंसाचायामइ
ति समासः ॥ द्विस्तावाचिस्तावावेदिः । ५ । ४ । ८४ । अच्प्रत्ययष्टिलोपः समासश्च निपात्यते । यावती प्रकृतौ वेदिः । त
। ८५ । प्रगतोऽध्वानं । प्राध्वो रथः ॥ न पूजनात् । ५ । ४ । ६९ । पूजनार्थात्परेभ्यस्समासान्ता न स्युः । सुराजा । अति
राजा । स्वतिभ्यामेव ॥*॥ नेह । परमराजः । पूजनात्किं । गामतिक्रान्तोऽतिगवः । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरित्यतः प्रागे
वायं निषेधः । नेह । सुसक्थः । स्वक्षः ॥ किमः क्षेपे । ५ । ४ । ७० । क्षेपे यः किम्शब्दस्ततः परं यत्तदन्तात्समासान्ता न स्युः । कु
त्सितो राजा । किंराजा । किंसखा । किंगौः । क्षेपे किं । किंराजः । किंसखः । किंगवः ॥ नञस्तत्पुरुषात् । ५ । ४ । ७१ । समासा
न्तो न । अराजा । असखा । तत्पुरुषात्किं । अधुरं शकटं ॥ पथो विभाषा । ५ । ४ । ७२ । नञ्पूर्वात्पथो वा समासान्ताः । अप
थम् । अपन्थाः । तत्पुरुषादित्येव । अपथो देशः । अपथम्वर्तते ॥*॥ इति समासान्ताः ॥*॥ अलुगुत्तरपदे । ६ । ३ । १ ।
अलुगधिकारः । प्रागानङः उत्तरपदाधिकारस्त्वापादसमाप्तेः ॥ पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः । ६ । ३ । २ । एभ्यः पञ्चम्या अलु
क्स्यादुत्तरपदे । स्तोकान्मुक्तः । एवमन्तिकार्थदूरार्थकृच्छ्रेभ्यः । उत्तरपदे किं । निःक्रान्तः स्तोकान्निस्तोकः । ब्राह्मणाच्छंसि
न उपसंख्यानम् ॥ * ॥ ब्राह्मणे विहितानि शस्त्राणि उपचारात् । ब्राह्मणानि तानि शंसतीति । ब्राह्मणाच्छंसीति च्छत्विग्विशे
षः । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसंख्यानादेव ॥ ओजस्सहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः । ६ । ३ । ३ । ओजसाकृतमित्यादि । अ

ज्ञस्तउपसंख्यानं॥*॥ अञ्जसाकृतं। आर्जवेनकृतमित्यर्थः। पुंसानुजोऽजनुषान्धइतिच॥*॥ यस्याग्रजःपुमान्। सपुंसानुजः। जनुषान्धोजात्यन्धः॥ मनसस्संज्ञायाम्। ६। ३। ४। मनसागुप्ता॥ आज्ञायिनिच। ६। ३। ५। मनसइत्येव। मनसाज्ञातुंशीलमस्य। मनसाज्ञायी॥ आत्मनश्च। ६। ३। ६। आत्मनस्तृतीयायाअलुक्स्यात्। पूरणइतिवक्तव्यं॥ * ॥ पूरणप्रत्ययान्तेउत्तरपदेइत्यर्थः। आत्मनापञ्चमः। जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थएवेतिबहुव्रीहिर्वाध्यः। पूरणेकिं। आत्मकृतं॥ वैयाकरणाख्यायाञ्चतुर्थ्याः। ६। ३। ७। आत्मनइत्येव। आत्मनेपदं। आत्मनेभाषा। तादर्थ्येचतुर्थी। चतुर्थीतियोगविभागात्समासः॥ परस्यच। ६। ३। ८। परस्मैपदं। परस्मैभाषा॥ हलऽदन्तात्सप्तम्यास्संज्ञायाम्। ६। ३। ९। हलन्तादन्ताचसप्तम्याअलुक्संज्ञायां। त्वचिसारः॥ गवियुधिभ्यांस्थिरः। ८। ३। ९५। आभ्यांस्थिरस्यसस्यषस्स्यात्। गविष्ठिरः। अत्रगवीतिवचनादेवाऽलुक्। युधिष्ठिरः। अरण्येतिलकः। अत्रसंज्ञायामितिसप्तमीसमासः। हृद्द्युभ्याञ्च॥ * ॥ हृदिस्पृक्। दिविस्पृक्॥ कारनाम्निचप्राचांहलादौ। ६। ३। १०। प्राचान्देशेयत्कारनामतत्रहलादावुत्तरपदेहलदन्तात्सप्तम्याअलुक्। मुकुटेकार्षापणं। दृषदिमाषकः। पूर्वेणसिद्धेनियमार्थं। कारनाम्न्येवप्राचामेव। हलादावेवेति। कारनाम्निकिं। अभ्याहितपशुः। काराद्न्यस्यैतद्देयस्यनाम। प्राचांकिं। यूथपशुः। हलादौकिं। अविकटोरणः। हलदन्तात्किं। नद्यान्दोहः। नदीदोहः॥ मध्याद्गुरौ। ६। ३। ११। मध्येगुरुः॥ अन्ताच्च॥ * ॥ अन्तेगुरुः॥ अमूर्द्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे। ६। ३। १२। कण्ठेकालः। उरसिलोमा। अमूर्द्धमस्तकात्किं। मूर्द्धशिखः। मस्तकशिखः। अकामेकिं। मुखेकामोऽस्य। मुखकामः॥ बन्धेचविभाषा। ६। ३। १३। हलदन्तात्सप्तम्याअलुक्। हस्तेबन्धः। हलदन्तोतिकिं। गुप्तिबन्धः॥ तत्पुरुषेकृतिबहुलम्। ६। ३। १४। स्तम्बेरमः। तम्बरमः। कर्णेजपः। कर्णजपः। क्वचिन्न। कुरुधरः॥ प्रावृट्शरत्कालदिवाञ्जे। ६। ३। १५। प्रावृषिजः। शरदिजः। का

लेजः । दिविजः । पूर्वस्यायम्प्रपञ्चः ॥ विभाषावर्षक्षरशरवरात् । ६ । ३ । १६ । एभ्यस्सप्तम्या अलुक्जे । वर्षेजः । वर्षजः । क्षरेजः । क्षरजः । शरेजः । शरजः । वरेजः । वरजः ॥ घकालतनेषुकालनाम्नः । ६ । ३ । १७ । सप्तम्याविभाषालुक्स्यात् । घ । पूर्वाह्णेतरे । पूर्वाह्णतरे । पूर्वाह्णेतमे । पूर्वाह्णतमे । काल । पूर्वाह्णेकाले । पूर्वाह्णकाले । तन । पूर्वाह्णेतने । पूर्वाह्णतने ॥ शयवासवासिष्वकालात् । ६ । ३ । १८ । खेशयः । खशयः । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । ग्रामेवासी । ग्रामवासी । हलदन्तादित्येव । भूमिशयः । अपोयोनियन्मतुषु ॥ * ॥ अप्सुयोनिरुत्पत्तिर्य्यस्य । सोऽप्सुयोनिः । अप्सुभवोऽप्सव्यः । अप्सुमन्तावाऽऽज्यभागौ ॥ नेन्सिद्धबध्नातिषुच । ६ । ३ । १९ । इन्नन्तादिषुसप्तम्या अलुङ्न । स्थण्डिलशायी । साङ्काश्यसिद्धः । चक्रबद्धः ॥ स्थेचभाषायाम् । ६ । ३ । २० । सप्तम्या अलुङ्न । समस्थः । भाषायां किं । कृष्णोऽस्याखरेष्ठः ॥ षष्ठ्या आक्रोशे । ६ । ३ । २१ । चौरस्यकुलं । आक्रोशेकिं । ब्राह्मणकुलं ॥ वाग्दिक्पश्यद्भ्यो युक्तिदण्डहरेषु ॥ * ॥ वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः । पश्यतोहरः । आमुष्यायणाऽऽमुष्यपुत्रिकाऽऽमुष्यकुलिकेति च ॥ * ॥ अमुष्यापत्यं । आमुष्यायणः । नडादित्वात्फक् । अमुष्यपुत्रस्यभावः । आमुष्यपुत्रिका । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् । एवमामुष्यकुलिका । देवानाम्प्रियइतिच मूर्खे ॥ * ॥ अन्यत्रदेवप्रियः । शेपपुच्छलाङ्गूलेषुशुनः ॥ * ॥ शुनश्शेपः । शुनःपुच्छः । शुनोलाङ्गूलः । दिवश्चदासे ॥ * ॥ दिवोदासः ॥ पुत्रेऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । २२ । षष्ठ्याःपुत्रेपरेऽलुग्वा निन्दायां । दास्याःपुत्रः । दासीपुत्रः । निन्दायांकिं । ब्राह्मणीपुत्रः ॥ ऋतोविद्यायोनिसम्बन्धेभ्यः । ६ । ३ । २३ । विद्यासम्बन्धयोनिसम्बन्धवाचिनऋदन्तात्षष्ठ्या अलुक् । होतुरन्तेवासी । होतुःपुत्रः । पितुरन्तेवासी । पितुःपुत्रः । विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यस्तत्पूर्वोत्तरपदग्रहणं ॥ * ॥ नेह । होतृधनं ॥ विभाषास्वसृपत्योः । ६ । ३ । २४ । ऋदन्तात्षष्ठ्या अलुग्वास्वसृपत्योःपरयोः ॥ मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम् । ८ । ३ । ८५ । आभ्यांस्वसुस्सस्यषोवास्यात्समासे । मातुःष्व

सा। मातुःस्वसा। पितुःष्वसा। पितुःस्वसा। लुक्पक्षेतु॥ मातृपितृभ्यांस्वसा। ८।३।८४। आभ्याम्परस्यस्वसुस्सस्य
षस्स्यात्समासे। मातृष्वसा। पितृष्वसा। असमासेतु। मातुस्स्वसा। पितुस्स्वसा॥ *॥ इत्यलुक्समासः॥ *॥ घरूपकल्पचे
लड्ब्रुवगोत्रमतहतेषुङ्योऽनेकाचोह्रस्वः। ६।३।४३। भाषितपुंस्काद्योङीप्तदन्तस्याऽनेकाचोह्रस्वस्स्याद्धरूपकल्प
पप्रत्ययेषुचेलडादिषुत्रोत्तरपदेषुपरेषु। ब्राह्मणितरा। ब्राह्मणितमा। ब्राह्मणिरूपा। ब्राह्मणिकल्पा। ब्राह्मणिचेली
। ब्राह्मणिब्रुवा। ब्राह्मणिगोत्रेत्यादि। ब्रुवःपचाद्यचिवच्यादेशगुणयोरभावोदिनिपात्यते। चेलडादीनिवृत्तिविषयेकुत्सन
वाचीनि। तैःकुत्सितानिकुत्सनैरितिसमासः। ङ्यःकिं। दत्तातरा। भाषितपुंस्कात्किं। आमलकीतरा। कुवलीतरा॥ नद्याश्शे
षस्याऽन्यतरस्याम्। ६।३।४४। अङ्यन्तनद्याःङ्यन्तस्यैकाचश्चघादिषुह्रस्वोवास्यात्। ब्रह्मबन्धुतरा। ब्रह्मबन्धूतरा। स्त्री
तरा। स्त्रितरा। कृन्नद्यान॥ *॥ लक्ष्मीतरा॥ उगितश्च। ४।१।६। उगितःपरायानदीतदन्तस्यघादिषुह्रस्वोवास्या
त्। विदुषितरा। ह्रस्वाभावपक्षेतसिलादिष्वितिपुम्वत्। विद्वत्तरा। वृत्यादिषुविदुषीतरेत्यप्युदाहृतंतन्निर्मूलं॥ हृदयस्य
हृल्लेखयदऽण्लासेषु। ६।३।५०। हृदयंलिखतीतिहृल्लेखः। हृदयस्यप्रियं। हृद्यं। हृदयस्येदं। हार्दं। हृल्लासः
। लेखेत्यणन्तस्यग्रहणं। घञितु। हृदयलेखः। लेखग्रहणमेवज्ञापकं। उत्तरपदाधिकारेतदन्तविधिर्नास्तीति॥ वाशो
कष्यञ्रोगेषु। ६।३।५१। हृच्छोकः। हृदयशोकः। सौहार्द्यं। सौहृदय्यं। हृद्रोगः। हृदयरोगः। हृदयशब्दप
र्य्यायेहृच्छब्दोप्यस्ति। तेनसिद्धेप्रपञ्चार्थमिदं॥ पादस्यपदाऽऽज्यातिगोपहतेषु। ६।३।५२। एषूत्तरपदेषुपाद
स्यपदइत्ययदन्तआदेशस्स्यात्। पादाभ्यामजतीति। पदाजिः। पदातिः। अज्यतिभ्याम्पादेचेतीण्प्रत्ययः। अजेर्व्यभावो
निपातनात्। पद्गः। पदोपहतः॥ पद्यत्यऽतदर्थे। ६।३।५३। पादस्यपत्स्याद्यतदर्थेयतिपरे। पादौविध्यन्ति। पद्याः
शर्करा। अतदर्थेकिं। पादार्थमुदकम्पाद्यं। पादार्घाभ्याञ्चेतियत्। इकेचरतावुपसंख्यानम्॥ *॥ पादाभ्याञ्चरति। पदिकः।

पर्य्यादिष्वात्ष्टन्॥ हिमकाषिहतिषु च।६।३।५४। पद्धिमं। पत्काषी। पद्धतिः॥ ऋचश्शे।६।३।५५। ऋचः पा
दस्य पत्स्याच्छे परे। गायत्रीम्पच्छः शंसति। पादम्पदमित्यर्थः। ऋचः किं। पादशः कार्षापणन्ददाति॥ वा घोषमिश्रशब्देषु
।६।३।५६। पादस्य पत्। पद्घोषः। पादघोषः। पन्मिश्रः। पादमिश्रः। पच्छब्दः। पादशब्दः। निष्के चेति वाच्यं॥*
॥ पन्निष्कः। पादनिष्कः॥ उदकस्योदः संज्ञायाम्।६।३।५७। उदमेघः। उत्तरपदस्य चेति वक्तव्यम्॥*॥ क्षी
रोदः॥ पेषंवासवाहनधिषु च।६।५।५८। उदपेषम्पिनष्टि। उदवासं। उदवाहनः। उदधिर्घटः। समुद्रे तु पूर्वे
णासिद्धं॥ एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम्।६।३।५९। उदकुम्भः। उदककुम्भः। एकेति किं। उदकस्थाली
। पूरयितव्येति किं। उदकपर्वतः॥ मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च।६।३।६०। उदमन्थः। उद
कमन्थः। उदौदनः॥ इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य।६।३।६१। इगन्तस्याङ्यन्तस्य ह्रस्वो वा उत्तरपदे। ग्रामणिपुत्रः।
ग्रामणीपुत्रः। इकः किं। रमापतिः। अङ्य इति किं। गौरीपतिः। गालवग्रहणं पूजार्थं। अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः। इयङुवङ्
भाविनामव्ययानाञ्च नेति वाच्यं॥*॥ श्रीमदः। भ्रूभङ्गः। शुक्लीभावः। अभ्रुकुंसादीनामिति वक्तव्यं॥*॥ भ्रुकुंसः। भ्रुकुटिः
। भ्रूकुंसः। भ्रूकुटिः। अकारोऽनेन विधीयत इति व्याख्यान्तरं॥*॥ भ्रकुंसः। भ्रकुटिः। भ्रुवा कुंसो भाषणं शोभा वा यस्य।
स्त्रीवेषधारी नर्त्तकः। भ्रुवः कुटिः। कौटिल्यं॥ एक तद्धिते च।६।३।६२। एकशब्दस्य ह्रस्वः स्यात्तद्धिते उत्तरपदे
। एकस्या आगतं। एकरूप्यं। एकक्षीरं॥ ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलं।६।३।६३। रेवतिपुत्रः। अजक्षीरं॥ त्वे
च।६।३।६४। त्वप्रत्यये ङ्यापोर्वा ह्रस्वः। अजत्वं। अजात्वं। रोहिणित्वं। रोहिणीत्वं॥ ष्यङः सम्प्रसारणम्पुत्रपत्योस्त
त्पुरुषे।६।१।१३। ष्यङन्तस्य पूर्वपदस्य सम्प्रसारणं स्यात्पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्तत्पुरुषे॥ सम्प्रसारणस्य।६।३।
१३९। सम्प्रसारणस्य दीर्घस्स्यादुत्तरपदे। कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः। कौमुदगन्धीपुत्रः। कौमुदगन्धीपतिः। व्यवस्थितवि

भाषयाह्रस्वेन । स्त्रीप्रत्ययेचानुपसर्ज्जनेनेतितदादिनियमप्रतिषेधात् । परमकारीषगन्धीपुत्रः । उपसर्ज्जनेतुतदादि नियमान्नेह । अतिकारीषगंध्यापुत्रः ॥ बन्धुनिबहुव्रीहौ । ६ । १ । १४ । बन्धुशब्देउत्तरपदेष्यङस्सम्प्रसारणंस्याद्बहु व्रीहौ । कारीषगंध्याबन्धुरस्येति । कारीषगन्धीबन्धुः । बहुव्रीहावितिकिं । कारीषगंध्यायाबन्धुः । कारीषगंध्याबन्धुः । ङी बनिर्द्देशस्तुशब्दस्वरूपापेक्षया ॥ मातच्मातृकमातृषुवा ॥*॥ कारीषगन्धीमातः । कारीषगंध्यामातः । कारीषगन्धीमातृ कः । कारीषगंध्यामातृकः । कारीषगन्धीमाता । कारीषगंध्यामाता । अस्मादेवनिपातनान्मातृशब्दस्यमातजादेशोनद्यृत श्चेतिकब्विकल्पश्चबहुव्रीहावेवेदम् । नेह । कारीषगंध्यायामाता । कारीषगंध्यामाता । चित्वसामर्थ्याच्चित्स्वरोबहुव्रीहिस्व रम्बाध्यते ॥ इष्टकेषीकामालानाञ्चिततूलभारिषु । ६ । ३ । ६५ । इष्टकादीनान्तदन्तानाञ्चपूर्वपदानाञ्चितादिषुक्र मादुत्तरपदेषुह्रस्वस्स्यात् । इष्टकचितं । पक्वेष्टकचितं । इषीकतूलं । मुञ्जेषीकतूलं । मालभारी । उत्पलमालभारी ॥ कारेसत्याऽगदस्य । ६ । ३ । ७० । मुम्स्यात् । सत्यङ्कारः । अगदङ्कारः । अस्तोश्चेतिवक्तव्यम् ॥*॥ अस्तुङ्कारः । धे नोर्भव्यायाम् ॥*॥ धेनुम्भव्या । लोकस्यपृणे ॥*॥ लोकम्पृणः । पृणइतिमूलविभुजादित्वात्कः । इत्येऽनभ्याशस्य ॥*॥ अनभ्याशमित्यः । दूरतःपरिहर्त्तव्यइत्यर्थः । भ्राष्ट्राग्न्योरिन्धे ॥*॥ भ्राष्ट्रमिन्धः । अग्निमिन्धः । गिलेऽगिलस्य ॥*॥ तिमिङ्गिलः । अगिलस्यकिं । गिलगिलः । गिलगिलेच ॥*॥ तिमिङ्गिलगिलः । उष्णभद्रयोःकरणे ॥*॥ उष्णङ्करणं । भद्रङ्करणं ॥ रात्रेःकृतिविभाषा । ६ । ३ । ७२ । रात्रिञ्चरः । रात्रिचरः । रात्रिमटः । रात्र्यटः । अखि दर्थमिदंसूत्रं । खितितु । अरुर्द्विषदितिनित्यमेववक्ष्यते । रात्रिंमन्यः ॥ सहस्यसस्संज्ञायाम् । ६ । ३ । ७८ । उत्त रपदे । सपलाशं । संज्ञायांकिं । सहयुध्वा ॥ ग्रन्थान्ताऽधिकेच । ६ । ३ । ७९ । अनयोःपरयोःसहस्यसस्स्यादुत्तरपदे । समुहूर्त्तंज्योतिषमधीते । सद्रोणाखारी ॥ द्वितीयेचाऽनुपाख्ये । ६ । ३ । ८० । अनुमेयेद्वितीयेसहस्यसस्स्यात् । स

राक्षसीकानिशा। राक्षसीसाक्षादनुपलभ्यमानानिशयानुमीयते ॥ समानस्यछन्दस्यऽमूर्द्धप्रभृत्युदर्केषु। ६। ३। ८४।
समानस्यसस्स्यादुत्तरपदेनतुमूर्द्धादिषु। अनुभ्रातासगर्भ्यः। अनुसखा। सयूथ्यः। योनःसनुत्यः। तत्रभवइत्यर्थेसगर्भस
यूथसनुतादृत्। अमूर्द्धादिषुकिं। समानमूर्द्धा। समानप्रभृतयः। समानोदर्काः। समानस्येतियोगोविभज्यते। तेनस
पक्षः। साधर्म्यं। सजातीयमित्यादिसिद्धमितिकाशिका। अथवासहशब्दस्सदृशवचनोस्ति। सदृशस्सख्यासससखीतियथा
तेनायमस्वपदविग्रहोबहुव्रीहिः। समानःपक्षोयस्येत्यादि ॥ ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचन
बन्धुषु। ६। ३। ८५। एषुद्वादशसूत्तरपदेषुसमानस्यसस्स्यात्। सज्योतिः। सजनपदइत्यादि ॥ चरणेब्रह्मचारि
णि। ६। ३। ८६। ब्रह्मचारिण्युत्तरपदेसमानस्यसस्स्याच्चरणेसमानत्वेनगम्यमाने। चरणश्शाखाब्रह्मवेदः। तदध्यय
नार्थंव्रतमपिब्रह्म। तच्चरतीतिब्रह्मचारी। समानस्सः। सब्रह्मचारी ॥ तीर्थेये। ६। ३। ८७। तीर्थेउत्तरपदेयादौप्र
त्ययेविवक्षितेसमानस्यसस्स्यात्। सतीर्थ्यः। एकगुरुकः। समानतीर्थेवासीतियत्प्रत्ययः ॥ विभाषोदरे। ६। ३। ८८।
यादौप्रत्ययेविवक्षिते। इत्येव। समानोदर्य्यः। सोदर्य्यः ॥ दृग्दृश्वतुषु। ६। ३। ८९। सदृक्। सदृशः। दृक्षेचेति
वक्तव्यं ॥*॥ सदृक्षः। वतुरुत्तरार्थः ॥ इदङ्किमोरीश्की। ६। ३। ९०। दृग्दृश्वतुषुइदमईशकीमःकीस्स्यात्। ईदृ
क्। ईदृशः। कीदृक्। कीदृशः। वतूदाहरणंवक्ष्यते। दृक्षेचेतिवक्तव्यम् ॥*॥ ईदृक्षः। कीदृक्षः ॥ आसर्वनाम्नः। दृक्षे
च। तादृक्। तादृशः। तावान्। तादृक्षः। दीर्घःमत्वोत्वे। अमूदृशः। अमूदृक्। अमूदृक्षः ॥ समासेङ्गुलेस्सङ्गः। ८।
३। ८०। अङ्गुलिशब्दात्सङ्गस्यमूर्द्धन्यस्स्यात्समासे। अङ्गुलिषङ्गः। समासेकिं। अङ्गुलेस्सङ्गः ॥ भीरोःस्थानम्। ८। ३
। ८१। भिरुशब्दात्स्थानस्यसस्यमूर्द्धन्यस्स्यात्समासे। भीरुष्ठानं। असमासेतु। भीरोस्स्थानं ॥ ज्योतिरायुषस्स्तोमः। ८। ३
। ८३। आभ्यांस्तोमस्यसस्यमूर्द्धन्यस्समासे। ज्योतिष्टोमः। आयुष्टोमः। समासेकिं। ज्योतिषःस्तोमः ॥ सुषामादिषुच। ८

। ३ । ९८ । सस्यमूर्द्धन्यः । शोभनंसामयस्य । सुषामा । सुषन्धिः ॥ एतिसंज्ञायामगात् । ८ । ३ । ९९ । सस्यमूर्द्धन्यः । हरिषेणः । एतिकिं । हरिसक्थं । संज्ञायांकिं । पृथुसेनः । अगकारात्किं । विष्वक्सेनः । इण्कोरित्येव । सर्व्वसेनः ॥ नक्षत्राद्वा । ८ । ३ । १०० । एतिसस्यसंज्ञायामगकारान्मूर्द्धन्योवा । रोहिणीषेणः । रोहिणीसेनः । अगकारात्किं । शतभिषक्सेनः । आकृतिगणोयं ॥ अषष्ठ्यऽतृतीयास्थस्याऽन्यस्यदुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु । ६ । ३ । ९९ । अन्यशब्दस्यदुगागमस्स्यादाशीरादिषुपरेषु । अन्यदाशीः । अन्यदाशा । अन्यदास्था । अन्यदास्थितः । अन्यदुत्सुकः । अन्यदूतिः । अन्यद्रागः । अन्यदीयः । अषष्ठीत्यादिकिं । अन्यस्याऽन्येनवाशीः । अन्याशीः । कारकेच्छेचनायन्निषेधः । अन्यस्यकारकः । अन्यत्कारकः । अन्यस्यायं । अन्यदीयः । गहादेराकृतिगणत्वाच्छः ॥ अर्थेविभाषा । ६ । ३ । १०० । अन्यदर्थः । अन्यार्थः ॥ कोःकत्तत्पुरुषेऽचि । ६ । ३ । १०१ । अजादावुत्तरपदे । कुत्सितोऽश्वः । कदश्वः । कदन्नं । तत्पुरुषेकिं । कूष्ट्रोराजा । त्रौच ॥ * ॥ कुत्सितास्त्रयः । कत्त्रयः ॥ रथवदयोश्च । ६ । ३ । १०२ । कद्रथः । कद्वदः ॥ तृणेचजातौ । ६ । ३ । १०३ । कत्तृणं ॥ कापथ्यक्षयोः । ६ । ३ । १०४ । कापथः । काक्षः । अक्षशब्देनतत्पुरुषः । अक्षिशब्देनबहुव्रीहिर्व्वा ॥ ईषदर्थे । ६ । ३ । १०५ । ईषज्जलं । काजलं । अजादावपिपरत्वात्कादेशः । काम्लः ॥ विभाषापुरुषे । ६ । ३ । १०६ । कापुरुषः । कुपुरुषः । अप्राप्तविभाषेयं । ईषदर्थेहिपूर्वविप्रतिषेधान्नित्यमेव । ईषत्पुरुषः । कापुरुषः ॥ कवंचोष्णे । उष्णशब्देउत्तरपदेकवङ्काचवास्यात् । कवोष्णं । कोष्णं । कदुष्णं ॥ पृषोदरादीनियथोपदिष्टम् । ६ । ३ । १०९ । पृषोदरप्रकाराणिशिष्टैर्य्यथोच्चारितानितथैवसाधूनिस्युः । पृषत्उदरं । पृषोदरं । तलोपः । वारिवाहकोबलाहकः । पूर्व्वपदस्यबःउत्तरपदादेश्चलत्वम् । भवेद्वर्णागमाद्धंसः सिंहोवर्णविपर्य्ययात् । गूढोत्मावर्णविकृतेर्वर्णनाशात्पृषोदरम् ॥ १ ॥ दिक्शब्देभ्यस्तीरस्यतारभावोवा ॥ * ॥ दक्षिणतारं । दक्षिणतीरं । उत्तरतारं । उत्तरतीरं । दुरोदाशनाशद

भध्येयूत्वमुत्तरपदादेष्टुत्वञ्च ॥*॥ दुःखेनदाश्यते । दूडाशः । दुःखेननाश्यते । दूणाशः । दुःखेनदभ्यते । दूडभः । खलन्तू
भ्यः । दम्भेर्नलोपोनिपात्यते । दुष्टंध्यायतीति । दूढ्यः । आतश्चेतिकः । वृवन्तोस्यांसीदन्तीति । बृषी । वृवच्छब्दस्यबृआदेशः
। सदेरधिकरणेड्ट् । आकृतिगणोयं ॥ संहितायाम् । ६ । ३ । ११४ । अधिकारोयं ॥ कर्णेलक्षणस्याऽविष्टाऽष्टपञ्चमणिभिन्न
छिन्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य । ६ । ३ । ११५ । कर्णशब्देपरेलक्षणवाचकस्यदीर्घः । द्विगुणाकर्णः । लक्षणस्यकिं । शोभनक
र्णः । अविष्टादीनाङ्किं । विष्टकर्णः । अष्टकर्णः । पञ्चकर्णः । मणिकर्णः । भिन्नकर्णः । छि[illegible]र्णः । छिद्रक[illegible]ः । स्रुव
कर्णः । स्वस्तिकर्णः ॥ नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्वौ । ६ । ३ । ११६ । क्विबन्तेषुपरेषुपूर्वपदस्यदीर्घः । उपानत् ।
नीवृत् । प्रावृट् । मर्म्माविन् । नीरुक् । अभीरुक् । ऋतीषट् । परीतत् । क्वाविति किं । परीनहनं । विभाषापुरुषङ्‌वृतो
मण्डूकप्लुत्याविभाषानुवर्त्तते । साचव्यवस्थिता । तेनगतिकारकयोरेवनेह । पटुरुक् । तिग्मरुक् ॥ वनगिर्य्योःसंज्ञायाङ्को
टरकिंशुलुकादीनाम् । ६ । ३ । ११७ । कोटरादीनाम्वनेपरेकिंशुलुकादीनाङ्गिरौपरेदीर्घस्यात्संज्ञायां ॥ वनम्पुरगामिश्र
कासिध्रकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः । ८ । ४ । ४ । वनशब्दस्योत्तरपदस्यएभ्यएवणत्वन्नान्येभ्यः । इहकोटरान्ताःपञ्चदीर्घविधौ
कोटरादयोवोध्याः । तेषांकृतदीर्घाणांणत्वविधौनिर्द्देशोनियमार्थः । अग्रेशब्दस्यनुविध्यर्थः । पुरगावणं । मिश्रकावणं । सि
ध्रकावणं । शारिकावणं । कोटरावणं । एभ्यएवेतिकिं । असिपत्त्रवनं । वनस्याग्रे । अग्रेवणं । राजदन्तादिषुनिपातनात्सप्त
म्याअलुक्प्रातिपदिकार्थमात्रेप्रथमा । किंशुलुकागिरिः ॥ वले । ६ । ३ । ११८ । वलप्रत्ययेपरेदीर्घस्यात्संज्ञायां । कृषी
वलः ॥ मतौबह्वचोऽनजिरादीनाम् । ६ । ३ । ११९ । अमरावती । अनजिरादीनाङ्किं । अजिरवती । बह्वचःकिं । व्रीहि
मती । संज्ञायामित्येव । नेह । वलयवती ॥ शरादीनाञ्च । ६ । ३ । १२० । शरावती ॥ इकोवहेऽपीलोः । ६ । ३ । २१
। इगन्तस्यदीर्घस्याद्वहे । ऋषीवहं । कपीवहं । इकःकिं । पिण्डवहं । अपीलोःकिं । पीलुवहं । अपील्वादीनामितिवाच्यं

॥*॥ दारुवहं ॥ उपसर्गेघञ्यमनुष्येबहुलम्। ६। ३। १२२। उपसर्गस्यबहुलन्दीर्घस्स्याद्घञन्तेपरेनतुम
नुष्ये। परीपाकः। परिपाकः। अमनुष्येकिं। निषादः॥ इकःकाशे। ६। ३। १२३। इगन्तस्योपसर्गस्यदीर्घस्स्यात्का
शे। वीकाशः। नीकाशः। इकःकिं। प्रकाशः॥ अष्टनस्संज्ञायाम्। ६। ३। १२५। उत्तरपदेदीर्घः। अष्टापदं। सं
ज्ञायाङ्किं। अष्टपुत्रः॥ चितेःकपि। ६। ३। १२७। एकचितीकः॥ नरेसंज्ञायाम्। ६। ३। १२९। विश्वानरः॥
मित्रेचर्षौ। ६। ३। १३०। विश्वामित्रः। ऋषौकिं। विश्वामित्रोमाणवकः। शुनोदन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छपदे
षुदीर्घोवाच्यः॥*॥ श्वादन्तः। इत्यादि॥ प्रनिरन्तश्शरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसंज्ञायामपि। ८। ४। ५।
एभ्योवनस्यणत्वंस्यात्। प्रवणं। कार्ष्यवणं। इहषात्परत्वात्णत्वं॥ विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः। ८। ४। ६। एभ्योव
नस्यणत्वंवास्यात्। दूर्वावणं। दूर्वावनं। शिरीषवनं। शिरीषवणं। द्व्यच्त्र्यच्भ्यामेव॥*॥ नेह। देवदारुवनं। इरिका
भ्यःप्रतिषेधोवक्तव्यः॥*॥ इरिकावनं। मिरिकावनं॥ वाहनमाहितात्। ८। ४। ८। आहितवाचिनोनिमित्तात्परस्यवाहननकारस्यणत्वंस्यात्। इक्षुवाहणं। आहितात्किं। इन्द्रवाहनं। इन्द्रस्वामिकम्वाहनमित्यर्थः। वहते
र्ल्युटिवृद्धिरिहैवसूत्रेनिपातनात्॥ पानन्देशे। ८। ४। ९। पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यपानस्यनस्यणत्वंस्याद्देशेगम्ये
। क्षीरम्पानंयेषां। तेक्षीरपाणाःउशीनराः। सुरापाणाः। प्राच्याः। पीयतेइतिपानं। कर्मणिल्युट्॥ वाभावकरणयोः
। ८। ४। १०। पानस्येत्येव। क्षीरपानं। क्षीरपाणं। गिरिनद्यादीनाम्वा॥*॥ गिरिनदी। गिरिणदी। चक्रनितम्बा।
चक्रणितम्बा॥ प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषुच। ८। ४। ११। पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यएषुस्थितस्यनस्यणोवास्यात्।
प्रातिपदिकान्ते। माषवापिणौ। नुमि। व्रीहिवापाणि। विभक्तौ। माषवापेण। पक्षेमाषवापिनावित्यादि। उत्तरपदंयत्प्राति
पदिकन्तदन्तस्यैवणत्वं। नेह। गर्गाणाम्भगिनी। गर्गभगिनी। अनतएवनुम्ग्रहणंकृतं। अङ्गस्यनुम्विधानात्तद्भक्तोहिनु

म्ननूत्तरपदस्य। किञ्च। प्रहिरवन्नित्यादौहिवेर्नुमोणत्वाऽर्थमपिनुमग्रहणं। प्रेन्वनमित्यादौनुध्सुभ्नादिन्वान्न। युवादेर्न्न
॥ * ॥ रम्ययूना। परिपक्वानि। एकाजुत्तरपदेणः। नित्यमित्युक्तं। वृत्रहणौ। हरीन्मानयतीति। हरिमाणौ। नु
मि। क्षीरपाणि। विभक्तौ। क्षीरपेण। रम्यविणा॥ कुमतिच। ८। ४। १३। कवर्गवत्युत्तरपदेप्राग्वत्। हरिका
मिणौ। हरिकामाणि। हरिकामेण॥ पदव्यवायेपि। ८। ४। ३८। पदेनव्यवधानेपिणत्वंनस्यात्। माषकुम्भवापेन। चतु
रङ्गयोगेन। अतद्धितइतिवाच्यम्॥ * ॥ आर्द्रगोमयेण। शुष्कगोमयेण॥ कुस्तुम्बुरूणिजातिः। ६। १। १४३। अत्र
सुणिनपात्यते। कुस्तुम्बरुर्धान्याकं। क्लीवत्वमतन्त्रं। जातिःकिं। कुतुम्बुरूणि। कुत्सितानितिम्दुकीफलानीत्यर्थः॥ अपर
स्पराःक्रियासांतत्ये। ६। १। १४४। सुणिनपात्यते। अपरस्पराःसार्थागच्छन्ति। सततमविच्छेदेनगच्छन्तीत्यर्थः। क्रि
येतिकिम्। अपरपरागच्छन्ति। अपरेचपरेचसकृदेवगच्छन्तीत्यर्थः॥ गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेषु। ६। १। १४५
। सुट्सस्यषत्वञ्चनिपात्यते। गावःपद्यन्तेस्मिन्देशे। सगोभिःसेवितोगोष्पदः। असेविते। अगोष्पदान्यरण्यानि। प्रमा
णे। गोष्पदमात्रंक्षेत्रं। सेवितेत्यादिकिं। गोःपदं। गोपदम्॥ आस्पदम्प्रतिष्ठायाम्। ६। १। १४६। आत्मयाऽपनाय
स्थानेसुट्निपात्यते। आस्पदं। प्रेतिकिं। आपदापदं॥ आश्चर्य्यमनित्ये। ६। १। १४७। अद्भुतेसुट्। आश्चर्य्यंय
दिसभुञ्जीत। अनित्येकिं। आचर्य्यंकर्म्मशोभनं॥ वर्चस्केऽवस्करः। ६। १। १४८। कुत्सितम्वर्चः। वर्चस्कमन्नमलं
। तस्मिन्सुट्। अवकीर्य्यतइति। अवस्करः। वर्चस्केकिम्। अवकरः॥ अपस्करोरथाङ्गम्। ६। १। १४९। अपकरो
न्यः॥ विष्किरश्शकुनिर्व्विकिरोवा। ६। १। १५०। पक्षेविकिरः। वावचनेनैवसुड्विकल्पेसिद्धेविकिरग्रहणन्तस्यापिशकुने
रन्यत्रप्रयोगोमाभूदितिबृत्तिस्तन्नभाष्यविरोधात्॥ प्रतिष्कशश्चकशेः। ६। १। १५२। कशगतिशासनयोरित्यस्यप्रति
पूर्वस्य...चाच्चिसुट्निपात्यतेषत्वञ्च। सहायः। पुरोयायीवाप्रतिष्कशइत्युच्यते। कशेःकिं। प्रतिगतःकशां। प्रतिक

भ्रंशः । यद्यपि कशेरेव कशा । तथापि कशेरिति धातोर्ग्रहणमुपसर्गस्य प्रतेर्ग्रहणार्थं । तेन धात्वन्तरोपसर्गान्न ॥ प्रस्क
ण्वहरिश्चन्द्रावृषी । ६ । १ । १५३ । हरिश्चन्द्रग्रहणमसमन्त्रार्थम् । ऋषौ इति किं । प्रकण्वो देशः । हरिचन्द्रो माणवकः
॥ मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः । ६ । १ । १५४ । मकरशब्दोऽव्युत्पन्नः तस्य सुडिनिश्च निपात्यते । वेणाविति
किं । मकरो ग्राहः । मकरी समुद्रः ॥ कास्तीराजस्तुन्दे नगरे । ६ । १ । १५५ । ईषत्तीरमस्यास्तीति । कास्तीरं नाम नग
रं । अजस्येव तुन्दमस्येति । अजस्तुन्दं नाम नगरम् । नगरे किं । कातीरं । अजतुन्दम् । कारस्करो वृक्षः । कारं करोतीति
॥ कारस्करो वृक्षः । ६ । १ । १५६ । अन्यत्र कारकरः । केचित्तु कस्कादिषु इदं पठन्ति न सूत्रेषु ॥ पारस्करप्रभृती
नि च संज्ञायाम् । ६ । १ । १५७ । एतानि ससुट्कानि निपात्यन्ते नाम्नि । पारस्करः । किष्किन्धा ॥ तद्बृहतोः करपत्योश्चो
रदेवतयोः सुट् तलोपश्च ॥ * ॥ * ॥ तात्पूर्वं चर्त्वेन दकारो बोध्यः । तद्बृहतोर्दकारतकारौ लुप्येते । करपत्योः सुसुट् । चो
रदेवतयोरिति समुदायोपाधिः । तस्करः । बृहस्पतिः । प्रायस्य चित्तिचित्तयोः ॥ * ॥ प्रायश्चित्तिः । प्रायश्चित्तम् । वनस्प
तिरित्यादि । आकृतिगणोऽयं ॥ * ॥ इति समासाश्रयविधयः ॥ * ॥ समर्थानां प्रथमाद्वा । ४ । १ । ८२ । इदं पदत्र
यमधिक्रियते । प्राग्दिश इति यावत् । सामर्थ्यं परिनिष्ठितत्वं । कृतसन्धिकार्यत्वमिति यावत् ॥ प्राग्दीव्यतोऽण् । ४ ।
१ । ८३ । तेन दीव्यतीत्यतः प्राग् अण् अधिक्रियते ॥ अश्वपत्यादिभ्यश्च । ४ । १ । ८४ । एभ्योऽण् स्यात् । प्राग्दीव्यतीयेष्व
र्थेषु वक्ष्यमाणस्य ण्यस्यापवादः ॥ तद्धितेष्वचामादेः । ७ । २ । ११७ । ञिति णिति च तद्धिते परेऽचामादेरचो वृद्धिः स्या
त् ॥ किति च । ७ । २ । ११८ । किति तद्धिते च तथा । अश्वपतेरपत्यादि । आश्वपतं । गाणपतं । गाणपत्यो मन्त्र इति
तु प्रामादिकमेव ॥ दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः । ४ । १ । ८५ । दित्यादिभ्यः पत्युत्तरपदाच्च प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु ण्यः
स्यात् अणोऽपवादः । दैत्यः । अदितेरादित्यस्य वा । आदित्यः । प्राजापत्यः । यमाच्चेति काशिकायां । याम्यः । पृथिव्या ञाञौ

॥ * ॥ पार्थिवा । पार्थिवी ॥ देवाद्यञञौ ॥ * ॥ दैव्यं । दैवं । बहिषष्टिलोपोयञ्च ॥ * ॥ बाह्यः । ईकक्‌ ॥ * ॥ बा
ह्लीकः ॥ स्थाम्नोऽकारः ॥ * ॥ अश्वत्थामः । पृषोदरादित्वात्सस्यतः । भवार्थेतुलुग्वाच्यः ॥ * ॥ अश्वत्थामा ॥ लोम्नो
ऽपत्येषुबहुष्वकारः ॥ * ॥ बाह्वादीञोऽपवादः । उडुलोमाः । उडुलोमान्‌ । बहुषुकिं । औडुलोमिः । गोरजा
दिप्रसङ्गेयत्‌ ॥ * ॥ गव्यं । अजादिप्रसङ्गेकिं । गोभ्योहेतुभ्यआगतं । गोरूप्यं । गोमयं ॥ उत्सादिभ्योऽञ्‌ । ४ ।
१ । ८६ । औत्सः ॥ अग्निकलिभ्यांढग्वक्तव्यः ॥ * ॥ अग्नेरपत्यादि । आग्नेयं । कालेयम्‌ ॥ * ॥ इत्यपत्यादिविकारा
न्तार्थसाधारणाःप्रत्ययाः ॥ * ॥ स्त्रीपुंसाभ्यान्नञ्स्नञौभवनात्‌ । ४ । १ । ८७ । धान्यानाम्भवनइत्यतःप्रागर्थेषुस्त्री
पुंसाभ्याङ्क्रमान्नञ्स्नञौस्तः । स्त्रैणः । पौंस्नः । वत्यर्थेन । स्त्रीपुम्बचेतिज्ञापकात्‌ । स्त्रीवत्‌ । पुम्वत्‌ ॥ द्विगोर्लुगनप
त्ये । ४ । १ । ८८ । द्विगोर्निमित्तंयस्तद्धितोऽजादिरनपत्यार्थःप्राग्दीव्यतीयस्तस्यलुक्स्यात्‌ । पञ्चसुकपालेषुसंस्कृतः ।
पुरोडाशः । पञ्चकपालः । द्विगुनिमित्तस्येतिकिं । पञ्चकपालस्येदङ्खण्डम्‌ । पाञ्चकपालं । अजादिःकिं । पञ्चगर्गरूप्यं ।
अनपत्येकिं । द्वयोर्मित्रयोरपत्यं । द्वैमित्रिः ॥ गोत्रेऽलुगचि । ४ । १ । ८९ । अजादौप्राग्दीव्यतीयेविवक्षितेगोत्रप्रत्यय
स्याऽलुक्स्यात्‌ । गर्गाणाञ्छात्राः । वृद्धाच्छः ॥ आपत्यस्यचतद्धितेऽनाति । ६ । ४ । १५१ । हलःपरस्यापत्ययकारस्यलो
पःस्यात्तद्धितेनत्वाकारे । गर्गीयाः । प्राग्दीव्यतीयेकिं । गर्गेभ्योहितं । गार्गीयं । अचिकिं । गर्गेभ्यआगतं । गर्गरूप्यं ॥
यूनिलुक्‌ । ४ । १ । ९० । प्राग्दीव्यतीयेअजादौप्रत्ययेविवक्षितेयुवप्रत्ययस्यलुक्स्यात्‌ । ग्लुचुकस्यगोत्रापत्यं । ग्लुचुका
यनिः । वक्ष्यमाणःफिन्ततोयून्यण्‌ । ग्लौचुकायनः । तस्यछात्रोपि । ग्लौचुकायनः । अणोलुकिवृद्धत्वाभावाच्छोन ॥ पै
लादिभ्यश्च । २ । ४ । ५९ । एभ्योयुवप्रत्ययस्यलुक्‌ । पीलायावेत्यण्‌ । तस्मादणोद्व्यचइतिफिञ्तस्यलुक्‌ । पैलःपि
तापुत्रश्च ॥ तद्राजाचाणः । इञ्मगध्येयणन्तादाङ्गशब्दादणोद्व्यचइतिफिञोलुक्‌ । आङ्गःपितापुत्रश्च ॥ इञःप्राचा

म् [illegible] । ४ । ६० । गोत्रेयञ्ञन्तदन्ताद्युवप्रत्ययस्यलुक्स्यात् । नचेद्गोत्रम्प्राचाम्भवति । पन्नागारस्यापत्यं । अतइञ् । यञिञोश्चेतिफक् । पान्नागारिःपितापुत्रश्च । प्राचाङ्किं । दाक्षिःपिता । दाक्षायणःपुत्रः ॥ नतौल्वलिभ्यः । २ । ४ । ६१ । तौल्वल्यादिभ्यःपरस्ययुवप्रत्ययस्यलुक्नस्यात् । पूर्वेणप्राप्तःतुल्वलः । नतइञ्जिफक् । तौल्वलिःपिता । तौल्वलायनःपुत्रः ॥ फक्फिञोरन्यतरस्याम् । ४ । १ । ९१ । यूनिलुगितिनित्येलुकिप्राप्तेविकल्पार्थंसूत्रं । कात्यायनस्यछात्राः । कातीयाः । कात्यायनीयाः । यस्कस्यापत्यं । यास्कः । शिवाद्यण् । तस्यापत्यंयुवा । यास्कायनिः । अणोद्व्यचइतिफिञ् । तस्यछात्राः । यास्कीयाः । यास्कायनीयाः ॥ तस्यापत्यम् । ४ । १ । ९२ । षष्ठ्यन्तात्कृतसन्धेस्समर्थादपत्येर्थेउक्तावक्ष्यमाणाश्चप्रत्ययावास्युः । उपगोरपत्यं । औपगवः । आदिवृद्धिरन्त्योपधावृद्धिम्बाधते । तस्येदमित्यपत्येऽपिबाधनार्थंकृतम्भवेत् । उत्सर्गश्शेषएवासौवृद्धान्यस्यप्रयोजनम् ॥१॥ योगविभागस्तु । भानोरपत्यम् । भानवः । कृतसन्धेःकिं । सौत्थितिः । अकृतव्यूहपरिभाषयासावुत्थितिर्माभूत् । समर्थपरिभाषयानेह । वस्त्रमुपगोरपत्यञ्चैत्रस्य । प्रथमात्किं । अपत्यवाचकात्षष्ठ्यर्थेमाभूत् । वायहणाद्वाक्यमपि । दैवयज्ञीतिसूत्रादन्यतरस्यांग्रहणानुवृत्तेःसमासोपि । उपग्वपत्यं । जातित्वान्ङीप् । औपगवी । आश्वपतः । दैत्यः । औत्सः । स्त्रैणः । पौंस्नः ॥ अपत्यम्पौत्रप्रभृतिगोत्रम् । ४ । १ । १६२ । अपत्यत्वेनविवक्षितम्पौत्रादिगोत्रसंज्ञंस्यात् ॥ जीवतितुवंश्येयुवा । ४ । १ । १६३ । वंश्येपित्रादौजीवतिपौत्रादेर्यदपत्यंचतुर्थादितद्युवसंज्ञमेवस्यान्नतुगोत्रसंज्ञं ॥ भ्रातरिचज्यायसि । ४ । १ । १६४ । ज्येष्ठेभ्रातरिजीवतिकनीयांश्चतुर्थादिर्युवसंज्ञंवास्यात् ॥ वान्यस्मिन्सपिण्डेस्थविरतरेजीवति । ४ । १ । १६५ । भ्रातुरन्यस्मिन्सपिण्डेस्थविरतरेजीवतिपौत्रप्रभृतेरपत्यंजीवदेवयुवसंज्ञंवास्यात् । एकञ्जीवतिग्रहणमपत्यस्यविशेषणं । द्वितीयंसपिण्डस्य । तरपोनिर्देशउभयोंत्कर्षार्थः । स्थानेनवयसाचोत्कृष्टेपितृव्येमातामहेभ्रातरिवाजीवति । गार्ग्यस्यापत्यं । गार्ग्यायणः । गार्ग्यौवा । स्थवि

रेतिकिं। स्थानवयोन्यूनेगार्ग्यएव। जीवतिकिं। मृतेमृतेवागार्ग्यएव॥ वृद्धस्यचपूजायामितिवाच्यम्॥*॥ गोत्रस्यैव वृद्धसंज्ञाप्राचाम्। गोत्रस्ययुवसंज्ञापूजायाङ्गम्यमानायां। तत्रभवान्गार्ग्यायणः। पूजेतिकिं। गार्ग्यः। यूनश्चकुत्सायां। गोत्रसंज्ञेतिवाच्यं॥*॥ गार्ग्योजाल्मः। कुत्सेतिकिंगार्ग्यायणः॥ एकोगोत्रे। ४।१।९३। गोत्रेएकएवाऽपत्यप्रत्ययस्स्यात्। उपगोर्गोत्रापत्यं। औपगवः। गार्ग्यः। नाडायनः। गोत्रस्यैकोनसंख्यानांप्रत्ययानाम्परम्परा। यद्वाऽस्वङ्गूनसंख्येभ्योनिष्ठेत्यत्तिःप्रसज्यते॥१॥ अपत्यम्पितुरेवस्यात्ततःप्राचामपीतिच। मतभेदेनतद्वान्येसूत्रमेतत्तथोत्तर॥२॥ पितुरेवापत्यमितिपक्षेहि। उपगोस्तृतीयेवाच्येऔपगवादिञ्स्यात्। चतुर्थेत्वजीवज्ज्येष्ठेमृतवंश्येऔपगवेःफक्। इत्थम्फगिञोःपरम्परायां। मूलाच्छततमेगोत्रे। एकोनंशतम्प्रत्ययास्युः। पितामहादीनामपीतिमुख्यपक्षेतुतृतीयेवाच्ये। उपगोरणिष्टेसिद्धेपिं। अनन्तादिञपिस्यात्। चतुर्थेफगिति। ततःफगिञोः। परम्परायांशततमेगोत्रेऽष्टनवतेरनिष्टप्रत्ययास्युः। अतोनियमार्थमिदंसूत्रं। एवमुत्तरसूत्रेप्यूह्यं॥ गोत्राद्यून्यस्त्रियां। ४।१।९४। यून्यपत्येगोत्रप्रत्ययान्तादेवप्रत्ययस्स्यात्। स्त्रियान्तुनयुवसंज्ञा। गर्गस्ययुवाऽपत्यम्। गार्ग्यायणः। स्त्रियान्तुगोत्रत्वादेकएवप्रत्ययः॥ अतइञ्। ४।१।९५। अदन्तंयत्प्रातिपदिकन्तत्प्रकृतिकात्षष्ठ्यन्तादिञ्स्यात्। अपत्येऽर्थे। दाक्षिः॥ बाह्वादिभ्यश्च। ४।१।४५। बाहविः। औडुलोमिः। आकृतिगणोयं॥ सुधातुरकङ्च। ४।१।९७। चादिञ्। सुधातुरपत्यम्। सौधातकिः। व्यासवरुडनिषादचाण्डालबिम्बानाञ्चेतिवक्तव्यं॥*॥ न्य्वाभ्याम्पदान्ताभ्याम्पूर्वौतुताभ्यामैच्। ७।३।३। पदान्ताभ्यांयकारवकाराभ्याम्परस्यनवृद्धिःकिन्तुताभ्याम्पूर्वौक्रमादैचावागमौस्तः। वैयासकिः। वारुडकिरित्यादि॥ गोत्रेकुञ्जादिभ्यश्च्फञ्। ४।१।९८। व्रातच्फञोरस्त्रियाम्। व्रातवाचिभ्यःच्फञन्तेभ्यश्चस्वार्थेञ्यस्स्यान्नतुस्त्रियां। कौञ्जायन्यः। बहुत्वेतद्राजत्वाल्लुग्वक्ष्यते। व्राध्नायन्यः। स्त्रियाकौञ्जायनीगोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष्। अनन्तरापत्ये। कौञ्जिः॥ नडादिभ्यःफक्। ४।१।९९। गोत्रइत्येव। नाडायनः। चा

[illegible] । अनन्तरो नाडिः ॥ हरितादिभ्योऽञः । ४ । १ । १०० । एभ्योऽञन्तेभ्यो यूनि फक् । हारितायनः । इह गोत्राधि
कारेऽपि सामर्थ्याद्यून्ययं । न हि गोत्रादपरो गोत्रप्रत्ययः । विदाद्यन्तर्गणो हरितादिः ॥ यञिञोश्च । ४ । १ । १०१ । गोत्रे
यौ यञिञौ तदन्तात् फक् स्यात् । अनातीत्युक्तेरपत्यस्येति यलोपो न । गार्ग्यायणः । दाक्षायणः ॥ शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्सा
ग्रायणेषु । ४ । १ । १०२ । गोत्रे फक् । अञिञोरपवादः । आद्यौ विदादी शारद्वतायनो भार्गवश्चेत् । शारद्वतोऽन्यः । शौन
कायनो वात्स्यश्चेत् । शौनकोऽन्यः । दार्भायण आग्रायणश्चेत् । दार्भिरन्यः ॥ द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् । ४ । १ ।
१०३ । एभ्यो गोत्रे फक् वा । द्रौणायनः । द्रौणिः । पार्वतायनः । पार्वतिः । जैवन्तायनः । जैवन्तिः । अनादिरिह द्रोणः
। अश्वत्थाम्न्यनन्तरे तूपचारात् ॥ अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्योऽञ् । ४ । १ । १०४ । एभ्योऽञ् गोत्रे ये त्वत्रानृषयस्तेभ्य आ
नन्तर्ये स्त्रीत्वे स्वार्थे ष्यङ् । विदस्य गोत्रं । वैदः । अनन्तरो वैदिः । बाह्वादेराकृतिगणत्वादिञ् । पुत्रस्यापत्यं । पौत्रः । दौ
हित्रः ॥ गर्गादिभ्यो यञ् । ४ । १ । १०५ । गोत्र इत्येव । गार्ग्यः । वात्स्यः ॥ यञञोश्च । २ । ४ । ६४ । गोत्रे यद्यञन्तम
ञन्तञ्च तदवयवयोरेतयोर्लुक् स्यात्तत्कृते बहुत्वे न तु स्त्रियां । गर्गाः । वत्साः । विदाः । उर्वाः । तत्कृते किं । प्रियगार्ग्याः
। स्त्रियान्तु गार्ग्यः स्त्रियः । गोत्रे किं । द्वैप्याः । औत्साः । प्रवराध्यायप्रसिद्धमिह गोत्रं । तेनेह न । पौत्राः । दौहित्राः ॥
मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः । ४ । १ । १०६ । गोत्रे यञ् । माधव्यो ब्राह्मणः । माधवोऽन्यः । बाभ्रव्यः कौशिकऋषिः ।
बाभ्रवोऽन्यः । बभ्रुशब्दस्य गर्गादिपाठात्सिद्धे नियमार्थमिदं । गर्गादिपाठफलन्तु लोहितादिकार्य्यार्थं । बाभ्रव्यायणी
॥ कपिबोधादाङ्गिरसे । ४ । १ । १०७ । गोत्रे यञ् स्यात् । काप्यः । बौध्यः । आङ्गिरसे किं । कापेयः । बौधिः ॥ वतण्डा
च । ४ । १ । १०८ । आङ्गिरस इत्येव । वातण्ड्यः । अनाङ्गिरसे तु गर्गादौ शिवादौ च पाठाद्यञणौ । वातण्ड्यः । वातण्डः
॥ लुक् स्त्रियाम् । ४ । १ । १०९ । वतण्डाच्चेति विहितस्य लुक् स्यात् स्त्रियाम् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् । वतण्डी । अना

ङ्गिरसेतु। वातण्डायनी। लोहितादित्वात्ष्फः। अणितुवातण्डी। ऋषित्वाद्वक्ष्यमाणःष्यङ्न॥ अश्वादिभ्यःफञ्। ४।
१।११०। गोत्रे। आश्वायनः। पुंसिजाते॥*॥ पुंसीतितुप्रकृतिविशेषणं। जातस्यगोत्रं। जातायनः। पुंसीतिकिं। जाता
याअपत्यं। जातेयः॥ भर्गात्त्रैगर्त्ते। ४। १। १११। गोत्रेफञ्। भार्गायणस्त्रैगर्त्तः। भार्गिरन्यः॥ शिवादिभ्योऽण्। ४
।१।११२। गोत्रइतिनिवृत्तं। शिवस्याऽपत्यं। शैवः। गाङ्गः। पक्षेतिकादित्वात्फिञ्। गाङ्गायनिः। शुभ्रादित्वाड्ढक्। गाङ्गे
यः॥ अवृद्धाभ्योनदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः। ४।१।११३। अवृद्धेभ्योनदीमानुषीनामभ्योऽण्स्यात्ढकोपवादः। या
मुनः। नार्म्मदः। चिन्तितायाअपत्यम्। चैन्तितः। अवृद्धेभ्यःकिं। वासवदत्तेयः। नदीभ्यादिकिं। वैनतेयः। तन्नामिका
भ्यःकिं। शोभनायाअपत्यं। शौभनेयः॥ ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च। ४। १। ११४। ऋषयोमन्त्रद्रष्टारः। वासिष्ठः।
वैश्वामित्रः। अन्धकेभ्यः। श्वाफल्कः। वृष्णिभ्यः। वासुदेवः। आनिरुद्धः। शौरिरितितुबाह्वादित्वादिञ्। कुरुभ्यः।
नाकुलः। साहदेवः। इञएवायमपवादोमध्येपवादन्यायात्। अत्रिशब्दात्तुपरत्वाड्ढक्। आत्रेयः॥ मातुरुत्संख्यासम्भ
द्रपूर्व्वायाः। ४। १। ११५। संख्यादिपूर्व्वस्यमातृशब्दस्योदादेशस्स्यादण्प्रत्ययश्च। द्वैमातुरः। षाण्मातुरः। साम्मा
तुरः। भाद्रमातुरः। आदेशार्थम्वचनम्प्रत्ययः। उत्सर्गेणसिद्धः। स्त्रीलिङ्गनिर्देशोर्थापेक्षः। तेनधान्यमातुर्न्न। संख्येति
किं। सौमात्रः। शुभ्रादित्वात्। वैमात्रेयः॥ कन्यायाःकनीनच। ४।१।११६। ढकोपवादोऽण्। तत्सन्नियोगेनकनीना
देशश्च। कानीनोव्यासःकर्णश्च। अनूढायाएवापत्यमित्यर्थः॥ विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु। ४। १।११७
। अपत्येऽण्। वैकर्णोवात्स्यः। वैकर्णिरन्यः। शौङ्गोभारद्वाजः। शौङ्गिरन्यः। छागलआत्रेयः। छागलिरन्यः। केचि
त्शुङ्गेत्यावन्तम्पठन्तितेषाण्ढक्प्रत्युदाहरणं। शौङ्गेयः॥ पीलायावा। ४। १। ११८। तन्नामिकाण्बाधित्वाड्ढचइ
ति[illegible]किप्राप्तेपक्षेऽण्विधीयते। पीलायाअपत्यम्। पैलः। पैलेयः॥ ढक्चमण्डूकात्। ४। १। ११९। चादण्पक्षेइञ्।

माण्डूकेयः। माण्डूकः। माण्डूकिः॥ स्त्रीभ्यो ढक्। ४।१।१२०। स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढक् स्यात्। वैनतेयः। बाह्वादित्वात्। सौमित्रिः। शिवादित्वात्सापत्नः॥ द्व्यचः।४।१।१२१। स्त्रीप्रत्ययान्तादपत्ये ढक् तन्नामिकाऽणोऽपवादः। दात्तेयः। पार्थइत्यत्र तु तस्येदमित्यण्॥ इतश्चाऽनिञः। ४।१।१२२। इकारान्ताद्द्व्यचोऽपत्ये ढक् स्यात् न त्विञन्तात्। दौलेयः। नैधेयः॥ शुभ्रादिभ्यश्च।४।१।१२३। ढक् स्यात्। शुभ्रस्याऽपत्यम्। शौभ्रेयः॥ विकर्णकुषीतकात्काश्यपे। ४।१।१२४। अपत्ये ढक्। वैकर्णेयः। कौषीतकेयः। अन्यो वैकर्णिः। कौषीतकिः॥ भ्रुवो वुक्च। ४।१।१२५। चात् ढक्। भ्रौवेयः॥ प्रवाहणस्य ढे। ७।३।२८। प्रवाहणशब्दस्योत्तरपदस्याऽचामादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ढे परे। प्रवाहणस्याऽपत्यम्। प्रावाहणेयः। प्रवाहणेयः॥ तत्प्रत्ययस्य च। ७।३।२९। तस्य प्रवाहणस्योत्तरपदस्यादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा। प्रवाहणेयस्याऽपत्यम्। प्रावाहणेयिः। प्रवाहणेयिः। बाह्यस्तद्धितनिमित्ता वृद्धिः। ढाश्रयेण विकल्पेन बाधितुं न शक्यत इति सूत्रारम्भः॥ कल्याण्यादीनामिनङ्। ४।१।१२६। एषामिनङादेशः स्यात् ढक् च। काल्याणिनेयः। बान्धुकिनेयः॥ कुलटाया वा। ४।१।१२७। इनङ् अत्र विकल्प्यते ढक् तु नित्यः पूर्वेणैव। कौलटिनेयः। कौलटेयः। सतीभिक्षुकी कुलटा। या तु व्यभिचारार्थं कुलान्यटति तस्याः। क्षुद्राभ्यो वेति पक्षे ढ्रक्। कौलटेरः॥ हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च। ७।३।१९। हृदाद्यन्ते पूर्वोत्तरपदयोरचामादेरचो वृद्धिः। ञ्णितिकिति च। सुहृदोऽपत्यम्। सौहार्दः। सुभगाया अपत्यम्। सौभागिनेयः। सक्तुप्रधानाः सिन्धवः। सक्तुसिन्धवः। तेषु भवः। साक्तुसैन्धवः॥ चटकाया ऐरक्। ४।१।१२८। चटकस्येति वाच्यम्॥ *॥ लिङ्गविशिष्टपरिभाषया स्त्रिया अपि। चटकस्य चटकाया वा अपत्यम्। चाटकैरः। स्त्रियामपत्ये लुग्वक्तव्यः॥ *॥ तयोरेव स्त्र्यपत्यम्। चटका। अजादित्वाट्टाप्॥ गोधाया ढ्रक्। ४।१।१२९। गौधेरः। शुभ्रादित्वात्पक्षे ढक्। गौधेयः॥ आरगुदीचाम्। ४।१।१३०। गौधारः। रका सिद्धे आकारोच्चारणमन्यतो विधानार्थं। जडस्याऽपत्यम्। जाडारः। पण्ड

स्याऽपत्यं। पाराशारः॥ क्षुद्राभ्योवा। ४। १। १३१। अङ्गहीनाश्चक्षुद्राःताभ्योद्रक्। पक्षेढक्। काणेरः। काणेयः। दासे
रः। दासेयः॥ पितृष्वसुश्छण्। ४। १। १३२। अणोपवादः। पैतृष्वस्रीयः॥ ढकिलोपः। ४। १। १३३। पितृष्वसु
रन्तलोपस्स्याड्ढकि। अतएवज्ञापकात्ढक्। पैतृष्वसेयः॥ मातृष्वसुश्च। ४। १। १३४। पैतृष्वस्रीयदुक्तन्तदस्यापि
स्यात्। मातृष्वस्रीयः। मातृष्वसेयः॥ चतुष्पाद्भ्योढञ्। ४। १। १३५। ढेलोपोऽकद्र्वाः। ६। ४। १४७। कद्रुभिन्नस्योव
र्णान्तस्यभस्यलोपस्स्यात्ढेपरे। कामण्डलेयः। कमण्डलुशब्दश्चतुष्पाज्जातिविशेषः॥ गृष्ट्यादिभ्यश्च। ४। १। १३६।
एभ्योढञ्स्यात्। अण्ढकोरपवादः। गार्ष्टेयः। मित्रयोरपत्यं। अत्रयणिप्राप्तेढञ्॥ केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियः।
७। ३। २। एषांयकारादेरियादेशःञितिणितिकितिचतद्धितेपरे। इतिइयादेशेप्राप्ते॥ दाण्डिनायनहास्तिनाय
नाऽथर्वणिकजैह्माशिनेयवासिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि। ६। ४। १७४। एतानिनिपा
त्यन्ते। इतियुलोपः। मैत्रेयः। मैत्रेयी॥ यस्कादिभ्योगोत्रे। २। ४। ६३। एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यलुक्स्यात्तत्कृतेबहु
त्वे। अत्रयः। भृगवः। कुत्साः। वसिष्ठाः। गोतमाः। अङ्गिरसः॥ बह्वचइञःप्राच्यभरतेषु। २। ४। ६६। बह्वचःप
रोयइञ्प्राच्यगोत्रेभरतगोत्रेचवर्त्तमानस्तस्यलुक्स्यात्। पन्नागाराः। युधिष्ठिराः॥ नगोपवनादिभ्यः। २। ४। ६७।
एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यलुक्नस्यात्। विदाद्यन्तर्गणोयं। गौपवनाः। शैग्रवाः॥ तिककितवादिभ्योद्वन्द्वे। २। ४। ६८।
एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यबहुत्वेलुक्स्याद्द्वन्द्वे। तैकायनयश्चकैतवायनयश्च। तिकादिभ्यःफिञ्। तस्यलुक्। तिककितवाः॥
उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे। २। ४। ६९। एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यबहुत्वेलुग्वास्याद्द्वन्द्वेच। औपकायनाश्चलामका
यनाश्च। नडादिभ्यःफक्। तस्यलुक्। उपकलमकाः। औपकायनलामकायनाः। भ्रष्टककपिष्ठलाः। भ्राष्टकिकापि
ष्ठलयः। लमकाः। लमकायनाः॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच्। २। ४। ७०। एतयोरवयवस्यगोत्रप्रत्य

यस्माऽसौ यञञ्वा लुक्स्यात्तद्विशिष्टस्य प्रकृतिभागस्य यथासंख्यमगस्तिकुण्डिनच् एतावादेशौ स्तः। अगस्तयः। कुण्डिनाः॥ राजश्वशुराद्यत्। ४। १। १३७। राज्ञो जातावेवेति वाच्यम्॥*॥ ये चाऽभावकर्म्मणोः। ६। ४। १६८। यादौ तद्धिते परेऽन्प्रकृत्या स्यान्नतु भावकर्म्मणोः। राजन्यः। श्वशुर्य्यः। जातिग्रहणात्क्षुद्रादावुत्पन्नो राजनः॥ अन्। ६। ४। १६७। अणि अन्प्रकृत्या स्यादिति टिलोपो न। अभावकर्म्मणोः किं। राज्ञः कर्म्म भावो वा। राज्यं॥ संयोगादिश्च। ६। ४। १६६। इन्प्रकृत्या अणि परे। चक्रिणोऽपत्यं। चाक्रिणः॥ न मपूर्वोऽपत्येऽवर्म्मणः। ६। ४। १७०। मपूर्वोऽन्प्रकृत्या न स्यादपत्येऽणि। भाद्रसामः। मपूर्वः किं। सौत्वनः। अपत्ये किं। चर्म्मणा परिवृतः। चार्म्मणो रथः। अवर्म्मणः किं। चक्रवर्म्मणोऽपत्यं। चाक्रवर्म्मणः। वा हितनाम्न इति वाच्यम्॥*॥ हितनाम्नोऽपत्यं। हैतनामः। हैतनामनः॥ ब्राह्मोऽजातौ। ६। ४। १७१। योगविभागोऽत्र कर्त्तव्यः। ब्राह्म इति निपात्यते। अनपत्येऽणि। ब्राह्मं हविः। ततो जातौ। अपत्ये जातावणि ब्रह्मणष्टिलोपो न स्यात्। ब्रह्मणोऽपत्यं। ब्राह्मणः। अपत्ये किं। ब्राह्मी औषधिः॥ औक्षमनपत्ये। ६। ४। १७३। अणि टिलोपो निपात्यते। औक्षम्पदं। अनपत्ये किं। उक्ष्णोऽपत्यम्। औक्ष्णः॥ षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि। ६। ४। १३५। षपूर्वो योऽन् तस्य हनादेश्च भस्यातो लोपोऽणि। औक्ष्णः। ताक्ष्णः। भ्रौणघ्नः। धृतराज्ञोऽपत्यम्। धार्त्तराज्ञः। षपूर्वेति किं। साम्नोऽपत्यं। सामनः। अणि किं। ताक्षण्यः॥ क्षत्राद्घः। ४। १। १३८। क्षत्रियः। जातावित्येव। क्षात्त्रिरन्यः॥ कुलात्खः। ४। १। १३९। कुलीनः। तदन्तादपि। उत्तरसूत्रेऽपूर्वपदादिति लिङ्गात्। आढ्यकुलीनः॥ अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ। ४। १। १४०। कुलादित्येव पक्षे खः। कुल्यः। कौलेयकः। कुलीनः। पदग्रहणं किं। बहुकुल्यः। बाहुकुलेयकः। बहुकुलीनः॥ महाकुलादञ्खञौ। ४। १। १४१। अन्यतरस्यामित्यनुवर्त्तते। पक्षे खः। माहाकुलीनः। माहाकुलः। महाकुलीनः॥ दुष्कुलाड्ढक्। ४। १। १४२। पूर्ववत्पक्षे खः। दौष्कुलेयः। दुष्कुलीनः॥ स्वसुश्छः। ४। १। १४३।

...त्रीयः ॥ भ्रातुर्व्यच । ४ । १ । १४४ । चाच्छः । अणोपवादः । भ्रातृव्यः । भ्रात्रीयः ॥ व्यन्सपत्ने । ४ । १ । १४५ । भ्रातुर्व्यन्स्यादपत्ये । प्रकृतिप्रत्ययसमुदायेनशत्रौवाच्ये । भ्रातृव्यश्शत्रुः । पाप्मनाभ्रातृव्येणेतितूपचारात् ॥ रेवत्यादिभ्यष्ठक् । ४ । १ । १४६ ॥ ठस्येकः । ७ । ३ । ५० । अङ्गात्परस्यठस्येकादेशस्स्यात् । रैवतिकः ॥ गोत्रस्त्रियाःकुत्सनेणच । ४ । १ । १४७ । गोत्रंयास्त्रीतद्वाचकाच्छब्दाद्णठकौस्तःकुत्सायां । सामर्थ्याद्यूनि । गार्ग्याऽपत्यं । गार्गोगार्गिकोवाजाल्मः । भस्याढे तद्धिते । इतिपुम्वद्भावाद्गार्ग्यशब्दाद्णठकौ । यस्येतिलोपः । आपत्यस्येतियलोपः ॥ वृद्धाट्ठक्सौवीरेषुबहुलम् । ४ । १ । १४८ । सुवीरदेशोद्भवाः । सौवीराः । वृद्धात्सौवीरगोत्राद्यूनिबहुलंठक्स्यात्कुत्सायां । भागवित्तेर्भागवित्तिकः । पक्षेफक् । भागवित्तायनः ॥ फेश्छच । ४ । १ । १४९ । फिञन्तात्सौवीरगोत्राऽपत्येच्छःठक्चकुत्सनेगम्ये । यमुन्दस्याऽपत्यं । यामुन्दायनिः । तिकादित्वात्फिञ् । तस्यापत्यं । यामुन्दायनीयः । यामुन्दायनिकः । कुत्सनेकिं । यामुन्दायनिः । औत्सर्गिकस्याऽणोण्यक्षत्रियेतिलुक् । सौवीरेतिकिं । नैकायनिः ॥ फाण्टाहृतिमिमताभ्यांणफिञौ । ४ । १ । १५० । सौवीरेषुनेह । यथासंख्यमल्पाच्तरस्यपरनिपातात्लिङ्गादितिवृत्तिकारः । भाष्येतुयथासंख्यमेवेतिस्थितम् । फाण्टाहृतः । फाण्टाहृतायनिः । मैमतः । मैमतायनिः ॥ कुर्वादिभ्योण्यः । ४ । १ । १५१ । अपत्ये । कौरव्याः । ब्राह्मणाः । वावदूक्याः । सम्राजःक्षत्रिये ॥ * ॥ साम्राज्यः । साम्राजोन्यः ॥ सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च । ४ । १ । १५२ । एभ्योण्यः । एतिसंज्ञायामितिसस्यषः । हारिषेण्यः । लाक्षण्यः । कारिःशिल्पी । तस्मात् । तान्तुवाय्यः । कौम्भकार्य्यः । नापित्यः ॥ उदीचामिञ् । ४ । १ । १५३ । हारिषेणिः । लाक्षणिः । तान्तुवायिः । कौम्भकारिः । नापितान्तुपरत्वात्फिञेव । नापितायनिः । तक्ष्णोऽणउपसंख्यानम् ॥ * ॥ ताक्ष्णः । पक्षेताक्षण्यः ॥ तिकादिभ्यःफिञ् । ४ । १ । १५४ । नैकायनिः ॥ कौशल्यकार्म्मार्य्याभ्याञ्च । ४ । १ । १५५ । अपत्येफिञ् । इञोपवादः । परमप्रकृतेरेवायमिष्यते । प्रत्ययसन्नियोगेनप्रकृतिरूपन्निपात्यते । कोशल

स्याऽपत्यं । कौशलायनिः । कर्म्मारस्याऽपत्यं । कार्म्मार्य्यायणिः । छागवृषयोरपि ॥ * ॥ छाग्यायनिः । वार्ष्यायणिः ॥ अणो द्व्यचः । ४ । १ । १५६ । अपत्ये फिञ् । इञोऽपवादः । कार्त्रायणिः । अण इति किं । दाक्षायणः । द्व्यचः किं । औपगविः । त्यदादीनाम्फिञ्वावाच्यः । त्यादायनिः । त्यादः ॥ उदीचाम्वृद्धादगोत्रात् । ४ । १ । १५७ । आम्रगुप्तायनिः । प्राचान्तु । आम्रगुप्तिः । वृद्धात्किं । दाक्षिः । अगोत्रात्किं । औपगविः ॥ वाकिनादीनाङ्कुक्च । ४ । १ । १५८ । अपत्ये फिञ्वा । वाकिनस्याऽपत्यम् । वाकिनकायनिः । वाकिनिः ॥ पुत्रान्तादन्यतरस्याम् । ४ । १ । १५९ । अस्माद्वा फिञ् सिद्धस्तस्मिन्परे पुत्रान्तस्य वा कुक् विधीयते । गार्गीपुत्रकायणिः । गार्गीपुत्रायणिः । गार्गीपुत्रिः ॥ प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् । ४ । १ । १६० । ग्लुचुकायनिः ॥ मनोर्ज्जातावञ्यतौ षुक्च । ४ । १ । १६१ । समुदायार्थो जातिः । मानुषः । मनुष्यः ॥ जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् । ४ । १ । १६८ । जनपदक्षत्रिययोर्वाचकादञ् स्यादपत्ये । दाण्डिनायनेति सूत्रे निपातनाट्टिलोपः । ऐक्ष्वाकः । ऐक्ष्वाकौ । क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत् ॥ * ॥ तद्राजमाचक्षाणस्तद्राज इत्यन्वर्थसंज्ञासामर्थ्यात् । पञ्चालानां राजा । पाञ्चालः । पूरोरण्वक्तव्यः ॥ * ॥ पौरवः । पाण्ड्योर्ड्यण् ॥ * ॥ पाण्ड्यः ॥ साल्वेयगान्धारिभ्याञ्च । ४ । १ । १६९ । आभ्यामपत्येऽञ् । वृद्धेदितिञ्यङोऽपवादः । साल्वेयः । गान्धारः । तस्य राजन्यप्येवं ॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् । ४ ।१।१७० । अञोऽपवादः । द्व्यच् । आङ्गः । वाङ्गः । सौह्मः । मागधः । कालिङ्गः । सौरमसः । तस्य राजन्यप्येवं ॥ वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ् । ४ । १ ।१७१ । वृद्धात् । आम्बष्ठ्यः । सौवीर्य्यः । इत् । आवन्त्यः । कौसल्यः । अजादस्याऽपत्यं । आजाद्यः ॥ कुरुनादिभ्यो ण्यः । ४ ।१।१७२ । कौरव्यः । नैषध्यः । स नैषधस्याऽर्थपतेरित्यादौ तु शैषिकोऽण् ॥ साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् । ४ ।१।१७३ । साल्वो जनपदस्तदवयवा उदुम्बरादयस्तेभ्यः प्रत्यग्रथादिभ्यस्त्रिभ्यश्चेञ् । अञोऽपवादः । औदुम्बरिः । प्रात्यग्रथिः । कालकूटिः । आश्मकिः । स

[illegible] ॥ तेतद्राजाः । ४ । १ । १७४ । अञादयस्तत्संज्ञाः स्युः ॥ तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् । २ । ४ । ६२ । बह्वर्थेषु तद्राजस्य लुक् स्यात्तदर्थकृते बहुत्वे न तु स्त्रियां । इक्ष्वाकवः । पञ्चालाइत्यादि । कथन्तर्हि कौरव्याः पशवः । तस्यामेव रघोः पाण्ड्याइति । कौरव्ये पाण्ड्ये च साधवइति समाधेयं । रघूणामन्वयम्वक्ष्ये निरुध्यमानायदुभिः । कथञ्चिदिति तु रघुयदुशब्दयोस्तदपत्ये लक्षणया ॥ कम्बोजाल्लुक् । ४ । १ । १७५ । अस्मात्तद्राजस्य लुक् । कम्बोजः । कम्बोजौ । कम्बोजादिभ्य इति वक्तव्यम् ॥ * ॥ चोलः । शकः । द्व्यच्लक्षणस्याणो लुक् । केरलः । यवनः । अञो लुक् । कम्बोजाः समरे इति पाठः सुगमः । दीर्घपाठे तु । कम्बोजोभिजनो येषामित्यर्थः । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योणञावित्यण् ॥ स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च । ४ । १ । १७६ । तद्राजस्य लुक्स्यात् । अवन्ती । कुन्ती ॥ अतश्च । ४ । १ । १७७ । तद्राजस्याकारस्य स्त्रियां लुक्स्यात् । शूरसेनी । मद्री । कथम्माद्री सुतावितिह्रस्व एवपाठइति हरदत्तः । भर्गादित्वम्वा कल्प्यम् ॥ नप्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः । ४ । १ । १७८ । एभ्यस्तद्राजस्य न लुक् । पाञ्चाली । वैदर्भी । आङ्गी । वाङ्गी । मागधी । एते प्राच्याः । भार्गी । कारूशी । कैकेयी । केकयोत्र तु जन्यजनकभावलक्षणे पुंयोगे ङीष् । युधाशुभ्राभ्यां द्व्यच इति ढक् । ततः स्वार्थे पर्श्वादियौधेयादिभ्यामणञावित्यञ् । शार्ङ्गरवाद्यञ इति ङीन् । अतश्चेति लुकि तु ढगन्तत्वात् ङीप्युदात्तनिवृत्तिस्वरः स्यात् । यौधेयी । शौक्रेयी ॥ अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे । ४ । १ । ७८ । त्र्यादीनामन्त्यमुत्तमम् तस्य समीपमुपोत्तमं गोत्रे यावणिञौ विहितावनार्षौ तदन्तयोर्गुरूपोत्तमयोः प्रातिपदिकयोः स्त्रियां ष्यङादेशः स्यात् । निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति । अणिञोरेव । षङावितौ । यङश्चाप् । कुमुदगन्धेरपत्यं स्त्री । कौमुदगन्ध्या । वाराह्या । अनार्षयोः किं । वासिष्ठी । वैश्वामित्री । गुरूपोत्तमयोः किम् । औपगवी । जातिलक्षणो ङीष् । गोत्रे किम् । अहिच्छत्रे जाता । आहिच्छत्री ॥ गोत्रावयवात् । ४ । १ । ७९ । गोत्रावयवा गोत्राभिमताः कुलाख्यास्ततो गोत्रे विहितयोरणिञो

स्त्रियांष्यङादेशस्स्यादगुरूपोत्तमार्थ आरम्भः। पौणिक्या। भौणिक्या॥ कौड्यादिभ्यश्च। ४। १। ८०। स्त्रियांष्यङ्
प्रत्ययस्स्यात्। अगुरूपोत्तमार्थोऽनणिञर्थश्चारम्भः। कौड्या। व्याड्या। सूतयुवत्याम्। सूत्या। भोजक्षत्रिये। भोज्या
॥ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम्। ४।१।८१। एभ्यश्चतुर्भ्यःष्यङ्वाऽगोत्रार्थमिदं। गोत्रेपि
परत्वात्प्रवर्त्तते। पक्षेइञ्तोमनुष्येतिङीष्। दैवयज्ञ्या। दैवयज्ञी ॥ * ॥ इत्यपत्याधिकारः ॥ * ॥ तेनरक्तंरागात्। ४।
२। १। राज्यतेऽनेनेतिरागः। काषायेणरक्तम्वस्त्रं। काषायं। माञ्जिष्ठं। रागात्किं। देवदत्तेनरक्तम्वस्त्रं॥ लाक्षारोच
नाट्ठक्। ४। २। २। लाक्षिकः। रौचनिकः। शकलकर्द्दमाभ्यामुपसंख्यानम्॥ * ॥ शाकलिकः। कार्द्दमिकः। आ
भ्यामणपीतिवृत्तिकारः। शाकलः। कार्द्दमः। नील्याअन्॥ * ॥ नील्यारक्तं। नीलम्॥ पीतात्कन्॥ * ॥ पीतकं॥
हरिद्रामहारजनाभ्यामञ्॥ * ॥ हारिद्रं। माहारजनं॥ नक्षत्रेणयुक्तःकालः। ४। २। ३। पुष्येणयुक्तम्। पौषम
हः। पौषीरात्रिः॥ लुबविशेषे। ४।२। ४। पूर्वेणविहितस्यलुस्स्यात्। षष्टिदण्डात्मकस्यकालस्यावान्तरविशेषश्चेन्नग
म्यते। अद्यपुष्यः। कथन्तर्हिपुष्ययुक्तापौर्णमासीपौषीति। विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यइतिनिर्द्देशेनपौर्ण
मास्यामयंलुब्नेतिज्ञापितत्वात्। श्रवणशब्दात्तुअतएवलुप्। युक्तवद्भावाभावश्चाऽत्राधकान्यपिनिपातनानिश्राविष्ठी॥ संज्ञा
यांश्रवणाऽश्वत्थाभ्याम्। ४।२। ५। विशेषार्थोयमारम्भः। श्रवणारात्रिः। अश्वत्थोमुहूर्त्तः। संज्ञायांकिं। श्रावणी। आ
श्वत्थी॥ द्वन्द्वाच्छः। ४।२।६। नक्षत्रद्वन्द्वाद्युक्तेकालेच्छस्स्यात्। विशेषेसत्यसतिच। तिष्यपूनर्वसवीयमहः। राधाऽनु
राधीयारात्रिः॥ दृष्टंसाम। ४।२। ७। तेनेत्येव। वसिष्टेनदृष्टं। वासिष्टंसाम। अस्मिन्नर्थेऽण्डिद्वावक्तव्यः॥*॥ उश
नसादृष्टं। उशनसं। औशनं॥ कलेर्ढक्। ४।२। ८। कलिनादृष्टंसाम। कालेयंसाम॥ वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ। ४।२।
९। वामदेवेनदृष्टंसाम। वामदेव्यं। सिद्धेयस्येतिलोपेनकिमर्थंययतौडितौ। ग्रहणंमातदर्थेभूद्वामदेव्यस्यनञ्स्वरे॥१॥

...रथः ।४।२। १०। वस्त्रैःपरिवृतोवास्त्रोरथः। रथःकिं। वस्त्रेणपरिवृतःकायः। समन्ताद्वेष्टितःपरिवृतउच्यते। नेनेहन। छात्रैःपरिवृतोरथः॥ पाण्डुकम्बलादिनिः।४।२।११। पाण्डुकम्बलेनपरिवृतः। पाण्डुकम्बली। पाण्डुकम्बलशब्दोराजास्तरणकम्बलस्यवाचकः। मत्वर्थीयेनैवसिद्धेवचनमणोनिवृत्त्यर्थम्॥ द्वैपवैयाघ्रादञ्।४।२।१२। द्वीपिनोविकारः। द्वैपम्। तेनपरिवृतः। द्वैपोरथः। एवं। वैयाघ्रः॥ कौमारापूर्ववचने।४।२।१३। कौमारेत्यविभक्तिकोनिर्द्देशः। अपूर्वत्वेनिपातनमिदं। अपूर्वपतिंकुमारीम्पतिरुपपन्नः। कौमारःपतिः। यद्वा। अपूर्वपतिः। कुमारीपतिमुपपन्ना। कौमारीभार्य्या॥ तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः। ४। २। १४। शरावउद्धृतः। शारावओदनः। उद्धरतिरिहोद्धरणपूर्व्वकेनिधानेवर्त्तते। तेनसप्तमीउद्धृत्यनिहितइत्यर्थः॥ स्थण्डिलाच्छयितरिव्रते। ४। २। १५। तत्रेत्येवसमुदायेनचेद्व्रतङ्गम्यते। स्थण्डिलेशेते। स्थाण्डिलोभिक्षुः॥ संस्कृतम्भक्षाः। ४। २। १६। सप्तम्यन्तादण्स्यात्संस्कृतेऽर्थेयत्संस्कृतम्भक्षाश्चेत्तेस्युः। भ्राष्ट्रेसंस्कृताः। भ्राष्ट्राः। अष्टसुकपालेषुसंस्कृतः। आष्टाकपालः। पुरोडाशः॥ शूलोखाद्यत्।४।२।१७। अणोपवादः। शूलेसंस्कृतं। शूल्यंमांसं। उखापात्रविशेषः। तस्यांसंस्कृतं। उख्यम्॥ दध्नष्ठक्। ४। २। १८। दध्निसंस्कृतं। दाधिकं॥ उदश्वितोऽन्यतरस्याम्। ४। २। १९। ठक्स्यात्पक्षेऽण॥ इसुसुक्तान्तात्कः। ७। ३। ५१। इसउसउकतएतदन्तात्परस्यठस्यकस्स्यात्। उदकेनश्वयतिवर्द्धतेइत्युदश्वित्। तत्रसंस्कृतः। औदश्वित्कः। औदश्वितः। इसुसोःप्रतिपदोक्तयोर्ग्रहणान्नेह। आशिषाचरति। आशिषिकः। उषाचरति। औषिकः। दोषउपसंख्यानम्॥ *॥ दोर्भ्याञ्चरति। दोष्कः॥ क्षीराड्ढञ्। ४। २। २०। अत्रसंस्कृतमित्येवसम्बध्यतेनतुभक्षाइति। तेनयवाग्वामपिभवति। क्षैरेयी॥ सास्मिन्पौर्णमासीति। ४। २। २१। इतिशब्दात्संज्ञायामितिलभ्यते। पौषीपौर्णमासीअस्मिन्। पौषोमासः॥ आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक्। ४। २। २२। अग्रेहायनमस्याइति। आग्रहायणी। प्रज्ञादेराकृतिगणत्वादण्। पू

र्वपदात्संज्ञायामिति णत्वं । आग्रहायणी पौर्णमासी अस्मिन् । आग्रहायणिको मासः । अश्विनी नयुक्ता पौर्णमासी । अश्वत्थः
। निपातनात्पौर्णमास्यामपि लुक् । आश्वत्थिकः ॥ विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः । ४ । २ । २३ । एभ्यष्ठग्वा
पक्षेऽण् । फाल्गुनिकः । फाल्गुनो मासः । श्रावणिकः । श्रावणः । कार्त्तिकिकः । कार्त्तिकः । चैत्रिकः । चैत्रः ॥ सास्य देव
ता । ४ । २ । २४ । इन्द्रो देवताऽस्येति । ऐन्द्रं हविः । पाशुपतं । बार्हस्पत्यं । त्यज्यमानद्रव्ये उद्देश्यविशेषो देवता । म
न्त्रस्तुत्या च । ऐन्द्रो मन्त्रः । आग्नेयो वै ब्राह्मणो देवतयेति तु शैषिकेऽर्थे सर्वत्राग्नीति ढक् ॥ कस्येत् । ४ । २ । २५ । कशब्दस्य
इकारादेशः स्यात्प्रत्ययसन्नियोगेन । यस्येति लोपात्परत्वादादिवृद्धिः । को ब्रह्मा देवताऽस्य । कायं हविः । श्रीर्देवताऽस्य । श्रायं
॥ शुक्राद्घन् । ४ । २ । २६ । शुक्रियं ॥ अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः । ४ । २ । २७ । अपोनप्त्रियम् । अपांनप्त्रियं । अपोन
पात् अपांनपाद्देवता । प्रत्ययसन्नियोगेन तु रूपं निपात्यते अत एवापोनपाते । अपांनपाते नु ब्रूहीति प्रैषः ॥ छ च । ४ ।
२ । २८ । योगविभागो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः । अपोनप्त्रीयं । शतरुद्राद्घश्च ॥ * ॥ चाच्छः । शतरुद्रा देवताऽस्य । श
तरुद्रीयं । घछयोर्विधानसामर्थ्याद्द्विगोर्लुगनपत्य इति न लुक् ॥ महेन्द्राद्घाणौ च । ४ । २ । २९ । चाच्छः । महेन्द्रियं हविः
। माहेन्द्रं । माहेन्द्रीयं ॥ सोमाट्ट्यण् । ४ । २ । ३० । सौम्यं । टित्वान्ङीप् । सौमी ऋक् ॥ वाय्वृतुपित्रुषसो यत् । ४ ।
२ । ३१ । वायव्यं । ऋतव्यं ॥ रीङृतः । ७ । ४ । २७ । अकृद्यकारे असार्वधातुके यकारे च्वौ च परे ऋदन्ताङ्गस्य रीङादेशः
स्यात् । यस्येति च । पित्र्यं । उषस्यं ॥ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ च । ४ । २ । ३२ ।
चाद्यत् । द्यावापृथिवीयं । द्यावापृथिव्यं । शुनासीरीयं । शुनासीर्यं ॥ अग्नेर्ढक् । ४ । २ । ३३ । आग्नेयः ॥ कालेभ्यो भ
ववत् । ४ । २ । ३४ । मासिकं । प्रावृषेण्यं ॥ महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् । ४ । २ । ३५ । माहाराजिकं । प्रौष्ठपदिकं ॥
देवताद्वन्द्वे च । ७ । ३ । २१ । अत्र पूर्वोत्तरपदयोरादेरचो वृद्धिः स्यात् । ञिति णिति किति च परे । आग्निमारुतं ॥ नेन्द्रस्य

[illegible] । ७ । ३ । २२ । परस्येन्द्रस्य वृद्धिर्न स्यात् । सौमेन्द्रः । परस्य किं । ऐन्द्राग्नः ॥ दीर्घाच्च वरुणस्य । ७ । ३ । २३
। दीर्घात्परस्य वरुणस्य न वृद्धिः । ऐन्द्रावरुणं । दीर्घात्किं । अग्निवारुणीमनड्वाहीमालभेत् । तदस्मिन्वर्त्तत इति । नवय
ज्ञादिभ्य उपसंख्यानं ॥*॥ नावयज्ञिकः कालः । पाकयज्ञिकः । पूर्णमासादण् वक्तव्यः ॥*॥ पूर्णः मासोऽस्यां वर्त्तत इति । पौ
र्णमासी तिथिः ॥ पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः । ४ । २ । ३६ । एते निपात्यन्ते । पितुर्भ्रातरि व्यत् ॥*॥ पितुर्भ्राता
। पितृव्यः । मातुर्डुलच् ॥*॥ मातुर्भ्राता । मातुलः । मातृपितृभ्यां पितरि डामहच् ॥*॥ मातुः पिता । मातामहः । पितुः पि
ता । पितामहः । मातरि षिच्च ॥*॥ मातामही । पितामही । अवेर्दुग्धे सोढदूसमरीसचो वक्तव्याः ॥*॥ सकारपाठसा
मर्थ्यान्न षः । अविसोढं । अविदूसं । अविमरीसं । तिलान्निष्फलात्पिञ्जपेजौ ॥*॥ तिलपिञ्जः । तिलपेजः । बंध्यस्तिल
इत्यर्थः । पिञ्जश्छन्दसि डिच्च ॥*॥ तिल्पिञ्जः ॥ तस्य समूहः । ४ । २ । ३७ । काकानां समूहः । काकम् । वाकं ॥ भि
क्षादिभ्योऽण् । ४ । २ । ३८ । भिक्षाणां समूहो भैक्षं । गर्भिणीनां समूहः । गार्भिणं । इह भस्याढ इति पुंवद्भावे कृते ॥
इनण्यनपत्ये । ६ । ४ । १६४ । अनपत्यार्थेऽणि परे इन् प्रकृत्या स्यात् । तेन नस्तद्धित इति टिलोपो न । युवतीनां समू
हः । यौवनं । शत्रान्तादनुदात्तादेरञ् । यौवतं ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । ४ । २ । ३९
। एभ्यः समूहे वुञ् स्यात् । लौकिकमिह गोत्रं । तच्चापत्यमात्रं ॥ युवोरनाकौ । ७ । १ । १ । युवु एतयोरनुनासिकयोः क्रमा
दन अक एतावादेशौ स्तः । ग्लुचुकायनीनां समूहः । ग्लौचुकायनकं । औक्षकमित्यादि । आपत्यस्य चेति लोपे प्राप्ते ॥ प्रकृत्या
अके ॥*॥ राजन्यमनुष्ययुवानः । राजन्यकं । मानुष्यकं । वृद्धाच्चेति वक्तव्यम् ॥*॥ वार्द्धकं ॥ केदाराद्यञ् च । ४ ।
२ । ४० । चाद्वुञ् । कैदार्य्यं । कैदारकं । गणिकाया यञिति वक्तव्यम् ॥*॥ गाणिक्यं ॥ ठञ् कवचिनश्च । ४ । २ । [illegible]
। चात्केदारादपि । कवचिनां समूहः । कावचिकं । कैदारिकं ॥ ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् । ४ । २ । [illegible] [illegible]ण्यं ।

सार्गव्यं । वाडव्यं । पृष्ठादुपसंख्यानम् ॥ * ॥ पृष्ठ्यम् ॥ ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् । ४ । २ । ४३ । ग्रामता । जनता । ब
न्धुता । गजसहायाभ्यां चेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ गजता । सहायता ॥ अह्नः खः क्रतौ ॥ * ॥ अहीनः । अहर्गणसाध्यस्
याकः क्रतुरित्यर्थः । क्रतौ किं । आह्नः । इह खण्डिकादित्वादञ् । अह्नष्टखोरेवेति नियमाट्टिलोपेन । पर्श्वाणस्वक्तव्यः
॥ * ॥ सिति च । १ । ४ । १६ । सिति परे पूर्वम्पदसंज्ञं स्यात् । अभत्वादेर्गुणेन । पर्शूनां समूहः । पार्श्वं ॥ अनुदात्ता
देरञ् । ४ । २ । ४४ । कापोतं । मायूरं ॥ खण्डिकादिभ्यश्च । ४ । २ । ४५ । अञ् स्यात् । खण्डिकानां समूहः । खाण्डिकं
॥ चरणेभ्यो धर्म्मवत् । ४ । २ । ४६ । काठकं । छान्दोग्यं ॥ अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । ४ । २ । ४७ । साक्तुकं । हास्तिकं
। धैनुकं ॥ केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् । ४ । २ । ४८ । पक्षे ठगणौ । कैश्यं । कैशिकं । अश्वीयं । आश्वं ॥ पाशा
दिभ्यो यः । ४ । २ । ४९ । पाश्या । तृण्या । धूम्या । वन्या । वात्या ॥ खलगोरथात् । ४ । २ । ५० । खल्या । गव्या । रथ्या
॥ इनित्रकट्यचश्च । ४ । २ । ५१ । खलादिभ्यः क्रमात्स्युः । खलिनी । गोत्रा । रथकट्या । खलादिभ्य इनिर्वक्तव्यः ॥ * ॥
डाकिनी । कुटुम्बिनी । आकृतिगणोऽयं ॥ विषयो देशे । ४ । २ । ५२ । षष्ठ्यन्तादर्थादर्थस्स्युरत्यन्तपरिशीलितेऽर्थे स
चेद्देशः । शिबीनां विषयो देशः । शैबः । देशे किं । देवदत्तस्य विषयोऽनुवाकः ॥ राजन्यादिभ्यो वुञ् । ४ । २ । ५३ । रा
जन्यकः ॥ भौरिक्याद्यैषुकार्य्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ । ४ । २ । ५४ । भौरिकीणां विषयो देशः । भौरिकिविधं । भौलिकि
विधम् । ऐषुकारिभक्तं । सारसायनभक्तम् ॥ सोऽस्यादिरिति छन्दसः प्रगाथेषु । ४ । २ । ५५ । अण् । पङ्क्तिरादिर
स्येति । पाङ्क्तः प्रगाथः । स्वार्थ उपसंख्यानम् ॥ * ॥ त्रिष्टुबेव । त्रैष्टुभं ॥ संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः । ४ । २ । ५६ । सो
ऽस्येत्यनुवर्त्तते । सुभद्रा प्रयोजनमस्य संग्रामस्येति । सौभद्रः । भरता योद्धारोऽस्य संग्रामस्य । भारतः ॥ तदस्याम्प्रहर
णमिति क्रीडायां णः । ४ । २ । ५७ । दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां । दाण्डा । मौष्टा ॥ घञः सास्यां क्रियेति ञः । ४ । २ ।

५८ । घञन्तात्क्रियावाचिनः प्रथमान्तादस्यामिति सप्तम्यर्थे स्त्रीलिङ्गे ञप्रत्ययस्स्यात् । घञ इति कृद्ग्रहणाद्गतिकारकपूर्व्वस्यापि ग्रहणं ॥ श्येनतिलस्यपाते ञे । ६ । ३ । ७१ । श्येनतिलएतयोर्मुमागमस्स्यात् ञप्रत्यये परे पातशब्दे उत्तरपदे । श्येनपातोऽस्यां वर्त्तते श्यैनम्पाता मृगया । तिलपातोऽस्यां वर्त्तते तैलम्पाता स्वधा । श्येनतिलस्य किम् । दण्डपातोऽस्यां तिथौ वर्त्तते दाण्डपाता तिथिः ॥ तदधीते तद्वेद । ४ । २ । ५९ । व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकरणः ॥ क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् । ४ । २ । ६० । क्रतुविशेषवाचिनामेवेह ग्रहणम् । तेभ्यो मुख्यार्थेभ्यो वेदितरि तत्प्रतिपादकग्रन्थपरेभ्यस्त्वध्येतरि । आग्निष्टोमिकः । वाजपेयिकः । उक्थं सामविशेषस्तल्लक्षणपरो ग्रन्थविशेषो लक्षणयोक्थम् । तदधीते वेद वा औक्थिकः । मुख्यार्थादूक्थशब्दाट्ठग्नेष्यते ॥ * ॥ न्यायं । नैयायिकः । वृत्तिं । वार्त्तिकः । लौकायतं । लौकायतिक इत्यादि । सूत्रान्तात्त्वकल्पादेरेवेष्यते ॥ * ॥ सांग्रहसूत्रिकः । अकल्पादेः किम् । काल्पसूत्रः । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ वायसविद्यिकः । गौलक्षणिकः । आश्वलक्षणिकः । पाराशरकल्पिकः । अङ्गक्षत्रधर्म्मत्रिपूर्व्वाद्विद्यान्तान्नेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ आङ्गविद्यः । त्रिविधा विद्या त्रिविद्या । तामधीते वेद वा त्रैविद्यः । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्च ॥ * ॥ यावक्रीतमधिकृत्य कृतमाख्यानमुपचारात् यावक्रीतं तदधीते वेत्ति वा यावक्रीतिकः । वासवदत्तामधिकृत्य कृता आख्यायिका वासवदत्ता । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे इत्यर्थे । वृद्धाच्छः । तस्य लुबाख्यायिकाभ्यो बहुलमिति लुप् । ततोऽनेन ठक् । वासवदत्तिकः । ऐतिहासिकः । पौराणिकः । सर्व्वादेस्सादेश्च लुग्वक्तव्यः ॥ * ॥ सर्व्वान्वेदानधीते सर्व्ववेदः । सर्व्वतन्त्रः । सर्वान्तिकः । द्विगोर्लुगिति लुक् । द्वितन्त्रः । इकन्पदोत्तरपदात् ॥ * ॥ शतषष्टेः षिकन्पथः ॥ * ॥ पूर्व्वपदिकः । उत्तरपदिकः । शतपथिकः । शतपथिकी । षष्टिपथिकः । षष्टिपथिकी ॥ क्रमादिभ्यो वुन् । ४ । २ । ६१ । क्रमकः । क्रमपदशिक्षामीमांसाक्रमादिः ॥ अनुब्राह्मणादिनिः । ४ । २ । ६२ । तदधीते तद्वेदेत्यर्थे । ब्राह्मणसदृशो ग्रन्थोऽनु

ब्राह्मणम् । तदधीते अनुब्राह्मणी । मत्वर्थीयेनैव सिद्धे अण्बाधनार्थमिदम् ॥ वसन्तादिभ्यष्ठक् । ४ । २ । ६३ । वासन्तिकः । अथर्वाणमधीते आथर्वणिकः । दाण्डिनायनसूत्रे निपातनाट्टिलोपेन ॥ प्रोक्ताल्लुक् । ४ । २ । ६४ । प्रोक्तार्थकप्रत्ययात्परस्याऽध्येतृवेदितृप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । पणनम्पणः घञर्थे कविधानमिति कः । सोऽस्यास्तीति पणी तस्य गोत्राऽपत्यं पाणिनः ॥ गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्च । ६ । ४ । १६५ । एतेऽणि प्रकृत्या स्युः । इति टिलोपेन । ततो यूनि इञ् । पाणिनिः ॥ ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि लुगणिञोः । २ । ४ । ५८ । ण्यप्रत्ययान्तात्क्षत्रियगोत्रप्रत्ययान्तादृष्यभिधायिनो गोत्रप्रत्ययान्तात् ञितश्च परयोर्युवाभिधायिनोरणिञोर्लुक् स्यात् । कौरव्यः पिता । कौरव्यः पुत्रः । श्वाफल्कः पिता । श्वाफल्कः पुत्रः । वासिष्ठः पिता । वासिष्ठः पुत्रः । तैकायनिः पिता । तैकायनिः पुत्रः । एभ्यः किं । शिवाद्यण् कौहडः पिता । ततइञ् कौहडिः पुत्रः । यूनि किम् । वामरथस्य छात्राः वामरथाः । इति अणो लुक् तु न भवति । आर्षग्रहणेन प्रतिपदोक्तस्य ऋष्यण एव ग्रहणात् । पाणिनिना प्रोक्तम् पाणिनीयं । वृद्धाच्छः । इञश्च इत्यण् तु न गोत्रे य इञ् तदन्तादिति वक्ष्यमाणत्वात् । ततोऽध्येतृवेदित्रणो लुक् स्यात् । स्वरे स्त्रियाञ्च विशेषः । पाणिनीयः । पाणिनीया ॥ सूत्राच्च कोपधात् । ४ । २ । ६५ । सूत्रवाचिनः ककारोपधादध्येतृवेदितृप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । अप्रोक्तार्थ आरम्भः । अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य अष्टकम्पाणिनेः सूत्रम् । तदधीयते विदन्ति वा अष्टकाः ॥ छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि । ४ । २ । ६६ । छन्दांसि ब्राह्मणानि च प्रोक्तप्रत्ययान्तानि तद्विषयाणि स्युः । अध्येतृवेदितृप्रत्ययम्विना न प्रयोज्यानीत्यर्थः । कठेन प्रोक्तमधीयते कठाः । वैशम्पायनान्तेवासित्वाण्णिनिः । तस्य कठचरकादिति लुक् । ततोऽण् । तस्य प्रोक्ताल्लुक् ॥ तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि । ४ । २ । ६७ । उदुम्बराः सन्त्यस्मिन् देशे औदुम्बरः ॥ तेन निर्वृत्तम् । ४ । २ । ६८ । कुशाम्बेन निर्वृत्ता कौशाम्बी नगरी ॥ तस्य निवासः । ४ । २ । ६९ । शिवीनान्निवासो देशः शैवः ॥ अदूरभवश्च । ४ । २ ।

७० । विदिशाया अदूरभवन्नगरं वैदिशं । चकारेण प्रागुक्तास्त्रयोऽर्थाः सन्निधाप्यन्ते तेन वक्ष्यमाणप्रत्ययानाञ्चातुरर्थिकत्वं
सिद्ध्यति ॥ ओरञ् । ४ । २ । ७१ । अणोऽपवादः । कक्षतु । काक्षतवं । नद्यान्तु परत्वान्मतुप् । इक्षुमती ॥ मतोश्च
बह्वजङ्गात् । ४ । २ । ७२ । बह्वच् अङ्गं यस्य मतुपस्तदन्तात् अञ् नाऽण् । सैध्रकावतं । बह्वजिति किं । आहिमतम् । अ
ङ्गग्रहणं बह्वजिति नद्विशेषणं यथा स्यान्मत्वन्तविशेषणं माभूत् ॥ बह्वचः कूपेषु । ४ । २ । ७३ । अणोऽपवादः । दीर्घ
वरत्रेण निर्वृत्तो दैर्घवरत्रः कूपः ॥ उदक्च विपाशः । ४ । २ । ७४ । विपाश उत्तरे कूले ये कूपास्तेष्वञ् । अबह्वजर्थ आ
रम्भः । दत्तेन निर्वृत्तः कूपो दात्तः । उदक्किम् । दक्षिणतः । कूपेष्वणेव ॥ सङ्कलादिभ्यश्च । ४ । २ । ७५ । कू
पेष्विति निवृत्तं । सङ्कलेन निर्वृत्तं साङ्कलम् । पौष्कलं ॥ स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु । ४ । २ । ७६ । स्त्रीलिङ्गेषु एषु देशे
षु वाच्येष्वञ् । सौवीरे दत्तामित्रेण निर्वृत्ता दात्तामित्री नगरी । साल्वे । वैधूमाग्नी । प्राचि । माकन्दी ॥ सुवास्त्वादिभ्यो
ऽण् । ४ । २ । ७७ । अञोऽपवादः । सुवास्तोरदूरभवं सौवास्तवम् । वर्णु । वार्णवम् । अण्ग्रहणं नद्यां मतुपो बाध
नार्थं । सौवास्तवी ॥ रोणी । ४ । २ । ७८ । रोणीशब्दात् तदन्ताच्चाण् । कूपाञोऽपवादः । रौणः । आजकरौणः ॥ कोप
धाच्च । ४ । २ । ७९ । अण् । अञोऽपवादः । कार्णच्छिद्रकः कूपः । कार्कवाकवं । त्रैशङ्कवं ॥ वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्
ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसङ्काशबलपक्षकर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराह
कुमुदादिभ्यः । ४ । २ । ८० । सप्तदशभ्यः सप्तदश क्रमात् स्युः चातुरर्थिकाः ॥ अरीहणादिभ्यो वुञ् ॥ अरीहणेन निर्वृत्तं ॥ आ
रीहणकं ॥ कृशाश्वादिभ्यश्छण् ॥ कार्शाश्वीयम् ॥ ऋश्यादिभ्यः कः ॥ ऋश्यकं ॥ कुमुदादिभ्यष्ठच् ॥ कुमुदिकं ॥ काशा
दिभ्य इलः ॥ काशिलः ॥ तृणादिभ्यः सः ॥ तृणसं ॥ प्रेक्षादिभ्य इनिः ॥ प्रेक्षी ॥ अश्मादिभ्यो रः ॥ अश्मरः ॥ सख्यादि
भ्यो ढञ् ॥ साखेयं ॥ सङ्काशादिभ्यो ण्यः ॥ साङ्काश्यं ॥ बलादिभ्यो यः ॥ बल्यं ॥ पक्षादिभ्यः फक् ॥ पाक्षायणः ॥ पथः पन्थ

च॥ पान्थायनः॥ कर्णादिभ्यः फिञ्॥ कार्णायनिः॥ सुतङ्गमादिभ्य इञ्॥ सौतङ्गमिः॥ प्रगद्यादिभ्यो ञ्यः॥ प्रागद्यः।
वराहादिभ्यः कक्। वाराहकः॥ कुमुदादिभ्यष्ठक्॥ कौमुदिकः॥ जनपदे लुप्। ४। २। ८१। जनपदे वाच्ये चातुर
र्थिकस्य लुप् स्यात्॥ लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने। १। २। ५१। लुपि सति प्रकृतिवल्लिङ्गवचने स्तः। पञ्चालानां निवासो जनप
दः पञ्चालाः कुरवः। अङ्गाः। वङ्गाः। कलिङ्गाः॥ तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात्। १। २। ५३। युक्तवद्वचनं न कर्त्तव्यं सं
ज्ञानां प्रमाणत्वात्॥ लुब्योगाऽप्रख्यानात्। १। २। ५४। लुबपि न कर्त्तव्योऽवयवार्थस्याप्रतीतेः॥ योगप्रमाणे च तदभावे
ऽदर्शनं स्यात्। १। २। ५५। यदि हि योगस्यावयवार्थस्येदं बोधकं स्यात्तदा तदभावे न दृश्येत॥ प्रधानप्रत्ययार्थवचनम
र्थस्यान्यप्रमाणत्वात्। १। २। ५६। प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येवंरूपं वचनमप्यशिष्यं कुतः अर्थस्य लोकत एव सिद्धेः॥ का
लोपसर्ज्जने च तुल्यम्। १। २। ५७। अतीतायां रात्रेः पश्चार्द्धेनागामिन्याः पूर्वार्द्धेन च सहितो दिवसोऽद्यतनः। विशेष
णमुपसर्ज्जनमित्यादि पूर्वाचार्यैः परिभाषितं तत्राप्यशिष्यत्वं समानं लोकप्रसिद्धेः॥ विशेषणानां चाऽजातेः। १। २।
५२। लुबर्थस्य विशेषणानामपि तद्वल्लिङ्गवचने स्तो जातिं वर्ज्जयित्वा। पञ्चाला रमणीयाः। गोदौ रमणीयौ। अजातेः
किम्। पञ्चाला जनपदः। गोदौ ग्रामः॥ हरीतक्यादिषु व्यक्तिः। ४। ३। १६७। हरीतक्याः फलानि हरीतक्यः॥ ख
लतिकादिषु वचनम्। खलतिकस्य पर्वतस्यादूरभवानि खलतिकं वनानि। मनुष्यलुपि प्रतिषेधः। मनुष्यलक्षणे लुबर्थे
विशेषणानां न। लुबन्तस्य तु भवतीत्यर्थः। चञ्चा अभिरूपः॥ वरणादिभ्यश्च। ४। २। ८२। अजनपदार्थ आर
म्भः। वरणानामदूरभवं नगरं वरणाः॥ शर्कराया वा। ४। २। ८३। अस्माच्चातुरर्थिकस्य वा लुप् स्यात्॥ ठक्छौ च
। ४। २। ८४। शर्कराया एतौ स्तः कुमुदादौ वराहादौ च पाठसामर्थ्यात्पक्षे ठच् ककौ। वाग्रहणसामर्थ्यात्पक्षे औत्सर्गिकोऽण्
[illegible]बुद्धिकल्पः षड्रूपाणि। शर्करा। शार्करं। शार्करिकं। शार्करीयं। शर्करिकम्। शार्करकं॥ नद्यां मतुप्। ४।

२। ८५। चातुरर्थिकः। इक्षुमती॥ मध्वादिभ्यश्च। ४। २। ८६। मतुप्स्याच्चातुरर्थिकः। अनद्यर्थ आरम्भः। म
धुमान्॥ कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप्। ४। २। ८७। कुमुद्वान्। नड्वान्। वेतस्वान्। आद्ययोर्झयइति।॥ अन्त्ये मा
दुपधायाइति वक्ष्यमाणेन वः। महिषाच्चेति वक्तव्यं॥ * ॥ महिष्मान्नाम देशः॥ नडशादाड्ड्वलच्। ४। २। ८८। नड्व
लः। शादोजम्बाल घासयोः। शाड्वलः॥ शिखायावलच्। ४। २। ८९। शिखावलम्॥ उत्करादिभ्यश्छः। ४। २।
९०। उत्करीयः॥ नडादीनां कुक् च। ४। २। ९१। नडकीयं। कुञ्चाह्रस्वत्वञ्च॥ * ॥ कुञ्चकी[illegible]। तक्षन्नलोपश्च। ते
क्षकीयः॥ बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक्। ६। ४। १५३। नडाद्यन्तर्गता बिल्वकादयस्तेभ्यश्छस्य लुक् तद्धिते परे। बिल्वाय
स्यांसन्ति सा बिल्वकीया तस्यां भवा बैल्वकाः। वेत्रकीया। वैत्रकाः। छस्य किम्। छमात्रस्य लुग्यथा स्यात् कुकोनिवृत्तिर्माभूत्।
अन्यथा सन्नियोगविशिष्टानामिति कुगपि निवर्त्तेत। लुग्ग्रहणं सर्वलोपार्थं लोपे हि यमात्रस्य स्यात्॥ * ॥ इति चातुरर्थिकाः॥
* ॥ शेषे। ४। २। ९२। अपत्यादि चतुरर्थ्यन्तादन्योऽर्थः शेषस्तत्राऽणादयः स्युः। चक्षुषा गृह्यते चाक्षुषं रूपम्। श्रा
वणः शब्दः। औपनिषदः पुरुषः। दृषदि पिष्टा दार्षदाः सक्तवः। उलूखले क्षुण्णः औलूखलो यावकः। अश्वैरुह्यते आश्वो
रथः। चतुर्भिरुह्यते चातुरं शकटं। चतुर्दश्यां दृश्यते चातुर्दशं रक्षः। शेष इति लक्षणञ्चाधिकारश्च। तस्य विकार इ
त्यतः प्राक् शेषाधिकारः॥ राष्ट्राऽवारपाराद्घखौ। ४। २। ९३। आभ्यां क्रमाद्घखौ स्तः शेषे। राष्ट्रियः। अवारपारीणः
। अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरीताच्चेति वक्तव्यम्॥ * ॥ अवारीणः। पारीणः। पारावारीणः। इह प्रकृतिविशेषाद्घाद
यष्ठ्युट्युलन्ताः प्रत्यया उच्यन्ते। तेषां जातादयोऽर्थविशेषाः समर्थविभक्तयश्च वक्ष्यन्ते॥ ग्रामाद्यखञौ। ४। २। ९४।
ग्राम्यः। ग्रामीणः॥ कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ्। ४। २। ९५। कुत्सितास्त्रयः कत्त्रयः। तत्र जातादिः कात्त्रेयकः। नागरे
यकः। ग्रामादित्यनुवृत्तेः ग्रामेयकः॥ कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेषु। ४। २। ९६। कौलेयकः श्वा। कौलोऽन्यः।

कौक्षेयकोऽसिः। कौक्षोऽन्यः। ग्रैवेयकोऽलङ्कारः। ग्रैवोऽन्यः॥ नद्यादिभ्यो ढक्। ४। २। ९७। नादेयं। माहेयम्। वाराणसेयं॥ दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्। ४। २। ९८। दक्षिणेत्याजन्तमव्ययम्। दाक्षिणात्यः। पाश्चात्यः। पौरस्त्यः॥ कापिश्याः ष्फक्। ४। २। ९९। कापिश्यां जातादि कापिशायनं मधु। कापिशायनी द्राक्षा॥ रङ्कोरमनुष्येऽण्च। ४। २। १००। चात् ष्फक्। राङ्कवो गौः। राङ्कवायणः। अमनुष्ये इति किं। राङ्कवको मनुष्यः॥ द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत्। ४। २। १०१। दिव्यम्। प्राच्यम्। अपाच्यम्। उदीच्यम्। प्रतीच्यम्॥ कन्थायाष्ठक्। ४। २। १०२। कान्थिकः॥ वर्णौ वुक्। ४। २। १०३। वर्णुनदस्तस्य समीपदेशो वर्णुः तद्विषयार्थवाचिकन्थाशब्दाद्वुक्स्यात्। यथा हि जातं हिमवत्सु कान्थकम्॥ अव्ययात्त्यप्। ४। २। १०४। अमेहक्वतसित्रेभ्य एव॥ *॥ अमान्तिकसहायार्थयोः। अमात्यः। इहत्यः। क्वत्यः। ततस्त्यः। तत्रत्यः। परिगणनं किं। उपरिष्टाद्भव औपरिष्टः। अव्ययानां भमात्रे टिलोपः। आनित्योऽयं। बहिष टिलोपविधानात् तेनेह न। आरातीयः। त्यब्नेर्ध्रुव इति वक्तव्यम्॥ *॥ नित्यः। निसो गते॥ *॥ ह्रस्वात्तादौ तद्धिते। ८। ३। १०१। ह्रस्वादिणः परस्य सस्य षः स्यात्तादौ तद्धिते। निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यो निष्ट्यश्चाण्डालादिः। अरण्याण्णः॥ *॥ आरण्याः सुमनसः। दूरादेत्यः॥ *॥ दूरेत्यः॥ उत्तरादाहञ्॥ *॥ औत्तराहः॥ ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम्। ४। २। १०५। एभ्यस्त्यब्वापक्षे वक्ष्यमाणौ ट्युट्युलौ। ऐषमस्त्यं। ऐषमस्तनं। ह्यस्त्यं। ह्यस्तनं। श्वस्त्यं। श्वस्तनं। पक्षे शौवस्तिकं वक्ष्यते॥ तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ। ४। २। १०६। यथासंख्येन। काकतीरं। पाल्वलतीरं। शैवरूप्यं। तीररूप्यान्तादिति नोक्तं बहुच्पूर्वान्माभूत्। वाकरूप्यं॥ दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः। ४। २। १०७। अणोपवादः। पौर्वशालः। असंज्ञायां किं। संज्ञाभूतायाः प्रकृतेर्माभूत्। पूर्वेषुकामशम्यां भवः पौर्वेषुकामशमः। प्राचां ग्रामनगराणामित्युत्तरपदवृद्धिः॥ मद्रेभ्योऽञ्। ४। २। १०८। दिक्पूर्वपदादित्येव दिशो मद्राणामिति मद्रपर्य्युदासादादिवृद्धिः। पौ

कैमद्रः। आपरमद्रः॥ उदीच्यग्रामाच्चबह्वचोऽन्तोदात्तात्। ४। २। १०९। अञ्स्यात्। शैवपुरम्॥ प्रस्थोत्तरपदप
लद्यादिकोपधादण्। ४। २। ११०। माहकिप्रस्थः। पालदः। नैलीनकः॥ कण्वादिभ्योगोत्रे। ४। २। १११। ए
भ्योगोत्रप्रत्ययान्तेभ्योऽण्स्यात्। कण्वोगर्गादिः। काण्वस्यछात्राःकाण्वाः॥ इञश्च। ४। २। ११२। गोत्रेयइञ्तद
न्तादण्स्यात्। दाक्षाः। गोत्रेकिं। सौतङ्गमेरिदंसौतङ्गमीयं। गोत्रमिहशास्त्रीयन्नतुलौकिकंतेनेहन। पाणिनीयं॥ नद्व
चःप्राच्यभरतेषु। ४। २। ११३। इञश्चेत्यणोपवादः। प्रौष्ठीयाः। काशीयाः। भरतानाम्प्राच्यत्वेपिपृथगुपादानम
न्यत्रप्राच्यग्रहणेभरतानामग्रहणस्यलिङ्गम्॥ वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम्। १। १। ७३। यस्यसमुदायस्याचांमध्ये
आदिवृद्धिस्तद्वृद्धसंज्ञंस्यात्॥ त्यदादीनिच। १। १। ७४। वृद्धसंज्ञानिस्युः॥ वृद्धाच्छः। ४। २। ११४। शालीयः
। मालीयः। तदीयः॥ एङ्प्राचान्देशे। १। १। ७५। एङ्यस्याचामादिस्तद्वृद्धसंज्ञंवास्याद्देशाभिधाने। एणीपचनी
यः। गोनर्दीयः। भोजकटीयः। पक्षेअणि। ऐणीपचनः। गौनर्दः। भौजकटः। एङिकिं। आहिच्छत्रः। कान्यकुब्जः।
वानामधेयस्यवृद्धसंज्ञावक्तव्या॥ *॥ दैवदत्तः। देवदत्तीयः॥ भवतष्ठक्छसौ। ४। २। ११५। वृद्धाद्भवतएतौस्तः
। भावत्कः। जश्त्वं। भवदीयः। वृद्धादित्यनुवृत्तेः शत्रन्तादणेव। भावतः॥ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ। ४। २। ११६।
इकारउच्चारणार्थः। काशिकी। काशिका। वैदिकी। वैदिका। आपदादिपूर्वपदात्कालान्तात्॥ *॥ आपदादिराकृति
गणः। आपत्कालिकी। आपत्कालिका॥ वाहीकग्रामेभ्यश्च। ४। २। ११७। वाहीकग्रामवाचिभ्योवृद्धेभ्यष्ठञ्ञि
ठौस्तःछस्यापवादः। कास्तीरन्नामवाहीकग्रामः। कास्तीरिकी। कास्तीरिका॥ विभाषोशीनरेषु। ४। २। ११८। एषु
येग्रामास्तद्वाचिभ्योवृद्धेभ्यष्ठञ्ञिठौवास्तः। सौदर्शनिकी। सौदर्शनिका। सौदर्शनीयाः॥ ओर्देशेठञ्। ४। २। ११९
। उवर्णान्ताद्देशवाचिनष्ठञ्। निषादकर्षूः। नैषादकर्षुकः। केनइतिठञः। देशेकिं। पटोश्छात्राःपाटवाः। ...

थावर्त्तयितुमृठञ्ग्रहणं । वृद्धाच्छस्यापवादः यम्बाधने । दाक्षिकर्षुकः ॥ वृद्धात्प्राचां । ४ । २ । १२० । प्राग्देशवाचिनो
वृद्धादेवेतिनियमार्थंसूत्रम् । आढकजम्बुकः । शाकजम्बुकः । नेहमल्लवास्तु । माल्लवास्तवः ॥ धन्वयोपधाद्वुञ् । ४ ।
२ । १२१ । धन्वविशेषवाचिनोयकारोपधाच्चदेशवाचिनोवृद्धाद्वुञ्स्यात् । ऐरावतन्धन्व ऐरावतकः । साङ्काश्यकापि
त्थशब्दौवुञ्छणादिसूत्रेणगयान्तौ । साङ्काश्यकः । काम्पिल्यकः ॥ प्रस्थपुरवहान्ताच्च । ४ । २ । १२२ । एतदन्ता
द्वृद्धाद्देशवाचिनोवुञ्स्यात् । छस्यापवादः । मालाप्रस्थकः । नान्दीपुरकः । पैलुवहकः । पुरान्तग्रहणमप्रागर्थंप्रागदेशे
नूत्तरेणसिद्धं ॥ रोपधेतोःप्राचाम् । ४ । २ । १२३ । रोपधादीकारान्ताच्चप्राग्देशवाचिनोवृद्धाद्वुञ्स्यात् । पाटलिपुत्रकः
। ईतः । काकन्दकः ॥ जनपदतदवध्योश्च । ४ । २ । १२४ । जनपदवाचिनस्तदवधिवाचिनश्चवृद्धाद्वुञ्स्यात् । आ
दर्शकः । त्रैगर्त्तकः ॥ अवृद्धादपिबहुवचनविषयात् । ४ । २ । १२५ । अवृद्धावृद्धाच्चजनपदतदवधिवाचिनोबहुव
चनविषयात्प्रातिपदिकाद्वुञ्स्यादवृद्धादणोवृद्धाच्छस्यापवादः । अवृद्धाज्जनपदात् । आङ्गकः । अवृद्धाजनपदा
वधे आजमीढकः । वृद्धाज्जनपदात् । दार्वकः । वृद्धाज्जनपदावधेः कालञ्जरकः । विषयग्रहणंकिं । एकशेषेणा
बहुत्वेमाभूत् । वर्त्तनीचवार्त्तन्यः । तासुभवोवार्त्तनः ॥ कच्छाग्निवक्त्रवर्त्तोत्तरपदात् । ४ । २ । १२६ । देशवाचिनोवृ
द्धादवृद्धाच्चवुञ्स्यात् । दारुकच्छकः । काण्डाग्नकः । सैन्धुवक्त्रकः । बाहुवर्त्तकः ॥ धूमादिभ्यश्च । ४ । २ । १२७ ।
देशवाचिभ्योवुञ् । धौमकः । तैर्थकः ॥ नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः । ४ । २ । १२८ । नगरशब्दाद्वुञ्स्यात्कुत्सनेप्रावी
ण्येचगम्ये । नागरकः । चौरः शिल्पीवा । कुत्सेतिकिं । नागराः ब्राह्मणाः ॥ अरण्यान्मनुष्ये । ४ । २ । १२९ । वुञ् ।
अरण्यात्सङ्ग्यस्यापवादः । पथ्यध्यायन्यायविहारमनुष्यहस्तिष्विति वाच्यम् ॥ * ॥ आरण्यकःपन्थाः । अध्यायोन्यायोवि
[illegible]मनुष्योहस्ती वा । वागोमयेषु ॥ * ॥ आरण्यकाः । आरण्याः गोमयाः ॥ विभाषाकुरुयुगन्धराभ्यांवुञ् । ४ । २ ।

[illegible] । कौरवकः कौरवः । यौगन्धरकः । यौगन्धरः ॥ मद्रवृज्योःकन् । ४ । २ । १३१ । जनपदवुञोपवादः । म-
द्रेषुजातोमद्रकः । वृजिकः ॥ कोपधादण् । ४ । २ । १३२ । माहिषिकः ॥ कच्छादिभ्यश्च । ४ । २ । १३३ । देशवा-
चिभ्योऽण् वुञादेरपवादः । काच्छः । सैन्धवः ॥ मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् । ४ । २ । १३४ । कच्छादिभ्य अणोपवादः क-
च्छोजातादिः । काच्छकोमनुष्यः । काच्छकंहसितम् । मनुष्येतिकिं । काच्छोगौः ॥ अपदातौसाल्वात् । ४ । २ । १३५
। साल्वशब्दस्यकच्छादित्वाद्वुञिसिद्धेनियमार्थमिदं । अपदातावेवेतिसाल्वकोब्राह्मणः । अपदातौकिं । साल्वःपदातिर्व्र-
जति ॥ गोयवाग्वोश्च । ४ । २ । १३६ । साल्वाद्वुञ् । कच्छाद्यणोपवादः । साल्विकायवागूः । साल्वकोगौः । साल्वम-
न्यत् ॥ गर्तोत्तरपदाच्छः । ४ । २ । १३७ । देशे । अणोपवादः । वृकगर्तीयं । उत्तरपदग्रहणंबहुच्पूर्वनिरासार्थं ॥ ग-
हादिभ्यश्च । ४ । २ । १३८ । छस्यात् । गहीयः । मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च ॥*॥ मुखतीयं । पार्श्वतीयं । अव्ययानांभ-
मात्रेटिलोपस्यानित्यतांज्ञापयितुमिदं । कुक्जनस्यपरस्यच ॥*॥ जनकीयं । परकीयं । देवस्यच । देवकीयं । स्वकीयं
। वेणुकादिभ्यश्छण्वाच्यः ॥*॥ वैणुकीयं । वैत्रकीयं । उत्तरपदकीयं ॥ प्राचांकटादेः । ४ । २ । १३९ । प्राग्देशवाचिनःक-
टादेश्छस्यात् । अणोपवादः । कटनगरीयं । कटघोषीयं । कटपल्वलीयं ॥ राज्ञःकच । ४ । २ । १४० । वृद्धत्वाच्छेसि-
द्धेतत्सन्नियोगेनकादेशमात्रंविधीयते । राजकीयं ॥ वृद्धादकेकान्तखोपधात् । ४ । २ । १४१ । अकइकएतदन्तात्खो-
पधाच्चवृद्धाद्देशवाचिनश्छस्यात् । ब्राह्मणकोनामजनपदोयत्रब्राह्मणाआयुधजीविनस्तत्रभवोब्राह्मणकीयः । शाल्मलि-
कीयः । आयोमुखीयं ॥ कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् । ४ । २ । १४२ । कन्थादिपञ्चकोत्तरपदाद्देशवाचिनो वृद्धा-
च्छस्यात् । ठञ्ञिठादेरपवादः । दाक्षिकन्थीयं । दाक्षिपलदीयं । दाक्षिनगरीयं । दाक्षिग्रामीयं । दाक्षिह्रदीयं ॥ प-
र्वताच्च । ४ । २ । १४३ । पर्वतीयः ॥ विभाषाऽमनुष्ये । ४ । २ । १४४ । मनुष्यभिन्नेऽर्थेपर्वताच्छोवास्यात्पक्षेऽण् । प[illegible]

निपातनान्निवापफलानि । अमनुष्ये किं । पार्वतीयो मनुष्यः ॥ कृकणपर्णाद्भारद्वाजे ।४।२।१४५। भारद्वाजदेशवाचिभ्या
माभ्यां छः । कृकणीयं । पर्णीयं । भरद्वाजे किं । काकर्णम् । पार्णं ॥ युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च ।४।३।१। चाच्छः प
क्षेऽण् । युवयोर्युष्माकं वा अयं युष्मदीयः । अस्मदीयः ॥ तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ ।४।३।२। युष्मदस्मदोरेतावादे
शौ स्तः । खञि अणि च । यौष्माकीणः । आस्माकीनः । यौष्माकः । आस्माकः ॥ तवकममकावेकवचने ।४।३।३। एका
र्थवाचिनोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौ स्तः खञ्यणि च । तावकीनः । तावकः । मामकीनः । मामकः । छे तु ॥ प्रत्ययोत्तरपदयो
श्च ।७।२।९८। मपर्यन्तयोरेकार्थयोस्त्वमौ स्तः प्रत्यये उत्तरपदे च । त्वदीयः । मदीयः ॥ अर्द्धाद्यत् ।४।३।४। अर्द्ध्यः
॥ परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ।४।३।५। परार्द्ध्यं । अवरार्द्ध्यं । अधमार्द्ध्यं । उत्तमार्द्ध्यं ॥ दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च ।४।३।६
। चाद्यत् । पौर्वार्द्धिकं । पूर्वार्द्ध्यं ॥ ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ ।४।३।७। ग्रामैकदेशवाचिनो जनपदैकदेशवा
चिनश्च दिक्पूर्वपदादर्द्धान्तादञ्ठञौ स्तः । इमे अस्माकं ग्रामस्य जनपदस्य वा पौर्वार्द्धाः । पौर्वार्द्धिकाः । ग्रामस्य पूर्वस्मिन्न
र्द्धे भवा इति तद्धितार्थे समासः । ठञ्ग्रहणं स्पष्टार्थं । अञ् चेत्युक्तेऽर्यतोऽप्यनुकर्षः सम्भाव्येत ॥ मध्यान्मः ।४।३।८।
मध्यमः ॥ अ साम्प्रतिके ।४।३।९। मध्यशब्दादकारप्रत्ययः स्यात् साम्प्रतिकेऽर्थे । उत्कर्षापकर्षहीनो मध्यो वैयाकरणः
। मध्यन्दारु । नातिह्रस्वं नातिदीर्घमित्यर्थः ॥ द्वीपादनुसमुद्रं यञ् ।४।३।१०। समुद्रस्य समीपे यो द्वीपस्तद्विषयात्
द्वीपशब्दाद्यञ् स्यात् । द्वैप्यं । द्वैप्या ॥ कालाट्ठञ् ।४।३।११। कालवाचिभ्यष्ठञ् स्यात् । मासिकं । सांवत्सरिकं । सा
यम्प्रातिकः । पौनःपुनिकः । कथन्तर्हि शार्वरस्य तमसो निषिद्धये इति कालिदासः । अनुदितौ षसरागे निर्भारविः । समा
नकालीनं । प्राक्कालीनमित्यादि च । अपभ्रंशा एवैत इति प्रामाणिकाः ॥ तत्र जात इति यावत्कालाधिकारः ॥ श्राद्धे शरदः
।४।३।१२। ठञ् स्यात् । ऋत्वणोऽपवादः । शारदिकं श्राद्धं ॥ विभाषा रोगातपयोः ।४।३।१३। शारदिकः । शा

रदोवारोगः । [illegible]भावा । एतयोःकिं । शारदन्दधि ॥ निशाप्रदोषाभ्याञ्च । ४ । ३ । १४ । वाठञ्स्यात् । नैशिकं । नैशं
। प्रादोषिकं । प्रदोषं ॥ श्वसस्तुट्च । ४ । ३ । १५ । श्वस्शब्दाद्वाठञ्स्यात्तस्यतुडागमश्च ॥ द्वारादीनाञ्च । ७ । ३ । ४
। द्वारस्वरव्यल्कशस्वस्तिस्वरस्फ्यकाल्लादुमृदुश्वस्श्वन्स्वएषान्नवृद्धिरैजागमश्च । सौवस्तिकं ॥ सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्यो
ऽण् । ४ । ३ । १६ । सन्धिवेलादिभ्यऋतुभ्योनक्षत्रेभ्यश्चकालवृत्तिभ्योण्स्यात् । सन्धिवेलायाम्भवंसान्धिवेलं । ग्रैष्मं । नै
षं । सन्धिवेलासंध्याअमावस्यात्रयोदशीचतुर्द्दशीपौर्णमासीप्रतिपत् । सम्वत्सरात्फलपर्व्वणोः ॥ * ॥ साम्वत्सरंफलं । पर्वका
। साम्वत्सरिकमन्यत् ॥ प्रावृषएण्यः । ४ । ३ । १७ । प्रावृषेण्यः ॥ वर्षाभ्यष्ठक् । ४ । ३ । १८ । वर्षासुसाधुर्वार्षिकम्भ
सः । कालात्साधुपुष्यत्पच्यमानेष्विनिसाध्वर्थे ॥ सर्व्वत्राण्चतलोपश्च । ४ । ३ । २२ । हेमन्तादण्स्यात्तलोपश्चवेदलोक
योः । चकारात्पक्षेऋत्वण् । हैमनं । हैमन्तं ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रागेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च । ४ । ३ । २३ । सायमित्यादिभ्य
श्चतुर्भ्यरव्ययेभ्यश्चकालवाचिभ्यष्ट्युट्युलौस्तस्तयोस्तुट्चतुटःप्रागनादेशः । अनद्यतनइत्यादिनिर्द्देशात् । सायन्तनं । चि
रन्तनं । प्राह्णप्रागयोरेदन्तत्वन्निपात्यते । प्राह्णेतनं । प्रागेतनं । दोषातनं । दिवातनं । चिरपरुत्परारिभ्यःत्नोवक्तव्यः ॥ *
॥ चिरत्नं । परुत्नं । परारित्नं । अग्रादिपश्चाड्डिमच् ॥ * ॥ अग्रिमं । आदिमं । पश्चिमं । अन्ताच ॥ * ॥ अन्तिमं ॥ विभा
षापूर्व्वाह्णापराह्णाभ्याम् । ४ । ३ । २४ । आभ्यांट्युट्युलौवास्तस्तयोस्तुट्चपक्षेठञ् । पूर्वाह्णेतनं । अपराह्णेतनं । घकालतने
ष्वित्यलुक् । पूर्वाह्णः । सोढोस्येतिविग्रहेतुपूर्वाह्णतनं । अपराह्णतनं । पौर्वाह्णिकं । आपराह्णिकं ॥ तत्रजातः । ४ । ३ । २५
। सप्तमीसमर्थाज्जातइत्यर्थेऽणादयोघादयश्चस्युः । स्रुघ्नेजातः । स्रौघ्नः । औत्सः । राष्ट्रियः । अवारपारीणमित्यादि ॥
प्रावृषष्ठप् । ४ । ३ । २६ । एण्यस्यापवादः । प्रावृषिजातःप्रावृषिकः ॥ संज्ञायांशरदोवुञ् । ४ । ३ । २७ । ऋत्व
णोपवादः । शारदकाः । दर्भविशेषामुद्गविशेषाश्च ॥ उत्तरपदस्य । ७ । ३ । १० । अधिकारोयं । हनस्तइत्यस्मात्प्रा

क्॥ अवयवादृतोः । ७ । ३ । ११ । अवयववाचिनः पूर्वपदादृतुवाचिनोऽचामादेरचो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति किति च तद्धिते परे । पूर्ववार्षिकः । अपरहैमनः । अवयवात्किं । पूर्वासु वर्षासु भवः पौर्ववर्षिकः । ऋतोर्वृद्धिमद्विधावयवानामिति तदन्तविधिः । पूर्वस्येह ऋतुनावयवत्वाभावात् ॥ सुसर्वार्द्धाज्जनपदस्य । ७ । ३ । १२ । उत्तरपदस्य वृद्धिः । सुपाञ्चालकः । सर्वपाञ्चालकः । अर्द्धपाञ्चालकः । जनपदतदवध्योरिति वुञ् । सुसर्वार्द्धदिक्शब्देभ्यो जनपदस्येति तदन्तविधिः ॥ दिशोऽमद्राणाम् । ७ । ३ । १३ । दिग्वाचकाज्जनपदवाचिनो वृद्धिः । पूर्वपाञ्चालकः । दिशः किं । पूर्वे पञ्चालानामयं पौर्वपञ्चालः । अमद्राणां किं । पौर्वमद्रः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ प्राचां ग्रामनगराणाम् । ७ । ३ । १४ । दिशः परेषां ग्रामवाचिनां नगरवाचिनां चाङ्गानामवयवस्य च वृद्धिः । पूर्वेषुकामशम्यां भवः । पूर्वैषुकामशमः । नगरे । पूर्वपाटलिपुत्रकः ॥ पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् । ४ । ३ । २८ । पूर्वाह्णकः । अपराह्णकः । आर्द्रकः । मूलकः । प्रदोषः । अवस्करकः ॥ पथः पन्थ च । ४ । ३ । २९ । पथि जातः पन्थकः ॥ अमावास्याया वा । ४ । ३ । ३० । अमावास्यकः । आमावास्यः ॥ अ च । ४ । ३ । ३१ । अमावस्यः ॥ सिन्ध्वपकराभ्यां कन् । ४ । ३ । ३२ । सिन्धुकः । कच्छाद्यणि मनुष्यवुञि च प्राप्ते । अपकरकः । औत्सर्गिकेऽणि प्राप्ते ॥ अणञौ च । ४ । ३ । ३३ । क्रमात्स्तः । सैन्धवः । आपकरः ॥ श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वातितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् । ४ । ३ । ३४ । एभ्यो नक्षत्रवाचिभ्यः परस्य जातार्थप्रत्ययस्य लुक् स्यात् ॥ लुक् तद्धितलुकि । १ । २ । ४९ । तद्धितलुकि सत्युपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । श्रविष्ठासु जातः श्रविष्ठः । फल्गुन इत्यादि । चित्रारेवतीरोहिणीभ्यः स्त्रियामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ चित्रायां जाता चित्रा । रेवती रोहिणी आभ्यां लुक्तद्धितलुकीति लुकि कृते । तिष्यादेराकृतिगणत्वान्ङीष् ॥ फल्गुन्यषाढाभ्यां टानौ वक्तव्यौ ॥ * ॥ स्त्रियामित्येव । फल्गुनी । अषाढा । श्रविष्ठाषाढाभ्यां छण् वक्तव्यः ॥ * ॥ अस्त्रियामपि । श्राव

ष्ठीयः । आषाढीयः ॥ जेप्रोष्ठपदानाम् । ७।३।१८। प्रोष्ठपदानामुत्तरपदस्याचामादेरचोवृद्धिस्याज्जातार्थेञितिणि
तिकितिच । प्रोष्ठपदासुजातःप्रोष्ठपादोमाणवकः । जेइतिकिं । प्रोष्ठपदासुभवःप्रौष्ठपदः । बहुवचनन्निर्देशात्पर्य्या
योपिगृह्यते । भद्रपादः ॥ स्थानान्तगोशालखरशालाच्च । ४ । ३ । ३५ । एभ्योजातार्थप्रत्ययस्यलुक्स्यात् । गोःस्थानः
गोशालः । खरशालः । विभाषासेनेतिनपुंसकत्वेह्रस्वत्वम् ॥ वत्सशालाभिजिदश्वयुक्शतभिषजोवा । ४ ।३ ।३६ । एभ्यो
जातार्थस्यलुग्वास्यात् । वत्सशालेजातःवत्सशालः । वात्सशालः । इत्यादि । जातार्थेप्रतिप्रसूतोऽणगाडिद्वत्कथः ॥*॥ शा
तभिषजः । शतभिषक् ॥ नक्षत्रेभ्योबहुलम् । ४ ।३ ।३७ । जातार्थप्रत्ययस्यबहुलंलुक्स्यात् । रोहिणः । रौहिणः ॥ कृ
तलब्धक्रीतकुशलाः । ४ । ३ । ३८ । तत्रेत्येव । स्रुघ्नेकृतोलब्धःक्रीतःकुशलोवास्रौघ्नः ॥ प्रायभवः । ४ । ३ । ३९ । त
त्रेत्येव । स्रुघ्नेप्रायेणबाहुल्येनभवतिस्रौघ्नः ॥ उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् । ४ । ३ । ४० । औपजानुकः । औपकर्णि
कः । औपनीविकः ॥ सम्भूते । ४ ३ । ४१ । स्रुघ्नेसम्भवतिस्रौघ्नः ॥ कोशाड्ढञ् । ४ । ३ । ४२ । कौशेयंवस्त्रं ॥ काला
त्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु । ४ । ३ । ४३ । हेमन्तेसाधुः । हैमन्तःप्राकारः । वसन्तेपुष्प्यन्तिवासन्त्यःकुन्दलताः । शर
दिपच्यन्तेशारदाःशालयः ॥ उप्तेच । ४ । ३ । ४४ । हेमन्तेउप्यन्तेहैमन्तायवाः ॥ आश्वयुज्यावुञ् । ४ । ३ । ४५
। ठञोपवादः । आश्वयुज्यामुप्ताआश्वयुजकामाषाः ॥ ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् । ४ । ३ । ४६ । पक्षेऋत्वण् । ग्रैष्मकं
। ग्रैष्मं । वासन्तकं । वासन्तं ॥ देयमृणे । ४ । ३ । ४७ । कालादित्येव । मासेदेयमृणंमासिकं ॥ कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वु
न् । ४ । ३ । ४८ । यस्मिन्कालेमयूराःकलापिनोभवन्तिसउपचारात्कलापीतत्रदेयमृणंकलापकं । अश्वत्थस्यफलमश्वत्थस्त
द्युक्तःकालोऽश्वत्थः । यस्मिन्कालेऽश्वत्थाःफलन्तितत्रदेयमश्वत्थकं । यस्मिन्यवबुसमुत्पद्यतेतत्रदेयंयवबुसकं ॥ ग्रीष्माव
रसमाद्वुञ् । ४ ।३ । ४९ । ग्रीष्मेदेयमृणंग्रैष्मकं । आवरसमकं ॥ संवत्सराग्रहायणीभ्याठञ्च । ४ ।३ । ५० । चाद्वुञ् ।

सांवत्सरिकं । सांवत्सरकं । आग्रहायणिकं । आग्रहायणकं ॥ व्याहरतिमृगः । ४ । ३ । ५१ । कालवाचिनःसप्तम्यन्ता
च्छ्रद्रायनइत्यर्थेऽणादयःस्युः । योव्याहरतिसमृगश्चेत् । निशायांव्याहरतिनैशोमृगः । नैशिकः ॥ तदस्यसोढम् । ४ ।
३ । ५२ । कालादित्येव । निशासहचरितमध्ययनन्निशातत्सोढमस्यनैशिकः । नैशः ॥ तत्रभवः । ४ ।३ । ५३ । सुघ्नेभवः
सौघ्नः । राष्ट्रियः ॥ दिगादिभ्योयत् । ४ । ३ । ५४ । दिश्यम् । वर्ग्यं ॥ शरीरावयवाच्च । ४ । ३ । ५५ । दन्त्यं । कर्ण्यं
॥ प्राचान्नगरान्ते । ७ ।३ ।२४ । प्राचान्देशेनगरान्तगेपूर्वपदस्योत्तरपदस्याऽचामादेरचोवृद्धिःञितिणितिकितिच । सु
ह्मनगरेभवःसौह्मनागरः । पौर्वनागरः । प्राचाङ्किं । मनगरमुदक्षुतत्रभवः । मानगरः ॥ जङ्गलधेनुवलजान्तस्यविभा
षितमुत्तरम् । ७ । ३ । २५ । जङ्गलाद्यन्तस्याङ्गस्यपूर्वपदस्याचामादेरचोवृद्धिरुत्तरपदस्यवाञितिणितिकितिच । कुरु
जङ्गलेभवंकौरुजङ्गलं । कौरुजाङ्गलं । वैश्वधेनवं । वैश्वधैनवं । सौवर्णवलजं । सौवर्णवालजं ॥ दृतिकुक्षिकलशिव
स्त्यस्त्यहेर्ढञ् । ४ ।३ । ५६ । दार्तेयंकौक्षेयंकलशिर्घटःतत्रभवंकालशेयं ॥ ग्रीवाभ्योऽण्च । ४ ।३ । ५७ । चात्ढञ् । ग्रै
वेयं । ग्रैवं ॥ गम्भीरात्ञ्यः । ४ ।३ । ५८ । गम्भीरेभवंगाम्भीर्य्यं ॥ अव्ययीभावाच्च । ४ ।३ । ५९ । परिमुखम्भवंपारिमु
ख्यं । परिमुखादिभ्यएवेष्यतेनेह । औपकूलः ॥ अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् । ४ ।३ । ६० । अव्ययीभावादित्येव । वेश्मनिअन्तः ।
अन्तर्वेश्मं । तत्रभवंआन्तर्वेश्मिकम् । आन्तर्गणिकं । अध्यात्मादेष्ठञिष्यते ॥ *॥ अध्यात्मेभवमाध्यात्मिकं ॥ अनुशतिकादी
नाञ्च । ७ ।३ ।२० । एषामुभयपदवृद्धिस्स्यात् । ञितिणितिकितिच । आधिदैविकम् । आधिभौतिकं । ऐहलौकिकं । पा
रलौकिकं । अध्यात्मादिराकृतिगणः ॥ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात् । ७ ।३ । १ । एषांपञ्चानांवृद्धि
प्राप्तावादेरचआत् ञितिणितिकितिच । दाविकं । देविकाकूलेभवादाविकाकूलाःशालयः । शिंशपायाविकारःशांशपश्चम
सः । पलाशादिभ्योवेत्यञ् । दित्यौहइदंदात्यौहं । दीर्घसत्रेभवंदार्घसत्रं । श्रेयसिभवंश्रायसं ॥ ग्रामात्पर्य्यनुपूर्वात् । ४ ।

३। ६१। ठञ्स्यात्। अव्ययीभावादित्येव। पारिग्रामिकः। आनुग्रामिकः॥ जिह्वामूलाऽङ्गुलेश्छः। ४। ३। ६२। जिह्वा
मूलीयं। अङ्गुलीयं॥ वर्गान्ताच्च। ४। ३। ६३। कवर्गीयं॥ अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम्। ४। ३। ६४। पक्षे पूर्वेण छः। म
द्वर्ग्यः। मद्वर्गीणः। मद्वर्गीयः। अशब्दे किं। कवर्गीयो वर्णः॥ कर्णललाटात्कनलंकारे। ४। ३। ६५। कर्णिका। लला
टिका॥ तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः। ४। ३। ६६। सुपां व्याख्यानः सौपो ग्रन्थः। तैङः। कार्त्तः। सुप्सु भवं सौपं॥
बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ्। ४। ३। ६७। षत्वणत्वयोर्विधायकं शास्त्रं षत्वणत्वं। तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा षात्वणत्विकः॥ क्र
तुयज्ञेभ्यश्च। ४। ३। ६८। सोमसाध्येषु यागेष्वेतौ प्रसिद्धौ तत्रान्यतरोपादानेन सिद्धे उभयोरुपादानसामर्थ्याद सोमका
अपीह गृह्यन्ते। अग्निष्टोमस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा आग्निष्टोमिकः। वाजपेयिकः। पाकयज्ञिकः। नावयज्ञिकः। बहुव
चनं स्वरूपविधिनिरासार्थं। अनन्तोदात्तार्थ आरम्भः॥ अध्यायेष्वेवर्षेः। ४। ३। ६९। ऋषिशब्देभ्यो लक्षणया व्याख्ये
यग्रन्थवृत्तिभ्यो भवे व्याख्याने चाध्याये ठञ्स्यात्। वसिष्ठेन दृष्टो मन्त्रो वासिष्ठस्तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा वासिष्ठिकोऽध्यायः। अ
ध्यायेषु किं। वासिष्ठी ऋक्॥ पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्। ४। ३। ७०। पुरोडाशसहचरितमन्त्रः पुरोडाशः। स एव पौरो
डाशः ततः ष्ठन्। पौरोडाशिकः॥ छन्दसो यदणौ। ४। ३। ७१। छन्दस्यः छान्दसः॥ द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्च
रणनामाख्याताट्ठक्। ४। ३। ७२। द्व्यचः। ऐष्टिकः। पाशुकः। ऋत्। चातुर्होतृकः। ब्राह्मणिकः। आर्चिकः। इ
त्यादि॥ अणृगयनादिभ्यः। ४। ३। ७३। ठञादेरपवादः। आर्गयनः। औपनिषदः। वैयाकरणः॥ तत आगतः
। ४। ३। ७४। स्रुघ्नादागतः स्रौघ्नः॥ ठगायस्थानेभ्यः। ४। ३। ७५। शुल्कशालाया आगतः शौल्कशालिकः॥ शु
ण्डिकादिभ्योऽण्। ४। ३। ७६। आयस्थाने ठक्छादीनाञ्चापवादः। शुण्डिकादागतः शौण्डिकः। कार्कणः। तैर्थः
॥ विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो वुञ्। ४। ३। ७७। औपाध्यायकः। पैतामहकः॥ ऋतष्ठञ्। ४। ३। ७८। वुञोऽपवा

दः । हौतृकं । भ्रातृकं ॥ पितुर्यच्च । ४ । ३ । ७९ । चाद्ठञ् । रीङृतः । यस्येतिलोपः । पित्र्यं । पैतृकं ॥ गोत्रादङ्कव
त् । ४ । ३ । ८० । विदेभ्यआगतंवैदं । गार्ग्यं । दाक्षं । औपगवकं ॥ नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् । ७ ।
३ । ३० । नञः परेषांशुच्यादिपञ्चानामादेरचोवृद्धिःपूर्वपदस्यतुवाञ्णिदादौपरे । आशौचं । अशौचं । आनैश्वर्यं । अ
नैश्वर्यं । आक्षैत्रज्ञं । अक्षैत्रज्ञं । आकौशलं । अकौशलं । आनैपुणं । अनैपुणं ॥ हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यांरूप्यः । ४
। ३ । ८१ । समादागतंसमरूप्यं । विषमरूप्यं । पक्षेगहादित्वाच्छः । समीयं । विषमीयं । देवदत्तरूप्यं । दैवदत्तं
॥ मयट्च । ४ । ३ । ८२ । सममयं । विषममयं । देवदत्तमयं ॥ प्रभवति । ४ । ३ । ८३ । ततइत्येव । हिमव
तः प्रभवतिहैमवतीगङ्गा ॥ विदूरात्ञ्यः । ४ । ३ । ८४ । विदूरात्प्रभवतिवैदूर्योमणिः ॥ तद्गच्छतिपथिदूतयोः । ४ ।
३ । ८५ । सुघ्नङ्गच्छतिस्रौघ्नः । पन्थादूतोवा ॥ अभिनिष्क्रामतिद्वारम् । ४ । ३ । ८६ । तदित्येव । सुघ्नमभिनिष्क्रा
मतिस्रौघ्नं । कान्यकुब्जद्वारं ॥ अधिकृत्यकृतेग्रन्थे । ४ । ३ । ८७ । तदित्येव । शारीरकमधिकृत्यकृतोग्रन्थःशारीरकी
यः । शारीरकंभाष्यमितित्वभेदोपचारात् ॥ शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः । ४ । ३ । ८८ । शिशूनांक्र
न्दनंशिशुक्रन्दःतमधिकृत्यकृतोग्रन्थःशिशुक्रन्दीयः । यमस्यसभायमसभं । क्लीबत्वन्निपातनात् । यमसभीयः । किराता
र्जुनीयं । इन्द्रजननादिराकृतिगणः । इन्द्रजननीयं । विरुद्धभोजनीयं ॥ सोऽस्यनिवासः । ४ । ३ । ८९ । सुघ्नोनि
वासोऽस्यस्रौघ्नः ॥ अभिजनश्च । ४ । ३ । ९० । सुघ्नोभिजनोस्यस्रौघ्नः । यत्रस्वयम्वसतिसनिवासः । यत्रपूर्वैरुषितंसो
भिजनइतिविवेकः ॥ आयुधजीविभ्यश्छःपर्वते । ४ । ३ । ९१ । पर्वतवाचिनःप्रथमान्तादभिजनशब्दादस्येत्यर्थेछस्या
त् । हृद्गोलःपर्वतोभिजनोयेषामायुधजीविनान्तेहृद्गोलीयाः । आयुधेतिकिम् । ऋक्षोदःपर्वतोभिजनोयेषान्तेआर्क्षोदाः
द्विजाः ॥ शण्डिकादिभ्योञ्यः । ४ । ३ । ९२ । शण्डिकोभिजनोस्यशाण्डिक्यः ॥ सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । ४ । ३

। ९३ । सिंध्वादिभ्योऽणत्तक्षशिलादिभ्योऽञ्स्यादुक्तेर्थे । सैन्धवः । तक्षशिलानगरी । अभिजनोऽस्यतात्तक्षशिलः ॥ तूदी
शलातुरवर्म्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः । ४ । ३ । ९४ । तूदीअभिजनोऽस्यतौदेयः । शालातुरीयः । वार्म्मतेयः । कौच
वार्य्यः ॥ भक्तिः । ४ । ३ । ९५ । सोस्येत्यनुवर्त्तते । भज्यतेसेव्यतेइतिभक्तिः । स्रुघ्नोभक्तिरस्यस्रौघ्नः ॥ अचित्ताद्देशका
लाट्ठक् । ४ । ३ । ९६ । अपूपाभक्तिरस्यआपूपिकः । पायसिकः । अचित्तात्किं । दैवदत्तः । अदेशात्किं । स्रौघ्नः । अ
कालात्किं । ग्रैष्मः ॥ महाराजाट्ठञ् । ४ । ३ । ९७ । माहाराजिकः ॥ वासुदेवार्ज्जुनाभ्याम्वुन् । ४ । ३ । ९८ । वासुदे
वकः । अर्ज्जुनकः ॥ गोत्रक्षत्रियाख्येभ्योवहुलम्वुञ् । ४ । ३ । ९९ । अणोपवादः । परत्वाद्वृद्धाच्छम्बाधते । ग्लुच
कायनिर्भक्तिरस्यग्लौचुकायनकः । नाकुलकः । वहुलग्रहणान्नेह । पाणिनोभक्तिरस्यपाणिनीयः ॥ जनपदिनाञ्जनप
दवत्सर्वञ्जनपदेनसमानशब्दानाम्वहुवचने । ४ । ३ । १०० । जनपदस्वामिवाचिनाम्बहुवचनेजनपदवाचिनासमा
नश्रुतीनाञ्जनपदवत्सर्वंस्यात्प्रत्ययःप्रकृतिश्च । जनपदतदवध्योश्चेतिप्रकरणेयेप्रत्ययाउक्तास्तेऽत्रातिदिश्यन्ते । अङ्ग
जनपदोभक्तिरस्याङ्गकः । अङ्गाः । क्षत्रियाभक्तिरस्याङ्गकः । जनपदिनांकिं । पञ्चालाव्राह्मणाभक्तिरस्यपाञ्चालाः । ज
नपदेनेतिकिं । पौरवाराजाभक्तिरस्यपौरवीयः ॥ तेनप्रोक्तम् । ४ । ३ । १०१ । पाणिनिनाप्रोक्तम्पाणिनीयं ॥ तित्तिरि
वरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् । ४ । ३ । १०२ । छन्दोव्राह्मणानीतितद्विषयता । तित्तिरिणाप्रोक्तमधीयतेतैत्तिरीयाः ॥ का
श्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यांणिनिः । ४ । ३ । १०३ । काश्यपेनप्रोक्तमधीयतेकाश्यपिनः ॥ कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्य
श्च । ४ । ३ । १०४ । कलाप्यन्तेवासिभ्यः । हरिद्रुणाप्रोक्तमधीयतेहारिद्रविणः । वैशम्पायनान्तेवासिभ्यः । आलम्बि
नः ॥ पुराणप्रोक्तेषुव्राह्मणकल्पेषु । ४ । ३ । १०५ । तृतीयान्तात्प्रोक्तार्थेणिनिस्स्यात् । यत्प्रोक्तम्पुराणप्रोक्ताश्चेद्व्राह्मण
कल्पास्तेभवन्ति । पुराणेनचिरन्तनेनमुनिनाप्रोक्ताः । भल्लुः । भाल्लविनः । शाट्यायनः । शाट्यायनिनः । कल्पेपिङ्गेनप्रोक्तः

पैङ्गीकल्पः। पुराणेतिकिं। याज्ञवल्क्यानिब्राह्मणानि। आश्मरथःकल्पः। अणि। आपत्यस्येतियलोपः॥ कठचरकाल्लु
क्। ४। ३। १०७। आभ्याम्प्रोक्तप्रत्ययस्यलुक्स्यात्। कठेनप्रोक्तमधीयतेकठाः। चरकाः॥ कलापिनोऽण्। ४। ३
।१०८। कलापिनाप्रोक्तमधीयतेकालापाः। नान्तस्यटिलोपे। सब्रह्मचारिपीठसर्प्पिकलापिकौथुमितैतिलिजाजलिलाङ्ग
लिशिलालिशिखण्डिसूकरसद्मसुपर्वणामुपसंख्यानाट्टिलोपः॥ छगलिनोढिनुक्। ४। ३। १०९। छगलिनाप्रोक्त
मधीयतेछागलेयिनः॥ पाराशर्य्यशिलालिभ्याम्भिक्षुनटसूत्रयोः। ४। ३। ११०। पाराशर्य्येणप्रोक्तम्भिक्षुसूत्रम
धीयतेपाराशरिणोभिक्षवः। शैलालिनोनटाः॥ कर्म्मन्दकृशाश्वादिनिः। ४। ३। १११। भिक्षुनटसूत्रयोरित्येव। क
र्म्मन्देनप्रोक्तमधीयतेकर्म्मन्दिनोभिक्षवः। कृशाश्विनोनटाः॥ तेनैकदिक्। ४। ३। ११२। सुदाम्नाअद्रिणाएकदि
क्। सौदामनी॥ तसिश्च। ४। ३। ११३। स्वरादिपाठादव्ययत्वं। पीलुमूलेनएकदिक्पीलुमूलतः॥ उरसोयच्च। ४
। ३। ११४। चात्तसिः। अणोपवादः। उरसाएकदिक्उरस्यः। उरस्तः॥ उपज्ञाते। ४। ३। ११५। तेनेत्येव। पा
णिनिनाउपज्ञातम्पाणिनीयम्॥ कृतेग्रन्थे। ४। ३। ११६। वररुचिनाकृतोवाररुचोग्रन्थः॥ संज्ञायाम्। ४। ३।
११७। तेनेत्येव। अग्रन्थार्थमिदं। मक्षिकाभिःकृतंमाक्षिकंमधु॥ कुलालादिभ्योवुञ्। ४। ३। ११८। तेनकृतेसंज्ञा
यां। कुलालेनकृतंकौलालकं। वारुडकं॥ क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्। ४। ३। ११९। तेनकृतेसंज्ञायां। क्षुद्रा
भिःकृतंक्षौद्रं। भ्रामरं। वाटरं। पादपं॥ तस्येदम्। ४। ३। १२०। उपगोरिदंऔपगवं। वहेस्तुरणिट्च॥*॥
सम्वोढुःखं। साम्वहित्रं॥ अग्नीधःशरणेरण्भञ्च॥*॥ अग्निमिन्धेअग्नीत्। तस्यस्थानमाग्नीध्रं। तत्स्थानात्सोपिआग्नीध्रः॥ स
मिधामाधानेषेण्यण्॥*॥ सामिधेन्योमन्त्रः। सामिधेनीऋक्॥ रथाद्यत्। ४। ३। १२१। रथ्यञ्चक्रं॥ पत्त्रपूर्वादञ्
।४।३।१२२। पत्त्रंवाहनं। अश्वरथस्येदं। आश्वरथं॥ पत्त्राध्वर्य्युपरिषदश्च। ४।३।१२३। अञ्। पत्त्राद्वाह्ये॥*॥

अश्वस्येदमश्वहनीयमाश्वं । आध्वर्य्यवं । पारिषदं ॥ हलसीराट्ठक् । ४ । ३ । १२४ । हालिकं । सैरिकं ॥ द्वन्द्वाद्वुन्वैर
मैथुनिकयोः । ४ । ३ । १२५ । काकोलूकिका । कुत्सकुशिकिका । द्वन्द्वेदेवाऽसुरादिभ्यःप्रतिषेधः ॥ * ॥ दैवाऽसुरं ॥
गोत्रचरणाद्वुञ् । ४ । ३ । १२६ । औपगवकं । चरणाद्धर्म्माम्नाययोरितिवक्तव्यं ॥ * ॥ काठकं ॥ सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्य
ञिञामण् । ४ । ३ । १२७ । घोषग्रहणमपिकर्त्तव्यं ॥ * ॥ अञ् । वैदःसङ्घोऽङ्कोघोषोवा । वैदंलक्षणं । यञ् । गार्गः ।
गार्गी । इञ् । दाक्षः । दाक्षं । परम्परासम्बन्धोऽङ्कः । साक्षात्तुलक्षणं ॥ शाकलाद्वा । ४ । ३ । १२८ । अणोक्तेर्थेपक्षेचरण
त्वाद्वुञ् । शाकलेनप्रोक्तमधीयतेशाकलास्तेषांसङ्घोऽङ्कोघोषोवा । शाकलः । शाकलकः । लक्षणेक्लीवता ॥ छन्दोगौक्थिक
याज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः । ४ । ३ । १२९ । छन्दोगानांधर्म्मआम्नायोवाछान्दोग्यं । औक्थिक्यं । याज्ञिक्यं । बाह्वृच्यं । ना
ट्यं । चरणाद्धर्म्माम्नाययोरित्युक्तं । तत्साहचर्य्यान्नटशब्दादपितयोरेव ॥ नदण्डमाणवान्तेवासिषु । ४ । ३ । १३० । द
ण्डप्रधानामाणवादण्डमाणवास्तेषुशिष्येषुचवुञ्नस्यात् । दाक्षादण्डमाणवाः । शिष्यावा ॥ रैवतिकादिभ्यश्छः । ४
। ३ । १३१ । तस्येदमित्यर्थेवुञोपवादः । रैवतिकः । वैजवापीयः । कौपिञ्जलहास्तिपदादण्वाच्यः ॥ * ॥ कुपिञ्जल
स्यापत्यंइहैवनिपातनादण् । तदन्तात्पुनरण् । कौपिञ्जलः । गोत्रवुञोपवादः । हस्तिपदस्यापत्यंहास्तिपदस्तस्यायंहा
स्तिपदः ॥ आथर्व्वणिकस्येकलोपश्च । ४ । ३ । १३३ । अण्स्यात् । आथर्वणिकस्यायमाथर्वणोधर्म्मआम्नायोवाचरणा
द्वुञोपवादः ॥ * ॥ समाप्ताश्शैषिकाः ॥ * ॥ तस्यविकारः । ४ । ३ । १३४ । अश्मनोविकारेटिलोपोवक्तव्यः ॥ * ॥ अ
श्मनोविकारः । आश्मः । भास्मनः । मार्त्तिकः ॥ अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यः । ४ । ३ । १३५ । चाद्विकारे । मयूरस्या
वयवोविकारोवामायूरः । मौर्वङ्काण्डंभस्मवापैप्पलं ॥ बिल्वादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १३६ । बैल्वः ॥ कोपधाच्च । ४ । ३ ।
१३७ । अण् । अञोपवादः । तर्क्कु । तार्क्कवं । तैन्तिडीकं ॥ त्रपुजतुनोःषुक् । ४ । ३ । १३८ । आभ्यामण्स्याद्विकारे

एतयोः षुगागमश्च । आपुषं । जातुषं ॥ ओरञ् । ४ । ३ । १३९ । दैवदारवं । भाद्रदारवं ॥ अनुदात्तादेश्च । ४ । ३ । १४० । दाधित्थं । कापित्थं ॥ पलाशादिभ्योवा । ४ । ३ । १४१ । पालाशं । कारीरं ॥ शम्याः ष्लञ् । ४ । ३ । १४२ । शामीलंभस्म । षित्वात्ङीष् । शामीलीस्रुक् ॥ मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः । ४ । ३ । १४३ । प्रकृतिमात्रान्मयड्वास्याद्विकारावयवयोः । अश्ममयं । आश्मनं । अभक्ष्येत्यादि किम् । मौद्गः सूपः । कार्पासमाच्छादनं ॥ नित्यं वृद्धशरादिभ्यः । ४ । ३ । १४४ । आम्रमयम् । शरमयम् ॥ एकाचोनित्यम् । त्वङ्मयम् । वाङ्मयम् । कथन्तर्हि । आप्यमम्मयमिति । तस्येदमित्यणन्तात्स्वार्थेष्यञ् ॥ गोश्चपुरीषे । ४ । ३ । १४५ । गोःपुरीषं । गोमयं ॥ पिष्टाच्च । ४ । ३ । १४६ । मयट्स्याद्विकारे पिष्टमयम्भस्म । कथम्पैष्टीसुरेतिसामान्यविवक्षायान्तस्येदमित्यण् ॥ संज्ञायाङ्कन् । ४ । ३ । १४७ । पिष्टादित्येव । पिष्टस्यविकारविशेषः । पिष्टकः । पूपोऽपूपः पिष्टकस्स्यात् ॥ व्रीहेःपुरोडाशे । ४ । ३ । १४८ । मयट्स्यात् । बिल्वाद्यणोपवादः । व्रीहिमयः पुरोडाशः । व्रैहमन्यत् ॥ असंज्ञायान्तिलयवाभ्याम् । ४ । ३ । १३९ । तिलमयं । यवमयं । संज्ञायान्तु तैलम् । यावकः ॥ तालादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १५२ । अञ् मयटोरपवादः । तालाद्धनुषि । तालन्धनुः । अन्यत्तालमयं । ऐन्द्रायुधं ॥ जातरूपेभ्यः परिमाणे । ४ । ३ । १५३ । अण् । बहुवचनात्पर्य्यायग्रहणं । हाटकः । तापनीयः । सौवर्णोवानिष्कः । परिमाणेकिं । हाटकमयीयष्टिः ॥ प्राणिरजतादिभ्योऽञ् । ४ । ३ । १५४ । शौकं बाकं । राजतं ॥ ञितश्चतत्प्रत्ययात् । ४ । ३ । १५५ । ञितोविकारावयवप्रत्ययस्तदन्तादञ्स्यात्तयोरेवार्थयोः । मयटोपवादः । शामीलस्यशामीलं । दाधित्थस्यदाधित्थं । कापित्थम् । ञितःकिं । बैल्वमयं ॥ क्रीतवत्परिमाणात् । ४ । ३ । १५६ । प्राग्वतेष्ठञित्यारभ्यक्रीतार्थेयेप्रत्ययायेनोपाधिनापरिमाणाद्विहितास्तेतथैव विकारेतिदिश्यन्ते । अणादीनामपवादः । निष्केणक्रीतंनैष्किकं । एवन्निष्कस्यविकारोपिनैष्किकः । शतस्यविकारश्श

ष्ट्रः । शतिकः ॥ उष्ट्राद्वुञ् । ४ । ३ । १५७ । प्राण्यञोपवादः । औष्ट्रकः ॥ उमोर्णयोर्वा । ४ । ३ । १५८ । औमं । औमकं । और्णं । और्णकं । वुञभावेयथाक्रममणञौ ॥ एण्याढञ् । ४ । ३ । १५९ । ऐणेयं । एणस्यतुऐणं । गोपयसोर्यत् । गव्यं । पयस्यं ॥ द्रोश्च । ४ । ३ । १६१ । द्रुर्वृक्षस्तस्यविकारोऽवयवोवाद्रव्यम् ॥ मानेवयः । ४ । ३ । १६२ । द्रोरित्येव । द्रुवयं । पौतवंद्रुवयंपाय्यमितिमानार्थकंत्रयं ॥ फलेलुक् । ४ । ३ । १६३ । विकारावयवप्रत्ययस्य लुक्स्यात्फले । आमलक्याःफलं । आमलकं ॥ प्लक्षादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १६४ । विधानसामर्थ्यान्नलुक् । प्लाक्षं ॥ न्यग्रोधस्यचकेवलस्य । ७ । ३ । ५ । अस्यनवृद्धिरैजागमश्च । नैयग्रोधं ॥ जंब्वावा । ४ । ३ । १६५ । जम्बूशब्दात्फले ऽण्वास्यात् । जाम्बवं । पक्षेओरञ् । तस्यलुक् । जम्बु ॥ लुप्च । ४ । ३ । १६६ । जंब्वाःफलप्रत्ययस्यलुप्वास्यात् । लुपियुक्तवत् । जंब्वाःफलञ्जम्बूः । फलपाकशुषामुपसंख्यानं ॥ * ॥ व्रीहयः । मुद्गाः । पुष्पमूलेषुबहुलम् ॥ * ॥ मल्लिकायाःपुष्पंमल्लिका । जात्याःपुष्पञ्जाती । विदार्य्यामूलम्विदारी । बहुलग्रहणान्नेह । पाटलानिपुष्पाणि । साल्वानि मूलानि । बाहुलकात्क्वचिल्लुक् । अशोकं । करवीरं ॥ हरीतक्यादिभ्यश्च । ४ । ३ । १६७ । एभ्यःफलप्रत्ययस्यलुप्स्यात् । हरीतक्यादीनांलिङ्गमेवप्रकृतिवत् । हरीतक्याःफलानिहारीतक्यः ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौलुक्च । ४ । ३ । १६८ । कंसीयपरशव्यशब्दाभ्यांयञञौस्तःछयतोश्चलुक् । कंसायहितंकंसीयं । तस्यविकारःकांस्यम् । परशवेहितम्परशव्यं । तस्यविकारःपारशवः ॥ * ॥ प्राग्दीव्यतीयाःसमाप्ताः ॥ * ॥ प्राग्वहतेष्ठक् । ४ । ४ । १ । तद्वहतीत्यतःप्राक्ठगधिक्रियते । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसंख्यानम् ॥ * ॥ माशब्दःकारीइतियआहसमाशब्दिकः ॥ स्वागतादीनाञ्च । ७ । ३ । ७ । ऐच्नस्यात् । स्वागतमित्याहस्वागतिकः । स्वाध्वरिकः । स्वङ्गस्याऽपत्यंस्वाङ्गिः । व्यङ्गस्याऽपत्यंव्याङ्गिः । व्यडस्यापत्यंव्याडिः । व्यवहारेणचरतिव्यावहारिकः । स्वपतौसाधुःस्वापतेयं । आहौप्रभूतादिभ्यः ॥ * ॥ प्रभूतमाहप्राभूति

कः । पार्श्वाग्निकः । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यः ॥ * ॥ सुस्नातम्पृच्छति सौस्नातिकः । सौखशायिनिकः । अनुशतिकादि । ग
च्छतौ परदारादिभ्यः ॥ * ॥ पारदारिकः । गौरुतल्पिकः ॥ तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितम् । ४ । ४ । २ । अक्षैर्दी
व्यति आक्षिकः । अभ्र्याखनति आभ्रिकः । अक्षैर्जयति । आक्षिकः । अक्षैर्जितमाक्षिकं ॥ संस्कृतम् । ४ । ४ । ३ । दध्ना
संस्कृतंदाधिकं । मारिचिकं ॥ कुलत्थकोपधादण् । ४ । ४ । ४ । ठकोपवादः । कुलत्थैःसंस्कृतंकौलत्थं । तैन्तिडीकं ॥ त
रति । ४ । ४ । ५ । उडुपेनतरति । औडुपिकः ॥ गोपुच्छाट्ठञ् । ४ । ४ । ६ । गौपुच्छिकः ॥ नौद्व्यचष्ठन् । ४ । ४ ।
७ । नाविकः । घटिकः । बाहुभ्यान्तरतिबाहुकास्त्री ॥ चरति । ४ । ४ । ८ । तृतीयान्ताद्गच्छतिभक्षयतीत्यर्थयोष्ठक्स्या
त् । हस्तिनाचरतिहास्तिकः । शाकटिकः । दध्नाभक्षयतिदाधिकः ॥ आकर्षात्ष्ठल् । ४ । ४ । ९ । आकर्षोनिकषोपलः ।
आकर्षादितिपाठान्तरं । तेनचरतिआकर्षिकः । षित्वात्ङीष् । आकर्षिकी ॥ पर्पादिभ्यःष्ठन् । ४ । ४ । १० । पर्पेणचरतिप
र्पिकः । पर्पिकी । येनपीठेनपङ्गवश्चरन्तिसपर्पः । अश्विकः । रथिकः ॥ श्वगणाट्ठञ्च । ४ । ४ । ११ । चात्ष्ठन् ॥
श्वादेरिञि । ७ । ३ । ८ । ऐच्न । श्वभस्त्रस्यापत्यंश्वाभस्त्रिः । श्वादंष्ट्रिः । तदादिविधौचेदमेवज्ञापकं । इकारा
दावितिवाच्यं ॥ * ॥ श्वगणेनचरति । श्वागणिकः । श्वागणिकी । श्वगणिकः । श्वगणिकी ॥ पदान्तस्याऽन्यतरस्या
म् । ७ । ३ । ९ । श्वादेरङ्गस्यपदशब्दान्तस्यैज्वा । श्वापदस्येदंश्वापदं । शौवापदं ॥ वेतनादिभ्योजीवति । ४ । ४ ।
१२ । वेतनेनजीवतिवैतनिकः । धानुष्कः ॥ वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । ४ । ४ । १३ । वस्नेनमूल्येनजीवतिवस्निकः । क्रय
[illegible]ग्रहणंसंघातविगृहीतार्थं । क्रयविक्रयिकः । क्रयिकः । विक्रयिकः ॥ आयुधाच्छच । ४ । ४ । १४ । चाट्ठन् । आयु
[illegible]वति । आयुधीयः । आयुधिकः ॥ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः । ४ । ४ । १५ । उत्सङ्गेनहरतिऔत्सङ्गिकः ॥ भस्त्रादिभ्यष्ठन्
। [illegible] ४ । १६ । भस्त्रयाहरतिभस्त्रिकः । षित्वान्ङीष । भस्त्रिकी ॥ विभाषाविवधात् । ४ । ४ । १७ । विवधेनहरतिवि

वधिकः। पक्षेठक्। वैवधिकः। एकदेशविकृतस्याऽनन्यत्वात्। वीवधादपिष्ठन्॥ * ॥ वीवधिकः। वीवधिकी। विवधवी
वधशब्दौउभयतोबद्धशिक्येस्कन्धवाह्येकाष्ठेवर्त्तेते॥ अण्कुटिलिकायाः। ४। ४। १८। कुटिलिकाव्याधानाङ्गतिविशेषः
कर्म्मारोपकरणभूतंलोहञ्च। कुटिलयाहरतिमृगानङ्गारान्वा। कौटिलिकोव्याधःकर्म्मारश्च॥ निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादि
भ्यः। ४। ४। १९। अक्षद्यूतेननिर्वृत्तं। आक्षद्यूतिकंवैरं॥ त्रेर्म्मम्नित्यम्। ४। ४। २०। त्रिप्रत्ययान्तप्रकृतिकात्तृतीया
न्तान्निर्वृत्तेर्थेमप्स्यान्नित्यं। कृत्यानिर्वृत्तंकृत्रिमं। पक्त्रिमं। भावप्रत्ययान्तादिमप्वक्तव्यः॥*॥ पाकेननिर्वृत्तम्पाकिमं। त्याग
गिमं॥ अपमित्ययाचिताभ्यांकक्कनौ। ४। ४। २१। अपमित्येतिल्यबन्तम्। अपमित्यनिर्वृत्तंआपमित्यकम्। याचितेन
निर्वृत्तंयाचितकं॥ संसृष्टे। ४। ४। २२। दध्नासंसृष्टन्दाधिकं॥ चूर्णादिनिः। ४। ४। २३। चूर्णैस्संसृष्टाः। चू
र्णिनोऽपूपाः॥ लवणाल्लुक्। ४। ४। २४। लवणेनसंसृष्टोलवणःसूपः। लवणंशाकं॥ मुद्गादण्। ४। ४। २५
। मौद्गश्चौदनः॥ व्यंजनैरुपसिक्ते। ४। ४। २६। ठक्। दध्नाउपसिक्तन्दाधिकं॥ ओजस्सहोऽम्भसावर्त्तते। ४। ४
। २७। ओजसावर्त्ततेऔजसिकःशूरः। साहसिकश्चौरः। आम्भसिकोमत्स्यः॥ तत्प्रत्यनुपूर्व्वमीपलोमकूलम्। ४। ४। २८
। द्वितीयान्तादस्माद्वर्त्ततइत्यस्मिन्नर्थेठक्स्यात्। क्रियाविशेषणत्वाद्द्वितीया। प्रतीपम्वर्त्ततेप्रातीपिकः। आन्वीपिकः। प्रा
तिलोमिकः। आनुलोमिकः। प्रातिकूलिकः॥ परिमुखञ्च। ४। ४। २९। परिमुखम्वर्त्तते। पारिमुखिकः। चात्पारिपार्श्वि
कः॥ प्रयच्छतिगर्ह्यम्। ४। ४। ३०। द्विगुणार्थन्द्विगुणंतत्प्रयच्छतिद्वैगुणिकः। त्रैगुणिकः। वृद्धेर्वृधुषिभावोवक्त
व्यः॥ * ॥ वार्द्धुषिकः॥ कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ। ४। ४। ३१। गर्ह्यार्थाभ्यामाभ्याभेतौस्तः प्रयच्छतीत्यर्थे। कु
सीदम्वृद्धिस्तदर्थेद्रव्यंकुसीदन्तत्प्रयच्छतीतिकुसीदिकः। कुसीदिकी। एकादशार्थत्वादेकादशतेचतेवस्तुतोदशचेति
विग्रहेऽकारःसमासान्तइहैवसूत्रेनिपात्यते। दशैकादशिकः। दशैकादशिकी। दशैकादशान्प्रयच्छतिइत्युत्तमर्णोगृ

वेहापितञ्छित्यर्थः ॥ उञ्छति । ४ । ४ । ३२ । बदराण्युञ्छतिबादरिकः ॥ रक्षति । ४ । ४ । ३३ । समाजं रक्षतिसामाजिकः ॥ शब्ददर्दुरङ्करोति । ४ । ४ । ३४ । शब्दङ्करोतिशाब्दिकः । दार्दुरिकः ॥ पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति । ४ । ४ । ३५ । स्वरूपस्यपर्य्यायाणाम्विशेषाणाञ्चग्रहणं मत्स्यपर्य्यायेषुमीनस्यैव । पक्षिणोहन्तिपाक्षिकः । शाकुनिकः । मायूरिकः । मात्स्यिकः । मैनिकः । शाकुलिकः । मार्गिकः । हारिणिकः । सारङ्गिकः ॥ परिपन्थञ्चतिष्ठति । ४ । ४ । ३६ । अस्माद्द्वितीयान्तात्तिष्ठतिहन्तिचेत्यर्थेठक्स्यात् । पन्थानमवर्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठतिपारिपन्थिकश्चौरः । परिपन्थंहन्तिपारिपन्थिकः ॥ माथोत्तरपदपदव्यनुपदन्धावति । ४ । ४ । ३७ । दण्डाकारोमाथःपन्थाः । दण्डमाथः । दण्डमाथन्धावति दाण्डमाथिकः । पादविकः । आनुपदिकः ॥ आक्रन्दाट्ठञ्च । ४ । ४ । ३८ । अस्माट्ठञ्स्यात् चाट्ठक्धावतीत्यर्थे । आक्रन्दं दुःखिनांरोदनस्थानन्धावति । आक्रन्दिकः ॥ पदोत्तरपदङ्गृह्णाति । ४ । ४ । ३९ । पौर्व्वपदिकः ॥ प्रतिकण्ठार्थललामञ्च । ४ । ४ । ४० । एभ्योगृह्णात्यर्थेठक्स्यात् । प्रतिकण्ठंगृह्णाति । प्रातिकण्ठिकः । आर्थिकः । लालामिकः ॥ धर्म्मञ्चरति । ४ । ४ । ४१ । धार्म्मिकः । अधर्म्माच्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ आधर्म्मिकः ॥ प्रतिपथमेतिठञ्च । ४ । ४ । ४२ । प्रतिपथमेतिप्रातिपथिकः ॥ समवायान्समवैति । ४ । ४ । ४३ । सामवायिकः । सामूहिकः ॥ परिषदोण्यः । ४ । ४ । ४४ । परिषदंसमवैतिपारिषद्यः ॥ सेनायावा । ४ । ४ । ४५ । ण्यःस्यात्पक्षेठक् । सैन्याः । सैनिकाः ॥ संज्ञायांललाटकुक्कुट्यौपश्यति । ४ । ४ । ४६ । ललाटम्पश्यतिलालाटिकस्सेवकः । कुक्कुटीशब्देनतत्पातार्हःस्वल्पदेशोलक्ष्यते । कौक्कुटिकोभिक्षुः ॥ तस्यधर्म्यम् । ४ । ४ । ४७ । आपणस्यधर्म्यमापणिकम् ॥ अण्महिष्यादिभ्यः । ४ । ४ । ४८ । माहिष्याधर्म्यमाहिषं । याजमानं ॥ ऋतोऽञ् । ४ । ४ । ४९ । यातुर्धर्म्यंयात्रं । नराच्चेतिवक्तव्यं ॥ * ॥ नरस्यधर्म्यानारी । विशसितरिडोपश्चाञ्चवक्तव्यः ॥ * ॥ विशसितर्धर्म्यं वैशस्तं । विभाजयितर्णिलोपश्चाञ्चवाच्यः ॥ * ॥ विभाजयितुर्धर्म्यं वै

...वं ॥ अवक्रयः । ४ । ४ । ५० । षष्ठ्यन्ताट्ठक्स्यादवक्रयेर्थे । आपणस्यावक्रयआपणिकः । राजग्राह्यंद्रव्यमवक्रयः ... स्यपण्यम् । ४ । ४ । ५१ । अपूपाःपण्यमस्यआपूपिकः ॥ लवणाट्ठञ् । ४ । ४ । ५२ । लावणिकः ॥ किसरादिभ्यःष्ठ ... ४ । ५३ । किसरम्पण्यमस्यकिसरिकः । षित्वान्ङीष् । किसरिकी । किसरउशीरनलदइत्यादिकिसरादयः । ... सुगन्धिद्रव्यविशेषवाचिनः ॥ शलालुनोऽन्यतरस्याम् । ४ । ४ । ५४ । ष्ठनस्यात्पक्षेठक् । शलालुकः । शलालुकी । शालालुकः । शालालुकी । शलालुसुगन्धिद्रव्यविशेषः ॥ शिल्पम् । ४ । ४ । ५५ । मृदङ्गवादनंशिल्पमस्यमार्दङ्गिकः ॥ मड्डुकझर्झरादन्यतरस्याम् । ४ । ४ । ५६ । मड्डुकवादनंशिल्पमस्यमाड्डुकिकः । माड्डुकः । झार्झरिकः । झार्झरः ॥ प्रहरणम् । ४ । ४ । ५७ । तदस्येत्येव । असिप्रहरणमस्यआसिकः । धानुष्कः ॥ परश्वधाट्ठञ्च । ४ । ४ । ५८ । पारश्वधिकः ॥ शक्तियष्ट्योरीकक् । ४ । ४ । ५९ । शाक्तीकः । याष्टीकः ॥ अस्तिनास्तिदिष्टंमतिः । ४ । ४ । ६० । तदस्येत्येव । अस्ति परलोकइत्येवंमतिर्य्यस्यसआस्तिकः । नास्तीतिमतिर्य्यस्यसनास्तिकः । दिष्टमितिमतिर्य्यस्यसदैष्टिकः ॥ शीलम् । ४ । ४ । ६१ । अपूपभक्षणंशीलमस्यआपूपिकः ॥ छत्रादिभ्योणः । ४ । ४ । ६२ । गुरोर्दोषाणामावरणंछत्रन्तच्छीलमस्यछात्रः ॥ कार्म्मस्ताच्छील्ये । ६ । ४ । १७२ । कार्म्मइतिताच्छील्येणेटिलोपोनिपात्यते । कर्म्मशीलः । कार्म्मः । नस्तद्धितइत्येव सिद्धेऽणकार्य्यन्ताच्छीलिकेणेपि । तेनचौरीतापसीत्यादिसिद्धं । ताच्छील्येकिं । कार्म्मणः ॥ कर्म्माऽध्ययनेवृत्तम् । ४ । ४ । ६३ । प्रथमान्तात्षष्ठ्यर्थेठक्स्याद्ध्ययनेवृत्तायाक्रियासाचेत्प्रथमान्तस्यार्थः । ऐकान्यिकः । यस्याध्ययनेप्रवृत्तस्यपरीक्षाकालेविपरीतोच्चारणरूपंस्खलितमेकञ्जातंसः ॥ बह्वच्पूर्व्वपदाट्ठच् । ४ । ४ । ६४ । प्राग्विषये । द्वादशन्यानिकर्म्माण्यध्ययनेवृत्तान्यस्यद्वादशान्यिकः । द्वादशाऽपपाठाअस्यजाताइत्यर्थः ॥ हितम्भक्षाः । ४ । ४ । ६५ । अपूपभक्षणंहितमस्मैआपूपिकः ॥ तदस्मैदीयतेनियुक्तम् । ४ । ४ । ६६ । अग्रभोजनन्नियतन्दीयतेअस्मैआग्रभोजनिकः ॥ श्राण...

॥सि०कौ०॥ मांसौदनाट्टिठन् । ४ । ४ । ६७ । आगानियुक्तन्दीयतेऽस्मैआगिकः । आगिकी । मांसौदनग्रहणंसङ्घातविगृहीतार्थं
॥ त० ठ० ॥ । मांसौदनिकः । मांसिकः । औदनिकः ॥ भक्तादणन्यतरस्याम् । ४ । ४ । ६८ । पक्षेठक् । भक्तमस्मैनियुक्तन्दीयतेभा
॥ ८५ ॥ क्तः । भाक्तिकः ॥ तत्रनियुक्तः । ४ । ४ । ६९ । आकारेनियुक्तः । आकारिकः ॥ अगारान्ताट्ठन् । ४ । ४ । ७० । देवागा
रेनियुक्तोदैवागारिकः ॥ अध्यायिन्यदेशकालात् । ४ । ४ । ७१ । निषिद्धदेशकालवाचकाट्ठक्स्यात् । अध्येतरि । श्मशा
नेऽधीतेश्माशानिकः । चतुर्द्दश्यामधीतेचातुर्द्दशिकः ॥ कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति । ४ । ४ । ७२ । तत्रेत्येव
। वंशकठिनेव्यवहरति वांशकठिनिकः । वंशाः वेणवः कठिनायस्मिन्देशेसवंशकठिनः तस्मिन्देशेयाक्रियायथानुष्ठेया
तान्तथैवानुतिष्ठतीत्यर्थः । प्रास्तारिकः । सांस्थानिकः ॥ निकटेवसति । ४ । ४ । ७३ । नैकटिकोभिक्षुः ॥ आवसथात्ष्ठ
ल् । ४ । ४ । ७४ । आवसथेवसति । आवसथिकः । षित्वान्ङीष् । आवसथिकी । आकर्षात्पर्प्पादेर्भस्त्रादिभ्यःकुसीदसूत्र
त्राच्च । आवसथात्किसरादेःषितःषडेतेठगधिकारे । षडितिसूत्रषट्केनविहिताःइत्यर्थः । प्रत्ययास्तुसप्त ॥ * ॥ ठकोवधि
॥त०प्रा०॥ स्समाप्तः ॥ * ॥ प्राग्घिताद्यत् । ४ । ४ । ७५ । तस्मैहितमित्यतःप्राक्यदधिक्रियते ॥ तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गम् । ४ ।
४ । ७६ । रथम्वहतिरथ्यः । युग्यः । वत्सानान्दमनकालेस्कन्धेकाष्ठमासज्यतेसप्रासङ्गः । तम्वहतिप्रासंग्यः ॥ धुरोयड्ढकौ ।
। ४ । ४ । ७७ । हलचेतिदीर्घेप्राप्ते ॥ नभकुर्छुराम् । ८ । २ । ७९ । भस्यकुर्छुरोश्चोपधायादीर्घोनस्यात् । धुर्य्यः । धौरे
यः ॥ खस्सर्व्वधुरात् । ४ । ४ । ७८ । सर्व्वधुरम्वहतीतिसर्व्वधुरीणः ॥ एकधुराल्लुक्च । ४ । ४ । ७९ । एकधुरम्वहति । ए
कधुरीणः । एकधुरः ॥ शकटादण् । ४ । ४ । ८० । शकटम्वहतिशाकटोगौः ॥ हलसीराट्ठक् । ४ । ४ । ८१ । हलम्व
हतीतिहालिकः । सैरिकः ॥ संज्ञायाञ्जन्या । ४ । ४ । ८२ । जनीवधूःताम्वहतिप्रापयतिजन्या ॥ विध्यत्यधनुषा । ४ ।
४ । ८३ । द्वितीयान्ताद्विध्यतीत्यर्थेयत्स्यान्नचेत्तत्रधनुष्करणं । पादौविध्यन्तिपद्याःशर्कराः ॥ धनगणंलब्धा । ४ । ४

४ । ८४ । अध्यन्नमेतत् । धनं लब्धा धन्यः गणं लब्धा गण्यः ॥ अन्नाण्णः । ४ । ४ । ८५ । अन्नं लब्धा आन्नः ॥ वशङ्गतः । ४ । ४ । ८६ । वश्यः परेच्छानुचारी ॥ पदमस्मिन्दृश्यम् । ४ । ४ । ८७ । पद्यः कर्द्दमः । नातिशुष्क इत्यर्थः ॥ मूलमस्याऽऽबर्हि । ४ । ४ । ८८ । आबर्हिणमावर्हः उत्पाटनन्तदस्यास्तीति आबर्हि मूलम् । आबर्हिये यान्ते मूल्या मुद्गाः ॥ संज्ञायां धेनुष्या । ४ । ४ । ८९ । धेनुशब्दस्य युगागमो यत्प्रत्ययश्च स्वार्थे निपात्यते संज्ञायां । धेनुष्या बन्धके स्थिता ॥ गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः । ४ । ४ । ९० । गृहपतिर्य्यजमानस्तेन संयुक्तो गार्हपत्यो ग्निः ॥ नौवयोधर्म्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्य्यतुल्यप्राप्यवध्याऽऽनाम्यसमसमितसम्मितेषु । ४ । ४ । ९१ । नावा तार्य्यं नाव्यं । वयसा तुल्यो वयस्यः । धर्म्मेण प्राप्यं धर्म्यं । विषेण वध्यो विष्यः । मूलेन आनाम्यं मूल्यं । मूलेन समो मूल्यः । सीतया समितं सीत्यं क्षेत्रं । तुलया समितं तुल्यं ॥ धर्म्मपथ्यर्थन्यायादनपेते । ४ । ४ । ९२ । धर्म्मादनपेतं धर्म्यं । पथ्यं । अर्थ्यं । न्याय्यं ॥ छन्दसो निर्म्मिते । ४ । ४ । ९३ । छन्दसा निर्म्मितं छन्दस्यं । इच्छया कृतमित्यर्थः ॥ उरसोऽण्च । ४ । ४ । ९४ । चाद्यत् । उरसा निर्म्मितः पुत्रः औरसः । उरस्यः ॥ हृदयस्य प्रियः । ४ । ४ । ९५ । हृद्यो देशः हृदयस्य पद्भावो मासे तिहृदादेशः ॥ बन्धने चर्षौ । ४ । ४ । ९६ । हृदयशब्दात् षष्ठ्यन्ताद्बन्धने यत्स्याद्वेदे भिधेये । हृदयस्य बन्धनं हृद्यः । वशीकरणमन्त्रः ॥ मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु । ४ । ४ । ९७ । मतं ज्ञानन्तस्य करणम्भावः साधनम्वा मत्यं । जनस्य जल्पो जन्यः । हलस्य कर्षो हल्यः ॥ तत्र साधुः । ४ । ४ । ९८ । अग्रे साधुः अग्र्यः । सामसु साधुः सामन्यः । ये चाभावकर्म्मणोरिति प्रकृतिभावः । कर्म्मण्यः । शरण्यः ॥ प्रतिजनादिभ्यः खञ् । ४ । ४ । ९९ । प्रतिजनं साधुः प्रातिजनीनः । सांयुगीनः । सार्व्वजनीनः ॥ भक्ताण्णः । ४ । ४ । १०० । भक्ते साधवो भाक्ताः शालयः ॥ परिषदो ण्यः । ४ । ४ । १०१ । पारिषद्यः । परिषद इति योगविभागाण्णोपि पारिषदः ॥ कथादिभ्यष्ठक् । ४ । ४ । १०२ । कथायां साधुः काथिकः ॥ गुडादिभ्यष्ठञ् । ४ । ४ । १०३ । गुडे साधुः गौडिक इक्षुः । साकुको

मनुवर्त्तते निष्कादिभ्योऽसमासे ठक् स्यादार्हीयेष्वर्थेषु । नैष्किकं । समासे तु ठञ् ॥ परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः ॥
* ॥ * ॥ उत्तरपदवृद्धिः स्यात् ञिदादौ । परमनैष्किकः । असमासग्रहणं ज्ञापकम्भवतीत्यतः प्राक् तदन्तविधिरिति तेन
न लुगव्ययम् । यवापुष्यमित्यादि । इत ऊर्द्धन्तु संख्यापूर्व्वपदानां तदन्तग्रहणं प्राग्वतेरिष्यते तेन चालुकि । पारायणिकः । द्वै
पारायणिकः । अलुकीति किं । द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं द्विशूर्पं । द्विशूर्पेण क्रीतं शूर्पादञ् स्यात्तन्माभूत् । किं तु ठञ् । द्वि
शौर्पिकं ॥ अर्द्धात्परिमाणस्य पूर्व्वस्य तु वा । ७ । ३ । २६ । अर्द्धात्परिमाणवाचकस्योत्तरपदस्यादेरचो वृद्धिः पूर्व्वपद
स्य तु वा ञिति णिति किति च । अर्द्धद्रोणेन क्रीतं । अर्द्धद्रौणिकं । आर्द्धद्रौणिकं ॥ नातः परस्य । ७ । ३ । २७ । अर्द्धात्पर
स्य परिमाणाऽकारस्य वृद्धिर्न्न पूर्व्वपदस्य तु वा ञिदादौ । अर्द्धप्रस्थिकं । आर्द्धप्रस्थिकं । अतः किं । आर्द्धकौडविकं । तप
रः किं । अर्द्धखार्य्याम्भवा अर्द्धखारी । अर्द्धखारीभार्य्य इत्यत्र वृद्धिनिमित्तस्येति पुम्वद्भावनिषेधो न स्यात् ॥ शताच्च ठन्यता
वशते । ५ । १ । २१ । शतेन क्रीतं शतिकं । शत्यं । अशते किं । शतम्परिमाणमस्य शतकः सङ्घः । इह प्रत्ययार्थो व
स्तुतः प्रकृत्यर्थान्न भिद्यते तेन ठन्यतौ न किन्तु कन् एव । असमास इत्येव । द्विशतेन क्रीतं द्विशतकं ॥ संख्याया अतिशदन्तायाः
कन् । ५ । १ । २२ । संख्यायाः कन् स्यादार्हीयेऽर्थे न तु त्यन्तशदन्तायाः । पञ्चभिः क्रीतः पञ्चकः । बहुकः । त्यन्तायास्तु ।
साप्ततिकः । शदन्तायाः । चात्वारिंशत्कः ॥ वतोरिड्वा । ५ । १ । २३ । वत्वन्तात्कन इड्वा स्यात् । तावतिकः । तावत्कः
॥ विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम् । ५ । १ । २४ । योगविभागः कर्त्तव्यः । आभ्यां ड्वुन् स्यात् असंज्ञायान्तु ड्वुन् स्यात्कनोपवा
दः । विंशकः । त्रिंशकः । संज्ञायान्तु विंशतिकः । त्रिंशत्कः ॥ कंसाट्टिठन् । ५ । १ । २५ । टकारो ङीबर्थः । इकार उच्चा
रणार्थः । कंसिकः । कंसिकी । अर्द्धाच्चेति वक्तव्यं ॥ * ॥ अर्द्धिकः । अर्द्धिकी । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्यः ॥ * ॥ प्रतिरादे
शश्च ॥ * ॥ कार्षापणिकः । कार्षापणिकी । प्रतिकः । प्रतिकी ॥ शूर्पादञन्यतरस्याम् । ५ । १ । २६ । शौर्पं । शौ

[illegible] शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् । ५ । १ । २७ । एभ्योण्स्याट्ठञ्ठकानामपवादः । शतमानेनक्रीतंशातमानं
[illegible] । साहस्रं । वासनं ॥ अध्यर्द्धपूर्व्वाद्द्विगोर्ल्लुगसंज्ञायाम् । ५ । १ । २८ । अध्यर्द्धपूर्व्वाद्द्विगोश्चपरस्यार्हीय
[illegible]लुक्स्यात् । अध्यर्द्धकंसं । द्विकंसं । संज्ञायान्तुपाञ्चकलापिकं ॥ विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम् । ५ । १ । २९ । लु
[illegible]स्यात् । अध्यर्द्धकार्षापणं । अध्यर्द्धकार्षापणिकं । द्विकार्षापणं । द्विकार्षापणिकं । औपसंख्यानिकस्यटिठनोलुक् ।
पक्षे अध्यर्द्धप्रतिकं । द्विप्रतिकं । अध्यर्द्धसहस्रं । अध्यर्द्धसाहस्रं । द्विसहस्रं । द्विसाहस्रं ॥ द्वित्रिपूर्व्वान्निष्कात् । ५ ।
१ । ३० । लुग्वास्यात् । द्विनिष्कं । द्विनैष्किकं । त्रिनिष्कं । त्रिनैष्किकं । बहुपूर्व्वाच्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ बहुनिष्कं । ब
हुनैष्किकं ॥ बिस्ताच्च । ५ । १ । ३१ । द्वित्रिबहुपूर्व्वाद्बिस्तादार्हीयस्यलुग्वास्यात् । द्विबिस्तं । द्विबैस्तिकमित्यादि ॥ विं
शतिकात्खः । ५ । १ । ३२ । अध्यर्द्धपूर्व्वाद्द्विगोरित्येव । अध्यर्द्धविंशतिकीनं । द्विविंशतिकीनं ॥ खार्य्या ईकन् । ५ । १ ।
३३ । अध्यर्द्धखारीकं । द्विखारीकं । केवलायाश्चेतिवक्तव्यं ॥ * ॥ खारीकं ॥ पणपादमाषशताद्यत् । ५ । १ । ३४ ।
अध्यर्द्धपण्यम् । द्विपण्यं । द्विपाद्यं । अध्यर्द्धपाद्यं । इहपादःपदितिनयस्येतिलोपस्यस्थानिवद्भावात् पद्यत्येतदर्थंइ
त्यपिन । प्राग्वत्यस्यैवतत्रग्रहणात् ॥ शाणाद्वा । ५ । १ । ३५ । यत्स्यात्पक्षेठञ् । तस्यलुक् । अध्यर्द्धशाण्यं । अ
ध्यर्द्धशाणं ॥ द्वित्रिपूर्व्वादण्च । ५ । १ । ३६ । शाणादित्येव । चाद्यत् । तेनत्रैरूप्यं । परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोरि
तिपर्य्युदासादादिवृद्धिरेव । द्वैशाणं । द्विशाण्यं । द्विशाणं । इहठञादयस्त्रयोदशप्रत्ययाःप्रकृतास्तेषांसमर्थविभक्ति
योर्थाश्चाकांक्षिताःतेइदानीमुच्यन्ते ॥ तेनक्रीतम् । ५ । १ । ३७ । ठञ् । गोपुच्छेनक्रीतंगौपुच्छिकं । साप्ततिकं । प्रास्थि
कं । ठक्नैष्किकं ॥ इद्गोण्याः । १ । २ । ५० । गोण्याइत्स्यात्तद्धितलुकिलुकोपवादः । पञ्चभिर्गोणीभिः क्रीतःपटःपञ्च
गोणिः ॥ तस्यनिमित्तंसंयोगोत्पातौ । ५ । १ । ३८ । संयोगसम्बन्धउत्पातःशुभाशुभसूचकः । शतिकः । शत्योधनप

तिसंयोगः । शत्यं । शतिकं । दक्षिणाक्षिस्पन्दनंशतस्यनिमित्तमित्यर्थः । वातपित्तश्लेष्मभ्यश्शमनकोपनयोरुपसंख्या
नं ॥ * ॥ वातस्यशमनङ्कोपनम्वावातिकं । पैत्तिकं । श्लैष्मिकं । सन्निपाताच्चेतिवक्तव्यं ॥ * ॥ सान्निपातिकं ॥ गोद्व्यचोऽसं
ख्यपरिमाणाश्वादेर्यत् । ५ । १ । ३९ । गोर्न्निमित्तंसंयोगउत्पातोवागव्यः । द्व्यचः । धन्यः । यशस्यः । स्वर्ग्यः । गो
द्व्यचःकिं । विजयस्यवैजयिकः । असंख्येत्यादिकिं । पञ्चानांपञ्चकं । सप्तकं । प्रास्थिकं । खारीकं । अश्वादिआश्विकं ।
आश्मिकं । ब्रह्मवर्चसादुपसंख्यानं ॥ * ॥ ब्रह्मवर्चस्यं ॥ पुत्राच्छच । ५ । १ । ४० । चाद्यत् । पुत्रीयः । पुत्र्यः ॥ सर्व्वभू
मिपृथिवीभ्यामणञौ । ५ । १ । ४१ । सर्व्वभूमेर्न्निमित्तंसंयोगउत्पातोवासार्व्वभौमःपार्थिवः । सर्व्वभूमिशब्दोनुशतिका
दिषुपठ्यते ॥ तस्येश्वरः । ५ । १ । ४२ ॥ तत्रविदितइतिच । ५ । १ । ४३ । सर्व्वभूमेरीश्वरःसर्व्वभूमौविदितोवासा
र्व्वभौमःपार्थिवः ॥ लोकसर्व्वलोकाट्ठञ् । ५ । १ । ४४ । तत्रविदितइत्यर्थे । लौकिकः । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ।
सार्व्वलौकिकः ॥ तस्यवापः । ५ । १ । ४५ । उप्यतेऽस्मिन्नितिवापःक्षेत्रं । प्रस्थस्यवापःप्रास्थिकं । द्रौणिकं । खारीकं ॥
पात्रात्ष्ठन् । ५ । १ । ४६ । पात्रस्यवापःक्षेत्रम्पात्रिकं । पात्रिकीक्षेत्रभक्तिः ॥ तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदादीयते ।
५ । १ । ४७ । वृद्धिर्दीयतइत्यादिक्रमेणप्रत्येकंसम्बन्धादेकवचनं । पञ्चास्मिन्वृद्धिःआयःलाभःशुल्कमुपदावादी
यते । पञ्चकः । शतिकः । शत्यः । साहस्रः । उत्तमर्णेनमूलातिरिक्तंग्राह्यंवृद्धिः । ग्रामादिषुस्वामिग्राह्योभागआयः । वि
क्रेतामूल्यादधिकंग्राह्यंलाभः । रक्षानिर्व्वेशोराजभागःशुल्कः । उत्कोचउपदा । चतुर्थ्यर्थउपसंख्यानं ॥ * ॥ पञ्चास्मैवृ
द्ध्यादिर्दीयतेपञ्चकोदेवदत्तः । सममब्राह्मणेदानमितिवदधिकरणविवक्षायांवा ॥ पूरणार्द्धाट्ठन् । ५ । १ । ४८ । य
स्यात्क्रमणठक् । टिठनोरपवादः । द्वितीयोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयतेद्वितीयिकः । तृतीयिकः । अर्द्धिकः । अर्द्धशब्दोरूपक
स्यार्द्धेरूढः ॥ भागाद्यच्च । ५ । १ । ४९ । चाट्ठन् । भागशब्दोपिरूपकस्यार्द्धेरूढः । भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्भाग्यं । भा

[illegible]। भाग्या। भागिकाविंशतिः ॥ तद्धरतिवहत्यावहतिभाराद्वंशादिभ्यः। ५। १। ५०। वंशादिभ्यःपरोयोभारश
[illegible]र्थप्रातिपदिकं तत्प्रकृतिकाद्द्वितीयान्तादित्यर्थः। वंशभारंहरतिवहत्यावहतिवावांशभारिकः। ऐक्षुभारिकः।
भारवंशादिभ्यइत्यस्यव्याख्यान्तरं। भारभूतेभ्योवंशादिभ्यइतिभारभूतान्वंशान्हरतिवांशिकः। ऐक्षुकः ॥ वस्नद्रव्याभ्या
ठन्कनौ। ५। १। ५१। यथासंख्यंस्तः। वस्नंहरतिवहत्यावहतिवावस्निकः। द्रव्यकः ॥ सम्भवत्यवहरतिपचति। ५
। १। ५२। प्रस्थंसम्भवतिप्रास्थिकः। कटाहः। प्रस्थंस्वस्मिन्समावेशयतीत्यर्थः। प्रास्थिकीब्राह्मणी। प्रस्थमवहर
तिपचतिवेत्यर्थः। तत्पचतीतिद्रोणादण्च ॥ * ॥ चाट्ठन्। द्रोणम्पचतीति द्रौणी। द्रौणिकी ॥ आढकाचितपात्रात्खो
ऽन्यतरस्याम्। ५। १। ५३। पक्षेठञ्। आढकंसम्भवतिअवहरतिपचतिवाआढकीना। आढकिकी। आचितीनाआ
चितिकी। पात्रीणा। पात्रिकी ॥ द्विगोःष्ठँश्च। ५। १। ५४। आढकाचितपात्रादित्येव। आढकाद्यन्ताद्द्विगोःसम्भव
त्यादिष्वर्थेषुष्ठन्खौवास्तः। पक्षेठञ्। तस्याध्यर्द्धेतिलुक्षित्वान्ङीष। द्व्याढकिकी। द्व्याढकीना। द्विगोरितिङीष् द्व्याढ
की। द्व्याचितिकी। द्व्याचितीना। अपरिमाणेतिङीप् निषेधात्। द्व्याचिता। द्विपात्रिकी। द्विपात्रीणा। द्विपात्री ॥ कुलिजा
ल्लुक्खौच। ५। १। ५५। कुलिजान्ताद्द्विगोःसम्भवत्यादिष्वर्थेषुलुक्खौवास्तः। चात्ष्ठँश्च। लुगभावेठञःश्रवणं। द्वि
कुलिजी। द्वैकुलिजिकी। द्विकुलिजीना। द्विकुलिजिकी ॥ सोऽस्यांशवस्नभृतयः। ५। १। ५६। अंशोभागः। वस्नंमूल्यं।
भृतिर्वेतनं। पञ्चअंशोवस्नोभृतिर्वाऽस्यपञ्चकः ॥ तदस्यपरिमाणम्। ५। १। ५७। प्रस्थम्परिमाणमस्यप्रास्थिकोराशिः
॥ संख्यायाःसंज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेषु। ५। १। ५८। पूर्वसूत्रमनुवर्त्तते। तत्रसंज्ञायांस्वार्थेप्रत्ययोवाच्यः ॥ * ॥ यद्वाद्वोक
योरितिवत्संख्यामात्रवृत्तेःपरिमाणिनिप्रत्ययः। पञ्चैवपञ्चकाःशकुनयः। पञ्चपरिमाणमेषामितिवासङ्घेपञ्चकः। सूत्रेअ
ष्टकंपाणिनीयं। सङ्घशब्दस्यप्राणिसमूहेरूढत्वात्सूत्रम्पृथगुपात्तं। पञ्चकमध्ययनं। स्तोमेडविधिः ॥ * ॥ पञ्चदशमन्त्राः

परिमाणमस्यपञ्चदशः। सप्तदशः। एकविंशः। सोमयागेषुछन्दोगैःक्रियमाणापृष्ठ्यादिसंज्ञिकास्तुतिःस्तोमः॥ पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम्। ५। १। ५९। एतेरूढिशब्दानिपात्यन्ते॥ पञ्चदशतौवर्गेवा। ५। १। ६०। पञ्चपरिमाणमस्यपञ्चद्वर्गः। दशत्। पक्षेपञ्चकः। दशकः॥ त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणेसंज्ञायांडण्। ५।१।६२। त्रिंशदध्यायाःपरिमाणमेषांब्राह्मणानां। त्रैंशानि। चत्वारिंशानि॥ तदर्हति। ५।१।६३। लब्धुंयोग्योभवतीत्यर्थेद्वितीयान्ताट्ठगादयःस्युः। श्वेतच्छत्रमर्हतिश्वैतच्छत्रिकः॥ छेदादिभ्योनित्यम्। ५। १। ६४। नित्यमाभीक्ष्ण्यम्। छेदन्नित्यमर्हतिछैदिकोवेतसः। छिन्नप्ररूढत्वात्। विरागविरङ्गंच॥*॥ विरागन्नित्यमर्हतिवैरागिकः। वैरङ्गिकः॥ शीर्षच्छेदाद्यच्च। ५।१। ६५। शिरश्छेदन्नित्यमर्हतिशीर्षच्छेद्यः। शैर्षच्छेदिकः। यत्ठकोःसन्नियोगेनशिरसःशीर्षभावोनिपात्यते॥ दण्डादिभ्योयः। ५।१। ६६। एभ्योयःस्यात्। दण्डमर्हतिदण्ड्यः। अर्घ्यः। वध्यः॥ पात्रात्घँश्च। ५।१। ६८। चाद्यत्। तदर्हतीत्यर्थे। पात्रियः। पात्र्यः॥ कडङ्गरदक्षिणाच्छच। ५। १। ६९। चाद्यत्। कडङ्गरोऽस्तीतिविग्रहेअतएवनिपातनात्खच्। कडङ्गरंमाषमुद्गादिकाष्ठमर्हतीतिकडङ्गरीयोगौः। कडङ्गर्यः। दक्षिणामर्हतीतिदक्षिणीयः। दक्षिण्यः॥ स्थालीबिलात्। ५।१। ७०। स्थालीबिलमर्हतिस्थालीबिलीयास्तण्डुलाः। स्थालीबिल्याः। पाकयोग्याइत्यर्थः॥ यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञौ। ५।१। ७१। यथासंख्यंस्तः। यज्ञंकर्तुमर्हतियज्ञियः। आर्त्विजीनोयजमानः। यज्ञर्त्विग्भ्यान्तत्कर्मार्हतीत्युपसंख्यानम्॥*॥ यज्ञियोदेशः। आर्त्विजीनोऋत्विक्॥*॥ आर्हीयाणांठगादीनांद्वादशानांपूर्वोऽवधिः॥*॥ अतःपरंठञेव॥ पारायणतुरायणचान्द्रायणंवर्तयति। ५।१। ७२। पारायणंवर्तयतिपारायणिकश्छात्रः। तुरायणंयज्ञविशेषः। तंवर्तयतितौरायणिकोयजमानः। चान्द्रायणिकः॥ संशयमापन्नः। ५। १। ७३। संशयविषयीभूतोऽर्थःसांशयिकः॥ योजनंगच्छति। ५। १। ७४। यौजनिकः। क्रोशशतयोजनशतयोरुपसंख्यानम्

॥ * ॥ क्रोशशतङ्गच्छति क्रौशशतिकः । योजनशतिकः । ततोऽभिगमनमर्हतीति च वक्तव्यम् ॥ * ॥ क्रोशशतादभिगमन
मर्हति क्रौशशतिको भिक्षुः । योजनशतिक आचार्य्यः ॥ पथः ष्कन् । ५ । १ । ७५ । षकारो ङीबर्थः । पन्थानङ्गच्छति पथि
कः । पथिकी ॥ पन्थो ण नित्यम् । ५ । १ । ७६ । पन्थानन्नित्यङ्गच्छति । पथः पन्थ च इत्यनेन पन्थादेशे कृते णः । पा
न्थः । पान्था ॥ उत्तरपथेनाहृतञ्च । ५ । १ । ७७ । उत्तरपथेनाहृतं औत्तरपथिकम् । उत्तरपथेन गच्छति औत्तर
पथिकः । आहृतप्रकरणे वारिजङ्गलस्थलकान्तारपूर्वादुपसंख्यानम् ॥ * ॥ वारिपथिकं ॥ कालात् । ५ । १ । ७८ । व्यु
ष्टादिभ्योऽणित्यतः प्रागधिक्रियते ॥ तेन निर्वृत्तं । ५ । १ । ७९ । अह्ना निर्वृत्तमाह्निकं ॥ तमधीष्टो भृतो भूतो भावी । ५ ।
१ । ८० । अधीष्टः सत्कृत्य व्यापारितः । भृतो वेतनेन क्रीतः । भूतः स्वसत्तया व्याप्तकालः । भावी तादृश एवानागतकालः । मा
समधीष्टो मासिकोऽध्यापकः । मासम्भृतो मासिकः कर्म्मकरः । मासम्भूतो मासिको व्याधिः । मासम्भावी मासिक उत्सवः ॥ मा
साद्वयसि यत्खञौ । ५ । १ । ८१ । मासम्भूतो मास्यः । मासीनः ॥ द्विगोर्य्यप् । ५ । १ । ८२ । मासाद्वयसीत्यनुवर्त्त
ते । द्वौ मासौ भूतो द्विमास्यः ॥ षण्मासाण्ण्यच्च । ५ । १ । ८३ । वयसीत्येव । यबप्यनुवर्त्तते । चाट्ठञ् । षण्मास्यः । षाण्मा
स्यः । षाण्मासिकः ॥ अवयसि ठंश्च । ५ । १ । ८४ । चाण्ण्यत् । षण्मासिको व्याधिः । षाण्मास्यः ॥ समायाः खः । ५ । १
। ८५ । समामधीष्टो भृतो भूतो भावी वा समीनः ॥ द्विगोर्वा । ५ । १ । ८६ । समायाः ख इत्येव । तेन परिजय्येत्यतः प्रा
ग्वृत्तादिषु पञ्चस्वर्थेषु प्रत्ययाः । द्विसमीनः । द्वैसमीकः ॥ रात्र्यहःसम्वत्सराच्च । ५ । १ । ८७ । द्विगोरित्येव । द्विरा
त्रीणः । द्वैरात्रिकः । द्व्यहीनः । द्वैयह्निकः । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नटच् । द्विसम्वत्सरीणः ॥ संख्यायाः सम्वत्सरसंख्य
स्य च । ७ । ३ । १५ । संख्याया उत्तरपदस्य वृद्धिः स्यात् । ञिदादौ । द्विसाम्वत्सरिकः । द्वे षष्टी भृतो द्विषाष्टिकः । संख्या
याः परिमाणान्तस्येत्येव सिद्धे सम्वत्सरग्रहणं परिमाणग्रहणे कालपरिमाणस्याऽग्रहणार्थं । तेन द्वैसमीक इत्युत्तरपद

वृद्धिर्न ॥ [illegible]लुक् । ५ । १ । ८८ । वर्षशब्दान्ताद्द्विगोः [illegible]खः । पक्षेठञ्वाचलुक्त्रीणिरूपाणि । द्विवर्षीणोव्याधिः
द्विवार्षिकः । द्विवर्षः ॥ वर्षस्याऽभविष्यति । ७ । ३ । [illegible] । उत्तरपदस्यवृद्धिस्स्यात् । द्विवार्षिकः । भविष्यतितुद्वैव
र्षिकः । अधीष्टभृतयोरभविष्यतीतिप्रतिषेधोन । गम्यतेहितत्रभविष्यत्ताननुतद्धितार्थः । द्वेवर्षे अधीष्टोभृतोवाकर्म्मकरिष्य
तीतिद्विवार्षिकोमनुष्यः ॥ परिमाणान्तस्याऽसंज्ञाशाणयोः । ७ । ३ । १७ । द्वौकुडवौप्रयोजनमस्यद्विकौडविकः । द्वा
भ्यांसुवर्णाभ्यांक्रीतंद्विसौवर्णिकम् । द्विनैष्किकम् । असंज्ञेतिकिम् । पञ्चकपालाःपरिमाणमस्यपाञ्चकपालिकम् । तद्धि
तान्तसंज्ञाद्वैशाणम् । कुलिजशब्दमपिकेचित्पठन्ति । द्वैकुलिजिकः ॥ चित्तवतिनित्यम् । ५ । १ । ८९ । वर्षशब्दान्ता
द्द्विगोःप्रत्ययस्यनित्यंलुक्स्यात्चेतनेप्रत्ययार्थे । द्विवर्षोदारकः ॥ षष्टिकाःषष्टिरात्रेणपच्यन्ते । ५ । १ । ९० । वहुव
चनमतन्त्रं । षष्टिकोधान्यविशेषः । तृतीयान्तात्कन् रात्रशब्दलोपश्चनिपात्यते ॥ तेनपरिजय्यलभ्यकार्य्यसुकरम् । ५
। १ । ९३ । मासेनपरिजय्योजेतुंशक्योमासिकोव्याधिः । मासेनलभ्यङ्कार्य्यंसुकरम्वामासिकम् ॥ तदस्यब्रह्मचर्य्यम् ।
५ । १ । ९४ । द्वितीयान्तात्कालवाचिनोस्येत्यर्थेप्रत्ययस्स्यात् । अत्यन्तसंयोगेद्वितीया । मासंब्रह्मचर्य्यमस्यसमासिकोब्र
ह्मचारी । आर्द्धमासिकः । यद्वा । प्रथमान्तादस्येत्यर्थेप्रत्ययः । मासोस्येतिमासिकंब्रह्मचर्य्यं । महानाम्न्यादिभ्यःषष्ठ्य
[illegible]उपसंख्यानम् ॥ * ॥ महानाम्न्योनामविद्यामघवन्नित्याद्याऋचः । नासांब्रह्मचर्य्यमस्यमाहानाम्निकः । हरदत्त
[illegible]इतिपुंवद्भावान्माहानामिकइत्याह । चतुर्म्मासाण्णोयज्ञे ॥ * ॥ तत्रभवइत्यर्थे । चतुर्षुमासेषुभवन्तिचातुर्म्मा
[illegible]कर्म्माणि । अण् । चतुर्म्मासेषुभवतिचातुर्म्मासी । अणन्तत्वान्ङीप् । पौर्णमासीआषाढी ॥ तस्यदक्षिणायज्ञाख्ये
[illegible] । १ । ९५ । द्वादशाहस्यदक्षिणाद्वादशाहिकी । आख्याग्रहणात्कालादपि । आग्निष्टोमिकी । वाजपेयिकी ॥
[illegible]कार्य्यम्भववत् । ५ । १ । ९६ । प्रावृषिदीयतेकार्य्यम्वाप्रावृषेण्यं । शारदं ॥ * ॥ कालाधिकारस्यसम्पूर्णौ

॥ ... ॥ व्युष्टादिभ्योऽण् ।५।१।९७। व्युष्टे दीयते कार्य्यं वा वैयुष्टं । व्युष्ट तीर्थ संग्राम प्रवास इत्यादि ॥ तेन यथा
कथाच हस्ताभ्यां णयतौ ।५।१।९८। यथाकथाचेत्यव्ययस्य संघातात्तृतीयान्ताद्धस्तशब्दाच्च यथासंख्यं णयतौ स्तः ।
... भ्यां नानुयथासंख्यमिष्यते । यथाकथाच दीयते कार्य्यं वा याथाकथाचं । अनादरेण देयमित्यर्थः । हस्तेन दीयते कार्य्यं वा
हस्त्यं ॥ सम्पादिनि ।५।१।९९। तेनेत्येव । कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादि कार्णवेष्टकिकं मुखं । कर्णालङ्काराभ्यां अव
शोभत इत्यर्थः ॥ कर्म्मवेषाद्यत् ।५।१।१००। कर्म्मणा सम्पादि कर्म्मण्यं । शौर्य्यं । वेषेण सम्पादि वेष्यो नटः । वे
यः कृत्रिमस्त्वाकारः ॥ तस्मै प्रभवति सन्तापादिभ्यः ।५।१।१०१। सन्तापाय प्रभवति सान्तापिकः । सांग्रामिकः । योगा
द्यच ।५।१।१०२। चाट्ठञ् । योगाय प्रभवति योग्यः । यौगिकः ॥ कर्म्मण उकञ् ।५।१।१०३। कर्म्मणे प्रभवति का
र्म्मुकं ॥ समयस्तदस्य प्राप्तम् ।५।१।१०४। समयः प्राप्तोऽस्य सामयिकं ॥ ऋतोरण् ।५।१।१०५। ऋतुः प्राप्तो
स्य आर्त्तवं ॥ कालाद्यत् ।५।१।१०७। कालः प्राप्तोस्य काल्यं शीतं ॥ प्रकृष्टे ठञ् ।५।१।१०८। कालादित्येव तद
स्येति च प्रकृष्टो दीर्घः कालोस्येति कालिकं वैरम् ॥ प्रयोजनम् ।५।१।१०९। तदस्येत्येव । इन्द्रमहः प्रयोजनमस्य
ऐन्द्रमहिकं । प्रयोजनं फलं कारणञ्च ॥ विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः ।५।१।११०। आभ्यामण् स्यात्प्रयोजनमित्य
र्थे क्रमान्मन्थदण्डयोरर्थयोः । विशाखा प्रयोजनमस्य वैशाखो मन्थः । आषाढो दण्डः । चूडादिभ्य उपसंख्यानम् ॥ * ॥
चूडा । चौडं । श्रद्धा । श्राद्धम् ॥ अनुप्रवचनादिभ्यश्छः ।५।१।१११। अनुप्रवचनं प्रयोजनमस्य अनुप्रवचनीयं ॥
समापनात्सपूर्व्वपदात् ।५।१।११२। व्याकरणसमापनं प्रयोजनमस्य व्याकरणसमापनीयं ॥ ऐकागारिकट् चौरे ।
५।१।११३। एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य मुमुषिषोः स ऐकागारिकश्चौरः ॥ आकालिकडाद्यन्तवचने ।५।१।
११४। समानकालावाद्यन्तौ यस्येत्याकालिकः । समानकालस्याकालादेशः । आशुविनाशीत्यर्थः । पूर्व्वदिने मध्याह्नादा

आकालिकाविद्युत् ॥ * ॥ ठञः पूर्वोऽवधिः ॥ * ॥ तेन तुल्यं
यद्यादिनान्तरे तत्रैव नश्वर इति वा । आकालाट्ठंश्च ॥ * ॥ आकालिकाविद्युत् ॥ * ॥ ठञः पूर्वोऽवधिः ॥ * ॥ तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः । ५ । १ । ११५ । ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवदधीते । क्रिया चेदिति किं । गुणतुल्ये माभूत् । पुत्रेण तुल्यः स्थूलः ॥ तत्र तस्येव । ५ । १ । ११६ । मथुरायामिव मथुरावत् स्रुघ्ने प्राकारः । चैत्रस्येव चैत्रवन्मैत्रस्य गावः ॥ तदर्हम् । ५ । १ । ११७ । विधिमर्हति विधिवत्पूज्यते । क्रियाग्रहणं मण्डूकप्लुत्यानुवर्त्तते । तेनेह न । राजानमर्हति छत्रं ॥ तस्य भावस्त्वतलौ । ५ । १ । ११९ । प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारो भावः । गोर्भावो गोत्वं । गोता । त्वान्तं क्लीबं तलन्तं स्त्रियां ॥ आ च त्वात् । ५ । १ । १२० । ब्रह्मणस्त्व इत्यतः प्राक् त्वतलावधिक्रियेते । अपवादैः सह समावेशार्थं । गुणवचनादिभ्यः कर्मणि विधानार्थं च इदं । चकारेण नञ्स्नञ्भ्यामपि समावेशार्थः । स्त्रिया भावः । स्त्रैणं । स्त्रीत्वं । स्त्रीता । पौंस्नं । पुंस्त्वं । पुंस्ता ॥ न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसङ्गतलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः । ५ । १ । १२१ । इतः परं ये भावप्रत्ययास्ते नञ्तत्पुरुषान्न स्युः । चतुरादीन्वर्ज्जयित्वा । अपतित्वं । अपटुत्वं । नञ्पूर्वात्किं । वार्हस्पत्यं । तत्पुरुषात्किं । नास्य पटवः सन्तीत्यपटुस्तस्य भावः आपटवं । अचतुरेति किं । आचतुर्य्यं । आसङ्गत्यं । आलवण्यं । आवट्यं । आयुध्यं । आकत्यं । आरस्यं । आलस्यं ॥ पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा । ५ । १ । १२२ । वावचनमणादिसमावेशार्थं ॥ र ऋतो हलादेर्लघोः । ६ । ४ । १६१ । हलादेर्लघोरृकारस्य रः स्यात् । इष्ठेमेयस्सु ॥ टेः ॥ भस्य टेर्लोपः स्यादिष्ठेमेयस्सु । पृथोर्भावः प्रथिमा । पार्थवं । म्रदिमा । मार्दवं ॥ वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च । ५ । १ । १२३ । चादिमनिच् । शौक्ल्यं । शुक्लिमा । दार्ढ्यं ॥ पृथुमृदुभृशकृशदृढपरिवृढानामेव रत्वं । द्रढिमा । षोडीवर्थः । औचिती । यथाकामी ॥ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म्मणि च । ५ । १ । १२४ । चाद्भावे । जडस्य कर्म्म भावो वा जाड्यं । मूढस्य भावः कर्म्म वा मौढ्यं । ब्राह्मण्यं ॥ अर्हतो नुम् च ॥ अर्हतो भावः कर्म्म वा आर्हन्त्यं । आर्हन्ती । ब्राह्मणादिराकृतिगणः ॥ यचातः यथापुरयोः पर्य्यायेण । ७ । ३ । ३१ । न

ऽपरयोरेतयोः पूर्वोत्तरपदयोः पर्य्यायेणादेरचो वृद्धिर्ञिदादौ । अयथातथाभावः । आयथातथ्यं । अयथातथ्यं । आ
यथापुर्व्यं । अयथापुर्व्यं । आपादसमाप्तेर्भावकर्मणोरधिकारः । चतुर्वर्णादीनां स्वार्थ उपसंख्यानम् ॥ * ॥ चत्वारो वर्णाः चा
तुर्वर्ण्यं । चातुराश्रम्यं । त्रैस्वर्य्यं । षाड्गुण्यं । सैन्यं । सान्निध्यं । सामीप्यं । औपम्यं । त्रैलोक्यमित्यादि । सर्वे वेदाः सर्ववेदाः
तानधीते सर्ववेदः । सर्वादेरिति लुक् । स एव सार्ववैद्यः । चतुर्वेदस्योभयपदवृद्धिश्च ॥ * ॥ चतुरो वेदानधीते चतुर्वेदः ।
स एव चातुर्वैद्यः । चतुर्विद्यस्येति पाठान्तरं । चतुर्विद्य एव चातुर्वैद्यः ॥ स्तेनाद्यन्नलोपश्च । ५ । १ । १२५ । नेति सङ्घातग्र
हणं । स्तेनचौर्य्ये पचाद्यच् । स्तेनस्य भावः कर्म वा स्तेयम् । स्तेनादिति योगो विभज्य । स्तैन्यमिति ष्यञन्तमपि केचिदिच्छन्ति
॥ सख्युर्यः । ५ । १ । १२६ । सख्युर्भावः कर्म वा सख्यं । दूतवणिग्भ्यां च ॥ * ॥ दूतस्य भावः कर्म वा दूत्यं । वणिज्यमिति
काशिका । माधवस्तु वणिज्याशब्दः स्वभावात् स्त्रीलिङ्गः । भाव एव चायं प्रत्ययो न तु कर्मणीत्याह । भाष्ये तु दूतवणिग्भ्यां चेति
नास्त्येव । ब्राह्मणादित्वाद्वाणिज्यमपि ॥ कपिज्ञात्योर्ढक् । ५ । १ । १२७ । कापेयं । ज्ञातेयं ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्
। ५ । १ । १२८ । सैनापत्यं । पौरोहित्यं । राजाऽसे ॥ * ॥ राजशब्दोऽसमासे यकं लभत इत्यर्थः । राज्ञो भावः कर्म वा रा
ज्यं । समासे तु ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । आधिराज्यं ॥ प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् । ५ । १ । १२९ । प्राण
भृज्जाति आश्वं । औष्ट्रं । वयोवचनं । कौमारं । कैशोरं । औद्गात्रं । औन्नेत्रं । सौष्ठवं । दौष्ठवं ॥ हायनान्तयुवादि
भ्योऽण् । ५ । १ । १३० । द्वैहायनं । त्रैहायनं । यौवनं । स्थाविरं । श्रोत्रियस्य यलोपश्च ॥ * ॥ श्रौत्रम् ॥ कुशल
चपलनिपुणपिशुनकुतूहलक्षेत्रज्ञाः । युवादिषु ब्राह्मणादिषु च पठ्यन्ते । कौशल्यं । कौशलमित्यादि ॥ इगन्ताच्च लघु
पूर्वात् । ५ । १ । १३१ । शुचेर्भावः कर्म वा शौचं । मौनं । कथं काव्यम् । कविशब्दस्य ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ योपधा
द्गुरूपोत्तमाद्वुञ् । ५ । १ । १३२ । रामणीयकं । आभिधानीयकं । सहायाच्च ॥ * ॥ साहाय्यं । साहायकं ॥ द्वन्द्वम

नोज्ञादिभ्यश्च । ५ । १ । १३३ । शैष्योपाध्यायिका । मानोज्ञकं ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु । ५ । १ । १३४ । अत्याकारोऽधिक्षेपस्तदवेतस्ते गोत्रचरणयोर्भावकर्म्मणोः प्राप्तः । श्लेवगवाचा । गार्गिकया श्लाघते गार्गेणेन विकत्थत इत्यर्थः । गार्गिकयात्याकुरुते । गार्गिकामवेतः ॥ होत्राभ्यश्छः । ५ । १ । १३५ । होत्राशब्दः ऋत्विग्वाची स्त्रीलिङ्गः । बहुवचनाद्विशेषग्रहणं । अच्छावाकस्य भावः कर्म्म वा अच्छावाकीयं । मैत्रावरुणीयं ॥ ब्रह्मणस्त्वः । ५ । १ । १३६ । होतावाचिनो ब्रह्मशब्दात्त्वः स्यात् । छस्यापवादः । ब्रह्मत्वं । नेति वाच्ये त्ववचनं तलो बाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायाद्ब्रह्मणशब्दात्तु त्वतलौ । ब्रह्मत्वम् । ब्रह्मता ॥ * ॥ नञ्स्नञोरधिकारसमाप्तः ॥ * ॥ धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् । ५ । २ । १ । भवन्त्यस्मिन्निति भवनम् । मुद्गानां भवनं क्षेत्रं मौद्गीनम् ॥ व्रीहिशाल्योर्ढक् । ५ । २ । २ । व्रैहेयं । शालेयं ॥ यवयवकषष्टिकाद्यत् । ५ । २ । ३ । यवानां भवनं क्षेत्रं यव्यं । यवक्यं । षष्टिक्यं ॥ विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः । ५ । २ । ४ । यद्वा स्यात्पक्षे खञ् । तिल्यं । तैलीनं । माष्यं । माषीणं । उम्यं । औमीनं । भङ्ग्यं । भाङ्गीनं । अणव्यं । आणवीनं ॥ सर्वचर्म्मणः कृतः खखञौ । ५ । २ । ५ । असामर्थ्येऽपि निपातनात्समासः । सर्वश्चर्म्मणा कृतः सर्वचर्म्मीणः । सार्वचर्म्मीणः ॥ यथामुखसंमुखस्य दर्शनः खः । ५ । २ । ६ । मुखस्य सदृशं । यथामुखं प्रतिबिम्बं निपातनात्सादृश्येऽव्ययीभावः । समं सर्वं मुखं संमुखं । समशब्दस्यान्तलोपो निपात्यते । यथामुखं दर्शनः यथामुखीनः । सर्वस्य मुखस्य दर्शनः संमुखीनः ॥ तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्म्मपत्रपात्रं व्याप्नोति । ५ । २ । ७ । सर्वादेः पथ्याद्यन्तात् द्वितीयान्तात्खः स्यात् । सर्वपथान्व्याप्नोति सर्वपथीनः । सर्वाङ्गीणः । सर्वकर्म्मीणः । सर्वपत्रीणः । सर्वपात्रीणः ॥ आप्रपदम्प्राप्नोति । ५ । २ । ८ । पादस्याग्रम्प्रपदं नाम मर्य्यादीकृत्य । आप्रपदं । आप्रपदीनः पटः ॥ अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभक्षयतिनेयेषु । ५ । २ । ९ । अनुसयामेसादृश्येव । अनुपदं बद्धा अनुपदीना उपानत् । सर्वान्नानि भक्षयति सर्वान्नीनो भिक्षुः । अयानयं ख

ज्ञानेयः । तन्नेयः । अयानयीनश्शारः ॥ परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति । ५ । २ । १० । परँश्चावरँश्चाऽनुभवती त्यपरोवरीणः । अवरस्योत्वन्निपात्यते । परँश्चपरतरँश्चाऽनुभवतिपरम्परीणः । प्रकृतेःपरम्परभावोनिपात्यते । पुत्रपौत्रा ननुभवतिपुत्रपौत्रीणः । परम्पराशब्दस्तु अव्युत्पन्नंशब्दान्तरंस्त्रीलिङ्गन्तस्माटेवस्वार्थेयुव्यञ्जिपारम्पर्य्यं । कथम्पारोवर्य्यं वर्त्तिनिअसाधुरेव । खप्रत्ययसन्नियोगेनैवपरोवरेतिनिपातनात् ॥ अवारपाराऽत्यन्ताऽनुकामङ्गामी । ५ । २ । ११ । अ वारपारङ्गामी । अवारपारीणः । अवारीणः । पारीणः । पारावारीणः । अत्यन्तगामीनः । अत्यन्तीनः । भृशङ्गन्तेत्यर्थः । अनुकामङ्गामी । अनुकामीनः । यथेष्टङ्गन्ता ॥ समांसमांविजायते । ५ । २ । १२ । यलोपोऽवशिष्टविभक्तेरलुक्पूर्व पदेनिपात्यते । समांसमीनागौः । समांसमीनासायैवप्रतिवर्षं प्रसूयते । खप्रत्ययानुत्पत्तौयलोपोवावक्तव्यः ॥ * ॥ समांस मांविजायते । समायांसमयाम्राः ॥ अद्यश्वीनावष्टब्धे । ५ । २ । १३ । अद्यश्वोवाविजायतेअद्यश्वीनावडवा । आसन्नप्र सवेत्यर्थः । केचित्तुविजायतइतिनानुवर्त्तयन्ति । अद्यश्वीनंमरणंआसन्नमित्यर्थः ॥ आगवीनः । ५ । २ । १४ । आङ्पू र्वाद्गोःकर्म्मकरेखप्रत्ययोनिपात्यते । गोःप्रत्यर्पणपर्य्यन्तंयःकर्म्मकरोतिसआगवीनः ॥ अनुग्वलङ्गामी । ५ । २ । १५ । अनुगु । गोःपश्चात्पर्य्याप्तंयथागच्छतिसअनुगवीनोगोपालः ॥ अध्वनोयत्खौ । ५ । २ । १६ । अध्वानमलङ्गच्छतिअ ध्व न्यः । अध्वनीनः । येचाभावकर्म्मणोः । आत्माध्वानौखेइतिसूत्राभ्याम्प्रकृतिभावः ॥ अभ्यमित्राच्छच । ५ । २ । १७ । चं द्यत्खौ । अभ्यमित्रीयः । अभ्यमित्र्यः । अभ्यमित्रीणः । अमित्राऽभिमुखंसुष्ठुगच्छतीत्यर्थः ॥ गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वे । ५ । २ । १८ । गोष्ठोभूतपूर्वःगौष्ठीनोदेशः ॥ अश्वस्यैकाहगमः । ५ । २ । १९ । एकाहेनगम्यतेइत्येकाहगमः । आश्वीनो ध्वा ॥ शालीनकौपीनेअधृष्टाकार्य्ययोः । ५ । २ । २० । शालाप्रवेशमर्हतिशालीनः । अधृष्टः । कूपपतनमर्हतिकौपीनंपा पं । तत्साधनत्वात्पुरुषलिङ्गमपितत्सम्बन्धाद्वस्त्रखण्डमपि ॥ व्रातेनजीवति । ५ । २ । २१ । व्रातेनशरीर

यासेनजीवतिननुबुद्धिवैभवेनसः । व्रातीनः ॥ साप्तपदीनंसख्यं । ५ । २ । २२ । सप्तभिःपदैरवाप्यतेसाप्तपदीनं ॥ हैयं
गवीनंसंज्ञायाम् । ५ । २ । २३ । ह्योगोदोहस्यहियंगुरादेशःविकारार्थेखञ्चनिपात्यते । दुह्यतइतिदोहःक्षीरं । ह्यो
गोदोहस्यविकारःहैयंगवीनंनवनीतं ॥ तस्यपाकमूलेपील्वादिकर्णादिभ्यःकुणब्जाहचौ । ५ । २ । २४ । पीलूनांपाकः
पीलुकुणः । कर्णस्यमूलंकर्णजाहं ॥ पक्षात्तिः । ५ । २ । २५ । मूलग्रहणमात्रमनुवर्तते । पक्षस्यमूलम्पक्षतिः ॥ तेन
वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ । ५ । २ । २६ । पकारःप्रत्यययोरादौलुप्तनिर्दिष्टःतेनचस्यनेत्संज्ञा । विद्ययावित्तोविद्याचुञ्चुः । वि
द्याचणः ॥ विनञ्भ्यांनानाञौनसह । ५ । २ । २७ । असहार्थेपृथग्भावेवर्त्तमानाभ्यांस्वार्थेप्रत्ययौ । विना । नाना ॥ वेश्शालच्
च्छङ्कटचौ । ५ । २ । २८ । क्रियाविशिष्टसाधनवाचकात्स्वार्थे । विस्तृतं । विशालं । विशङ्कटं ॥ सम्प्रोदश्चकटच् । ५ । २ ।
२९ । सङ्कटं । प्रकटं । उत्कटं । चाद्विकटं । अलाबूतिलोमाभङ्गाभ्योरजस्युपसंख्यानं ॥*॥ अलाबूनांरजः । अलाबूकटं ॥
गोष्ठजादयःस्थानादिषुपशुनामभ्यः ॥ * ॥ गवांस्थानंगोगोष्ठं । सङ्घातेकटच् ॥ * ॥ अवीनांसङ्घातः । अविकटः । वि
स्तारेपटच् ॥ * ॥ अविपटः । द्वित्वेगोयुगच् ॥*॥ द्वावुष्ट्रौ । उष्ट्रगोयुगं । षड्त्वेषड्गवच् । अश्वषड्गवं । स्नेहेतैलच्
॥ * ॥ तिलतैलं । सर्षपतैलं । भवनेक्षेत्रेशाकटशाकिनौ ॥ * ॥ इक्षुशाकटम् । इक्षुशाकिनं ॥ अवात्कुटारच्च । ५ ।
२ । ३० । चात्कटच् । अवाचीनः । अवकुटारः । अवकटः ॥ नतेनासिकायास्संज्ञायाण्टीटञ्नाटज्भ्रटचः । ५ । २ ।
३१ । अवादित्येव । नतन्नमनम् । नासिकायानतं । अवटीटं । अवनाटं । अवभ्रटम् । तद्योगान्नासिकाप्यवटीटा । पु
रुषोऽवटीटः ॥ नेर्बिडज्बिरीसचौ । ५ । २ । ३२ । निबिडं । निबिरीसम् ॥ इनच्पिटच्चिकचि च । ५ । २ । ३३
नेरित्येव । नासिकायानतेऽभिधेयेइनच्पिटचौप्रत्ययौप्रकृतेश्चिकचिइत्यादेशौच । कप्रत्ययचिकादेशौचवक्तव्यौ ॥ * ॥
चिकिनं । चिपिटं । चिक्कं । क्लिन्नस्यचिल्पिल्लश्चास्यचक्षुषी ॥ * ॥ क्लिन्नेचक्षुषीअस्यचिल्लः । पिल्लः । चुल्च ॥*॥

चुञ्चुः ॥ उपाधिभ्यान्त्यकन्नासन्नारूढयोः । ५ । २ । ३४ । संज्ञायामित्यनुवर्त्तते । पर्व्वतस्यासन्नं स्थलमुपत्यका । आरूढस्थ
लमधित्यकाः ॥ कर्म्मणि घटोऽठच् । ५ । २ । ३५ । घटत इति घटः ॥ पचाद्यच् । कर्म्मणि घटते कर्म्मठः पुरुषः ॥ तद
स्य सञ्जातन्तारकादिभ्य इतच् । ५ । २ । ३६ । तारकाः सञ्जाता अस्य तारकितन्नभः । आकृतिगणोऽयं ॥ प्रमाणे द्वयसज्दघ्न
ञ्मात्रचः । ५ । २ । ३७ । तदस्येत्यनुवर्त्तते । ऊरुः प्रमाणमस्य ऊरुद्वयसम् । ऊरुदघ्नम् । ऊरुमात्रं । प्रमाणे लः
॥ * ॥ शमः । दिष्टिः । वितस्तिः । द्विगोर्न्नित्यम् ॥ * ॥ द्वौ शमौ प्रमाणमस्य द्विशमम् । प्रमाणपरिमाणाभ्यां संख्यायाश्चा
पि संशये मात्रज्वक्तव्यः ॥ * ॥ शममात्रम् । प्रस्थमात्रम् । पञ्चमात्रः । वत्वन्तात्स्वार्थे द्वयसज्मात्रचौ ॥ * ॥ तावदेवता
वद्द्वयसम् । तावन्मात्रम् ॥ पुरुषहस्तिभ्यामण्च । ५ । २ । ३८ । पुरुषप्रमाणमस्य पौरुषम् । पुरुषद्वयसम् । हा
स्तिनं । हास्तिद्वयसं ॥ यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् । ५ । २ । ३९ । यत्परिमाणमस्य यावान् । तावान् । एतावान् ॥ कि
मिदंभ्याम्वो घः । ५ । २ । ४० । आभ्याम्वतुः स्याद्वस्य च घः । कियान् । इयान् ॥ किमः संख्यापरिमाणे डति च । ५ । २
। ४१ । चाद्वतुप् । तस्य च वस्य घः स्यात् । कासंख्या येषान्ते कति । कियन्तः ॥ संख्याया अवयवे तयप् । ५ । २ । ४२ । प
ञ्चावयवा अस्य पञ्चतयन्दारु ॥ द्वित्रिभ्यान्तयस्यायज्वा । ५ । २ । ४३ । द्वयं । द्वितयं । त्रयम् । त्रितयम् ॥ उभादु
दात्तो नित्यम् । ५ । २ । ४४ । उभशब्दात्तयपोऽयच् स्यात् । सचाद्युदात्तः । उभयम् ॥ तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताड्डः
। ५ । २ । ४५ । एकादश अधिका अस्मिन्नेकादशम् । शतसहस्रयोरेवेष्यते । नेह । एकादश अधिका अस्यां विंशतौ
प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः समानजातीयत्वमेवेष्यते । नेह । एकादश माषा अधिका अस्मिन् सुवर्णशते ॥ शदन्तविंशतेश्च
। ५ । २ । ४६ । डः स्यादुक्तेऽर्थे । त्रिंशदधिका अस्मिन्त्रिंशं शतम् । विंशं ॥ संख्याया गुणस्य निमाने मयट् । ५ । २ ।
४७ । भागस्य [illegible] निमानात्प्रथमान्तात्संख्यावाचिनः षष्ठ्यर्थे मयट् स्यात् । यवानान्द्वौ भागौ निमानमस्योदश्विद्भागस्य

द्विमयमुदश्विद्यवानाम् । गुणस्येति किम् । द्वौ व्रीहियवौ निमानमस्योदश्वितः । निमाने किम् । द्विगुणौ क्षीरस्यैकस्तैलस्य
द्विगुणं क्षीरं पच्यते तैलेन ॥ तस्य पूरणे डट् । ५ । २ । ४८ । एकादशानां पूरण एकादशः ॥ नान्तादसंख्यादेर्मट् ।
५ । २ । ४९ । डटो मडागमः स्यात् । पञ्चानां पूरणः पञ्चमः । नान्तात्किम् । विंशः । असंख्यादेः किम् । एकादशः ॥ षट्कति क-
तिपयचतुरां थुक् । ५ । २ । ५१ । एषां थुगागमः स्याड्डटि । षण्णां पूरणः षष्ठः । कतिथः । कतिपयशब्दस्यासंख्यात्वेऽप्यत ए-
व ज्ञापकाड्डट् । कतिपयथः । चतुर्थः । चतुरश्छयतावाद्यक्षरलोपश्च ॥*॥ तुरीयः । तुर्यः ॥ बहुपूगगणसङ्घस्य तिथु-
क् । ५ । २ । ५२ । डटीत्येव । पूगसङ्घयोरसंख्यात्वेऽप्यत एव डट् । बहुतिथः इत्यादि ॥ वतोरिथुक् । ५ । २ । ५३ । ड-
टीत्येव । यावतिथः ॥ द्वेस्तीयः । ५ । २ । ५४ । डटोऽपवादः । द्वयोः पूरणो द्वितीयः ॥ त्रेः सम्प्रसारणं च । ५ । २ । ५५ ।
तृतीयः ॥ विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् । ५ । २ । ५६ । एभ्यो डटस्तमडागमो वा स्यात् । विंशतितमः । विंशः । एकविं-
शतितमः । एकविंशः ॥ नित्यं शतादिमासार्धमाससंवत्सराच्च । ५ । २ । ५७ । शतस्य पूरणः । शततमः । एकशततमः ।
मासादेरत एव डट् । मासतमः ॥ षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः । ५ । २ । ५८ । षष्टितमः । संख्यादेस्तु विंशत्यादिभ्य इति विकल्प
एव । एकषष्टः । एकषष्टितमः ॥ मतौ छः सूक्तसाम्नोः । ५ । २ । ५९ । मत्वर्थे छः स्यात् । अच्छावाकशब्दोऽस्मिन्नस्ति
। अच्छावाकीयं सूक्तम् । वारवन्तीयं साम ॥ अध्यायानुवाकयोर्लुक् । ५ । २ । ६० । मत्वर्थस्य छस्यात एव ज्ञापकाच्छः ।
विधानसामर्थ्याच्च विकल्पेन लुक् । गर्दभाणुः । गर्दभाण्डीयः ॥ विमुक्तादिभ्योऽण् । ५ । २ । ६१ । मत्वर्थेऽण् स्यादध्या-
यानुवाकयोः । विमुक्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति वैमुक्तः । दैवासुरः ॥ गोषदादिभ्यो वुन् । ५ । १ । ६२ । मत्वर्थेऽध्यायानु-
वाकयोः । गोषदकः । इषेत्वकः ॥ तत्र कुशलः पथः । ५ । २ । ६३ । वुन् स्यात् । पथि कुशलः पथिकः ॥ आकर्षादिभ्यः कन्
। ५ । २ । ६४ । आकर्षे कुशल आकर्षकः । आकषादिभ्य इति रेफरहितो मुख्यः पाठः । आकषे निकषः ॥ धनहिरण्यात्का

...। ६५। कामइच्छा। धनेकामोधनकोदेवदत्तस्य। हिरण्यकः॥ स्वाङ्गेभ्यःप्रसिते। ५। २। ६६। केशेषुप्र...कः। तद्रचनायान्तत्परइत्यर्थः॥ उदराट्ठगाद्यूने। ५। २। ६७। अविजिगोषौठक्स्यात्कनोपवादः। बुभुक्षयाऽत्यन्तपीडितउदरेप्रसितऔदरिकः। आद्यूनेकिम्। उदरकः। उदरपरिमार्ज्जनादौप्रसक्तइत्यर्थः॥ सस्ये...जातः। ५। २। ६८। कन्स्मर्य्यतेननुठक्। सस्यशब्दोगुणवाचीनतुधान्यवाचीशस्येनेतिपाठान्तरं। सस्येनगु...जातःसम्बद्धःसस्यकस्साधुः॥ अंशंहारी। ५। २। ६९। हारीत्यावश्यकेणिनिः। अतएवतद्योगेषष्ठीन। अंशकोदायादः॥ तन्त्रादचिरापहृते। ५। २। ७०। तन्त्रकःपटः। प्रत्यग्रइत्यर्थः॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायाम्। ५। २। ७१। आयुधजीविनोब्राह्मणायस्मिन्देशेसब्राह्मणकः। अल्पमन्नंयस्यांसाउष्णिकायवागूः। अन्नशब्दस्यउष्णादेशो निपात्यते॥ शीतोष्णाभ्याङ्कारिणि। ५। २। ७२। शीतङ्करोतीतिशीतकः अलसः। उष्णंकरोतीतिउष्णकःशीघ्रका री॥ अधिकम्। ५। २। ७३। अध्यारूढशब्दात्कन्उत्तरपदलोपश्च॥ अनुकाभिकाभीकःकमिता। ५। २। ७४। अन्वभिभ्यांकन्। अभेःपाक्षिकोदीर्घश्च। अनुकामयते। अनुकः। अभिकामयते। अभिकः। अभीकः॥ पार्श्वेनान्विच्छ ति। ५। २। ७५। अनृजुरुपायःपार्श्वं तेनान्विच्छतिपार्श्वकः॥ अयःशूलदण्डाजिनाभ्यांठक्ठञौ। ५। २। ७६। तीक्ष्णउपायोऽयःशूलं तेनान्विच्छति आयःशूलिकः साहसिकः। दण्डाजिनन्दम्भः तेनान्विच्छतिदाण्डाजिन कः॥ तावतिथंग्रहणमितिलुग्वा। ५। २। ७७। कनस्यात्पूरणप्रत्ययस्यचलुग्वा। द्वितीयकम् द्विकम्वाग्रहणंदेवद त्तस्यद्वितीयेनरूपेणग्रहणमित्यर्थः। तावतिथेनगृह्णातीतिकन्वक्तव्योनित्यञ्चलुक्॥ * ॥ षष्ठेनरूपेणगृह्णातिषट्कोदेवद त्तः। ...याचायामश्रोः। ५। २। ७८। देवदत्तोमुख्योऽस्यदेवदत्तकाः। त्वत्काः। मत्काः॥ शृङ्खलमस्यब न्धनङ्करभे। ५। २। ७९। शृङ्खलकः करभः॥ उत्कउन्मनाः। ५। २। ८०। उद्गतमनाः...उत्कण्ठा...र्थे

॥*॥ पिच्छिलः। पिच्छवान्। उरसिलः। उरस्वान्॥ प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः। ५।२।१०१। प्राज्ञो व्याकरणम्। प्राज्ञा। श्रा
द्धः। आर्चः। वृत्तेश्च॥*॥ वार्त्तः॥ तपस्सहस्राभ्यां विनीनी। ५।२।१०२। विनीन्योरिकारो नकारपरित्राणार्थः। तपस्वी
। सहस्री। असन्तत्वाददन्तत्वाच्च सिद्धे पुनर्वचनमणा बाधा मा भूदिति। सहस्रात्तु ठनोपि बाधनार्थम्॥ अण् च। ५।२।
१०३। योगविभाग उत्तरार्थः। तापसः। साहस्रः। ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम्॥*॥ ज्यौत्स्नः। तामिस्रः॥ सिकताशर्करा
भ्याञ्च। ५।२।१०४। सैकतो घटः। शार्करः॥ देशे लुबिलचौ च। ५।२।१०५। चादण् मतुप् च। सिकताः सन्त्यस्मि
न्देशे सिकता। सिकतिलः। सैकतः। सिकतावान्। एवं शर्करेत्यादि॥ दन्त उन्नत उरच्। ५।२।१०६। उन्नता द
न्ताः सन्त्यस्य दन्तुरः॥ ऊषसुषिमुष्कमधो रः। ५।२।१०७। ऊषरः। सुषिरः। मुष्को ऽण्डः। मुष्करः। मधु माधुर्य्य
म्। मधुरः। रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानम्॥*॥ खरः। मुखरः। कुञ्जो हस्तिहनुः। कुञ्जरः। नगपांसुपाण्डुभ्य
श्च॥*॥ नगरं। पांसुरः। पाण्डुरः। पाण्डुरशब्दस्त्वव्युत्पन्न एव। कच्छ्वा ह्रस्वत्वञ्च॥*॥ कच्छुरः॥ द्युद्रुभ्यां मः। ५।
२।१०८। द्युमः। द्रुमः॥ केशाद्वो ऽन्यतरस्याम्। ५।२।१०९। प्रकृते ऽनान्यतरस्यांग्रहणेन मतुपि सिद्धे पुनर्ग्रहणमिनि
ठनोः समावेशार्थम्। केशवः। केशी। केशिकः। केशवान्। अन्येभ्योपि दृश्यते॥*॥ मणिवो नागविशेषः। हिरण्यवो नि
धिविशेषः। अर्णसो लोपश्च॥*॥ अर्णवः॥ गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम्। ५।२।११०। ह्रस्वदीर्घयोर्वर्णेन तन्त्रेण निर्देशः। गा
ण्डिवं। गाण्डीवं। अर्ज्जुनस्य धनुः। अजगवं पिनाकः॥ काण्डाण्डादीरन्नीरचौ। ५।२।१११। काण्डीरः। आण्डीरः
॥ रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच्। ५।२।११२। रजस्वला स्त्री। कृषीवलः। वले इति दीर्घः। आसुतीवलः शौण्डिकः।
परिषद्वलः। पर्षदिति पाठान्तरम्। पर्षद्वलम्। अन्येभ्योपि दृश्यते। भ्रातृवलः। पुत्रवलः। शत्रुवलः। वले इत्यत्र संज्ञाया
मित्यनुवृत्तेर्नेह दीर्घः॥ दन्तशिखात्संज्ञायाम्। ५।२।११३। दन्तावलो हस्ती। शिखावलः केकी॥ ज्योत्स्ना तमिस्रा

शृङ्गिणोर्ज्जस्विन्नूर्ज्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः । ५ । २ । ११४ । मत्वर्थे निपात्यन्ते । ज्योतिष उपधालोपो नश्च प्रत्ययः
। ज्योत्स्ना । तमस उपधाया इत्वं रश्च । तमिस्रा । स्त्रीत्वमतन्त्रम् । तमिस्रं । शृङ्गादिनच् । शृङ्गिणः । ऊर्ज्जसो वलच् ।
तेन वाधामाभूदिति विनिरपि । ऊर्ज्जस्वी । ऊर्ज्जस्वलः । ऊर्ज्जोऽसुगागम इति वृत्तिस्तु चिन्त्या । ऊर्ज्जस्वतीति वदसुन्नन्ते
नैवोपपत्तेः । गोशब्दान्मिनिः । गोमी । मलशब्दादिनच् । मलिनः । ईमसश्च । मलीमसः ॥ अत इनिठनौ । ५ । २ ।
११५ । दण्डी । दण्डिकः ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च । ५ । २ । ११६ । व्रीही । व्रीहिकः । नच सर्वेभ्यो व्रीह्यादिभ्य इनिठनाविष्ये
ते किन्तर्हि शिखामालासंज्ञादिभ्य इनिः ॥*॥ यवखदादिभ्य इकः ॥ * ॥ अन्येभ्य उभयम् ॥*॥ तुन्दादिभ्य इलच्च । ५ । २
। ११७ । चादिनिठनौ मतुप्च । तुन्दिलः । तुन्दी । तुन्दिकः । तुन्दवान् । उदरपिचण्डयवव्रीहिः । स्वाङ्गाद्विवृद्धौ । वि
वृद्ध्युपाधिकात्स्वाङ्गवाचिन इलजादयः स्युः । विवृद्धौ कर्णौ यस्य स कर्णिलः । कर्णी । कर्णिकः । कर्णवान् ॥ एकगोपूर्वाट्ठ
ञ्नित्यम् । ५ । २ । ११८ । एकशतमस्यास्तीत्यैकशतिकः । ऐकसहस्रिकः । गौशतिकः । गौसहस्रिकः ॥ शतसहस्रान्ता
च्चनिष्कात् । ५ । २ । ११९ । निष्कात्परौ यौ शतसहस्रशब्दौ तदन्तात्प्रातिपदिकाट्ठञ् स्यान्मत्वर्थे । नैष्कशतिकः । नैष्कस
हस्रिकः ॥ रूपादाहतप्रशंसयोर्य्यप् । ५ । २ । १२० । आहतं रूपमस्यास्तीति रूप्यः कार्षापणः । प्रशस्तं रूपमस्यास्ति
रूप्यो गौः । आहतेति किम् । रूपवान् । अन्येभ्योपि दृश्यते । हिम्याः पर्व्वताः । गुण्याः ब्राह्मणाः ॥ अस्मायामेधास्रजो विनिः
। ५ । २ । १२१ । यशस्वी । यशस्वान् । मायावी । व्रीह्यादिपाठादिनिठनौ । मायी । मायिकः । किन्नन्तत्वात्कुः । स्रग्वी । आ
मयस्योपसंख्यानन्दीर्घश्च ॥*॥ आमयावी । शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् ॥*॥ शृङ्गारकः । वृन्दारकः । फलवर्हाभ्यामिनच् ॥*॥
फलिनः । वर्हिणः । हृदयाच्चालुरन्यतरस्याम् ॥ * ॥ इनिठनौ मतुप्च । हृदयालुः । हृदयी । हृदयिकः । हृदयवान् ।
शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने ॥*॥ शीतन्नसहते शीतालुः । उष्णालुः । स्फायितञ्चेति रक् तृप्रः पुरोडाशः तन्नसहते तृप्रालुः । तृ

प्रंदुःखमितिमाधवः। हिमाच्चेलुः॥ * ॥ हिमंनसहतेहिमेलुः। बलाच्चूलः॥ * ॥ बलन्नसहतेबलूलः। वातात्समूहेच॥
*॥ वातन्नसहतेवातस्यसमूहोवावातूलः। तप्पर्व्वमरुद्भ्याम्। पर्व्वतः। मरुत्तः॥ ऊर्णायायुस्। ५। २। १२३। सित्वात्पद
त्वम्। ऊर्णायुः। अत्रछन्दसीतिकेचिदनुवर्त्तयन्ति। युक्तञ्चैतत्। अन्यथाहि। अहंशुभमोरित्यत्रैवोर्णायाग्रहणंकुर्य्यात्॥
वाचोग्मिनिः। ५। २। १२४। वाग्मी॥ आलजाटचौबहुभाषिणि। ५। २। १२५। कुत्सितइतिवक्तव्यम्॥ *॥ कुत्सितम्बहु
भाषतेवाचालः। वाचाटः। यस्तुसम्यग्बहुभाषतेसवाग्मीत्येव॥ स्वामिन्नैश्वर्य्ये। ५। २। १२६। ऐश्वर्य्यवाचकात्स्वशब्दान्म
त्वर्थेआमिनच्। स्वामी॥ अर्शआदिभ्योऽच्। ५। २। १२७। अर्शांऽस्यविद्यन्तेअर्शसः। आकृतिगणोयम्॥ द्वन्द्वोप
तापगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः। ५। २। १२८। द्वन्द्वं। कटकवलयिनी। शङ्खनूपुरिणी। उपतापोरोगः। कुष्ठी। किलासी
। गर्ह्यन्निन्द्यम्। ककुदावर्त्ती। काकतालुकी। प्राणिस्थात्किं। पुष्पफलवान्घटः। प्राण्यङ्गान्न। पाणिपादवती। अतइ
न्येव। चित्रकललाटिकावती। सिद्धेप्रत्ययेपुनर्व्वचनंठनादिबाधनार्थम्॥ वातातीसाराभ्यांकुक्च। ५। २। १२९। चा
दिनिः। वातकी। अतीसारकी। रोगेचायमिष्यते। नेह। वातवतीगुहा। पिशाचाच्च॥ * ॥ पिशाचकी॥ वयसिपू
रणात्। ५। २। १३०। पूरणप्रत्ययान्तान्मत्वर्थेइनिःस्याद्वयसिद्योत्ये। मासःसम्वत्सरोवापञ्चमोस्यास्तीतिपञ्चमीउष्ट्रः
। ठन्बाधनार्थमिदं। वयसिकिम्। पञ्चमवान्ग्रामः॥ सुखादिभ्यश्च। ५। २। १३१। इनिर्मत्वर्थे। सुखी। दुःखी।
मालाक्षेपे। माली॥ धर्म्मशीलवर्णान्ताच्च। ५। २। १३२। धर्म्माद्यन्तादिनिर्मत्वर्थे। ब्राह्मणधर्म्मी। ब्राह्मणशीली
। ब्राह्मणवर्णी॥ हस्ताज्जातौ। ५। २। १३३। हस्ती। जातौकिम्। हस्तवान्पुरुषः॥ वर्णाद्ब्रह्मचारिणि। ५। २
। १३४। वर्णी॥ पुष्करादिभ्योदेशे। ५। २। १३५। पुष्करिणी। पद्मिनी। देशेकिम्। पुष्करवान्करी। बाहूरु
पूर्वपदाद्बलात्॥ * ॥ बाहुबली। ऊरुबली। सर्व्वादेश्च। सर्व्वधनी। सर्व्वबीजी। अर्थाच्चासन्निहिते॥ * ॥ अर्थी।

सन्निहितेतु अर्थवान् । तदन्ताच ॥*॥ धान्यार्थी । हिरण्यार्थी ॥ बलादिभ्योमतुबन्यतरस्याम् । ५ । २ । १३६ । बल
वान् । बली । उत्साहवान् । उत्साही ॥ संज्ञायांमन्माभ्याम् । ५ । २ । १३७ । मन्नन्तान्मान्ताचेनिर्म्मत्वर्थे । प्रथिमिनी
। दामिनी । होमिनी । सोमिनी । संज्ञायाङ्किम् । सोमवान् ॥ कंशंभ्यांबभयुस्तितुतयसः । ५ । २ । १३८ । कंशमि
तिमान्तौ कमित्युदकसुखयोः शमितिसुखे । आभ्यांसप्तप्रत्ययाःस्युः । युस्यसोसकारःपदत्वार्थः । कम्बः । कम्भः । कँ
य्युः । कन्तिः । कन्तुः । कन्तः । कँय्यः । शम्बः । शम्भः । शँय्युः । शन्तिः । शन्तुः । शन्तः । शँय्यः । अनुस्वारस्यवैक
ल्पिकःपरसवर्णः । वकारयकारपरस्यानुनासिकौवयौ ॥ तुन्दिवलिवटेर्भः । ५ । २ । १३९ । वृद्धानाभिस्तुन्दिः । मू
र्द्धन्योपधोयमितिमाधवः । तुन्दिभः । वलिभः । वटिभः । पामादित्वाद्वलिनोपि ॥ अहंशुभमोर्य्युस् । ५ । २ । १४० ।
अहमितिमान्तमव्ययमहङ्कारे । शुभमितिशुभे । अहंयुः । अहङ्कारवान् । शुभंयुः शुभान्वितः ॥ * ॥ इतिमत्वर्थी
याः ॥ * ॥ प्राग्दिशोविभक्तिः । ५ । ३ । १ । दिक्शब्देभ्यइत्यतः प्राग्वक्ष्यमाणाःप्रत्ययाविभक्तिसंज्ञास्युः । अथस्वार्थिकाः
प्रत्ययाः । समर्थानामितिप्रथमादितिचनिवृत्तम् । वेतित्वनुवर्त्ततएव ॥ किंसर्व्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः । ५ । ३ । २ ।
किमस्सर्व्वनाम्नोबहुशब्दाचेतिप्राग्दिशोऽधिक्रियते ॥ इदमइश् । ५ । ३ । ३ । प्राग्दिशीयेपरे ॥ एतेतौरथोः । ५ ।
३ । ४ । इदम्शब्दस्यएतइ तइत्यादेशौस्तोरेफादौथकारादौचप्राग्दिशीयेपरे । इशोपवादः ॥ एतदोऽन् । ५ । ३ ।
५ । योगविभागः कर्त्तव्यः । एतदः । एतेतौस्तोरथोः । अन् । एतदइत्येव । अनेकाल्त्वात्सर्व्वादेशः । नलोपःप्रातिपदिका
न्तस्य ॥ सर्व्वस्यसोऽन्यतरस्यान्दि । ५ । ३ । ६ । प्राग्दिशीयेदकारादौप्रत्ययेपरेसर्व्वस्यसोवास्यात् ॥ पञ्चम्यास्तसिल् । ५
३ । ७ । पञ्चम्यन्तेभ्यः किमादिभ्यस्तसिल्स्याद्वा ॥ कुतिहोः । ७ । २ । १०४ । किमःकुस्यात्तादौहादौचविभक्तौपरतः
। कुतः । कस्मात् । यतः । ततः । अतः । इतः । अमुतः । बहुतः । द्व्यादेस्तुद्वाभ्यां ॥ तसेश्च । ५ । ३ । ८ । किंसर्व्वना

मबहुभ्यः परस्यतसेस्तसिलादेशस्स्यात्। स्वार्थेविभक्त्यर्थेत्त्ववचनं ॥ पर्य्यभिभ्याञ्च। ५। ३। ९। आभ्यान्तसिल्स्या
त्। सर्व्वोभयार्थाभ्यामेव। परितः। सर्व्वतइत्यर्थः। अभितउभयतइत्यर्थः ॥ सप्तम्यास्त्रल्। ५। ३। १०। कुत्र। यत्र
। तत्र। बहुत्र ॥ इदमोहः। ५। ३। ११। त्रलोपवादइशादेशः। इह ॥ किमोऽत्। ५। ३। १२। वाग्रहणमपकृ
ष्यते। सप्तम्यन्तात्किमोऽद्वास्यात्पक्षेत्रल् ॥ क्वाति। ७। २। १०५। किमःक्वादेशस्स्यादति। क्व। कुत्र ॥ वाहचछन्दसि
॥ कुहस्थः। कुहजग्मथुः ॥ एतदोऽश्त्रतसोस्त्रतसौचानुदात्तौ। २। ४। ३३। अन्वादेशविषयेएतदोऽश्स्यात्सचानुदा
त्तस्त्रतसोःपरतः तौचानुदात्तौस्तः। एतस्मिन्ग्रामेसुखंवसामः अथोत्राधीमहे अतोनगन्तास्मः ॥ इतराभ्योऽपिदृश्यन्ते
। ५। ३। १४। पञ्चमीसप्तमीतरविभक्त्यन्तादपितसिलादयोदृश्यन्ते। दृशिग्रहणाद्भवदादियोगएव। सभवान्।
ततोभवान्। तत्रभवान्। तम्भवन्तम्। ततोभवन्तम्। तत्रभवन्तम्। एवन्दीर्घायुः। देवानाम्प्रियः। आयुष्मान् ॥ सर्व्वैका
न्यकिंयत्तदःकालेदा। ५। ३। १५। सप्तम्यन्तेभ्यःकालार्थेभ्यः स्वार्थेदास्स्यात्। सर्व्वस्मिन्कालेसदा। सर्व्वदा। एकदा
। अन्यदा। कदा। तदा। कालेकिं। सर्व्वत्रदेशे ॥ इदमोर्हिल्। ५। ३। १६। सप्तम्यन्तात्कालेइत्येव। दस्यापवादः
। अस्मिन्कालेएतर्हि। कालेकिं। इहदेशे ॥ अधुना। ५। ३। १७। इदमःसप्तम्यन्तात्कालवाचिनःस्वार्थेऽधुनाप्रत्य
यस्स्यात्। इश्। यस्येतिलोपः। अधुना ॥ दानीञ्च। ५। ३। १८। इदानीम् ॥ तदोदाच। ५। ३। १९। तदा।
तदानीं। तदोदावचनमनर्थकम्विहितत्वात् ॥ अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम्। ५। ३। २१। कर्हि। कदा। यर्हि। य
दा। तर्हि। तदा। एतस्मिन्कालेएतर्हि ॥ सद्यःपरुत्परार्य्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्व्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्यु
रधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः। ५। ३। २२। एतेनिपात्यन्ते। समानस्यसभावोद्यस्चाहनि ॥ * ॥ समानेऽहनिसद्यः
। पूर्व्वपूर्व्वतरयोःपरउदारीचसम्वत्सरे ॥ * ॥ पूर्व्वस्मिन्वत्सरेपरुत्। पूर्व्वतरेवत्सरेपरारि। इदम इश्समसण् प्र

चयथा संवत्सरे ॥*॥ अस्मिन्सम्वत्सरे ऐषमः । परस्मादेद्युथहनि ॥*॥ परस्मिन्नहनिपरेद्यवि । इदमोऽश् द्यश्च ॥*॥ अस्मिन्नहनिअद्य । पूर्वादिभ्योऽष्टभ्योऽहन्येद्युस् ॥*॥ पूर्वस्मिन्नहनिपूर्वेद्युः । अन्यस्मिन्नहनिअन्येद्युः । उभयो रह्नोरुभयेद्युः । द्युश्चोभयाद्वक्तव्यः ॥ * ॥ उभयद्युः ॥ प्रकारवचनेथाल् । ५ । ३ । २३ । प्रकारवृत्तिभ्यःकिमादि भ्यस्थाल्स्यात्स्वार्थे । नेनप्रकारेणतथा । यथा ॥ इदमस्थमुः । ५ । ३ । २४ । थालोपवादः । एतदोपिवाच्यः ॥ * ॥ अ नेनएतेनवाप्रकारेणइत्थम् ॥ किमश्च । ५ । ३ । २५ । केनप्रकारेणकथम् ॥ * ॥ प्राग्दिशोयानां विभक्तिसंज्ञादीनां पूरणोवधिः ॥ * ॥ दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमादिभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः । ५ । ३ । २७ । सप्तम्याद्यन्तेभ्योदि शिरूढेभ्योदिग्देशकालवृत्तिभ्यस्स्वार्थेऽस्तातिप्रत्ययस्स्यात् ॥ पूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषाम् । ५ । ३ । ३९ । एभ्यो ऽस्त्यर्थेऽसिप्रत्ययस्स्यात्तद्योगेचैषांक्रमात्पुर् अध् अव् इत्यादेशास्युः ॥ अस्तातिच । ५ । ३ । ४० । अस्तातौपरेपूर्वा दीनाम्पुरादयःस्युः । पूर्वस्याम्पूर्वस्याःपूर्वावादिक् । पुरः । पुरस्तात् । अधः । अधस्तात् । अवः । अवस्तात् ॥ विभाषाऽव रस्य । ५ । ३ । ४१ । अवरस्यास्तातौपरेऽवस्याद्वा । अवस्तात् । अवरस्तात् । एवन्देशेकालेच । दिशिरूढेभ्यःकिम् । ऐन्द्र्यांवसति । सप्तम्याद्यन्तेभ्यःकिं । पूर्वग्रामङ्गतः । दिगादिवृत्तिभ्यःकिम् । पूर्वस्मिन्गुरौवसति । अस्तातिचेतिज्ञाप कादसिरस्तातिन्नबाधते ॥ दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् । ५ । ३ । २८ । अस्तातेरपवादः । दक्षिणतः । उत्तरतः ॥ वि भाषापराऽवराभ्याम् । ५ । ३ । २९ । परतः । अवरतः । परस्तात् । अवरस्तात् ॥ अञ्चेर्लुक् । ५ । ३ । ३० । अञ्चेत्य न्ताद्दिक्शब्दादस्तातेर्लुक्स्यात् । लुकतद्धितलुकि । प्राच्यांप्राच्याःप्राचीवादिक् । प्राक् । उदक् । एवन्देशेकालेच ॥ उप र्युपरिष्टात् । ५ । ३ । ३१ । अस्तादेर्विषये । ऊर्द्ध्वशब्दस्योपादेशस्स्याद्रिल् रिष्टातिलौचप्रत्ययौ ॥*॥ उपरि । उप रिष्टाद्वावसतिआगतोरमणीयम्वा ॥ पश्चात् । ५ । ३ । ३२ । अपरस्यपश्चभावःआतिश्चप्रत्ययोस्तादेर्विषये ॥ उत्त

धरदक्षिणादातिः। ५। ३। ३४। उत्तरात्। अधरात्। दक्षिणात्॥ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः। ५। ३। ३५
। उत्तरादिभ्य एनब्वास्यादवध्यावधिमतोस्सामीप्येपञ्चम्यन्तम्बिना। उत्तरेण। अधरेण। दक्षिणेन। पक्षेयथास्वम्प्र
त्ययाः। इहकेचिदुत्तरादीननुवर्त्यदिक्शब्दमात्रादेनपमाहुः। पूर्वेणग्रामम्। अपरेणग्रामम्॥ दक्षिणादाच्। ५। ३
। ३६। अस्तातेर्विषये। दक्षिणावसति। पञ्चम्याइत्येव। दक्षिणादागतः॥ आहिचदूरे। ५। ३। ३७। दक्षिणाद्दूरेआ
हिचस्यात्चादाच्। दक्षिणाहि। दक्षिणा॥ उत्तराच्च। ५। ३। ३८। उत्तराहि। उत्तरा॥ संख्यायाविधार्थेधा। ५। ३
। ४२। क्रियाप्रकारार्थेवर्त्तमानात्संख्याशब्दात्स्वार्थेधास्यात्। चतुर्द्धा। पञ्चधा॥ अधिकरणविचालेच। ५। ३। ४३। द्र
व्यस्यसंख्यान्तरापादनेसंख्यायाधास्यात्। एकंराशिंपञ्चधाकुरु॥ एकाद्धोध्यमुञन्यतरस्याम्। ५। ३। ४४। ऐकध्यं। ए
कधा॥ द्वित्र्योश्चधमुञ्। ५। ३। ४५। आभ्यान्धाइत्यस्यधमुञ्स्याद्वा। द्वैधम्। द्विधा। त्रैधम्। त्रिधा। धमुञन्तात्स्वार्थेड
दर्शनम्॥*॥ पथिद्वैधानितृणानि॥ एधाच्च। ५। ३। ४६। त्रेधा। द्वेधा॥ याप्येपाशप्। ५। ३। ४७। कुत्सितोभिष
क्भिषक्पाशः॥ पूरणाद्भागेतीयादन्। ५। ३। ४८। द्वितीयोभागोद्वितीयः। तृतीयः। स्वरेविशेषः। तीयादीकक्
स्वार्थेवाच्यः। द्वैतीयीकः। द्वितीयः। तार्तीयीकः। तृतीयः॥ नविद्यायाः॥*॥ द्वितीया। तृतीया। विद्येत्येव॥ प्रागेकादशे
भ्योऽछन्दसि। ५। ३। ४९। पूरणप्रत्ययान्ताद्भागेऽन्। चतुर्थः। पञ्चमः॥ षष्ठाष्टमाभ्यांञच। ५। ३। ५०। चादन्।
षष्ठोभागः। षाष्ठः। षष्ठः। अष्टमः। आष्टमः॥ मानपश्वङ्गयोःकन्लुकौच। ५। ३। ५१। षष्ठाष्टमशब्दाभ्यांक्रमेणक
न्लुकौस्तोमानेपश्वङ्गेचवाच्ये। षष्ठकोभागःमानञ्चेत्। अष्टमोभागःपश्वङ्गञ्चेत्। अस्यञनोवालुक्। चकारसञ्चयाप्राप्तम्।
षष्ठः। षाष्ठः। अष्टमः। आष्टमः। महाविभाषयासिद्धेल्लुग्वचनंपूर्वत्रञानौनित्यावितिज्ञापयति॥ एकादाकिनिच्चा
सहाये। ५। ३। ५२। चात्कन्लुकौ। एकः। एकाकी। एककः॥ भूतपूर्वेचरट्। ५। ३। ५३। आढ्योभूतपूर्वः

आढ्यचरः ॥ षष्ठ्या रूप्य च । ५ । ३ । ५४ । षष्ठ्यन्ताद्भूतपूर्वेऽर्थे रूप्यस्स्याच्चरट् च । कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः कृष्णरूप्यः । कृष्णचरः । तसिलादिषु रूप्यस्यापरिगणितत्वान्न पुंवत् । शुभ्राया भूतपूर्वः शुभ्रारूप्यः ॥ अतिशायने तमबिष्ठनौ । ५ । ३ । ५५ । अतिशयविशिष्टार्थवृत्तेः स्वार्थे एतौ स्तः । अयमेषामतिशयेनाढ्यः आढ्यतमः । लघुतमो लघिष्ठः ॥ तिङश्च । ५ । ४ । ५६ । तिङन्तादतिशये द्योत्ये तमप् स्यात् ॥ तरप्तमपौ घः । १ । १ । २२ । एतौ घसंज्ञौ स्तः ॥ किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे । ५ । ४ । ११ । किम एदन्तात्तिङोऽव्ययाच्च यो घस्तदन्तादामुः स्यान्न तु द्रव्यप्रकर्षे । किन्तमां । प्राह्णेतमां । पचतितमां । उच्चैस्तमां । द्रव्यप्रकर्षे तु । उच्चैस्तमस्तरुः ॥ द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ । ५ । ३ । ५७ । द्वयोरेकस्यातिशये विभक्तव्ये चोपपदे सुप्तिङन्तादेतौ स्तः । पूर्वयोरपवादः । अयमनयोरतिशयेन लघुर्लघुतरः । लघीयान् । उदीच्याः प्राच्येभ्यः पटुतराः । पटीयांसः ॥ अजादी गुणवचनादेव । ५ । ३ । ५८ । इष्ठन्नीयसुनौ गुणवचनादेव स्तः । नेह । पाचकतरः । पाचकतमः ॥ तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ । तृन्तृजन्तादिष्ठनीयसुनौ स्तः ॥ तुरिष्ठेमेयःसु तृशब्दस्य लोपः स्यादिष्ठेमेयस्सु परेषु । अतिशयेन कर्त्ता करिष्ठः । दोहीयसी धेनुः ॥ प्रशस्यस्य श्रः । ५ । ३ । ६० । अस्य श्रादेशः स्यादजाद्योः ॥ प्रकृत्यैकाच् । ६ । ४ । ६३ । इष्ठादिष्वेकाच् प्रकृत्या स्यात् । श्रेष्ठः । श्रेयान् ॥ ज्य च । ५ । ३ । ६१ । प्रशस्यस्य ज्यादेशः स्यादिष्ठेयसोः । ज्येष्ठः ॥ ज्यादादीयसः । ६ । ४ । १६० । आदेः परस्य । ज्यायान् ॥ वृद्धस्य च । ५ । ३ । ६२ । ज्यादेशः स्यादजाद्योः । ज्येष्ठः । ज्यायान् ॥ अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ । ५ । ३ । ६३ । अजाद्योः । नेदिष्ठः । नेदीयान् । साधिष्ठः । साधीयान् ॥ स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः । ६ । ४ । १५६ । एषां यणादिपरं लुप्यते पूर्वस्य च गुणः इष्ठादिषु । स्थविष्ठः । दविष्ठः । यविष्ठः । ह्रसिष्ठः । क्षेपिष्ठः । क्षोदिष्ठः । एवमीयस् ह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां पृथ्वादित्वात् ह्रसिमा । क्षेपिमा । क्षोदिमा ॥ प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दार

प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणाम्प्रस्थस्फवर्ब्बंहिगर्व्वर्षित्रप्द्राघिवृन्दाः। ६। ४। १५७। प्रियादीनांक्रमात्प्रादयःस्युरिष्ठादिषु। प्रेष्ठः। स्थेष्ठः।
स्फेष्ठः। वरिष्ठः। वंहिष्ठः। गरिष्ठः। वर्षिष्ठः। त्रपिष्ठः। द्राघिष्ठः। वृन्दिष्ठः। एवमीयसुन। प्रेयान। प्रियोरुवहु
लगुरुदीर्घाणांपृथ्वादित्वादिमनिच। प्रेमेत्यादि॥ बहोर्लोपोभूचबहोः। ६। ४। १५८। बहोःपरयोरिमेयसोर्लो
पस्स्याद्बहोश्चभूरादेशः। भूमा। भूयान्॥ इष्ठस्ययिट्च। ६। ४। १५९। बहोःपरस्यइष्ठस्यलोपस्स्यात् यिडागम
श्च। भूयिष्ठः॥ युवाल्पयोःकनन्यतरस्याम्। ५। ३। ६४। एतयोः कनादेशोवास्यादिष्ठेयसोः। कनिष्ठः। कनीयान्
। पक्षेयविष्ठः। अल्पिष्ठइत्यादि॥ विन्मतोर्लुक्। ५। ३। ६५। विनोमतुपश्चलुक्स्यादिष्ठेयसोः। अतिशयेनस्रग्वीस्र
जिष्ठः। स्रजीयान्। अतिशयेनत्वग्वान्। त्वचिष्ठः। त्वचीयान्॥ प्रशंसायांरूपप्। ५। ३। ६६। सुबन्तात्तिङन्ताच्च।
प्रशस्तःपटुःपटुरूपः। प्रशस्तम्पचति। पचतिरूपं॥ ईषदसमाप्तौकल्पब्देश्यदेशीयरः। ५। ३। ६७। ईषदूनोवि
द्वान्। विद्वत्कल्पः। यशस्कल्पम्। यजुःकल्पम्। विद्वद्देश्यः। विद्वद्देशीयः। पचतिकल्पम्॥ विभाषासुपोबहुच्पुरस्ता
त्तु। ५। ३। ६८। ईषदसमाप्तिविशिष्टेर्थेसुबन्ताद्बहुज्वास्यात्सचप्रागेवनतुपरतः। ईषदूनःपटुः। बहुपटुः। पटुकल्पः
। सुपःकिम्। यजतिकल्पं॥ प्रकारवचनेजातीयर्। ५। ३। ६९। प्रकारवतिचायम्। थालतुप्रकारमात्रे। पटुप्रकारःप
टुजातीयः॥ प्रागिवात्कः। ५। ३। ७०। इवेप्रतिकृतावित्यतःप्राक्काऽधिकारः॥ अव्ययसर्व्वनाम्नामकच्प्राक्टेः। ५।
३। ७१। तिङश्चेत्यनुवर्त्तते॥ कस्यचदः। ५। ३। ७२। कान्ताव्ययस्यदकारोन्तादेशस्स्यादकच॥ अज्ञाते। ५। ३
। ७३। कस्यायमश्वोऽश्वकः। उच्चकैः। नीचकैः। सर्व्वके। विश्वके। ओकारसकारभकारादौसुपिसर्व्वनाम्नष्टेःप्रागकच्
च्॥*॥ युवकयोः। आवकयोः। युष्मकासु। अस्मकासु। युष्मकाभिः। अस्मकाभिः। ओकारेत्यादिकिम्। त्वयका।
मयका। अकच्प्रकरणेतूष्णीमःकाम्वक्तव्यः॥ * ॥ मित्वादन्त्यादचःपरः। तूष्णीकामास्ते। शीलेकोमलोपश्च॥*॥ तूष्णी

शीलः । तूष्णीकः । पचतकि । जल्पतकि । धकित् । हिरकुत् ॥ कुत्सिते । ५ । ३ । ७४ । कुत्सितोऽश्वोऽश्वकः ॥ संज्ञायां कन् । ५ । ३ । ७५ । कुत्सिते कन् स्यात्तदन्तेन चेत्संज्ञा गम्यते । शूद्रकः । राधकः । स्वरार्थं वचनम् ॥ अनुकम्पायाम् । ५ । ३ । ७६ । पुत्रकः । अनुकम्पितः पुत्र इत्यर्थः ॥ नीतौ च तद्युक्तात् । ५ । ३ । ७७ । सामदानादिरूपा नीतिस्तस्यां गम्यमानायामनुकम्पायुक्तात्कप्रत्ययः स्यात् । हन्त ते धानकाः । गुडकाः । एहकि । अद्धकि । पूर्वेणानुकम्प्यमानात्प्रत्ययः । अनेन तु परम्परासम्बन्धेऽपीति विशेषः ॥ बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठज्वा । ५ । ४ । ७८ । पूर्वसूत्रद्वयविषये ॥ घनिलचौ च । ५ । ३ । ७९ । तत्रैव ॥ ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः । ५ । ३ । ८३ । अस्मिन्प्रकरणे यष्ठोऽजादिप्रत्ययश्च तस्मिन्परे प्रकृतेर्द्वितीयादच ऊर्ध्वं सर्वं लुप्यते । अनुकम्पितो देवदत्तो देविकः । देवियः । देविलः । देवदत्तकः । अनुकम्पितो वायुदत्तो वायुकः । ठग्रहणमुको द्वितीयत्वे कविधानार्थम् ॥ * ॥ वायुदत्तः । वायुकः । पितृकः । चतुर्थादच ऊर्ध्वस्य लोपो वाच्यः ॥ * ॥ अनुकम्पितो बृहस्पतिदत्तो बृहस्पतिकः । अनजादौ च विभाषा लोपो वक्तव्यः ॥ * ॥ देवदत्तकः । देवकः । लोपः पूर्वपदस्य च ॥ * ॥ दत्तिकः । दत्तियः । दत्तिलः । दत्तकः । विनापि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदयोर्वा लोपो वाच्यः ॥ * ॥ देवदत्तः । दत्तदेवः । सत्यभामा । भामासत्या । उवर्णाल्ल इलस्य च ॥ * ॥ भानुदत्तः । भानुलः । ऋवर्णादपि ॥ * ॥ सवित्रियः । सवितृलः । चतुर्थादनजादौ च लोपः पूर्वपदस्य च । अप्रत्यये तथैवेष्ट उवर्णाल्ल इलस्य च ॥ १ ॥ प्राचामुपादेरडज्वुचौ च । ५ । ३ । ८० । उपशब्दपूर्वात्प्रातिपदिकात्पूर्वविषये अडच् वुच् एतौ स्तः । चाद्यथाप्राप्तम् । प्राचांग्रहणं पूजार्थं । अनुकम्पित उपेन्द्रदत्तः । उपडः । उपकः । उपिकः । उपियः । उपिलः । उपेन्द्रदत्तकः । षड्रूपाणि ॥ जातिनाम्नः कन् । ५ । ३ । ८१ । मनुष्यनाम्न इत्येव । जातिशब्दो यो मनुष्यनामधेयस्तस्मात्कन् स्यादनुकम्पायाम् नीतौ च । सिंहकः । शर[illegible] । रासभकः । द्वितीयं संध्यक्षरं चेत्तदादेर्लोपो वक्तव्यः ॥ * ॥ कहोडः । कहिकः । एकाक्षरपूर्व

पदानामुत्तरपदलोपोवक्तव्यः ॥ * ॥ वागाशीर्दत्तः । वाचिकः । कथंषडङ्गुलीदत्तःषडिकइति । षषष्ठाज्जातिवचनात्सि
द्धम् ॥*॥ शेवलसुपरिविशालवरुणार्य्यमादीनांतृतीयात् । ५ । ३ । ८४ । एषांमनुष्यनाम्नांठाजादौपरेतृतीयादच
ऊर्ध्वंलोपस्स्यात् । पूर्वस्यापवादः । अनुकम्पितःशेवलदत्तः । शेवलिकः । शेवलियः । शेवलिलः । सुपरिकः । विशालि-
कः । वरुणिकः । अर्य्यमिकः ॥ अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च । ५ । ३ । ८२ । अजिनान्तान्मनुष्यनाम्नोऽनुकम्पायां
कन् तस्यचोत्तरपदलोपः । अनुकम्पितोव्याघ्राजिनोव्याघ्रकः । सिंहकः ॥ अल्पे । ५ । ३ । ८५ । अल्पन्तैलं । तैलिकं
॥ ह्रस्वे । ५ । ३ । ८६ । ह्रस्वोवृक्षोवृक्षकः ॥ संज्ञायाङ्कन् । ५ । ३ । ८७ । ह्रस्वहेतुकायासंज्ञातस्यांगम्यमानायाङ्क
न् । पूर्वस्यापवादः । वंशकः । वेणुकः ॥ कुटीशमीशुण्डाभ्योरः । ५ । ३ । ८८ । ह्रस्वाकुटी । कुटीरः । शमीरः । शु
ण्डारः ॥ कुत्वाडुपच् । ५ । ३ । ८९ । ह्रस्वाकुतूः । कुतुपः । कुतूः कृत्तेः स्नेहपात्रं । ह्रस्वासाकुतुपः पुमान् ॥ कासूगो
णीभ्यांष्टरच् । ५ । ३ । ९० । आयुधविशेषःकासूः । ह्रस्वासाकासूतरी । गोणीतरी ॥ वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वे । ५
। ३ । ९१ । वत्सतरःद्वितीयंवयःप्राप्तः । उक्षतरः । अश्वतरः । ऋषभतरः । प्रवृत्तिनिमित्ततनुत्वेएवायम् ॥ किंयत्त
दोर्निर्द्धारणेद्वयोरेकस्यडतरच् । ५ । ३ । ९२ । अनयोःकतरोवैष्णवः । यतरः । ततरः । महाविभाषया । कः । यः
। सः ॥ वाबहूनांजातिपरिप्रश्नेडतमच् । ५ । ३ । ९३ । बहूनांमध्येएकस्यनिर्द्धारणेडतमच्वास्यात् । जातिपरिप्रश्न
इतिप्रत्याख्यातमाकरे । कतमोभवतांकठः । यतमः । ततमः । वाग्रहणमकजर्थम् । यकः । सकः । महाविभाषया । यः
। सः । किमोऽस्मिन्विषयेडतरजपि । कतरः ॥ एकाच्चप्राचाम् । ५ । ३ । ९४ । डतरच्डतमच्चस्यात् । अनयोरेकत
रोमैत्रः । एषामेकतमः ॥ अवक्षेपणेकन् । ५ । ३ । ९५ । व्याकरणकेनगर्व्वितः । व्याकरणकः । येनेतरःकुत्स्यतेतदि
होदाहरणम् । स्वतःकुत्सितन्तुकुत्सितइत्यस्य ॥*॥ प्राग्दिशीयानांपूर्व्वावधिः ॥*॥ इवेप्रतिकृतौ । ५ । ३ । ९६ । कन्

स्यात्। अश्व इव प्रतिकृतिः। अश्वकः। प्रतिकृतौ किम्। गौरिव गवयः॥ संज्ञायां च। ५। ३। ९७। इवार्थे कन् स्या
त्समुदायश्चेत्संज्ञा। अप्रतिकृत्यर्थमारंभः। अश्वसदृशस्य संज्ञा। अश्वकः। उष्ट्रकः॥ लुम्मनुष्ये। ५। ३। ९८॥ संज्ञा
यां च विहितस्य कनो लुप्स्यात् मनुष्ये वाच्ये। चंचा तृणमयः पुमान्। चंचेव मनुष्यश्चंचा। वध्रिका॥ जीविकार्थे चापण्ये। ५। ३।
९९। जीविकार्थं यद्विक्रीयमाणं तस्मिन्वाच्ये कनो लुप्स्यात्। वासुदेवः। शिवः। स्कंदः। देवलकानां जीविकार्था सु देवप्रति
कृतिरिदम्। अपण्ये किम्। हस्तिकान्विक्रीणीते॥ देवपथादिभ्यश्च। ५। ३। १००। कनो लुप्स्यात्। देवपथः। हंसप
थः। आकृतिगणोयम्॥ वस्तेर्ढञ्। ५। ३। १०१। इवेत्यनुवर्तत एव। प्रतिकृताविति निवृत्तम्। वस्तिरिव वास्तेयं। वास्ते
यी॥ शिलाया ढः। ५। ३। १०२। शिलेव शिलेयम्। शैलेयम्। शिलाया इति योगविभागाड्ढञपीत्येके। शैलेयं॥ शाखादि
भ्यो यः। ५। ३। १०३। शाखेव शाख्यः। मुख्यः। जघनमिव जघन्यः। अग्र्यः। शरण्यः॥ द्रव्यं च भव्ये। ५। ३। १०४।
द्रव्यमयं ब्राह्मणः॥ कुशाग्राच्छः। ५। ३। १०५। कुशाग्रमिव कुशाग्रीया बुद्धिः॥ समासाच्च तद्विषयात्। ५। ३। १०६।
इवार्थविषयात्समासाच्छः स्यात्। काकतालीयो देवदत्तस्य वधः। इह काकतालसमागमसदृशश्चोरसमागम इति समासार्थः
। तत्प्रयुक्तः काकमरणसदृशस्तु प्रत्ययार्थः। अजाकृपाणीयः। अतर्कितोपनत इति फलितोर्थः॥ शर्करादिभ्योऽण्। ५। ३।
१०७। शर्करेव शार्करम्॥ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्। ५। ३। १०८। अंगुलीव। आङ्गुलिकः। भरुजेव। भारुजिकः॥ एक
शालायाष्ठजन्यतरस्याम्। ५। ३। १०९। एकशाला शब्दादिवार्थे ठज्वा पक्षे ठक्। एकशालेव। ऐकशालिकः। एकशा
लिकः॥ कर्कलोहितादीकक्। ५। ३। ११०। कर्कः शुक्लोऽश्वस्स इव। कार्कीकः। लौहितीकः स्फटिकः॥ पूगाञ्ञ्यो
ऽग्रामणीपूर्वात्। ५। ३। ११२। इवार्थो निवृत्तः। नानाजातीया अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः सङ्घाः पूगास्तद्वाच
[illegible]ञ्यः स्यात्। [illegible]हितध्वज्यः॥ व्रातच्फञोरस्त्रियाम्। ५। ३। ११३। व्रातः कापोतपाक्यः [illegible] कौ[illegible]यः

। ब्राभ्रायन्यः ॥ आयुधजीविसङ्घाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् । ५ । ३ । ११४ । वाहीकेषु य आयुधजीविसङ्घस्तद्वाचिनः स्वार्थे ञ्यट् । क्षौद्रक्यः । मालव्यः । टित्वान्ङीप् । क्षौद्रकी । आयुधेति किम् । मल्लाः । सङ्घेति किम् । सम्राट् । वाहीकेषु किम् । शबराः । अब्राह्मणेति किम् । गोपालवाः । शालङ्कायनाः । ब्राह्मणे तद्विशेषग्रहणम् । राजन्ये स्वरूपग्रहणम् ॥ वृकाट्टेण्यण् । ५ । ३ । ११५ । आयुधजीविसङ्घवाचकात्स्वार्थे । वार्केण्यः । आयुधेति किम् । जातिशब्दान्माभूत् ॥ दामन्यादित्रिगर्त्तषष्ठाच्छः । ५ । ३ । ११६ । दामन्यादिभ्यस्त्रिगर्त्तषष्ठेभ्यश्चायुधजीविसङ्घवाचिभ्यः स्वार्थे छः स्यात् । त्रिगर्त्तः षष्ठो वर्गो येषान्ते त्रिगर्त्तषष्ठाः । आहुस्त्रिगर्त्तषष्ठांस्तु कौण्डोपरथदाण्डकौ । क्रौष्टुकिर्जालमानिश्च ब्रह्मगुप्तोऽथ जालकिः ॥ १ ॥ दामनीयः । दामनीयौ । दामनयः । औलपिः । औलपीयः । त्रिगर्त्तः । कौण्डोपरथीयः । दाण्डकीयः ॥ पार्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ । ५ । ३ । ११७ । आयुधजीविसङ्घवाचिभ्य एभ्यः क्रमादणञौ स्तः स्वार्थे । पार्शवः । पार्शवौ । पार्शवाः । यौधेयः । यौधेयौ । यौधेयाः ॥ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणो यञ् । ५ । ३ । ११८ । अभिजिदादिभ्योऽणन्तेभ्यः स्वार्थे यञ् स्यात् । अभिजितोऽपत्यं । आभिजित्यः । वैदभृत्यः । शालावत्यः । शैखावत्यः । शामीवत्यः । और्णावत्यः । श्रौमत्यः ॥ ञ्यादयस्तद्राजाः । ५ । ३ । ११९ । पूगाञ्ञ्य इत्यारभ्योक्ता एतत्संज्ञाः स्युः । तेनास्त्रियाम्बहुषु लुक् । लोहितध्वजाः । कपोतपाकाः । कौञ्जायनाः । ब्राभ्रायना इत्यादि ॥ पादशतस्य संख्यादेर्वीप्सायां वुन्लोपश्च । ५ । ४ । १ । लोपवचनमनैमित्तिकत्वार्थम् । अतो न स्थानिवत् । पादः पत् । तद्धितार्थ इति समासे कृते प्रत्ययः । वुन्नन्तं स्त्रियामेव । द्वौ द्वौ पादौ ददाति । द्विपदिकाम् । द्विशतिकाम् । पादशतग्रहणमनर्थकमन्यत्रापि दर्शनात् । द्विमोदिकिकाम् ॥ दण्डव्यवसर्गयोश्च । ५ । ४ । २ । वुन् स्यात् । अवीप्सार्थमिदं । द्वौ पादौ दण्डितः । द्विपदिकां । व्यवसृजति ददातीत्यर्थः ॥ स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् । ५ । ४ । ३ । जातीयरोऽपवादः । स्थूलकः । अणुकः । चञ्च

बृहतोऽल्पसंस्थानम् ॥*॥ वत्सकः । बृहत्कः । सुरयायाश्चेह ॥*॥ सुरावर्णोऽहिः सुरकः ॥ अनत्यन्तगतौ क्तात् । ५ ।
४ । छिन्नकम् । भिन्नकं । अभिन्नकम् ॥ न सामिवचने । ५ । ४ । ५ । सामिपर्य्यायेऽपपदे क्तान्तान्न कन् । सामिकृतम्
। अर्द्धकृतम् । अनत्यन्तगतेरिह प्रकृत्यैवाभिधानात्पूर्वेण कन्न प्राप्तः । इदमेव निषेधसूत्रमत्यन्तस्वार्थिकमपि कं ज्ञापयति
। बहुतरकम् ॥ बृहत्या आच्छादने । ५ । ४ । ६ । कन् स्यात् । द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा । आच्छादने किम् ।
बृहती छन्दः ॥ अषडक्षाशितङ्ग्वलङ्कर्म्मालम्पुरुषाध्युत्तरपदात्खः । ५ । ४ । ७ । स्वार्थे । अषडक्षीणो मन्त्रः । द्वाभ्यामे[illegible]
तमित्यर्थः । आशितङ्गावोऽस्मिन्निति आशितङ्गवीनमरण्यम् । निपातनात्पूर्वपदस्य मुम् । अलंकर्म्मणे । अलङ्कर्म्मीणः । [illegible]
म्पुरुषीणः । ईश्वराधीनः । नित्योयङ्खः उत्तरसूत्रे विभाषाग्रहणात् । अन्येऽपि केचित्स्वार्थिकाः प्रत्यया नित्यमिष्यन्ते । त
मबादयः प्राक्कनः । ञ्यादयः प्राग्वुनः । आमादयः प्राङ्मयट् । बृहतीजात्यन्ताः समासान्ताश्चेति ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रिया
म् । ५ । ४ । ८ । अदिक्स्त्रीवृत्तेरञ्च्वन्तात्प्रातिपदिकात्खः स्याद्वा स्वार्थे । प्राक् । प्राचीनं । प्रत्यक् । प्रतीचीनम् । अ
वाक् । अवाचीनम् । निकृष्टप्रतिकृष्टार्वरेफयाप्यावमाधमाः । अर्वन्तमञ्चतीति । अर्वाक् । अर्वाचीनम् । अदिक्स्त्रि
यां किम् । प्राची दिक् । उदीची दिक् । दिग्ग्रहणं किम् । प्राचीना ब्राह्मणी । स्त्रीग्रहणं किम् । प्राचीनं ग्रामादाम्राः ॥ जात्य
न्ताच्छ बन्धुनि । ५ । ४ । ९ । ब्राह्मणजातीयः । बन्धुनि किम् । ब्राह्मणजातिः शोभना । जातेर्व्यञ्जकं द्रव्यं बन्धुः ॥ स्था
नान्ताद्विभाषा संस्थानेनेति चेत् । ५ । ४ । १० । संस्थानेन तुल्येन चेत् स्थानान्तमर्थवदित्यर्थः । पितृस्थानीयः । पितृस्था
नः । संस्थानेन किम् । गोस्थानम् ॥ अनुगादिनष्ठक् । ५ । ४ । १३ । अनुगदतीत्यनुगादी । स एवानुगादिकः ॥ विसारि
णो मत्स्ये । ५ । ४ । १६ । अण् स्यात् । वैसारिणः । मत्स्ये किम् । विसारी देवदत्तः ॥ संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृ
[illegible] । ५ । ४ । १७ । अभ्यावृत्तिर्जन्म क्रियाजन्मगणनवृत्तेः संख्याशब्दात्स्वार्थे कृत्वसुच् स्यात् । पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते । [illegible]

ऋयाः किम्। भूरिवारान् भुङ्क्ते॥ द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्।५।४।१८। कृत्वसुचोपवादः। द्विर्भुङ्क्ते। त्रिः। रुत्वस्य। चतुः॥ ए
कस्य सकृच्च।५।४।१९। सकृदित्यादेशः स्याच्चात्सुच्। सकृद्भुङ्क्ते। संयोगान्तस्येति सुचो लोपः। ननु हल्ङ्याबिति। अ
भैसीदित्यत्र सिच इव सुचोपि तद्योगात्॥ विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले।५।४।२०। अविप्रकृष्ट आसन्नः। बहुधा
। बहुकृत्वो वा दिवसस्य भुङ्क्ते। आसन्नकाले किम्। बहुकृत्वो मासस्य भुङ्क्ते॥ तत्प्रकृतवचने मयट्।५।४।२१। प्राचुर्य्ये
ण प्रस्तुतम्प्रकृतन्तस्य वचनम्प्रतिपादनम्। भावेऽधिकरणे वा ल्युट्। आद्ये। प्रकृतमन्नं अन्नमयं। अपूपमयम्। यवागूमयी
। द्वितीये। अन्नमयो यज्ञः। अपूपमयं पर्व्व॥ समूहवच्च बहुषु।५।४।२२। सामूहिकाः प्रत्यया अतिदिश्यन्ते चान्मयट्।
मोदकाः प्रकृताः। मौदकिकम्। मोदकमयं। शाष्कुलिकम्। शष्कुलीमयं। द्वितीयेऽर्थे। मौदकिको यज्ञः। मोदकमयः॥
अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः।५।४।२३। अनन्त एवानन्त्यम्। आवसथ एवावसथ्यम्॥ इतिहेति निपातसमुदा
यः। ऐतिह्यं। भेषजमेव भैषज्यम्॥ देवतान्तात्तादर्थ्ये यत्।५।४।२४। तदर्थ एव तादर्थ्यम्। स्वार्थे ष्यञ्। अग्निदे
वतायै इदम् अग्निदेवत्यम्। पितृदेवत्यम्॥ पादार्घाभ्याञ्च।५।४।२५। पादार्थमुदकम्पाद्यम्। अर्घ्यम्। नवस्य नू आदे
शः त्नप्तनप्खाश्च प्रत्यया वक्तव्याः॥ * ॥ नूत्नम्। नूतनम्। नवीनम्। नश्च पुराणे प्रात्॥ * ॥ पुराणार्थे वर्त्तमानात्प्रशब्दा
न्नो वक्तव्यः॥ * ॥ चात्पूर्व्वोक्ताः। प्रणम्। प्रत्नम्। प्रतनं। प्रीणं। भागरूपनामभ्यो धेयः॥ * ॥ भागधेयः। भागधेयम्।
रूपधेयम्। नामधेयम्। आग्नीध्रसाधारणादञ्॥ * ॥ आग्नीध्रम्। साधारणम्। स्त्रियां ङीष्। आग्नीध्री। साधारणी
॥ अतिथेर्ञ्यः।५।४।२६। तादर्थ्य इत्येव। अतिथये इदम् आतिथ्यम्॥ देवात्तल्।५।४।२७। देव एव देवता॥
अवेः कः।५।४।२८। अविरेवाविकः॥ यावादिभ्यः कन्।५।४।२९। याव एव यावकः। मणिकः॥ लोहितान्म
णौ।५।४।३०। लोहितमेव मणिर्लोहितको मणिः॥ वर्णे चानित्ये।५।४।३१। लोहितकः कोपेन॥ लोहिता

ल्लिङ्गबाधनर्था ॥*॥ लोहितिका । लोहनिकाकोपेन ॥ रक्ते । ५ । ४ । ३२ । लाक्षादिना रक्तेयोलोहितशब्दस्तस्मात्क न्स्यात् । लिङ्गबाधनमिष्यते व । लोहितिका । लोहिनिकाशाटी ॥ कालाच्च । ५ । ४ । ३३ । वर्णेचानित्ये रक्तेइ तिद्वयमनुव र्तते । कालककमुखंवैलक्ष्येण । कालकःपटः । कालिकाशाटी ॥ विनयादिभ्यष्ठक् । ५ । ४ । ३४ । विनयएववैनयि कः । सामयिकः । उपायाद्ध्रस्वत्वञ्च । औपयिकः ॥ वाचोव्याहृतार्थायाम् । ५ । ४ । ३५ । सन्दिष्टार्थायाम्वाचिविद्यमा नायांवाचःठक्स्यात् । सन्देशवाग्वाचिकंस्यात् ॥ तद्युक्तात्कर्मणोऽण् । ५ । ४ । ३६ । कर्मैवकार्म्मणम् । वा चिकं । श्रुत्वाक्रियमाणंकर्मेत्यर्थः ॥ ओषधेरजातौ । ५ । ४ । ३७ । स्वार्थेऽण् । औषधंपिबति । अजातौकिम् । ओ षधयःक्षेत्रेरूढाः ॥ प्रज्ञादिभ्यश्च । ५ । ४ । ३८ । प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्राज्ञीस्त्री । दैवतः । बान्धवः ॥ मृदस्तिकन् । ५ । ४ । ३९ । मृदेवमृत्तिका ॥ सस्नौप्रशंसायाम् । ५ । ४ । ४० । रूपपोपवादः । प्रशस्तामृत् । मृत्सा । मृत्स्ना । उत्तरसूत्रे ऽन्यतरस्यांग्रहणान्नित्योयम् ॥ बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् । ५ । ४ । ४२ । बहूनिददातिबहुशः । अल्पानि अल्पशः । बह्वल्पाऽर्थान्मङ्गलाऽमङ्गलवचनम् ॥*॥ नेह । बहूनिददात्यनिष्टेषु । अल्पन्ददात्याभ्युदयिकेषु ॥ संख्यै कवचनाच्चवीप्सायाम् । ५ । ४ । ४३ । द्वौद्वौददातिद्विशः । माषंमाषंमाषशः । प्रस्थशः । परिमाणशब्दावृत्तावेकार्था ए व । संख्यैकवचनात्किम् । घटंघटंददाति । वीप्सायाङ्किम् । द्वौददाति । कारकादित्येव । द्वयोर्द्वयोःस्वामी ॥ प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः । ५ । ४ । ४४ । प्रतिनाकर्म्मप्रवचनीयेनयोगेयापञ्चमीविहितातदन्तात्तसिस्स्यात् । प्रद्युम्नःकृष्णतःप्रति । आद्यादिभ्यउपसंख्यानं ॥ * ॥ आदौ । आदितः । मध्यतः । अन्ततः । पृष्टतः । पार्श्वतः । आकृतिगणोयं । स्वरेण स्वरतः । वर्णतः ॥ अपादानेचाऽहीयरुहोः । ५ । ४ । ४५ । अपादानेयापञ्चमीतदन्तात्तसिस्स्यात् । ग्रामादागच्छति ग्रामतः । [illegible] यरुहोः [illegible] । सर्वग्रहीयते । पर्वतादवरोहति ॥ अतिग्रहाऽव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि [illegible] । ५ । ४ । ४६

अकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः स्यात्। अतिक्रम्य ग्रहोऽतिग्रहः। चारित्रेणातिगृह्यते। चारित्रतोऽतिगृह्यते। चारित्रेणान्याननतिक्रम्य वर्तत इत्यर्थः। अव्यथनमचलनम्। वृत्तेन न व्यथते वृत्ततो न व्यथते। वृत्तेन चलतीत्यर्थः। क्षेपे। वृत्तेन क्षिप्तः। वृत्ततः क्षिप्तः। वृत्तेन निन्दित इत्यर्थः। अकर्तरीति किम्। देवदत्तेन क्षिप्तः॥ हीयमानपापयोगाच्च। ५।४।४७। हीयमानपापयुक्तादकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः। वृत्तेन हीयते। वृत्तेन पापः। वृत्ततः। क्षेपस्याऽविवक्षायामिदं। क्षेपे तु पूर्वेण सिद्धं। अकर्तरि किम्। देवदत्तेन हीयते॥ षष्ठ्या व्याश्रये। ५।४।४८। षष्ठ्यन्ताद्वा तसिः स्यान्नानापक्षसमाश्रये। देवा अर्जुनतोऽभवन्। आदित्याः कर्णतोऽभवन्। अर्जुनस्य पक्षे इत्यर्थः। व्याश्रये किम्। वृक्षस्य शाखा॥ रोगाच्चापनयने। ५।४।४९। रोगवाचिनः षष्ठ्यन्ताद्वा तसिश्चिकित्सायां। प्रवाहिकातः कुरु। प्रतीकारमस्याः कुर्वित्यर्थः। अपनयने किम्। प्रवाहिकायाः प्रकोपनं करोति॥ कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विः। ५।४।५०। अभूततद्भाव इति वक्तव्यम्॥*॥ विकारात्मतां प्राप्नुवत्यां प्रकृतौ वर्तमानाद्विकारशब्दात्स्वार्थे च्विर्वा स्यात्करोत्यादिभिर्योगे॥ अस्य च्वौ। ७।४।३२। अवर्णस्य ईत्स्यात् च्वौ। वेर्लोपः। च्व्यन्तत्वादव्ययत्वं। अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णीकरोति। ब्रह्मीभवति। गङ्गीस्यात्। अव्ययस्य च्वावीत्वं नेति वाच्यम्॥*॥ दोषाभूतमहः। दिवाभूता रात्रिः। एतच्चाव्ययीभावश्चेति सूत्रे भाष्ये उक्तम्॥ क्यच्व्योश्च। ६।४।१५२। हलः परस्यापत्ययकारस्य लोपः स्यात् क्ये च्वौ च परतः। गार्गीभवति॥ च्वौ च। ७।४।२६। च्वौ परे पूर्वस्य दीर्घः स्यात्। शुचीभवति। पटूस्यात्। अव्ययस्य दीर्घत्वं नेति केचित्। तन्निर्मूलम्। स्वस्ति स्यादिति तु महाविभाषया च्वेरभावात्सिद्धम्। स्वस्ती स्यादित्यपि पक्षे स्यादिति चेदस्तु यदि नेष्यते तर्ह्यनभिधानात्। च्विरेव नोत्पद्यत इत्यस्तु। रीङृतः। मात्रीकरोति॥ अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च। ५।४।५१। एषां लोपः स्याच्च्विश्च। अरूकरोति। उन्मनीस्यात्। उच्चक्षूकरोति। विचेतीकरोति। विरहीकरोति। विरजीकरोति॥ विभाषा साति कार्त्स्न्ये। ५।४।५२। च्विविषये सातिर्वा स्यात्साकल्ये॥ सात्पदाद्योः। ८।३।१११।

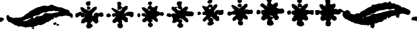
सस्यवत्स्नेस्यात् । दधिसिञ्चति । कृत्स्नंशस्त्रमग्निः सम्पद्यतेऽग्निसाद्भवति । अग्नीभवति । महाविभाषयावाक्यमपि । कार्त्स्न्ये किम् । एकदेशेनशुक्लीभवतिपटः ॥ अभिविधौसम्पदाच । ५ । ४ । ५३ । सम्पदाकृभ्वस्तिभिश्चयोगेसातिर्वास्याद्व्याप्तौ । पक्षेकृभ्वस्तियोगेच्विः । सम्पदातुवाक्यमेव । अग्निसात्सम्पद्यतेअग्निसाद्भवतिशस्त्रं । अग्नीभवति । जलसात्सम्पद्यते जलीभवतिलवणम् । एकस्याव्यक्तेः सर्व्वावयवावच्छेदेनाऽन्यथाभावःकार्त्स्न्यम् । बहूनांव्यक्तीनांकिञ्चिदवयवाऽवच्छेदेनान्यथात्वेभिविधिः ॥ तदधीनवचने । ५ । ४ । ५४ । सातिस्स्यात्कृभ्वस्तिभिस्सम्पदाचयोगे । राजसात्करोति । राजसात्सम्पद्यते । राजाधीनमित्यर्थः ॥ देयेत्राच । ५ । ४ । ५५ । तदधीनेदेयेत्रास्यात्सातिश्चकृञादियोगे । विप्राधीनन्देयङ्करोति । विप्रत्राकरोति । विप्रत्रासम्पद्यते । पक्षेविप्रसात्करोति । देयेकिम् । राजसाद्भवतिराष्ट्रम् ॥ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् । ५ । ४ । ५६ । एभ्योद्वितीयान्तेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यश्चत्रास्यात् । देवत्रावन्देरमेवा । बहुलोक्तेरन्यत्रापि । बहुत्राजीवतोमनः ॥ अव्यक्तानुकरणाद्द्व्यजवरार्द्धादनितौडाच् । ५ । ४ । ५७ । द्व्यच् अवरंन्यूनंनतुततोन्यूनमनेकाजितियावत्तादृशमर्द्धं यस्यतस्माड्डाच्स्यात्कृभ्वस्तिभिर्योगे ॥ डाचिविवक्षितेद्वेबहुलम् ॥ * ॥ नित्यमाम्रेडिते डाचीतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ डाच्परं यदाम्रेडितन्तस्मिन्परेपूर्व्वपरयोर्व्वर्णयोः पररूपंस्यात् । इतितकारपकारयोः पकारः । पटपटाकरोति । अव्यक्तानुकरणात्किम् । दृषत्करोति । द्व्यजवरार्द्धात्किम् । श्रत्करोति । अवरेतिकिम् । खरटखरटाकरोति । त्रपटत्रपटाकरोति । अनेकाचइत्येवसूत्रयितुमुचितम् । एवंहिडाचीतिपरसप्तम्येवद्वित्वेसुवचेत्यवधेयम् । अनितौकिम् । पटितिकरोति ॥ कृञोद्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ । ५ । ४ । ५८ । द्वितीयादिभ्योडाच्स्यात्कृञएवयोगेकर्षणेर्थे । बहुलोक्तेरव्यक्तानुकरणादन्यस्यडाचिनद्वित्वम् । द्वितीयं तृतीयंकर्षणंकरोति । द्वितीयाकरोति । तृ[illegible]ाकरोति । [illegible]शब्दः प्रातिलोम्ये । अनुलोमंकृष्टंक्षेत्रंपुनः प्रतिलोमंकर्षयति । शम्बाकरोति । [illegible]जेनसहकर्ष[illegible]ति ।

॥सि०कौ०॥ बीजाकरोति ॥ संख्यायाश्चगुणान्तायाः । ५ । ४ । ५९ । कृञोयोगेडाच्स्यात् । द्विगुणाकरोतिक्षेत्रम् । क्षेत्रकर्मक
॥त० त०॥ न्द्विगुणाकर्षणंकरोतीत्यर्थः ॥ समयाच्चयापनायाम् । ५ । ४ । ६० । कृषावितिनिवृत्तम् । कृञोयोगेडाच्स्यात् । समया
॥ १०५ ॥ करोति । कालंयापयतीत्यर्थः ॥ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने । ५ । ४ । ६१ । सपत्राकरोतिमृगं । सपुङ्खशरप्रवेशेनसपत्रंक
रोतीत्यर्थः । निष्पत्राकरोति । सपुङ्खस्यशरस्याऽपरपार्श्वेनिर्गमनान्निःपत्रंकरोतीत्यर्थः । अतिव्यथनेकिम् । सपत्रान्निष्प
त्रम्वाकरोतिभूतलम् ॥ निष्कुलान्निष्कोषणे । ५ । ४ । ६२ । निष्कुलाकरोतिदाडिमम् । निर्गतंकुलमन्तरवयवानांसमू
होयस्मादितिबहुव्रीहेर्डाच् ॥ सुखप्रियादानुलोम्ये । ५ । ४ । ६३ । सुखाकरोति । प्रियाकरोतिगुरुम् । अनुकूलाचर
णेनानन्दयतीत्यर्थः ॥ दुःखात्प्रातिलोम्ये । ५ । ४ । ६४ । दुःखाकरोति । स्वामिनम्पीडयतीत्यर्थः ॥ शूलात्पाके । ५ । ४
। ६५ । शूलाकरोतिमांसम् । शूलेनपचतीत्यर्थः ॥ सत्यादशपथे । ५ । ४ । ६६ । सत्याकरोतिभाण्डंवणिक् । क्रेतव्यमि
तितथ्यंकरोतीत्यर्थः । शपथेतुसत्यंकरोतिविप्रः ॥ मद्रात्परिवापणे । ५ । ४ । ६७ । मद्रशब्दोमङ्गलार्थः । परिवापनंमु
ण्डनम् । मद्राकरोति । माङ्गल्यंमुण्डनेनसंस्करोतीत्यर्थः । भद्राच्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ भद्राकरोति । अर्थःप्राग्वत् । परि
॥सु०द्वि०॥ वापणेकिम् । मद्रङ्करोति ॥ * ॥ इतितद्धितप्रक्रियासमाप्ता ॥ * ॥ सर्वस्यद्वे । ८ । १ । १ । इत्यधिकृत्य ॥ नित्यवी
प्सयोः ॥ ८ । १ । ४ । आभीक्ष्ण्येवीप्सायाञ्चद्योत्येपदस्यद्वित्वंचतंस्यात् । आभीक्ष्ण्यन्तिङन्तेष्वव्ययसंज्ञककृदन्तेषुच
। पचतिपचति । भुक्त्वाभुक्त्वा । वीप्सायां । वृक्षंवृक्षंसिञ्चति । ग्रामोग्रामोरमणीयः ॥ परेर्वर्ज्जने । ८ । १ । ५ । परिपरि
वङ्गेभ्योवृष्टोदेवः । वङ्गान्परिहृत्येत्यर्थः । परेर्वर्ज्जनेवावचनम् ॥ * ॥ परिवङ्गेभ्यः ॥ उपर्य्यध्यधसस्सामीप्ये । ८ ।
१ । ७ । उपर्य्युपरिग्रामम् । ग्रामस्योपरिष्टात्समीपेदेशेइत्यर्थः । अध्यधिसुखम् । सुखस्योपरिष्टात्समीपकालेदुःख
मित्यर्थः । अधोऽधोलोकं । लोकस्याधस्तात्समीपेदेशेइत्यर्थः ॥ वाक्यादेरामन्त्रितस्याऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु ।

८। १। ८। असूयायाम्। सुन्दरसुन्दरवृथातेसौन्दर्य्यम्। सम्मतौ। देवदेववंद्योसि। कोपे। दुर्विनीतदुर्विनी तइदानींज्ञास्यसि। कुत्सने। धानुष्कधानुष्कवृथातेधनुः। भर्त्सने। चौरचौरघातयिष्यामित्वाम्॥ एकम्बहुव्रीहिवत्। ८। १। ९। द्विरुक्तएकशब्दोबहुव्रीहिवत्स्यात्। तेनसुब्लोपपुम्वद्भावौ। एकैकमक्षरम्। इहद्वयोरपिसुपोलुकि कृते बहुव्रीहिवद्भावादेवप्रातिपदिकत्वात्समुदायात्सुप्। एकैकयाऊत्याइहपूर्व्वभागेपुम्वद्भावादवयहेविशेषः। नबहुव्रीहा वित्यत्रपुनर्व्वहुव्रीहिग्रहणंमुख्यबहुव्रीहिलाभार्थम्। तेनातिदिष्टबहुव्रीहौसर्व्वनामतास्त्येवेतिप्राहुः। वस्तुतस्तुभाष्यमते प्रत्याख्यातमेतत्। सूत्रमतेपिबहुव्रीह्यर्थेऽलौकिकेविग्रहेनिषेधकंनतुबहुव्रीहावितीहातिदेशशङ्कैवनास्ति। एकैकस्मैदे हि॥ आबाधेच। ८। १। १०। पीडायांद्योत्यायांद्वेस्तोबहुव्रीहिवच्च। गतगतः। विरहात्पीड्यमानस्येयमुक्तिः। बहु व्रीहिवद्भावात्सुब्लुक्। गतगता। इहपुम्वद्भावः॥ कर्म्मधारयवदुत्तरेषु। ८। १। ११। इतउत्तरेषुद्विर्व्वचनेषुकर्म्मधा रयवत्कार्य्यं। प्रयोजनंसुब्लोपपुम्वद्भावान्तोदात्तत्वानि॥ प्रकारेगुणवचनस्य। ८। १। १२। सादृश्येद्योत्येगुणवचन स्यद्वेस्तस्तच्चकर्म्मधारयवत्कार्य्यम्। कर्म्मधारयवदुत्तरेष्वित्यधिकारात्। तेनपूर्व्वभागस्यपुम्वद्भावः। समासस्येत्यन्तोदात्तत्व ञ्च। पटुपट्वी। पटुपटुः। पटुसदृशः ईषत्पटुरितियावत्। गुणोपसर्ज्जनद्रव्यवाचिनः केवलगुणवाचिनश्चेहगृह्यन्ते। शुक्लशुक्लंरूपं। शुक्लशुक्लःपटः। आनुपूर्व्येद्वेवाच्ये॥ * ॥ मूलेमूलेस्थूलः। संभ्रमेणप्रवृत्तौयथेष्टमनेकधाप्रयोगोन्याय सिद्धः॥ * ॥ सर्प्पःसर्प्पः बुध्यस्व॥ २॥ सर्प्पः ३ बुध्यस्व॥ ३॥ क्रियासमभिहारेच॥ * ॥ लुनीहिलुनीहीत्येवायं। लुनाति। नित्यवीप्सयोरितिसिद्धेभृशार्थेद्वित्वार्थमिदम्। पौनःपुन्येपिलोटासहसमुच्चित्यद्योतकतांलब्धुम्वा। कर्म्मव्यति हारेसर्व्वनाम्नोद्वेवाच्ये॥ * ॥ समासवच्चबहुलम्॥ * ॥ बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न्नसमासवत्॥*॥ इतरशब्दस्यतुनि त्यम्॥ असमासवद्भावेपूर्व्वपदस्थस्यसुपःसुर्व्वक्तव्यः॥*॥ अन्योऽन्यंविप्राःनमन्ति। अन्योन्यौ। अन्योन्यान्। अन्यो

न्येनकृतम्। अन्योऽन्यस्मै दत्तमित्यादि। अन्योन्येषांपुष्करैरामृशन्तइतिमाघः। एवम्परस्परम्। अत्रकस्कादित्वाद्वि
सर्गस्यसः। इतरेतरम्। इतरेतरेणेत्यादि। स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्यायाविभक्तेरम्भावोवावक्तव्यः ॥*॥ अन्योन्यां।
अन्योन्यम्। परस्परां। परस्परं। इतरेतरां। इतरेतरम्वा। इमेब्राह्मण्यौकुलेवाभोजयतः। अत्रकेचित्। आमादेशोद्वि
तीयायाएव। भाष्यादौतथैवोदाहृतत्वात्। तेनस्त्रीनपुंसकयोरपितृतीयादिषुपुम्वदेवरूपमित्याहुः। अन्येतूदाहरण
स्यदिङ्मात्रत्वात्सर्व्वविभक्तीनामादेशमाहुः॥ दलद्वयेटाबभावः क्लीबेचाद्विरहः स्वमोः। समासेसोरलुक्चेतिसिद्धम्वाकुलका
त्रयम्॥ १॥ तथाहि। अन्योन्यम्परस्परमित्यत्रदलद्वयेपिटाप्प्राप्तः। नचसर्व्वनाम्नोवृत्तिमात्रेइतिपुम्वद्भावः। अन्यप
रयोरसमासवद्भावात्। नचद्विर्व्वचनमेववृत्तिः। यांयाम्प्रियःप्रैक्षतकातराक्षींसासेत्यादावतिप्रसङ्गात्। अन्योन्यमितरेतर
मित्यत्रचाद्ड्डुतरादिभ्यइत्यद्डप्राप्तः। अन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामम्। अन्योन्याश्रयः। परस्पराक्षिसादृश्यमदृष्टपरस्परै
रित्यादौसोर्लुक्प्राप्तस्सर्व्वम्वाकुलकबलेनसमाधेयम्। प्रकृतवार्त्तिकभाष्योदाहरणं। स्त्रियामितिसूत्रेऽन्योन्यसंश्रयेत्वेतदि
तिभाष्यञ्चात्रप्रमाणमिति॥ अकृच्छ्रेप्रियसुखयोरन्यतरस्याम्। ८।१।१३। प्रियप्रियेणददाति। प्रियेणवा। सु
खसुखेनददाति। सुखेनवा। द्विर्व्वचनेकर्म्मधारयवद्भावात्सुपिलुकितदेववचनम्। अतिप्रियमपिवस्तुनायासेनद
दातीत्यर्थः॥ यथास्वेयथायथम्। ८।१।१४। यथास्वमितिवीप्सायामव्ययीभावः। योयंआत्मायच्चात्मीयन्तद्यथास्वम्।
तस्मिन्यथाशब्दस्यद्वेक्लीबत्वञ्चनिपात्यते। यथायथंज्ञातायथास्वभावमित्यर्थः। यथात्मीयमितिवा॥ द्वन्द्वंरहस्यमर्य्यादाव
चनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाऽभिव्यक्तिषु। ८।१।१५। द्विशब्दस्यद्विर्व्वचनंपूर्व्वपदस्याऽम्भावोऽत्वञ्चोत्तरपदस्यनपुंसक
त्वञ्चनिपात्यतेएष्वर्थेषु। तत्ररहस्यंद्वन्द्वशब्दस्यवाच्यं॥*॥ इतरेविषयभूताः। द्वन्द्वम्मन्त्रयतेरहस्यमित्यर्थः। मर्य्यादा
स्थित्यनतिक्रमः। आचतुरंहीमेपशवोद्वन्द्वम्मिथुनायन्ते। मातापुत्रेणमिथुनङ्गच्छति। पौत्रेणप्रपौत्रेणापीतिमर्य्यादार्थः।

व्युत्क्रमेणपृथगवस्थानम् । द्वन्द्वंव्युत्क्रान्ताः । द्विवर्गसम्बन्धेनपृथगवस्थिताः । द्वन्द्वंयज्ञपात्राणिप्रयुनक्ति । द्वन्द्वंसंकर्षणवासुदेवौ । अभिव्यक्तौसाहचर्येणेत्यर्थः । योगविभागादन्यत्रापिद्वन्द्वइष्यते ॥ * ॥ इतिद्विरुक्तप्रक्रिया ॥ * ॥ इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायांसिद्धान्तकौमुद्यांपूर्वार्द्धंसमाप्तम् ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवाग्देवीचरणाम्बुरुहैर्मूर्हर्विभिरुह्र्दिवं । नाष्टूय्यममोघगुणोविभुर्विजयतेतराम् ॥ १ ॥ पूर्वार्द्धेकथितास्तुर्य्यपञ्चमाध्यायवर्त्तिनः । प्रत्ययात्रत्रकथ्यन्तेतृतीयाध्यायगोचराः ॥ २ ॥ तत्रादौदशलकाराःप्रदर्श्यन्ते । लट् । लिट् । लुट् । लृट् । लेट् । लोट् । लङ् । लिङ् । लुङ् । लृङ् । एषुपञ्चमोलकारश्छन्दोमात्रगोचरः ॥ वर्त्तमानेलट् । ३ । २ । १२३ । वर्त्तमानक्रियावृत्तेर्द्धातोर्ल्लट्स्यात् । अटावितौ ॥ लःकर्म्मणिचभावेचाऽकर्म्मकेभ्यः । ३ । ४ । ६९ । लकाराःसकर्म्मकेभ्यःकर्म्मणिकर्त्तरिचस्युरकर्म्मकेभ्योभावेकर्त्तरिच ॥ लस्य । ३ । ४ । ७७ । अधिकारोऽयम् ॥ तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् । ३ । ४ । ७८ । एतेऽष्टादशलस्यादेशास्युः ॥ लःपरस्मैपदम् । १ । ४ । ९९ । लादेशाःपरस्मैपदसंज्ञाःस्युः ॥ तङानावात्मनेपदम् । १ । ४ । १०० । तङ्प्रत्याहारःशानच्कानचौचैतत्संज्ञाःस्युः । पूर्वसंज्ञापवादः ॥ अनुदात्तङितआत्मनेपदम् । १ । ३ । १२ । अनुदात्तेतउपदेशेयोङिच्चतदन्ताच्चधातोर्ल्लस्यस्थानेआत्मनेपदंस्यात् ॥ स्वरितञितःकर्त्रभिप्रायेक्रियाफले । १ । ३ । ७२ । स्वरितेतोञितश्चधातोरात्मनेपदंस्यात्कर्तृगामिनिक्रियाफले ॥ शेषात्कर्त्तरिपरस्मैपदम् । १ । ३ । ७८ । आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोःकर्त्तरिपरस्मैपदंस्यात् ॥ तिङस्त्रीणित्रीणिप्रथममध्यमोत्तमाः । १ । ४ । १०१ । तिङउभयोःपदयोस्त्रयस्त्रिकाःक्रमात् [illegible] ॥ तान्येकवचन [illegible] बहुवचनान्येकशः । १ । ४ । १०२ । लब्धप्रथमादिसंज्ञानितिङस्त्रीणित्रीणि [illegible] ना [illegible]

ज्ञानिस्युः ॥ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः । १ । ४ । १०५ । तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमाने ऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् ॥ प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च । १ । ४ । १०६ । मन्यधातुरुपपदं यस्य धातोस्तस्मिन्प्रकृतिभूते सति मध्यमः स्यात्परिहासे गम्यमाने । मन्यतेस्तूत्तमः स्यात्स चैकार्थस्य वाचकः स्यात् ॥ अस्मद्युत्तमः । १ । ४ । १०७ । तथाभूतेस्मद्युत्तमः स्यात् ॥ शेषे प्रथमः । १ । ४ । १०८ । मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् । भू सत्तायां । कर्तृविवक्षायाम् । भू ति इति स्थिते ॥ तिङ्शित्सार्वधातुकम् । ३ । ४ । ११३ । तिङः शितश्च धात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञाः स्युः ॥ कर्तरि शप् । ३ । १ । ६८ । कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप् स्यात् । शपाविता ॥ सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः । ७ । ३ । ८४ । अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अवादेशः । भवति । भवतः ॥ झोऽन्तः । ७ । १ । ३ । प्रत्ययावयवस्य झस्यान्तादेशः स्यात् । अतो गुणे । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ॥ अतो दीर्घो यञि । ७ । ३ । १०१ । अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् यञादौ सार्वधातुके परे । भवामि । भवावः । भवामः । स भवति । तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वम्भवसि । युवाम्भवथः । यूयम्भवथ । अहम्भवामि । आवाम्भवावः । वयम्भवामः । एहि मन्ये ओदनम्भोक्ष्यसे । भुक्तः सोऽतिथिभिः । एतं एनं वा मन्ये । ओदनम्भोक्ष्येथे । भोक्ष्यध्वे । भोक्ष्ये । भोक्ष्यावहे । भोक्ष्यामहे । इत्यादि । मन्यसे । मन्येथे । मन्यध्वे । इत्यादिरर्थः । युष्मद्युपपदे इत्याद्यनुवर्त्तते । तेनेह न । स तु भवान्मन्यते । ओदनम्भोक्ष्ये इति । प्रहासे किं । यथार्थकथने मा भूत् । एहि मन्यसे ओदनम्भोक्ष्ये इति । भुक्तः सोऽतिथिभिरित्यादि ॥ परोक्षे लिट् । ३ । २ । ११५ । भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । लस्य तिबादयः ॥ लिट् च । ३ । ४ । ११५ । लिडादेशस्तिङार्द्धधातुकसंज्ञ एव स्यान्न तु सार्वधातुकसंज्ञः । तेन शबादयो न ॥ परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः । ३ । ४ । ८२ । लिटस्तिबादीनां नवानां णलादयो नव स्युः । भू अ इति स्थिते ॥ भुवो वुग्लुङ्लिटोः । ६ । ४ । ८८ । भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि । नित्यत्वाद्वुग्गुणवृद्धी बाधते ॥ एकाचो

द्वेप्रथमस्य। ६। १। १। अजादेर्द्धितीयस्य। ६। १। २। इत्यधिकृत्य ॥ लिटिधातोरनभ्यासस्य। ६। १। ८। लिटिप रेऽनभ्यासधात्ववयवस्यैकाचःप्रथमस्यद्वेस्तः आदिभूतादचःपरस्यतुद्वितीयस्य। भूवभूवइतिस्थिते ॥ पूर्वोऽभ्यासः। ६ । १। ४। अत्रयेद्वेविहितेतयोःपूर्वोऽभ्याससंज्ञस्स्यात् ॥ हलादिश्शेषः। ७। ४। ६०। अभ्यासस्यादिर्हल्शिष्यतेअ न्येहलोलुप्यन्ते। इतिवलोपः ॥ ह्रस्वः। ७। ४। ५९। अभ्यासस्याचोह्रस्वस्स्यात् ॥ भवतेरः। ७। ४। ७३। भ वतेरभ्यासोकारस्यअस्स्यात्लिटि ॥ अभ्यासेचर्च्च। ८। ४। ५४। अभ्यासेझलाञ्चरःस्युर्ज्जशश्च। झशाञ्जशः। खयां चरः। तत्रापिप्रकृतिजशाम्प्रकृतिजशः। प्रकृतिचरम् प्रकृतिचरइतिविवेकः। आन्तरतम्यात् ॥ असिद्धवदत्राभा त्। ६। ४। २२। इतऊर्द्धआपादपरिसमाप्तेराभीयं। समानाश्रयेतस्मिन्कर्त्तव्येतदसिद्धंस्यात्। इतिवुकोसिद्धत्वादु [illegible]। वुग्युटावुवङ्यणोःसिद्धौवक्तव्यौ ॥ * ॥ वभूव। वभूवतुः। वभूवुः ॥ आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः। ७। २। ३५ । [illegible]र्द्धधातुकस्येडागमस्स्यात्। वभूविथ। वभूविथुः। बभूव। बभूव। वभूविव। बभूविम ॥ अनद्यतनेलुट्। ३। [illegible]। १५। भविष्यत्यनद्यतनेर्थेधातोर्ल्लुट्स्यात् ॥ स्यतासीऌलुटोः। ३। १। ३३। ऌइतिऌङ्ऌटोर्ग्रहणं। धातोःस्य [illegible]प्रत्ययौस्तःऌलुटोः परतः। शवाद्यपवादः ॥ आर्द्धधातुकंशेषः। ३। ४। ११४। तिङ्शिद्भ्योऽन्योधातोरि तिविहितःप्रत्ययएतत्संज्ञस्स्यात्। इट् ॥ लुटःप्रथमस्यडारौरसः। २। ४। ८५। डारौरसएतेक्रमात्स्युः। डित्वसा मर्थ्याद[illegible]स्यापिटेर्ल्लोपः ॥ पुगन्तलघूपधस्यच। ७। ३। ८६। पुगन्तस्यलघूपधस्यचाङ्गस्येकोगुणस्स्यात्सार्व धा[illegible]र्द्धधातुकयोः। येननाव्यवधानन्तेनव्यवहितेपिवचनप्रमाणात्। तेनभिनत्तीत्यादावने[illegible]हितस्येकोनगु णः। भवित्आअत्रेकोगुणेप्राप्ते ॥ दीधीवेवीटाम्। १। १। ६। दीधीवेव्योरिटश्चगुणवृद्धीनस्तः। भविता ॥ [illegible]स्योर्ल्लोपः। ७। ४। ५०। तासेरस्तेश्चलोपस्स्यात्सादौप्रत्ययेपरे ॥ रिच। ७। ४। ५१। रादौप्रत्ययेप्राग्व

ता । भवितारौ । भवितारः । भवितासि । भवितास्थः । भवितास्थ । भवितास्मि । भवितास्वः । भवितास्मः ॥ लृट् शेषे च । ३ । ३ । १३ । भविष्यदर्थाद्धातोर्लृट् स्यात्क्रियार्थायां क्रियायामसत्यां सत्यां च । स्य । इट् । भविष्यति । भविष्यतः । भविष्यन्ति । भविष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ । भविष्यामि । भविष्यावः । भविष्यामः ॥ लोट् च । ३ । ३ । १६२ । विध्यादिष्वर्थेषु लोट् स्यात् ॥ आशिषि लिङ्लोटौ । ३ । ३ । १७३ ॥ एरुः । ३ । ४ । ८६ । लोट इकारस्य उः स्यात् । भवतु ॥ तुह्योस्तातङाऽऽशिष्यन्यतरस्याम् । ७ । १ । ३५ । आशिषि तुह्योस्तातङ् वा स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः । यद्यपि ङिच्चेत्ययमपवादस्तथाप्यनन्यार्थे ङित्त्वेष्वनङादिषु चरितार्थ इति गुणवृद्धिप्रतिषेधसम्प्रसारणाद्यर्थं तयाऽसम्भवत्प्रयोजनङकारे तातङि मध्यस्थः प्रवृत्तः परेण बाध्यते । इहोत्सर्गापवादयोरपि समबलत्वात् । भवतात् ॥ लोटो लङ्वत् । ३ । ४ । ८५ । लोटो लङ इव कार्यं स्यात् । तेन तामादयः सलोपश्च । तथा हि ॥ तस्थस्थमिपां तान्तन्तामः । ३ । ४ । १०१ । ङितश्चतुर्णां तामादयः क्रमात्स्युः ॥ नित्यं ङितः । ३ । ४ । ९९ । सकारान्तस्य ङिदुत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् । अलोन्त्यस्येति सस्य लोपः । भवतां । भवन्तु ॥ सेर्ह्यपिच्च । ३ । ४ । ८७ । लोटः सेर्हिः स्यात्सोऽपिच्च ॥ अतो हेः । ६ । ४ । १०५ । अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् । भव । भवतात् । भवतं । भवत ॥ मेर्निः । ३ । ४ । ८९ । लोटो मेर्निः स्यात् ॥ आडुत्तमस्य पिच्च । ३ । ४ । ९२ । लोडुत्तमस्याडागमः स्यात्स पिच्च । हिन्योरुत्वन्न । इकारोच्चारणसामर्थ्यात् । भवानि । भवाव । भवाम ॥ अनद्यतने लङ् । ३ । २ । १११ । अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातोर्लङ् स्यात् ॥ लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः । ६ । ४ । ७१ । एषु परेष्वङ्गस्याडागमः स्यात्स चोदात्तः ॥ इतश्च । ३ । ४ । १०० । ङितो लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तदन्तस्य लोपः स्यात् । अभवत् । अभवतां । अभवन् । अभवः । अभवतं । अभवत । अभवं । अभवाव । अभवाम ॥ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । ३ । ३ । १६१ । एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् । विधिः प्रेरणं । भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्त्तनं । निमन्त्रणं नियोगकरणं । आव

श्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्त्तनं। आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा। अधीष्टः सत्कारपूर्व्वको व्यापारः। प्रवर्त्तनायां लिङ्। च
तुर्णां पृथगुपादानं प्रपञ्चार्थम्॥ यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च।३।४।१०३। लिङः परस्मैपदानां यासुडागमः स्यात्स चो
दात्तो ङिच्च। ङित्त्वात्केऽपि तेक्वचिदनुबन्धकार्य्येऽप्यनल्विधाविति प्रतिषेधइति स्थानिवद्भावेनाऽऽदेशस्यस्थानचः ङित्त्वमपीह लिङ्गम्॥ सुट्
तथोः।३।४।१०७। लिङस्तकारथकारयोः सुट्स्यात्। सुटा यासुट्नबाध्यते। लिङो यासुट्तकारथकारयोः सुडिति
विषयभेदात्॥ लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य।७।२।७९। सार्व्वधातुकलिङोऽनन्त्यस्य सस्य लोपः स्यात्। इति सकारद्वयस्या
पि निवृत्तिः। सुटः श्रवणं त्वाशीर्लिङि स्फुटतरन्तु तत्रात्मनेपदे॥ अतो येयः।७।२।८०। अतः परस्य सार्व्वधातुकावयव
स्य यास इयित्यादेशः स्यात्। गुणः। यलोपः। भवेत्। सार्व्वधातुके इति किम्। चिकीर्ष्यात्। मध्येऽपवादन्यायेन हि अतो लोप एव बा
ध्यते। भवेदित्यादौ तु परत्वाद्दीर्घः स्यात्। भवेतां॥ झेर्जुस्।३।४।१०८। लिङो झेर्जुस् स्यात्। जइन्॥ उस्यपदा
न्तात्।६।१।९६। अपदान्तादवर्णादुसि पररूपमेकादेशः स्यात् इति प्राप्ते। परत्वान्नित्यत्वाच्चातो येय इति प्राप्नः। यद्य
प्यन्तरङ्गत्वात्पररूपं न्याय्यं तथापि यासइत्येतस्य इय् इति व्याख्येयं। एवञ्च सलोपस्यापवाद इय्। अतो येयइत्यत्र तु संधिरा
र्षः। भवेयुः। भवेः। भवेतं। भवेत। भवेयं। भवेव। भवेम॥ लिङाशिषि।३।४।११६। आशिषि लिङस्तिङार्द्धधातुक
संज्ञः स्यात्॥ किदाशिषि।३।४।१०४। आशिषि लिङो यासुट्कित्स्यात्। स्कोरिति सलोपः॥ क्ङिति च।१।१।५।
गित्किन्ङिन्निमित्ते इग्लक्षणे गुणवृद्धी न स्तः। भूयात्। भूयास्तां। भूयासुः। भूयाः। भूयास्तं। भूयास्त। भूयासं। भूया
स्व। भूयास्म॥ लुङ्।३।२।११०। भूतार्थे धातोर्लुङ् स्यात्॥ माङि लुङ्।३।३।१७५। सर्व्वलकारापवादः॥ स्मो
त्तरे लङ् च।३।३।१७६। स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च॥ च्लि लुङि।३।१।४३। शबाद्यपवादः॥ च्लेः सिच्।३
।१।४४। इचावितौ॥ गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु।२।४।७७। एभ्यः सिचो लुक् स्यात्। गापाविहे

आदेशः। पिबतीगृह्यते ॥ भूसुवोस्तिङि । ७ । ३ । ८८ । भूसू एतयोः सार्वधातुकेतिङि परे गुणो न स्यात् ॥ अस्तिसि
चोऽपृक्ते । ७ । ३ । ९६ । सिच अस् च इति समाहारद्वन्द्वः सिच्छब्दस्य सौत्रम्पुंस्त्वम् अस्तीत्यव्ययेन कर्म्मधारयः । ततः पञ्चम्याः
सौत्रो लुक् विद्यमानात्सिचोऽस्तेश्च परस्यापृक्तस्य हल ईडागमः स्यात्। इति ईट् नेह सिचो लुप्तत्वात्। अभूत्। हलः किं।
ऐधिषि। अपृक्तस्येति किम्। ऐधिष्ट। अभूतां॥ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च ।३ । ४ । १०९ । सिचोऽभ्यस्ताद्विदेश्च परस्य ङित्स
म्बन्धिनो झेर्जुस् स्यात्। इति प्राप्ते॥ आतः। ३ । ४ । ११० । सिज्लुकि आदन्तादेव झेर्जुस् स्यात्। अभूवन्। अभूः।
अभूतं। अभूत। अभूवं। अभूव। अभूम॥ नमाङ्योगे। ६ । ४ । ७४ । अडाटौ न स्तः। माभवान् भूत्। मास्मभवत्
भूद्वा॥ लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ। ३ । ३ । १३९ । हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात् क्रि
यायाअनिष्पत्तौ गम्यमानायां। अभविष्यत्। अभविष्यतां। अभविष्यन्। अभविष्यः। अभविष्यतं। अभविष्यत। अ
भविष्यं। अभविष्याव। अभविष्याम॥ तेप्राग्धातोः। १ । ४ । ८० । तेगत्युपसर्गसंज्ञका धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः॥ आ
निलोट्। ८ । ४ । १६ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य नस्य णः स्यात्। प्रभवाणि। दुरः षत्वणत्वयो
रुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः॥ * ॥ दुःस्थितिः। दुर्भवानि। अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यं॥ * ॥ अन्त
र्द्धा। अन्तर्द्धिः। अन्तर्भवाणि॥ शेषे विभाषाऽकखादावषान्त उपदेशे। ८ । ४ । १८ । उपदेशे कादिः खादिः षान्त
वर्ज्जे गदनदादेरन्यस्मिन् धातौ परे उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्नस्य णत्वम्वा स्यात्। प्रणिभवति। प्रनिभवति। इहो
पसर्गाणामसमस्तत्वेपि संहितानित्या। तदुक्तं। संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः। नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षा
मपेक्षते इति। सत्तादिष्वर्थनिर्देशश्चोपलक्षणं। यागात्स्वर्गो भवतीत्यादावुत्पद्यत इत्याद्यर्थात्। उपसर्गास्त्वर्थविशेषस्य द्यो
तकाः। प्रभवति। पराभवति। सम्भवति। अनुभवति। अभिभवति। उद्भवति। परिभवतीत्यर्थविलक्षणार्थावगतेः।

त्यर्थः । उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवदिति । एध वृद्धौ । कथ्यन्ताः षट्त्रिंशदनुदात्तेतः ॥ टित आत्मनेपदानां टेरे । ३ । ४ । ७९ । टितो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् । एधते ॥ सार्वधातुकमपित् ।१।२।४। अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात् ॥ आतो ङितः । ७।२।८१। अतः परस्य ङितामाकारस्य इय् स्यात् । एधेते । एधन्ते ॥ थासस्से ।३।४।८०। टितो लस्य थासः से स्यात् । एधसे । एधेथे । एधध्वे । अतो गुणे । एधे । एधावहे । एधामहे ॥ इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ।३।१।३६। इजादिर्यो धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यस्तत आम् स्यात् लिटि । आमो मकारस्य नेत्वम् आस्कासोराम्विधानात् ज्ञापकात् ॥ आमः ।२।४।८१। आमः परस्य लुक् स्यात् ॥ कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ।३।१।४०। आमन्ताल्लिट्पराः कृभ्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते । आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्येति सूत्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्यस्यापीति ज्ञापयति । तेन कृभ्वस्तियोगः व्याप्तः कृञो द्वितीये तिङ्कारेण प्रत्याहारग्रहणात् कृभ्वस्तिलाभः । तेषां क्रियासामान्यवाचित्वादाम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात् तदर्थयोरभेदान्वयः । सम्पदिस्तु प्रत्याहारेऽन्तर्भूतोऽप्यनन्वितार्थत्वान्न प्रयुज्यते । कृञस्तु क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते ॥ आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य । १ । ३ । ६३ । आम्प्रत्ययो यस्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । आम्प्रकृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कृञोऽप्यात्मनेपदं स्यात् । इह पूर्ववदित्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन सम्बध्यते । पूर्ववदात्मनेपदमनुतद्विपरीतमिति । तेन कर्तृगेऽपि फले ईक्षाञ्चकारेत्यादौ न तङ् ॥ लिटस्तझयोरेशिरेच् । ३ । ४ । ८१ । लिडादेशयोस्तझयोरेश् इरेच् एतौ स्तः । एकारोच्चारणं ज्ञापकं न ङादेशानां टेरेत्वमिति । तेन डारौरसान्न । कृए इति स्थिते ॥ असंयोगाल्लिट् कित् ।१।२।५। असंयोगात्परोऽपित् लिट् कित् स्यात् । क्ङिति चेति निषेधात् सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणो न । द्वित्वात्परत्वाद्यणि प्राप्ते ॥ द्विर्वचनेऽचि ।१।१।५९। द्वित्वनिमित्तेऽचि परे अच आदेशो न स्यात् द्वित्वे कर्तव्ये ॥ उरत् । ७ । ४ । ६६ । अभ्यासऋवर्णस्य अत् स्यात् प्रत्यये परे । रपरत्वं ॥ हलादिः शेषः । प्रत्यये किं । ववृश्च

॥ कुहोश्चुः । ७ । ४ । ६२ । अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चक्राते । एधाञ्चक्रिरे ॥ एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् । ७ । २ । १० । उपदेशे यो धातुरेकाच् अनुदात्तश्च ततः परस्यार्द्धधातुकस्येण्न स्यात् । उपदेशे इत्युभयान्वयि । एकाच इति किम् । यङ्लुग्व्यावृत्तिर्यथा स्यात् । स्मरन्ति हि । श्तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च । यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पञ्चैतानि न यङ्लुकीति । एतच्चेह वैकाज्ग्रहणेन ज्ञाप्यते । अचङ्त्वे वैकल्यविवक्षया तद्दन्तग्रहणेन चविण्डेरेकग्रहणसामर्थ्यादनेकाच्कोपदेशो व्यावर्त्तते । तेन वधेर्हन्त्युपदेशे एकाचोपि न निषेधः । आदेशोपदेशेऽनेकाच्त्वात् । अनुदात्ताश्चानुपदमेव संग्रहीष्यन्ते । एधाञ्चकृषे । एधाञ्चक्राथे ॥ इणः षीध्वंलुङ्लिटांधोऽङ्गात् । ८ । ३ । ७८ । इणन्तादङ्गात्परेषां षीध्वंलुङ्लिटांधस्य मूर्द्धन्यः स्यात् । एधाञ्चकृढ्वे । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चकृवहे । एधाञ्चकृमहे । एधाम्बभूव । अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावो न । अन्यथा हि कस्यानुप्रयुज्यत इति कृभ्वितिवा ब्रूयात् ॥ अत आदेः । ७ । ४ । ७० । अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् । पररूपापवादः । एधामास । एधामासतुरित्यादि । एधिता । एधितारौ । एधितारः । एधितासे । एधितासाथे ॥ धि च । ८ । २ । २५ । धादौ प्रत्यये परे सलोपः स्यात् । एधिताध्वे ॥ ह एति । ७ । ४ । ५२ । तासस्त्योः सस्य हः स्यादेति परे । एधिताहे । एधितास्वहे । एधितास्महे । एधिष्यते । एधिष्येते । एधिष्यन्ते ॥ आमेतः । ३ । ४ । ९० । लोट एकारस्याम् स्यात् । एधतां । एधेतां । एधन्तां ॥ सवाभ्यां वामौ । ३ । ४ । ९१ सवाभ्यां परस्य लोडेतः क्रमाद्व अम् एतौ स्तः । एधस्व । एधेथां । एधध्वं ॥ एत ऐ । ३ । ४ । ९३ । लोडुत्तमस्य एत ऐ स्यात् । आमोपवादः । एधै । एधावहै । एधामहै ॥ आडजादीनां । ६ । ४ । ७२ । अजादीनामाट् स्यात् लुङादिषु । अटोपवादः । आटश्च । ऐधत । ऐधेतां । ऐधन्त । ऐधथाः । ऐधेथां । ऐधध्वम् । ऐधे । ऐधावहि । ऐधामहि ॥ लिङः सीयुट् । ३ । ४ । १०२ । लिङात्मनेपदस्य सीयुडागमः स्यात् । सलोपः । एधेत । एधेयातां ॥ झस्य रन् । ३ ।

४ । १०५ । लिङो झस्य रन् स्यात् । एधेरन् । एधेथाः । एधेयाथां । एधेध्वं ॥ इटोऽत् । ३ । ४ । १०६ । लिङादेशस्ये टोऽत् स्यात् । एधेय । एधेवहि । एधेमहि । आशीर्लिङि आर्द्धधातुकत्वात् लिङः सलोपो न । सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात्षत्वं । एधिषीष्ट । एधिषीयास्तां । एधिषीरन् । एधिषीष्ठाः । एधिषीयास्थां । एधिषीध्वम् । एधिषीय । एधिषीवहि । एधिषीमहि । ऐधिष्ट । ऐधिषातां ॥ आत्मनेपदेष्वनतः । ७ । १ । ५ । अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु झस्य अत् इत्यादेशः स्यात् । ऐधिषत । ऐधिष्ठाः । ऐधिषाथां । इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोऽङ्गात् । ऐधिढ्वम् । इङ्ग्रहणं एवं इणि इह गृह्यते इति मतेतु । ऐधिध्वं । ढधयोः श्रवणस्य च द्वित्वविकल्पात् षोडश रूपाणि । ऐधिषि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि । ऐधिष्यत । ऐधिष्येतां । ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथाः । ऐधिष्येथां । ऐधिष्यध्वम् । ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । ऐधिष्यामहि । उदात्तत्वाद्धलादेरिट् । प्रसङ्गादनुदात्ताः संगृह्यन्ते । ऊदृदन्तैर्यौतिरुक्ष्णुशीङ्स्नुनुक्षुश्विडीङ्श्रिभिः । वृङ्वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥ १ ॥ शक्लृपच्मुचिरिच्वच्विच्सिच्प्रच्छित्यजनिजिर्भजः । भञ्जभुजभ्रस्जमस्जियजयुजरुजरञ्जविजिर्स्वञ्जिसञ्जसृजः ॥ २ ॥ अद्क्षुद्खिद्छिद्तुदिनुदः पद्यभिद्विद्यतिर्विनद् । शद्सदी स्विद्यतिः स्कन्दिहदी क्रुध्क्षुधिबुध्यती ॥ ३ ॥ बन्धिर्युधिरुधी राधिव्यध्शुधः साधिसिध्यती । मन्यहन्नाप्क्षिप्छुपितप्तिपस्तृप्यतिदृप्यती ॥ ४ ॥ लिप्लुप्वप्शप्स्वप्सृपियभ्रभ्लभ्गम्नम्यमो रमिः । क्रुशिर्दंशिदिशोदृश्मृश्रिश्रुश्लिश्विश्स्पृशः कृषिः ॥ ५ ॥ त्विष्तुष्द्विष्दुष्पुष्यपिष्विष्शिष्शुष्श्लिष्यतयो घसिः । वसतिर्दहदिहिदुहो नह्मिह्रुह्लिह्वहिस्तथा ॥ ६ ॥ अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिकं शतं । तुदादौ मतभेदेन स्थितैर्यौ च चुरादिषु ॥ ७ ॥ तृप्दृपी तौ वारयितुं श्यना निर्दिश आदृतः । किञ्च । स्विद्यपद्यौ सिध्यबुध्यौ मन्यपुष्यश्लिषः श्यना ॥ ८ ॥ वसिः शपा लुका यौतिर्निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये । निजिर्विजिर् शक्लृ इति सानुबन्धास्त्रमीतथा ॥ ९ ॥ विन्दतिश्चान्द्रदौर्गादेरिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते । व्याघ्रभूत्यादयस्त्वेनं

नेहपेठुरितिस्थितम्॥१०॥ रञ्जिमसंज्ञौअदिपदीतुदध्धुधुविपुषीशिविः। भाष्यानुक्तानवेहोक्तावाघ्रभूत्यादिसम्मतेः॥ ११॥ स्पर्द्ध सङ्घर्षे। सम्बर्षःपराभिभवेच्छा। धात्वर्थेनोपसंग्रहादकर्म्मकः। स्पर्द्धते॥ शर्पूर्व्वाःखयः। ७।४।६१। अभ्यासस्यशर्पूर्व्वाःखयःशिष्यन्ते। हलादिश्शेषस्यापवादः। पस्पर्द्धे। स्पर्द्धिता। स्पर्द्धिष्यते। स्पर्द्धतां। अस्पर्द्धत। स्पर्द्धेत। स्पर्द्धिषीष्ट। अस्पर्द्धिष्ट। अस्पर्द्धिष्यत॥३॥ गाधृप्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थेच। गाधते। जगाधे॥४॥ बाधृलोडने। लोडनंप्रतिघातः। बाधते॥५॥ नाथृनाधृयाच्ञोपतापैश्वर्य्याशीःषु। आशिषिनाथइतिवाच्यं॥*॥ अस्याशिष्येवात्मनेपदंस्यात्। नाथते॥६॥ अन्यत्र। नाथति। नाधते॥७॥ दधधारणे। दधते॥ अतएकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि। ६।४।१२०। लिण्निमित्तादेशादिकन्नभवतियदङ्गन्तादवयवस्यासंयुक्तहल्मध्यस्थस्याकारस्यएकारःस्यादभ्यासलोपश्चकितिलिटि॥ थलिचसेटि। ६।४।१२१। प्रागुक्तंस्यात्। आदेशश्चेहवैरूप्यसम्पादकएवाश्रीयते। शसिदद्योःप्रतिषेधवचनाज्ज्ञापकात्। तेनप्रकृतिजश्चरत्वेषुसत्स्वपिएत्वाभ्यासलोपौस्तएव। देधे। देधाते। देधिरे। अतःकिम्। दिदिवतुः। तपरःकिम्। ररासे। एकेत्यादिकिम्। ततसरतुः। अनादेशादेःकिम्। चकनतुः। लिटआदेशविशेषणादिहस्यादेव। नेमिथ। सेहे॥८॥ स्कुदिआप्रवणे। आप्रवणमुत्प्लवनमुद्धरणञ्च॥ इदितोनुम्धातोः। ७।१।५८। स्कुन्दते। चुस्कुन्दे॥९॥ श्विदिश्वैत्ये। अकर्म्मकः। श्विन्दते। शिश्विन्दे॥१०॥ वदिअभिवादनस्तुत्योः। वन्दते। ववन्दे॥११॥ भदिकल्याणेसुखेच। भन्दते। बभन्दे॥१२॥ मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु। मन्दते। ममन्दे॥१३॥ स्पदिकिञ्चिच्चलने। स्पन्दते। पस्पन्दे॥१४॥ क्लिदिपरिदेवने। शोकेइत्यर्थः। सकर्म्मकः। क्लिन्दतेचैत्रं। चिक्लिन्दे॥१५॥ मुदहर्षे। मोदते॥१६॥ दददाने। ददते॥ नशसददवादिगुणानाम्। ६।४।१२६। शसेर्ददेर्वकारादीनांगुणशब्देनभावितस्ययोअकारस्तस्यएत्वाभ्यासलोपौन। दददे। ददाते। ददिरे॥१७॥ ष्वदस्वर्दआस्वादने। अयमनुभवेसकर्म्मकः। रुचावकर्म्मकः॥ धात्वादेःषःसः। ६।१।

। ६४ । धातोरादेःषस्यसस्स्यात् । सात्पदाद्योरितिषत्वस्यनिषेधः । ष्वनुस्वदने । सस्वदे । स्वर्दते । सस्वर्दे ॥१९॥ उर्दमानेक्रीडायाञ्च ॥ उपधायाञ्च । ८ । २ । ७८ । धातोरुपधाभूतयोरेफवकारयोर्हल्परयोःपरतइकोदीर्घस्स्यात् । ऊर्दते । ऊर्दाञ्चक्रे ॥२०॥ कुर्दखुर्दगुर्दगुदक्रीडायामेव । कूर्दते । चुकूर्दे ॥२१॥ खूर्दते ॥२२॥ गूर्दते ॥२३॥ गोदते । जुगुदे ॥ २४ ॥ षूदक्षरणे । सूदते । सुषूदे । सेकसृप्सृस्तृस्त्यस्त्रस्त्यान्येदन्त्याजन्तसादयः । एकाचःषोपदेशाः । ष्वष्कस्विदस्वदस्वंजस्वपश्चस्मिङः । दन्त्यःकेवलदन्त्यःनतुदन्तोष्ठजोपि । ष्वष्कादीनांपृथग्ग्रहणाज्ज्ञापकात् ॥ २५ ॥ ह्रादअव्यक्तेशब्दे । ह्रादते । जह्रादे ॥ २६ ॥ ह्लादीसुखेच । चादव्यक्तेशब्दे । ह्लादते ॥ २७ ॥ स्वादआस्वादने । स्वादते ॥२८॥ पर्दकुत्सितेशब्दे । गुदरवइत्यर्थः । पर्दते ॥२९॥ यतीप्रयत्ने । यतते । येते ॥३०॥ युतृजुतृभासने । योतते । युयुते । जोतते ॥३१॥ जुजुते ॥३२॥ विथृवेथृयाचने । विविथे ॥३३॥ विवेथे ॥३४॥ श्रथिशैथिल्ये । श्रन्थते ॥३५॥ ग्रथिकौटिल्ये । ग्रन्थते ॥३६॥ कथिश्लाघायाम् । कन्थते ॥३७॥ एधादयोऽनुदात्तेतोगताः ॥*॥ अथाष्टत्रिंशत्तवर्गीयान्ताःपरस्मैपदिनः । अतसातत्यगमने । अतति ॥ अतआदेः । आत । आततुः । आतुः । लुङिआतिषइइतिस्थिते ॥ इटईटि । ८ । २ । २८ । इटःपरस्यसस्यलोपःस्यादीटिपरे । सिज्लोपएकादेशेसिद्धोवाच्यः ॥ * ॥ आतीत् । आतिष्टां । आतिषुः ॥ वदव्रजहलन्तस्याचः । ७ । २ । ३ । वदेर्व्रजेर्हलन्तस्यचाङ्गस्याचःस्थानेवृद्धिःस्यात्सिचिपरस्मैपदेषु । इतिप्राप्ते ॥ नेटि । ७ । २ । ४ । इडादौसिचिप्रागुक्तंनस्यात् । माभवानतीत् । अतिष्टां । अतिषुः ॥१॥ चितीसंज्ञाने । चेतति । चिचेत । अचेतीत् । अचेतिष्टां । अचेतिषुः ॥२॥ च्युतिर्आसेचने । सेचनमार्द्रीकरणं । आङीषदर्थेभिव्याप्तौच । इरइत्संज्ञावाच्या ॥*॥ च्योतति । चुच्योत ॥ इरितोवा । ३ । १ । ५७ । इरितोधातोश्च्लेरङ्वास्यात्परस्मैपदेषु । अच्युतत् । अच्योतीत् ॥३॥ श्च्युतिरक्षरणे । श्च्योतति । चुश्च्योत । अश्च्युतत् । अश्च्योतीत् । यकाररहितोप्ययं । श्चोतति ॥४॥

मन्थविलोडने । विलोडनंप्रतीघातः । मथति । ममन्थ । आशीर्लिङिकिदाशिषीतिकित्वादनिदितामितिनलोपः । मथ्यात् ॥८॥ कुथिपुथिलुथिमथिहिंसासंक्लेशनयोः । इदित्वान्नलोपोन । कुन्थ्यात् ॥७॥ मंथ्यात् ॥१०॥ षिधुगत्यां । सेधति । सिषेध । सेधिता । असेधीत् । सात्पदाद्योरितिनिषेधेप्राप्ते ॥ उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् । ८ । ३ । ६५ । उपसर्गस्थान्निमित्तादेषांसस्यषःस्यात् ॥ सदिरप्रतेः । ८ । ३ । ६६ । प्रतिभिन्नादुपसर्गात्सदेःसस्यषःस्यात् ॥ स्तम्भेः । ८ ।३ । ६७ । सौत्रस्यसस्यषःस्यात् । योगविभागउत्तरार्थः । किञ्च । अप्रतेरितिनानुवर्तते । बाहुप्रतिष्टम्भविवृद्धमन्युरितिरघुवंशे ॥ अवाच्चाऽऽलम्बनाऽऽविदूर्य्ययोः । ८ ।३ ।६८ । अवात्स्तम्भेरनयोरर्थयोःषत्वंस्यात् ॥ वेश्चस्वनोभोजने ।८।३ ।६९ । व्यवाभ्यांस्वनतेःषःस्याद्भोजने ॥ परिनिविभ्यःसेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम् । ८ । ३ । ७० । परिनिविभ्यःपरेषामेषांसस्यषःस्यात् । निषेधति ॥ प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ६३ । सेवसितेत्यत्रसितशब्दात्प्राक्येसुनोत्यादयस्तेषामड्व्यवायेऽपिषत्वंस्यात् । न्यषेधत् । न्यषेधीत् । न्यषेधिष्यत् ॥ स्थादिष्वभ्यासेनचाऽभ्यासस्य । ८ ।३ । ६४ । प्राक्सितात्स्थादिष्वभ्यासेनव्यवायेऽपिषत्वंस्यात् । एषामेवचाभ्यासस्यनतुसुनोत्यादीनाम् । निषिषेध । निषिषिधतुः ॥ सेधतेर्गतौ । ८ ।३ ।११३ । गत्यर्थस्यसेधतेःषत्वंनस्यात् । गङ्गामभिसेधति ॥ ११ ॥ षिधूशास्त्रेमाङ्गल्येच । शास्त्रंशासनम् ॥ स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितोवा । ७ ।२ । ४४ । स्वरत्यादेरूदितश्चपरस्यवलादेरार्द्धधातुकस्येड्वास्यात् ॥ झषस्तथोर्धोऽधः । ८ ।२ । ४० । झषःपरयोस्तथोर्धःस्यान्नतुदधातेः । जश्त्वं । सिषेद्ध । सिषेधिथ । सेद्धा । सेधिता । सेत्स्यति । सेधिष्यति । असैत्सीत् ॥ झलोझलि । ८ ।२ ।२६ । झलःपरस्यसस्यलोपःस्याज्झलि । असैद्धां । असैत्सुः । असैत्सीः । असैद्धं । असैद्ध । असैत्सम् । असैत्स्व । असैत्स्म । पक्षेअसेधीत् । असेधिष्टामित्यादि ॥१२॥ खादृभक्षणे । ऋकारइत् । खादति । चखाद ॥१३॥ खदस्थैर्य्येहिंसायाञ्चचाद्भक्षणे । स्थैर्य्येअकर्म्मकः । खदति ॥ अतउपधायाः । ७ ।२

॥ ११६ ॥ उपधायाअतोवृद्धिःस्यात् ञितिणितिचप्रत्ययेपरे । चखाद ॥ णलुत्तमोवा । ७ । १ । ९१ । उत्तमोणल्वाणित्स्यात् । चखाद । चखद ॥ अतोहलादेर्लघोः । ७ । २ । ७ । हलादेर्लघोरकारस्यइडादौपरस्मैपदेपरेसिचिवृद्धिर्वास्यात् । अखादीत् । अखदीत् ॥ १४ ॥ बदस्थैर्य्ये । पवर्गीयादिः । बदति । बबाद । बेदतुः । बेदिथ । बबाद । बबद । अबादीत् । अबदीत् ॥ १५ ॥ गदव्यक्तायांवाचि । गदति ॥ नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषुच । ८ । ४ । १७ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यनेर्णस्यणःस्यात्गदादिषु । प्रणिगदति । जगाद ॥ १६ ॥ रदविलेखने । विलेखनम्भेदनम् । रराद । रेदतुः ॥ १७ ॥ णदअव्यक्तेशब्दे ॥ णोनः । ६ । १ । ६५ । धातोरादेर्णस्यनःस्यात् । णोपदेशास्त्वनर्द्दनाटिनाथ्नाध्नन्दनक्कनॄनृतः । नाटेर्दीर्घाद्दस्यपर्युदासाद्दुटादिर्णोपदेशएव । तवर्गचतुर्थान्तनाधतेनन्दनक्कॄतोश्चकेचित्सोपदेशतामाहुः ॥ उपसर्गादसमासेऽपिणोपदेशस्य । ८ । ४ । १४ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यणोपदेशस्यधातोर्नस्यणःस्यात्समासेऽसमासेऽपि । प्रणदति । प्रणिनदति ॥ १८ ॥ अर्द्दगतौयाचनेच । अतआदेः ॥ तस्मान्नुड्द्विहलः । ७ । ४ । ७१ । द्विहलोधातोर्दीर्घीभूतादकारात्परस्यनुट्स्यात् । आनर्द । आर्दीत् ॥ १९ ॥ नर्द्दगर्द्दशब्दे । णोपदेशत्वाभावान्नणः । प्रनर्दति ॥ २० ॥ गर्दति । जगर्द ॥ २१ ॥ तर्दहिंसायाम् । तर्दति ॥ २२ ॥ कर्द्दकुत्सितेशब्दे । कुत्सितेकौक्षे । कर्दति ॥ २३ ॥ खर्ददन्दशूके । दंशहिंसादिरूपायांदन्दशूकक्रियायामित्यर्थः । खर्दति । चखर्द ॥ २४ ॥ अतिअदिबन्धने । अन्तति । आनन्त ॥ २५ ॥ अन्दति । आनन्द ॥ २६ ॥ इदिपरमैश्वर्य्ये । इन्दति । इन्दाञ्चकार ॥ २७ ॥ विदिअवयवे । पवर्गतृतीयादिः । बिन्दति । अवयवङ्करोतीत्यर्थः । भिदीतिपाठान्तरम् ॥ २८ ॥ गडिवदनैकदेशे । गण्डति । अन्तत्यादयःपञ्चैतेनतिङ्विषयाइतिकाश्यपः । अन्येतुतिङमपीच्छन्ति ॥ २९ ॥ णिदिकुत्सायां । निन्दति । प्रणिन्दति ॥ ३० ॥ टुनदिसमृद्धौ ॥ आदिर्ञिटुडवः । १ । ३ । ५ । उपदेशेधातोराद्याएतेइतःस्युः । न

न्दति। इदित्वान्नलोपो न। नन्द्यात् ॥३१॥ चदि आह्लादे। चचन्द ॥३२॥ त्रदि चेष्टायाम्। तत्रन्द ॥३३॥ कदि क्रदि
क्लदि आह्वाने रोदने च। चकन्द ॥३४॥ चक्रन्द ॥३५॥ चक्लन्द ॥३६॥ क्लिदि परिदेवने। चिक्लिन्द ॥३७॥ शुन्ध
शुद्धौ। शुशुन्ध। नलोपः। शुध्यात् ॥३८॥ * ॥ अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत्। शीकृ सेचने। तालव्या
दिः दन्त्यादिरित्येके। शीकते। शिशीके ॥१॥ लोकृ दर्शने। लोकते। लुलोके ॥२॥ श्लोकृ सङ्घाते। सङ्घातो ग्रन्थः। स
चेह ग्रथ्यमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा। आद्ये अकर्मको द्वितीये सकर्मकः। श्लोकते ॥३॥ द्रेकृ ध्रेकृ शब्दोत्साहयोः। उत्साहो वृ
द्धिरौद्धत्यञ्च। दिद्रेके ॥४॥ दिध्रेके ॥५॥ रेकृ शङ्कायाम्। रेकते ॥६॥ सेकृ सेकृ स्रकि श्रकि श्लकि गतौ। त्रयो दन्त्याद
यः। द्वौ तालव्यादी। अषोपदेशत्वान्न षः। सिसेके ॥११॥ शकि शङ्कायाम्। शङ्कते। शशङ्के ॥१२॥ अकि लक्षणे। अङ्कते।
आनङ्के ॥१३॥ वकि कौटिल्ये। वङ्कते ॥१४॥ मकि मण्डने। मङ्कते ॥१५॥ कक लौल्ये। लौल्यं गर्व्वश्चापल्यञ्च। ककते। च
कके ॥१६॥ कुक वृक आदाने। कोकते। चुकुके ॥१७॥ वर्कते। ववृके ॥१८॥ ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्व्वविप्रतिषेधे
न ॥ चकतृप्तौ प्रतिघाते च। चकते। चेके ॥१९॥ ककि वकि श्वकि त्रकि ढौकृ त्रौकृ ष्वष्क वस्क मस्क टिकृ टीकृ तिकृ तीकृ रघि
लघि गत्यर्थाः। कङ्कते। डुढौके। तुत्रौके। सुब्धातुष्ठिवष्वष्कतीनां सत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः ॥*॥ ष्वष्कते। षष्वष्के। अत्र तृती
यं दन्त्यादिमेके। लघि भोजननिवृत्तावपि ॥३५॥ अघि वघि मघि गत्याक्षेपे। आक्षेपो निन्दा। गतौ गत्यारम्भे चेत्यन्ये। अ
ङ्घते। आनङ्घे। वङ्घते। मङ्घते। मघि कैतवे च ॥३८॥ राघृ लाघृ द्राघृ सामर्थ्ये। राघते ॥३९॥ लाघते ॥४०॥ ध्राघृ इत्यपि के
चित्। द्राघृ आयामे च। आयामो दैर्घ्यः। द्राघते ॥४१॥ श्लाघृ कत्थने। श्लाघते ॥४२॥*॥ अथ परस्मैपदिनः पञ्चाशत् ॥
५०॥ फक्क नीचैर्गतौ। नीचैर्गतिर्मन्दगमनमसद्व्यवहारश्च। फक्कति। पफक्क ॥१॥ तक हसने। तकति ॥२॥ तकि कृच्छ्र
जीवने। तङ्कति ॥३॥ बुक्क भषणे। भषणं श्वरवः। बुक्कति ॥४॥ कख हसने। प्रनिकखति ॥५॥ ओखृ राखृ लाखृ द्राखृ ध्राखृ शो

पचावमर्षयोः । ओखति । ओखाञ्चकार ॥ १० ॥ शाखृश्लाखृव्याप्तौ । शाखति ॥ १२ ॥ उखउखिवखवखिमखमखिणखणखि
खिरखरखिलखलखिइखइखिईखिवल्गिरगिलगिअगिवगिमगितगित्वगिश्रगिश्लगिइगिरिगिलिगिगत्यर्थाः । कवर्गद्वितीयान्ताः पञ्चदश । तृतीयान्ताः त्रयोदश । इह खान्तेषु रिखत्रखत्रिखिशिखि इत्यपि चतुरः केचित्पठन्ति ॥ अभ्यासस्यासवर्णे । ६ । ४ । ७८ । अभ्यासस्य इवर्णोवर्णयोरियङुवङौ स्तोऽसवर्णेऽचि । उवोख । सन्निपातपरिभाषया इजादेरित्याम्न । ऊखतुः । ऊखुः । इह सवर्णदीर्घस्याभ्यासग्रहणेन ग्रहणाद्ध्रस्वः प्राप्तो न भवति । सकृत्प्रवृत्तत्वात् । आङ्क्वादिपर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्त्या ह्रस्वे कृते तेन तो दीर्घः । वार्णादाङ्गं बलीय इति न्यायात्परत्वाच्च । उङ्खति । ववखतुः । वङ्खति । मेखतुः । त्वगि कम्पने च ॥ ४४ ॥ युगि जुगि वुगि वर्जने । युङ्गति ॥ ४७ ॥ घघ हसने । घघति । जघाघ ॥ ४८ ॥ मघि मण्डने । मङ्घति ॥ ४९ ॥ शिघि आघ्राणे । शिङ्घति ॥ ५० ॥ * ॥ अथ चवर्गीयान्ताः । तत्रानुदात्तेत एकविंशतिः । वर्च दीप्तौ । वर्चते ॥ १ ॥ षच सेचने सेवने च । सचते । सेचे । सचिता ॥ २ ॥ लोचृ दर्शने । लोचते । लुलोचे ॥ ३ ॥ शच व्यक्तायां वाचि । शेचे ॥ ४ ॥ श्वच श्वचि गतौ । श्वचते । श्वञ्चते ॥ ६ ॥ कच बन्धने । कचते ॥ ७ ॥ कचि काचि दीप्तिबन्धनयोः । चकञ्चे । चकाञ्चे ॥ ९ ॥ मच मुचि कल्कने । कल्कनं दम्भः शाठ्यं च । कथनमित्यन्ये । मेचे । मुमुञ्चे ॥ ११ ॥ मचि धारणोच्छ्रायपूजनेषु । ममञ्चे ॥ १२ ॥ पचि व्यक्तीकरणे । पञ्चते ॥ १३ ॥ ष्टुच प्रसादे । स्तोचते । तुष्टुचे ॥ १४ ॥ ऋज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । अर्जते । नुड्विधौ ऋकारैकदेशो रेफो हल्त्वेन गृह्यते । तेन द्विहल्त्वान्नुट् । आनृजे ॥ १५ ॥ ऋजि भृजी भर्जने । ऋञ्जते । उपसर्गादृति वृद्धिः । प्रार्ञ्जते । ऋञ्जाञ्चक्रे । आर्ञ्जिष्ट ॥ १६ ॥ भर्जते । बभृजे । अभर्जिष्ट ॥ १७ ॥ एजृ भ्रेजृ भ्राजृ दीप्तौ । एजाञ्चक्रे ॥ २० ॥ ईज गतिकुत्सनयोः । ईजाञ्चक्रे ॥ २१ ॥ * ॥ अथ द्विसप्ततिर्व्रज्यन्ताः परस्मैपदिनः ॥ शुच शोके । शोचति ॥ १ ॥ कुच शब्दे तारे । कोचति ॥ २ ॥ कुञ्च क्रुञ्च कौटि

स्याल्पीभावयोः। अनिदितामितिनलोपः। कुच्यात्॥३॥ क्रुच्यात्॥४॥ लुञ्च अपनयने। लुच्यात्॥५॥ अंचुगतिपूजनयोः। अ
च्यात्। गतौनलोपः। पूजायान्तु। अञ्च्यात्॥६॥ वञ्चुचञ्चुतञ्चुत्वञ्चुम्रुञ्चुम्लुञ्चुम्रुचुम्लुचुगत्यर्थाः। वच्यात्। चच्यात्। तच्या
त्। त्वच्यात्। अम्रुञ्चीत्। अम्लुञ्चीत्। जृस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च।३।१।५८। एभ्यश्च्लेरङ्वास्यात्।
अमुचत्। अम्रोचीत्। अम्लुचत्। अम्लोचीत्॥१४॥ ग्रुचुग्लुचुकुजुखुजुस्तेयकरणे। जुग्रोच। अग्रुचत्। अग्रोचीत्। जु
ग्लोच। अग्लुचत्। अग्लोचीत्। अकोजीत्। अखोजीत्॥१८॥ ग्लुञ्चुषस्जगतौ। अङ्। अग्लुचत्। अग्लुञ्चीत्॥१९॥
सस्यश्चुत्वेनशः जश्त्वेनजः। सज्जति। अयमात्मनेपद्यपि। सज्जते॥२०॥ गुजिअव्यक्तेशब्दे। गुञ्जति। गुञ्ज्यात्॥२१॥
अर्चपूजायाम्। आनर्च॥२२॥ म्लेच्छअव्यक्तेशब्दे। अस्फुटेऽपशब्देचेत्यर्थः। म्लेच्छति। मिम्लेच्छ॥२३॥ लच्छला
च्छिलक्षणे। ललच्छ॥२४॥ ललाञ्छ॥२५॥ वाञ्छिइच्छायां। वाञ्छति॥२६॥ आछिआयामे। आञ्छति। अतआदेरि
त्यत्रतपरकरणंस्वाभाविकह्रस्वपरिग्रहार्थं। तेनदीर्घाभावान्ननुट्। आञ्छ। तपरकरणंसुखसुखार्थमितिमतेनुमुट्। आना
ञ्छ॥२७॥ ह्रीच्छलज्जायाम्। जिह्रीच्छ॥२८॥ हुर्च्छाकौटिल्ये। कौटिल्यमपसरणमितिमैत्रेयः। उपधाया
श्चेतिदीर्घः। हूर्च्छति॥२९॥ मुर्च्छामोहसमुच्छ्रययोः। मूर्च्छति॥३०॥ स्फुर्च्छाविस्तृतौ। स्फूर्च्छति॥३१॥ युच्छ
प्रमादे। युच्छति॥३२॥ उछिउञ्छे। उञ्छःकणशआदानंकणिशाद्यर्ज्जनंशिलमितियादवः। उञ्छति। उञ्छाञ्चका
र॥३३॥ उछीविवासे। विवासःसमाप्तिः। प्रायेणायम्विपूर्व्वः। व्युच्छति॥३४॥ ध्रजध्रजिधृजधृजिध्वजध्वजिगतौ। ध्र
जति। ध्रञ्जति। धर्जति। धृञ्जति। ध्वजति। ध्वञ्जति॥४०॥ कूजअव्यक्तेशब्दे। चुकूज॥४१॥ अर्ज्जषर्ज्जअर्ज्जने। अ
र्जति। आनर्ज॥४२॥ सर्जति। ससर्ज॥४३॥ गर्जशब्दे। गर्जति॥४४॥ तर्जभर्त्सने। तर्जति। चकर्ज॥४५॥ कर्जव्य
थने। चकर्ज॥४६॥ खर्जपूजनेच। चखर्ज॥ अजगतिक्षेपणयोः। अजति॥ अजेर्व्यघञपोः।२।४।५६। अजेर्वी

व्ययमादेशः स्यादार्द्धधातुकविषये घञपमप्स्ववर्जयित्वा । वलादावार्द्धधातुके वेष्यते । विवाय । वियतुः । वियुः । अत्रो
कारस्य हल्परत्वादुपधायाश्चेति दीर्घे प्राप्ते ऽचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावेनाच्परत्वं । न च न पदान्तेति निषेधः । स्वरदीर्घ
यलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवदित्युक्तेः । थलि एकाच इतीण्निषेधे प्राप्ते ॥ कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि । ७ । २ । १३
। एभ्यो लिट इण्न स्यात् । क्रादीनाञ्चतुर्णां ग्रहणं नियमार्थं । प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा य इण्निषेधः स लिटि चेत्तर्हि क्रा
दिभ्य एव नान्येभ्य इति । ततश्चतुर्णां थलि भारद्वाजनियमप्रापितस्य वमादिषु क्रादिनियमप्रापितस्य चेटो निषेधार्थं ॥ अ
चस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् । ७ । २ । ६१ । उपदेशेऽजन्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इण्न स्यात् ॥ उ
पदेशेऽत्वतः । ७ । २ । ६२ । उपदेशेऽकारवतस्तासौ नित्यानिटस्ततः परस्य थल इण्न स्यात् ॥ ऋतो भारद्वाजस्य ।
७ । २ । ६३ । तासौ नित्यानिट ऋदन्तस्यैव थलि नेट् भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अयमत्र संग्रहः । अजन्तो
ऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेडयं । ऋदन्त ईदृङ्नित्यानिट् क्राद्यन्यो लिटि सेड् भवेत् । न च स्तुद्र्वादीनामपि थलि विकल्पः शं
क्यः । अचस्तास्वदिति । उपदेशेत्वत इति च योगद्वयप्रापितस्यैव हि प्रतिषेधस्य भारद्वाजनियमो निवर्त्तकः । अनन्तरस्ये
ति न्यायात् । विवयिथ । विवेथ । आजिथ । वियथुः । विय । विवाय । विवय । वियिव । वियिम । वेता । अजिता । वेष्य
ति । अजिष्यति । अजतु । आजत् । अजेत् । वीयात् ॥ सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । ७ । २ । १ । इगन्ताङ्गस्य वृद्धिः
स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । अवैषीत् । आजीत् । अवेष्यत् । आजिष्यत् ॥ ४७ ॥ तेज पालने । तेजति ॥ ४८ ॥ खज
मन्थे । खजति ॥ ४९ ॥ खजि गतिवैकल्ये । खञ्जति ॥ ५० ॥ एजृ कम्पने । एजाञ्चकार ॥ ५१ ॥ टुओस्फूर्ज्जा वज्र
निर्घोषे । स्फूर्ज्जति । पुस्फूर्ज्ज ॥ ५२ ॥ क्षि क्षये । अकर्म्मकः । अन्तर्भावितण्यर्थस्तु सकर्म्मकः । क्षयति । चिक्षाय । चि
क्षियतुः । चिक्षियुः । चिक्षयिथ । चिक्षेथ । चिक्षियिव । चिक्षियिम । क्षेता ॥ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । ७ । ४ ।

२५। अजंतस्याङ्गस्यदीर्घःस्याद्यादौप्रत्ययेपरेनतुकृत्सार्वधातुकयोः। क्षीयात्। अक्षैषीत् ॥ ५३ ॥ क्षीजअव्यक्तेशब्दे। कूजिनासहायमर्पाठतुंयुक्तः। चिक्षीज ॥ ५५ ॥ लजलजिभर्जने ॥५७॥ लाजलाजिभर्त्सनेच ॥५९॥ जजजजियुद्धे ॥ ६१॥ तुजहिंसायाम्। तोजति। तुतोज ॥ ६२॥ तुजिपालने ॥ ६३॥ गजगजिगृजगृजिमुजमुजिशब्दार्थाः ॥ ६७॥ गदमदनेच ॥७०॥ वजव्रजगतौ। वदव्रजेतिवृद्धिः। अव्राजीत् ॥७२॥ *॥ अथटवर्गीयान्ताःशाड्यन्ताअनुदात्तेतःष ट्त्रिंशत्। अट्टअतिक्रमहिंसयोः। दोपधोयम्। तोपधइत्येके। अट्टते। आनट्टे ॥ १॥ वेष्टवेष्टने। विवेष्टे ॥ २॥ चेष्ट चेष्टायाम्। अचेष्टिष्ट ॥ ३॥ गोष्टलोष्टसङ्घाते। जुगोष्टे ॥ ४ ॥ लुलोष्टे ॥ ५ ॥ घट्टचलने। जघट्टे ॥ ६ ॥ स्फुटवि कसने। स्फोटते। पुस्फुटे ॥ ७ ॥ अठिगतौ। अण्ठते। आनण्ठे ॥ ८ ॥ वठिएकचर्य्यायां। ववण्ठे ॥ ९ ॥ मठिकठि शोके। शोकइहआध्यानं। मण्ठते ॥१० ॥ कण्ठते ॥११॥ मुठिपालने। मुण्ठते ॥ १२ ॥ हेठविबाधायां। विबाधाशाठ्य म्। जिहेठे ॥१३॥ एठच। एठाञ्चक्रे ॥१४॥ हिडिगत्यानादरयोः। हिण्डते। जिहिण्डे ॥ १५ ॥ हुडिसङ्घाते। जु हुण्डे ॥१६ ॥ कुडिदाहे। चुकुण्डे ॥१७॥ वडिविभाजने। मडिच। ववण्डे ॥ १९ ॥ भडिपरिभाषणे। परिहाससनि न्दोपालम्भअपरिभाषणं। बभण्डे ॥२० ॥ पिडिसङ्घाते। पिपिण्डे ॥ २१ ॥ मुडिमार्ज्जने। मार्जनंशुद्धिन्यग्भावश्च। मु ण्डते ॥ २२ ॥ तुडितोडने। तोडनंदारणंहिंसनञ्च। तुण्डते ॥ २३ ॥ हुडिवरणे। वरणंस्वीकारः। हरणइत्येके। हुण्डते ॥ २४ ॥ चडिकोपे। चण्डते ॥ २५ ॥ शडिरुजायांसङ्घातेच। शण्डते ॥ २६ ॥ तडिताडने। तण्डते ॥ २७ ॥ पडिगतौ। पण्डते ॥ २८ ॥ कडिमदे। कण्डते ॥ २९ ॥ खडिमन्थे ॥ ३० ॥ हेडृहोडृअनादरे। जिहेडे ॥ ३१॥ जुहोडे ॥ ३२ ॥ बाडृआप्लाव्ये। बशादिः। आप्लाव्यमाप्लवः। बाडते ॥ ३३ ॥ द्राडृध्राडृविशरणे। द्राडते ॥ ३४ ॥ ध्रा डते ॥ ३५ ॥ शाडृश्लाघायाम्। शाडते ॥ ३६ ॥ * ॥ अथआटवर्गीयसमाप्तेःपरस्मैपदिनः। शौटृगर्वे। शौटति। यौ

श्लोट ॥ १ ॥ पैट्टवन्धे । पैटति ॥ २ ॥ म्रेट्टम्रेड्डन्मादे । द्वितीयोडान्तः । टान्तमध्येपाठस्तुर्थसाम्याम्नायतिवत् । म्रेट ति ॥ ३ ॥ म्रेडति ॥ ४ ॥ कटेवर्षावरणयोः । चटेइत्येके । चकाट ॥ सिंचि । अनोहलादेर्लुङ्क्योरितिवृद्धौप्राप्तायां ॥ ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् । ७ । २ । ५ । हमयान्तस्यक्षणादेर्ण्यन्तस्यश्वयतेरेदितश्चवृद्धिर्नस्यादिडादौसि चि । अकटीत् ॥ ६ ॥ अटपटगतौ । आट । आटतुः । आटुः ॥ ७ ॥ पपाट । पेटतुः । पेटुः ॥ ८ ॥ रटपरिभाषणे । र राट ॥ ९ ॥ लटवाल्ये । ललाट ॥ १० ॥ शटरुजाविशरणगत्यवसादनेषु । शशाट ॥ ११ ॥ वटवेष्टने । ववाट । वव टतुः । ववटुः । ववटिथ ॥ १२ ॥ किटखिटत्रासे । केटति ॥ १३ ॥ खेटति ॥ १४ ॥ शिटषिटअनादरे । शेटति । शि शेट ॥ १५ ॥ सेटति । सिषेट ॥ १६ ॥ जटझटसङ्घाते ॥ १८ ॥ भटभृतौ ॥ १९ ॥ तटउच्छ्राये ॥ २० ॥ खटकाङ्क्षायां ॥ २१ ॥ णटनृतौ ॥ २२ ॥ पिटशब्दसङ्घातयोः ॥ २३ ॥ हटदीप्तौ ॥ २४ ॥ षटअवयवे ॥ २५ ॥ लुटविलोडने । डान्तो यमित्येके ॥ २७ ॥ लिटपरप्रेष्ये ॥ २८ ॥ विटशब्दे ॥ २९ ॥ विटआक्रोशे । वर्णादिः । हिटेत्येके ॥ ३१ ॥ इटकिटक टीगतौ । एटति ॥ ३२ ॥ केटति ॥ ३३ ॥ कटति ॥ ३४ ॥ ईकारःश्वीदितोनिष्ठायामितीण्निषेधार्थः । केचित्तुइदितं मत्वानुमिकृतेकण्टतीत्यादिवदन्ति । अन्तेचइई इतिप्रश्लिष्य । अयति । इयाय । ईयतुः । ईयुः । इययिथ । इयेथ । इयाय । इयय । दीर्घस्यचिजादेरित्यामिप्राप्ताय्यकारेत्यादिरुदाहरन्ति ॥ ३५ ॥ मडिभूषायाम् ॥ ३६ ॥ कुडिवैकल्ये । कुण्डति । कुण्डनइतिनुदाहेगतं ॥ ३७ ॥ मुडपुडमर्दने ॥ ३८ ॥ चुडिअल्पीभावे ॥ ३९ ॥ मुडिखण्डने । मुण्डति ॥ ४० ॥ पुडिचेत्येके । पुण्डति ॥ ४१ ॥ रुटिलुटिस्तेये । रुण्टति ॥ ४२ ॥ लुण्टति ॥ ४३ ॥ रुठिलुठित्येके ॥ ४५ ॥ रुडिलुडीत्यपरे ॥ ४७ ॥ स्फुटिर्विशरणे । इरित्वादङ्वा । अस्फुटीत् । अस्फोटीत् ॥ ४८ ॥ स्फुटीत्यपिकेचित् । इ दित्वान्नुम् । स्फुण्टति ॥ ४९ ॥ पठव्यक्तायांवाचि । पेठतुः । पेठिथ । अपठीत् । अपाठीत् ॥ ५० ॥ वठस्थौल्ये । ववठ

गुः । ववठिथ ॥ ५१ ॥ मठ मदनिवासयोः ॥ ५२ ॥ कठ कृच्छ्रजीवने ॥ ५३ ॥ रट परिभाषणे ॥ ५४ ॥ रठेत्येके ॥ ५५ ॥ हठ प्लुतिशठत्वयोः । बलात्कार इत्येके । हठति । जहाठ ॥ ५६ ॥ रुठ लुठ उठ उपघाते । रोठति ॥ ५७ ॥ ऊठेत्येके । ऊठति । ऊठाञ्चकार ॥ ६० ॥ पिठ हिंसासंक्लेशनयोः ॥ ६१ ॥ शठ कैतवे च ॥ ६२ ॥ शुठ प्रतिघाते । शोठति ॥ ६३ ॥ शुठीतिस्वामी । शुण्ठन्ति ॥ ६४ ॥ कुठि च । कुण्ठति ॥ ६५ ॥ लुठि आलस्ये प्रतिघाते च ॥ ६६ ॥ शुठि शोषणे ॥ ६७ ॥ रुठि लुठि गतौ ॥ ६९ ॥ चुड्ड भावकरणे । भावकरणमभिप्रायसूचनं । चुड्डति । चुचुड्ड ॥ ७० ॥ अड्ड अभियोगे । अड्डति । आनड्ड ॥ ७१ ॥ कड्ड कार्कश्ये । कड्डति ॥ ७२ ॥ चुड्डादयस्त्रयो दोपधाः । तेन क्विपि । चुत् । अत् । कत् । इत्यादि । क्रीडृ विहारे । चिक्रीड ॥ ७३ ॥ तुडृ तोडने । तोडति । तुतोड ॥ ७४ ॥ तूडृ इत्येके ॥ ७५ ॥ हुडृ हूडृ होडृ गतौ । हूड्यात् । हुड्यात् । होड्यात् ॥ ७८ ॥ रौडृ अनादरे ॥ ७९ ॥ रोडृ लोडृ उन्मादे ॥ ८१ ॥ अड उद्यमे । अडति । आड । आडतुः । आडुः ॥ ८२ ॥ लड विलासे । लडति ॥ ८३ ॥ लडलयोरैकत्वस्मरणाल्ललनीतिस्वाम्यादयः ॥ कंड मदे । कंडति ॥ ८४ ॥ कडि इत्येके । कण्डति ॥ ८५ ॥ गडि वदनैकदेशे । गण्डति ॥ ८६ ॥*॥ इति टवर्गीयान्ताः ॥*॥ अथ पवर्गीयान्ताः । तत्रानुदात्तेतः स्तोभयन्ताश्चतुस्त्रिंशत् । तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्षरणार्थाः । आद्योनुदात्तः । क्षीरस्वामीत्वयं सेडितिबभ्राम । तेपते । तितिपे । कादिनियमादिट् । तितिपिषे । तेप्ता । तेप्स्यते ॥ लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । १ । २ । ११ । इक्समीपाद्धलः परौ झलादी लिङ्सिचावात्मनेपदे परे सिचेत्येतौ कितौ स्तः । कित्वान्न गुणः । तिप्सीष्ट । तिप्सीयास्तां । तिप्सीरन् । लुङि । झलो झलीति सलोपः । अतिप्त । अतिप्सातां । अतिप्सत । तेपते । तितेपे । तिष्टिपे । तिष्टिपाते । तिष्टिपिरे । तिष्टेपे । तिष्टेपाते । तिष्टेपिरे ॥ तेपृ कम्पने च ॥ ४ ॥ ग्लेपृ दैन्ये । ग्लेपते ॥ ५ ॥ टुवेपृ कम्पने । वेपते ॥ ६ ॥ केपृ गेपृ ग्लेपृ च । चात्कम्पने गतौ च ॥ ७ ॥ सूत्रविभागादितिस्वामी । मैत्रेयस्तु चकारमन्तरेण पठित्वा कम्पने इत्यपेक्षत इत्याह

इ । त्रेपेरर्थभेदात्पुनःपाठः ॥ मेपृ रेपृ लेपृ गतौ ॥१२॥ त्रपूष लज्जायां ॥ त्रपते ॥ तृफलभजत्रपश्च । ६ । ४ ।१२२ । ए
षामत एकारोऽभ्यासलोपश्चस्यात्किति लिटि सेटि थलि च । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे । ऊदित्वादिड्वा । त्रपिता । त्रप्ता । त्रपि
षीष्ट । त्रप्सीष्ट ॥ १३ ॥ कपि चलने । कम्पते । चकम्पे ॥ १४ ॥ रबि लबि अबि शब्दे । ररम्बे । ललम्बे । आनम्बे । लबि
अवस्रंसने च ॥ १७ ॥ कबृ वर्णे । चकबे ॥ १८ ॥ क्लीबृ अधार्ष्ट्ये । चिक्लीबे ॥ १९ ॥ क्षीबृ मदे । क्षीबते ॥ २० ॥ शीभृ क
त्थने । शीभते ॥ २१ ॥ चीभृ च ॥ २२ ॥ रेभृ शब्दे । रिरेभे ॥ २३ ॥ अभि रभि क्वचित्पठ्येते । अम्भते ॥ २४ ॥ रम्भते ॥
२५ ॥ ष्टभि स्कभि प्रतिबन्धे । स्तम्भते । उत्तम्भते । उदःस्थास्तम्भोरिति पूर्व्वसवर्णः । विस्तम्भते । स्तम्भेरिति षत्वन्तु न भ
वति । अनुविधौ निर्दिष्टस्य सौत्रस्यैव तत्र ग्रहणात् । तद्बीजन्तु स्थास्तम्भोरिति पवर्गीयोपधपाठः । स्तन्भेरिति तवर्गीयोपध
पाठश्चेति माधवः । केचित्स्यटकारद्वयोपदेशिकङ्न्याहुः । तम्भते । ष्टम्भते । टष्टम्भे ॥ २७ ॥ जभि जृभि गात्रविनामे ॥
रधिजभोरचि । ७ । १ । ६१ । एतयोर्नुमागमः स्यादचि । जम्भते । जजम्भे । जम्भिता । अजम्भिष्ट । जृम्भते । जजृ
म्भे ॥ २९ ॥ शल्भ कत्थने । शशल्भे ॥ ३० ॥ वल्भ भोजने । दन्तोष्ठ्यादिः । ववल्भे ॥ ३१ ॥ गल्भ धार्ष्ट्ये । गल्भते ॥
३२ ॥ श्रम्भु प्रमादे । तालव्यादिर्दन्त्यादिश्च । श्रम्भते । स्रम्भते ॥ ३३ ॥ ष्टुभु स्तम्भे । स्तोभते । विष्टोभते । तुष्टुभे ।
अष्टोभिष्ट ॥ ३४ ॥ * ॥ अथ परस्मैपदिनः । गुपू रक्षणे ॥ गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः । ३ । १ । २८ । एभ्य
आयप्रत्ययः स्यात्स्वार्थे । पुगन्तेति गुणः ॥ सनाद्यन्ता धातवः । ३ । १ । ३२ । सनादयः कमेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषा
न्ते धातुसंज्ञाः स्युः । धातुत्वाल्लडादयः । गोपायति ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा । ३ । १ । ३१ । आर्द्धधातुकविवक्षायामा
यादयो वा स्युः ॥ कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि । ३ । १ । ३५ । कासधातोः प्रत्ययान्तेभ्यश्चाम् स्याल्लिटि न तु मन्त्रे । कास्यनेकाज्ग्र
हणं कर्त्तव्यम् । सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय तत्स्थानेऽनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः ॥ अतो लोपः । ६ । ४ । ४८ । आर्द्धधातु

कोपदेशकाले यदङ्गं तदन्तस्याकारस्य लोपः स्यादार्द्धधातुके परे । गोपायाञ्चकार । गोपायाम्बभूव । गोपायामास । जुगोप । जुगुपतुः । ऊदित्वाद्वेट् । जुगोपिथ । जुगोप्थ । गोपायिता । गोपिता । गोप्ता । गोपाय्यात् । गोप्यात् । अगोपायीत् । अगोपीत् । अगौप्सीत् ॥ १ ॥ धूप सन्तापे । धूपायति । धूपायाञ्चकार । दुधूप । धूपायितासि । धूपितासि ॥ २ ॥ जप जल्प व्यक्तायां वाचि । जप मानसे च ॥ ४ ॥ चप सान्त्वने ॥ ५ ॥ षप समवाये । समवायः सम्बन्धः सम्यगवबोधो वा । सपति ॥ ६ ॥ रप लप व्यक्तायां वाचि ॥ ८ ॥ चुप मन्दायां गतौ । चोपति । चुचोप । चोपिता ॥ ९ ॥ तुप तुम्प त्रुप त्रुम्प तुफ तुम्फ त्रुफ त्रुम्फ हिंसार्थाः । तोपति । तुतोप । तुम्पति । तुतुम्प । तुतुम्पतुः । संयोगात्परस्य लिटः कित्त्वाभावान्नलोपो न । किदाशिषीति कित्त्वान्नलोपः । तुप्यात् । प्रात्तुम्पतौ गवि कर्त्तरीति पारस्करादिगणे पाठात्सुट् । प्रस्तुम्पति गौः । तिपा निर्देशाद्यङ्लुकि न । प्रतोतुम्पीति । त्रोपति । त्रुम्पति । तोफति । तुम्फति । त्रोफति । त्रुम्फति ॥ १७ ॥ इह आद्यौ द्वौ पञ्चमषष्ठौ च निरेफाः । अन्ये सरेफाः । आद्याश्चत्वारः प्रथमान्ताः । ततो द्वितीयान्ताः । अष्टावप्युकारवन्तः । पर्प रफ रफि अर्ब पर्ब लर्ब बर्ब मर्ब कर्ब खर्ब गर्ब शर्ब षर्ब चर्ब गतौ । आद्यः प्रथमान्तः ततो द्वौ द्वितीयान्तौ ततस्त्रयोदश तृतीयान्ताः । द्वितीयतृतीयौ मुक्त्वा सर्वे शेपधाः । पर्पति । पपर्प । रफति । रम्फति । अर्बति । आनर्ब । पर्बति । लर्बति । बर्बति । पवर्गीयादिरयम् । मर्बति । कर्बति । खर्बति । गर्बति । शर्बति । सर्बति । चर्बति ॥ ३१ ॥ कुबि आच्छादने । कुम्बति ॥ ३२ ॥ लुबि तुबि अर्दने । लुम्बति । तुम्बति ॥ ३४ ॥ चुबि वक्त्रसंयोगे । चुम्बति ॥ ३५ ॥ षृभु षृम्भु हिंसार्थौ । सर्भति । ससर्भ । सर्भिता । सृम्भति । ससृम्भ । सृभ्यात् ॥ ३७ ॥ षिभु षिम्भु इत्येके । सेभति । सिम्भति ॥ ३९ ॥ शुभ शुम्भ भाषणे । भासन इत्येके । हिंसायामित्यन्ये ॥ ४१ ॥ * ॥ अथानुनासिकान्ताः । तत्र कम्पन्ता अनुदात्तेतो दश । घिणि घुणि घृणि ग्रहणे । नुम् । ष्टुत्वम् । घिण्णते । जिघिण्णे । घुण्णते । जुघुण्णे । घृण्णते । जघृण्णे ॥ ३ ॥ घुण घूर्ण भ्रमणे । घोणते । घूर्णते । इमौ तुदादौ परस्मै

पदिनौ ॥ ५ ॥ पण व्यवहारेस्तुतौच । पनच । स्तुतावित्येवसम्बध्यतेपृथङ्निर्देशात् । पनिसाहचर्य्यात्पणेरप्यस्तुतावेवाय प्रत्ययः । व्यवहारेतु । पणते । पेणे । पणितेत्यादि । स्तुतावत्तु वन्धस्यकेवलेचरितार्थत्वादायप्रत्ययान्तान्नात्मनेपदं । प णायति । पणायाञ्चकार । पेणे । पणायितासि । पणितासि । पणाय्यात् । पणिषीष्ट । पनायति । पनायाञ्चकार । पेने ॥ ७ ॥ भामक्रोधे । भामते । बभामे ॥ ८ ॥ क्षमूषसहने । क्षमते । चक्षमे । चक्षमिषे । चक्षंसे । चक्षमिध्वे । चक्षमिवहे ॥ म्वोश्च । ८ । २ । ६५ । मान्तस्यधातोर्मस्यनकारादेशः स्यान्मकारेवकारेचपरे । णत्वं । चक्षण्वहे । चक्षमिमहे । च क्षण्महे । क्षमिष्यते । क्षंस्यते । क्षमेत । आशिषि । क्षमिषीष्ट । क्षंसीष्ट । अक्षमिष्ट । अक्षंस्त ॥ ९ ॥ कमुकान्तौ । का न्तिरिच्छा ॥ कमेर्णिङ् । ३ । १ । ३० । स्वार्थे । ङित्वात्तङ् । कामयते ॥ अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु । ६ । ४ । ५५ । आ म् अन्त आलु आय्य इत्नु इष्णु एषु णेरयादेशःस्यात् । वक्ष्यमाणलोपापवादः । कामयाञ्चक्रे ॥ आयादयआर्द्धधातुकेवा । चकमे । कामयिता । कमिता । कामयिष्यते । कमिष्यते ॥ णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्त्तरिचङ् । ३ । १ । ४८ । ण्यन्तात् श्र्या दिभ्यश्च च्लेश्चङ् स्यात्कर्त्रर्थेलुङिपरे । काम् इ अतेतिस्थिते ॥ णेरनिटि । ६ । ४ । ५१ । अनिडादावार्द्धधातुकेपरेणे र्लोपःस्यात् । परत्वाटेरनेकाचइतियणिप्राप्ते । णयल्लोपाविर्यङ् । यणगुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्व्वविप्रतिषेधेनेतिवार्त्तिकम् । णिलोपस्यतुपाचयतेःपाक्तिरित्यादिक्तिअन्तमयकाःभइतिभावः । वस्तुतस्तुनिटीतिवचनसामर्थ्यादार्द्धधातुकमात्रमस्य विषयः । तथाचेयङादेरपवाद एवायमियङ् । अततक्षत । यण् । आटिटत् । गुणःकारणा । वृद्धिःकारकः । दीर्घःका र्य्यते ॥ णौचङ्युपधायाह्रस्वः । ७ । ४ । १ । चङ्परेणौयदङ्गन्तस्योपधायाह्रस्वःस्यात् ॥ चङि । ६ । १ । ११ । चङि परे अनभ्यासस्यधात्ववयवस्यैकाचःप्रथमस्यद्वेस्तोजादेस्तुद्वितीयस्य ॥ सन्वल्लघुनिचङ्परेऽनग्लोपे । ७ । ४ । ९३ । चङ्परे इतिबहुव्रीहिः । सचाङ्गस्येतिचद्वयमप्यावर्त्तते । अङ्गसंज्ञानिमित्तंयच्चङ्परंणिरितियावत्तत्परंयल्लघुतत्परोयोऽङ्ग

स्थाऽभ्यासस्तस्यसन्वीवकार्य्यंस्यात् णावग्लोपेऽसति । अथवाङ्गस्येतिनावर्त्तते । चङ्परेणौयदङ्गन्तस्ययोऽभ्यासोलघुपर
स्तस्येत्यादिप्राग्वत् ॥ सन्यतः । ७ । ४ । ७९ । अभ्यासस्यातइकारःस्यात्सनि ॥ दीर्घोलघोः । ७ । ४ । ९४ । लघोर
भ्यासस्यदीर्घःस्यात्सन्वद्भावविषये । अचीकमत् । णिङभावपक्षे कमेश्च्लेश्चङ्वक्तव्यः ॥ * ॥ णेरभावान्नदीर्घसन्वद्भावौ । अ
चकमत् ॥ संज्ञायाःकार्य्यकालत्वादङ्गंयत्रद्विरुच्यतेतत्रैवदीर्घः । सन्वच्चनानेकाच्स्वितिमाधवः । चकास्त्यर्थापयत्पूर्णोत्या
दीनाङ्गन्द्विरुच्यते । किन्त्वस्यावयवःकश्चित्तस्मादेकाच्चिदन्द्वयम् । यत्तुतोङ्गस्याऽवयवोयोऽभ्यासइतिवर्णनात् । ऊ
र्णोर्दीर्घोर्थापयतौद्वयंस्यादितिमन्महे । चकास्तेतूभयमिदन्नस्यान्त्याचव्यवस्थयाणेर्द्विशेष्यंसन्निहितंलघुनित्यंगमेत्ववाइ
तिव्याख्याविकल्पस्यकैयटेनैववर्णनात् । णेरग्लोपेपिसम्बन्धस्त्वगितामपिसिद्धये ॥ १० ॥ * ॥ अथकम्यन्तास्त्रिंशत्परस्मै
पदिनः । अणरणवणभणमणकणकणवणभ्रणध्वणशब्दार्थाः । अणति । रणति । वणति । वकारादित्वादेत्वाभ्यासलो
पौन । ववणतुः । ववणिथ ॥ १० ॥ धणिरपिकेचित्पठ्यते । धणति ॥ ओणृअपनयने । ओणति । ओणाञ्चकार ॥ ११
॥ शोणृवर्णगत्योः । शोणति । शुशोण ॥ १२ ॥ श्रोणृसङ्घाते । श्रोणति ॥ १३ ॥ श्लोणृच ॥ १४ ॥ शोणादयस्त्रयोऽमीता
लव्योष्ठ्यादयः । पैणृगतिप्रेरणश्लेषणेषु । लैणृइतिक्वचित्पठ्यते । पिपैण ॥ १५ ॥ ध्रणशब्दे । उपदेशेनान्तोयंरषाभ्यामिति
णत्वं । ध्रणति । सोपदेशफलंयङ्लुकि । दंध्रन्ति ॥ १६ ॥ वणोप्यपिकेचित् । वेणतुः । वेणिथ । कनोदीप्तिकान्तिगतिषु
। चकान ॥ १७ ॥ ष्टनवनशब्दे । स्तनति । वनति ॥ १९ ॥ वनषणसम्भक्तौ । वनेरर्थभेदात्पुनःपाठः । सनति । ससान ।
सेनतुः ॥ येविभाषा । ६ । ४ । ४३ । जनसनखनामात्वंवास्याज्झलादौक्ङिति । सायात् । सन्यात् ॥ २१ ॥ अमगत्यादिषु । क
नीदीप्तिकान्तिगतीत्यत्रगतेःपरयोःशब्द[illegible]ग्रहः । अमति । आम ॥ २२ ॥ द्रमहम्ममीमृगतौ । द्रम
ति । दद्राम । ह्म्यन्तेतिनवृद्धिः । अहम्मीत । हम्मति । जहम्म । मीमति । मिमीम ॥ २५ ॥ अयंशब्देच । चमुछमुजम

मुजमुअदने ॥ ष्ठिवुक्लमुचमांशिति । ७ । ३ । ७५ । एषामचोदीर्घःस्याच्छिति । आङिचमइतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ आचामति । आङिकिं । चमति । विचमति । अचमीत् ॥ २९ ॥ जिमिङ्केचित्पठन्ति । जेमति ॥ क्रमुपादविक्षेपे ॥ वाभ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः । ३ । १ । ७० । एभ्यःश्यन्वास्यात्कर्त्रर्थेसार्वधातुकेपरे ॥ क्रमःपरस्मैपदेषु । ७ । ३ । ७६ । क्रमेर्दीर्घःस्यात्परस्मैपदेपरेशिति । क्राम्यति । क्रामति । चक्राम । क्राम्यतु । क्रामतु ॥ स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते । ७ । २ । ३६ । अत्रैवेट् । अक्रमीत् ॥ ३० ॥ * ॥ अथरेवन्तानुदात्तेतः । अयवयपयमयचयतयणयगतौ । अयते ॥ दयायासश्च । ३ । १ । ३७ । दयअयआस्एभ्यआम्स्याल्लिटि । अयाञ्चक्रे । आयेता । अयिषीष्ट ॥ विभाषेटः । ८ । ३ । ७९ । इणःपरोयइट्ततःपरेषांषीध्वंलुङ्लिटांधस्यवामूर्द्धन्यादेशःस्यात् । अयिषीढ्वम् । आयिष्ट । आयिढ्वम् । आयिध्वम् ॥ उपसर्गस्यायतौ । ८ । २ । १९ । अयतिपरस्योपसर्गस्ययोरेफस्तस्यलत्वंस्यात् । प्लायते । पलायते । निसदुसोरुत्वस्यासिद्धत्वान्नलत्वम् । निरयते । दुरयते । निर्दुरोस्तुनिलयते । दुलयते । प्रत्ययइतित्विणोरूपम् । अथकथमुदयतिविततोर्द्धरश्मिरज्जाविति माघः । इटकिटकटीइत्यत्रप्रश्लिष्टस्यभविष्यति । यद्वाअनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् । चक्षिङोङित्करणात्ज्ञापकात् । वादित्वात् । ववये । पेये । मेये । चेये । तेये । प्रणयते । नेये ॥ ७ ॥ दयदानगतिरक्षणहिंसादानेषु । आदानंग्रहणं । दयाञ्चक्रे ॥ ८ ॥ रयगतौ ॥ ९ ॥ ऊयीतन्तुसन्ताने । ऊयाञ्चक्रे ॥ १० ॥ पूयीविशरणेदुर्गन्धेच । पूयते । पूपूये ॥ ११ ॥ क्नूयीशब्देउन्देच । चुक्नूये ॥ १२ ॥ क्ष्मायीविधूननेच । चक्ष्माये ॥ १३ ॥ स्फायीओप्यायीवृद्धौ । स्फायते । पस्फाये । प्यायते ॥ लिड्यङोश्च । ६ । १ । २९ । लिटियङिचप्यायःपीभावःस्यात् । पुनःप्रसङ्गविज्ञानात्पीशब्दस्यद्वित्वं । एरनेकाचइतियण् । पिप्ये । पिप्याते । पिप्यिरे ॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ६१ । एभ्यश्च्लेश्चिण्वास्यात् । एकवचनेतशब्देपरे ॥ चिणोलुक् । ६ । ४ । १०४

। चिणः परस्य लुक् स्यात् । अप्यायि । अप्यायिष्ट ॥ १५ ॥ तायृ सन्तानपालनयोः । सन्तानः प्रबन्धः । तायते । तताये । अतायि । अतायिष्ट ॥ १६ ॥ शल चलनसम्वरणयोः ॥ १७ ॥ वल वल्ल संवरणे सञ्चरणे च । ववले । ववल्ले ॥ १९ ॥ मल मल्ल धारणे । मेले । ममल्ले ॥ २१ ॥ भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु । बभले । बभल्ले ॥ २३ ॥ कल शब्दसंख्यानयोः । कलते । चकले ॥ २४ ॥ कल्ल अव्यक्ते शब्दे । कल्लते ॥ २५ ॥ अशब्द इति स्वामी । अशब्दस्तूष्णींभाव इति च ॥ तेवृ देवृ देवने । तितेवे । दिदेवे ॥ २७ ॥ षेवृ गेवृ ग्लेवृ पेवृ मेवृ म्लेवृ सेवने । परिनिविभ्य इति षत्वम् । परिषेवते । सिषेवे । अयं सोपदेशोऽपीति न्यासकारादयः । तद्भाष्यविरुद्धं । गेवते । जिगेवे । जिग्लेवे । पिपेवे । मेवते । म्लेवते ॥ ३३ ॥ शेवृ खेवृ केवृ इत्यप्येके ॥ ३६ ॥ रेवृ प्लवगतौ । प्लवगतिः प्लुतगतिः । रेवते ॥ ३७ ॥ * ॥ अथावन्ताः परस्मैपदिनः । मव्य बन्धने । ममव्य ॥ १ ॥ सूर्क्ष्य ईर्क्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः ॥ ४ ॥ हय गतौ । अहयीत् । यान्तत्वान्न वृद्धिः ॥ ५ ॥ शुच्य अभिषवे । अभिषवो नाम शिथिलीकरणं सुरायाः सन्धानम्बा ऽभिषवः स्नानञ्च । शुशुच्य ॥ ६ ॥ चुच्य इत्येके ॥ ७ ॥ हर्य्य गतिकान्त्योः । जहर्य्य ॥ ८ ॥ अल भूषणपर्य्याप्तिवारणेषु । अलति । आल ॥ अतो ल्रान्तस्य । ७ । २ । २ । ल्वेति लुप्तषष्ठीकम् । अतः समीपौ यौ ल्रौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः स्यात् परस्मैपदपरे सिचि । नेटीति निषेधस्यातो हलादेरिति विकल्पस्य चापवादः । माभवानालीत् । अयं स्वरितेदित्येके । तन्मते अलते इत्याद्यपि ॥ ९ ॥ ञिफला विशरणे । तृफलेत्येत्वम् । फेलतुः । फेलुः । अफालीत् ॥ १० ॥ मील श्मील स्मील क्ष्मील निमेषणे । निमेषणं संकोचः । द्वितीयस्तालव्यादिः । तृतीयो दन्त्यादिः ॥ १४ ॥ पील प्रतिष्टम्भे । प्रतिष्टम्भो रोधनम् ॥ १५ ॥ णील वर्णे । निनील ॥ १६ ॥ शील समाधौ । शीलति ॥ १७ ॥ कील बन्धने ॥ १८ ॥ कूल आवरणे ॥ १९ ॥ शूल रुजायां सङ्घोषे च ॥ २० ॥ तूल निष्कर्षे । निष्कर्षो निष्कोषणं । तच्चान्तर्गतस्य बहिर्निःसारणं । तुतूल ॥ २१ ॥ पूल सङ्घाते ॥ २२ ॥ मूल प्रतिष्ठायाम् ॥ २३ ॥ फल निष्पत्तौ । फेलतुः । फेलुः ॥ २४ ॥ चुल्ल भ

वकरणे । भावकरणमभिप्रायाविष्कारः ॥ २५ ॥ फुल्ल विकसने ॥ २६ ॥ चिल्ल शैथिल्ये । भावकरणे च ॥ २७ ॥ तिल
गतौ । तेलति ॥ २८ ॥ तिल्लेत्येके । तिल्लति ॥ २९ ॥ वेल्ल चेल्ल केल्ल खेल्ल क्ष्वेल्ल वेल्ल चलने । पञ्चमादितः षष्ठो लोप
धः ॥ ३५ ॥ पेल्ल फेल्ल शेल्ल गतौ ॥ ३८ ॥ षेल्ल इत्येके ॥ ३९ ॥ स्खल सञ्चलने । चस्खाल । अस्खालीत् ॥ ४० ॥ खल स
ञ्चये ॥ ४१ ॥ गल अदने । गलति । अगालीत् ॥ ४२ ॥ षल गतौ । सलति ॥ ४३ ॥ दल विशरणे ॥ ४४ ॥ श्वल श्वल्ल आ
शुगमने । शश्वाल । अश्वालीत् । शश्वल्ल । अश्वल्लीत् ॥ ४६ ॥ खोलृ खोर्ऋ गतिप्रतिघाते । खोलति । खोरति ॥ ४८ ॥
धोर्ऋ गतिचातुर्य्ये । धोरति ॥ ४९ ॥ त्सर छद्मगतौ । तत्सार । अत्सारीत् ॥ ५० ॥ क्मर हूर्च्छने । चक्मार ॥ ५१ ॥ अभ्र व
भ्र मभ्र चर गत्यर्थाः । चरतिर्भक्षणेपि । अभ्रति । आनभ्र । माभवानभ्रीत् । अङ्गान्तरे फस्यातः समीपत्वाभावान्न वृद्धिः ॥ ५५
॥ ष्ठिवु निरसने । ष्ठिवुक्लम्विति दीर्घः । ष्ठीवति । अस्य द्वितीयस्य थकार ष्ठकारो वेति वृत्तिः । तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठि
वुः । टिष्ठेव । टिष्ठिवतुः । टिष्ठिवुः । हलि चेति दीर्घः । ष्ठीव्यात् ॥ ५६ ॥ जि जये । अयमजन्तेषु पठितुं युक्तः । जय
उत्कर्षप्राप्तिः । अकर्मकोयम् । जयति ॥ सन्लिटोर्जेः । ७ । ३ । ५७ । जयतेः सन् लिटि च निमित्तयोऽभ्यासस्य अनन्तःपर
स्य कुत्वं स्यात् । जिगाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जिगयिथ । जिगेथ । जिगाय । जिगय । जिग्यिव । जिग्यिम । जेता । जीयात्
। अजैषीत् ॥ ५७ ॥ जीव प्राणधारणे । जिजीव ॥ ५८ ॥ पीव मीव तीव नीव स्थौल्ये । पिपीव । मिमीव । तितीव । निनी
व ॥ ६२ ॥ क्षीवु क्षेवु निरसने ॥ ६४ ॥ उर्वी तुर्वी थुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसार्थाः । ऊर्वाञ्चकार । उपधायां चेति दीर्घः । तुतूर्व
॥ ६९ ॥ गुर्वी उद्यमने । गूर्वति । जुगूर्व ॥ ७० ॥ मुर्वी बन्धने ॥ ७१ ॥ पूर्व पर्व मर्व पूरणे ॥ ७४ ॥ चर्व अदने ॥ ७५
॥ भर्व हिंसायाम् ॥ ७६ ॥ कर्व खर्व गर्व दर्पे ॥ ७८ ॥ अर्व शर्व षर्व हिंसायाम् । आनर्व । शर्वति । सर्वति ॥ ८१ ॥ इ
वि व्याप्तौ । इन्वति । इन्वाञ्चकार ॥ ८३ ॥ पिवि मिवि निवि विवि सेचने । तृतीयो मूर्द्धन्योष्मादिरित्येके । सेवनइतितरङ्गिण्या

म् । पिन्वति । पिपिन्व ॥ ८६ ॥ हिविदिविधिविजिविप्रीणनार्थाः । हिन्वति । दिन्वति ॥ धिन्विकृण्व्योर च । ३ । १ । ८० । अनयोरकारोऽन्तादेशः स्यादुप्रत्ययश्च शब्विषये । अतो लोपः । तस्य स्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणो न । उप्रत्ययस्य पित्त्वाद्गुणः । धिनोति । धिनुतः । धिन्वन्ति ॥ लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः । ६ । ४ । १०७ । असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तस्याङ्गस्य लोपो वा स्यात् म्वोः परयोः । धिन्वः । धिनुवः । धिनुमः । धिन्मः । मिपि तु परत्वाद्गुणः । धिनोमि ॥ उतश्च प्रत्ययादऽसंयोगपूर्वात् । ६ । ४ । १०६ । असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तादङ्गात्परस्य हेर्लुक् स्यात् । धिनु । नित्यत्वादुकारलोपात्पूर्वमाट् । धिनवाव । धिनवाम । जिन्वति । इत्यादि ॥ ९० ॥ रिविरविधविगत्यर्थाः । रिण्वति । रण्वति । धन्वति ॥ ९३ ॥ कृविहिंसाकरणयोश्च । चकाराद्गतौ । कृणोति । इत्यादि धिनोतिवत् । अयं स्वादौ च ॥ ९४ ॥ मव बन्धने । मवति । मवतुः । मेवुः । अमवीत् । अमावीत् ॥ ९४ ॥ अवरक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु । अवति । आव । माभवानवीत् ॥ ९६ ॥ धावुगतिशुद्ध्योः । स्वरितेत् । धावति । धावते । दधाव । दधावे ॥ ९७ ॥ * ॥ अथोष्मान्ता आत्मनेपदिनः । धुक्षधिक्षसन्दीपनक्लेशनजीवनेषु । धुक्षते । दुधुक्षे । धिक्षते । दिधिक्षे ॥ २ ॥ वृक्षवरणे । वृक्षते । ववृक्षे ॥ ३ ॥ शिक्षविद्योपादाने । शिक्षते ॥ ४ ॥ भिक्षभिक्षायामलाभे लाभे च । भिक्षते ॥ ५ ॥ क्लेशअव्यक्तायां वाचि । बाधन इति दुर्गः । क्लेशते । चिक्लेशे ॥ ६ ॥ दक्षवृद्धौ शीघ्रार्थे च । दक्षते । ददक्षे ॥ ७ ॥ दीक्षमौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । दीक्षते । दिदीक्षे ॥ ८ ॥ ईक्षदर्शने । ईक्षाञ्चक्रे ॥ ९ ॥ ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषाञ्चक्रे ॥ १० ॥ भाषव्यक्तायां वाचि । भाषते ॥ ११ ॥ वर्षस्नेहने । दन्त्योष्ठ्यादिः । ववर्षे ॥ १२ ॥ गेषृअन्विच्छायाम् । ग्लेषृ इत्येके । अन्विच्छा अन्वेषणं । जिगेषे ॥ १३ ॥ पेषृप्रयत्ने । पेषते ॥ १४ ॥ जेषृणेषृएषृप्रेषृगतौ । जेषते । नेषते । एषाञ्चक्रे । पिप्रेषे ॥ १८ ॥ रेषृहेषृह्रेषृअव्यक्तेशब्दे । आद्यो वृकशब्दे । त

तोद्दौ अव्यक्तशब्दे । रेषते । हेषते । ह्रेषते ॥ २१ ॥ कासृ शब्दकुत्सायाम् । कासाञ्चक्रे ॥ २२ ॥ भासृ दीप्तौ । बभासे ॥ २३ ॥ णासृ रासृ शब्दे । नासते । प्रणासते ॥ २५ ॥ णस कौटिल्ये । नसते ॥ २६ ॥ भ्यस भये । भ्यसते । बभ्यसे ॥ २७ ॥ आङः शसि इच्छायाम् । आशंसते । आशशंसे ॥ २८ ॥ ग्रसु ग्लसु अदने । जग्रसे । जग्लसे ॥ ३० ॥ ईह चेष्टायाम् । ईहाञ्चक्रे ॥ ३१ ॥ बहि महि वृद्धौ । बंहते । बबंहे । मंहते ॥ ३३ ॥ अहि गतौ । अंहते । आनंहे ॥ ३४ ॥ गर्ह गल्ह कुत्सायाम् । जगर्हे । जगल्हे ॥ ३६ ॥ बर्ह बल्ह प्राधान्ये । ओष्ठ्यादी ॥ ३८ ॥ वर्ह वल्ह परिभाषणहिंसाच्छादनेषु । दन्तोष्ठ्यादी । केचित्तु पूर्वयोर्दन्त्योष्ठ्यादीतामनयोरोष्ठ्यादीतां चाहुः ॥ ४० ॥ प्लिह गतौ । पिप्लिहे ॥ ४१ ॥ वेहृ जेहृ वाहृ प्रयत्ने । आद्यो दन्तोष्ठ्यादिः । अन्त्यः केवलोष्ठ्यादिः । उभावप्योष्ठ्यादी इत्येके । दन्तोष्ठ्यादी इत्यपरे । जेहतिर्गत्यर्थोपि । ववाहे ॥ ४४ ॥ द्राहृ निद्राक्षये । निक्षेपे इत्येके ॥ ४५ ॥ काशृ दीप्तौ । चकाशे ॥ ४६ ॥ ऊह वितर्के । ऊहाञ्चक्रे ॥ ४७ ॥ गाहू विलोडने । गाहते । जगाहे । जगाहिषे । जघाक्षे । जगाहिढ्वे । जगाहिध्वे । जगाढ्वे । गाहिता ॥ ढो ढे लोपः । ८ । ३ । १३ । ढस्य लोपः स्याड्ढे परे । गाहिता । गाढा । गाहिष्यते । घाक्ष्यते । गाहिषीष्ट । घाक्षीष्ट । अगाहिष्ट । अगाढ । अघाक्षातां । अघाक्षत । अगाढाः । अघाढ्वम् । अघाक्षि ॥ ४८ ॥ गृहू गर्हणे । गर्हते । जगृहे । ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन । जगृहिषे । जघृक्षे । जघृढ्वे । गर्हिता । गर्ढा । गर्हिष्यते । घर्क्ष्यते । गर्हिषीष्ट । घृक्षीष्ट । लुङि । अगर्हिष्ट । इडभावे ॥ शल इगुपधादनिटः क्सः । ३ । १ । ४५ । इगुपधो यः शलन्तस्तस्मादनिटश्च्लेः क्सादेशः स्यात् । अघृक्षत ॥ क्सस्याचि । ७ । ३ । ७२ । अजादौ तङि क्सस्य लोपः स्यात् । अलोन्त्यस्य । अघृक्षातां । अघृक्षत ॥ ४९ ॥ ग्लह च । ग्लहते ॥ ५० ॥ घुषि कान्तिकरणे । घुंषते । जुघुंषे । केचिद्घुषेत्यदुपधं पठन्ति ॥ ५१ ॥ * ॥ अथार्हत्यन्ताः परस्मैपदिनः । घुषिर् अविशब्दने । अविशब्दनम्प्रतिज्ञानन्ततोन्यस्मिन्नर्थे इत्येके । शब्दे

इत्यन्येपेठुः । घोषति । जुघोष । घोषिता । इरित्वादङ्वा । अघुषत् । अघोषीत् ॥ १ ॥ अक्षूव्याप्तौ ॥ अक्षोऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ७५ । अक्षेर्वाश्नुप्रत्ययःस्यात्कर्त्रर्थे सार्वधातुकेपरे । पक्षेशप् । अक्ष्णोति । अक्ष्णुतः । अक्ष्णुवन्ति । अक्षति । अक्षतः । अक्षन्ति । आनक्ष । आनक्षिथ । आनष्ठ । अक्षिता । अष्टा । अक्षिष्यति । स्कोरितिकलोपः । षढोःकःसि । अक्ष्यति । अक्ष्णोतु । अक्ष्णुहि । अक्ष्णवानि । आक्ष्णोत् । आक्ष्णवं । अक्ष्णुयात् । अक्ष्यात् । ऊदित्वाद्वेट् । नेटि । मा भवानक्षीत् । अक्षिष्टां । अक्षिषुः । इडभावेतुमाभवानाक्षीत् । आष्टां । आक्षुः ॥ २ ॥ तक्षूत्वक्षूतनूकरणे ॥ तनूकरणेतक्षः । ३ । १ । ७६ । श्नुःस्याद्वाशब्विषये । तक्ष्णोति । तक्षतिकाष्ठं । ततक्षिथ । ततष्ठ । अतक्षीत् । अतक्षिष्टां । अताक्षीत् । अताष्टां । तनूकरणेकिम् । वाग्भिःसन्तक्षति । भर्त्सयतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ उक्षसेचने । उक्षाञ्चकार ॥ ५ ॥ रक्ष पालने ॥ ६ ॥ णिक्षचुम्बने । प्रणिक्षति ॥ ७ ॥ तृक्षस्तृक्षणक्षगतौ । तृक्षति । स्तृक्षति । नक्षति ॥ १० ॥ वक्षरोषे । सङ्घातइत्येके ॥ ११ ॥ मृक्षसङ्घाते । म्रक्षइत्येके ॥ १३ ॥ तक्षत्वचने । त्वचनंसंवरणं । त्वचोग्रहणमपक्षपरिग्रहइत्येके ॥ १४ ॥ सूर्क्षआदरे । सुसूर्क्ष । अनादरइतितुक्वाचित्कोपपाठः । अवज्ञावहेलनमसूर्क्षणमित्यमरः ॥ १५ ॥ काक्षिवाक्षिमाक्षिकांक्षायाम् ॥ १८ ॥ द्राक्षिध्राक्षिध्वाक्षिघोरवासितेच ॥ २१ ॥ चूषपाने । चुचूष ॥ २२ ॥ तूषतुष्टौ ॥ २३ ॥ पूषवृद्धौ ॥ २४ ॥ मूषस्तेये ॥ २५ ॥ लूषरूषभूषायाम् ॥ २७ ॥ शूषप्रसवे । तालव्योष्मादिः ॥ २८ ॥ यूषहिंसायाम् । युयूष ॥ ३० ॥ भूषअलङ्कारे । भूषति ॥ ३१ ॥ ऊषरुजायाम् । ऊषाञ्चकार ॥ ३२ ॥ ईषउञ्छे ॥ ३३ ॥ कषखषशिषजषझषशषवषमषरुषरिषहिंसार्थाः । तृतीयषष्ठौतालव्योष्मादी । सप्तमोदन्त्योष्मादिः । चकाष । चखाष । शिशेष । शिशेषिथ । शेष्टा । क्सः । अशिक्षत् । अशेक्ष्यत् । जेषतुः । जझषतुः । शेषतुः । ववषतुः । मेषतुः ॥ तीषसहलुभरुषरिषः । ७ । २ । ४८ । इच्छत्यादेःपरस्यतादेरार्द्धधातुकस्येड्वास्यात् । रोषिता । रोष्टा । रोषिष्यते । रेषिता । रेष्टा । रेषिष्य

॥ ४३ ॥ भष भर्त्सने । इह भर्त्सनं श्वरवः । भषति । बभाष ॥ ४४ ॥ उष दाहे । ओषति ॥ उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् ।
३ । १ । ३८ । एभ्यो लिट्याम्वा स्यात् । ओषाञ्चकार । उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ ॥ ४५ ॥ जिषु विषु मिषु सेचने । जि
जेष । क्रादिनियमादिट् । विवेषिथ । विविषिव । वेष्टा । वेक्ष्यति । अविक्षत् ॥ ४८ ॥ पुष पुष्टौ । पोषति । पोषिता ।
पोषिष्यति । अपोषीत् । अनिट्केषु पुष्येति श्यना निर्देशादयं सेट् । अतो न क्सः । अङ्विधौ दैवादिकस्यैव ग्रहणान्नाङ् ॥ ४९
॥ श्रिषु श्लिषु प्रुषु प्लुषु दाहे । श्रेषति । शिश्रेष । श्रेषिता । श्लेषति । शिश्लेष । श्लेषिता । अयमपि सेट् । अनिट्सु दैवा
दिकस्यैव ग्रहणमिति कैयटादयः । यत्त्वनिट्कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तम् । तत्त्वोक्तिविरोधाद्ग्रन्थान्तरविरोधाच्चोपेक्ष्य
म् । पुप्रोष । पुप्लोष ॥ ५३ ॥ पृषु वृषु मृषु सेचने । मृषु सहने च । इतरौ हिंसासंक्लेशनयोश्च । पर्षति । पपर्ष । पृष्या
त् ॥ ५६ ॥ घृषु संघर्षे ॥ ५७ ॥ हृषु अलीके ॥ ५८ ॥ तुस ह्रस ह्लस रस शब्दे । तुतोस । जह्रास । जह्लास । ररास
॥ ६२ ॥ लस श्लेषणक्रीडनयोः ॥ ६३ ॥ घस्लृ अदने । अयं न सार्वत्रिकः । लिट्यन्यतरस्यामिति घसादेशविधानात् ।
ततश्च यत्र लिङ्गं वचनं वास्ति तत्रैवास्य प्रयोगः । अत्रैव पाठः परस्मैपदे लिङ्गम् । ऌदित्करणमङि । अनिट्कारिकासु
पाठो बलाद्यार्द्धधातुके । क्वचित्तु विशिष्योपादानं । घसति । घस्ता ॥ सः स्यार्द्धधातुके । ७ । ४ । ४९ । सस्य तः स्या
त्सादावार्द्धधातुके । घत्स्यति । घसतु । अघसत् । घसेत् । लिङ्गाद्यभावादाशिष्यस्याप्रयोगः ॥ पुषादिद्युताद्यॢदितः
परस्मैपदेषु । ३ । १ । ५५ । श्यन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्ऌदितश्च परस्य च्लेरङ् स्यात्परस्मैपदेषु । अघसत् ॥ ६४ ॥
जर्ज चर्च झर्झ परिभाषणहिंसातर्जनेषु ॥ ६७ ॥ पिसृ पेसृ गतौ । पिपिसतुः । पिपेसतुः ॥ ६९ ॥ हसे हसने । एदि
त्वान्न वृद्धिः । अहसीत् ॥ ७० ॥ णिश समाधौ । तालव्योष्मान्तः । प्रणेशति ॥ ७१ ॥ मिश मश शब्दे रोषकृते च । तालव्यो
ष्मान्तौ ॥ ७३ ॥ शव गतौ । दन्त्योष्मान्तः । तालव्योष्मादिः । शवति । अशावीत् । अशवीत् ॥ ७४ ॥ शश प्लुतगतौ

। तालव्योष्मादयन्तः । शशाश । शेशतुः । शेशुः । शेशिथ ॥ ७५ ॥ शसुहिंसायाम् । दन्तोष्मान्तः । नशसददंदेत्येत्वन्न । शशसतुः । शशसुः । शशसिथ ॥ ७६ ॥ शंसुस्तुतौ । अयन्दुर्गतावपीतिदुर्गः । नृशंसोघातुकः क्रूरइत्यमरः । शशंस । आशिषिनलोपः । शस्यात् ॥ ७७ ॥ चहपरिकल्कने । कल्कनंशाठ्यं । अचहीत् ॥ ७८ ॥ महपूजायाम् । अमहीत् ॥ ७९ ॥ रहत्यागे ॥ ८० ॥ रहिगतौ । रंहति । रंह्यात् ॥ ८१ ॥ दृहदृहिवृहवृहिवृद्धौ । दर्हति । ददर्ह । ददृहतुः । दृंहति । वर्हति । बृंहति । बृहिशब्देच । बृंहितङ्करिगर्ज्जितम् ॥ ८५ ॥ बृहिरित्येके । अवृहत् । अवर्हीत् ॥ ८६ ॥ तुहिरदुहिरउहिर अर्दने । तोहति । तुतोह । अतुहत् । अतोहीत् । दोहति । अदुहत् । अदोहीत् । अनिङ्कारिकास्तस्यदुहेर्येहणांनेच्छन्ति । ओहति । उवोह । ऊहतुः । ओहिता । माभावानुहत् । औहीत् ॥ ८९ ॥ अर्हपूजायाम् । आनर्ह ॥ ९० ॥ * ॥ अथकृपूपर्य्यन्ताअनुदात्तेतः ॥ द्युतदीप्तौ । द्योतते ॥ द्युतिस्वाप्योःसम्प्रसारणम् । ७ । ४ । ६७ । अनयोरभ्यासस्यसम्प्रसारणंस्यात् । दिद्युते । दिद्युताते । द्योतिता ॥ द्युद्भ्योलुङि । १ । ३ । ९१ । द्युतादिभ्योलुङःपरस्मैपदम्वास्यात् । पुषादीनिसूत्रेणपरस्मैपदेऽङ् । अद्युतत् । अद्योतिष्ट ॥ १ ॥ श्विताबर्णे । श्वेतते । शिश्विते । अश्वितत् । अश्वेतिष्ट ॥ २ ॥ ञिमिदास्नेहने । मेदते ॥ मिदेर्गुणः । ७ । ३ । ८२ । मिदेरिकोगुणःस्यादित्संज्ञकशकारादौ । एश्आदिशित्वाभावान्नानेनगुणः । मिमिदे । अमिदत् । अमेदिष्ट ॥ ३ ॥ ञिष्विदास्नेहनमोचनयोः । मोहनयोरित्येके । स्वेदते । सिष्विदे । अस्विदत् । अस्वेदिष्ट ॥ ४ ॥ ञिक्ष्विदाचेत्येके । अक्ष्विदत् । अक्ष्वेदिष्ट ॥ ५ ॥ रुचदीप्तावभिप्रीतौच । रोचतेसूर्य्यः । हरयेरोचतेभक्तिः । अरुचत् । अरोचिष्ट ॥ ६ ॥ घुटपरिवर्त्तने । घोटते । जुघुटे । अघुटत् । अघोटिष्ट ॥ ७ ॥ रुटलुटलुठप्रतिघाते । अरुटत् । अरोटिष्ट ॥ १० ॥ शुभदीप्तौ ॥ ११ ॥ क्षुभसञ्चलने ॥ १२ ॥ णभतुभहिंसायां । आद्योऽभावेपि । नभन्तामन्यकेसमे । माभूवन्नन्यकेसर्वेइतिनिरुक्तम् । अनभ

त्। अनभिष्ट। अतुभत्। अतोभिष्ट। इमौ दिवादौ क्र्यादौ च॥ १४॥ स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने। ध्वंसु गतौ च। अङि नलोपः। अस्रसत्। अस्रंसिष्ट। नास्रसत्करिणां ग्रैवम् इति रघुकाव्ये॥ १७॥ भ्रंशु इत्यपि केचित्पेठुः। अत्र तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये। भ्रंशु भ्रंसु अधःपतने इति दिवादौ॥ स्रम्भु विश्वासे। अस्रभत्। अस्रम्भिष्ट। दन्त्यादिरयम्। तालव्यादिस्तु प्रमादेगतः॥ २०॥ वृतु वर्तने। वर्तते। ववृते॥ वृद्भ्यः स्यसनोः। १। ३। ९२। वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात्स्ये सनि च॥ न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः। ७। २। ५९। एभ्यः सकारादेरार्धधातुकस्येण्न स्यात्तङानयोरभावे। वर्त्स्यति। वर्तिष्यते। अवृतत्। अवर्तिष्ट। अवर्त्स्यत्। अवर्तिष्यत॥ २१॥ वृधु वृद्धौ॥ २२॥ शृधु शब्दकुत्सायाम्। इमौ वृतिवत्॥ २३॥ स्यन्दू प्रस्रवणे। स्यन्दते। सस्यन्दे। सस्यन्दिषे। सस्यंत्से। सस्यन्दिध्वे। सस्यंध्वे। स्यन्दिता। स्यन्ता। वृद्भ्यः स्यसनोरिति परस्मैपदे कृते ऊदिल्लक्षणमन्तरङ्गमपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्ग्रहणसामर्थ्यान्न वृद्भ्य इति निषेधः। स्यंत्स्यति। स्यन्दिष्यते। स्यंत्स्यते। स्यन्दिषीष्ट। स्यंत्सीष्ट। द्युद्भ्यो लुङीति परस्मैपदपक्षे अङ्। नलोपः। अस्यदत्। अस्यन्दिष्ट। अस्यन्त। अस्यंत्साताम्। अस्यंत्स्यत्। अस्यन्दिष्यत। अस्यंत्स्यत॥ अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु। ८। ३। ७२। एभ्यः परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दतेः सस्य षो वा स्यात्। अनुष्यन्दते। अनुस्यन्दते वा जलम्। अप्राणिषु किम्। अनुस्यन्दते हस्ती। अप्राणिष्विति पर्युदासान्मत्स्योदके अनुष्यन्दते इत्यत्रापि पक्षे षत्वं भवत्येव। प्राणिषु नेत्युक्ते तु न स्यात्॥ २४॥ कृपू सामर्थ्ये॥ कृपो रो लः। ८। २। १८। कृपः उ इति च्छेदः। कृपेति लुप्तषष्ठीकम्। तच्चावर्तते। कृप्योरेफस्य लः स्यात्। कृपेर्ऋकारस्यावयवो यो रः रेफसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात्। कल्पते। चक्लृपे। चक्लृपिषे। चक्लृप्से। इत्यादि स्यन्दिवत्॥ लुटि च कृपः। १। ३। ९३। लुटि स्यसनोश्च कृपेः परस्मैपदं वा स्यात्॥ तासि च कृपः। ७। २। ६०। कृपेः परस्य तासेः सकारादेरार्धधातुकस्य चेण्न स्यात्। तङानयोरभावे। कल्प्तासि। कल्प्तास्थः। कल्पितासे। कल्प्तासे। क

ल्प्स्यति । कल्पिष्यते । कल्प्स्यते । कल्पिषीष्ट । कॢप्सीष्ट । अकॢपत् । अकल्पिष्ट । अकॢप्त । अकल्प्स्यत् । अकल्पिष्य
त । अकल्प्स्यत । वृत वृतः सम्पूर्णा । द्युतादिर्वृतादिश्चेत्यर्थः ॥ २५ ॥ * ॥ अथ त्वरत्यन्तास्त्रयोदशानुदात्तेतः । घट
घटचेष्टायाम् । घटते । जघटे । घटादयो मित इति वक्ष्यमाणेन मित्संज्ञा । तत्फलं तु णौ मितां ह्रस्वः इति चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्य
तरस्यामिति च वक्ष्यते । घटयति । विघटयति । कथन्तर्हि कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये । प्रविघाटयिता समुत्पतन् हरिदश्वः
कमलाकरानिवेत्यादि । शृणु । घटसङ्घात इति चौरादिकस्येदम् । न च तस्यैवार्थविशेषे मित्त्वार्थमनुवादोऽयमिति वाच्यम् ।
नान्ये मितोऽहेताविति निषेधात् । अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिपञ्चकव्यतिरिक्ताश्चुरादयो मितो नेत्यर्थः ॥ १ ॥ व्यथ भयसञ्च
लनयोः । व्यथते ॥ व्यथो लिटि । ७ । ४ । ६८ । व्यथोऽभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्याल्लिटि । हलादिः शेषापवादः । यस्य ह
लादिःशेषेण निवृत्तिः । विव्यथे ॥ २ ॥ प्रथ प्रख्याने । पप्रथे ॥ ३ ॥ प्रस विस्तारे । पप्रसे ॥ ४ ॥ म्रद मर्दने ॥ ५ ॥ स्खद स्ख
दने । स्खदनं विद्रावणम् ॥ ६ ॥ क्षजि गतिदानयोः । मित्त्वसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि चिण्णमुलोरिति दीर्घविकल्पः । अक्षञ्जि
। अक्षाञ्जि । क्षञ्जंक्षञ्जं । क्षाञ्जंक्षाञ्जं ॥ ७ ॥ दक्ष गतिहिंसनयोः । योऽयं वृद्धिशैघ्र्ययोरनुदात्तेत्सु पठितस्तस्येहार्थविशेषे मित्त्वा
र्थोऽनुवादः ॥ ८ ॥ क्रप कृपायां गतौ ॥ ९ ॥ कदि क्रदि क्लदि वैक्लव्ये । वैकल्य इत्येके । त्रयोऽप्यनिदित इति नन्दी । इदित इति
स्वामी । कदि क्रदी इदितौ । क्लद इति चानिदिताविति मैत्रेयः । कदि क्रदि क्लदी आह्वाने रोदने च । परस्मैपदिषूक्ता
नां पुनरिह पाठो मित्त्वार्थमात्मनेपदार्थश्च ॥ १२ ॥ ञित्वरा सम्भ्रमे । घटादयः ॥ षितः । षित्वादङ् । तत्तु वक्ष्यते ॥ १३
॥ * ॥ अथ फणान्ताः परस्मैपदिनः ॥ ज्वर रोगे । ज्वरति । जज्वार ॥ १ ॥ गड सेचने । गडति । जगाड ॥ २ ॥ हेड वेष्ट
ने । हेडृ अनादर इत्यात्मनेपदिषु गतः । स एवोत्सृष्टानुबन्धोऽनूद्यते । अर्थविशेषे मित्त्वार्थम् । परस्मैपदित्वं त्वस्य
प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मध्येऽनुवादसामर्थ्यात्परस्मैपदम् । हेडति । जिहेड । हिडयति । अहिडि । अहीडि । अना

दे इत्यति ॥ ३ ॥ वट भट परिभाषणे । वठ वेष्टने भट भृतावितिपठितयोः परिभाषणेमित्यर्थानुवादः ॥ ५ ॥ नट [illegible]
नृत्तेनाट्यं पठन्त्यम् । तत्रार्थविवेकः । पूर्वपठितस्य [illegible] स्य [illegible] नात्यम् [illegible]
न्तनं नृत्यं चार्थः । यत्कारिषु नर्त्तकव्यपदेशः । पदार्थाभिनयोन्नृत्यम् । गात्रविक्षेपमात्रं नर्त्तनम् । केचित्तु घटादौ नटनत्ताव
तिपठन्ति । गताविन्यन्ये । सोपदेशपर्युदासवाक्ये भाष्यकृता नाटीति दीर्घपाठान्घटादिरसोपदेश एव ॥ ६ ॥ ष्टक प्रती
घाते । स्तकति ॥ ७ ॥ चक तृप्तौ । तृप्तिप्रतीघातयोः पूर्वं पठितस्य तृप्तिमात्रे मित्वार्थानुवादः । आत्मनेपदिषु पठितस्य पर
स्मैपदिष्वनुवादात्परस्मैपदम् ॥ ८ ॥ कखे हसने । एदित्वान्नवृद्धिः । अकखीत् ॥ ९ ॥ रगे शङ्कायाम् ॥ १० ॥ लगे सङ्गे
॥ ११ ॥ ह्वगे ह्लगे षगे ष्टगे संवरणे । कगे नोच्यते । अस्यायमर्थं इति विशिष्य नोच्यते । क्रियासामान्यार्थत्वात् । अनेकार्थ
त्वादित्यन्ये ॥ १५ ॥ अक अग कुटिलायां गतौ ॥ १७ ॥ कण रण गतौ । चुकणत् । ररण ॥ १९ ॥ चण शण श्रण दाने च
। शणगताविन्यन्ये ॥ २२ ॥ श्रथ क्नथ क्रथ क्लथ हिंसार्थाः । जासिनिप्रहणेतिसूत्रे चकार इति मित्त्वेपि वृद्धिर्निपात्यते । क्राथयति ।
मित्त्वं तु निपातनमात्रपरत्वा चिण्णमुलोरितिदीर्घं चरितार्थम् । अक्रथि । अक्राथि । क्रथंक्रथं । क्राथंक्राथं ॥ २६ ॥ वनच
हिंसायामितिशेषः ॥ २७ ॥ वनुचनोच्यते । वनुइत्ययं पूर्वं एवायं धातुर्वनुतनादिकस्यानुवादः । उदित्करणसामर्थ्यात् ।
तेन क्रियासामान्ये वनतीत्यादि । प्रवनयति । अनुपसर्गस्य तु मित्त्वविकल्पो वक्ष्यते ॥ २८ ॥ ज्वल दीप्तौ । सप्रत्ययार्थंमपठि
ष्यमाण एवायं । मित्वार्थमनूद्यते । प्रज्वलयति ॥ २९ ॥ ह्वल ह्मल चलने । प्रह्वलयति । प्रह्मलयति ॥ ३१ ॥ स्मृ
आध्याने । चिन्तायाम्पठिष्यमाणस्यैवाध्याने मित्वार्थानुवादः । आध्यानमुत्कंठापूर्वकं स्मरणं ॥ ३२ ॥ दॄ भये । दॄ वि.
दारणे । इति क्र्यादेरयं मित्वार्थानुवादः । दृणन्तम्प्रेरयति । दरयति । भयादन्यत्र । दारयति । धात्वन्तरमेवेदमिति म
तेन तु दरतीत्यादि । केचित्तु घटादौ श्वभ्र्यदॄ त्वरेति सूत्रे च दॄ इति दीर्घस्थाने ह्रस्वं पठन्ति । तत्रेति माधवः ॥ ३३ ॥ [illegible]

क्यादिषुपठिष्यमाणस्यानुवादः। नयादन्यत्र। नास्यति॥३४॥ श्रपाके। श्रैइतिकृतात्वस्यश्राइत्यादादिकस्यचसामान्ये
नानुकरणं। लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य। लक्षणप्रतिपदोक्तयोःप्रतिपदोक्तस्यैवग्रहणमितिपरिभाषाभ्या
म्। श्रपयति। विक्लेदयतीत्यर्थः। पाकादन्यत्र। श्रापयति। स्वेदयतीत्यर्थः॥३५॥ मारणतोषणनिशामनेषुज्ञा। नि
शामनञ्चाक्षुषज्ञानमितिमाधवः। ज्ञापनमात्रमित्यन्ये। निशानेष्वितिपाठान्तरम्। निशानमीक्ष्णीकरणम्। एष्वेवार्थेषुज्ञा
नानिर्मिन्। ज्ञपमिच्चेतिचुरादौ। ज्ञापनंमारणादिकञ्चास्यार्थः। कथंविज्ञापनाभर्तृषुसिद्धिमेतीति तज्ज्ञापयत्याचार्य
इतिच। शृणु। माधवमतेऽचाक्षुषज्ञानेमित्वाभावात्। ज्ञापनमात्रेमित्वमितिमतेनुज्ञानियोगइतिचौरादिकस्यधातूना
मनेकार्थत्वात्। निशानेष्वितिपठतांहरदत्तादीनाम्मतेतुनकाप्यनुपपत्तिः॥३६॥ कम्पनेचलिः। चलकम्पनेइतिज्व
लादिः। चलयतिशाखाम्। कम्पनादन्यत्रतु। शीलञ्चालयति। अन्यथाकरोतीत्यर्थः। दूरतीत्यर्थइतिस्वामी। स्तम्भ
ञ्चालयति। क्षिपतीत्यर्थः॥३७॥ छदिरूर्जने। छदअपवारणइतिचौरादिकस्यस्वार्थेणिजभावेमित्वार्थोयमनुवादः
। अनेकार्थत्वादूर्जनेऽर्थेवृत्तिः। छदन्तम्प्रयुङ्क्तेछदयति। बलवन्तम्प्राणवन्तंवाकरोतीत्यर्थः। अन्यत्रछादयति। अपवारय
न्तम्प्रयुङ्क्तइत्यर्थः। स्वार्थेणिचितु। छादयति। बलीभवति। प्राणीभवति। अपवारयतिवेत्यर्थः॥३८॥ जिह्वोन्मथनेल
डिः। लडविलासइतिपठितस्यमित्वार्थोनुवादः। उन्मथनंज्ञापनम्। जिह्वाशब्देनषष्ठीतत्पुरुषः। लडयतिजिह्वाम्। तृती
यातत्पुरुषोवा। लडयतिजिह्वया। अन्येतुजिह्वाशब्देनतज्ज्ञापारोलक्ष्यते। समाहारद्वन्द्वोयम्। लडयतिजनुम्। लडय
तिदधि। अन्यत्रलाडयतिपुत्रम्॥३९॥ मदीहर्षग्लेपनयोः। ग्लेपनन्दैन्यं। दैवादिकस्यमित्वार्थोयमनुवादः। मदय
ति। हर्षयति। ग्लेपयतिवेत्यर्थः। अन्यत्र। मादयति। चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः॥४०॥ ध्वनशब्दे। भ्वादेर्मित्वार्थ
मनूद्यते। ध्वनयतिघण्टाम्। अन्यत्रध्वानयति। अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः॥४१॥ अवभोजः। दलिवलिस्खलि

ध्वनिश्चपिघटादिष्वेतिपपाठ । तत्रध्वनरर्थीशब्दाहृतौ । दलविशरणे । वलसंवरणे । स्खलसञ्चलने । त्रपूषलज्जायामिति
मितगताः । तेषांणौ । दलयति । वलयति । स्खलयति । त्रपयति । क्षैश्चेइतिवक्ष्यमाणस्खदनाद्यस्यपुकानिर्देशः स्खदय
ति ॥ ४८ ॥ खनअवतंसने । अहेइतिपठिष्यमाणस्यानुवादः । खनयति । अन्यस्तुखानयति ॥ ४९ ॥ घटादयोमितः ।
मित्संज्ञाइत्यर्थः ॥ ५० ॥ जनीजृष्क्नसुरञ्जोऽमन्ताश्च । मितइत्यनुवर्तते । जृषितिषिच्वनिर्देशाज्जीर्य्यतेर्ग्रहणम् । जृषा
नेलुजारयति । केचित्तुजनीजृष्नसुइतिपठित्वाह्नसुनिरसनेइतिदैवादिकमुदाहरन्ति ॥ ५४ ॥ ज्वलह्वलह्मलनमा
मनुपसर्गाद्वा । एषांमित्वम्वा । प्राप्तविभाषेयम् । ज्वलयति । ज्वालयति । उपसृष्टेतुनित्यंमित्त्वम् । प्रज्वलयति । कथन्त
र्हिप्रज्वालयति । उन्नामयतीति । घञन्तात्तत्करोतीतिणौ । कथंसंक्रामयतीति । मितांह्रस्वइतिह्रस्वेवाचितविसर्गइत्यतोवे
त्यनुवर्त्यव्यवस्थितविभाषाश्रयणादितिवृत्तिकृत् । एतेनरजोविश्रामयन्राज्ञाम् । धुर्य्यान्विश्रामयेतिसइत्यादिव्याख्यातम्
॥ ५८ ॥ ग्लास्नावनुवमाश्च । अनुपसर्गादेषांमित्वम्वास्यात् । आद्ययोरप्राप्तेइतरयोःप्राप्तेविभाषा ॥ ६२ ॥ नकम्यमिचमा
म् । अमन्तत्वात्प्राप्तं मित्वमेषान्नस्यात् । कामयते । आमयति । चामयति ॥ ६५ ॥ शमोदर्शने । शाम्यतिर्दर्शनेमिन्नस्यात् ।
निशामयतिरूपम् । अन्यत्रतुप्रशमयतिनेत्रनिशामयत्यवधूः कथाः । कथन्तर्हिनिशामयतदुत्तमविभक्तिसद्रूदनोममेति । शम
आलोचनइतिचौरादिकस्य । धातूनामनेकार्थत्वाच्छामयतेर्वृत्तिःशाम्यतिवत् ॥ ६६ ॥ यमोऽपरिवेषणे । यच्छतिर्भोजनेतोन्य
त्रमिन्नस्यात् । आयामयति । द्राघयति । आपारयतीत्यर्थः । परिवेषणेतु । यमयतिचन्द्रमसम् । भोजयतीत्यर्थः । पर्य्य
वसितंनियमयन्निन्यादितुनियमवच्छदाम्करोतीतिणौबोध्यम् ॥ ६७ ॥ स्खदिरवपरिभ्याञ्च । मित्रेत्येव । अवस्खादयति
। परिस्खादयति । अथावपरिभ्यइतिन्यासकारः । स्वामीतुनकर्मीतिन अनुगरमिति त्यामननुवर्त्य शमःस्वदर्शनेइतिविच्छे
दः । यमस्त्वपरिवेषणेमित्वमाह । तन्मतेपर्य्यवसितंनियमयन्नित्यादिसम्यगेव । उपसृष्टस्यस्खदेश्चेदवादिपूर्वेकोविसृष्टं

मान् । प्रस्खादयतीत्याह । तस्मात्त्वद्वयेऽप्युदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्याख्याम् फणितः । इदन्तु स्वमतं वृत्ति[illegible]

धातुपेक्ष्यम् ॥ ९० ॥ फण गतौ । नेतिनिवृत्तमसम्भवात् । निषेधात्पूर्व्वमसौ न पठितः । फणादिकार्य्यानुरोधात् [illegible]

सप्तानाम् । ६ । ४ । १२५ । एषां वा एत्वाभ्यासलोपौ स्तः किति लिटि सेटि थलि च । फेणतुः । फेणुः । फेणि[illegible]

नुः । पफणुः । फणयति । वृत् । घटादिः समाप्तः । फणेः प्रागेव वृदित्येके । तन्मते फाणयतीत्येव ॥ ९१ ॥ राजृ [illegible]

स्वरितेत् । राजति । राजते । रेजतुः । रराजतुः । रेजे । रराजे । अतङ्ग्यनुवृत्तावपि विधानसामर्थ्यादात एत्वं ॥ ९२

॥ टुभ्राजृ टुभ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ । अनुदात्तेतः । भ्राजतेरिह पाठः फणादिकार्य्यार्थः । पूर्व्वम्पाठस्तु षत्वादिकस्याभावार्थः

। तत्र हि राजिसाहचर्य्यात् फणादेरेव ग्रहणम् । भ्रेजे । बभ्राजे । बभ्राशे भ्रेशे इत्यपि । भ्राश्यते । भ्राशते ॥ [illegible] । बभ्रा

शे । भ्लाश्यते । भ्लेशे । बभ्लाशे । द्वावपीमौ तालव्यान्तौ ॥ ९४ ॥ स्यमु स्वन [illegible] शब्दे । स्यमादयः [illegible]

नः । स्येमतुः । सस्यमतुः । अस्यमीत् । स्वेनतुः । सस्वनतुः । सस्वनुः । अस्वानीत् । अस्वनीत् । विष्वणति । [illegible]ति

। सशब्दं भुङ्क्त इत्यर्थः । वेश्च स्वन इति षत्वं । फणादयो गताः । दध्वनतुः ॥ ३ ॥ [illegible] । [illegible] ॥

५ ॥ ज्वल दीप्तौ । अज्वालीत् ॥ ६ ॥ चल कम्पने ॥ ७ ॥ जल घातने । [illegible] ॥ [illegible] ॥ टल ट्वल वैक्लव्ये ॥ १० ॥

स्थल स्थाने ॥ ११ ॥ हल विलेखने ॥ १२ ॥ णल गन्धे । बन्धन इत्येके ॥ १३ ॥ [illegible] पलति ॥ १४ ॥ बल प्राणने धान्या

वरोधने च । बलति । बेलतुः । बेलुः ॥ १५ ॥ पुल महत्वे । पोलति ॥ १६ ॥ [illegible] संस्त्यानं सङ्घातः । बन्धु

शब्देन तद्व्यापारो गृह्यते । कोलति । चुकोल ॥ १७ ॥ शल हुल पत्लृ गतौ । शशाल । जुहोल । पपात । पेततुः । पतिता ॥

पतः पुम् । ७ । ४ । १९ । अङि परे । अपप्तत् । नेर्गदेति णत्वं । प्रण्यपप्तत् ॥ २० ॥ क्वथे निष्पाके । क्वथति । चक्वाथ ।

अक्वथीत ॥ २१ ॥ [illegible] । अपथीत ॥ २२ ॥ मथे विलोडने । मेथतुः । [illegible] ॥ २३ ॥ [illegible]

पतनादूतइत्यमितिसुधाकरः। ववाम। ववमतुः। वादित्वादेत्त्वाभ्यासलोपौन। भागवृत्तौतुवेमतुरित्याद्यप्युदाहृतम्। वञ्झाप्यादौनवृष्टं ॥ २४ ॥ भ्रमुचलने। वाभ्राशेतिश्यन्वा। भ्रम्यति। भ्रमति। भ्राम्यतीतितुदिवादेर्वक्ष्यते ॥ वाजॄभ्रमुत्रसाम्। ६। ४। १२४। एषामेत्वाभ्यासलोपौवास्तःकितिलिटिसेटिथलिच। भ्रेमतुः। अभ्रमीत् ॥ २५ ॥ क्षरसञ्चलने। अक्षारीत् ॥ २६ ॥ * ॥ अथह्वान्तानुदात्तेतौ। षहमर्षणे। परिनिविभ्यइतिषत्वं। परिषहते। सेहे। सहिता। तीषसहेतिवाइट्। इडभावेढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः ॥ सहिवहोरोदवर्णस्य। ६। ३। ११२। अनयोरवर्णस्यओत्स्यात्ढलोपेसति ॥ सोढः। ८। ३। ११५। सोढरूपस्यसहेःसस्यषत्वंनस्यात्। परिसोढा ॥ सिवादीनांवाऽड्व्यवायेपि। ८। ३। ७१। परिनिविभ्यःपरेषांसिवादीनांसस्यषोवास्यादड्व्यवायेपि। पर्य्यषहत् ॥ १ ॥ रमुक्रीडायाम्। रेमे। रेमिषे। रन्ता। रंस्यते। रंसीष्ट। अरंस्त ॥ २ ॥ * ॥ अथकसन्ताःपरस्मैपदिनः। षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु ॥ पाघ्राध्मास्थाम्नादाणदृश्यर्त्तिसर्त्तिशदसदांपिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः। ७। ३। ७८। पादीनामिपिबादयःस्युरित्संज्ञकशकारादौप्रत्ययेपरे। सीदति। ससाद। सेदतुः। सेदिथ। ससत्थ। सत्ता। सत्स्यति। ऌदित्वादङ्। असदत् ॥ सदिरप्रतेः। निषीदति। न्यषीदत् ॥ सदेःपरस्यलिटि। ८। ३। ११८। सदेरभ्यासात्परस्यषत्वंनस्यात्। लिटि। निषसाद। निषेदतुः ॥ १ ॥ शद्लृशातने। विशीर्णतायामयम्। शातनन्तुविषयतयानिर्दिश्यते ॥ शदेःशितः। १। ३। ६०। शिद्भाविनोऽस्मादात्मनेपदंस्यात्। शीयते। शशाद। शेदतुः। शेदिथ। शशत्थ। शत्ता। अशदत् ॥ २ ॥ क्रुशआह्वानेरोदनेच। क्रोशति। क्रोष्टा। क्रोक्ष्यः। अक्रुक्षत् ॥ ३ ॥ कुचसम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेषु। कोचति। चुकोच ॥ ४ ॥ वुधअवगमने। वोधति। वोधिता। वोधिष्यति ॥ ५ ॥ रुहवीजजन्मनिप्रादुर्भावेच। रोहति। रुरोह। रुरोहिथ। रोढा। रोक्ष्यति। अरुक्षत् ॥ ६ ॥ कसगतौ। अकासीत्। अकसीत् ॥ ७ ॥ वृत ! [illegible] इतिज्वलादि

टिगणः समाप्तः ॥ * ॥ अथ गूहत्यन्ताः स्वरितेतः ॥ हिक्क अव्यक्ते शब्दे । हिक्कति । हिक्कते ॥ १ ॥ अञ्चु गतौ याचने च । अञ्च
ति । अञ्चते ॥ २ ॥ अचु इत्येके ॥ ३ ॥ अचि इत्यपरे ॥ ४ ॥ टुयाचृ याच्ञायाम् । याचति । याचते ॥ ५ ॥ रेटृ परिभाषणे
। रेटति । रेटते ॥ ६ ॥ चते चदे याचने । चचात । चेते । अचतीत् । चचाद । चेदे । अचदीत् ॥ ८ ॥ प्रोथृ पर्य्याप्तौ
। पुप्रोथ । पुप्रोथे ॥ ९ ॥ मिदृ मेदृ मेधाहिंसनयोः । मिमेद । मिमेदे । थान्ताविमावितिस्वामी । नमामिमेथ । धान्तावितिन्या
सः ॥ ११ ॥ मेधृ सङ्गमे च । मेधति । मिमेधे ॥ १२ ॥ णिदृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षयोः । निनेद । निनिदतुः । निनिदे ॥ १४
॥ शृधु मृधु उन्दने । उन्दनं क्लेदनम् । शर्द्धति । शर्द्धते । शर्द्धिता । मर्द्धति । मर्द्धते ॥ १६ ॥ बुधिर् बोधने । बोधति ।
बोधते । इरित्वादङ्वा । अबुधत् । अबोधीत् । अबोधिष्ट । दीपजनेति चिण्तु न भवति । पूर्वोत्तरसाहचर्य्यात् दैवादिक
स्यैव तत्र ग्रहणात् ॥ १७ ॥ उबुन्दिर् निशामने । बुबुन्दे । अबुदत् । अबुन्दीत् ॥ १८ ॥ वेणृ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादि
त्रग्रहणेषु । वेणति । वेणते । नान्तोप्ययम् ॥ १९ ॥ खनु अवदारणे । खनति । खनते ॥ गमहनजनखनघसां लोपः क्ङि
त्यनङि । ६ । ४ । ९८ । एषामुपधाया लोपः स्यादजादौ क्ङिति न त्वङि । चख्नतुः ॥ ये विभाषा । ६ । ४ । ४३ । खायात् ।
खन्यात् ॥ २० ॥ चीवृ आदानसंवरणयोः । चिचीव । चिचीवे ॥ २१ ॥ चायृ पूजानिशामनयोः ॥ २२ ॥ व्यय गतौ । अव्य
यीत् ॥ २३ ॥ दाशृ दाने । ददाश । ददाशे ॥ २४ ॥ भेषृ भये । गतावित्येके । भेषति । भेषते ॥ २५ ॥ भ्रेषृ भ्लेषृ ग
तौ ॥ २६ ॥ अस गतिदीप्त्यादानेषु । असति । असते । आस । आसे । अयं षान्तोपि ॥ २७ ॥ स्पश बाधनस्पर्शनयोः । स्प
र्शनं ग्रथनम् । स्पशति । स्पशते ॥ २८ ॥ लष कान्तौ । वाभ्राशेति श्यन्वा । लष्यति । लषति । लेषे ॥ २९ ॥ चष भक्षणे
॥ ३० ॥ छष हिंसायां । चच्छषतुः । चच्छषे ॥ ३१ ॥ झष आदानसम्वरणयोः ॥ ३२ ॥ भ्लक्ष भ्रक्ष अदने ॥ ३४ ॥ भक्ष इति
मैत्रेयः ॥ ३५ ॥ दासृ दाने ॥ ३६ ॥ माहृ माने ॥ ३७ ॥ गुहू संवरणे ॥ ऊदुपधाया गोहः । ६ । ४ । ८९ । गुहरूप

धायाऊत्स्याद्गुणहेतावजादौ प्रत्यये । गूहति । गूहते । ऊदित्वादिड्वा । गूहिता । गोढा । गूहिष्यति । घोक्ष्यति । गूहे
त् । गूह्यात् । अगूहीत् । इडभावे क्सः । अघुक्षत् ॥ लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये । ७ । ३ । ७३ । एषां
क्सस्य लुग्वा स्याद्दन्त्ये तङि । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः । अगूढ । अघुक्षत । क्सस्याचीत्यन्तलोपः । अघुक्षाताम् । अघुक्ष
न्त । अगुह्वहि । अघुक्षावहि । अघुक्षामहि ॥ ३८ ॥ * ॥ अथाजन्ता उभयपदिनः । श्रिञ् सेवायाम् । श्रयति । श्रयते
। शिश्रियतुः । श्रयिता । णिश्रीति चङ् । अशिश्रियत् ॥ १ ॥ भृञ् भरणे । भरति । बभार । बभ्रतुः । बभर्थ । बभृव । बभृ
षे । भर्त्ता ॥ ऋद्धनोः स्ये । ७ । २ । ७० । ऋतो हन्तेश्च स्यस्येट् स्यात् । भरिष्यति ॥ रिङ्शयग्लिङ्क्षु । ७ । ४ । २८
। शे यकि यादावार्द्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः स्यात् । रिङि प्रकृते रिङ्विधिसामर्थ्याद्दीर्घो न । भ्रियात् ॥ उश्च । १ । २
। १२ । ऋवर्णात्परौ झलादी लिङ्तङ्परः सिचेत्येतौ कितौ स्तः । भृषीष्ट । भृषीयास्ताम् । अभार्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभार्षुः ॥
ह्रस्वादङ्गात् । ८ । २ । २७ । सिचो लोपः स्यात् झलि । अभृत । अभृषाताम् । अभरिष्यत ॥ २ ॥ हृञ् हरणे । हर
णम्प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशनं च । जहर्थ । जह्रिव । जह्रिषे । हर्त्ता । हरिष्यति ॥ ३ ॥ धृञ् धारणे । धरति । अधा
र्षीत् । अधृत ॥ ४ ॥ णीञ् प्रापणे । निनयिथ । निन्यिषे ॥ ५ ॥ * ॥ अथाजन्ताः परस्मैपदिनः । धेट् पाने । धयति ॥ आदेच
उपदेशेऽशिति । ६ । १ । ४५ । उपदेशे एजन्तस्य धातोरात्वं स्यान्न तु शिति ॥ आत औ णलः । ७ । १ । ३४ । आदन्ताद्धातो
र्णल औकारादेशः स्यात् । दधौ ॥ आतो लोप इटि च । ६ । ४ । ६४ । अजाद्योरार्द्धधातुकयोः क्ङिदिटोः परयोरातो लोपः स्या
त् । द्विर्वचनात्प्रागातो लोपे प्राप्ते द्विर्वचनेऽचीति निषेधः । द्वित्वे कृते आलोपः । दधतुः । दधुः । दधिथ । दधाथ । दधिव । द
धिम । धाता ॥ दाधाघ्वदाप् । १ । १ । २० । दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युर्दाप्दैपौ विना ॥ एर्लिङि । ६ । ४ ।
६७ । घुसंज्ञानां मास्थादीनां च एत्वं स्यादार्द्धधातुके किति लिङि । धेयात् । धेयास्ताम् । धेयासुः । विभाषा धेट्श्व्योः । ३

। १। ४९। आभ्यां लेरसंज्ञास्याकर्तृवा चिनि लुङिपरे । चङीतिद्वित्वं । अदधत् । अदधतां ॥ विभाषाघ्राधेट्शाच्छासः । २। ४। ७८। एभ्यः सिचो लुग्वास्यात्परस्मैपदे परे । अधात् । अधाताम् । अधुः ॥ यमरमनमाऽऽतांसक्च । ७ ।२। ७३। एषांसक्स्यादेभ्यः सिचइट्स्यात्परस्मैपदेषु । अधासीत् । अधासिष्टाम् । अधासिषुः ॥ १॥ ग्लैम्लैहर्षक्षये । हर्षक्षयोधातुक्षयः । ग्लायति । जग्लौ । जग्लिथ ॥ वाऽन्यस्यसंयोगादेः । ६ । ४ । ६८ । घुमास्थादेरन्यस्यसंयोगादेर्ङातोएत्वंवास्यादार्द्धधातुकेकितिलिङि । ग्लायात् । ग्लेयात् । अग्लासीत् । म्लायति ॥३ ॥ द्यैन्यकरणे । न्यकरणन्तिरस्कारः ॥ ४ ॥ द्रैस्वप्ने ॥ ५ ॥ ध्रैतृप्तौ ॥ ६ ॥ ध्यैचिन्तायाम् ॥ ७ ॥ रैशब्दे ॥ ८ ॥ स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयोः । स्त्यायति । षोपदेशस्यापिसत्वेकृतेरूपंतुल्यम् । षोपदेशफलन्तुनिष्ठासंनि । अतिष्ट्यपदित्यत्रषत्वम् ॥ १० ॥ खैखदने ॥ ११॥ क्षैजैषैक्षये । क्षायति । जजौ । ससौ । साता । घुमास्थेत्यत्रविभाषाघ्राधेडित्यत्रचस्यतेरेवग्रहणंनत्वस्य । तेनएत्वसिंजलुकौन । सायात् । असासीत् ॥ १४ ॥ कैगैशब्दे । गेयात् । अगासीत् ॥ १६ ॥ शैश्रैपाके ॥ १८ ॥ पैओवैशोषणे । पायात् । अपात् । अपासीत् । घुमास्थेतीत्वन्तदंपवादएर्लिङीत्येत्वञ्चातिस्थेतिसिज्लुक्चन । पारूपस्यलाक्षणिकत्वात् ॥ २० ॥ ष्टैवेष्टने । स्तायति ॥ २१ ॥ ष्णैवेष्टने । शोभायाञ्चेत्येके । स्नायति ॥ २२ ॥ दैप्शोधने । दायति । अघुत्वादेत्वसिजलुकौन । दायात् । अदासीत् ॥ २३ ॥ पापाने । पाघ्राध्मेतिपिबादेशः । तस्यादन्तत्वान्नोपधागुणः । पिबति । पेयात् । अपात् ॥ २४ ॥ घ्रागन्धोपादाने । जिघ्रति । घ्रायात् । घ्रेयात् । अघ्रासीत् । अघ्रात् ॥२५॥ ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः । धमति ॥ २६ ॥ ष्ठागतिनिवृत्तौ । तिष्ठति । स्थादिष्वभ्यासेनेतिषत्वं । अधितष्ठौ । उपसर्गादितिषत्वम् । अधिष्ठाता । स्थेयात् ॥२७ ॥ म्नाअभ्यासे । मनति ॥२८ ॥ दाण्दाने । प्रणियच्छति । देयात् । अदात् ॥ २९ ॥ ह्वृकौटिल्ये । ह्वरति ॥ ऋतश्चसंयोगादेर्गुणः । ७ । ४ । १० । ऋदन्तस्यसंयोगादेरङ्गस्यगुणःस्याल्लिटि । किदर्थमपीदम्परत्वादस्त्यपिभवति । र

परत्वं । उपधावृद्धिः । जहार । जह्रतुः । जह्रुः । जहर्थ । हर्त्ता । ऋद्धनोः स्ये । हरिष्यति ॥ गुणोऽर्त्तिसंयोगाद्योः । ७ । ४ । २९ । अर्त्तेः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणः स्याद्यकि यादावार्द्धधातुके लिङि च । ह्रियात् । अहार्षीत् । अहार्ष्टाम् ॥ ३० ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः । स्वरतिसूतीति वेट् । सस्वरिथ । सस्वर्थ । वमयोस्तु ॥ श्र्युकः किति । ७ । २ । ११ । श्रिञ एकाच उगन्ताच्च परयोर्गित्कितोरिण्न स्यात् । परमपि स्वरत्यादिविकल्पं बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते । क्रादिनियमान्नित्यमिट् । सस्वरिव । सस्वरिम । परत्वादृद्धनोरिति नित्यमिट् । स्वरिष्यति । स्वर्य्यात् । अस्वारीत् । अस्वारिष्टाम् । अस्वार्षीत् । अस्वार्ष्टाम् ॥ ३१ ॥ स्मृ चिन्तायाम् ॥ ३२ ॥ ह्वृ संवरणे ॥ ३३ ॥ सृ गतौ । क्रादिनियमादिट् । ससर्थ । ससृव । रिङ् स्रियात् । असार्षीत् । असार्ष्टाम् ॥ सर्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यश्च । ३ । १ । ५६ । एभ्यश्च्लेरङ् स्यात्कर्त्तरि लुङि । इह लुक्शपा शासिना साहचर्य्यात्सर्त्यर्त्ती जौहोत्यादिकावेव गृह्येते । तेन भ्वादेर्नाङ् । शीघ्रगतौ तु पाघ्राध्मेति शिति धावादेशः । धावति ॥ ३४ ॥ ऋ गतिप्रापणयोः । ऋच्छति ॥ ऋच्छत्यृताम् । ७ । ४ । ११ । तौदादिक ऋच्छेर्ऋधातोर्ऋतां च गुणः स्याल्लिटि । णलि प्राग्वदुपधावृद्धिः । आर । आरतुः । आरुः ॥ इडत्त्यर्त्तिव्ययतीनाम् । ७ । २ । ६६ । अद ऋ व्येञ् एभ्यस्थलो नित्यमिट् स्यात् । आरिथ । अर्त्ता । अरिष्यति । अर्य्यात् । आर्षीत् । आर्ष्टाम् ॥ ३५ ॥ गृ घृ सेचने । गरति । जगर्थ । जघ्रिव । रिङ् । घ्रियात् । अगार्षीत् ॥ ३७ ॥ ध्वृ हूर्च्छने ॥ ३८ ॥ स्रु गतौ । सुस्रोथ । सुस्रुव । स्रूयात् । णिश्रीति चङ् । लघूपधगुणादन्तरङ्गत्वादुवङ् । असुस्रुवत् ॥ ३९ ॥ षु प्रसवैश्वर्य्ययोः । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सुषोथ । सुषविथ । सुषुविव । सोता ॥ स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु । ७ । २ । ७२ । एभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । असावीत् । पूर्वोत्तराभ्यां सिञ्भ्यां साहचर्य्यात्सुनोतेरेव ग्रहणमिति पक्षे । असौषीत् ॥ ४० ॥ श्रु श्रवणे ॥ श्रुवः शृ च । ३ । १ । ७४ । श्रुवः शृ इत्यादेशः स्यात् श्नुप्रत्ययश्च । शपोऽपवादः । श्नोर्ङित्वाद्धातोर्गुणो न । शृणोति । शृणुतः ॥ हुश्नुवो

सार्वधातुके । ६ । ४ । ८७ । जुहोतेःश्नुप्रत्ययान्तस्यानेकाचोऽङ्गस्यचासंयोगपूर्वोवर्णस्ययण्स्यादजादौसार्वधातुके ।
उवङोऽपवादः । शृण्वन्ति । शृणोमि । शृण्वः । शृणुवः । शृण्मः । शृणुमः । शुश्रोथ । शुश्रुव । शृणु । शृणवानि । शृणु
यात् । श्रूयात् । अश्रौषीत् ॥ ४१ ॥ ध्रुस्थैर्य्ये । ध्रवति । अयंकुटादौगत्यर्थोऽपि ॥ ४२ ॥ दुद्रुगतौ । दुदोथ । दुदविथ ।
दुदुविव । दुद्रोथ । दुद्रुव । णिश्रीतिचङ् । अदुद्रुवत् ॥ ४३ ॥ जिज्रिअभिभवे । अभिभवोन्यूनीकरणंन्यूनीभवनञ्च
। आद्येसकर्म्मकः । शत्रून्जयति । द्वितीयेत्वकर्म्मकः । अध्ययनात्पराजयते । अध्येतुंग्लायतीत्यर्थः । विपराभ्याञ्जेरितित
ङ् । पराजेरसोढइत्यपादानत्वं ॥ ४५ ॥ * ॥ अथडीङन्ताङितः ॥ ष्मिङ्ईषद्धसने । स्मयते । सिष्मिये । सिष्मियिढ्वे ।
सिष्मियिध्वे ॥ १ ॥ गुङ्अव्यक्तेशब्दे । गवते । जुगुवे ॥ २ ॥ गाङ्गतौ । गाते । गाते । गाते । इइएत्वेकृतेवृद्धिः । गै ।
लङ्इटि । अगे । गेत । गेयातां । गेरन् । गासीष्ट । गाङ्कुटादिसूत्रेइङादेशस्यैवगाङोग्रहणंनत्वस्य । तेनाङित्त्वा
द्घुमास्थेतीत्त्वन्न । अगास्त । आदादिकोऽयमितिहरदत्तादयः । फलेतुनभेदः ॥ ३ ॥ कुङ्घुङ्उङ्ङुङ्शब्दे । अन्येतुउङ्
कुङ्खुङ्गुङ्घुङ्ङुङ्इत्याहुः । कवते । चुकुवे । घवते । अवते । ऊवे । वार्णादाङ्गम्बलीयइत्युवङ् । ततःसवर्णदी
र्घः । ओता । ओष्यते । ओषीष्ट । औष्ट । ङवते । ङुङुवे । ङोता ॥ ७ ॥ च्युङ्ज्युङ्प्रुङ्प्लुङ्गतौ ॥ ११ ॥ क्रुङ्इत्ये
के ॥ १२ ॥ रुङ्गतिरेषणयोः । रेषणंहिंसा । रुरुवे । रवितासे ॥ १३ ॥ धृङ्अवध्वंसने । धरते । दध्रे ॥ १४ ॥ मे
ङ्प्रणिदाने । प्रणिदानम्विनिमयःप्रत्यर्पणञ्च । प्रणिमयते । नेर्गदेतिणत्वं । तत्रघुप्रकृतिमाङितिपठित्वाङितोमाप्रकृतेर
पिग्रहणस्येष्टत्वात् ॥ १५ ॥ देङ्रक्षणे । दयते ॥ दयतेर्दिगिलिटि । ७ । ४ । ९ । दिग्यादेशेनद्वित्वबाधनमिष्यतइ
तिवृत्तिः । दिग्ये ॥ स्थाघ्वोरिच्च । १ । २ । १७ । अनयोरिदादेशःस्यात् । सिच्चकित्स्यात् । अदित । अदिथाः । अदिवि
॥ १६ ॥ श्यैङ्गतौ । श्यायते । शश्ये ॥ १७ ॥ प्यैङ्वृद्धौ । प्यायते । पप्ये । प्याता ॥ १८ ॥ त्रैङ्पालने । त्रायते ।

मर्षे ॥ १९ ॥ पूङ् पवने । पवते । पुपुवे । पविता ॥ २० ॥ मूङ् बन्धने । मवते ॥ २१ ॥ डीङ् विहायसा गतौ । डयते ।
डिड्ये । डयिता ॥ २२ ॥ तॄ प्लवनतरणयोः ॥ ऋत इद्धातोः । ७ । १ । १०० । ऋदन्तस्य धातोरङ्गस्य इत् स्यात् । इत्वोत्वा
भ्यां गुणवृद्धी विप्रतिषेधेन । तरति । ऋच्छत्यॄतामिति गुणः । तॄफलेत्येत्वम् । तेरतुः । तेरुः ॥ वॄतो वा । ७ । २ । ३८ ।
वृङ्वृञ्भ्यामॄदन्ताच्चेटो दीर्घो वा स्यान्न तु लिटि । तरीता । तरिता । अलिटीति किम् । तेरिथ । हलि चेति दीर्घः । तीर्य्यात्
॥ सिचि च परस्मैपदेषु । ७ । २ । ४० । अत्र वृत इटो दीर्घो न । अतारिष्टाम् ॥ २३ ॥ * ॥ अथाष्टावनुदात्तेतः । गुप गो
पने ॥ १ ॥ तिज निशाने ॥ २ ॥ मान पूजायां ॥ ३ ॥ बध बन्धने ॥ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् । ३ । १ । ५ ॥ मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घ
श्चाभ्यासस्य । ३ । १ । ६ । सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन् स्यात् मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च । गुपेर्निन्दायां । तिजेः क्षमायाम् ।
कितेर्व्याधिप्रतीकारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च । मानेर्जिज्ञासायाम् । बधेश्चित्तविकारे । दानेरार्जवे । शानेर्निशाने
। सनाद्यन्ता इति धातुत्वम् ॥ सन्यङोः । ६ । १ । ९ । सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमस्यैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । अभ्या
सकार्य्यम् । गुपिप्रभृतयः किद्भिन्नाः निन्दाद्यर्थका एवानुदात्तेतो दानशानौ च स्वरितेतौ । एते नित्यं सन्नन्ताः । अर्थान्तरे त्वन
नुबन्धकाश्चुरादयः । अनुबन्धकस्य केवलेऽचरितार्थत्वात् सन्नन्तात्तङ् । धातोरित्यविहितत्वात् सनो नार्द्धधातुकत्वम् । तेनेण्
न । जुगुप्सते । जुगुप्साञ्चक्रे । तितिक्षते । मीमांसते । भयंभावः । चर्म्वस् । बीभत्सते ॥ ४ ॥ रभ राभस्ये । आरभते ।
आरेभे । रब्धा । रप्स्यते ॥ ५ ॥ डुलभष् प्राप्तौ । लभते ॥ ६ ॥ ष्वञ्ज परिष्वङ्गे ॥ दंशसञ्जस्वञ्जां शपि । ६ । ४ । २५ ।
रञ्जेश्च । ६ । ४ । २६ । एषां शपि नलोपः । स्वजते । परिष्वजते । श्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनां लिटः कित्त्वमेतिव्याकर
णान्तरम् । देभतुः । सस्वजाते इति भाष्योदाहरणादेकदेशानुमत्या इहाप्याश्रीयते । सदेः परस्य लिटीति षत्वे स्वञ्जेरुप
संख्यानम् ॥ * ॥ अतोऽभ्यासात्परस्य षत्वं न । परिषस्वजे । परिषस्वञ्जे । सस्वजिषे । सस्वञ्जिषे । स्वङ्क्ता । स्वङ्क्ष्यते । स्व

ङ्गेत। स्वङ्क्षीष्ट। प्रत्यष्वङ्क्त। प्राक्सितादितिषत्वम्। परिनिविभ्यस्तु सिवादीनामेतिविकल्पः। एतदर्थमेवोपसर्गात्सु नोतीत्येवसिद्धेस्तुस्वञ्ज्योःपरिनिवीत्यत्रपुनरुपादानम्। पर्य्यष्वङ्क्त। पर्य्यस्वङ्क्त॥ ७॥ हदपुरीषोत्सर्गे। हदते। जहदे। हत्ता। हत्स्यते। हदेत। हत्सीष्ट। अहत्त॥ ८॥ *॥ अथपरस्मैपदिनः॥ ञिष्विदाअव्यक्तेशब्दे॥ १॥ स्कन्दिरगतिशोषणयोः। चस्कन्दिथ। चस्कन्थ। स्कन्ता। स्कंत्स्यति। नलोपः। स्कद्यात्। इरित्वादङ्वा। अस्कदत्। अस्कांत्सीत्। अस्कान्ताम्। अस्कांत्सुः॥ वेःस्कन्देरनिष्ठायाम्। ८। ३। ७३। षत्वम्वास्यात्। कृत्येवेदम्। अनिष्ठायामितिपर्य्युदासात्। विष्कन्ता। विस्कन्ता। निष्ठायान्तु। विस्कन्नः॥ परेश्च। ८। ३। ७४। अस्मात्परस्यस्कन्देःस स्यषोवा। योगविभागादनिष्ठायामितिनसम्बंध्यते। परिष्कन्दति। परिस्कन्दति। परिस्कन्नः। परिष्कन्नः। षत्वपक्षेणात्वम्। नचपदद्वयाश्रयतयाबहिरङ्गत्वात्षत्वस्याऽसिद्धत्वम्। धातूपसर्गयोःकार्य्यमन्तरङ्गमित्यभ्युपगमात्। पूर्व्वन्धातुरुपसर्गेणयुज्यते। ततःसाधनेनेतिभाष्यं। पूर्व्वंसाधनेनेतिमतान्तरेतुनणत्वं॥ २॥ यभमैथुने। येभिथ। ययब्ध। यब्धा। यप्स्यति। अयाप्सीत्॥ ३॥ णमप्रह्वत्वेशब्दे च। नेमिथ। ननन्थ। नन्ता। अनंसीत्। अनंसिष्टाम्॥ ४॥ गम्लृसृप्लृगतौ॥ इषुगमियमांछः। ७। ३। ७७। एषाञ्छःस्याच्छितिपरे। गच्छति। जगाम। जग्मतुः। जग्मुः। जगमिथ। जगन्थ। गन्ता॥ गमेरिट्परस्मैपदेषु। ७। २। ५८। गमेःपरस्यसकारादेरिट्स्यात्। गमिष्यति। लृदित्वादङ्। अनङीतिपर्य्युदासान्नोपधालोपः। अगमत्। सर्प्पति। ससर्प्प॥ अनुदात्तस्यचर्दुपधस्याऽन्यतरस्याम्। ६। १। ५९। उपदेशेऽनुदात्तोयऋदुपधस्तस्याम्वास्याज्झलादावकितिपरे। स्रप्ता। सर्प्ता। स्रप्स्यति। सर्प्स्यति। असृपत्॥ ६॥ यमउपरमे। यच्छति। येमिथ। ययन्थ। यन्ता। अयंसीत्। अयंसिष्टाम्॥ ७॥ तपसन्तापे। तप्ता। अताप्सीत्॥ निसस्तपतावनासेवने। ८। ३। १०२। षःस्यात्। आसेवनम्पौनःपुन्यन्ततोन्यस्मिन्विषये। निष्टपति॥ ८॥ त्यजहानौ। तत्य

जिथ। ननक्थ। षक्ता। अषाङ्क्षीत्॥ ९॥ षञ्जसङ्गे। दंशसञ्जस्वञ्जांशपीतिनलोपः। सजति। सङ्क्ता॥१०॥ दृशिर्प्रेक्षणे। पश्यति॥ विभाषासृजिदृशोः। ७।२।६५। अस्यास्थलइट्वा॥ सृजिदृशोर्झल्यमकिति।६।१।५८। अनयोरमागमःस्याज्झलादावकिति। ददृष्ट। ददर्शिथ। द्रष्टा। द्रक्ष्यति। दृश्यात्। इरित्वादङ्वा॥ ऋदृशोऽङिगुणः। ७।४।१६। ऋवर्णान्तानांदृशेश्चगुणःस्यादङि। अदर्शत्। अङभावे॥ नदृशः। ३।१।४७। दृशश्च्लेःक्सोन। अद्राक्षीत्॥ ११॥ दंशदंशने। दंशनन्दंष्ट्राव्यापारः। पृषोदरादित्वादनुनासिकलोपः। अतएवनिपातनादित्येके। तस्याप्यैवतात्पर्यम्। अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात्। दंशसञ्जेतिनलोपः। दशति। ददंशिथ। ददंष्ट। दंष्टा। दङ्क्ष्यति। दश्यात्। अदाङ्क्षीत्॥ १२॥ कृषविलेखने। विलेखनमाकर्षणम्। क्रष्टा। कर्ष्टा। क्रक्ष्यति। कर्क्ष्यति। स्पृशमृशकृषतृपदृपांच्लेःसिज्वावाच्यः॥ * ॥ अक्राक्षीत्। अक्राष्टाम्। अकार्क्षीत्। अकार्ष्टाम्। अकार्क्षुः। पक्षेक्सः। अकृक्षत्। अकृक्षताम्। अकृक्षन्॥ १३॥ दहभस्मीकरणे। देहिथ। ददग्ध। दग्धा। धक्ष्यति। अधाक्षीत्। अदाग्धाम्। अधाक्षुः॥ १४॥ मिहसेचने। मिमेह। मिमेहिथ। मेढा। मेक्ष्यति। अमिक्षत्॥ १५॥ कितनिवासेरोगापनयनेच। चिकित्सति। संशयेप्रायेणविपूर्वः। विचिकित्सातुसंशयइत्यमरः। अस्यानुदात्तेत्वमाश्रित्यचिकित्सतेइत्यादिकश्चिदुदाजहार। निवासेतु। केतयति॥ १६॥ दानखण्डने। शानतेजने॥ * ॥ इतोवहत्यन्ताःस्वरितेतः। दीदांसति। दीदांसते। शीशांसति। शीशांसते। अर्थविशेषेसन्। अन्यत्रदानयति। शानयति॥ २॥ डुपचष्पाके। पचति। पचते। पेचिथ। पपक्थ। पेचे। पक्ता। पक्षीष्ट॥ ३॥ षचसमवाये। सचति। सचते॥ ४॥ भजसेवायाम्। बभाज। भेजतुः। भेजुः। भेजिथ। बभक्थ। भक्ता। भक्ष्यति। भक्ष्यते। अभाक्षीत्। अभक्त॥ ५॥ रञ्जरागे। नलोपः। रजति। रजते। अराङ्क्षीत्। अरङ्क्त॥ ६॥ शपआक्रोशे। आक्रोशोविरुद्धानुध्यानम्। शशाप। शेपे। अ

शप्सीत् । अशप्त ॥ ७ ॥ त्विषदीप्तौ । त्वेषति । त्विषते । तित्विषे । त्वेक्ष्यति । त्विक्षीष्ट । अत्विक्षत । अत्विक्षाताम् ॥ ८
॥ यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति । यजते ॥ लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् । ६ । १ । १७ । वच्यादीनांग्रह्यादी
नाञ्चाभ्यासस्यसम्प्रसारणंस्याल्लिटि । इयाज ॥ वचिस्वपियजादीनांकिति । ६ । १ । १५ । वचिस्वप्योर्यजादीनाञ्चस
म्प्रसारणंस्यात्किति । पुनःप्रसङ्गविज्ञानाद्द्वित्वम् । ईजतुः । ईजुः । इयजिथ । इयष्ठ । ईजे । यष्टा । यक्ष्यति । इ
ज्यात् । यक्षीष्ट । अयाक्षीत् । अयष्ट ॥ ९ ॥ टुवपबीजसन्ताने । बीजसन्तानंक्षेत्रेविकिरणं गर्भाधानञ्च । अयंछेदने
ऽपि । केशान्वपति । उवाप । ऊपे । वप्ता । उप्यात् । वप्सीष्ट । प्रण्यवाप्सीत् । अवप्त ॥ १० ॥ वहप्रापणे । उवाह ।
उवहिथ ॥ सहिवहोरोदवर्णस्य । उवोढ । वोढा । वक्ष्यति । अवाक्षीत् । अवोढाम् । अवाक्षुः । अवोढ । अवक्षाता
म् । अवोढ्वम् ॥ ११ ॥ वसनिवासे । परस्मैपदी । वसति । उवास ॥ शासिवसिघसीनाञ्च । ८ । ३ । ६० । इण्कु
भ्याम्परस्यैषांसस्यषःस्यात् । ऊषतुः । ऊषुः । उवसिथ । उवस्थ । वस्ता ॥ सःस्यार्द्धधातुके । सस्यतःस्यात्सादावा
र्द्धधातुके । वत्स्यति । उष्यात् । अवात्सीत् । अवात्ताम् ॥ १२ ॥ वेञ्तन्तुसन्ताने । वयति । वयते ॥ वेञोवयिः ।
२ । ४ । ४१ । वास्याल्लिटि । इकारउच्चारणार्थः । उवाय ॥ ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जती
नांङितिच । ६ । १ । १६ । एषांकितिङितिचसम्प्रसारणंस्यात् । वकारस्यप्राप्ते ॥ लिटिवयोयः । ६ । १ । ३८ । व
योयस्यसम्प्रसारणंनस्याल्लिटि । ऊयतुः । ऊयुः ॥ वश्चास्यान्यतरस्यांकिति । ६ । १ । ३९ । वयोयस्यवोवास्यात्कि
तिलिटि । ऊवतुः । ऊवुः । वयस्थासावभावात्थलिनित्यमिट् । उवयिथ । स्थानिवद्भावेनञित्वात्तङ् । ऊये । ऊवे । व
यादेशाभावे ॥ वेञः । ६ । १ । ४० । वेञोनसम्प्रसारणंस्याल्लिटि । ववौ । ववतुः । ववुः । वविथ । ववाथ । ववे । वा
ता । ऊयात् । वासीष्ट । अवासीत् ॥ १३ ॥ व्येञ्संवरणे । व्ययति ॥ नव्योलिटि । ६ । १ । ४६ । व्येञआत्वंनस्यात्

लिटि। वृद्धिः। परमपिहलादिः शेषंबाधित्वायस्यसम्प्रसारणम्। उभयेषांग्रहणसामर्थ्यात्। अन्यथावच्यादीनांग्रह्यादीनांवानुवृत्त्यैवसिद्धेकिन्तेन। विव्याय। विव्यतुः। विव्युः। इडत्त्यर्त्तीतिनित्यमिट्। विव्ययिथ। विव्याय। विव्ये। व्याता। वीयात्। व्यासीष्ट। अव्यासीत्। अव्यास्त॥ १४॥ ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च॥ अभ्यस्तस्यच। ६। १। ३३। अभ्यस्तीभविष्यतोह्वेञः सम्प्रसारणंस्यात्। ततोद्वित्वं। जुहाव। जुहुवतुः। जुहुवुः। जुहोथ। जुहविथ। जुहुवे। ह्वाता। हूयात्। ह्वासीष्ट॥ लिपिसिचिह्वश्च। ३। १। ५३। एभ्यश्च्लेरङ्स्यात्॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्। ३। १। ५४। आतोलोपः। अह्वत्। अह्वत। अह्वास्त॥ १५॥ *॥ अथद्वौपरस्मैपदिनौ॥ वदव्यक्तायांवाचि। अवंवदति। उवाद। ऊदतुः। उवदिथ। वदिता। उद्यात्। वदव्रजेतिवृद्धिः। अवादीत्॥ १॥ टुओश्विगतिवृद्ध्योः। श्वयति॥ विभाषाश्वेः। ६। १। ३०। श्वयतेःसम्प्रसारणंवास्याल्लिटियङिच। शुशाव। शुशुवतुः। श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षणप्रतिषेधः। तेनलिट्यभ्यासस्येतिसंप्रसारणंन। शिश्वाय। शिश्वियतुः। श्वयिता। श्वयेत्। शूयात्। जॄस्तम्भित्यङ्वा॥ श्वयतेरः। ७। ४। १८। श्वयतेरिकारस्यअकारःस्यादङि। पररूपम्। अश्वत्। अश्वताम्। अश्वन्। विभाषाधेट्श्व्योरितिचङ्। इयङ्। अशिश्वियत्। ह्म्यन्तेतिनवृद्धिः। अश्वयीत्। वृत्। यजादयोवृत्ताः। भ्वादिस्त्वाकृतिगणः। तेनचुलुम्पतीत्यादिसंग्रहः॥ २॥ *॥ इतिभ्वादयः॥ *॥ ऋतेरीयङ्। ३। १। २९। ऋतिःसौत्रस्तस्मादीयङ्स्यात्स्वार्थे। जुगुप्सायामयन्धातुरितिवहवः। कृपायामित्येके। सनाद्यन्ताइतिधातुत्वं। ऋतीयते। ऋतीयाञ्चक्रे। आर्द्धधातुकविवक्षायान्तु। आयादयआर्द्धधातुकेवेतीयङभावेशेषात्कर्त्तरीतिपरस्मैपदम्। आनर्त्त। अर्त्तिष्यति। आर्त्तीत्॥ १॥ अदभक्षणे। द्वौपरस्मैपदिनौ॥ अदिप्रभृतिभ्यःशपः। २। ४। ७२। लुक्स्यात्। अत्ति। अत्तः। अदन्ति॥ लिट्यन्यतरस्याम्। २। ४। ४०। अदोघस्लृवास्याल्लिटि। जघास। गमहनेतिउपधालोपः। तस्यचर्विधिम्प्रतिस्थानिव

द्वावनिषेधाद्धस्य षत्वम्। शासिवसीति षत्वम्। जक्षतुः। जक्षुः। घसस्सासावभावात्थलि नित्यमिट्। जघसिथ। आद
। आदतुः। इडत्यर्तीति नित्यमिट्। आदिथ। अत्ता। अत्स्यति॥ हुझल्भ्यो हेर्धिः। ६। ४। १०१। होर्झलन्तेभ्यश्च
हेर्धिः स्यात्। अद्धि। अत्तात्। अदानि॥ अदः सर्वेषाम्। ७। ३। १००। अदः परस्यापृक्तसार्वधातुकस्याडागमः स्यात्स
र्वमतेन। आदत्। आत्ताम्। आदन्। आदः। आत्तम्। आत्त। आदम्। आद्व। आद्म। अद्यात्। अद्याताम्। अद्युः
। अद्यास्ताम्। अद्यासुः॥ लुङ्सनोर्घस्लृ। २। ४। ३७। अदो घस्लृ स्यात्। लुङि सनि च। लृदित्वादङ्। अघसत्
॥ २॥ हन हिंसागत्योः। प्रणिहन्ति॥ अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति। ६। ४। ३७
। अनुनासिकेति लुप्तषष्ठीकम्। वनतीतरेषां विशेषणम्। अनुनासिकान्तानामेषां वनतेश्च लोपः स्याज्झलादौ क्ङिति परे। य
मिरमिनमिगमिहनिमन्यतयोऽनुदात्तोपदेशाः। तनुक्षणुक्षिणुऋणुतृणुघृणुवनुमनुतनोत्यादयः। हतः। घ्नन्ति॥ वमोर्वा
। ८। ४। २३। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णो वा स्याद्वमयोः परतः। प्रहण्मि। प्रहन्मि। प्रहण्वः। प्रह
न्वः। हो हन्तेरिति कुत्वम्। जघान। जघ्नतुः। जघ्नुः॥ अभ्यासाच्च। ७। ३। ५५। अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्वं स्या
त्। जघनिथ। जघन्थ। हन्ता। ऋद्धनोरितीट्। हनिष्यति। हन्तु। हतात्। घ्नन्तु॥ हन्तेर्जः। ६। ४। ३६। हौ
परे। आभीयतया जस्यासिद्धत्वाद्धेर्न लुक्। जहि। हनानि। हनाव। हनाम। अहन्। अहताम्। अघ्नन्। अहन
म्। आर्द्धधातुक इत्यधिकृत्य॥ हनो वध लिङि। २। ४। ४२॥ लुङि च। २। ४। ४३। वधादेशोऽदन्तः। आर्द्धधातुक
इति विषयसप्तमी। तेनार्द्धधातुकोपदेशेऽकारान्तत्वादतो लोपः। वध्यात्। वध्यास्ताम्। आर्द्धधातुके किम्। विध्यादौ ह
न्यात्। हन्तेरिति णत्वम्। प्रहण्यात्। अवधीत्॥ ३॥ *॥ अथ चत्वारः स्वरितेतः॥ द्विष अप्रीतौ। द्वेष्टि। द्विष्टे। द्वेष्टा
। द्वेक्ष्यति। द्वेक्ष्यते। द्वेष्टु। द्विष्टात्। द्विड्ढि। द्वेषाणि। द्वेषै। द्वेषावहै। अद्वेट्॥ द्विषश्च। ३। ४। ११२। लङो झे

र्द्विक्षास्यात्। अद्विषुः। अद्विषन्। अद्वेषम्। द्विषीत्। द्विक्षीष्ट। अद्विक्षत् ॥१॥ दुह प्रपूरणे। दोग्धि। दुग्धः। धोक्षि। दुग्धे। धुक्षे। धुग्ध्वे। दोग्धु। दुग्धि। दोहानि। धुक्ष्व। धुग्ध्वं। दोहै। अधोक्। अदोहम्। अदुग्ध्वम्। अधुक्षत्। अधुक्षत। लुग्वा दुहेति लुक्पक्षे तथास्ध्वंवहिषु लङ्वदपि ॥२॥ दिह उपचये। प्रणिदेग्धि ॥ ३ ॥ लिह आस्वादने। लेढि। लीढः। लिहन्ति। लेक्षि। लीढे। लिक्षे। लीढ्वे। लेढु। लीढि। लेहानि। अलेट्। अलिक्षत। अलीढ। अलिक्षावहि ॥ ४ ॥ चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि। अयं दर्शनेऽपि। इकारोऽनुदात्तो नुमर्थः। विचक्षणः प्रथयन्। नुमनुत्। अनोदित्त्वादिति व्याख्यानात्। ङकारस्तु अनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तमात्मनेपदमनित्यमिति ज्ञापनार्थः। तेन स्फायन्निर्मीकसन्नीत्यादि सिध्यति। चष्टे। चक्षाते। आर्द्धधातुके ॥ चक्षिङः ख्याञ्। २। ४। ५४। वा लिटि। २। ४। ५५। अत्र भाष्ये ख्शादिरयमादेशः। असिद्धकाण्डे शस्य यो वेति स्थितम्। णित्वात्पदद्वयम्। चख्यौ। चख्ये। चक्शौ। चक्शे। चयोर्द्वितीयाः शरीति नत्वस्यासिद्धत्वात्। चचक्षे। ख्याता। क्शाता। ख्यास्यति। ख्यास्यते। क्शास्यति। क्शास्यते। अचष्ट। अचक्षीत्। ख्यायात्। क्शायात्। क्शेयात् ॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्। ३। १। ५२। एभ्यः च्लेरङ्। अख्यत्। अख्यत। अक्शासीत्। अक्शास्त। वर्जने क्शाञ् नेष्टः ॥*॥ समचक्षिष्टेत्यादि ॥ ५ ॥ * ॥ अथ पृचन्ता अनुदात्तेतः ॥ ईर गतौ कम्पने च। ईर्ते। ईराञ्चक्रे। ईरिता। ईरिष्यते। ईर्तां। ईर्ष्व। ईर्ध्वम्। ऐरिष्ट ॥ १ ॥ ईड स्तुतौ। ईट्टे ॥ ईशः से। ७। २। ७७। ॥ ईडजनोर्ध्वे च। ७। २। ७८। ईशीडजनां सेध्वेशब्दयोः सार्वधातुकयोरिट् स्यात्। योगविभागो वैचित्र्यार्थः। ईडिषे। ईडिध्वे। एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्। ईडिष्व। ईडिध्वं। विकृतिग्रहणेन प्रकृतेरग्रहणात्। ऐड्ढ्वम् ॥ २ ॥ ईश ऐश्वर्ये। ईष्टे। ईशिषे। ईशिध्वे ॥ ३ ॥ आस उपवेशने। आस्ते। दयायासश्च। आसाञ्चक्रे। आस्स्व। आध्वम्। आसिष्ट। आङः शासु इच्छायां। आशास्ते। आशासाते। आङ्पूर्वत्वं प्रायिकम्। तेन नमोवाकं प्रशास्महे इति सिद्धम् ॥ ४ ॥ वस आच्छादने

ने । वस्ते । वसाते । वध्वे । ववसे । वसिता ॥ ५ ॥ कसिगतिशासनयोः । कंस्ते । कंसाते । कंसते । अयमनिदित्यपीत्येके ।
कस्ते । तालव्यान्तोऽप्यनिदित् । कष्टे । कशाते । कक्षे । कड्ढ्वे ॥ ६ ॥ णिसिचुम्बने । निंस्ते । दन्त्यान्तोऽयम् । आभरण
कारस्तु तालव्यान्त इति बभ्राम ॥ ७ ॥ णिजिशुद्धौ । निंक्ते । निंक्षे । निञ्जिता ॥ ८ ॥ शिजि अव्यक्ते शब्दे । शिङ्क्ते ॥ ९ ॥
पिजि वर्णे । सम्पर्चने इत्येके । उभयत्रेत्यन्ये । अवयवे इत्यपरे । अव्यक्ते शब्दे इतीतरे । पिङ्क्ते ॥ १० ॥ पृजी इत्येके । पृङ्क्ते
॥ ११ ॥ वृजी वर्जने । दन्त्योष्ठ्यादिः । ईदित् । वृक्ते । वृजाते । वृक्षे । इदित् इत्यन्ये । वृङ्क्ते ॥ १२ ॥ पृची सम्पर्चने । पृ
क्ते ॥ १३ ॥ षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सूते । सुषुवे । सोता । सविता । भूसुवोरिति गुणनिषेधः । सुवै । सविषीष्ट । अ
सविष्ट । असोष्ट ॥ १४ ॥ शीङ् स्वप्ने । शीङः सार्वधातुके गुणः । क्ङिति चेत्यस्यापवादः । शेते । शयाते ॥ शीङो रुट् । ७
। १ । ६ । शीङः परस्य झादेशस्यातो रुडागमः स्यात् । शेरते । शेषे । शेध्वे । शये । शेवहे । शिश्ये । शयिता । अशयि
ष्ट ॥ १५ ॥ * ॥ अथ स्तौत्यन्ताः परस्मैपदिनः ॥ यु मिश्रणे । अमिश्रणे च ॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि । ७ । ३ ।
८९ । लुग्विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात् पिति हलादौ सार्वधातुके न त्वभ्यस्तस्य । यौति । युतः । युवन्ति । युयाव । यविता ।
युयात् । इह उतो वृद्धिर्न । भाष्ये पिच्च ङिन्न ङिच्च पिन्नेति व्याख्यानात् । विशेषविहितेन ङित्त्वेन पित्त्वस्य बाधात् । यूयात् ।
अयावीत् ॥ १ ॥ रु शब्दे ॥ तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके । ७ । ३ । ९५ । एभ्यः परस्य सार्वधातुकस्य हलादेस्तिङ ईड्वा स्या
त् । नाभ्यस्तस्येत्यतो नानुवृत्तिसम्भवेऽपि नः सार्वधातुकग्रहणमपिदर्थम् । रवीति । रौति । रुवीतः । रुतः । हलादेः किं । रु
वन्ति । तिङः किं । शाम्यति । सार्वधातुके किं । आशिषि । रूयात् । विध्यादौ तु । रुयात् । रुवीयात् । अरावीत् । अरविष्य
त् ॥ २ ॥ तु इति सौत्रो धातुः । धातुत्वे इदमेव सूत्रं ज्ञापकं । गतिवृद्धिहिंसासु । अयं लुग्विकरण इति स्मरन्ति । तवी
ति । तौति । तुवीतः । तुतः । तोता । तोष्यति ॥ ३ ॥ णु स्तुतौ । नौति । नविता ॥ ४ ॥ टुक्षु शब्दे । क्षौति । क्षविता ॥ ५

॥ क्ष्णु तेजने । क्ष्णौति । क्ष्णविता ॥ ६ ॥ ष्णु प्रस्रवणे । स्नौति । सुष्णाव । स्नविता । स्नूयात् ॥ ७ ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने ॥ ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । ३ । ९० । वावृद्धिः स्याद्धलादौ पिति सार्वधातुके । ऊर्णौति । ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते । ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । ऊर्णोतेराम्नेतिवाच्यम् ॥ नन्द्राः संयोगादयः । ६ । १ । ३ । अचः पराः संयोगादयो नदरा द्विर्न भवन्ति । नुशब्दस्य द्वित्वम् । णत्वस्यासिद्धत्वात्पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचनइतिनिषेधः । अभ्यासाच्च सवर्णेति लिङ्गात् । ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः ॥ विभाषोर्णोः । १ । २ । ३ । इडादिप्रत्ययो वा ङित्स्यात् । ऊर्णुनविथ । ऊर्णुनुविथ । ऊर्णुविता । ऊर्णविता । ऊर्णौतु । ऊर्णोतु । ऊर्णवानि । ऊर्णवै ॥ गुणोऽपृक्ते । ७ । ३ । ९१ । ऊर्णोतेर्गुणः स्यादपृक्ते हलादौ पिति सार्वधातुके । वृद्ध्यपवादः । और्णोत् । और्णोः । ऊर्णुयात् । ऊर्णुयाः । इह वृद्धिर्न । ङित्त्वपिन्नेति भाष्यात् । ऊर्णुयात् । ऊर्णविषीष्ट । ऊर्णुविषीष्ट । और्णुवीत् । और्णुविष्टाम् ॥ ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । २ । ६ । इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वा वृद्धिः स्यात् । पक्षे गुणः । और्णावीत् । और्णाविष्टाम् । और्णाविषुः । और्णवीत् ॥ ८ ॥ द्यु अभिगमने । द्यौति । द्योता ॥ ९ ॥ षु प्रसवैश्वर्ययोः । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सोता । असावीत् ॥ १० ॥ कु शब्दे । कोता ॥ ११ ॥ ष्टुञ् स्तुतौ । स्तौति । स्तवीति । स्तुमः । स्तुवीमः । स्तुते । स्तुवीते । स्तुसुधूञ्भ्यइतीट् । अस्तावीत् । प्राक्सिता दितिषत्वं । अभ्यष्टौत् । सिवादीनाम्वा । पर्यष्टौत् । पर्यस्तौत् ॥ १२ ॥ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ॥ ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः । ३ । ४ । ८४ । ब्रुवो लटः परस्मैपदानामादितः पञ्चानां णलादयः पञ्च वा स्युर्ब्रुवश्चाहादेशः । अकार उच्चारणार्थः । आह । आहतुः । आहुः ॥ आहस्थः । ८ । २ । ३५ । झलि परे । चर्त्वम् । आत्थ । आहथुः ॥ ब्रुवईट् । ७ । ३ । ९३ । ब्रुवः परस्य हलादेः पित ईट् स्यात् । आत्थेत्यत्र स्थानिवद्भावात्प्राप्नोयम् । झलीतिथत्वविधानान्न भवति । ब्रवीमि । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रूते । आर्द्धधातुकाधिकारे ॥ ब्रुवो वचिः । २ । ४ । ५३ । उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवचिथ । उव

वक्ष्य । ऊचे । वक्ता । ब्रवीतु । ब्रूतात् । ङिच्चपिन्नेत्यपित्त्वादीण्न । ब्रवाणि । ब्रवै । ब्रूयात् । उच्यात् । अस्यतिवक्तीत्यङ् ॥ व
च उम् । ७ । ४ । २० । अङि परे । अवोचत् । अवोचत ॥ १३ ॥ * ॥ अथ णास्यन्ताः परस्मैपदिनः । इङ्त्वात्मनेपदी
। इण् गतौ । एति । इतः ॥ इणो यण् । ६ । ४ । ८१ । अजादौ प्रत्यये । इयङोपवादः । यन्ति । इयाय ॥ दीर्घ इ
णः किति । ७ । ४ । ६९ । इणोभ्यासस्य दीर्घः स्यात् किति लिटि । ईयतुः । ईयुः । इययिथ । इयेथ । एता । एताम् ।
आयन् । इयात् । ईयात् ॥ एतेर्लिङि । ७ । ४ । २४ । उपसर्गात्परस्य इणोऽणो ह्रस्वः स्यादार्द्धधातुके किति लिङि ।
निरियात् । उभयत आश्रयेनान्तादिवत् । अभीयात् । अणः किम् । समेयात् । समीयादिति प्रयोगस्तु भौवादिकस्य ॥
इणो गा लुङि । २ । ४ । ४५ । गातिस्थेति सिचो लुक् । अगात् । अगाताम् । अगुः ॥ १ ॥ इङ् अध्ययने । नित्यमधि
पूर्वः । अधीते । अधीयाते ॥ गाङ् लिटि । २ । ४ । ४९ । इङो गाङ् स्याल्लिटि लावस्थायां विवक्षितेवा । अधिजगे । अ
धिजगाते । अधिजगिरे । अध्येता । अध्येष्यते । अध्ययै । गुणायादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य यण् । पूर्वं धातुरुपसर्गेणेति
दर्शनेनान्तरङ्गत्वाद्गुणात्पूर्वं सवर्णदीर्घः प्राप्तः । णेरध्ययने वृत्तमिति निर्देशान्न भवति । अध्येत । परत्वादियङ् । ततआट्
। वृद्धिः । अध्यैयाताम् । अध्यैयि । अध्यैवहि । अधीयत । अधीयीयाताम् । अधीयीध्वम् । अधीयीय । अध्येषीष्ट ॥
विभाषा लुङ्लृङोः । २ । ४ । ५० । इङो वा स्यात् ॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् । १ । २ । १ । गाङादेशात्कुटादिभ्यश्च
परेऽञ्णितः प्रत्यया ङितः स्युः ॥ घुमास्थागापाजहातिसां हलि । ६ । ४ । ६६ । एषामात ईत्स्याद्धलादौ क्ङित्यार्द्धधातु
के । अध्यगीष्ट । अध्यैष्ट । अध्यगीष्यत् । अध्यैष्यत ॥ २ ॥ इक् स्मरणे । अयमप्यधिपूर्वः । अधीगर्थदयेशामिति लि
ङ्गात् । अन्यथा हीगर्थेत्येव ब्रूयात् । इण्वदिक इति वक्तव्यम् ॥ * ॥ अधियन्ति । अध्यगात् । केचित्त्वार्द्धधातुकाधिकारोक्त
स्यैवातिदेशमाहुः । तन्मते यण न । तथा च भट्टिः । समीतयोराघवयोरधीयन्निति ॥ ३ ॥ वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखा

दनेषु । प्रजनोगर्भग्रहणम् । असनंक्षेपणम् । वेति । वीतः । वियन्ति । वेषि । वेमि । वीहि । अवेत् । अवीनाम् । अवि यन् । अडागमेसत्यनेकाच्त्वाद्गुणितिकेचित् । अव्यन् ॥ ४ ॥ अत्रईकारोपिधात्वन्तरम्प्रश्लिष्यते । एति । ईतः । इयन्ति । ईयात् । ऐषीत् ॥ ५ ॥ याप्रापणे । प्रापणमिहगतिः । प्रणियाति । यातः । यान्ति ॥ लङःशाकटायनस्यैव । ३ । ४ । १११ । आदन्तात्परस्यलङोझेर्जुसवास्यात् । अयुः । अयान् । यायात् । यायाताम् । यायासाम् ॥ ६ ॥ वागतिगन्धनयोः । गन्धनंसूचनम् ॥ ७ ॥ भादीप्तौ ॥ ८ ॥ ष्णाशौचे ॥ ९ ॥ श्रापाके ॥ १० ॥ द्राकुत्सायाङ्गतौ ॥ ११ ॥ प्साभक्षणे ॥ १२ ॥ पारक्षणे । पायासाम् । अपासीत् ॥ १३ ॥ रादाने ॥ १४ ॥ लाआदाने । द्वावपिदानेइतिचन्द्रः ॥ १५ ॥ दाप्लवने । प्रणिदाति । प्रनिदाति । दायासाम् । अदासीत् ॥ १६ ॥ ख्याप्रकथने । अयंसार्वधातुकमात्रविषयः । सस्थानत्वंनमः ख्यात्रेइतिवार्त्तिकनाद्याथ्यंचेहलिङ्गम् । सस्थानोजिह्वामूलीयः । सनेतिख्याञादेशस्यख्यादित्वेप्रयोजनमित्यर्थः । सम्पूर्वस्यख्यातेःप्रयोगोनेतिन्यासकारः ॥ १७ ॥ माशब्दे । अकर्म्मकः । तन्नीममुस्तत्रनकैटभद्विषइतिमाघः । उपसर्गवशेनार्थान्तरेसकर्म्मकः । उदरम्परिमातिमुष्टिना । निर्गतेत्यत्रनास्त्यग्रहणम् । प्रणिमाति । प्रनिमाति ॥ १८ ॥ वचपरिभाषणे । वक्ति । वक्तः । अयमन्तिपरोनप्रयुज्यते । बहुवचनपरइत्यन्ये । झिपरइत्यपरे । वग्धि । वच्यात् । उच्यात् । अवोचत् ॥ १९ ॥ विदज्ञाने ॥ विदोलटोवा । ३ । ४ । ८३ । वेत्तेर्लटःपरस्मैपदानांणलादयोवास्युः । वेद । विदतुः । विदुः । वित्थ । विदथुः । विद । वेद । विद्व । विद्म । पक्षे । वेत्ति । वित्तः । इत्यादि । विवेद । विविदतुः । उषविदेत्यामपक्षेविदेरकारान्तनिपातनान्नलघूपधगुणः । विदाञ्चकार । वेदिता ॥ विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् । ३ । १ । ४१ । वेत्तेर्लोण्याम्गुणाभावोलोटोलुक्लोडन्तकरोत्यनुप्रयोगश्चवानिपात्यते । पुरुषवचनेनविवक्षितेइतिभट्टात् ॥ तनादिकृञ्भ्यउः । ३ । १ । ७९ । तनादेःकृञश्चउप्रत्ययःस्यात् । शपोपवादः । तनादित्वादेवसिद्धेकृञ्

यहणंगणकार्य्यस्याऽनित्यत्वेलिङ्गन्तेनेनविश्वसेदविश्वस्तमित्यादिसिद्धं । विदाङ्करोतु ॥ अतउत्सार्वधातुके । ६ । ४ । ११० । उप्रत्ययान्तस्याकारस्यउत्स्यात्सार्वधातुकेक्ङिति । उदितितपरसामर्थ्यान्नगुणः । विदाङ्कुरुताम् । उतश्चेतिहेर्लुक् । आभीयत्वेनलुकोऽसिद्धत्वादुत्वम् । विदाङ्कुरु । विदाङ्करवाणि । अवेत् । अविताम् । सिजभ्यस्तेतिजेर्जुस् । अविदुः ॥ दश्च । ८ । २ । ७५ । धातोर्दस्यपदान्तस्यसिपिपरेरुस्याद्वा । अवेः । अवेत् ॥ २० ॥ असभुवि । अस्ति ॥ श्नसोरल्लोपः । ६ । ४ ।१११ । श्नस्याऽस्तेश्चाकारस्यलोपःस्यात्सार्वधातुकेक्ङिति । स्तः । सन्ति । तासस्त्योरितिसलोपः । असि । स्थः । स्थ । अस्मि । स्वः । स्मः । आर्द्धधातुकइत्यधिकृत्य ॥ अस्तेर्भूः । २ । ४ । ५२ । बभुव । भविता । अस्तु । स्तात् । स्ताम् । सन्तु ॥ घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च । ६ । ४ । ११९ । घोरस्तेश्चएत्वंस्याद्धौपरेऽभ्यासलोपश्च । आभीयत्वेनएत्वस्यासिद्धत्वाद्धेर्द्धिः । श्नसोरित्यलोपः । एधि । तातङ्पक्षेएत्वंन । परेणतातङाबाधात् सकृद्गताविति न्यायात् । स्तात् । स्तम् । स्त । असानि । असाव । असाम । अस्तिसिचइतीट् । आसीत् । श्नसोरित्यल्लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादाट् । आस्तां । आसन् । स्यात् । भूयात् । अभूत् । सिचोऽस्तेश्चविद्यमानत्वेनविशेषणादिहन ॥ उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः । ८ । ३ । ८७ । उपसर्गेभ्यःप्रादुसश्चपरस्यास्तेःसस्यषःस्यात्यकारेऽचिचपरे । निष्यात् । प्रादुःष्यात् । निषन्ति । प्रादुःषन्ति । यच्परःकिम् । अभिस्तः ॥ २१ ॥ मृजूशुद्धौ ॥ मृजेर्वृद्धिः । ७ । २ । ११४ । मृजेरिकोवृद्धिःस्याद्धातुप्रत्ययेपरे । क्ङित्यजादौवेष्यते । वश्चेतिषः । मार्ष्टि । मृष्टः । मृजन्ति । मार्जन्ति । ममार्ज । ममार्जतुः । ममृजतुः । ममार्जिथ । ममार्ष्ठ । मार्जिता । मार्ष्टा । मृड्ढि । अमार्ट । अमार्जम् । अमार्जीत् । अमार्क्षीत् ॥ २२ ॥ रुदिरश्रुविमोचने ॥ रुदादिभ्यःसार्वधातुके । ७ । २ । ७६ । रुद्स्वप्श्वस्प्राणजक्षभ्योवलादेःसार्वधातुकस्येट्स्यात् । रोदिति । रुदितः । हौपरत्वादिटिधित्वन्न । रुदिहि ॥ रुदश्चपञ्चभ्यः । ७ । ३ । ९८ । अ

रुदेः भिन्नः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् स्यात् ॥ अड्गार्ग्यगालवयोः । ७ । ३ । ९९ । अरोदीत् । अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः । अरोदः । प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामडीड्भ्यामन्तरङ्गत्वाद्गुणः । रुद्यात् । अरुदत् । अरोदीत् ॥ १ ॥ ञिष्वप् शये । स्वपिति । स्वपितः । सुष्वाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । सुष्वपिथ । सुष्वप्थ ॥ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः । ८ । ३ । ८८ । एभ्यः सुप्यादेः सस्य षः स्यात् । पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते । कितिलिटि परत्वात्संप्रसारणे कृते चकारे द्वित्वम् । पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने । सुषुषुपतुः । सुषुषुपुः । अकिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य सम्प्रसारणमेवं अचस्यासिद्धत्वात्ततः पूर्वं हलादिः शेषः । नित्यत्वाच्च । ततः सुपिरूपाभावान्न षः । सुसुष्वाप । सुस्वप्न । अस्वपीत् । अस्वपत् । स्वप्यात् । सुप्यात् । सुषुप्यात् । अस्वाप्सीत् ॥ २ ॥ श्वस प्राणने । श्वसिति । श्वसिता । अश्वसीत् । अश्वसत् । अश्वसताम् । अश्वसिष्टाम् । ह्म्यन्तक्षणेति न वृद्धिः । अश्वसीत् ॥ ३ ॥ अन च । अनिति । आन । अनिता । आनीत् । आनत् ॥ अनितेः । ८ । ४ । १९ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानितेर्नस्य णः स्यात् । प्राणिति ॥ ४ ॥ जक्ष भक्ष्यहसनयोः । जक्षिति । जक्षितः ॥ अदभ्यस्तात् । ७ । १ । ४ । झस्य अदन्तापवादः । जक्षति । सिजभ्यस्तेति जुस् । अजक्षुः । अयमन्तःस्वादिरित्युक्तं लटनोचभाम ॥ ५ ॥ रुदादयः पञ्च गताः । जागृ निद्राक्षये । जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । उषविदेत्याम्वा । जागराञ्चकार । जजागार ॥ जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु । ७ । ३ । ८५ । जागर्तेर्गुणः स्याद्विचिण्णल्ङिद्भ्योऽन्यस्मिन्वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च । जजागरतुः । अजागः । अजागृताम् । अभ्यस्तत्वाज्जुस् ॥ जुसि च । ७ । ३ । ८३ । अजादौ जुसि इगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अजागरुः । अजादौ किं । जागृयुः । आशिषि तु । जागर्यात् । जागर्यास्ताम् । जागर्यासुः । लुङि । अजागरीत् । जागृइस्ईत् इत्यत्र यणं प्राप्तं । तं सार्वधातुकगुणो बाधते तं सिचि वृद्धिः तं जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु इति गुणः हलन्तलक्षणा प्राप्ता नेटीति निषिद्धा । ततो हलादेरिति विबाधित्वातो ल्लान्तस्येति प्राप्ता । ह्म्यन्ते

तिनिषिध्यते । तद्दोक्तः । गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनम् । पुनर्वृद्धिर्निषेधोतो यण् पूर्वाः प्राप्तयो नवेति ॥१॥ द
रिद्रा दुर्गतौ । दरिद्राति ॥ इद्दरिद्रस्य । ६ । ४ । ११४ । दरिद्रातेरिकारः स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके । दरिद्रितः
॥ श्नाऽभ्यस्तयोरातः । ६ । ४ । ११२ । अनयोरातो लोपः स्यात् क्ङिति सार्वधातुके । दरिद्रति । अनेकाच्त्वादाम् । दरिद्रा
ञ्चकार । आत औ णल इत्यत्र आ इत्येव सिद्धे औकारविधानं दरिद्रातेरालोपे कृते श्रवणार्थम् । अत एव ज्ञापकादाम्नेत्येके ।
ददरिद्रौ । ददरिद्रतुरित्यादि । एतन्मतेपि ददरिद्रेति तन्निर्मूलमेव । दरिद्रातेरार्धधातुके विवक्षिते आलोपो वाच्यः ॥ *
॥ लुङि वा सनि ण्वुलि ल्युटि च न । दरिद्रिता । अदरिद्रात् । अदरिद्रिताम् । अदरिद्रुः । दरिद्रियात् । दरिद्र्यात् ।
अदरिद्रीत् । इट्सकौ । अदरिद्रासीत् ॥ २॥ चकासृ दीप्तौ । जक्षित्यन् । चकासति । चकासाञ्चकार । धि चेति सलो
पः सिच एवेत्येके । चकाद्धि । चकाधीत्येव भाष्यम् ॥ तिप्यनस्तेः । ८ । २ । ७३ । पदान्तस्य सस्य दः स्यात्तिपि न त्वस्तेः । अ
चकात् । अचकाद् । अचकासुः ॥ सिपि धातो रुर्वा । ८ । २ । ७४ । पदान्तस्य धातोः सस्य रुः स्याद्वा । पक्षे दः । अचकाः
। अचकात् ॥ ३ ॥ शासु अनुशिष्टौ । शास्ति ॥ शास इदङ्हलोः । ६ । ४ । ३४ । शास उपधाया इत्स्यादङि हलादौ क्ङि
ति च । शासिवसीति षः । शिष्टः । शासति । शशास । शशासतुः । शास्तु । शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ॥ शा हौ । ६ ।
४ । ३५ । शास्तेः शा देशः स्याद्धौ परे । न स्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः । शाधि । अशात् । अशिष्टाम् । अशासुः । अशात्
। अशाः । शिष्यात् । सर्तिशास्तीत्यङ् । अशिषत् । अशाशिष्यत् ॥ ४॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । एतदादयः पञ्च धातवः
श्छान्दसाः । दीधीते । एरनेकाच इति यण् । दीध्याते ॥ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः ॥ * ॥ एतयोरन्त्यस्य लोपः स्याद्यकारे इव
र्णे च परे । इति लोपं बाधित्वा नित्यत्वाद्गुणे प्राप्ते इदम् । दीध्ये । दीधीवेव्यामिति गुणनिषेधः । दीध्याञ्चक्रे । दीधिता । दीधि
ष्यते ॥ १॥ वेवीङ् वेतिना तुल्ये । वी गत्यादिना तुल्यार्थे वर्तते इत्यर्थः ॥ २॥ * ॥ अथ त्रयः परस्मैपदिनः । षस सस्ति स्वप्ने

। सस्ति । सस्तः । ससति । ससास । सेसतुः । सस्तु । सधि । पूर्वत्रासिद्धमिति सलोपस्यासिद्धत्वाद् दनोर्हेरिति लुक् । असस
त् । असस्ताम् । असः । असव । सस्यात् । असासीत् । अससीत् । सन्ति । सन्तः । संसन्ति । बहूनां समवाये द्वयोः सं
योगसंज्ञा नेष्यत इत्युक्तेरिति लोपाभावात् । संस्ति । संस्तः । इत्येके ॥ १ ॥ वश कान्तौ । कान्तिरिच्छा । वष्टि । उष्टः । उश
न्ति । वक्षि । उष्ठः । उवाश । ऊशतुः । वशिता । वष्टु । उष्टात् । उड्ढि । अवट् । औष्टाम् । औशन् । अवशम् । उ
श्याताम् । उश्यास्ताम् । चर्करीतं च । यङ्लुगन्तमदादौ बोध्यम् ॥ २ ॥ ह्नुङ् अपनयने । ह्नुते । जुह्नुवे । ह्नुवीत । ह्नो
षीष्ट । अह्नोष्ट ॥ ३ ॥ * ॥ इत्यदादयः ॥ * ॥ हु दानादानयोः ॥ आदाने चेत्येके । प्रीणनेऽपीति भाष्यम् । दानं चेह
प्रक्षेपः । स च वैधे आधारे हविषश्चेति [illegible] लभ्यते । इतश्चत्वारः परस्मैपदिनः ॥ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः । २ । ४ । ७५
। शपः श्लुः स्यात् ॥ श्लौ । ६ । १ । १० । धातोर्द्वे स्तः । जुहोति । जुहुतः । अदभ्यस्तादित्यत् । हुश्नुवोरिति यण् । जु
ह्वति ॥ भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च । ३ । १ । ३९ । एभ्यो लिटि आम् वा स्यात् आमि श्लाविव कार्यं च । जुहवाञ्चकार । जुहाव ।
होता । होष्यति । जुहोतु । जुहुतात् । हेर्धिः । जुहुधि । आडिति परत्वाद् गुणः । जुहवानि । परत्वाज्जुसि चेति गुणः
। अजुहवुः । जुहुयात् । हूयात् । अहौषीत् ॥ १ ॥ ञिभी भये ॥ बिभेति ॥ भियोऽन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ११५ । इकार
स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके । बिभितः । बिभीतः । बिभ्यति । बिभयाञ्चकार । बिभाय । भेता ॥ ह्री लज्जायाम् ॥ २ ॥ जि
ह्रेति । जिह्रीतः । जिह्रियति । जिह्रयाञ्चकार । जिह्राय ॥ ३ ॥ पॄ पालनपूरणयोः ॥ अर्तिपिपर्त्योश्च । ७ । ४ । ७७
। अभ्यासस्य इकारोऽन्तादेशः स्यात् श्लौ ॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य । ७ । १ । १०२ । अङ्गावयवौष्ठ्यपूर्वो य ऋत् तदन्तस्याङ्गस्य उत्
स्यात् । गुणवृद्धी परत्वादिमं बाधेते । पिपर्ति । उरण् रपरत्वम् । हलि चेति दीर्घः । पिपूर्तः । पिपुरति । पपार ।
किति लिटि ऋच्छत्यॄतामिति गुणे प्राप्ते ॥ शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा ॥ * ॥ एषां किति लिटि ह्रस्वो वा स्यात् । पक्षे गुणः । पप्रतुः । प

पप्रतुः । पपरतुः । पप्रुः । पपरुः । परिता । परीता । अपिपः । अपिपूर्ताम् । अपिपरुः । पिपूर्यात् । पूर्यात् । अपारीत् । अपारिष्टाम् । ह्रस्वान्तोऽयमिति केचित् । पिपर्ति । पिपृतः । पिपृति । पिपृयात् । आशिषि । प्रियात् । अपार्षीत् । माधवीयमतेनुसारेण दीर्घपिपूर्तमित्यादौ छान्दसत्वं स्वरयां ॥ ४ ॥ डुभृञ् धारणपोषणयोः ॥ भृञामित् । ७ । ४ । ७६ । भृञ्माङ्ओहाङ् एषां त्रयाणामभ्यासस्य इत् स्यात् श्लौ । बिभर्ति । बिभृतः । बिभ्रति । बिभृथे । सुवद्भावात् द्वित्वे । बिभरामास । बभार । बभर्थ । बभृव । बिभृहि । बिभराणि । अबिभः । अबिभृताम् । अबिभरुः । बिभृयात् । भ्रियात् । भृषीष्ट । अभार्षीत् । अभृत ॥ माङ् माने शब्दे च ॥ ई हल्यघोः । ६ । ४ । ११३ । श्नाभ्यस्तयोरात ईत् स्यात् सार्वधातुके क्ङिति हलि न तु घुसंज्ञकस्य । मिमीते । मिमाते । मिमते । ममे । मापयामास ॥ ओहाङ् गतौ ॥ जिहीते । जिहाते । जिहते । जहे । हाता । हास्यते ॥ ओहाक् त्यागे ॥ परस्मैपदी । जहाति ॥ जहातेश्च । ६ । ४ । ११६ । इत् वा स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके । पक्षे ईत्वम् । जहितः । जहीतः । जहति ॥ आ च हौ । ६ । ४ । ११७ । जहातेर्हौ परे आ स्यात् चादिदीतौ । जहाहि । जहिहि । जहीहि । अजहात् । अजहुः ॥ लोपो यि । ६ । ४ । ११८ । जहातेरालोपो यादौ सार्वधातुके । जह्यात् ॥ एर्लिङि । हेयात् । अहासीत् ॥ डुदाञ् दाने ॥ प्रणिददाति । दत्तः । ददति । ददे । ददौ । घ्वसोरिति एत्वाभ्यासलोपौ । देहि । अददात् । अदत्ताम् । अददुः । दद्यात् । देयात् । अदात् । अदाताम् । अदुः । अदित ॥ डुधाञ् धारणपोषणयोः ॥ दानेप्येके । प्रणिदधाति ॥ दधस्तथोश्च । ८ । २ । ३८ । द्विरुक्तस्य झषन्तस्य धाञो बशो भष् स्यात् तथोः स्ध्वोश्च परतः । वचनसामर्थ्यादालोपो न स्थानिवत् इति वामनमाधवौ । वस्तुतस्तु पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत् । धत्तः । दधति । धत्थः । धत्थ । दध्वः । धत्ते । धत्से । धध्वे । धेहि । अधित ॥ * ॥ अथ त्रयः स्वरितेतः । णिजिर् शौचपोषणयोः ॥ णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ । ७ । ४ । ७५ । णिज्विज्विषामभ्यासस्य गुणः स्यात् श्लौ । नेनेक्ति । नेनि[illegible]

। नेनिजति । नेक्ता । नेक्ष्यति । नेनेक्तु । नेनिग्धि ॥ नाभ्यस्तस्याऽचिपितिसार्वधातुके । ७ । ३ । ८७ । लघूपधगुणो न
स्यात् । नेनिजानि । अनेनेक् । अनेनिक्ताम् । अनेनिजुः । नेनिज्यात् । निज्यात् । अनिजत् । अनैक्षीत् । अनिक्त । वि
जिर् पृथग्भावे । वेवेक्ति । वेविक्ते । विवेजिथ । अत्र विजइडिति ङित्वन्न । ओविजीइत्यस्यैव तत्र ग्रहणात् ॥ णिजिविजीरु
धादावपि ॥ विष्लृ व्याप्तौ । वेवेष्टि । वेविष्टे । ऌदित्वादङ् । अविषत् । तङि क्सः । अजादौ क्सस्याचीति अल्लोपः ।
अविक्षत । अविक्षाताम् । अविक्षन्त ॥ अत आगणान्तात्परस्मैपदिनश्छान्दसाश्च । घृ क्षरणदीप्त्योः । जिघर्म्यग्निं हवि
षा घृतेन । भूत्रामित् । बहुलं छन्दसीति इत्वम् । हृ प्रसह्यकरणे । अयं स्रुवोऽभिजिहर्ति होमान् । ऋ सृ गतौ । बहु
लं छन्दसीत्येव सिद्धे अर्तिपिपर्त्योश्चेति इत्वविधानाद्भाषायामपि । अभ्यासस्यासवर्णे इतीयङ् । इयर्ति । इयृतः ।
इय्रति । आर । आरतुः । इडत्यर्तीति नित्यमिट् । आरिथ । अर्ता । अरिष्यति । इयर्तु । ऐयः । ऐयृताम् । ऐय
रुः । इयृयात् । अर्यात् । आरत् । ससर्ति । भस भर्त्सनदीप्त्योः । बभस्ति । घसिभसोर्हलि चेत्युपधालोपः । झलो झलीति
सलोपः । बब्धः । बप्सति । कि ज्ञाने । चिकेति । तुर त्वरणे । तुतोर्ति । तुतूर्तः । तुतुरति । धिष शब्दे । दिधेष्टि । दि
धिष्टः । धन धान्ये । दधन्ति । दधन्तः । दधनति । जन जनने । जजन्ति ॥ जनसनखनां सञ्झलोः । ६ । ४ । ४२
। एषामाकारोऽन्तादेशः स्याज्झलादौ सनि झलादौ क्ङिति च । जजातः । जज्ञति । जजंसि । जजान । जजन्यात् । जज्ञ
यात् । जन्यात् । जायात् । गा स्तुतौ । देवान् जिगाति सुम्नयुः । जिगीतः । जिगति ॥ * ॥ इति जुहोत्यादयः ॥ *
॥ दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । ऋषन्ताः परस्मैपदिनः ॥ दिवादिभ्यः श्यन् । ३
। १ । ६९ । शपोऽपवादः । हलि चेति दीर्घः । दीव्यति । दिदेव । देविता । देविष्यति । दीव्यतु । अदीव्यत् । दीव्येत् ।
दीव्यात् । अदेवीत् । अदेविष्यत् । षिवु तन्तुसन्ताने । परिषीव्यति । परिषिषेव । न्यषेवीत् । न्यसेवीत् ॥ स्रिवु गतिशोषण

योः। ष्टिवुनिरसने। केचिदिहेमन्नपठन्ति। ष्णसु अदने। आदानइत्येके। अदर्शनइत्यपरे। सुष्णोस। ष्णसुनिरसने। स्नस्यति। सस्नास। क्नसुह्वरणदीप्त्योः। ह्वरसंकौटिल्यम्। चक्नास। व्युषदाहे। वुव्योष। प्लुषच। नृती गात्रविक्षेपे। नृत्यति। ननर्त्त॥ सेऽसिचिकृतचृतछृदतृदनृतः। ७। २। ५७। एभ्यःपरस्यसिज्भिन्नस्यसादेरार्द्धधातुकस्यइड्वास्यात्। नर्त्स्यति। नर्तिष्यति। नृत्येत्। नृत्यात्। अनर्तीत्। त्रसीउद्वेगे। वाभ्राशेतिश्यन्वा। त्रस्यति। त्रसति। त्रेसतुः। तत्रसतुः। कुथपूतीभावे। पूतीभावोदौर्गन्ध्यम्। पुथहिंसायाम्। गुधपरिवेष्टने। क्षिपप्रेरणे। क्षिप्यति। क्षेप्ता। पुष्पविकसने। पुष्प्यति। पुपुष्प। तिमष्टिमष्टीमआर्द्रीभावे। तिम्यति। स्तिम्यति। स्तीम्यति। व्रीडचोदनेलज्जायाञ्च। व्रीड्यति। इषगतौ। इष्यति। षहषुहचक्यर्थे। चक्यर्थस्तृप्तिः। सह्यति। सुह्यति। जॄषझॄष्वयोहानौ। जीर्य्यति। जजरतुः। जेरतुः। जरिता। जरीता। जीर्य्यन्। जीर्य्याव। जॄस्तम्भिम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च। ऋदृशोऽङिगुणः। अजरत्। अजारीत्। अजारिष्टाम्। झीर्य्यति। जझरतुः। अझारीत्। षूङ्प्राणिप्रसवे। सूयते। सुषुवे। स्वरतिसूतीतिविकल्पम्बाधित्वाश्र्युकःकितीतिनिषेधेप्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट्। सुषुविषे। सुषुविवहे। सोता। सविता। दूङ्परितापे। दूयते। दीङ्क्षये। दीयते॥ दीङोयुडचिक्ङिति। ६। ४। ६३। दीङःपरस्याजादेःक्ङितआर्द्धधातुकस्ययुट्स्यात्। वुग्युटावुवङ्यणोःसिद्धौ। दिदीये॥ मीनातिमिनोतिदीङांल्यपिच। ६। १। ५०। एषामात्वंस्याल्ल्यपि। चकारादशित्येज्निमित्ते। दाता। दास्यते। अदास्त। अदास्थाः। डीङ्विहायसागतौ। डीयते॥ धीङ्आधारे॥ धीयते। दिध्ये। ध्येता। मीङ्हिंसायाम्। हिंसात्रप्राणवियोगः। मीयते। रीङ्श्रवणे। रीयते। लीङ्श्लेषणे॥ विभाषालीयतेः। ६। १। ५१। लीयतेरितियकानिर्देशोनतुश्यना। लीलीङोरात्त्वंवास्यादेज्विषयेल्यपिच। लेता। लेष्यते। लास्यते। एज्विषयेकिम्। लीयते। लिल्ये। व्रीङ्वृणोत्यर्थे। व्रीयते। वि

ब्रिये। स्वादयश्चोदिताः। तत्फलमनुनिष्ठानत्वम्। पीङ्पाने। पीयते। माङ्माने। मायते। ममे। ईङ्गतौ। ई
यते। अयाञ्चक्रे। प्रीङ्प्रीतौ। सकर्म्मकः। प्रीयते। पिप्रिये॥ * ॥ अथपरस्मैपदिनश्चत्वारः। शोतनूकरणे॥ ओ
तःश्यनि। ७। ३। ७१। लोपःस्यात् श्यनि। श्यति। श्यतः। श्यन्ति। शशौ। शशतुः। शाता। शास्यति। विभाषा
घ्राधेडिनिसिचोवालुक्। लुगभावेयमरमेतीट्सकौ। अशात्। अशाताम्। अशुः। अशासीत्। अशासिष्टाम्। छोछे
दने। छ्यति। षोन्तकर्म्मणि। स्यति। ससौ। अभिष्यति। अभ्यष्यत्। अभिससौ। दोअवखण्डने। द्यति। ददौ।
प्रणिदाता। देयात्। अदात्। अथात्मनेपदिनःपञ्चदश। जनीप्रादुर्भावे॥ ज्ञाजनोर्ज्जा। ७। ३। ७९। अनयो
र्ज्जादेशःस्याच्छिति। जायते। जज्ञे। जज्ञाते। जज्ञिरे। जनिता। जनिष्यते। दीपजनेतिवाचिण्॥ जनिवध्योश्च।
७। ३। ३५। अनयोरुपधायावृद्धिर्न्नस्याच्चिणिञ्णितिकृतिच। अजनि। अजनिष्ट। दीपीदीप्तौ। दीप्यते। दि
दीपे। अदीपि। अदीपिष्ट। पूरीआप्यायने। पूर्य्यते। अपूरि। अपूरिष्ट। तूरीगतित्वरणहिंसनयोः। तूर्य्यते। तु
तूरे। धूरीगूरीहिंसागत्योः। धूर्य्यते। दुधूरे। गूर्य्यते। जुगूरे। घूरीजूरीहिंसावयोहान्योः। शूरीहिंसास्तम्भनयोः
। चूरीदाहे। तपऐश्वर्य्येवा। अयंवातुरैश्वर्य्येवातङ्श्यनौलभते। अन्यदातुशब्विकरणःपरस्मैपदीत्यर्थः। केचित्तुवाय
हणंवृतुधातोरवयवमिच्छन्ति। तप्यते। तप्ता। तप्स्यते। पतेतिव्याख्यासेनपाठान्तरं। द्युतच्छामानियुतःपत्युगानः।
वृतुवरणे। वृत्यते। पक्षान्तरे। वावृत्यते। ततोवावृत्यमानासारामशालांन्यविक्ष्यतेतिभट्टिः। क्लिशउपतापे। क्लिश्यते।
क्लेशिता। काशृदीप्तौ। काश्यते। वाशृशब्दे। वाश्यते। ववाशे॥ अथपञ्चस्वरितेतः। मृषतितिक्षायाम्। मृष्यति। मृ
ष्यते। ममर्ष। ममृषे। शुचिरपूतीभावे। पूतीभावःक्लेदः। शुच्यति। शुच्यते। शुशोच। शुशुचे। अशुचत्। अ
शोचीत्। अशोचिष्ट। णहबन्धने। नह्यति। नह्यते। ननाह। ननद्ध। नेहिथ। नेहे। नद्धा। नत्स्यति। अना

[illegible]सीत् । रञ्जरागे [illegible]ति । रंज्यते । शप आक्रोशे । शप्यति । शप्यते । अथैकादशानुदात्तेतः । पद गतौ । [illegible] । पेदे ।
पत्ता । पद्मीत । पत्सीष्ट ॥ चिणतेपदः । ३ । १ । ६० । पदेश्च्लेश्चिण्स्यात्तशब्दे परे । प्रत्ययपादि । अपत्सातम् । अपत्सत ।
खिद दैन्ये । खिद्यते । चिखिदे । खेत्ता । अखित्त । विद सत्तायां । विद्यते । वेत्ता । वुध अवगमने । वुध्यते । वुवुधे । बोद्धा
। भोत्स्यति । भुत्सीष्ट । अबोधि । अबुद्ध । अभुत्सातम् । युध सम्प्रहारे । युध्यते । युयुधे । योद्धा । अयुद्ध । कथं युध्य
सीति युधमिच्छतीति क्यच् । अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यमिति वा । अनोरुध कामे । अनुरुध्यते । अण प्राणने । अण्य
ते । अणे । अणिता । अनेतिदित्त्वाच्चेयमित्येके । मन ज्ञाने । मन्यते । मेने । मन्ता । युज समाधौ । समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः ।
अकर्मकः । युज्यते । योक्ता । सृज विसर्गे । अकर्मकः । संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः । ससृजिषे । स्रष्टा । स्रक्ष्य
ते । लिङ्सिचाविति कित्त्वान्न गुणो नाप्यम् । सृक्षीष्ट । असृष्ट । असृक्षातम् । लिश अल्पीभावे । लिश्यते । लेष्टा । लेक्ष्य
ते । लिक्षीष्ट । अलिक्षत । अलिक्षातम् ॥*॥ अथा गणान्तात्परस्मैपदिनः । राधोऽकर्मकाद्वृद्धावेव । एवकारो भिन्नक्रमः
। राधोऽकर्मकादेवेत्यर्थः । उदाहरणमाह । वृद्धाविति । यन्मह्यमपराध्यति । द्रुह्यतीत्यर्थः । विराध्यन्तं क्षमेत कः । द्रुह्य
न्तं सध्यबोदनः । सिध्यतीत्यर्थः । कृष्णाय राध्यति । दैवम्पर्य्यालोचयतीत्यर्थः । दैवस्य धात्वर्थेऽन्तर्भावाज्जीवत्यादिवदकर्म्म
कत्वम् । रराध । रराधतुः । रराधिथ । राधो हिंसायामित्येत्वाभ्यासलोपौ विहन । हिंसार्थस्य सकर्म्मकतया दैवादिकत्वायो
गात् । राद्धा । रात्स्यति । अयं स्वादिष्वपि चुरादिष्वपि । व्यध ताडने । ग्रहिज्येति संप्रसारणं । विध्यति । विव्याध । विविधतुः । वि
व्यद्धा । विव्यधिथ । वद्धा । व्यत्स्यति । विध्येत् । विध्यात् । अव्यात्सीत् । पुष पुष्टौ । पुष्यति । पुपोष । पुपोषिथ । पोष्टा
। पोक्ष्यति । पुषादीत्यङ् । अपुषत् । शुष शोषणे । अशुषत् । तुष प्रीतौ । दुष वैकृत्ये । श्लिष आलिङ्गने । श्लिष्यति । शि
श्लेष । श्लेष्टा । श्लेक्ष्यति ॥ श्लिषः ॥*॥ अस्मात्परस्यानिटश्च्लेः क्सः स्यात् । पुषाद्यङोऽपवादोऽनुबन्धः । पुरस्तादपवादा

[illegible]त्। आश्लिङ्गने श्लिषश्चेत्यालिङ्गन एव क्सो नान्यत्र। योगविभागसामर्थ्याच्चायमिगुपधादित्यस्यापवादो नियमः। आश्लिक्षत्कन्यां देवदत्तः। आलिङ्गन एवेति किम्। समश्लिषज्जतु काष्ठम्। आङ् प्रत्यासत्तावित्यश्लिषिः कर्म्मणि। अनालिङ्गने सिजेव न तु क्सः। एकवचने चिण्। अश्लेषि। अश्लिक्षातां। अश्लिक्षत्। अश्लिष्ठाः। अश्लिड्ढ्वम्। शक विभाषितो मर्षणे। विभाषित इत्युभयपदीत्यर्थः। शक्यति शक्यते हरिं द्रष्टुं भक्तः। शशाक। शेकिथ। शशक्थ। शेके। शक्ता। शक्ष्यति। शक्ष्यते। अशकत्। अशक्त। सेडयमित्येके। तन्मतेनानिट्कारिकासु लृदित्पठितः। शकिता। शकिष्यति। ष्विदा गात्रप्रक्षरणे। घर्म्मस्विताविव्यर्थः। अयं ञीदिति न्यासकारादयः। नेति हरदत्तादयः। स्विद्यति। सिष्वेद। सिष्वेदिथ। स्वेत्ता। अस्विदत्। क्रुध क्रोधे। क्रोद्धा। क्रोत्स्यति। क्षुध बुभुक्षायाम्। क्षोद्धा। कथं क्षुधित इति। सम्पदादिक्विबन्तात्तारकादित्वादितच् इति माधवः। वस्तुतस्तु वसतिक्षुधोरितीट्। शुध शौचे। शुध्यति। शुशोध। शोद्धा। षिधु संराद्धौ। ऊदित्पाठः प्रामादिकः। सिध्यति। सेद्धा। सेत्स्यति। असिधत्। रध हिंसासंराध्योः। संराद्धिर्निष्पत्तिः। रध्यति। रधिजभोरचीति नुम्। ररन्ध। ररन्धतुः॥ रधादिभ्यश्च। ७। २। ४५। रध् नश् तृप् दृप् द्रुह् मुह् ष्णुह् ष्णिह् एभ्यो वलाद्यार्द्धधातुकस्य वेट् स्यात्। ररन्धिथ। ररद्ध। ररन्धिव। रेध्व॥ नेट्यलिटि रधेः। ७। १। ६२। इडादावार्द्धधातुके रधेर्नुम् न स्यात्। रधिता। रद्धा। रधिष्यति। रत्स्यति। अङि नुम्। अनिदितामिति नलोपः। अरधत्। णश अदर्शने। नश्यति। ननाश। नेशतुः। नेशिथ॥ मस्जिनशोर्झलि। ७। १। ६०। नुम् स्यात्। ननंष्ठ। नेशिव। नेश्व। नेशिम। नेश्म। नशिता। नंष्टा। नशिष्यति। नङ्क्ष्यति। नश्येत्। नश्यात्। अनशत्। प्रणश्यति॥ नशेः षान्तस्य। ८। ४। ३६। णत्वं न स्यात्। प्रनंष्टा। अन्तग्रहणं भूतपूर्व प्रतिपत्त्यर्थम्। प्रनङ्क्ष्यति। नशिष्यति। तृप प्रीणने। प्रीणनं तृप्तिस्तर्पणञ्च। नाथितव्यपार्श्वकोष्ठानाम्। पितॄनतार्प्सीदिति भट्टिः। इत्युभयत्र दर्शनात्। ततर्पिथ। ततर्प्थ। ततप्रथ। तर्पिता। तर्प्ता। त्र

ष्ण । समृभस्य प्रेतिसिद्धम् । अतर्पीत् । अतर्पीत् । अत्राप्सीत् । अतृपत् । दृपहर्षमोहनयोः । मोहनङ्गर्वः । दृप्यती त्यादिरधादिवदिमौ वेट्कावमर्थमनुदात्तता । द्रुहजिघांसायाम् । वाद्रुहमुहेतिवाघः । पक्षेढः । दुद्रोग्ध । दुद्रोढ । दुद्रो हिथ । द्रोहिता । द्रोग्धा । द्रोढा । द्रोहिष्यति । ध्रोक्ष्यति । ढत्वघत्वयोस्तुल्यंरूपम् । अद्रुहत् । मुहवैचित्ये । वैचित्यमवि वेकः । मुह्यति । मुमोहिथ । मुमोग्ध । मुमोढ । मोग्धा । मोढा । मोहिता । मोहिष्यति । मोक्ष्यति । अमुहत् । ष्णुहउ द्गिरणे । स्नुह्यति । सुष्णोह । सुष्णोहिथ । सुष्णोग्ध । सुष्णोढ । सुष्णुहिव । सुष्णुह्व । स्नोहिता । स्नोग्धा । स्नोढा । स्नो हिष्यति । स्नोक्ष्यति । अस्नुहत् । ष्णिहप्रीतौ । स्निह्यति । सिष्णेह ॥ वृत्रधादयः समाप्ताः ॥ पुषादयस्तु आगण न्तादिति सिद्धान्तः । शमुउपशमे ॥ शमामष्टानांदीर्घः श्यनि । ७ । ३ । ७४ । शमादीनामित्यर्थः । प्रणिशाम्यति । शेम तुः । शेमिथ । शमिता । अशमत् । तमुकांक्षायाम् । ताम्यति । तमिता । अतमत् । दमुउपशमे । उपशमेइ तिणिजन्त स्य । तेनसकर्मकोयम् । नतुशमिवदकर्मकः । अदमत् । श्रमुतपसिखेदेच । श्राम्यति । अश्रमत् । भ्रमुअनवस्थाने । वाभ्राशेतिश्यन्वा । तत्रकृतेशमामष्टानामितिदीर्घः । भ्राम्यति । लुङ्यङ् । अभ्रमत् । शेषंभ्वादिवत् । क्षमूसहने । क्षा म्यति । चक्षमिथ । चक्षन्थ । चक्षमिव । चक्षण्व । चक्षमिम । चक्षण्म । क्षमिता । क्षन्ता । अयमषित् । भ्वादिस्तुषित् । अषितःक्षाम्यतेःक्षान्तिःक्षमूषःक्षमतेःक्षमा । क्लमुग्लानौ । क्लाम्यति । क्लामति । शपीवश्यन्यपिष्टिवुक्लम्वित्येवदीर्घेसिद्धेश मादिपाठोघिनुणार्थः । अङ् । अक्लमत् । मदीहर्षे । माद्यति । अमदत् । शमादयोऽष्टौगताः । असुक्षेपणे । अस्यति । आस । असिता ॥ अस्यतेस्थुक् । ७ । ४ । १७ । अङिपरे । आस्थत् । अस्यएवादित्वादङ्सिद्धेअस्यतिवक्तीतिवचन न्तङर्थम् । तङ्तूपसर्गादस्यत्यूह्योरितिवक्ष्यते । पर्य्यास्थत । यसुप्रयत्ने ॥ यसोऽनुपसर्गात् । ३ । १ । ७१ ॥ संय सश्च । ३ । १ । ७२ । श्यन्वास्यात् । यस्यति । यसति । संयस्यति । संयसति । अनुपसर्गात्किम् । प्रयस्यति । जसु

[illegible] । नस्यति । नसु उपक्षये । दसु च । नस्यति । अनसत् । दस्यति । अदसत् । वसु स्तम्भे । वस्यति । ववास । ववसतुः । नशसददेतिनिषेधः । वशादिरयमितिमतेनु । वेसतुः । वेसुः । व्युष विभागे । अयन्दाहेपठितः । अर्थभेदेनत्वङ्गर्थम्पुनःपठ्यते । अव्युषत् । ओष्ठ्यादिर्दन्त्यान्त्योयम् । व्युसतीत्यन्ये । अयकारंवुसइत्यपरे । प्लुस दाहे । अप्लुषत् । पूर्वत्र पाठःसिजर्थइत्याहुः । तद्भ्वादिपाठेनगतार्थमितिसुवचम् । विस प्रेरणे । विस्यति । अविषत् । कुस संश्लेषणे । अकुसत् । बुस उत्सर्गे । मुस खण्डने । मसी परिणामे । परिणामोविकारः । समीइत्येके । लुठ विलोडने । उच समवाये । उच्यति । उवोच । ऊचतुः । माभवानुचत् । भृशुभ्रंशुअधःपतने । वभर्श । अभृशत् । अनिदितामितिलोपः । भ्रश्यति । अभ्रशत् । वृश वरणे । वृश्यति । अवृशत् । कृश तनूकरणे । कृश्यति । ञितृष पिपासायाम् । हृष तुष्टौ । श्यन्नङोभेदात्[illegible] । रुषरिष हिंसायाम् । तीषसहेतिवेट् । रोषिता । रोष्टा । रेषिता । रेष्टा । डिप क्षेपे । कुप क्रोधे । गुप व्याकुलत्वे । पुपुरुपलुपुविमोहने । पुप्यति । रुप्यति । लुप्यति । लोपिता । लुप्यतिःसेट्कः । अनिट्कारिकासुलिपिसाहचर्य्यात्तौदादिकस्यैवग्रहणात् । लुभ गार्ध्ये । गार्ध्यमाकांक्षा । तीषसहेतिवेट् । लोभिता । लोब्धा । लोभिष्यति । लुभ्येत् । लुभ्यात् । अलुभत् । मूवादेरवृकृतत्वाल्लोभतीत्यपीत्याहुः । क्षुभ सञ्चलने । क्षुभ्यति । णभतुभ हिंसायां । क्षुभिनभितूभयोर्द्युतादेः[illegible] । तेषांद्युतादित्वादङ्सिद्धः । क्र्यादित्वात्पक्षेसिजभवत्येव । इहपाठस्तुश्यनर्थः । क्लिदू आर्द्रीभावे । क्लिद्यति । [illegible]य । चिक्लेत्थ । चिक्लिदिव । चिक्लिद्व । चिक्लिद्म । चिक्लिम । क्लेदिता । क्लेत्ता । ञिमिदा स्नेहने । मिदेर्गुणः । मेद्यति । अमिदत् । द्युतादिपाठादेवाऽमिदत् । अमेदिष्टेतिसिद्धेइहपाठोमेदीदितिमाभूदिति । द्युतादिभ्योवहिरेवात्मनेपदि[illegible]सूचितः । ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः । ऋधु वृद्धौ । आनर्द्ध । आर्द्धत् । गृधु अभिकांक्षायाम् । अगृधत् । वृषवादयो दिवादयस्तुवृत्ताः । केचित्तुपुषादिसमाप्त्यर्थमेववृत्करणं । दिवादिस्तुभ्वादिवदाकृतिगणः । तेनक्षीयतेमृग्यतीत्यादिसि

ङ्किरित्याकः ॥ * ॥ इति दिवादयः ॥ * ॥ षुञ् अभिषवे। अभिषवः स्नपनम्पीडनं स्नानं सुराधानञ्च। तत्र स्नानेऽकर्म्मकः ॥ स्वादिभ्यः श्नुः। ३। १। ७३। सुनोति। सुनुतः। हुश्नुवोरिति यण्। सुन्वन्ति। सुन्वः। सुनुवः। सुन्वहे। सुनुवहे। सुषाव। सुषुवे। सोता। सुनु। सुनवानि। सुनवै। सुनुयात्। सूयात्। सुसुधूञ्भ्य इट् नेट्। असावीत्। असोष्ट। अभिषुणोति। अभ्यषुणोत्। अभिसुषाव ॥ सुनोतेः स्यसनोः। ८। ३। ११७। स्ये सनि च परे सुञः षो न स्यात्। विसोष्यति। षिञ् बन्धने। सिनोति। विसिनोति। सिषाय। सिष्ये। सेता। शिञ् निशाने। तालव्यादिः। शेता। डुमिञ् प्रक्षेपणे। मीनातिमिनोतीत्यात्वम्। ममौ। ममिथ। ममाथ। मिम्ये। माता। मीयात्। मासीष्ट। अमासीत्। अमासिष्टां। अमास्त। चिञ् चयने। प्रणिचिनोति ॥ विभाषा चेः। ७। ३। ५८। अभ्यासात्परस्य चिञः कुत्वम्वा स्यात्सनि लिटि च। प्रणिचिकाय। चिचाय। चिक्ये। चिच्ये। अचैषीत्। अचेष्ट। स्तृञ् आच्छादने। स्तृणोति। स्तृणुते। गुणोर्तीतिगुणः। स्तर्य्यात् ॥ ऋतश्च संयोगादेः। ७। २। ४३। ऋदन्तात्संयोगादेः परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि। तरिषीष्ट। स्तृषीष्ट। अस्तरिष्ट। अस्तृत। कृञ् हिंसायाम्। कृणोति। कृणुते। चकार। चकर्थ। चक्रे। क्रियात्। कृषीष्ट। अकार्षीत्। अकृत। वृञ् वरणे ॥ बभूथाततन्थजगृम्भववर्थेति निगमे। ७। २। ६४। एषाम्वेदेइडभावो निपात्यते। तेन भाषायाम्थलीट्। ववरिथ। ववृव। ववृवहे। वरिता। वरीता ॥ लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु। ७। २। ४२। वृङ्वृञ्भ्यामृदन्ताच्च परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि ॥ न लिङि। ७। २। ३९। वृतो लिङ इटो दीर्घो न स्यात्। वरिषीष्ट। वृषीष्ट। अवारीत्। अवरिष्ट। अवरीष्ट। अवृत। धुञ् कम्पने। धुनोति। धुनुते। अधौषीत्। अधोष्यत्। दीर्घान्तोप्ययम्। धूनोति। धूनुते। स्वरतिसूतीति वेट्। दुधविथ। दुधोथ। क्रादिनियमान्नित्यमिट्। दुधुविव। सुसुधूञ्भ्य इति नित्यमिट्। अधावीत्। अधविष्ट। अधोष्ट। अथ परस्मैपदिनः। टुदु उपतापे। दुनो

ति ॥ ह्रिगतौवृद्धौच ॥ ह्रिनुमीना । ८ । ४ । १५ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यएतयोर्नस्यणःस्यात् । प्रहिणोति ॥ हेरचङि । ७ । ३ । ५६ । अभ्यासात्परस्यहिनोतेर्हस्यकुत्वंस्यान्नतुचङि । जिघाय ॥ पॄप्रीतौ ॥ पृणोति । पर्त्ता ॥ स्पृप्रीतिपालनयोः ॥ प्रीतिचलनयोरित्यन्ये । चलनञ्जीवनमितिस्वामी । स्पृणोति । पस्पार ॥ स्मृइत्येके ॥ स्मृणोति । पृणोत्यादयस्त्रयोपिछन्दसाइत्याहुः ॥ आप्लृव्याप्तौ ॥ आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति । आप्नुवः । आप्नो । आप्नुहि । लृदित्वादङ् । आपत् ॥ शकॢशक्तौ ॥ अशकत् ॥ राधसाधसंसिद्धौ ॥ राध्नोति ॥ राधोहिंसायाम् । ६ । ४ । १२३ । एत्वाभ्यासलोपौस्तःकितिलिटिसेटियलिच । अपरेधतुः । रेधुः । रेधिथ । रद्धा । साध्नोति । साद्धा । असात्सीत् । असाद्धाम् ॥ अशूव्याप्तावनुदात्तेत्ौ ॥ अश्नूव्याप्तौसङ्घातेच ॥ अश्नुते ॥ अश्नोतेश्च । ७ । ४ । ७२ । दीर्घादभ्यासादवर्णात्परस्यनुट्स्यात् । आनशे । अशिता । अष्टा । अशिष्यते । अक्ष्यते । अश्नुवीत् । अशीष्ट । अशिषीष्ट । आशिष्ट । आष्ट । आक्षाताम् । ष्टिघआस्कन्दने ॥ ष्टिघ्नुते । तिष्टिघे । स्तेघिता ॥ अथत्रयआगणान्तापरस्मैपदिनः ॥ तिकतिगगतौच ॥ षघास्कन्दने । सघ्नोति । तिघ्नोति ॥ षघहिंसायाम् ॥ सघ्नोति ॥ ञिधृषाप्रागल्भ्ये ॥ धृष्णोति । दधर्ष । धर्षिता ॥ दम्भुदम्भने ॥ दम्भनम्दम्भः । दभ्नोति । ददम्भ । अश्रिश्रन्थिरन्थिलुम्बीतांगिवत्कित्वमितिव्याकरणान्तरम् । इहाप्याश्रीयतइत्युक्तम् । अनिदितामितिनलोपः । नस्या... एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ ॥ दम्भेश्चएत्वाभ्यासलोपौवक्तव्यौ ॥ * ॥ देभतुः । ददम्भतुः । इदं ...मितिधातुवृत्त्यादयः । तन्मतेतिपृक्तिपम्भिसु । देभ । देभिथ । देभेतिरूपान्तरन्तोष्यम् । अपिदिप... मितिभ्वादिसमतेतु । ददम्भ । ददम्भिथ । ददम्भेथेव । दम्भ्यात् ॥ चिधुवृद्धौ ॥ तृपप्रीणनइत्येके । ...न । तृप्नोति ॥ ऋनदपि । आगणान्ताधिकारोयम् ॥ अहव्याप्तौ ॥ अह्नोति ॥ दघपालने पालनेच ॥ दघ्नोति । चमुभक्षणे । चम्नोति ॥ रिक्षिचिरिजिरिदाशदृहिंसायाम् ॥ रिणोति । क्षिणोति । अयंभाषायामपी

त्येके । न नङ्ग्रहः श्नुश्नुभूर्तां श्चिणोतीति । ऋक्षीत्येके एवाजादिरित्यन्ये । ऋक्षणोति । चिरिणोति । जिरिणोति । दाश्नोति ।
दृणोति । वृन् ॥*॥ इति स्वादयः ॥*॥ तुद व्यथने ॥ इतः षड् स्वरितेतः ॥ तुदादिभ्यः शः । ३ । १ । ७७ । तुदति । तुद
ते । तुतोद । तुतोदिथ । तुतुदे । तोत्ता । अतौत्सीत् । अतुत्त ॥ णुद प्रेरणे ॥ नुदति । नुदते । नुनोद । नुनुदे । नोत्ता ॥ दि
श अतिसर्ज्जने । अतिसर्ज्जनं दानम् । देष्टा । दिक्षीष्ट । अदिक्षत् । अदिक्षत ॥ भ्रस्ज पाके ॥ ग्रहिज्येति संप्रसारणं ।
सस्य श्चुत्वेन शः । शस्य जश्त्वेन जः । भृज्जति । भृज्जते ॥ भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४७ । भ्रस्जे रेफस्योप
धायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्द्धधातुके । मित्त्वादन्त्यादचः परः स्थानषष्ठीनिर्द्देशाद्रोपधयोर्न्निवृत्तिः । बभर्ज्ज । बभर्ज्जतुः
। बभर्ज्जिथ । बभर्ष्ठ । बभर्ज्ज । रमभावे । बभ्रज्ज । बभ्रज्जतुः । बभ्रज्जिथ । स्कोरिति सलोपः । व्रश्चेति षः । बभ्रष्ठ । ब
भ्रज्जे । भर्ष्टा । भ्रष्टा । भ्रक्ष्यति । भर्क्ष्यति । क्ङिति रमागमं बाधित्वा सम्प्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन । भृज्ज्यात् । भृज्ज्यास्ता
म् । भर्क्षीष्ट । भ्रक्षीष्ट । अभार्क्षीत् । अभ्राक्षीत् । अभर्ष्ट । अभ्रष्ट ॥ क्षिप प्रेरणे ॥ क्षिपति । क्षिपते । क्षेप्ता । अक्षैप्सी
त् । अक्षिप्त ॥ कृष विलेखने ॥ कृषति । कृषते । क्रष्टा । कर्ष्टा । कृष्यात् । कृक्षीष्ट । स्पृशमृशकृषेति सिज्वा । पक्षे
क्सः । सिचि अम्वा । अक्राक्षीत् । अकार्क्षीत् । अकृक्षत् । तङि लिङ्सिचाविति कित्वादम्न । अकृष्ट । अकृक्षाताम् । अकृ
क्षत् । अकृक्षत । अकृक्षाताम् । अकृक्षन्त ॥ ऋषी गतौ ॥ परस्मैपदी । ऋषति । आनर्ष ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः ॥ आत्म
नेपदिनश्चत्वारः । जुषते ॥ ओविजी भयचलनयोः ॥ प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ॥ विज इट् । १ । २ । २ । विजेः परइ
डादिः प्रत्ययो ङिद्वत् । उद्विजिता । उद्विजिष्यते ॥ ओलजी ओलस्जी व्रीडायां ॥ लजते । लेजे । लज्जते । ललज्जे ॥ अ
थ परस्मैपदिनः ॥ ओव्रश्चू छेदने । ग्रहिज्या । वृश्चति । वव्रश्च । वव्रश्चतुः । वव्रश्चिथ । वव्रष्ठ । लिट्यभ्यासस्येति सम्प्रसारणं
। रेफस्य ऋकारः । उरत् । तस्याचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावान्न सम्प्रसारणं इति वस्योत्वन्न । व्रश्चिता । व्रष्टा । व्रश्चिष्य

ति । व्रश्चिष्यति । वृश्च्यात् । अव्रश्चीत् । अव्राक्षीत् ॥ व्यच व्याजीकरणे ॥ विचति । विव्याच । विविचतुः । व्यचिता । व्यचिष्यति । विच्यात् । अव्याचीत् । अव्यचीत् । व्यचेः कुटादित्वमनसीतितु नेह प्रवर्त्तते । अनसीतिपर्य्युदासेनकृन्मात्रविषयत्वात् । उछि । उच्छे । उच्छति ॥ उच्छीविवासे ॥ उच्छति ॥ ऋच्छगतीन्द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु ॥ ऋच्छत्यृतामितिगुणः । द्विहलग्रहणस्थानेकहलुपलक्षणत्वान्नुट् । आनर्च्छ । आनर्च्छतुः । ऋच्छिता ॥ मिच्छ उत्क्लेशे ॥ उत्क्लेशः पीडा । मिमिच्छ । अमिच्छीत् ॥ जर्ज्ज चर्च झर्झ परिभाषणभर्त्सनयोः ॥ त्वच संवरणे ॥ तत्वाच ॥ ऋच स्तुतौ ॥ आनर्च ॥ उब्ज आर्ज्जवे ॥ उज्झ उत्सर्गे ॥ लुभ विमोहने ॥ विमोहनमाकुलीकरणम् । लुभति । लोभिता । लोब्धा । लोभिष्यति ॥ रिफ कत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु ॥ रिफति । रिरेफ । रिहेत्येके । शिशुन्नविप्रामतिभीरिहन्ति ॥ तृप तृम्फ तृप्तौ ॥ आद्यः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः । द्वावपि द्वितीयान्ता वित्यन्ये । तृपति । ततर्प । तर्पिता । स्पृशमृशेतिसिज्विकल्पः । पौषादिकस्यैव । अङपवादत्वात् । तेनात्र नित्यं सिच् । अतर्पीत् । तृम्फति । शे मुचादीनामिति नलोपे । शे तृम्फादीनां नुम्वाच्यः ॥*॥ आदिशब्दः प्रकारे । तेन ये त्र नकारानुषक्तास्ते तृम्फादयः । तृम्फन्ति । ततृम्फ । तृफ्यात् ॥ तुप तुम्प तुफ तुम्फ हिंसायाम् ॥ तुपति । तुम्पति । तुफति । तुम्फति ॥ दृप दृम्फ उत्क्लेशे ॥ प्रथमः प्रथमान्तः द्वितीयान्त इत्येके । दृपति । दृम्फति । दृम्फति ॥ ऋफ ऋम्फ हिंसायाम् ॥ ऋफति । आनर्फ । ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार ॥ गुफ गुम्फ ग्रन्थे ॥ गुफति । गुम्फति । जुगोफ । जुगुम्फ ॥ उभ उम्भ पूरणे ॥ उभति । उवोभ । उम्भति । उम्भाञ्चकार ॥ शुभ शुम्भ शोभार्थे ॥ शुभति । शुम्भति । दृभी ग्रन्थे । दृभति ॥ चृती हिंसाग्रन्थनयोः ॥ चर्तिता । सेसिचीतिवेट् । चर्तिष्यति । चर्त्स्यति । अचर्तीत् ॥ विध विधाने ॥ विधति । वेधिता ॥ जुड गतौ ॥ तवर्गपञ्चमान्तमेके । जुडति । मरुतो जुनन्ति ॥ मृड सुखने ॥ मृडति । मर्डिता ॥ पृड च ॥ पृडति ॥ पृण प्रीणने ॥ पृणति । पपर्ण ॥ वृण च ॥ वृणति ॥ मृण हिंसायाम् ॥ तुण कौटिल्ये ॥ तु

॥सि०कौ०॥ नोत्त ॥ पुष कर्म्मणि शुभे ॥ पुणति ॥ मुण प्रतिज्ञाने ॥ कुण शब्दोपकरणयोः ॥ शुन गतौ ॥ द्रुण हिंसागतिकौटिल्येषु ॥ घु
॥ ति०त० ॥ ण घूर्ण भ्रमणे ॥ षुर ऐश्वर्य्यदीप्त्योः । सुरति । सुषोर । आशिषि । सूर्य्यात् ॥ कुर शब्दे ॥ कुरति । कूर्य्यात् । अत्र न
॥ १४२ ॥ भकुर्छुरामिति निषेधे दीर्घो । करोतेरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः ॥ खुर छेदने ॥ मुर संवेष्टने ॥ क्षुर विलेखने ॥ घुर भीमार्थशब्द
योः ॥ पुर अग्रगमने ॥ वृहू उद्यमने ॥ दन्त्योष्ठ्यादिः । पवर्गीयादिरित्यन्ये ॥ तृहू स्तृहू तृंहू हिंसार्थाः ॥ तृहति । ततर्ह ।
स्तृहति । तस्तर्ह । तर्हिता । तर्ढा । स्तर्हिता । स्तर्ढा । अतृंहीत् । अतार्ङ्क्षीत् । अतार्ढाम् ॥ इषु इच्छायाम् ॥ इषु
गमीतिच्छः । इच्छति । एषिता । एष्टा । एषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् ॥ मिष स्पर्द्धायाम् ॥ मिषति । मेषिता ॥ किल
श्वैत्यक्रीडनयोः ॥ तिल स्नेहे ॥ चिल वसने ॥ चल विलसने ॥ इल स्वप्नक्षेपणयोः ॥ विल संवरणे ॥ दन्त्योष्ठ्यादिः ॥ बिल
भेदने ॥ ओष्ठ्यादिः ॥ णिल गहने ॥ हिल भावकरणे ॥ शिल षिल उञ्छे ॥ मिल श्लेषणे ॥ लिख अक्षरविन्यासे ॥ लिलेख
॥ कुट कौटिल्ये ॥ गाङ्कुटादिभ्य इति ङित्वम् । चुकुटिथ । चुकोट । चुकुट । कुटिता ॥ पुट संश्लेषणे ॥ कुच सङ्कोचने ॥
गुज शब्दे ॥ गुड रक्षायाम् ॥ डिप क्षेपे ॥ छुर छेदने ॥ नभकुर्छुरामिति न दीर्घः । छुर्य्यात् ॥ स्फुट विकसने ॥ स्फुटति ।
पुस्फोट ॥ मुट आक्षेपप्रमर्द्दनयोः ॥ त्रुट छेदने ॥ वा भ्राशेति श्यन्वा । त्रुट्यति । त्रुटति । तुत्रोट । त्रुटिता ॥ तुट कलहक
र्म्मणि ॥ तुटति । तुतोट । तुटिता ॥ चुट छुट छेदने ॥ जुट बन्धने ॥ कड मदे ॥ लुट संश्लेषणे ॥ कृड घनत्वे ॥ घनत्वं सान्द्र
ता । चकर्ड । कडिता ॥ कुड बाल्ये ॥ पुड उत्सर्गे ॥ घुट प्रतिघाते ॥ तुड तोडने ॥ तोडनं भेदः ॥ थुड स्थुड संवरणे ॥ थुड
ति । तुथोड । तुस्थोड ॥ खुड कुड इत्येके ॥ स्फुर स्फुल सञ्चलने ॥ स्फरः स्फुरणे ॥ स्फुल सञ्चलन इत्येके ॥ स्फुरतिस्फुलत्योर्नि
र्निर्विभ्यः । ८ । ३ । ७६ । षत्वं वा स्यात् । निष्फुरति । निःस्फुरति । स्फर इत्यकारोपधश्चेति पठन्ति । पस्फार ॥ स्फुड चु
ड्ड ब्रुड संवरणे ॥ क्रुड भृड निमज्जन इत्येके ॥ गुरी उद्यमने ॥ अनुदात्तेत् । गुरते । जुगुरे । गुरिता ॥ णू स्तवने ॥ दीर्घान्तः

णू स्तवने ॥ इत्युदात्ताः परस्मैपदिनः ॥ नुवति । अनुवीत् ॥ धू विधूनने ॥ धुवति ॥ गु पुरीषोत्सर्गे ॥ जुगुविथ ॥ जुगुथ । गुता । गुष्यति । अगुषीत् । ह्रस्वादङ्गात् । अगुताम् । अगुषुः ॥ ध्रु गतिस्थैर्ययोः ॥ ध्रुव इति पाठान्तरम् । आद्यस्य ध्रुवतीत्यादि गुवतिवत् । द्वितीयस्तु सेट् । दुध्रुविथ । ध्रुविता । ध्रुविष्यति । ध्रूयात् । अध्रुवीत् । अध्रुविष्टां ॥ कुङ् शब्दे ॥ दीर्घान्त इति कैयटादयः । कुविता । अकुविष्ट । ह्रस्वान्त इति न्यासकारः । कुता । अकुत । वृत् कुटादयो वृत्ताः ॥ पृङ् व्यायामे ॥ प्रायेणायं व्याङ्पूर्वः । रिङ् । इयङ् । व्याप्रियते । व्यापप्रे । व्यापप्राते । व्यापरिष्यते । व्यापृत । व्यापृषाताम् ॥ मृङ् प्राणत्यागे ॥ म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च । १ । ३ । ६१ । लुङ्लिङोः शितश्च प्रकृतिभूतान्मृङस्तङ् नान्यत्र । ङित्वं स्वार्थम् । म्रियते । ममार । ममर्थ । मम्रिव । मर्तासि । मरिष्यति । मृषीष्ट । अमृत ॥ अथ परस्मैपदिनः षट् ॥ रि पि गतौ ॥ लघूपधगुणात् अन्तरङ्गत्वादियङ् । रियति । पियति । रेता । पेता ॥ धि धारणे ॥ क्षि निवासगत्योः ॥ षू प्रेरणे ॥ सुवति । सविता ॥ कॄ विक्षेपे । किरति । किरतः । चकार । चकरतुः । करिता । करीता । कीर्यात् । अकारीत् ॥ किरतौ लवने । ६ । १ । १४० । उपात्किरतेः सुडागमः स्याच्छेदे । उपस्किरति । अडभ्यासव्यवायेऽपि सुट् कात्पूर्व इति वक्तव्यम् ॥ * ॥ उपास्किरत् । उपचस्कार ॥ हिंसायाम्प्रतेश्च । ६ । १ । १४१ । उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् स्याद्धिंसायाम् । उपस्किरति । प्रतिस्किरति ॥ गॄ निगरणे ॥ अचि विभाषा । ८ । २ । २१ । गिरते रेफस्य लत्वं वा स्यादजादौ । गिरति । गिलति । जगार । जगाल । जगरिथ । जगलिथ । गरिता । गलिता ॥ दृङ् आदरे ॥ आद्रियते । आद्रियेते । आदद्रे । आदद्रिषे । आदर्ता । आदरिष्यते । आदृषीष्ट । आदृत । आदृषाताम् ॥ धृङ् अवस्थाने ॥ ध्रियते ॥ अथ परस्मैपदिनः षोडश ॥ प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् ॥ पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ । पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राक्षीत् ॥ वृत् । किरादयो वृत्ताः ॥ सृज विसर्गे ॥ विभाषा सृजिदृशोः । ससर्जिथ । सस्रष्ठ ।

स्रष्टा । स्रक्ष्यति । सृजिदृशोर्झल्यमकितीत्यमागमः । सृजेत् । सृज्यात् । असाक्षीत् ॥ टुमस्जोशुद्धौ ॥ मज्जति । ममज्ज । मस्जिनशोर्झलीतिनुम् । मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः ॥ * ॥ संयोगादिलोपः । ममङ्क्थ । ममज्जिथ । मङ्क्ता । मङ्क्ष्यति । अमाङ्क्षीत् । अमाङ्क्ताम् । अमाङ्क्षुः ॥ रुजोभङ्गे ॥ रोक्ता । रोक्ष्यति । अरौक्षीत् । अरौक्ताम् ॥ भुजो कौटिल्ये ॥ रुजिवत् ॥ छुपस्पर्शे ॥ छोप्ता । अच्छौप्सीत् ॥ रुशरिशहिंसायाम् ॥ तालव्यान्तौ । रोष्टा । रोक्ष्यति । रेष्टा । रेक्ष्यति ॥ लिशगतौ ॥ अलिक्षत् ॥ स्पृशसंस्पर्शने ॥ स्प्रष्टा । स्पर्ष्टा । स्प्रक्ष्यति । स्पर्क्ष्यति । अस्प्राक्षीत् । अस्पार्क्षीत् । अस्पृक्षत् ॥ विच्छगतौ ॥ गुपूधूपेत्यायः । आर्द्धधातुके वा । विच्छायति । विच्छयाञ्चकार । विविच्छ ॥ विशप्रवेशने ॥ विशति । वेष्टा ॥ मृशआमर्शने ॥ आमर्शनंस्पर्शः । अम्राक्षीत् । अमार्क्षीत् । अमृक्षत् ॥ णुदप्रेरणे ॥ कर्त्रभिप्रायेपि फले परस्मैपदार्थः पुनःपाठः ॥ षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु ॥ सीदतीत्यादिभौवादिकवत् । इह पाठो नुम्विकल्पार्थः । सीदती । सीदन्ती । ज्वलादौ पाठस्तु णार्थः । सादः । स्वरार्थश्च शवनुदात्तः । शस्तूदात्तः ॥ शद्लृशातने ॥ स्वरार्थ एव पुनःपाठः शतातु नास्ति । शदेःशित आत्मनेपदोक्तेः ॥ अथ षट् स्वरितेतः ॥ मिलसङ्गमे ॥ मिलसंश्लेषणे इति पठितस्य पुनःपाठः कर्त्रभिप्रायेतङर्थः । मिलति । मिलते । मिमेल । मिमिले ॥ मुच्लृमोक्षणे ॥ शेमुचादीनाम् । ७ । १ । ५९ । नुम्स्यात् ॥ मुञ्चति । मुञ्चते । मुक्ता । मुच्यात् । मुक्षीष्ट । अमुचत् । अमुक्त । अमुक्षाताम् ॥ लुप्लृच्छेदने ॥ लुम्पति । लुम्पते । अलुपत् । अलुप्त ॥ विद्लृलाभे ॥ विन्दति । विन्दते । विवेद । विविदे । व्याघ्रभूत्यादिमते सेडयम् । वेदिता । भाष्यादिमतेऽनिट्कः । वेत्ता । परिवेत्ता । परिवेर्ज्जने । ज्येष्ठं परित्यज्य दाराग्निग्रौ अलब्धवानित्यर्थः । तृन्तृचौ ॥ लिपउपदेहे ॥ उपदेहोवृद्धिः । लिम्पति । लिम्पते । लेप्ता । लिपिसिचीत्यङ् । तङितुवा । अलिपत् । अलिपत । अलिप्त ॥ षिचक्षरणे ॥ सिञ्चति । सिञ्चते । असिचत् । असिचत । असिक्त । अभिषिञ्चति । अभ्यषिञ्चत् । अभिषिषेच ॥ अत्र

यःपरस्मैपदिनः ॥ कृती छेदने ॥ कृन्तति । चकर्त्त । कर्त्तिता । कर्त्तिष्यति । कर्त्स्यति । अकर्त्तीत् ॥ खिद परिघाते ॥ खिन्दति । चिखेद । खेत्ता । अयन्दैन्येदिवादौरुधादौच ॥ पिश अवयवे ॥ पिंशति । पेशिता । अयन्दीपनायामपि । त्वष्टारूपाणिपिंशतु ॥*॥ इतिमुचादयस्तुदादयश्च ॥*॥ रुधिर् आवरणे ॥ नवस्वरितेतइरितश्च ॥ रुधादिभ्यःश्नम् । ३ । १ । ७८ । शपोऽपवादः । मित्वादन्त्यादचःपरःनित्यत्वाद्गुणम्बाधते । रुणद्धि ॥ श्नसोरऽल्लोपः । णत्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारःपरसवर्णः । तस्यासिद्धत्वाणत्वन्न । नपदान्तेतिसूत्रेणाऽनुस्वारपरसवर्णयोरल्लोपोनस्थानिवत् । रुन्धः । रुन्धन्ति । रुन्धे । रोद्धा । रोत्स्यति । रोत्स्यते । रुणद्धु । रुन्द्धात् । रुन्द्धि । रुणधानि । रुणधै । अरुणत् । अरुन्धाम् । अरुणत् । अरुणः । अरुणधम् । अरुधत् । अरौत्सीत् । अरुद्ध ॥ भिदिर विदारणे ॥ भिनत्ति । भिन्ते । भेत्ता । भेत्स्यति । अभिनत् । अभिनः । अभिनदम् । अभिन्त । अभिदत् । अभैत्सीत् । अभिन्त ॥ छिदिर द्वैधीकरणे ॥ अच्छिदत् । अच्छैत्सीत् । अच्छित्त ॥ रिचिर विरेचने ॥ रिणक्ति । रिङ्क्ते । रिरेच । रिरिचे । रेक्ता । अरिणक् । अरिचत् । अरैक्षीत् । अरिक्त ॥ विचिर पृथग्भावे । विनक्ति । विङ्क्ते ॥ क्षुदिर् सम्प्रेषणे ॥ क्षुणत्ति । क्षुन्ते । क्षोत्ता । अक्षुदत् । अक्षौत्सीत् । अक्षुत्त ॥ युजिर् योगे ॥ योक्ता ॥ उच्छृदिर् दीप्तिदेवनयोः ॥ छृणत्ति । छृन्ते । चच्छर्द । सेसिचीतिवेट् । चच्छृदिषे । चच्छृत्से । छर्दिता । छर्दिष्यति । छर्त्स्यति । अच्छृदत् । अच्छर्दीत् । अच्छर्दिष्ट ॥ उतृदिर हिंसानादरयोः ॥ तृणत्तीत्यादि ॥ कृती वेष्टने । परस्मैपदी । कृणत्ति । आर्द्धधातुकेतौदादिकवत् ॥ ञिइन्धी दीप्तौ ॥ त्रय आत्मनेपदिनः ॥ श्नान्नलोपः । ६ । ४ । २३ । श्नमःपरस्यनस्यलोपःस्यात् ॥ श्नसोरऽल्लोपः । इन्धे । इन्त्से । इन्धिता । इन्धै । ऐन्ध । ऐन्धाः ॥ खिद दैन्ये । खिन्ते । खेत्ता ॥ विद विचारणे ॥ विन्ते । वेत्ता ॥ अथपरस्मैपदिनः ॥ शिष्लृ विशेषणे । शिनष्टि । शिंष्टः । शिंषन्ति । शिशेषिथ । शेष्टा । शेक्ष्यति । हेर्द्धिः । जश्त्वम् । झरोझरीतिवाडलोपः । अनुस्वारपरसवर्णौ । शिण्ढि ।

||सि०कौ०|| शिंष्टि। शिनष्मि। अशिनट्। लृदित्वादङ्। अशिषत्॥ पिष्लृसञ्चूर्णने॥ शिविष। पिनष्टि॥ भञ्जो आमर्दने॥
||ति०रु०|| भनक्ति। बभञ्जिथ। बभङ्क्थ। भङ्क्ता॥ भुजपालनाऽभ्यवहारयोः॥ भुनक्ति। भोक्ता। भोक्ष्यति। अभुनक्॥ तृहहिंसि
|| १४४ || हिंसायाम्॥ तृणहइम्। ७। ३। ९२। तृहः श्नमिकृतेइमागमः स्याद्धलादौ पिति। तृणेढि। तृण्टः। ततर्ह। तर्हिता।
। अतृणेट्। हिनस्ति। जिहिंस। हिंसिता॥ उन्दीक्लेदने॥ उनत्ति। उन्तः। उन्दन्ति। उन्दाञ्चकार। औनत्। औ
नाम्। औन्दन्। औनः। औनत्। औनदम्॥ अञ्जूव्यक्तिमर्षणकान्तिगतिषु॥ अनक्ति। अङ्क्तः। अञ्जन्ति। आन
ञ्ज। आनञ्जिथ। आनङ्क्थ। अङ्क्ता। अञ्जिता। अङ्ग्धि। अनजानि। आनक्॥ अञ्जेःसिचि। ७। २। ७१। अञ्जेः
सिचोनित्यमिट्स्यात्। आञ्जीत्॥ तञ्चुसङ्कोचने॥ तनक्ति। तञ्चिता॥ ओविजीभयचलनयोः॥ विनक्ति। विङ्क्तः। विज
इडितिङित्वं। विविजिथ। विजिता। अविनक्। अविजीत्॥ वृजीवर्ज्जने॥ वृणक्ति। वर्ज्जिता॥ पृचीसम्पर्के। पृण
||ति०त०|| क्ति। पपर्च॥ * ॥ इतिरुधादयः॥ * ॥ अथसप्तस्वरितेतः॥ तनुविस्तारे॥ तनादिकृञ्भ्यउः। तनोति। तन्वः। त
नुवः। तनुते। ततान। तेने। तनु। अतनीत्। अतानीत्॥ तनादिभ्यस्तथासोः। २। ४। ७९। तनादेःसिचोवा
लुक्स्यात्तथासोः। थासासाहचर्य्यादेकवचनन्तशब्दोगृह्यते। तेनेहन। यूयमतनिष्ट। अतानिष्ट। अनुदात्तोपदेश
त्यनुनासिकलोपःतङि। अतत। अतनिष्ट। अतथाः। अतनिष्ठाः॥ षणुदाने॥ सनोति। सनुते। येविभाषा। साया
त्। सन्यात्। जनसनेत्यात्वं। असातः। असनिष्ट। असाथाः। असनिष्ठाः॥ क्षणुहिंसायां॥ क्षणोति। क्षणुते। ह्म्य
न्तेतिनवृद्धिः। अक्षणीत्। अक्षत। अक्षणिष्ट। अक्षथाः। अक्षणिष्ठाः। अक्षणिष्ट॥ क्षिणुच॥ उप्रत्ययनिमित्तोलघू
पधगुणः। संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिनभवतीत्याात्रेयादयः। भवत्येवेत्यन्ये। क्षिणोति। क्षेणोति। क्षेणितासि। क्षेणिता
के। अक्षेणीत्। अक्षित। अक्षेणिष्ट॥ ऋणुगतौ॥ ऋणोति॥ अर्णोति। अर्णुतः। अर्णुवन्ति। आनर्ण। आनृणे। अर्णि

[illegible] । तार्षीत् । अतत । [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ घृणु [illegible] ॥ घृणोति । घर्णोति । घृणुते । घर्णुते ॥ घृणुदी-
प्तौ ॥ जघर्ण । जघृणे ॥ अथद्वावनुदात्तेतौ ॥ वनुयाचने ॥ वनुते । ववने । चान्द्रमतेपरस्मैपदी । वनोति । ववान
॥ मनुअवबोधने ॥ मनुते । मेने ॥ डुकृञ्करणे ॥ करोति ॥ अतउत्सार्व्वधातुके । कुरुतः । यण् । नभकुर्छुरामितिन
दीर्घः । कुर्वन्ति ॥ नित्यङ्करोतेः । ६ । ४ । १०८ । प्रत्ययोकारस्यनित्यंलोपःस्याद्वमोःपरयोः । कुर्वः । चकर्थ । च
कृव । कर्त्ता । करिष्यति ॥ येच । ६ । ४ । १०९ । कृञउलोपःस्याद्यादौप्रत्ययेपरे । कुर्यात् । आशिषि । क्रियात् । कृषीष्ट
। अकार्षीत् । तनादिभ्यइतिलुकोभावेह्रस्वादङ्गादितिसिचोलोपः । अकृत । अकृथाः ॥ सम्पर्य्युपेभ्यःकरोतौभूषणे । ६ । १
। १३७ । समवायेच । ६ । १ । १३८ । सम्परिपूर्व्वस्यकरोतेःसुट्स्याद्भूषणेसङ्घातेचार्थे । संस्करोति । अलङ्करोतीत्यर्थः ।
संस्कुर्वन्ति । सङ्घीभवन्तीत्यर्थः । सम्पूर्व्वस्यकचिदभूषणेपिसुट् । संस्कृतम्भक्षाइतिज्ञापकात् । परिनिविभ्यइतिषः । प
रिष्करोति ॥ सिवादीनाम्वा । पर्य्यष्कार्षीत् । पर्यस्कार्षीत् ॥ उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषुच । ६ । १ । १३९ ।
उपात्कृञःसुट्स्यादेष्वर्थेषु । चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः । प्रतियत्नोगुणाधानम् । विकृतमेववैकृतंविकारः । वाक्यस्याध्याहारः ।
आकांक्षितैकदेशपूरणम् । उपस्कृताकन्या । अलंकृतेत्यर्थः । उपस्कृताब्राह्मणाः । समुदिताइत्यर्थः । एधोदकस्योप
स्कुरुते । गुणाधानङ्करोतीत्यर्थः । उपस्कृतम्भुङ्क्ते । विकृतमित्यर्थः । उपस्कृतंब्रूते । वाक्याध्याहारेणब्रूतेइत्यर्थः ॥ सुट्का
त्पूर्व्वः । ६ । १ । १३५ । अडभ्यासव्यवायेपीत्युक्तम् । सञ्चस्कार । कात्पूर्वइत्यादिभाष्येप्रत्याख्यातम् । तथाहिपूर्व्वधातुरुपस
र्गेणयुज्यते । अन्तरङ्गत्वात्सुट् । ततोद्वित्वम् । एवञ्च । [illegible]संयोगादेर्गुणः । सञ्चस्करतुः । [illegible]भृसृ[illegible]भारद्वाज
स्येतिसूत्रेचकृञोसुटइतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ तेनसहसुड्[illegible]स्येट् । सञ्चस्करिथ । सञ्चस्करिव । गुणोर्त्तीतिसूत्रेनि
त्यञ्छन्दसीतिसूत्राच्चानित्यमित्यनुवर्त्तते । नित्यंयःसंयोगादिस्तस्येत्यर्थात्सुटिगुणोन । संस्क्रियात् । ऋतश्चसंयोगादेरितिलि

ङ्सिचोर्नेट् । एकाचउपदेशेऽनुदात्तादिति निषेधस्तु उपदेश इत्यनुवर्त्य उपदेशे यः संयोगादिरिति व्याख्यानात् । संस्कृषीष्ट । समस्कृत । समस्कृषाताम् ॥ * ॥ इति तनादयः ॥ * ॥ डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये ॥ क्र्यादिभ्यः श्ना । ३ । १ । ८१ । क्रीणाति ॥ ई हल्यघोः । क्रीणीतः । ईत्वात्पूर्वं णत्वं परत्वान्नित्यत्वादन्तरङ्गत्वाच्च । एवं णत्वस्याप्यभावः । ततः श्नाभ्यस्तयोरित्याल्लोपः । क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीणाते । क्रीणते । चिक्राय । चिक्रियतुः । चिक्रयिथ । चिक्रेथ । चिक्रियिव । चिक्रियिषे । क्रेता । क्रेष्यति । क्रीयात् । क्रेषीष्ट । अक्रैषीत् । अक्रेष्ट ॥ प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च ॥ कान्तिः कामना । प्रीणाति । प्रीणीते ॥ श्रीञ् पाके ॥ मीञ् हिंसायाम् ॥ हिनुमीना । प्रमीणाति । प्रमीणीतः । मीनातिमिनोतीत्यात्वविषये आत्वम् । ममौ । मिम्यतुः । ममिथ । ममाथ । मिम्ये । माता । मास्यति । मीयात् । मासीष्ट । अमासीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त ॥ षिञ् बन्धने ॥ सिनाति । सिनीते । सिषाय । सिष्ये । सेता ॥ स्कुञ् आप्रवणे ॥ स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यश्च । ३ । १ । ८२ । चात् श्ना । स्कुनोति । स्कुनुते । स्कुनाति । स्कुनीते । चुस्काव । चुस्कुवे । स्कोता । अस्कौषीत् । अस्कोष्ट । स्तम्भ्वादयश्चत्वारः सौत्राः । सर्वे रोधनार्था इत्येके । माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भार्थौ । द्वितीयो निष्कोषणार्थः । चतुर्थो धारणार्थ इत्याह । सर्वे परस्मैपदिनः । नलोपः । विष्टभ्नोति । विष्टभ्नाति । अवष्टभ्नोति । अवष्टभ्नाति । अवतष्टम्भ । जृस्तम्भ्विति अङ्वा । व्यष्टभत् । व्यष्टम्भीत् । स्तुभ्नोति । स्तुभ्नाति ॥ वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् । ८ । ३ । ७७ । वेः परस्य स्कभ्नातेः सस्य षः स्यात् । विष्कभ्नोति । विष्कभ्नाति । स्कुभ्नोति । स्कुभ्नाति ॥ हलः श्नः शानज्झौ । ३ । १ । ८३ । हलः परस्य श्नः शानजादेशः स्याद्धौ परे । स्तभान । स्तुभान । स्कभान । स्कुभान । पक्षे स्तभ्नुहीत्यादि ॥ युञ् बन्धने ॥ युनाति । युनीते । योता ॥ क्नूञ् शब्दे ॥ क्नूनाति । क्नूनीते । क्नविता ॥ द्रूञ् हिंसायाम् ॥ द्रूणाति । द्रूणीते ॥ पूञ् पवने ॥ प्वादीनां ह्रस्वः । ७ । ३ । ८० । शिति परे । पुनाति । पुनीते । पविता ॥ लूञ् छेदने ॥ लुनाति । लुनीते ॥ स्तृञ् आच्छा

दने ॥ स्तृणाति । स्तृणीते । तस्तार । तस्तरतुः । स्तरिता । स्तरीता । स्तृणीयात् । स्तृणीत । आशिषि । स्तीर्यात् ।
लिङ्सिचोरितिवेट् ॥ नलिङि । वृतइटोलिङिदीर्घोनस्यात् । स्तरिषीष्ट । उश्चेतिकित्वम् । स्तीर्षीष्ट । सिचिच
परस्मैपदेष्वितिनदीर्घः । अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । अस्तारिष्ट । अस्तीर्ष्ट ॥ कृञ्हिंसायां ॥ कृणाति । कृणी
ते । चकार । चकरे ॥ वृञ्वरणे ॥ वृणाति । वृणीते । ववार । ववरे । वरिता । वरीता । आशिषि । उदोष्ठ्यपूर्व
स्य । वूर्यात् । वरिषीष्ट । वूर्षीष्ट । अवारीत् । अवारिष्टाम् । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवूर्ष्ट ॥ धूञ्कम्पने ॥ धु
नोति । धुनीते । दुधविथ । दुधोथ । दुधुविव । धोता । धविता । स्तुसुधूञ्भ्यइतीट् । अधावीत् । अधविष्ट । अधो
ष्ट ॥ अथवध्यान्ताःपरस्मैपदिनः ॥ शॄहिंसायाम् ॥ शॄदॄप्रांह्रस्वोवेतिह्रस्वपक्षेयण् । अन्यदाऋच्छत्यॄतामितिगुणः ।
शश्रतुः । शशरतुः । श्र्युकःकितीतिनिषेधस्यक्रादिनियमेनबाधः । शशरिव । शश्रिव । शरिता । शरीता । शृणीहि ।
शीर्य्यात् । अशारिष्टाम् ॥ पॄपालनपूरणयोः ॥ पप्रतुः । पपरतुः । आशिषि । पूर्य्यात् ॥ वॄवरणे ॥ भरणइत्येके । भॄ
भर्त्सने ॥ भरणेप्येके ॥ मॄहिंसायाम् ॥ मृणाति । ममार ॥ दॄविदारणे ॥ ददरतुः । दद्रुः ॥ जॄवयोहानौ ॥ झॄइत्येके
॥ धॄइत्यन्ये ॥ नॄनये ॥ कॄहिंसायाम् ॥ ऋगतौ ॥ ऋणाति । अरञ्चकार । अरिता । आर्षीत् । आर्षीताम् । ईर्य्या
त् । आरीत् । आरिष्टाम् ॥ गॄशब्दे ॥ ज्यावयोहानौ ॥ ग्रहिज्या ॥ हलः ॥ * ॥ अङ्गावयवाद्धलःपरंयत्सम्प्रसारण
न्तदन्ताङ्गस्यदीर्घःस्यात् । इतिदीर्घेकृते । प्वादीनांह्रस्वः । जिनाति । जिज्यौ । जिज्यतुः ॥ रीगतिरेषणयोः ॥ रेषणं
वृकशब्दः ॥ लीश्लेषणे ॥ विभाषालीयतेरित्येज्विषयेआत्वम्वा । ललौ । लिलाय । लाता । लेता ॥ व्लीवरणे ॥ व्लिनाति ॥
प्लीगतौ ॥ वृत् । ल्वादयोवृत्ताः । प्वादयोपीत्येके ॥ व्रीवरणे ॥ भ्रीभये ॥ भरइत्येके ॥ क्षीष्हिंसायाम् ॥ एषान्त्रयाणां
ह्रस्वः । केचिन्नेतुन ॥ ज्ञाऽवबोधने ॥ ज्ञाजनोर्ज्जा । जानाति । दीर्घनिर्देशसामर्थ्यान्नह्रस्वः ॥ बन्धबन्धने ॥ ब

बध्नाति । बबन्धिथ । बबन्ध । बन्द्धा । बन्द्धारौ । भन्त्स्यति । बधान । अभान्त्सीत् । पूर्वत्रासिद्धमिति भष्भावात्पूर्वं झलो झलि सिज्लोपः । प्रत्ययलक्षणेन सादिप्रत्ययमाश्रित्य भष्भावेन । प्रत्ययलक्षणमप्रतिसिज्लोपस्यासिद्धत्वात् । अबान्द्धाम् । अभान्त्सुः ॥ वृङ् सम्भक्तौ । वृणीते । वव्रे । ववृषे । ववृढ्वे । वरिता । वरीता । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवृत ॥ श्रन्थ विमोचनप्रतिहर्षयोः ॥ इतः परस्मैपदिनः ॥ श्रथ्नाति । श्रन्थग्रन्थीत्यादिना कित्त्वपक्षे एत्वाभ्यासलोपावप्यवक्तव्यौ । इति हरदत्तादयः । श्रेथतुः । श्रेथुः । इदङ्कित्त्वम्पितामपीति सुधाकरमते । श्रेथिथ । अस्मिन्नपि पक्षे णलि । शश्राथ । उत्तमे तु शश्रथ शश्राथ । शश्रथेति माधवः । तत्र मूलं मृग्यम् ॥ मन्थ विलोडने ॥ ग्रन्थ ग्रन्थ सन्दर्भे ॥ अर्थभेदात् ग्रन्थेः पुनःपाठः । रूपं तूक्तम् ॥ कुन्थ संश्लेषणे ॥ संक्लेश इत्येके । कुथ्नाति । चुकुन्थ । कुथेस्तु दुर्गः । चुकोथ ॥ मृद क्षोदे ॥ मृद्नाति । मृदान ॥ मृड च ॥ अयं सुखेऽपिष्टुत्वम् । मृड्णाति ॥ गुध रोषे ॥ गुध्नाति ॥ कुष निष्कर्षे ॥ कुष्णाति । कोषिता ॥ निरः कुषः । ७ । २ । ४६ । निरः परात्कुषो वलादेरार्द्धधातुकस्येड्वा स्यात् । निष्कोषिता । निष्कोष्टा । निरकोषीत् ॥ निरकुक्षत् ॥ क्षुभ सञ्चलने ॥ क्षुभ्नादिषु च । ८ । ४ । ३९ । क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः । क्षोभिता । क्षुभाण ॥ णभ तुभ हिंसायां ॥ नभ्नाति । तुभ्नाति । नभते । तोभते । इति शपि । नभ्यति । तुभ्यतीति श्यनि ॥ क्लिशू विबाधने ॥ श्नादिति श्चुत्वनिषेधः । क्लिश्नाति । क्लेशिता । क्लेष्टा । अक्लेशीत् । अक्लिक्षत् ॥ अश भोजने ॥ अश्नाति । आश ॥ उध्रस उञ्छे ॥ उकार इत् । ध्रस्नाति । उकारधात्ववयव इत्येके । उध्रसाञ्चकार ॥ इष आभीक्ष्ण्ये ॥ पौनःपुन्यम्भृशार्थो वा आभीक्ष्ण्यम् । इष्णाति । तीषसहेत्यत्र सहिना साहचर्यात् शविकरणस्य तौदादिकस्यैव इषेर्ग्रहणं नतु इष्यतीष्णात्योरित्याहुः । एषिता । वस्तुतस्तु इष्णातेरपि इड्विकल्प उचितः । तथा च वार्त्तिकम् । इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात्प्रतिषेध इति ॥ विष विप्रयोगे ॥ विष्णाति । वेष्टा ॥ प्रुष प्लुष स्नेहनसेचनपूरणेषु ॥ प्रुष्णाति । प्लुष्णाति ॥ पुष पुष्टौ । पोषिता ॥ मुष स्तेये

॥ भवयिता ॥ खच भूतप्रादुर्भावे ॥ भूतप्रादुर्भावोऽतिक्रान्तोत्पत्तिः । खचति । चकोऽयमित्येके ॥ च्छ्वोः शूडनुनासिके च ॥ ६ । ४ । १९ । सतुकस्यछस्य वस्य च क्रमात् श ऊठ् एतावादेशौ स्तोऽनुनासिके क्वौ झलादौ च क्ङिति । खौनाति । चखाव । खविता । शानचः परत्वादूठि कृते हलन्तत्वाभावान्न शानच् । खौनीहि ॥ हेठ च ॥ ष्टुत्वम् । हेठ्णाति ॥ ग्रह उपादाने ॥ स्वरितेत् । गृह्णाति । गृह्णीते ॥ ग्रहोऽलिटि दीर्घः । ७ । २ । ३७ । एकाचो ग्रहेर्विहितस्येटो दीर्घः स्यान्न तु लिटि । ग्रहीता । लिटि तु जग्रहिथ । गृह्यात् । ग्रहीषीष्ट । ह्म्यन्तेति न वृद्धिः । अग्रहीष्टाम् । अग्रहीष्ट । अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत ॥ * ॥ इति क्र्यादयः ॥ * ॥ चुर स्तेये ॥ सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् । ३ । १ । २५ । एभ्यो णिच् स्यात् । चूर्णान्तेभ्यः प्रातिपदिकाद्धात्वर्थ इत्येव सिद्धे तेषामिह ग्रहणं प्रपञ्चार्थम् । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे । पुगन्तेति गुणः । सनाद्यन्ता इति धातुत्वम् । तिप्शबादि गुणायादेशौ । चोरयति ॥ णिचश्च । १ । ३ । ७४ । णिजन्तादात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले । चोरयते । चोरयामास । चोरयिता । चोर्यात् । चोरयिषीष्ट । णिश्रीति चङ् । णौ चङीति ह्रस्वः । द्वित्वम् । हलादिः शेषः । दीर्घो लघोरित्यभ्यासदीर्घः । अचूचुरत् । अचूचुरत ॥ चिति स्मृत्याम् ॥ चिन्तयति । अचिचिन्तत् । चिन्तेति पठितव्ये इदित्करणं णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गम् । तेन चिन्त्यात् । चिन्त्यते इत्यदौ न लोपो न । चिन्तति । चिन्तेत् । एतच्च ज्ञापकं सामान्यापेक्षमित्येके । अत एकहल इत्यत्र वृत्तिकृता जगाणजगनतुरित्युदाहृतत्वात् । विशेषापेक्षमित्यपरे । अत एवाधृषाद्वेत्यस्य नैयर्थ्यम् ॥ यत्रि सङ्कोचे ॥ यन्त्रयति । यन्त्रेति पठितुं शक्यम् । यत्तु इदित्करणाद्यन्त्रतीति माधवेनोक्तं तच्चिन्त्यम् । एवं कुद्रि तत्रि मत्रिषु ॥ स्फुडि परिहासे ॥ स्फुण्डयति । इदित्करणात् । स्फुण्डति । स्फुटीति पाठान्तरम् । स्फुण्टयति ॥ लक्ष दर्शनाङ्कनयोः ॥ कुद्रि अनृतभाषणे ॥ कुन्द्रयति ॥ लड उपसेवायाम् ॥ लाडयति ॥ मिदि स्नेहने ॥ मिन्दयति । मिन्दति ॥ ओलडि उत्क्षेपणे ॥ ओलण्डयति । ओल

णडति । ओकारइदित्येके । लण्डयति । लण्डति । उकारादिरयमित्यन्ये । उलण्डयति ॥ जल अपवारणे ॥ लज इत्येके ॥ पीड अवगाहने ॥ पीडयति ॥ भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ३ । एषामुपधाया ह्रस्वो वा स्याच्चङ्परे णौ । अपीपिडत् । अपिपीडत् ॥ नट अवस्यन्दने ॥ अवस्यन्दनं नाट्यम् ॥ श्रथ प्रयत्ने । प्रस्थाने इत्येके ॥ बध संयमने ॥ बाधयति । बन्धेति चान्द्रः ॥ पॄ पूरणे ॥ पारयति । दीर्घोच्चारणं णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गं तद्धि सेट्त्वाय । एवम्पृणातिपिपर्तिभ्याम्परितेत्यादिसिद्धावपि परतिपरन इत्यादिसिद्धिः फलम् ॥ ऊर्ज बलप्राणनयोः ॥ पक्ष परिग्रहे ॥ वर्ण चूर्ण प्रेरणे ॥ वर्ण वर्णन इत्येके ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ प्राथयति । नान्येमितोऽहेताविति वक्ष्यमाणत्वान्नास्य मित्त्वम् ॥ अत्स्मृदॄत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम् । ७ । ४ । ९५ । एषामभ्यासस्य अकारोऽन्तादेशः स्याच्चङ्परे णौ । इत्वापवादः । अपप्रथत् ॥ पृथ प्रक्षेपे ॥ उर्ऋत् । ७ । ४ । ७ । उपधाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत् स्याद्वा चङ्परे णौ । इररारामपवादः । अपीपृथत् । अपपर्थत् । पथ इत्येके । पाथयति ॥ षम्ब सम्बन्धने ॥ सम्बयति । अससम्बत् ॥ शम्ब च ॥ अशशम्बत् । साम्ब इत्येके ॥ भक्ष अदने ॥ कुट्ट छेदनभर्त्सनयोः । पूरण इत्येके । कुट्टयति ॥ पुट्ट चुट्ट अल्पीभावे ॥ अट्ट षुट्ट अनादरे ॥ अट्टयति । अयं दोपधः । ष्टुत्वस्यासिद्धत्वान्नन्द्राइति निषेधः । आट्टिटत् ॥ लुण्ठ स्तेये ॥ लुण्ठयति । लुण्टतीति । लुण्टस्तेये ॥ इति भौवादिकस्य ॥ शठ श्वठ असंस्कारगत्योः ॥ श्वठि इत्येके ॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु ॥ तुञ्जयति । पिञ्जयति । इदित्करणात् । तुञ्जति । पिञ्जति । तुजपिजेति केचित् ॥ लजि लुजि इत्येके ॥ पिस गतौ ॥ पेसयति । पेसतीति तु शपि गतम् ॥ षान्त्व सामप्रयोगे ॥ श्वल्क वल्क परिभाषणे ॥ ष्णिह स्नेहने ॥ स्फिट इत्येके ॥ स्मिट अनादरे ॥ अषोपदेशत्वान्न षः । असिस्मिटत् ॥ ष्मिङ् अनादर इत्येके । ङित्वस्यावयवेऽचरितार्थत्वाण्णिजन्तात्तङ् । स्माययते ॥ श्लिष श्लेषणे ॥ पथि गतौ ॥ पन्थयति । पन्थति ॥ पिछ कुट्टने ॥ छदि संवरणे ॥ छन्दयति । छन्दति ॥ श्रण दाने ॥ श्रा-

णार्थविपूर्व्वः। विश्राणयति॥ तड श्राघाते॥ ताडयति॥ खडखडिकडिभेदने॥ खाडयति। खण्डयति। कण्डयति॥ कु-
ंडिरक्षणे॥ गुडिवेष्टने॥ रक्षणइत्येके॥ कुठिइत्यन्ये॥ श्रवकुण्ठयति। श्रवकुण्ठति॥ गुठिइत्यपरे॥ खुडि खण्डने॥
वटिविभाजने॥ वडिइत्येके॥ मडिभूषायांहर्षेच॥ भडिकल्याणे॥ छर्द्दवमने॥ पुस्तवुस्तश्रादरानादरयोः॥ चुदस-
ञ्चोदने॥ नक्कधक्कनाशने॥ चक्कपदेशलक्षणेपर्युदस्तोयम्। प्रनक्कयति॥ चक्कचुक्कव्यथने॥ क्षलशौचकर्मणि॥ तलप्र-
तिष्ठायाम्॥ तुलउन्माने॥ तोलयति। श्रनूतुलत्। कथन्तुलयतितुलनाइत्यादि। श्रतुलोपमाभ्यामितिनिपातनाद्ङ-
न्तस्यतुलाशब्दस्यसिद्धौतततोणिच्॥ दुलउत्क्षेपे॥ पुलमहत्त्वे॥ चुलसमुच्छ्राये॥ मूलरोहणे॥ कलविलक्षेपे॥ विल
भेदने॥ तिलस्नेहने॥ चलभृतौ॥ पालरक्षणे॥ लूषहिंसायाम्॥ शुल्बमाने॥ शूर्पच॥ चुटछेदने॥ मुटसञ्चूर्ण-
ने॥ पडिपंसिनाशने॥ पण्डयति। पण्डति। पंसयति। पंसति॥ व्रजमार्गसंस्कारगत्योः॥ शुल्कश्रतिस्पर्शने॥ चपि
गत्यां॥ चम्पयति। चम्पति॥ क्षपिक्षान्त्यां॥ क्षम्पयति। क्षम्पति॥ छजिकृच्छ्रजीवने॥ श्वर्त्तगत्याम्॥ श्वभ्रच॥ ज्ञपज्ञा-
नेज्ञापनेच॥ ज्ञापमिच॥ * ॥ श्रयंज्ञानेज्ञापनेचवर्त्तते॥ मितांह्रस्वः॥ मितामुपधायाह्रस्वःस्याण्णौपरे। ज्ञपयति॥ य
मचपरिवेषणे। चान्मित्। परिवेषणमिहवेष्टनम्। नतुभोजनानापिवेष्टना। यमयतिचन्द्रं। परिवेष्टतइत्यर्थः॥ च
हपरिकल्कने॥ चहयति। श्रचीचहत्। कथादौवक्ष्यमाणस्यतुश्रदन्तत्वेनाग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौन। श्रचचहत्॥
चपइत्येके॥ चपयति। रहत्यागइत्येके। श्ररीरहत्। कथादेस्तु। श्ररहत्॥ वलप्राणने॥ वलयति॥ चिञ्चयने
॥ चिस्फुरोर्णौ। ६। १। ५४॥ श्रात्वंवास्यात्॥ श्रर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातांपुग्णौ। ७।३।३६। चपयति। चययति।
णिक्करणसामर्थ्यादस्यणिज्विकल्पः। चयते। प्रणिचयति। प्रनिचयति॥ नान्येमितोऽहेतौ॥ * ॥ श्रहेतौस्वार्थेणिचि
ज्ञपादिभ्योन्येमितोनस्युः। तेनसमादीनाममन्तत्वप्रयुक्तंमित्त्वन्न॥ घट्टचलने॥ मुस्तसङ्घाते॥ खट्टसम्बरणे॥ घट्टस्फि

हुचुर्विहिंसायाम् ॥ पूलसङ्घाते ॥ पूर्णइत्येके । पुणेत्यन्ये ॥ पुंसअभिवर्द्धने ॥ टकिवन्धने ॥ टङ्कयति ॥ टङ्कति ॥ धूस
कान्तिकरणे ॥ धूसयपि । दन्त्यान्तः । मूर्द्धन्यान्तइत्येके । तालव्यान्तइत्यपरे ॥ कीटवर्णे ॥ चूर्णसङ्कोचने ॥ पूजपूजा
याम् ॥ अर्कस्तवने ॥ तपनइत्येके ॥ शुठआलस्ये ॥ शुठिशोषणे ॥ शुण्ठयति । शुण्ठति ॥ जुडप्रेरणे ॥ गजमार्जशब्दा
र्थौ ॥ गाजयति । मार्जयति ॥ मर्चच ॥ मर्चयति ॥ घृप्रस्रवणे ॥ स्रावणइत्येके ॥ पचिविस्तारवचने ॥ पञ्चयति । पञ्च
नेइत्यव्यक्तार्थस्पर्शोपिगतम् ॥ तिजनिशाने ॥ तेजयति ॥ कृतसंशब्दने ॥ उपधायाश्च । ७ । १ । १०१ । धातोरुपधाभू
तस्यॠतइत्स्यात् । रपरत्वम् । उपधायाञ्चेतिदीर्घः । कीर्तयति ॥ उच्चर्त्तत् । अचीकृतत् । अचिकीर्तत् । वर्द्धछेद
नपूरणयोः ॥ कुबिआच्छादने ॥ कुम्बयति ॥ कुभिइत्येके ॥ लुबितुबिअदर्शने ॥ अर्दनेइत्येके ॥ ह्लपव्यक्तायाम्वाचि ॥ क्ल
पेत्येके ॥ चुटिछेदने ॥ इलप्रेरणे ॥ एलयति । ऐलिलत् ॥ म्रक्षम्लेच्छणे ॥ म्लेच्छअव्यक्तायाम्वाचि ॥ वृसवर्हहिंसा
याम् ॥ केचिदिहगर्जगर्दशब्दे ॥ गर्धअभिकांक्षायामितिपठन्ति ॥ गुर्दपुर्वनिकेतने ॥ जसिरक्षणे ॥ मोक्षणइतिकेचित्
। जंसयति । जंसति । ईडस्तुतौ ॥ जसुहिंसायाम् ॥ पिडिसङ्घाते ॥ रुषरोषे ॥ रुटइत्येके ॥ डिपक्षेपे ॥ ष्टुपसमुच्छ्राये
॥ आकुस्मादात्मनेपदिनः । कुस्मनाम्नोवेतिवक्ष्यतेतमभिव्याप्येत्यर्थः । अकर्तृगामिफलार्थमिदम् ॥ चितसञ्चेतने ॥ चेतय
ने । अचीचितत् ॥ दशिदंशने ॥ दंशयते । अददंशत् । इदित्त्वाण्णिजभावे । दंशति ॥ आकुस्मीयमात्मनेपदंणिच्सन्नियोगे
नैवेतिव्याख्यातारः । नलोपेसञ्ज्ञिसाहचर्याद्धादेरेवग्रहणम् ॥ दसिदर्शनदंशनयोः ॥ दंसयते ॥ दंसति ॥ दसेत्यप्येके ॥
डपडिपसङ्घाते ॥ तत्रिकुटुम्बधारणे । तन्त्रयते । चान्द्राधातुद्वयमितिमत्वाकुटुम्बयतेइत्युदाहरन्ति ॥ मत्रिगुप्तपरिभाषणे
॥ स्पशग्रहणसंश्लेषणयोः ॥ तर्जभर्त्सतर्जने ॥ बस्तगन्धअर्दने । बस्तयते । गन्धयते ॥ विष्कहिंसायाम् ॥ हिष्केत्येके
॥ निष्कपरिमाणे ॥ ललईप्सायाम् ॥ कूणसंकोचे ॥ तूणपूरणे ॥ भ्रूणआशाविशङ्कयोः ॥ शठश्लाघायाम् ॥ यक्षपू

णम् । स्तम्भितर्के ॥ गूरउद्यमने ॥ शमआलोचने ॥ नान्येमितइतिमित्वनिषेधः । शामयते ॥ कुत्सअवक्षेपे
॥ चुटछेदने ॥ कुटइत्येके ॥ गलस्रवणे ॥ भलआभण्डने ॥ कूटआप्रदाने ॥ अवसादनेइत्येके ॥ कुट्टप्रतापने ॥ वञ्चु
प्रलम्भने ॥ वृषशक्तिबन्धने ॥ शक्तिबन्धनम्प्रजननसामर्थ्यंशक्तिबन्धस्त्व । वर्षयते ॥ मदतृप्तियोगे ॥ मदयते ॥ दिवुपरि
कूजने ॥ गृविज्ञाने ॥ गारयते ॥ विदचेतनाख्याननिवासेषु । वेदयते । सत्तायांविद्यते ज्ञानेवेत्ति विन्ते विचारणे । विन्द
ते विन्दति प्राप्तौश्यन्लुक्श्नम्शेषिदंक्रमात् ॥ मनस्तम्भे ॥ मानयते ॥ युजुगुप्सायाम् ॥ यावयते । कुस्मनाम्नोवा ।
कुस्मेतिधातुःकुत्सितस्मयनेवर्त्तते । कुस्मयते । अचुकुस्मत् । अथवाकुस्मेतिप्रातिपदिकं । ततोधात्वर्थेणिच् ॥ इत्याकुस्मी
याः ॥ चर्चअध्ययने ॥ बुक्कभाषणे ॥ शब्दउपसर्गादाविष्कारेच ॥ चाद्भाषणे । प्रतिशब्दयति । प्रतिश्रुतमाविष्करो
तीत्यर्थः । अनुपसर्गाच्च । आविष्कारेइत्येव । शब्दयति ॥ कणनिमीलने ॥ काणयति ॥ णौचङ्युपधायाह्रस्वः । काण्या
दीनाम्वेतिविकल्प्यते । अचीकणत् । अचकाणत् ॥ जभिनाशने ॥ जम्भयति । जम्भति ॥ षूदक्षरणे ॥ सूदयति । अ
सूषुदत् ॥ जसुताडने ॥ जासयति । जसति ॥ पशबन्धने ॥ पाशयति ॥ अमरोगे ॥ आमयति । नान्येमितइतिनि
षेधः । अमगत्यादौशपिगतः । तस्माद्धेतुमण्णौ । आमयति ॥ चटस्फुटभेदने ॥ विकासेशशपोःस्फुटति । स्फोटते
इत्युक्तं ॥ घटसङ्घाते ॥ घाटयति ॥ हन्त्यर्थाश्च ॥ नवगणस्थामुक्ताअपिहन्त्यर्थाःस्वार्थेणिचंलभन्तइत्यर्थः ॥ दिवुअर्द
ने ॥ उदित्त्वाद्देवित्वापि ॥ अर्जप्रतियत्ने ॥ अयमर्थान्तरेपि । द्रव्यमर्जयति ॥ घुषिर्विशब्दने ॥ घोषयति । घुषि
र्विशब्दनइतिह्यर्थेऽविशब्दनइतिनिषेधाज्ञिज्ञादनिष्ठोऽस्याणिच् । घोषति । इरित्वादङ्वा । अघुषत् । अघोषी
त् । एवन्तस्यतु । अजूघुषत् ॥ आङःक्रन्दसातत्ये ॥ भौवादिकः । क्रन्दधातुसत्त्वानाद्यर्थेक्रमः । सएवाङ्पूर्वेणिचंलभ
तेसातत्ये । आक्रन्दयति । अन्येतुआङ्पूर्वोघुषिःक्रन्दसातत्येइत्याहुः । आघोषयति ॥ लसशिल्पयोगे ॥ तसिभूषअल

ङ्करणे ॥ अवतंसयति। अवतंसति। भूषयति ॥ अर्हपूजायाम् ॥ ज्ञानियोगे ॥ आज्ञापयति ॥ भजविश्राणने ॥ शृ-
धुप्रहसने ॥ अशशर्द्धत्। अशीशृधत् ॥ यतनिकारोपस्कारयोः ॥ रकलगआस्वादने ॥ रघइत्येके ॥ रगेत्यन्ये ॥ अ-
ञ्चुविशेषणे ॥ अञ्चयति। उदित्वमिड्विकल्पार्थम्। अतएवविभाषितोणिच्। अञ्चति। एवंशृधुजसुप्रभृतीनामपिबोध्य-
म् ॥ लिगिचित्रीकरणे ॥ लिङ्गयति। लिङ्गति ॥ मुदसंसर्गे ॥ मोदयतिसक्तून्घृतेन ॥ त्रसधारणे ॥ ग्रहणइत्येके। वा-
रणइत्यन्ये ॥ उध्रसउञ्छे ॥ उकारोधात्ववयवइत्येके। नेत्यन्ये। ध्रासयति। उध्रासयति ॥ मुचप्रमोचने। मोदनेच ॥
वसस्नेहच्छेदापहरणेषु ॥ चरसंशये ॥ च्युसहने ॥ हसनेचेत्येके। च्यावयति ॥ च्युसेत्येके ॥ च्योसयति ॥ भुवोऽवकल्कने ॥
अवकल्कनंमिश्रीकरणमित्येके। चिन्तनमित्यन्ये। भावयति ॥ कृपेश्च ॥ कल्पयति ॥ आस्वदःसकर्म्मकात् ॥ *. ॥ स्व-
दिमभिव्याप्यसम्भवत्कर्म्मभ्यएवणिच् ॥ ग्रसग्रहणे ॥ ग्रासयतिफलम् ॥ पुषधारणे ॥ पोषयत्याभरणम् ॥ दलविदा-
रणे ॥ दालयति ॥ पटपुटलुटतुजिमिजिपिजिलुजिभजिलघित्रसिपिसिकुसिदशिकुशिघटघटिवृंहिबर्हबल्हगुपधूपवि-
च्छीवपुषलोकलोचृणदकुपंतर्कवृतुवृधुभाषार्थाः ॥ पाटयति। पोटयति। लोटयति। तुञ्जयति। तुञ्जति। एवम्परेषा-
म्। घाटयति। घण्टयति ॥ नाग्लोपिशास्वृदिताम्। ७। ४। २। णिच्यग्लोपिनःशास्तेर्ऋदितांचउपधायाह्रस्वोनस्या-
चङ्परेणौ। अलुलोकत्। अलुलोचत्। वर्त्तयति। वर्द्धयति। उदित्वाद्वर्त्तति। वर्द्धति ॥ रुठलजिअजिदसिभृ-
शिरुशिशीकनटपुटिजिविरघिलघिंअंहिरहिमंहिच ॥ लडिंतडनलच ॥ पूरीआप्यायने ॥ ईदित्वन्निष्ठायामिट्नि-
षेधाय। अतएवणिज्वा। पूरयति। पूरति ॥ रुजहिंसायाम् ॥ ष्वदआस्वादने ॥ स्वादइत्येके ॥ असिष्वदत्। दीर्घस्य
त्वयोपदेशत्वात्। असिस्वदत् ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ युजपृचसंयमने ॥ योजय-
ति। यौजति। [illegible] मर्षणे ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]करणे ॥ लापयति । लपति । लेता ॥ वृजी वर्ज्जने ॥ वर्ज्जय
ति । वर्ज्जति ॥ वृञ् आवरणे ॥ वारयति । वरति । वरते । वरिता । वरीता ॥ जॄ वयोहानौ ॥ जारयति । जरति ।
जरिता । जरीता ॥ ज्रिच ॥ ज्रापयति । ज्रयति । ज्रेता ॥ रिचवियोजनसम्पर्चनयोः ॥ रेचयति । रेचति । रेक्ता ॥
शिष असर्वोपयोगे ॥ शेषयति । शेषति । शेष्टा । अशिक्षत् । अयमिपूर्वोऽतिशये ॥ तप दाहे ॥ तापयति ॥ तपति । तप्ता
॥ तृप तृप्तौ ॥ सन्दीपन इत्येके । तर्पयति । तर्पति । तर्पिता ॥ छृदी सन्दीपने ॥ छर्दयति । छर्दति । छर्दिता । छर्दिष्य
ति । सेसिचीतिविकल्पेन । साहचर्य्यान्न सेधादिकस्यैव ग्रहणात् ॥ चृप छृप दृप सन्दीपन इत्येके ॥ चर्पयति । छर्पयति ॥
दृभी भये ॥ दर्भयति । दर्भति । दर्भिता ॥ दृभ सन्दर्भे ॥ अयमनुदात्तावेदित् ॥ अयमोक्षणे ॥ हिंसायामित्येके ॥ मी
गतौ ॥ माययति । मयति । मेता ॥ ग्रन्थ बन्धने ॥ ग्रन्थयति । ग्रन्थति ॥ शीक आमर्षणे ॥ चीक च ॥ अर्द हिंसायाम् ॥
स्वरितेत् । अर्दयति । अर्दति । अर्दते ॥ हिसि हिंसायाम् ॥ हिंसयति । हिंसति । हिनस्तीति श्नमि गतम् ॥ अर्ह पू
जायाम् ॥ आङः षद पद्यर्थे ॥ आसादयति । आसीदति । पाघ्रेति सीदादेशः । आसत्ता । आसात्सीत् ॥ शुन्ध शौचकर्म्म
णि ॥ शुन्धिता । अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् ॥ छद अपवारणे ॥ स्वरितेत् ॥ जुष परितर्कणे ॥ परितर्कणमूहो हिंसा
वा ॥ परितर्पण इत्यन्ये । परितर्पणम्परितृप्तिक्रिया । जोषयति । जोषति । प्रीतिसेवनयोर्ज्जुषत इति तुदादौ ॥ धूञ्
कम्पने ॥ णाविति अधिकृत्य ॥ धूञ् प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः ॥ * ॥ धूनयति । धवति । धवते । केचित्तु धूञ् प्रीणोरिति पठित्वा प्रि
णातिसाहचर्य्याद्धूनातेरेव नुकमाहुः । धावयति । अयं स्वादौ क्र्यादौ तुदादौ च । स्वादौ ह्रस्वश्च । तथा च कविरहस्ये ॥
धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकञ्चूतन्धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् । वायुर्व्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून्यत्कानने धवति
चन्दनमञ्जरीश्च ॥ १ ॥ प्रीञ् तर्पणे ॥ प्रीणयति । धूञ् प्रीणोरिति हरदत्तोक्तपाठेन । प्रापयति । प्रयति । प्रयते । अन्यत्र

ग्रसन्दर्भे ॥ आप्लृलम्भने ॥ आपयति । आपति । आपत् । आप्ता । स्वरितेदयमित्येके । आपते ॥ तनुश्रद्धोपकरणयोः ॥ उपसर्गाच्चदैर्घ्ये । तानयति । वितानयति । तनति । वितनति ॥ चनश्रद्धोपहननयोरित्येके ॥ चानयति । चनति ॥ वदसन्देशवचने ॥ वादयति । स्वरितेत् । वदति । वदते । अनुदात्तेदित्येके । ववन्दतुः । ववदिथ । ववदे । वद्यात् ॥ वचपरिभाषणे ॥ वाचयति । वचति । वक्ता । अवाक्षीत् ॥ मानपूजायाम् ॥ मानयति । मानति । मानिता । विचारणेतु भौवादिकोनित्यसन्नन्तः । स्तम्भेमानयते ॥ इत्याकुस्मीयाः ॥ मन्यतेइतिदिवादौ । मनुतेइतितनादौच ॥ भूप्राप्तावात्मनेपदी ॥ भावयते । भवते । णिच्सन्नियोगेनैवात्मनेपदमित्येके । भवति ॥ गर्हविनिन्दने ॥ मार्गअन्वेषणे ॥ कठिशोके ॥ उत्पूर्वोयमुत्कण्ठायाम् ॥ कण्ठतेइत्यात्मनेपदीगतः ॥ मृजूशौचालङ्कारयोः ॥ मार्जयति । मार्जति । मार्जिता । मार्ष्टि ॥ मृषतितिक्षायाम् । स्वरितेत् । मर्षयति । मर्षति । मर्षते । मृष्यति । मृष्यतेइतिदिवादौ । सेचनेऽपि । मर्षति ॥ धृषप्रसहने ॥ धर्षयति । धर्षति ॥ इत्याधृषीयाः ॥ अथादन्ताः ॥ कथवाक्यप्रबन्धे ॥ अल्लोपस्यस्थानिवत्त्वान्नवृद्धिः । कथयति । अग्लोपित्वान्नदीर्घसन्वद्भावौ । अचकथत् ॥ वरईप्सायाम् ॥ वरयति । वारयतीतिगतम् ॥ गणसंख्याने ॥ गणयति ॥ ईचगणः । ७ । ४ । ९७ । गणेरभ्यासस्यईत्स्याचङ्परेणौचात्त् । अजगणत् । अजीगणत् ॥ शठश्वठसम्यगवभाषणे ॥ पटपटग्रन्थे ॥ रहत्यागे ॥ अररहत् ॥ स्तनगदीदेवशब्दे ॥ स्तनयति । गदयति । अजगदत् ॥ पतगतौवा ॥ वाणिजन्तः । वादन्तइत्येके । आद्ये । पतयति । पतति । पताञ्चकार । अपतीत् । द्वितीये । पातयति । अपीपतत् ॥ पषअनुपसर्गात् । गतावित्येव । पषयति ॥ स्वरआक्षेपे ॥ स्वरयति ॥ रचप्रतियत्ने । रचयति ॥ कलगतौसंख्यानेच ॥ महपरि[illegible]ने ॥ परि[illegible] ॥ महपूजायाम् ॥ महयति । महतीतिकपिगतं ॥ सारदौर्बल्ये [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ कृपयति । कृपेपदे

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]क्षेपे ॥ ग्राम उपवेशने ॥ अजुगोपत् ॥
कुमार क्रीडायाम् ॥ अचुकुमारत् ॥ शील उपधारणे ॥ उपधारणमभ्यासः ॥ साम सान्त्वप्रयोगे ॥ अससामत् । सान्त्वने
इत्यस्यतु । असीषमत् ॥ वेल कालोपदेशे ॥ वेलयति । काल इतिपृथग्धातुरित्येके ! कालयति ॥ पल्यूल लवनपवन
योः ॥ वात सुखसेवनयोः ॥ गतिसुखसेवनयोरित्येके । वातयति । अववातत् ॥ गवेष मार्गणे ॥ अजगवेषत् ॥ वास उप
सेवायाम् ॥ निवास आच्छादने ॥ अनिनिवासत् ॥ भाज पृथक्कर्म्मणि ॥ सभाज प्रीतिदर्शनयोः ॥ प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये
। सभाजयति ॥ ऊन परिहाणे ॥ ऊनयति । औःपुयण्जिइतिसूत्रे पययोरितिवक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजकारग्रहणेलिङ्ग
[illegible]प्रादेशेनस्याद्विर्वेकार्य्येइतियत्रद्विरुक्तौ अभ्यासोत्तरखण्डस्य आद्योऽच्प्रक्रियायाम्परिनिष्ठितेरूपेवाऽवर्णो ल
[illegible]नैवायन्निषेधः । [illegible]सजातीयापेक्षत्वान्नेनाचिकीर्षदितिसिद्धम् । प्रकृतेतुनशस्यद्विर्वत्वन्तत उत्तरखण्डेऽ
[illegible] । [illegible]नूननत् ॥ ध्वन शब्दे ॥ अदध्वनत् ॥ कूट परितापे ॥ परिदाहइत्यन्ये ॥ सङ्केत ग्राम कुण गु
[illegible] ॥ [illegible] । सङ्केतयति । ग्रामयति । कुणयति । गुणयति । पाठान्तरम् ॥ केत श्रावणे निमन्त्र
णे ॥ केतयति । निकेतयति ॥ [illegible] ॥ चकारात्केतने ॥ कूण सङ्कोचनेइति ॥ स्तेन चौर्य्ये ॥ अतिस्तेनत् ।
आगर्वीय[illegible] ॥ पद गतौ ॥ पदयते । अपपदत् ॥ गृह ग्रहणे ॥ गृहयते ॥ मृग अन्वेषणे ॥ मृगयते । मृग्यती
तिकङ्वादिः ॥ कुह विस्मापने ॥ शूर वीर विक्रान्तौ ॥ स्थूल परिवृंहणे ॥ स्थूलयते । अतुस्थूलत् ॥ अर्थ उपयाञ्चायाम् ॥
अर्थयते । आर्त्थत ॥ सत्र सन्तानक्रियायाम् ॥ अससत्रत् । अनेकाच्त्वान्नषोपदेशः । सिसत्रयिषते ॥ गर्व्व माने ॥ गर्व्वय
ते । अदन्त[illegible]र्व्वाशिक्ष्वस्यः । धातोरन्त उदात्तःसिद्ध्याम्फलम् । एवमग्रेपि ॥ इत्यागर्व्वीयाः ॥ सूत्र वेष्टने ॥ सू
त्रयति । असु[illegible]त् ॥ मूत्र प्रस्रवणे ॥ मूत्रयति । मूत्रति ॥ रूक्ष पारुष्ये ॥ पार तीर कर्म्मसमाप्तौ ॥ अपपारत् । अति

गौरत् ॥ पुटसंसर्गे ॥ पुटयति ॥ घेकदर्शनेइत्येके ॥ अदिघेकत् ॥ कत्रशैथिल्ये ॥ कत्रयति । कत्रति ॥ कर्त्तेत्यप्येके ॥ कर्त्तयति । कर्त्तति ॥ प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च ॥ * ॥ प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच्स्यादिष्ठे यथा प्रातिपदिकस्य पुम्वद्भावरभावटिलोपविन्मतुब्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञास्तद्वण्णावपि स्युः । पटुमाचष्टे पटयति । परत्वाद्वृद्धौ सत्यां टिलोपः । अपीपटत् । णौचङ्युपधाया ह्रस्वः इत्यत्र भाष्ये तु वृद्धेर्लोपो बलीयानिति स्थितम् । अपपटत् ॥ तत्करोति तदाचष्टे ॥ * ॥ पूर्वस्य प्रपञ्चः करोत्याचष्ट इति धात्वर्थमात्रन्निजर्थः । लडर्थस्त्वविवक्षितः ॥ तेनातिक्रामति । अश्वेनातिक्रामति । अश्वयति । हस्तिनातिक्रामति । हस्तयति । धातुरूपञ्च । णिच्प्रकृतिर्धात्वनुरूपम्प्रतिपद्यते । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तथा चर्कारितकम् ॥ [illegible] तदाचष्टे इत्यत्र प्रकृतिप्रत्ययापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति ॥ * ॥ कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति । इह कंस हन् इति स्थिते ॥ हनस्तोऽचिण्णलोः । ७ । ३ । ३२ । हन्तेस्तकारोऽन्तादेशः स्याच्चिण्णल्वर्ज्जे ञिति णिति । नन्वत्राऽङ्गसंज्ञा धातुसंज्ञा च कंसविशिष्टस्य प्राप्ना । ततश्चाद्विवृद्धिन्त्वयोर्दोषः । किञ्च । कुत्वतत्वे न स्यातां धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्य्यविज्ञानात् । सत्यम् । प्रकृतिवच्चेति चकारो भिन्नक्रमः कारकञ्च चात्कार्य्यम् । हेतुमति णिचः प्रकृतेर्हन्त्यादेर्हेतुमण्णौ यादृशं कारकन्धातावनन्तरभूतं द्वितीयान्तं यादृशञ्च कार्य्यं कुत्वतत्वादि तदिहापीत्यर्थः । कंसमजीघतत् ॥ कर्त्तृकरणाद्धात्वर्थे । कर्त्तुर्व्यापारार्थे यत्करणं न तु चक्षुरादिमात्रमित्यर्थः । असिना हन्ति । असयति ॥ वष्कदर्शने ॥ चित्रचित्रीकरणे ॥ आलेख्यकरण इत्यर्थः ॥ कदाचिद्दर्शने । चित्रेत्ययमद्भुतदर्शने णिचं लभते । चित्रयति ॥ अंससमाघाते ॥ वट विभाजने ॥ लज प्रकाशने ॥ वटि लजि इत्येके ॥ वाटयति । लाजयति । अदन्तेषु पाठबलाद्दन्तत्वे वृद्धिरित्यन्ये । वण्टापयति । लञ्जापयति । शाकटायनस्तु कथादीनां सर्वेषां पुकमाह । तन्मते कथापयति । गणापयतीत्यादि ॥ मिश्रसम्पर्के ॥

[illegible]

भेदने ॥ करणभेदनइत्यन्ये ॥ [illegible] ॥ अवधूअुपघाते ॥ [illegible] ॥ [illegible]
छिद्रनिपामने ॥ अङ्कपदेलक्षणेच ॥ आङ्कत् ॥ अङ्कच ॥ आङ्गत् ॥ सुखदुःखतत्क्रियायाम् ॥ रसआस्वादन
स्नेहनयोः ॥ व्ययवित्तसमुत्सर्गे ॥ अवव्ययत् ॥ रूपरूपक्रियायाम् ॥ रूपस्यदर्शनंकरणंवारूपक्रिया ॥ छेदद्वैधीक
रणे ॥ अचिच्छेदत् ॥ छदअपवारणइत्येके ॥ छदयति ॥ लाभप्रेरणे ॥ व्रणगात्रविचूर्णने ॥ वर्णवर्णक्रियाविस्ता
रगुणवचनेषु ॥ वर्णक्रियावर्णकरणम् । सुवर्णम्वर्णयति । कथाम्वर्णयति विस्तारयतीत्यर्थः । हरिंवर्णयति स्तौतीत्य
र्थः । बहुलमेतन्निदर्शनम् । अदन्तधातुनिदर्शनमित्यर्थः । बाहुलकादन्येपिबोध्याः ॥ तद्यथा ॥ पर्णहरितभावे ॥ अप
पर्णत् ॥ विष्कदर्शने ॥ क्षपप्रेरणे ॥ वसनिवासे ॥ तुत्थआवरणे ॥ एवमान्दोलयति । प्रेङ्खोलयति । विडम्बयति । अ
[illegible] । अन्येतुदशगणीपाठोबहुलमित्याहुः । तेनापठिताअपिसौत्रलौकिकवैदिकाबोध्याः । अपरेतुनव
[illegible] बहुलमित्याहुः । तेनापठितेभ्योपिक्वचित्स्वार्थेणिच् । रामोराज्यमचीकरदितियथेत्याहुः । चुरादिभ्यएवब
[illegible] ॥ णिङङ्गान्निरसने ॥ * ॥ अङ्गवाचिनःप्रातिपदिकान्निरसनेर्थे
णिङ्स्यात् । [illegible] ॥ श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाणामश्वतरेतकलोपश्च ॥ श्वेताश्वा
दीनाम् [illegible] । श्वेताश्वमाचष्टेतेनातिक्रामतिवा श्वेतयते । अश्वतरमाचष्टेऽश्वयते । गा
लोडितंवाचाविमर्शः । तत्करोति गालोडयते । आह्वरयते । केचित्तुणिचमेवानुवर्तयन्तितन्मतेपरस्मैपदम [illegible]
क्वादियुधात्वर्थएवइत्येवसिद्धम् । णिजन्तादेवबहुलवचनादात्मनेपदमस्तु । मास्तुपुच्छभाण्डेतिणिङ्विधिः । सिद्ध
[illegible] ॥ * ॥ इतिचुरादिः ॥ * ॥ तत्प्रयोजकोहेतुश्च । १ । ४ । ५५ । कर्तुःप्रयोजकोहेतुसंज्ञःकर्तृ
[illegible]न् ॥ हेतुमतिच । ३ । १ । २६ । प्रयोजकव्यापारेप्रेषणादौवाच्येधातोर्णिच्स्यात् । भवन्तम्प्रेरयति । भावय

ति । णिचश्चेतिकर्तृगेफलेआत्मनेपदम् । भावयते । भावयाम्बभूव ॥ ओःपुयण्ज्यपरे ॥ ७ । ४ । ८० । सनिपरेयदङ्गन्तदवयवाभ्यासोकारस्तस्येत्स्यात्पवर्गयण्जकारेष्ववर्णपरेषुपरतः । अबीभवत् । अपीपवत् । मूङ् । अमीमवत् । अयीयवत् । अरीरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् ॥ स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनांवा । ७ । ४ । ८१ । एषामभ्यासोकारस्यइत्त्वंवास्यात्सन्यवर्णपरेधात्वक्षरेपरे । असिस्रवत् । असुस्रवत् । नाग्लोपीतिह्रस्वनिषेधः । अ[illegible]न् । अडुढौकत् । अचीचकासत् । मतान्तरे । अचचकासत् । अग्लोपीतिसुध्धातुप्रकरणेउदाहरिष्यते । एकनोणिच् । पूर्वविप्रतिषेधादपवादत्वाद्वावृद्धिर्णावचि[illegible]लोपः । चोरयति । णौचङीतिह्रस्वः । दीर्घोलघोः । नचाग्लोपित्वाद्धयोर[illegible] । [illegible]णात् । अचूचुरत् ॥ णौचसँश्चङोः । २ । ४ । ५१ । सन्परेचङ्परेचणौश्वयतेःसम्प्रसारणंवास्यात् । सम्प्रसारणान्तदाश्रयञ्चकार्य्यंबलवदितिवचनात्सम्प्रसारणम्पूर्वरूपम् । अशूशवत् । अलघुत्वान्नदीर्घः । अशिश्वयत् ॥ सम्भुसिवुसहाञ्चङि । ८ । ३ । ११६ । उपसर्गनिमित्तस्यषःसस्यषोनस्याच्चङि । अवानसम्भत् । पर्य्यसीषिवत् । न्यसीषहत् । आटिटत् । आशिशत् । वहिरङ्गाप्युपधाह्रस्वोद्वित्वात्प्रागेव । ओणेर्ऋदित्करणाल्लिङ्गात् । माभवानिदिधत् । एजादावेधतेर्विधानान्नवृद्धिः । माभवान्प्रेदिधत् । नन्द्राइतिनदराणांनद्वित्वं । औन्दिदत् । आडिडत् । आर्चिचत् ॥ उब्जञ्चाब्जवे । उपदेशेदकारोपधः । भुजन्यूब्जौपाण्युपतापयोरितिसूत्रेनिपातनाद्भस्यवःसचान्तरङ्गोपिद्वित्वविषयेनन्द्राइतिनिषेधाज्जिशब्दस्यद्वित्वेकृतेप्रवर्तते । ननुततःप्राक्दकारोच्चारणसामर्थ्यात् । औब्जिजत् । अजादेरित्येवनेह । अदिद्रपत् ॥ रभेरशब्लिटोः । ७ । १ । ६३ । रभेर्नुम्स्यादचिनतुशब्लिटोः ॥ लभेश्च । ७ । १ । ६४ । अररम्भत् । अललम्भत् । हेरचङीतिसूत्रेऽचिङीत्युक्तेःकुत्वन्न । अजीहयत् ॥ अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄ[illegible]स्पशाम् । [illegible] । ७ । ४ । ९६ । अभ्यासस्यावर्णस्य[illegible]

इत्यपरे णौ । अववेष्टत् । अविवेष्टत् । [illegible]ष्टत् । अविवेष्टत् । भ्राजभासेत्यादिना वोपधाह्रस्वः । [illegible]
[illegible] । काण्वादीनां वेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ णयन्ताः कणरणभणश्रणलुपहेठः काण्यादयः षड्ग्राह्योक्ताः । ह्वायिवलिलोटि
लोपयश्चवारोधिकान्यासे । चाणिलोठौत्यप्यन्यवइत्यं द्वादश । अचीकणत् । अचकाणत् ॥ स्वापेश्चङि । ६ । १ । १८ ।
स्वपेर्ण्यन्तस्य स्वापेश्चङि सम्प्रसारणं स्यात् । असूषुपत् ॥ शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् । ७ । ३ । ३७ । णौ । पुकोपवादः । शाययति
। ह्वाययति ॥ ह्वः सम्प्रसारणम् । ६ । १ । ३२ । सन्परे चङ्परे च णौ ह्वः सम्प्रसारणं स्यात् । अजूहवत् । अजुहावत् ॥
लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य । ७ । ४ । ४ । पिबतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य ईदन्तादेशश्च चङ्परे णौ । अपीप्यत् । अ
[illegible] । अर्पयति । ह्रेपयति । ब्लेपयति । रेपयति । यलोपः । क्नोपयति । क्ष्मापयति । स्थापयति ॥ तिष्ठतेरित्
। ७ । ४ । ५ । उपधाया इदादेशः स्याच्चङ्परे णौ । अतिष्ठिपत् ॥ जिघ्रतेर्वा । ७ । ४ । ६ । अजिघ्रिपत् । अजिघ्रप
[illegible] ॥ अचीकृतत् । [illegible] । अवीवृतत् । अववर्तत् । अमीमृजत् । अममार्जत् । पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः ॥ * ॥
पुकोऽपवादः । पालयति ॥ [illegible]तनेजुक् । ७ । ३ । ३८ । वातेर्जुक् स्यात् णावकम्पेऽर्थे । वाजयति । कम्पे किं । केशान्[illegible]
[illegible] ॥ लीलोर्नुग्[illegible]स्नेहविपातने । ७ । ३ । ३९ । लीयतेर्लातेश्च क्रमान्नुग्लुकावागमौ
स्तो वा [illegible]यति । विलापयति । विलालयति । विलापयति वा घृतम् । लीङ् इति ईकार प्रश्लेषात् [illegible]
पि नुक् । स्नेहद्रवे किम् । [illegible] ॥ प्रलम्भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्वमपीति वाच्यम् ॥ * ॥ लियः स
म्माननशालीनीकरणयोश्च । १ । ३ । ७० । [illegible]योरर्थयोरात्मनेपदं [illegible] कर्तृगे फले पूजाभिभवयोः प्रल
म्भने चार्थे । जटाभिर्लापयते । पूजामधिगच्छतीत्यर्थः । श्येनो वर्तिकामु[illegible] । अभिभव[illegible] । बालमुल्ला
पयते । [illegible] विभेतेर्हेतुभये । ६ । १ । ५६ । विभेतेरेव आत्वं वा स्यात् प्रयोजकात्[illegible] ॥ भीस्म्योर्हेतुभये

। १। ३। ६८। आभ्यामात्मनेपदं स्याद्धेतोश्चेद्भयस्मयौ। सूत्रे भयग्रहणमर्थोपलक्षणम्। मुण्डो भापयते॥ भि
यो हेतुभये षुक्। ७। ३। ४०। भीई इतीकारः प्रश्लिष्यते। ईकारान्तस्य भियः षुक् स्याण्णौ हेतुभये। भीषयते॥ नि
त्यं स्मयतेः। ६। १। ५७। स्मयतेरेचो नित्यमात्वं स्याण्णौ हेतोः स्मये। जटिलो विस्मापयते। हेतोश्चेद्भयस्म[illegible]
किन्नेह। कुञ्चिकयैनं भापयति। विस्मापयति। कथं तर्हि विस्मापयन् विस्मितमानसं वृत्ताविति मनुष्यवाचेति कर[illegible]
देव हि न त्र स्मयः। अन्यथा शानजपि स्यात्। सत्यम्। विस्मापयन्नित्येव पाठ इति साम्प्रदायिकाः। यद्वा। मनुष्यवा
क्प्रयोज्यकर्त्री विस्मापयते तया सिंहो विस्मापयन्निति स्यन्तात् णौ शतेति व्याख्येयम्॥ स्फायो वः। ७। ३। ४१। णौ। स्फा
वयति॥ शदेरगतौ तः। ७। ३। ४२। शदेर्णौ तोऽन्तादेशः स्यान्न तु गतौ। शातयति। गतौ तु। गाः शादयति गोविन्दः
। गमयतीत्यर्थः॥ रुहः पोऽन्यतरस्याम्। ७। ३। ४३। णौ। रोपयति। रोहयति॥ क्रीङ्जीनां णौ। ६। १। ४८
। एषामेच आत्वं स्याण्णौ। क्रापयति। अध्यापयति। जापयति॥ णौ च संश्चङोः। ६। १। ३१। सन्परे चङ्परे च णौ
इङो गाङ् वा स्यात्। अध्यजीगपत्। अध्यापिपत्॥ सिध्यतेरपारलौकिके। ६। १। ४९। ऐहलौकिकेऽर्थे विद्यमानस्य
सिध्यतेरेच आत्वं स्याण्णौ। अन्नं साधयति। निष्पादयतीत्यर्थः। अपारलौकिके किम्। तापसः सिध्यति। तत्त्वं निश्चिनोति।
तम्प्रेरयति। सेधयति तापसं तपः॥ प्रजने वीयतेः। ६। १। ५५। अस्यैच आत्वं वा स्याण्णौ प्रजनेऽर्थे। वापयति। वायय
ति वा गाः पुरोवातः। गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः॥ ऊदुपधाया गोहः। ६। ४। ८९। गूहयति॥ दोषो णौ। ६। ४। ९०। दुष इ
ति सुवचम्। दुष्यतेरुपधाया ऊत् स्याण्णौ। दूषयति॥ वा चित्तविरागे। ६। ४। ९१। विरागोऽप्रीतता। चित्तं दूषयति। दो
षयति वा कामः। मितां ह्रस्वः। घटादौ ज्ञपादौ च मित उक्ताः। घटयति। जनी जृष्। जनयति। जरयति। जृणातेस्तु। जा
रयति। रञ्जेर्णौ मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः॥ *॥ मृगरमणमाखेटकम्। रजयति मृगान्। मृगेति किम्। रञ्जयति पक्षि-

णः। रमणादन्यत्र तु। रञ्जयति मृगान्तृणदानेन। चुरादिषु ज्ञपादिश्चिन्॥ चिस्फुरोर्णौ। चपयति। चययतीत्युक्तम्। चिनोतेस्तु। चापयति। चाययति। स्फारयति। स्फोरयति। अपुस्फरत्। अपुस्फुरत्॥ उभौ साभ्यासस्य। ८। ४। २१। साभ्यासस्यानितेरुभौ नकारौ णत्वं प्राप्नुतो निमित्ते सति। प्राणिणत्॥ णौ गमिरबोधने। २। ४। ४६। इणो गमिः स्याण्णौ। गमयति। बोधने तु। प्रत्याययति। इण्वदिकः। अधिगमयति। हनस्तोऽचिण्णलोः। हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु। घातयति। ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति वक्तव्यम्॥ * ॥ तृतीयव्यञ्जनस्य तृतीयैकाचइति वार्थः। आद्यो यकारस्य द्वित्वं वारयितुमिदम्। द्वितीये त्वजादेर्द्वितीयस्येत्यस्यापवादतया सन्नन्ते प्रवर्तते। ऐर्ष्यियत्। ऐर्षियत्। द्वितीयव्याख्यायां णिजन्ताच्चङि यकार एवाभ्यासे श्रूयते। हलादिःशेषात्। द्वित्वन्तु द्वितीयस्यैव। तृतीयाभावेन प्रकृतवार्तिकाप्रवृत्तेः। निवृत्तप्रेषणाद्धातोर्हेतुमर्थे णिजुक्तेन तुल्योर्थः। तेन प्रार्थयन्ति शयनोत्थितं प्रियाईत्यादि सिद्धम्। एवं सकर्मकेषु सर्वं बूह्यम्॥ * ॥ इति णयन्तप्रक्रिया॥ * ॥ धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा। ३। १। ७। इषिकर्मण इषिणैककर्तृकाद्धातोः सन्प्रत्ययो वास्यादिच्छायाम्। धातोर्विहितत्वादिह सनआर्द्धधातुकत्वम्। इड्द्वित्वम्॥ सन्यतः। पठितुमिच्छति पिपठिषति। कर्मणः किम्। गमनेनेच्छतीति करणान्माभूत्। समानकर्तृकात्किम्। शिष्याः पठन्त्विति इच्छति गुरुः। वाग्रहणात्पक्षे वाक्यमपि। लुङ्सनोर्घस्लृ। एकाच उपदेशे इति नेट्। सस्यतत्वम्। अत्तुमिच्छति। जिघत्सति। ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति यिसयोर्द्वित्वम्। इर्ष्यियिषति। ईर्ष्यिषिषति॥ रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च। १। २। ८। एभ्यः संश्च क्त्वा च कितौ स्तः। रुरुदिषति। विविदिषति। मुमुदिषति॥ सनिग्रहगुहोश्च। ७। २। १२। ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सन इण्न स्यात्। ... ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम्। सनः षत्वस्यासिद्धत्वाड्ढ्यभावः। जिघृक्षति। जुघुक्षति॥ किरश्च पञ्चभ्यः। ७। २। ७५। कॄ गॄ दृङ् धृङ् प्रच्छ एभ्यः सन इट् स्यात्। पिपृच्छिषति। चिकरिषति। जिगरिषति। जिगलिषति। अत्रेटो वृत्तो वा...

षुः । दिदीरिषते । दिधरिषते । कथमुद्दिधीर्षुरिति । भौवादिकयोर्धृङ्धृञोरिति गृहाण ॥ इको झल् । १ । २ । ९ । इगन्ताज्झलादिः सन् कित्स्यात् । बुभूषति । दीङ् । दातुमिच्छति दिदीषते । एज्विषयत्वाभावान्मीनातिमिनोतीत्यात्वं न । अत एव सनि मीमेति सूत्रे माधातोः पृथग्मीग्रहणं कृतम् ॥ हलन्ताच्च । १ । २ । १० । इकसमीपाद्धलः परो झलादिः सन् कित्स्यात् ॥ गुहू ॥ जुघुक्षति । विभित्सति । इकः किम् । यियक्षते । झल् किम् । विवर्द्धिषते । हल्ग्रहणं जातिपरं । तृन्हू । तितृक्षति । तितृंहिषति ॥ अज्झनगमां सनि । ६ । ४ । १६ । अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेश्च दीर्घः स्याज्झलादौ सनि ॥ सन्लिटोर्जेः । जिगीषति । विभाषा चेः । चिकीषति । चिचीषति । जिघांसति ॥ सनि च । २ । ४ । ४७ । इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने । जिगमिषति । बोधने प्रतीषिषति । इण्वदिकः । अधिजिगमिषति । कर्म्मणि तङ् । परस्मैपदेष्वित्युक्तेर्नेट् । झलादौ सनीति दीर्घः । जिगांसते । अधिजिगांसते । अजादेशस्येत्युक्तेर्गच्छतेर्न दीर्घः । जिगंसते । सञ्जिगंसते ॥ इङश्च । २ । ४ । ४८ । इङो गमिः स्यात्सनि । अधिजिगांसते ॥ रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च । १ । २ । २६ । उश्च इश्च वी ते उपधे यस्य तस्माद्धलादे रलन्तात्परौ क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः । द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम् । दिद्युतिषते । दिद्योतिषते । रुरुचिषते । रुरोचिषते । लिलिखिषति । लिलेखिषति । रलः किं । दिदेविषति । व्युपधात्किम् । विवर्त्तिषते । हलादेः किम् । एषिषिषति । इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते । उपधाकार्य्यं हि द्वित्वात्प्रबलम् । ऊर्णोतेर्द्विर्वचनकरणस्य सामान्यापेक्षज्ञापकात् ॥ सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् । ७ । २ । ४९ । इवन्तेभ्य ऋधादिभ्यश्च सन इड्वा स्यात् । इडभावे । हलन्ताच्चेति कित्त्वम् । च्छ्वोः शूडित्यूठ् । यण् । द्वित्वं । दुद्यूषति । दिदेविषति । स्तौतिण्योरेवेति वक्ष्यमाणनियमान्न षः । सुस्यूषति । सिसेविषति ॥ आप्ज्ञप्यृधामीत् । ७ । ४ । ५५ । एषामच ईत्स्यात्सादौ सनि ॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्य । ७ । ४ । ५८ । सनि मीमेत्यारभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासस्य लोपः स्यात् । आ

र्तुमिच्छति। ईर्त्सति। अर्द्धितुमिच्छति। रपरत्वम्। चर्त्वम्। ईर्त्सति। अर्दिधिषति। बिभ्रज्जिषति। बिभर्जिषति। बिभ्रक्षति। बिभर्क्षति॥ दम्भ इच्च। ७। ४। ५६। दम्भेरच्च स्यादीच सादौ सनि। अभ्यासलोपः। हलन्ताच्चेत्यत्र हल्ग्रहणं जातिपरमित्युक्तम्। तेन सनः कित्वान्नलोपः। धिप्सति। धीप्सति। दिदम्भिषति। शिश्रीषति। शिश्रयिषति॥ ऋदोच्च्यपूर्वस्य॥ सुस्वूर्षति। सिस्वरिषति। युयूषति। यियविषति। ऊर्णुनूषति। ऊर्णुनुविषति। ऊर्णुनविषति। नच परत्वाद्गुणावादेशयोः सतोरभ्यासे उकारो न श्रूयेतेति वाच्यम्। द्विर्वचनेचीति सूत्रेण द्वित्वे कर्त्तव्ये स्थानिरूपातिदेशादादेशनिषेधाद्वा। न च सन्नन्तस्य द्वित्वम्प्रति कार्य्यित्वान्निमित्तता कथमिति वाच्यम्। कार्य्यमनुभवन्हि कार्य्यी निमित्ततया नाश्रीयते न त्वननुभवन्नपि। न चेह सन् द्वित्वमनुभवति। बुभूर्षति। बिभरिषति। ज्ञपिः पुगन्तो मित्संज्ञः पकारान्तश्चौरादिकश्च। इडभावे। इको झलिति कित्वान्न गुणः। अज्झनेति दीर्घः परत्वाण्णिलोपेन बाध्यते। आज्ज्ञपीतीत्। जीप्सति। जिज्ञपयिषति। अमिमस्तु। जिज्ञापयिषति। जनसनेत्यात्वं। सिषासति। सिसनिषति। तनिपतिदरिद्राणिभ्यः सनो वा इड्वाच्यः॥ * ॥ तनोतेर्विभाषा। ६। ४। १७। अस्योपधाया दीर्घो वा स्याज्झलादौ सनि। तितांसति। तितंसति। तितनिषति॥ आशङ्कायां सन्वक्तव्यः॥ * ॥ श्वा मुमूर्षति। कूलम्पिपतिषति॥ सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस्। ७। ४। ५४। एषामच इस् स्यात्सादौ सनि। अभ्यासलोपः। स्कोरिति सलोपः। पित्सति। दिदरिद्रिषति। दिदरिद्रासति। डुमिञ्मीञ्भ्यां सन्क्तनदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूपाऽविशेषादिस्। सः सीति तः। मित्सति। मित्सते। मा माने। मित्सति। माङ्मेङोः। मित्सते। दोदाणोः। दित्सति। देङ्। दित्सते। दाञ्। दित्सति। दित्सते। धेट्। धित्सति। धाञ्। धित्सति। धित्सते। रिप्सते। लिप्सते। शक्लृ। शिक्षति। शकमर्षण इति दिवादिः। स्वरितेत्। शिक्षति। शिक्षते। पित्सते॥ राधो हिंसायां सनीस्वाच्यः॥*॥ रित्सति। हिंसायां किम्। आरिरात्सति॥ मुचोऽकर्म्मकस्य गुणो वा। ७। ४। ५७

। सादीसति । अभ्यासलोपः । मोक्षते । मुमुक्षतेवत्सः स्वयमेव । अकर्म्मकस्यकिम् । मुमुक्षतिवत्संकृष्णः ॥ नवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः ॥
विवृत्सति । तङिनु । विवर्त्तिषते । सेसिचीतिवेट् । निनर्त्तिषति । निनृत्सति ॥ इट्सनिवा । ७ । २ । ४१ । वृङ्[illegible]भ्यामृद
न्ताच्चसनइड्वास्यात् । तितरिषति । तितरीषति । तितीर्षति । विवरिषति । विवरीषति । बुवूर्षति । वृङ् । बुवर्षते ॥
दुधूर्षति ॥ स्मिपूङ्रञ्ज्वशांसनि । ७ । २ । ७४ । स्मिपूङ्ऋअञ्जूअश्भ्यःसनइट्स्यात् । सिस्मयिषते । [illegible]विषते
। अरिरिषति । इहरिसृशब्दस्यद्वित्वं । इसइतिसनोऽवयवःकार्य्यभागितिकार्य्यिणोनिमित्तत्वायोगाद्द्विर्वचनेचीतिनप्र
वर्त्तते । अञ्जिजिषति । अशिशिषते ॥ उभौसाभ्यासस्य । प्राणिणिषति । उच्छेस्तुक् । चुत्वं । पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचनइ
तिचछाभ्यांसहितस्येटोद्वित्वंहलादिःशेषः । उचिच्छिषति । निमित्तापायेनैमित्तिकापायइतित्वनित्यं । छ्वोरितिसतुक
ग्रहणाज्ज्ञापकात् । प्रकृतिप्रत्यापत्तिवचनाद्वा । णौचसंश्चङोरितिसूत्राभ्यामिङोगाङ्श्वयतेःसम्प्रसारणञ्चवा । अधि
जिगापयिषति । अध्यापिपयिषति । शिश्वापयिषति । शुशावयिषति ॥ स्वस्सम्प्रसारणं ॥ जुहावयिषति । णौद्वित्वात्प्राग
यणादेशोनेत्युक्तत्वादुकारस्यद्वित्वम् । पुस्फारयिषति । चुक्षावयिषति । ओःपुयण्ज्यपरे । पिपावयिषति । यियावयिष
ति । बिभावयिषति । रिरावयिषति । लिलावयिषति । जिजावयिषति । पुयण्जिकिम् । नुनावयिषति । अपरेकिम् । बुभू
षति । स्रवतीतीत्वंवा । सिस्रावयिषति । सुस्रावयिषतीत्यादि । अपरइत्येव । शुश्रूषते ॥ स्तौतिण्योरेवषण्यभ्यासात् । ८
। ३ । ६१ । अभ्यासेणःपरस्यस्तौतिण्यन्तयोरेवसस्यषःस्यात्षभूतेसनिनान्यस्य । तुष्टूषति । द्युतिस्वाप्योरित्युत्वम् । सुष्वा
पयिषति । सिषाधयिषति । स्तौतिण्योःकिम् । सिसिक्षति । उपसर्गात्सुस्यादिष्वभ्यासेनचेतिषत्वम् । परिषिषिक्षति । षणिकि
म् । तिष्ठासति । सुषुप्सति । अभ्यासादित्युक्तेर्नेहनिषेधः । इण् । प्रतीषिषति । इक् । अधीषिषति ॥ सःस्विदिस्वदिसहीना
ञ्च । ८ । ३ । ६२ । अभ्यासेणःपरस्यण्यन्तानामेषांसस्यसएवनषःषणिपरे । सिस्वेदयिषति । सिस्वादयिषति । सिसाह

यियषति । स्यादिष्वेवाभ्यासस्येतिनियमान्नेह । अभिसुसूषति ॥ शैषिकान्मतुवर्थीयाच्छैषिको मतुवर्थिकः । सरूपप्रत्ययोनेष्टः सन्नन्तान्नसनिष्यते ॥ शैषिकाच्छैषिकः सरूपेण । तेनशालीयेभवइतिवाक्यमेवनतुछान्ताच्छः । सरूपः किम् । अहिच्छत्रे भव आहिच्छत्रः । आहिच्छत्रेभव आहिच्छत्रीयः । अणन्ताच्छः । तथामत्वर्थात्सरूपः सन । धनवानस्यास्ति । इहमतुबन्तान्मतुप्न । विरूपस्तुस्यादेव । दण्डिमतीशाला । सरूपइत्यनुषज्यते । अर्थंतद्द्वारासादृश्यन्तस्यार्थः । तेनइच्छासन्नन्तात्सनस्वार्थेसन्नन्तात्तुस्यादेव । जुगुप्सिषते । मीमांसिषते ॥ * ॥ इतिसन्प्रक्रिया ॥*॥ धातोरेकाचोहलादेःक्रियासमभिहारेयङ् । ३ । १ । २२ । पौनःपुन्यम्भृशार्थश्चक्रियासमभिहारस्तस्मिन्द्योत्येयङ्स्यात् ॥ गुणोयङ्लुकोः । ७ । ४ । ८२ । अभ्यासस्यगुणःस्याद्यङियङ्लुकिच । सनाद्यन्ताइतिधातुत्वाल्लडादयः । ङिदन्तत्वादात्मनेपदम् । पुनःपुनरतिशयेनवाभवतिबोभूयते । बोभूयाञ्चक्रे । अबोभूयिष्ट । धातोःकिम् । आर्द्धधातुकत्वंयथास्यात् । नेतवूवोवचिरित्यादि । एकाचः किम् । पुनःपुनर्जागर्त्ति । हलादेःकिम् । भृशमीक्षते । भृशंशोभते । रोचतेइत्यत्रयङ्नेतिभाष्यम् । पौनःपुन्येतुस्यादेव । रोरुच्यते । शोशुभ्यते ॥ सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोतिभ्योयङ्वाच्यः ॥ * ॥ आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । सोसूच्यते । सोसूत्र्यते । मोमूत्र्यते । अनेकाच्त्वेनायोपदेशत्वात्षत्वन्न । यस्यहलः । यस्येतिसङ्घातग्रहणम् । हलःपरस्ययशब्दस्यलोपःस्यादार्धधातुके ॥ आदेःपरस्य ॥ अतोलोपः । सोसूचाञ्चक्रे । सोसूचिता । सोसूत्रिता । मोमूत्रिता ॥ दीर्घोऽकितः । ७ । ४ । ८३ । अकितोभ्यासस्यदीर्घःस्याद्यङियङ्लुकिच । अटाट्यते ॥ यङिच । ७ । ४ । ३० । अर्तेःसंयोगादेश्चऋतोगुणःस्याद्यङि । यकारपररेफस्यनद्वित्वनिषेधः । अरार्य्यतेइतिभाष्योदाहरणात् । अरारिता । अशाशिता । ऊर्णोनूयते । वेभिद्यते । अल्लोपस्यस्थानिवत्त्वान्नोपधागुणः । वेभिदिता ॥ नित्यंकौटिल्येगतौ । ३ । १ । २३ । गत्यर्थात्कौटिल्यएवयङ्स्यान्नतुक्रियासमभिहारे । कुटिलंव्रजति । वाव्रज्यते ॥ लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्योभावगर्हायां

म । ३ । १ । २४ । एभ्योधात्वर्थगर्हायामेवयङ्स्यात् । गर्हितंलुम्पति । लोलुप्यते सासद्यते ॥ चरफलोश्च । ७ । ४
। ८७ । अनयोरभ्यासस्यातोनुक्स्याद्यङ्यङ्लुकोः । नुगित्यनेनानुस्वारोलक्ष्यते । सचपदान्तवद्वाच्यः । वापदान्तस्येति
यथास्यात् ॥ उत्परस्यातः । ७ । ४ । ८८ । चरफलोरभ्यासात्परस्यातउत्स्याद्यङ्यङ्लुकोः । हलिचेतिदीर्घः ।
चञ्चूर्य्यते । पम्फुल्यते । पंफुल्यते ॥ जपजभदहदशभञ्जपशाञ्च । ७ । ४ । ८६ । एषामभ्यासस्यनुक्स्याद्यङ्यङ्लुकोः
। गर्हितञ्जपति । जञ्जप्यतेइत्यादि ॥ ग्रोयङि । ८ । २ । २० । गिरतेरेफस्यलत्वंस्याद्यङि । गर्हितङ्गिलति । जेगि
ल्यते । घुमास्थेतीत्वम् । गुणः । देदीयते । पेपीयते । सेषीयते । विभाषाश्वेः । शोशूयते । शेश्वीयते ॥ यङिच ॥ सा
स्मर्य्यते ॥ रीङृतः ॥ चेक्रीयते । सुट् । सञ्चेस्क्रीयते ॥ सिचोयङि । ८ । ३ । ११२ । सिचःसस्यषोनस्याद्यङि । नि
सेसिच्यते ॥ नकवतेर्य्यङि । ७ । ४ । ६३ । कवतेरभ्यासस्यचुत्वन्नस्याद्यङि । कोकूयते । कौतिकुवत्योस्तु । चोकूयते ॥
नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् । ७ । ४ । ८४ । एषामभ्यासस्यनीगागमःस्याद्यङ्यङ्लुकोः । अकितइत्युक्तेर्न
दीर्घः । नलोपः । वनीवच्यते । सनीस्रस्यतइत्यादि ॥ नुगतोऽनुनासिकान्तस्य । ७ । ४ । ८५ । अनुनासिकान्तस्याङ्गस्य
योऽभ्यासोऽदन्तस्तस्यनुक्स्यात् । नुकानुस्वारोलक्ष्यतइत्युक्तम् । यँय्यम्यते । यंयम्यते । तपरत्वसामर्थ्याद्भूतपूर्वदीर्घस्या
पिन । भामक्रोधे । बाभाम्यते ॥ येविभाषा । जाजायते । जञ्जन्यते ॥ हन्तेर्हिंसायांयङिघ्नीभावोवाच्यः ॥*॥ जेघ्नीयते । हिं
सायांकिं । जङ्घन्यते ॥ रीगृदुपधस्यच । ७ । ४ । ९० । ऋदुपधस्यधातोरभ्यासस्यरीगागमःस्याद्यङ्यङ्लुकोः । वरीवृ
त्यते । क्षुभ्नादित्वान्नणः । नरीनृत्यते । जरीगृह्यते । उभयत्रत्वम् । चलीक्लृप्यते ॥ रीगृत्वतइतिवक्तव्यम् ॥*॥ वरीवृ
श्च्यते । परीपृच्छ्यते ॥ स्वपिस्यमिव्येञांयङि । ६ । १ । १९ । सम्प्रसारणंस्यात्यङि । सोषुप्यते । सेसिम्यते । वेवीयते ॥
नवशः । ६ । १ । २० । वावश्यते ॥ चायःकी । ६ । १ । २१ । चेकीयते ॥ ईघ्राध्मोः । ७ । ४ । ३१ । जेघ्रीयते । दे

श्रीयते ॥ अयङ्यिक्ङिति । ७ । ४ । २२ । शीङोऽयङादेशः स्याद्यादौ क्ङिति परे । शाशय्यते । अभ्यासस्य ह्रस्वः । ततो गुणः । डोढौक्यते । तोत्रौक्यते ॥ * ॥ इति यङन्तप्रक्रिया ॥ * ॥ यङोऽचि च । २ । ४ । ७४ । यङोऽच्प्रत्यये लुक् स्याच्चकारात्तं विनापि बहुलं लुक् स्यात् । अनैमित्तिकोऽयम् । अन्तरङ्गत्वादादौ भवति । ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वाद्द्वित्वम् । अभ्यासकार्य्यम् । धातुत्वाल्लडादयः । शेषात्कर्त्तरीति परस्मैपदम् । अनुदात्तङित इति तु न । ङित्त्वस्य प्रत्ययाऽप्रत्ययसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः । यत्र हि प्रत्ययस्यासाधारणं रूपमाश्रीयते तत्रैव तत् । अत एव सुदृषत्प्रासाद इत्यत्राऽत्वसन्तस्येति दीर्घो न । येऽपि स्पर्द्ध शीङादयोऽनुदात्तङितस्तेभ्योऽपि न । अनुदात्तङित इत्यनुबन्धनिर्देशात् । तत्र च श्तिपा शपेति निषेधात् । अत एव श्यन्नादयो न । गणेन निर्देशात् । किन्तु शबेव । चर्करीतञ्चेत्यदादौ पाठाच्छपो लुक् ॥ यङो वा । ७ । ३ । ९४ । यङन्तात्परस्य हलादेः पितः सार्व्वधातुकस्य ईड्वा स्यात् । भूसुवोरिति गुणनिषेधो यङ्लुकि भाषायां न । बोभूतु तेतिक्ते इति छन्दसि निपातनात् । अत एव यङ्लुग्भाषायामपि सिद्धः । न च यङ्लुक्यप्राप्त एव गुणाभावो निपात्यतामिति वाच्यं । प्रकृतिग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणात् । द्विःप्रयोगो द्विर्व्वचनं षाष्ठमिति सिद्धान्तात् । बोभवीति । बोभोति । बोभूतः । बोभुवति । बोभवाञ्चकार । बोभविता । अबोभवीत् । अबोभोत् । अबोभूताम् । अबोभवुः । बोभूयात् । बोभूयाताम् । बोभूयास्ताम् । गातिस्थेति सिचो लुक् । यङो वेतीट्पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्वुक् । अबोभुवीत् । अबोभोत् । अबोभूताम् । अभ्यस्ताश्रयो जुस् । नित्यत्वाद्वुक् । अबोभवुः । अबोभविष्यदित्यादि । पास्पर्द्धीति । पास्पर्द्धि । पास्पर्द्धः । पास्पर्द्धति । पास्पर्त्सि ॥ हुझल्भ्यो हेर्द्धिः । पास्पर्द्धि । लङ् । अपास्पर्त् । अपास्पर्द् । सिपि । दश्चेति रुत्वपक्षे रोरि । अपास्पाः । जागाद्धि । जाघात्सि । अजाघात् । सिपि । रुत्वपक्षे । अजाघाः । नाथृ । नानात्ति । नानात्तः । दध । दादद्धि । दादद्धः । दाधत्सि । अदाधत् । अदादधुः । अदाधः । अदाधत् । लुङि । अदादाधीत् । अदादधीत् ।

[illegible]स्कूर्दीति । चोस्कुन्ति । अचोस्कून् । अचोस्कुन्ताम् । अचोस्कुन्दुः । मोमुदीति । मोमोत्ति । मोमोदाञ्चकार । मोमोदि
ता । अमोमुदीत् । अमोमोत् । अमोमुत्ताम् । अमोमुदुः । अमोमुदीः । अमोमोः । अमोमोत् । लुङि गुणः । अमोमोदीत्
। चोकूर्त्ति । चोकूर्दीति । लङ्स्तिप् । अचोकूर्त् । अचोकूर्दीत् । सिप्यर्दे । अचोकूः । अचोकूः । अजोगूः । वनीवञ्चीति ।
वनीवङ्क्ति । वनीवक्तः । वनीवचति । अवनीवञ्चीत् । अवनीवन् । जङ्गमीति । जङ्गन्ति । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिक
लोपः । जङ्गतः । जङ्गमति ॥ म्वोश्च ॥ जङ्गन्मि । जङ्गन्वः । एकाज्ग्रहणोक्तत्वान्नेणिनषेधः । जङ्गमिता । अनुनासिक
लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्नहेर्लुक् । जङ्गहि । मोनोधातोः । अजङ्गन् । अनुवन्धनिर्द्देशान्नलेरङ् । ह्म्यन्तेतिनवृद्धिः । अ
जङ्गमीत् । अजङ्गमिष्टाम् । हन्तेर्य्यङ्लुक् । अभ्यासाच्चेतिकुत्वं । यद्यपिहोहन्तेरित्यतोहन्तेरित्यनुवर्त्यविहितं । तथा
पियङ्लुकिभवत्येवेतिन्यासकारः । श्तिपाशपेतिनिषेधस्त्वनित्यः । गुणोयङ्लुकोरितिसामान्यापेक्षज्ञापकादितिभावः । जङ्घ
नीति । जङ्घन्ति । जङ्घतः । जंघ्नति । जङ्घनिता । श्तिपानिर्द्देशाज्जादेशोन । जङ्घहि । अजङ्घनीत् । अजङ्घन् । जङ्घन्या
त् । आशिषितु । वध्यात् । अवधीत् । अवधिष्टामित्यादि । वधादेशस्यद्वित्वन्नभवति । स्थानिवत्त्वेनानभ्यासस्येतिनिषे
धात् । तद्धिसमानाधिकरणन्धातोर्व्विशेषणम् । बहुव्रीहिवज्ञात् । आङ्पूर्व्वात्तुआङोयमहनइत्यात्मनेपदम् । आज
ङ्घनेइत्यादि । उत्तरस्येतितपरत्वान्नगुणः । हलिचेतिदीर्घस्तुस्यादेव । तस्यासिद्धत्वेनतपरत्वनिवर्त्यत्वायोगात् ।
चञ्चुरीति । चञ्चूर्त्ति । चञ्चूर्तः । चञ्चुरति । अचञ्चुरीत् । अचञ्चूः । चङ्खनीति । चङ्खन्ति । जनसनेत्यात्वं । चङ्खा
तः । गमहनेत्युपधालोपः । चंख्नति । चङ्खाहि । चङ्खनानि । अचंखनीत् । अचङ्खन् । अचङ्खाताम् । अचंख्नुः । ये
[illegible] । चङ्खायात् । चङ्खन्यात् । अचङ्खनीत् । अचङ्खानीत् । अतोवृद्धिरित्यमनकथनस्येत्युवृत्तेनतोवृद्धिः । [illegible]
[illegible] । योयवीति । अयोयवीत् । [illegible] । [illegible]विदोर्ष । [illegible] । अयोयावीत । तोतवीति । तोनो

ति । जाहेति । जाहाति । ई हल्यघोः । जाहीतः । इह जहातेश्चेत्यालोपो घुमास्थेत्यादिनेत्वं च ङित्यपि न भवन्ति । श्तिपा निर्देशात् । जाहाति । जाहासि । जाहेषि । जाहीथः । जाहीथ । जाहीहि । अजाहेत् । अजाहात् । अजाहीताम् । अजाहुः । जाहीयात् । आशिषि । जाहायात् । अजाहासीत् । अजाहासिष्टाम् । अजाहिषत । लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात्स्वपिस्यमीत्युत्वन्न । रुदादिभ्य इति गणनिर्दिष्टत्वादिण्न । सास्वपीति । सास्वप्ति । सास्वप्तः । सास्वपति । असास्वपीत् । असास्वप् । सास्वप्यात् । आशिषि तु । वचिस्वपीत्युत्वम् । सासुप्यात् । असास्वापीत् । असास्वपीत् ॥ रुग्रिकौ च लुकि । ७ । ४ । ९१ । ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रुक्रिक्रीकोऽएते आगमास्युर्यङ्लुकि ॥ ऋतश्च । ७ । ४ । ९२ । ऋदन्तधातोरपि तथा । वर्वृतीति । वरिवृतीति । वरीवृतीति । वर्वर्ति । वरिवर्ति । वरीवर्ति । वर्वृतः ३ ॥ वर्वृतति ३ ॥ वर्वर्तामास । वर्वर्तिता ३ ॥ गणनिर्दिष्टत्वान्न वृद्भ्यश्चतुर्भ्य इति न । वर्वर्तिष्यति ३ ॥ अवर्वृतीत् ३ ॥ अवर्वर्त् ३ ॥ सिपि । दश्चेति रुत्वपक्षे रोरि । अवर्वाः ३ ॥ गणनिर्दिष्टत्वादङ् । अवर्वर्तीत् ३ ॥ चर्करीति ३ ॥ चर्कर्ति । चरिकर्ति । चरीकर्ति । चर्कृतः ३ ॥ चर्क्रति ३ चर्करांचकार ३ ॥ चर्करिता ३ ॥ अचर्करीत् ३ ॥ अचर्कः ३ ॥ चर्क्रियात् ३ ॥ आशिषि रिङ् । चर्क्रियात् ३ ॥ अचर्कारीत् ३ ॥ ऋतश्चेति तपरत्वान्नेह ॥ कॄ विक्षेपे । चाकर्ति ॥ तातर्ति । तातीर्तः । तातिरति । तातीर्हि । तातराणि । अतातरीत् । अतातः । अतातीर्ताम् । अतातरुः । अतातारीत् । अतातारिष्टामित्यादि । अर्तेर्यङ्लुकि द्वित्वेऽभ्यासस्योरदत्वं रपरत्वं । हलादिः शेषः । रुक्रिग्रीकास्तु । अभ्यासस्यासवर्णे इति इयङ् । अरर्ति । अरियर्ति । अररीति । अरियरीति । अर्यृतः । अरियृतः । झिअन् । यण् । रुक्रोरेरीति लोपः । न च तस्मिन्कर्तव्ये यणः स्थानिवत्त्वम् । पूर्वत्रासिद्धे तन्निषेधात् । आरति । अरिय्रति । लिङि । श्तिपा निर्देशाद्गुणाभावे रीङिति गुणे न । रिङ् । रलोपः दीर्घः । आरियात् । अरिरियात् । अरीरियात् ॥ गृहू ग्रहणे ॥ जर्गृहीति ३ ॥ जर्गर्ढि ३ ॥

जर्गृढः ३ ॥ जर्गृहति ३ ॥ अजर्घेट् ३ ॥ गृह्णातेस्तु । जाग्रहीति । जाग्राढि । नृसादौ ङिन्निमित्तं सम्प्रसारणम् । तस्य बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वान्नरुगादयः । जागृढः । जागृहति । जाग्रहीषि । जाग्रक्षि । लुटि । जाग्रहिता । ग्रहोऽलिटो तिदीर्घस्तु न । तत्रैकाच इत्यनुवृत्तेः । माधवस्तु दीर्घमाह तद्भाष्यविरुद्धम् । जर्गृधीति ३ ॥ जर्गर्द्धि ३ ॥ जर्गृद्धः ३ ॥ जर्गृधति ३ ॥ जर्गृधीषि ३ ॥ जर्घर्त्सि ३ ॥ अजर्गृधीत् ३ ॥ इडभावे गुणः हल्ङ्यादिलोपः । भष्भावः । जश्त्वचर्त्वे । अजर्घत् ३ ॥ अजर्गृद्धाम् ३ ॥ सिपि । दश्चेति पक्षे रुत्वम् । अजर्घाः ३ ॥ अजर्गर्धीत् ३ ॥ अजर्गर्धिष्टाम् ३ ॥ पाप्रच्छीति ॥ पाप्रष्टि । नृसादौ ग्रहिज्येति सम्प्रसारणं न भवति श्तिपा निर्देशात् । च्छ्वोः शूडिति शः । व्रश्चेति षः । पाप्रष्टः । पाप्रच्छति । पाप्रश्मि । पाप्रच्छ्वः । पाप्रश्मः ॥ यकारवकारान्तानां तु ऊठ् भाविनां यङ्लुङ्नास्तीति च्छ्वोरिति सूत्रे भाष्ये ध्वनितं । कैयटेन स्पष्टीकृतम् । इदं च्छ्वोरिति यचोऊठ् तद्विषयकम् । ज्वरत्वरेत्यूठ् भाविनोः सर्वि मव्योस्तु यङ्लुगस्त्येवेति न्याय्यम् । माधवादिसम्मतञ्च । मव्य बन्धने । अयं यान्त ऊठ्भावी । ते वृदेवृ देवने इत्यादयो वान्ताः । हय गतौ । जाहयीति । जाहति । जाहतः । जाहयति । जाहयीषि । जाहसि । वलि लोपे यञादौ दीर्घः । जाहामि । जाहावः । जाहामः ॥ हर्य्य गतिकान्त्योः ॥ जाहर्य्यीति । जाहर्त्ति । जाहर्त्तः । जाहर्य्यति । लोटि । जाहर्हि । अजाहः । अजाहर्त्ताम् । अजाहर्य्युः । मव बन्धने ॥ ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च । ६ । ४ । २० । ज्वरादीनामुपधावकारयोरूठ् स्यात् क्वौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । अनर्त्तिक्रमीति नानुवर्त्तते । अवतेस्तु निश्चोतुरिति दर्शनात् । अनुनासिकग्रहणञ्चानुवर्त्तते । अवतेर्मनीन्प्रत्यये तस्यापि लोपे ओमिनिदर्शनात् । ईडभावे ऊठि पित्ति गुणः । मामोति । मामवीति । मामूतः । मामवति । मामोषि । मामोमि । मामावः । मामूमः । मामोतु । मामूतात् । मामूहि । मामवानि । अमामोत् । अमामोः । अमामवम् । अमामाव । अमामूम । [illegible]

कोऽस्यादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । इति वलोपः । लघूपधगुणः ॥ न धातुलोप आर्द्धधातुके । १ । १ । ४ । धात्वंशलो
पनिमित्ते आर्द्धधातुके परे इको गुणवृद्धी न स्तः । इति नेह निषेधः । तिबादीनामनार्द्धधातुकत्वात् । नोनोर्त्ति । हलि चेति
दीर्घः । नोनूर्तः । नोनूर्वति । तोतोर्त्ति । दोदोर्त्ति । दोधोर्त्ति ॥ मूर्छा ॥ मोमोर्त्ति । मोमूर्तः । मोमूर्छतीत्यादि । आर्द्धधा
तुक इति विषयसप्तमी । तेन यङि विवक्षिते ॥ अजेर्वी ॥ वेवीयते । अस्य यङ्लुग्नास्ति लुका अपहारे णविषयत्वासम्भवेन वीभा
वाप्रवृत्तेः ॥ * ॥ इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया ॥ * ॥ सुप आत्मनः क्यच् । ३ । १ । ८ ॥ इषिकर्म्मणः एषितृसम्बन्धिनः
सुबन्तादिच्छायामर्थे क्यच्प्रत्ययो वा स्यात् । धात्ववयवत्वात्सुब्लुक् ॥ क्यचि च । ७ । ४ । ३३ । अस्य ई स्यात् । आत्मनः पुत्र
मिच्छति पुत्रीयति ॥ वान्तो यि प्रत्यये ॥ गव्यति । नाव्यति । लोपः शाकल्यस्येति तु न । अपदान्तत्वात् । तथा हि ॥ नः क्ये
। १ । ४ । १५ । क्यचि क्यङि च नान्तमेव पदं स्यान्नान्यत् । सन्निपातपरिभाषया क्यचो यस्य लोपो न । गव्याञ्चकार । गव्यि
ता । नाव्याञ्चकार । नाव्यिता । नलोपः । राजीयति ॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । त्वद्यति । मद्यति । एकार्थयोरित्येव । युष्म
द्यति । अस्मद्यति ॥ हलि च ॥ गीर्यति । पूर्यति । धातोरित्येव । नेह । दिवमिच्छति दिव्यति । इह पुरमिच्छति पुर्यतीति
माधवोक्तमप्युदाहरणं चिन्त्यम् । पूर्गिरोः साम्यात् । दीव्यतीति दीर्घस्तु प्रामादिक एव । अदस्यति ॥ रीङृतः ॥ क
र्त्रीयति ॥ क्यच्व्योश्च । ६ । ४ । १५२ । गार्गीयति । वाच्यति । अकृत्सार्वेति दीर्घः । कवीयति । समिध्यति ॥ क्यस्य वि
भाषा । ६ । ४ । ५० । हलः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यादार्द्धधातुके ॥ आदेः परस्य ॥ अतो लोपः ॥ तस्य स्थानिवत्त्वा
ल्लघूपधगुणो न । समिधिता । समिध्यिता । मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्च क्यच् न ॥ किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरि
च्छति ॥ अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु । ७ । ४ । ३४ । क्यजन्ता निपात्यन्ते । अशनायति । उदन्य
ति । धनायति । बुभुक्षादौ किम् । अशनीयति । उदकीयति । धनीयति ॥ अश्वक्षीरवृष[illegible]नामाऽऽत्मप्रीतौ क्यचि

। ७ । १ । ५१ । एषांक्वचिअसुगागमःस्यात् । अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायाम् ॥ * ॥ अश्वस्यतिवडवा । वृषस्यतिगौः । क्षीरलवणयोर्लालसायां ॥ * ॥ क्षीरस्यतिबालः । लवणस्यतिउष्ट्रः ॥ सर्वप्रातिपदिकानांक्वचिल्लालसायांसुगसुकौ ॥ * ॥ दधिस्यति । दध्यस्यति । मधुस्यति । मध्वस्यति ॥ काम्यच । ३ । १ । ९ । उक्तविषयेकाम्यच्स्यात् । पुत्रमात्मनइच्छतिपुत्रकाम्यति । पुत्रकाम्यिता । इहयस्यहलइतिलोपेन । अनर्थकत्वात् । अस्येतिसङ्घातग्रहणमित्युक्तम् ॥ यशस्काम्यति । सर्पिष्काम्यति । मान्ताव्ययेभ्योप्ययंस्यादेव । किंकाम्यति । स्वःकाम्यति ॥ उपमानादाचारे । ३ । १ । १० । उपमानात्कर्मणःसुबन्तादाचारेर्थेक्यच्स्यात् । पुत्रमिवाचरतिपुत्रीयतिछात्रम् । विष्णूयतिद्विजम् । अधिकरणाच्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ प्रासादीयतिकुट्यांभिक्षुः । कुटीयतिप्रासादे ॥ कर्तुःक्यङ्सलोपश्च । ३ । १ । ११ । उपमानात्कर्तुःसुबन्तादाचारेक्यङ्वास्यात् । सान्तस्यतुकर्तृवाचकस्यलोपोवास्यात् । क्यङ्वेत्युक्तेःपक्षेवाक्यम् । सान्तस्यलोपंतुक्यङ्सन्नियोगेशिष्टः । सचव्यवस्थितः । ओजसोप्सरसोनित्यमितरेषांविभाषया । कृष्णइवाचरतिकृष्णायते । ओजःशब्दोवृत्तिविषयेतद्वति । ओजायते । अप्सरायते । यशायते । यशस्यते । विद्वायते । विद्वस्यते । त्वद्यते । मद्यते । अनेकार्थत्वेतु । युष्मद्यते । अस्मद्यते ॥ क्यङ्मानिनोश्च । कुमारीवाचरतिकुमारायते । हरिणीवाचरतिहरितायते । गुर्वीवगुरूयते । सपत्नीवसपत्नायते । सपतीयते । सपत्नीयते । युवतिरिवयुवायते । पट्वीमृद्वीविवपट्वीमृदूयते ॥ नकोपधायाः ॥ पाचिकायते ॥ आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यःक्विब्वा ॥ * ॥ वाग्रहणात्क्यङपि । अवगल्भादयःपचाद्यजन्ताःक्विप्सन्नियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वञ्चप्रत्ययस्यप्रतिज्ञायतेतेनतङ् । अवगल्भते । क्लीबते । होडते । भूतपूर्वात्प्यनेकाचश्चाम् ॥ * ॥ एतच्चान्निकारश्चसामर्थ्यात् । नचअवगल्भतेइत्यादिसिद्धिस्तत्फलं । केवलानामेवाचारेपिवृत्तिसम्भवात् । धातूनामनेकार्थत्वात् । [illegible] त्वादपृथगन्तर वि

[illegible]
र्थेनात्वक्विवमुच्यते । प्रातिपदिकग्रहणाद्वस्तु पद् इतिन सम्बध्यते । तेनपदकार्य्यन्न । कृष्ण इ्वाचरति । कृष्णति । अतो गुणइतितिपासहपररूपम् । अइ्वाचरति । अति । अतः । अन्ति । प्रत्ययग्रहणमपनीयअनेकाचइत्युक्तेर्न्नाम् । औ । अतुः । उः । द्वित्वम् । अतोगुणे । अत आदेरितिदीर्घः । णल । औ । वृद्धिः । अनुसादिषुत्वातोलोपइटिचेत्यालोपः । मालेवाचरतिमालाति । लिङ्गविशिष्टपरिभाषयाएकादेशस्यपूर्वान्तत्वाद्वाक्विप् । मालाञ्चकार । लङि । अमालात् । अत्रहलङ्यादिलोपोन । ङीसाहचर्य्याद्दापोपिसोरेवलोपविधानात् । इट्सकौ । अमालासीत् । कविरिवकवयति । आशीर्लिङि । कवीयात् । सिचिवृद्धिरित्यत्रधातोरित्यनुवर्त्त्यधातुरेवयोधातुरितिव्याख्यानान्नामधातोर्न्नवृद्धिरितिकैयटादयः । अकवयीत् । माधवस्तु । नामधातोरपिवृद्धिमिच्छति । अकवायीत् । विरिवबयति । विवाय । विव्यतुः । अवयीत् । अवायीत् । श्रीरिवश्रयति । शिश्राय । शिश्रियतुः । पितेवपितरति । आशिषिरिङ् । पित्रियात् । भूरिवभवति । अत्रगातिस्थेतिभुवोदुगितिभवतेरितिचनभवति । अभियक्तत्वेनधातुपाठस्यस्यैवतत्रग्रहणात् । अभावीत् । वुभाव । द्रुरिवद्रवति । णिश्रीतिचङ । अद्रावीत् ॥ अनुनासिकस्यक्विझलोःक्ङिति । ६ । ४ । १५ । अनुनासिकान्तस्योपधायादीर्घःस्यात्क्वौझलादौचक्ङिति । इदमिवाचरति । इदामति । राजेवराजानति । पन्थाइवपथीनति । मथीनति । ऋभुक्षीणति । द्यौरिवदेवतीतिमाधवः । अत्रऊठिद्यवतीत्युचितम् । कइ्वकति । चकाविनिह्नरदत्तः । माधवस्तु । णयल्लोपाविनिवचनात्णलिवृद्धिंवाधित्वाऽतोलोपात्चकइतिरूपमाह । स्वइवसस्वौ । सस्व । यतु । स्वामास । स्वाञ्चकारेतितद्वनाकरमेव ॥ भृशादिभ्योभुव्यच्वेर्लोपश्चहलः । ३ । १ । १२ । अभूततद्भावविषयेभ्योभृशादिभ्योभवत्यर्थेक्यङ्स्यात् । हलन्तानामेषांलोपश्च । अभृशोभृशोभवतिभृशायते । अच्वेरितिपर्युदासवलादभूततद्भावइतिलभ्यम् । तेनेहन । क्वचिद्वाभृ

॥सि०कौ०॥ शाभवन्ति । येरात्रौभृशाःनक्षत्रादयस्तेदिवाक्रभवन्तीत्यर्थः । सुमनस् । अस्यसलोपः । सुमनायते । चुरादौसंग्रामयुद्ध

॥ति० ना०॥ इतिपठ्यतेतत्रसंग्रामेतिप्रातिपदिकम् । तस्मात्तत्करोतीतिणिच्सिद्धः । तत्सन्नियोगेनानुबन्धआसज्यते । युद्धेयोयंग्रामश

॥ २६० ॥ ब्दइत्युक्तेपिसामर्थ्यात्संग्रामशब्देलब्धेविशिष्टपाठोज्ञापयति । उपसर्गसमानाकारम्पूर्वपदन्धातुसंज्ञाप्रयोजकेप्रत्ययेचिकी

र्षितेपृथक्क्रियतेइति । तेनमनश्शब्दात्प्रागट् । समनायत् । उन्मनायते । उदमनायत् । एवञ्चावागल्भताववागल्भि

ष्टेत्यादावप्यवेत्यस्यपृथक्करणम्बोध्यम् । ज्ञापकञ्चसजातीयविषयम् । तेनयत्रोपसर्गसरूपंसकलंश्रूयतेनत्वादेशेनापहृ

तन्तत्रैवपृथक्कृतिः । एवञ्च । आऊढःओढः । सद्वाचर्यओढायित्वा । अत्रउन्मनाय्यअवगल्भतेतिवन्नल्यप् । ज्ञापकस्य

विशेषविषयत्वेचास्यवार्त्तिकन्तद्भाष्यञ्चप्रमाणम् । तथाहि । उस्योमाङ्क्ष्वाटःप्रतिषेधः । उसिओमाङोश्चपरयोराटःप

ररूपन्नेत्यर्थः । उस्रामैच्छत् । ओस्रीयत् । ओङ्कारीयत् । औटीयत् । आटश्चेतिचशब्देनपुनर्वृद्धिविधानादिदंसिद्धमि

तिभाष्येस्थितम् ॥ लोहितादिडाज्भ्यःक्यष् ।३।१।१३। लोहितादिभ्योडाजन्ताच्चभवत्यर्थेक्यष्स्यात् ॥ वाक्यषः ।१।३

।९०। क्यषन्तात्परस्मैपदम्वास्यात् । लोहितायति । लोहितायते । अच्वेरित्यनुवृत्त्याऽभूततद्भावविषयत्वंलब्धन्तच्चलोहित

शब्दस्यैवविशेषणम् । नतुडाचोऽसम्भवात् । नाप्यादिशब्दग्राह्याणान्तस्यप्रत्याख्यानात् । तथाचवार्त्तिकम् । लोहितडाज्

भ्यःक्यष्वचनंभृशादिष्वितराणीति ॥*॥ नचैवङ्काम्यचइवक्यषेपिककारःश्रूयेतउच्चारणसामर्थ्यादितिवाच्यम् । तस्यापि

भाष्येप्रत्याख्यानात् । पटपटायति । पटपटायते । कृभ्वस्तियोगम्विनापीहडाच् । डाजन्तात्क्यषोविधानसामर्थ्यात् । य

त्तु । लोहितश्यामदुःखानिहर्षगर्वसुखानिच । मूर्छानिद्राकृपाधूमाःकरुणानित्यचर्मणीतिपठित्वाश्यामादिभ्योपिक्यषि

पदद्वयमुदाहरन्तितद्भाष्यवार्त्तिकविरुद्धम् । तस्मात्तेभ्यःक्यङेव । श्यामायते । दुःखादयोवृत्तिविषयेतद्वतिवर्त्तन्ते । वि

ष्णविशिष्टपरिभाषयाचोक्तिः [illegible] सू ।१।१४। चतुर्थ

[illegible] यवङ्स्यात् [illegible]

करणचिकीर्षायामितिवक्तव्यम् ॥ * ॥ कष्टम्पापं । सत्रादयोवृत्तिविषयेपापार्थाः तेभ्योद्वितीयान्तेभ्यश्चिकीर्षायाङ्क्यङ् । पापञ्चिकीर्षतीत्यस्वपदविग्रहः । सत्रादौ । कक्षायतेइत्यादि ॥ कर्मणोरोमन्थतपोभ्याम्वर्तिचरोः । ३ । १ । १५ । रोमन्थतपोभ्याङ्कर्मभ्याङ्क्रमेणवर्तनायाञ्चरणेचार्थेक्यङ्स्यात् । रोमन्थम्वर्तयतिरोमन्थायते ॥ हनुचलनइतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ चर्वितस्याकृष्यपुनश्चर्वणइत्यर्थः । नेह । कीटोरोमन्थम्वर्तयति । अपानप्रदेशान्निःसृतन्द्रव्यंमहरोमन्थःतदस्नातीत्यर्थइतिकैयटः । वर्तुलङ्करोतीत्यर्थइतिन्यासहरदत्तौ ॥ तपसःपरस्मैपदञ्च ॥ * ॥ तपश्चरतितपस्यति ॥ वाष्पोष्मभ्यामुद्वमने । ३ । १ । १६ । आभ्याङ्कर्मभ्याङ्क्यङ्स्यात् । वाष्पमुद्वमतिवाष्पायते । उष्मायते । फेनाच्चेतिवाच्यम् ॥ * ॥ फेनायते ॥ शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यःकरणे । ३ । १ । १७ । एभ्यःकर्मभ्यःकरोत्यर्थेक्यङ्स्यात् । शब्दङ्करोति । शब्दायते । पक्षेतत्करोतीतिणिजपीष्यतइतिन्यासः । शब्दयति । सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च ॥ * ॥ सुदिनायते ॥ सुखादिभ्यःकर्तृवेदनायाम् । ३ । १ । १८ । सुखादिभ्यःकर्मभ्योवेदनायामर्थेक्यङ्स्याद्वेदनाकर्तुरेवचेत्सुखादीनिस्युः । सुखंवेदयतेसुखायते । कर्तृग्रहणङ्किम् । परस्यसुखंवेदयते ॥ नमोवरिवश्चित्रङःक्यच् । ३ । १ । १९ । करणइत्यनुवृत्तेःक्रियाविशेषेपूजायाम्परिचर्यायामाश्चर्येच । नमस्यतिदेवान् । पूजयतीत्यर्थः । वरिवस्यतिगुरून् । शुश्रूषतइत्यर्थः । चित्रीयते । विस्मयतइत्यर्थः । विस्मापयतइत्यन्ये ॥ पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् । ३ । १ । २० । पुच्छादुदसनेव्यसनेपर्यसने च । विविधंविरुद्धंवाक्षेपणंव्यसनम् । उत्पुच्छयते । विपुच्छयते । परिपुच्छयते । भाण्डात्समाचयने ॥ * ॥ सम्भाण्डयते । भाण्डानिसमाचिनोतिराशीकरोतीत्यर्थः । समवभाण्डत् । चीवरादर्जनेपरिधानेच ॥ * ॥ सञ्चीवरयतेभिक्षुः । चीवराण्यर्जयतिपरिधत्तेवेत्यर्थः ॥ मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्योणिच् । ३ । १ । २१ । कृतर्थे । मु

मुण्डङ्करोतिमुण्डयति। व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योः। पयःशूद्रान्नंवाव्रतयति। वस्त्रात्समाच्छादने। सम्वस्त्रयति। हल्यादिभ्योग्र
हणे। हलिकल्योरदन्तत्वञ्चनिपात्यते। हलिङ्कलिम्वागृह्णाति। हलयति। कलयति। महद्धलंहलिः। परत्वाद्वृद्धौ
सत्यामपीष्ठवद्भावेप्रागेवलुप्यते। अतःसन्वद्भावदीर्घौन। अजहलत्। अचकलत्। कृतंगृह्णातिकृतयति। तूस्तानिवि
हन्तिवितूस्तयति। तूस्तङ्क्लेशइत्येके। जटीभूताःकेशाइत्यन्ये। पापमित्यपरे। मुण्डादयःसत्यापपाशेत्यत्रैवपठितुंयुक्ताः
। प्रातिपदिकाद्धात्वर्थइत्येवसिद्धेकेषांचिद्ग्रहणंसापेक्षेभ्योपिणिजर्थम्। मुण्डयतिमाणवकम्। मिश्रयत्यन्नम्। श्लक्ष्ण
यतिवस्त्रम्। लवणयतिव्यञ्जनमिति। हलकलयोरदन्तत्वार्थम्। सत्यस्यआपुगर्थम्। केषाञ्चित्तुप्रपञ्चार्थम्। सत्यङ्क
रोत्याचष्टेवासत्यापयति॥ अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः॥ * ॥ अर्थापयति। वेदापयति। पाशाद्विमुञ्चतिविपाशयति। रू
पम्पश्यतिरूपयति। वीणयोपगायत्युपवीणयति। तूलेनानुकुष्णात्यनुतूलयति। तृणायन्तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः। श्लो
कैरुपस्तौतिउपश्लोकयति। सेनयाअभियातिअभिषेणयति। उपसर्गात्सुनोतीतिषः। अभ्यषेणयत्। प्राक्सितादि
तिषः। अभिषिषेणयिषति। स्थादिष्वभ्यासेनचेतिषः। लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति। त्वचसम्वरणे। घः। त्वचं
गृह्णातित्वचयति। चर्म्मणासन्नह्यति। सञ्चर्म्मयति। वर्णंगृह्णाति। वर्णयति। चूर्णैरवध्वंसतेअवचूर्णयति। इष्ठव
दित्यतिदेशात्पुम्वद्भावादयः। एनीमाचष्टेएतयति। दरदमाचष्टेदारदयति। पृथुम्प्रथयति। वृद्धौसत्यांपूर्व्वत्वाटिलो
पः। अपिप्रथत्। अपप्रथत्। मृदुम्। म्रदयति। अमिम्रदत्। अमम्रदत्। भृशंकृशंदृढम्। भ्रशयति। क्रशयति। द्र
ढयति। अबभ्रशत्। अचक्रशत्। अदद्रढत्। परिवृढयति। पर्य्यववृढत्। ऊढिमाख्यत्। औजिढत्। ढलादीनामसि
द्धत्वात् हतिशब्दस्यद्वित्वम्। पूर्व्वत्रासिद्धीयमद्वित्वेइतित्वनित्यमित्युक्तम्। ढिइत्यस्यद्वित्वमित्यन्ये। औडिढत्। ऊढ
माख्यत्। औजढत्। औडढत्। ओःपुयणितिवर्णप्रत्याहारग्रहणेलिङ्गम्। द्वित्वेकार्य्येणानचआदेशोनेतिऊनयत।

वृत्तम् ॥ प्रकृत्यैकाच् । वृद्धिपुकौ । स्वापयति । त्वांमांवाचष्टे त्वापयति । मापयति । मपर्य्यन्तस्य त्वमौ । पररूपात्पू र्वं नित्यत्वाट्टिलोपः । वृद्धिःपुक् । त्वादयति । मादयतीति तु न्याय्यम् । अन्तरङ्गत्वात्पररूपे कृते प्रकृत्यैकाजिति प्रकृतिभावात् । नच प्रकृतिभावो भाष्ये प्रत्याख्यात इति भ्रमितव्यम् । भाष्यस्य प्रेष्ठादुदाहरणविशेषेऽन्यथासिद्धिपरत्वात् । युवामावाम्वा । युष्मयति । अस्मयति । श्वानमाचष्टे शावयति । नस्तद्धित इति टिलोपः । प्रकृतिभावस्तु नयेन नाप्राप्तिन्याये नटेरित्यस्यैव वाधको हि सः । भत्वात्सम्प्रसारणं । अन्ये तु । नस्तद्धित इति नेहातिदिश्यते । इष्ठनि तस्यादृष्टत्वात् । ब्रह्मिष्ठ इत्यादौ परत्वाट्टेरित्यस्यैव प्रवृत्तेः तेन शुनयतीति रूपमाहुः । विद्वांसमाचष्टे विद्वयति । अङ्गवृत्तपरिभाषया सम्प्रसारणं नेत्येके । सम्प्रसारणे वृद्धावादेशे च विदावयतीत्यन्ये । नित्यत्वाट्टिलोपात्प्राक्संप्रसारणम् । अन्तरङ्गत्वात्पूर्व्वरूपरिटलोपः । विदयति । इत्यपरे । उदञ्चमाचष्टे उदीचयति । उदीचिचत् । प्रत्यञ्चम् । प्रतीचयति । प्रत्यचिचत् । इकोसवर्णे इति प्रकृतिभावपक्षे । प्रतिअचिचत् । सम्यञ्चमाचष्टे समीचयति । सम्यचिचत् । समिअचिचत् । तिर्य्यञ्चमाचष्टे तिरापयति । अञ्चेष्टिलोपेनापहारेपि वहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वान्निरसस्तिरिः असिद्धवदत्रेति चिणोलुङ्न्यायेन प्रथमटिलोपोऽसिद्धः अतःपुनष्टिलोपोन । अङ्गवृत्तपरिभाषया वा चङ्यग्लोपित्वादुपधाह्रस्वोन । अतितिरायत् । सध्र्यञ्चमाचष्टे सध्रापयति । अससध्रायत् । विष्वद्र्यञ्चम् । अविविष्वद्रायत् । देवद्र्यञ्चम् । अदिदेवद्रायत् । अदद्र्यञ्चम् । आददद्रायत् । अदमुयञ्चम् । अदमुआपयति । आददमुआयत् । अमुमुयचम् । अमुमुआपयति । चङ् । आमुमुआपयत् । भुवम्भावयति । अवीभवत् । भ्रुवम् । अवुभ्रवत् । श्रियं । अशिश्रयत् । गाम् । अजूगवत् । रायम् । अरीरयत् । नावम् । अनूनवत् । स्वश्वम् । स्वाशश्वत् । स्वः । अव्ययानां भमात्रे टिलोपः । स्वयति । असस्वत् । असिस्वत् । वहून्भावयति । वहयतीत्यन्ये । स्रग्विणम् । स्रजयति । संज्ञापूर्व्वकत्वान्नवृद्धिः । श्रीमतीं श्रीमन्तम्वा । श्रयति । अशिश्रयत्

॥सि०कौ०॥ । पयस्विनीम्। पयसयति। इहटिलोपेन। तदपवादस्यलुकःप्रवृत्तत्वात्। स्थूलं। स्थवयति। दूरं। दवयति। कथ

॥ति०ना०॥ नर्हिदूरयत्यवनतेविवस्वतीति। दूरमयतिअयतेवादूरात्। दूरन्तङ्कुर्वतीत्यर्थः। युवानं। यवयति। कनयति। युवाल्पयो

॥१६२॥ रितिवाकन्। अन्तिकं। नेदयति। बाढं। साधयति। प्रशस्यं। प्रशस्ययति। इहश्रज्यौन। उपसर्गस्यपृथक्कृतेः। वृ

द्धं। ज्यापयति। वर्षयति। प्रियं। प्रापयति। स्थिरं। स्थापयति। स्फिरं। स्फापयति। उरुं। वरयति। वारयति

। बहुलं। वंहयति। गुरुं। गरयति। तृपं। त्रपयति। दीर्घं। द्राघयति। वृन्दारकं। वृन्दयति॥ * ॥ इतिनामधा

॥ति०क०॥ तुप्रक्रिया॥ * ॥ कंड्वादिभ्योयक्। ३। १। २७। एभ्योधातुभ्योनित्यंयक्स्यात्स्वार्थे। धातुभ्यःकिम्। प्रातिपदिकेभ्यो

माभूत्। द्विधाहिकंड्वादयः। धातवःप्रातिपदिकानिच। कण्डूञ्गात्रविघर्षणे। कण्डूयति। कण्डूयते॥ मन्तुअपराधे

॥ रोषइत्येके। मन्तूयति। चन्द्रस्तुञितमाह। मन्तूयते॥ वल्गुपूजामाधुर्य्ययोः॥ वल्गूयति॥ असुउपतापे॥ अस

। असूञ्इत्येके। असूयति। असूयतिं। असूयते॥ लेट्लोट्धौर्त्ये पूर्वभावेस्वप्नेच। दीप्तावित्येके। लेट्यति। लेटिता।

लोट्यति। लोटिता॥ लेलादीप्तौ॥ इरस्इरज्इरञ्ईर्ष्यायाम्। इरस्यति। इरज्यति। हलिचेतिदीर्घः। ईर्य्यति।

ईर्य्यते॥ उषस्प्रभातीभावे॥ वेट्धौर्त्येस्वप्नेच॥ मेधाआशुग्रहणे॥ मेधायति॥ कुषुभक्षेपे॥ कुषुभ्यति॥ मगधपरिवेष्ट

ने॥ नीचदास्यइत्यन्ये॥ तन्तस्पम्पस्दुःखे॥ सुखदुःखतत्क्रियायाम्॥ सुख्यति। दुःख्यति। सुखंदुःखञ्चानुभवतीत्य

र्थः सपरपूजायाम्॥ अररआराकर्म्मणि॥ भिषज्चिकित्सायां॥ भिष्णज्उपसेवायाम्॥ इषुधशरधारणे॥ चरणव

रणागतौ॥ चुरणचौर्य्ये॥ तुरणत्वरायाम्॥ भुरणधारणपोषणयोः॥ गद्गदवाक्स्खलने॥ एलाकेलाखेलाविलासे॥ इ

लेत्यन्ये॥ लेखास्खलनेच॥ अदन्तोऽयमित्यन्ये। लेख्यति॥ लिटअल्पकुत्सनयोः॥ लिट्यति॥ लाटजीवने॥ हृणीङ्रो

षणेलज्जायाञ्च॥ महीङ्पूजायाम्॥ [illegible]॥ [illegible]॥ दुवस्परितापपरिचर

शयोः ॥ तिरस्कृत्वा ॥ अगदनीरोगत्वे [illegible] चार्थे ॥ उरस्यति । रथवान्भवतीत्यर्थः ॥ तरसगतौ ॥ पयस्पुष्ट
तौ ॥ सम्भूयस्प्रभूतभावे ॥ अम्बरसम्बरसमाने ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ * ॥ इति कंड्वादयः ॥ * ॥ कण्डूयतेः सन् ।
सन्यङोरिति प्रथमस्यैकाचो द्वित्वे प्राप्ते ॥ कंड्वादेस्तृतीयस्येति वाच्यम् ॥*॥ कंडूयियिषति ॥ क्वजन्तात्सन् । यथेष्टन्नाम
धातुषु । आद्यानाञ्चयाणामन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः ॥ अजादेस्त्वाद्येतरस्य । पुपुत्रीयिषति । पुतित्रीयिषति । पुत्रीयि
यिषति । अशिश्वीयिषति । अश्वीयियिषति । नन्दराणां संयुक्तानामचः परस्यैव द्वित्वनिषेधः ॥ इन्द्रीयतेः सन् । द्रीश्
ईयिषा ईयोरन्यतरस्य द्वित्वं । इन्दिद्रीयिषति । इन्द्रीयियिषति । चिचन्द्रीयिषति । चन्दिद्रीयिषति । चन्द्रीयियिष
ति । प्रियमाख्यातुमाचक्षाणं प्रेरयितुमिच्छति । पिप्रापयिषति । प्रापिपयिषति । प्रापयियिषति । उरम् । विवारयिषति
। वारिरयिषति । वारयियिषति । वाढं । सिसाधयिषतीत्यादि रूपत्रयम् । अन्नन्तुनास्ति । यङ्सन्ण्यन्तात्सन् । बोभूयि
षयिषति । यङ्णिच्सन्नन्तास्सिच् । वोभूययिषतीत्यादि ॥ * ॥ इति [illegible]ला ॥ * ॥ अनुदात्तङित आत्मनेपदम्
। आस्ते । शेते ॥ भावकर्म्मणोः ।१।३।१३। बभूवे । अनुबभूवे ॥ कर्त्तरि [illegible]व्यतिहारे ।१।३।१४। क्रियावि
निमये द्योत्ये कर्त्तर्य्यात्मनेपदं स्यात् । व्यतिलुनीते । अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः ॥ श्नसोरल्लोपः ॥ व्यतिस्ते । व्यतिषा
ते । व्यतिषते । नासस्त्योरिति सलोपः । व्यतिसे ॥ धिच ॥ व्यतिध्वे ॥ हृदति ॥ व्यतिहे । व्यत्यसै । व्यतिषीत । व्यत्यास्त ।
व्यतिराते ३ ॥ व्यतिभाते ३ ॥ व्यत्यिवभे ॥ नगतिहिंसार्थेभ्यः ।१।३।१५। व्यतिगच्छन्ति । व्यतिघ्नन्ति ॥ प्रतिषेधेह
सादीनामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ हसादयो हसप्रकाराः शब्दक्रियाः । व्यतिहसन्ति । व्यतिजल्पन्ति ॥ हरतेरप्रतिषेधः ॥ * ॥
सम्प्रहरन्ते राजानः ॥ इतरेतराऽन्योऽन्योपपदाच्च ।१।३।१६। परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यम् ॥*॥ इतरेतरस्यान्योन्य
स्य परस्परस्य वा व्यतिलुनन्ति ॥ नेर्विशः ।१।३।१७॥ निविशते ॥ परिव्यवेभ्यः क्रियः ।१।३।१८। अकर्त्रभिप्रायार्थमि

दम्। परिक्रीणीते। विक्रीणीते। अवक्रीणीते॥ विपराभ्यां जेः।१।३।१९। विजयते। पराजयते॥ आङो दोऽनास्यविहरणे।१।३।२०। आङ्पूर्व्वाद्ददातेर्म्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्त्तमानादात्मनेपदं स्यात्। विद्यामादत्ते। अनास्येति किम्। मुखं व्याददाति। आस्यग्रहणमविवक्षितम्। विपादिकां व्याददाति। पादस्फोटो विपादिका। नदीकूलं व्याददाति। पराङ्गकर्म्मकान्ननिषेधः। व्याददते पिपीलिकाः पतङ्गस्य मुखम्॥ क्रीडोऽनुसम्परिभ्यश्च।१।३।२१। चादाङः। अनुक्रीडते। संक्रीडते। परिक्रीडते। आक्रीडते। अनोः कर्मप्रवचनीयान्न। उपसर्गेण समासाहचर्यात्। माणवकमनुक्रीडति। तेन सहेत्यर्थः। तृतीयार्थ इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं॥ समोऽकूजने। संक्रीडते। कूजने तु। संक्रीडति चक्रम्। आगमेः क्षमायाम्। ण्यन्तस्येदं ग्रहणम्। आगमयस्व तावत्। मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः॥ शिक्षेर्जिज्ञासायाम्॥ धनुषि शिक्षते। धनुर्विषये ज्ञाने शक्तो भवितुमिच्छतीत्यर्थः॥ आशिषि नाथः॥ आशिष्येवेति नियमार्थं वार्त्तिकमित्युक्तं। सर्पिषो नाथते। सर्पिर्मे स्यादित्याशास्त इत्यर्थः। कथन्नाथसे किमुपतिन्नभूभृतामिति नाधस इति पाठ्यम्। हरतेर्गतताच्छील्ये। गतम्प्रकारः पैतृकमश्वा अनुहरन्ते। मातृकङ्गावः पितुर्मातुश्चागतम्प्रकारं सततम्परिशीलयन्तीत्यर्थः। ताच्छील्ये किं। मातुरनुहरति॥ किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेष्विति वाच्यम्॥ * ॥ हर्षादयो विषयाः। तत्र हर्षो विक्षेपस्य कारणम्। इतरे फले॥ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने।६।१।१४२। अपात्किरतेः सुट् स्यात्। सुडपि हर्षादिष्वेव वक्तव्यः॥ * ॥ अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्षार्थी। श्वा आश्रयार्थी च। हर्षादिष्विति किं। अपकिरति कुसुमम्। इह तङ् सुट् च न। हर्षादिमात्रविवक्षायां यद्यपि तङ् प्राप्तस्तथापि सुडभावे नेष्यत इत्याहुः। गजोऽपकिरति॥ आङि नुप्रच्छ्योः। आनुते। आपृच्छते॥ शप उपालम्भे॥ आक्रोशार्थात् शपतेर्नोऽकर्तृगेऽपि फले शपथरूपेऽर्थे आत्मनेपदं वक्तव्यमित्यर्थः। कृष्णाय शपते॥ समवप्रविभ्यः स्थः।१।३।२२। सन्तिष्ठते॥ स्थाघ्वोरिच्च॥ समस्थित। समस्थिषाताम्। समस्थिषत। अवतिष्ठते। प्रति

छते। वितिष्ठते॥ आङः प्रतिज्ञायामुपसंख्यानम्॥ * ॥ शब्दं नित्यमातिष्ठते। नित्यत्वेन प्रतिजानीत इत्यर्थः॥ प्रकाशनस्थे
याख्ययोश्च। १। ३। २३। गोपी कृष्णाय तिष्ठते। आशयं प्रकाशयतीत्यर्थः। संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः। कर्णादी
न्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः॥ उदोऽनूर्ध्वकर्मणि। १।३। २४। मुक्तावुत्तिष्ठते। अनूर्ध्वेति किम्। पीठादुत्तिष्ठति। ईहा
यामेव। नेह। ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति॥ उपान्मन्त्रकरणे। १। ३। २५। आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते। मन्त्रकरणे किं। भ
र्तारमुपतिष्ठति यौवनेन॥ उपाद्देवपूजासङ्गतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम्॥ * ॥ आदित्यमुपतिष्ठते। कथन्त
र्हि स्तुत्यैस्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वतीति। देवतात्वोपात्तत्वोपपदस्य देवताशत्वाद्वा। गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते। उ
पश्लिष्यतीत्यर्थः। रथिकानुपतिष्ठते। मित्रीकरोतीत्यर्थः। पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते। प्राप्नोतीत्यर्थः। वालिप्सायामिति वक्त
व्यम्॥ * ॥ भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते। उपतिष्ठति वा। लिप्सया उपगच्छतीत्यर्थः॥ अकर्मकाच्च। १। ३। २६। उ
पात्तिष्ठतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात्। भोजनकाले उपतिष्ठते। सन्निहितो भवतीत्यर्थः॥ उद्विभ्यां तपः। १। ३। २७।
अकर्मकादित्येव। उत्तपते। वितपते। दीप्यत इत्यर्थः। स्वाङ्गकर्मकाच्चेति वक्तव्यम्॥ * ॥ स्वमङ्गं स्वाङ्गं न तु अद्रवमिति
परिभाषितम्। उत्तपते। वितपते पाणिम्। नेह। सुवर्णमुत्तपति। सन्तापयति। विलापयति वेत्यर्थः। चैत्रो मैत्रस्य पाणि
मुत्तपति। सन्तापयतीत्यर्थः॥ आङो यमहनः। १। ३। २८। आयच्छते। आहते। अकर्मकात्स्वाङ्गकर्मकादित्येव।
नेह। परस्य शिर आहन्ति। कथन्तर्हि आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्ष इति भारविः। आहध्वं मा रघूत्तममिति भट्टिश्च।
प्रमाद एवायमिति भागवृत्तिः। प्राप्येत्यध्याहारो वा। व्यत्ययेन पञ्चमीति तु व्यवन्ततस्मिन्नैव तदर्थावगतिर्यत्र तद्विषयम्। भेनु
मित्यादि तुमुन्नन्ताध्याहारो वास्तु। समीपमेत्येति वा॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्। २। ४। ४४। हनो वधादेशो वा लुङि
आत्मनेपदेषु परेषु। आवधिष्ट। आवधिषाताम्॥ हनः सिच्।१।२।१४। कित्स्यात्। अनुनासिकलोपः। आहत। आ

हसाताम्। आहसत॥ यमोगन्धने। १। २। १५। सिच्कित्स्यात्। गन्धनंसूचनंपरदोषाविष्करणं। उदायत। गन्धनेकिम्। उदायंस्तपादम्। आकृष्टवानित्यर्थः॥ समोगम्यृच्छिभ्याम्। १। ३। २९। अकर्म्मकाभ्यामित्येव। सङ्गच्छते॥ वागमः। १। २। १३। गमःपरौझलादीलिङ्सिचौवाकितौस्तः। सङ्गसीष्ट। सङ्गंसीष्ट। समगत। समगंस्त। समृच्छिष्यते। अकर्म्मकाभ्यांकिं। ग्रामंसङ्गच्छति। विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानम्॥ * ॥ वेत्तेरेवग्रहणं। संवित्ते। सम्विवाते॥ वेत्तेर्विभाषा। ७। १। ७। वेत्तेःपरस्यझादेशस्यातोरुडागमोवास्यात्। संविद्रते। सम्विदते। सम्पृच्छते। संस्वरते। अर्त्तिश्रुदृशिभ्यश्चेतिवक्तव्यम्॥ * ॥ अर्त्तीतिद्वयोर्ग्रहणम्। अर्त्तिधौत्वियर्त्तेरेवेत्युक्तम्। मासमृत। मासमृषाताम्। मासमृषतेति। समार्त्त। समार्षाताम्। समार्षतेतिचभ्वादेः। इयर्त्तेस्तुमासमरत। मासमरेताम्। मासमरन्त। समारत। समारेताम्। समारन्तेतिच। संशृणुते। सम्पश्यते। अकर्म्मकादित्येव। अतएवरक्षांसीतिपुराऽपि संशृणुमहेइतिमुरारिप्रयोगः प्रामादिकइत्याहुः। अध्याहारोवाइतिकथयन्तइति। अथास्मिन्नकर्म्मकाधिकारेहनिगम्यादीनांकथमकर्म्मकतेतिचेत्। शृणु। धातोरर्थान्तरेवृत्तेर्द्धात्वर्थेनोपसंग्रहात्। प्रसिद्धेरविवक्षातःकर्म्मणोऽकर्म्मिका क्रिया॥ १॥ वहतिभारम्। नदीवहतिस्यन्दतइत्यर्थः। जीवति। नृत्यति। प्रसिद्धेर्य्यथा। मेघोवर्षति। कर्म्मणोऽविवक्षातोयथा। हितान्नयःसंशृणुतेसकिंप्रभुः॥ उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेतिवाच्यम्॥*॥ अकर्म्मकादितिनिवृत्तम्। वन्धान्निरस्यति। निरस्यते। समूहति। समूहते॥ उपसर्गाद्ध्रस्वऊहतेः। ७।४।२३। यादौक्ङिति। ब्रह्मसमुह्यात्। अग्निंसमुह्यात्॥ निसमुपविभ्योह्वः।१।३।३०। निह्वयते॥ स्पर्द्धायामाङः।१।३।३१। कृष्णश्चाणूरमाह्वयते। स्पर्द्धायांकिं। पुत्रमाह्वयति॥ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषुकृञः। १। ३। ३२। गन्धनंहिंसा। उत्कुरुते। सूचयतीत्यर्थः। सूचनंहिपरस्यवियोगानुकूलंव्यापारएव। अवक्षेपणम्भर्त्सनं। श्येनोवर्त्तिकामुदाकुरुते। भर्त्स

यतइत्यर्थः । हरिमुपकुरुते । सेवते । परदारान्प्रकुरुतइत्यर्थः । तेषुसहसाप्रवर्त्तते । एधोदकस्योपस्कुरुते । गुणमा
धत्ते । गाथाःप्रकुरुते । प्रकथयतीत्यर्थः । शतम्प्रकुरुते । धर्म्मार्थम्विनियुङ्क्ते । एषुकिं । कटङ्करोति ॥ अधेःप्रसहने ।१।
३।३३। प्रसहनंक्षमाऽभिभवश्च । षह मर्षणेऽभिभवेचेतिपाठात् । शत्रुमधिकुरुते । क्षमतइत्यर्थः। अभिभवतीतिवा ॥
वेःशब्दकर्म्मणः । १। ३। ३४। स्वरान्विकुरुते । उच्चारयतीत्यर्थः । शब्दकर्म्मणःकिम् । चित्तम्विकरोतिकामः ॥ अक
र्म्मकाच्च । १। ३। ३५। वेःकृञइत्येव । छात्राविकुर्वते । विकारंलभन्ते ॥ सम्माननोत्सञ्जनाचार्य्यकरणज्ञानभृतिविग
णनव्ययेषुनियः । १। ३। ३६। अत्रोत्सञ्जनज्ञानविगणनव्ययानयतेर्वाच्याः । इतरेप्रयोगोपाधयः । तथाहि । शास्त्रे
नयते । शास्त्रस्थंसिद्धान्तंशिष्येभ्यःप्रापयतीत्यर्थः । तेनचशिष्यसम्माननम्फलितं । उत्सञ्जने । दण्डमुन्नयते । उत्क्षिप
तीत्यर्थः । माणवकमुपनयते । विधिनाआत्मसमीपम्प्रापयतीत्यर्थः । उपनयनपूर्वकेणाध्यापनेनहिउपनेतरिआचार्य्यत्वं
क्रियते । ज्ञानेतत्त्वंनयते । निश्चिनोतीत्यर्थः । कर्म्मकरानुपनयते । भृतिदानेनस्वसमीपम्प्रापयतीत्यर्थः । विगणनमृणादे
र्निर्य्यातनम् । करंविनयते । राज्ञेदेयंभागम्परिशोधयतीत्यर्थः । शतंविनयते । धर्म्मार्थम्विनियुङ्क्तइत्यर्थः ॥ कर्त्तृस्थेचा
ऽशरीरेकर्म्मणि । १। ३। ३७। नियःकर्त्तृस्थेकर्म्मणियदात्मनेपदम्प्राप्तन्तच्छरीरावयवभिन्नेएवस्यात् । सूत्रेशरीर
शब्देनतदवयवोलक्ष्यते । क्रोधम्विनयते । अपगमयति । तत्फलस्यचित्तप्रसादस्यकर्त्तृगत्वात्स्वरितञितइत्येवसिद्धे
नियमार्थमिदम् । तेनेहन । गडुम्विनयति । कथन्तर्हिविगणय्यनयन्तिपौरुषमिति । कर्त्तृगामित्वाविवक्षायाम्भविष्यति
॥ वृत्तिसर्गतायनेषुक्रमः । १। ३। ३८। वृत्तिरप्रतिबन्धः । क्वचिक्रमतेबुद्धिर्नप्रतिहन्यतइत्यर्थः । सर्गउत्साहः । अ
ध्ययनायक्रमते । उत्सहते । क्रमन्तेऽस्मिन्शास्त्राणि । स्फीतानिभवन्तीत्यर्थः ॥ उपपराभ्याम् । १। ३। ३९। वृत्त्यादि
ष्वाभ्यामेवक्रमेर्नतूपसर्गान्तरपूर्व्वात् । उपक्रमते । पराक्रमते । नेह । संक्रामति ॥ आङउद्गमने । १। ३। ४०। आ

क्रमतेस्फूर्त्यर्थः । उद्यतेइत्यर्थः । ज्योतिरुद्गमनइतिवाच्यम् ॥ * ॥ नेह । आक्रामतिधूमोहर्म्यतलात् ॥ वेःपादविह
रणे । १ । ३ । ४१ । साधुविक्रमतेवाजी । पादविहरणेकिं । विक्रामतिसन्धिः । द्विधाभवतिस्फुटतीत्यर्थः ॥ प्रोपाभ्यांस
मर्थाभ्याम् । १ । ३ । ४२ । समर्थौतुल्यार्थौ । शकंध्वादित्वात्पररूपम् । प्रारम्भेऽनयोस्तुल्यार्थता । प्रक्रमते । उ
पक्रमते । समर्थाभ्यांकिम् । प्रक्रामति । गच्छतीत्यर्थः । उपक्रामति । आगच्छतीत्यर्थः ॥ अनुपसर्गाद्वा । १ । ३ । ४३
। क्रामति । क्रमते । अप्राप्तविभाषेयम् । वृत्यादौतुनित्यमेव ॥ अपह्नवेज्ञः । १ । ३ । ४४ । शतमपजानीते । अपलपतीत्यर्थः
॥ अकर्मकाच्च । १ । ३ । ४५ । सर्पिषोजानीते । सर्पिषाउपायेनप्रवर्त्ततइत्यर्थः ॥ सम्प्रतिभ्यामनाध्याने । १ । ३ ।
४६ । शतंसञ्जानीते । अवेक्षतइतीत्यर्थः । शतंप्रतिजानीते । अङ्गीकरोत्यर्थः । अनाध्यानइतियोगोविभज्यते । तत्सामर्थ्या
दकर्म्मकाच्चेतिप्राप्तिरपिवार्य्यते । मातरंमातुर्वासञ्जानाति । कर्म्मणःशेषत्वविवक्षायांषष्ठी ॥ भासनोपसम्भाषाज्ञानयत्न
विमत्युपमन्त्रणेषुवदः । १ । ३ । ४७ । उपसम्भाषोपमन्त्रणेधातोर्वाच्येइतरेप्रयोगोपाधयः । शास्त्रेवदते । भासमा
नोब्रवीतीत्यर्थः । उपसम्भाषोपसान्त्वनम् । भृत्यानुपवदते । सान्त्वयतीत्यर्थः । ज्ञाने । शास्त्रेवदते । यत्ने । क्षेत्रेवदते । वि
मतौ । क्षेत्रेविवदन्ते । उपमन्त्रणमुपच्छन्दनम् । उपवदते । प्रार्थयतइत्यर्थः ॥ व्यक्तवाचांसमुच्चारणे । १ । ३ । ४८ ।
मनुष्यादीनांसम्भूयोच्चारणेवदेरात्मनेपदंस्यात् । सम्प्रवदन्तेब्राह्मणाः । नेह । सम्प्रवदन्तिखगाः ॥ अनोरकर्म्मकात् ।
१ । ३ । ४९ । व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्व्वाद्कर्म्मकाद्वदेरात्मनेपदंस्यात् । अनुवदतेकठःकलापस्य । अकर्म्मकात्किं । उ
क्तमनुवदति । व्यक्तवाचांकिम् । अनुवदतिवीणा ॥ विभाषाविप्रलापे । १ । ३ । ५० । विरुद्धोक्तिरूपेव्यक्तवाचांसमुच्चा
रणेउक्तमात्मनेपदंवास्यात् । विप्रवदन्ते विप्रवदन्तिवावैद्याः ॥ अवाद्ग्रः । १ । ३ । ५१ । अवगिरते । गृणातिस्तुवपूर्व्वोनप्रयु
ज्यतएवेतिभाष्यम् ॥ समःप्रतिज्ञाने । १ । ३ । ५२ । शब्दंनित्यंसङ्गिरते । प्रतिजानीतइत्यर्थः । प्रतिज्ञानेकिम् । सङ्गि

रतिग्रासं ॥ उदश्चरः सकर्म्मकात् । १ । ३ । ५३ । धर्म्ममुच्चरते । उल्लंघ्य गच्छतीत्यर्थः । सकर्म्मकात्किम् । वाष्पमुच्च
रति । उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः ॥ समस्तृतीयायुक्तात् । १ । ३ । ५४ । रथेन सञ्चरते ॥ दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । १ । ३
। ५५ । सम्पूर्व्वाद्दाणस्तृतीयान्तेन युक्तादुक्तं स्यात् । तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे । दास्या संयच्छते । पूर्वसूत्रे समइतिषष्ठी । तेन
सूत्रद्वयमिदं व्यवहितेपि प्रवर्त्तते । रथेन समुदाचरते । दास्या सम्प्रयच्छते ॥ उपाद्यमः स्वकरणे । १ । ३ । ५६ । स्वक
रणं स्वीकारः । भार्य्यामुपयच्छते ॥ विभाषोपयमने । १ । २ । १६ । यमः सिच् किद्वा स्याद्विवाहे । रामः सीतामुपायत् । उ
पायंस्त वा । उदवोढेत्यर्थः । गन्धनाङ्गे उपयमेतु । पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यङ्कित्वम् ॥ ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः । १ । ३ । ५७ ।
सनन्तानामेषां प्राग्वत् । धर्म्मञ्जिज्ञासते । शुश्रूषते । सुस्मूर्षते । दिदृक्षते ॥ नाऽनोर्ज्ञः । १ । ३ । ५८ । पुत्रमनुजि
ज्ञासति । पूर्व्वसूत्रस्यैवायन्निषेधः । अनन्तरस्येति न्यायात् । तेनेह न । सर्प्पिषोनुजिज्ञासते । सर्प्पिषा प्रवर्त्तितुमिच्छतीत्य
र्थः । पूर्व्ववत्सनइतितङ् । अकर्म्मकाच्चेति केवलाद्विधानात् ॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः । १ । ३ । ५९ । आभ्यां सनन्तात्कुवउक्तन्न
स्यात् । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति । कर्म्मप्रवचनीयात्स्यादेव । देवदत्तं प्रतिशुश्रूषते ॥ शदेः शितः ॥ म्रियतेर्लुङ्लि
ङोश्च । व्याख्यातम् ॥ पूर्व्ववत्सनः । १ । ३ । ६२ । सनः पूर्व्वो यो धातुस्तेन तुल्यं सनन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् । एदिधिषते ।
शिशयिषते । निविविक्षते । पूर्व्ववत्किम् । बुभूषति । शदेरित्यादिसूत्रद्वये सनो नेत्यनुवर्त्त्य वाक्यभेदेन व्याख्येयम् । तेनेह
न । शिशत्सति । मुमूर्षति ॥ आम्प्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्य । एधाञ्चक्रे ॥ प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु । १ । ३ । ६४ । प्रयु
ङ्क्ते । उपयुङ्क्ते । स्वराद्यन्तोपसर्गादिति वक्तव्यम् ॥ * ॥ उद्युङ्क्ते । नियुङ्क्ते । अयज्ञपात्रेषु किं । द्वन्द्वं न्यञ्चि पात्राणि प्रयुन
क्ति ॥ समः क्ष्णुवः । १ । ३ । ६५ । संक्ष्णुते शस्त्रं ॥ भुजोऽनवने । १ । ३ । ६६ । ओदनम्भुङ्क्ते । अभ्यवहरतीत्यर्थः ।
बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलाम् । वृद्धो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते । इहोपभोगो भुजेरर्थः । अनवने किम् । महीम्भुन

क्ते ॥ णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने । १ । ३ । ६७ । ण्यन्तादात्मनेपदं स्यादणौ या क्रिया सैव चेण्ण्यन्तेनोच्यते । अणौ यत्कर्मकारकं स चेण्णौ कर्ता स्यान्न त्वाध्याने । णिचश्चेति सिद्धेऽकर्त्रभिप्रायार्थमिदम् । कर्त्रभिप्राये तु विभाषोपपदेनेति विकल्पेऽणावकर्मकादिति परस्मैपदे च परत्वात्प्राप्ते पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेवेष्यते । कर्तृस्थभावकाः कर्तृस्थक्रियाश्चोदाहरणम् । तथा हि । पश्यन्ति भवम्भक्ताः । चाक्षुषज्ञानविषयं कुर्वन्तीत्यर्थः । प्रेरणांशत्यागे पश्यति भवः । विषयो भवतीत्यर्थः । ततो हेतुमण्णिच् । दर्शयन्ति भवम्भक्ताः । पश्यन्तीत्यर्थः । पुनर्ण्यर्थस्याविवक्षायाम् । दर्शयते भवः । इह प्रथमतृतीययोरवस्थयोर्द्वितीयचतुर्थ्यौ स्वतुल्येऽर्थः । तत्र तृतीयकक्षायान्न तङ् क्रियासाम्येऽपि णौ कर्मकारकस्याणौ कर्तृत्वाभावात् । चतुर्थ्यान्तु तङ् द्वितीयामादाय क्रियासाम्यात् । प्रथमायाङ्कर्मणो भवस्येह कर्तृत्वाच्च । एवमारोहयते हस्तीत्यप्युदाहरणम् । आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिकाः । न्यग्भावयन्तीत्यर्थः । ततश्चारोहति हस्ती । न्यग्भवतीत्यर्थः । ततो णिच् । आरोहयन्ति । आरोहन्तीत्यर्थः । ततश्चारोहयते । न्यग्भवतीत्यर्थः । यद्वा । पश्यन्त्यारोहन्तीति प्रथमकक्षा प्राग्वत् । ततः कर्मण एव हेतुत्वारोपाण्णिच् । दर्शयति भवः । आरोहयति हस्ती । पश्यत आरोहतश्च प्रेरयतीत्यर्थः । ततो णिज्ऽभ्यान्तत्प्रकृतिभ्याञ्चोपात्तयोर्द्वयोरपि प्रेषणयोस्त्यागे दर्शयते आरोहयते इत्युदाहरणम् । अर्थः प्राग्वत् । अस्मिन्पक्षे द्वितीयकक्षायान्न तङ् । समानक्रियात्वाभावाण्णिजर्थस्याधिक्यात् । अनाध्याने किम् । स्मरति वनगुल्मं कोकिलः । स्मरयति वनगुल्मः । उत्कण्ठापूर्वकस्मृतेर्विषयो भवतीत्यर्थः ॥ भीस्म्योर्हेतुभये । व्याख्यातम् ॥ गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने । १ । ३ । ६९ । प्रतारणार्थे ण्यन्ताभ्यामाभ्याम्प्राग्वत् । माणवकं गर्धयते । वञ्चयते वा । प्रलम्भने किम् । श्वानङ्गर्धयति । अभिकाङ्क्षामस्योत्पादयतीत्यर्थः । अहिं वञ्चयति । वर्जयतीत्यर्थः ॥ लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च । व्याख्यातम् ॥ मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे । १ । ३ । ७१ । णेरित्येव । पदम्मिथ्या कारयते । स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः । मिथ्योपपदात्किं । पदं सुष्ठु कारयति । अभ्यासे किं । सकृ

छन्दं मिथ्याकारयति ॥ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । यजते । सुनुते । कर्त्रभिप्राये किम् । ऋत्विजो यजन्ति । सुन्वन्ति ॥ अपाद्वदः । १ । ३ । ७३ । न्यायमपवदते । कर्त्रभिप्राय इत्येव । अपवदति ॥ णिचश्च । कारयते ॥ समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे । १ । ३ । ७५ । अग्रन्थ इति छेदः । व्रीहीन्संयच्छते । भारमुद्यच्छते । वस्त्रमायच्छते । अग्रन्थे किम् । उद्यच्छति वेदम् । अधिगन्तुमुद्यमं करोतीत्यर्थः । कर्त्रभिप्राय इत्येव ॥ अनुपसर्गाज्ज्ञः । १ । ३ । ७६ । गां जानीते । अनुपसर्गात्किम् । स्वर्गं लोकं न प्रजानाति । कथं तर्हि भट्टिः । इत्थं नृपः पूर्वमवालुलोचे ततोऽनुजज्ञे गमनं सुतस्येति । कर्म्मणि लिट् । नृपेणेति विपरिणामः ॥ विभाषोपपदेन प्रतीयमाने । १ । ३ । ७७ । स्वरितञित इत्यादिपञ्चसूत्र्याऽऽयदात्मनेपदं विहितं तत्समीपोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते वा स्यात् । स्वं यज्ञं यजति । यजते वा । स्वं कटं करोति । कुरुते वा । स्वं पुत्रमपवदति । अपवदते वा । स्वं यज्ञं कारयति । कारयते वा । स्वं व्रीहिं संयच्छति । संयच्छते वा । स्वां गां जानाति । जानीते वा ॥ * ॥ इत्यात्मनेपदम् ॥ * ॥ शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदम् । अत्ति ॥ अनुपराभ्यां कृञः । १ । ३ । ७९ । कर्तृगेऽपि फले गन्धनादौ च परस्मैपदार्थमिदम् । अनुकरोति । पराकरोति । कर्त्तरीत्येव । भावकर्म्मणोर्म्माभूत् । न चैवमपि कर्म्मकर्त्तरि प्रसङ्गः । कार्य्यातिदेशपक्षस्य मुख्यतया तत्र कर्म्मवत्कर्म्मणेत्यात्मनेपदेन परेणास्य बाधात् । शास्त्रातिदेशपक्षे तु कर्त्तरि कर्म्मण्यतः शेषादित्यतश्च कर्तृग्रहणद्वयमनुवर्त्त्य कर्त्तैव यः कर्त्ता न तु कर्म्मकर्त्ता तत्रेति व्याख्येयम् ॥ अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १ । ३ । ८० । क्षिप प्रेरणे स्वरितेत् । अभिक्षिपति ॥ प्राद्वहः । १ । ३ । ८१ । प्रवहति ॥ परेर्मृषः । १ । ३ । ८२ । परिमृष्यति । भौवादिकस्य तु । परिमर्षति । इह परेरिति योगं विभज्य वहेरपीति केचित् ॥ व्याङ्परिभ्यो रमः । १ । ३ । ८३ । विरमति ॥ उपाच्च । १ । ३ । ८४ । यज्ञदत्तमुपरमति । उपरमयतीत्यर्थः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽयम् ॥ विभाषाऽकर्म्मकात् । १ । ३ । ८५ । उपाद्रमेरकर्म्मकात्परस्मैपदं वा । उपरमति । उपरमते वा ।

निवर्त्ततइत्यर्थः ॥ बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्योणेः । १ । ३ । ८६ । एभ्योण्यन्तेभ्यःपरस्मैपदंस्यात् । णिचश्चेत्यस्या
पवादः । बोधयतिपद्मम् । योधयतिकाष्ठानि । नाशयतिदुःखम् । जनयतिसुखम् । अध्यापयति । प्रावयति । प्रापयती
त्यर्थः । द्रावयति । विलापयतीत्यर्थः । स्रावयति । स्यन्दयतीत्यर्थः ॥ निगरणचलनार्थेभ्यश्च । १ । ३ । ८७ । निगा
रयति । आशयति । भोजयति । चलयति । कम्पयति । अदेःप्रतिषेधः । आदयतेदेवदत्तेन । गतिबुद्धीतिकर्मत्वम
दिखाद्योर्नेतिप्रतिषिद्धंनिगरणचलनेतिसूत्रेणप्राप्तस्यैवायन्निषेधः । शेषादित्यकर्त्रभिप्रायेपरस्मैपदंस्यादेव । आ
दयत्यन्नंवटुना ॥ अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् । १ । ३ । ८८ । ण्यन्तात्परस्मैपदंस्यात् । शेतेकृष्णस्तङ्गोपीशाययति
॥ नपादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः । १ । ३ । ८९ । एभ्योण्यन्तेभ्यःपरस्मैपदन्न । पिबतिर्निगरणार्थः
। इतरेचित्तवत्कर्तृकाकर्मकाः । नृतिश्चलनार्थोपि । तेनसूत्रद्वयेनप्राप्तिः । पाययते । दमयते । आयामयते । आया
सयते । परिमोहयते । रोचयते । नर्त्तयते । वादयते । वासयते । धेटउपसंख्यानम् ॥ * ॥ धापयेतेशिशुमेकंसमीची
। अकर्त्रभिप्रायेशेषाद्धीतिपरस्मैपदंस्यादेव । वत्सान्पाययतिपयः । दमयन्तीकमनीयतामदम् । भिक्षावासयति ॥ वा
क्यषः । लोहितायति । लोहितायते ॥ द्युद्भ्योलुङि । अद्युतत् । अद्योतिष्ट ॥ वृद्भ्यःस्यसनोः । वर्त्स्यति । वर्तिष्यते । वि
वृत्सति । विवर्तिषते ॥ लुटिचक्लृपः । कल्प्ता । कल्प्तासि । कल्पितासे । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते । कल्प्स्यते । चिक्लृप्स्यति
। चिकल्पिषते । चिक्लृप्सते ॥ * ॥ समाप्तापरस्मैपदव्यवस्था ॥ * ॥ अथभावकर्मणोर्लडादयः । भावकर्मणोरितितङ् ॥ सार्व
॥ति०भा०॥ धातुकेयक् । ३ । १ । ६७ । धातोर्यक्प्रत्ययःस्याद्भावकर्मवाचिसार्वधातुकेपरे । भावोभावना । उत्पादनाक्रिया
साचधातुत्वेनसकलधातुवाच्या । भावार्थकलकारेणानूद्यते । युष्मदस्मद्भ्यांसामानाधिकरण्याभावात्प्रथमपुरुषः । तिङ्वा
च्यभावनायाअसत्त्वरूपत्वेनद्वित्वाद्यप्रतीतेर्न्नद्विवचनादिकिंत्वेकवचनमेव । तस्यौत्सर्गिकत्वेनसंख्यानपेक्षत्वादनभिहिते

कर्त्तरि तृतीया। त्वयामयाऽन्यैश्चभूयते। बभूवे॥ स्यसिच्सीयुट्तासिषुभावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशांवाचिण्वदिट्च
।६।४।६२। उपदेशेयोऽच्तदन्तानांहनादीनाञ्चचिणीव कार्य्यंवास्यात्स्यादिषुपरेषुभावकर्मणोर्गम्यमानयोः
स्यादीनामिडागमश्च। अयमिट्चिण्वद्भावसन्नियोगशिष्टत्वात्तदभावेन। इहार्द्धधातुकइत्यधिकृतंसीयुटोविशेषणान्नेतरे
षामव्यभिचारात्। चिण्वद्भावाद्वृद्धिः। भाविता। भविता। भाविष्यते। भविष्यते। भूयताम्। अभूयत। भूयेत। भाविषीष्ट
। भविषीष्टी॥ चिण्भावकर्म्मणोः।३।१।६६। च्लेश्चिण्स्याद्भावकर्मवाचिनितशब्देपरे। अभावि। अभाविष्यत। अभ
विष्यत। तिङोक्तत्वात्कर्मणिनद्वितीया। अनुभूयतेआनन्दश्चैत्रेणत्वंयामयाच। अनुभूयेते। अनुभूयन्ते। त्वमनुभूयसे
। अहमनुभूये। अन्वभावि। अन्वभाविषाताम्। अन्वभविषाताम्। णिलोपः। भाव्यते। भावयाञ्चक्रे। भावयांबभूवे। भा
वयामासे। इहतशब्दस्यएशिइट्इएत्वेचकृते। हएतीतिहत्वन्न। तासिसाहचर्य्यादस्तेरपियत्रतिहेइत्यादौसार्वधातुके
एतिहत्वप्रवृत्तेरित्याहुः। भाविता। चिण्वदिट्आभीयत्वेनासिद्धत्वाण्णिलोपः। पक्षे। भावयिता। भाविष्यते। भावयि
ष्यते। भाव्यताम्। अभाव्यत। भाव्येत। भाविषीष्ट। भावयिषीष्ट। अभावि। अभाविषाताम्। अभावयिषाताम्। बुभू
ष्यते। बुभूषाञ्चक्रे। बुभूषिता। बुभूषिष्यते। बोभूय्यते। यङ्लुगन्तात्। बोभूयते। बोभवाञ्चक्रे। बोभाविता। बोभवि
ष्यते। बुभूषाञ्चक्रे। बुभूषिता। बुभूषिष्यते। बोभूय्यते। यङ्लुगन्तात्। बोभूयते। बोभवाञ्चक्रे। बोभाविता। बोभवि
ता। अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः। स्तूयतेविष्णुः। तुष्टुवे। स्ताविता। स्तोता। स्ताविष्यते। स्तोष्यते। अस्तावि। अस्ताविषाता
म्। अस्तोषाताम्। गुणोऽर्तीतिगुणः। अर्य्यते। स्मर्य्यते। सस्मरे। परत्वान्नित्यत्वाच्चगुणेरपरेकृतेऽजन्तत्वाभावेऽप्युप
देशग्रहणाच्चिण्वदिट्। आरिता। अर्त्ता। स्मारिता। स्मर्त्ता। गुणोऽर्तीत्यत्रनित्यग्रहणानुवृत्तेरत्रनिहगुणः। सं
स्क्रियते। अनिदितामितिनलोपः। स्रस्यते। इदितस्तुनंद्यते। सम्प्रसारणम्। इज्यते॥ अयङ्यिक्ङिति। शय्यते॥ त
नोतेर्य्यकि।६।४।४४। आकारोऽन्तादेशोवास्यात्। तायते। तन्यते॥ येविभाषा। जायते। जन्यते॥ तपोऽनुतापे च॥

३।१।६५। तपश्चेश्चिण्न स्यात्कर्मकर्तर्यनुतापे च। अन्वतप्त पापेन। पापकर्तृत्वेनाभ्याहत इत्यर्थः। कर्मणि लुङ्। अन्वतप्त पा
पेन पुंसा कर्त्रा अशोचीत्यर्थः। घुमास्थेतीत्वम्। दीयते। धीयते। आदेच इत्यत्राशितीति कर्मधारयाद्दित्संज्ञकशकारा
दौ निषेधः। एश आदिशित्वाभावात्तस्मिन्नात्वम्। जग्ले॥ आतो युक्चिण्कृतोः। ७।३।३३। आदन्तानां युगागमः स्या
च्चिणि ञ्णिति णिति कृति च। दायिता। दाता। दायिषीष्ट। दासीष्ट। अदायि। अदायिषाताम्। अदिषाताम्। अधायिषा
ताम्। अधिषाताम्। अग्लायिषाताम्। अग्लासाताम्। हन्यते। अचिण्णलोरित्युक्तेर्हनस्तोन। हो हन्तेरिति कुत्वं। घानिता।
हन्ता। घानिष्यते। हनिष्यते। आशीर्लिङि। वधादेशस्यापवादश्चिण्वद्भावः। आर्द्धधातुके सीयुटीति विशेषविहितत्वा
त्। घानिषीष्ट। पक्षे। वधिषीष्ट। अघानि। अघानिषाताम्। अहसाताम्। पक्षे वधादेशः। अवधि। अवधिषाताम्।
अघानिष्यत। अहनिष्यत। न च ग्रादिषु चिण्वदित्यतिदेशाद्वधादेशः स्यादिति वाच्यम्। अङ्गस्येत्यधिकारादङ्गस्यैवातिदेशात्
गृह्यते। चिण्वदिटो न दीर्घत्वं। प्रकृतस्य वलादिलक्षणस्यैवेटो ग्रहो लिटीत्यनेन दीर्घविधानात्। ग्राहिता। ग्रहीता। ग्रा
हिष्यते। ग्रहीष्यते। ग्राहिषीष्ट। ग्रहीषीष्ट। अग्राहि। अग्राहिषाताम्। अग्रहीषाताम्। दृश्यते। अदर्शि। अदर्शि
षाताम्। सिचः कित्वादम्। अदृक्षाताम्। गिरतेर्लुङि ध्वमि चतुरधिकं शतम्। तथाहि। चिण्वदिटो दीर्घो नेत्युक्तम्। अगा
रिध्वं। द्वितीये त्विटि वृतो वेति वा दीर्घः। अगरीध्वम्। अगरिध्वम्। एषां त्रयाणां लत्वढत्वं द्वित्वत्रयं चेति पञ्चवैकल्पिकानि।
इत्थं यस्य वृत्तिः। लिङ्सिचोरिति विकल्पत्वादिडभावे उश्चेति कित्वम्। रपरत्वं हलि चेति दीर्घः। इणः षीध्वमिति नित्यं ढत्वं।
अगीर्ढ्वम्। ढवमानां द्वित्वविकल्पे अष्टौ उक्तयस्य वृत्त्या सह सङ्कलने उक्ता संख्येति। इड्दीर्घश्चिण्वदिड् लत्वढत्वे द्वित्वत्रिक
न्तथा। इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतम्। हेतुमण्यन्तात्कर्मणि लः। यक्णिलोपः। शम्यते मोहो मुकुन्देन॥ चिण्णमु
लोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्। ६।४।९३। चिण्परे णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात्। प्रकृतो मितां ह्रस्व एव तु न

[illegible]सौ ह्रस्वविकल्पस्य सिद्धेः । दीर्घविकल्पो [illegible] लोपेन स्थानिवद्भावाद्दीर्घो न सिद्धाति । ह्रस्वविधौ तु स्थानिव

द्भावाभावात् । भाष्ये तु पूर्वाचार्य [illegible] र्नस्य वर्णानुस्वारदीर्घ जश्त्वरः प्रत्याख्याताः । णाविति जातिप

रो निर्देशः । दीर्घविकल्पस्त्वेदमाख्यं तितदाशयः । शामिता । शमिता । शमयिता । [illegible] । शमयिष्यते ।

यङन्ताण्णिच् । शंशम्यते । शंशामिता । शंशमिता । शंशमयिता । यङ्लुगन्ताण्णिच्यप्येवम् । भाष्यमतेन तु । यङन्ताच्चिण्व

दिटि दीर्घो नास्तीति विशेषः । ण्यन्तत्वाभावे । शम्यते मुनिना ॥ नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्याऽनाचमेः । ७ । ३ । ३४ । उ

पधाया वृद्धिर्न स्याच्चिणि ञ्णिति णिति कृति च । अशमि । अदमि । उदात्तोपदेशस्येति किम् । अगामि । मान्तस्य किम् । अवा

दि । अनाचमेः किं । अचामि । अनाचमि कमि वमीनामिति वक्तव्यम् ॥ * ॥ चिण्णाय्यादयङितिणिङभावे । अकामि । णिङ्णि

चोरप्येवं । अवामि । वधहिंसायाम् । हलन्तः । जनिवध्योरिति न वृद्धिः । अवधि । जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्स्विति गुणः ।

अजागारि ॥ भञ्जेश्च चिणि । ६ । ४ । ३३ । नलोपो वा स्यात् । अभाजि । अभञ्जि ॥ विभाषा चिण्णमुलोः । ७ । १ । ६९ । ल

भेर्नुमागमो वा स्यात् । अलम्भि । अलाभि । व्यवस्थितविकल्पत्वात्प्रादेर्नित्यं नुम् । प्रालम्भि । द्विकर्मकाणां तु । गौणे कर्म

णि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम् ॥ बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणां च निजेच्छया । प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो म

ताः ॥ गौर्दुह्यते पयः । अजा ग्राममजीयते । ह्रियते । कृष्यते । उह्यते । बोध्यते माणवकन्धर्मः । माणवको धर्ममिति वा ।

देवदत्तेन ग्रामङ्गम्यते । अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकार इष्यते । मासो मासं वा आस्यते देवदत्तेन ।

णिजन्तात् प्रयोज्ये प्रत्ययः । मासमास्यते माणवकः ॥*॥ इति भावकर्मप्रक्रिया ॥*॥ यदा सौकर्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्या

पारो न विवक्ष्यते तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते । स्वव्यापारे स्वतन्त्रत्वात् । तेन पूर्वं कृञ्करणादिसञ्ज्ञेऽपि सम्प्रति कर्तृ

त्वात्कर्तरि लकारः । साध्वसिश्छिनत्ति । काष्ठानि पचन्ति । स्थाली पचति । कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां [illegible] अकर्मकत्वात् अपि

प्रायेणाकर्मकास्तेभ्योभावेकर्त्तरि चलकाराः। पच्यतेओदनेन। भिद्यतेकाष्ठेन। कर्त्तरितु॥ कर्म्मवत्कर्म्मणातुल्यक्रियः। ३।१।८७। कर्म्मस्थयाक्रिययातुल्यक्रियःकर्त्ताकर्म्मवत्स्यात्। कार्य्यातिदेशोऽयम्। तेनयगात्मनेपदचिण्चिणवदिट्‌स्युः। कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा। पच्यतेओदनः। भिद्यतेकाष्ठम्। अपाचि। अभेदि। ननुभावेलकारेकर्त्तुर्द्वितीयास्यादस्मादतिदेशादितिचेन्न। लकारवाच्यएवकर्त्ताकर्मवत्। लिङ्याशिष्यङितिद्विलकारकाल्लइत्यनुवृत्तेः। भावेप्रत्ययेचकर्त्तुर्ल्लकारेणानुपस्थितेः। अतएवसत्यकर्मकत्वलर्थाःकर्मकर्त्तरिनभवन्तिकिन्तुभावेएव। भेत्तव्यंकुसूलेन। ननुपचिभिद्योःकर्मस्थाक्रियाविक्लित्तिर्द्विधाभवनञ्च। सैवेदानींकर्तृस्थातततुल्या। सत्यं। कर्मत्वकर्तृत्वावस्थाभेदोपाधिकन्तत्समानाधिकरणक्रियायाभेदमाश्रित्यव्यवहारः। कर्मणेतिकिम्। करणाधिकरणाभ्यान्तुल्यक्रियेपूर्वोक्तेसाध्वसिरित्यादौमाभूत्। किञ्च। कर्तृस्थक्रियेभ्योमाभूत्। गच्छतिग्रामः। आरोहतिहस्ती। अधिगच्छतिशास्त्रार्थः। स्मरतिश्रद्दधातिवा। यत्रकर्मणिक्रियाकृतोविशेषोदृश्यतेयथापक्वेषुतण्डुलेषुयथावाच्छिन्नेषुकाष्ठेषुतत्रकर्मस्थाक्रियानेतरत्र। नहिपक्वापक्वतण्डुलेष्विवगतागतयामेषुवैलक्षण्यमुपलभ्यते। करोतिरुत्पादनार्थः। उत्पत्तिश्चकर्मस्था। तेनकारिष्यतेघटइत्यादि। यत्नार्थत्वेतुनैतत्सिद्ध्येत्। ज्ञानेच्छादिवद्यत्नस्यकर्तृस्थत्वात्। एतेनअनुव्यम्यमानेषेइतिव्याख्यातम्। कर्तृस्थत्वेनयगभावाच्छनिक्तेओलोपेचरूपसिद्धेः। ताछील्यादावयज्ञानश्चत्त्वात्मनेपदं। सकर्मकाणांप्रतिषेधोवक्तव्यः॥*॥ अन्योन्यंस्पृशतः। अजायामन्नयति। दुहिपच्योर्बहुलंसकर्मकयोरितिवाच्यं॥*॥ नदुहस्नुनमांयक्चिणौ।३।१।८९। एषाङ्कर्मकर्त्तरियक्चिणौनस्तः। दुहेस्तुनेनयकएवनिषेधः। चिण्तुविकल्प्यिष्यते। शप्लुक्। गौःपयोदुग्धे॥ अचःकर्म्मकर्त्तरि।३।१।६२। अजन्तात्परश्चिण्वास्यात्कर्मकर्त्तरितशब्देपरे। अकारि। अकृत॥ दुहश्च।३।१।६३। अदोहि। पक्षेक्सः। लग्वेतिपक्षेलुक। अदुग्ध। अधुक्षत। उदम्बरःफलमपचत॥ सृजियुज्योःश्यंस्तु॥*॥ अनयोःसकर्मकयोःकर्मवद्‌

[illegible] ॥ [illegible] ॥ * ॥ [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] ॥ [illegible]
निष्पादयतीत्यर्थः । अयोजि । युज्यते ब्रह्मचारी योगम् ॥ भूषाकर्मकिरादिसनां चान्यत्रात्मनेपदात् ॥ * ॥ भूषावाचिनां किरा
दीनां सनन्तानां च यक्चिणौ चिण्वदिट् च नेति वाच्यमित्यर्थः । अलङ्कुरुते कन्या । अलमकृत । अवकिरते हस्ती । अवाकीर्ष्ट ।
गिरते ऽगीर्ष्ट । आद्रियते । आदृत । किरादिस्तु दाद्यन्तर्गणः । चिकीर्षते कटः । अचिकीर्षिष्ट । इच्छायाः कर्तृस्थ
त्वे ऽपि करोतिक्रियापेक्षमिह कर्मस्थक्रियात्वम् ॥ नदुधः । ३ । १ । ६४ । अस्माच्चिण् न । अवारुद्ध गौः । कर्मकर्तरी
त्येव । अवारोधि गौर्गोपेन ॥ तपस्तपःकर्मकस्यैव । ३ । १ । ८८ । कर्ता कर्मवत्स्यात् । विध्यर्थमिदं । एवकारस्तु
व्यर्थ एवेति वृत्त्यनुसारिणः । तप्यते तपस्तापसः । अर्जयतीत्यर्थः । तपो ऽनुतापे चेति चिण्निषेधात् सिच् । अतप्त । तपःकर्म
कस्येति किं । उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः ॥ नदुहस्नुनमां यक्चिणौ । प्रस्नुते । प्रास्नाविष्ट । प्रास्नोष्ट । नमते दण्डः । अ
नंस्त । अन्तर्भावितण्यर्थो ऽत्र नमिः । यक्चिणोः प्रतिषेधे हेतुमण्णिश्रिब्रूञामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ कारयते । अचीकरत । उ
च्छ्रयते दण्डः । उदशिश्रियत । चिण्वदिट् तु स्यादेव । कारिष्यते । उच्छ्रायिष्यते । ब्रूते कथा । अवोचत । भारद्वाजी
याः पठन्ति णिश्रन्थिग्रन्थिब्रूञात्मनेपदाकर्मकाणामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ पुच्छमुदस्यति । उत्पुच्छयते गौः । अन्तर्भावितण्य
र्थतायाम् । उत्पुच्छयते गाम् । पुनः कर्तृत्वविवक्षायाम् । उत्पुच्छयते गौः । उदपुपुच्छत । यक्चिणोः प्रतिषेधाच्छप् चङौ ।
श्रन्थिग्रन्थ्योराधृषीयत्वाण्णिजभावपक्षे ग्रहणं । ग्रन्थति ग्रन्थम् । श्रन्थति मेखलां देवदत्तः । ग्रन्थते ग्रन्थः । अग्रन्थिष्ट । श्र
न्थते । अश्रन्थिष्ट । क्र्यादिकयोस्तु । ग्रथ्नीते । ग्रथ्नीते स्वयमेव । विकुर्वते सैन्धवाः । वल्गन्तीत्यर्थः । [illegible]
काच्चेति तङ् । अन्तर्भावितण्यर्थस्य पुनः प्रेषणत्यागे । विकुर्वते सैन्धवाः । व्यकारिष्ट । व्यकारिषाताम् । व्यकारिषत [illegible]
कृत । व्यकृषाताम् । व्यकृषत ॥ कुषिरञ्जोः प्राचां श्यन् परस्मैपदं च । ३ । १ । ९० । अनयोः कर्मकर्तरि न यक् किन्तु श्य

न्परस्मैपदञ्च। आत्मनेपदापवादः। कुष्यति। कुष्यते पादः। रज्यति। रज्यते वस्त्रं। यगाद्विषयेनुनास्य प्रवृत्तिः। कोषिषीष्ट। रंक्षीष्ट ॥ * ॥ इति कर्मकर्तृप्रक्रिया ॥ * ॥ अभिज्ञावचने लृट्। ३। २। ११२। स्मृतिबोधिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् स्यात्। लङोपवादः। स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः। एवं बुध्यसे चेतसे इत्यादियोगेपि। तेषामपि प्रकरणादिवशेन स्मृतौ वृत्तिसम्भवात् ॥ न यदि। ३। २। ११३। यद्योगे उक्तन्न। अभिजानासि कृष्ण यद्वने अभुज्महि ॥ विभाषा साकाङ्क्षे। ३। २। ११४। उक्तविषये लृड्वा स्यात्। लक्ष्यलक्षणभावेन साकाङ्क्षश्चेद्धात्वर्थः। स्मरसि कृष्ण वने वत्स्यामस्तत्र गाश्चारयिष्यामः। वासो लक्षणञ्चारणं लक्ष्यम्। पक्षे लङ्। यच्छब्दयोगेपि न यदीति बाधित्वा परत्वाद्विकल्पः ॥ परोक्षे लिट्। चकार। उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं। सुप्तोऽहं किल विललाप। बहुजगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम्। अत्यन्तापह्नवे लिड्वक्तव्यः ॥ * ॥ कलिङ्गेष्ववात्सीः। नाहं कलिङ्गान्जगाम ॥ हशश्वतोर्लङ् च। ३। २। ११६। अनयोरुपपदयोर्लिड्विषये लङ् स्यात्। चाल्लिट्। इति हाकरोच्चकार वा। शश्वदकरोच्चकार वा ॥ प्रश्ने चासन्नकाले। ३। २। ११७। प्रष्टव्यः प्रश्नः। आसन्नकाले पृच्छ्यमानेऽर्थे लिड्विषये लङ्लिटौ स्तः। अगच्छत्किम्। जगाम किं। अनासन्ने तु। कंसं जघान किम् ॥ लट् स्मे। ३। २। ११८। लिटोपवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः ॥ अपरोक्षे च। ३। २। ११९। भूतानद्यतने लट् स्यात् स्मयोगे। एवं स्म पिता ब्रवीति ॥ ननौ पृष्टप्रतिवचने। ३। २। १२०। अनद्यतनपरोक्ष इति निवृत्तम्। भूते लट् स्यात्। अकार्षीः किम्। ननु करोमि भोः ॥ नन्वोर्विभाषा। ३। २। १२१। अकार्षीः किम्। न करोमि नाकार्षम्। अहन्नु करोमि। अहन्न्वकार्षम् ॥ पुरि लुङ् चास्मे। ३। २। १२२। अनद्यतनग्रहणं मण्डूकप्लुत्यानुवर्तते। पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ् चाल्लट् न तु स्मयोगे पक्षे यथाप्राप्तम्। वसन्तीह पुरा छात्राः। अवात्सुः। अवसन्। [illegible]। [illegible]। [illegible] ॥ भविष्यति [illegible] ॥ ३। ३। ४। [illegible]

[illegible]। [illegible]तयतः। निपातनात्कम्। यावद्[illegible]। करणभूतयापुरोयास्यति॥ वि

भाषाकदाकर्ह्योः।३।३।५। भविष्यतिलड्वास्यात्। कदाकर्हिवाभुङ्क्ते। भोक्ष्यते। भोक्तावा॥ किंवृत्तेलिप्सायाम्।३।३

।६। भविष्यतिलड्वास्यात्। कङ्कतरङ्कतमंवाभोजयसि। भोजयिष्यसि। भोजयितासिवा। लिप्सायाङ्किं। कःपाटलिपुत्रङ्ग

मिष्यति॥ लिप्स्यमानसिद्धौच।३।३।७। लिप्स्यमानेनान्नादिनास्वर्गादेःसिद्धौगम्यमानायाम्भविष्यतिलड्वास्यात्। यो

ऽन्नन्ददाति। दास्यति। दातावा। सस्वर्गंयाति। यास्यति। यातावा॥ लोडर्थलक्षणेच।३।३।८। लोडर्थःप्रैषादिर्ल

क्ष्यतेयेनतस्मिन्नर्थेवर्त्तमानाद्धातोर्भविष्यतिलड्वास्यात्। [illegible]। पक्षेलड्लृटौ॥ लिङ्चोर्द्ध्वमौहूर्त्ति

के।३।३।९। ऊर्द्ध्वम्मुहूर्त्ताद्भवःऊर्द्ध्वमौहूर्त्तिकः निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च ऊर्द्ध्वमौहूर्त्तिकेभविष्य

ति। लोडर्थलक्षणेवर्त्तमानाद्धातोर्लिङ्लटौवास्तः। मुहूर्त्तादुपरिउपाध्यायश्चेदागच्छेत्। आगच्छति। आगमिष्यति।

आगन्तावा। अथत्वञ्छन्दोधीष्व॥ वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवद्वा।३।३।१३१। समीपमेवसामीप्यम् स्वार्थेष्यञ्।

वर्त्तमानेलडित्यारभ्यउणादयोवक्ष्यमाणमितियावत्येनोपाधिनाप्रत्ययाउक्तास्तेतथैववर्त्तमानसमीपेभूतेभविष्यतिचवास्युः।

कदाआगतोसि। अयमागच्छामि। अयमागमं। कदागमिष्यसि। एषगच्छामि। गमिष्यामिवा॥ आशंसायांभूतवच्च।३।

३।१३२। वर्त्तमानसामीप्यइतिनानुवर्त्तते। भविष्यतिकालेभूतवद्वर्त्तमानवच्चप्रत्ययावास्युराशंसायाम्। देवश्चेद्वर्षीत्।

वर्षति। वर्षिष्यतिवा। धान्यमवाप्स्म। वपामः। वप्स्यामोवा। समान्यातिदेशेविशेषानतिदेशाल्लेनलङ्लिटौन॥ क्षिप्रवच

नेल्टट्।३।३।१३३। क्षिप्रपर्य्यायेउपपदेपूर्व्वविषयेल्टट्स्यात्। वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशुत्वरितम्वायास्यति। [illegible]स्यामः

। नेतिवक्तव्येल्टड्ग्रहणंलुटोपिविषयेयथास्यात्। श्वःशीघ्रम्वस्यामः॥ आशंसावचनेलिङ्।३।३।१३४। आशंस[illegible]

चिन्युपपदेभविष्यतिलिङ्स्यान्नतुभूतवत्। गुरुश्चेदुपेयादाशंसेऽधीयीय। आशंसेक्षिप्रमधीयीय॥ नानद्यतनवत्क्रियाप्र

बन्धसामीप्ययोः । ३ । ३ । १३५ । क्रियायाःसातत्येसामीप्येचलङ्लुटौन । यावज्जीवमन्नमदाद्दास्यतिवा । सामीप्यन्तुल्य
जातीयेनाव्यवधानम् । येयंपौर्णमास्यतिक्रान्तातस्यामग्नीनाधित । सोमेनायष्ट । येयंअमावस्यागामिनीतस्यामग्नीनाधास्यते । सोमेनयक्ष्यते ॥ भविष्यतिमर्य्यादावचनेऽवरस्मिन् । ३ । ३ । १३६ । भविष्यतिकालेमर्य्यादोक्ताववरस्मिन्प्रविभागेऽनद्यतनवन्न । योयमध्वागन्तव्यआपाटलिपुत्रात्तस्ययदवरंकौशाम्ब्यास्तत्रसक्तून्पास्यामः ॥ कालविभागेचानहोरात्राणाम । ३ । ३ । १३७ । पूर्व्वसूत्राणांपूर्व्वसूत्रंसर्व्वमनुवर्त्तते । अहोरात्रसम्बन्धिनिविभागेप्रतिषेधार्थमिदम् । योगविभागउत्तरार्थः । योयंवत्सरआगामीतस्ययदवरमाग्रहायण्यास्तत्रयुक्ताअध्येष्यामहे । अनहोरात्राणाङ्किम् । योयंमासआगामीतस्ययोऽवरःपञ्चदशरात्रःतत्राध्येतास्महे ॥ परस्मिन्विभाषा । ३ । ३ । १३८ । अवरस्मिन्वर्ज्यम्पूर्व्वसूत्रद्वयमनुवर्त्तते अप्राप्तविभाषेयम् । योयंसम्वत्सरआगामीतस्ययत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे । अध्येतास्महे ॥ लिङ्निमित्तेलृङ्क्रियातिपत्तौ । ३ । ३ । १३९ । भविष्यतीत्येव । सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदासुभिक्षमभविष्यत् ॥ भूतेच । ३ । ३ । १४० । पूर्व्वसूत्रंसम्पूर्णमनुवर्त्तते ॥ वोताप्योः । ३ । ३ । १४१ । वाआउताप्योः । उताप्योरित्यतःप्राग्भूतेलिङ्निमित्तेलृङ्वेत्यधिक्रियते । पूर्व्वसूत्रन्तुउताप्योरित्यादौप्रवर्त्ततइतिविवेकः ॥ गर्हायांलडपिजात्वोः । ३ । ३ । १४२ । आभ्यांयोगेलट्स्यात् । कालत्रयेगर्हायाम् । लुङादीन्परत्वादयम्बाधते । अपिजायान्त्यजसि । जातुगणिकामाधत्से । गर्हितमेतत् ॥ विभाषाकथमिलिङ्च । ३ । ३ । १४३ । गर्हायामित्येव । कालत्रयेलिङ्वाल्लट् । कथन्धर्मन्त्यजेस्त्यजसिवा । पक्षेकालत्रयलकाराः । अत्रभविष्यतिनित्यंलृङ्भूतेवा । कथन्नामतत्रभवान्धर्ममत्यक्ष्यत् ॥ किंवृत्तेलिङ्लृटौ । ३ । ३ । १४४ । गर्हायामित्येव । विभाषातुनानुवर्त्तते । कःकतरःकतमोवाहरिंनिन्देत् । निन्दिष्यतिवा । लृङ्प्रागवत् ॥ अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ।
[illegible] गर्हायामिति[illegible] । अनवक्लृप्तिरसम्भावना । अमर्षोऽक्षमा । [illegible] हरिंनिन्देत्

निन्दिष्यतिवा। कःकतरःकतमोवाहरिंनिन्देत्। निन्दिष्यतिंवा। लृङ्प्राग्वत्॥ किंकिलास्त्यर्थेषुलृट्।३।३।१४६। अ-
नवक्लृप्त्यमर्षयोरित्येतद्गर्हायाञ्चेतियावदनुवर्त्तते। किङ्किलेतिसमुदायःक्रोधद्योतकउपपदम्। अस्त्यर्थाः। अस्तिभवति
विद्यतयः। लिङोऽपवादः। नश्रद्दधेनमर्षयेवाकिंकिलत्वंशूद्रान्नम्भोक्ष्यसे। अस्तिभवतिविद्यतेवाशूद्रीङ्गमिष्यसि। अत्रलृ
ङ्॥ जातुयदोर्लिङ्।३।३।१४७। यदायद्योरुपसंख्यानम्॥*॥ लृटोऽपवादः। जातुयद्यदायदिवात्वादृशोहरिं
निन्देन्नावकल्पयामिनमर्षयामि। लृङ्प्राग्वत्॥ यच्चयत्रयोः।३।३।१४८। यच्चयत्रवात्वमेवंकुर्य्याःनश्रद्दधेनमर्ष-
यामि॥ गर्हायाञ्च।३।३।१४९। अनवक्लृप्त्यमर्षयोरितिनिवृत्तम्। यच्चयत्रयोर्य्योगेगर्हायांलिङेवस्यात्। यच्चयत्रवात्वं
शूद्रंयाजयेःअन्याय्यमेतत्॥ चित्रीकरणेच।३।३।१५०। यच्चयत्रवात्वंशूद्रंयाजयेःआश्चर्य्यमेतत्॥ शेषेलृडयदौ।३
।३।१५१। यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदेचित्रीकरणेगम्येधातोर्लृट्स्यात्। आश्चर्य्यमन्धोनामकृष्णंद्रक्ष्यति। अयदौकिं
। आश्चर्य्यंयदिसोऽधीयीत॥ उताप्योःसमर्थयोर्लिङ्।३।३।१५२। वाढमित्यर्थेऽनयोस्तुल्यार्थता। उतअपिवाहन्
न्याद्घंहरिः। समर्थयोःकिम्। उतदण्डःपतिष्यति। अपिधास्यतिद्वारम्। प्रश्नःप्रच्छादनञ्चगम्यते। इतःप्रभृतिलिङ्निमि
त्तेक्रियातिपत्तौभूतेपिनित्योलृङ्॥ कामप्रवेदनेऽकच्चिति।३।३।१५३। स्वाभिप्रायाविष्करणेगम्यमानेलिङ्स्यादनु
कच्चिति। कामोमेभुञ्जीतभवान्। अकच्चितीतिकिं। कच्चिज्जीवति॥ सम्भावनेऽलमितिचेत्सिद्धाप्रयोगे।३।३।१५४।
अलमर्थोत्रप्रौढिः। सम्भावनमित्यलमीतिचप्रथमयासप्तम्याचविपरिणम्यते। सम्भावनेर्थेलिङ्स्यात्तच्चेत्सम्भावनमलमि
त्यलमितिसिद्धाप्रयोगेसति। अपिगिरिंशिरसाभिंद्यात्। सिद्धाप्रयोगेकिं। अलंकृष्णोहस्तिनंहनिष्यति॥ विभाषाधातौ
सम्भावनवचनेऽयदि।३।३।१५५। पूर्व्वसूत्रमनुवर्त्तते। सम्भावनार्थेधातावुपपदेउक्तेर्थेलिङ्वास्यात्। ननुयच्छब्दे।
पूर्व्वेणनित्येप्राप्तेवचनं। सम्भावयामिभुञ्जीतभोक्ष्यतेवाभवान्। अयदिकिं। सम्भावयामियद्भुञ्जीथास्त्वम्॥ हेतुहेतुम

गेोर्लिङ् । ३ । ३ । १५६ । वास्यात् । कृष्णंनमेच्चेत्सुखंयायात् । कृष्णन्नंस्यतिचेत्सुखंयास्यति । भविष्यत्त्वेवेष्यते । नेह । हन्तीतिपलायते ॥ इच्छार्थेषुलिङ्लोटौ । ३ । ३ । १५७ । इच्छामिभुञ्जीतभुङ्क्तांवाभवान् । एवङ्कामयेप्रार्थयेइत्यादियेोगेबोध्यम् । कामप्रवेदनइतिवक्तव्यं ॥*॥ नेह । इच्छन्करोति ॥ लिङ् च । ३ । ३ । १५९ । समानकर्तृकेषुइच्छार्थेषूपपदेषु लिङ्स्यात् । भुञ्जीयेतीच्छति ॥ इच्छार्थेभ्योविभाषावर्त्तमाने । ३ । ३ । १६० । लिङ्स्यात्पक्षेलट् । इच्छेत् । इच्छति । कामयेत् । कामयते । विधिनिमन्त्रणेतिलिङ्विधौ । यजेत् । निमन्त्रणे । इहभुञ्जीतभवान् । आमन्त्रणे । इहासीत । अधीष्टे । पुत्रमध्यापयेद्भवान् । सम्प्रश्ने । किम्भोवेदमधीयीयउततर्कं । प्रार्थने । भोभोजनंलभेय । एवंलोट् ॥ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ । प्रैषोविधिः । अतिसर्गः । कामचारानुज्ञा । भवतायष्टव्यं । भवान्यजताम् । चकारेणलोटोनुकर्षणंप्राप्तकालार्थम् ॥ लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके । ३ । ३ । १६४ । प्रैषादयोऽनुवर्त्तन्ते । मुहूर्तादूर्ध्वंयजेत । यजेताम् । यष्टव्यं ॥ स्मेलोट् । ३ । ३ । १६५ । पूर्वसूत्रस्यविषये लिङःकृत्यानाञ्चापवादः । ऊर्ध्वंमुहूर्तात्यजतांस्म ॥ अधीष्टे च । ३ । ३ । १६६ । स्मेउपपदेधीष्टेलोट्स्यात् । त्वंस्मअध्यापय ॥ लिङ्यदि । ३ । ३ । १६८ । यच्छब्देउपपदेकालसमयवेलासुचलिङ्स्यात् । कालःसमयोवेलावायद्भुञ्जीतभवान् ॥ अर्हेकृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ । चाल्लिङ् । त्वंकन्यांवहेः ॥ शकि लिङ् च । ३ । ३ । १७२ । शक्तौलिङ्स्यात् । चात्कृत्याः । भारंत्वंवहेः । माङिलुङ् । माकार्षीः । कथंमाभवतुमाभविष्यतीति । नायंमाङ्किन्तुमाशब्दः ॥ धातुसम्बन्धेप्रत्ययाः । ३ । ४ । १ । धात्वर्थानांसम्बन्धेयत्रकालेप्रत्ययाउक्तास्ततोऽन्यत्रापिस्युः । तिङ्वाच्यक्रियायाःप्राधान्यात्तदनुरोधेनगुणभूतक्रियावाचिभ्यःप्रत्ययाः । वसन्ददर्श । भूतेलट् । अतीतवासकर्तृकर्तृकन्दर्शनमर्थः । सोमयाज्यस्यपुत्रोभविता । सोमेनयक्ष्यमाणोयःपुत्रस्तत्कर्तृकम्भवनम ॥ क्रियासमभिहारेलोट्लोटोहिस्वौ वा च तध्वमोः । ३ । ४ । २ । पौनःपुन्यंभृशार्थश्च [illegible] । तिङामपवादः । [illegible]

परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ लस्तिङ्संज्ञौ च तध्वमोर्विषये तु हि स्वौ वा स्तः। पुरुषैकवचनसंज्ञे तु नानयोरतिदिश्येते। हिस्वविधानसामर्थ्यात्। तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो हिः कर्त्तरि। आत्मनेपदिभ्यः स्वो भावकर्म्मकर्त्तृषु ॥ * ॥ समुच्चयेऽन्यतरस्याम्। ३। ४। ३। अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्रागुक्तं वा स्यात्॥ यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्व्वस्मिन्। ३। ४। ४। आद्ये लोड्विधाने लोट्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः॥ समुच्चये सामान्यवचनस्य। ३। ४। ५। समुच्चये लोड्विधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात्। अनुप्रयोगाद्यथायथं लडादयस्तिवादयश्च। ततः संख्याकालयोः पुरुषविशेषार्थस्य चाभिव्यक्तिः। क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये। याहि याहीति याति। पुनः पुनरतिशयेन वा यानं द्योत्यं। तस्यार्थः एककर्त्तृकं वर्त्तमानं यानं। यातीत्यत्र इतिशब्दस्त्वभेदान्वयेतात्पर्य्यग्राहकः। एवं यातः। यान्ति। यासि। याथः। याथ। यात याते तियूयं याथ। याहि याहीत्ययासीत्। यास्यति वा। अधीष्वाधीष्वेत्यधीते। ध्वंविषये पक्षेऽधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे। समुच्चये तु सक्तून्पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति। अन्नं भुङ्क्ष्व दाधिकमास्वादयस्वेत्यभ्यवहरते। तध्वमोस्तु पिबत खादतेत्यभ्यवहरथ। भुङ्ध्वं आस्वादयध्वमित्यभ्यवहरध्वे। पक्षे हिस्वौ। अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः। पक्षे सक्तून्पिबति धानाः खादतीत्यन्नं भुङ्क्ते दाधिकमास्वादते। एतेन पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः। विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा वली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवमिति व्याख्यातम्। अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूमीनद्यनन्यपरीक्षा एककर्त्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात्। इह पुनः पुनश्चस्कन्देत्यादिरर्थ इति व्याख्यानं भ्रममूलकमेव द्वितीयस्त्रेक्रियासमभिहार इत्यस्यानुवृत्तेः लोडन्तस्य द्वित्वापत्तेश्च। पुरीमवस्कन्देत्यादि मध्यमपुरुषैकवचनमित्यपि केषाञ्चिद्भ्रम एव। पुरुषवचनसंज्ञे इह नेत्युक्तत्वात्॥ * ॥ इति लकारार्थप्रक्रिया ॥ * ॥ इति भट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्द्धे तिङन्तं समाप्तम्॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

॥ ॐ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ धातोः । ३ । १ । ९१ । आतृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयं ॥ तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् ॥ कृदतिङ्
। ३ । १ । ९३ ॥ वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ । परिभाषेयं । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्ययः उत्सर्गस्य बाध
को वा स्यात् स्त्र्यधिकारोक्तं विना ॥ कृत्याः । ३ । १ । ९५ । अधिकारोऽयं । ण्वुलः प्राक् ॥ कर्त्तरि कृत् । कृत्प्रत्ययः कर्त्तरि स्यादिति
प्राप्ते ॥ तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० । एते भावकर्मणोरेव स्युः ॥ तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ । धातोरेते प्रत्ययाः
स्युः । तकाररेफौ स्वरार्थौ । एधितव्यम् । एधनीयं त्वया । भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्व
या ॥ वसेस्तव्यत् कर्त्तरि णिच्च ॥*॥ वसतीति वास्तव्यः । केलिमर उपसंख्यानम् ॥*॥ पचेलिमा माषाः पक्तव्याः । भिदेलिमाः स
रलाः । भेत्तव्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु कर्मकर्त्तरि चायमिष्यत इत्याह । तद्भाष्यविरुद्धम् ॥ कृत्यचः । ८ । ४ । २९
। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्याच उत्तरस्य कृत्स्थस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयम् । अचः किम् प्रमग्नः । निर्विण्णस्योपसंख्यान
म् ॥*॥ अचः परत्वाभावान्नकारेण व्यवधानाच्चाप्राप्ते वचनम् । परस्य णत्वं । पूर्वस्य ष्टुत्वं । निर्विण्णः ॥ णेर्विभाषा । ८ । ४ ।
३० । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य ण्यन्ताद्विहितो यः कृत् तत्स्थस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रयापणीयं । प्रयापनीयं । विहितविशेषणं
किं । यकारव्यवधाने यथा स्यात् । प्रयाप्यमाणं पश्य । णत्वे दुर उपसर्गत्वं नेत्युक्तम् । दुर्य्यानं । दुर्य्यापनं ॥ हलश्चेजुपधा
त् । ८ । ४ । ३१ । हलादेरिजुपधात्कृन्नस्याचः परस्य णो वा स्यात् । प्रकोपणीयं । प्रकोपनीयम् । हलः किम् । प्रोहणीय
म् । इजुपधात्किम् । प्रवपणीयम् ॥ इजादेः सनुमः । ८ । ४ । ३२ । सनुमश्चेद्भवति इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृत् तत्स्थ
स्यैव । प्रेङ्खणीयम् । इजादेः किम् । मगि समर्पणे । प्रमङ्गनीयम् । नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणम् । अट्कुप्वाङिति सूत्रे
ऽप्येवं । तेन नेह । प्रेन्वनं । इह तु स्यादेव । प्रोम्भणम् ॥ वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ । एषां नस्य णो वा स्यात्
कृत्परे । प्रणिंसितव्यं । प्रनिंसितव्यं ॥ नभाभूपूकमिगमिप्यायीवेपाम् । ८ । ४ । ३४ । एभ्यः कृन्नस्य णो न । प्रभानीयं ।

प्रभवनीयम् । पूङ्श्चेहग्रहणमिष्यते ॥ * ॥ पूङ्प्रपवणीयः सोमः । ण्यन्तभादीनामुपसंख्यानम् ॥*॥ प्रभापनीयं ।
कृत्याचः ॥ अस्य योवेत्युक्तं णत्वप्रकरणोपरि तद्बोध्यं । यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न णत्वं । प्रख्यानीयं ॥ कृत्यल्युटो बहु
लम् । ३ । ३ । ११३ । स्नात्यनेन स्नानीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ॥ अचो यत् । ३ । १ । ९७ । अजन्ता
द्धातोर्यत्स्यात् । चेयं । जेयं । अजग्रहणं शक्यमकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तक्यादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्वात् । ईद्य
ति । यतिपरे आत ईत्स्यात् । गुणः । देयं । ग्लेयं । तकिशसिचतियतिजनिभ्यो यद्वाच्यः ॥*॥ तक्यं । शस्यं । चत्यं । यत्यम् ।
जन्यम् । जनेर्यद्विधिः स्वरार्थः ण्यतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः । जनिवध्योश्चेति निषेधात् । हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः
॥*॥ वध्यः । पक्षे वक्ष्यमाणो ण्यत् । घात्यः ॥ पोरदुपधात् । ३ । १ । ९८ । पवर्गान्ताददुपधाद्यत्स्यात् । ण्यतोऽपवादः
। शप्यम् । लभ्यम् । नानुबन्धकृतमसारूप्यं । अतो न ण्यत् । तक्यादयस्तु स्युरेव ॥ आङो यि । ७ । १ । ६५ । आङः पर
स्य लभेर्नुम्स्याद्यादौ प्रत्यये विवक्षिते । नुमि कृतेऽदुपधत्वाभावाण्ण्यदेव । आलंभ्या गौः ॥ उपात्प्रशंसायाम् । ७ । १ । ६६
। उपलंभ्यः साधुः । स्तुतौ किम् । उपलब्धुं शक्य उपलभ्यः ॥ शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ । शक्यं । सह्यं ॥ गदमदच
रयमश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० । गद्यम् । मद्यं । चर्यं । चरेराङि चागुरौ ॥*॥ आचर्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । अगु
रौ किम् । आचार्यो गुरुः । यमेर्नियमार्थम् । सोपसर्गान्माभूदिति । प्रयाम्यम् । निपूर्वात्स्यादेव । तेन तत्र तत्र वेद्ये नियम्य
मिति शाब्दिकप्रयोगात् । एतेनानियम्यस्य नायुक्तिः । त्वयानियम्या ननु दिव्यचक्षुषेत्यादि व्याख्यातम् । नियमे साधुरिति वा ॥
अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ । वदेर्नञ्युपपदे वदः सुपीति यत्क्यपोः प्राप्तयोर्यदेव सो
ऽपि गर्हायामेवेत्युभयार्थं निपातनम् । अवद्यम्पापम् । गर्ह्ये किम् । अनूद्यं गुरुनाम । तद्धि न गर्ह्यं वचनानर्हं च । आत्मना
मगुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च । श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति स्मृतेः । पण्या गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः ।

पाण्यमन्यत्। स्तुत्यर्हमित्यर्थः। अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन्विषयेवृङोयत्। शतेनवर्य्याकन्या। वृत्यान्या॥ वह्यंकर
णं। ३। १। १०२। वहन्त्यनेनेतिवह्यंशकटं। करणङ्किम्। वाह्यं। वोढव्यं॥ अर्य्यःस्वामिवैश्ययोः। ३। १। १०३
। ऋगतौ। अस्माद्यत्। ण्यतोऽपवादः। अर्य्यःस्वामीवैश्योवा। अनयोःकिं। आर्य्योब्राह्मणःप्राप्तव्यइत्यर्थः॥ उपसर्य्या
काल्याप्रजने। ३। १। १०४। गर्भग्रहणेप्राप्तकालाचेदित्यर्थः। उपसर्य्यागौः। गर्भाधानार्थंवृषभेणोपगन्तुंयोग्येत्य
र्थः। प्रजनेकाल्येतिकिम्। उपसार्य्याकाशीप्राप्तव्येत्यर्थः॥ अजर्य्यंसङ्गतम्। ३। १। १०५। नञ्पूर्वाज्जीर्य्यतेःकर्त्तरि
यत्सङ्गतञ्चेद्विशेष्यं। नजीर्य्यतीत्यजर्य्यन्तेनसङ्गतमार्य्यैणसमाजर्य्यंकुरुद्रुतमितिभट्टिः। मृगैरजर्य्यञ्जरसोपदिष्टम
देहबन्धायपुनर्बबन्धेत्यत्रतुसङ्गतमितिविशेष्यमध्याहार्य्यं। सङ्गतङ्किम्। अजरिताकम्बलः। भावेतुसङ्गतकर्तृकेपिण्यदेव
। अजार्य्यंसङ्गतेन॥ वदःसुपिक्यप्च। ३। १। १०६। उत्तरसूत्रादिहभावइत्याकृष्यते। वदेर्भावेक्यप्स्याच्चाद्यत्। अनु
पसर्गेसुप्युपपदे। ब्रह्मोद्यं। ब्रह्मवद्यं। ब्रह्मवेदः। तस्यवदनमित्यर्थः। कर्म्मणिप्रत्ययावित्येके। उपसर्गेतुण्यदेव। अ
नुवाद्यं। अपवाद्यं॥ भुवोभावे। ३। १। १०७। क्यप्स्यात्। ब्रह्मणोभावोब्रह्मभूयं। सुपीत्येव। भव्यं। अनुपसर्गइत्येव।
प्रभव्यं॥ हनस्तच। ३। १। १०८। अनुपसर्गेसुप्युपपदेहन्तेर्भावेक्यप्स्यान्नकारस्यतान्तादेशः। ब्रह्मणोहननं। ब्रह्महत्या
स्त्रीत्वंलोकात्॥ एतिस्तुशास्वृदृजुषःक्यप्। ३। १। १०९। एभ्यःक्यप्स्यात्। ह्रस्वस्यपितिकृतितुक्। इत्यः। स्तुत्यः। शास
इदङ्हलोः। शिष्यः। वृ इतिवृञोग्रहणंनवृङः। वृत्यः। वृङस्तुवार्य्याऋत्विजः। आदृत्यः। जुष्यः। पुनःक्यब्विधिःपरस्यापि
ण्यतोबाधनार्थः। अवश्यस्तुत्यः। शंसिदुहिगुहिभ्योवेतिकाशिका। शस्यं। शंस्यं। दुह्यं। दोह्यं। गुह्यं। गोह्यं। प्रशस्यस्य
श्रः। ईडवन्दवृशंसदुहांण्यतइतिसूत्रद्वयबलाच्छंसेःसिद्धम्। इतरयोस्तुमूलंमृग्यम्। आङ्पूर्वादञ्जेःसंज्ञायामुपसंख्यानम्
॥*॥ अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणादिषु। बाहुलकात्करणेक्यप्। अनिदितामितिनलोपः। आज्यं॥ ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः। ३। १। ११०

। वृतु वृत्यं । वृध वृध्यम् । कृपिचृत्योस्तु । कल्प्यं । चर्त्यं । तपकरणाद्धिं । कृत् । कीर्त्यम् । अनित्यण्यन्ताश्चुरादय इति णि जभावे ण्यत् । णिजन्तान्तु यदेव ॥ ई च खनः । ३ । १ । १११ । चात्क्यप् । आद्गुणः । खेयं । इ चेति ह्रस्वः सुपठः ॥ भृञोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ । भृत्याः कर्मकराः । भर्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयन्नतु संज्ञा । समश्च बहुलं ॥ * ॥ संभृत्याः । संभार्य्याः । असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्त्तिकं । असंज्ञायां किम् । भार्य्या नाम क्षत्रियाः । अथ कथम्भार्य्या वधूरिति इह हि संज्ञायां समजेति क्यपा भाव्यम् । संज्ञापर्य्युदासस्तु पुंसि चरितार्थः सत्यं । बिभर्त्तेः भृञ इति दीर्घान्तात् क्वादेर्वा ण्यत् । क्यप्तु भरतेरेव तदनुबन्धग्रहणे इति परिभाषया ॥ मृजेर्विभाषा । ३ । १ । ११३ । मृजेः क्यब्वा स्यात्पक्षे ण्यत् । मृज्यः ॥ चजोः कु घिण्यतोः । ७ । ३ । ५२ । चस्य जस्य च कुत्वं स्यात् घिति ण्यति च परे । निष्ठायामनिट इति वक्तव्यम् तेनेह न । गर्ज्यं ॥ मृजेर्वृद्धिः । मार्ग्यः ॥ न्यंक्वादीनाञ्च । ७ । ३ । ५३ । कुत्वं स्यात् । न्यंकुः नावञ्चेरित्युप्रत्ययः ॥ राजसूयसूर्य्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः । ३ । १ । ११४ । एते सप्त क्यबन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्योऽभियवद्वारा निष्पादयितव्यः । यद्वा । लतात्मकः सोमो राजा स सूयते कंड्यतेऽत्रेति अधिकरणे क्यप्निपातनाद्दीर्घः राजसूयं । अर्द्धर्चादिः । सरत्याकाशे सूर्य्यः कर्त्तरि क्यप्निपातनादूत्वं । यद्वा यू प्रेरणे तुदादिः । सुवति कर्म्मणि लोकं प्रेरयति क्यपो रुड् । मृषोपपदाद्वदेः कर्म्मणि नित्यं क्यप् । मृषोद्यम् । विशेष्यनिघ्नोऽयं । उच्चाय सैन्दर्य्य गुणा मृषोद्याः । रोचतेः रुच्यः । गुपेरादेः कुत्वञ्च संज्ञायां । सुवर्णरजतभिन्नन्धनं कुप्यं । गोप्यमन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते कृष्टपच्याः । कर्म्मकर्त्तरि । अकृष्टे तु कर्म्मणि कृष्टपाक्याः । न व्यथते ऽव्यथ्यः ॥ भिद्योद्ध्यौ नदे । ३ । १ । ११५ । भिदेरुज्झेश्च क्यप् । उज्झेर्द्धत्वञ्च । भिनत्ति कूलम्भिद्यः । उज्झत्युदकमुद्ध्यः । नदे किं । भेत्ता । उज्झिता ॥ पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ । अधिकरणे क्यप्निपात्यते । पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थाः पुष्यः । सिद्ध्यन्त्यस्मिन्निति सिध्यः ॥ विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ ।

११७। पुङ्नीञ्जिभ्यःक्यप्। विपूयोमुञ्जः। रज्वादिकरणायशोधयितव्यइत्यर्थः। विनीयः। कल्कः। पिष्टश्चौषधविशेष
इत्यर्थः। पापमितिवा। जित्योहलिः। बलेनकृष्टव्यइत्यर्थः। कृष्टसमीकरणार्थंस्थूलकाष्ठम्। अन्यत्तुविपव्यं। विनेय
म्। जेयम्॥ प्रत्यपिभ्यांग्रहेः। ३। १। ११८। छन्दसीतिवक्तव्यं॥ * ॥ प्रतिगृह्यम्। अपिगृह्यम्। लोकेतुप्रतिग्रा
ह्यम्। अपिग्राह्यम्॥ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुच। ३। १। ११९। अवगृह्यम्। प्रगृह्यम्पदम्। अस्वैरीपरतन्त्रः। गृ
ह्यकाःशुकाः। पञ्जरादिबन्धनेनपरतन्त्रीकृताइत्यर्थः। बाह्यायांग्रामगृह्यासेना। ग्रामस्यबहिर्भूतेत्यर्थः। स्त्रीलिङ्गनिर्देशा
त्पुन्नपुंसकयोर्न्न। पक्षेभवःपक्ष्यः दिगादित्वाद्यत्। आर्य्यैर्गृह्यतेआर्य्यगृह्यः। तत्पक्षाश्रितइत्यर्थः॥ विभाषाकृवृषोः।
३। १। १२०। क्यप्स्यात्। कृत्यं। वृष्यं। पक्षे॥ ऋहलोर्ण्यत्। ३। १। १२४। ऋवर्णान्ताद्धलन्ताच्चधातोर्ण्यत्स्या
त्। कार्य्यम्। वर्ष्यं॥ युग्यञ्चपत्रे। ३। १। १२१। पत्रम्वाहनं। युग्योगौः। अत्रक्यप्कुत्वञ्चनिपात्यते॥ अमावस्यद
न्यतरस्याम्। ३। १। १२२। अमोपपदाद्वसेरधिकरणेण्यत्। वृद्धौसत्यांपाक्षिकोह्रस्वश्चनिपात्यते। अमासहवसतो
ऽस्याञ्चन्द्रार्कौअमावास्या। अमावस्या॥ ऋहलोर्ण्यत्। चजोरितिकुत्वं। पाक्यं। पाणौसृजेर्ण्यद्वाच्यः। ऋदुपधलक्षण
स्यक्यपोपवादः। पाणिभ्यांसृज्यतेपाणिसर्ग्यारज्जुः॥ समवपूर्वाच्च। समवसर्ग्याः॥ नकादेः। ७। ३। ५९। कादेर्धा
तोःकुत्वन्न। गर्ज्यम्। वार्त्तिककारस्तु। चजोरितिसूत्रेनिष्ठायामनिटइतिपूरयित्वानकादेरित्यादिप्रत्याचख्यौ। तेनअ
जितर्ज्जिप्रभृतीनान्नकुत्वन्निष्ठायांसेट्त्वात्। शुचुग्लुञ्चुप्रभृतीनान्तुक्तादित्वेपिकुत्वंस्यादेव। सूत्रमतेतुयद्यपिविपरीतम्प्राप्नं
तथापियथोत्तरंमुनीनाम्प्रामाण्यं॥ अजिव्रज्योश्च। ७। ३। ६०। नकुत्वं। समाजः। परिव्राजः॥ भुजन्युब्जौपाण्युपता
पयोः। ७। ३। ६१। एतयोरेतौनिपात्यौ। भुज्यतेऽनेनेतिभुजःपाणिः। हलश्चेतिघञ्। न्युब्जन्त्यस्मिन्नितिन्युब्जः। उ
पतापोरोगः। पाण्युपतापयोःकिं। भोगःसमुद्गः॥ प्रयाजाऽनुयाजौयज्ञाङ्गे। ७। ३। ६२। एतौनिपात्यौयज्ञाङ्गे। प

ऽप्रयाजाः । त्रयोनुयाजाः । यज्ञाङ्गे किम् । प्रयागः । अनुयागः ॥ वञ्चेर्गतौ । ७ । ३ । ६३ । कुत्वन्न । वञ्च्यम् । गतौ किं । वाक्यं काष्ठं । कुटिलीकृतमित्यर्थः ॥ ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ । उचेर्गुणः कुत्वं निपात्यते के परे । ओकः शकुन्तवृषलौ । इगुपधलक्षणः कः घञा सिद्धे अन्तोदात्तार्थमिदं ॥ ण्य आवश्यके । ७ । ३ । ६५ । कुत्वन्न । अवश्यपाच्यं ॥ यजयाचरुचप्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ । ण्ये कुत्वन्न । याज्यं । याच्यं । रोच्यं । प्रवाच्यं । ग्रन्थविशेषः । ऋच् । अर्च्यं । ऋदुपधत्वेपि अत एव ज्ञापकाण्ण्यत् ॥ त्यजेश्च ॥ * ॥ त्याज्यं । ण्येजपूज्यश्चेति काशिका । तत्र पूजेर्ग्रहणं चिन्त्यं भाष्यानुक्तत्वात् । ण्यत्प्रकरणे त्यजेरुपसंख्यानमिति हि भाष्यं ॥ वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ । वाच्यं । शब्दाख्यायान्तु वाक्यं ॥ प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे । ७ । ३ । ६८ । प्रयोक्तुं शक्यः । प्रयोज्यो नियोज्यो भृत्यः ॥ भोज्यं भक्ष्ये । ७ । ३ । ६९ । भोग्यमन्यत् । ण्यत्प्रकरणे लपिदभिभ्यां चेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ लाप्यं । दभिर्धातुष्वपठितोपि वार्त्तिकबलात् ण्यत्कार्य्यः । दाभ्यः ॥ ओरावश्यके । ३ । २ । १२५ । उवर्णान्ताद्धातोर्ण्यत् स्यादवश्यम्भावे द्योत्ये । लाव्यं । पाव्यं ॥ आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च । ३ । १ । १२६ । युञ् । आसाव्यं । यु मिश्रणे । याव्यम् । वाप्यं । राप्यं । लाप्यं । त्राप्यं । चाम्यं ॥ आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ । आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाग्निविशेष एवेदम् । स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् । आनेयोऽन्यः । घटादिः । वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ॥ प्रणाय्योऽसम्मतौ । ३ । १ । १२८ । सम्मतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्म्मव्यापारः । तथा भोगेच्छादरोपि सम्मतिः । प्रणाय्यश्चौरः । प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः । प्रणाय्योऽन्तेवासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ॥ पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु । ३ । १ । १२९ । मीयतेऽनेन पाय्यम्मानं । ण्यत् धात्वादेः पत्वञ्च । आतो युगिति युक् । सम्यङ्नीयते होमार्थमग्निम्प्रतीति सान्नाय्यं हविर्विशेषः । ण्यदायादेशः समो दीर्घश्च निपात्यते । निचीयतेऽस्मिन्धान्यादिकं निकाय्यो निवासः । अधिकरणे ण्यत् । आप् । धात्वादेःक

ण्यच्चनिपात्यते । धीयतेऽनयासमिदितिधाय्याऋक् ॥ क्रतौकुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ । ३ । १ । १३० । कुण्डेनपीयतेऽस्मि न्सोमःकुण्डपाय्यःक्रतुः । सञ्चीयतेऽसौसञ्चाय्यः ॥ अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । ३ । १ । १३१ । अग्निधारणार्थे स्थलविशेषेएतेसाधवः । अन्यत्रतुपरिचेयं । उपचेयम् । समूह्यं ॥ चित्याग्निचित्येच । ३ । १ । १३२ । चीयतेऽसौ चित्योऽग्निः । अग्नेश्चयनमग्निचित्या ॥ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च । त्वयागन्तव्यम् । गमनीयम् । गम्यम् । इहलो टाबाधामाभूदितिपुनःकृत्यविधिः । स्त्र्यधिकारादूर्ध्वंवासरूपविधिःक्वचिन्नेतिज्ञापयति ॥ तेनक्तल्युट्तुमुन्खलर्थेषुनेतिसि द्धं ॥ अर्हेकृत्यतृचश्च । स्तोतुमर्हःस्तुत्यः । स्तुतिकर्मस्तोता । स्तुतिकर्तालिङाबाधामाभूदितिकृत्यतृचोर्विधिः ॥ भव्यगेयप्र वचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावा । ३ । ४ । ६८ । एतेकृत्यन्ताःकर्तरिवानिपात्यन्तेपक्षेतयोरेवेतिसकर्मकात्कर्म णि । अकर्मकात्तुभावेज्ञेयाः । भवतीतिभव्यः । भव्यमनेनवा । गायतीतिगेयःसाम्नामयं । गेयंसामानेनवाइत्यादि ॥ शकि लिङ्च । चात्कृत्याः । वोढुंशक्योवोढव्यः । वहनीयोवाह्यः । लिङाबाधामाभूदितिकृत्योक्तिः । लाघवादनेनैवज्ञापनसंभवेप्रैषा दिसूत्रेकृत्याश्चेतिसूत्रंत्यजं । अर्हेकृत्यतृचेत्यर्हणाञ्च ॥*॥ इतिकृत्यप्रक्रिया ॥*॥ ण्वुल्तृचौ । ३ । १ । १३३ । धातोरेतौस्तः । कर्तरिकृदितिकर्त्रर्थे ॥ युवोरनाकौ । कारकः । कर्ता । वोढुमर्होवोढा । कारिका । कर्त्री । गाङ्कुटेतिङित्वं । कुटिता । अ ञ्णिदित्युक्तेर्नङित्त्वं । कोटकः ॥ विजइट् । विजिता ॥ हनस्तोऽचिण्णलोः । घातकः ॥ आतोयुक् । दायकः । नोदात्तोपदेशस्ये तिनवृद्धिः । शमकः । दमकः । अनिटस्तुनियामकः ॥ जनिवध्योश्च । जनकः । वधहिंसायां । वधकः ॥ रधिजभोरचि । र न्धकः । जम्भकः ॥ नेट्यलिटिरधेः । रधिता । रद्धा । मस्जिनशोरितिनुम् । मङ्क्ता । नंष्टा । नशिता ॥ रभेरशब्लिटोः । रम्भकः । रब्धा ॥ लभेश्च । लम्भकः । लब्धा । तीषसह । एषिता । एष्टा । सहिता । सोढा । दरिद्रातेरालोपः । दरिद्रिता । ण्वुलि न । दरिद्रायकः । कृत्यल्युटइत्येवसूत्रमस्तु । यत्रविहितास्ततोऽन्यत्रापिस्युरित्यर्थात् । एवञ्चबहुलग्रहणंयोगविभागेन

त्वन्यात्रस्यार्थव्यभिचारार्थं । पादाभ्यां ह्रियते पादहारकः । कर्मणि ण्वुल् । क्रमेः कर्त्तर्यात्मनेपदविषयात्कृतइणिनषेधो वाच्यः ॥ *॥ प्रक्रन्ता । कर्त्तरीति किं । प्रक्रमितव्यं । आत्मनेपद इति किं । संक्रमिता । अनन्यभावो विषयशब्दः । तेनानुपसर्गाद्वेति विकल्पा इस्यन निषेधः । क्रमिता । तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् । तेन क्रन्तेत्यपीति केचित् । गमेरिडिप्यत्र परस्मैपदग्रहणान्ताङानयो रभावं लक्षयति । सञ्जिगमिषिता । एवन्नवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः । विवृत्सिता । यङन्तात् ण्वुल् । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्नवृद्धिः । पापचकः । यङ्लुगन्तात् । पापाचकः ॥ नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः । ३ । १ । १३४ । नंद्यादेर्ल्युः ग्रह्यादेर्णिनिः पचादे रच् स्यात् । नन्दयतीति नन्दनः । जनमर्द्दयतीति जनार्द्दनः । मधुसूदनः । विशेषेण भीषयतीति विभीषणः । लवणः । नंद्यादिगणे निपातनाण्णत्वं । ग्राही । स्थायी । मन्त्री । विशयी । वृध्यभावो निपातनात् । विषयी । इह षत्वमपि । परिभावी । परिभवी । पाक्षिको वृद्ध्यभावो निपात्यते । पचादिराकृतिगणः ॥ शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ । कर्म्मणि घटोटच् । इति सूत्रयोः करोतेर्घटश्च अप्रयोगात् । अच्प्रत्यये परे यङ्लुग्विधानाच्च । केषाञ्चित्पाठस्त्वनुबन्धासञ्जनार्थः । केषाञ्चित्प्रपञ्चार्थः । केषाञ्चिद्बाधकबाधनार्थः । पचतीति पचः । नदट् । चोरट् । देवट् । इत्यादयष्टितः । नदी । चोरी । देवी । दीव्यतेरिगुपधेति कः प्राप्तः । जारभरा । श्वपचा । अनयोः कर्म्मण्यण् प्राप्तः । न्यंक्वादिषु पाठात् श्वपाकोपि । यङो चिचेति लुक् । नधातुलोप इति गुणवृद्धिनिषेधः । चेक्रियः । नेन्यः । लोलुवः । पोपुवः । मरीमृजः । चरिचलिपतिवदीनांवा द्वित्वमच्याक्चाभ्यासस्येति वक्तव्यम् ॥*॥ आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासहूस्वो हलादिशेषश्च न । चराचरः । चलाचलः । पतापतः । वदावदः । हन्तेर्घत्वञ्च । घत्वमभ्यासस्योत्तरस्य त्वभ्यासाच्चेति कुत्वं । घनाघनः । पाटेर्णिलुक्चोक्दीर्घश्चाभ्यासस्य । पाटूपटः । पक्षेचरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाटः । रात्रेः कृतीति वा नुम् । रात्रिञ्चरो रात्रिचरः ॥ इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । ३ । १ । १३५ । एभ्यः कः स्यात् । क्षिपः । लिखः । वुधः । कृशः । ज्ञः । प्रीणातीति प्रियः । किरतीति किरः ।

K 4

वासरूपविधिना ण्वुल्तृचावपि । क्षेपकः । क्षेप्ता ॥ आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ । कः स्यात् । श्याद्व्यधेति णस्यापवादः । सुग्लः । प्रज्ञः ॥ पाघ्राध्माधेट्दृशः शः । ३ । १ । १३७ । पिबतीति पिबः । जिघ्रः । धमः । धयः । धया कन्या । धेटष्टित्वात्स्तनन्धयीति खशीव ङीप्प्राप्तः । खशोऽन्यत्र नेष्यत इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । घ्रः संज्ञायामन्यथा घ्रादिभिरिति निर्देशात् ॥ अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च । ३ । १ । १३८ । शः स्यात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । चेतयः । सातिः सुखार्थः । सौत्रो हेतुमण्ण्यन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि । सात् । परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । षह मर्षणे चुरादिः । हेतुमान्ण्यन्तो वा । साहयः । अनुपसर्गात्किम् । प्रलिपः । नौ लिम्पेर्वाच्यः ॥ * ॥ निलिम्पा देवाः ॥ गवादिषु विन्देः संज्ञायाम् ॥ * ॥ गोविन्दः । अरविन्दः ॥ ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ । शः स्यात् । ददः । दधः । पक्षे वक्ष्यमाणो णः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ॥ ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० । इतिशब्द आद्यर्थः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पक्षेऽच् । ज्वालः । ज्वलः । चालः । चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । तनोतेरुपसंख्यानम् ॥ * ॥ इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न सम्बध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ॥ श्याद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च । ३ । १ । १४१ । श्यैङ्प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेश्चादन्तत्वात्सिद्धे पृथक्ग्रहणमुपसर्गे कं बाधितुम् । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । आत् । दायः । धायः । व्याधः । स्रु गतौ । आङ्पूर्वः सम्पूर्वश्च । आस्रावः । संस्रावः । अत्यायः । अवसायः । अवहारः । लेहः । श्लेषः । श्वासः ॥ दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ । णः स्यात् । दुनोतीति दावः । नीसाहचर्य्यात्सानुबन्धकाद्दुनोतेरेव णः । दवतेस्तु । पचाद्यच् । दवः । नयतीति नायः । उपसर्गे तु प्रदवः । प्रणयः ॥ विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ । णो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे ग्राहः । ज्योतिषि ग्रहः । भवतेश्चेति काशिका । भवो देवः । संसारश्च । भावाः पदार्थाः भाष्यमते तु प्राप्त्यर्थाच्चुरादिण्य

न्नाद्यच् । भावः ॥ गेहेकः ।३ । १ । १४४ । गेहेकर्त्तरियहेःकःस्यात् । गृह्णातिधान्यादिकमितिगृहम् । तात्स्थ्याद्गृहाःदाराः ॥ शिल्पिनिष्वुन् । ३ । १ । १४५ । क्रियाकौशलंशिल्पंतद्वत्कर्त्तरिष्वुन्स्यात् । नृतिखनिरञ्जिभ्यएव ॥*॥ नर्त्तकः । नर्त्तकी । खनकः । खनकी । असिश्रकेऽनेचरञ्जेर्न्नलोपोवाच्यः ॥*॥ रजकः । रजकी । भाष्यमतेतुनृतिखनिभ्यामेवष्वुन् । रञ्जेस्तुक्वुन् । शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् । टाप् । रजिका । पुंयोगेतु । रजकी ॥ गस्थकन् ।३ ।१ ।१४६ । गायतेस्थकन्स्यात् । शिल्पिनिकर्त्तरि । गाथकाः ॥ ण्युट्च । ३ । १ । १४७ । गायनः । टित्वाद्गायनी ॥ हश्चव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ । हाकोहाङ्श्चण्युट्स्यात्व्रीहौकालेचकर्त्तरि । जहात्युदकमितिहायनोव्रीहिः । जहातिभावानितिहायनोवर्षं । जिहीतेप्राप्नोतीतिवा ॥ प्रुसृल्वः समभिहारेवुन् । ३ । १ । १४९ । समभिहारग्रहणेनसाधुकारित्वंलक्ष्यते । प्रवकः । सरकः । लवकः ॥ आशिषिच ।३ ।१ ।१५० । आशीर्विषयार्थवृत्तेर्द्धातोर्वुन्स्यात्कर्त्तरि । जीवतात् । जीवकः । नन्दतात् । नन्दकः । आशीःप्रयोक्तृधर्म्मः । आशासितुःपित्रादेरियमुक्तिः ॥ कर्म्मण्यण् । ३ । २ । १ । कर्म्मण्युपपदेधातोरण्प्रत्ययःस्यात् । उपपदसमासः । कुम्भङ्करोतीतिकुम्भकारः । आदित्यंपश्यतीत्यादावनभिधानान्न ॥ शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्योणः ॥*॥ अणोपवादार्थंवार्त्तिकं । मांसशीला । मांसकामा । मांसभक्षा । कल्याणाचारा ॥ ईक्षिक्षमिभ्याञ्च ॥*॥ सुखप्रतीक्षा । बहुक्षमा । कथन्तर्हिगङ्गाधरभूधरादयः कर्म्मणःशेषत्वविवक्षायाम्भविष्यन्ति ॥ ह्वावामश्च । ३ । २ । २ । अण्स्यात्कापवादः । स्वर्गह्वायः । तन्तुवायः । धान्यमायः ॥ आतोऽनुपसर्गेकः ।३ । २ । ३ । आदन्ताद्धातोरनुपसर्गात्कर्म्मण्युपपदेकःस्यात्स्यात्णोऽण् ॥ आतोलोपः । गोदःपार्ष्णित्रम् । अनुपसर्गेकिम् । गोसन्दायः । कविधौसर्व्वत्रप्रसारणिभ्योडः ॥ ब्रह्मजिनातिब्रह्मज्यः ॥*॥ सर्व्वत्रग्रहणात् ॥ आतश्चोपसर्गे ।३ ।३ ।१०६ । आह्वः । प्रह्वः ॥ सुपिस्थः ।३ ।२ ।४ । सुपीतियोगोविभज्यते । सुपिउपपदेआदन्तात्कःस्यात् । द्वाभ्याम्पिबतीतिद्विपः । समस्थः । विषमस्थः । ततःस्थः । सुपितिष्ठतेःकःस्यादारम्भ

सामर्थ्याद्भावे । आखूनामुत्थानमाखूत्थः ॥ प्रष्ठोऽग्रगामिनि । ८ । ३ । ९२ । प्रतिष्ठत इति प्रष्ठो गौः । अग्रतो गच्छतीत्यर्थः
। अग्रे इति किं । प्रस्थः ॥ अम्बाऽऽम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः । ८ । ३ । ९७
। स्थ इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणं । षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्यः स्थस्य सस्य षः स्यात् । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । इत ऊर्द्ध्वं कर्म्मणि सुपीति द्व
यमप्यनुवर्त्तते । तत्राकर्म्मके पुसुपीत्यस्य सम्बन्धः ॥ तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः । ३ । २ । ५ । तुन्दशोकयोः कर्म्मणो
रुपपदयोरेभ्यां कः स्यात् । आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यं ॥*॥ तुन्दम्परिमार्ष्टीति तुन्दपरिमृजोऽलसः । शोकापनोदः
। सुखस्याहर्त्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ज्ज एव । यस्तु संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोदः । कप्रकर
णे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् ॥ * ॥ मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः । आकृतिगणोऽयं । महीध्रः । कुध्रः । गिलति
गिलः ॥ प्रे दाज्ञः । ३ । २ । ६ । दारूपाज्ज्ञानातेश्च प्रोपसृष्टात्कर्म्मण्युपपदे कः स्यादणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथि
प्रज्ञः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्मिन्सति न कः । गोसम्प्रदायः ॥ समि ख्यः । ३ । २ । ७ । गोसंख्यः ॥ गापोष्टक । ३ ।
२ । ८ । अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक् स्यात्कर्म्मण्युपपदे । सामगः । सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । पिबतेः सुराशीध्वो
रिति वाच्यम् ॥*॥ सुरापी । शीधुपी । अन्यत्र क्षीरपा ब्राह्मणी । सुराम्पातिरक्षतीति सुरापा ॥ हरतेरनुद्यमनेऽच् । ३
२ । ९ । अंशहरः । अनुद्यमने किम् । भारहारः । शक्तिलाङ्गलाङ्कुशतोमरयष्टिघटघटीधनुष्षु ग्रहेरुपसंख्यानम् ॥*॥
शक्तिग्रहः । लाङ्गलग्रहः । सूत्रे च धार्य्यर्थे । सूत्रग्रहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते न तु धारयति तत्राणेव । सूत्रग्राहः ॥
वयसि च । ३ । २ । १० । उद्यमनार्थं सूत्रं । कवचहरः । कुमारः ॥ आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ । पुष्पाण्याहर
ति तच्छीलः । पुष्पाहरः । ताच्छील्ये किं । भारहारः ॥ अर्हः । ३ । २ । १२ । अर्हतेरच् स्यात्कर्म्मण्युपपदेऽणोऽपवादः
। पूजार्हा ब्राह्मणी ॥ स्तम्बकर्णयोरमिजपोः । ३ । २ । १३ । हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यं ॥ * ॥ स्तम्बेरमते स्तम्बेरमो ह

स्ती। तत्पुरुषेकृतीतिहलदन्तादितिवाङेरलुक्। कर्णेजपः सूचकः॥ शमिधातोःसंज्ञायाम्।३।२।१४। शम्भवः।
शम्वदः। पुनर्द्धातुग्रहणम्बाधकविषयेपिप्रवृत्त्यर्थं। कृञोहेत्वादिषुटोमाभूत्। शङ्करानामपरिव्राजिकातच्छीला॥
अधिकरणेशेतेः।३।२।१५। खेशेतेखशयः। पार्श्वादिषूपसंख्यानम्॥ * ॥ पार्श्वाभ्यांशेतेपार्श्वशयः। पृष्ठशयः
। उदरेणशेतेउदरशयः॥ उत्तानादिषुकर्त्तृषु॥ * ॥ उत्तानःशेतेउत्तानशयः। अवमूर्द्धशयः। अवनतोमूर्द्धाय
स्यस अवमूर्द्धा। अधोमुखःशेतइत्यर्थः॥ गिरौडश्छन्दसि॥ * ॥ गिरौशेतेगिरिशः। कथन्तर्हिगिरिशमुपचचारप्र
त्यहंसासुकेशीतिगिरिरस्यास्तीतिविग्रहेलोमादित्वाच्छः॥ चरेष्टः।३।२।१६। अधिकरणेउपपदे। कुरुच
रः। कुरुचरी॥ भिक्षासेनादायेषुच।३।२।१७। भिक्षाञ्चरतीतिभिक्षाचरः। सेनाचरः। आदायेतिल्यबन्तम्।
आदायचरः। कथम्मेग्रास्थिनांसहचरीमिति। पचादिषुचरडितिपाठात्॥ पुरोऽग्रतोऽग्रेषुसर्त्तेः।३।२।१८। पु
रःसरः। अग्रतस्सरः। अग्रमग्रेणाग्रेवासरतीत्यग्रेसरः। सूत्रेऽग्रइतिएदन्तत्वमपिनिपात्यते। कथन्तर्हियूथन्तदग्रस
रगर्व्वितक्कस्ससारमिति। बाहुलकादितिहरदत्तः॥ पूर्व्वेकर्त्तरि।३।२।१९। कर्त्तृवाचिनिपूर्व्वशब्देउपपदेसर्त्तेष्टः
स्यात्। पूर्वःसरतीतिपूर्वसरः। कर्त्तरिकिम्। पूर्व्वन्देशंसरतीतिपूर्व्वसारः॥ कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु।३।२।२०
। एषुद्योत्येषुकरोतेष्टःस्यात्। अतःकृकमीतिसः। यशस्करीविद्या। श्राद्धकरः। वचनकरः॥ दिवाविभानिशाप्रभाभा
स्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्त्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्य्यत्तद्धनुररुष्षु।३।२।२१।
एषुकृञष्टःस्यात्। अहेत्वादावपि। दिवाकरः। विभाकरः। निशाकरः। कस्कादित्वात्सः। भास्करः। बहुकरः। बहु
शब्दस्यवैपुल्यार्थेसंख्यापेक्षयापृथग्ग्रहणम्। लिपिलिबिशब्दौपर्य्यायौ। संख्या। एककरः। द्विकरः। कस्कादित्वात्।
अहस्करः। नित्यंसमासेनुत्तरपदस्थस्येतिषत्वम्। धनुष्करः। अरुष्करः॥ किंयत्तद्बहुषुकृञोऽज्विधानमितिवार्त्तिकं

म्॥ * ॥ किंकरा। यत्करा। तत्करा। हेत्वादौ टन्बाधित्वा परत्वाट्टच्। पुंयोगे ङीष्। किङ्करी॥ कर्म्मणि भृतौ। ३। २। २२। कर्म्मशब्द उपपदे करोतेष्टः स्यात्। कर्म्मकरो भृतकः। कर्म्मकारोऽन्यः॥ नशब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु। ३। २। २३। एषु कृञष्टो न हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते। शब्दकार इत्यादि॥ स्तम्बशकृतोरिन्। ३। २। २४। व्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यं॥ * ॥ स्तम्बकरिर्व्रीहिः। शकृत्करिर्वत्सः। व्रीहिवत्सयोः किं। स्तम्बकारः। शकृत्कारः॥ हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ। ३। २। २५। दृतिनाथयोरुपपदयोर्हृञ इन् स्यात् पशौ कर्त्तरि। दृतिं हरतीति दृतिहरिः। नाथन्नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः। पशौ किं। दृतिहारः। नाथहारः॥ फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च। ३। २। २६। फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः। उपपदस्यैदन्तत्वं ग्रहेरिन् प्रत्ययश्च निपात्यते। आत्मानं बिभर्त्तीति आत्मम्भरिः। आत्मनो मुमागमः। भृञ इन्। चात्कुक्षिम्भरिः। चान्द्रास्तु आत्मनोदरकुक्षिष्विति पेठुः। ज्योत्स्नाकरम्भमुदरम्भरयश्चके स इति मुरारिः॥ एजेः खश्। ३। २। २८। ण्यन्तादेजेः खश् स्यात्॥ अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्। ६। ३। ६७। अरुषो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात्। खिदन्ते उत्तरपदे न त्वव्ययस्य। शित्वाच्छवादिः। जनमेजयतीति जनमेजयः। वातशुनी[illegible]र्धेष्वजधेट्तुदजहातिभ्यः खश उपसंख्यानम्॥ * ॥ वातमजा मृगाः॥ खित्यनव्ययस्य। ६। ३। ६६। खिदन्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात्। ततो मुम्। शुनिन्धयः। तिलन्तुदः। शर्द्धञ्जहा माषाः। शर्द्धो पानशब्दः तञ्जहतीति विग्रहः। जहातिरन्तर्भावितण्यर्थः॥ नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः। ३। २। २९। अत्र वार्त्तिकम्। स्तने धेटो नासिकायां ध्मश्चेति वाच्यम्॥ * ॥ स्तनन्धयतीति स्तनन्धयः। धेटष्टित्वात् स्तनन्धयी। नासिकन्धमः। नासिकन्धयः॥ नाडीमुष्ट्योश्च। ३। २। ३०। एतयोरुपपदयोः कर्म्मणोर्ध्माधेटोः खश् स्यात्। यथासंख्यन्नेष्यते। नाडिन्धमः। नाडिन्धयः। मुष्टिन्धमः। मुष्टिन्धयः। घटीखारीखरीषूपसंख्यानं॥ * ॥ घटिन्धमः। घटिन्धयः। इत्यादि। खारी परिमाणविशेषः। खरी गर्दभी॥ उदि

कूलेरुजिवहोः । ३ । २ । ३१ । उत्पूर्व्वाभ्यांरुजिवहिभ्यांकूलेकर्म्मण्युपपदेखश्स्यात् । कूलमुद्रुजतीतिकूलमुद्रुजः । कूलमुद्वहः ॥ वहाभ्रेलिहः । ३ । २ । ३२ । वहःस्कन्धस्तंलेढीतिवहंलिहोगौः । अदादित्वाच्छपोलुक् । खशोङित्वान्न गुणः । अभ्रंलिहोवायुः ॥ परिमाणेपचः ३ । २ । ३३ । प्रस्थम्पचास्थाली । खारिम्पचःकटाहः ॥ मितनखेच । ३ । २ । ३४ । मितम्पचाब्राह्मणी । नखम्पचायवागूः । नचिरत्नतापवाची ॥ विध्वरुषोस्तुदः । ३ । २ । ३५ । विधुन्तुदः । मुमिकृतेसंयोगान्तस्यलोपः । अरुन्तुदः ॥ असूर्य्यललाटयोर्दृशितपोः । ३ । २ । ३६ । असूर्य्यमित्यसमर्थसमासः । दृशिनानञःसम्बन्धात् । सूर्य्यंनपश्यन्तीत्यसूर्य्यंपश्याराजदाराः । ललाटन्तपःसूर्य्यः ॥ उग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्च । ३ । २ । ३७ । एतेनिपात्यन्ते । उग्रमितिक्रियाविशेषणन्तस्मिन्नुपपदेदृशेःखश् । उग्रम्पश्यतीत्युग्रम्पश्यः । इरा उदकन्तेनमाद्यतिदीप्यतेऽविन्धनत्वादितिइरम्मदोमेघज्योतिः । इहनिपातनात्श्यन्न । पाणयोध्मायन्तेऽस्मिन्निति पाणिन्धमोध्वा । अन्धकाराद्यावृतइत्यर्थः । तत्रहिसर्पाद्यपनोदनायपाणयःशब्द्यन्ते ॥ प्रियवशेवदःखच् । ३ । २ । ३८ । प्रियम्वदः । वशम्वदः । गमेस्सुपिवाच्यः ॥*॥ असंज्ञार्थमिदम् । मितङ्गमोहस्ती । विहायसोविहइतिवाच्यं ॥*॥ खच्चडिद्वावाच्यः ॥*॥ विहङ्गमः । विहङ्गः । भुजङ्गमः । भुजङ्गः ॥ द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३९ । खच्स्यात् ॥ खचिह्रस्वः । ६ । ४ । ९४ । खच्परेणौउपधायाह्रस्वःस्यात् । द्विषन्तम्परन्वातापयतीतिद्विषन्तपः । परन्तपः । घटघटीयहणाल्लिङ्गविशिष्टपरिभाषाअनित्या । तेनेहन । द्विषतीन्तापयतीतिद्विषतीतापः ॥ वाचियमोव्रते । ३ । २ । ४० । वाच्युपपदेयमेःखच्स्याद्व्रतेगम्ये ॥ वाचंयमपुरन्दरौच । ६ । ३ । ६९ । वाक्पुरोरमन्तत्वन्निपात्यते । वाचंयमोमौनव्रती । व्रतेकिं । अशक्त्यादिनावाचंयच्छतीतिवाग्यामः ॥ पूःसर्व्वयोर्दारिसहोः । ३ । २ । ४१ । पुरन्दारयतीतिपुरन्दरः । सर्व्वसहः । सहियहणमसंज्ञार्थम् । भगेचदारेरितिकाशिका । बाहुलकेनलब्धमिदमित्याहुः । भगन्दारयतीतिभगन्दरः ॥ सर्व्वं

कूलाभ्रकरीषेषुकषः । ३ । २ । ४२ । सर्वंकषः खलः । कूलङ्कषा नदी । अभ्रङ्कषो वायुः । करीषङ्कषा वात्या ॥ मेघर्त्तिभये षु कृञः । ३ । २ । ४३ । मेघङ्करः । ऋतिङ्करः । भयङ्करः । भयशब्देन तदन्तविधिः । अभयङ्करः ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण् च । ३ । २ । ४४ । एषु कृञोऽण् स्यात् । चात्खच् । क्षेमंकरः । क्षेमकारः । प्रियङ्करः । प्रियकारः । मद्रङ्करः । मद्रकारः । वेति वाच्ये ऽण्ग्रहणं हेत्वादिषु टो मा भूदिति । कथन्तर्हि । अल्पारम्भाः क्षेमकरा इति कर्म्मणः शेषत्वविवक्षायामण्यत्वाच्च ॥ आशिते भुवः करणभावयोः । ३ । २ । ४५ । आशितशब्दे उपपदे भवतेः खच् । आशितो भवत्यनेनाशितम्भवः ओदनः । आशितस्य भवनं । आशितम्भवः ॥ संज्ञायाम्भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः । ३ । २ । ४६ । विश्वं बिभर्त्तीति विश्वम्भरः । विश्वम्भरा । रथन्तरं साम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं । नत्ववयवार्थानुगमः । पतिम्वरा कन्या । शत्रुञ्जयो हस्ती । युगन्धरः पर्वतः । शत्रुंसहः । शत्रुन्तपः । अरिन्दमः । दमिः शमनार्थान्तेन सकर्म्मकः इत्युक्तम् । मतान्तरे तु । अन्तर्भावितण्यर्थो वा दमिः ॥ गमश्च । ३ । २ । ४७ । सुतङ्गमः ॥ अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः । ३ । २ । ४८ । संज्ञायामिति निवृत्तम् । डयुगमेर्डः स्यात् । डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः । अन्तं गच्छतीत्यन्तगः इत्यादि । सर्वत्रपन्नयोरुपसंख्यानं ॥*॥ सर्वत्रगः । पन्नम्पतितं गच्छतीति पन्नगः । पन्नमिति यद्यपि क्तान्तं क्रियाविशेषणं । उरसो लोपश्च ॥*॥ उरसा गच्छतीत्युरगः । सुदुरोरधिकरणे ॥*॥ सुखेन गच्छतीत्यत्र सुगः । दुर्गः । अन्यत्रापि दृश्यते इति वक्तव्यम् ॥*॥ ग्रामगः । डे च विहायसो विहादेशो वक्तव्यः ॥*॥ विहगः ॥ आशिषि हनः । ३ । २ । ४९ । शत्रुं वध्यात् शत्रुहः । आशिषि किम् । शत्रुघातः । दारावाहनोऽणन्तस्य च टः संज्ञायाम् ॥ * ॥ दारुशब्दे उपपदे आङ्पूर्वाद्धन्तेरण् टकारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दार्वाघाटः । चारौ वा ॥*॥ चार्वाघाटः । चार्वाघातः ॥ कर्म्मणि समि च ॥*॥ कर्म्मण्युपपदे सम्पूर्वाद्धन्तेरुक्तं वेत्यर्थः । वर्णान्संहन्तीति वर्णसङ्घाटः । वर्णसङ्घातः । पदसङ्घाटः । पदसङ्घातः ॥ अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० । अपपूर्वा

हन्तेर्डः स्यात्। अनाशीरर्थमिदं। क्लेशापहः पुत्रः। तमोपहः सूर्य्यः॥ कुमारशीर्षयोर्णिनिः। ३। २। ५१। कुमारघाती। शिरसः शीर्षभावो निपात्यते। शीर्षघाती॥ लक्षणे जायापत्योष्टक्। ३। २। ५२। हन्तेष्टक् स्याल्लक्षणवति कर्त्तरि। जायाघ्नो ना। पतिघ्नी स्त्री॥ अमनुष्यकर्त्तृके च। ३। २। ५३। जायाघ्नस्तिलकालकः। पतिघ्नी पाणिरेखा। पित्तघ्नं घृतम्। अमनुष्येति किम्। आखुघातः शूद्रः। अथ कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः। शत्रुघ्नः। कृतघ्न इत्यादि। मूलविभुजादित्वात्सिद्धं। चोरघातो नगरघातो हस्तीति तु वा कुलकादृणि॥ शक्तौ हस्तिकवाटयोः। ३। २। ५४। हन्तेष्टक् स्यात् शक्तौ द्योत्यायाम्। मनुष्यकर्त्तृकार्थमिदम्। हस्तिघ्नो ना। कवाटघ्नश्चोरः। कपाटेति पाठान्तरम्॥ पाणिघताडघौ शिल्पिनि। ३। २। ५५। हन्तेष्टक् टिलोपो घत्वञ्च निपात्यते पाणिताडयोरुपपदयोः। पाणिघः। ताडघः। शिल्पिनि किम्। पाणिघातः। ताडघातः। राजघ उपसंख्यानं॥ * ॥ राजानं हन्ति राजघः॥ आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन्। ३। २। ५६। एषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु कर्म्मसूपपदेषु कृञः ख्युन् स्यात्। अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यङ्करणं। अच्वौ किं। आढ्यीकुर्वन्त्यनेन। इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् ल्युडपि नेति काशिका। भाष्यमते तु ल्युट् स्यादेव। अच्वाविति तु स्पष्टार्थम्॥ कर्त्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ। ३। २। ५७। आढ्यादिषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः। अनाढ्य आढ्यो भवतीति। आढ्यम्भविष्णुः। आढ्यम्भावुकः॥ स्पृशोऽनुदके क्विन्। घृतस्पृक्। कर्म्मणीति निवृत्तम्। मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृक्। जलस्पृक्। व्याख्यातं॥ त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च। समानान्ययोश्चेति वाच्यम्॥ * ॥ सदृक्। अन्यादृक्। अन्यादृशः। कोऽपि वाच्यः। तादृक्षः। सदृक्षः। अन्यादृक्षः॥ सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप्। ३। २। ६१। एभ्यः क्विप् स्यादुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे। द्युसत्। उपनिषत्। अण्डसूः। प्रसूः। मित्रद्विट्। प्रद्विट्। मित्रध्रुक्। प्रध्रुक्। गोधुक्। प्रधुक्। अश्वयुक्। प्रयुक्। वे

द्वित् । निविदित्यादि । अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वाच्यः ॥ * ॥ अग्रणीः । ग्रामणीः ॥ भजेर्ण्विः । ३ । २ । ६२ । सुप्यु
पसर्गे चोपपदे भजेर्ण्विः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ॥ अदोऽनन्ने । ३ । २ । ६८ । विट् स्यात् । आममत्ति । आमात् ।
सस्यात् । अनन्ने किं । अन्नादः ॥ क्रव्ये च । ३ । २ । ६९ । अदेर्विट् । पूर्वेणासिद्धे वचनमण्बाधनार्थम् । क्रव्यात् आ
ममांसभक्षकः । कथन्तर्हि क्रव्यादोऽसुरपआशर इति पक्वमांसशब्द उपपदेऽण् । उपपदस्य क्रव्यादेशः पृषोदरादित्वा
त् ॥ दुहः कब्घश्च । ३ । २ । ७० । कामदुघा ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ । छन्दसीति निवृत्तं मनिन्क्व
निप्वनिप्विचः एते प्रत्यया धातोः स्युः ॥ नेड्वशि कृति । ७ । २ । ८ । वशादेः कृत इण्न स्यात् । शॄ । सुशर्मा । प्रातरि
त्वा ॥ विड्वनोरनुनासिकस्यात् । ६ । ४ । ४१ । अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओणृ । अवावा ।
विच् । रोट् । रेट् । सुगण् ॥ क्विप् च । ३ । २ । ७६ । अयमपि दृश्यते । सत्सूद्विषेत्यत्रैव प्रपञ्चः । उखास्रत् ।
पर्णध्वत् । वाहभ्रट् ॥ अनितेः । ८ । ४ । २० । पदान्तस्यानितेर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत् । हे प्राण् ।
शासइदितीत्वं । मित्राणि शास्ति मित्रशीः । आशासः क्वावुपधाया इत्वं वाच्यम् ॥ * ॥ आशीः । इत्वोत्वे । गीः । पूः ॥ इस्म
न्त्रन्क्विषु च । ६ । ४ । ९७ । एषु छादेर्ह्रस्वः स्यात् । तनुच्छत् । अनुनासिकस्य क्विझलोरिति दीर्घः । मोनो धातोः । प्रतान् । प्रशा
न् । च्छ्वोरित्यूठ् । अक्षधूः । ज्वरत्वरेत्यूठ् । जूः । जुरौ । जुरः । तूः । स्रूः । ऊः । वृद्धिः । जनानवतीति जनौः । जना
वौ । जनावः । मूः । मुवौ । मुवः । सुमूः । सुम्वौ । सुम्वः ॥ राल्लोपः । मूर्छा । मूः । मुरौ । मुरः । धुर्वी धूः ॥ गमः क्वौ । ६
। ४ । ४० । अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गतत् । गमादीनामिति वक्तव्यम् ॥ * ॥ परीतत् । संयत् । सुनत् । ऊङ् च गमादीना
मिति वक्तव्यं लोपश्च ॥ * ॥ अग्रेगूः । अग्रेभ्रूः ॥ स्थः क च । ३ । २ । ७७ । चात् क्विप् । शंस्थः । शंस्थाः । शमि धातोरित्यच
स्याधिकं सूत्रम् ॥ सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ७८ । अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्णभो

जी। शीतभोजी। अजातौकिम्। ब्राह्मणानामन्त्रयिता। ताच्छील्येकिं। उष्णमभुङ्क्तेकदाचित्। इहवृत्तिकारणोपसर्गेभिन्न एवसुपिणिनिरितिव्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङ्‌सिनेरुपसंख्यानमितिपठितम्। हरदत्तमाधवादिभिस्तदेवानुसृतम्। एतत्तुभाष्यविरोधादुपेक्ष्यं। प्रसिद्धश्चोपसर्गेपिणिनिः। सवभूवोपजीविनां। अनुयायिवर्गः। पतत्यधोधामविसारिनवञ्जनीवोःप्रभवोनुजीविभिरित्यादौ। साधुकारिण्युपसंख्यानं॥*॥ ब्रह्मणिवदः॥*॥ अताच्छील्यार्थेवार्त्तिकद्वयं। साधुदायी। ब्रह्मवादी॥ कर्त्तर्युपमाने। ३। २। ७९। णिनिःस्यात्। उपपदार्थःकर्त्ताप्रत्ययार्थस्यकर्त्तुरुपमानम्। उष्ट्रइवक्रोशति उष्ट्रक्रोशी। ध्वाङ्क्षरावी। अताच्छील्यार्थमजात्यर्थञ्चसूत्रम्। कर्त्तरिकिम्। अपूपानिवभक्षयतिमाषान्। उपमानेकिं। उष्ट्रःक्रोशति॥ व्रते। ३। २। ८०। णिनिःस्यात्। स्थण्डिलशायी॥ बहुलमाभीक्ष्ण्ये। ३। २। ८१। पौनःपुन्येद्योत्येसुप्युपपदेणिनिः। क्षीरपायिणउशीनराः॥ मनः। ३। २। ८२। सुपिमन्यतेर्णिनिःस्यात्। दर्शनीयमानी॥ आत्ममानेखश्च। ३। २। ८३। स्वकर्मकेमननेवर्त्तमानान्मन्यतेःसुपिखश्स्यात्। चाण्णिनिः। पण्डितमात्मानंमन्यतेपण्डितम्मन्यः। पण्डितमानी॥ खित्यऽनव्ययस्य। कालिम्मन्या। अनव्ययस्यकिम्। दिवामन्या॥ इचएकाचोऽम्प्रत्ययवच्च। ६। ३। ६८। इजन्तादेकाचोऽम्स्यात्सचस्वाद्यम्वत्खिदन्तेपरे॥ औतोम्शसोः। गाम्मन्यः॥ वाम्शसोः। स्त्रियाम्मन्यः। स्त्रीम्मन्यः। न्र। नरम्मन्यः। भुवम्मन्यः। श्रियमात्मानम्मन्यतेश्रिमन्यंकुलं। भाष्यकारवचनात्। श्रीशब्दस्यह्रस्वःमुममोरभावश्च॥ भूते। ३। २। ८४। अधिकारोयम्। वर्त्तमानेलडितियावत्॥ करणेयजः। ३। २। ८५। करणेउपपदेभूतार्थाद्यजेर्णिनिःस्यात्कर्त्तरि। सोमेनेष्टवान्सोमयाजी। अग्निष्टोमयाजी॥ कर्मणिहनः। ३। २। ८६। पितृव्यघाती। कर्म्मणीत्येतत्सह्चेतियावत् अधिक्रियते॥ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप्। ३। २। ८७। एषुकर्म्मसूपपदेषुहन्तेर्भूतेक्विप्स्यात्। ब्रह्महा। भ्रूणहा। वृत्रहा। क्विप्चेत्येवसिद्धेनियमार्थमिदम्। ब्रह्मादिष्वेवहन्तेरेव

भूतेएवक्विबेवेति । चतुर्व्विधोत्रनियमइतिकाशिका । ब्रह्मादिष्वेवक्विबेवेतिद्विविधोनियमइतिभाष्यं ॥ सुकर्म्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः । ३ । २ । ८९ । सोकर्म्मादिषुचकृञःक्विस्यात् । त्रिविधोत्रनियमइतिकाशिका । सुकृत् । कर्म्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । क्विबेवेतिनियमात्कर्म्मकृतवानित्यत्राऽणन्न । कृञएवेतिनियमान्मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः । अत्रनक्विप् । भूतएवेतिनियमात् । मन्त्रङ्करोतिकरिष्यतिवेतिविवक्षायान्नक्विप् । स्वादिष्वेवेतिनियमाभावादन्यस्मिन्नप्युपपदेक्विप् । शास्त्रकृत् । भाष्यकृत् ॥ सोमेसुञः । ३ । २ । ९० । सोमसुत् । चतुर्व्विधोत्रनियमइतिकाशिका । एवमुत्तरसूत्रेपि ॥ अग्नौचेः । ३ । २ । ९१ । अग्निचित् ॥ कर्म्मण्यग्न्याख्यायाम् । ३ । २ । ९२ । कर्म्मण्युपपदेकर्म्मण्येवकारके चिनोतेःक्विस्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम् । श्येनइवचितःश्येनचित् ॥ कर्म्मणीनिर्विक्रियः । ३ । २ । ९३ । कर्म्मण्युपपदेविपूर्वात्क्रीणातेरिनिःस्यात् । कुत्सितग्रहणंकर्त्तव्यम् ॥*॥ सोमविक्रयी । घृतविक्रयी ॥ दृशेःक्वनिप् । ३ । २ । ९४ । कर्म्मणिभूतइत्येव । पारंदृष्टवान्पारदृश्वा ॥ राजनियुधिकृञः । ३ । २ । ९५ । क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितण्यर्थः । राजानंयोधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ॥ सहेच । ३ । २ । ९६ । कर्म्मणीतिनिवृत्तं । सहयुध्वा । सहकृत्वा ॥ सप्तम्याञ्जनेर्डः । ३ । २ । ९७ । सरसिजं । मन्दुरायाञ्जातोमन्दुरजः । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥ पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ । जातिशब्दवर्ज्जितेपञ्चम्यन्तउपपदेजनेर्डःस्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ॥ उपसर्गेचसंज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ । प्रजास्यात्सन्ततौजने ॥ अनौकर्म्मणि । ३ । २ । १०० । अनुपूर्वाज्जनेःकर्म्मण्युपपदेडःस्यात् । पुमांसमनुरुध्यजाताप्पुमनुजा ॥ अन्येष्वपिदृश्यते । ३ । २ । १०१ । अन्येष्वप्युपपदेषुजनेर्डःस्यात् । अजः । द्विजः । ब्राह्मणजः । अपिशब्दः । सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेनधात्वन्तरादपिकारकान्तरेष्वपिक्वचित् । परितःखातापरिखा ॥ क्तक्तवतूनिष्ठा । १ । १ । २६ । एतौनिष्ठासंज्ञौस्तः ॥ निष्ठा । ३ । २ । १०२ । भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठास्यात् । तत्रतयोरेवेतिभाव

कर्म्मणोः क्तः । कर्त्तरि कृदिति कर्त्तरि क्तवतुः । उकाविती । स्नातम्मया । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वंकृतवान् ॥ निष्ठायामण्य
दर्थे । ६ । ४ । ६० । ण्यदर्थो भावकर्म्मणी ततोऽन्यत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्यात् ॥ क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ । दीर्घात्
क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्म्मणोस्तु क्षितः कामो मया ॥ श्र्युकः किति । श्रितः । श्रितवान् । भूतः । भू
तवान् । क्षुतः । ऊर्णोतेर्णुवद्भावो वाच्यः ॥*॥ तेन एकाच्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः । नुतः । वृतः ॥ रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः
। ८ । २ । ४२ । रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । शॄ । ऋत इत् । र
परः णत्वं । शीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वान्नेह । कृतस्यापत्यं कार्त्तिः । भिन्नः । छिन्नः ॥ संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः
। ८ । २ । ४३ । निष्ठातस्य नः स्यात् । द्राणः । स्त्यानः । ग्लानः ॥ ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ । एकविंशतेर्लूञादिभ्यः
प्राग्वत् । लूनः । ज्या । ग्रहिज्या । जीनः ॥ दुग्वोर्दीर्घश्च ॥*॥ दु गतौ । दूनः । टुदु उपतापे इत्ययन्तु न गृह्यते सानुबन्ध
त्वात् । मृदुतया दुतयेति माघः । गूनः ॥ पूञो विनाशे ॥*॥ पूना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । पूतमन्यत् ॥ सिनोतेर्ग्रासकर्म्म
कर्तृकस्य ॥*॥ सिनो ग्रासः । ग्रासेति किम् । सितापाशेन सूकरी । कर्म्मकर्तृकेति किम् । सितो ग्रासो देवदत्तेन ॥ ओदि
तश्च । ८ । २ । ४५ । भुजो । भुग्नः । टुओश्वि । उच्छूनः । ओहाक् । प्रहीणः । स्वादय ओदित इत्युक्तम् । सूनः ।
सूनवान् । दूनः । दूनवान् । ओदिन्मध्ये डीङः पाठसामर्थ्यान्नेट् । उड्डीनः ॥ द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यः । ६ । १ । २४ । द्र
वस्य मूर्त्तौ काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः सम्प्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् ॥ श्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ४७ । श्यैङो निष्ठातस्य नः स्यादस्पर्शेर्थे
। हलः इति दीर्घः । शीनं घृतम् । अस्पर्शे किम् । शीतञ्जलम् । द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः किम् । संश्यानो वृश्चिकः । शीतात्संकुचित इ
त्यर्थः ॥ प्रतेश्च । ६ । १ । २५ । प्रतिपूर्वस्य श्यः सम्प्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् । प्रतिशीनः ॥ विभाषाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।
श्यः सम्प्रसारणं वा स्यात् । अभिश्यानं घृतम् । अभिशीनम् । अवश्यानोऽवशीनो वृश्चिकः । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनेह न

। समवश्यातः ॥ अञ्चोऽनपादाने । ८ । २ । ४८ । अञ्चेर्निष्ठातस्य नः स्यान्नत्वपादाने ॥ यस्यविभाषा । यस्यक्वचिद्वि
भाषयेड्विहितस्ततोनिष्ठायाइण्नस्यात् । उदितोवेतिक्त्वायांवेट्त्वादिहनेट् । समक्नः । अनपादानेकिम् । उदक्तमुदकंकू
पात् । नत्वस्यासिद्धत्वाच्चोःकुरितिकुत्वेप्राप्तेनिष्ठादेशःषत्वस्वरःप्रत्ययेड्विधिषुसिद्धोवाच्यः ॥ * ॥ वृक्णः । वृक्णवान् ॥ परि
स्कन्दःप्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । ७५ । पूर्वेणमूर्द्धन्येप्राप्तेतदभावोनिपात्यते । परिस्कन्दः । प्राच्येतिकिम् । परिष्कन्दः ।
परिस्कन्दः । परेश्चेतिविकल्पः । स्तम्भेरितिषत्वेप्राप्ते ॥ प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौच । अत्रषत्वन्नस्यात् ॥ दिवोऽविजिगीषायाम् ।
८ । २ । ४९ । दिवोनिष्ठातस्यनःस्यादविजिगीषायाम् । द्यूनः । विजिगीषायान्तु । द्यूतम् ॥ निर्वाणोऽवाते । ८ । २
। ५० । अवातेइतिच्छेदः । निपूर्वाद्वातेर्निष्ठातस्यनत्वंस्याद्वातश्चेत्कर्त्तान । निर्वाणोग्निर्मुनिर्वा । वातेनतुनिर्वातोवातः ॥ शुषःकः
। ८ । २ । ५१ । निष्ठातस्यकः । शुष्कः ॥ पचोवः । ८ । २ । ५२ । पक्वः ॥ क्षायोमः । ८ । २ । ५३ । क्षामः ॥
स्त्यःप्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ । प्रात्स्त्यःसम्प्रसारणंस्यान्निष्ठायाम् ॥ प्रस्त्योन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ । निष्ठातस्य
मोवास्यात् । प्रस्तीमः । प्रस्तीतः । प्रात्किं । स्त्यानः ॥ अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः । ८ । २ । ५५ । ञिफला ।
विशरणे । निष्ठातस्यलत्वंनिपात्यतेक्तवतेकदेशस्यापीदन्निपातनमिष्यते । फुल्लवान् । क्षीबादिषुतुक्तप्रत्ययस्यैवतलोपःत
त्सन्नियोगेनेटोऽभावश्चनिपात्यते । क्षीबोमत्तः । कृशःस्तनुः । उल्लाघोनीरोगः । अनुपसर्गात्किम् । आदितश्च
। ७ । २ । १६ । आकारेतोनिष्ठायाइण्नस्यात् ॥ तिच । ७ । ४ । ८९ । चरफलोरतउत्स्यात्तादौकिति । प्रफुल्तः
। प्रक्षीबितः । प्रकृशितः । प्रोल्लाघितः । कथन्तर्हिलोध्रद्रुमंसानुमतःप्रफुल्लमिति । फुल्लविकसने । पचाद्यच् । [illegible]
फुल्लनादिनिवृत्त्यर्थम् । उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानम् ॥ * ॥ नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६
। एभ्योनिष्ठातस्यनोवा । नुन्नः । नुत्तः । विदविचारणे । रौधादिकएवगृह्यते । उन्दिनापरेणसाहचर्य्यात् । विन्नः । वि

न्नः। वेत्तेस्तु विदितः। विद्यतेर्विन्नः। उन्दी॥ श्वीदितो निष्ठायाम्। ७।२।१४। श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया इण्न। उन्नः
। उत्तः। त्राणः। त्रातः। घ्राणः। घ्रातः। ह्रीणः। ह्रीतः॥ नध्याख्यापॄमूर्च्छिमदाम्। ८।२।५७। एभ्यो निष्ठानस्य
नत्वं न। ध्यातः। ख्यातः। पूर्त्तः॥ रल्लोपः। मूर्त्तः। मत्तः॥ वित्तो भोगप्रत्यययोः। ८।२।५८। विन्दतेर्निष्ठान्तस्य नि-
पातो यम्भोग्ये प्रतीते चार्थे। वित्तं धनम्। वित्तः पुरुषः। अनयोः किम्। विन्नः। विभाषा गमहनेति क्वसौ वेट्त्वादिह नेट्॥ भि-
त्तं शकलम्। ८।२।५९। भिन्नमन्यत्॥ ऋणमाऽऽधमर्ण्ये। ८।२।६०। ऋधातोः क्तस्य कारस्य नत्वं निपात्यते आधमर्ण्य
व्यवहारे। ऋतमन्यत्॥ स्फायः स्फी निष्ठायाम्। ६।१।२२। स्फीतः॥ इण्निष्ठायाम्। ७।२।४७। निरः कुषो
निष्ठाया ईट् स्यात्। यस्य विभाषेति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः। निष्कुषितः॥ वसतिक्षुधोरिट्। ७।२।५२। आभ्यां क्त्वा
निष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात्। उषितः। क्षुधितः॥ अञ्चेः पूजायाम्। ७।२।५३। पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात्।
अञ्चितः। गतौ तु अक्तः॥ लुभो विमोहने। ७।२।५४। लुभः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यान्न तु गार्द्ध्ये। लुभितः। गार्द्ध्ये तु। लुब्धः
॥ क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः। ७।२।५०। इड्वा स्यात्। क्लिश उपतापे नित्यम्प्राप्ते। क्लिशू विबाधने। अस्य क्त्वायां विकल्पे सिद्धे
पि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः। क्लिशितः। क्लिष्टः॥ पूङश्च। ७।२।५१। पूङः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात्। पूङः क्त्वा च।
पुङः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात्। पवितः। पूतः। क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम्। नोपधादित्यत्र हि क्त्वैव सम्बध्यते॥ निष्ठा शीङ्स्विदि-
मिदिक्ष्विदिधृषः। १।२।१९। एभ्यः सेण्निष्ठा किन्न स्यात्। शयितः। शयितवान्। अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः।
शेश्यितः। शेश्यितवान्। आदिकर्म्मणि निष्ठा वक्तव्या॥ आदिकर्म्मणि क्तः कर्त्तरि च। ३।४।७१। आदिकर्म्मणि यः
क्तः स कर्त्तरि स्यात्। चाद्भावकर्म्मणोः॥ विभाषा भावादिकर्म्मणोः। ७।२।१७। भावे आदिकर्म्मणि चादितो निष्ठाया
इड्वा स्यात्। प्रस्वेदितश्चैत्रः। प्रस्वेदितं तत्तेन। ञिष्विदेति भ्वादिरत्र गृह्यन्ते ञिद्भिः साहचर्य्यात्। स्विद्यतेस्तु स्विदितः इत्ये

व। ञिमिदा। ञिक्ष्विदा। दिवादी भ्वादी च। प्रमेदितः। प्रमेदितवान्। प्रक्ष्वेदितः। प्रक्ष्वेदितवान्। प्रधर्षितः। प्रध
र्षितवान्। धर्षितन्तेन। सेक्किम्। प्रस्विन्नः। प्रस्विन्नन्तेनेत्यादि॥ मृषस्तितिक्षायाम्।१।२।२०। सेण्निष्ठा किन्न स्यात्।
मर्षितः। मर्षितवान्। क्षमायाङ्किम्। अपमृषितंवाक्यम्। अविस्पष्टमित्यर्थः॥ उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्
।१।२।२१। उदुपधात्परो भावादिकर्मणोः सेण्निष्ठा वा किन्न स्यात्। द्युतितम्। द्योतितम्। मुदितम्। मोदितं सा
धुना। प्रद्युतितः। प्रद्योतितः। प्रमुदितः। प्रमोदितः साधुः। उदुपधात्किं। विदितम्। भावेत्यादि किम्। रुचितं का
र्षापणं। सेट्किम्। कुष्ठम्। शब्विकरणेभ्य एवेष्यते नेह। गुध्यतेर्गुधितम्॥ निष्ठायां सेटि।६।४।५२। णे
र्लोपः स्यात्। भावितः। भावितवान्। श्वीदितइतिनेट्। सम्प्रसारणं। शूनः। दीप्तः। गुहू। गूढः। वनु। वतः। तनु
। ततः। पतेः सनि वेड्त्वादिडभावे प्राप्ते। द्वितीयाश्रितेति सूत्रे निपातनादिट्। पतितः। सेसिचीति वेड्त्वादिडभावे
दीनामीदित्त्वेनानित्यत्वज्ञापनाद्वा। तेन धावितमिभराजधियेत्यादि। यस्य विभाषेत्यत्रैकाच इत्येव। दरिद्रितः॥ क्षुब्ध
स्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु।७।२।१८। क्षुब्धा
दीन्यष्टाविड्वर्जितानि निपात्यन्ते। समुदायेन मन्थ्यादिषु वाच्येषु। द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो मन्थो मन्थनदण्डश्च। क्षुब्धो म
न्थश्चेत्। स्वान्तं मनः। ध्वान्तं तमः। लग्नं सक्तं। निष्ठानत्वमपि निपातनात्। म्लिष्टमविस्पष्टम्। विरिब्धः स्वरः। स्वे
स्वरे भूषनयोरपभ्राण्याड् त्वमपि निपात्यते। फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः। माधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं द्र
व्यसामान्यमिति वेदभाष्ये आह। बाढंभृशम्। अन्यत्र तु क्षुभितम्। क्षुब्धो राजेति त्वागमशास्त्रस्यानित्यत्वात्। स्वनितम्।
ध्वनितम्। लगितम्। म्लेच्छितम्। विरेभितम्। फणितम्। बाहितम्॥ धृषिशसी वैयात्ये।७।२।१९। एतौ निष्ठा
यामविनये एवानिटौ स्तः। धृष्टो विशस्तः। अन्यत्र धर्षितः। विशसितः। भावादिकर्मणोस्तु वैयात्येऽपि धृषिर्नास्ति। अन

एवन्नियमार्थमिदंसूत्रमितिवृत्तिः। धृषेरादित्वेफलञ्चिन्त्यमितिहरदत्तः। माधवस्तुभावादिकर्म्मणोर्वैयात्येविकल्पमाह
। धृष्टम्। धर्षितम्। प्रधृष्टः। प्रधर्षितः॥ दृढःस्थूलबलयोः। ७। २। २०। स्थूलेबलेवतिचनिपात्यतेदृहदृंहिवृ
द्धौ। क्तस्येडभावः। तस्यढत्वम्। हस्यलोपः। इदितोनलोपश्च। दृहितः। दृंहितोन्यः॥ प्रभौपरिवृढः। ७। २।
२१। वृहिवृंह्योर्निपातनम्प्राग्वत्। परिवृहितः। परिवृंहितोन्यः॥ कृच्छ्रगहनयोःकषः। ७। २। २२। कषोनिष्ठा
याइण्नस्यादेतयोरर्थयोः। कष्टंदुःखन्तत्कारणञ्च। स्यात्कष्टंकृच्छ्रमाभीलम्। कष्टोमोहः। कष्टंशास्त्रं। दुरवगाहमित्य
र्थः। कषितमन्यत्॥ घुषिरविशब्दने। ७। २। २३। घुषेर्निष्ठायाइण्नस्यात्। घुष्टारज्जुः। अविशब्दनेकिम्।
घुषितम्वाक्यम्। शब्देनप्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः॥ अर्देःसन्निविभ्यः। ७। २। २४। एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठायाइण्न
स्यात्। समर्णः। न्यर्णः। व्यर्णः। अर्दितोन्यः॥ अभेश्चाविदूर्य्ये। ७। २। २५। अभ्यर्णम्। नातिदूरम्। आसन्न
म्वा। अभ्यर्दितमन्यत्॥ णेरध्ययनेवृत्तम्। ७। २। २६। ण्यन्ताद्वृतेःक्तस्येडभावोणिलुक्चाधीयमानेर्थे। वृत्तश्छन्द
श्छात्रेणसम्पादितं। अधीतमितियावत्। अन्यत्रनुवर्तितारज्जुः॥ शृतम्पाके। ६। १। २७। श्रातिश्रपयत्योःक्तेशृ
भावोनिपात्यतेक्षीरहविषोःपाके॥*॥ शृतंक्षीरंस्वयमेव। विक्लिन्नंपक्वमित्यर्थः। क्षीरहविर्भ्यामन्यत्तु। श्राणं। श्रपितम्वा
॥ वादान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः। ७। २। २७। एतेणिचिनिष्ठान्तावानिपात्यन्ते। पक्षे। दमितः। शमितः।
पूरितः। दासितः। स्पाशितः। छादितः। ज्ञपितः॥ रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम्। ७।२।२८। एभ्योनिष्ठायाइड्
वा। रुषितः। रुष्टः। आन्तः। अमितः। तूर्णः। त्वरितः। अस्यादित्वेफलम्मन्दम्। संघुष्टः। संघुषितः। आस्वान्तः।
आस्वनितः॥ हृषेर्लोमसु। ७। २। २९। हृषेर्निष्ठायाइड्वास्याल्लोमसुविषये। हृष्टं। हृषितंलोमं॥ विस्मितप्र
तिघातयोश्च॥*॥ हृष्टोहृषितोमैत्रः। विस्मितःप्रतिहतोवेत्यर्थः। अन्यत्रतु। हृषुअलीके। उदित्वान्निष्ठायान्नेड्हृषस्तु

 स्फीतः ॥ अपचितश्च । ७ । २ । ३० । चायतेर्निपातोऽयं वा । अपचितः । अपचायितः ॥ प्यायः पी । ६ । १ । २८ ।
 वा स्यान्निष्ठायाम् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन स्वाङ्गे नित्यं । पीनं मुखम् । अन्यत्र प्यानः । पीनः स्वेदः । सोपसर्गस्य तु न ।
 प्रप्यानः । आङ्पूर्वस्यान्धूधसोः स्यादेव । आपीनोऽन्धुः । आपीनमूधः ॥ ह्लादो निष्ठायाम् । ६ । ४ । ९५ । ह्रस्वः स्यात् ।
प्रह्लन्नः ॥ द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति । ७ । ४ । ४० । एषामिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईत्वदत्त्वयोरपवादः ।
दितः । सितः । मा माङ् मेङ् । मितः । स्थितः ॥ शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ । शितः । शातः । छितः । छातः
। व्यवस्थितविभाषात्वाद्व्रतविषये श्यतेर्नित्यम् ॥ * ॥ संशितं व्रतं । सम्यक्संपादितमित्यर्थः । संशितो ब्राह्मणः । व्रतविषयक
यत्नवानित्यर्थः ॥ दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ । तादौ किति । अभिहितं । निहितम् ॥ दो दद्घोः । ७ । ४ । ४६ । घुसं
ज्ञकस्य दा इत्यस्य दथ् स्यात्तादौ किति । चर्त्वं । दत्तः । घोः किम् । दातः । तान्तो वायमादेशः । न चैवं विदत्तमित्यादावुपस
र्गस्येदस्तोन्निति दीर्घापत्तिः । तकारादौ तद्विधानात् । दान्तो वा । धान्तो वा । न च दान्तत्वे निष्ठानत्वम् । धान्तत्वे झषस्तथोरिति
धत्वं शङ्क्यं सन्निपातपरिभाषाविरोधात् ॥ अच उपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ । अजन्तादुपसर्गात्परस्य दा इत्यस्य घोरचस्तः
स्यात्तादौ किति । चर्त्वं । प्रत्तः । अवत्तः । अवदत्तं विदत्तं प्रदत्तमादिकर्मणि । सुदत्तमनुदत्तं निदत्तमिति वेद्यते ।
चशब्दात्तथाप्राप्तम् ॥ दस्ति इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्दादेशे यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे खरि चेति चर्त्वमाश्रयात्सिद्धं । नी
तम् । सूत्तम् । घुमास्थेतीत्वम् । धेट् । धीतम् । गीतम् । पीतम् । जनसनेत्यात्वम् । जातम् । सातम् । खातम् ॥ अदो ज
ग्धिर्ल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ । ल्यबिति लुप्तसप्तमीकं । अदो जग्धिः स्यात् ल्यपि तादौ किति च । इकार उच्चारणार्थः । ध
त्वं । झरो झरि । जग्धः ॥ आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ७१ । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायाम
ण्यदर्थ इति दीर्घः । क्षियो दीर्घादिति णत्वम् । प्रक्षीणः सः ॥ वाक्रोशदैन्ययोः । ६ । ४ । ६१ । क्षियो निष्ठायां दीर्घो

वास्याद्यात्कोशे दैन्येच । क्षीणायुर्भव । क्षितायुर्भव । क्षीणो यन्तपस्वी । क्षितोवा ॥ निनदीभ्यांस्नातेःकौशले । ८ । ३ । ८९
। आभ्यांस्नातेःसस्ययःस्यात्कौशलेगम्ये । निष्णातःशास्त्रेषु । नद्यांस्नातीति नदीष्णः । सुपीतिकः ॥ सूत्रम्प्रतिष्णातं । ८
। ३ । ९० । प्रतेःस्नातेःषत्वम् । प्रतिष्णातंसूत्रं । शुद्धमित्यर्थः । अन्यत्रप्रतिस्नातम् ॥ कपिष्ठलोगोत्रे । ८ । ३ । ९१
। कपिष्ठलोनामयस्यसकापिष्ठलिःपुत्रः । गोत्रेकिं । कपीनांस्थलंकपिस्थलम् ॥ विकुशमिपरिभ्यःस्थलम् । ८ । ३ ।
९६ । एभ्यःस्थलस्यसस्यषःस्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । शमिष्ठलम् । परिष्ठलम् ॥ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्था-
सवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ । ४ । ७२ । एभ्यःकर्तरिक्तःस्यात् भावकर्मणोश्च । गङ्गांगतः । ग्लानिम्प्राप्तः ।
ग्लानःसः । लक्ष्मीमाश्लिष्टोहरिः । शेषमधिशयितः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । रामम्
अनुजातः । गरुडमारूढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षेप्राप्ताग्लानिगङ्गागतेनेत्यादि ॥ क्तोऽधिकरणेचध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३
। ४ । ७६ । एभ्योऽधिकरणेक्तःस्यात् । चाद्यथाप्राप्तं । ध्रौव्यंस्थैर्य्यम् । मुकुन्दस्यासितमिदमिदंयातंरमापतेः । भुक्तमित
दनन्तस्येच्युर्गोप्योऽटदृक्षवः । पक्षेआसेरकर्मकत्वात्कर्तरिभावेच । आसितोमुकुन्दः । आसितन्तेन । गत्यर्थेभ्यःकर्तरि
कर्मणिच । रमापतिरिदंयातः । तेनेदंयातम् । भुजेःकर्मणि । अनन्तेनेदम्भुक्तम् । कथम्भुक्ताब्राह्मणाइतिभुक्तम
स्तिएषामितिमत्वर्थीयोऽच् । वर्त्तमानेइत्यधिकृत्य ॥ ञीतःक्तः । ३ । २ । १८७ । ञिष्विदा । श्विन्नः । ञिइन्धी । इ
द्धः ॥ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ । मतिरिहेच्छाबुद्धेःपृथगुपादानात् । राज्ञाम्मतइष्टः । तैरिष्यमाण
इत्यर्थः । बुद्धः । विदितः । पूजितः । अर्चितः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । शिलितोरक्षितः । क्षान्तः । आकुष्ठोजुष्टइत्या
दि ॥ नपुंसकेभावेक्तः । ३ । ३ । ११४ । क्लीवत्वविशिष्टेभावेकालसामान्येक्तःस्यात् । जल्पितम् । शयितम् । हसितम्
॥ सुयजोर्ड्वनिप् । ३ । २ । १०३ । सुनोतेर्यजेश्चङ्वनिप्स्याद्भूते । सुत्वा । सुत्वानौ । यज्वा । यज्वानौ ॥ जीर्य्यतेर

जॄन् ।३।२।१०४। भूतइत्येव। जरन्। जरन्तौ। जरन्तः। वासरूपन्यायेननिष्ठापि। जीर्णःजीर्णवान्॥ छन्दसिलिट्
।३।२।१०५॥ लिटःकानज्वा ।३।२।१०६॥ क्वसुश्च ।३।२।१०७। इहभूतसामान्येछन्दसिलिट्तस्यविधीयमानौक्व
सुकानचावपिछान्दसावितित्रिमुनिमतम्। कवयस्तुबहुलम्प्रयुञ्जते। तन्तस्थिवासंनगरोपकण्ठे। श्रेयांसिसर्वाण्यधिजग्मु
षस्तइत्यादि ॥ वस्वेकाजाद्घसां। ७। २। ६७। कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानांघसेश्चवसोरिट्नान्येषां। एकाच।
आरिवान्। आत्। ददिवान्। जक्षिवान्। एषाङ्किम्। बभूवान्॥ भाषायांसदवसश्रुवः ।३। २।१०८। सदादिभ्योभू
तसामान्येभाषायांलिड्वास्यात्। तस्यचनित्यंक्वसुः। निषेदुषीमासनबन्धधीरः। अध्यूषुषस्तामभवज्जनस्य। शुश्रुवान्॥ उ
पेयिवाननाश्वाननूचानश्च ।३।२।१०९। एतेनिपात्यन्ते। उपपूर्वादिणोभाषायामपिभूतमात्रेलिड्वातस्यनित्यंक्वसुः। इट्
। उपेयिवान्। उपेयुषःस्वामपिमूर्त्तिमग्र्यां। उपेयुषी। उपेत्यविवक्षितम्। ईयिवान्। समीयिवान्। नञ्पूर्वादश्नातेःक्व
सुरिडभावश्च। धृतजयधृतेरनाश्वुषइत्भारविः। अनुपूर्वाद्वचेःकर्त्तरिकानच्। वेदस्यानुवचनंकृतवाननूचानः॥ विभाषा
गमहनविदविशाम्। ७।२।६८। एभ्योवसोरिड्वा। जग्मिवान्। जगन्वान्। जघ्निवान्। जघन्वान्। विविदिवान्। विवि
द्वान्। विविशिवान्। विविश्वान्। विशिनासाहचर्य्याद्विन्दतेर्ग्रहणम्। वेत्तेस्तुविविद्वान्। नेड्वशिकृतीतिइण्निषेधः। दृ
शेश्च। दद्दृशिवान्। दद्दृश्वान्॥ लटःशतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे।३।२।१२४। अप्रथमान्तेनसामानाधिकरण्ये
नीत्यर्थः। शत्रादि। पचन्तञ्चैत्रम्पश्य॥ आनेमुक्। ७। २। ८२। अङ्गस्यातोमुगागमःस्यादानेपरे। पचमानञ्चैत्रम्पश्य
। लडित्यनुवर्त्तमानेपुनर्लड्ग्रहणंअधिकविधानार्थम्। तेनप्रथमासामानाधिकरण्येपिक्वचित्। सन्ब्राह्मणः। माङ्याक्रोशे
इतिवाच्यं ॥ * ॥ माजीवन् यःपरावज्ञादुःखदग्धोपिजीवति। माङिलुङितिप्राप्ते। एतद्वचनसामर्थ्याल्लट्॥ सम्बोधनेच
।३।२।१२५। हेपचन्। हेपचमान॥ लक्षणहेत्वोःक्रियायाः।३।२।१२६। क्रियायाःपरिचायकेहेतौचार्थेव

सामानाद्धातोर्ल्लटःशतृशानचौस्तः । शयानाभुञ्जतेयवनाः । अर्ज्जयन्वसति । हरिम्पश्यन्मुच्यते । हेतुःफलङ्कारणञ्च
॥ ह्रस्वचः । ८ । ४ । २९ । प्रपीयमाणःसोमः ॥ ईदासः । ७ । २ । ८३ । आसःपरस्यानस्यईत्स्यात् । आदेःपर
स्य । आसीनः ॥ विदेःशतुर्व्वसुः । ७ । १ । ३६ । वेत्तेःपरस्यशतुर्व्वसुरादेशोवास्यात् । विदन् । विद्वान् । विदुषी ॥
तौसत् । ३ । २ । १२७ । तौशतृशानचौसत्संज्ञौस्तः ॥ लृटःसद्वा । ३ । ३ । १४ । व्यवस्थितविभाषेयं । तेनाप्रथमा
सामानाधिकरण्येप्रत्ययोत्तरपदयोः । सम्बोधनेलक्षणहेत्वोश्चनित्यं । करिष्यन्तंकरिष्यमाणम्पश्य करिष्यमाणम्पश्य ।
करिष्यतोऽयङ्करिष्यतःकरिष्यद्भक्तिः । हेकरिष्यन् । अर्ज्जयिष्यन्वसति । प्रथमासमानाधिकरणेपिक्वचित् । करिष्य
ति करिष्यन् ॥ पूङ्यजोःशानन् । ३ । २ । १२८ । वर्त्तमाने । पवमानः । यजमानः ॥ ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु
चानश् । ३ । २ । १२९ । एषुद्योत्येषुकर्त्तरिचानश् । भोगम्भुञ्जानः । कवचंविभ्राणः । शत्रुन्निघ्नानः ॥ इङ्धार्य्योःश
त्रकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० । आभ्यांशतृस्यादकृच्छ्रिणिकर्त्तरि । अधीयन् । धारयन् । अकृच्छ्रिणिकिम् । कृच्छ्रेणाधीते
। धारयति ॥ द्विषोऽमित्रे । ३ । २ । १३१ । द्विषन्शत्रुः ॥ सुञोयज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ । सर्व्वेसुन्वन्तः । सर्व्वेयज
मानाःसत्रिणः ॥ अर्हःप्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ । अर्हन् ॥ आक्वेस्तच्छीलतद्धर्म्मतत्साधुकारिषु । ३ । २ । १३४ । क्वि
पमभिव्याप्यवक्ष्यमाणाःप्रत्ययास्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषुकर्त्तृषुबोध्याः ॥ तृन् । ३ । २ । १३५ । कर्त्ताकटम् ॥ अलंकृञ्निरा
कृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचरइष्णुच् । ३ । २ । १३६ । अलङ्करिष्णुः । निराकरिष्णुः । प्रजनिष्णुः
। उत्पचिष्णुः । उन्मदिष्णुः । रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । वर्त्तिष्णुः । वर्द्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ॥ णेश्छन्दसि । ३ । २ ।
१३७ । वीरुधंपारयिष्णवः ॥ भुवश्च । ३ । २ । १३८ । छन्दसीत्येव । भविष्णुः । कथन्तर्हि जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमि
ति । निरंकुशाःकवयः । चकारोनुक्तसमुच्चयार्थः । भ्राजिष्णुरितिवृत्तिः । एवंक्षयिष्णुः । नैतद्भाष्येदृष्टम् ॥ ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः

।३।२।१३९। छन्दसीतिनिवृत्तम्। गिदयन्नतुकित्। तेनस्थईत्वंन्न। ग्लास्नुः गित्वान्नगुणः। जिष्णुः। स्थास्नुः। चाद्भुवः। भ्युकः कितीत्यत्रगकारप्रश्लेषान्नेट्। भूष्णुः। दंशेश्छन्दस्युपसंख्यानम्॥*॥ दंक्ष्णवः पशवः॥ त्रसिगृधिधृषिक्षिपेःक्नुः।३।२।१४०। त्रस्नुः। गृध्नुः। धृष्णुः। क्षिप्नुः॥ शमित्यष्टाभ्योघिनुण्।३।२।१४१। उकारउच्चारणार्थइतिकाशिका। अनुबन्धइतिभाष्यम्। तेनशमिनितरा शमिनीतरेत्यत्र उगितश्चेतिह्रस्वविकल्पः। नचैवंशमीशमिनाविन्यादौनुमप्रसङ्गः झल्ग्रहणमपकृष्यझलन्तानामेवतद्विधानात्। नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्धिनिषेधः। शमीदमीतमीश्रमीभ्रमीक्षमीलक्ष्मीप्रमादीउत्पूर्वान्मदेः। अलंकृञादिसूत्रेणेष्णुजुक्तोवासरूपविधिनाघिनुणपि। उन्मादी। ताच्छीलिकेषुवासरूपविधिर्नास्तिइतितुप्रायिकं॥ सम्पृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च।३।२।१४२। घिनुणस्यात्। सम्पर्की। अनुरोधी। आयामी। आयासी। परिसारी। संसर्गी। परिदेवी। संज्वारी। परिक्षेपी। परिराटी। परिवादी। परिदाही। परिमोही। दोषी। द्वेषी। द्रोही। दोही। योगी। आक्रीडी। विवेकी। त्यागी। रागी। भागी। अतिचारी। अपचारी। आमोषी। अभ्याघाती॥ वौकषलसकत्थस्रम्भः।३।२।१४३। विकाषी। विलासी। विकत्थी। विस्रम्भी॥ अपेचलषः।३।२।१४४। चात्। अपलाषी। विलाषी॥ प्रेलपसृद्रुमथवदवसः।३।२।१४५। प्रलापी। प्रसारी। प्रद्रावी। प्रमाथी। प्रवादी। प्रवासी॥ निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादि[illegible]वुञ्।३।२।१४६। पञ्चम्यर्थेप्रथमा। एभ्योवुञ्स्यात्। निन्दकः। हिंसकइत्यादि। ण्वुलासिद्धेवुञ्वचनंज्ञापकम्। ताच्छीलादिषुवासरूपन्यायेनतृजादयोनेति॥ देविक्रुशोश्चोपसर्गे।३।२।१४७। आदेवकः। आक्रोशकः। उपसर्गेकिम्। देवयिता। क्रोष्टा॥ चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्।३।२।१४८। चलनार्थाच्छब्दार्थाद्युच्स्यात्। च

नः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । अकर्म्मकात्किम् । पठिता विद्याम् ॥ अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९
। अकर्मकाद्युच् स्यात् । वर्त्तनः । वर्द्धनः । अनुदात्तेतः किम् । भविता । हलादेः किम् । एधिता । अकर्म्मकात्किम् । वसिता
वस्त्रम् ॥ जुचंक्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० । जु इति सौत्रो धातुर्गतौ वेगे च । जवनः । चं
क्रमणः । दन्द्रमणः । सरणः । पूर्वत्रासिद्धे पदग्रहणं लषपतपदेभ्य उकञा बाधा मा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं ना
सरूपविधिर्नास्तीति तेनालंकृञस्तृन्न ॥ क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ । क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ॥
नयः । ३ । २ । १५२ । यकारान्ताद्युच् न स्यात् । क्नूयिता । क्ष्मायिता ॥ सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ । युच् न स्यात्
। सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । नमिकम्पीतिरेणा युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ती
ति प्रायिकमिति । तेन कम्रा कमना युवतिः । कम्प्रा कम्पना शाखा । यदि सूदेर्युज्न । कथं मधुसूदनः नंद्यादिः ॥ लषपतपद
स्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् । ३ । २ । १५४ । लाषुकः । पातुक इत्यादि ॥ जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन् । ३ । २
। १५५ । जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ॥ प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ । प्रजवी । प्रज
विनौ । प्रजविनः ॥ जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ । जयी । दरी । क्षयी । विश्रयी ।
अत्ययी । वमी । अव्यथी । अभ्यमी । परिभवी । प्रसवी ॥ स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३ । २ ।
१५८ । आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तत्पूर्वो द्रा । तदो ना
नार्थत्वान्नपात्यते । तन्द्रालुः । शीङो वाच्यः । शयालुः ॥ दाधेट्सिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ । दारुः । धारुः । सेरुः
। शद्रुः । सद्रुः ॥ सृघस्यदः क्मरच् । ३ । २ । १६० । सृमरः । घस्मरः । अद्मरः ॥ भञ्जभासमिदो घुरच् । ३ । २
। १६१ । भङ्गुरः । भासुरः । मेदुरः ॥ विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ । विदुरः । भिदुरम् । छिदुरम् ॥

इण्नशजिसर्तिभ्यः क्वरप् । ३ । २ । १६३ । इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ॥ गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ । गमेरनुनासिकलोपोपि निपात्यते । गत्वरी ॥ जागरूकः । ३ । २ । १६५ । जागर्तेरूकः स्यात् । जागरूकः ॥ यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ । एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् । दशामिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जञ्जपूकः । दन्दशूकः ॥ नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ । नम्रः । कम्प्रः । स्मेरः । जसिर्नञ्पूर्वः । क्रियासातत्ये वर्तते । अजस्रं सन्ततमित्यर्थः । कम्रः । हिंस्रः । दीप्रः ॥ सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ । चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ॥ विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ । वेत्तेर्नुम् इषेश्छत्वं च निपात्यते । वेत्तीति विन्दुः । इच्छतीति इच्छुः ॥ क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः ॥ आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ । आदन्तादृदन्ताद्गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिड्वत् । बभ्रिर्वज्रम् । पपिः सोमम् । ददिर्गाः । जग्मिर्युवा । जघ्निर्वृत्रं । अमिमिर्युजज्ञिः । भाषायां धाञ्कृसृगमिजनिनमिभ्यः ॥ * ॥ दधिः । चक्रिः । सस्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः ॥ सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ॥ स्वपितृषोर्नजिङ् । ३ । २ । १७२ । स्वप्नक् । तृष्णक् । तृष्णजौ । तृष्णजः । धृषेश्चेति वाच्यमिति काशिकादौ । धृष्णक् ॥ शॄवन्द्योरारुः । ३ । २ । १७३ । शरारुः । वन्दारुः ॥ भियः क्रुक्लुकनौ । ३ । २ । १७४ । भीरुः । भीलुकः । क्रुकन्नपि वाच्यः ॥ * ॥ भीरुकः ॥ स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १७५ । स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ॥ यश्च यङः । ३ । २ । १७६ । यातेर्यङन्ताद्वरच् स्यात् । अतो लोपः । तस्याचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावे प्राप्ते । पदस्य चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत् । तस्य यलोपं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधाल्लोपो व्योरिति यलोपः । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्यातो लोपे प्राप्ते वरे लुप्तं न स्थानिवत् । यायावरः ॥ भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् । ३ । २ ।

१७७। विभ्राट्। भाः। भासौ। धूः। धुरौ। विद्युत्। ऊर्क्। पूः। पुरौ। दृशिग्रहणस्यापकर्षाज्जवतेर्दीर्घः। जूः। जुवौ। जुवः। ग्रावश्च ह्रस्वधातुनासमासः सूत्रेनिपात्यते। ततः क्विप्। ग्रावस्तुत्॥ अन्येभ्योऽपिदृश्यते। ३। २। १७८। क्विप्। छित्। भित्। दृशिग्रहणम्विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम्। क्वचिद्दीर्घः क्वचित्सम्प्रसारणं क्वचिद्द्वे क्वचिद्ध्रस्वः। तथाचवार्त्तिकम्॥ क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणांदीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च॥ * ॥ क्विब्वचीत्यादिनाउणादिसूत्रेणकेषाञ्चित्सिद्धे तच्छीलादौतृन्बाधमाभूदितिवार्त्तिकेग्रहणं। वक्तीतिवाक्। पृच्छतीतिप्राट्। आयतस्तौतिआयतस्तूः। कटम्प्रवतेकटप्रूः। जुहूः। श्रयतिहरिंश्रीः। द्युतिगमिजुहोतीनांद्वेच॥ * ॥ दृशिग्रहणादभ्यासंज्ञा। दिद्युत्। जगत्। जुहोतेर्दीर्घश्च॥ * ॥ जुहूः। दॄभये। अस्यह्रस्वश्च। दीर्य्यति। ददृत्। ध्यायतेः सम्प्रसारणञ्च॥ * ॥ धीः॥ भुवः संज्ञान्तरयोः। ३। २। १७९। मित्रभूर्नामकश्चित्। धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं सप्रतिभूः॥ विप्रसंभ्योड्वसंज्ञायाम्। ३। २। १८०। एभ्योभुवोडुःस्यान्नतुसंज्ञायाम्। विभुर्व्यापकः। प्रभुःस्वामी। सम्भुर्जनिता। संज्ञायान्तुविभूर्नामकश्चित्। मितद्र्वादिभ्यउपसंख्यानम्॥ * ॥ मितन्द्रवतीतिमितद्रुः। शतद्रुः। शम्भुः। अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्रभवतिः॥ धःकर्म्मणिष्ट्रन्। ३। २। १८१। धेटोधाञ्श्चकर्म्मण्यर्थेष्ट्रन्स्यात्। धात्रीजनन्यामलकीवसुमत्युपमातृषु॥ दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहःकरणे। ३। २। १८२। दाबादेःष्ट्रन्स्यात्करणेऽर्थे। दात्यनेनदात्रम्। नेत्रम्॥ तितुत्रतथसिसुसरकसेषुच। ७। २। ९। एषान्दशानांकृत्प्रत्ययानामिण्नस्यात्। शस्त्रं। योत्रम्। योक्त्रं। स्तोत्रम्। तोत्रम्। सेत्रम्। सेक्त्रम्। मेढ्रम्। पत्रम्। दंष्ट्रा। नद्ध्री॥ हलसूकरयोःपुवः। ३। २। १८३। पूङ्पूञोः करणेष्ट्रन्स्यात्। तच्चेत्करणंहलसूकरयोरवयवः हलस्यसूकरस्यवा। पोत्रम्। मुखमित्यर्थः॥ अर्त्तिलूधूसूखनसहचरइत्रः। ३। २। १८४। अरित्रम्। लवित्रम्। धवित्रम्। सवित्रम्। खनित्रम्। सहित्रम्। चरि

त्रम् ॥ पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । १८५ । पवित्रम् । येनाज्यमुत्पूयते यच्चानामिकावेष्टनम् ॥ कर्त्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ । पुव इत्रः स्यात् । ऋषौ करणे देवतायाङ्कर्त्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तमृषिणेति दर्शनात् । पूयतेऽनेनेति पवित्रम् । देवतायान्तु अग्निः पवित्रं स मा पुनातु ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ अथोणादयः ॥ कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् ॥ ❁ ॥ करोतीति कारुः शिल्पी कारकश्च ॥ आतो युक् । ३ । ३ । १२८ । वातीति वायुः । पायुर्गुदम् । जयत्यभिभवति रोगान् । जायुरौषधम् । मिनोति प्रक्षिपति देहे उष्माणमिति मायुः पित्तम् । स्वादुः । साध्नोति परकार्य्यं साधुः । अश्नुते आशु शीघ्रम् । आशुर्व्रीहिः पाटलः स्यात् ॥ छन्दसीणः ॥ ❁ ॥ मानव्रायौ ॥ दृसनिजनिचरिचटिभ्यो ञुण् ॥ ❁ ॥ दीर्य्यत इति दारु । सुप्रस्थः सानुरस्त्रियाम् । जानु । जानुनी । इह जनिवध्योश्चेति न निषेधः । अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् । चारुरम्यं । चाटुप्रियस्वाक्यं । मृगय्वादित्वात्कुप्रत्यये चटुरित्यपि ॥ किञ्जरयोः श्रिणः ॥ ❁ ॥ किंशृणोतीति किंशारुः सस्यशूकम् । वाणश्च । जरमेति जरायुः । गर्भाशयो जरायुः स्यात् । चौरश्चलः । तरन्त्यनेन वर्णा इति तालुः ॥ कृके वचः कश्च ॥ ❁ ॥ कृकेन गलेन वक्तीति कृकवाकुः । कृकवाकुर्म्मयूरे च सरटे चरणायुधे इति विश्वः ॥ भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः ॥ ❁ ॥ भरति बिभर्त्ति वा भरुः हरिर्हरश्च । म्रियन्तेऽस्मिन् भूतानि मरुर्निर्ज्जलदेशः । शेते शयुरजगरः । तरुर्वृक्षः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति चरुः । त्सरुः खड्गादिमुष्टिः । तनुः स्वल्पम् । स्त्रियां मूर्त्तिस्तनुस्तनूः । धनुः शस्त्रविशेषः । धनुर्ना च धनुर्विदुः । धनुरिवाजनि वक्र इति श्रीहर्षः । मयुः किन्नरः । मद्गुः पानीयकाकिकेति रभसः । न्यङ्कादित्वात्कुत्वं जश्त्वेन सस्य दः ॥ अणश्च ॥ ❁ ॥ लवलेशकणाणवः । चात्कटिवटिभ्यां । कटुः । वटति वदतीति वटुः ॥ धान्ये नित् ॥ ❁ ॥ धान्ये वाच्ये अण उ प्रत्ययः स्यात् । स च नित् । नित्वादाद्युदात्तः । प्रियङ्गवश्चाणवः स्युर्व्रीहिभेदस्त्वणुः पुमान् । निद्ग्रहणं फलिपाटीत्यादिसूत्रमभिव्याप्य सम्बध्यते ॥ शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च ॥ ❁ ॥ शृणातीति । श

रुरायुधकोपयोः । स्वरुर्वज्रम् । सेरुर्व्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपुसीसम् । पुंसिभून्यसवः प्राणाः । वसुर्हृदेऽग्नौयोक्त्रें
शौवसुतोयेधनेमणौ । हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेदुश्चन्द्रः । बन्धुः । मनुः ॥ चात्विदिश्चवयवे । बिन्दुः ॥ स्यन्देःसम्प्रसारणं
धश्च ॥ ❁ ॥ देशेनदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्नासरितिस्त्रियामित्यमरः ॥ उन्देरिच्चादेः ॥ ❁ ॥ उनत्तिइन्दुः ॥ ईषेःकिच्च
॥ ❁ ॥ ईषेरुःस्यात्सचकित्, आदेरिकारादेशश्च । ईषतेहिनस्तिइषुःशरः । इषुर्द्वयोः ॥ स्कन्देःसलोपश्च ॥ ❁ ॥ क
न्दुः ॥ सृजेरसुम्च ॥ ❁ ॥ चात्सलोपउप्रत्ययश्च । रज्जुः ॥ कृतेराद्यन्तविपर्य्ययश्च ॥❁॥ ककारतकारयोर्विनिमयः ।
तर्कुःसूत्रवेष्टनम् ॥ नावञ्चेः ॥ ❁ ॥ न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । नियतमञ्चतिन्यङ्कुर्मृगः ॥ फलिपाटिनमिमनिजनाङ्गुक्पटि
नाकिधतश्च ॥ ❁ ॥ फलेर्गुक्फल्गुः । पाटेःपटिःपाटयतीतिपटुः । नम्यतेऽनेननाकुर्वल्मीकम् । मन्यतेइतिमधु । जा
यतेइतिजतु ॥ बलेर्गुक्च ॥ ❁ ॥ बलसम्बरणे । बल्गुः ॥ शःकित्सन्वच्च ॥ ❁ ॥ श्यतेरुःस्यात्सचकित्सन्वच्च । शिशुर्बालः
॥ योद्बेच ॥ ❁ ॥ ययुरश्वोऽश्वमेधीयः । सन्वदितिप्रकृतेर्द्वेयग्रहणमित्वनिवृत्त्यर्थम् ॥ कुर्भ्रश्च ॥ ❁ ॥ बभ्रुर्मुन्यन्तरेविष्णौ
बभ्रूर्नकुलपिङ्गलौ । चादन्यत्रापि । चक्रुःकर्ता । जघ्नुर्हन्ता । पपुःपालकः ॥ पॄभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः ॥ ❁ ॥ कुःस्यात्
। पुरुः । भिनत्तिभिदुर्वज्रम् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणं । विरहिणंविध्यतिविधुः । विधुःशशाङ्केकर्पूरेहृषीकेशेचराक्षसे । गृ
धुःकामः । धृषुर्दक्षः ॥ कृग्रोरुच्च ॥ ❁ ॥ करोतीतिकुरुः । गृणातिगुरुः ॥ अपदुःसुषुस्थः ॥ ❁ ॥ सुषामादिषुचेतिषत्व
म् । अपष्ठुप्रतिकूलम् । दुष्ठु । सुष्ठु ॥ रपेरित्वोपधायाः ॥ ❁ ॥ अनिष्टंरपतीतिरिपुः ॥ अर्ज्जिदृशिकम्यमिपशिबा
धामृजिपशितुक्दीर्घहकाराश्च ॥ ❁ ॥ अर्ज्जयतिगुणानृजुः । सर्वानविशेषेणपश्यतीतिपशुः । कन्तुः । अन्धुःकूपः ।
पांशुर्नानद्बयोरजः । तालव्याअपिदन्त्याश्चसम्बस्तूकरपांसवः । बाधतेइतिबाहुःस्त्रीपुंसयोर्भुजः ॥ प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्र
सारणंसलोपश्च ॥❁॥ त्रयाणांकुःसम्प्रसारणंभ्रस्जेःसलोपश्च । पृथुः । मृदुः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वं । भृज्जतितपसाभृगुः ॥

लङ्घिवंह्योर्नलोपश्च ॥ ● ॥ लघुः ॥ बालमूलवधलमङ्गुलीनां वालोरत्वमापद्यते ॥ ● ॥ रघुर्नृपभेदः । वङ्कः ॥ ऊर्णोतेर्नुलोपश्च ॥ ● ॥ ऊरुसक्थि ॥ महति ह्रस्वश्च ॥ ● ॥ उरु महत् ॥ श्लिषेः कश्च ॥ ● ॥ श्लिष्यतीति श्लिकुः भृत्यः ॥ ज्योतिश्च ॥ आङ्परयोः खनिशृभ्यां डिच्च ॥ ● ॥ आखनतीत्याखुः । परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वात् सकारलोपाभावेपि परस्वधेति ॥ हरिमितयोर्द्रुवः ॥ ● ॥ द्रु गतौ । अस्मात् हरिमितयोरुपपदयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः । मितं द्रवतीति मितद्रुः ॥ समद्रुः शतेच ॥ ● ॥ शतधा द्रवतीति शतद्रुः । वाऊलकात्केवलादपि । द्रवतीत्यूर्ध्वमिति द्रुर्वृक्षः शाखा च । तद्वान् द्रुमः ॥ खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु ॥ ● ॥ पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरो मूर्खः । अश्वश्च । शंकुर्नाकीलशल्ययोः ॥ पिबतेरित्वं युगागमश्च ॥ ● ॥ पीयुर्वायसः कालं सुवर्णश्च । निपूर्वात्लगिगतावस्मात्कुर्नेर्दीर्घश्च । नीलङ्गुः क्रिमिविशेषः शृगालश्च । नीलाङ्गुरिति पाठान्तरं तत्र धातोरपि दीर्घः । लगेः सङ्गेऽस्य अतइत्वञ्च । लगतीति लिगु चित्तं । लिगुर्मूर्खः ॥ मृगय्वादयश्च ॥ ● ॥ एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगम्यातीति मृगयुर्व्याधः । देवयुर्धार्मिकः । मित्रयुर्लौकयात्राभिज्ञः । आकृतिगणोयम् ॥ मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्य उरच् ॥ ● ॥ मन्दुरा वाजिशाला । वाशुरा रात्रिः । मथुरा । चतुरः । चङ्कुरो रथः । अंकुरः । खर्जूरादित्वादंकूरोपि ॥ व्यथेः सम्प्रसारणं किच्च ॥ ● ॥ विथुरश्चोर रक्षसोः ॥ मकुरदर्दुरौ ॥ ● ॥ मकुरो दर्पणः । वाऊलकान्मुकुरोपि । दृ विदारणे । धातोर्द्विर्वचनमभ्यासस्य रुक् टिलोपश्च । दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः । दर्दुरा चण्डिकायां स्याद्ग्रामजाले च दर्दुरमिति विश्वः ॥ मद्गुरादयश्च ॥ ● ॥ उरजन्ता निपात्यन्ते । माद्यतेर्गुक् । मद्गुरो मत्स्यभेदः ॥ कवृवर्णे ॥ ● ॥ रुगागमः । कर्वुरश्चेतरक्षसोः । बध्नातेः । खर्जूरादित्वादूरोपि । बन्धूरबन्धुरौ स्यातान्नम्रसुन्दरयोस्त्रिषु इतिरन्तिदेवः ॥ कोकतेर्वा कुक् ॥ ● ॥ कुक्करः । कुकुरः ॥ असेरुरन् ॥ ● ॥ असुरः ॥ प्रज्ञाद्यण् ॥ ● ॥ आसुरः ॥ मसेश्च ॥ ● ॥ पञ्चमे पादे म

सेहूरन्निनिवक्ष्यते। मसूरामसुराव्रीहिप्रभेदेपरायंयोषिति। मसूरामसुरावानावेश्याव्रीहिप्रभेदयोः। मसूरीपादरोगेस्या

दुपधानेपुनःपुमान्। मसूरमसुरौचद्वाविति विश्वः॥ शावशेरप्तौ॥❁॥ अशुइतिव्याप्त्यर्थे। श्वशुरः। पतिपत्न्योःप्रसूःश्वश्रू

श्वशुरस्तुपितातयोरित्यमरः॥ अविमह्योष्टिषच्॥❁॥ अविषः। महिषः॥ अमेर्दीर्घश्च॥❁॥ आमिषंत्वस्त्रियांमांसेत

[illegible]भोग्यवस्तुनि॥ रुहेर्वृद्धिश्च॥❁॥ रंकुशंवररौहिषाः। रौहिषोमृगभेदेस्याद्रौहिषंचतृणंमतम्मितिसंसारावर्त्तः॥

[illegible]॥❁॥ तवेतिसौत्रोधातुः। तविषताविषावब्धौस्वर्गेच। स्त्रियांतविषीताविषीनदीदेवकन्याभूमिश्च। तविषीव

[illegible]भाष्यम्॥ नञिव्यथेः॥❁॥ अव्यथिषोब्धिसूर्ययोः। अव्यथिषीधरारात्र्योः॥ किलेर्वुक्॥❁॥ किल्बिषम्

॥ इषि[illegible]दिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिवन्धिशुषिभ्यःकिरच्॥❁॥ इषिरोग्निः।

[illegible]सुरा। मुदिरःकामुकाभ्रयोरितिविश्वमेदिन्यौ। खिदिरश्चन्द्रः। छिदिरोऽसिकुठारयोः। भिदिरंवज्रं। मन्दिरं

गृहं। स्त्रियामपि। मन्दिरमन्दिरापिस्यादितिविश्वः। चन्दिरौचन्द्रहस्तिनौ। तिमिरन्तमोक्षिरोगश्च। मिहिरःसूर्यः।

मुहिरःकाम्यमभ्ययोः। मुचिरोदाता। रुचिरं। रुधिरं। वधिरः। शुषशोषणे। शुषिरश्छिद्रं। शुष्कमित्यन्ये॥ अशे

र्णित्॥❁॥ आशिरोवह्निरक्षसोः॥ अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः॥❁॥ अजेर्वीभावाभावः। अजिर

मङ्गणम्। शशेरुपधायाइत्वम्। शिशिरंस्यादृतोभेदेतुषारेशीतलेन्यवत्। अथमोचनेउपाधायाइत्वंरेफलोपः। प्रत्ययरे

फस्यलत्वं। शिथिलं। स्थास्फायोष्टिलोपः। स्थिरन्निश्चलम्। स्फिरंप्रभूतं। निष्ठतेर्वुक्ह्रस्वत्वञ्च। स्थविरः। खदिरः।

आकुलकात्। शीडोवुक्ह्रस्वत्वञ्च। शिविरं॥ सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच्॥❁॥ सल

तिगच्छतिनिम्नमितिसलिलं। कलिलम्। अनिलः। महिला। पृषोदरादित्वान्महेलापि। भडइतिसौत्रोधातुः। भण्डिलोश्व

रसेवकौ। भण्डिलोदूतःकल्याणञ्च। शण्डिलोमुनिः। पिण्डिलोगणकः। तुण्डिलोमुखरः। कोकिलः। भविलोभव्यः।

बाकुलकात्कुटिलः । कमेःपश्च ॥ * ॥ कपिलः ॥ गुपादिभ्यःकित् ॥ ❁ ॥ गुपिलोराजा । तिमिलोनिशाकरः । गुन्द्रिव
म्बनं ॥ मिथिलादयश्च ॥ ❁ ॥ मथ्यन्तेत्ररिपवोमिथिलानगरी । पथिलःपथिकः ॥ पतिकटिकुटिगडिगुडिदंशिभ्य
एरक् ॥ ❁ ॥ पतेरःपक्षीगन्ताच । कटेरःअर्कजीवी । कुठेरःपर्णाशः । बाकुलकान्नुम्न । गडेरोमेघः । गुडेरोगुडकः ।
दंशेरोहिंस्रः ॥ कुम्बेर्नलोपश्च ॥ ❁ ॥ कुबेरः ॥ मुदेस्तच ॥ ❁ ॥ शनेरःशम्भुः ॥ मूबेरादयः ॥ ❁ ॥ एरगन्तानिपात्य
न्ते । मूलेरोजटा । गुधेरोगोप्ता । मुहेरोहघातकः । मुहेरोमूर्खः ॥ कवेरोतच्पश्च ॥ ❁ ॥ कपोतःपक्षी ॥ भातेर्डवतुप्
॥ ❁ ॥ भातीतिभवान् ॥ कठिचकिभ्यामोरन् ॥ ❁ ॥ कठोरःचकोरः ॥ किशोरादयश्च ॥ ❁ ॥ किम्पूर्वस्यशृणातेष्टिलो
पः । किमोऽन्त्यलोपः । किशोरः अश्वशावः । सहोरःसाधुः ॥ कपिगडिगण्डिकठिपटिभ्यओलच् ॥ ❁ ॥ कपीतिनिर्दे
शान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौगुडकपर्यायौ । कटोलःकटुः । पटोलः ॥ मीनातेरूरन् ॥ ❁ ॥ मयूरः ॥ स्यंदेः
संप्रसारणञ्च ॥ ❁ ॥ सिन्दूरं ॥ सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् ॥ ❁ ॥ सिनोतीतिसेतुः । तितुत्रेतिनेट् । त
न्तुः । गन्तुः । मस्तुर्दधिमण्डं । सच्यतइतिसक्तुः । अर्द्धचोदिः । ज्वरत्वरेत्यूठ । तत्रक्विनीत्यनुवर्त्तनइतिमतेतुबाकुलका
त् । ओतुर्विडालः । धातुः । क्रोष्टा ॥ पःकिच्च ॥ ❁ ॥ पिवतीतिपीतुर्वह्नौदिवाकरे । अर्तेश्चतुः ॥ ❁ ॥ अर्तेस्तुःस्यात्सच
कित् । ऋतुःस्त्रीपुष्पकालयोः ॥ कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च ॥ ❁ ॥ एभ्यस्तुःस्यात् । कन्तुःकन्दर्पचित्तयोः । मन्तुरप
राधः । जन्तुःप्राणी । गातुःपुंस्कोकिलेभृङ्गेगन्धर्वेगायनेपिच । भानुरादित्यः । यातुरध्वगकालयोः । रक्षसिक्लीवे । हेतुःका
रणं ॥ चायःकिः ॥ ❁ ॥ केतुर्ग्रहपताकयोः ॥ आप्नोतेर्ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ अप्तुःशरीरम् ॥ वसेस्तुन् ॥ ❁ ॥ वस्तु ॥ अगा
रेणच ॥ ❁ ॥ वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम् ॥ क्रत्कतुः ॥ ❁ ॥ कतुर्य्यज्ञः ॥ एधिवह्योश्चतुः ॥ ❁ ॥ एधतुः पुरुषः । व
हतुरनड्वान् ॥ जीवेरातुः ॥ ❁ ॥ जीवातुरस्त्रियाम्भक्तेजीवितेजीवनौषधे ॥ आतृकनवृद्धिश्च ॥ ❁ ॥ जीवेरित्येव । जै

वानृकस्त्विन्दुभिषगायुष्मत्सुकृषीवले ॥ कृषिचमितनिधनिसर्ज्जिखर्जिभ्यऊः ॥ ◎ ॥ कर्षूः पुंसिकरीषाग्नौकर्षूर्नद्यांस्त्रियांस्मृता । चमूः । तनूः । धनूः शस्त्रं । सर्जअर्जने । सर्जूर्वणिक् । खर्जव्यथने । खर्जूःपामा ॥ मृजेर्गुणश्च ॥ ◎ ॥ मर्जूःशुद्धिकृत् ॥ वहोधश्च ॥ ◎ ॥ वधूर्जायास्नुषास्त्रीषु ॥ कषेःछश्च ॥ ◎ ॥ कच्छूःपामा ॥ णित्कसिपद्यर्तेः ॥ ◎ ॥ कासूःशक्तिः । पादूश्चरणधारणी । आरूःपिङ्गलः ॥ अणोडश्च ॥ ◎ ॥ आडूर्जलप्लवद्रव्यं ॥ नञ्लम्बेर्नलोपश्च ॥ ◎ ॥ नुम्ब्वाबूरूभेसमेइत्यमरः ॥ केवयरस्थ ॥ ◎ ॥ कशब्देउपपदेशृणातेरूःस्यादरेङआदेशः । कशेरुस्तृणकन्देस्त्री । बाहुलकात्प्रत्ययेकशेरुःक्लीवेपुंसिच ॥ त्रोदुच्च ॥ ◎ ॥ तरतेरूःस्यात्तस्यदुट् । तर्दूःस्यात्दारुहस्तकः ॥ दरिद्रातेर्यालोपश्च ॥ ◎ ॥ इश्चआश्चयौतयोर्लोपः । दर्दूःकुष्ठप्रभेदः ॥ नृतिशृध्योःकूः ॥ ◎ ॥ नृतूर्नर्तकः । शृधूरपानम् ॥ ऋतेरम्च ॥ ◎ ॥ ऋदितिसौत्रोधातुः । ततःकूःअमागमश्च । रन्तूर्देवनदीसत्यवाक्क ॥ अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः ॥ ◎ ॥ एतेकूप्रत्ययान्तानिपात्यन्ते । अन्दूर्बन्धनम् । दृभीग्रन्थे । निपातनान्नुम् । दृम्भूः । अनुस्वाराभावोपिनिपातनादित्येके । दृन्भूः ॥ जनेर्वुक् ॥ ◎ ॥ जम्बूः । जम्यदनेसत्येके । बाहुलकाद्ध्रस्वोपिजम्बुः । कफंलातिकफेलूः श्लेष्मातकः । निपातनादेत्वं । कर्कन्दधातिकर्कन्धूर्बदरी । निपातनान्नुम् । दिधिन्धैर्य्यंस्यतिग्रजतीतिदिधिषूः । पुनर्भूः । केचित्तु । अन्दूदृम्फूजम्बूकम्बूइतिपठन्ति । दृम्फउत्क्लेशे । दृम्फूःसर्पजातिः ॥ कमेर्वुक् ॥ ◎ ॥ कम्बूःपरद्रव्यापहारी ॥ मृग्रोरुतिः ॥ ◎ ॥ मरुत् । गरुत्पक्षः ॥ ग्रोमुट्च ॥ ◎ ॥ गिरतेरुतिस्तस्यचमुट् । गर्मुत्स्वर्णंतृणविशेषश्च ॥ हृयेरुलच् ॥ ◎ ॥ हृयुलोमृगकामिनोः । बाहुलकाचटतेः । चटुलंशोभनं ॥ हृहरुहियुषिभ्यइतिः ॥ ◎ ॥ हरित्ककुभिवर्णेचतृणवाजिविशेषयोः । सरिन्नदी । रोहिन्मृगविशेषस्त्री । युषइतिसौत्रोधातुः । मत्स्यस्तरोहित् । पुरुषस्ययोषितइतिभाष्यम् ॥ ताडेर्णिलुक्च ॥ ◎ ॥ ताडयतीतितडित् ॥ शमेर्ढः ॥ ◎ ॥ बाहुलकादित्संज्ञाऽभावादेशइडचन । शण्ढःस्यात्पुंसिगोपतौ ।

क्लीबः ॥ कमेरठ ॥ ● ॥ कमठः । कमठं भाण्डभेदे पुंसि भाण्डभेदेन पुंसकमिति मेदिनी । बाहुलकाज्जरठः । रमेर्वृद्धिश्च ॥ ● ॥ रामठं हिङ्गु ॥ शमेः खः ॥ ● ॥ शङ्खः ॥ कखेठः ॥ ● ॥ कगठः ॥ कलस्तृपश्च ॥ ● ॥ तृपतेः कलप्रत्ययः स्यात् तृपतेः । तृपला लता । तृफला त्रिफला विके ॥ शपेर्वश्च ॥ ● ॥ शबलः ॥ वृषादिभ्यश्चित् ॥ ● ॥ वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः ॥ कमेर्बुक् ॥ ● ॥ कम्बलः । मुसलः खण्डने । मुसलम् ॥ लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ ● ॥ लाङ्गलम् ॥ कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य मुट् ॥ ● ॥ कुट्मलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कोमलम् ॥ मृजेष्टिलोपश्च ॥ ● ॥ मलम् ॥ चुपेरच्चोपधायाः ॥ ● ॥ चपलम् ॥ शकिशम्योर्नित् ॥ ● ॥ शकलम् । शमलम् ॥ छोगुक् च ॥ ● ॥ छगलः । प्रज्ञादित्वाच्छागलः ॥ समन्ताड्डुः ॥ ● ॥ मण्डः । रण्डा । खण्डः । षण्डः । वण्डश्छिन्नहस्तः । अण्डः । बाहुलकात्सत्वाभावः । षण्डः । सङ्घातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः । चण्डः । पण्डः । क्लीबः । पण्डा बुद्धिः ॥ [illegible] ॥ ● ॥ कवर्गादिभ्योडः कित् स्यात् । कुण्डः काण्डं । गुड् । गुडः । घुण भ्रमणे । घुण्डो भ्रमरः ॥ स्थाचतिमृजेरालज्वालञ्चालीयचः ॥ ● ॥ तिष्ठतेरालच् । स्थालं । स्थाली ॥ चतेर्वालञ् ॥ ● ॥ चात्वालः ॥ मृजेरालीयच् ॥ ● ॥ [illegible] ॥ पतिचण्डिभ्यामालञ् ॥ ● ॥ पातालं । चण्डालः । प्रज्ञादित्वादणि चाण्डालोपीत्येके ॥ तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् ॥ ● ॥ तमालः । विशालः । विडालः । मृणालम् । कुलालः । कपालम् । पलालम् । पञ्चालाः ॥ पतेरङ्गच् पक्षिणि ॥ ● ॥ पतङ्गः ॥ तरत्यादिभ्यश्च ॥ ● ॥ तरङ्गः । लवङ्गम् ॥ बिडादिभ्यः कित् ॥ ● ॥ विडङ्गः । मृदङ्गः । कुरङ्गः । बाहुलकाद्गुणश्च ॥ सृवृभ्रो वृद्धिश्च ॥ ● ॥ सारङ्गः । वारङ्गः खड्गादिमुष्टिः ॥ गन्गम्यद्योः ॥ ● ॥ गङ्गा । अद्गः पुरोडाशः ॥ छापूखडिभ्यः कित् ॥ ● ॥ छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् । विद्धना दरे । गन्मुत्वाभावश्च । पिङ्गः तरलः । पिङ्गैरगद्युतसंभ्रममेवमेकेतिमाघः ॥ भृञः किनुट् च ॥ ● ॥ भृञो गन्कित् स्यात्

खनुद्व । भृङ्गाः षिङ्गा लिधूम्याटाः ॥ भृणातेर्ह्रस्वश्च ॥ ● ॥ भृङ्गम् ॥ गणशकुनौ ॥ ● ॥ नुड्चेत्यनुवर्त्तते । शार्ङ्गः ॥ मुदिग्योर्गगौ ॥ ● ॥ मुद्गः । गर्गः ॥ अण्डन्कृसृभृवृञः ॥ ● ॥ करण्डः । सरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः ॥ सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥ ● ॥ शरत् । दरत् हृदयकूलयोः । भसत् जघनम् । हृणातेः षुग् ह्रस्वश्च । हृषत् ॥ त्यजितनियजिभ्यो डित् ॥ ● ॥ त्यद् । तद् । यद् । सर्व्वादयः ॥ एतेस्तुट्च ॥ ● ॥ एतद् ॥ सर्त्तेरटिः ॥ ● ॥ सरड् स्याद्वानमेघयोः । वेदभाष्ये तु याभिः कृशानुमिति मन्त्रे सरड्भ्यो मधुमक्षिकाभ्य इति व्याख्यानम् ॥ लङ्घेर्न्नलोपश्च ॥ ● ॥ लघट्वायुः ॥ पारयतेरजिः ॥ ● ॥ पारक् सुवर्णम् ॥ ● ॥ प्रथः कित्सम्प्रसारणञ्च ॥ ● ॥ पृथक् । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ॥ भियः षुक् ह्रस्वश्च ॥ ● ॥ भिषक् ॥ युष्यसिभ्याम्मदिक् ॥ ● ॥ युष् सौत्रो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वं । अहं ॥ अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन् ॥ ● ॥ एभ्यश्चतुर्द्दशभ्यो मन् । अर्म्म चक्षूरोगः । स्तोमः सङ्घातः । सोमः । होमः । सर्म्मा गमनं । धर्म्मः । क्षेमं कुशलं । क्षोमं प्रज्ञाद्यणि क्षौमञ्च । भामश्चादिर्वा । यामः । वामः शोभनदुष्टयोः । पद्मम् । यक्ष्म पूजायां । यक्ष्मो रोगराजः । नेमः ॥ जहातेः सन्वदालोपश्च ॥ ● ॥ जिह्मः कुटिलमन्दयोः ॥ अवतेष्टिलोपश्च ॥ ● ॥ मन्प्रत्ययस्यायं टिलोपः न प्रकृतेः अन्यथाडिदित्येव ब्रूयात् । ज्वरत्वरेति ऊठौ । तयोर्द्दीर्घैकादेशगुणाः । चादिपाठादव्ययत्वमित्युज्ज्वलदत्तस्तन्न । तेषां असत्वार्थत्वात् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादव्ययत्वं । अवतीति ओम् ॥ ग्रसेरा च ॥ ● ॥ ग्रामः ॥ अविसिविसिशुषिभ्यः कित् ॥ ● ॥ ऊमनुगतं । स्यूमो रश्मिः । सिमः सर्वः । शुष्मः शिखिबलयोः ॥ इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् ॥ ● ॥ इष्मः कामवसन्तयोः । इध्मो निपातनाद् दीर्घः । युध्मः इन्द्रोऽध्वानः । इध्मः समित् । दस्मो यजमानः । श्यामः । धूमः । सूमोऽन्तरिक्षम् । वाजसनेयकादीमे वस्तुतः ॥ युजिरुचितिजां कुश्च ॥ ● ॥ युग्मं । रुक्मं । तिग्मम् ॥ हन्तेर्हि च ॥ ● ॥ हिम्म् ॥ भियः षुग्वा ॥ ● ॥ भीमः । भीष्मः । धर्म्मः । धृधातोर्म्मगुणाश्चविपाद्यते ॥ भीष्मः । रसतेर्निपातोऽयम् ॥

प्रथेः षिवन्सम्प्रसारणञ्च ॥ ९ ॥ पृथिवी । षवन्नित्यपि । पृथवी । पृथिवी । पृथ्वी । इति [illegible] ॥ [illegible] पृषि [illegible]
शिखटिविशिभ्यः क्वन् ॥ ● ॥ अश्वः । पृ [illegible] नादे । [illegible] र्थयोः । [illegible] शिका । शब्दापश्चिमेद [illegible]
श्च । करणम्पापम् । वाऊलकादिवेकिरणमपि । [illegible] । विश्वं ॥ इण्शीभ्यां वन् ॥ ● ॥ [illegible] गन्ता [illegible] तः । [illegible]
सत्वे निपातोयम् । एवंमित्राय [illegible] ॥ सर्व्वनिघृष्वरिष्व [illegible] वपद्वप्रह्वेष्वा अतन्त्रे ॥ ● ॥ अकर्त्तर्य्यतेनिपात्यन्ते ।
सरतमनेनविश्वमितिसर्व्वम् । निपूर्व्वाद्घृषेर्गुणाभावोपिनिघृष्यतेऽनेननिघृष्वः खुरः । रिष्वोहिंस्रः । लष्वोनर्त्तकः । लिष्व
इत्यन्ये । तत्रोपधाया इत्वमपि । शेतेऽस्मिन् सर्वमितिशिवः शम्भुः ॥ ओङो ह्रस्वत्वं । पद्वोरथोभूलोकश्च । प्रह्वयतेइ
तिप्रह्वः । ह्वेञ आकारवकारलोपः ॥ जहातेराल्लोपोवा । ईर्येर्वन् । ईर्ष्वः आचार्य्यः । इष्यइत्यन्ये । अतस्त्वेकिम् । स
[illegible] रकः । बाऊलकात् [illegible] सतेः । ह्रस्वः ॥ शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः ॥ ● ॥ शेवइत्यन्तोदात्तार्थम् । यान्त्यनेनयह्वः । ह्रस्वो
[illegible] गमस्य । [illegible] त्यनयाजिह्वा । लकारस्य जः गुणाभावश्च । गिरन्त्यनयाग्रीवा । ईडागमश्च । आप्नोतीत्याप्वाचा
[illegible] । [illegible] किमिः । वायुरित्यन्ये ॥ कृगॄशॄदॄभ्योवः ॥ ● ॥ कर्व्वः कामआखुश्च । गर्व्वः । शर्व्वः । दर्व्वोराक्षसः ॥ कनिन्
[illegible] धन्वि [illegible] प्रतिदिवः ॥ ● ॥ यौतीतियुवा । वृषाइन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वामरुः । धन्वाशरासनं । द्युवा
[illegible] प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्प्रतिदिवादिवसः ॥ सप्यशूभ्यान्तुट्च ॥ ● ॥ सप्त । अष्ट ॥ नञिजहातेः ॥ ● ॥ अहः ॥ श्वन्नु
[illegible] न्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्द्धन्मज्जन्नर्य्यमन्विश्वप्सन्परिज्मन्मातरिश्वन्मघवन्इति ॥ ● ॥ एतेत्रयोदशक
निन्नन्तानिपात्यन्ते । श्वयतीतिश्वा । उक्षा । पूषा । प्लिहगतौ । इकारस्यदीर्घत्वं । प्लेहनीतिप्लीहा कुक्षिव्याधिः । क्लिदू
आर्द्रीभावे क्लिद्यति क्लेदाचन्द्रः । स्निह्यतेर्गुणः । स्निह्यतीतिस्नेहासुहृच्चन्द्रश्च । मुह्यत्यस्मिन्नाहतेमूर्द्धा । मुहेरुप
धायादीर्घःधेन्नादेशोरमागमश्च । मज्जत्यस्थिषुमज्जाअस्थिसारः । अर्य्यपूर्व्वामाङ् । अर्य्यमा । विश्वंप्सातिविश्वाप्सा

ग्निः । परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेरुपधालोपो मश्चान्तादेशः । मातरि अन्तरिक्षे श्वयति मातरिश्वा । धातोरि
कारलोपः । मह पूजायाम् । ह्रस्वो घोऽनुगागमश्च ॥ मघवा इन्द्रः ॥ ● ॥ इत्युणादिषु प्रथमः पादः ॥ ●●● ॥ कॄहॄभ्यामेणुः ।
करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यं ॥ हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥ ● ॥ हथो विषमः । कुष्ठः । नीथो नेता । रथः । काष्ठं ॥ अवे
भृञः । अवभृथः ॥ उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् ॥ ● ॥ ओष्ठः । कोष्ठं । गाथा । अर्थः । वाहुलकात् प्रोथः । सर्तेर्णित् । सा
र्थः समूहः ॥ जॄवृभ्यामूथन् ॥ ● ॥ जरूथं मांसं । वरूथो रथगुप्तिः ॥ पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥ ● ॥
[illegible] विघृतम्पीथम् । तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु । अवतारर्षिजुष्टाम्भःस्त्रीरजःसु च विश्रुतमिति विश्वः ।
तुथोऽग्निः । उक्थं सामभेदः । रिक्थम् । वाहुलकाद्विचेरपि । रिक्थमृक्थं धनम्वसु । सिक्थं ॥ अर्त्तेर्निरि ॥ ● ॥ निर्ऋथः सा
म ॥ निशीथगोपीथावगथाः ॥ ● ॥ निशीथोऽर्धरात्रः रात्रिमात्रञ्च । गोपीथं तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः ॥ गश्चोदि ॥
● ॥ उद्गीथः साम्नो भागविशेषः ॥ समीणः ॥ ● ॥ समिथो वह्निः संग्रामश्च ॥ तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः ॥ ● ॥ तिजेर्जलोपः ति
थोऽनलः कामश्च । पृष्ठं । गूथं विष्ठा । यूथं समूहः । प्रोथमस्त्री तुरङ्गास्ये प्रोथः प्रस्थित उच्यते ॥ स्फायितञ्चिवञ्चिश
किक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्वितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिवसिवा
शिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् ॥ ● ॥ [illegible] । स्फारम् । [illegible] कुलम् । तक्रं । वक्रं । श
क्रः । क्षिप्रं । क्षुद्रः । [illegible] । सृप्रः पूजकः । [illegible] । [illegible] वङ्कुरं
। वृत्रो रिपौ ध्वनौ ध्वा[illegible] । [illegible] । [illegible] । मन्द्रो [illegible] मेदश्च । मुस्ताप्रत्ययका
रिणी । खिद्रो [illegible] । [illegible] चन्द्रः । [illegible]
[illegible] । द[illegible] । [illegible] ॥ नरपरक्षसि [illegible]

नाद्नाम् ॥ ● ॥ रेफपरस्य [illegible] प्रमा भूमभ्योन स्यात् । एवं परादिरंपि प्राप्तः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिर्भूये भिप्राया । तेनशाविषयीति [illegible] । उस्त्रो रश्मिः । उस्त्रा गौः । [illegible] । वाश्रमन्दिरम् । शीरोऽजगरः । हस्रो मूर्खः । विभ्रः साधुः । मुखम् ॥ मुसेः [illegible] ॥ ● ॥ मुस्तं ॥ वज्रः कान्तः । अभ्रु ॥ चकिरम्योरुच्चोपधायाः ॥ ● ॥ चुक्रमम्लद्रव्यम् । उम्रोरुणः ॥ [illegible] ॥ ● ॥ चिकुस्तन्द्रिः ॥ अमितम्योर्दीर्घश्च ॥ ● ॥ आम्रम् । ताम्रम् ॥ निन्देर्नलोपश्च ॥ ● ॥ निद्रा ॥ अर्देर्दीर्घश्च ॥ ● ॥ आर्द्रः ॥ शुचेर्दश्च ॥ ● ॥ शूद्रः ॥ दुरीणो लोपश्च ॥ ● ॥ दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरम् ॥ कृतेश्छ कूच ॥ ● ॥ कृच्छ्रं । क्रूरः ॥ रोदेर्णिलुक् ॥ ● ॥ रोदयतीति रुद्रः । बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः । णिलुगित्येव । वर्त्तिपर्णमुषो वाना स्तनः पर्णमुचो परे ॥ जोरीच ॥ ● ॥ जीरोऽणुः । ज्वरस्येत्येके ॥ सुसूधागृधिभ्यः क्रन् [illegible] सुरः । सूरः । धीरः । गृध्रः ॥ शुसिचिमीनां दीर्घश्च ॥ ● ॥ शुः सौत्रः । शूरः । सीरं । चीरम् । मीरः समुद्रः ॥ वाविन्धेः ॥ ● ॥ वीध्रम् । विमलम् ॥ वृधिवपिभ्यां रन् ॥ ● ॥ वध्रं चर्म्म । वप्रः प्राकारः ॥ ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवम्रेरामालाः ॥ ● ॥ रन्नन्ता ऊनविंशतिः । निपातनाद्गुणाभावः । ऋज्रो नायकः । इदि इन्द्रः । अञ्जेर्नलोपः । अग्रं । वजी ऽस्त्री हीरके पवौ । डुवप् । उपधाया इत्वम् । विप्रः ॥ कुचिचुम्ब्योर्नलोपः ॥ ● ॥ कुब्रमरण्यं । चुब्रं मुखम् । क्षुर विलेखने । रेफलोपः । अगुणः । क्षुरः । खुर छेदने । रलोपो गुणाभावश्च । खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रं । उच समवाये । वस्यगः । उग्रः । ञिभी । भेरी ॥ पक्षेलः । भेलो जलतरणद्रव्यम् । शुचेश्चस्यकः । शुक्रः । पक्षेलः । शुक्लः । गुङ् वृद्धिः । गौरो रुणोसितेपीते । वनसम्भक्तौ । वम्रो विभागी । इणो गुणाभावः । इरामद्योच्चवारिणि । मामाने । माला ॥ समिकसउकन् ॥ ● ॥ कस गतौ । सम्यक्कसन्निति पलायन्ते जना अस्मादिति समुकः । संकसुको दुर्ज्जनः । अस्थिरश्च । पचिनशोर्णुकन्कनुमौ च । पचेः कः । पाकुकः सूपकारः ॥ नशेर्नुम् ॥ ● ॥

नम्बुकः । भियःकुकन् ॥❁॥ भीरुकः ॥ कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥❁॥ रजकः । इक्षुकुट्टकः । चरकः । चषभक्षणे । चषकः । शुनकः । भषकः ॥ रमेरश्चलोवा ॥❁॥ रमको विलासी । लमकः ॥ जहातेर्द्वे च ॥ ❁ ॥ जहकस्त्यागी काल श्च ॥ ध्मोधमच ॥ ❁ ॥ धमकः कर्म्मकारः ॥ हनोवधच ॥ ❁ ॥ वधकः । बाहुलकमन्यत्रापि । कुहविस्मापने । कुहकः । [illegible]नकं ॥ कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् ॥ ❁ ॥ कार्षकः । कृषकः । उदकञ्च प्रपञ्चार्थम् ॥ वृश्चिकृष्योःकिकन् ॥ ❁ ॥ वृश्चिकः [illegible]कः । [illegible]ङिपणिकषः ॥ प्रापणिकः पण्यविक्रयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ॥ मुषेर्दीर्घश्च ॥ ❁ ॥ मूषिकश्चाखुः [illegible]सारणञ्च ॥ ❁ ॥ चाद्दीर्घः । सीमिको वृक्षभेदः ॥ क्रियइकन् ॥ ❁ ॥ क्रयिकः क्रेता ॥ आङिपणिपनिप [illegible]निभ्यः ॥ ❁ ॥ आपणिकः । आपनिकः इन्द्रनीलः किरातश्च । आपनिकः श्येनो दैवायतश्च । आखनिको मूषिको व [illegible] ॥ [illegible]ऽविभ्यइनच् ॥❁॥ श्येनः । स्येनः । हरिणः । अविनोऽध्वर्युः ॥ वृजेःकिच्च ॥ ❁ ॥ वृजिनम् । अजे रजभावो [illegible]नार्थं । अजिनं । बाहुलकमन्यत्रापि । कठिनं । नलिनं । मलिनं । कुण्डिनं । द्युतेः ॥ यत्परुषि दिनम् । दिवसोऽपि दिनं ॥ द्रुदक्षिभ्यामिनन् ॥ ❁ ॥ द्रविणं । दक्षिणः । दक्षिणा ॥ अर्त्तेःकिदिच्च ॥ ❁ ॥ इरिणं शून्यं ॥ वे पितुह्योर्ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ विपिनं । तुहिनम् ॥ तलिपुलिभ्याञ्च ॥ ❁ ॥ तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि तलिनस्त्रिषु । पुलि नं ॥ गर्व्वेरतउच्च ॥❁॥ गौरादित्वात् ङीष् । गुर्विणी गर्भिणी ॥ रुहेश्च ॥❁॥ रोहिणः ॥ महेरिनण्च ॥ ❁ ॥ चादिनन् माहिनम् । महिनं राज्यम् ॥ क्विब्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च ॥ ❁ ॥ वाक् । प्राट् । श्रीः । स्रवत्यतो घृता दिकमिति स्रूः यज्ञोपकरणं । द्रूर्हिरण्यं । कटप्रूः [illegible]रूपी कीटश्च । जूराकाशे सरस्वत्यामपि पिशाच्याञ्च वनेस्त्रियां ॥ आ प्नोतेर्ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ आपः । अपः । अद्भिः । अप्सु ॥ परौ व्रजेः षश्च पदान्ते ॥ ❁ ॥ व्रजेः क्विप् दीर्घो सः पदान्ते तु षश्च । परिव्राट् । परिव्राजौ ॥ द्रुवःश्रुवश्च ॥ ❁ ॥ जूहूः ॥ स्रुवः कः स्रुवः चिच्च ॥ ❁ ॥ इकारश्चकारश्चार्थः । कदुकुत्वं । स्रु

+क् । सुधंसुचश्चसंमृड्डि ॥ तनोतेरनश्चवः ॥ ● ॥ तनोतेर्डिवक्प्रत्ययः । अनोवश्चादेशश्च । त्वक् ॥ ग्लानुदिभ्यांडौः ॥ ● ॥ ग्लौः । नौः ॥ चिरव्ययं । डौरित्येव । ग्लौकरोति । छन्दोजन्तेतिसिद्धेनियमार्थमिदम् । उणादिप्रत्ययान्ताश्चयन्तएवेति ॥ रातेर्डैः ॥ ● ॥ राः । रायौ । रायः ॥ गमेर्डोः ॥ ● ॥ गौः ... किरणभेदयोः । स्वातुस्याद्दिशिभारत्याम्भूमौचसुरभावपि । नस्त्रियोःस्वर्गवज्राम्बुरश्मिदृग्बाणलोमसु । बाऊलकात्द्युतेरपि । डोः । द्यौःस्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः ॥ भ्रमेश्चडूः ॥ ● ॥ भ्रूः । बाहुमेः । अयेगूः ॥ दमेर्डोसिः ॥ ● ॥ दोः । दोषौ । पणेरिज्यादेश्चवः ॥ ● ॥ वणिक् । स्वार्थेऽण् । नैगमोवाणिजोवणिक् ॥ वशःकित् ॥ ● ॥ उशिग्भग्नौघृतेपिच ॥ भृञऊच ॥ ● ॥ भूरिक् । भूमिः ॥ जसिसहोरुरिन् ॥ ● ॥ जसुरिर्वज्रं । सहुरिरादित्यःपृथ्वीवीच ॥ सुयुरुवृञोयुच् ॥ ● ॥ सवनश्चन्द्रमाः । यवनः । रवणः कोकिलः । वरणः ॥ अशेरशच ॥ ● ॥ अश्नोतेर्युच्स्यात् रशादेशश्च । रशनाकाञ्ची । जिह्वावाचीनुदन्त्यसकार ... ॥ उन्देर्नलोपश्च । ओदनः ॥ गमेर्गश्च ॥ ● ॥ गमेर्युच्स्याद्गश्चादेशः । गगनं । बऊलमन्यत्रापि युच्स्यात् । स्यन्दनः । रोचना ॥ रञ्जेःक्युन् ॥ ● ॥ रजनम् ॥ भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसि ॥ ● ॥ भुवनं । सुवनश्च ... । धुवनोवह्निः । निधुवनं सुरतं । भृज्जनमम्बरीषं ॥ कृपृवृजिमन्दिनिधाञःक्युः ॥ ● ॥ किरणः । पुरणः स... । वृजनमन्तरिक्षं । मन्दनं स्तोत्रम् । निधनं ॥ धृषेर्धिषच संज्ञायां ॥ ● ॥ धिषणोगुरुः । धिषणाधीः ॥ वर्त्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवत् ॥ ● ॥ अतिप्रत्ययान्ताः । पृषुसेचने । गुणाभावः । पृषन्ति । वृहत् । महान् । गमेर्ज्जगादेशः । जगत् ॥ संज्ञापृषद्बृहत् ॥ ● ॥ एतेनिपात्यन्ते । पृथक्करणं शतृवद्भावनिवृत्त्यर्थं । सञ्चिनोतेःसुट् । इकारलोपः । सश्चत् कुहकः । तृपच्छत्रम् । विपूर्वाद्धन्तेष्टिलोपः । इन्तरएच । वेहत्गर्भोपघातिनी ॥ छन्दस्यसानच्शुजृभ्यां ॥ ● ॥ शवसानः पन्थाः । जरसानः पुरुषः ॥ ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यःकित् ॥ ● ॥ ऋञ्जसानोमेघः । वृधसानः पुरुषः । स

न्त्सानोग्निर्जीवश्च। सहसानोयज्ञोमयूरश्च॥ अर्तेर्गुणःशुट्च॥ ॥ अर्णसानोग्निः॥ सम्यानच्स्तुवः॥ ॥ संस्वकानो वाग्मी॥ युधिवुधिदृशिभ्यःकिच्च॥ ॥ युधानः। बुधानः। दृशानोलोकपालकः। उच्चैःसनोलुक्छलोपश्च॥ ॥ जु हुराणश्चन्द्रमाः॥ श्वितेर्दश्च॥ ॥ शिश्विदानःपुण्यकर्म्मा। तृन्तृचौशंसिक्षदादिभ्यः॥ ॥ संज्ञायाञ्चानिटौशंसेः क्षदादिभ्यश्चक्रमात्तृन्तृचौस्तः। तौचानिटौ। शंस्तास्तोता। शंस्तारौ। शंस्तरः। क्षदिःसौचोधातुः। शकलीकरणेभक्ष णेच। अनुदात्तेत्। वृक्येचक्षदानमितिमन्त्रात्। उक्षाणम्वावेहतम्वाक्षदन्तेइतिब्राह्मणाच। क्षत्ता। स्यात्सारथौद्वास्थे वैश्यायामपिशूद्रजे। बहुलमन्यत्रापि। मन्। मन्ता। हन्। हन्ता। इत्यादि॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमा तृपितृदुहितृ॥ ॥ नपतन्त्यनेनेनपूप्तैपौत्रोदौहित्रश्च॥ नयतेःषुग्गुणश्च॥ नेष्टा। त्विषेरितोऽत्वं। त्वष्टा। होता। पो ताचहविर्भेदः। भ्राजतेर्ज्जलोपः। भ्राता। जायाम्मातिजामाता। मानपूजायांनलोपः। माता। पातेराकारस्यइत्वं। पिता। दुहेस्तृचइट्गुणाभावश्च। दुहिता॥ स्वसेश्चर्न्॥ ॥ स्वसा॥ यतेर्वृद्धिश्च॥ याता। भार्य्यास्तुभ्रातृवर्गस्ययातरःस्युः परस्परम्॥ नन्दिचनन्दः॥ ॥ ननन्दतिननान्द्रा। इहवृद्धिर्नानुवर्त्ततइत्येके। ननान्द्रानुस्वसापत्युर्ननन्दानन्दिनीच सेतिशब्दार्णवः॥ दिवेर्ऋन्॥ ॥ देवा। देवरः। स्वामिनोदेवृदेवरौ॥ नयतेर्डिच्च॥ ॥ ना। नरौ। नरः॥ सव्येस्थ श्छन्दसि॥ अस्मान्नेयत्रस्थास्थिन्स्तृणामुपसंख्यानं। सव्येष्ठासारथिः। सव्येष्ठरौ। सव्येष्ठरः॥ अर्त्तिसृधृधम्यम्यश्य वितृभ्योनिः॥ ॥ अष्टभ्योऽनिप्रत्ययःस्यात्। अरणिरग्न्यैर्यानिः। सरणिः। धरणिः। धमनिः। अमनिर्गतिः। अ शनिः। अवनिः। तरणिः। बाहुलकात्रजनिः॥ अङ्गशुषेःसनश्छन्दसि॥ ॥ आशुशुक्षणिरग्निर्वातश्च॥ कषे शट्श्च॥ ॥ चषनिर्जरः॥ अदेर्मुट्च॥ ॥ अद्मनिरग्निः॥ वृतेश्च॥ ॥ वर्त्तनिः। गोवर्द्धनस्तुचकारान्मुट्व र्त्मनिरित्याह॥ क्षिपेःकिच्च॥ ॥ क्षिपणिरायुधं॥ अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्यइसिः॥ ॥ अर्चिर्ज्वाला। इद

न्तोप्ययं। अग्नेर्भ्राजन्तेऽर्चयः। अर्चिर्दीप्तिः। हविः सर्पिः। इस्मन्निति ह्रस्वः। छदिः पटलं। छर्दिर्वमनं व्याधिः।
इदन्तोपि छर्दयतीसारश्चूलवान्॥ बृंहेर्नलोपश्च॥ ॥ बर्हिर्नाकुशशुष्मणोः॥ द्युतेरिसिन्नादेश्च जः॥ ज्योतिः॥ वसेस्ते
स्वेः संज्ञायां॥ ॥ वसुरोचिर्यज्ञः॥ भुवः किन्॥ ॥ भुविः समुद्रः॥ सहोधश्च॥ ॥ सधिरनड्वान्॥ पिबतेस्थुक्॥
॥ पाथिश्चक्षुः समुद्रयोः॥ जनेरुसिः॥ ॥ जनुर्जननं॥ मनेर्धश्छन्दसि॥ ॥ मधुः॥ अर्तिपृवपियजितनिधनितपि
भ्योनित्॥ ॥ अरुः। परुर्ग्रन्थिः। वपुः। यजुः। तनुः। तनुषी। तनूंषि। धनुरस्त्रियां। धनुर्वंशविशुद्धोपि निर्गुणः
किङ्करिष्यति। सान्तस्य उदन्तस्य वा रूपं। तपुः सूर्याग्निशत्रुषु॥ एतेर्णिच्च॥ ॥ आयुः आयुषी॥ चक्षेः शिच्च॥ ॥ च
क्षुः॥ मुहेः किच्च॥ ॥ मुहुरव्ययं। बहुत्वमन्यत्रापि। आचक्षुः। परिचक्षुः॥ कृगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच्॥ ॥ कर्वरो
व्याघ्ररक्षसोः। गर्वरोहंकारी। शर्वरी रात्री। वर्वरः प्राकृतो जनः। चत्वरम्॥ नौ सदेः॥ ॥ निषद्वरस्तु जम्बालः। नि
षद्वरी रात्रिः॥ ॥ इत्युणादिषु द्वितीयः पादः॥ ॥ छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरनीवरगह्वरकट्वरसंय
द्वराः॥ ॥ एकादश ष्वरच् प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते। छिदिर् छद् अनयोस्तकारोन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च। छित्वरो धू
र्त्तः। छत्वरो गृहकुञ्जयोः। धीवरः कैवर्त्तः। पीवरः स्थूलः। मीवरो हिंसकः। चिनोतेर्दीर्घश्च। चीवरं भिक्षुकप्राव
रणं। नीवरो जातिविशेषः। निवरः परिव्राट्। गाहतेर्ह्रस्वत्वं। गह्वरं। कटेर्वर्षादौ। कट्वरं व्यञ्जनम्। यमेर्दका
रः। संयद्वरो नृपः। पदेः सम्पद्वर इत्येके॥ इण्सिञ्जिदीङुष्यविभ्यो नक्॥ ॥ इनः सूर्ये नृपे पत्यौ। सिनः का
णः। जिनोऽर्हन्। दीनः। उष्णः। ऊनः॥ फेनमीनौ॥ ॥ एतौ निपात्येते। स्फायतेः। फेनः। मीनः॥ कृषेर्वर्णे
॥ ॥ कृष्णः॥ बन्धेर्ब्रधिबुधी च॥ ॥ ब्रध्नः। बुध्नः॥ धापृवस्यज्यतिभ्यो नः॥ ॥ धाना भृष्टयवे स्त्रियः। पर्णम्पत्रं। पर्णः
किंशुकः। वस्नो मूल्ये वेतने च। अजेर्वी। वेनः। अग्निरादित्यः। वाकुलकात् श्रृणोतेः। श्रोणः पङ्गुः॥ लक्षेरट्॥ ॥

लक्षेश्चुरादिण्यन्तान्नः स्यात्तस्याडागमश्च । चान्मुडित्येके । लक्षणं लक्ष्म नाम्नि चिह्ने च । लक्ष्मणो लक्ष्मणश्च रामभ्राता
। लक्ष्मणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा ॥ वनेरिच्चोपधायाः ॥ ● ॥ वेन्ना नदी ॥ सिवेष्टेर्यू च ॥ ● ॥ दीर्घोच्चारणसा-
मर्थ्यान्न गुणः । स्यूनश्चादित्यः । बाहुलकात् केवलोऽनः । ऊठ् । अन्तरङ्गत्वाद्गुणगुणः । स्योनः ॥ कृवृजॄसिद्रुपन्यनिस्व-
पिभ्यो नित् ॥●॥ कर्णः । वर्णः । जर्णश्चन्द्रे च वृक्षे च । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ॥ धेट
इच्च ॥ ● ॥ धेनः सिन्धुर्नदी धेना ॥ तृषिशुषिरसिभ्यः कित् ॥ ● ॥ तृष्णा । शुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रस्नं द्रव्यं ॥ सुञो दीर्घ-
श्च ॥ ● ॥ सूना वधस्थानम् ॥ रमेस्त च ॥ ● ॥ रमयतीति रत्नम् ॥ रास्नासास्नास्थूणावीणाः ॥ ● ॥ रास्ना गन्धद्रव्यं ।
सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ॥ गादाभ्यामिष्णुच् ॥ ● ॥ गेष्णुर्गायनः । देष्णुर्दाता ॥ कृत्य-
शूभ्यः क्स्नः ॥ ● ॥ कृत्स्नम् । अक्ष्णमखण्डम् ॥ तिजेर्दीर्घश्च ॥ ● ॥ तीक्ष्णं ॥ श्लिषेरच्चोपधायाः ॥ ● ॥ श्लक्ष्णम् ॥
यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् ॥ ● ॥ यज्युरध्वर्युः । मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः प्रा-
णी ॥ भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युकौ ॥ ● ॥ भुज्युर्भाजनं । मृत्युः ॥ सर्तेरयुः ॥ ● ॥ सरयुर्नदी । सरयूरिति पाठान्तरम् । स-
रयूः ॥ पानीविषिभ्यः पः ॥ ● ॥ पान्ति रक्षन्त्यस्मादात्मानमिति पापम् । तद्योगात् पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद्गुणाभा-
वे । नीपो वृक्षविशेषः । वेष्पः पानीयं ॥ चुवः किच्च ॥ ● ॥ चुपो वक्त्रं ॥ सुवो दीर्घश्च ॥ ● ॥ सूपः समुच्छ्रायः ॥ सुशॄ-
भ्यां निच्च ॥●॥ चान्नित् । सूपः । बाहुलकाद् दूत्वं । शूर्पम् ॥ कुयुभ्यां च ॥ ● ॥ कुवन्ति मण्डूका अस्मिन् कूपः । युवन्ति ब-
ध्नन्त्यस्मिन् पशुमिति यूपो यज्ञस्तम्भः ॥ खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः ॥ ● ॥ खनिरेपप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते-
र्नकारस्य षत्वं । खष्पौ क्रोधबलात्कारौ । शीलतेर्ह्रस्वः । शिल्पं कौशलम् । शसु हिंसायाम् । निपातनात् षत्वं । शष्पं बालतृ-
णं । प्रतिभाक्षयश्च । बाधतेः षः । बाष्पो नेत्रजलोष्मणोः । बाष्पश्च । रौतेर्दीर्घः । रूपं स्वभावे सौन्दर्ये । पृ । पर्पं गृहं बाल

मूर्णम्पङ्गुपीठञ्च । तलप्रतिष्ठाकरणेचुरादिणिचोलुक् । तल्पंशय्याट्टदारेषु ॥ स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुच् ॥ ● ॥ अयामन्तेतिणेरयादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्वावदूकः । मदयित्नुर्मदिरा ॥ कृहनिभ्यांक्त्नुः ॥ ● ॥ कृत्नुःशिल्पी । हत्नुर्व्याधिःशस्त्रञ्च ॥ गमेःसन्वच्च ॥ ● ॥ जिगत्नुः ॥ दाभाभ्यान्नुः ॥ ● ॥ दानुर्दाता । भानुः ॥ वचेर्गश्च ॥ ● ॥ वग्नुः ॥ धेटइच्च ॥ ● ॥ धयन्तितामितिधेनुः ॥ सुवःकित् ॥ ● ॥ सूनुःपुत्रेऽनुजेरवौ ॥ जहातेर्द्वेन्तलोपश्च ॥ ● ॥ जह्नुः ॥ स्थोणुः ॥ ● ॥ स्थाणुःकीलेस्थिरेहरे ॥ अजिवृरीभ्योनिच्च ॥ ● ॥ अजेर्वी । वेणुः । वर्णुर्नददेशभेदयोः । रेणुर्द्वयोस्त्रियान्धूलिः ॥ विषेःकिच्च ॥ ● ॥ विष्णुः ॥ कृदाधारार्चिकलिभ्यःकः ॥ ● ॥ वाकुल कान्नकस्येत्संज्ञा । कर्कोधवलघोटकः । दाकोदाता । धाकोऽनड्वानाधारश्च । राकापौर्णमासी । अर्कः । कल्कःपापाशयेपापेदम्भेविट्किट्टयोरपि ॥ सृवृभूशुषिमुषिभ्यःकक् ॥ ● ॥ सृकउत्पलवातयोः । वृकःश्वापदकाकयोः । भूकञ्छिद्रम् । शुष्कः । मुष्कोऽण्डम् ॥ शुकवल्कोल्काः ॥ ● ॥ शुषेरन्त्यलोपः । शुकः । वल्कम्वल्कलमस्त्रियाम् । उषदाहे । यस्यलः । उल्का ॥ इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन् ॥ ● ॥ एकेमुख्यान्यकेवलाः । भेकोमण्डुकमेघयोरितिविश्वमेदिन्यौ । काकः । पाकःशिशुः । शल्कंशकलम् । अत्कःपथिकःशरीरावयवश्च । मर्कःशरीरवायुः ॥ नौहः ॥ ● ॥ जहातेःकन्स्यान्नौ । निहाकागोधिका ॥ नौसदेर्डिच्च ॥ ● ॥ निष्कोऽस्त्रीहेम्नितत्पले ॥ स्यमेरीट्च ॥ ● ॥ स्यमीकोवल्मीकःवृक्षभेदश्च । इट्ह्रस्वइतिकेचित् । स्यमिकः ॥ अजियुधुनीभ्योदीर्घश्च ॥ ● ॥ वीकःस्याद्वातपक्षिणोः । यूका । धूकोवायुः । नीकोवृक्षविशेषः ॥ ह्रियोरश्चलोवा ॥ ● ॥ ह्रीकाह्लीकात्रपामता ॥ शकेरुनोन्तोन्त्युनयः ॥ ● ॥ उनउन्तउन्तिउनिएतेचत्वारःस्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ॥ भुवोझिच् ॥ ● ॥ भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहुलकाद्वेश्च । अवन्तिः । वदेर्वदन्तिः । किम्वदन्तीजनश्रुतिः ॥ कन्युच्क्षिपेश्च ॥ ● ॥ चाद्रुवः । क्षिपण्युर्वसन्तः

इन्युज्वलदग्नः । भुषन्युःस्वामिसूर्य्ययोः ॥ अनुङ्नदेश्च ॥ ● ॥ चाक्षिपेः । नदनुर्म्मेघः । क्षिपणुर्वातः ॥ कृवृदारिभ्यउनन् ॥ ● ॥ करुणोवृक्षभेदःस्यात्करुणाचकृपामता । वरुणः । दारुणं ॥ त्रोरश्चलोवा ॥ ● ॥ तरुणस्तलुनोयुवा ॥ क्षुधिपिशिमिथिभ्यःकित् ॥ ● ॥ क्षुधुनोम्लेच्छजातिः । पिशुनः । मिथुनं ॥ फलेर्गुक्च ॥ ● ॥ फल्गुनःपार्थः । प्रज्ञाद्यण् । फाल्गुनः ॥ अशेर्लशश्च ॥●॥ लशुनं ॥ अर्जेर्णिलुक्च ॥●॥ अर्ज्जुनः ॥ तृणाख्यायाश्चित् ॥●॥ चित्वाद्न्तोदात्तः । अर्ज्जुनंतृणं ॥ अर्त्तेश्च ॥ ● ॥ अरुणः ॥ अजियमिशीङ्भ्यश्च ॥ ● ॥ वयुनन्देवमन्दिरम् । यमुना । शयुनोऽजगरः ॥ वृहृवदिहनिकमिकषिभ्यःसः ॥ ● ॥ वर्षे । तर्षःप्लवसमुद्रयोः । वत्सः । वत्सम्वक्षः । हंसः । कंसोऽम्बुपानभाजनम् । कक्षन्नक्षत्रम् ॥ प्लुषेरघोपधायाः ॥●॥ प्लक्षः ॥ मनेर्दीर्घश्च ॥●॥ मांसं ॥ अशेर्देवने ॥●॥ अक्षः ॥ स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यःकित् ॥ ● ॥ स्नुषा । वृक्षः । कृत्समुदकम् । ऋक्षन्नक्षत्रम् । ऋषेर्ज्जातौ । ऋक्षोऽद्रिभेदेभल्लूकेइतिच ॥ उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च ॥ ● ॥ उत्सःप्रस्रवणं । गुत्सःस्तवकः । कुक्षौजठरम् ॥ गृधिपण्योर्दकौच ॥●॥ गृत्सःकामदेवः । पक्षः ॥ अशेःसरः ॥ ● ॥ अक्षरम् ॥ वसेश्च ॥ ● ॥ वत्सरः ॥ सम्पूर्वाच्चित् ॥●॥ सम्वत्सरः ॥ कृधूमदिभ्यःकित् ॥ ● ॥ वाहुलकान्नंषत्वम् । कृसरःस्यात्तिलौदनम् । धूसरः । मत्सरः । मत्सरामक्षिकाशेयाभम्भरालीचसामता ॥ पतेरश्चलः ॥●॥ पत्सलःपन्थाः ॥ तन्यृषिभ्यांक्सरन् ॥ ● ॥ तसरःसूत्रवेष्टने । ऋक्षरःऋत्विक् ॥ पीयुक्कणिभ्याङ्कालन् ॥ ● ॥ ह्रस्वः सम्प्रसारणञ्च । पीयुःसौचः । पियालोवृक्षभेदः । कुणालोदेशभेदः ॥ कटिकुषिभ्याङ्काकुः ॥ ● ॥ कटाकुःपक्षी । कुषाकुरग्निःसूर्य्यश्च ॥ सर्त्तेर्दुक्च ॥ ● ॥ सृदाकुर्वातसरिदग्निः ॥ वृतेर्वृद्धिश्च ॥ ● ॥ वार्त्ताकुः । वाहुलकादुकारस्य अत्वम् । वार्त्ताकम् ॥ पर्देर्नित्सम्प्रसारणमल्लोपश्च ॥ २ ॥ पृदाकुर्वृश्चिकेव्याघ्रेचित्रकेचसरीसृपे ॥ सृयुवचिभ्योन्युजागूजक्नुचः ॥●॥ अन्युच् आगूच् अक्नुच् एतेक्रमात्स्युः । सरण्युर्म्मेघवातयोः । यवागूः । वचक्नुर्विप्रवाग्मिनोः ॥ आनकःशीङ्भियः ॥●॥ श

यानकोऽजगरः । भयानकः ॥ आणकोलूधूशिङ्घिधाञ्भ्यः ॥ ❁ ॥ लवाणकन्दात्रम् । धवाणकोवातः । सिङ्घाणकःश्ले
ष्मा । पृषोदरादित्वात्पक्षेकलोपः । सिङ्घाणंनासिकामले । धाणकोदीनारभागः ॥ उल्मुकदर्विहोमिनः ॥ ❁ ॥ उ
षदाहे । यस्यलत्वंमुकप्रत्ययश्च । उल्मुकंज्वलदङ्गारम् । दृणातेर्विः । दर्विः । जुहोतेर्म्मिनिः । होमी ॥ ह्रियःकुक्
रश्चलोवा ॥ ❁ ॥ ह्रीकुः । ह्लीकुःलज्जावान् ॥ हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् ॥ ❁ ॥ इड्भ्यस्तन्स्यात् । ति
तुत्रेतिनिनेट् । हस्तः । मर्त्तः । गर्त्तः । एतः कर्बुरः । वातः । अन्तः । दन्तः । लोतःस्यादश्रुचिह्नयोः । पोतोबालवहित्रयोः
। धूर्त्तः । बाहुलकात्नुसेर्दीर्घश्च । नूस्तम्पापन्थूलिर्ज्जटाच ॥ नञ्यापइट्च ॥ ❁ ॥ नापितः ॥ तनिमृङ्भ्यांकिच ॥ ❁ ॥ त
तम्मृतम् ॥ अञ्जिघृसिभ्यःक्तः ॥ ❁ ॥ अक्तम् । घृतम् । सितम् ॥ दुतनिभ्यान्दीर्घश्च ॥ ❁ ॥ दूतः । तातः ॥ जेर्मूट्चोदात्तः
॥ ❁ ॥ जीमूतः ॥ लोष्टपलितौ ॥ ❁ ॥ लुनातेःक्तःतस्यसुट्धातोर्गुणः । लोष्टम् । पलितम् ॥ हृश्याभ्यामितन् ॥ ❁ ॥ ह
रितः । श्येनौवर्णभेदौ ॥ रुहेरश्चलोवा ॥ ❁ ॥ रोहितोमृगमत्स्ययोः । लोहितंरक्तम् ॥ पिशेःकिच्च ॥ ❁ ॥ पिशितम्मांसम्
॥ श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्यआय्यः ॥ ❁ ॥ श्रवाय्योयज्ञपशुः । दक्षाय्योगरुडोगृध्रश्च । स्पृहयाय्यः । गृहयाय्योगृहस्वामी ।
दिधिषाय्यः ॥ दधातेर्द्वित्वमित्वंषुक्च ॥ ❁ ॥ मित्रइवयोदिधिषाय्यः ॥ वृञ एण्यः ॥ ❁ ॥ वरेण्यः । स्तुवःक्सेय्यश्छन्दसि । स्तु
षेय्यम्पुरुवर्य्यसं । राजेरन्यः । राजन्योवह्निः ॥ शॄरम्योश्च ॥ ❁ ॥ शरण्यं । रमण्यं ॥ अर्त्तेर्न्निश्च ॥ ❁ ॥ अरण्यं । पर्जन्यः
। पृषुसेचने । षस्यजः । पर्ज्जन्यःशक्रमेघयोः ॥ वदेरान्यः ॥ ❁ ॥ वदान्यस्त्यागिवाग्मिनोः ॥ अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽ
त्रन् ॥ ❁ ॥ अमत्रम्भाजनं । नक्षत्रम् ॥ यजत्रः । वधत्रमायुधम् । पतत्रन्तनूरुहम् ॥ गडेरादेश्चकः ॥ ❁ ॥ कडत्रंड
लयोरेकत्वस्मरणात् । कलत्रम् । वृत्रश्चित् । वरत्राचर्म्ममयीरज्जुः ॥ सुविदेकत्रन् ॥ ❁ ॥ सुविदत्रंकुटुम्बकम् ॥ कृ
न्तेर्नुम्च ॥ ❁ ॥ कृन्तत्रंलाङ्गलम् ॥ भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्य्येभ्योतच् ॥ ❁ ॥ इड्भ्योऽतच्स्यात् । भ

रतः। मरतोमृत्युः। दर्शतः सोमसूर्य्ययोः। यजतः ऋत्विक्। पर्व्वतः। पचतोग्निः। अमतोरोगः। तमतस्तृष्णापरः। भमतः प्रह्वः। हर्य्यतोऽश्वः॥ पृषिरञ्जिभ्याङ्कित्॥ ❁ ॥ पृषतोमृगोविन्दुश्च। रजतम्॥ खलतिस्खलतेःसलोपः॥ ❁ ॥ अतच्प्रत्ययान्तस्यइत्वञ्च। खलतिर्न्निष्केशशिराः॥ शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः॥ ❁ ॥ सप्तभ्योऽथःस्यात्। शयथोऽजगरः। शपथः। रवथः कोकिलः। गमथः पथिकःपन्थाश्च। वञ्चथो धूर्त्तः। वन्दीतिपाठेवंद्यतेवावन्द्यथः स्तोतास्तुत्यश्च। जीवथश्चायुष्मान्। प्राणथोवलवान्। बाऊलकाच्छमिदमिभ्याम्। शमथस्तुशमः शान्तिर्दान्तिस्तुदमथोदमः॥ भृञःश्चित्॥ ❁ ॥ भरथोलोकपालः॥ रुदिविदिभ्यांङित्॥ ❁ ॥ रोदितीतिरुदथःशिशुः। वेत्तीतिविदथः॥ उपसर्गेवसेः॥ ❁ ॥ आवसथोगृहम्। सम्वसथोग्रामः॥ अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपणिमहिभ्योऽसच्॥ ❁ ॥ त्रयोदशभ्योऽसच्स्यात्। अततीत्यतसःवायुरात्मा च। अवतीत्यवसोराजाभानुश्च। चमत्यस्मिन्चमसःसोमपानपात्रं। ताम्यन्त्यस्मिन्तमसोऽन्धकारः। नमसअनुकूलम्। रभसोवेगहर्षयोः। लभसोधनंयाचकश्च। नभतिनभ्यतिवानभसआकाशः। तपसःपक्षीचन्द्रश्च। पतसःपक्षी। पनसः कण्टकफलं। पणसःपण्यद्रव्यं। महसंज्ञानं॥ वेञस्तुट्च॥ ❁ ॥ वाऊलकादात्वाभावः। वेतसः॥ वहियुभ्यांणित्॥ ❁ ॥ वाहसोऽजगरः। यावसस्तृणसङ्घातः॥ वयश्च॥ ❁ ॥ वयगतौ। वायसःकाकः॥ दिवःकित्॥ ❁ ॥ दिवसं। दिवसः॥ कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच्॥ ❁ ॥ करभः। शरभः। शलभः। कलभः। गर्दभः॥ ऋषिवृषिभ्याङ्कित्॥ ❁ ॥ ऋषभः। वृषभः॥ रुषेर्नित्लुषच॥ ❁ ॥ रुषहिंसायां। अस्मादभच् नित्कित्स्यात्लुषादेशश्च। लुषभोमत्तदन्तिनि॥ रासिवल्लिभ्याञ्च॥ ❁ ॥ रासभः। वल्लभः॥ जॄविशिभ्याम्झच्॥ ❁ ॥ जरन्तोमहिषः। वेशन्तःपल्वलम्॥ रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यःषिदाशिषि॥ ❁ ॥ रोहन्तोवृक्षभेदः। नन्दन्तःपुत्रः। जीवन्तऔषधं। प्राणन्तोवायुः। षित्वान्ङीष्। रोहन्ती॥ तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दि

भ्यश्च ॥●॥ दृशिभ्यो झच् स्यात्स च षित् । तरन्तः समुद्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । वहन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भास
न्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडेर्घटादित्वान्मित्त्वं ह्रस्वः । अयामन्तो तिणेरयः । गडयन्तो जलदः । मण्डयन्तो भूषणं । ज
यन्तः शक्रपुत्रः । नन्दयन्तो नन्दकः ॥ हन्तेर्मुट् हि च ॥●॥ हेमन्तः ॥ भन्देर्नलोपश्च ॥●॥ भदन्तः प्रव्रजितः ॥ ऋच्छेर
रः ॥●॥ ऋच्छरा वेश्या । बाहुलकाज्जर्जरझर्झरादयः ॥ अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् ॥●॥ षड्भ्योऽरश्चित्स्यात्
। अररं कपाटं । कमरः कामुकः । भ्रमरः । चमरः । देवरः । वासरः ॥ कुवः करन् ॥●॥ कुररः पक्षिभेदः ॥ अङ्गिमदिम
न्दिभ्य आरन् ॥●॥ अङ्गारः । मदारो वराहः । मन्दारोस्तरः ॥ गडेः कड च ॥●॥ कडारः शृङ्गारभृङ्गारौ ॥ शृभृञ्भ्यामा
रन्नुमगुक् ह्रस्वश्च ॥●॥ शृङ्गारो रसः । भृङ्गारः कनकालुकाः ॥ कञ्जिमृजिभ्याञ्चित् ॥●॥ कञ्जिः सौत्रः । कञ्जारो मयूरो मा
र्जारः ॥ कमेः किदुच्चोपधायाः ॥●॥ चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तः । कुमारः ॥ तुषारादयश्च ॥●॥ तुषारः कासारश्च । मल्ला
रश्चाम्रभेदः ॥ दीङो नुट् च ॥●॥ दीनारः सुवर्णाभरणं ॥ सर्तेरपः षुक् ॥●॥ सर्षपः ॥ उषिकुटिदलिकचिखजि
भ्यः कपन् ॥●॥ उषपो वह्निसूर्ययोः । कुटपो मानभाण्डम् । दलपः प्रहरणं । कचपं शाकपत्रम् । खजपं घृतम् ॥ क
णेः सम्प्रसारणञ्च ॥●॥ कुणपं । कपश्चाञ्चवर्म्मणस्य स्वरे भेदः ॥ विटपपिष्टपविशिपोलपाः ॥●॥ चत्वारोऽमी कपन्
प्रत्ययान्ताः । विट शब्दे । विटपः ॥ विशतेरादेः पः । प्रत्ययस्य तुट् । षत्वं । पिष्टपं भुवनम् । विशतेः प्रत्ययादेरित्त्वं ।
विशिपं मन्दिरम् ॥ वरतेः सम्प्रसारणं ॥●॥ उलपं कोमलं तृणं ॥ वृतेस्तिकन् ॥●॥ वर्तिका ॥ कृतिभिदिलतिभ्यः
कित् ॥●॥ कृत्तिका । भित्तिका भित्तिः । लत्तिका गोधा ॥ इष्यशिभ्यान्तकन् ॥●॥ इष्टका । अष्टका ॥ इणस्तशन्तश
सुनौ ॥●॥ एतशो ब्राह्मणः । स एव एतशाः ॥ वीपतिभ्यान्तनन् ॥●॥ वीगत्यादौ । वेतनं । पत्तनं ॥ दृदलिभ्याम्भः
॥●॥ दर्भः । दल्भः स्यादृषिचक्रयोः ॥ अर्तिगृभ्याम्भन् ॥●॥ अर्भः । गर्भः ॥ इणः कित् ॥●॥ इभः ॥ असिसञ्जि

भ्यां क्थिन् ॥ ● ॥ अस्थि । सक्थि ॥ प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥ ● ॥ प्लुक्षिर्वह्निः । कुक्षिः । शुक्षिर्वातः ॥ अशेर्नित् ॥ ● ॥
अक्षि ॥ इषेः क्सुः ॥ ● ॥ इक्षुः ॥ अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः ॥ ● ॥ अवीर्नारी रजस्वला । तरीर्नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वी
णादेर्गुणः ॥ यापोः किद्द्वे च ॥ ● ॥ ययीरश्वः । पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः ॥ लक्षेर्मुट् च ॥ ● ॥ लक्ष्मीः ॥ ● ॥ इत्युणादौ
तृतीयः पादः ॥ ● ● ● ॥ वातप्रमीः ॥ ● ॥ वातशब्द उपपदे माधातोरीप्प्रत्ययः स च कित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीपुंस
योः ॥ ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कनिन्यतुजलिजिष्टुजिष्ठजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः ॥ ● ॥ द्वा
दशभ्यः क्रमात्स्युः । ऋतेः कनिन् । यण् । वज्रमुष्टिः कशरत्निः सोरत्निः प्रसृताङ्गुलिः । तनोतेर्यतुच् । तन्यतुर्वायुः स
त्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरिष्टुच् । वनिष्टुः स्थविरान्त्रम् । अञ्जेरिष्ठच् । अञ्जिष्ठो भानुः । अर्पयतेरिस
न् । अर्पिसोऽग्रमांसं । मदेः स्यन् । मत्स्यः । अतेरिथिन् । अतिथिः । अङ्गेरुलिः । अंगुलिः ॥ कौतेरसः । कवसः ।
अचड्व्येके । कवचम् । यौतेरासः । यवासो दुरालभा । कृशेरानुक् । कृशानुः ॥ अः करन् ॥ ● ॥ उत्तरसूत्रे किद्ग्रहणा
दिह ककारस्यनेत्त्वं । शर्करा ॥ पुषः कित् ॥ ● ॥ पुष्करम् ॥ कलश्च ॥ ● ॥ पुष्कलं ॥ गमेरिनिः ॥ ● ॥ गमिष्यतीति ग
मी ॥ आङि णित् ॥ आगामी ॥ भुवश्च ॥ ● ॥ भावी ॥ प्रे स्थः ॥ ● ॥ प्रस्थायी ॥ परमे कित् ॥ ● ॥ परमेष्ठी ॥ मन्थः
॥ ● ॥ मन्थतेरिनिः कित्स्यात् । कित्त्वान्नकारलोपः । मन्थाः । मन्थानौ । मन्थानः ॥ पतस्थ च ॥ ● ॥ पन्थाः । पन्थानौ
॥ खजेराकः ॥ ● ॥ खजाकः पक्षी ॥ बलाकादयश्च ॥ ● ॥ बलाका । शलाका । पताका ॥ पिनाकादयश्च ॥ ● ॥ पा
तेरित्वं नुम् च । क्लीवपुंसोः पिनाकः स्यात् शूलशङ्करधन्वनोः । तड आघाते । तडाकः ॥ कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ ● ॥ कषी
का पक्षिजातिः । दूषीका नेत्रयोर्मलं ॥ अनिहृषिभ्यां किच्च ॥ ● ॥ अनीकं । हृषीकं ॥ चङ्कणः कङ्कण च ॥ ● ॥ कणशब्दे
अस्माद्यङ्लुगन्तादीकन् धातोः कङ्कणादेशश्च । घण्टिकायां कङ्कणीका सैव प्रतिसराऽपि च ॥ शृपृवृञ्भ्यां द्वे रुक्चाभ्यासस्य ॥

❀ ॥ शर्शरीकोहिंस्रः । पर्परीकोदिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलकेशः ॥ पर्फरीकादयश्च ॥ ❀ ॥ स्फुरस्फुरणे । अस्मादीकन्धातोःपर्फरादेशः । पर्फरीकङ्किसलयं । दर्दरीकंवादित्रम् । झर्झरीकंशरीरं । तिन्तिडिकोवृक्षभेदः । चरेर्नुम्च । चञ्चरीकोभ्रमरः । मर्मरीकोहीनजनः । कर्करीकागलन्तिका । पुणतेः । पुण्डरीकं वादित्रं । पुण्डरीकोव्याघ्रोग्निर्दिग्गजश्च ॥ ईषेःकिद्ध्रस्वश्च ॥ ❀ ॥ इषीकाशलाका ॥ ऋजेश्च ॥ ❀ ॥ ऋजिकउपहतः ॥ सर्तेर्नुम्च ॥ ❀ ॥ सृणीकालाला ॥ मृडःकीकन्कङ्कणौ ॥ ❀ ॥ मृडीकोमृगः । मृडङ्कणः शिशुः ॥ अलीकादयश्च ॥ ❀ ॥ कीकजन्तानिपात्यन्ते । अलभूषणादौ । अलीकंमिथ्या । विपूर्वाद्व्यलीकंविप्रियञ्चेदश्च । वल्मीकम्पटलप्रान्तेइत्यादि ॥ कृतॄभ्यामीषन् ॥ ❀ ॥ करीषोऽस्त्रीशुष्कगोमये । तरीषः । तरीता ॥ शॄपॄभ्यांकिच्च ॥ ❀ ॥ शिरीषः । पुरीषम् ॥ अर्जेर्ऋजच ॥ ❀ ॥ ऋजीषं पिष्टपचनं ॥ अम्बरीषः ॥ ❀ ॥ अयन्निपात्यते । अविशब्दे । अम्बरीषःपुमान् भ्राष्ट्रम् । अमरस्तुक्लीबेऽम्बरीषंभ्राष्ट्रोना ॥ कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्यइरन् ॥ ❀ ॥ करीरोवंशाङ्कुरः । शरीरम् । परीरम्फलम् । कटीरः कन्दरोजघनंप्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः कण्टकःकामश्च । शौटीरस्त्यागिवीरयोः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । शौटीर्य्यं ॥ वशःकित् ॥ ❀ ॥ उशीरम् ॥ कशेर्मुट्च ॥ ❀ ॥ कश्मीरोदेशः ॥ कृञउच्च ॥ ❀ ॥ कुरीरंमैथुनं ॥ घसेःकिच्च ॥ ❀ ॥ क्षीरम् । गभीरगम्भीरौ ॥ गभेर्भः ॥ ❀ ॥ पक्षेनुम्च ॥ विषाविहा ॥ ❀ ॥ स्यतेर्जहातेश्चविपूर्वाभ्यामाप्रत्ययः । विषाबुद्धिः । विहास्वर्गः । अव्ययेइमे ॥ पचएलिमच् ॥ ❀ ॥ पचेलिमोवह्निरव्योः ॥ शीङोधुक्लक्वलञ्वालनः ॥ ❀ ॥ चत्वारःप्रत्ययाःस्युः । शीधुमद्यं । शीलंस्वभावः । शैवलः शेवालम् । वाळकात् वस्यपोपि । शेवालंशैवलोनस्त्रीशेपालोजलनीलिका ॥ मृकणिभ्यामूकोकणौ ॥ ❀ ॥ मरूकोमृगः । काणूकः काकः ॥ वलेरूकः ॥ ❀ ॥ वलूकःपक्षीउत्पलमूलञ्च ॥ उलूकादयश्च ॥ ❀ ॥ वलेसम्प्रसारणमूकश्च ॥ ❀ ॥ उलूकाविन्द्रपेचकौ । वावदूकोवक्ता । भल्लूकः ॥ शमेर्वुक्च ॥ ❀ ॥ शम्बूकोजलशुक्तिः ॥

शल्लिमण्डिभ्यामूकण् ॥ ❁ ॥ शालूकः कन्दविशेषः । मण्डूकः ॥ नियोमिः ॥ ❁ ॥ नेमिः ॥ अर्तेरूच्च ॥ ❁ ॥ ऊर्मिः
॥ भुवः कित् ॥ ❁ ॥ भूमिः ॥ अश्नोतेरश्च ॥ ❁ ॥ रश्मिः किरणो रज्जुश्च ॥ दल्मिः ॥ ❁ ॥ दलविशरणे । दल्मिरिन्द्रायु
धं ॥ वीज्याज्वरिभ्यो निः ॥ ❁ ॥ बाहुलकात्सत्वं । वेणिः स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे । ज्यानिः । जूर्णिः ॥ सृवृषि
भ्यां कित् ॥ ❁ ॥ सृणिरङ्कुशः । वृष्णिः क्षत्रियमेषयोः ॥ अङ्गेर्नलोपश्च ॥ ❁ ॥ अग्निः ॥ वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नि
त् ॥ ❁ ॥ वह्निः । श्रेणिः । श्रोणिः । योनिः । द्रोणिः । ग्लानिः । हानिः । तूर्णिः । बाहुलकान्म्लानिः ॥ घृणिपृश्निपार्ष्णि
चूर्णिभूर्णिः ॥ ❁ ॥ एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः किरणः । स्पृशतेः सलोपः । पृश्निरल्पशरीरः । पृषेर्वृद्धिश्च । पार्ष्णिः पाद
तलं । चरेरुपधाया ऊत्वं । चूर्णिः कपर्दकशतं । बिभर्तेरूत्वं । भूर्णिर्भरणे ॥ वृदृभ्यां विन् ॥ ❁ ॥ वर्विर्घस्मरः । दर्विः ॥
जॄशॄस्तॄजागृभ्यः क्विन् ॥ ❁ ॥ जीर्विः पशुः । शीर्विर्हिंस्रः । स्तीर्विरध्वर्युः । जागृविर्नृपः ॥ दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ❁
॥ दीदिविः स्वर्गमोक्षयोः ॥ कृविघृष्विछविस्थविकिकीदिवि ॥ ❁ ॥ कृविस्तन्तुवायद्रव्यम् । घृष्विर्वराहः । छास्योह्रस्वत्वं
च । छविर्दीप्तिः । स्थविस्तन्तुवायः । दीव्यतेः किकीपूर्वात् । किकीदिविश्चाषः । बाहुलकात् ह्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः
चाषेण किकिदीविना ॥ पातेर्डतिः ॥ ❁ ॥ पतिः ॥ शकेर्ऋतिन् ॥ ❁ ॥ शकृत् ॥ अमेरतिः ॥ ❁ ॥ अमतिः कालः ॥ वहिवस्य
र्तिभ्यश्चित् ॥ ॥ वहतिः पवनः । वसतिर्गृहयामिन्योः । अरतिः क्रोधः ॥ अञ्चेः को वा ॥ ❁ ॥ अङ्कतिः । अञ्चतिर्वातः ॥ हन्तेरं
ह च ॥ ❁ ॥ हन्तेरतिः स्यादंहादेशश्च धातोः । हन्ति दुरितमनया अंहतिर्दानं । प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः ॥ रमेर्नि
त् ॥ ❁ ॥ रमतिः कालकामयोः ॥ सूङः क्रिः ॥ ❁ ॥ सूरिः ॥ अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् ॥ ❁ ॥ अद्रिः । शद्रिः शर्करा ।
भूरि प्रचुरम् । शुभ्रिर्ब्रह्मा ॥ वङ्क्र्यादयश्च ॥ ❁ ॥ क्रिन्नन्ता निपात्यन्ते । वङ्क्रिर्वाद्यभेदो गृहदारुपार्श्वास्थि च । वप्रिः क्षेत्रं ।
अंह्रिरंघ्रिश्च चरणः । तन्द्रिः सौत्रो धातुः । तन्द्रिर्मोहः । बाहुलकाद्गुणः । भेरिः ॥ राशदिभ्यां त्रिप् ॥ ❁ ॥ रात्रिः । शत्रिः

कुञ्जरः ॥ अदेखिनिश्च ॥ ॥ चाखिप् । अवी । अविणौ । अविणः । अविः । अवी । अवयः ॥ पतेरविन् ॥ ॥ पतत्रिःपक्षी ॥ मृकणिभ्यामीचिः ॥ ॥ मरीचिः । कणीचिः । पल्लवीनिनादश्च ॥ अयतेश्चिन् ॥ ॥ अयीचिर्याधिः ॥ वेञोडिच्च ॥ ॥ वीचिस्तरङ्गः । नञ्समासेअवीचिर्नरकभेदः ॥ त्रहनिम्यामूषन् ॥ ॥ तरूषःसूर्य्यः । हनूषोराक्षसः ॥ पुरःकुषन् ॥ ॥ पुरअग्रगमने । पुरुषः । अन्येषामपीतिदीर्घः । पूरुषः ॥ पूनहिकलिभ्यउषन् ॥ ॥ परुषम् । नहुषः । कलुषम् ॥ पीयेरूषन् ॥ ॥ पीयइतिसौत्रोधातुः । पीयूषम् । वाहुलकात्पुखे । पेयूषेभिनवम्पयः ॥ मस्जेर्नुम्च ॥ ॥ मञ्जूषा ॥ गडेश्च ॥ ॥ गण्डूषः । गण्डूषा ॥ अर्तेररुः ॥ ॥ अररुः शत्रुः । अररू । अररवः ॥ कुटःकिच ॥ ॥ कुटरुर्वस्त्रगृहं । कित्वप्रयोजनञ्चिन्त्यम् ॥ शकादिभ्योऽटन् ॥ ॥ शकटोऽस्त्रियां । ककिर्गत्यर्थः । कङ्कटः सन्नाहः । देवटःशिल्पी । करटइत्यादि ॥ कर्कादिकडिकटिभ्योऽम्बच् ॥ ॥ करम्बंद्यामिश्रम् ॥ कडिकडौमैचौ ॥ ॥ कटम्बोवृक्षभेदः । कडम्बोऽग्रभागः । कटम्बोवादित्रं ॥ कदेर्णित्वष्टिणि ॥ ॥ कादम्बःकलहंसः ॥ कलिकर्द्योरमः ॥ ॥ कलमः । कर्दमः ॥ कुणिपुल्योःकिन्दच् ॥ ॥ कुणशब्दोपकरणयोः । कुणिन्दःशब्दः । पुलिन्दोजातिविशेषः ॥ कुपेर्वावश्च ॥ ॥ कुविन्दकुविन्दौतन्तुवाये ॥ नौयच्छेर्घयिन् ॥ ॥ निषङ्गथिरालिङ्गकः ॥ उद्यर्तेश्चित् ॥ ॥ उदरथिःसमुद्रः ॥ सर्तेर्णिच ॥ ॥ सारथिः ॥ खर्ज्जिपिञ्जादिभ्यऊरोलचौ ॥ ॥ खर्जूरः । कर्पूरः । वल्लूरंशुष्कमांसम् । पिञ्जूलंकुशवर्तिः ॥ लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ ॥ लांगूलंकुस्त्रूलः ॥ कुवश्चट्दीर्घश्च ॥ ॥ कूचोचित्रलेखनिका ॥ समीणः ॥ ॥ समीचः समुद्रः । समीचीहरिणी ॥ सिवेष्टेरूच ॥ ॥ सूचोदर्भाङ्कुरः । सूची ॥ शमेर्बन् ॥ ॥ शम्बोमुसलम् ॥ उल्बादयश्च ॥ ॥ बन्नन्तानिपात्यन्ते । उचसमवाये । चस्यलत्वं । गुणाभावश्च । उल्बःगर्भाशयः । शुल्बन्ताम्रं । बिम्बम् ॥ स्थास्तोऽम्बजवकौ ॥ ॥ तिष्ठतेरम्बच् अवकश्चैतौस्तसादेशश्च । स्तम्बोगुच्छस्तृणादिनः । स्तव

कःपुष्पगुच्छः ॥ शाशपिभ्यान्ददनौ ॥ ❁ ॥ शादो जम्बालशष्पयोः । शदः ॥ अदादयश्च ॥ ❁ ॥ अवतीत्यदः ॥ कौतेर्नु
म् ॥ ❁ ॥ कुन्दः ॥ बलिमलितनिभ्यःकयन् ॥ ❁ ॥ वलयम् । मलयः । तनयः ॥ वृहोःषुग्दुकौ च ॥ ❁ ॥ वृषयश्चाश्रयः
। हृदयम् ॥ मिपीभ्यां रुः ॥ ❁ ॥ मेरुः । पेरुः सूर्य्यः । बाहुलकात् पिबतेरपि । सम्वत्सर वपुः पारुः । पेरुर्वा सौर्दि
नप्रणीः ॥ जत्वादयश्च ॥ जतु । जतुणी । अश्रु । अश्रुणी ॥ रुशातिभ्यां कुन् ॥ ❁ ॥ रुरुर्मृगभेदः । शातयतीति श
त्रुः । प्रज्ञादौ पाठाद्रूस्वत्वं ॥ जनिदाच्युसृवृमदिषमिनमिभृञ्भ्यः इत्वन्त्वन्त्नण्क्निन्शक्स्यढडटाटचः ॥ ❁ ॥ जनि
त्वौ मातापितरौ । दात्वः दाता । च्यौत्नः गन्ता अण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सृणिः अङ्कुशः चन्द्रः सूर्य्यो वायुश्च । वृशः आर्द्रकं मू
लकश्च । मत्स्यः । षण्ढः । डित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः । बिभर्त्तिभरटः कुलालो भृतकश्च । अन्येभ्योपि दृश्यन्ते
येत्वममृतम्भशम् ॥ कुसेरुम्भोमेदेताः ॥ ❁ ॥ कुसुम्भम् । कुसुमम् । कुसीदम् । कुसितो जनपदः ॥ सानसिवर्णसि
पर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशल्याः ॥ ❁ ॥ सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यम् ॥ वृञोभु
क्च । वर्णसिर्ज्जलम् । पॄ । पर्णसिर्जलगृहम् । तड आघाते । तण्डुलाः । अकि लक्षणे । उशच् । अङ्कुशः । चषेरालच् ।
चषालो यूपकटकः । इल्वलो दैत्यभेदः । पल्वलम् । ञिधृषा । ऋदकारस्य इकारः । धिष्ण्यम् । शलेर्य्यः । शल्यमस्त्रापुंसि
शंकुनी ॥ मूशक्यविभ्यः क्लः ॥ ❁ ॥ मूलं । शक्लः प्रियम्बदे । अक्लो रसः । बाहुलकादमेः । अम्लः ॥ माछाससिभ्यो यः ॥
❁ ॥ माया । छाया । सस्यं । बाहुलकात्सुनोतेः । सव्यं दक्षिणवामयोः ॥ जनेर्य्यक् ॥ ❁ ॥ येविभाषा । जन्यं युद्धं । जा
याभार्या ॥ अघ्न्यादयश्च ॥ ❁ ॥ यगन्ता निपात्यन्ते । हन्तेर्य्यक् । अडागमः । उपधालोपश्च । अघ्न्या माहेयी । अघ्न्यः प्र
जापतिः । कनी दीप्तौ । कन्या । ववयोरैक्यम् । वंध्या ॥ स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्यो वनिप् ॥ ❁ ॥ स्नावा रसिकः । मद्वा शि
वः । पद्वा पन्थाः । अर्व्वा तुरङ्गगर्ह्ययोः । पर्वा ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । शक्वा हस्ती । ङीब्रौ । शक्वरी अङ्गुलिः ॥ शीङ्क्रुशिरुहि

जिक्षिसृधृभ्यः क्वनिप् ॥ ● ॥ शीवा अजगरः । कृश्वा शृगालः । रुह्वा वृक्षः । जित्वा जेता । क्षित्वा वायुः । सृत्वा प्रजापतिः ।
धृत्वा विष्णुः ॥ ध्याप्योः संप्रसारणं च ॥ ● ॥ धीवा कर्मकरः । पीवा स्थूलः ॥ अदेर्ध च ॥ ● ॥ अद्धा ॥ प्रे ईरः शदेस्तुट् च ॥ ●
॥ प्रेत्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेत्वरी प्रशत्वरी च नदी ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥ ● ॥ पचिरग्निः । तुडिः । तुण्डिः । वलिः । वटिः । य
जिः । देवयजिः । काशृ इति काशिः । यतिः । मल्लिः । मल्ली । केलिः । मसी परिणामे । मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कोटिः । हे
लिः । बोधिः । नन्दिः । कलिः ॥ हृपिषिरुहिवृतिविदिछिदिकीर्तिभ्यश्च ॥ ● ॥ हरिर्विष्णौवहाविन्द्रेभेकेसिंहे हयेरवौ ।
चन्द्रेकीलेप्लवङ्गेचयमेवातेचकीर्तितः । पेषिर्वज्रं । रोहिर्व्रीही । वर्तिः । वेदिः । छिदिश्छेत्ता । कीर्तिः ॥ इगुपधात्कित् ॥ ● ॥
कृषिः । ऋषिः । शुचिः । लिपिः । बाहुलकाद्वत्वे लिविः । तूल निष्कर्षे । तूलिः । तूलीकूर्चिका ॥ भ्रमेः सम्प्रसारणं च ॥ ● ॥
भृमिर्वातः । बाहुलकाद्भूमिः ॥ क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च ॥ ● ॥ क्रिमिः । सम्प्रसारणानुवृत्तेः । कृमिरपि । तिमिर्मत्स्य
भेदः । शिमिर्मेचकश्मश्रुकयोः । स्तिभिः समुद्रः ॥ मनेरुच्च ॥ ● ॥ मुनिः ॥ वर्णेर्वृत्तिश्चाहिरण्ये ॥ ● ॥ वर्णिः सौत्रः । अ
स्य वर्णिरादेशः । कृशेषहारयोः पुंसि वर्णिः प्राण्यङ्गे स्त्रियाम् । हिरण्ये तु । वर्णिः सुवर्णं ॥ वसिवपियजिराजिव्रजिस
दिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ॥ ● ॥ वासिश्छेदनवस्तुनि । वापिर्वापी । याजिर्यष्टा । राजिः राजी । व्राजिर्वातालिः । सा
दिः सारथिः । निघातिर्लोहघातिनी । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहुलकाद्वारिः
पथिकसंहतौ ॥ नहो भश्च ॥ ● ॥ नाभिः स्यात्क्षत्रिये पुंसि प्राण्यङ्गे तु स्त्रियां पुंस्यपीति केचित् ॥ कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि ॥ ● ॥ का
र्षिः ॥ अः शकुनौ ॥ ● ॥ शारिः । शारिका ॥ कृञः उदीचां कारुषु ॥ ● ॥ कारिः शिल्पी ॥ जनिघसिभ्यामिण् ॥ ● ॥ ज
निर्जननं । घासिर्भक्ष्यमग्निश्च ॥ अज्यतिभ्यां च ॥ ● ॥ आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ॥ पादे च ॥ ● ॥ पदाजिः । प
दातिः ॥ अशिपणाय्योरुडायलुकौ च ॥ ● ॥ अशेः रुट् । राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ॥ वातेर्डिच्च ॥

९ ❀ ॥ विःपक्षीस्त्रियांवीत्यपि ॥ प्रेहरतेःकूपे ॥ ❀ ॥ प्रहिःकूपः ॥ नौव्योर्यलोपः ॥ ❀ ॥ पूर्वस्यचदीर्घः । व्येञ्इणस्या
न् यलोपश्चनेर्दीर्घः । नीविः । नीवीवस्त्रग्रन्थौमूलधनेच ॥ समानेख्यः ॥ ❀ ॥ सचोदात्तः । समानशब्देउपपदेख्याइ
त्यस्मादिण्स्यात्सचडिच्चयलोपश्चसमानस्यतूदात्तःसइत्यादेशश्च । समानंख्यायतेजनैरितिसखा ॥ आङिश्रिहनिभ्यांह्र
स्वश्च ॥ ❀ ॥ इण्स्यात्सचडित् ॥ आङोह्रस्वश्च ॥ ❀ ॥ स्त्रियःपाल्यश्रिकोटयः । सर्पैवृत्रासुरेप्यहिः ॥ अचइः ॥ ❀
॥ रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च ॥ ❀ ॥ खनिः ।
कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रं । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानञ्च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिःपशुः ॥ वृतेश्छन्द
सि ॥ ❀ ॥ वर्तिः ॥ भुजेःकिच्च ॥ ❀ ॥ भुजिः ॥ कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिछिदिभ्यश्च ॥ ❀ ॥ इःकित्स्यात् । किरिर्वराहः ।
गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः । गिरिकाकाणःगिरिकाणः । शिरिःशलभःहन्ताच । पुरिर्नगरंराजानदीच । कुटिःशालाशरी
रञ्च । भिदिर्वज्रं । छिदिःपरशुः ॥ कुडिकंप्योर्नलोपश्च ॥ ❀ ॥ कुडिदाहे । कुडिर्देहः । कपिः ॥ सर्वधातुभ्योमनिन् ॥
❀ ॥ क्रियतइतिकर्म्म । चर्म्म । भस्म । जन्म । शर्म्म । स्थामबलम् । इस्मन्निनिह्रस्वः । छद्म । सुत्रामा ॥ बृंहेर्नोच
॥ ❀ ॥ नकारस्याकारः । ब्रह्मतत्त्वन्तपोवेदोब्रह्माविप्रः प्रजापतिः ॥ अशिशकिभ्यांछन्दसि ॥ ❀ ॥ अश्मा । शक्मा ॥
हृभृधृसृस्तृशॄभ्यइमनिच् ॥ ❀ ॥ हरिमाकालः । भरिमाकुटुम्बं । धरिमारूपम् । सरिमावायुः । स्तरिमातल्पम् । श
रिमाप्रसवः ॥ जनिमृङ्भ्यामिमनिन् ॥ ❀ ॥ जनिमाजन्म । मरिमामृत्युः ॥ वेञःसर्वत्र ॥ ❀ ॥ छन्दसिभाषायाञ्चेत्यर्थः
। वेमातन्तुवायदण्डः । अर्द्धर्चादिः । सामनी । वेमनीइतिवृत्तिः ॥ नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् ॥
❀ ॥ सप्तअमीनिपात्यन्ते । म्नायतेऽनेनेतिनाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानौ । सीमानः । पक्षेडाप् । सीमे । सीमाः ।
व्येञअन्त्यस्यौवगुणः । व्योम । रौतेः । रोमं । लोम । पाप्मापापं । ध्मामापरिमाणन्तेजश्च ॥ मिथुनेमनिः ॥❀॥ उपसर्गेक्रिये

संवंधे मिथुनं । स्वार्थमिदं । सुशर्मा ॥ सातिभ्यां मनिन्मनिणौ ॥ ❁ ॥ स्यति । साम । सामनी । आत्मा ॥ हनिमशिभ्यां सि
कन् ॥ ❁ ॥ हंसिका हंसयोषिति । मक्षिका ॥ कोररन् ॥ ❁ ॥ कवरः ॥ गिरउडच् ॥ ❁ ॥ गरुडः ॥ इन्देः कमिन्नलोप
श्च ॥ ❁ ॥ इदं ॥ कायतेर्डिमिः ॥ ❁ ॥ किम् ॥ सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ वस्त्रं । अस्त्रं । शस्त्रं । इस्मन्निति ह्रस्वत्वं । छादना
च्छत्रम् ॥ भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च ॥ ❁ ॥ भ्राष्ट्रः । गात्रं शकटम् । नात्रं स्तोत्रम् । हात्रं भरणं । वैष्ट्रं
। आष्ट्रमाकाशं ॥ दिवेर्द्युच ॥ ❁ ॥ द्यौत्रं ज्योतिः ॥ उषिखनिभ्यां कित् ॥ ❁ ॥ उष्ट्रः । खात्रं । खनित्रं जलाधारश्च
॥ सिचिमुचोष्टेरूच् ॥ ❁ ॥ सूत्रं । मूत्रं ॥ अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रः ॥ ❁ ॥ अन्त्रम् । चित्रं । मित्रं । शस्त्रं ॥ पुवो
ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ पुत्रः ॥ स्त्यायतेर्ड्रट् ॥ ❁ ॥ स्त्री ॥ गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः ॥ ❁ ॥ गोत्रं स्यान्नाम वंशयोः
। गोत्रा पृथिवी । धर्त्रं गृहं । वेत्रं । पत्रं । वक्त्रं । यन्त्रम् । सत्त्रं । क्षत्त्रं ॥ हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ ❁ ॥ होत्रं । यात्रा
। मात्रा । श्रोत्रं । भस्त्रा ॥ गमेरा च ॥ ❁ ॥ गात्रं ॥ दादिभ्यश्छन्दसि ॥ ❁ ॥ दात्रं । पात्रं ॥ भूवादिगृभ्यो णित्रन् ॥ ❁ ॥
भावित्रं । वादित्रं । गारित्रमोदनं ॥ चरेर्वृत्ते ॥ ❁ ॥ चारित्रं ॥ अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ ॥ ❁ ॥ अशित्रं । वहित्रं । धरि
त्री मही ॥ वेञ्वमादिभ्य उत्रः ॥ ❁ ॥ वेत्रम्प्रहरणं । वृत्रः । वरुत्रं प्रावरणं ॥ अमेर्द्विषति चित् ॥ ❁ ॥ अमित्रः श
त्रुः ॥ आः समिण्निकषिभ्यां ॥ ❁ ॥ सम्पूर्वादिणः निपूर्वात्कषेश्चास्यात् । स्वरादित्वादव्ययत्वं । समया । निकषा ॥ चितेः
कणः कश्च ॥ ❁ ॥ बाहुलकाद्गुणः । चिक्कणं मसृणं स्निग्धं ॥ सूचेः स्मन् ॥ ❁ ॥ सूक्ष्मम् ॥ पातेर्डुम्सुन् ॥ ❁ ॥ पुमा
न् ॥ रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥ ❁ ॥ रुचिष्यमिष्टम् । भुजिष्यो दासः ॥ वसेस्तिः ॥ ❁ ॥ वस्तिर्नाभेरधो द्वयोः । वस्त
यः स्युर्दशा सूत्रे । बाहुलकात् । शासः । शास्तिः राजदण्डः । विंध्याख्यमगमस्यतीति अगस्तिः शकंध्वादिः ॥ सावसेः ॥ ❁
॥ स्वस्ति स्वरादिपाठादव्ययत्वं ॥ वेतसेः ॥ ❁ ॥ वितस्तिः ॥ पदिप्रथिभ्यां नित् ॥ ❁ ॥ पत्तिः । प्रथितिः । नित्त्वेप्यस्य

ह्लादीनामितीट् ॥ दृणातेर्ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ दृतिः ॥ कृतॄकृपिभ्यःकीटन् ॥ ❁ ॥ किरीटं । तिरीटंसुवर्णशिरोवेष्टनं । कृपी
टंकुक्षिवारिणोः ॥ रुचिवचिकुचिकुटिभ्यःकितच् ॥ ❁ ॥ रुचितंमिष्टं । उचितं । कुचितं परिमितं । कुटितं कुटिलं ॥
कुटिकुषिभ्यांक्मलन् ॥ ❁ ॥ कुट्मलम् । कुष्मलम् ॥ कुषेर्लश्च ॥ ❁ ॥ कुल्मलम्पापम् ॥ सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ ❁ ॥ चे
तः । सरः । पयः । सदः ॥ रपेरतएच ॥ ❁ ॥ रेपोवद्यं ॥ अशेर्देवनेयुट्च ॥ ❁ ॥ देवनेमुतौयशः ॥ उब्जेर्बलेबलोपश्च ॥
❁ ॥ ओजः ॥ श्वेःसम्प्रसारणञ्च ॥ ❁ ॥ शवः । शवसी । बलपर्य्यायोयम् ॥ अयतेःस्वाङ्गेशिरःकिच्च ॥ ❁ ॥ अयतेःशिर
आदेशोऽसुन्किच्च । शिरः । शिरसी ॥ अर्तेरुच्च ॥ ❁ ॥ उरः ॥ व्याधौशुट्च ॥ ❁ ॥ अर्शोगुदव्याधिः ॥ उदकेनुट्च
॥ ❁ ॥ अर्तेरसुन्स्यात्तस्यचनुट् । अर्णः । अर्णसी ॥ इणआगसि ॥ ❁ ॥ एनः ॥ रिचेर्धनेघिच्च ॥ ❁ ॥ चात्प्रत्ययस्य
नुट् । घित्वात्कुत्वं । रेक्णःसुवर्णं ॥ चायतेरन्नेह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ चनोभक्तम् ॥ वृङ्शीङ्भ्यांरूपस्वाङ्गयोःपुट्च ॥ ❁ ॥ व
र्पोरूपं । शेपोगुह्यं ॥ स्रुरीभ्यान्तुट्च ॥ ❁ ॥ स्रोतः । रेतः ॥ पातेर्बलेजुट्च ॥ ❁ ॥ पाजः । पाजसी ॥ उदकेथुट्च
॥ ❁ ॥ पाथः ॥ अन्नेच ॥ ❁ ॥ पाथोभक्तम् ॥ अदेर्नुम्धौच ॥ ❁ ॥ अदेर्भक्तेवाच्येऽसुन्नुमागमोधादेशश्च । अन्धोऽन्न
म् ॥ स्कन्देश्चस्वाङ्गे ॥ ❁ ॥ स्कन्धः । स्कन्धसी ॥ आपःकर्म्माख्यायाम् ॥ ❁ ॥ कर्माख्यायांह्रस्वोनुट्चवा । अप्नः । अपः
। बाहुलकात् । आपः । आपसी । रूपेजुट्च ॥ ❁ ॥ अञ्जोरूपं । उदकेनुम्भौच ॥ अम्भः ॥ नहेर्दिविभश्च ॥ ❁ ॥ नभः ॥
इणआगअपराधेच ॥ ❁ ॥ आगःपापापराधयोः ॥ अमेर्हुक्च ॥ ❁ ॥ अंहः ॥ रमेश्च ॥ ❁ ॥ रंहः ॥ देशेऽह्च ॥ ❁ ॥ र
मन्तेस्मिन् । रहः ॥ अच्यञ्जियुजिभृजिभ्यःकुश्च ॥ ❁ ॥ एभ्योसुन्कवर्गश्चान्तादेशः । अङ्कश्चिह्नशरीरयोः । अङ्गःप
क्षी । योगःसमाधिः । भर्गस्तेजः ॥ भूरञ्जिभ्यांकित् ॥ ❁ ॥ भुवः । रजः ॥ वसेर्णित् ॥ ❁ ॥ वासोवस्त्रं ॥ चन्देरादेश्चछः
॥ ❁ ॥ छन्दः ॥ पचिवचिभ्यांसुट्च ॥ ❁ ॥ पक्षसीतुस्मृतौपक्षौ । वक्षोहृदयं ॥ वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसि ॥ ❁ ॥ वक्षः

अनड्वान्। हासाश्चन्द्रः। धासाः पर्वतइतिप्राञ्चः। क्लुतस्तुसिदित्यनुवर्त्तनेनतुसुट्। तेनवहेरुपधावृद्धिः। इतरयोरु
नोत्युगितियुक्। शोणाधृष्णून्त्वाहसा। श्रोताहवंगृणवस्तोमवाहाः। विश्वोविहायाः। वाजम्भरोविहायाः। देवोनयः पृ
थिवींविश्वधायाः। आधारयत् पृथिवीम्विश्वधायसं। धर्णसम्भूरिधायसमित्यादि॥ इणआसिः॥ ❁॥ अयाः वह्निः। स्व
रादिपाठादव्ययं॥ मिथुनेऽसिः पूर्ववच्चसर्वम्॥ ❁॥ उपसर्गविशिष्टोधातुर्मिथुनन्तद्वाचिनोपवादोऽसिः स्वरार्थः॥ न
ञिहनएहच॥ ❁॥ अनेहाः। अनेहसौ॥ विधाञोवेधच॥ ❁॥ विदधातीतिवेधाः॥ नुवोधुट्च॥ ❁॥ नोधाः॥ गति
कारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वञ्च॥ ❁॥ असिः स्यात्। सुतपाः। जातवेदाः। गतिकारकोपपदात्कृदित्युत्तरप
दप्रकृतिस्वरत्वेसतिशेषस्यानुदात्तत्वेप्राप्तेतदपवादार्थमिदम्॥ चन्द्रेमोडित्॥ ❁॥ चन्द्रोपपदान्माङोऽसिः स्यात्सचडि
त्। चन्द्रमाः॥ वयसिधाञः॥❁॥ वयोधास्तरुणः॥ पयसिच॥ ❁॥ पयोधाः समुद्रोमेघश्च॥ पुरसिच॥ ❁॥ पुरोधाः
॥ पुरूरवाः॥ ❁॥ पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते॥ चक्षेर्बहुलंशिच्च॥❁॥ नृचक्षाः॥ उषःकित्॥ ❁॥ उ
षः॥ दमेरुनसिः॥❁॥ सप्तार्चिर्दमुनाः॥ अङ्गतेरसिः॥❁॥ इरुडागमश्च। अङ्गिराः॥ सर्त्तेरप्पूर्वादसिः॥❁॥ अ
प्सराः। प्रायेणायंभूम्नि। अप्सरसः॥ विदिभुजिभ्याम्विश्वे॥ ❁॥ विश्ववेदाः। विश्वभोजाः॥ वशेःकनसिः॥ ❁॥ स
म्प्रसारणं। उशनाः॥ ❁॥ इत्युणादिषुचतुर्थःपादः॥ ❁❁❁॥ अदिभुवोडुतच्॥ ❁॥ अद्भुतम्॥ गुधेरूमः॥ ❁॥
गोधूमः॥ मसेरूरन्॥ ❁॥ मसूरः। प्रथमेपादेअसेरूरन्मसेश्चेत्यत्रव्याख्यातः॥ स्थःकिच्च॥ ❁॥ स्थूरोमनुष्यः॥ पा
तेरतिः॥ ❁॥ पातिः स्वामी। सम्पातिःपक्षिराजः॥ वातेर्नित्॥ ❁॥ वातिरादित्यसोमयोः॥ अर्त्तेश्च॥ ❁॥ अरति
रुद्वेगः॥ तृहेःक्नोहलोपश्च॥ ❁॥ तृणं॥ वृञ्लुटितनिताडिभ्यउलन्तण्डश्च॥ ❁॥ व्रियन्तेलुट्यन्तेतन्यन्तेताड्यन्त
इतिवातण्डुलाः॥ दंसेटटनौन्आच॥ ❁॥ दासः सेवकश्शूद्रयोः॥ दंशेश्च॥ ❁॥ दाशोधीवरः॥ उदिचेडैसिः॥

❁ ॥ स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । उच्चैः ॥ नौदीर्घश्च ॥ ❁ ॥ नीचैः ॥ सौरमेःक्तौदमेपूर्वपदस्यचदीर्घः ॥ ❁ ॥ रमेःसु
पूर्वाद्दमेवाचेत्क्तःस्यात् । कित्त्वादनुनासिकलोपः । सूरतउपशान्तोदयालुश्च ॥ पूञोयत्णुक्ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ यत्प्रत्ययः
। पुण्यम् ॥ स्रंसेःशिकुट्किच्च ॥ ❁ ॥ स्रंसतेः शिरादेशःयत्प्रत्ययःकित्तस्यकुडागमश्च । शिक्यं ॥ अर्त्तेःक्युरुच्च ॥ ❁ ॥
उरणोमेषः ॥ हिंसेरीरन्नीरचौ ॥ ❁ ॥ हिंसीरोव्याघ्रदुष्टयोः ॥ उदिदृणातेरजलौपूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥ ❁ ॥ उद
रम् ॥ डित्खनेर्मुट्सचोदात्तः ॥ ❁ ॥ अच्अल्चडित्स्यात्खनातेर्मुट्सचोदात्तः । मुखं ॥ अमेःसन् ॥ ❁ ॥ अंसः ॥ मुहेः
खोमूर्च ॥ ❁ ॥ मूर्खः ॥ नहेर्हलोपश्च ॥ ❁ ॥ नखः ॥ शीङोह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ शिखा ॥ माङऊखोमयच् ॥ ❁ ॥ मयू
खः ॥ कलिगलिभ्यांफगस्योच्च ॥ ❁ ॥ कुल्फःशरीरावयवोरोगश्च । गुल्फःपादग्रन्थिः ॥ स्पृशेःश्वण्शुनौपृच ॥ ❁
॥ श्वण्शुनौप्रत्ययौपृइत्यादेशः । पार्श्वोऽस्त्रीकक्षयोरधः । पर्शुरायुधं ॥ श्मनिश्रयतेर्डुन् ॥ ❁ ॥ श्मन्शब्दोमुखवाची । मु
खमाश्रयतइतिश्मश्रु ॥ अश्वादयश्च ॥ ❁ ॥ अश्रुनयनजलम् ॥ जनेष्टन्लोपश्च ॥ ❁ ॥ जटा ॥ अच्तस्यजङ्घ् ॥ ❁ ॥
तस्यजनेःजंघादेशःस्याच्च । जङ्घा ॥ हन्तेःशरीरावयवेद्वेच ॥ ❁ ॥ जघनं । पश्चान्नितम्बःस्त्रीकक्षाःक्लीबेतुजघनम्पु
रः ॥ क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ ❁ ॥ लकारस्यलोपः । केशः ॥ फलेरितजादेश्चपः ॥ ❁ ॥ पलितम् ॥ कृञादिभ्यःसंज्ञायांवुन्
॥ ❁ ॥ करकः । करका । कटकः । नरकम् । नरकः । नारकोऽपिचेतिद्विरूपकोशः । सरकं गगनं । कोरकः । कोरक
श्च ॥ चीकयतेराद्यन्तविपर्य्ययश्च ॥ ❁ ॥ कीचकोवंशभेदः ॥ पचिमच्योरिच्चोपधायाः ॥ ❁ ॥ पेचकः । मेचकः ॥ जनेरर
ष्ठच् ॥ ❁ ॥ जठरं ॥ वचिमनिभ्यांचिच्च ॥ ❁ ॥ वठरोमूर्खः । मठरोमुनिशौण्डयोः । विदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्मा
ठर्य्यः ॥ ऊर्जिदृणातेरलचौपूर्वपदान्तलोपश्च ॥ ❁ ॥ ऊर्द्दरःशूररक्षसोः ॥ कृदरादयश्च ॥ ❁ ॥ कृदरःकुशूलः । मृ
दरम्बिलसत् । सृदरःसर्पः ॥ हन्तेर्युन्नाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे ॥ ❁ ॥ घातनोमारकः ॥ कमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च ॥ ❁ ॥ कान्तुः

पक्षी । गान्तुः पथिकः । क्षान्तुर्म्मशकः ॥ हर्य्यतेः कन्यन् हिर च ॥ ❁ ॥ कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यं ॥ हृन्नःपासः ॥ ❁ ॥ कर्प्पासः । विल्वादित्वात्कार्प्पासं वस्त्रं ॥ जनेस्तुरश्च ॥ ❁ ॥ जंतुः हस्तीयेनिश्च ॥ ऊर्णोतेर्डः ॥ ❁ ॥ उर्णा ॥ दधातेर्यत्नुट्च ॥ ❁ ॥ धान्यं ॥ जीर्य्यतेः ॥ ❁ ॥ क्रिन्रश्चवः । जिव्रिःस्यात्कालपक्षिणोः । वाऊलकाद्वलिचेतिदीर्घोन ॥ मथ्यतेर्य्यलोपोमश्चापतुट्चालः ॥ ❁ ॥ मथतेरालप्रत्ययःस्यात्तस्यापतुडागमोधातोर्यलोपोमकारश्चान्त्यस्य । ममापतालोविषये ॥ ऋजेःकीकन् ॥ ❁ ॥ ऋजीकइन्द्रोधूमश्च ॥ तनोतेर्डडःसन्वच्च ॥ ❁ ॥ तितडःपुंसिक्लीवेच ॥ अर्भकपृथुकपाकावयसि ॥ ❁ ॥ ऋधुवृद्धौ । अतोवुन् । भकारश्चान्तादेशः । प्रथेःकुकन्सम्प्रसारणञ्च । पिबतेःकन् । अवद्यावमाधमार्वरेफाः ॥ ❁ ॥ कुत्सितेवदेर्न्नञियत् ॥ अवद्यं ॥ अवतेरमः ॥ वस्यपक्षेधः । अवमः । अधमः ॥ अर्तेर्वन् ॥ अर्वा । रिफतेस्तौदादिकाद्दः । रेफः ॥ लीरीङोर्ह्रस्वःपुट्चतरौश्लेषणकुत्सनयोः ॥ ❁ ॥ तरौप्रत्ययौक्रमात्स्तोधातोर्ह्रस्वःप्रत्ययस्यपुट् । लिप्तंश्लिष्टं । रिप्रंकुत्सितं ॥ क्लिशेरीच्चोपधायाःकन्लोपश्चलोनाम्च ॥ ❁ ॥ क्लिशेःकन्स्यात् । उपधायाईत्वंलस्यलोपोनामागमश्च । कीनाशःयमः । कित्वफलञ्चिन्त्यम् ॥ अश्नोतेराशुकर्म्मणिवरट्च ॥ ❁ ॥ चकारादुपधायांईत्वम् । ईश्वरः ॥ चतेरुरन् ॥ ❁ ॥ चत्वारः ॥ प्राततेररन् ॥ ❁ ॥ प्रातः ॥ अमेस्तुट्च ॥ ❁ ॥ अन्तर्म्मध्यम् ॥ दहेर्गोलोपोदश्चनः ॥ ❁ ॥ गप्रत्ययोधातोरन्त्यस्यलोपोदकारस्यनकारः । नगः ॥ सिचेःसंज्ञायांहनुमौकश्च ॥ ❁ ॥ सिञ्चतेःकप्रत्ययोहकारादेशोनुम्चस्यात् । सिंहः ॥ व्याङिघ्रातेश्चजातौ ॥ ❁ ॥ कप्रत्ययःस्यात् । व्याघ्रः ॥ हन्तेरच्घुरच ॥ ❁ ॥ घोरम् ॥ क्षमेरुपधालोपश्च ॥ ❁ ॥ चादच् । क्ष्मा ॥ तरतेर्ड्रिः ॥ ❁ ॥ त्रयः । त्रीन् ॥ ग्रहेरनिः ॥ ❁ ॥ ग्रहणिः । ङीष् । ग्रहणीव्याधिभेदः ॥ प्रथेरमच् ॥ ❁ ॥ प्रथमः ॥ चरेश्च ॥ ❁ ॥ चरमः ॥ मङ्गेरलच् ॥ ❁ ॥ मङ्गलं ॥ ❁ ॥ इत्युणादौपञ्चमःपादः ॥ ❁ ❁ ❁ ॥ उणादयोबऊलम् । ३ । ३ । १ । एतेवर्त्तमानेसंज्ञायाञ्चबऊलंस्युः । केचिदविहिताअप्यूह्याः ॥ संज्ञासुधातुरूपाणिप्रत्ययाश्चततःपरे । का

र्य्यौविद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥ भूतेऽपिदृश्यन्ते ।३।३।२॥ भविष्यतिगम्यादयः ।३।३।३। दाशगोघ्नौसम्प्र
दाने ।३।४। ७३। एतौसम्प्रदानेकारकेनिपात्येते। दाशन्तितस्मैदाशः। गांहन्तितस्मैगोघ्नोऽतिथिः ॥ भीमादयोपादा
ने ।३।४। ७४। भीमः। भीष्मः। प्रस्कन्दनः। प्ररक्षः। मूर्खः। खलतिः॥ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ।३।४।७५। स
म्प्रदानपरामर्शार्थन्ताभ्यामिति। ततोसौभवतितन्तुः। वृत्तन्तदितिवर्त्म। चरितन्तदितिचर्म्म ॥ तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्था
याम्। ३। ३। १०। क्रियार्थायांक्रियायामुपपदेभविष्यत्यर्थेधातोरेतौस्तः। मान्तत्वादव्ययत्वम्। कृष्णंद्रष्टुंयाति। कृष्ण
न्दर्शकोयाति। अत्रवासरूपेणतृजादयोन पुनर्ण्वुल्तुक्तेः॥ समानकर्तृकेषुतुमुन्। ३।३। १५८। अक्रियार्थोपप
दार्थमेतत्। इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषुधातोस्तुमुन्स्यात्। इच्छतिभोक्तुम्। वष्टिवाञ्छतिवा॥ शकधृषज्ञाग्लाघटर
भलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषुतुमुन्। ३। ४। ६५। एषूपपदेषुधातोस्तुमुन्स्यात्। शक्नोतिभोक्तुम्। एवन्धृष्णोत्यादौ। अ
र्थग्रहणमस्तिनैवसम्बध्यते। अनन्तरत्वात्। अस्तिभवतिविद्यतेवाभोक्तुम्। पर्य्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु। ३। ४। ६६
। पर्य्याप्तिःपूर्णता। तद्वाचिषुसामर्थ्यवचनेषूपपदेषुतुमुन्स्यात्। पर्य्याप्तोभोक्तुं प्रवीणःकुशलःपटुरित्यादि। प
र्य्याप्तिवचनेषुकिम्। अलंभुक्त्वा। अलमर्थेषुकिम्। पर्य्याप्तम्भुङ्क्ते। प्रभूततेहगम्यतेनतुभोक्तुःसामर्थ्यम् ॥ कालसम
यवेलासुतुमुन्। ३। ३। १६७। पर्य्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थे। कालार्थेषूपपदेषुतुमुन्स्यात्। कालःसमयोवेला
अनेहावाभोक्तुम्। प्रैषादिग्रहणमिहानुवर्त्ततेतेनेहन। भूतानिकालःपचतीतिवार्त्ता ॥ भाववचनाश्च। ३। ३। ११।
भावइत्यधिकृत्यवक्ष्यमाणघञादयःक्रियार्थायांक्रियायाम्भविष्यतिस्युः। यागाययाति ॥ अण्कर्म्मणिच। ३। ३। १२
। कर्म्मण्युपपदेक्रियार्थायांक्रियायामण्स्यात्। ण्वुलोपवादः। काण्डलावोव्रजति। परत्वादयंकादीन्बाधते। कम्बला
दायोव्रजति॥ पदरुजविशस्पृशोघञ्। ३। ३। १६। भविष्यतीतिनिवृत्तम्। पद्यतेऽसौपादः। रुजतीतिरोगः। वि

शतीतिवेशः। स्पृशतीतिस्पर्शः॥ सृस्थिरे। ३। ३। १७। सृइतिलुप्तविभक्तिकं सर्तेः स्थिरे कर्तरि घञ् स्यात्। सरति काला
न्तरमितिसारः॥ व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यं॥ ✿॥ अतीसारो व्याधिः। अन्तर्भावितण्यर्थोत्र सरतिः। रुधिरादिकमति
शयेन सारयतीत्यर्थः। विसारो मत्स्यः। सारो बले दृढांशे च॥ भावे। ३। ३। १८। सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थेत्राच्ये धातोर्घञ्
स्यात्। पाकः। पाकौ॥ स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि। ६। १। ४७। अनयोरेच आत्वं स्याद्घञि। स्फारः। स्फालः। उपसर्ग
स्य घञीति दीर्घः। परीहारः॥ इकः काशे॥ काशे उत्तरपदे इगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः। नीकाशः। अनूकाशः। इकः
किं। प्रकाशः। नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः। शमः। आचमादेस्तु। आचामः। कामः। वामः। विश्राम इति त्वपाणिनी
यं॥ स्यदो जवे। ६। ४। २८। स्यन्देर्घञि नलोपो वृद्ध्यभावश्च निपात्यते। स्यदो वेगः। अन्यत्र स्यन्दः॥ अवोदैधौद्म
प्रश्रथहिमश्रथाः। ६। ४। २९। अवोदः। अवक्लेदनम्। एध इन्धनम्। ओद्मः। उन्दनम्। अन्येर्नलोपो वृद्ध्यभा
वश्च॥ अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्। ३। ३। १९। कर्तृभिन्ने कारके घञ् स्यात्। घञि च भावकरणयोः। रञ्जेर्नलोपः स्या
त्। रागः। अनयोः किम्। रज्यत्यस्मिन् रङ्गः। प्रास्यते इति प्रासः। संज्ञायामिति प्रायिकम्। को भवता लाभो लब्धः। इ
त उत्तरं भावे अकर्तरि कारके इति द्वयमनुवर्तते यावत् ल्युट् वा कृत्यल्युटो बहुलमिति यावद्द्वयमप्यनुवर्तते॥ परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः। ३। ३। २०
। घञ् अजपो बाधनार्थमिदम्। एकस्तण्डुलनिचायः। द्वौ शूर्पनिष्पावौ। द्वौ कारौ॥ दारजारौ कर्तरि णिलुक्॥ ✿॥
दारयन्तीति दाराः। जरन्तीति जाराः॥ इङश्च। ३। ३। २१। घञोऽचोऽपवादः। उपेत्य अस्मादधीयते उपाध्यायः
॥ अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं तदन्ताच्च वा ङीष्॥ ✿॥ उपाध्याया। उपाध्यायी॥ शॄवायुवर्णनिवृतेषु॥ ✿॥ शॄ इत्य
विभक्तिको निर्देशः। शारो वायुः। करणे घञ्। शारो वर्णः। चित्रीकरणमिह धात्वर्थः। निव्रियते आवृयतेऽनेनेति निवृत
मावरणं। वाऽकुलकात्करणेक्तः। गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः। अकृतप्रावरण इत्यर्थः॥ उपसर्गे रुवः। ३।

३।२२। घञ्। संस्रवः। उपसर्गेकिम्। रवः॥ अभिनिसस्तनःशब्दसंज्ञायाम्। ८। ३। ८६। अस्मात्स्तनःसस्य मूर्द्धन्यः। अभिनिष्टानोवर्णः। शब्दसंज्ञायाङ्किम्। अभिनिःस्तनतिमृदङ्गः॥ समियुद्रुदुवः। ३। ३। २३। सम्यूयतेमि श्रीक्रियतेगुडादिभिरितिसंयावः। पिष्टविकारोऽपूपविशेषः। सन्द्रावः। सन्दावः॥ श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे। ३। ३। २४। आयः। नायः। भावः। अनुपसर्गेकिम्। प्रश्रयः। प्रणयः। प्रभवः। कथम्प्रभावोराज्ञइतिप्रकृष्टोभावइतिप्रादिस मासः। कथंराज्ञोनयइतिबाकुलकात्॥ वौक्षुश्रुवः। ३। ३। २५। विक्षावः। विश्रावः। वौकिं। क्षवः। श्रवः॥ अवो दोर्णियः। ३। ३। २६। अवनायः अधोनयनम्। उन्नायः उर्द्धनयनं। कथमुन्नयः उत्प्रेक्षेतिबाकुलकात्॥ प्रे द्रुस्तुस्रुवः। ३। ३। २७। प्रद्रावः। प्रस्तावः। प्रस्रावः। प्रेइतिकिम्। द्रवः। स्तवः। स्रवः॥ निरभ्योःपूल्वोः। ३। ३। २८। निष्पूयतेशूर्प्यादिभिरितिनिष्पावोधान्यविशेषः। अभिलावः। निरभ्योःकिम्। पवः। लवः॥ उन्न्योर्ग्रः। ३। ३। २९। उद्गारः। निगारः। उन्न्योःकिम्। गरः॥ कॄधान्ये। ३। ३। ३०। कॄइत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्न्योर्घ ञ्स्यात्। उत्कारोनिकारोधान्यस्यविक्षेपइत्यर्थः। धान्येकिं। भिक्षोत्करः पुष्पनिकरः॥ यज्ञेसमिस्तुवः। ३। ३। ३१। समेत्यस्तुवन्तियस्मिन्देशेछन्दोगाःसदेशःसंस्तावः। यज्ञेकिम्। संस्तवः परिचयः॥ प्रेस्त्रोऽयज्ञे। ३। ३। ३२। अयज्ञइतिछेदः। यज्ञेइतिप्रकृतत्वात्। प्रस्तारः। अयज्ञेकिम्। बर्हिषः प्रस्तरोमुष्टिविशेषः॥ प्रथनेवावश ब्दे। ३। ३। ३३। विपूर्वात्स्तृणातेर्घञ्स्यादशब्दविषयेप्रथने। पटस्यविस्तारः। प्रथनेकिम्। तृणविस्तरः। अ शब्देकिम्। ग्रन्थविस्तरः॥ छन्दोनाम्निच। ३। ३। ३४। स्त्वइत्यनुवर्त्तते। विष्टारःपङ्क्तिश्छन्दः। विस्तीर्य्यन्तेस्मिन्नक्ष राणीत्यधिकरणेघञ्। ततःकर्मधारयः॥ छन्दोनाम्निच। ८। ३। ९४। विपूर्वात्स्तृणातेर्घञन्तस्यसस्यषत्वंस्याच्छ न्दोनाम्नि॥ उदिग्रहः। ३। ३। ३५। उद्ग्राहः॥ समिमुष्टौ। ३। ३। ३६। मल्लस्यसंग्राहः। मुष्टौकिम्। द्रव्य

स्यसंग्रहः ॥ परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः । ३ । ३ । ३७ । परिपूर्वान्नयतेर्निपूर्वादिणश्च घञ् स्यात् क्रमेण द्यूतेऽभ्रेषे च
विषये । परिणायेन शारान् हन्ति । समन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । द्यूताभ्रेषयोः किम् । परिण
यो विवाहः । न्ययो नाशः ॥ परावनुपात्यय इणः । ३ । ३ । ३८ । क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययस्तत्र पर्य्यायः । अ
नुपात्यये किम् । कालस्य पर्य्ययः । अतिपात इत्यर्थः ॥ व्युपयोः शेतेः पर्य्याये । ३ । ३ । ३९ । तव विशायः । तव राजोपशा
यः । पर्य्याये किम् । विशयः संशयः । उपशयः । शमीपशयनम् ॥ हस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० । हस्तादान इ
त्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । हस्तादाने किम् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं करोति । अस्तेये किम्
। पुष्पप्रचयश्चौर्य्येण ॥ निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ । एषु चिनोतेर्घञ् आदेश्च ककारः । उ
पसमाधानं राशीकरणं तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्नि
श्चिन्वीत । शरीरे । चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः । समूहे । गोमयनिकायः । एषु किं । चयः । चः क इति वक्त
व्ये आदेरिति युक्तेयङ्लुगादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः पुनः पुनः राशीकरणमित्यर्थः ॥ सङ्घे चानौत्तराधर्य्ये ।
३ । ३ । ४२ । चेर्घञ् आदेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां समूहः सङ्घः । अनौत्तराधर्य्ये किम् । सूकरनिचयः ।
सङ्घे किम् । ज्ञानकर्म्मसमुच्चयः ॥ कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् । ३ । ३ । ४३ । स्त्रीलिङ्गे भावे णच् णचः स्त्रियामञ् ॥ न
कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ । अत्र ऐच् न स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ॥ अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।
अणिनुणः । इ न स्य न पत्ये । सांराविणम्वर्त्तते ॥ आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ । अवनिपूर्वयोर्ग्रहेर्घञ् स्यात् शापे
। अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । आक्रोशे किम् । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चो
रस्य ॥ प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ । पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः ॥ परौ यज्ञे । ३ । ३ । ४७ । उत्तरः परिग्राहः ॥

स्पर्धेनवेदेःसीकरणं ॥ नौवृधान्ये । ३ । ३ । ४८ । वृइतिलुप्तपञ्चमीकम् । नीवारः । धान्येकिम् । निवरा कन्या । कि
न्विषयेपिवाहुलकादप् । प्रवरसेनेतिवत् ॥ उदिश्रयतियौतिपूद्रुवः । ३ । ३ । ४९ । उच्छ्रायः । उद्यावः । उत्पावः । उ
द्रावः । कथम्पतनान्ताःसमुच्छ्रयाइतिबाहुलकात् ॥ विभाषाङिरुप्लुवोः । ३ । ३ । ५० । आरावः । आरवः । आप्लावः ।
आप्लवः ॥ अवेग्रहोवर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ । विभाषेतिवर्त्तते । अवग्रहः । अवग्राहः । वर्षप्रतिबन्धेकिम् । अवग्रहः
पदस्य ॥ प्रेवणिजाम् । ३ । ३ । ५२ । प्रेग्रहेर्घञ्वावणिजांसम्बधिचेत्प्रत्ययार्थः । तुलासूत्रमितियावत् । तुलाप्रग्र
हेणचरति । तुलाप्रग्रहेण ॥ रश्मौच । ३ । ३ । ५३ । प्रग्रहः । प्रग्राहः ॥ वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ । विभाषा
प्रइत्येव । प्रवारः । प्रवरः ॥ परौभुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ । परिभावः । परिभवः । अवज्ञानेकिम् । सर्वतोभवनम्प
रिभवः ॥ एरच् । ३ । ३ । ५६ । चयः । जयः । भयादीनामुपसंख्यानम् ॥ नपुंसकेक्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ * ॥ भयं । वर्षं ॥
ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ । ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ॥ वृक्षासनयो
र्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ । अनयोर्विपूर्वस्यस्तृःषत्वंनिपात्यते । विष्टरोवृक्षआसनञ्च । वृक्षेतिकिम् । वाक्यस्यविस्तरः ॥ ग्रहे
वृदृनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ । अप्स्यात् । घञचोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । वशिरण्योरुपसंख्या
नम् ॥ * ॥ वशः । रणः ॥ घञर्थेकविधानम् ॥ * ॥ प्रस्थः । विघ्नः । द्वित्वप्रकरणेकेकृञादीनामितिवक्तव्यम् । चक्रं । चिक्लिदं
। चक्नसः । उपसर्गेऽदः । ३ । ३ । ५९ । अप्स्यात् ॥ घञपोश्च ॥ अदेर्घस्लृस्यात् घञिअपिच । प्रघसः । विघसः । उप
सर्गेकिं । घासः ॥ नौणच । ३ । ३ । ६० । नौउपपदेअदेर्णःस्यादप्च । न्यादः । निघसः ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३
। ६१ । अप्स्यात् । व्यधः । जपः । उपसर्गेतु । आव्याधः । उपजापः ॥ स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ । अप् । पक्षेघञ् । स्व
नः । स्वानः । हसः । हासः । अनुपसर्गइत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ॥ यमःसमुपनिविषुच । ३ । ३ । ६३ । एषुअनुपसर्गेच

यमेरप्वा । संयमः । संयामः । उपयमः । उपयामः । नियमः । नियामः । वियमः । वियामः । यमः । यामः ॥ नौगदन
दपठस्वनः ।३।३। ६४ । अप्वास्यात् । निगदः । निगादः । निनदः । निनादः । निपठः । निपाठः । निस्वनः । निस्वा
नः ॥ क्वणोवीणायाञ्च । ३ । ३ । ६५ । नावनुपसर्गेचवीणाविषयाच्चक्वणतेरप्वास्यात् । वीणाग्रहणंप्राद्युपर्थम् । निक्वणः
। निक्वाणः । क्वणः । क्वाणः । वीणायान्तु । प्रक्वणः । प्रक्वाणः ॥ नित्यम्पणःपरिमाणे । ३ । ३ । ६६ । अप्स्यात् । मूल
कपणः । शाकपणः । व्यवहारार्थंमूलकादीनाम्परिमितोमुष्टिर्बध्यतेसोस्यविषयः । परिमाणेकिं । पाणः ॥ मदोऽनुपस
र्गे । ३ । ३ । ६७ । धनमदः । उपसर्गेतु । उन्मादः ॥ प्रमदसम्मदौहर्षे । ३ । ३ । ६८ । हर्षेकिं । प्रमादः ।
सम्मादः ॥ समुदोरजःपशुषु । ३ । ३ । ६९ । समपूर्वोऽजिःसमुदायेउत्पूर्वश्चप्रेरणेतस्मात्पशुविषयकादप्स्यात् ।
अघञपोरित्युक्तेर्वीभावोन । समजःपशूनांसङ्घः । उदजःपशूनाम्प्रेरणं । पशुषुकिम् । समाजोब्राह्मणानां । उदाजःक्ष
त्रियाणां ॥ अक्षेषुग्लहः । ३ । ३ । ७० । अक्षशब्देनदेवनं लक्ष्यतेतत्रयत्पणरूपेणग्राह्यन्तत्रग्लहइतिनिपात्यते । अ
क्षस्यग्लहः । व्याप्तुक्षोमभिसरणाग्लहामदीव्यन् । अक्षेषुकिम् । पादस्यग्रहः ॥ प्रजनेसर्तेः । ३ । ३ । ७१ । प्रजनम्प्र
थमगर्भग्रहणं । गवामुपसरः । कथमवसरः प्रसरइतिअधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघः ॥ ह्वःसम्प्रसारणञ्चन्यभ्युपवि
षु । ३ । ३ । ७२ । निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । एषुकिम् । प्रह्वायः ॥ आङियुद्धे । ३ । ३ । ७३
। आहूयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । युद्धेकिम् । आह्वायः ॥ निपानमाहावः । ३ । ३ । ७४ । आङ्पूर्वस्यह्वयतेःसम्प्रसारणं
। अप्वृद्धिश्च । उदकाधारश्चेद्वाच्यः । आहावस्तुनिपानंस्यादुपकूपजलाशये ॥ भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ ।
अनुपसर्गस्यह्वयतेःसम्प्रसारणमप्चस्यात्भावे । हवः ॥ हनश्चवधः । ३ । ३ । ७६ । अनुपसर्गाद्धन्तेर्भावेअप्स्यात् ।
वधादेशश्चान्तोदात्तः । वधेनदस्युम् । चाद्घञ् । घातः ॥ मूर्तौघनः । ३ । ३ । ७७ । मूर्त्तिः काठिन्यन्तस्मिन्नभिधेये

हन्तेरप्स्यात् घनश्चादेशः। अभ्रघनः। कथंसैन्धवघनमानयेति धर्मशब्देनधर्मी लक्ष्यते॥ अन्तर्घनोदेशे। ३।३
।७८। वाहीकग्रामविशेषस्यसंज्ञेयम्। अन्तर्घणइतिपाठान्तरम्॥ अगारैकदेशेप्रघणःप्रघाणश्च। ३। ३। ७९।
द्वारदेशेद्वौप्रकोष्ठावलिन्दौ। आभ्यन्तरोवाह्यश्च। तत्रवाह्येप्रकोष्ठेनिपातनमिदम्। प्रविशद्भिर्ज्जनैःपादैःप्रकर्षेण
हन्यतेइतिप्रघणः। प्रघाणः। कर्म्मण्यप्। पक्षेवृद्धिः॥ उद्घनोऽत्याधानम्। ३। ३। ८०। अत्याधानमुपरिस्थापनं।
यस्मिन्काष्ठेअन्यानिकाष्ठानिस्थापयित्वातक्ष्यन्तेतदुद्घनः। अधिकरणेऽप्॥ अपघनोऽङ्गम्। ३। ३। ८१। अङ्गंशरीरा
वयवः। सचेहनसर्व्वःकिन्तुपाणिःपादश्चेत्याहुः। करणेऽप्। अपघातोऽन्यः॥ करणेऽयोविद्रुषु। ३। ३। ८२। ए
षुहन्तेःकरणेऽप्स्याद्घनादेशश्च। अयोहन्यतेऽनेनेत्ययोघनः। विघनः। द्रुघनः। द्रुघणइत्येके। पूर्वपदात्संज्ञायामि
तिणत्वं। संज्ञैषाकुठारस्य। द्रुर्वृक्षः॥ स्तम्बेकच्। ३। ३। ८३। स्तम्बेउपपदेहन्तेःकरणेकःस्यादप्चअप्पक्षेघनादेशश्च
। स्तम्बघ्नः। स्तम्बघनः। करणइत्येव। स्तम्बघातः॥ परौघः। ३। ३। ८४। परौहन्तेरप्स्यात्करणेघशब्दश्चादेशः
। परिहन्यतेऽनेनेतिपरिघः॥ परेश्चघाङ्कयोः। ८। २। २२। परेःरेफस्यलोवास्याद्घशब्देअङ्कशब्देच। पलिघः। परिघः
। पर्य्यङ्कः। पल्यङ्कः। इहतरप्तमपौघइतिकृत्रिमस्यनग्रहणंव्याख्यानात्॥ उपघ्नआश्रये। ३। ३। ८५। उपपूर्वाद्धन्ते
रप्स्यादुपधालोपश्च। आश्रयशब्देनसामीप्यंलक्ष्यते। पर्व्वतेनोपहन्यते सामीप्येनगम्यतेइतिपर्व्वतोपघ्नः॥ सङ्घोद्घौगणप्र
शंसयोः। ३। ३। ८६। संहननंसङ्घःभावेऽप्। उद्धन्यतेउत्कृष्टोज्ञायतेइत्युद्घः। कर्म्मण्यप्। गत्यर्थानांबुद्ध्यर्थत्वाद्धन्ति
र्ज्ञाने॥ निघोनिमितम्। ३। ३। ८७। समन्तान्मितंनिमितं। निर्विशेषंहन्यन्तेज्ञायन्तेइतिनिघाःवृक्षाः। समारोहपरिणा
हाइत्यर्थः॥ ड्वितःक्त्रिः। ३। ३। ८८। अयम्भावएवस्वभावात्॥ क्त्रेर्म्मम्नित्यं॥*॥ क्त्रिप्रत्ययान्तान्मम्निर्वृत्तेऽर्थेनित्यग्रहणा
त्क्त्रिर्म्मविषयः। अतएवकृत्यन्तेननविग्रहः। डुपचष्। पाकेननिर्वृत्तम्। पक्त्रिमम्। डुवप्। उप्त्रिमम्॥ द्वितोऽथुच्

।३।३। ८९। अयमपिस्वभावात्भावएव। टुवेपृ। वेपथुः। श्वयथुः॥ यजयाचयतविछप्रछरक्षोनङ्।३।३।९० ।यज्ञः। याच्ञा। यत्नः। विश्नः। प्रश्नः। प्रश्नेचासन्नेतिज्ञापकान्नसम्प्रसारणं। ङित्वन्तुविश्नइत्यत्रगुणनिषेधाय। रक्ष्णः॥ स्वपोनन्।३।३।९१। स्वप्नः॥ उपसर्गेघोःकिः।३।३।९२। प्रधिः। अन्तर्द्धिः। उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः॥ कर्म्मण्यधिकरणेच।३।३।९३। कर्म्मण्युपपदेघोःकिःस्यादधिकरणेर्थे। जलानिधीयन्तेअस्मिन्निति जलधिः॥ स्त्रियांक्तिन्।३।३।९४। स्त्रीलिङ्गेभावादौक्तिन्स्याद्घञोपवादः। अजपौतुपरत्वाद्बाधते। कृतिः। चितिः। स्तुतिः। स्फायी। स्फातिः। स्फीतिकामइतितुप्रामादिकम्। क्तान्ताद्भावेर्थेणिचिअचइरितिवासमाधेयम्॥ श्रूयजीविस्तुभ्यःकरणे॥◎॥ श्रूयतेऽनयाश्रुतिः॥ यजेरिषेश्च॥◎॥ इष्टिः। स्तुतिः। ऋकृल्वादिभ्यःक्तिन्निष्ठावद्वाच्यः॥*॥ तेननत्वं।कीर्णिः। गीर्णिः। लूनिः। धूनिः। यूनिः। ल्वादइतियोगविभागात्क्तिनिह्रस्वः। प्रह्लन्निः। तिच।सूर्निः। फुल्तिः॥ चायतेःक्तिनिचिभावोवाच्यः॥*॥ अपचितिः॥ सम्पदादिभ्यःक्विप्॥◎॥ सम्पत्। विपत्। क्तिन्नपीष्यते। सम्पत्तिः। विपत्तिः॥ स्थागापापचोभावे।३।३।९५। क्तिन्स्यादङोपवादः। प्रस्थितिः। उपस्थितिः। सङ्गीतिः। सम्पीतिः। पक्तिः। कथमवस्थासंस्थेति। व्यवस्थायामितिज्ञापकात्॥ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च।३।३।९७। अवतेर्ज्वरत्वरेत्यूठ। ऊतिः। स्वरार्थवचनं। उदात्तइतिहिवर्त्तते। यूतिः। जूतिः। अनयोर्दीर्घत्वञ्चनिपात्यते। स्यतेः। सातिः। घतिस्यतिमास्थेतीत्वम्प्राप्तं। इत्वाभावेनिपात्यते। सनोतेर्वाजनसनेत्यात्वेकृतेस्वरार्थेनिपातनं। हन्तेर्हिनोतेर्वाहेतिः। कीर्त्तिः॥ व्रजयजोर्भावेक्यप्।३।३।९८। व्रज्या। इज्या॥ संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः।३।३।९९। समजादिभ्यःस्त्रियाम्भावादौक्यप्स्यात्सचोदात्तःसंज्ञायां॥ अजेःक्यपिवीभावेनेतिवाच्यं॥*॥ समजन्तितस्यामितिसमज्या। समानिषीदन्त्यस्यान्निषद्याआपणः। निपतन्त्यस्यामितिनिपत्यापिच्छिलाभूमिः। मन्यतेऽनयेतिमन्या गलपार्श्वसिरा। विदन्त्यनया

विद्या । सुत्याअभिषवः । शय्या । भृत्या । ईयतेऽनयाइत्याशिविका ॥ कृञःशच । ३ । ३ । १०० । कृञइतियोगविभा
गः । कृञःक्यप्स्यात् । कृत्या । शच । चात्क्तिन् । प्रकरणंप्रक्रिया । कृतिः ॥ इच्छा । ३ । ३ । १०१ । इषेर्भावेशः । य
गभावश्चनिपात्यते । इच्छा । परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाटाट्यानामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ शेयक्चनिपात्यते । परिचर्य्यापू
जा । परिसर्य्यापरिसरणं । अत्रगुणोऽपि । मृगअन्वेषणेचुरादावदन्तः अतोलोपाभावोपिशेयकिणिलोपः । मृगया । अट
तेःशेयकिद्वयहस्वद्वित्वंपूर्वभागेयकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाट्या । जागर्त्तेरकारोवा ॥ * ॥ पक्षेशःजागरा । जाग
र्य्या ॥ अप्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ । प्रत्ययान्तेभ्योधातुभ्यःस्त्रियामकारप्रत्ययःस्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाम्या ॥ गुरोश्च
हलः । ३ । ३ । १०३ । गुरुमतोहलन्तात्स्त्रियामकारःस्यात् । ईहा । ऊहा । गुरोःकिम् । भक्तिः । हलःकिम् । नी
तिः । निष्ठायांसेटइतिवक्तव्यं ॥ * ॥ नेह । आप्तिः । तितुत्रेतिनेट् । दीप्तिः । तितुत्रेष्वग्रहादीनामितिवाच्यं ॥ * ॥ नि
गृहीतिः । निपठितिः ॥ षिद्भिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ । षिद्भ्योभिदादिभ्यश्चस्त्रियामङ् । जृष् । ऋदृशोऽङिगुणः । ज
रा । त्रपूष् । त्रपा । भिदा । विदारणमेवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । मृजा ॥ कृपेःसम्प्रसारणञ्च ॥*॥ कृपा ॥ चिन्तिपू
जिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ । अङ्स्याद्युकोपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ॥ आतश्चोपसर्गे ।
३ । ३ । १०६ । अङ्स्यात् । क्तिनोपवादः । प्रदा । उपदा । श्रदन्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिः । श्रद्धा । अन्तर्द्धा । उपसर्गेघोःकि
रित्यनेनकिःअन्तर्द्धिः ॥ ण्यासश्रन्थोयुच् । ३ । ३ । १०७ । अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । श्रन्थना ॥ घ
ट्टिवन्दिविदिभ्यश्चेतिवाच्यं ॥*॥ घट्टना । वन्दना । वेदना ॥ इषेरनिच्छार्थस्य ॥*॥ अन्वेषणा ॥ परेर्वा ॥*॥ पर्य्येष
णा । परीष्टिः ॥ रोगाख्यायांण्वुल्बहुलम् । ३ । ३ । १०८ । प्रच्छर्द्दिका । प्रवाहिका । विचर्च्चिका । क्वचिन्न । शिरोर्त्तिः ॥ धा
त्वर्थनिर्द्देशेण्वुल्वक्तव्यः ॥*॥ आसिका । शायिका ॥ इक्श्तिपौधातुनिर्द्देशे ॥*॥ पचिः । पचतिः ॥ वर्णात्कारः ॥*॥ नि

ईशेइत्येव। अकारः। ककारः॥ रादिफः॥*॥ रेफः॥ मत्वर्थाच्छः॥*॥ बहुलवचनाट्टकारलोपः। मत्वर्थीयः॥ इण
जादिभ्यः॥ * ॥ आजिः। आतिः॥ इञ्वपादिभ्यः॥ * ॥ वापिः। वासिः। स्वरेभेदः॥ इक्कृष्यादिभ्यः॥ * ॥ कृषिः।
गिरिः॥ * ॥ संज्ञायाम्।३।३।१०९। अधातोर्ण्वुल्। उद्दालकपुष्पभञ्जिका॥ विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च।
३।३।११०। परिप्रश्ने आख्याने च गम्ये इञ् स्याच्चाण्वुल्। विभाषोक्तेर्यथाप्राप्तमन्येपि। कांत्वंकारिंकारिकांक्रियांकृत्यां
कृतिंवाऽकार्षीः। सर्वांकारिंकारिकांक्रियांकृत्यांकृतिंवाऽकार्षं। एवंगणिंगणिकांगणनां। पाचिंपाचिकांपाचांपक्तिम्॥ प
र्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच्।३।३।१११। पर्यायःपरिपाटीक्रमः। अर्हणमर्हःयोग्यता। पर्यायादिषुद्योत्येषुण्वुच्वास्यात्
। भवतआसिका। शायिका। अग्रगामिका। भवानिक्षुभक्षिकामर्हति। ऋणे। इक्षुभक्षिकांमेधारयति। उत्पत्तौ। इ
क्षुभक्षिकामुदपादि॥ आक्रोशेनञ्यनिः।३।३।११२। विभाषेतिनिवृत्तं। नञ्युपपदेऽनिःस्यादाक्रोशे। अजीव
निस्तेशठभूयात्। अप्रयाणिः॥ कृत्यल्युटोबहुलं।३।३।११३। भावेऽकर्त्तरिचकारकेसंज्ञायामितिचनिवृत्तं। राज्ञाभुज्यन्ते
राजभोजनाःशालयः॥ नपुंसकेभावेक्तः।३।३।११४॥ ल्युट्च।३।३।११५। हसितं। हसनं। योगविभागउत्तरा
र्थः॥ कर्म्मणिचयेनसंस्पर्शात्कर्त्तुःशरीरसुखम्।३।३।११६। येनस्पृश्यमानस्यकर्त्तुःशरीरसुखमुत्पद्यतेतस्मिन्क
र्म्मण्युपपदेल्युट्स्यात्। पूर्वेणसिद्धेनित्यसमासार्थंवचनम्। पयःपानं। सुखम्। कर्त्तरीतिकिम्। गुरोःस्नापनंसुखम्
। नेहगुरुःकर्त्ताकिन्तुकर्म्म॥ वायौ॥*॥ अजेर्वीवास्यात्यौ। प्रवयणं। प्राजनं॥ करणाधिकरणयोश्च।३।३।
११७। ल्युट्स्यात्। इध्मप्रव्रश्चनःकुठारः। गोदोहनीस्थाली। खलःप्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः। अन्तरदेशे
। अन्तःशब्दाद्धन्तेर्नस्यणःस्यात्। अन्तर्हणनं। देशेतुअन्तर्हननोदेशः। अत्पूर्वस्येत्येव। अन्तर्घ्नन्ति। तपरःकिम्। अ
न्तरघानि॥ अयनञ्च॥*॥ अयनस्यणोऽन्तःशब्दात्परस्य। अन्तरयणम्। अदेशइत्येव। अन्तरयनोदेशः॥ पुंसिसंज्ञा

यां घः प्रायेण। ३। ३। ११८। छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्याद्घे परे। दन्ताश्छाद्यन्तेऽने
न दन्तच्छदः। आकुर्वन्त्यस्मिन् आकरः॥ गोचरसञ्चरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च। ३। ३। ११९। घान्ता निपात्य
न्ते हलश्चेति वक्ष्यमाणस्य घञोऽपवादः। गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः। सञ्चरन्तेऽनेन सञ्चरो मार्गः। वहन्त्यनेन
वहः स्कन्धः। व्रजः। व्यजः तालवृन्तं। निपातनाद्वीभावो न। आपणः पण्यस्थानं। निगच्छन्त्यनेन निगमश्छन्दः। चात्क
षः निकषः॥ अवे तॄस्त्रोर्घञ्। ३। ३। १२०। अवतारः कूपादेः। अवस्तारो जवनिका॥ हलश्च। ३। ३। १२१।
हलन्ताद्घञ् स्यात्। घापवादः। रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः। अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः। विमार्गः समूह
नी॥ अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च। ३। ३। १२२। अधीयतेऽस्मिन्नध्यायः। नियन्ति उद्युवन्ति संहरन्त्यनेनेति
विग्रहः। अवहाराधारावायानामुपसंख्यानम्॥ * ॥ उदङ्कोऽनुदके। ३। ३। १२३। उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ् स्यात्। न
तूदके। घृतमुदच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्कः चर्म्ममयं भाण्डम्। अनुदके किं। उदकोदञ्चनः॥ जालमानायः
। ३। ३। १२४। आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः। जालमिति किम्। आनयनः॥ खनो घ च। ३। ३। १२५। चा
द्घञ्। आखनः। आखानः। घित्करणमन्यतोऽप्ययमिति ज्ञापनार्थम्। तेन भगः पदमित्यादि॥ खनेर्डडरइकइकवका
वाच्याः॥ * ॥ आखः। आखरः। आखनिकः। आखनिकवकः। एते खनित्रवचनाः॥ ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्।
३। ३। १२६। करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम्। एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल् स्यात्। तयोरेवेति भावे कर्म्मणि च।
कृच्छ्रे। दुष्करः कटो भवता। अकृच्छ्रे। ईषत्करः। सुकरः। निमिमीलियां खलचोरात्वन्नेति वाच्यम्॥ * ॥ ईषन्निमयः
। दुष्प्रमयः। सुविलयः। निमयः। मयः। लयः॥ उपसर्गात् खल्घञोः। ७। १। ६७। उपसर्गादेव लभेर्नुम् स्यात्। ई
षत्प्रलम्भः। दुःप्रलम्भः। सुप्रलम्भः। उपालम्भः। उपसर्गात् किम्। ईषल्लभः। लाभः॥ न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम्। ७

।१।६८। उपसर्गान्तररहिताभ्यां सुदुर्भ्यां लभेर्नुम् न स्यात्। खल्घञोः। सुलभं। दुर्लभम्। केवलाभ्यां किम्। सुप्र
लम्भः। अतिदुर्लम्भः। कथन्तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति। यदा स्वतीकर्मप्रवचनीयौ तदा भविष्यति॥ कर्तृक
र्मणोश्च भूकृञोः।३।३।१२७। कर्तृकर्मणोरीषदादिषु चोपपदेषु भूकृञोः खल् स्यात्। यथासंख्यं नेष्यते। कर्तृक
र्मणी च धातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक्॥ कर्तृकर्मणोश्च्व्यर्थयोरिति वाच्यम्॥ * ॥ खित्वान्मुम्। अना
ढ्येनाढ्येन दुःखेन भूयते दुराढ्यम्भवम्। ईषदाढ्यम्भवम्। स्वाढ्यम्भवम्। ईषदाढ्यङ्करः। दुराढ्यङ्करः। स्वाढ्यङ्क
रः। च्व्यर्थयोः किम्। आढ्येन सुभूयते॥ आतो युच्।३।३।१२८। खलोऽपवादः। ईषत्पानः सोमो भवता। दुःपा
नः। सुपानः॥ भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युज्वाच्यः॥ * ॥ दुःशासनः। दुर्योधन इत्यादि॥ षात्पदान्तात्।
८।४।३५। नस्य णो न। निष्पानं। सर्पिष्पानं। षात् किं। निर्णयः। पदान्तात् किं। पुष्णाति॥ पदे अन्तः॥ * ॥ प
दान्तोऽयमिति सप्तमीसमासोऽयम्। तेनेह न। सुसर्पिष्केण॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः।३।३।१७०। अवश्यङ्कारी
।शतन्दायी॥ कृत्याश्च।३।३।१७१। आवश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव। अवश्यं हरिः सेव्यः। शतन्देयं॥ क्तिच्क्तौ च संज्ञायां
।३।३।१७४। धातोः क्तिच् क्तश्च स्यादाशिषि संज्ञायां। तितुत्रेति नेट्। भवतात्। भूतिः॥ न क्तिचि दीर्घश्च।६।४।३९।
अनिटां वनतितनोत्यादीनाञ्च दीर्घानुनासिकलोपौ न स्तः क्तिचि परे। यन्तिः। रन्तिः। वन्तिः। तन्तिः॥ सनः क्तिचि लोपश्चा
स्याऽन्यतरस्याम्।६।४।४५। सनोतेः क्तिचि आत्वं वा स्याल्लोपश्च वा। सनुतात्। सातिः। सतिः। सन्तिः। देवा एनन्देया
सुः। देवदत्तः॥ अलङ्खल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा।३।४।१८। प्रतिषेधार्थयोरलङ्खल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात्। प्राचांग्रह
णम्पूजार्थम्। अमैवाव्ययेनेति नियमान्नोपपदसमासः। दोदद्घोः। अलन्दत्त्वा। घुमास्था। पीत्वा खलु। अलङ्खल्वोः किम्।
माकार्षीत्। प्रतिषेधयोः किम्। अलङ्कारः॥ उदीचाम्माङो व्यतीहारे।३।४।१९। व्यतीहारेऽर्थे माङः क्त्वा स्यात्। अपूर्व

त्वार्थमिदम् ॥ मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ७० । मेङ इकारोन्तादेशः स्याद्वाल्यपि । अपमित्य याचते । अपमाय । अ दीचां ग्रहणाद्ध्याप्राप्तमपि । याचित्वा अपमयते ॥ परावरयोगे च । ३ । ४ । २० । परेणपूर्वस्यावरेणपरस्ययोगेगम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीम्पर्वतः । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवर पर्वतयोगे अनद्याः ॥ समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ । समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा स्यात् । क्त्वा तु अव्ययकृतो भावे । भुक्त्वा व्रजति । द्वित्व मतन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । अनुदात्तेत्यनुनासिकलोपः । विष्णुन्नत्वा स्तौति । स्वरत्यादेः श्रयुकः किती निनित्यमि डभावः पूर्वविप्रतिषेधेन । स्मृत्वा । स्तृत्वा । धूत्वा ॥ क्त्विस्कन्दिस्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ । एतयोर्नलोपो न स्यात् क्त्विपरे । स्कन्त्वा । ऊदित्वादिड्वा । स्यन्त्वा । स्यन्दित्वा ॥ न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ । सेट् क्त्वा कित्न स्यात् । शयित्वा । सेट् किम् । कृ त्वा ॥ मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । ७ । एभ्यः सेट् क्त्वा कित् । मृडित्वा । क्लिशः क्त्वो निवेट् । क्लिशित्वा । क्लि ष्ट्वा । उदित्वा । उषित्वा । रुदविदेर्नित्कित्वं रुदित्वा । विदित्वा । मुषित्वा । गृहीत्वा ॥ नोपधात्थफान्ताद्वा । १ । २ । २३ । सेट् क्त्वा कित्स्याद्वा । श्रथित्वा । श्रन्थित्वा । गुफित्वा । गुम्फित्वा । नोपधात्किम् । कोथित्वा । रेफित्वा ॥ वञ्चिलुञ्च्यृतश्च । १ । २ । २४ । सेट् क्त्वा किद्वा । वचित्वा । वञ्चित्वा । लुचित्वा । लुञ्चित्वा । ऋतित्वा । अर्तित्वा ॥ तृषिमृषिकृशेः काश्यप स्य । १ । २ । २५ । एभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा । तृषित्वा । तर्षित्वा । मृषित्वा । मर्षित्वा । कृशित्वा । कर्शित्वा । रलो व्युपधादि निवा कित्वम् । द्युतित्वा । द्योतित्वा । लिखित्वा । लेखित्वा । रलः किं । सेवित्वा । व्युपधात्किम् । वर्तित्वा । हलादेः किम् । ए षित्वा । सेट् किं । भुक्त्वा ॥ वसतिक्षुधोरिट् । उषित्वा । वसित्वा । क्षुधित्वा । क्षोधित्वा । अञ्चेः पूजायामिति नित्यमिट् । अ ञ्चित्वा । गतौ तु । अक्त्वेत्यपि । लुभित्वा । लोभित्वा । लुभोर्विमोहन इट् तीट् । विमोहने तु । लुब्ध्वा ॥ जॄव्रश्च्योः क्त्वि । ७ । २ । ५५ । आभ्याम्परस्य क्त्वा इट् स्यात् । जरीत्वा । जरित्वा । व्रश्चित्वा ॥ उदितो वा । ७ । २ । ५६ । उदितः परस्य क्त्वा इड्वा । श

भित्वा । अनुनासिकस्य क्वीति दीर्घः । शांत्वा । दान्त्वा । देवित्वा ॥ क्रमश्च क्त्वि ॥ * ॥ क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् झलादौ क्त्वि परे । क्रान्त्वा । क्रन्त्वा । झलि किं । क्रमित्वा । पूङश्चेति वेट् । पवित्वा । पूत्वा ॥ जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ । जान्तानां नशेश्च नलोपो वा स्यात् क्त्वा परे । भक्त्वा । भंक्त्वा । रक्त्वा । रंक्त्वा । मस्जिनशोरिति नुम् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा । नंष्ट्वा । रधादिभ्यश्चेतीट् पक्षे । नशित्वा । झलादावित्यत्राचेनेह । अञ्जित्वा । ऊदित्वाद्वेट् । पक्षे । अक्त्वा । अंक्त्वा । जनसनेत्यात्वं । खात्वा । खनित्वा । द्यतिस्यतीट् । दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ॥ दधातेर्हिः । हित्वा ॥ जहातेश्च क्त्वि । ७ । ४ । ४३ । हित्वा । हाङस्तु । हात्वा । अदो जग्धिः । जग्ध्वा ॥ समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ । अव्ययपूर्वपदेऽनञ्समासे क्त्वो ल्यबादेशः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । अनञ् किम् । अकृत्वा । पर्युदासाश्रयणान्नेह । परमकृत्वा । षत्वतुकोरसिद्धः । षत्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत् । इह षत्वन्न । अधीत्य । प्रेत्य । ह्रस्वस्येति तुक् ॥ वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ । अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्यात् ल्यपि । व्यवस्थितविभाषेयं । तेन मान्तानिटाम्नान्तानिटां वनादीनां च नित्यं । आगत्य । आगम्य । प्रणत्य । प्रणम्य । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रवत्य । वितत्य ॥ अदो जग्धिः । अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यब्बाधते । जग्धिविधौ ल्यप्ग्रहणात् । तेन हित्वदत्वआत्वेत्वदीर्घत्वमूट्इट् ल्यपि न । विधाय । प्रधाय । प्रखन्य । प्रस्थाय । प्रक्रम्य । आपृच्छ्य । प्रदीव्य ॥ न ल्यपि । ६ । ४ । ६९ । ल्यपि परे घुमास्थादेरीत्वन्न । धेट् । प्रधाय । प्रमाय । प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । मीनाति मीनोतीत्यात्वं । प्रमाय । निमाय । उपदाय । विभाषा लीयतेः । विलाय । विलीय । णिलोपः । उत्तार्य । विचार्य ॥ ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ । लघुपूर्वात्परस्य णेरयादेशः स्यात् ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रबेभिदय्य । लघुपूर्वात् किं । सम्प्रधार्य ॥ विभाषापः । ६ । ४ । ५७ । आप्नोतेर्णेरयादेशो वा स्यात् ल्यपि । प्रापय्य । प्राप्य ॥ क्षियः । ६ । ४ । ५९ । क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ॥

ल्यपि च । ६ । १ । ४१ । वेञो ल्यपि सम्प्रसारणन्न स्यात् । प्रवाय ॥ ज्यश्च । ६ । १ । ४२ । प्रज्याय ॥ व्यश्च । ६ । १ ।
४३ । उपव्याय ॥ विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ । परेर्व्यञो वा सम्प्रसारणं स्याल्ल्यपि । तुकम्बाधित्वापरत्वात् हलः इति दी
र्घः । परिवीय । परिव्याय । कथं मुखं व्यादाय स्वपिति नेत्रे निमील्य हसतीति । व्यादानसम्मीलनोत्तरकालेपि स्वापहा
सयोरनुवृत्तेः [illegible]याभविष्यति ॥ आभीक्ष्ण्ये णमुल् च । ३ । ४ । २२ । पौनःपुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल् स्यात्
क्त्वा च । द्वित्वं । स्मारं स्मारं नमति शिवं । स्मृत्वा स्मृत्वा । पायं पायं । भोजं भोजं । श्रावं श्रावं । चिण्णमुलोरिति णमुल्परे
णौ वा दीर्घः । गामं गामं । गमं गमं । विभाषा चिण्णमुलोरिति नुम्वा । लम्भं लम्भं । लाभं लाभं । व्यवस्थितविभाषया उपस्
ष्टस्य नित्यं नुम् । प्रलम्भं प्रलम्भम् । जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु इति गुणः । जागरं जागरम् । ण्यन्तस्याप्येवम् ॥ न यद्यनाकाङ्क्षे । ३
। ४ । २३ । यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न । यत्र पूर्वोत्तरक्रियेते तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पठति ।
इह क्त्वाणमुलौ न । अनाकाङ्क्षे किम् । यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोऽधीते ॥ विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ । आभीक्ष्ण्ये
इति नानुवर्त्तते । एषूपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वा स्तः । अग्रे भोजं व्रजति । अग्रे भुक्त्वा । प्रथमं भोजम्
। प्रथमं भुक्त्वा । पूर्वं भोजम् । पूर्वं भुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव
विधिः । अग्रे भोजं भोजं व्रजति । भुक्त्वा भुक्त्वा ॥ कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् । ३ । ४ । २५ । कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये । चौरङ्का
रमाक्रोशति । करोतिरुच्चारणे चोरशब्दमुच्चार्य्येत्यर्थः ॥ स्वादुमि णमुल् । ३ । ४ । २६ । स्वाद्वर्थेषु कृञो णमुल् स्यात् एककर्तृ
कयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपात्यते । अस्वाद्वीं स्वाद्वीं कृत्वा भुङ्क्ते । स्वादुङ्कारं भुङ्क्ते । सम्पन्नङ्कारं । लवणङ्कारं । सम्प-
न्नलवणशब्दौ स्वादुपर्य्यायौ । वासरूपेण क्त्वापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ॥ अन्यथैवं कथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४ ।
२७ । एषु कृञो णमुल् स्यात् सिद्धः अप्रयोगोऽस्य एवंभूतश्चेत् कृञ् व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारम् । एवङ्का

रं। कथङ्कारम्। इत्थंकारम्भुङ्क्ते। इत्थंभुङ्क्त इत्यर्थः। सिद्धेतिकिम्। शिरोन्यथाकृत्वाभुङ्क्ते ॥ यथातथयोरसूयाप्रतिवच
ने।३।४।२८। कृञसिद्धाप्रयोगइत्येव। असूयययोप्रतिवचने। यथाकारमहंभोक्ष्ये। तथाकारम्भोक्ष्येकिन्तवानेन
॥ कर्मणिदृशिविदोःसाकल्ये।३।४।२९। कर्मण्युपपदेणमुल्स्यात्। कन्यादर्शंवरयति। सर्वाःकन्याइत्यर्थः।
ब्राह्मणवेदम्भोजयति। यंयंब्राह्मणञ्जानातिलभतेविचारयतिवातंसर्वम्भोजयतीत्यर्थः ॥ यावतिविन्दजीवोः।३।४।
३०। यावद्वेदम्भुङ्क्ते यावल्लभतेतावदित्यर्थः। यावज्जीवमधीते ॥ चर्म्मोदरयोःपूरेः।३।४।३१। कर्म्मणीत्येव।
चर्म्मपूरंस्तृणाति। उदरपूरंभुङ्क्ते ॥ वर्षप्रमाणऊलोपश्चास्याऽन्यतरस्याम्।३।४।३२। कर्म्मण्युपपदेपूरेर्णमुल्
स्यादूकारलोपश्चवासमुदायेनवर्षप्रमाणेगम्ये। गोष्पदपूरंवृष्टोदेवः। गोष्पदप्रंवृष्टोदेवः। अस्येतिकिम्। उपपदस्यमा
भूत्। मूषिकाबिलप्रम् ॥ चेलेक्नोपेः।३।४।३३। चेलार्थेषुकर्म्मसूपपदेषुक्नोपेर्णमुल्स्याद्वर्षप्रमाणे। चेलक्नोपंवृष्टो
देवः। वस्त्रक्नोपं। वसनक्नोपं ॥ निमूलसमूलयोःकषः।३।४।३४। कर्म्मणीत्येव। कषादिष्वनुप्रयोगम्वक्ष्यति। अत्रप्र
करणेपूर्वकालइतिनसम्बध्यते। निमूलकाषङ्कषति। समूलकाषंकषति। निमूलंसमूलंकषतीत्यर्थः। एकस्यापिधात्वर्थस्य
निमूलादिविशेषणसम्बन्धाद्भेदः। तेनसामान्यविशेषणभावेनविशेषणविशेष्यभावः ॥ शुष्कचूर्णरूक्षेषुपिषः।३।४।
३५। एषुकर्म्मसुपिषेर्णमुल्। शुष्कपेषम्पिनष्टि। शुष्कम्पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषं। रूक्षपेषम् ॥ समूलाकृतजीवेषुहन
कृञ्ग्रहः।३।४।[illegible]र्मणीत्येव। समूलघातंहन्ति। अकृतकारङ्करोति। जीवग्राहंगृह्णाति। जीवनिइतिजीवः। इगु
पधलक्षणःकः। जीवन्तंगृह्णातीत्यर्थः ॥ करणेहनः।३।४।३७। पादघातंहन्ति। पादेनहन्तीत्यर्थः। यथाविध्यनुप्रयोग
स्यसन्नित्यसमासार्थोयंयोगः। भिन्नधातुसम्बन्धेतुहिंसार्थानाञ्चेतिवक्ष्यते ॥ स्नेहनेपिषः।३।४।३८। स्निह्यतेयेनतस्मिन्क
रणेपिषेर्णमुल्। उदपेषम्पिनष्टि। उदकेनपिनष्टीत्यर्थः ॥ हस्तेवर्त्तिग्रहोः।३।४।३९। हस्तार्थेकरणे। हस्तवर्त्ते

वर्मयति । करवर्त्तम् । हस्तेनाङ्गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तयाहंगृह्लाति । करयाहं । पाणियाहं ॥ स्वेपुषः । ३ । ४ । ४० ।
करणाइत्येवस्वइत्यर्थयहणान्तेनस्वरूपेपर्य्यायेविशेषेचणमुल् । स्वपोषंपुष्णाति । धनपोषं । गोपोषं ॥ अधिकरणेबन्धः
। ३ । ४ । ४१ । चक्रबन्धम्बध्नाति । चक्रेबध्नातीत्यर्थः ॥ संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ । बध्नातेर्णमुल्संज्ञायाम् । क्रौञ्चबन्धंबद्धः
। मयूरिकाबन्धं । अट्टालिकाबन्धं । बन्धविशेषाणांसंज्ञाएताः ॥ कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ । जीवनाशंन
श्यति । जीवोनश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहम्वहति । पुरुषोवहतीत्यर्थः ॥ ऊर्द्ध्वेशुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ । ऊर्द्ध्वेकर्त्तरि । ऊर्द्ध्वशो
षंशुष्यति । वृक्षादिरूर्द्ध्वएवतिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्द्ध्वपूरम्पूर्य्यते । ऊर्द्ध्वमुखएवघटादिःवर्षोदकादिनापूर्णोभवती
त्यर्थः ॥ उपमानेकर्मणिच । ३ । ४ । ४५ । चात्कर्त्तरि । घृतनिधायन्निहितञ्जलम् । घृतमिवसुरक्षितमित्यर्थः । अ
जकनाशन्नष्टः । अजकइवनष्टइत्यर्थः ॥ कषादिषुयथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ । यस्मात्णमुलुक्तःसएवानुप्रयोक्त
व्यइत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ॥ उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ । इतःप्रभृतिपूर्वकालइतिसम्बध्यते । तृतीयाप्रभृती
न्यन्यतरस्यामितिवासमासः । मूलकोपदंशंभुङ्क्ते । मूलकेनोपदंशं । दृश्यमानस्यमूलकस्यभुजिम्प्रतिकरणत्वात्तृतीया । स्य
ष्युपदंशिनासहंनशाद्दःसम्बन्धः । तथाप्यर्थोऽस्त्येवकर्मत्वात् । एतावतैवसामर्थ्येनप्रत्ययःसमासश्चतृतीयायामितिवचन
सामर्थ्यात् ॥ हिंसार्थानाञ्चसमानकर्म्मकाणाम् । ३ । ४ । ४८ । तृतीयान्तेउपपदेऽनुप्रयोगधातुनासमानकर्मकाद्धिं
सार्थायाणमुल्स्यात् । दण्डोपघातङ्गाःकालयति । दण्डेनोपघातम् । दण्डताडम् । समानकर्मकाणामितिकिम् । दण्डे
नचोरमाहत्यगाःकालयति ॥ सप्तम्याञ्चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४९ । उपपूर्वेभ्यःपीडादिभ्यः सप्तम्यान्तेतृतीयान्तेचोप
पदेणमुल्स्यात् । पार्श्वोपपीडंशेते । पार्श्वयोरुपपीडम् । पार्श्वाभ्यामुपपीडं । व्रजोपरोधंगाःस्थापयति । व्रजेनव्रजे । उप
रोधम्वा । पाण्युपकर्षन्धानाःसंगृह्लाति । पाणावुपकर्षं । पाणिनोपकर्षं ॥ समासत्तौ । ३ । ४ । ५० । तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल्

स्यात्सन्निकर्षे गम्यमाने। केशग्राहं युध्यन्ते। केशेषु गृहीत्वा। हस्तग्राहं। हस्तेन गृहीत्वा॥ प्रमाणे च।३।४।५१। तृयासन्न्योरित्येव। द्व्यङ्गुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति। द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुलेनोत्कर्षम्॥ अपादाने परीप्सायाम्।३।४।५२। परीप्सात्वरा। शय्योत्थायं धावति॥ द्वितीयायाञ्च।३।४।५३। परीप्सायामित्येव। यष्टिग्राहं युध्यन्ते। लोष्टग्राहं॥ अपगुरो णमुलि।६।१।५३। गुरी उद्यमने इत्यस्यैचो वा आत्स्यात् णमुलि। अस्यपगोरं युध्यन्ते। अस्यपगारं॥ स्वाङ्गेऽध्रुवे।३।४।५४। द्वितीयायामित्येव। अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल्। भ्रूविक्षेपं कथयति। भ्रुवंविक्षेपं। अध्रुवे किम्। शिर उत्क्षिप्य। येन विना न जीवनन्तद्ध्रुवं॥ परिक्लिश्यमाने च।३।४।५५। सर्वतो विबाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात्। उरःप्रतिपेषं युध्यन्ते। कृत्स्नमुरः पीडयन्त इत्यर्थः। उरोविदारम्प्रतिचस्करे नखैः। ध्रुवार्थमिदम्॥ विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः।३।४।५६। द्वितीयायामित्येव। द्वितीयान्त उपपदे विशादिभ्यो णमुल्स्याद्व्याप्यमाने आसेव्यमाने चार्थे गम्ये। गेहादिद्रव्याणां विशादिक्रियाभिः साकल्येन सम्बन्धो व्याप्तिः। क्रियायाः पौनःपुन्यमासेवा। नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वं तु न भवति। समासेनैव स्वभावतस्तयोरुक्तत्वात्। यद्यप्याभीक्ष्ण्ये णमुनुक्त एव तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामिह पुनर्विधिः। गेहानुप्रवेशमास्ते। गेहङ्गेहमनुप्रवेशं। गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशं। एवङ्गेहानुप्रपातं। गेहानुप्रपादं। गेहानुस्कन्दं। असमासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च पर्यायेण द्वित्वं॥ अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु।३।४।५७। क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः तस्मिन्धात्वर्थे वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषु उपपदेषु णमुल्स्यात्। द्व्यहात्यासं गाः पाययति द्व्यहमत्यासं। द्व्यहतर्षं। द्व्यहन्तर्षं। अत्यसनेन तर्षणेन च गवाम्पानक्रियाव्यवधीयते। अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः॥ नाम्न्यादिशिग्रहोः।३।४।५८। द्वितीयायामित्येव। नामादेशमाचष्टे। नामग्राहमाह्वयति॥ अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ।३।४।५९। अयथाभिप्रेताख्यानन्नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्य नीचैः कथनं। उ

चैःकृत्य। उच्चैःकृत्वा। उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे। नीचैःकृत्य। निचैःकृत्वा। नीचैःकारं प्रियंब्रूते॥ तिर्य्यच्यपवर्गे। ३। ४। ६०। तिर्यक्शब्देउपपदेकृञःक्त्वाणमुलौस्तःसमाप्तौगम्यायाम्। तिर्य्यक्कृत्यगतः। तिर्य्यक्कारंसमाप्यगतइत्यर्थः। अपवर्गेकिं। तिर्य्यक्कृत्वाकाष्ठङ्गतः॥ स्वाङ्गेतस्प्रत्ययेकृभ्वोः। ३। ४। ६१। मुखतःकृत्यगतः। मुखतःकृत्वा। मुखतःकारम्। मुखतोभूय। मुखतोभूत्वा। मुखतोभावम्॥ नाधार्थप्रत्ययेच्व्यर्थे। ३। ४। ६२। नाधार्थप्रत्ययान्तेच्व्यर्थविषयेउपपदेकृभुवोःक्त्वाणमुलौस्तः। अनानानानाकृत्वा। नानाकृत्य। नानाकारं। विनाकृत्य। विनाकृत्वा। विनाकारं। नानाभूय। नानाभूत्वा। नानाभावं। अनेकंद्रव्यमेकंभूत्वा। एकधाभूय। एकधाभूत्वा। एकधाभावं। एकधाकृत्य। एकधाकृत्वा। एकधाकारं। प्रत्ययग्रहणाङ्किं। हिरुकृत्वा। पृथग्भूत्वा॥ तूष्णीमिभुवः। ३। ४। ६३। तूष्णींशब्देभुवःक्त्वाणमुलौस्तः। तूष्णींभूय। तूष्णींभूत्वा। तूष्णींभावं॥ अन्वच्यानुलोम्ये। ३। ४। ६४। अन्वच्शब्देउपपदेभुवःक्त्वाणमुलौस्तआनुकूल्येगम्यमाने। अन्वग्भूयआस्ते। अन्वग्भूत्वा। अन्वग्भावं। अग्रतःपार्श्वतःपृष्ठतोवाऽनुकूलोभूत्वाआस्तइत्यर्थः। आनुलोम्येकिं। अन्वग्भूत्वातिष्ठति। पृष्ठतोभूत्वेत्यर्थः। इत्थंलौकिकशब्दानान्दिङ्मात्रमिहदर्शितं। विस्तरस्तुयथाशास्त्रन्दर्शितःशब्दकौस्तुभे। भट्टोजिदीक्षितकृतिःसैषासिद्धान्तकौमुदी। प्रीत्यैभूयाद्भगवतोर्भवानीविश्वनाथयोः॥ श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायांसिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्द्धंसमाप्तं॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥ ❁॥

॥ ॐ ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ छन्दसिपुनर्वस्वोरेकवचनम्। १। २। ६१। द्वयोरेकवचनंवास्यात्। पुनर्वसुर्नक्षत्रम्।
पुनर्वसूवा। लोकेतुद्विवचनमेव ॥ विशाखयोश्च। १। २। ६२। प्राग्वत्। विशाखानक्षत्रं। विशाखे ॥ षष्ठीयुक्तश्छ
न्दसिवा। १। ४। ९। षष्ठ्यन्तेनयुक्तःपतिशब्दश्छन्दसिघिसंज्ञोवास्यात्। क्षेत्रस्यपतिनावयम्। इहवेतियोगंविभज्यछन्द
सीत्यनुवर्त्तते। तेनसर्वेविधयश्छन्दसिवैकल्पिकाः। बहुलञ्छन्दसीत्यादिरस्यैवप्रपञ्चः। यचिभम् ॥ नभोगिरोमनुयाम्
न्युपसंख्यानम् ॥ ● ॥ नभसातुल्यन्नभस्वत्। भत्वात्रुत्वाभावः। अङ्गिरस्वदङ्गिरः। मनुष्वदग्ने। जनेरुसीतिविहितउ
सिप्रत्ययोमनेरपिवाहुलकात् ॥ वृषन्वस्वश्वयोः। वृषवर्षकंवसुयस्यसःवृषण्वसुः। वृषाअश्वोयस्यवृषणश्वः। इहान्त
र्वर्त्तिनीविभक्तिमाश्रित्यपदत्वेसतिनलोपःप्राप्तोभत्वाद्बाध्यते। अतएवपदान्तस्येतिणत्वनिषेधोपिन। अल्लोपोनइत्यल्लोपो
नअनङ्गत्वात् ॥ अयस्मयादीनिच्छन्दसि। १। ४। २०। एतानिछन्दसिसाधूनि। भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोगंसंज्ञाद्व
यंबोध्यं। तथाचवार्त्तिकम् ॥ उभयसंज्ञान्यपीतिवक्तव्यमिति ॥ * ॥ सस्रुष्टुभासऋक्वतागणेन। पदत्वात्कुत्वं। भत्वाज्ज
श्त्वाभावः। जश्त्वविधानार्थायाःपदसंज्ञायाभत्वसामर्थ्येनवाधात्। नैनंहिन्वंत्यपिवाजिनेषु। अत्रपदत्वात्जश्त्वम्। भत्वा
त्कुत्वाभावः ॥ तेप्राग्धातोः ॥ छन्दसिपरेऽपि। १। ४। ८१ ॥ व्यवहिताश्च। १। ४। ८२। हरिभ्यांयाह्योकआ। आ
मन्द्रैरिन्द्रहरिभिर्य्याहि ॥ इन्धिभवतिभ्याञ्च। आभ्याम्परोलिट्कित्। समोधेदस्युहन्तमम्। पुत्रईधेअथर्वणः। बभू
व। इदम्प्रत्याख्यानम्। इन्धेश्छन्दोविषयत्वाद्भुवोवुकोनित्यत्वात्ताभ्यांलिटःकिद्वचनानर्थक्यमिति ॥ * ॥ इतिप्रथमोध्या
यः ॥ * * * * ॥ तृतीयाचहोश्छन्दसि। २। ३। ३। जुहोतेःकर्म्मणितृतीयास्याद्द्वितीयाच। यवाग्वाऽग्निहोत्रंजु
होति। अग्निहोत्रशब्दोऽत्रहविषिवर्त्तते। यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येतेत्यादिप्रयोगदर्शनात्। अग्नयेहूयत
इतिव्युत्पत्तेश्च। यवाग्वाख्यंहविर्देवतोद्देशेनत्यक्त्वाप्रक्षिपतीत्यर्थः ॥ द्वितीयाब्राह्मणे। २। ३। ६०। ब्राह्मणविषयेप्रयोगे

दिवस्तदर्थस्यकर्म्मणिद्वितीयास्यात्। षष्ठ्यपवादः। गामस्यतदहःसभायांदीव्येयुः॥ चतुर्थ्यर्थेबहुलंछन्दसि। २। ३
। ६२। षष्ठीस्यात्। पुरुषमृगश्चन्द्रमसे। गोधाकालकादार्वाघाटस्तेवनस्पतीनाम्। वनस्पतिभ्यइत्यर्थः। षष्ठ्यर्थेच
तुर्थीतिवाच्यम्॥*॥ याखर्वेणपिबतितस्यैखर्वः॥ यजेश्चकरणे। २। ३। ६३। इहछन्दसिबहुलंषष्ठी। घृतस्यघृतेन
वायजते॥ बहुलञ्छन्दसि। २। ४। ३९। अदोघस्लादेशःस्यात्। घस्तान्नूनम्। लुङिमन्त्रेघसेतिच्लेर्लुक्। अडभावः।
सग्धिश्चमे॥ हेमन्तशिशिरावहोरात्रेचच्छन्दसि। २। ४। २८। द्वन्द्वःपूर्ववल्लिङ्गः। हेमन्तश्चशिशिरश्चहेमन्तशिशिरौ।
अहोरात्रे। अदिप्रभृतिभ्यःशपः॥ बहुलञ्छन्दसि। २। ४। ७३। वृत्रंहनतिवृत्रहा। अहिःशयतउपपृक्। अत्रलुङ्न।
अदादिभिन्नेऽपिक्वचिल्लुक्। त्राध्वंनोदेवाः। जुहोत्यादिभ्यःश्लुः॥ बहुलञ्छन्दसि। २। ४। ७६। दातिप्रियाणिचिद्वसु।
अन्यत्रापि। पूर्णाविवष्टि॥ मन्त्रेघसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्योलेः। २। ४। ८०। एभ्योलेर्लुक्स्यान्मन्त्रे। अक्ष
न्नमीमदन्तहि। घस्लादेशस्यगमहनेत्युपधालोपेशासिवसीतिषः। माह्वर्म्मित्रस्य। धूर्त्तिःप्रणङ्मर्त्यस्य। नशेर्वेतिकुत्वं। सु
रुचोवेनआवः। मानआधक्। आदित्याकारान्तग्रहणं। आप्राद्यावापृथिवी। परावर्ग्भारभृद्यथा। अक्रन्नुषासः। त्वेरपिज्ञा
गृवांसोअनुग्मन्। मन्त्रग्रहणंब्राह्मणस्याप्युपलक्षणं। अज्ञतवाअस्यदन्ताः। विभाषानुवृत्तेर्नेह। नतास्रगृभ्नन्नजनिष्टहि
षः॥*॥ इतिद्वितीयोध्यायः॥ ****॥ अभ्युत्सादयाम्प्रजनयाञ्चिकयांरमयामकःपावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि।
३। १। ४२। आद्येषुचतुर्षुलुङिआम्अकइत्यनुप्रयोगश्च। अभ्युत्सादयामकः। अभ्युदसीषददितिलोके। प्रजनयामकः
। प्राजीजनदित्यर्थः। चिकयामकः। अचैषीदित्यर्थेचिनोतेराम्द्विर्वचनंकुत्वंच। रमयामकः। अरीरमत्। पावयांक्रियात्
। पाव्यादितिलोके। विदामक्रन्। अवेदिषुः॥ गुपेश्छन्दसि। ३। १। ५०। च्लेश्चङ्वा। गृहानजूगुपतंयुवं। अगौप्तमित्यर्थः
॥ नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः। ३। १। ५१। च्लेश्चङ्न। मात्वायतोजरितुःकाममूनयीः। मात्वाग्निर्ध्वनयीत्॥ कामू

दृगृहिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५९ । च्लेरङ्वा । इदन्तेभ्योकरन्नमः । अमरत् । अदरत् । यन्सानोःसानुमारुहत् ॥ छ
न्दसिनिष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्य्यस्तर्य्याध्वर्य्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्तावोपचाय्य
पृडानि ।३।१।१२३। कृततेर्निसपूर्वात्क्यपिप्राप्तेण्यत् । आद्यन्तयोर्विपर्य्यासःनिसःसत्वञ्च । निष्टर्क्यञ्चिन्वीतपशुकामः
। देवशब्देउपपदे ह्वयतेर्जुहोतेर्वाक्यप्दीर्घश्च । स्पर्द्धन्तेवाउदेवहूये । प्रउत् आभ्यान्नयतेःक्यप् । प्रणीयः । उन्नी
यः । उत्पूर्वाच्छियेःक्यप् । उच्छिष्यः । मृङ्स्तृञ्ध्वृएभ्योयत् । मर्य्यः । स्तर्य्या । स्त्रियामेवायं । ध्वर्य्यः । खनेर्य्यत्एण्य
नौ । खन्यः । खान्यः । यजेर्य्यः । शुन्धध्वन्दैव्यापकर्म्मणे । देवयज्यायै । आङ्पूर्वात्पृच्छेःक्यप् । आपृच्छ्यंधरुणंवाज्यर्षति ।
सीव्यतेःक्यप्षत्वंच । प्रतिषीव्यः । ब्रह्मणिवदेर्ण्यत् । ब्रह्मवाद्यम् । लोकेतुवदः । सुपिक्यप्चेतिक्यप्यतौ । भवतेःस्तौतेर्ण्य
त् । भाव्यः । स्तावः । उपपूर्वाच्चिनोतेर्ण्यत्आयादेशश्चपृडेउत्तरपदे । उपचाय्यपृडम् ॥ हिरण्यइतिवक्तव्यं ॥*॥ उ
पचेयपृडमेवान्यत् । मृडसुखनेपृडचेत्यस्मादिगुपधलक्षणःकः ॥ छन्दसिवनसनरक्षिमथाम् ।३।२।२७। एभ्यःकर्म्मण्यु
पपदेइन्स्यात् । ब्रह्मवनिंत्वा । क्षत्रवनिं । उततोगोषणिन्धियम् । येपथाम्पथिरक्षयः । चतुरक्षौपथिरक्षी । हविर्मथीना
मभि ॥ छन्दसिसहः ।३।२।६३। णिवःस्यात् । पृतनाषाट् ॥ वहश्च ।३।२।६४। प्राग्वत् । दित्यवाट् । योगविभागउत्त
रार्थः ॥ कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट् ।३।२।६५। एषुवहेर्ञ्युट्स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीष्यवाहनः
॥ हव्येऽनन्तःपादं ।३।२।६६। अग्निश्चहव्यवाहनः । पादमध्येतुवहश्चेतिणिवरेव । हव्यवालग्निरजरःपितानः ॥ जनस
नखनक्रमगमोविट् ।३।२।६७। विड्वनोरित्यात्वम् । अब्जाः । गोजाः । गोषाइन्द्रोनृषाअसि । सनोतेरनइतिषत्वं । इयंशु
ष्मेभिर्विसखाइवारुजत् । आदधिक्राःशवसायञ्चकृष्टीः । अग्रेगाः ॥ मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन् ।३।२।७१। श्वे
तवाहादीनांडस्पदस्येतिवक्तव्यं ॥*॥ यत्रपदत्वम्भावितत्रणिवनोपवादोडस्वक्तव्यइत्यर्थः । श्वेतवाः । श्वेतवाहौ । श्वेतवाहः

। उक्थानिउक्थवांगृह्यति। उक्थशायजमानः। उक्थशासौ। उक्थशासः। पुरोदाश्यतेदीयतेपुरोडाः॥ अवेयजः।३।२।७२। अवयाः। अवयाजौ। अवयाजः॥ अवयाःश्वेतवाःपुरोडाश्च।८।२।६७। एतेसम्बुद्धौकृतदीर्घानिपात्यन्ते। चादुक्थशाः॥ विजुपेछन्दसि।३।२।७३। उपेउपपदेयजेर्विच्। उपयट्॥ आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्च।३।२।७४। सुप्युपसर्गेचोपपदेआदन्तेभ्योधातुभ्यश्छन्दसिविषयेमनिनादयस्त्रयःप्रत्ययाःस्युः। चाद्विच। सुदामा। सुधीवा। सुपीवा। भूरिदावा। घृतपावा। विच्। कीलालपाः॥ बहुलंछन्दसि।३।२।८८। उपपदान्तरेपिहन्तेर्वेबहुलंक्विप्स्यात्। मातृहा। पितृहा॥ छन्दसिलिट्।३।२।१०५। भूतसामान्ये। अहंद्यावापृथिवीआततान॥ लिटःकानज्वा।३।२।१०६। क्वसुश्च।३।२।१०७। छन्दसिलिटःकानच्क्वसूवास्तः। चक्राणावृष्णिं। छंदसिपरिछायामपिकचक्वक्तव्यः॥*॥ योनेअग्नेअरिवांअघायुः॥ क्याच्छन्दसि।३।२।१७०। उप्रत्ययःस्यात्। अघायुः। एरजधिकारेजवसवौछन्दसिवाच्यौ॥*॥ ऊर्वियाभियूनः। ऊर्वीमेजवः। देवस्यसवितुःसवे॥ मन्त्रेवृषेषपचमनविदभूवीराउदात्तः।३।३।९६। वृषादिभ्यःक्तिन्स्यात्सचोदात्तः। वृष्टिन्दिवः। सुम्नमिष्टये। पचात्पतीरुत। इयन्तेनव्यसीमतिः। वित्तिः। भूतिः। अग्नआयाहिवीतये। रातौस्यामोभयासः॥ छन्दसिलुङ्लङ्लिटः।३।४।६। धात्वर्थानांसम्बन्धेसर्वकालेष्वेतेवास्युः। पर्यायेणास्त्रप्रत्ययाः। लुङि। देवोदेवेभिरागमत्। लोडर्थेलुङ। इदन्तेभ्योकरन्नमः। लङ्। अग्निमद्यहोतारमवृणीतायंयजमानः। लिट्। अद्यममार। अद्यम्रियतइत्यर्थः॥ लिङर्थेलेट्।३।४।७। विध्यादौहेतुमद्भावादौचधातोर्लेट्स्याच्छन्दसि॥ सिब्बहुलंलेटि।३।१।३४॥ इतश्चलोपःपरस्मैपदेषु।३।४।९७। लेटस्तिङामितोलोपोवास्यात्परस्मैपदेषु॥ लेटोऽडाटौ।३।४।९४। लेटःअट्आटएतावागमौस्तस्तौचपितौ॥ सिब्बहुलंणिद्वक्तव्यः॥*॥ वृद्धिः। प्रणआयूंषितारिषत्। सुपेशसस्करतिजोषिषद्धि। आताविषदर्शसानाय। सिपइलोपस्यचाभावे। पतातिदिद्युत्। प्रियस्सूर्येप्रियोअग्नाभवाति॥ सउत

मस्य ।३।४।९८। लेडुत्तमसकारस्यवालोपःस्यात् । करवाव । करवावः । टेरेत्वं॥ आतऐ । लेटआकारस्यऐःस्यात् । सुतेभिः
सुप्रयसामादयैते । आतामित्याकारस्यऐकारः । विधिसामर्थ्यादाटऐत्वन्न । अन्यथाहिऐटमेवविदध्यात् । योयजातिय
जातइति ॥ वैतोऽन्यत्र ।३।४।९६। लेटएकारस्यऐःस्याद्वा । आतऐइत्यस्यविषयम्बिना । पश्नूनामीशै । ग्रहागृह्यान्तै
। अन्यत्रकिम् । सुप्रयसामादयैते ॥ उपसंवादाशङ्कयोश्च ।३।४।८। पणबन्धेआशङ्कायाञ्चलेट्स्यात् । अहमेवप
शूनामिशै । नेज्जिह्मायन्तोनरकम्पताम ॥ हलःश्नःशानज्झौ ॥ छन्दसिशायजपि । ३ । १ । ८४ । अपिशब्दाच्छानच् ।
हृग्रहोर्भश्छन्दसीतिहस्यभः । गृभायजिह्वयामधु । बधानदेवसवितः । अनिदितामितिबध्नातेर्नलोपः । गृभ्णामिते । म
ध्वाजभार ॥ व्यत्ययोबहुलम् । ३ । १ । ८५ । विकरणानांबहुलंव्यत्ययःस्यात्छन्दसि । आण्डाशुष्णस्यभेदति । भि
नत्तीतिप्राप्ते । जरसामरतेपतिः । म्रियतइतिप्राप्ते । इन्द्रोवस्तेननेषतु । नयतेर्लोटिशप्सिपौद्वौविकरणौ । इन्द्रेणयु
जातरुषेमवृत्रं । तरेमेत्यर्थः । तरतेर्विध्यादौलिङ् । उःसिप्शप्चेतित्रयोविकरणाः ॥ सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणांकालह
लच्स्वरकर्तृयङाञ्च । व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषांसोऽपिचसिध्यति बाहुलकेन ॥ १ ॥ धुरिदक्षिणायाः । दक्षिणस्यामि
तिप्राप्ते । चषालंयेअश्वयूपायतक्षति । तक्षन्तीतिप्राप्ते । उपग्रहःपरस्मैपदात्मनेपदे । ब्रह्मचारिणमिच्छते । इच्छती
तिप्राप्ते । प्रतीपमन्यऊर्मिर्युध्यति । युध्यतइतिप्राप्ते । मधोस्तृप्ताइवासते । मधुनइतिप्राप्ते । नरःपुरुषः । अधासवी
रैर्दशभिर्वियूयाः । वियूयादितिप्राप्ते । कालःकालवाचीप्रत्ययः । श्वोऽग्नीनाधास्यमानेन । लुटोविषयेलृट् । तमसोगाअ
दुक्षत् । अधुक्षदितिप्राप्ते । मित्रवयञ्चसूरयः । मित्रावयमितिप्राप्ते । स्वरव्यत्ययस्तुवक्ष्यते । कर्तृशब्दःकारकमात्रपरः
। तथाचतद्वाचिनांकृत्तद्धितानांव्यत्ययः । अन्नादाय । अण्विषयेअच् । अवग्रहेविशेषः । यङोयशब्दादारभ्यलिङ्याशि
ष्यङितिङकारेणप्रत्याहारः । तेषांव्यत्ययोभेदतीत्यादिरुक्तएव ॥ लिङ्याशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ । आशीर्लिङिपरेधातो

इङ्स्याच्छन्दसि । वचउम् । मन्त्रम्वोचेमाग्नये ॥ दृशेरग्वक्तव्यः ॥*॥ पितरञ्चदृशेयम्मातरञ्च । अङितु । ऋदृशोऽङीतिगुणः
स्यात् ॥ छन्दस्युभयथा ।३ । ४ ।११७। धात्वधिकारे उक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात् । वर्द्धन्तुत्वासुष्टुत
यः। वर्द्धयन्त्वित्यर्थः । आर्द्धधातुकत्वाणिलोपः । विशृण्विरे । सार्वधातुकत्वात्श्नुः श्नुभावश्च । हुश्नुवोरितियण् ॥ आदृगम
हनजनः किकिनौलिट् च ।३ । ४ ।११७ । आदन्तादृवर्णान्ताद्गमादेश्च किकिनौ स्तस्तौ च लिड्वत् । बभ्रिर्वज्रं । पपिः सोमं । द
दिर्गाः । जग्मिर्युवा । जघ्निर्वृत्रममित्रियं । जज्ञिः । लिड्वद्भावादेव सिद्धे ऋदृच्छत्यृतामितिगुणबाधनार्थं कित्त्वं बहुलं छन्दसी
त्युक्तं । ततुरिः । जगुरिः ॥ तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः ।३ । ४ । ९ ।
से । वक्षेरायः । सेन् । तावामेषे । असे । शरदो जीवसेधाः । असेनित्यादिरुदात्तः । क्से । प्रेषे । कसेन् । गवामिव श्रियसे ॥ अध्यै
। अध्यैन् । जठरम्पृणध्यै । पक्षे आद्युदात्तं । कध्यै । कध्यैन् । आहुवध्यै । पक्षे नित्स्वरः । शध्यै । राधसः सह मादयध्यै ॥ शध्यै
न् । वायवे पिबध्यै ॥ तवै । दातवा उ । तवेङ् । सूतवे । तवेन् । कर्तवे ॥ प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै ।३ ।४ ।१०। एते तुमर्थे नि
पात्यन्ते । प्रयातुं रोढुं अव्यथितुमित्यर्थः ॥ दृशे विख्ये च ।३ । ४ ।११। द्रष्टुं विख्यातुमित्यर्थः ॥ शकि णमुल्कमुलौ ।३ । ४ ।१२
। शक्नोतावुपपदे तुमर्थे एतौ स्तः । विभाजं नाशकत् । अपलुपं नाशकत् । विभक्तुमपलोप्तुमित्यर्थः ॥ ईश्वरे तोसुन्कसुनौ ।३
।४ ।१३ । ईश्वरो विचरितोः । ईश्वरो विलिखः । विचरितुं विलेखितुमित्यर्थः ॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ । न
म्लेच्छितवै । अवगाहे । दिदृक्षेण्यः । भूर्यस्य स्पष्टकर्त्वम् ॥ अवचक्षे च ।३ । ४ ।१५ । रिपुणा नावचक्षे । अवख्यातव्यमित्यर्थः ॥
भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् ।३ । ४ ।१६ । आसंस्थातोः सीदन्ति । आसमाप्तेः सीदन्तीत्यर्थः । उदे
तोः । अपकर्तोः । प्रवदितोः । प्रचरितोः । होतोः । आतमितोः । काममा विजनितोः सम्भवामः ॥ सृपितृदोः कसुन् ।३ । ४ ।
१७ । भावलक्षण इत्येव । पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन् । पुरा जतृभ्य आतृदः ॥*॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥***॥ रात्रेश्चाऽ

जसौ।४।१।३१। रात्रिशब्दान्ङीप् स्यात् अजसविषये छन्दसि। रत्रीं व्यख्यदायती। लोके तु कृदिकारादक्तिन इति ङीष्। अन्तोदात्तः॥ नित्यं छन्दसि।४।१।४६। बह्वादिभ्यश्छन्दसि विषये नित्यं ङीष्। बह्वीषु हित्वा। नित्यग्रहणमुत्तरार्थम्॥ भुवश्च।४।१।४७। ङीष् स्यात् छन्दसि। विभ्वी। प्रभ्वी। विप्रसंभ्य इति डुप्रत्ययान्तं सूत्रेऽनुक्रियते। उत इत्यनुवृत्तेः। उवङादेशस्तु सौत्रः। मुद्गलाच्छन्दसि लिच्च॥*॥ ङीषो लित्त्वमानुगागमः। लित्स्वरः। रथीरभून्मुद्गलानी॥ दीर्घजिह्वी च छन्दसि।४।१।५९। संयोगोपधत्वादप्राप्तो ङीष् विधीयते। आसुरी वै दीर्घजिह्वी देवानां यज्ञवाट्॥ कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि।४।१।७१। ऊङ् स्यात्। कद्रूश्च वै। कमण्डलूः। गुग्गुलुमधुजतुपतयालूनामिति वक्तव्यम्॥*॥ गुग्गुलूः। मधूः। जतूः। पतयालूः॥ अव्ययात्त्यप्। आविष्ट्यस्योपसंख्यानं छन्दसि॥*॥ आविष्ट्यो वर्द्धते॥ छन्दसि ठञ्।४।३।१९। वर्षाभ्यष्ठकोऽपवादः। स्वरे भेदः। वार्षिकं॥ वसन्ताच्च।४।३।२०। ठञ् स्यात् छन्दसि। वासन्तिकं॥ हेमन्ताच्च।४।३।२१। छन्दसि ठञ्। हेमन्तिकम्। योगविभाग उत्तरार्थः॥ शौनकादिभ्यश्छन्दसि।४।३।१०६। णिनिः प्रोक्ते। छाणोरपवादः। शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौनकिनः। वाजसनेयिनः। छन्दसि किम्। शौनकीया शिक्षा॥ द्व्यचश्छन्दसि।४।३।१५०। विकारे वा मयट् स्यात्। शरमयं बर्हिः। यस्य पर्णमयी जुहूः॥ नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात्।४।३।१५१। उत्वान्। उकारवान्। मौञ्जं शिक्यं। वर्ध्रं चर्मतस्य विकारो वार्ध्री रज्जुः। बैल्वो यूपः। सभायाः यः॥ ढश्छन्दसि।४।४।१०६। सभेयो युवा॥ भवे छन्दसि।४।४।११०। सप्तम्यन्ताद्भवार्थे यत्। मेघ्याय च विद्युत्याय च। यथायथं शैषिकाणामणादीनां घादीनामपवादोऽयं यत्। पक्षे तेऽपि भवन्ति। सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पिकत्वात्। तद्यथा। मुंजवान्नाम पर्वतः। तत्र भवः। मौंजवतः। सोमस्येव मौंजवतस्य भक्षः। आ[illegible]विकारः॥ पाथोनदीभ्यां ड्यण्।४।४।१११। तमु त्वा पाथ्यो वृषा। चनो दधीत नाद्यो गिरो मे। पाथसि भवः पाथ्यः। नद्यां भवो नाद्यः॥ वेशन्तहिमवद्भ्यामण्।४।४।११२। भवे। वैशन्तीभ्यः स्वाहा। हैमवतीभ्यः

स्वाहा ॥ स्रोतसोविभाषाड्यड्ड्यौ । ४ । ४ । ११३ । पक्षेयत् । ड्यड्ड्ययोस्तुस्वरेभेदः । स्रोतसिभवः स्रोत्यः । स्रोतस्यः
॥ सगर्भसयूथसनुताद्यन् । ४ । ४ । ११४ । अनुभ्रातासगर्भ्यः । अनुसखासयूथ्यः । योनःसनुत्य उतवाजिधक्षु । नु
तिर्नुतं । नपुंसकेभावेक्तः । सगर्भादयस्त्रयोपिकर्मधारयाःसमानस्यछन्दसीतिसः ततोभवार्थेयन् । यतोपवादः ॥ तुग्राद्घ
न् । ४ । ४ । ११५ । भवेऽर्थे । पक्षेयदपि । आकर्शमंवृषभंतुग्र्यासुनिवत्सु चाः । तुग्रियास्विति शाखान्तरे । धनाकर्ष
येद्धवरिष्ठेषुतुग्रशब्दइतिवृत्तिः ॥ अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ॥ घच्छौच । ४ । ४ । ११७ । चाद्यत् । अग्रेभवोऽग्र्यः ।
अग्रियः । अग्रीयः ॥ समुद्राभ्राद्घः । ४ । ४ । ११८ । समुद्रियाअप्सरसोमनीषिणं । नानदतोअभ्रियस्येवघोषाः ॥ ब
र्हिषिदत्तं । ४ । ४ । ११९ । प्राग्घितादित्येव । बर्हिष्येषुनिधिषु प्रियेषु ॥ दूतस्यभागकर्मणी । ४ । ४ ।
१२० । भागोऽङ्गः । दूत्यं ॥ रक्षोयातूनांहननी । ४ । ४ । १२१ । यातेअग्ने रक्षस्यातनूः ॥ रेवतीजगतीहविष्याभ्यःप्र
शस्ये । ४ । ४ । १२२ । [illegible] रेवत्यादीनांप्रशंसनंरेवत्यं । जगत्यं । हविष्यं ॥ असुरस्यस्वम् । ४ ४ । १२३
असुर्यन्देवेभिर्धायिविश्वं ॥ मायायामण् । ४ । ४ । १२४ । आसुरीमाया ॥ तद्वानासामुपधानोमन्त्रइतीष्टकासुलुक्चम
तोः । ४ । ४ । १२५ । वर्चस्वानुपधानोमन्त्र आसामिष्टकानां । वर्चस्वाच्चतवाः ॥ अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६ । आ
श्विनीरुपदधाति ॥ वयस्यासुमूर्ध्नोमतुप् । ४ । ४ । १२७ । तद्वानासामितिसूत्रंसर्वमनुवर्त्तते । मतोरितिपदमावर्त्यप
ञ्चम्यन्तंबोध्यम् । मतुवन्तोयोमूर्द्धशब्दस्तस्मात् [illegible] मतोर्लुक् ॥ वयश्शब्दवन्मन्त्रोपधेयास्विष्टकासु । यस्मिन्म
न्त्रेमूर्द्धवयःशब्दौस्तस्तेनोपधेयासु । मूर्द्धन्वतीरुपदधातीतिप्रयोगः ॥ मत्वर्थेमासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ । नभोऽम्बु । नद
स्मिन्नस्तीतिनभस्योमासः । ओजस्यातनूः ॥ मधोर्[illegible] । ४ । ४ । १२९ । माधवः । मधव्यः ॥ ओजसोऽहनियत्खौ । ४ ।
४ । १३० । ओजस्यमहः । ओजसीनंत्रा ॥ [illegible] भगाद्यल्खौ । ४ । ४ । १३१ । १३२ । यथासंख्यंनेष्यते । वे

शोभनजन्म देवभगइतिकर्मधारयः। वेशोभग्यः [illegible]भगीनः। यशोभग्यः। यशोभगीनः॥ पूर्वैःकृतमिनियौच। ४।
४।१३३। गम्भीरेभिः पथिभिःपूर्विणेभिःये [illegible] ववितःपूर्वीसः॥ अद्भिःसंस्कृतम्। ४।४।१३४। यस्येदम
प्यंहविः॥ सहस्रेणसम्मितौघः। ४।४।१३५। तद्भसियासोऽप्रपान्नोर्मा सहस्रेणतुल्याइ [illegible]॥ मतौच। ४।४
।१३६। सहस्रशब्दान्मत्वर्थेघःस्यात्। सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः॥ सोममर्हतियः। ४।४।१३७। सोम्योब्राह्मणः।
यज्ञार्ह इत्यर्थः॥ मयेच। ४।४।१३८। सोमशब्दाद्यःस्यान्मयडर्थे। सोम्यंमधु। सोममयमित्यर्थः॥ मधोः। ४।
४।१३९। मधुशब्दान्मयडर्थेयत्स्यात्। मधव्यः। मधुमयइत्यर्थः॥ वसोःसमूहेच। ४।४।१४०। चान्मयडर्थेयत्।
वसव्यः। अक्षरसमूहेछन्दसउपसंख्यानम्॥ * ॥ छन्दःशब्दादक्षरसमूहेवर्तमानात्स्वार्थेयदित्यर्थः। आश्रावयेतिचतुर
क्षरंअस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयेयजामहइति [illegible] यजेतिद्व्यक्षरंद्व्यक्षरोवषट्कारःएषवैसप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः॥ नक्षत्रा
द्धः। ४।४।१४१। स्वार्थे। नक्षत्रियेभ्यःस्वाहा॥ सर्वदेवात्तातिल्। ४।४।१४२। स्वार्थे। सवितानःसुवतुसर्वतातिं। प्र
दक्षिणिद्देवतातिमुराणः॥ शिवशमरिष्टस्यकरे। ४।४।१४३। करोतीतिकरः। पचाद्यच्। शिवङ्करोतीतिशिवतातिः। या
भिःशन्तातीभवथोददाशुषे। अथोअरिष्टतातये॥ भावेच। ४।४।१४४। शिवादिभ्योभावेतातिःस्याच्छन्दसि। शि
वस्यभावःशिवतातिः। शन्तातिः। अरिष्टतातिः॥ * ॥ इतिचतुर्थोध्यायः॥ * * * * ॥ सप्तनोऽञ्छन्दसि। ५।१
।६१। तदस्यपरिमाणमितिवर्गइतिच। सप्तसाप्तानिअसृजत्। शतश्शतोडिनिश्छन्दसि। तदस्यपरिमाणमित्यर्थेवा
च्यः॥ *॥ पञ्चदशिनोऽर्द्धमासाः। त्रिंशिनोमासाः। विंशतेश्चेतिवाच्यं॥ * ॥ विंशिनोऽङ्गिरसः। युष्मदस्मदोःसादृ
श्येवतुब्वाच्यः॥*॥ त्वावतःपुरूवसो। नत्वावाअन्यः। यज्ञंविप्रस्यमावतः॥ छन्दसिच। ५।१।६७। प्रातिपदिकमा
त्रात्तदर्हतीतियत्। सादन्यंविदथ्यम्॥ वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि। ५।१।९१। निर्वृत्तादिष्वर्थेषु। इद्वत्सरीयः॥ सम्प

रिपूर्वात्त्वच । ५ । १ । ९२ । चाच्छः । सम्वत्सरीणः । सम्वत्सरीयः । परिवत्सरीणः । परीवत्सरीयः ॥ छन्दसिघस् । ५ । १ । १०६ । ऋतुशब्दात्तदस्यप्राप्तमित्यर्थे । भागऋत्वियः ॥ उपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थे । ५ । १ । ११८ । धात्वर्थेविशिष्टे साधनेवर्त्तमानात्स्वार्थेवतिःस्यात् । यदुद्वतोनिवतः । उद्गतान्निगतानित्यर्थः ॥ थट्चच्छन्दसि । ५ । २ । ५० । नान्तादसंख्यादेःपरस्यडटःथट्स्यान्मट् । पञ्चथम् । पञ्चमम् ॥ छन्दसिपरिपन्थिपरिपरिणौपर्य्यवस्थातरि । ५ । २ । ८९ । अपत्यंपरिपन्थिनम् । मात्वापरिपरिणोविदन् ॥ वृकुलश्छन्दसि । ५ । २ । १२२ । मत्वर्थेविनिःस्यात् । छन्दोविनप्रकरणेष्टाद्रामेखलाद्वयोभयरुजाहृदयानांदीर्घश्चेतिवक्तव्यमितिदीर्घः । मंत्रिष्ठमुभयाविनंभूनमोष्ट्राव्यचरत् ॥ छन्दसिवनिपौचवक्तव्यौ ॥*॥ ई । रथीरभूत् । सुमङ्गलीरियंवधूः । मघवानमीमहे ॥ तयोर्दार्हिलौचछन्दसि । ५ । ३ । २० । इदन्तोदोर्थ्यसंस्थः । इदाहिवउपस्तुतिम् । तर्हि ॥ थाहेतौचछन्दसि । ५ । ३ । २६ । किमस्थास्याद्धेतौप्रकारेच । कथाग्रामंनपृच्छसि । कथादाशेम ॥ पश्चपश्चाचछन्दसि । ५ । ३ । ३३ । अवरस्यअस्तात्यर्थेनिपातौ । पश्चहिसः । नोतेपश्चा ॥ तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ । तृजन्तान्तृन्नताच्चइष्ठनीयसुनौस्तः । आसुतिष्ठरिष्ठः । दोहीयसीधेनुः ॥ प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसि । ५ । ३ । १११ । इवार्थे । तंप्रत्नथापूर्वथाविश्वथेमथा ॥ अमुचछन्दसि । ५ । ४ । १२ । किमेत्तिङव्ययधादित्येव । प्रतंनयप्रतरम् ॥ वृकज्येष्ठाभ्यांतिलतातिलौचछन्दसि । ५ । ४ । ४१ । स्वार्थे । योनोदूरेवावृकतिः । ज्येष्ठतातिम्बर्हिषदम् ॥ अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ । तत्पुरुषाट्टच्स्यात्समासान्तः । ब्रह्मसामम्भवतिदेवछन्दसानि ॥ वऋप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ । बहुप्रजानिर्ऋतिमाविवेश ॥ छन्दसिच । ५ । १ । ६७ । दन्तस्यदत्स्याद्बहुव्रीहौ । उभयतोदतःप्रतिगृह्णाति ॥ ऋतश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ । ऋदन्ताद्बहुव्रीहेर्नकप् । हतामाताय स्यहुतमाता ॥ * ॥ इतिपञ्चमोध्यायः ॥ *** ॥ एकाचोद्वेछन्दसिवेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ योजागारदातिप्रवर्त्तते ॥

तुजादीनान्दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ । [illegible] । प्रभरतूतुजानः । सूर्यमामहानं दाधारपृथि[illegible]
। ससूताव ॥ बहुलञ्छन्दसि । ६ । १ । ३४ । [illegible] सारणंस्यात् । इन्द्रमाजुहूतये ॥ क्वचिन्नेरुत्तरपदादिलोप
श्छन्दसि ॥ * ॥ कृचम्हृदेन्दरेते । सम्प्रसारणमुत्तरपदादेर्लोपश्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ तृचं साम । छंदसिकिम् । त्र्यचानि
॥ रयेर्मतौबहुलम् ॥ * ॥ रेवान् [illegible] पुष्टिवर्द्धनः ॥ चायःकी । ६ । १ । ३५ । न्यभ्यञ्चिक्युः । निचिक्यरन्यं ।
लिटिडसिरूपं । बहुलग्रहणानुवृत्तेनेह । अग्निर्ज्योतिर्निचाय्य ॥ अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताश्रित
माशीराशीर्त्तः । ६ । १ । ३६ । एतेछन्दसिनिपात्यन्ते । इन्द्रश्चविष्णोयदपस्पृधेथाम् । स्पर्द्धेर्लङिथाथाम् । अर्कमानृ
चुः । वसून्यानृहुः । अर्चेरहेश्चलिटिउसि । चिच्युषे । च्युङोलिटिथासि । यस्तित्याज । त्यजेर्णलि । श्रातास्तइन्द्रसोमाः
। श्रितानोग्रहाः । श्रीञ्पाके । निष्ठायाम् । मध्वरंजुहुते । मध्यतआशीर्त्तः ॥ श्रीञ्ग्रहवकिपिनिष्ठायाञ्च ॥ खिदेश्छंदसि
। ६ । १ । ५२ । खिददैन्ये । अस्यैवआस्यात् । चिखाद । चिखेदेत्यर्थः ॥ शीर्षश्छंदसि । ६ । १ । ६० । शिरःशब्दस्य
शीर्षन्स्यात् । शीर्ष्णोजगतः ॥ [illegible] सि । ६ । १ । ६९ । दीर्घाज्जसिइचिचपूर्वसवर्णदीर्घोवास्यात् । वाराही । वाराह्यौ
। मानुषीरीळतेविशः । उत्तरसूत्रद्वयेऽपीदंवाक्यभेदेनसम्बध्यते । जेनामिपूर्वत्वंवास्यात् । शमीञ्च । शम्यञ्च । सूर्म्यंसु
र्मिंच । सम्प्रसारणाच्चेतिपूर्वरूपमपिवा । इज्यमानः । यज्यमानः ॥ शेश्छंदसिबहुलम् । ६ । १ । ७० । लोपःस्यात् । या
तेगात्राणाम् । नानापिण्डानाम् ॥ एमन्नादिषुछंदसिपररूपंवक्तव्यम् ॥ * ॥ अपांत्वेमन् । अपांत्वोद्मन् ॥ भय्यप्रवय्ये
चच्छन्दसि । ६ । १ । ८३ । बिभेत्यस्मादितिभय्यः । वेतेःप्रवय्याइतिस्त्रियामेवनिपातनम् । प्रवेयमित्यन्यत्र । छन्दसि
किम् । भेयम् । प्रवेयम् ॥ ह्रदय्याउपसंख्यानम् ॥ * ॥ ह्रदेभवाह्रदय्याआपः ॥ भवेछन्दसियत् ॥ प्रकृत्यान्तःपा
दमव्यपरे । ६ । १ । ११५ । ऋक्पादमध्यस्थएङ्प्रकृत्यास्यात्अतिपरेनतुवकारयकारेऽति । उपप्रयन्तोअध्वरम् ।

[illegible]न्ते । अन्तःपादं किम् । एतास एतेचेन्ति । अव्यपरे किम् । तेऽवदन् ॥ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रत[illegible]
वस्युषु च । ६।१।११६। एष्वव्यपरोऽपि प्रकृत्या । वसुभिर्नो अव्यात् । मित्रमहो अवद्यात् । माशिवासो अवक्रमुः
[illegible] । ते नो अवन्तु । कुशिकासो अवस्यवः । यद्यपि [illegible]ऽवन्तु रयन्तुः सोऽयम[illegible]
[illegible]भिरित्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते यथापि वा कुलकात्समाधेयम् । प्रातिशाख्येतु वाचनिक एवायमर्थः ॥ यजुष्युरः ।६।
१।११७। उरःशब्द एङन्तोऽति प्रकृत्या यजुषि । उरो अन्तरिक्षम् । यजुषि पादाभावादनन्तःपादार्थं वचनम् ॥ आपो
जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठे अम्बे अम्बाले ऽम्बिके पूर्वे ।६।१।११८। यजुषि अति प्रकृत्या । आपो अस्मान्मातरः । जुषाणो अप्तिर
ज्यस्य । वृष्णो अंशुभ्याम् । वर्षिष्ठे अधिनाके । अम्बे । अम्बाले । अम्बिके । अस्मादेव वचनादम्बार्थेति ह्रस्वो न ॥ अङ्ग इत्या
दौ च ।६।१।११९। अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ च अकारे य एङ् पूर्वः सोऽति प्रकृत्या यजुषि । प्राणो अङ्गे अङ्गे अदीध्यत् ॥ अनु
दात्ते च कुधपरे ।६।१।१२०। कवर्गधकारपरे अनुदात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । अयं सोऽग्निः । अयं सो अध्वरः । अनुदा
त्ते किम् । अधोऽग्रे रुद्रे । अग्रशब्द आद्युदात्तः । कुधपरे किम् । सोऽयमग्निमन्तः ॥ अवपथासि च ।६।१।१२१। अनुदात्ते
अकारादौ अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । त्री रुद्रेभ्यो अवपथाः । वपेस्थासि लङि तिङ्ङतिङ इत्यनुदात्तत्वम् । अनुदा
त्ते किम् । यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः । निपातैर्यद्यदीति निघातो न ॥ आङोऽनुनासिकश्छन्दसि ।६।१।१२६। आङोऽचि परेऽनु
नासिकः स्यात् स च प्रकृत्या । अभ्र आँ अपः । गभीर आँ उग्रपुत्रे ॥ ईषा अक्षादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः ॥ * ॥ ईषा अ
क्षो हिरण्ययः । ज्या इयम् । पूषा अविष्टु ॥ स्यश्छन्दसि बहुलम् ।६।१।१३३। स्य इत्यस्य सोर्लोपः स्याद्धलि । एष स्य भा
नुः ॥ ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे ।६।१।१५१। ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । हरिश्चन्द्रो मरुद्ग
णः । सुश्चन्द्र दस्म ॥ पितरामातरा च च्छन्दसि ।६।३।३३। द्वन्द्वे निपातः । आ मा गन्तां पितरा मातरा च । चादिपरो [illegible] मा

तमपि तमनु विदिष्टौ ॥ समानस्य छन्दस्यमूर्ध[illegible] ॥ समानस्य सः स्यान्मूर्धादिभिन्ने उत्तरपदे । सगर्भ्यः ॥ [illegible]
न्दसि स्त्रियामकुलम् ॥ [illegible] ज्योतिरादेः [illegible] । सनाभिः । [illegible] चोभयत्र छन्दसि [illegible] । [illegible] ॥ स
धमादस्य [illegible] । ६ । ३ । ९६ । [illegible] । इन्द्र[illegible] । सोमः सधमादम् ॥ पथि च छन्द
सि । ६ । ३ । १०८ । पथिशब्दे [illegible] । कवपथः । कापथः । कुपथः ॥ साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे । ६
। ३ । ११३ । सहे[illegible] निपात्यते । मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा ॥ द्वयोर्मध्यस्थस्य डस्य ळः
ढस्य ळ्ह[illegible] विहितः । [illegible] स्वरयोर्मध्यमेत्य सम्पद्यते स डकारो ळकारः ळ्हकारतामेति स एव चा
स ढकारः स[illegible] इति ॥ छन्दसि च । अष्टनः आत्वं स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ॥ मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदे
व्यस्य मतौ । ६ । ३ । १३१ । दीर्घः स्यान्मन्त्रे । अश्वावतीं सोमावतीं इन्द्रियावान्मदिन्तमः । विश्वकर्मणा विश्वदेव्याव
ता ॥ ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ । दीर्घः स्यान्मन्त्रे । यदोषधीभ्यः । अदधा ओषधीषु ॥ ऋचि
तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ । दीर्घः स्यात् । आ तू न इन्द्र । नू मर्तः । उत वा घा स्यालात् । मक्षू गो
[illegible] नाजातवेदसम् । तङिति थादेशस्य ङित्त्वपक्षे ग्रहणम् । नेनेह न । भृणोत ग्रावाणः । कूमनः । अत्रा
[illegible]काउरुष्याणः ॥ इकः सुञि । ६ । ३ । १३४ । ऋचि दीर्घ इत्येव । अभीषुणः सखीनाम् । [illegible]
[illegible]तुस्योरुष्य इति णः ॥ द्व्यचोऽतस्तिङः । ६ । ३ । १३५ । मन्त्रे दीर्घः । विद्मा हि चक्रा जर[illegible]
[illegible] । ३ । १३६ । एवादिने ॥ छन्दस्युभयथा । वामिदीर्घो वा । धाता धातॄणामिति बह्वृचाः । तैत्तरी[illegible]
[illegible] ॥ नपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ९ । नपूर्वस्यान उपधाया वा दीर्घोऽसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । [illegible]
[illegible]म् । निगमे किम् । तक्षा । तक्षाणौ ॥ जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ । इडादौ णिलोपो निपात्यते । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]मितायहे । ६ । ४ । ५४ । अमविनेत्यर्थः ॥ पुष्णुवो दीर्घश्छन्दसि । ६ । ४ । ५८ । ल्यपीत्यनुवर्त्तते । [illegible]
[illegible]य । विद्धूय ॥ आडजादीनाम् ॥ छन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७३ । अनजादीनामित्यर्थः । आनट् । आवः ॥
[illegible]गे ॥ [illegible]छन्दस्यऽमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ । जनिष्ठा [illegible] सहसेनुरूप । मावःक्षेत्रे परवीजान्य[illegible]
[illegible] । ४ । ७६ । प्रथमं दध्न आपः । रेभावस्याभीय [illegible] सिद्धत्वादालोपः । अवरे [illegible] हस्त्रे [illegible] कृतेपुनर[illegible]
[illegible] वचनान्तन्निर्दिष्टं इरयारिरिति ॥ छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ८६ । भूसुधियोर्य्यण्स्यादियङुवङौ [illegible] । [illegible]
[illegible] । विभुवं वा । सुध्यो मव्यमसेः । सुधियो वा ॥ तन्वादीनां छन्दसि बहुलम् ॥ ● ॥ तन्वं पुषेम । तनुवं वा । त्र्य
म्बकं । त्रियम्बकम् ॥ तनिपत्योश्छन्दसि । ६ । ४ । ९९ । अनयोरुपधालोपः क्ङिति प्रत्यये । वितत्निरे कवयः । शकुना
इवपप्तिम ॥ [illegible]र्हलि । ६ । ४ । १०० । सग्धिश्च मे । बब्धां ते हरी धानाः ॥ हुश्रुभ्यो हेर्धिः ॥ श्रुशृणुपॄकृवृभ्य
श्छन्दसि । ६ । ४ । १०२ । श्रुधी [illegible] । शृणुधी गिरः । [illegible] । उरुणस्कृधि । अपावृधि ॥ वाछन्दसि ॥ हिर
[illegible] ॥ अङितश्च । ६ । ४ । १०३ । [illegible] । [illegible] । रमेर्ण्यन्तेन [illegible] । [illegible] अभ्यासदीर्घश्च । अ
[illegible] । युयोधि [illegible] । [illegible] शपःश्लुः ॥ मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ । आत्मनशब्द
स्यादेर्लोपःस्याडि । [illegible]नादेवेषु ॥ [illegible] छंदसि । ६ । ४ । १६२ । [illegible] स्थानेरः [illegible] मेय
सु । त्वं रजिष्ठमनुनेषि । [illegible] ॥ [illegible] हिरण्यवानिति छन्दसि । ६ । ४ । १७५ । ऋतौ भवं चर्त
व्यम् । वास्तुनि भवं वास्त्व्यम् । [illegible] । मधुशब्दस्य [illegible] आदेशो निपात्यते । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः । [illegible]
[illegible] निपात्यते । हिर[illegible] ॥ * ॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥ * * * * ॥ [illegible]
[illegible] ॥ बहुलं छन्दसि । ७ । १ । ८ । रुडागमश्च [illegible] आत्मनेपदेष्विति पक्षे तत्लोपः । धेनवो दुह्रे । [illegible]

घृतन्दुहृते। अद्रुग्मस्य ॥ अतो भिस ऐस् ॥ बहुलं छन्दसि । ७।१।१०। अग्निर्देवेभिः ॥ नेतराच्छन्दसि । ७।१।२६।
स्वमोरद्ड्डं । वार्त्रघ्नमितरम् । छन्दसि किम् । इतरं काष्ठम् ॥ समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । अपि छन्दसि । यजमानं परि
धापयित्वा ॥ सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः । ७।१।३९। ऋजवः सन्तु पन्थाः । पन्थान इति प्राप्ते । सुः ।
॥ परमे व्योमन् । व्योमनीति प्राप्ते । ङेर्लुक् । धीती । मती । सुष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते । पूर्वसवर्णदीर्घः । या
सुरथा रथीतमा । दिविस्पृशा अश्विना यावसुरथौ दिविस्पृशावित्यादौ प्राप्ते । आ । नताद्ब्राह्मणम् । नतमिति प्राप्ते । आत्
। यादेव विद्म तात्वा । यमिति प्राप्ते । आत् । यादेव विद्म तात्वा । न युष्मे वाजबन्धवः । अस्मे इन्द्राबृहस्पती । युष्मासु अस्म
भ्य इति प्राप्ते । शे । उरुया । धृष्णुया । उरुणा धृष्णुनेति प्राप्ते । या । नाभा पृथिव्याः । नाभाविति प्राप्ते । डा । ता अनुष्ठो
च्यावयतात् । अनु[illegible]मनुष्ठा । व्यवस्थापदङ् । आडो ड्या । साधुया । साध्विति प्राप्ते । याच । वसन्तायजेत । वसन्तेइति
प्राप्ते । आल् । इ[illegible]याजीकाराणामुपसंख्यानम् ॥*॥ उर्विया । दार्विया । उरुणा दारुणेति प्राप्ते । इया । सुक्षेत्रिया ।
सुक्षेत्रिणेति प्राप्ते । डियाच । दृतिं न शुष्कं सरसी शयानम् । ङेरीकार इत्याहुः । तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते । व्यत्ययेनान्तोदा
त्तता । वस्तुतस्तु ङीषन्तात् ङेर्लुक् । ईकारदेशस्यानूदाहरणान्तरं मृग्यम् । आङयाजयारामुपसंख्यानम् ॥*॥ प्रबाहवा
[illegible]नम् । बाहुनेति प्राप्ते । आङादेशः । घेर्ङितीति गुणः । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्ते । अयाच । स नः सिन्धुमिव नावया
[illegible]प्राप्ते । अयार् । रित्स्वरः ॥ इदमो मश् । ७।१।४०। मि[illegible]देशस्याम मश् स्यात् । अकार उच्चारणार्थः । [illegible]
[illegible]सिद्ध इति इट् । वधीं वृत्रम् । अवधिषमिति प्राप्ते ॥ लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७।१।४१। छन्दसि । दे[illegible]
दुह्रे । अदुह्रतेति प्राप्ते । दक्षिणतः शये । शेते इति प्राप्ते । आत्मे इति किम् । उत्सं दुहन्ति ॥ ध्वमो ध्वात् । ७।१।४२। [illegible]
रेवोगाणां वारयध्वात् । वारयध्वमिति प्राप्ते ॥ यजध्वैनमिति च । ७।१।४३। एनमित्यस्मिन्परे ध्वमोऽन्तलोपो निपात्यते ।

[illegible]नप्रियमेधाः । वकारस्ययकारोनिपात्यतइतिवृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ॥ तस्यतात् । ७ । १ । ४४ । मध्यमपुरुष[illegible]
[illegible]स्थानेतात्स्यात् । गात्रमस्यनूनंकृणुतात् । कृणुतेतिप्राप्ते । सूर्य्यंचक्षुर्गमयतात् । गमयतेतिप्राप्ते ॥ तप्तनप्
[illegible] । ७ । १ । ४५ । तस्येत्येव । शृणोतग्रावाणः । शृणुतेतिप्राप्ते । तप् । सुनोतन । पचतनब्रह्मवाहसे । [illegible]
[illegible] । तनप् । मरुतस्तज्जुजुष्टन । जुषध्वमितिप्राप्ते । व्यत्ययेनपरस्मैपदं । सुस्थ । विश्वेदेवासोम[illegible]ति
[illegible]स्याकाः स्थेत्यर्थः । यच्छब्दाच्छांदसोडतिः । असेस्तस्यथनादेशः ॥ इदन्तोमसि । ७ । १ । ४६ । मसीत्यवि
भक्तिकोनिर्द्देशः । इकारउच्चारणार्थः । मसइत्ययमिकाररूपचरमावयवविशिष्टः स्यात् । मसइगागमः स्यादितियावत् ॥
नमोभरन्तएमसि । त्वमस्माकन्तवस्मसि । इमस्मइतिप्राप्ते ॥ क्त्वोयक् । ७ । १ । ४७ । दिवंसुपर्णोगत्वाय ॥ इष्ट्वीनमि
तिच । ७ । १ । ४८ । क्त्वाप्रत्ययस्यईनम् अन्तादेशोनिपात्यते । इष्ट्वीनंदेवान् । इष्ट्वाइतिप्राप्ते ॥ स्नात्व्यादयश्च । ७
। १ । ४९ । आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्यईकारोनिपात्यते । स्निन्नस्नात्वीमलादिव । पीत्वीसोमस्यवावृधे । स्नात्वापीत्वे
तिप्राप्ते ॥ आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० । अवर्णान्तादङ्गात्परस्यजसोऽसुक्स्यात् । देवासः । ब्राह्मणासः ॥ श्रीग्रामण्यो
श्छंदसि । ७ । १ । ५६ । आमोनुट् । श्रीणामुदारोधरुणोरयीणाम् । सूतग्रामणीनाम् ॥ गोःपादान्ते । ७ । १ । ५७ ।
विद्माहित्वागोपतिंशूरगोनाम् । पादान्तेकिम् । गवांशतापृक्षयामेषु । पादान्तेऽपिक्वचिन्न । छंदसिसर्वेषाम्वैकल्पिकत्वात्
। विराजङ्गोपतिङ्गवाम् ॥ छन्दस्यपिदृश्यते । ७ । १ । ७६ ॥ अस्थ्यादीनामनङ् । इन्द्रोदधीचोऽस्थभिः ॥ ईचद्विवचने
। ७ । १ । ७७ । अस्थ्यादीनामित्येव । अक्षीभ्यान्तेनासिकाभ्याम् ॥ दृक्स्ववस्स्वतवसाञ्छन्दसि । ७ । १ । ८३ । एषांनु
म्स्यात्सौ । कीदृङ्ङिन्द्रः । स्ववान् । स्वतवान् ॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ बहुलञ्छंदसि । ७ । १ । १०३ । ततुरिः ॥ [illegible]
सि । ७ । २ । ३१ । ह्वोनिष्ठायांहुआदेशः स्यात् । अहुतमसिहविर्धानम् ॥ अपरिह्वृताश्च । ७ । २ । ३२ । पूर्वेणप्राप्त

स्योदेशस्याभावो निपात्यते । अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम् ॥ सोमे ह्वरितः । ७।२।३३ । इडभावो निपात्यते । मा नः सोमो ह्वरितः ॥ ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ताविशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरुत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च । ७।२।३४ । अष्टादश निपात्यन्ते । तत्र ग्रसु स्कम्भु स्तम्भु एषां मतिरिति निष्ठायामिट् प्रत्यये धेप्रान्ते इट् निपात्यते । युवं शचीभिर्ग्रसिताममुञ्चतम् । विष्कभिते अजरे । येन स्वः स्तभितम् । सत्येनोत्तभिता भूमिः । स्तभितेत्येव सिद्धे उत्पूर्वस्य [illegible] भूदिति । चते याचने । कसगतौ । आभ्यां क्तस्येडभावः च त्तात् नस्य चात्तामुतः ॥ [illegible] विकस्तम् । [illegible] हृदयं यद्विकस्तम् । निपातनं बहुत्वापेक्षं तृत्रेव कुवचनं विकस्तादिति तेनैक [illegible] साधुरेव । शसु शंसु शासु एभ्यस्तृच इडभावः । एकस्त्वष्टुरश्वस्या विशस्ता । ग्रावग्राभ उत शंस्ता । प्रशास्ता [illegible] । तरतेर्वृङ् वृञोश्च तृच उट् ऊट् एतावागमौ निपात्येते । तरुतारं रथानाम् । तरूतारम् । वरुतारम् । वरूतारम् । वरूत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु । अत्र ङीवन्तनिपातनम्प्रपञ्चार्थम् । वरूतृशब्दो हि निपातितः । ततो ङीपागतार्थत्वात् । उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्यः शप इकारादेशो निपात्यते ॥ ज्वल दीप्तौ । क्षर संचलने । टुवमउद्गिरणे । अम गत्यादिषु । इह क्षरन्तीत्यस्यानन्तरं क्षमितीत्यपि केचित्पठन्ति । तत्र क्षमूष् सहन इति धातुर्बोध्यः । भाषायान्तु ग्रस्तस्कब्धस्त [illegible] विकसिताः । विशसिता । शंसिता । शासिता । तरीता । तरिता । वरीता । वरिता । उज्ज्वलति । [illegible] क्षमति । वमति । अमति ॥ बभूथाऽऽततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे । ७ । २ । ६४ । [illegible] ततरिक्षमुर्वाततन्थ । जगृभ्माते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् । त्वंज्योतिषा वितमो ववर्थ । भाषायां तु । बभू[illegible]विथ । जगृहिम । ववरिथेति ॥ सनिंससनिवांसम् । ७ । २ । ६९ । सनिमित्येतत्पूर्वात्सनतेः सनोतेर्वा क्वसोरिट् । [illegible] सुचोपाभावश्च निपात्यते ॥ पावकादीनाञ्छन्दसि । प्रत्ययस्थात्कादित्वन्नेति वाच्याम् ॥ * ॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः

॥ घोर्लोपो लेटि वा । ७ । ३ । ७० । दधद्रत्नानि दाशुषे । सोमो ददद्गन्धर्वाय । यदग्निरग्नये ददात् ॥ मीनातेर्निगमे । ७ । ३ । ८१ । शिति ह्रस्वः । प्रमिणन्ति व्रतानि । लोके प्रमीणाति ॥ अस्तिसिचोऽपृक्ते ॥ बहुलं छन्दसि । ७ । ३ । ९७ । सर्वमा इदम् । ह्रस्वस्य गुणः । जसि च । जसादिषु छन्दसि वा वचनम्प्राङ्णौ चङ्युपधायाः ॥ * ॥ अधा शत[illegible] । [illegible]तवः । पश्वे नृभ्यो यथा गवे । पशवे । नाभ्यस्तस्याचीति निषेधे बहुलं छन्दसीति वक्तव्यम् ॥ * ॥ आनृ[illegible] ॥ नित्यं छन्दसि । ७ । ४ । ८ । छन्दसि विषये चङ्युपधाया ऋवर्णस्य ऋन्नित्यम् । अवीवृधत् ॥ न छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ । पुत्रभिन्नस्यादन्तस्य क्यचि ईत्वदीर्घौ न । मित्रयुः । क्याच्छन्दसीति उः । अपुत्रस्य किम् । पुत्रीयन्तः सुदानवः ॥ अपुत्रादीनामिति वाच्यम् ॥ * ॥ जनीयन्तोन्वग्रवः । जनमिच्छन्त इत्यर्थः ॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति । ७ । ४ । ३६ । एते क्यचि निपात्यन्ते । भाषायान्तु उप्रत्ययाभावात् । दुष्टीयति । द्रविणीयति । वृषीयति रिष्टीयति ॥ अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ । अश्व अघ एनयोः क्यचि आत्स्याच्छन्दसि । अश्वायन्तो मघवन् । मा त्वा वृका अघायवः । न च्छन्दसीति निषेधो न ईत्वमात्रस्य किन्तु दीर्घस्यापीति । अत इदमेव सूत्रं ज्ञापकम् ॥ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ । अनयोः क्यचि आत्स्याद्यजुषि कठशाखायाम् । देवायन्तो यजमानाः । सुम्नायन्तो हवामहे । इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः किन्तु वेदोपलक्षकः । तेन ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे यजुर्वेदस्थे भवति । किञ्च । ऋग्वेदेऽपि भवति । स चेन्मन्त्रो यजुषि कठशाखायां दृष्टः । यजुषीति किम् । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्तः ॥ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ । सपूर्वया निविदा कव्यतायोः । अध्वर्युं वो मधुपाणिम् । दमयन्तं पृतन्युम् ॥ दधातेर्हिः ॥ जहातेश्च क्त्वि ॥ विभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ । हित्वा शरीरम् । हित्वा ॥ सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च । ७ । ४ । ४५ । सुवसुनेम एतत्पूर्वस्य दधातेः क्ते प्रत्यये इत्वन्निपात्यते । गर्भं माता

सुधितंवक्षणासु । वसुधितमग्नौ । नेमधिता [illegible] पत्सुवनी । उतश्वेतंवसुधितिंनिरेके । धिष्ववज्रंदक्षिणइन्द्रहस्ते । धत्स्वेतिप्राप्ते । सुरेतसंरेतोधिषीय [illegible] । इट् । इटोऽत् । धासीयेतिप्राप्ते ॥ अपोभि ॥ भासत्वन्दसीतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ माद्भिः । शरद्भिः ॥ स्ववस्स्वतवसोरुषसश्चेष्यते । स्ववद्भिः । अवतेरसुन् । शोभनमवोयेषान्तेस्ववसस्तैः तुइतिसौत्रोधातुस्तस्मादसुन् । स्वतवोयेषान्तैः स्वतवद्भिः । समुषद्भिरजायथाः ॥ मिथुनेऽसिः । वसेःकिच्चेत्यसिप्रत्ययइ [illegible] तः । पञ्चपादीरीत्यानुतःकिदितिप्राग्व्याख्यातम् ॥ नक्कवतेर्य्यङि ॥ कृषेश्छन्दसि । ७ । ४ । ६४ । यङिअभ्यासस्यचुत्वन्न । करीकृष्यते ॥ दाधर्त्तिदर्द्धर्त्तिदर्द्धर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतःसरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्याऽऽगनीगन्तीतिच । ७ । ४ । ६५ । एतेऽष्टादशनिपात्यन्ते । आद्यास्त्रयःधृङोधारयतेर्वा । भवतेर्य्यङ्लुगन्तस्यगुणाभावः । तेनभावायंगुणोलभ्यते । तिजेर्य्यङ्लुगन्तात्तङ् । इत्यत्र [illegible] दित्वादिः शेषापवादोरेफस्यलत्वं । इत्वाभावश्चनिपात्यते । अलर्षियुध्मखजकृत्पुरन्दर । सिपानिर्देशोनतन्त्रम् । अर्षानिदक्षउत । फणतेराङ्पूर्वस्ययङ्लुगन्तस्यशतरिअभ्यासस्यनीगागमोनिपात्यते । अन्वापनीफणत् । स्यदेःसम्पूर्वस्ययङ्लुकिशतरिअभ्यासस्यनिक् । धातुसकारस्यषत्वम् । करोतेर्य्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्यचुत्वाभावः । क्रन्देर्लुङि [illegible] अभ्यासस्यचुत्वाभावोनिगागमश्च । कनिक्रदज्जनुषम् । अक्रन्दीदित्यर्थः । बिभर्त्तेरभ्यासस्यजश्त्वाभावः । [illegible] रोषधीषु । ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्यशतरिअभ्यासस्यविगागमः । धातोर्ऋकारलोपश्च । दविध्वतोरश्मयः [illegible] द्युतेरभ्यासस्यसम्प्रसारणाभावोऽत्वंविगागमश्च । दविद्युतद्दीद्यच्छोशुचानः । तरतेःशतरिश्लौअभ्यासस्य [illegible] सद्योजातरित्रतः । सृपेःशतरिश्लौद्वितीयैकवचनेरीगागमोऽभ्यासस्य । वृजेःशतरिश्लावभ्यासस्यरीक् । मृजेर्लिङि [illegible] अभ्यासस्यरुक् । धातोश्चयुक् । गमेराङ्पूर्वस्यलटिश्लावभ्यासस्यचुत्वाभावोनीगागमश्च । वक्ष्यन्तीवेदागनीगन्तिकर्णं

॥ ससूवेतिनिगमे । ७ । ४ । ७४ । सूतेर्लिटिपरस्मैपदंवुगागमोऽभ्यासस्यचात्वन्निपात्यते । गृष्टिःससूवस्थविरम्
। सुषुवइतिभाषायाम् ॥ बहुलंछन्दसि । ७ । ४ । ७८ । अभ्यासस्यइकारःस्याच्छन्दसि । पूर्णांविवष्टि । वशेरेतद्रूपम्
॥ * ॥ इतिसप्तमोऽध्यायः ॥ * * * * ॥ प्रसमुपोदःपादपूरणे । ८ । १ । ६ । एषांद्वेस्तःपादपूरणे । प्रप्रायमग्निः
संसमिद्युवसे । उपोपमेपरामृश । किन्नोदुदुहर्षसे ॥ छन्दसीरः । ८ । २ । १५ । इवर्णान्ताद्रेफान्ताच्चपरस्यमतोर्म
स्यवःस्यात् । हरिवतेहर्यश्वाय । गीर्वान् ॥ अनोनुट् । ८ । २ । १६ । अन्नन्तान्मतोर्नुट्स्यात् । अक्षण्वन्तःकर्णवन्तः
। अस्थन्वन्तंयदनस्था ॥ नाद्घस्य । ८ । २ । १७ । नान्तात्परस्यघस्यनुट् । सुपथिन्तरः । भूरिदाव्नस्तुड्वाच्यः । भूरि
दावत्तरोजनः ॥ ईद्रथिनः ॥ * ॥ रथीतरः । रथीतमंरथीनाम् ॥ नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्त्तसूर्त्तगूर्त्तानिछन्दसि । ८ ।
२ । ६१ । सदेर्नञ्पूर्वान्निपूर्वाच्चनिष्ठायानत्वाभावोनिपात्यते । नसत्तमञ्जसा । निषत्तमस्यचरतः । असन्नंनिषण्णमितिप्राप्ते ।
उन्देर्नञ्पूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्त्तमितित्वरतेः । तुर्वीत्वस्यवा । सूर्त्तमितिसृइत्यस्य । गूर्त्तमितिगुरीइत्यस्य ॥ अम्नरूधरवरि
त्युभयथाछन्दसि । ८ । २ । ७० । रुर्वारेफोवा । अम्नएव । अम्नरेव । ऊधएव । ऊधरेव । अवएव । अवरेव ॥ भुवश्चम
हाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ । भुवइति । भुवरिति ॥ ओमभ्यादाने । ८ । २ । ८७ । ओंशब्दस्यप्लुतःस्यात्आरम्भे । ओ३म्
अग्निमीळेपुरोहितम् । अभ्यादानेकिम् । ओमित्येकाक्षरम् ॥ येयज्ञकर्म्मणि । ८ । २ । ८८ । ये३यजामहे । यज्ञेतिकि
म् । येयजामहे ॥ प्रणवष्टेः । ८ । २ । ८९ । यज्ञकर्म्मणिटेरोमित्यादेशःस्यात् । अपांरेतांसिजिन्वतो३म् । टेःकिम् ।
हलन्तेऽन्त्यस्यमाभूत् ॥ याज्यान्तः । ८ । २ । ९० । येयाज्यान्तामन्त्रास्तेषामन्त्यस्यटेःप्लुतोयज्ञकर्म्मणि । जिह्वामग्नेचकृ
षेहव्यवाहा३म् । अन्तःकिम् । याज्यानामृचांवाक्यसमुदायरूपाणांप्रतिवाक्यंटेःस्यात् । सर्वान्तस्यचेष्यते ॥ ब्रूहिप्रेष्यश्रौ
षड्वौषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ । एषामादेःप्लुतोयज्ञकर्म्मणि । अग्नयेऽनुब्रू३हि । अग्नयेगोमयानिप्रे३ष्य ।

अस्तु श्रौ३षट् । सोमस्याग्ने वीही३ वौ३षट् । अग्निमा३वह ॥ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ । अग्नीधः प्रेषणे आदेः
प्लुतस्तस्मात्परस्य च । ओ३ श्रा३वय ॥ विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः । ८ । २ । ९३ । प्लुतः । अकार्षीः कटं अकार्षं हि ३ ।
अकार्षं हि । पृष्टेति किम् । कटं करिष्यति हि । हेः किम् । करोमि ननु ॥ निगृह्यानुयोगे च । ८ । २ । ९४ । अत्र यद्वा
क्यान्तस्य टेः प्लुतो वा । अद्यामावास्येत्यात्थ ३ अमावास्येत्येवं वादिनं युक्त्या स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ॥ आम्रेडितं भर्त्सने ।
८ । २ । ९५ । दस्यो३ दस्यो३ घातयिष्यामि त्वाम् । आम्रेडितग्रहणं द्विरुक्तोपलक्षणम् । चौर ३ चौर ॥ अङ्गयुक्तं तिङा
ऽऽकांक्षम् । ८ । २ । ९६ । अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । अङ्ग कूज ३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । तिङ् किम् । अङ्ग देव
दत्त मिथ्या वदसि । आकांक्षं किम् । अङ्ग पच नैतदपरमाकांक्षति । भर्त्सन इत्येव । अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि ॥ विचा
र्यमाणानाम् । ८ । २ । ९७ । वाक्यानां टेः प्लुतः ॥ होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ । न होतव्य३मिति । होतव्यं न होतव्यमिति
विचार्यते । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचारः ॥ पूर्वं तु भाषायाम् । ८ । २ । ९८ । विचार्यमाणानां पूर्वमेव प्लवते । अहिर्नु
३ रज्जुर्नु । प्रयोगापेक्षं पूर्वत्वम् । इह भाषाग्रहणात्पूर्वयोगश्छन्दसीति ज्ञायते ॥ प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ९९ । वाक्यस्य
टेः प्लुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । गां मे देहि भोः ३ । हन्त ते ददामि ३ । नित्यः शब्दो भवितुमर्हति ३ । दत्त कि
मात्थ ३ ॥ अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० । अनुदात्तः प्लुतः स्यात् । दूराद्धूतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमा
त्रमनेन विधीयते ॥ ॥ अग्निभूत ३ इ । पट ३ उ । अग्निभूते पटो एतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माण
वक ३ ॥ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ । वाक्यस्य टेरनुदात्तः प्लुतः । अग्निचिद्भाया३त् । अग्निचिदिव भाया
३त् । उपमार्थे किम् । कथञ्चिदाहुः । प्रयुज्यमाने किम् । अग्निर्माणवको भायात् ॥ उपरि स्विदासीदिति च । ८ । २ ।
१०२ । टेः प्लुतोऽनुदात्तः स्यात् । उपरि स्विदासी३त् । अधः स्विदासी३दित्यत्र तु विचार्यमाणानामित्युदात्तः प्लुतः ॥ स्वरितमा

म्रेडितेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेषु ।८। २।१०३। स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परेऽसूयादौ गम्ये। असूयायां। अभिरूपक
३। अभिरूपकरिक्तन्त आभिरूप्यम्। सम्मतौ। अभिरूपक ३। अभिरूपकशोभनोऽसि। कोपे। अविनीतक ३। अविनी
तकइदानीं ज्ञास्यसि जाल्म। कुत्सने। शाक्तीक ३। शाक्तीकरिक्ता ते शक्तिः॥ क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाऽऽकाङ्क्षम्। ८।२।
१०४। आकांक्षस्य तिङन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात्। आचारभेदे। स्वयंह रथेन याति ३। उपाध्यायम्पदातिङ्गमयति [illegible]
मायाम्। पुत्रांश्च लप्सीष्ट ३। धनञ्च तात। व्यापारणे। कटंकुरु ३। ग्रामञ्च गच्छ। आकांक्षं किम्। दीर्घायुरसि अग्नीदग्नी
न्विहर॥ अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः। ८। २। १०५। अनन्त्यस्यान्त्यस्यापि पदस्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः। अगमः ३
पूर्व्वा३न्। ग्रामा३न्। सर्व्वपदानामयम्। आख्याने। अगम३म्। पूर्वान्। ग्रामान्॥ प्लुतावैच इदुतौ। ८।२।१०६।
दूराद्धूतादिषु प्लुतो विहितस्तत्रैव ऐचः प्लुतप्रसङ्गे तदवयवाविदुतौ प्लवेते। ऐ ३ तिकायन। औ ३ पगव। चतुर्मात्रावत्र
ऐचौ सम्पद्येते॥ एचोऽप्रगृह्यस्याऽदूराद्धूते पूर्व्वस्याऽर्द्धस्याऽऽदुत्तरस्येदुतौ। ८। २। १०७। अप्रगृह्यस्य एचोऽदू
राद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्यार्द्धस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्यार्द्धस्य इदुतौ स्तः। प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्य्यमाणप्रत्यभिवादया
ज्यान्तेष्वेव॥✽॥ प्रश्नान्ते। अगमः३। पूर्व्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूत३इ। अभिपूजिते। भद्रंकरोषि पट३उ। विचार्य्यमा
णे। होतव्यन्दीक्षितस्य गृहा३इ। प्रत्यभिवादे। आयुष्मानेधि अग्निभूत३इ। याज्यान्ते। स्तोमैर्विधेमाग्नय३इ। परिग
णनं किम्। विष्णुभूते३ घातयिष्यामि त्वाम्। अदूराद्धूत इति न वक्तव्यम्॥✽॥ पदान्तग्रहणं न कर्त्तव्यम्॥✽॥ इहमाभूत्
। भद्रङ्करोषि गौ३रिति। अप्रगृह्यस्य किम्। शोभने माले ३॥ आमन्त्रिते छन्दसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः॥✽॥ अग्ना३इप
त्नीव॥ तयोर्य्वावचि संहितायाम्। ८। २। १०८। इदुतोर्य्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायां। अग्न३याशा। पट३वा
शा। अग्न३यिन्द्रम्। पट३वुदकम्। अचि किम्। अग्ना३ वरुणौ। संहितायाङ्किम्। अग्ना३इ इन्द्रः॥ संहितायामि

ध्यायसमाप्तेरधिकारः ॥*॥ इदुतोरसिद्ध[illegible]रम्भः। सवर्णदीर्घत्वस्यशाकलस्यवानिवृत्त्यर्थम्। यण्योरसिद्धत्वा
त्। उदात्तस्वरितयोर्य्यणःस्वरितोऽनुदात्तस्येत्यस्यबाधनार्थौवा ॥ मतुवसोरुसंबुद्धौछन्दसि। ८। ३। १। रुइत्यविभ
क्तिकोनिर्द्देशः। मत्वन्तस्यवस्वन्तस्यचरुःस्यात्। अलोऽन्त्यस्येतिपरिभाषयातकारस्य। इन्द्रमरुत्वइहपाहिसोमम्। हरि
वोमेदिनंत्वा। छन्दसीरइतिवत्वम् ॥ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च। ६। १।१२। एतेक्वसन्तानिपात्यन्ते। मीढ्वस्तोकायतन
याय ॥ वनउपसंख्यानम् ॥*॥ क्वनिब्वनिपोःसामान्यग्रहणम्। अनुबन्धपरिभाषातुनोपतिष्ठते। अनुबन्धस्येहानिर्द्देशात्
। यस्त्वायन्तंवसुनाप्रातरित्वः ॥ इणःक्वनिप् ॥ उभयथर्क्षु। ८। ३। ८। अम्परेछविनकारस्यरुर्वा। पशूँस्ताँश्चक्रे
॥ दीर्घादटिसमानपादे। ८। ३। ९। दीर्घान्नकारस्यरुर्वास्यादटि। नौचेत्नाटौएकपादस्थौस्याताम्। देवाँअच्छासु
मती। महाँइन्द्रोऽयओजसा। उभयथेत्यनुवृत्तेर्नेह। आदित्यान्याचिषामहे ॥ आतोऽटिनित्यम्। ८। ३। ३। अ
टिपरतःरोःपूर्वस्यातःस्थानेनित्यमनुनासिकः। महाँइन्द्रः। तैत्तरीयास्तुअनुस्वारमधीयते। तत्रछान्दसोव्यत्ययइतिप्रा
ञ्चः। एवंचरुत्वस्यफलंचिन्त्यम् ॥ स्वतवान्पायौ। ८। ३। ११। रुर्वा। भुवस्तस्यस्वतवाँःपायुरग्ने ॥ छन्दसिवाऽप्रा
म्रेडितयोः। ८। ३। ४९। विसर्गस्यसोवास्यात्। कुप्वोःप्रश्छमाम्रेडितञ्चवर्ज्जयित्वा। अग्नेत्रातर्ऋतस्कविः। गिरि
र्नविश्वतस्पृथुः। नेह। वसुनःपूर्व्यःपतिः। अप्रेत्यादिकिम्। अग्निःप्रविद्वान्। पुरुषःपुरुषः ॥ कःकरत्करतिकृधि
कृतेष्वनदितेः। ८। ३। ५०। विसर्गस्यसःस्यात्। प्रदिवोअपस्कः। यथोनोवस्यसस्करत्। सुपेशसस्करति। उ
रुनस्कृधि। सोमनचारुंमघवत्सुनस्कृतम्। अनदितेरितिकिम्। यथानोअदितिःकरत् ॥ पञ्चम्याःपरावध्यर्थे।
८। ३। ५१। पञ्चमीविसर्गस्यसःस्यादुपरिभावार्थेपरिशब्देपरतः। दिवस्परिप्रथमंजज्ञे। अध्यर्थेकिम्। दिवस्पृथि
व्याःपर्य्योजः ॥ पातौचबहुलम्। ८। ३। ५२। पञ्चम्याइत्येव। सूर्य्योनोदिवस्पातु ॥ वाचःपतिपुत्रपृष्ठपारपदप

यस्योषेषु । ८ । ३ । ५३ । वाचस्पतिंविश्वकर्म्मणाम् । दिवस्पुत्रायसूर्य्याय । दिवस्पृष्ठंमन्दमानः । नमस्कारमस्य । परिवीतइलस्पदे । दिवस्पयोदिधिषाणाः । रायस्पोषंयजमानेषु ॥ इडायावा । ८ । ३ । ५४ । पतिपुत्रादिषुपरेषु । इलायास्पुत्रः । इलायाःपुत्रः । इलायास्पदे । इलायाःपदे ॥ निसस्तपतावऽनासेवने । निसःसकारस्यमूर्द्धन्यःस्यात् । निष्टप्तंरक्षोनिष्टप्ताअरातयः । अनासेवनेकिं । निस्तपति । पुनःपुनस्तपतीत्यर्थः ॥ युष्मतत्ततक्षुष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ । पादमध्यस्थस्यसस्यमूर्द्धन्यःस्यात्तकारादिष्वेषुपरेषु । युष्मदादेशाःत्वंत्वातेतवाः । त्रिभिष्ट्वन्देवसवितः । तेभिष्ट्वा । अग्निष्टे । अप्स्वग्नेसधिष्टव । अग्निष्टद्विश्वम् । द्यावापृथिवीनिष्टतक्षुः । अन्तःपादंकिम् । तदग्निस्तदर्य्यमा । यन्मअत्मनोमिन्दाभूदग्निस्तत्पुनराहजातवेदाविचर्षणिः । अत्राग्निरितिपूर्वपादस्यान्तोनतुमध्यः ॥ यजुष्येकेषाम् । ८ । ३ । १०४ । युष्मत्ततक्षुषुपरतःसस्यमूर्द्धन्योवा । अर्चिभिष्ट्वम् । अग्निष्टेऽग्रम् । अर्चिभिष्टतक्षुः । पक्षेअर्चिस्त्वमित्यादि ॥ स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि । ८ । ३ । १०५ । त्रिभिष्टुतस्य । त्रिभिस्तुतस्य । गोष्टोमम् । गोस्तोमम् । पूर्वपदादित्येवसिद्धेप्रपञ्चार्थमिदम् ॥ पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यसस्यषोवा । यदिन्द्राग्नीदिविष्ठः । युवांहिस्थःस्वर्पती ॥ सुञः । ८ । ३ । १०७ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यसुञोनिपातस्यसस्यषः । ऊर्द्ध्वऊषुणः । अभीषुणः ॥ सनोतेरनः । ८ । ३ । १०८ । गोषाइन्द्रोनृषाअसि । अनःकिम् । गोसनिः ॥ सहेःपृतनर्त्ताभ्याञ्च । ८ । ३ । १०९ । पृतनाषाहम् । ऋतषाहम् । चात् । ऋतीषाहम् ॥ निव्यभिभ्योऽड्व्यवायेवाछन्दसि । ८ । ३ । ११९ । सस्यमूर्द्धन्यः । न्यषीदत् । न्यसीदत् । व्यषीदत् । व्यसीदत् । अभ्यष्टौत् । अभ्यस्तौत् ॥ छन्दस्यृदवग्रहात् । ८ । ४ । २६ । ऋकारान्तादवग्रहात्परस्यनस्यणः । नृमणाः । पितृयाणम् ॥ नश्चधातुस्थोरुषुभ्यः । ८ । ४ । २७ । धातुस्थात् । अग्नेरक्षाणः । शिक्षाणोस्मिन् । ऊरुणस्कृधि । अभीषुणः । मोषुणः ॥ * ॥ इत्यष्टमोध्यायः ॥ * * * * ॥ अथ

स्वरप्रकरणम् ॥*॥ अनुदात्तम्पदमेकवर्ज्जम् । ६ । १ । १५८ । परिभाषेयंस्वरविधिविषया । यस्मिन्पदेयस्योदात्तःस्व
रितोवाविधीयतेतमेकमचंवर्ज्जयित्वाशेषन्तत्पदमनुदात्ताच्कंस्यात् । गोपायतन्नः । अत्रसनाद्यन्ताइतिधातुत्वेधातुस्वरेण
यकारस्याकारउदात्तःशिष्टमनुदात्तं ॥ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्रविकरणेभ्यइतिवाच्यम् । तेनान्तोदात्तस्वरेणगुपेर्धातुस्व
रः । आयस्यप्रत्ययस्वरश्चनशिष्यते । अन्यत्रेतिकिम् । यज्ञंयज्ञमभिवृधेगृणीतः । अत्रसतिशिष्टोऽपिम्नाइत्यस्यस्वरोनशि
ष्यतेकिन्तुतस्यएव ॥ अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपः ।६ ।१ ।१६१ । यस्मिन्ननुदात्तेपरेउदात्तोलुप्यतेतस्योदात्तःस्यात् । दे
वींवाचम् । अत्रङीवुदात्तः ॥ चौ । ६ । १ । २२२ । लुप्ताकारेऽञ्चतौपरेपूर्वस्यान्तोदात्तःस्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवा
दः । देवद्रीचींनयतदेवयन्तः ॥ अतद्धितइतिवाच्यम् ॥ * ॥ दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वरएवात्र ॥ आमन्त्रितस्यच
। ६ । १ । १९८ । आमन्त्रितविभक्त्यन्तस्यादिरुदात्तःस्यात् । अग्नइन्द्रवरुणमित्रदेवाः ॥ आमन्त्रितस्यच । ८ । १ ।
१९ । पदात्परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्यसर्वस्यानुदात्तःस्यात् । प्रागुक्तस्यषाष्ठस्यापवादोऽयमाष्टमिकः । इमम्मेग
ङ्गेयमुनेसरस्वति । अपादादौकिम् । शुतुद्रिस्तोमम् ॥ आमन्त्रितम्पूर्वमविद्यमानवत् ॥ अग्नइन्द्र । अत्रेन्द्रादीनान्निघा
तोन । पूर्वस्यविद्यमानत्वेनपदात्परत्वाभावात् ॥ नामन्त्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनम् ॥ समानाधिकरणेआमन्त्रि
तेपरेविशेष्यंपूर्वमविद्यमानवन्न । अग्नेतेजस्विन् । अग्नेत्रातः । सामान्यवचनंकिम् । पर्य्यायेषुमाभूत् । अघ्न्येदेविसरस्व
ति ॥ सामान्यवचनंविभाषितंविशेषवचने । ८ । १ । ७४ । अत्रभाष्यकृताबहुवचनमितिपूरितम् । सामान्यवचनमिति
चपूर्वसूत्रेयोजितम् । आमन्त्रितान्तेविशेषणेपरेपूर्वम्बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । देवीःषडुर्वीरुरुनःकृणोत । अत्रदे
वीनांविशेषणंषडिति । देवाःशरण्याः । इहद्वितीयस्यनिघातोवैकल्पिकः ॥ सुबामन्त्रितेपराङ्गवत्स्वरे । २ । १ । २ । सु
बन्तमामन्त्रितेपरेपरस्याङ्गवत्स्यात्स्वरेकर्त्तव्ये । द्रवत्पाणीशुभस्पती । शुभइतिशुभेःक्विबन्तात्षष्ठ्यन्तस्यपरशरीरानुप्रवेशो

गाह्निकमामन्त्रितार्गुदात्तत्वम्। नचाष्टमिकोनिघातःशङ्क्यः। पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेनपादादित्वात्। यत्तेदिवोदुहि तर्मर्तभोजनम्। इह दिवःशब्दस्याष्टमिकोनिघातः। परस्मुनावृष्वन्। षष्ठ्यामन्त्रितकारकवचनम्॥ * ॥ षष्ठ्यन्तम मन्त्रितान्तंप्रतियत्कारकंतद्वाचकञ्चेतिपरिगणनंकर्तव्यमित्यर्थः। तेनेह न। अयमग्नेजरिता। एतेनाग्नेब्रह्मणा। समर्थां र्गुण्यावाषितम्। पूर्वाङ्गवच्चेतिवक्तव्यम्॥ * ॥ आर्तेपितर्मरुताम्। प्रतित्वादुहितर्दिवः। अव्ययानान्न॥ * ॥ उच्चै रधीयान। अव्ययीभावस्येष्यते॥ * ॥ उपाग्न्यधीयान॥ उदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोऽनुदात्तस्य। ८। २। ४। उदात्तस्थानेस्वरितस्थानेचयोयणस्ततःपरस्यानुदात्तस्यस्वरितःस्यात्। अभ्यर्भिहि। स्वरितस्ययणः। खलप्व्याशा। अस्य स्वरितस्यपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्छेषनिघातोन॥ एकादेशउदात्तेनोदात्तः। ८। २। ५। उदात्तेनसहैकादेशउदा त्तःस्यात्। वोश्वाः। क्वावस्मरुतः॥ स्वरितोवाऽनुदात्तेपदादौ। ८। २। ६। अनुदात्तेपदादौपरेउदात्तेनसहैका देशःस्वरितोवास्यात्। पक्षेपूर्वसूत्रेणोदात्तः। वी३दं ज्योतिर्हृदये। अस्यश्लोकोदिवीयते। व्यवस्थितविभाषात्वादिका रयोःस्वरितः। दीर्घप्रवेशेतूदात्तः। किञ्चएङःपदान्तादितिपूर्वरूपेस्वरितएव। तेऽवदन्। सो३यमागात्। उक्त ञ्चप्रातिशाख्ये। इकारयोश्चप्रश्लेषेक्षेप्राभिनिहतेषुचेति॥ उदात्तादनुदात्तस्यस्वरितः। ८। ४। ६६। उदात्तात्पर स्यानुदात्तस्यस्वरितःस्यात्। अग्निमीळे। अस्याप्यसिद्धत्वाच्छेषनिघातोन। तमीशानासः॥ नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्य काश्यपगालवानाम्। ८। ४। ६७। उदात्तपरःस्वरितपरश्चानुदात्तःस्वरितोनस्यात्। गार्ग्यादिमतेतुस्यादेव। प्रय आरुः। वोऽश्वाः३। क्व३ भीशवः॥ एकश्रुतिदूरात्सम्बुद्धौ। १। २। ३३। दूरात्सम्बोधनेवाक्यमेकश्रुतिःस्यात्। त्रै स्वर्यापवादः। आगच्छभोमाणवक॥ यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु। १। २। ३४। यज्ञक्रियायांमन्त्रएकश्रुतिःस्या ज्जपादीन्वर्जयित्वा। अग्निर्मूर्द्धादिवःककुत्। यज्ञेतिकिम्। स्वाध्यायकालेत्रैस्वर्यमेव। अजपे...कम्। ममाग्नेवर्चोविह

वेष्वस्तु । जपोनामउपांशुप्रयोगः । यथाजलेनिमग्नस्य । न्यूङ्खानामषोडश ओकाराः । गीतिषुसमाख्या ॥ उच्चैस्तरांवावषट्कारः । १ । २ । ३५ । यज्ञकर्म्मणिवौषट्शब्दउच्चैस्तरांवास्यादेकश्रुतिर्वा ॥ विभाषाछन्दसि । १ । २ । ३६ । छन्दसिविभाषाएकश्रुतिःस्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् । संहितायान्त्रैस्वर्यम् । ब्राह्मणेएकश्रुतिर्वह्वृचानाम् । अन्येषामपियथासम्प्रदायंव्यवस्था ॥ नसुब्रह्मण्यायांस्वरितस्यतूदात्तः । १ । २ । ३७ । सुब्रह्मण्याख्येनिगदेयज्ञकर्म्मणीतिविभाषाछन्दसीतिचप्राप्ताएकश्रुतिर्नस्यात्स्वरितस्योदात्तश्चस्यात् । सुब्रह्मण्येयम् । सुब्रह्मणिसाधुरितियत् ॥ असावित्यन्तः ॥ ❁ ॥ तस्मिन्नेवनिगदेप्रथमान्तस्यान्तउदात्तःस्यात् । गार्ग्योयजते । ञित्वात्प्राप्तआद्युदात्तोऽनेनबाध्यते ॥ अमुष्येत्यन्तः ॥ ❁ ॥ षष्ठ्यन्तस्यापिप्राग्वत् । दाक्षेःपितायजते ॥ स्यान्तस्योपोत्तमञ्च ॥ ❁ ॥ चादन्तस्तेनद्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्यपितायजते ॥ वानामधेयस्य ॥ ❁ ॥ स्यान्तस्यनामधेयस्यउपोत्तमम्उदात्तंवास्यात् । देवदत्तस्यपितायजते ॥ देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ । २ । ३८ । अनयोःस्वरितस्यानुदात्तःस्यात्सुब्रह्मण्यायाम् । देवाब्रह्माण आगच्छत ॥ स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३९ । स्वरितात्परेषामनुदात्तानांसंहितायामेकश्रुतिःस्यात् । इमंमेगङ्गेयमुनेसरस्वति ॥ उदात्तस्वरितपरस्यसन्नतरः । १ । २ । ४० । उदात्तस्वरितौपरौयस्मात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्ततरःस्यात् । सरस्वतिशुतुद्रि । व्यचक्षयत्स्वः ॥ तस्यपरमाम्रेडितम् ॥ अनुदात्तञ्च । ८ । १ । ३ । द्विरुक्तस्यपररूपमनुदात्तंस्यात् । दिवेदिवे ॥ * ॥ इतिसाधारणस्वराः ॥ * * * * ॥ धातोः । ६ । १ । १६२ । अन्तोदात्तःस्यात् । गोपायतन्नः । असिसत्यः ॥ स्वपादिहिंसामच्यनिटि । ६ । १ । १८८ । स्वपादीनांहिंसेश्चानिट्यजादौलसार्वधातुकेपरेआदिरुदात्तोवास्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गणः । स्वपन्ति २ । श्वसन्ति २ । हिंसन्ति २ । पक्षेप्रत्ययस्वरेणमध्योदात्तता । ङित्येवेष्यते । नेह । स्वपानि । हिनसानि ॥ अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ । अनित्यजादौलसार्वधातुकेपरेअभ्यस्तानामादिरुदात्तः । ददतिप्रियावसु । प

[illegible]विस्वरमयंबाधते । इधाइन्द्रे ॥ अनुदात्तेच । ६ । १ । १९० । अविद्यमानोदात्ते लसार्व्वधातुकेपरेऽभ्यस्तानामादिरु[illegible]
[illegible] । दधासिरत्नंद्रविणञ्चदाशुषे ॥ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरांप्रत्ययात्पूर्व्वम्पिति । ६ । १ । १९२ । भी
प्रभृ[illegible]नामभ्यस्तानांपितिलसार्व्वधातुकेपरेप्रत्ययात्पूर्व्वमुदात्तंस्यात् । योऽग्निहोत्रंजुहोति । ममतुनःपरिज्मा । मातोप[illegible]
[illegible] । जागर्षित्वम् ॥ लिति । ६ । १ । १९३ । प्रत्ययात्पूर्व्वमुदात्तम् । चिकीर्षकः ॥ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । ६
[illegible] । अभ्यस्तानामादिरुदात्तोवाणमुलिपरे । लोलूयंलोलूयं । पक्षेलित्स्वरः ॥ अचःकर्त्तृयकि । ६ । १ । १९५
। [illegible]नांकर्त्तृयकिपरेआदिरुदात्तोवा । लूयतेकेदारःस्वयमेव ॥ चङ्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । २१८ । चङ
[illegible]पोत्तममुदात्तंवा । माह्वीकरताम् । धात्वकारउदात्तः । पक्षान्तरेचङुदात्तः ॥ * ॥ इतिधातुस्वराः ॥ * * *
[illegible] कर्षात्वतोघञो[illegible]न्तउदात्तः । ६ । १ । १५९ । कर्षतेर्धातोराकारवतश्चघञन्तस्यान्तउदात्तःस्यात् । कर्षः
शपानिर्द्देशात्तुदादेराद्युदात्तएव । कार्षः । पाकः ॥ उञ्छादीनाञ्च । ६ । १ । १६० । अन्तउदात्तःस्यादुञ्छादिषुयुग
शब्दोघञन्तोऽगुणोनिपात्यते ॥ कालविशेषेरथाद्यवयवेच । वैश्वानरःकुशिकेभिर्युगेयुगे । अन्यत्रयोगेयोगेतवस्तरम् ।
भक्षशब्दोघञन्तः । गावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षः ॥ उत्तमशश्वत्तमावपि । उदुत्तमंवरुण । शश्वत्तममीलते ॥ चतुरःशसि ।
६ । १ । १६७ । चतुरोऽन्तउदात्तःशसिपरे । चतुरःकल्पयन्तः । अचिरइतिरादेशस्यपूर्व्वविधौस्थानिवत्त्वान्नेह । चत
स्रःपश्य ॥ चतेरुरन् । नित्त्वादाद्युदात्तता ॥ झल्युपोत्तमम् । ६ । १ । १८० । षट्त्रिचतुर्भ्योयाझलादिर्विभक्तिस्तदन्तेप
देउपोत्तममुदात्तंस्यात् । अध्वर्युभिःपञ्चभिः । नवभिर्वाजैर्नवतीच । सप्तभ्योजायमानः । आदशभिर्विवस्वतः । उपो
त्तमंकिम् । आषड्भिर्हूयमानः । विश्वैर्द्देवैस्त्रिभिः । झलिकिम् । नवन्नांनवतीनाम् ॥ विभाषाभाषायाम् । ६ । १ । १८१ ।
उक्तविषये ॥ सर्व्वस्यसुपि । ६ । १ । १९१ । सुपिपरेसर्व्वशब्दस्यादिरुदात्तःस्यात् । सर्व्वेनन्दन्तियशसा ॥ त्रित्यादि

ञ्नित्यम् । ६ । १ । १९७ । ञिदन्तस्य निदन्तस्य चादिरुदात्तः स्यात् । यस्मिन्विश्वानि पौंस्या । पुंसः कर्म्मणि ब्राह्मणादि
त्वात्ष्यञ् । सुनेदधिष्वनश्वनः । चायतेरसुन् । चायेरन्ने ह्रस्वश्चेति चकारादसुनो नुडागमश्च ॥ पथिमथोः सर्व्वनामस्थाने
। ६ । १ । १९९ । आदिरुदात्तः स्यात् । अयम्पन्थाः । सर्वनामस्थाने किम् । ज्योतिष्मतः पथो रक्ष । उदात्तनिवृत्तिस्वरे
णान्तोदात्तम्पदम् ॥ अन्तश्च तवै युगपत् । ६ । १ । २०० । तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तौ युगपदाद्युदात्तौ स्तः । हर्षसे दातवा उ ॥
क्षयो निवासे । ६ । १ । २०१ । आद्युदात्तः स्यात् । स्वे क्षये शुचिव्रत । एरजन्तः ॥ जयः करणम् । ६ । १ । २०२ । करण
वाची जयशब्द आद्युदात्तः स्यात् । जयत्यनेन जयोऽश्वः ॥ वृषादीनाञ्च । ६ । १ । २०३ । आदिरुदात्तः । आकृतिगणो
ऽयम् । वाजेभिर्वाजिनीवती । इन्द्रवाणीः ॥ संज्ञायामुपमानम् । ६ । १ । २०४ । उपमानशब्दः संज्ञायामाद्युदात्तः । च
ञ्चेव चञ्चा । कनोऽत्र लुप् । एतदेव ज्ञापयति क्वचित्स्वरविधौ प्रत्ययलक्षणं नेति । संज्ञायां किम् । अग्निर्म्माणवकः । उपमानं
किम् । चैत्रः ॥ निष्ठा च द्व्यजनात् । ६ । १ । २०५ । निष्ठान्तस्य द्व्यचः संज्ञायामादिरुदात्तो न त्वाकारः । दत्तः । द्व्यच् किम्
। चिन्तितः । अनात्किम् । त्रातः । संज्ञायामित्यनुवृत्तेर्नेह । कृतम् । हृतं ॥ शुष्कधृष्टौ । ६ । १ । २०६ । एतावाद्युदा
त्तौ स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । अतः सन्नशुष्कम् ॥ आशितः कर्त्ता । ६ । १ । २०७ । कर्तृवाच्याशितशब्द आद्युदात्तः । ह
षन्निष्फाल आशितम् ॥ रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ । रिक्तशब्दे वादिरुदात्तः । रिक्तः । संज्ञायान्तु निष्ठा च द्व्यजनादि
ति नित्यमाद्युदात्तत्वम्पूर्वविप्रतिषेधेन ॥ जुष्टार्पिते च च्छन्दसि । ६ । १ । २०९ । आद्युदात्ते वा स्तः ॥ नित्यम्मन्त्रे । ६ । १
। २१० । एतत्सूत्रं शक्यमकर्त्तुम् । जुष्टो दमूनाः । षळर आहुरर्पितमित्यादेः पूर्वेणैव सिद्धेः । छन्दसि पाठस्य व्यवस्थित
त्वया विपरीतापादनायोगात् । अर्पिताः षष्टिर्न चलाचलास इत्यत्रान्तोदात्तदर्शनाच्च ॥ युष्मदस्मदोर्ङसि । ६ । १ । २११
आदिरुदात्तः स्यात् । न हि यस्तव नो मम ॥ ङयि च । ६ । १ । २१२ । तुभ्यं हिन्वानः मह्यं वातः पचताम् ॥ यतोऽनावः

[illegible]।२१३। यत्प्रत्ययान्तस्य द्व्यच आदिरुदात्तो नावं विना। युज्यन्यस्यकाम्या। कर्मेण्यं इन्द्रा द्वोयत्॥ ईडवन्दवृ
शंसदुहां ण्यतः।६।१।२१४। एषां ण्यदन्तानामादिरुदात्तः। ईड्यो नूतनैरुत। आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। श्रेष्ठं
[illegible]वार्य्यम्। उक्थमिन्द्राय शंस्यम्॥ विभाषा वेण्विन्धानयोः।६।१।२१५। आदिरुदात्तो वा। इन्धानो अग्निम्॥ त्या
[illegible]क्रथानाम्।६।१।२१६। आदिरुदात्तो वा। आद्यास्त्रयो घञन्ताः। त्रयः पचाद्यजन्ताः॥ मतोः पूर्व
[illegible]स्त्रियाम्।६।१।२१९। मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम्नि। उदुम्बरावती। शरावती॥ अन्तोऽवत्याः।६।१
।२२०। [illegible]शब्दस्यान्त उदात्तः। वेत्रवती। ङीपः पित्वादनुदात्तत्वं प्राप्तम्॥ ईवत्याः।६।१।२२१। ईवत्यन्तस्या
[illegible]। मुनीवती॥ अथ फिट्सूत्राणि॥ ०॥ फिषोऽन्त उदात्तः॥ ०॥ प्रातिपदिकम्फिट् तस्यान्त उ
दात्तः स्यात्। उच्चैः॥ पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम्॥ ०॥ एतदर्थानामन्त उदात्तः। पाटला फलेरुहा सुरूपा पाकले
ति पर्य्यायाः। [illegible]वन्त इति प्राप्ते। अपालङ्कः व्याधिघात आरेवत आरग्वध इति पर्य्यायाः। अम्बार्थः। माता। उनर्वनन्ताना
माद्युदात्ते प्राप्ते। सागरः। समुद्रः॥ गेहार्थानामस्त्रियाम्॥ ०॥ गेहम्। नब्विषयस्येति प्राप्ते। अस्त्रियां किम्। शाला
। आद्युदात्तोऽयम्। इहैव पर्य्युदासाज्ज्ञापकात्॥ गुदस्य च॥ ०॥ अन्त उदात्तः स्यान्न तु स्त्रियाम्। गुदम्। अस्त्रि
यां किम्। आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः। स्वाङ्गशिटामदन्तानामित्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम्। ततष्टाप्॥ ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य॥ ०॥
धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽच् स उदात्तः। अन्तर्धा। स्त्रीविषयवर्णनाम्नामिति प्राप्ते। छाया। माया। जाया। यान्तस्या
न्त्यात्पूर्वमित्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते। स्त्रीति किम्। बाह्यम्। यदन्तत्वादाद्युदात्तम्। विषयग्रहणं किम्। इभ्या। क्षत्रिया। य
तोऽनाव इत्याद्युदात्त इभ्यशब्दः। क्षत्रियशब्दस्तु यान्तस्यान्त्यात्पूर्वमिति मध्योदात्तः॥ खान्तस्याश्मादेः॥ ०॥ नखम्। उ
खा। सुखम्। दुःखम्। नखस्य स्वाङ्गशिटामित्याद्युदात्ते प्राप्ते। उखा नाम भाण्डविशेषः। तस्य कृत्रिमत्वात्[illegible]

विभाषाचेदित्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयोर्न विषयस्येति प्राप्ते । अश्मादेः किम् । शिखा । मुखम् । मुखस्य स्वाङ्गशिटामिति न विषयस्येति वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु शीङः खो निद्ध्रस्वश्चेति उणादिषु नित्त्वोक्तेः । अन्तरङ्गत्वाट्टापप्रागेव स्वाङ्गशिटामिति वा बोध्यम् ॥ हिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम् ॥ ❁ ॥ एषामन्त उदात्तः स्यात् । अतिशयेन बहुलो वंहिष्ठः । नित्त्वादाद्युदात्ते प्राप्ते । वंहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन । यद्वंहिष्ठन्नातिविधे सुदारू इत्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्तः । सम्वत्सरः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः । सप्ततिः । अशीतिः । लघ्वावन्त इति प्राप्ते । चत्वारिंशत् । इहापि प्राग्वत् । अभ्यूर्णोनाप्रभृत्यस्यायोः ॥ ❁ ॥ अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः । याथादिसूत्रेणागतार्थमेतत् ॥ दक्षिणस्य साधौ ॥ ❁ ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु व्यवस्थायां सर्वनामतया स्वाङ्गशिटामित्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु लघ्वावन्त इति गुरुरुदात्तः । दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिष्विति कोशः ॥ स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥ ❁ ॥ इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणोदात्तौ स्तः । दक्षिणो बाहुः । आख्याग्रहणं किम् । प्रत्यङ्मुखमासीनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति ॥ छन्दसि च ॥ ❁ ॥ अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ ॥ कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥ ❁ ॥ अन्त उदात्तः । वर्णानान्तरेणेत्याद्युदात्ते प्राप्ते । अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णानां व्रीहीणाम् । कृष्णो नोनाव वृषभः । मृगाख्यायां तु । कृष्णो रात्र्यै ॥ वानामधेयस्य ॥ ❁ ॥ कृष्णस्येत्येव । अयं वां कृष्णोऽश्विना । कृष्णर्षिः ॥ शुक्लगौरयोरादिः ॥ ❁ ॥ नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुवर्त्तत इति युक्तम् । सरो गौरो यथापि वेत्यत्रान्तोदात्तदर्शनात् ॥ अङ्गुष्ठोदकवकवशानां छन्दस्यन्तः ॥ ❁ ॥ अङ्गुष्ठस्य स्वाङ्गानामकुर्वादीनामिति द्वितीयस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहणं नियमार्थं छन्दस्येवेति । तेन लोके आद्युदात्तं नेत्याहुः ॥ पृष्ठस्य च ॥ ❁ ॥ छन्दस्यन्त उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् । अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥ ❁ ॥ उनर्वन्नन्तानामित्याद्युदात्तस्यापवादः ॥ अर्य्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥ ❁ ॥ यान्तस्यान्त्यात्पूर्वमिति यतो नाव इति वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥ आ

न्यायश्चादिगाख्याचेत्॥ ॥ दिगोख्याव्यावृत्त्यर्थमिदम्। अतएवज्ञापकाद्दिक्पर्य्यायस्याद्युदात्तता॥ इन्द्रश्चाणाङ्कस्य
॥ नक्षत्राणामाब्विषयाणाम्॥ ॥ अन्तउदात्तःस्यात्। आश्लेषाऽनुराधादीनांलघावन्तइतिप्राप्ते। ज्येष्ठाश्रविष्ठाधनिष्ठा
नामिष्ठन्नन्तत्वेनाद्युदात्ते प्राप्तेवचनम्॥ नकुपूर्वस्यकृत्तिकाख्याचेत्॥ ॥ अन्तउदात्तोन। कृत्तिकानक्षत्रम्। केचित्तु
कुपूर्वायआप्तद्विषयाणामितिव्याख्याय आर्यिकाबहुलिकाइत्यत्राप्यन्तोदात्तोनेत्याहुः॥ घृतादीनाञ्च॥ ॥ अन्तउदा
त्तः। घृतमिमिक्षे। आकृतिगणोऽयम्॥ ज्येष्ठकनिष्ठयोर्व्वयसि॥ ॥ अन्तउदात्तःस्यात्। ज्येष्ठआहचमसा। कनिष्ठ
आहचतुरः। वयसिकिम्। ज्येष्ठःश्रेष्ठः। कनिष्ठोऽल्पिकः। इहनित्वादाद्युदात्तएव॥ बिल्वतिष्ययोःस्वरितोवा॥ ॥ अ
नयोरन्तःस्वरितोवास्यात्। पक्षेउदात्तः॥ * ॥ इतिफिट्सूत्रेषुप्रथमःपादः॥ **** ॥ अथादिःप्राक्शकटेः॥ ॥
अधिकारोऽयम्। शकटिशकट्योरितियावत्॥ ह्रस्वान्तस्यस्त्रीविषयस्य॥ ॥ आदिरुदात्तःस्यात्। वलिः। तनुः॥ नब्वि
षयस्यानिसन्तस्य॥ ॥ वनेनवायः। इसन्तस्यतुसर्प्पिः। नपनपुंसकम्॥ तृणधान्यानांचद्व्यषाम्॥ ॥ द्व्यचामित्यर्थः।
कुशाः। काशाः। माषाः। तिलाः। वह्वचान्तुगोधूमाः॥ त्रःसंख्यायाः॥ ॥ पञ्च। चतस्रः॥ स्वाङ्गशिटामदन्तानाम्॥ ॥
॥ शिट्सर्व्वनाम। कर्णाभ्यांचुचुकादधि। ओष्ठाविवमधु। विश्वोविहायाः॥ प्राणिनांकुपूर्वम्॥ ॥ कवर्गात्पूर्वआदिरु
दात्तः। काकः। वृकः। शुकेषुमे। प्राणिनांकिं। क्षिरःसर्पिर्मधूदकम्॥ खय्युवर्णंकृत्रिमाख्याचेत्॥ ॥ खयिपरेउव
र्णमुदात्तंस्यात्। कन्दुकः॥ उनर्व्वनन्तानाम्॥ ॥ उन। वरुणंवोरिशादसम्। ऋट। स्वसारन्त्वाकृणवै। वन्। पी
वानंमेषम्॥ वर्णानान्तणतिनितान्तानाम्॥ ॥ आदिरुदात्तः। एतः। हरिणः। शितिः। पृश्निः। हरित्॥ ह्रस्वान्तस्य
ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये॥ ॥ ऋद्वर्ज्यं ह्रस्वान्तस्यादिभूतंह्रस्वमुदात्तंस्यात्। मुनिः॥ अक्षस्यादेवनस्य॥ ॥ आदिरुदा
त्तः। तस्यनाक्षः। देवनेतु। अक्षैर्म्मादीव्यः॥ अर्द्धस्यासमद्योतने॥ ॥ अर्द्धोग्रामस्य। समेऽङ्कुकेतु। अर्द्धःपिप्पल्याः

॥ पीतद्र्वर्थानाम् ॥ ❁ ॥ आदिरुदात्तः । पीतद्रुः । सरलः ॥ ग्रामादीनाञ्च ॥ ❁ ॥ ग्रामः । सोमः । यामः ॥ लुबन्तस्योप
मेयनामधेयस्य ॥ ❁ ॥ चञ्चेव चञ्चा । स्फिगन्तस्येतिपाठान्तरम् । स्फिगितिलुपः प्राचांसंज्ञा ॥ नवृक्षपर्वतविशेषव्याघ्र
सिंहमहिषाणाम् ॥ ❁ ॥ एषामुपमेयनाम्नामादिरुदात्तो न । तालइवतालः । मेरुरिवमेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥
राजविशेषस्ययमन्वाचेत् ॥ ❁ ॥ यमन्वावृद्धः । आङ्ग उदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥ लघावन्तेद्वयोश्चबह्वषो
गुरुः ॥ ❁ ॥ अन्तेलघौद्वयोश्चलघ्वोः सतोर्बह्वचकस्यगुरुरुदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः ॥ स्त्रीविषयवर्णाक्षुपूर्वाणा
म् ॥❁॥ एषांत्रयाणामाद्युदात्तः । स्त्रीविषयः । मल्लिका । वर्णः । श्येनी । हरिणी । अक्षुशब्दात्पूर्वोऽस्त्येषान्ते अक्षुपूर्वाः
। तरक्षुः ॥ शकुनीनाञ्चलघुपूर्वम् ॥ ❁ ॥ पूर्वंलघु उदात्तंस्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः ॥ नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥ ❁ ॥ य
थालक्षणंप्राप्तमुदात्तत्वन्न । वसन्तः । कृकलासः ॥ धान्यानाञ्चवृद्धक्षान्तानाम् ॥ ❁ ॥ आदिरुदात्तः । कान्तानाम् । श्या
माकाः । षान्तानाम् । माषाः ॥ जनपदशब्दानामषान्तानाम् ॥ ❁ ॥ केकयः ॥ हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तःपूर्वंवा ॥❁
॥ हयितिहलसंज्ञा । पललम् । शललम् । हयादीनांकिम् । सकलः । असंयुक्तेतिकिम् । मल्लः ॥ इगन्तानाञ्चद्व्यषाम्
॥ ❁ ॥ आदिरुदात्तः । कृषिः ॥ * ॥ इतिद्वितीयःपादः ॥ * * * * ॥ अथद्वितीयंप्राग्गीषात् ॥ ❁ ॥ ईषान्तस्यह
यादेरित्यतःप्राक्द्वितीयाधिकारः ॥ त्र्यचांप्राङ्मकरात् ॥ ❁ ॥ मकरवरूढेत्यतःप्राक्त्र्यचामित्यधिकारः ॥ स्वाङ्गानामकुर्वा
दीनाम् ॥ ❁ ॥ कवर्गरेफवकारादीनिवर्ज्जयित्वात्र्यचांस्वाङ्गानांद्वितीयमुदात्तं । ललाटम् । कुर्वादीनान्तु । कपोलः । र
सना । वदनम् ॥ मादीनाञ्च ॥ ❁ ॥ मलयः । मकरः ॥ शादीनांशाकानाम् ॥ ❁ ॥ शीतन्या । शतपुष्पा ॥ पान्तानांगुर्वा
दीनाम् ॥ ❁ ॥ पादपः । आतपः ॥ लघ्वादीनान्तु । अनूपम् । द्व्यचांतु । नीपम् ॥ युतान्यण्यन्तानाम् ॥ ❁ ॥ युत । अ
युतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणिः ॥ नकरवरूढपारेवतवितस्तेक्ष्वार्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्ठाकाशीनामादिर्वा

॥❀॥ एषामादिर्द्वितीयोवोदात्तः । मकरः । वरूढइत्यादि ॥ छन्दसि च ॥❀॥ अमकराद्यर्थआरम्भः । लक्ष्यानुसाराद्वा
दिर्द्वितीयंवोदात्तंज्ञेयम् ॥ कर्द्दमादीनाञ्च ॥ ❀ ॥ आदिर्द्वितीयम्वोदात्तम् ॥ सुगन्धितेजनस्यतेवा ॥ ❀ ॥ आदिर्द्वितीय
नोशब्दश्चेतित्रयःपर्य्यायेणोदात्ताः । सुगन्धितेजनाः ॥ नपःफलान्तानाम् ॥ ❀ ॥ आदिर्द्वितीयश्चोदात्तम् । राजादनफ
लम् ॥ यान्तस्यान्त्यात्पूर्व्वम् ॥ ❀ ॥ कुलायः ॥ थान्तस्यचनालघुनी ॥ ❀ ॥ नाशब्दोलघुचउदात्तेस्तः । सनाथासभा ॥ शि
शुमारोदुम्बरवलीवर्द्दोष्ट्रारपुरूरवसाञ्च ॥❀॥ अन्त्यात्पूर्व्वमुदात्तंद्वितीयम्वा ॥ साङ्काश्यकाम्पिल्यनासिक्यदार्व्वाघाटाना
म् ॥ ❀ ॥ द्वितीयमुदात्तंवा ॥ ईषान्तस्यहयादेरादिर्व्वा ॥ ❀ ॥ हलीषा । लाङ्गलीषा ॥ उशीरदाशेरकपालपलालशै
वालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥ ❀ ॥ एषामादिरुदात्तःस्यात् ॥ महिष्यषाढयोर्जाये
ष्टकाख्याचेत् ॥ ❀ ॥ आदिरुदात्तः । महिषीजाया । अषाढाउपदधाति ॥ * ॥ इतितृतीयःपादः ॥ * * * * ॥ श
कटिशकट्योरक्षरमक्षरंपर्य्यायेण ॥ ❀ ॥ उदात्तं । शकटिः ३ । शकटी ३ ॥ गोष्ठजस्यब्राह्मणनामधेयस्य ॥ ❀
॥ अक्षरमक्षरम्पर्य्यायेणोदात्तं । गोष्ठजः । ब्राह्मणः । अन्यत्रगोष्ठजःपशुः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः ॥ पा
रावतस्योपोत्तमवर्ज्जम् ॥ ❀ ॥ शेषंक्रमेणोदात्तं । पारावतः ॥ धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानां
॥❀॥ एषाञ्चतुर्णान्धूप्रभृतींश्चतुरोवर्जयित्वाशिष्टानिक्रमेणोदात्तानि । धूम्रजानुः । मुञ्जकेशः । कालवालः । स्थालीपाकः
॥ कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥ ❀ ॥ कपिकेशः । हरिकेशः ॥ ४ ॥ न्यङ्स्वरौस्वरितौ ॥ ❀ ॥ स्पष्टम् । न्यङ्ङुत्तानः
व्यचक्षयत्स्वः ॥ न्यर्बुदव्यल्कशयोरादिः ॥ ❀ ॥ स्वरितःस्यात् ॥ तिल्यशिक्यकाश्मर्य्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः ॥
❀ ॥ स्वरितःस्यात् । तिलानाम्भवनंक्षेत्रंतिल्यम् । यतोनावइतिप्राप्ते ॥ विल्वभक्ष्यवीर्य्याणिछन्दसि ॥ ❀ ॥ अन्तस्वरिता
नि ॥ त्वंत्वसमसिमेत्यनुच्चानि ॥ ❀ ॥ सखीवत् । उतत्वःपश्यन् । नमन्तामन्यकेसमे सिमस्मै ॥ सिमस्याथर्व्वणेऽन्तउदा

त्तः ॥ ॥ आथर्वणइतिप्रायिकम् । तत्रदृष्टस्येत्येवम्परंवा । तेनवासस्तनुतेसिमस्मैइत्यृग्वेदेऽपिभवत्येव ॥ निपाताआ
द्युदात्ताः ॥ ॥ स्वाहा ॥ उपसर्गाश्चाभिवर्ज्जं ॥ एवादीनामन्तः ॥ ॥ एवमादीनामितिपाठान्तरम् । एव । एवम् । नू
नम् । सह । तेपुत्रसूरिभिःसह । षष्ठस्यतृतीयेसहस्यसइतिप्रकरणेसहशब्दआद्युदात्तइतितुप्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् ॥
वाचादीनामुभावुदात्तौ ॥ ॥ उभौग्रहणमनुदात्तंपदमेकवर्ज्जमित्यस्यबाधाय ॥ चादयोऽनुदात्ताः ॥ ॥ स्पष्टम् ॥
यथेतिपादान्ते ॥ तन्नेमिमृभवोयथा । पादान्तेकिम् । यथानोअदितिःकरत् ॥ प्रकारादिद्विरुक्तौपरस्यान्तउदात्तः ॥ ॥
॥ पटुपटुः ॥ शेषंसर्वमनुदात्तम् ॥ ॥ शेषंनित्यादिद्विरुक्तस्यपरमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे ॥ * ॥ इतिशान्त
नाचार्य्यप्रणीतेषुफिट्सूत्रेषुतुरीयःपादः ॥ * * * * ॥ आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ । प्रत्ययआद्युदात्तःस्यात् । अग्नि
कर्त्तव्यम् ॥ अनुदात्तौसुप्पितौ । ३ । १ । ४ । पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । नयोयुच्छति । शपतिपोरनुदात्तत्वेस्वरितप्रच
यौ ॥ चितः । ६ । १ । १६३ । अन्तउदात्तःस्यात् । चितःसप्रकृतेर्बह्वकजर्थंचितिप्रत्ययेसतिप्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त
उदात्तत्ववाच्यइत्यर्थः । नमन्तामन्यकेसमे । यकेसरस्वति । तकत्सुते ॥ तद्धितस्य । ६ । १ । १६४ । चितस्तद्धितस्यान्त
उदात्तः । पूर्वेणसिद्धेञित्स्वरबाधनार्थमिदम् । कौञ्जायनाः ॥ कितः । ६ । १ । १६५ । कितस्तद्धितस्यान्तउदात्तः । यदा
ग्नेयः ॥ तिसृभ्योजसः । ६ । १ । १६६ । अन्तउदात्तः । तिस्रोद्यावःसवितुः ॥ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ ।
१६८ । सावितिसप्तमीबहुवचनम् । तत्रयएकाच्ततःपरातृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता । वाचाविरूपः । सौकिम् । राज्ञेत्या
दावेकाचोऽपिराजशब्दात्सस्यमाभूत् ॥ एष्वोनुते । विघ्नतेशर्जनित्वे । तृतीयादिःकिम् । नददर्शवाचम् ॥ अन्तोदात्तादु
त्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । ६ । १ । १६९ । नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्रयदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच्
ततःपरातृतीयाविभक्तिरन्तोदात्तावास्यात् । परमवाचा ॥ अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् । ६ । १ । १७० । अञ्चेःपरावि

भक्तिरुदात्ता। इन्द्रो दधीचः। चावितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं। तृतीयादिरित्यनुवर्त्तमानेऽसर्व्वनामस्थानग्रहणं शसपरिग्रहार्थम्। प्रतीचो बाहून्॥ ऊडिदम्पदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः। ६। १। १७१। एभ्योऽसर्व्वनामस्थानम्विभक्तिरुदात्ता। प्रष्ठौहः। प्रष्ठौहा। ऊठ्युपधाग्रहणं कर्त्तव्यम्। इह माभूत्। अक्षद्युवा। अक्षद्युवे। इदम्। एभिर्न्नृभिर्न्नृतमः। अन्वादेशेन अन्तोदात्तादित्यनुवृत्तेः। न च तत्रान्तोदात्तताप्यस्तीति वाच्यम्। इदमोन्वादेशे शनुदात्तस्तृतीयादावितिसूत्रेणानुदात्तस्याश्शो विधानात्। प्रतेवभू। माभ्याङ्गाअनु। पद्दन्नोमास्हृन्निशश्इतिषट्पदादयः। पद्भ्यांभूमिः। दद्भिर्न्नेनिह्वा जायते मासि मासि। मनश्चिन्मेहृद आ। अप्। अपां फेनेन। पुम्। अभ्रातेव पुंसः। रै। राया वयम्। रयो धनी। दिव। दिवेदिवे॥ अष्टनोदीर्घात्। ६। १। १७२। शसादिर्विभक्तिरुदात्ता। अष्टाभिर्द्दशभिः॥ शतुरनुमो नद्यजादी ६।१।१७३। अनुमयः शतृप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात्परा नदी अजादिश्च शसादिर्विभक्तिरुदात्ता स्यात्। अच्छा रवं प्रथमा जानती। कृण्वते। अन्तोदात्तात्किम्। दधती। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः। अनुमः किम्। तुदन्तीं। एकादेशोऽत्रउदात्तः। अदुपदेशात्परत्वाच्छतुर्लसार्व्वधातुक इति निघातः॥ उदात्तयणोहल्पूर्व्वात्। ६।१।१७४। उदात्तस्थाने यो यण् हल्पूर्व्वस्तस्मात्परा नदी शसादिर्विभक्तिश्च उदात्ता स्यात्। चोदयित्री सूनृतानाम्। एषा नेत्री। ऋतेदेवाय कृण्वते सवित्रे॥ नोङ्धात्वोः। ६। १। १७५। अनयोर्य्यणः परे शसादय उदात्ता न स्युः। ब्रह्मबंध्वा। सेत्पृश्निः सुभ्वे॥ ह्रस्वनुड्भ्यांमतुप्। ६। १। १७६। ह्रस्वान्तादन्तोदात्तान्नुटश्च परे मतुबुदात्तः। योऽद्धिमानुदनिमानइयर्त्ति। नुटः। अक्षण्वन्तः। कर्ण्णवन्तः सखायः। अन्तोदात्तात्किम्। मात्वाविदद्दिषुमान्। स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवदित्येतदत्र न। मरुत्वा एवागहि॥ रेशद्वाच॥ ॥ रेवांइद्रेवतः॥ नामन्यतरस्याम्। ६। १। १७७। मतुपियो ह्रस्वस्तदन्तादन्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा। चेतन्ती सुमतीनाम॥ ङ्याश्छन्दसि। ६। १। १७८। ङ्याः परो नामुदात्तो वा। देवसेनानामभिभञ्जतीनाम्। वे

त्युक्तेर्नेह। जपतीनामरुतोयन्तु॥ षट्त्रिचतुर्भ्योहलादिः। ६।१।१७९। एभ्योहलादिर्विभक्तिरुदात्ता। आषड्भिर्हूयमानः। त्रिभिष्ट्वन्देव॥ नगोश्वन्साववर्णराडङ्कुङ्कृद्भ्यः। ६।१।१८२। एभ्यःप्रागुक्तन्न। गवांशता। गोभ्योगातुं॥ श्रुनश्चिच्छेपम्। सौप्रथमैकवचनेअवर्णान्तात्। तेभ्योद्युम्नन्तेषाम्पाहिश्रुधीहवम्॥ दिवोझल्। ६।१।१८३। दिवःपराझलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता। द्युभिरक्तुभिः। झलितिकिम्। उपत्वाग्नेदिवेदिवे॥ नृचान्यतरस्याम्। ६।१।१८४। नुःपराझलादिर्वोदात्ता। नृभिर्येमानः॥ तित्स्वरितम्। ६।१।१८५। निगदव्याख्यातम्। क्वनूनम्॥ तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः। ६।१।१८६। अस्मात्परंलसार्वधातुकमनुदात्तंस्यात्। तासि। कर्त्ता। कर्त्तारौ। कर्त्तारः। प्रत्ययस्वरापवादोऽयम्। अनुदात्तेत्। आस्ते। ङितः। अभिचष्टे अन्वतेभिः। अदुपदेशात्। पुरुभुजाचनस्यन्तम्। चित्स्वरोऽप्यनेनबाध्यते। वर्द्धमानंस्वेदमे। तास्यादिभ्यःकिम्। अभिवृधेगृणीतः। उपदेशग्रहणात्। नेह। हतोवृत्राण्यार्य्या। लग्रहणंकिम्। कृतीहनिघ्नानाः। सार्वेतिकिम्। शिश्ये। अह्न्विङोःकिम्। हुते। यदधीते॥ विन्दीधिखिदिभ्योनेतिवक्तव्यम्॥ * ॥ इन्धेराजा। एतचानुदात्तस्यचयत्रेतिसूत्रेभाष्येस्थितम्॥ आदिःसिचोऽन्यतरस्याम्। ६।१।१८७। सिजन्तस्यादिरुदात्तोवा। यासिष्टम्वर्त्तिरश्विनौ॥ थलिचसेटीडन्तोवा। ६।१।१९६। सेटिथलन्तेपदेइडुदात्तःअन्तोवाआदिर्वास्यात्। यदानैतेत्रयःतदालितीतिप्रत्ययात्पूर्वमुदात्तंस्यात्। लुलविथ। अत्रचत्वारोपिपर्य्यायेणोदात्ताः॥ उपोत्तमंरिति। ६।१।२१७। रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्तंस्यात्। यदाहवनीये॥ * ॥ इतिप्रत्ययस्वराः॥ * * * * ॥ समासस्य। ६।१।२२३। अन्तउदात्तःस्यात्। यज्ञश्रियम्॥ बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदम्। ६।२।१। उदात्तस्वरितयोगिपूर्वपदम्प्रकृत्यास्यात्। सत्यश्चित्रश्रवस्तमः। उदात्तेत्यादिकिम्। सर्वानुदात्तेपूर्वपदेसमासान्तोदात्तत्वमेवयथास्यात्। समश्रियः॥ तत्पुरुषेतुल्यार्थतृतीयासप्तम्युप

मात्रोपयर्यद्वितीयाप्रकृत्याः। ६। २। २। सप्तमीपूर्वपदभूतास्तत्पुरुषेप्रकृत्या। तुल्यश्वेतः। कृत्यतुल्याख्या अजात्येतितत्पुरुषः। किरिणाकाणःकिरिकाणः। पतयन्मदयन्सुखम्। मदयतिमादके। इन्द्रे सखेतिसप्तमीतत्पुरुषः। शस्त्रीश्यामा॥ अव्ययेनञ्कुनिपातानाम्। अयज्ञोवाएषः। परिगणनङ्किम्। स्नात्वाकालकः। मुहूर्त्तसुखम्। भोज्योष्णम्॥ वर्णोवर्ण्येष्वनेते। ६। २। ३। वर्णवाचिन्युत्तरपदेएतवर्ज्जितेवर्णवाचिपूर्वपदम्प्रकृत्यातत्पुरुषे। कृष्णसारङ्गः। लोहितकल्माषः। कृष्णशब्दोनक्प्रत्ययान्तः। लोहितशब्दइतन्नन्तः। वर्णःकिम्। परमकृष्णः। वर्णेषुकिम्। कृष्णतिलाः। अनेतेकिम्। कृष्णैतः॥ गाधलवणयोःप्रमाणे। ६। २। ४। एतयोरुत्तरपदयोःप्रमाणवाचिनितत्पुरुषेपूर्वपदम्प्रकृत्यास्यात्। अरित्रगाधमुदकम्। तत्प्रमाणमित्यर्थः। गोलवणम्। यावद्गवेदीयतेतावदित्यर्थः। अरित्रशब्दइत्रान्तोमध्योदात्तः। प्रमाणमियत्तापरिच्छेदमात्रं। नपुनरायामएव। प्रमाणेकिम्। परमगाधम्॥ दायाद्यन्दायादे। ६। २। ५। तत्पुरुषे प्रकृत्या। धनदायादः। धनशब्दःक्युप्रत्ययान्तःप्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः। दायाद्यङ्किम्। परमदायादः॥ प्रतिबन्धिचिरकृच्छ्रयोः। ६। २। ६। प्रतिबन्धवाचिपूर्वपदम्प्रकृत्याएतयोःपरतस्तत्पुरुषे। गमनच्चिरम्। व्याहरणकृच्छ्रं। गमनङ्कारणविकलतयाचिरकालभाविकृच्छ्रयोगिचाप्रतिबन्धिजायते। प्रतिबन्धिकिम्। मूत्रकृच्छ्रम्॥ पदेऽपदेशे। ६। २। ७। व्याजवाचिनिपदशब्दउत्तरपदेपूर्वपदम्प्रकृत्यातत्पुरुषे। मूत्रपदेनप्रस्थितः। उच्चारपदेनमूत्रशब्दोघञन्तःउच्चारशब्दोघञन्तस्थाथादिस्वरेणान्तोदात्तः। अपदेशेकिम्। विष्णुपदं॥ निवातेवातत्राणे। ६। २। ८। निवातशब्देपरेवातत्राणवाचिनितत्पुरुषेपूर्वम्पदम्प्रकृत्या। कुटीनिवातम्। कुड्यनिवातम्। कुटीशब्दोगौरादिङीषन्तः। कुड्यशब्दोड्यगन्तः। यदन्तइत्यन्ये। वातत्राणेकिम्। राजनिवातेवसति। निवातशब्दोरूढःपार्श्वे॥ शारदेऽनार्त्तवे। ६। २। ९। ऋतौभवमार्त्तवम्। तदन्यवा[illegible]शारदशब्देपरेतत्पुरुषेपूर्वपदम्प्रकृतिस्वरंस्यात्। रज्जुशारदमुदकम्। शारदशब्दोनूतना

र्थः । तस्यास्वपदविग्रहः । रज्जोःसद्यउद्धृतम् । रज्जुशब्दःसृजेरसुम्चेत्याद्युदात्तोव्युत्पादितः । स्नातेवेकिम् । उत्तमशारदम् ॥ अध्वर्य्युकषाययोर्ज्जातौ । ६ । २ । १० । एतयोःपरतोजातिवाचिनितत्पुरुषेपूर्व्वपदम्प्रकृतिस्वरम् । कठाध्वर्युः । दौवारिककषायम् । कठशब्दःपचाद्यजन्तः । तस्माद्वैशम्पायनाऽन्तेवासिभ्यश्चेतिणिनेःकठचरकाल्लुगितिलुक् । द्वारेनियुक्तइतिठक्यन्तोदात्तः । जातौकिम् । परमाध्वर्युः ॥ सदृशप्रतिरूपयोःसादृश्ये । ६ । २ । ११ । अनयोःपूर्वम्प्रकृत्या । पितृसदृशः । सादृश्येकिम् । परमसदृशः । समासार्थोऽत्रपूज्यमानतानशादृश्यम् ॥ द्विगौप्रमाणे । ६ । २ । १२ । द्विगावुत्तरपदेप्रमाणवाचिनितत्पुरुषेपूर्वपदम्प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्तसमाःप्रमाणमस्य । प्रमाणेद्विगोर्नित्यमितिमात्रचोलुक । प्राच्यशब्दआद्युदात्तः । प्राच्यश्चासौसप्तसमश्चप्राच्यसप्तसमः । द्विगौकिम् । व्रीहिप्रस्थः । प्रमाणेकिम् । परमसप्तसमः ॥ गन्तव्यपण्यंवाणिजे । ६ । २ । १३ । वाणिजशब्देपरेतत्पुरुषेगन्तव्यवाचिपण्यवाचिचपूर्वपदम्प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः । गोवाणिजः । सप्तमीसमासः । मद्रशब्दोरक्प्रत्ययान्तः । गन्तव्येतिकिम् । परमवाणिजः ॥ मात्रोपज्ञोपक्रमच्छायेनपुंसके । ६ । २ । १४ । मात्रादिषुपरतोनपुंसकवाचिनितत्पुषेतथा । भिक्षायास्तुल्यंप्रमाणंभिक्षामात्रं । भिक्षाशब्दोगुरोश्चहलइत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्दोऽन्तोदात्तः । नन्दोपक्रमम् । नन्दशब्दःपचाद्यजन्तः । इषुच्छायम् । इषुशब्दआद्युदात्तःनित्वात् । नपुंसकेकिम् । कुड्यच्छाया ॥ सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ । एतयोःपरयोर्हितवाचिनितत्पुरुषेतथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनशब्देनित्स्वरः । हितेकिम् । परमसुखम् ॥ प्रीतौच । ६ । २ । १६ । प्रीतौगम्यायाम्प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखंपायसम् । छात्रप्रियोऽनध्यायः । ब्राह्मणछात्रशब्दौप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तौ । प्रीतौकिम् । राजसुखम् ॥ स्वंस्वामिनि । ६ । २ । १७ । स्वामिशब्देपरेस्ववाचिनिपूर्वपदन्तथा । गोस्वामी । स्वङ्किम् । परमस्वामी ॥ पत्यावैश्वर्य्ये । ६ । २ । १८ । दमूनागृहपतिर्दमे ॥ नभूवाक्चिद्दिधि

ष्टा।६।२।१९। पतिशब्दे परे ऐश्वर्य्यवाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या। भुवःपतिःभूपतिः। वाक्पतिः। चित्पतिः। दि
विपूपतिः॥ वाभुवनम्।६।२।२०। उक्तविषये। भुवनपतिः। भूसूधूभ्रस्जिभ्यइ तिक्युन्नन्तोभुवनशब्दः॥ आशङ्का
ऽऽबाधनेदीयस्सुसम्भावने।६।२।२१। अस्तित्वाध्यवसायःसम्भावनम्। गमनाशङ्कमस्ति। गमनाबाधम्। गमन
नेदीयः। गमनमाशङ्क्यते आबाध्यते निकटतरमितिवासम्भाव्यते। सम्भावनेकिम्। परमनेदीयः॥ पूर्व्वेभूतपूर्व्वे।६
।२।२२। आढ्योभूतपूर्व्वः। आढ्यपूर्वः। पूर्व्वशब्दोवृत्तिविषयेभूतपूर्व्वेवर्त्तते। भूतपूर्व्वेकिम्। परमपूर्व्वः॥ सविधसनीड
समर्य्यादसवेशसदेशेषुसामीप्ये।६।२।२३। एषुपूर्व्वप्रकृत्या। मद्रसविधं। गान्धारसनीडम्। काश्मीरसम
र्य्यादम्। मद्रसवेशम्। मद्रसदेशम्। सामीप्येकिम्। सहमर्य्यादयासमर्य्यादंक्षेत्रम्। चैत्रसमर्य्यादम्॥ विस्पष्टा
दीनिगुणवचनेषु।६।२।२४। विस्पष्टकटुकम्। विस्पष्टशब्दोगतिरनन्तरइत्याद्युदात्तः। विस्पष्टेतिकिम्। पर
मलवणम्। गुणेतिकिम्। विस्पष्टब्राह्मणः। विस्पष्ट। विचित्र। व्यक्त। सम्पन्न। पण्डित। कुशल। चपल। निपुण
॥ श्रज्यावमकन्पापवत्सुभावेकर्म्मधारये।६।२।२५। श्रज्यावमकनइत्यादेशवतिपापवाचिनिचोत्तरपदेभाववा
चिपूर्व्वपदंप्रकृत्या। गमनश्रेष्ठम्। गमनज्यायः। गमनावमम्। गमनकनिष्ठम्। गमनपापिष्ठम्। श्रेत्यादितिकिम्। गम
नशोभनम्। भावेकिम्। गम्यतेऽनेनेतिगमनंश्रेयोगमनश्रेयः। केतिकिम्। षष्ठीसमासेमाभूत्॥ कुमारश्च।६।२।२६।
कर्म्मधारये। कुमारश्रमणा। कुमारशब्दोऽन्तोदात्तः॥ आदिःप्रत्येनसि।६।२।२७। कुमारस्यादिरुदात्तःप्रत्येनसिप
रेकर्म्मधारये। प्रतिगतमेनोऽस्यप्रत्येनाः। कुमारप्रत्येनाः॥ पूगेष्वन्यतरस्याम्।६।२।२८। पूगागणास्तेषूक्तम्वा। कु
मारचातकाः। कुमारजीमूताः। आद्युदात्तत्वाभावेकुमारश्चेत्येवभवति॥ इगन्तकालकपालभगालशरावेषुद्विगौ।६।२।
२९। एषुपरेषुपूर्व्वप्रकृत्या। पञ्चारत्नयःप्रमाणमस्यपञ्चारत्निः। पञ्चमासान्भूतःपञ्चमास्यः। तमधीष्टइत्यधिकारेद्विगोर्य्य

न् । पञ्चकपालः । पञ्चभगालः । पञ्चशरावः । त्रःसंख्याया इति पञ्चशब्द आद्युदात्तः । इगन्तादिषु किम् । पञ्चाश्वः । द्विगौ किं । परमारत्निः ॥ बह्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० । बहुशब्दस्तथा वा । बह्वरत्निः २ । बहुमास्यः २ । बहुकपालः २ । बहुशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य यणि सत्युदात्तस्वरितयोरिति भवति ॥ दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ । एतयोः परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः २ । पञ्चवितस्तिः २ ॥ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ । ३२ । अकालवाचि सप्तम्यन्तम्प्रकृत्या सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धः । साङ्काश्ये निण्यन्तः । आतपशुष्कः । भ्राष्ट्रपक्वः । भ्राष्ट्रे इति ष्ट्रन्नन्तः । चक्रबन्धः । चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । अकालात्किम् । पूर्वाह्णसिद्धः । कृत्स्वरेणबाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ॥ परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाऽहोरात्रावयवेषु । ६ । २ । ३३ । एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे । परित्रिगर्त्तं वृष्टो देवः । प्रतिपूर्वाह्णम् । प्रत्यपरात्रम् । उपपूर्वरात्रं । अपत्रिगर्त्तम् । उपसर्गा आद्युदात्ताः । बहुव्रीहितत्पुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम् । अपपर्य्योरेव वर्ज्यमानोत्तरपदम् । तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात् । अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति । वर्ज्ये इति किम् । अभिम्प्रति ॥ राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु । ६ । २ । ३४ । राजन्यवाचिनां बहुवचनान्तानामन्धकवृष्णिषु वर्त्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । श्वाफल्कचैत्रकाः । शिनिवासुदेवाः । शिनिराद्युदात्तो लक्षणया तदपत्ये वर्त्तते । राजन्येति किम् । द्वैप्यभैमायनाः । द्वीपे भवा द्वैप्याः । भैमेरपत्यं युवा भैमायनः । अन्धकवृष्णय एते न तु राजन्याः । राजन्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम् । नैते तथा । बहुवचनं किम् । सङ्कर्षणवासुदेवौ । द्वन्द्वे किम् । वृष्णीनां कुमाराः वृष्णिकुमाराः । अन्धकवृष्णिषु किम् । कुरुपञ्चालाः ॥ संख्या । ६ । २ । ३५ । संख्यावाचि पूर्वपदम्प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । त्रेस्त्रयसादेशोऽन्तोदात्तो निपात्यते ॥ आचार्य्योपसर्ज्जनश्चान्तेवासी । ६ । २ । ३६ । आचार्य्योपसर्ज्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयरौढीयाः । छः स्वरे मध्योदात्तावेतौ । आ

चार्य्योपसर्ज्जनग्रहणंद्वन्द्वविशेषणम्। सकलोद्वन्द्वआचार्य्योपसर्ज्जनोयथाविज्ञायेत। तेनेहन। पाणिनीयदेवदत्तौ। आचार्य्येतिकिम्। छान्दसवैयाकरणाः। अन्तेवासीकिम्। आपिशलपाणिनीयेशास्त्रे॥ कार्त्तकौजपादयश्च। ६। २। ३७। एषांद्वन्द्वेपूर्वपदंप्रकृत्या। कार्त्तकौजपौ। कृतस्येदंकुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ। सावर्णिमाण्डूकपौ॥ महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु। ६।२।३८। महच्छब्दःप्रकृत्याव्रीह्यादिषुदशसु। महाव्रीहिः। महापराह्णः। महागृष्टिः। महेष्वासः। महाहैलिहिलः। महच्छब्दोन्तोदात्तः। सन्महदितिप्रतिपदोक्तसमासएवायंस्वरः। नेहमहतोव्रीहिर्महद्व्रीहिः॥ क्षुल्लकश्चवैश्वदेवे।६।२।३९। चान्महान्। क्षुल्लकवैश्वदेवं। महावैश्वदेवं। क्षुधंलातीतिक्षुल्लः। तस्मादज्ञातादिषुकेऽन्तोदात्तः॥ उष्ट्रस्सादिवाम्योः।६।२। ४०। उष्ट्रसादिः। उष्ट्रवामिः। उष्ट्रेः ष्ट्रनिउष्ट्रशब्दआद्युदात्तः॥ गौःसादसादिसारथिषु। ६। २। ४१। गोसादः। गोसादिः। गोसारथिः॥ कुरुगार्हपतरिक्तगुर्व्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूःपण्यकम्बलोदासीभाराणाञ्च। ६। २। ४२। एषांसप्तानांसमासानान्दासीभारादेश्चपूर्व्वपदंप्रकृत्या। कुरूणाङ्गार्हपतंकुरुगार्हपतं। उप्रत्ययान्तःकुरुः। वृजेरितिवाच्यम्॥ * ॥ वृजिगार्हपतम्। वृजिराद्युदात्तः। रिक्तोगुरुःरिक्तगुरुः। रिक्तेविभाषेतिरिक्तशब्दआद्युदात्तः। असूताजरतीअसूतजरती। अश्लीलादृढरूपाअश्लीलदृढरूपा। अश्लीलशब्दोनञ्समासत्वादाद्युदात्तः। श्रीर्य्यस्यास्तितत्श्लीलं। सिध्मादित्वाल्लच्। कपिलकादित्वाल्लत्वं। पारेवडवेवपारेवडवा। निपातनादिवार्थेसमासोविभक्त्यलोपश्च। पारशब्दोघृतादित्वादन्तोदात्तः। तैतिलाकद्रूःतैतिलकद्रूः। तितिलिनोऽपत्यंछात्रोवाइत्यणन्तः। पण्यशब्दोयदन्तत्वादाद्युदात्तः। पण्यकम्बलः। संज्ञायामितिवक्तव्यम्। अन्यत्रसमासान्तोदात्तत्वमेव। प्रतिपदोक्तेसमासेकृत्याइत्येषस्वरोविहितः। दास्याभारोदासीभारः। देवहूतिः। यस्यतत्पुरुषस्यपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यतेनविशिष्यवचनंविहितंसर्वोपिदासीभारादिषुद्रष्टव्यः॥ स

एषपुरन्ध्र्यांपुरंशरीरन्ध्रियतेऽस्यामिति कर्म्मण्यधिकरणेचेति किप्रत्ययः। अलुक्छान्दसः। नञ्विषयस्येत्याद्युदात्तःपुरशब्दः॥ चतुर्थीतदर्थे। ६। २। ४३। चतुर्थ्यन्तार्थाययत्तद्वाचिन्युत्तरपदेचतुर्थ्यन्तम्प्रकृत्या। यूपायदारुयूपदारु॥ अर्थे। ६। २। ४४। अर्थेपरेचतुर्थ्यन्तम्प्रकृत्या। देवार्थम्॥ क्तेच। ६। २। ४५। क्तान्तेपरेचतुर्थ्यन्तम्प्रकृत्या। गोहितम्॥ कर्म्मधारयेऽनिष्ठा। ६। २। ४६। क्तान्तेपरेपूर्वमनिष्ठान्तम्प्रकृत्या। श्रेणिकृताः। श्रेणिशब्दआद्युदात्तः। पूगकृताः। पूगशब्दोऽन्तोदात्तः। कर्म्मधारयेकिम्। श्रेण्याकृतंश्रेणिकृतम्। अनिष्ठाकिम्। कृताकृतम्॥ अहीनेद्वितीया। ६। २। ४७। अहीनवाचिनिसमासेक्तान्तेपरेद्वितीयान्तंप्रकृत्या। कष्टश्रितः। ग्रामगतः। कष्टशब्दोऽन्तोदात्तः। ग्रामशब्दोनित्स्वरेण। अहीनेकिम्। कान्तारातीतः॥ अनुपसर्ग इतिवक्तव्यम्॥ * ॥ नेह। सुखप्राप्तः। थाथेत्यस्यापवादोऽयम्॥ तृतीयाकर्म्मणि। ६। २। ४८। कर्म्मवाचकेक्तान्तेपरेतृतीयान्तम्प्रकृत्या। रुद्रहतः। महाराजहतः। रुद्रेणगतः। कर्म्मणिकिम्। रथेनायातोरथयातः॥ गतिरनन्तरः। ६। २। ४९। कर्म्मार्थेक्तान्तेपरेऽव्यवहितोगतिःप्रकृत्या। पुरोहितम्। अनन्तरःकिम्। अभ्युद्धृतः॥ कारकपूर्वपदस्यतुसतिशिष्टस्याथादिस्वरएव। दूरादागतः। थाथेत्यस्यापवादः॥ तादौचनितिकृत्यतौ। ६। २। ५०। तकारादौनितितुशब्दवर्ज्जितेकृतिपरेऽनन्तरोगतिःप्रकृत्या। अग्नेरायोनृतमस्यप्रभूतौ। सङ्गतिंगोः। कृत्स्वरापवादः। तादौकिम्। प्रजल्पाकः। नितिकिम्। प्रकर्त्ता। तृजन्तः। अतौकिम्। आगन्तुः॥ तवैचान्तश्चयुगपत्। ६। २। ५१। तवैप्रत्ययान्तस्यान्तउदात्तोगतिश्चानन्तरःप्रकृत्यायुगपच्चैतदुभयंस्यात्। अन्वेतवाउ। कृत्स्वरापवादः॥ अनिगन्तोऽञ्चतौवप्रत्यये। ६। २। ५२। अनिगन्तगतिर्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौपरेप्रकृत्या। येपराञ्चस्तान्। अनिगन्तइतिकिम्। प्रत्यञ्चोयंतु। चुत्स्वरात्परत्वादयमेव। जहिवृष्ण्यानिकृणुहीपराचः। वप्रत्ययेकिम्। उदञ्चनम्॥ न्यधीच। ६। २। ५३। वप्रत्ययान्तेऽञ्चतावनिगन्तावपिन्यधीप्रकृत्या। न्यङुत्तानः। उदात्त

स्वरितयोर्य्यणइतिअञ्चतेरकारःस्वरितः । अग्यङ् ॥ ईषदन्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ । ईषत्कडारः २ । ईषदित्य
यमन्तोदात्तः । ईषद्भेदइत्यादौकृत्स्वरएव ॥ हिरण्यपरिमाणन्धने । ६ । २ । ५५ । सुवर्णपरिमाणवाचिपूर्व्वम्पदंवा
प्रकृत्याधने । द्वेसुवर्णेपरिमाणमस्येतिद्विसुवर्णम् । तदेवधनंद्विसुवर्णधनं २ । बहुव्रीहावपिपरत्वाद्विकल्पएव । हि
रण्यंकिम् । प्रस्थधनम् । परिमाणंकिम् । काञ्चनधनम् । धनेकिम् । निष्कमाला ॥ प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ । ६ । २ ।
५६ । प्रथमशब्दोवाप्रकृत्याऽभिनवत्वे । प्रथमवैयाकरणः २ । सम्प्रतिव्याकरणमध्येतुंप्रवृत्तइत्यर्थः । प्रथमशब्दःप्रथेरम
डन्तः । अचिरेतिकिम् । प्रथमोवैयाकरणः ॥ कतरकतमौकर्म्मधारये । ६ । २ । ५७ । वाप्रकृत्या । कतरकठः २ । क
र्म्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम् । इहतुप्रतिपदोक्तत्वादेवसिद्धम् ॥ आर्य्योब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ । आर्य्यकुमा
रः २ । आर्य्यब्राह्मणः २ । आर्य्योण्यदन्तत्वादन्तस्वरितः । आर्य्यःकिम् । परमब्राह्मणः । ब्राह्मणादीतिकिम् । आर्य्य
क्षत्रियः ॥ कर्म्मधारयइत्येव ॥ राजाच । ६ । २ । ५९ । ब्राह्मणकुमारयोःपरतोवाप्रकृत्याकर्म्मधारये । राजब्राह्मणः २ ।
राजकुमारः २ । योगविभागउत्तरार्थः ॥ षष्ठीप्रत्येनसि । ६ । २ । ६० । षष्ठ्यन्तोराजाप्रत्येनसिपरेवाप्रकृत्या । राजप्रत्येनाः
२ । षष्ठीकिम् । अन्यत्रन ॥ क्तेनित्यार्थे । ६ । २ । ६१ । क्तान्तेपरेनित्यार्थेसमासेपूर्व्ववाप्रकृत्या । नित्यप्रहसितः २ । का
लाइतिद्वितीयासमासोऽयम् । नित्यशब्दस्त्यबन्तआद्युदात्तः । हसितइतिथाथादिस्वरेणान्तोदात्तः । नित्याऽर्थेकिम् । मु
हूर्त्तप्रहसितः ॥ ग्रामःशिल्पिनि । ६ । २ । ६२ । वाप्रकृत्या । ग्रामनापितः २ । ग्रामशब्दआद्युदात्तः । ग्रामःकिम् । प
रमनापितः । शिल्पिनिकिम् । ग्रामरथ्या ॥ राजाचप्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ । शिल्पिवाचिनिपरेप्रशंसार्थेराजपदंवा
प्रकृत्या । राजनापितः २ । राजकुलालः २ । प्रशंसायाङ्किम् । राजनापितः । शिल्पिनिकिम् । राजहस्ती ॥ आदिरुदा
त्तः । ६ । २ । ६४ । अधिकारोऽयम् ॥ सप्तमीहारिणौधर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ । सप्तम्यन्तंहारिवाचिंचआद्युदा

न्नंधर्म्ये परे। देयंयःस्वीकरोतिसहारीत्युच्यते। धर्म्यमित्याचारनियतंदेयम्। मुकुटेकार्षापणम्। हलेद्विपदिका। संज्ञायामितिसप्तमीसमासः। कारनाम्निचेत्यलुक्। याज्ञिकाश्वः। वैयाकरणहस्ती। क्वचिदयमाचारः। मुकुटादियुकार्षापणादिदानव्यं। याज्ञिकादीनांत्वश्वादिरिति। धर्म्येतिकिम्। स्तम्बेरमः। अहरणेकिम्। वाडवहरणम्। वडवायाअयं वाडवः। तस्यबीजनिषेकादुत्तरकालंशरीरपुष्ट्यर्थंयद्दीयतेतद्धरणमित्युच्यते। परोऽपिकृत्स्वरोहारिस्वरेणबाध्यतइत्यहरणइतिनिषेधेनज्ञाप्यते। तेनवाडवहार्य्यमितिहारिस्वरःसिद्ध्यति॥ युक्तेच। ६। २। ६६। युक्तवाचिनिसमासेपूर्वमाद्युदात्तम्। गोवल्लवः। कर्त्तव्येतत्परोयुक्तः॥ विभाषाऽध्यक्षे। ६। २। ६७। गवाध्यक्षः २॥ पापञ्चशिल्पिनि। ६। २। ६८। पापनापितः। पापाणकेइतिप्रतिपदोक्तस्यैवग्रहणात्षष्ठीसमासेन॥ गोत्राऽन्तेवासिमाणवब्राह्मणेष्वक्षेपे। ६। २। ६९। भार्य्यासौश्रुतः। सुश्रुतापत्यस्यभार्य्याप्रधानतयाक्षेपः। अन्तेवासी। कुमारीदाक्षाः। ओदनपाणिनीयाः। कुमार्य्यादिलाभकामायदाक्ष्यादिभिःप्रोक्तानिशास्त्राण्यधीयन्तेतएवंक्षिप्यन्ते। भिक्षामाणवः। भिक्षांलप्स्येहमितिमाणवः। भयब्राह्मणः। भयेनब्राह्मणःसम्पद्यते। गोत्रादिषुकिम्। दासीश्रोत्रियः। क्षेपेकिम्। परमब्राह्मणः॥ अङ्गानिमैरेये। ६। २। ७०। मद्यविशेषोमैरेयः। मधुमैरेयः। मधुविकारस्यतस्यमद्यस्याङ्गम्। अङ्गानिकिम्। परममैरेयः। मैरेयेकिम्। पुष्पासवः॥ भक्ताख्यास्तदर्थेषु। ६। २। ७१। भिक्षाकंसः। भाजीकंसः। भिक्षादयोऽन्नविशेषाः। भक्ताख्याकिम्। समाशशालयः। समशनंसमाशइतिक्रियामात्रमुच्यते। तदर्थेषुकिम्। भिक्षाप्रियः। बहुव्रीहिरयमत्रपूर्वपदमन्तोदात्तम्॥ गोविडालसिंहसैन्धवेषूपमाने। ६। २। ७२। धान्यगवः। गोविडालः। तृणसिंहः। सक्तुसैन्धवः। धान्यंगौरिवेतिविग्रहः। व्याघ्रादिः। गवाकृत्यासन्निवेशितन्धान्यन्धान्यगवशब्देनोच्यते। उपमानेकिम्। परमसिंहः॥ अकेजीविकार्थे। ६। २। ७३। दन्तलेखकः। यस्यदन्तलेखनेनजीविका। नित्यक्रीडेतिसमासः। अकेकिम्। रम

णीयकर्त्ता। जीविकार्थैकिम्। इक्षुभक्षिकान्धारयसि॥ प्राचांक्रीडायाम्। ६। २। ७४। प्राग्देशवर्त्तिनियाक्रीडातद्वाचिनिसमासेऽकप्रत्ययान्तेपरे पूर्व्वमाद्युदात्तंस्यात्। उद्दालकपुष्पभञ्जिका। संज्ञायामितिखुल्। प्राचांकिम्। जीवपुत्रप्रचायिका। इयमुदीचांक्रीडा। क्रीडायांकिम्। तवपुष्पप्रचायिका। पर्य्यायेखुल्॥ अणिनियुक्ते। ६। २। ७५। अणन्तेपरे नियुक्तवाचिनिसमासेपूर्व्वमाद्युदात्तम्। छत्रधारः। नियुक्तेकिम्। काण्डलावः॥ शिल्पिनिचाऽकृञः। ६। २। ७६। शिल्पिवाचिनिसमासेऽणन्तेपरे पूर्व्वमाद्युदात्तंसचेदण्कृञ्परोनभवति। तन्तुवायः। शिल्पिनिकिम्। काण्डलावः। अकृञःकिम्। कुम्भकारः॥ संज्ञायाञ्च। ६। २। ७७। अणन्तेपरे। तन्तुवायोनामकृमिः। अकृञइत्येव। रथकारोनामब्राह्मणः॥ गोतन्तियवम्पाले। ६। २। ७८। गोपालः। तन्तिपालः। यवपालः। अनियुक्तार्थीयोगः। गोइतिकिम्। वत्सपालः। पालेनिकिम्। गोरक्षः॥ णिनि। ६। २। ७९। पुष्पहारी॥ उपमानंशब्दार्थप्रकृतावेव। ६। २। ८०। उपमानवाचिपूर्व्वंणिन्यन्तेपरेऽऽद्युदात्तम्। उष्ट्रक्रोशी। ध्वांक्षरावी। उपमानग्रहणमस्यपूर्व्वयोगस्यचविषयविभागार्थम्। शब्दार्थप्रकृतौकिम्। वृकवञ्ची। प्रकृतिग्रहणंकिम्। प्रकृतिरेवयत्रोपसर्गनिरपेक्षाशब्दार्थातत्रैवयथास्यात्। इहमाभूत्। गर्द्दभोच्चारी॥ युक्तारोह्यादयश्च। ६।२। ८१। आद्युदात्ताः। युक्तारोही। आगतयोधी। क्षीरहोता। दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटञ्जे। ६। २। ८२। कुटीजः। काशजः। तुषजः। भ्राष्ट्रजः। वटजः॥ अन्त्यात्पूर्व्वंवह्वचः। ६। २। ८३। वह्वचःपूर्व्वस्यान्त्यात्पूर्व्वपदमुदात्तञ्जेउत्तरपदे। उपसरजः। आमलकीजः। वह्वचःकिम्। दग्धजानितृणानि॥ ग्रामेऽनिवसन्तः। ६। २। ८४। ग्रामेपरेपूर्व्वपदमुदात्तम्। तच्चेन्निवसद्वाचिन। मल्लग्रामः। ग्रामशब्दोऽत्रसमूहवाची। देवग्रामः। देवस्वामिकः। अनिवसन्तःकिम्। दाक्षिग्रामः। दाक्षिनिवासः॥ घोषादिषुच। ६। २। ८५। दाक्षिघोषः। दाक्षिकटः। दाक्षिह्रदः॥ छात्र्यादयःशालायाम्। ६। २। ८६।

छात्रिशाला। व्याडिशाला। यदापि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गो भवति तदापि तत्पुरुषे शालायां नपुंसक इत्येतस्मात्पूर्वविप्रतिषेधेनायमेव स्वरः। छात्रिशालम्॥ प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम्। ६। २। ८७। प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्क्यादिवर्ज्जितमवृद्धम्पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात्। इन्द्रप्रस्थः। अवृद्धं किम्। दाक्षिप्रस्थः। अकर्क्यादीनामिति किम्। कर्कीप्रस्थः। मकरीप्रस्थः॥ मालादीनाञ्च। ६। २। ८८। वृद्धार्थमिदम्। मालाप्रस्थः। शोणाप्रस्थः॥ अमहन्नवन्नगरेऽनुदीचाम्। ६। २। ८९। नगरे परे महन्नवन्वर्ज्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात्। तच्चेदुदीचां न। ब्रह्मनगरम्। अमेति किम्। महानगरम्। नवनगरम्। अनुदीचां किम्। कार्त्तिकनगरम्॥ अर्म्मे चाऽवर्णं द्व्यच् त्र्यच्। ६। २। ९०। अर्म्मे परे द्व्यच् त्र्यच् पूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम्। गुप्तार्म्मम्। कुक्कुटार्म्मम्। अवर्णं किम्। बृहदर्म्मं। द्व्यच् त्र्यच् किम्। कपिञ्जलार्म्मम्। अमहन्नित्येव। महार्म्मम्। नवार्म्मम्॥ न भूताधिकसञ्जीवमद्राश्मकज्जलम्। ६। २। ९१। अर्म्मे परे नैतान्याद्युदात्तानि। भूतार्म्मम्। अधिकार्म्मम्। सञ्जीवार्म्मं। मद्राश्मग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम्। मद्रार्म्मम्। अश्मार्म्मम्। मद्राश्मार्म्मम्। कज्जलार्म्मम्॥ आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्युपसंख्यानम्॥ *॥ दिवोदासाय दाशुषे॥ अन्तः। ६। २। ९२। अधिकारोऽयम्। प्रागुत्तरपदादिग्रहणात्॥ सर्वं गुणकार्त्स्न्ये। ६। २। ९३। सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तोदात्तम्। सर्वश्वेतः। सर्वमहान्। सर्वे किम्। परमश्वेतः। आश्रयव्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति गुणकार्त्स्न्ये वर्त्तते। गुणे किम्। सर्वसौवर्णः। कार्त्स्न्ये किम्। सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः॥ संज्ञायाङ्गिरिनिकाययोः। ६। २। ९४। एतयोः परतः पूर्वमन्तोदात्तं। अञ्जनागिरिः। मौण्डिनिकायः। संज्ञायां किम्। परमगिरिः। ब्राह्मणनिकायः॥ कुमार्य्यां वयसि। ६। २। ९५। पूर्वपदमन्तोदात्तम्। वृद्धकुमारी। कुमारीशब्दः पुंसा सहासम्प्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः तत्र वय इह गृह्यते न कुमारत्वमेव। वयसि किम्। परमकुमारी॥ उदकेऽकेवले। ६। २। ९६। अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समास उदके परे पूर्वम

न्तोदात्तम्। गुडोदकम्। स्वरेकृतेऽवएकादेशः। स्वरितोवाऽनुदात्तेपदादावितिपक्षेस्वरितः। अकेवलेकिम्। शीतो
दकम्॥ द्विगौक्रतौ। ६। २। ९७। द्विगावुत्तरपदेक्रतुवाचिनिसमासेपूर्व्वमन्तोदात्तम्। गर्गत्रिरात्रः। द्विगौकिम्।
अतिरात्रः। क्रतौकिम्। विल्वहोमस्यसप्तरात्रोविल्वसप्तरात्रः॥ सभायान्नपुंसके। ६। २। ९८। सभायाम्परतोनपुं
सकलिङ्गेसमासेपूर्व्वमन्तोदात्तम्। गोपालसभम्। स्त्रीसभम्। सभायांकिम्। ब्राह्मणसेनम्। नपुंसकेकिम्। राजस
भा। प्रतिपदोक्तनपुंसकग्रहणान्नेह। रमणीयसभम् ब्राह्मणकुलम्॥ पुरेप्राचाम्। ६। २। ९९। देवदत्तपुर
म्। नान्दीपुरम्। प्राचांकिम् शिवपुरम्॥ अरिष्टगौडपूर्व्वेच। ६। २। १००। पुरेपरेअरिष्टगौडपूर्व्वेसमासेपूर्व्व
मन्तोदात्तम्। अरिष्टपुरम्। गौडपुरम्। पूर्व्वग्रहणंकिम्। इहापियथास्यात्। अरिष्टाश्रितपुरम्। गौडभृत्यपुरम्
॥ नहास्तिनफलकमार्द्देयाः। ६। २। १०१। पुरेपरेनैतान्यन्तोदात्तानि। हास्तिनपुरम्। फलकपुरम्। मार्द्देयपुर
म्। मृदेरपत्यमितिशुभ्रादित्वाड्ढक्॥ कुसूलकूपकुम्भशालम्बिले। ६। २। १०२। एतान्यन्तोदात्तानिविलेपरे। कु
सूलविलं। कूपविलम्। कुम्भविलम्। शालविलम्। कुसूलादिंकिम्। सर्प्पविलम्। विलेतिकिम्। कुसूलस्वामी॥
दिक्छब्दाग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु। ६। २। १०३। दिक्छब्दाअन्तोदात्ताभवन्त्येषु। पूर्व्वेषुकामशमी। अपरकृ
ष्णमृत्तिका। जनपद। पूर्व्वपञ्चालाः। आख्यान। पूर्व्वयायातम्। पूर्व्वचानराटम्। शब्दग्रहणंकालवाचिनोऽपिदिक्छ
ब्दस्यपरिग्रहार्थम्॥ आचार्य्योपसर्ज्जनश्चाऽन्तेवासिनि। ६। २। १०४। आचार्य्योपसर्ज्जनान्तेवासिनिपरेदिक्छ
ब्दाअन्तोदात्ताभवन्ति। पूर्व्वपाणिनीयाः। आचर्य्येतिकिम्। पूर्व्वाऽन्तेवासी। अन्तेवासिनिकिम्। पूर्व्वपाणिनीयंशास्त्रम्
॥ उत्तरपदवृद्धौसर्व्वञ्च। ६। २। १०५। उत्तरपदस्येत्यधिकृत्ययावृद्धिर्व्विहितातद्वत्युत्तरपदेपरेसर्व्वशब्दोदिक्श
ब्दाश्चान्तोदात्ताभवन्ति। सर्व्वपाञ्चालकः। अपरपाञ्चालकः। अधिकारग्रहणंकिम्। सर्व्वभासः। सर्व्वकारकः॥ बहुव्रीहौ

विश्वंसंज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ । बहुव्रीहौविश्वशब्दःपूर्वपदभूतःसंज्ञायामन्तोदात्तःस्यात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणप्राप्त
स्याद्युदात्तस्यापवादः । विश्वकर्म्मा । विश्वदेवः । आदिश्वदेवंसत्पतिम् । बहुव्रीहौकिम् । विश्वेचतेदेवाश्चविश्वदेवाः । सं
ज्ञायांकिम् । विश्वेदेवः । प्रागव्ययीभावाद्बहुव्रीह्यधिकारः ॥ उदराऽश्वेषुषु । ६ । २ । १०७ । वृकोदरः । हर्य्यश्वः ।
महेषुः ॥ क्षेपे । ६ । २ । १०८ । उदराश्वेषुषुपूर्वमन्तोदात्तंबहुव्रीहौनिन्दायाम् । घटोदरः । कटुकाश्वः । चलाच
लेषुः । अनुदरइत्यत्रनञ्सुभ्यामितिभवतिविप्रतिषेधेन ॥ नदीबन्धुनि । ६ । २ । १०९ । बन्धुशब्देपरेनद्यन्तम्पूर्वम
न्तोदात्तंबहुव्रीहौ । गर्गीबन्धुः । नदीकिम् । ब्रह्मबन्धुः । ब्रह्मशब्दआद्युदात्तः । बन्धुनिकिम् । गौरीपुत्रः ॥ निष्ठोपस
र्गपूर्व्वाऽन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० । निष्ठान्तम्पूर्वपदमन्तोदात्तंवा । प्रधौतपादः २ । निष्ठाकिम् । प्रसेवकमुखः । उप
सर्गपूर्वाकिम् । शुष्कमुखः ॥ उत्तरपदाऽऽदिः । ६ । २ । १११ । उत्तरपदाधिकारआपादान्तंआद्यधिकारस्तुप्रकृत्या । भ
गालमित्यवधिकः ॥ कर्णोवर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ । वर्णवाचिनोलक्षणवाचिनश्चपरःकर्णशब्दआद्युदात्तोबहुव्रीहौ
। शुक्लकर्णः । शङ्कुकर्णः । कर्णःकिम् । श्वेतपादः । वर्णलक्षणात्किम् । शोभनकर्णः ॥ संज्ञौपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ।
कर्णआद्युदात्तः । मणिकर्णः । औपम्ये । गोकर्णः ॥ कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घञ्च । ६ । २ । ११४ । संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ । शि
तिकण्ठः । काण्डपृष्ठः । सुग्रीवः । नाडीजङ्घः । औपम्ये । खरकण्ठः । गोपृष्ठः । अश्वग्रीवः । गोजङ्घः ॥ शृङ्गमवस्थाया
ञ्च । ६ । २ । ११५ । शृङ्गशब्दोवस्थायांसंज्ञौपम्ययोश्चाद्युदात्तोबहुव्रीहौ । उद्गतशृङ्गः । द्व्यङ्गुलशृङ्गः । अत्रशृङ्गोद्ग
मनादिकृतोगवादेर्वयोविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम् । ऋष्यशृङ्गः । उपमायाम् । मेषशृङ्गः । अवस्थेतिकिम् । स्थूलशृ
ङ्गः ॥ नञोजरमरमित्रमृताः । ६ । २ । ११६ । नञःपराएतेआद्युदात्ताबहुव्रीहौ । नमेजराअजरम् । अमरम् ।
अमित्रमर्द्दय । अवोदेवेष्वमृतम् । नञःकिम् । ब्राह्मणमित्रः । जेतिकिम् । अशत्रुः ॥ सोर्म्मनऽसीअलोमोषसी । ६ ।

२। ११७। सोःपरंलोमोषसीवर्ज्जयित्वामन्नन्तमसन्तञ्चाद्युदात्तंस्यात्। नञ्सुभ्यामित्यस्यापवादः। सुकर्म्माणः। सुयुजः॥ सनोवक्षनिमानःसुब्रह्माशिवापशुभ्यःसुमनाःसुवर्चाः सुपेशसस्करति। सोःकिम्। कृतकर्म्मा। मनसीकिम्। सुराजा। अलोमोषसीकिम्। सुलोमा। सूषा। कपितुपरत्वात्कपिपूर्वमित्तिभवति। सुकर्म्मकः। सुस्रोतस्कः॥ क्रत्वाऽऽदयश्च। ६। २। ११८। सोःपरेऽद्युदात्ताःस्युः। सुक्रतुः। सुप्रतीका। सुहव्यः। सुप्रतूर्तिमनेहसम्॥ आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसि। ६। २। ११९। यदाद्युदात्तंद्व्यच्तत्सोरुत्तरम्बहुव्रीहावाद्युदात्तं। अधास्वश्वाः। सुरथाअतिथिग्वेनित्स्वरेणाश्वरथावाद्युदात्तौ। आद्युदात्तंकिम्। यासुबाहुः। द्व्यच्किम्। सुगुरसत्सुहिरण्यः। हिरण्यशब्दस्य च्॥ वीरवीर्य्यौच। ६। २। १२०। सोःपरौबहुव्रीहौछन्दस्याद्युदात्तौ। सुवीरेणरयिणा। सुवीर्य्यस्यगोमतः। वीर्य्यशब्दोयत्प्रत्ययान्तः। तत्रयतोनावइत्याद्युदात्तत्वन्नेतिवीर्य्यग्रहणंज्ञापकम्। तत्रहिसतिपूर्व्वेणैवसिद्धंस्यात्॥ कूलतीरतूलमूलशालाऽक्षसममव्ययीभावे। ६। २। १२१। उपकूलम्। परितीरम्। उपतूलम्। उपमूलम्। उपशालम्। उपाक्षम्। सुषमम्। निःषमम्। तिष्ठद्गुप्रभृतिष्वेते। कूलादिग्रहणंकिम्। उपकुम्भम्। अव्ययीभावेकिम्। परमकूलम्॥ कंसमन्थशूर्प्पपाय्यकाण्डंद्विगौ। ६। २। १२२। द्विकंसः। द्विमन्थः। द्विशूर्प्पः। द्विपाय्यम्। द्विकाण्डम्। द्विगौकिम्। परमकंसः॥ तत्पुरुषेशालायांनपुंसके। ६। २। १२३। शालाशब्दान्तेतत्पुरुषेनपुंसकलिङ्गेउत्तरपदमाद्युदात्तम्। ब्राह्मणशालम्। तत्पुरुषेकिम्। दृढशालम्। ब्राह्मणकुलम्। शालायांकिम्। ब्राह्मणसेनं। नपुंसकेकिम्। ब्राह्मणशाला॥ कन्थाच। ६। २। १२४। तत्पुरुषेनपुंसकलिङ्गेकन्थाशब्दउत्तरपदमाद्युदात्तम्। सौशमिकन्थम्। आह्वरकन्थम्। नपुंसकेकिम्। दाक्षिकन्था॥ आदिश्चिहणादीनाम्। ६। २। १२५। कन्थान्तेतत्पुरुषेनपुंसकलिङ्गेचिहणादीनामादिरुदात्तः। चिहणकन्थम्। मन्दरकन्थम्। आदिरितिवर्त्तमानेपुनर्ग्रहणंपूर्व्वपदस्या

द्युदात्तार्थम् ॥ चेलखेटकटुककाण्डंगर्हायाम् । ६ । २ । १२६ । चेलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुत्रचेलम् । नगर
खेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् । चेलादिसादृश्येनपुत्रादीनाङ्गर्हायाव्याघ्रादित्वात्समासः । गर्हायांकिम् । परमचे
लम् ॥ चीरमुपमानम् । ६ । २ । १२७ । वस्त्रचीरमिववस्त्रचीरम् । कम्बलचीरम् । उपमानंकिम् । परमचीरम् ॥ प
ललसूपशाकम्मिश्रे । ६ । २ । १२८ । घृतपललम् । घृतसूपम् । घृतशाकम् । भक्ष्येणमिश्रीकरणमितिसमासः ।
मिश्रेकिम् । परमपललम् ॥ कूलसूदस्थलकर्षाःसंज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ । आद्युदात्तास्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम । शा
ण्डिसूदम् । दाण्डायनस्थली । दाक्षिकर्षः । ग्रामसंज्ञाएताः । संज्ञायांकिम् । परमकूलम् ॥ अकर्मधारयेराज्यम् । ६
। २ । १३० । कर्मधारयवर्ज्जितेतत्पुरुषेराज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तं । ब्राह्मणराज्यम् । अकेतिकिं । परमराज्यं । चेलराज्या
दिस्वरादव्ययस्वरःपूर्वविप्रतिषेधेन । कुचेलं । कुराज्यं ॥ वर्ग्यादयश्च । ६ । २ । १३१ । अर्ज्जुनवर्ग्यः । वासुदेवपक्ष्यः
। अकर्मधारयइत्येव । परमवर्ग्यः । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः ॥ पुत्रःपुंभ्यः । ६ । २ । १३२ । पुंशब्देभ्यःपरःपुत्रशब्दआ
द्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाशकिपुत्रः । माहिषपुत्रः । पुत्रःकिं । कौनटिमातुलः । पुंभ्यःकिं । दाक्षीपुत्रः ॥ नाचार्यराजर्त्विक्संयु
क्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ । एभ्यःपुत्रोनाद्युदात्तः । आख्याग्रहणात्पर्यायाणान्तद्विशेषाणाञ्चग्रहणं । आचार्यपुत्रः ।
उपाध्यायपुत्रः । शाकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । ऋत्विक्पुत्रः । याजकपुत्रः । होतृपुत्रः । संयु
क्ताःसम्बन्धिनः । श्यालपुत्रः । ज्ञातयोमातापितृसम्बन्धेनबान्धवाः । ज्ञातिपुत्रः । भ्रातुःपुत्रः ॥ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः । ६
। २ । १३४ । एतानिप्राणिभिन्नषष्ठ्यन्तात्पराण्याद्युदात्तानितत्पुरुषे । मुद्गचूर्णं । अप्रेतिकिम् । मत्स्यचूर्णम् ॥ षट्चकाण्डा
दीनि । ६ । २ । १३५ । अप्राणिषष्ठ्याआद्युदात्तानि । दर्भकाण्डं । दर्भचीरं । तिलपललम् । मुद्गसूपः । मूलकशाकम्
। नदीकूलम् । षट्किं । राजसूदः । अप्रेतिकिं । दत्तकाण्डं ॥ कुण्डम्वनम् । ६ । २ । १३६ । कुण्डमाद्युदात्तंवनवाचिनि

त्पुरुषे। दर्भकुण्डं। कुण्डशब्दोत्रसादृश्ये। वनं किं। मृत्कुण्डं॥ प्रकृत्याभगालम्। ६।२।१३७। भगालवाच्युत्तरपदे तत्पुरुषेप्रकृत्या। कुम्भीभगालम्। कुम्भीनदालम्। कुम्भीपालं। मध्योदात्ताएते। प्रकृत्येत्यधिकृतमन्तइतियावत्॥ शितेर्नित्याऽबह्वज्बहुव्रीहावऽभसत्। ६।२।१३८। शितेःपरंनित्याबह्वच्कम्प्रकृत्या। शितिपादः। शित्यंसः। पादशब्दोवृषादित्वादाद्युदात्तः। अंसशब्दःप्रत्ययस्यनित्वात्। शितेःकिम्। दर्शनीयपादः। अभसत्किम्। शितिभसत्। शितिराद्युदात्तः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोयोगः॥ गतिकारकोपपदात्कृत्। ६।२।१३९। एभ्यःकृदन्तम्प्रकृतिस्वरंस्यात्तत्पुरुषे। प्रकारकः। प्रहरणम्। इध्मप्रव्रश्चनः। उपपदात्। ईषत्करः। गेतिकिम्। देवस्यकारकः। शेषेषष्ठी। कृद्ग्रहणंस्पष्टार्थम्। प्रपचतितरामित्यत्रतरवाद्यन्तेनसमासेकृतेआम्। तत्रसतिशिष्टत्वादाम्स्वरोभवतीत्येके। प्रपचतिदेश्यार्थेनुकृद्ग्रहणमित्यन्ये॥ उभेवनस्पत्यादिषुयुगपत्। ६।२।१४०। एषुपूर्वोत्तरपदेयुगपत्प्रकृत्या। वनस्पतिं वन आवृहस्पतिंयः। वृहच्छब्दोऽत्राद्युदात्तोनिपात्यते। हर्षयाशचीपतिम्। शार्ङ्गरवादित्वादाद्युदात्तः। शचीशब्दःशचीभिर्नइतिदर्शनात्। तनूनपात्। नराशंसम्वाजिनम्। निपातनाद्दीर्घः। शुनःशेफम्॥ देवताद्वन्द्वेच। ६।२।१४१। उभेयुगपत्प्रकृत्यास्तः। आपइन्द्रावरुणौ। इन्द्रावृहस्पतीवयम्। देवताकिम्। प्लक्षन्यग्रोधौ। द्वंद्वेकिम्। अग्निष्टोमः॥ नोत्तरपदेऽनुदात्तादावऽपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु। ६।२।१४२। पृथिव्यादिवर्ज्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदेप्रागुक्तन्न। इन्द्राग्निभ्यांकंवृषणः। अपृथिव्यादौकिम्। द्यावापृथिवीजनयन्। आद्युदात्तोद्यावानिपात्यते। पृथिवीत्यन्तोदात्तः।·रुद्रसोमौ। रोदेर्णिलुक्चेति रगन्तोरुद्रः। इन्द्रापूषणौ। श्वनुक्षन्पूषन्नितिपूषाअन्तोदात्तोनिपात्यते। उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपदविशेषणंयथास्यात् द्वंद्वविशेषणंमाभूत्। अनुदात्तादावितिविधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम्॥ अन्तः। ६।२।१४३। अधिकारोऽयम्॥ थाऽथघञ्क्ताऽजऽबित्रकाणाम्। ६।२।१४४। थअथघञ्क्तअच्अप्इत्रकएतदन्तानाङ्गतिका

रकोपपदात्परेषामन्तउदात्तः । प्रभृथस्यायोः । आवसथः । घञ् । प्रभेदः । क्त । धर्त्तावज्रीपुरुष्टुतः । पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुत इति विग्रहः । अच् । प्रक्षयः । अप् । प्रलवः । इत्र । प्रलवित्रं । कगोवृषः । मूलविभुजादित्वात्कः । गतिकारकोपपदादित्येव । सुस्तुतम्भवता ॥ सूपमानात्क्तः । ६ । २ । १४५ । सोरुपमानाच्चपरं क्तान्तमन्तोदात्तम् । ऋतस्ययोनौसुकृतस्य शशप्लुतः ॥ संज्ञायामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ । गतिकारकोपपदात्क्तान्तमन्तोदात्तमाचितादीन्वर्ज्जयित्वा । उपहूतः । शाकल्यः । परिजग्धः । अनेतिकिम् । आचितं । आस्थापितम् ॥ प्रवृद्धादीनाञ्च । ६ । २ । १४७ । एषांक्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असंज्ञार्थोऽयमारम्भः । आकृतिगणोऽयं ॥ कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ । संज्ञायामन्तउदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । कारकात्किं । संश्रुतोरामायणः । दत्तश्रुतयोःकिम् । देवपालितः । अस्मान्नियमादत्रसंज्ञायामनेनेतिनतृतीयाकर्म्मणीतितुभवति । एवंकिम् । कारकावधारणंयथास्यात् । दत्तश्रुतावधारणंमाभूत् । अकारकादपिदत्तश्रुतयोरन्तउदात्तोभवति । संश्रुतः । आशिषिकिं । देवैःखातादेवखाता । आशिष्येवेत्येवमत्रेष्टोनियमः । तेनानाहतोनदतिदेवदत्तइत्यत्रन । शङ्खविशेषस्यसंज्ञेयं । तृतीयाकर्म्मणीतिपूर्वप्रकृतिस्वरत्वमेवभवति ॥ इत्थम्भूतेनकृतमितिच । ६ । २ । १४९ । इत्थम्भूतेनकृतमित्येतस्मिन्नर्थेयःसमासःतत्रक्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तंस्यात् । सुप्तप्रलपितं । प्रमत्तगीतम् । कृतमितिक्रियासामान्येकरोतिर्न्नाभूतप्रादुर्भावेएव । तेनप्रलपितादपिकृतम्भवति । तृतीयाकर्म्मणीत्यस्यापवादः ॥ अनोभावकर्म्मवचनः । ६ । २ । १५० । कारकात्परमनप्रत्ययान्तम्भाववचनंकर्म्मवचनञ्चान्तोदात्तम् । पयःपानंसुखम् । राजभोजनाःशालयः । अनःकिम् । हस्तादायः । भेतिकिम् । दन्तधावनं । करणेल्युट् । कारकात्किं । निदर्शनं ॥ मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः । ६ । २ । १५१ । कारकात्पराण्येतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानितत्पुरुषे । कृत्स्वरापवादः । रथवर्त्म । पाणिनिकृतिः । छन्दोव्याख्यानं । राजशयनं । राजासनं । अश्वस्था

नं। ब्राह्मणयाजकः। गोक्रीतः। कारकात्किं। प्रभूतौ सङ्गतिं। अत्र तादौ च नीतीति स्वरः॥ सप्तम्याः पुण्यम्। ६। २।
१५२। अन्तोदात्तं। अध्ययनपुण्यं। तत्पुरुषे तुल्यार्थेइति प्राप्तं। सप्तम्याः किं। वेदेन पुण्यं। वेदपुण्यम्॥ ऊनार्थकलहं
तृतीयायाः। ६। २। १५३। माषोनं। माषविकलम्। वाक्कलहः। तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयम्। अत्र केचिद
र्थैति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति। धान्यार्थः। ऊनशब्देनत्वर्थनिर्देशार्थेन तदर्थानां ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीया
ग्रहणं स्पष्टार्थं॥ मिश्रञ्चाऽनुपसर्गमसन्धौ। ६। २। १५४। पणबन्धेनैकार्थ्यं सन्धिः। तिलमिश्राः। सर्पिर्मिश्राः। मि
श्रङ्कं। गुडधानाः। अनुपसर्गे किं। तिलसंमिश्राः। मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्येदमेव ज्ञापकं। असन्धौ किं। ब्राह्मणमि
श्रो राजा। ब्राह्मणैः सह संहितः ऐकार्थ्यमापन्नः॥ नञो गुणप्रतिषेधे सम्पाद्यर्हहिताऽलमर्थास्तद्धिताः। ६। २। १५५
। सम्पाद्याद्यर्थे तद्धितान्तानञो गुणप्रतिषेधे वर्त्तमानात्परेऽन्तोदात्ताः। कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादितं कार्णवेष्टकिकं। नका
र्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकं। छेदमर्हति छैदिकः। न छैदिकोऽच्छैदिकः। न वत्सेभ्यो हितोऽवात्सीयः। न सन्तापाय प्र
भवति असन्तापिकः। नञः किं। गर्दभरथमर्हति गार्दभरथिकः। विगार्दभरथिकः। गुणप्रतिषेधे किं। गार्दभरथिका
दन्योऽगार्दभरथिकः। गुणो हि तद्धितार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं सम्पादितत्वाद्युच्यते। तत्प्रतिषेधाय त्रोच्यते तत्रायं विधिः। कर्णवे
ष्टकाभ्यान्न सम्पादितं मुखमिति। संपेति किं। पाणिनीयमधीते पाणिनीयः। न पाणिनीयः अपाणिनीयः। तद्धितः किं। वो
ढुमर्हति वोढा। न वोढाऽवोढा॥ ययतोश्चाऽतदर्थे। ६। २। १५६। ययतौ यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुण
प्रतिषेधप्रविषयात्परस्यान्त उदात्तः स्यात्। पाशानां समूहः पाश्या। न पाश्या अपाश्या। अदन्त्यं। अतदर्थे किं। अपाद्यं।
तद्धितः किं। अदेयं। गुणप्रतिषेधे किं। दन्त्यादन्यद दन्त्यं। तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्येति। नेह। अवामदेव्यम्
॥ अच्कावशक्तौ। ६। २। १५७। अजन्तङ्कान्तञ्च नञः परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायां। अपचः। पक्तुमशक्तः। अवि

लिखः । अश्नौकिं । अपचोदीक्षितः । गुणप्रतिषेधेइत्येव । अन्योऽयंपचादपचः ॥ आक्रोशेच । ६ । २ । १५८ । न
ञःपरावच्काबन्तोदात्तावाक्रोशे । अपचोजाल्मः । पक्तुन्नशक्नोतीत्येवमाक्रोश्यते । अविक्षिपः ॥ संज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ।
नञःपरमन्तोदात्तंसंज्ञायामाक्रोशे । अदेवदत्तः ॥ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च । ६ । २ । १६० । नञःपरेऽन्तोदात्ताःस्युः । अकर्त्त
व्यः । उक् । अनागामुकः । इष्णुच् । अनलङ्करिष्णुः । इष्णुजग्रहणेखिष्णुचोऽप्यनुबन्धकस्यापिग्रहणमिकारादेर्विधानसाम
र्थ्यात् । अनाढ्यम्भविष्णुः । चार्वादिः । अचारुः । असाधुः ॥ राजाह्नोश्छन्दसि ॥ ❀ ॥ अराजा । अनहः । भाषायान्नञः
स्वरएव ॥ विभाषातृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु । ६ । २ । १६१ । तृन् । अकर्त्ता २ । अन्न । अनन्नम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि ।
पक्षेअव्ययस्वरः ॥ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यःप्रथमपूरणयोःक्रियागणने । ६ । २ । १६२ । एभ्योऽनयोरन्तउदात्तः । इ
दम्प्रथमंयस्यसइदंप्रथमः । एतद्द्वितीयः । तत्पञ्चमः । बहुव्रीहौकिं । अनेनप्रथमइदंप्रथमः । तृतीयेतियोगविभागा
त्समासः । इदमेतत्तद्भ्यःकिम् । यत्प्रथमः । प्रथमपूरणयोःकिम् । तानिबहून्यस्यतद्बहुः । क्रियागणनेकिं । अयम्प्रथमःप्रधा
नंयेषान्तेइदम्प्रथमाः । द्रव्यागणनमिदम् । गणनेकिं । अयंप्रथमोयेषान्तेइदम्प्रथमाः । इदम्प्रधानाइत्यर्थः । उत्तरपद
स्यकार्यित्वात्ककपिपूर्वमन्तोदात्तं । इदम्प्रथमकः ॥ बहुव्रीहावित्यधिकारः ॥ संख्यायास्स्तनः । ६ । २ । १६३ । बहुव्रीहाव
न्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । संख्यायाःकिं । दर्शनीयस्तना । स्तनःकिम् । द्विशिराः ॥ विभाषाछन्दसि । ६ । २ । १६४
। द्विस्तनंकरोति ॥ संज्ञायांमित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ । देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । संज्ञायांकिं । प्रियमित्रः ॥ ऋषि
प्रतिषेधोमित्रे ॥ ❀ ॥ विश्वामित्रऋषिः ॥ व्यवायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ । व्यवधानवाचकात्परमन्तोदात्तम् । वस्त्रम
न्तरंव्यवधायकंयस्यसवस्त्रान्तरम् । व्यवधायिनःकिम् । आत्मान्तरम् । स्वभावान्यइत्यर्थः ॥ मुखंस्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७
। गौरमुखः । स्वाङ्गङ्किम् । दीर्घमुखाशाला ॥ नाऽव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । ६ । २ । १६८ ।

उच्चैर्मुखः। प्राङ्मुखः। गोमुखः। महामुखः। स्थूलमुखः। मुष्टिमुखः। पृथुमुखः। वत्समुखः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र। गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते॥ निष्ठोपमानादन्यतरस्याम्। ६। २। १६९। निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वाङ्गं वाऽन्तोदात्तं बहुव्रीहौ। प्रक्षालितमुखः। पक्षे निष्ठोपसर्गेति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्। पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति। उपमानं। सिंहमुखः॥ जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः। ६। २। १७०। शारङ्गजग्धः। मासजातः। सुखजातः। दुःखजातः। जातिकालेति किम्। पुत्रजातः। अनाच्छादनात्किम्। वस्त्रछन्नः। अकृतेति किं। कुण्डकृतः। कुण्डमितः। कुण्डप्रतिपन्नः। अस्माज्ज्ञापकान्निष्ठान्तस्य परनिपातः॥ वा जाते। ६। २। १७१। जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो वान्तोदात्तः। दन्तजातः। मासजातः॥ नञ्सुभ्याम्। ६। २। १७२। बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तं। अव्रीहिः। सुमाषः॥ कपि पूर्वम्। ६। २। १७३। नञ्सुभ्यामुत्तरम्पूर्वमुदात्तङ्कपि परे। अब्रह्मबन्धुकः। सुकुमारीकः॥ ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्। ६। २। १७४। ह्रस्वान्त उत्तरपदे समासे चान्त्यात्पूर्वमुदात्तं नञ्सुभ्यां बहुव्रीहौ। अव्रीहिकः। सुमाषकः। पूर्वमित्यनुवर्त्तते। पुनः पूर्वग्रहणं प्रवृत्तिभेदेन नियमार्थं। ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्वमुदात्तं न कपि पूर्वमिति। अज्ञकः। कवन्तस्यैवान्तोदात्तत्वम्॥ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि। ६। २। १७५। उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात्। बहुव्रीहिकः। बहुमित्रः। उत्तरपदेति किं। बहुषु मानोऽस्य स बहुमानः॥ न गुणादयोऽवयवाः। ६। २। १७६। अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ताः। बहुव्रीहौ। बहुगुणा रज्जुः। बह्वक्षरं पदं। बह्वध्यायी। गुणादिराकृतिगणः। अवयवाः किं। बहुगुणो द्विजः। अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गुणाः॥ उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु। ६। २। १७७। प्रपृष्ठः। प्रललाटः। ध्रुवमेकरूपं। उपसर्गात्किम्। दर्शनीयपृष्ठः। स्वाङ्गं किं। प्रशाखो वृक्षः। ध्रुवं किं। उद्बाहुः। अपर्शु किं। विपर्शुः॥ वनं समासे। ६। २। १७८। समासमात्रे उपस

र्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तं। तस्येदिमे प्रवणे॥ अन्तः। ६।२।१७९। अस्मात्परं वनमन्तोदात्तं। अन्तर्वणो देशः। अनुपसर्गार्थमिदम्॥ अन्तश्च। ६।२।१८०। उपसर्गादन्तःशब्दोन्तोदात्तः। पर्य्यन्तः। समन्तः॥ न निविभ्याम्। ६।२।१८१। न्यन्तः। व्यन्तः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितः॥ परेरभितोभावि मण्डलम्। ६।२।१८२। परेः परमभित उभयतोभावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं चान्तोदात्तं। परिकूलं। परिमण्डलं॥ प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम्। ६।२।१८३। प्रगृहं। अस्वाङ्गं किं। प्रपदं॥ निरुदकादीनि च। ६।२।१८४। अन्तोदात्तानि। निरुदकम्। निरुपलम्॥ अभेर्मुखम्। ६।२।१८५। अभिमुखम्। उपसर्गात्स्वाङ्गमिति सिद्धे बहुव्रीह्यर्थम् अध्रुवार्थम् अस्वाङ्गार्थं च। अभिमुखा शाला॥ अपाच्च। ६।२।१८६। अपमुखं। योगविभाग उत्तरार्थः॥ स्फिगपूतवीणाऽञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च। ६।२।१८७। अपादिमान्यन्तोदात्तानि। अपस्फिगम्। अपपूतं। अपवीणम्। अञ्जस्। अपाञ्जः। अध्वन्। अपाध्वा। उपसर्गादध्वन इत्यस्याभावे इदं। एतदेव ज्ञापकं समासान्तानामनित्यत्वे। अपकुक्षिः। सीरनाम। अपसीरम्। अपहलं। अपनाम। स्फिगपूतवीणाकुक्षिग्रहणम् अबहुव्रीह्यर्थम् अध्रुवार्थम् अस्वाङ्गार्थं च॥ अधेरुपरिस्थम्। ६।२।१८८। अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः। दन्तस्योपरि जातो दन्तः। उपरिस्थं किं। अधिकरणं॥ अनेरप्रधानकनीयसी। ६।२।१८९। अनेः परमप्रधानवाचि कनीयश्चान्तोदात्तं। अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठं। पूर्वपदार्थप्रधानः प्रादिसमासः। अनुगतः कनीयाननुकनीयान्। उत्तरपदार्थप्रधानः। प्रधानार्थं च कनीयोग्रहणं। अप्रेति किम्। अनुगतो ज्येष्ठोनुज्येष्ठः॥ पुरुषश्चाऽन्वादिष्टः। ६।२।१९०। अनोः परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्तः। अन्वादिष्टः पुरुषोऽनुपुरुषः। अन्वादिष्टः किं। अनुगतः पुरुषोऽनुपुरुषः॥ अतेरकृत्पदे। ६।२।१९१। अतेः परमकृदन्तं पदशब्दं चान्तोदात्तः। अत्यङ्कुशो नागः। अतिपदा गायत्री। अकृत्पदे किं। अतिकारः। अतेर्धातुलोप इति वाच्यम्॥ * ॥ इ

ह्वमाश्नुत्। शोभनो गार्ग्यो ऽतिगार्ग्यः। इह च स्यात् अतिक्रान्तः कारुकम् अतिकारुकः॥ नेरऽनिधाने। ६।२।१९२। निधानम् अप्रकाशता। ततोऽन्यद् अनिधानम् प्रकाशनम् इत्यर्थः। निमूलं। न्यक्षम्। अनिधाने किम्। निहितो दण्डो निदण्डः॥ प्रतेरंऽश्वादयस्तत्पुरुषे। ६। २। १९३। प्रतेः परेंऽश्वादयोऽन्तोदात्ताः। प्रतिगतोंऽशुः प्रत्यंशुः। प्रतिजनः। प्रतिराजा। समासान्तस्यानित्यत्वान्न टच्॥ उपाद्द्व्यजजिनमऽगौरादयः। ६।२।१९४। उपात्परं यद्द्व्यच्कम् अजिनं चान्तोदात्तं तत्पुरुषे गौरादीन्वर्ज्जयित्वा। उपदेवः। उपेन्द्रः। उपाजिनं। अगौरादयः किम्। उपगौरः। उपतैषः। तत्पुरुषे किम्। उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः॥ सोरऽवक्षेपणे। ६। २। १९५। सुप्रत्यवसितः। सुरत्र पूजायामेव। वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा असूयया तथाभिधानात्। सोः किम्। कुब्राह्मणः। अवक्षेपणे किम्। सुवृषणम्॥ विभाषोत्पुच्छे। ६। २। १९६। उत्क्रान्तः पुच्छात् उत्पुच्छः २। यदा तु पुच्छम् उदस्यति उत्पुच्छयते। एरच्। उत्पुच्छस्तदा थाथादिस्वरेण नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम्। सेयमुभयत्र विभाषा। तत्पुरुषे किम्। उदस्तम् पुच्छं येन स उत्पुच्छः॥ द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्द्धसु बहुव्रीहौ। ६।२।१९७। आभ्यां परेष्वेष्वन्तोदात्तो वा। द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय। त्रिपादूर्ध्वः। द्विदन्। त्रिमूर्द्धानं सप्तरश्मिम्। मूर्द्धन्नित्यकृतसमासान्त एव मूर्द्धशब्दः। तस्यैतत्प्रयोजनम् असत्यपि समासान्ते अन्तोदात्तत्वं यथा स्यात्। एतदेव ज्ञापकम् अनित्यः समासान्तो भवतीति। यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्य्यत्वात् तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं पक्षे भवत्येव। द्विमूर्द्धः २। त्रिमूर्द्धः २। द्वित्रिभ्यां किम्। कल्याणमूर्द्धा। बहुव्रीहौ किं। द्वयोर्मूर्द्धा द्विमूर्द्धा॥ सक्थञ्चाऽक्रान्तात्। ६।२।१९८। गौरसक्थः। श्लक्ष्णसक्थः। अक्रान्तात् किम्। चक्रसक्थः। समासान्तस्य षचश्चित्त्वान्नित्यमेवान्तोदात्तत्वम्भवति॥ परादिश्छन्दसि बहुलम्। ६। २। १९९। छन्दसि परस्य सक्थशब्दस्यादिरुदात्तो वा। अञ्जिसक्थमालभेत। अत्र वार्त्तिकम्। परादिश्च प[illegible]न्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते। पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः इति तु विजानात उरुक्षणा। परान्तः नियेे

नमुष्टिहत्यया। यस्त्विचक्रः। पूर्वान्तः। विश्वायुर्वैहि ॥ * ॥ इतिसमासस्वराः ॥ * * * * ॥ तिङोगोत्रादीनिकुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः। ८। १। २७। तिङन्तात्पदाद्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः। पचतिगोत्रं। पचतिपचतिगोत्रं। एवंप्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनादयः। कुत्सनाभीक्ष्ण्ययहणम्पाठविशेषणम्। तेनान्यत्रापिगोत्रादिग्रहणेकुत्सनादावेवकार्य्यंज्ञेयं। गोत्रादीनिकिम्। पचतिपापम्। कुत्सेतिकिम्। खनतिगोत्रंसमेत्यकूपं ॥ तिङ्ङतिङः। ८।१।२८। अतिङन्तात्पदात्परन्तिङन्तंनिहन्यते। अग्निमीळे ॥ नलुट्। ८।१।२९। लुडन्तन्ननिहन्यते। श्वःकर्ता ॥ निपातैर्य्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चणकच्चिद्यत्रयुक्तम्। ८।१।३०। एतैर्निपातैर्युक्तन्ननिहन्यते। यदग्नेस्यामहंसत्त्वम्। युवंयदिकृथः। कुविदङ्गआसन्। अचित्तिभिश्चकमाकच्चित्। पुत्रायेंयत्रपितरोभवन्ति ॥ नहप्रत्यारम्भे। ८।१।३१। नहेत्यनेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। प्रतिषेधयुक्तआरम्भःप्रत्यारम्भः। नहभोक्ष्यसे। प्रत्यारम्भेकिं। नहवैतस्मिन्लोकेदक्षिणमिच्छन्ति ॥ सत्यम्प्रश्ने। ८।१।३२। सत्ययुक्तन्तिङन्तंनानुदात्तंप्रश्ने ॥ सत्यंभोक्ष्यसे। प्रश्नेकिम्। सत्यमद्धाउतवयमिन्द्रंस्तवाम ॥ अङ्गाऽप्रातिलोम्ये। ८।१।३३। अङ्गेत्यनेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तं। अङ्गकुरु। अप्रातिलोम्येकिं। अङ्गकूजसिवृषलः। अनभिप्रेतमसौकुर्वन्प्रातिलोमोभवति ॥ हिच। ८।१।३४। हियुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। आहिध्मायति। आहिरहन्तम् ॥ छन्दस्यनेकमपिसाकाङ्क्षम्। ८।१।३५। हीत्यनेनयुक्तंसाकांक्षमनेकमपिनानुदात्तं। अनृतंहिमत्तोवदति। पाप्मानंहैनंपुनाति। तिङन्तद्वयमपिननिहन्यते ॥ यावद्यथाभ्याम्। ८। १। ३६। आभ्यांयोगेतिङन्तन्नानुदात्तं। यथाचित्कण्वमावतं ॥ पूजायान्नानन्तरम्। ८। १। ३७। यावद्यथाभ्यांयुक्तन्तिङन्तम्पूजायान्नानुदात्तं। यावत्पचतिशोभनम्। यथापचतिशोभनं। पूजायांकिं। यावद्भुङ्क्ते। अनन्तरङ्किं। यावद्देवदत्तःपचतिशोभनं। पूर्वेणात्रनिघातःप्रतिषिध्यते ॥ उपसर्गव्यपेतञ्च। ८।१।३८। पूर्वेणानन्तरमित्युक्तंउपसर्गव्यवधानार्थम्वचनम्। यावत्प्रपचतिशोभनम्। अनन्तरमित्ये

३। अवदेवदत्तःप्रपचतिशोभनम् ॥ तुपश्यपश्यताऽहैःपूजायाम्। ८। १। ३९। एभिर्युक्तन्तिङन्तन्ननिहन्यतेपूजायाम्। आदह्स्वधामनुपुनर्गर्भत्वमेनिरे ॥ अहोच। ८। १। ४०। एतद्योगेनानुदात्तंपूजायाम्। अहोदेवदत्तःपचतिशोभनम् ॥ शेषेविभाषा। ८। १। ४१। अहोइत्यनेनयुक्तन्तिङन्तंवानुदात्तमपूजायाम्। अहोकटङ्करिष्यति ॥ पुराचपरीप्सायाम्। ८। १। ४२। पुरेत्यनेनयुक्तञ्चानुदात्तंत्वरायाम्। अधीष्वमाणवकपुराविद्योततेविद्युत्। निकटागामिन्यत्रपुराशब्दः। ननेनस्मपुराधीयते। चिरातीतेत्वपुरा ॥ नन्वित्यनुज्ञैषणायाम्। ८। १। ४३। ननुइत्यनेनयुक्तन्तिङन्तमनुदात्तमनुप्रार्थनायां। ननुगच्छामिभोः। अनुजानीहिमांगच्छन्तमित्यर्थः। अन्विति किं। अकार्षीःकटन्त्वं। ननुकरोमि। पृष्टप्रतिवचनमेतत् ॥ किङ्क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम्। ८। १। ४४। क्रियाप्रश्नेवर्त्तमानेनकिंशब्देनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। किंद्विजःपचत्याहोस्विद्गच्छति। क्रियेतिकिम्। साधनप्रश्नेमाभूत्। किम्भक्तंपचत्यपूपान्वा। प्रश्नेकिं। किमधीतेश्वेपोयम्। अनुपसर्गङ्किम्। किंप्रपचतिउतप्रकरोति। अप्रतिषिद्धङ्किम्। किन्नकिंद्विजोनपचति ॥ लोपेविभाषा। ८। १। ४५। किमोप्रयोगेउक्तंवा। देवदत्तःपचत्याहोस्वित्पठति ॥ एहिमन्येप्रहासेल्टट। ८। १। ४६। एहिमन्येइत्यनेनयुक्तंल्टडन्तन्नानुदात्तंक्रीडायाम्। एहिमन्येभक्तम्भोक्ष्यसेनहिभोक्ष्यसेभुक्तन्तल्लऽतिथिभिः। प्रहासेकिम्। एहिमन्यसेओदनम्भोक्ष्येसुष्ठुमन्यसे। गत्यर्थलोटाल्टडित्यनेनैवसिद्धेनियमार्थोयमारम्भः। एहिमन्येयुक्तेप्रहासएवनान्यत्र। एहिमन्यसेओदनम्भोक्ष्ये ॥ जात्वपूर्वं। ८। १। ४७। अविद्यमानम्पूर्वंयज्जातुतेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तं। जातुभोक्ष्यसे। अपूर्वङ्किम्। कटञ्जातुकरिष्यसि ॥ किंवृत्तञ्चचिदुत्तरम्। ८। १। ४८। अविद्यमानेपूर्वेचिदुत्तरंयत्किंवृत्तंतेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। विभक्त्यन्तंडतरडतमान्तङ्किमोरूपङ्किंवृत्तम्। कश्चिद्भुङ्क्ते। कतरश्चित्। कतमश्चिद्वा। चिदुत्तरङ्किम्। कोभुङ्क्ते। अपूर्वमित्येव। रमः किञ्चित्पठति ॥ आहोउताहोचाऽनन्तरम्। ८

।१।४९। आहोउताहोइत्याभ्यामपूर्वाभ्यांयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। आहोउताहोवाभुङ्क्ते। अनन्तरग्रहणं शेषे
विभाषांवक्ष्यति। अपूर्वेतिकिम्। देवआहोभुङ्क्ते॥ शेषेविभाषा।८।१।५०। आभ्यांयुक्तंव्यवहितन्तिङन्तंवानुदात्तं।
आहोदेवःपचति॥ गत्यर्थलोटालृण्नचेत्कारकंसर्वान्यत्।८।१।५१। गत्यर्थानांलोटायुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तं। यत्रै
वकारकेलोट्तत्रैवलृडपिचेत्। आगच्छदेवग्रामंद्रक्ष्यसि। उह्यन्तान्देवदत्तेनशालयोरामेणभोक्ष्यन्ते। गत्यर्थेकिम्। प
चदेवओदनंभोक्ष्यसेऽन्नं। लोटाकिम्। आगमिष्यसिदेवग्रामंद्रक्ष्यस्येनम्। लृट्किम्। आगच्छदेवग्रामम्पश्यस्येनं। नचेदि
तिकिम्। आगच्छदेवग्रामंपिताते[illegible]। सर्वकिम्। आगच्छदेवग्रामंत्वमहञ्चद्रक्ष्यावएनमित्यत्रापिनिघात
निषेधोयथास्यात्। यत्रलोडन्तस्य[illegible]लृडन्तेनेत्युच्यते॥ लोट्च।८।१।५२। लोडन्तङ्गत्यर्थलोटायुक्तन्नानु
दात्तम्। आगच्छदेवग्रामम्पश्य। गत्यर्थेतिकिम्। पचदेवौदनंभुङ्क्ष्वैनम्। लोट्किम्। आगच्छदेवग्रामम्पश्यसि। न
चेत्कारकंसर्वान्यदित्येव। आगच्छदेवग्रामम्पश्यत्वेनंरामः। सर्वग्रहणान्नेहस्यादेव। आगच्छदेवग्रामंत्वमहञ्चपश्या
वः। योगविभागउत्तरार्थः॥ विभाषितंसोपसर्गमनुत्तमम्।८।१।५३। लोडन्तङ्गत्यर्थलोटायुक्तंतिङन्तंवानुदात्तं। आ
गच्छदेवग्रामम्प्रविश। सोपसर्गंकिम्। आगच्छदेवग्रामम्पश्य। अनुत्तमंकिम्। आगच्छानिदेवग्रामम्प्रविशानि॥ हन्तच
।८।१।५४। हन्तेत्यनेनयुक्तंसोपसर्गमनुत्तमंलोडन्तंवानुदात्तम्। हन्तप्रविश २। सोपसर्गमित्येव। हन्तकुरु। निपातैर्यद्य
दीतिनिघातप्रतिषेधः॥ अनुत्तमंकिम्। हन्तप्रभुनजावहै॥ आमएकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके।८।१।५५। आ
मःपरमेकपदान्तरितमामन्त्रितन्नानुदात्तं। आम्पचसिदेवदत्त ३। एकान्तरङ्किम्। आम्प्रपचसिदेवदत्ता ३। आमन्त्रित
ङ्किम्। आम्पचतिदेवदत्तः। अनन्तिकेकिम्। आम्पचसिदेवदत्तः॥ यद्धितुपरञ्छन्दसि।८।१।५६। तिङन्तन्नानुदात्तं।
उदुद्वहजोयदङ्गिरः। उशन्तिहि। आख्यास्यामितुते। निपातैर्यद्यदीतिहिचेतितुपश्येतिचसिद्धेनियमार्थमिदं। एतैरेवपरं

तैर्व्यैंगेनान्वैरिति । जायस्वारोहावेहि । एहीतिगत्यर्थलोटायुक्तस्यलोडन्तस्यनिघातोभवति ॥ चनचिदिवगोत्रादितद्धिता ऽऽम्रेडितेष्वगतेः । ८।१।५७ । एषुषट्सुपरतस्तिङन्तन्नानुदात्तं । देवःपचतिचन । देवःपचतिचित् । देवःपचतीव । देवःपचतिगोत्रम् । देवःपचतिकल्पम् । देवःपचतिपचति । अगतेःकिं । देवःप्रपचतिचन ॥ चादिषुच । ८।१।५८ । च वाहाहैवेषुपरेषुतिङन्तन्नानुदात्तं । देवःपचतिच । खादतिवा । अगतेरित्येव । देवःप्रपचतिच । प्रग्यादतिच । प्रथमस्य चवायोगइतिनिघातःप्रतिषिध्यतेद्वितीयस्यतुनिहन्यतएव ॥ चवायोगेप्रथमा । ८।१।५९ । चवेत्याभ्यांयोगेप्रथमाति ङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । गाश्चावारयतिविशांवावादयति । इतोवसंतिमीमहे । उत्तरवाक्ययोरनुषज्जनीयन्तिङन्तापेक्षये यंप्राथमिकी । योगेकिं । पूर्वभूतयोरपियोगेनिघातार्थम्प्रथमाग्रहणंद्वितीयादेस्तिङन्तस्यमाभूत् ॥ हेतिक्षियायाम् । ८।१।६० । हयुक्ताप्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्ताधर्मव्यतिक्रमे । स्वयंहरथेनयाति३ । उपाध्यायम्पदातिङ्गमयति । क्षियाशी रितिप्लुतः ॥ अहेतिविनियोगेच । ८।१।६१ । अहयुक्ताप्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्तानानाप्रयोजनेनियोगेक्षियायाञ्च । त्वमहग्रामङ्गच्छत्वमहरथेनारण्यंगच्छ । क्षियायांस्वयमहरथेनयाति ३ । उपाध्यायम्पदातिन्नयति ॥ चाहलोपएवेत्यव धारणम् । ८।१।६२ । चअहलोपएवेत्यवधारणम् । ... प्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । देवएवग्रामङ्गच्छतु । देवएवारण्यङ्गच्छतु । ग्राममरण्यञ्चगच्छत्वित्यर्थः । देवएवग्रामङ्गच्छतु । रामएवारण्यङ्गच्छतु । ग्रामङ्केवलमरण्यङ्केवलङ्गच्छत्वित्यर्थः । इहाह लोपःसचकेवलार्थः । अवधारणङ्किम् । देवक्केवभोक्ष्यसे । नक्कचिद्त्यर्थः । अनवकॢप्तावेव ॥ चादिलोपेविभाषा । ८। १।६३ । चवाहाहैवानांलोपेप्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । शुक्लाव्रीहयोभवन्ति । श्वेताग ... यद्दुहन्ति । वालोपे । व्रीहिभिर्यजेत । यवैर्व्यजेत ॥ वैवावेतिचच्छन्दसि । ८।१।६४ । अहर्वैदेवानामासीत । अयंवावहस्तआसीत् ॥ एकान्याभ्यांसमर्थाभ्याम् । ८। १। ६५ । आभ्यांयुक्तम्प्रथमातिङ्विभक्तिर्वानुदात्ताच्छन्दसि । अजामेकाजि... प्रजाद्

रक्षन्ति। तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति। समर्थाभ्यां किं। एको देवानुपातिष्ठत्। एक इति संख्यापरं नान्यार्थे ॥ ८।१।६६। यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तं। यो भुङ्क्ते। यत्कृत्ति यायुर्वा इति। अत्र व्यवहितेऽपि ...॥ पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः। ८।१।६७। पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम्। काष्ठाध्यापकः। दारुणाध्यापकः। अज्ञाताध्यापकः। समासान्तोदात्तत्वापवादः एतत्समासे इष्यते। नेह। दारुणमध्यापक इति वृत्तिमतम्। पूजनादित्येव पूजितयहणे सिद्धे पूजितवद् ... अनन्तरपूजितलाभार्थं। एतदेव ज्ञापकमत्र प्रकरणे पञ्चमी निर्दिष्टेऽपि अनन्तर्यमाश्रीयत इति ॥ सगतिरपि तिङ्। ८।१।६८। पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तं पूजितमनुदात्तं। यत्काष्ठं प्रपचति। तिङ्ङतिङ इति निघातस्य निपातैर्यद्यदि... इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम्। सगतिग्रहणाच्च गतिरपि निहन्यते। गतिग्रहणे उपसर्गग्रहणमिष्यते ॥ * ॥ नेह। यत्काष्ठमागच्छति ॥ कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ। ८।१।६९। कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङनुदात्तः। पचतिपूति। प्रपचतिपूति। पचतिमिथ्या। कुत्सने किम्। प्रपचति शोभनं। सुपि किम्। पचति क्लिश्नाति। अगोत्रादौ किम्। पचति गोत्रम्। क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् ॥ * ॥ कर्तुः कुत्सने माभूत्। पचति पूतिर्देवदत्तः ॥ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् ॥ * ॥ तेनायमकारान्तोऽनुबन्धत्वादन्तोदात्तः ॥ वावचनार्थमनुदात्तमिति वाच्यम् ॥ * ॥ पचतिपूति ॥ गतिर्गतौ। ८।१।७०। अनुदात्तः। अभ्युद्धरति। गतिः किम्। दत्तः पचति। गतौ किम्। आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः ॥ तिङि चोदात्तवति। ८।१।७१। गतिरनुदात्तः। यत्प्रपचति। तिङ्ग्रहणमुदात्तवतः परिमाणार्थम्। अन्यथा हि ह्यंप्रति गतिस्तत्र धातावेवोदात्तवति स्यात्। प्रत्ययेन स्यात्। उदात्तवति किं। प्रपचति ॥ * ॥ इति तिङन्तस्वराः ॥ * * * * ॥ अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसञ्चारप्रकारः कथ्यते। अग्निमीळे इति प्रथमा ऋक्। तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षेऽपि फिषइत्यन्तोदात्तः। अयमेवानुनिप्रत्ययस्वरेण। अमस्तुच्चाद नुदात्तः। अमिपूर्व इत्येकादे

शस्त्वेकादेश उदात्तेनोदात्तः । इळे । तिङ्ङतिङ इति निघातः । संहितायामुदात्तादनुदात्तस्येकारः स्वरितः स्वरितात्सं
हितायामिति लेश्च प्रचयापरपर्याया एकश्रुतिः पुरःशब्दोन्तोदात्तः । पूर्वाधरावराणामिति असिप्रत्ययस्वरात् । हितश
ब्दोपि धाञो निष्ठायां दधातेर्हिरिति ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । पुरोव्ययमिति गतिसंज्ञायां कुगतीति समासे समासोन्तो
दात्तेन तत्पुरुषे तुल्यार्थेत्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे गतिकारकोपपदात्कृदिति कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे थाथादिस्वरे च पूर्वबाधितो
पमर्देन प्राप्ते गतिरनन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पुरःशब्दे कारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतर
इत्यनुदात्ततरः । यज्ञस्य तङः प्रत्ययस्वरः । विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वं । देवः पचाद्यच् चित्स्वरे प्रत्ययस्वरेण चि
त्स्वरेण वान्तोदात्तः । ऋत्विक् ऋत्विक्शब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः । होतृशब्दस्तृन्प्रत्ययान्तो नित्स्वरेणाद्युदात्तः । रत्न
शब्दो नविषयस्येत्याद्युदात्तः । रत्नानि दधातीति रत्नधाः । समासस्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण वान्तोदात्तः । तमपः पित्त्वा
देनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयावित्यादि यथाशास्त्रमुन्नेयम् ॥ इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् । तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवा
नीविश्वनाथयोः ॥ १ ॥ * * * ॥ इति सिद्धान्तकौमुद्यां श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां वैदिकप्रक्रिया ॥ * * * * ॥
शुभमस्तु ॥ ● ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ लिङ्गम् ॥ ● ॥ स्त्री ॥ ● ॥ अधिकारसूत्रमेतत् ॥ ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृननान्दरः ॥ ● ॥ ऋ
कारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्रादिकस्यैव ङीप्निषेधेन कर्त्र्यादेर्ङीबादि ईकारान्तत्वात् । तिसृचतसृशब्दौ तु स्त्रियामादेशत
या विधानेपि प्रकृत्योस्त्रिचतुरोर्ऋदन्तत्वाभावात् ॥ अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः ॥ ● ॥ अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्या
त् । अवनिः । चमूः । प्रत्ययग्रहणं किम् । देवयतेः क्विप् । द्यूः विशेष्यलिङ्गः ॥ अशनिभरण्यरणयः पुंसि च ॥ ● ॥ अय
मयं वा । अशनिः ॥ मिन्यन्तः ॥ ● ॥ मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥ वह्नि[illegible]पुंसि

॥●॥ पूर्वस्यापवादः ॥ ओणियोन्यूर्म्मयः पुंसि च ॥ इयमयंवाश्रोणिः ॥ क्तिन्नन्तः ॥●॥ स्पष्टम्। कृतिरित्यादि। ...
नाश्च ॥●॥ ईप्रत्ययान्तः स्त्रीस्यात्। लक्ष्मीः ॥ ऊङाबन्तश्च ॥●॥ कुरूः। विद्या ॥ य्वन्तमेकाक्षरम् ॥●॥ श्रीः। भूः।
एकाक्षरं किम्। पृथुश्रीः ॥ विंशत्यादिरानवतेः ॥●॥ इयं विंशतिः। त्रिंशत्। चत्वारिंशत्। पञ्चाशत्। षष्टिः। सप्ततिः।
अशीतिः। नवतिः ॥ दुन्दुभिरक्षेषु ॥●॥ इयं दुन्दुभिः। अक्षेषु किम्। अयं दुन्दुभिर्वाद्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ॥ नाभिरः
क्षत्रिये ॥●॥ इयन्नाभिः ॥ उभावन्यत्र पुंसि ॥●॥ दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः। नाभिः क्षत्रियः। कथन्त
र्हि समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितश्रीण्युपनीविनाभिभिरिति भारविः। उच्यते। दृढाभक्तिरित्यादाविव कोमलैरितिसा
मान्ये नपुंसकं बोध्यम्। वस्तुतस्तु। लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति भाष्यात्पुंस्त्वमपोह्य साधुः। अत एव। नाभिर्मुख्य
नृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान्। द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामद इति मेदिनिः। रभसोप्याह। मुख्यराट्क्षत्रिये
नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः। चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामद इति। एवमेवंविधेन्यत्रापि बोध्यं ॥ तलन्तः ॥●॥ अ
यं स्त्रियां स्यात्। शुक्लस्य भावः शुक्लता। ब्राह्मणस्य कर्म्म ब्राह्मणता। ग्रामस्य समूहो ग्रामता। देव एव देवता ॥ भूमिविद्युत्स
रिल्लतावनिताभिधानानि ॥●॥ भूमिर्भूः। विद्युत्सौदामनी। सरिन्निम्नगा। लता वल्ली। वनिता योषित् ॥ यादो नपुंसकम् ॥●
॥ यादःशब्दः सरिद्वाचकोपि क्लीवं स्यात् ॥ भाःस्रुक्स्रग्दिगुष्णिगुपानहः ॥●॥ एते स्त्रियां स्युः। इयं भाः इत्यादि ॥ स्थूणो
र्णे नपुंसके च ॥●॥ एते स्त्रीयां क्लीवे च स्तः। स्थूणा। स्थूणं। ऊर्णा। ऊर्णं। तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विकर्णिका। ऊर्णा तु
मेषादिलोम ॥ गृहशशाभ्यां क्लीवे ॥●॥ नियमार्थमिदम्। गृहशशपूर्वे स्थूणोर्णे यथासंख्यन्नपुंसके स्तः। गृहस्थूणं। शश
ोर्णं। शशलोम नीत्यमरः ॥ प्रावृड्विप्रुड्रुट्तृड्विड्त्विषः ॥●॥ एते स्त्रियां स्युः ॥ दर्विविदिवेदिखनिशान्यासिवेशिकृ
ष्योषधिकट्यङ्गुलयः ॥●॥ एते स्त्रीयां स्युः। पक्षे ङीष्। दर्वी। दर्विरित्यादि ॥ तिथिनाडिरुचिवीचिनालिधूलिकिकिकेलि

च्छविरात्र्यादयः ॥ ❁ ॥ एतेप्राग्वत्। इयन्तिथिरित्यादि। अमरस्त्वाह। तिथयोद्वयोरिति। तथाचभारविः। तस्यभुवि बहुतिथास्तिथयइतिस्त्रीत्वेहिबहुतिथ्यइतिस्यात्। श्रीहर्षेश्च। निखिलान्निशि पौर्णिमातिथीनिति ॥ शष्कुलिराजिकुट्यशनि वर्त्तिभ्रुकुटित्रुटिवलिपङ्क्तयः ॥ ❁ ॥ एतेपिस्त्रियंस्युः। इयंशष्कुलिः ॥ प्रतिपदापद्विपत्सम्पच्छरत्संसत्परिषदुषःसंवित्क्षुत्पुन्मुत्समिधः ॥❁॥ इयम्प्रतिपदित्यादि। उषाउच्छन्ती। उषःप्रातरधिष्ठात्रीदेवता॥ आशीर्धूःपूर्गीर्द्वारः ॥❁॥ इयमाशीरित्यादि ॥ अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणांबहुत्वञ्च ॥❁॥ अबादीनाम्पञ्चानांस्त्रीत्वंस्याद्बहुत्वञ्च। आपइमाःस्त्रियः। सुमनसःपुष्पं। सुमनामालतीजातिः। देववाचीतुपुंस्येव। सुपर्वाणःसुमनसः। बहुत्वम्प्रायिकम्। एकाचसिकतातैलदानेऽसमर्थेतिअर्थवत्सूत्रेभाष्यप्रयोगात्। समांसमांविजायतइत्यत्रसमायांसमयामितिभाष्याच्च। विभाषाघ्राधेट्टितिसूत्रेआघ्रातांसुमनसाविनिवृत्तिव्याख्यायांहरदत्तोप्येवम्॥ स्रक्त्वक्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिजः ॥❁॥ इयंस्रक्त्वक्ज्योक्वाक्यवागूः नौःस्फिक्॥ तटिसीमासम्बध्याः ॥❁॥ इयंतटिःसिमासम्बध्या॥ चुल्लिवेणिखार्यश्च ॥❁॥ स्पष्टम्॥ ताराधाराज्योत्स्नादयश्च ॥ ❁ ॥ शलाकास्त्रियान्नित्यम्॥ नित्यग्रहणमन्येषांक्वचिद्व्यभिचारंज्ञापयति ॥ * ॥ इतिस्त्र्यधिकारः ॥ * * * * ॥

पुमान्॥❁॥ अधिकारोयं। घञबन्तः॥❁॥ पाकः। त्यागः। करः। गरः। भावार्थएवेदं। नपुंसकत्वविशिष्टेभावेक्तल्युटौ। स्त्रीत्वविशिष्टेतुक्तिन्नादिभिर्बाधेनपरिशेषात्। कर्मादौतुघञबन्तमपिविशेष्यलिङ्गं। तथाचभाष्यं। सबन्धमनुवर्त्तिष्यतइति॥ घाजन्तश्च॥❁॥ विस्तरः। गोचरः। चयः। जपः। इत्यादि॥ भयलिङ्गभगपदानिनपुंसके॥❁॥ एतानिनपुंसकेस्युः। भयं। लिङ्गं। भगं। पदम्॥ नङन्तः॥❁॥ नङ्प्रत्ययान्तःपुंसिस्यात्। यज्ञः। यत्नः॥ याच्ञास्त्रियाम्॥❁॥ पूर्वस्यापवादः॥ क्यन्तोघुः॥❁॥ किप्रत्ययान्तोघुःपुंसिस्यात्। आधिः। निधिः। उदधिः। क्यन्तःकिम्। दानं। घुःकिम्। जज्ञिर्बीजम्॥ इषुधिःस्त्रीच॥❁॥ इषुधिशब्दःस्त्रियांपुंसिच॥ देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठ

खड्गशरपङ्काभिधानानि ॥●॥ एतानि पुंसि स्युः । देवाः सुराः । असुरा दैत्याः २ । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । २ । गि
रिः पर्वतः २ । समुद्रोऽब्धिः २ । नखः कररुहः २ । केशः शिरोरुहः २ । दन्तो दशनः २ । स्तनः कुचः २ । भुजो दोः २
। कण्ठो गलः २ । खड्गः करवालः २ । शरो मार्गणः २ । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥ त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके ॥●॥ स्वर्गे
। तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपं । स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्ते अयमारम्भः ॥ द्यौः स्त्रियां ॥●॥ द्योर्दिवोस्स्वर्गेणोपादानमिदम्
॥ इषुबाहू स्त्रियां च ॥●॥ चात्पुंसि ॥ बाणकाण्डौ नपुंसके च ॥●॥ चात्पुंसि । त्रिविष्टपेत्यादि सूत्रत्रयी देवासुरेत्यस्या
पवादः ॥ नान्तः ॥●॥ अयं पुंसि । राजा । तक्षा । नच चर्म्म वर्म्मादिष्वतिव्याप्तिः । मन्द्व्यच्कोऽकर्त्तरीति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्य
माणत्वात् ॥ क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि ॥●॥ क्रतुरध्वरः २ । पुरुषो नरः २ । कपोलो गण्डः २ । गुल्फः
प्रपदः २ । मेघो नीरदः २ ॥ अभ्रं नपुंसकम् ॥●॥ पूर्वस्यापवादः ॥ उकारान्तः ॥●॥ अयं पुंसि स्यात् । प्रभुः । इक्षुः
। हनुर्हट्टविलासिन्यामन्त्यारम्भे गदे स्त्रियां । द्वयोः कपोलावयवे इति मेदिनिः । करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे इत्यमरः । एवन्तर्हि
धकविशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तञ्च । लिङ्गशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः इति । एवमन्यत्रा
पि ॥ धेनुरज्जुकुहूसरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम् ॥●॥ समासे रज्जुः पुंसि च । कर्कटरज्ज्वा । कर्कटरज्जुना ॥ श्मश्रु
जानुवसुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि नपुंसके ॥●॥ वसु चार्थवाचि । अर्थवाचीति किम् । वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु ॥ मद्गु म
धुशीधुसानुकमण्डलूनि नपुंसके च ॥●॥ चात्पुंसि । अयं मद्गुः । इदं मद्गु ॥ रुत्वन्तः ॥●॥ मेरुः । सेतुः ॥ दारुकसेरुज
तुवस्तुमस्तूनि नपुंसके ॥●॥ रुत्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः । इदं दारु ॥ सक्तुर्नपुंसके च ॥●॥ चात्पुंसि । सक्तुः । सक्तु । प्रा
ग्रश्मेरकारान्तः । रश्मिं दिवसाभिधानमिति वक्ष्यति । प्रागेतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥ कोपधः ॥●॥ कोपधोऽकारा
न्तः पुंसि स्यात् । स्तबकः । कल्कः ॥ चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके ॥●॥ पूर्वस्यापवादः ॥ कण्टकानी

कसेरुकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डककटकदण्डकपिटककतालकफलकपला
कानिनपुंसकेच ॥●॥ चात्पुंसि । अयङ्कण्टकः । इदङ्कण्टकमित्यादि ॥ टोपधः ॥●॥ टोपधोऽकारान्तः पुंसिस्यात् । घटः ।
पटः ॥ किरीटमुकुटललाटवटवीटशृङ्गाटकराटलोष्टानिनपुंसके । किरीटमित्यादि ॥ कुटकूटकपटकवाटकर्पटनटनि
कटकीटकटानिनपुंसकेच ॥ ● ॥ चात्पुंसि । कुटः । कुटमित्यादि ॥ णोपधः ॥●॥ णोपधोऽकारान्तः पुंसिस्यात् । गुणः ।
गणः । पाषाणः ॥ ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानिनपुंसके ॥●॥ पूर्वस्यापवादः ॥ कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृष
णविषाणचूर्णतृणानिनपुंसकेच ॥●॥ चात्पुंसि ॥ थोपधः ॥●॥ रथः ॥ काष्ठपृष्ठरिक्थोक्थानिनपुंसके ॥●॥ इदङ्काष्ठमित्या
दि ॥ काष्ठादिगर्थास्त्रियां ॥●॥ इमाः काष्ठाः ॥ तीर्थप्रोथयूथगाथानिनपुंसकेच ॥●॥ चात्पुंसि । अयन्तीर्थः । इदन्तीर्थं
॥ नोपधः ॥●॥ अदन्तः पुंसि । इनः । फेनः ॥ जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशा
नरत्ननिम्नचिह्नानिनपुंसके ॥●॥ पूर्वस्यापवादः ॥ मानयानाभिधानमलिनपुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसम्मा
नभवनवसनसम्भावनविभावनविमानानिनपुंसकेच ॥ ● ॥ चात्पुंसि । अयंमानः । इदंमानं ॥ पोपधः ॥ ● ॥ अदन्तः पुंसि
। यूपः । दीपः । सर्पः ॥ पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्पशष्पसमीपान्तरीपाणिनपुंसके ॥●॥ इदम्पापमित्यादि ॥ शूर्पकु
तपकुणपद्वीपविटपानिनपुंसकेच ॥ ● ॥ अयंशूर्पः । इदंशूर्पमित्यादि ॥ भोपधः ॥ ● ॥ स्तम्भः । कुम्भः ॥ तलभंन
पुंसकं ॥ ● ॥ पूर्वस्यापवादः ॥ जृम्भंनपुंसकेच ॥●॥ जृम्भं । जृम्भः ॥ मोपधः ॥ ● ॥ सोमः । भीमः ॥ रुक्मसिध्मयुध्मे
ध्मगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानिनपुंसके ॥ ● ॥ इदंरुक्ममित्यादि ॥ संग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानिनपुंसकेच
॥ ● ॥ चात्पुंसि । अयंसंग्रामः । इदंसंग्रामं ॥ योपधः ॥ ● ॥ समयः । हयः ॥ किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणिनपुंसके ॥
●॥ स्पष्टं ॥ गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानिनपुंसकेच ॥●॥ गोमयः । गोमयं ॥ रोपधः ॥ ● ॥ क्षुरः । अङ्कुरः ॥ द्वारय

स्फारतक्रवक्रवप्रक्षिप्रक्षुद्रनारतीरदूरकृच्छ्ररन्ध्राश्रश्वभ्रभीरगभीरक्रूरविचित्रकेयूरकेदारोदरशरीरकन्दरमन्दरपञ्ज
राजरजठराजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुटीरकुलीरचत्वरकाश्मीरनीराम्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रक्षत्रक्षेत्रमित्रकलत्रचित्रसू
त्रवक्त्रनेत्रगोत्राङ्गुलित्रभलत्रास्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रछत्राणि नपुंसके ॥ ❁ ॥ इदं द्वारमित्यादि ॥ शुक्रमदेवतायाम् ॥ ❁ ॥ इ
दं शुक्रं रेतः ॥ चक्रवज्रान्धकारसारावारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च ॥ ❁ ॥ चा
त्पुंसि । चक्रः । चक्रमित्यादि ॥ षोपधः ॥ ❁ ॥ वृषः । वृक्षः ॥ शिरीषार्जीषाम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्विषकल्माषाणि नपुंस
के ॥ ❁ ॥ यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च ॥ ❁ ॥ चात्पुंसि । अयं यूषः । इदं यूषमित्यादि ॥ सोपधः ॥ ❁ ॥ वत्सः । वा
यसः । महानसः ॥ पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके ॥ ❁ ॥ चमसरसनिर्य्यासोपवासकर्प्पासवासमासकासकांसमांसा
नि नपुंसके च ॥ ❁ ॥ अयं चमसः इत्यादि ॥ कंसश्चाप्राणिनि ॥ ❁ ॥ कंसोऽस्त्री पानभाजनम् । प्राणिनि तु । कंसो नाम क
श्चिद्राजा ॥ रश्मिदिवसाभिधानानि ॥ ❁ ॥ एतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मयूखः । दिवसो घस्रः ॥ दीधितिः स्त्रियाम् ॥ ❁ ॥
पूर्वस्यापवादः ॥ दिनाहनी नपुंसके ॥ ❁ ॥ अयमप्यपवादः ॥ मानाभिधानानि ॥ ❁ ॥ एतानि पुंसि स्युः । कुडवः प्रस्थः ।
द्रोणाढकौ नपुंसके च ॥ ❁ ॥ इदं द्रोणम् । अयं द्रोणः ॥ खारीमानिके स्त्रियाम् ॥ ❁ ॥ इयं खारी । इयं मानिका ॥ दाराक्षत
लाजासूनां बहुत्वं च ॥ ❁ ॥ इमे दाराः ॥ नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि ॥ ❁ ॥ यथासंख्यं नाड्याद्युपपदानि व्रणा
दीनि पुंसि स्युः । अयं नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेपि क्लीवत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रं ॥ मरुद्गरुत्तरुदृ
त्विजः ॥ ❁ ॥ अयं मरुत् ॥ ऋषिराशिदृतिग्रन्थिक्रिमिध्वनिबलिकौलिमौलिरविकविकपिमुनयः ॥ ❁ ॥ एते पुंसि स्युः । अ
यं ऋषिः ॥ ध्वजगतमुञ्जपुञ्जाः ॥ ❁ ॥ एते पुंसि ॥ हस्तकुन्तान्तव्रातवातदूतधूर्त्तसूतचूतमुहूर्त्ताः ॥ ❁ ॥ एते पुंसि । अम
रस्तु मुहूर्त्तौ स्त्रियामित्याह ॥ षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः ॥ ❁ ॥ अयं षण्डः ॥ वंश

श पुरोडाशाः ॥❀॥ अयं वंशः । पुरो दाश्यते पुरोडाशः । कर्म्मणि घञ् । भवव्याख्यानयोः प्रकरणे पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्निति विकारप्रकरणे व्रीहेः पुरोडाश इति च निपातनात् प्रकृतसूत्र एव निपातनमादात् सडत्वम् । पुरोडाशभुजामिष्टमिति माघः ॥ ह्रद कन्द कुन्द बुद्बुद शब्दाः ॥❀॥ अयं ह्रदः ॥ अर्घपथिमथ्यृभुक्षिस्त्वनितम्व पूगाः ॥❀॥ अयमर्घः ॥ पल्लव पल्वल कफ रेफ कटाह निर्व्यूह मठ मणि तरङ्ग तुरङ्ग गन्ध स्कन्ध मृदङ्ग सङ्ग समुद्र पुङ्खाः ॥❀॥ अयं पल्लव इत्यादि ॥ सारथ्यति[illegible] पाण्यञ्जलयः ॥❀॥ एते पुंसि । अयं सारथिः ॥ * ॥ इति पुल्लिङ्गाधिकारः ॥ **** ॥ नपुंसकम् ॥❀॥ [illegible] । भावे ल्युडन्तः । हसनं । भावे किम् । पचनोऽग्निः । इध्मव्रश्चनः कुठारः ॥ निष्ठा च ॥❀॥ भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीबं स्यात् । हसितं । गीतं ॥ त्वष्यञौ तद्धितौ ॥❀॥ शुक्लत्वं । शौक्ल्यं । ष्यञः षित्त्वसामर्थ्यात् पक्षे स्त्रीत्वम् । चातुर्य्यम् । चातुरी । सामग्र्यम् । सामग्री । औचित्यम् । औचिती ॥ कर्म्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः ॥❀॥ ब्राह्मणस्य कर्म्म ब्राह्मण्यं ॥ यद्यढग्वगन्तखुञ्छाश्च भावकर्म्मणि ॥❀॥ एतदन्तानि क्लीबानि ॥ स्तेनाद्यन्नलोपश्च ॥❀॥ स्तेयम् ॥ सख्युर्यः ॥❀॥ सख्यम् । कपिज्ञात्योर्ढक् ॥❀॥ कापेयम् ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥❀॥ आधिपत्यं ॥ प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् ॥❀॥ औष्ट्रं ॥ हायनान्तयुवादिभ्योऽण् ॥❀॥ द्वैहायनम् ॥ द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यो वुञ् ॥❀॥ पितापुत्रकम् ॥ होत्राभ्यश्छः ॥❀॥ अच्छावाकीयं ॥ अव्ययीभावः ॥❀॥ अधिस्त्रि ॥ द्वन्द्वैकत्वं ॥❀॥ पाणिपादम् ॥ अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च ॥❀॥ स्पष्टं ॥ अनञ्कर्म्मधारयस्तत्पुरुषः ॥❀॥ अधिकारोऽयम् ॥ अनल्पे छाया ॥❀॥ शरच्छायं ॥ राजामनुष्यपूर्वा सभा ॥❀॥ इनसभमित्यादि ॥ सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च परवत् ॥❀॥ अन्यस्तत्पुरुषः परवल्लिङ्गः स्यात् ॥ रात्राह्नाहाः पुंसि ॥❀॥ अपथपुण्याहे नपुंसके ॥ संख्यापूर्वा रात्रिः ॥❀॥ त्रिरात्रं । संख्यापूर्वेति किम् । सर्व्वरात्रः ॥ द्विगुः स्त्रियां च ॥❀॥ व्यवस्थया । पञ्चपूली । त्रिभुवनम् ॥ इसुसन्तः ॥❀॥ हविः । धनुः ॥ अर्चिः स्त्रियां च ॥❀॥ इसन्तत्वे

पिश्चर्चिस्त्रियान्नपुंसकेचस्यात्॥ इयमिदमाशोर्चिः॥ छदिःस्त्रियामेव॥ ● ॥ इयंछदिः। छाद्यतेऽनेनेतिछदेरिसुरादिरग्र
न्नार्दार्चिशुचीत्यादिनाइस्। इस्मन्नित्यादिनाह्रस्वः। पटलञ्छर्दिरित्यमरः। तत्रपटलसाहचर्य्याच्छदिषःक्लीवतामिद
न्तोऽमरव्याख्यातारउपेक्ष्याः॥ मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नाभिधानानि॥ ● ॥ एतेषाम
भिधायकानिक्लीवेस्युः। मुखमाननम् २। नयनंलोचनं २। लोहंकालं। वनंगहनं २। मांसमामिषं २। रुधिरंरक्तं २।
कार्मुकंशरासनं २। विवरंबिलं २। जलम्वारि। हलंलाङ्गलं २। धनंद्रविणं २। अन्नमशनं २। अस्यापवादानाह त्रि
सूत्र्या॥ सीरार्थौदनाःपुंसि॥ ● ॥ वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानिपुंसिच॥ ● ॥ वक्त्रोवक्त्रम्। नेत्रोनेत्रम्। अरण्योरण्यं।
गाण्डीवोगाण्डीवम्॥ अटवीस्त्रियां॥ ● ॥ लोपधः॥ ● ॥ कुलं। कूलं। स्थलं॥ तूलोपलतालकुसूलतरलकम्बलदेव
लवृषलाःपुंसि॥ ● ॥ अयंतूलः॥ शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालवालनिगलपलालविडाल
खिलशूलाःपुंसिच॥ ● ॥ चात्क्लीवे। शीलंशीलइत्यादि॥ शतादिःसंख्या॥ ● ॥ शतं। सहस्रं। शतादिरितिकिम्। ए
कोद्वौबहवः। संख्येतिकिं। शतशृङ्गोनामपर्वतः॥ शतायुतप्रयुताःपुंसिच॥ ● ॥ अयंशतः। इदंशतमित्यादि॥ लक्षा
कोटीस्त्रियां॥ ● ॥ इयंलक्षा। इयंकोटिः। वालक्षानियुतञ्चतदित्यमरात्क्लीवेपिलक्षं॥ सहस्रःपुंसि॥ ● ॥ सहस्रः। इ
दंसहस्रं॥ मन्द्व्यच्कोकर्त्तरि॥ ● ॥ मन्प्रत्ययान्तोद्व्यच्कःक्लीवःस्यात्। चात्क्लीवेननुकर्त्तरि। वर्मा। वर्म। द्व्यच्कःकिं। अ
णिमा। महिमा। अकर्त्तरिकिं। ददातिइतिदामा॥ ब्रह्मन्पुंसिच॥ ● ॥ अयंब्रह्मा। इदंब्रह्म॥ नामरोमणीनपुंसके
॥ ● ॥ मन्द्व्यच्कइत्यस्यायमपवादः॥ असन्तोद्व्यच्कः॥ ● ॥ यशः। मनः। तपः। द्व्यच्कःकिं। चंद्रमाः॥ अप्सराःस्त्रियां॥ ● ॥
॥ एताअप्सरसः। प्रायेणायम्बहुवचनान्तः॥ शत्रन्तः॥ ● ॥ पत्रं। छत्रं॥ यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राःस्त्रियामेव॥ ● ॥
भृत्रामित्रछात्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढ्राःपुंसि॥ ● ॥ अयंभृत्रः। नमित्रंअमित्रः। तस्यमित्राण्यमित्रास्तेइतिमाघः। स्नातामपि

चैमित्रेचेतिच । यत्तुद्विषामित्रइतिसूत्रेहरदत्तेनोक्तम् । अमित्रंद्विषदित्यौणादिकइत्यत्र । अमैरमित्रंमित्रस्ययदृष्ट द्वि
त्यादौमध्योदात्तत्वन्तुचिन्त्यः । नञ्समासेप्येवं । परवल्लिङ्गतांश्रियादिनितुतत्रदोषान्तरमितितत्प्रकृतसूत्रापठ
नमूलकम् । स्वरदोषोऽप्यभावनमपिनञोजरमरमित्रमृताइतिसूत्रास्मरणमूलकमितिदिक् ॥ पत्रपात्रप
छत्राःपुंसिच ॥ बलकुसुमयुद्धपत्तनरणाभिधानानि ॥ ❀ ॥ बलंवीर्य्यं ॥ पद्मकमलोत्पलानिपुंसिच ॥ ❀ ॥
शस्त्रकुसुमाभिधायिन्यपिद्विलिङ्गाःस्युः । अमरोऽप्याहवापुंसिपद्मंनलिनमिति । एवञ्चअर्द्धर्चादिसूत्रेतुपद्मेतु
वेतिवृत्तिग्रन्थोमतान्तरेणनेयः ॥ आहवसंग्रामौपुंसि ॥ ❀ ॥ आजिःस्त्रियामेव ॥ फलजातिः ॥ ❀ ॥ फलजातिवाचीश
ब्दोनपुंसकंस्यात् । आमलकम् । आम्रम् ॥ वृक्षजातिः ॥❀॥ स्त्रियामेवक्वचिदेवेदम् । हरीतकी ॥ वियज्जगत्सकृत्शकृत्
पृषत्शकृद्यकृदुदश्वितः ॥❀॥ एतेक्लीबाःस्युः ॥ नवनीतावतानृतामृतनिमित्तवित्तचित्तव्रतरजतवृत्तपलितानि ॥ ❀ ॥ श्रा
द्धकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्कदधिसक्थ्यक्ष्यास्यास्पदाकाशकण्ववीजानि ॥ ❀ ॥ एतानिक्लीबेस्युः ॥ दैवंपुंसिच ॥ ❀ ॥ दैवम् ।
दैवः ॥ धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधृष्यहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यहर्म्यतूर्य्यसैन्यानि ॥ ❀ ॥ इदन्धान्यमित्या
दि ॥ द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छकुटुम्बवरशरवृन्दारकाणि ॥ ❀ ॥ अक्षमिन्द्रिये ॥❀॥ इन्द्रियेकिम् । रथाङ्गादौमाभूत् ॥
❀॥ इतिनपुंसकाधिकारः ॥ **** ॥ स्त्रीपुंसयोः । अधिकारोयं ॥ गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवस्तिशाल्मलित्रुटिमसिम
रीचयः ॥❀॥ इयमयंवागौः ॥ मन्युसीधुकर्कन्धुकिष्कुकण्डुरेणवः ॥❀॥ इयमयंवामन्युः ॥ गुणवचनमुकारान्तन्नपुंसक
ञ्च ॥❀॥ त्रिलिङ्गमित्यर्थः । पटु । पटुः । पट्वी ॥ अपत्यार्थतद्धिते ॥❀॥ औपगवः । औपगवी ॥❀॥ इतिस्त्रीपुंसाधिकारः
॥ **** ॥ पुन्नपुंसकयोः ॥❀॥ अधिकारोयं ॥ घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्तकबुस्तलोहिताः ॥❀॥ अयंघृतः । इदंघृतम्
॥ शृङ्गार्घनिदाघोद्यमशल्यदृढाः ॥❀॥ अयंशृङ्गः । इदंशृङ्गम् ॥ व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पार्भार्धर्चदर्भपुच्छाः ॥❀॥

१० नौ॥ अयंव्रजः। इदंव्रजम्॥ कवचौषधायुधान्ताः॥ ● ॥ स्पष्टं॥ दण्डमण्डखण्डशववसैन्धवपार्श्वाकाशकुशकुलिशाः॥ ● ॥
॥ एतेपुन्नपुंसकयोःस्युः। कुशोरामसुतेदर्भेयोक्त्रेद्वीपेकुशन्नलेइतिविश्वः। शलाकावाचीतुस्त्रियां। तथाचजनपदादिसूत्रेशा
...कारेङीषि। कुशी। दारुणितुटाबाकुशावानस्याः। स्यूतामायान्तेतिश्रुतिः। अतःकृकमीतिसूत्रेकुशाकर्णीष्वितिप्रयोग
श्च। व्याससूत्रेच। हानौतूपायनशब्दशेषत्वात्कुशाछन्दइति। तत्रशारीरकभाष्येप्येवं। एवञ्चश्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्य
त्वेस्थितेआछन्दइत्याङ्प्रश्नेषादिपरोभामनीयग्रन्थःप्रौढिवादमात्रपरइतिविभावनीयंबहुश्रुतैः॥ गृहमेहदेहपट्टपटहा
ष्टापदाम्बुदककुदाश्च॥ * ॥ इतिपुन्नपुंसकाधिकारः॥ * * * * ॥ अवशिष्टलिङ्गमव्ययम्। कतिपुष्मदस्मदः। लिङ्गा
न्नाःसंख्याशिष्टापरवत्। एकःपुरुषः। एकास्त्री। एकंकुलं। गुणवचनञ्च॥ ● ॥ शुक्लःपटः। शुक्लापटी। शुक्लंवस्त्रं॥
कार्याश्च॥ ● ॥ करणाधिकरणयोर्ल्युट्॥ ● ॥ सर्वादीनिसर्वनामानि॥ ● ॥ स्पष्टार्थेयंविवृती॥ * ॥ इतिश्रीभ
ट्टोजिदीक्षितविरचितायांपाणिनीयलिङ्गानुशासनसूत्रवृत्तिःसमाप्ता॥ * * * * * * * * * * * * * * * ॥

॥ अथसिद्धान्तकौमुद्याशुद्धपत्रं ॥

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१	२	३	सवषाम्	सवर्षाम्
४	१	७	एनेधन्युट्	एधेधन्यूट्
४	२	१६	वास्यान्	वास्यान्
५	२	१३	वर्भणस्य	वर्मणस्य
५	२	१३	३०	१३०
५	२	१३	ईर्दूदेद्वि	ईर्दूदेद्वि
६	१	७	दधिं	दधिँ
८	२	६	अधध्यदं	अधस्पदम्
१०	१	४	प्रत्ययाद्यौ	प्रत्ययाद्यौ
१०	२	५	०	रामैः
१०	२	१५	साढस	साढस्य
१२	२	१५	विगतमह	विगतमहः
१३	२	६	ख्यत्यारत्यस्य	ख्यत्यात्परस्य
१३	२	१५	स्नुलुपः	स्नुलुपः
१५	१	१४	वह्यश्श्रेय	वह्यश्श्रेय
१८	२	११	दिव्यनेन	दिव्येन
२०	१	६	०	चतुर्णाम्

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२२	२	७	वसुर्य्यस्य	[illegible]
२३	२	६	ममौसौऽवि	[illegible]
२६	२	६	सुपीष्यु	[illegible]
२६	२	१३	सुनिति	[illegible]
२८	२	१०	भनुर्भ्यो	धनुर्भ्यो
२९	१	६	सुष्ठ	सुष्ठु
२९	२	१०	स्यादेन	स्यादेव
२९	२	१३	तदन्तान्ताच	तदन्ताच
३०	२	१४	स्त्रीयां	स्त्रियाम्
३१	२	१५	एनयोः	एनयोः
३५	१	३	गिङ्गास्तु	लिङ्गास्तु
३६	१	८	भाकिञ्चिन्	भातिकिञ्चि[illegible]
३६	२	१	पर्य्यंनु	पर्य्यनु
३६	२	१६	वाली	वालो
३८	१	११	त्तणाय	तृणाय
३८	१	१२	तान[illegible]	तनादि
४८	२	६	भाभावान्	मामवान्

पत्र	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
५२	[illegible]	३	अवला	अबला
५२	२	१	कुकुट्या	कुक्कुट्या
५२	२	१	कुकुटाण्ड	कुक्कुटाण्ड
५२	२	४	पुम्ववत्	पुम्वत्
५३	२	१	स्थस्वः	स्थस्व
५४	२	१६	दुर्हृमिदत्रः	दुर्हृदमित्रः
५६	१	८	अर्कास्व	अर्कास्व
५८	१	१२	बह्वकस्तूतं	बह्वृकस्तूतम्
५८	२	११	रात्रिदिवं	रात्रिन्दिवं
६०	२	५	बव्यादेश	बव्यादेश
६१	१	२	पादम्पाद	पादम्पाद
६४	२	८	सुड्नलोपस्व	सुड्नलोपस्व
६८	१	४	कऽद्रु	ऽकद्रु
६९	१	१४	नापितापिनिः	नापितायिनिः
७०	१	५	तैनैव	तेनैव
७०	२	१५	उशनसं	औशनसं
७२	[illegible]	[illegible]	मातुर्डुलच	मातुडुलच
७४	२	८	विशोषन	विशेषण

पत्र	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
७४	२	११	व्यक्ति॥३।१६७।	व्यक्तिः
७६	२	१५	प्याय	[illegible]
७८	१	१२	नयेस्तुट्	नयोस्तुट्
७८	२	५	नदन्तविधिः	नदन्तविधि
७८	२	९	प्रदोयः	प्रदोषकः
७८	२	१४	आविष्ठासु	अविष्ठासु
७८	२	१५	पुनर्डीय	पुनर्ङीप
८०	१	६	उभपो	उभयो
८१	१	१६	शाद्यायनः	शाख्यायनः
८१	१	१६	शाद्यायनिनः	शाख्यायनिनः
८२	१	१५	मौर्वङ्काड	मौर्वङ्काण्ड
८५	१	१३	एकान्यिकः	एकान्यिकः
८५	१	१५	भक्षसां	भक्ष[illegible]
८६	२	५	उवर्णान्तागवा	[illegible]
८७	२	३	यवापुष्पं	[illegible]
८८	२	४	स्वारीकं	[illegible]
८९	२	८	पत्रात्दुंस्र्	[illegible]
८९	२	९	कडङ्करोतीति	कडङ्करोतीति

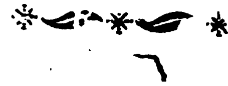
पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
९२	१	१४	पिज्ञान	पिज्ञान
९४	२	१०	ठङ्	डङ्
९८	१	३	पदकान्तस्य	पदिकान्तस्य
९९	१	१५	अस्तादे	अस्तादि
९९	२	१५	लुग्वचनं	लुग्वचनं
१००	१	१	[illegible]	[illegible]
[illegible]	१	११	[illegible]	[illegible]
१०३	१	१२	वधुः	वधूः
१०४	२	१०	ख्यानचा	ख्यानाचा
१०४	२	१२	भावर्त्तेति	भावर्त्तेति
१०५	२	५	मतत्वं	मूतत्वं
१०६	१	३	ठङ्	डङ्
१०७	१	३	ज्ञापते	ज्ञायते
[illegible]	२	४	विटेस्य	विटेस्य
[illegible]	२	५	[illegible]	प्रथमानस्य
[illegible]	२	१२	कराग	कराग
[illegible]	१	२	[illegible]	कघो
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	दीमगलो

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१२०	२	३	तरस्या	तरस्याम्
१२२	२	१७	माभावानुभूत्	माभवानु[illegible]
१२५	२	७	अश्वानीन्	अश्वानी[illegible]
१२७	२	७	पैकेवे	पैके[illegible]
१३१	१	१०	[illegible]	[illegible]
१३८	२	६	आभ्यंतयो	आभ्यंस्तयो
१३८	२	१९	पुरस्तादय	पुरस्तादप
१३९	१	१६	काष्टानां	काष्ठानां
१४३	२	७	[illegible]	[illegible]
१४४	२	३	कदाचित्कार	[illegible]
१४५	२	७	[illegible]	[illegible]
१४७	१	[illegible]	दुष्यदौ	[illegible]
१४८	[illegible]	[illegible]	समुद्राये	समुद्राये
१४९	[illegible]	[illegible]	[illegible]	विते
१५८	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
१५७	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]		४	[illegible]	[illegible]
[illegible]	२	७		

पत्र	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१६६	१	१५	भक्ते	भुङ्क्ते
१६६	२	६	तुल्योर्थः	तुल्योर्थः
१६७	२	१०	हत्याद	हत्पाद
१७८	१	६	ह्राडस्य	ह्राङ्च
१७८	१	१४	पार्स्नित्रं	पार्ष्णित्रं
१८४	१	२	त्राणाः	त्राणः
१९४	१	७	तिजेर्जलौपः	तिजेर्जलोपः
२०३	१	२	वारिणौः	वारिणो
२०८	२	१६	भूभिधेये	न्नभिधेये
२१८	२	११	शरमपम्बर्हिः	शरयम्बर्हिः
२१८	२	१२	पूपः	यूपः
२१७	१	८	स्त्रग्ये	स्त्रग्ने
२२०	१	३	न्निगतानि	न्निर्गतानि
२२०	१	५	मात्वायरि	मात्वापरि
२२४	१	१३	शर्वायां	शग्वायुं
२२५	[illegible]	५	हर्यश्च	हर्य्यश्वाय
२२७	१	७	[illegible]	आत्मनो
२२९	[illegible]	१	ओपिस्वा	ओविद्वा
२३३	१	१२	उदात्तः	उदात्तः
२३५	२	१३	क्षियाणां	श्रोत्रियाणां
२४०	२	१०	आद्युदात्त	आद्युदात्त
२४१	२	६	मारभः	मारम्भः
२४२	१	१२	आयामानीयः	आर्पीमानीयः
२४३	१	२	लेक्ष्यणोपि	लक्षणोपि
२४६	२	११	सानुबन्ध	सानुबन्ध
२४६	२	१६	अभिपूर्व	अभिपूर्व
२४७	२	११	द्रोणाः	द्रोणा

॥ इतिशोधपत्रसूचिकासमाप्ता ॥

अष्टर्त्वष्टसुधाकरप्रवलिते संशोभिते सम्वते मार्गे मासि शिवगतिथौ दिनकरे वारेऽथ पक्षेऽसिते । श्रीमत्खेलपतिप्रधीगुणिवरैः संशोध्य मुद्राक्षरैर्वाबूराम समाख्यकेन सुधिया विन्यासिता कौमुदी ॥ १ ॥ अनलानलशैलेन्दुशोभिते शकवत्सरे । सिद्धान्तकौमुदीमेतां वाबूरामो व्यचिह्नयत् ॥ २ ॥ ❀ ॥ सम्वत् १८६८ ॥ ❀ ॥ शाके १७३३ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥

নং ৪৫১

সিদ্ধান্তকৌমুদী——

सिद्धान्तकौमुदी	भट्टोजीदीक्षितः	,,	Bombay, Saka 1773	,,